ÉMILE ZOLA

MUNCA

ÉMILE ZOLA

MUNCA

roman

Traducere de C. Valer

Editura Cartea Românească,
1979

Émile Zola - Travail
1901

CUPRINS

Prefaţă

CARTEA ÎNTÂI

I
II
III
IV
V

CARTEA A DOUA

I
II
III
IV
V

CARTEA A TREIA

I
II
III
III
IV
V

Prefaţă

Romanul *Munca* aparţine unei etape substanţial diferite de cea precedentă a autorului său şi mai ales decide, împreună cu alte câteva, asupra soartei unei întregi şcoli literare, aceea a naturalismului, de care se leagă indestructibil numele şi proza lui Émile Zola. El vine mai târziu şi în cadrul operei scriitorului şi în evoluţia naturalismului. Acuzat de a fi copie fotografică a vieţii, simplu proces-verbal, de a prefera trivialitatea şi viciile oamenilor, de a picta cu răceală, chirurgical, un organism socotit a fi al unui mort – organismul social – naturalismul demonstra prin seria romanelor în care se înscrie şi *Munca,* disponibilitatea curentului de a imagina şi propune soluţii sociale şi umane, nu doar de a urmări distrucţia unora existente. Ceea ce fuseseră pentru Zola, prin anii 1865—70, studiile lui Claude Bernard de medicină experimentală şi ale lui Charles Darwin despre evoluţia speciilor, devin, la 1895, lecturile din socialistul utopic Fourier şi din Père Enfantin (Barth. Prosper Enfantin), alt părinte al mirajelor sociale izvorâte din inimi generoase şi din construcţii mentale entuziaste.

Criticul acerb din *Thérèse Raquin* şi din toată suita celor douăzeci de romane care compun *Istoria naturală şi socială a unei familii sub al doilea Imperiu* – a familiei Rougon-Macquart – scrisă într-un sfert de veac, devine profetul unei noi aşezări a lumii, echitabilă, plină de sănătate morală, de puritate şi satisfacţii materiale.

S-a spus că această orientare vizionară nici nu mai aparţine de fapt naturalismului, ci unei alte direcţii de gândire literară – pe care exegeţii au legat-o de stadiile avansate ale mişcării revoluţionare, a socialismului ştiinţific marxist. Însă iată că o aflăm la Zola, principalul promotor al teoriei naturaliste despre romanul ca proces-verbal, „nimic mai mult”, despre metoda experimentală din medicină aplicată în literatură atât vieţii pasionale cât şi celei intelectuale a omului, despre egalitatea omului cu restul materiei în faţa „determinismului natural” etc. Aptitudinea vizionarismului, convertirea *observării* îngheţate a organismului social în virtutea depistării *dezvoltării* lui, transformarea mecanicii sociale statice în mecanică dinamică sunt tot atâtea trăsături ale naturalismului zolist în noua lui fază. Pe acestea, în forme diverse, şi

le-au încorporat diferitele specii sau stadii ale realismului secolului XX, până la teoria modernă a romanului care caută să identifice legităţile sociale, să urmărească nu secţiuni de viaţă consemnate anatomic, ci biologii sociale întregi, nu tablouri inerte, ci sensuri de evoluţie.

La noi Zola a fost, deci, cunoscut numai prin piesele de bază ale *Familiei Rougon-Macquart,* nu şi prin operele ultimei etape a scriitorului, acelea în care grefierul social, chirurgul, savantul experimental se transformă în prooroc şi pedagog ăl unei noi religii, extrasă din toată marea lui experienţă de registrator credincios al vieţii, firește, dar o religie nu dezlănţuită nimicitor spre trecut, ci îndreptată generos spre viitor.

Sunt câteva fapte de excepţie, din afara literaturii, care au decis hotărâtor asupra acestui nou ciclu de preocupări ale scriitorului, orientând în alt chip sensul prozei sale. Cel dintâi, care e şi punctul de pornire al celui de al doilea, constă în intenţia scriitorului de a participa la o mare anchetă socială, cu privire la scăderea natalităţii în Franţa.

Încă sub impresia ruşinoasei călcări a teritoriului său, la 1870, de către armata prusiana, Franţa trăia în recul moral, dar clasa ei mijlocie, trecută prin spaima Comunei, era în ascensiune materială, în timp ce clasele producătoare se radicalizau în ritm grăbit. Exponenţii lor căutau soluţii noi ale vieţii sociale şi mari sociologi ca Godin, sau mari socialişti ca Jean Guesde fundau sau un „familister”, ca primul la Guise în 1888, în apropierea Parisului, sau o *partidă socialistă proletariană,* cu introducerea la 1879 a tezelor marxiste în mişcarea muncitorească, ca al doilea Bătrân, patriarhul socialismului ştiinţific, prietenul lui Marx – Friedrich Engels – se stingea în 1895, dar marxiştii se răspândiseră enorm şi Jean Jaurès înfiinţa, cu un an înaintea morţii lui Zola, un nou partid socialist, paralel cu acela al lui Guesde şi Vaillant. Scientismul triumfa în toate domeniile, întâlnindu-se mereu cu spiritul revoluţionar.

În acest climat de efervescenţă spirituală, de progres material, dar de criză biologică, Zola se identifică o dată mai mult cu una dintre marile preocupări ale zilei şi scrie articolul *Dépopulation* în ziarul *Le Figaro* din 23 mai 1896. Cheia problemei, cheia unei regenerări a Franţei, spunea el, e creşterea şi dezvoltarea unei generaţii noi şi puternice. De aici trebuie început şi pe această cale trebuie mers – grija pentru Franţa de mâine înseamnă grija de azi pentru populaţia de mâine a Franţei,

Ideea nu era într-atât de nouă, dar ea aparţinea lui Zola, marele, popularul Zola. Întâmplarea face ca semnătura articolului să cadă sub ochii unui anume Jean Noirot, vecin cu scriitorul, pe strada Bruxelles, editor de literatură socialistă şi prieten cu falansterianul furierist Godin de la Guise. El citeşte articolul şi exultă de bucurie: adevărat, exclamă

el, aceasta e soluţia! Şi-i scrie o entuziastă scrisoare autorului recent apărutului roman *Rome,* pe care-l isprăvise chiar atunci de citit. „M-am năpustit asupra articolului Dvs., exclamă Noirot. Câte speranţe nu mi-au deşteptat rândurile acelea! Vedeam în ele ideea unirii poporului, rolul scriitorilor de a fi profeţii unei înalte morale!… Fără discuţie, soluţia e cea pe care o preconizaţi Dvs., de a creşte o generaţie nouă şi viguroasă… Un scriitor prodigios ca Dvs., domnule, are datoria să-şi asume nobila sarcină de a atrage omenirii atenţia asupra căii de urmat, îndrumând-o încotro să se îndrepte. Un asemenea roman al viitorului ar putea să devină totodată cel mai bun prilej pentru afirmarea lui excepţională."

Romanul *Fécondité* era însă pe drum. Zola îl pregătea intens, şi articolul *Dépopulalion* era un precipitat al frământărilor autorului din această perioadă. Ceea ce a declanşat scrisoarea lui Noirot, şi schimbul epistolar care a continuat n-a fost revelarea materialului ci ideea organizării lui, sensul lui, constituirea lui într-o soluţie socială, nu doar într-un nou act de acuzare, ca piesele ciclului Rougon-Macquart. Meditând la îndemnul furieristului şi militantului Noirot, Zola va fi văzut, cu imensa lui capacitate de a fantaza literatură, ciclul celor patru „evanghelii" modeme, dintre care prima era, desigur, cea întreprinsă în *Fécondité* – anume repopularea în ritm rapid a Franţei şi a continentului cu o nouă generaţie de copii. Dar în ce lume vor trăi aceştia, care putea fi viitorul lor, dacă lumea însăşi nu se schimba din temelii? – această întrebare capitală venea implicit.

„Viitorul de care vorbesc se află la o depărtare nu prea mare de Paris – în câteva ceasuri puteţi ajunge acolo şi veţi avea posibilitatea să-l studiaţi la faţa locului" – scria în continuare Noirot, indicându-i scriitorului familisterul lui Godin de la Guise. „Este o aşezare întemeiată de noi, unde încercăm să garantăm fiecăruia siguranţa zilei de mâine şi unde veghem asupra moravurilor unei mari familii de muncitori uniţi, care au lichidat mizeria şi au păşit pe drumul belşugului; creşterea şi educaţia copiilor este asigurată acolo printr-un buget anual de peste 35 000 franci, fără ca ei să mai constituie *o* povară pentru părinţii lor".

Zola a avut deci revelaţia că generaţia sa nouă din *Fécondité* se poate dezvolta armonios numai în insula paradisiacă propusă de Noirot, dacă aceasta s-ar generaliza pe tot globul. I-a răspuns corespondentului său numaidecât, iar în octombrie 1896 a plecat la Guise. A fost fascinat de ceea ce a văzut acolo. Noirot însuşi, care aşteptase cu emoţie şi teamă întâiul contact al scriitorului cu familisterul lui Godin, la a cărui creare şi organizare participase el însuşi, a fost entuziasmat de oaspetele său. „Acest om cu suflet magnific şi de o totală corectitudine, pasionat de adevăr şi dreptate, îndrăgostit definitiv, după cum el însuşi

mărturiseşte, de tot ce e omenesc, a întâmpinat cu cel mai mare interes primele învăţături luminoase ale ştiinţei lui Fourier, pe care i le-am comunicat în cele câteva convorbiri avute cu el ulterior. Acestea l-au îndemnat să se aplice cu toată seriozitatea la studiul doctrinei învăţătorului nostru."

De aici începe al doilea roman al noului ciclu, acela consacrat celei de-a doua „evangheliі" moderne, *Munca.*

Dar tot aici se iveşte excepţionalul „grefier al vieţii" care a fost Zola. Cadrele generale pentru viitorul roman sunt clar trasate în mintea sa, pe baza experienţei de la Guise. Mai trebuie desăvârşită imensa informare a naturalistului, trebuie umplut uriaşul său depozit documentar. Zola trăieşte săptămâni şi luni în uzine, în alte întreprinderi de tip falansterian – cea a lui Godin nefiind câtuşi de puţin unica. În epocă – studiază tratate de metalurgia fontei, de sociologie aplicată, de medicină socială, de educaţie, şi, în acest cadru de preocupări, două lucrări îi atrag în mod deosebit atenţia, ale unor discipoli furierişti: *Solutions Sociales* a lui Godin, protagonistul de la Guise, şi mai ales *Solidarité* a lui Hippoliyte Renaud. „Zola citi aceste cărţi – avea să povestească mai târziu Jules Sageret – şi dintr-odată, în mărăcinişul neguros de îndoieli pe unde rătăcea, s-a deschis o potecă, la al cărui capăt strălucea oraşul viitorului. Romanul *Travail* reprezintă efectul acestei clarificări a ideilor sale, *şi* oricând se străvede dincolo de emoţiile trăite de Luc Frouent, eroul cărţii, pe acelea ale autorului... Necazurile şi îndoielile care-l obsedează pe Luc şi nu-l lasă să doarmă nu sunt numai ale greviştilor din Beauclair, ci aparţin şi muncitorimii lui *Germinal, La Débacle, L'Assomoir, La Bête humaine* sau *La Terre.* Pentru că nici pe el nu-l lăsau să doarmă aceleaşi griji, avea să citească şi Luc, la rândul său. *Solidarité,* iar în clipa când el întoarce ultima filă a cărţii, pentru erou e limpede calea prin care avea să şteargă lacrimile oamenilor."

Travail este rodul acestei vii activări a unei înfrigurate căutări de soluţii practice, care făcea din Zola tot mai mult un tribun, un organizator social, un scriitor mesianic, un temperament revoluţionar. Şi pentru eroul din *Travail,* ca şi pentru autor, infernul vieţii din acel moment al societăţii „se scufunda din ce în ce mai mult în trecut"; *Travail* proiecta măreţ pe frontispiciul monumentului închinat umanităţii viitoare principiul muncii libere, a organizării ideale într-un cadru comunitar, în forme ale vieţii socialiste, întemeiată pe adevăr şi justiţie naturală.

Iată însă că zodia sub care se zămislea şi evolua *adevărul,* în chiar clipa când Zola îşi celebra înfrigurat scheletul mirificelor sale soluţii şi aşezări ideale din *Fécondité* şi *Travail,* îi pregătea lui Zola unul dintre

cele mai cutremurătoare momente ale vieţii sale, în ceea ce s-a numit „afacerea Dreyfus”. În al treilea erou central de roman, aparţinând dinastiei Froment, în tânărul institutor Marc Froment, va apare, de fapt, sublimată, zguduirea lui Zola însuşi, în cursul „afacerii Dreyfus”.

Aceasta a început de fapt în 1894, moment în care scriitorul se afla în Italia, pentru a se documenta, la Roma, cu privire la noua serie de proză pe care şi-o inaugura – *Cele trei oraşe* – cu intenţia de a proba inconsistenta criticilor ce i se aduceau că e pictorul obstinat al răului din societate, voluptosul monstruozităţilor umane şi sociale. „Cele trei oraşe” trebuiau să fie Lourdes (locul unei revelaţii religioase), Londra şi Paris – şi cărţile respective au apărut, până în 1898.

Dar în decembrie 1897 izbucnea *scandalul* Dreyfus, declanşat de Zola după ce „afacerea Dreyfus” părea definitiv încheiată în 1894. De fapt, uriaşul val de revoltă care a făcut să răsune continentul a avut ca detonator nu procesul, în care un oarecare căpitan fusese condamnat la deportare pe viaţă, pentru înaltă trădare – atari condamnări mai avuseseră loc numeroase –, ci strigătul de alarmă lansat de cel mai popular romancier francez şi european al momentului, cuvântul lui acuzator împotriva unei nedreptăţi. „Afacerea” era, de fapt, a lui Zola – numai *cazul* era al lui Dreyfus. Era uriaşa condamnare – prin intermediul unui *caz* – a unei societăţi, aceea burgheză, ajunsă la un apogeu şi la un prag falimentar. Civilizaţia epocii burgheze revoluţionase tehnica, descoperise sau descoperea trenul, electricitatea, telefonul, automobilul, fonograful, cinematograful – dar acestea toate nu aveau drept rezultat o mai bună plasare a omului în lume, în natură, ci dimpotrivă, conştiinţa lui, ancorată în mreaja clasei triumfătoare, a orânduirii ei, se dezlănţuia tot cu filosofie de fiară împotriva omului. Teribila acuzare a lui Plaut din *Asinaria,* veche de două milenii, reluată de Bacon şi Hobes spre finele epocii feudale, iată, era din nou reactualizată de „cazul Dreyfus”: Zola avertiza că, în plin elan capitalist modern, omul dovedeşte că poate fi lup pentru semenul său omul – *homo homini lupus.* La sfârşitul lui 1897, Zola e convins că Dreyfus e nevinovat, că alţii se apără pe ei nimicindu-l pe el – şi publică în *Le Figaro* primul articol în această chestiune, *Proces-verbal;* numaidecât e pusă în circulaţie şi broşura sa, *Scrisoare către tinerime*, dar mai ales explozia are loc odată cu apariţia în *l’Aurore* a celebrului rechizitoriu *J’accuse* (13 ian. 1898). Are loc o luptă, căci adversarul e tare şi puterea sa îi aduce în sprijin un Minister de Război, un Stat-Major, un înalt Tribunal. Zola e deci condamnat el însuşi, fuge din ţară, se întoarce pentru rejudecarea procesului Dreyfus, înfruntă Legea – cea oficială – şi pe toţi slujitorii ei, în numele Legii umane şi al dreptăţii. Dreyfus e liberat, unul dintre vinovaţii reali se sinucide, altul fuge în

străinătate, dar Zola tot nu e mulţumit, el vrea completa reabilitare a condamnatului pe nedrept – ea va veni abia la patru ani după ce marele apărător al ideii de Justiţie nu se mai afla în viaţă, în 1906,

Această serie de evenimente, tribunul acuzării, aflat în căutarea unor piloni ai unei posibile noi construcţii sociale, o grefează pe ideea conducătoare a unui nou ciclu epic, care-l preocupa şi care se va concretiza curând în patru romane, fiecare închinat câte unuia din principiile scumpe lui, cele constituind axele unei viitoare aşezări noi a lumii, forţele în stare să determine o adevărată regenerare a speţei umane şi să readucă fericirea între oameni. Cu numele fiecăreia din ele, Zola îşi programase câte un roman: *Fécondité, Travail, Vérité*, *Justice*. Întregul ciclu se intitula cu motivul Noului Testament creştin: *Cele patru evanghelii.* Avem aici, în *primele două romane,* sublimarea ideii biblice după care Dumnezeu, izgonind pe oameni din Paradis, i-a trimis „să crească şi să se înmulţească" *(Fécondité)* şi „să stăpânească pământul" *(Travail)* – prin urmare determinantele fundamentale *umane:* perpetuarea speţei şi mijlocul prim al asigurării vieţii ei prin valorificarea naturii cu ajutorul efortului fizic şi al inteligenţei, nu doar culegând animalic bunurile oferite de natură; dar avem, în *ultimele două romane,* şi sinteza supremă a raporturilor sociale – adevărul *(Vérité)* şi dreptatea *(Justice),* aşadar principiile de bază ale oricărei alcătuiri când om se aşază şi trăieşte lângă om. Gonit din Paradis în Natură pentru a se constitui nu doar în Indivizi izolaţi, ci în *umanitate,* omul, spune Zola, putea să-şi reconstruiască sau să-şi construiască el însuşi paradisul, procreând, muncind rodnic, urmând legea adevărului şi trăind în dreptate socială.

Romanul *Fécondité* a apărut în 1899 şi are în centrul său pe Mathieu Froment şi pe soţia lui, Marianne Beauchêne, care au adus pe lume o întreagă seminţie de copii. „Froment" e un alt nume al grâului, din latinescul *frumentum,* şi aduce mai mult a „pâine", a „bucate", a recoltă bogată, nu este chiar echivalent cu botanicul *blé* - grâu; „Beauchêne" e şi el traductibil într-un chip grăitor: „beau" înseamnă frumos, iar „chêne", scris astfel, e numele stejarului, însă caligrafiat „chaîne" înseamnă lanţ, spiţă, seminţie, deşi se citeşte aidoma cu chêne.

Familia Froment-Beauchêne va trece biruitoare prin încercări diverse, va avea putere de muncă, datorită mulţimii membrilor ei, va desţeleni câmpuri, se va înstăpâni în industrie, în timp ce familiile sărace în copii din roman se vor împuţina şi se vor stinge. Sfârşitul cărţii îi aduce pe cei doi fundatori ai familiei la nunta lor de diamant, patriarhii unei uriaşe încrengături, prin care se realizează întâia treaptă a pedagogiei sociale şi umane a scriitorului, aceea a extensiei speţei.

A doua treaptă a aceleiaşi pedagogii e munca – *Travail.* A reorganiza munca după principii noi, aceasta înseamnă a pune însăşi societatea pe baze noi, gândeşte scriitorul. O veritabilă epocă de aur se profilează în faţa lui, pocnind de la ideea falansterelor fourieriste, după care producţia şi repartiţia bunurilor trebuie făcute în chip fundamental deosebit de acelea din capitalismul burghez. Un alt Froment, succesor al fundatorului clacului, anume tânărul inginer Luc Froment, gândeşte la o societate în care capitalul, munca şi talentul se îngemănează, fac un tot. În marea uzină „Crêcherie" el îşi va pune în practică generosul program, care va da roadele scontate.

Şi aici trebuiesc traduse intenţiile mai adânci ale pedagogiei zoliste: „Crêcherie" vine de la *crèche* – iesle, lăcaşul de nutriţie a blândelor vieţuitoare domestice (oaia, calul vaca, boul), dar şi creşă, în accepţia modernă, unde cresc cei mai mici reprezentanţi ai speţei umane, de unde îşi iau ei zborul, şi chiar ieslea unde s-a născut, după legendă, Hristos, creatorul unei noi religii, profetul celor mulţi şi umili. La uzina „Crêcherie", Luc Froment organizează societatea „Bonheur", întemeiată pe repartiţie după muncă, pe distribuirea directă a bunurilor produse. *Bonheur* – fericirea; uzina concurentă e Abîme – prăpastia, întemeiată pe salariu, deci pe exploatare. Zola nu ascunde câtuşi de puţin intenţiile pedagogiei sale, dimpotrivă le explicitează fără echivoc. El ajunsese la această idee, a uzinei „Crêcherie", nu prin revelaţie divină, prin fantezie pură, ci prin studiu metodic – şi tot astfel eroul său, Luc Froment, pus de romancier, citeşte lucrarea *Solidarité* a lui Hyppolyte Renaud şi are nu iluzia anahoretului, ci revelaţia *ştiinţifică* a unei lumi posibile prin organizare şi muncă unită. Capitalul, stăpânit de obşte, devine instrument, vehicul, stimulator al muncii, nu scop al ei; talentul, inclusiv cunoaşterea, se remarcă tot spontan şi se integrează vieţii comune, generate de ea şi dăruite ei.

Evident, formele concrete ale acestei utopii sunt comparabile cu oricare din acele construcţii utopice vechi, din antichitate, şi continuate de primii creştini, ca manifestări ale spiritului libertar, şi tot astfel reluate în evul mediu (Thomas Morus). Dar, legitime în sistemele sociale autoritare, ele erau pure iluzii în epoca modernă, în secolele XVIII şi XIX, cum s-au şi dovedit în cele din urmă, în practica de toate zilele. Ele au eşuat toate, chiar când au durat câţiva ani. Nu mai puţin însă ele erau expresii ale unei generozităţi absolute a autorilor lor, concretizând nevoia omenirii de un alt tip de organizare socială, în epoca avântului industrial şi tehnic, a libertăţii de gândire. a intensificării contradicţiilor sociale faţă cu inechitatea relaţiilor dintre categorii, clase, profesii, straturi etc.

Atracţia lui Zola către o atare construcţie conceptuală este prin

urmare rezultatul unei pedagogii sociale, mai mult decât al studiului ştiinţific al legilor dezvoltării, deşi scriitorul pornea de la o astfel de observare şi cercetare minuţioasă, ştiinţifică, a realităţilor. În scurtul exil la Londra, din timpul reacţiei oficiale împotriva sa, după articolele prime în „afacerea Dreyfus", Zola îi scria revoluţionarului Jaurès în aceşti termeni, sub care descifrăm premisele sentimental-raţionale de la temelia romanului *Travail:* „Dacă ai şti cât de mult bine mi-au făcut toate aceste împrejurări (ale exilului, n.n.); cât m-au făcut de nepăsător faţă de vanităţile şi iluziile vieţii, şi de atâtea ispite care altfel m-ar fi atras prea mult. Cât de adânc mi-au dezvăluit adevărurile din viaţă, cum m-au făcut să-mi deschid ochii fată de problemele cele mai grave, pe care până mai ieri nici nu le bănuiam! Vreau să-mi dedic toate puterile mele eliberării oamenilor. Doresc nespus ca, din încercarea pe care-o străbatem, lumea de azi să iasă întăritä. Am impresia că de pe acum încep să se contureze şi cele mai îndrăzneţe speranţe. Simt că se arcuiesc zori noi deasupra umanităţii."

Întrebându-se încă asupra drumului celui mai bun prin care se poate ajunge mai lesne, mai direct, mai sigur la dreptate şi fericire, ezitând încă în formularea unor soluţii social-economice – era abia în 1898, când doar *Fécondité* se constituia definitiv – Zola era totuşi convins că e nevoie în primul rând de decizie şi acţiune, nu numai de pledoarii şi profeţii. „A sosit momentul când nu mai e suficient să vizezi şi să prooroceşti. Trebuie în primul rând să ştii încotro să porneşti. Trebuie să fim conştienţi de mijloacele de care dispunem pentru a organiza munca şi elibera societatea. În ce mă priveşte, eu citesc, mă documentez, întreprind cercetări, nu atât ca să descopăr un nou sistem, după ce atâţia alţii au creat atâtea sisteme, cât mai ales ca să răspândesc ideile socialiste, ceea ce se potriveşte mai bine cu preocupările mele de fiecare zi, cu pasiunea mea pentru viaţa dinamică şi sănătoasă, izvorul suprem al fericirii şi bunului trai. Un prieten m-a făcut să mă apropii de Fourier şi acum îl sorb cu nesaţ, profund impresionat de ideile lui. Încă nu ştiu precis direcţia în care se vor îndrepta investigaţiile mele viitoare, însă doresc să închin un imn de glorie muncii şi astfel să-i oblig pe cei ce o profanează, o înrobesc, o murdăresc şi o fac să coboare în mizerie – s-o respecte în cele din urmă."

Clarificându-şi procesul de elaborare a romanului *Travail,* odată cu „afacerea Dreyfus", scriitorul trasa şi jaloanele romanului *Vérité,* transpunere directă a suitei de evenimente ale celebrului proces şi a propriei participări la ele. Când spunem „clarificare" şi „elaborare", termenii au nevoie de o explicitare. Anume, efortul documentar al lui Zola de a înţelege în profunzime procesul muncii, substraturile distribuirii moderne a muncii şi a produselor, apariţia marilor

diferenţieri în interiorul acestui proces, ca origine a inegalităţii între oameni, dar şi ca motor sau determinant al evoluţiei relaţiilor economice, toate acestea şi alte laturi ale domeniului au fost amplu cercetate. S-au păstrat sute şi sute de pagini de extrase, consemnări, proiecte, comentarii privind acţiunea şi cadrul concret al romanului *Travail,* Există hărţi ale geografiei proprii create de autor pentru roman, cu amplasarea uzinelor, caselor de locuit, clădirilor de utilitate socială. „Grefierul" şi autorul de „procese-verbale" face pe alte sute de pagini biografiile de sine stătătoare ale eroilor săi, le notează căsătoriile, numele copiilor – pe care adesea nici nu le întâlnim în roman. Sunt, desigur, roade ale fanteziei, alimentată copios de lungul stagiu al scriitorului printre muncitori, în vederea cunoaşterii profunde a vieţii lor. Decupaje de ziare, conspecte ale unor lucrări celebre în epocă (Fourier, Jean Grave, Kropotkin, Edward Bellamy), a tratatelor de metalurgie, notarea convorbirilor cu Noirot, cu muncitorii de la Unieux şi Creusot, cu falansterienii de la Guise – acestea şi multe altele alcătuiesc o surprinzătoare arhivă a scriitorului, care continua să-şi ordoneze *fantezia* după *realitate* – a scriitorului „naturalist".

Corespondenţa sa cu Juarès arată diferitele faze ale stabilirii decorului, ale construcţiei subiectului şi eroilor din roman. Iniţial proiectat să fie plasată la Albi, azi mare centru industrial, cu bazinul său carbonifer şi cu industria sa feroasă, dar atunci mică şi pitorească localitate, patria lui Toulouse-Lautrec, doar cu un început de industrie uşoară – intenţia a fost repede părăsită de Zola însuşi. „Să aleg o fabrică de sticlă drept loc al acţiunii, mi se pare prea limitat. Trebuie nişte furnale, o întreprindere industrială importantă, care să prelucreze materia primă. Fierul ar fi excelent. Apoi, de când fierul a fost descoperit, s-au întreprins tot felul de cercetări şi s-au adus mulţime de perfecţionări procedeelor lui de fabricaţie. Numai că nu ştiu încă dacă să-mi îndrept atenţia spre furnale, sau să am o viziune şi mai largă, cuprinzând şi o uzină prelucrătoare. La Creusot, de exemplu, am impresia că se produc şi tunuri, locomotive, şine de cale ferată, şi schelării metalice. Aş putea să plec de la aceasta."

Vizita în localitatea Charbonnières, cu o industrie veche de peste o sută de ani, a fost hotărâtoare. Aici a descoperit scriitorul un decor pe măsura preocupărilor lui: industrie extractivă, fonterie şi oţelărie, uzină metalurgică prelucrătoare şi chiar ateliere de ceramică. Faimoasa forjă pneumatică de aici, de o sută de tone, experimentările incipiente ale cuptoarelor electrice, bateriile de convertizoare, se îmbină în constatările scriitorului ai conflictele de muncă la care asistă, cu raporturile încordate dintre muncitori şi administraţie, cu efortul lor de a-şi câştiga şi apăra drepturile şi de a-şi organiza viaţa. Aceleaşi

descoperiri le face Zola şi la Unieux, unde-l impresionează proprietarul, bătrânul Holzér, cel care „nu-şi permitea alt lux decât o căsuţă întunecoasă, aşezată în coasta ciocanelor lui hidraulice”. Biografia reală a lui Holzer va fi copios valorificată în roman. Nicăieri în altă parte, ca la Unieux, notează scriitorul, „n-am întâlnit o mostră mai izbitoare de ceea ce e feudalitatea industrială. Ce contrast, în decursul a numai trei generaţii, între ceea ce fusese bunicul, simplu smulgător de creuzete, şi ceea ce au ajuns acum domnii Holzer şi Menard, primul nepot, al doilea soţ al nepoatei. O avere uriaşă adunată cu japca, mari terenuri cucerite, două castele înălţate ca din pământ, dominatoare, zdrobind prin măreţia lor orgolioasă valea, unde lumea muncitoare continuă să fie apăsată, fără să fi obţinut nimic în plus pentru o situaţie mai bună…”

Exegeţii au căutat adesea modelele reale după care Zola şi-a construit eroii. Astfel, ei au descoperit pe Darwin însuşi în inventatorul Jordan, pe omul politic François-Felix Faure în Boisgelin etc. Lucrul are, fireşte, importanţă şi ne oferă surpriza lui – însă valoarea cărţii nu vine de aici, ci din marea forţă de adevăr care se degajă din toată uriaşa descripţie a cadrului uzinei, a oraşului şi oamenilor, din pasiunea lor pentru o altă viaţă, indiferent dacă soluţia lor, instituită de vizionarul, generosul autor, era o iluzie.

Romanul a fost salutat la apariţie, în 1901, cu o adevărată explozie de satisfacţie, asemănătoare numai cu aceea declanşată de romanul *Nana,* două decenii mai înainte. Ediţii repetate, succese de librărie permanent, înregistrând în primul an peste 70.000 exemplare vândute. Au fost ediţii care s-au tras în 100.000 exemplare. Scriitorul era sărbătorit pretutindeni, apariţia sa devenea un eveniment. Mişcarea revoluţionară a văzut în roman o carte de căpătâi, programatică. A fost asemănat cu o nouă *Legendă* hugoliană *a secolelor,* a fost declarat superior romanelor lui Flaubert, autorul a fost numit „Un Taine al inteligenţei”; s-au stabilit afinităţi între aşezarea familisteră din romanul *Travail* şi *Republica* lui Platon, iar Zola a fost apropiat de pictorul Poussin, de compozitorul Richard Wagner, a fost numit poet („un grand poète, un grand lyrique inconnu” – Jean Cocteau). „Opera lui Zola e cel mai mare monument al literaturii universale” avea să spună Upton Sinclair; „Nu există scriitor francez mai personal, nici mai reprezentativ”, declara André Gide; „unul dintre reprezentanţii cei mai originali, cei mai exemplari ai secolului XIX”, adăuga Thomas Mann.

Gloria resuscitată intens de romanul *Travail* nu l-a oprit pe scriitor de la continuarea „evangheliilor” sale – şi *Verité,* al treilea din ciclu, se definitiva grabnic în laboratorul sexagenarului, dar nu mai apărea decât postum, căci un accident la instalaţia de încălzit a locuinţei din Paris

curmă viaţa lui Zola în noaptea de 29 septembrie 1902. Romanul cel mai vibrant, mai personal al tribunului, care era acum Zola, cartea care transpunea o zguduitoare dramă, întărind ideea noului pilon al vieţii sociale sacrat de autor – *adevărul,* şi în acelaşi timp şubrezind-o, de vreme ce atât de revoltător neadevăr, ca acela din cazul lui Dreyfus, putuse totuşi avea câştig de cauză pentru un timp – această carte reprezintă mai curând o întoarcere către spiritul critic al Familiei Raugon-Macquart, decât o componentă a „evangheliilor" moderne zoliste.

Iar ultima dintre acestea. *Justice,* cartea care trebuia să celebreze spiritul de dreptate socială, a rămas pentru totdeauna nescrisă.

Moartea – sau viaţa! – nu i-a mai dat răgaz tribunului să-şi întregească viziunile profetice, să-şi desăvârşească pedagogia. Zola izbutise doar să proclame încrederea sa în forţa inepuizabilă a speţei de a se regenera *(Fécondité),* în munca liberă, salvatoare a societăţii, a umanităţii *(Travail),* în triumful adevărului asupra oricăror adversităţi *(Vérité);* dreptatea – *Justice* – nu mai ajungea să iasă pilduitor la lumină, în opera lui.

Chiar incomplet, un testament ca acesta rămâne o strălucită probă de spirit umanitar.

MIHAI GAFIŢA

CARTEA ÎNTÂI

I

Hoinărind la întâmplare, Luc Froment ieşise din Beauclair şi suise drumul dinspre Brias, înfrăţit cu cheile printre care se furişează torentul Mionne, frângând în două promontoriul munţilor Bleuses. Şi, odată ajuns în faţa atelierelor Abis, nume sub care sunt cunoscute în regiune oţelăriile Qurignon, zări la capătul podului de lemn două siluete negre şi firave, înghesuite lângă parapet. Lui Luc Froment i se strânse inima. Prima dintre siluete aparţinea unei femei având o înfăţişare foarte tânără, sărăcăcios îmbrăcată, cu capul pe jumătate acoperit sub o broboadă zdrenţuită; cealaltă siluetă era aceea a unui copil de vreo şase anişori, sumar înveşmântat, cu faţa ca ceara, ascuns între fustele ei. Amândoi stăteau neclintiţi ca două stane de piatră, aţintindu-şi privirile pe poarta uzinei, cu trista răbdare a oamenilor care nu mai întrevăd nicio geană de speranţă.

Luc se oprise cu ochii pironiţi pe ei. Să tot fi fost orele şase, dar ziua se strecurase încă de pe acum hoţeşte, prin această jalnică şi umedă seară a miezului de septembrie. Azi era sâmbătă şi, de joi, ploaia nu contenise măcar o clipă. Se oprise acum, dar un vânt furios îşi făcea încă mendrele, alungând de pe cer norii de funingine, nişte adevărate zdrenţe, printre care se filtra un amurg murdar şi galben, de o tristeţe apăsătoare. Pe drumul brăzdat de şine, cu porţiuni mari de caldarâm desfăcut, se scurgea într-un şuvoi negru toată pulberea de cărbune frământată cu mocirla minelor din apropiere de Brias, ale căror

vagonete alunecau de colo până colo fără odihnă. Şi această pulbere de cărbune înnegrise cu doliul ei întreg torentul din vale, şiroia în stropi grei pe zidurile leproase ale clădirilor uzinei, părea că murdăreşte până şi norii întunecaţi, care treceau la nesfârşit, întocmai ca nişte învolburări de fum pierdute în nefiinţă. Presimţirea unui dezastru apropiat părea că pluteşte odată cu adierile vântului, şi simţeai amurgul însuşi cum tremură în jur, aducând în mod fatal apocalipsul.

Luc se oprise la câţiva paşi de tânăra femeie şi de copil, aşa că nu-i fu greu să-l audă pe acesta din urmă spunând cu un ton cumpănit şi totodată hotărât, de om matur:

— Uite ce-i, nană, vrei să stau eu de vorbă cu el? Cred că l-ar înfuria mai puţin.

Dar femeia se împotrivi:

— Nu, nu, frăţioare, astea nu-s treburi pentru ştrengari de vârsta ta.

Şi continuară să aştepte neclintiţi, cu înfăţişarea lor resemnată şi plină de disperare.

Luc privi spre uzină. Primăvara trecută, când trecuse prima oară prin Beauclair, vizitase atelierele Abis dintr-o curiozitate de specialist. Şi acum, când o scrisoare neprevăzută a prietenului său Jordan îl readucea prin aceste locuri, avusese timp, vreme de câteva ceasuri, să se pună la curent cu o mulţime de amănunte asupra groaznicei crize prin care tocmai trecea regiunea: o grevă teribilă de două luni, dezastru şi pentru unii, şi pentru ceilalţi, pe de o parte din pricină că direcţia uzinei avusese mult de pierdut din oprirea lucrului, pe de altă parte fiindcă muncitorii ajunseseră pe jumătate morţi de foame şi deveniseră şi mai înverşunaţi. Abia cu două zile în urmă, joi, munca se reluase în sfârşit, şi asta numai după concesii reciproce, smulse cu mare trudă, şi după tocmeli cumplite, care duraseră vreme îndelungată. Muncitorii reluaseră lucrul fără prea multă bucurie, tot nedomoliţi, considerând

că cererile lor nu fuseseră încă satisfăcute, întocmai ca nişte învinşi pe care înfrângerea îi întărâtă şi mai mult şi care nu păstrează în inimi decât amintirea suferinţelor şi dorinţa cumplită de a le răzbuna.

Atelierele Abis îşi răsfirau siluetele întunecate ale clădirilor şi ale hangarelor profilate pe goana bezmetică a norilor îndoliaţi. Păreau un monstru cu solzii zbârliţi care se înălţa până la cer, încercând să-şi lărgească puţin câte puţin vizuina. După culoarea ţiglelor care-şi dezvăluiau una dintre faţete se ghiceau vârstele succesive ale construcţiilor. Acum ajunseseră să-şi întindă tentaculele pe mai multe hectare de teren şi strângeau la lucru o mie de muncitori. Ţiglele albăstrii de deasupra marilor hale, cu geamlâcurile aşezate perechi-perechi, dominau vechile ardezii înnegrite de scurgerea timpului, al e primelor construcţii care erau mult mai umile. Din drum, zăreai mai întâi stupii uriaşi ai cuptoarelor pentru ciment, aşezaţi în şir, apoi venea furnalul, înalt de douăzeci şi patru de metri, din care ţâşneau în sus nişte tuburi uriaşe, pentru ca dintr-odată să se prăvălească într-o baie de ulei mineral. Şi, mai departe, coşurile fumegânde, coşuri de toate formele şi dimensiunile, o adevărată pădure de coşuri care-şi amestecau respiraţia încărcată de funingine cu funinginea plutitoare a norilor, în vreme ce ţevile mai subţiri, pentru evacuarea gazelor, aruncau, la intervale regulate, panaşe albe însoţite de gâfâieli stridente. Şi toată această pulbere care plutea prin aer şi toţi aceşti vapori pe care-i împrăştia în jur fără încetare păreau însăşi răsuflarea monstrului, scăldat în ceaţa continuă pe care o degaja sudoarea muncii. Desluşeai apoi bătăile inimii monstrului, izbiturile şi bubuiturile neîntrerupte ale efortului său, trepidaţia maşinilor, cadenţa limpede a compresoarelor, loviturile ritmice şi grele ale ciocanelor pneumatice, răsunând cu rezonanţa profundă a clopotelor mari, din cauza cărora însuşi pământul se zguduie sub picioare. Şi, ceva mai

aproape, chiar la marginea drumului, în fundul unei mici clădiri, un fel de baracă unde primul dintre strămoşii familiei Qurignon forjase fierul, se auzea jocul înverşunat şi plin de violenţă al celor două ciocane hidraulice, care băteau acolo întocmai ca pulsul colosului şi ale căror cuptoare devorau în vâlvătăile lor nu numai minereul, ci şi vieţile oamenilor.

Nicio lampă electrică nu fusese aprinsă încă prin curţile uzinei şi ceaţa crepusculară, roşiatică şi posomorâtă îneca puţin câte puţin atelierele Abis. Pe la ferestrele prăfuite nu se întrezărea nicio geană de lumină. Doar o flacără intensă, ieşind din halele mari printr-un portal deschis, despica umbrele serii ca o ţâşnitură prelungă de astru incandescent. Fără îndoială, vreun maistru oţelar se apucase tocmai atunci să deschidă uşa cuptorului. Şi nimic, nimic altceva, nici măcar o scânteie pierdută pe undeva, nu trăda că aici se află însuşi imperiul focului, focul care bubuia în această cetate întunecată a muncii, focul lăuntric ce răscolea totul, focul acum îmblânzit, robit, îndoind şi modelând fierul ca pe o ceară moale, dăruind omului dominaţia asupra Terei, odată cu cei dintâi vulcani pe care i-a cucerit.

Orologiul din micul turn, a cărui şarpantă se înălţa deasupra clădirilor administraţiei, bătu orele şase. Atunci Luc îl auzi din nou pe copil spunând cu vocea lui limpede:

— Iacă, nană, cred că acu-acu au să iasă.

— Da, da, şi eu cred, răspunse femeia. Şezi locului.

Din pricina gestului pe care îl făcuse ca să-l reţină, broboada zdrenţuită se trase puţin de pe faţă, şi Luc rămase surprins de delicateţea trăsăturilor ei. Fără îndoială că nu împlinise încă douăzeci de ani, şi avea un păr blond, răvăşit, şi o faţă mică, plăpândă şi străvezie, care i se păru urâtă la început, cu nişte ochi albaştri, spălăciţi de lacrimi, şi nişte buze palide, crispate de suferinţă. Şi ce corp firav sub rochia veche şi uzată! Şi cu ce braţ tremurător şi fără

vlagă strângea lângă fustele ei copilul – fără îndoială, fratele mai mic – blând ca şi ea, dar cu o înfăţişare mai sănătoasă şi cu un aer mai hotărât! Luc se simţi copleşit de milă, pe când cele două jalnice fiinţe, bănuitoare, începeau să se nelinişteasca de acest domn care se oprise acolo-n drum şi-i cerceta cu atâta insistenţă. Fata, mai cu seamă, părea stânjenită de faptul că era obiectul atenţiei acestui tânăr de douăzeci şi cinci de ani, atât de bine făcut, atât de frumos, lat în umeri, cu mâinile puternice şi o faţă radiind de sănătate şi viaţă îmbelşugată, ale cărui trăsături ferme erau dominate de o frunte înaltă şi dreaptă de visător, moştenită parcă din moşi-strămoşi. Şi, la vederea ochilor larg deschişi, de culoarea metalului, cu care tânărul o fixa fără niciun pic de sfială, fata îşi întoarse capul în altă direcţie. Dar imediat după aceea strecură încă o privire furişă spre el şi, văzându-l că-i zâmbea cu bunătate, se închise şi mai mult în sine, muncită de gândurile care o frământau.

Sunetul unui clopot străbătu văzduhul cu vibraţiile lui limpezi şi o forfotă se stârni în jurul atelierelor Abis: începeau să iasă de la lucru echipele de zi, pe care ar fi trebuit să le înlocuiască schimbul de noapte; căci activitatea devoratoare a monstrului nu se opreşte nicio clipă măcar, zi şi noapte clocoteşte şi bocăne fierul. Cu toate acestea, muncitorii nu se zoreau să plece şi mai întârziau încă prin ateliere, cei mai mulţi dintre ei aşteptând să li se dea un mic avans pe care-l ceruseră, cu toate că munca nu se reluase decât joi, într-atât de mare era foametea şi lipsurile care bântuiau înlăuntrul familiilor, după cele două luni de grevă cumplită. În sfârşit, îşi făcură apariţia prin faţa porţilor primii dintre ei, care treceau unul câte unul sau în grupuri mici, păşind cu capul în jos, întunecaţi şi grăbiţi, cu pumnii încleştaţi în fundul buzunarelor pe cei câţiva bănuţi de argint, atât de scump câştigaţi şi cu care puteau să târguiască pâine celor mici şi

muierilor. Şi dispăreau, scufundându-se în umbra drumului.

— Uite-l, nană, murmură copilul. E împreună cu Bourron, l-ai văzut?

— Da, da, taci din gură.

Chiar în clipa aceea îşi făcuseră apariţia doi muncitori, care, după aspect, păreau meşteri oţelari. Primul, cel despre care copilul spunea că e împreună cu Bourron, să tot fi avut vreo douăzeci şi şase de ani, purta haina de postav gros aruncată peste umeri şi avea părul şi barba roşcate; părea mai curând mărunt de statură, dar vânjos, cu muşchi zdraveni; deşi avea nasul curbat, pornind de sub o frunte proeminentă, pometii ieşiţi în afară şi maxilarele puternice, totuşi un zâmbet plăcut îi dădea o înfăţişare de bărbat cuceritor. În vreme ce Bourron, cu cinci ani mai în vârstă, strâns în vechea lui haină de catifea verzuie, era un vlăjgan înalt, uscăţiv şi subţire, ale cărui trăsături – faţa cabalină, obrazul prelung, bărbia teşită şi ochii piezişi – exprimau umorul liniştit al unui om cu fire blajină, totdeauna înclinat să asculte de vorba altui camarad.

Dintr-o privire, acesta din urmă zărise de cealaltă parte a drumului, la capătul podului de lemn, femeia cea tristă, însoţită de copil, şi-l înghionti cu cotul pe fârtatul lui:

— Ia te uită, Ragu. Ăştia-s Josine şi Nanet, dacă nu mă-nşel… Bagă de seamă ce faci, dacă vrei să nu te sâcâie.

Ragu, furios, strânse pumnii.

— Afurisită fată! M-am săturat până peste cap de ea şi am gonit-o… Dar să vezi ce am să-i fac, dacă se ţine scai de mine.

Părea puţin cam cherchelit, aşa cum se întâmpla totdeauna când depăşea cei trei litri de băutură de care spunea că are nevoie pentru ca jeraticul cuptorului să nu-i usuce pielea. Şi când se afla pradă acestui început de beţie, gura i-o lua pe dinainte, împăunându-se şi arătându-se plin de cruzime, mai ales dacă se afla de faţă unul dintre prietenii săi, grozăvindu-se cu felul în care trata el fetele

când se plictisea de ele.

— Dacă nu mă lasă în pace, dau cu ea de pământ. M-am săturat!

Josine, cu Nanet atârnat de fustele ei, se apropiase încetişor, plină de teamă. Dar se opri, văzând alţi doi muncitori îndreptându-se către Ragu şi Bourron. Făceau parte dintr-o echipă de noapte şi veneau tocmai din Beauclair. Cel mai în vârstă dintre ei, Fauchard, un bărbat de treizeci de ani care părea de patruzeci, era un maistru turnător, cu sănătatea ruinată încă de pe acum de munca grea; avea faţa roşie ca un rac fiert şi ochii arşi, trupul greoi, copt şi cocârjat de dogoarea cuptoarelor, din care smulgea creuzetele cu metal incandescent. Celălalt, Fortuné, cumnatul lui, un băiat de şaisprezece ani, căruia nu i-ar fi dat nimeni mai mult de doisprezece, într-atât era de puţintel la trup, cu faţa scheletică şi părul spălăcit, părea că nu mai are de gând să mai crească, stors şi îndobitocit de gestul maşinal pe care-l făcea minut de minut, mereu acelaşi, manevrând maneta compresorului la care lucra în larma şi fumul năucitor din jur care-l asurzeau şi-l orbeau.

Fauchard avea pe braţ un coş vechi din răchită, negru, şi se oprise-n loc să-i întrebe pe ceilalţi doi, cu vocea lui cavernoasă:

— Ei, aţi trecut pe-acolo?

Voia să ştie dacă trecuseră pe la casierie şi dacă reuşiseră să pună mâna pe vreun avans. Şi, când Ragu, fără să răspundă, se bătu pur şi simplu peste buzunar, unde zornăiră câteva monede de o sută de gologani, Fauchard schiţă un gest de disperare şi neputinţă:

— Fir-ar a dracului de treabă! Află că trebuie să-mi strâng zdravăn cureaua până mâine dimineaţă şi că în noaptea asta am să crăp de sete, doar dacă nu cumva, printr-o minune, nevastă-mea o să facă rost de ceva şi-o să-mi aducă raţia zilnică.

Raţia, după el, era de patru litri pe zi sau pe noapte de

muncă, după împrejurări, şi-i plăcea să spună că asta abia dacă-i ajungea să pună pe o măsea şi să-şi umezească gâtlejul, într-atâta îi sugeau cuptoarele apa din corp şi sângele din carne. Aruncase o privire dezolată asupra coşului său gol, unde nu se bălăbănea decât o bucată de pâine. Când îi lipseau cei patru litri era dezastru; asta însemna pentru el agonia neagră în munca zdrobitoare care devenea în aceste condiţii de-a dreptul imposibilă.

— Ei asta-i! spuse Bourron cu blândeţe. Nevastă-ta n-o să te lase, nu găseşti cât e lumea de mare una la fel de pricepută să cumpere pe veresie…

Dar amuţiră toţi patru, aşa cum se aflau, pironiţi în noroiul lipicios al drumului, şi se plecară plini de respect. Atunci Luc văzu înaintând pe trotuar un mic cărucior cu două roţi, pe care-l împingea un servitor şi în care se afla adânc scufundat între perne un domn în vârstă, cu faţa lată şi trăsături grosolane, încadrate de plete lungi, albe. Şi-l recunoscu pe Jérôme Qurignon, dom’ Jérôme cum îl numea întreaga regiune, fiul lui Blaise Qurignon, meşterul fierar, cel care pusese prima piatră la temelia atelierelor Abis. Foarte bătrân, ajunsese paralitic şi se lăsa plimbat în felul acesta, fără să scoată vreodată măcar o vorbă. În seara aceea, trecând prin faţa uzinei ca să se întoarcă la fiica lui, aflată la Guerdache, o proprietate din vecinătate, dăduse ordin servitorului printr-un simplu semn din mână să încetinească mersul; şi, cu ochii săi rămaşi încă limpezi, adânci şi pătrunzători, se oprise acum – vreme îndelungată – sub lumina tulbure a amurgului ce se cernea din cerul negru-vânăt, punctat din loc în loc de fuga rătăcitoare a norilor bezmetici, să privească monstrul aflat în plină activitate, pe muncitorii din schimbul de zi, care tocmai ieşeau de la lucru, şi pe cei din schimbul de noapte, care tocmai intrau. Apoi, privirea lui rămase pironită în direcţia casei directorului, o clădire pătrată, situată în mijlocul unei grădini şi pe care el însuşi dăduse ordin în urmă cu

patruzeci de ani să fie înălţată acolo şi unde domnise ca un rege atotputernic, câştigând milioane peste milioane.

— Sunt convins că dom' Jérôme nu-şi face probleme pentru porţia lui de vin de astă-seară, reluase Bourron cu glas scăzut, chicotind pe furiş.

Ragu înălţa din umeri.

— Aflaţi că bunică-miu era bun prieten cu tatăl lui dom' Jérôme. Amândoi erau simpli muncitori, şi atâta tot! Băteau fierul pe nicovală împreună, şi ar fi putut tot aşa de bine să facă parale un Ragu, cum a făcut avere un Qurignon. E chestie de noroc, dacă nu chiar de hoţie.

— Tacă-ţi pliscu', murmură din nou Bourron, tot cu glas scăzut, dacă nu vrei s-ajungi să ţi se întâmple vreo boacănă.

Semeţia lui Ragu se potoli ca prin farmec şi cum, chiar în clipa aceea, dom' Jérôme, trecând prin faţa grupului, îi privea pe cei patru bărbaţi cu ochii săi mari, imobili şi limpezi, îl mai salută încă o dată, cu tot respectul omului temător, care ar vrea să-i strige în faţă patronului tot ce are pe suflet, dar nu îndrăzneşte din pricina îndelungatei stări de robie ce i-a intrat în sânge şi-l face acum să tremure la vederea stăpânului atotputernic, de la care aşteaptă totul în viaţă. Încetişor, fără să oprească o clipă, servitorul împingea micul cărucior şi, curând, dom' Jérôme dispăru pe drumul întunecat ce ducea spre Beauclair.

— Ce-am avut şi ce-am pierdut! încheie cu un aer filosofic Fauchard. În definitiv, nu cred că dom' Jérôme e chiar atât de fericit cu căruciorul lui; şi apoi, dacă-i mai lucrează încă mintea cât să priceapă ceva, nu cred că s-a simţit prea în apele lui cu evenimentele care s-au petrecut zilele trecute. Fiecare cu necazurile lui... Ei, fir-ar să fie de treabă! Numai dacă ar avea grijă Natalie să-mi facă rost de niscai vin!

Şi se-ndreptă spre uzină, târându-l după el pe micul Fortuné care, cu mutra lui îndobitocită, nu scosese o vorbă.

Siluetele lor, cu umerii plecaţi, de oameni istoviţi încă de pe acum, se pierdură în întunericul mereu crescând, al cărui val cuprindea mereu clădirile, în vreme ce Ragu şi Bourron se puseră din nou la drum, îndemnându-se unul pe altul către cine ştie ce cârciumă de-a oraşului. Fiindcă, la urma urmei, aveau şi ei drept să tragă o duşcă şi să mai râdă puţin, după atâta mizerie câtă înghiţiseră.

Atunci Luc, pe care o curiozitate amestecată cu un sâmbure de milă îl făcuse să rămână ţintuit locului, rezemat de parapetul podului, o văzu pe Josine înaintând din nou cu paşi mici, şovăitori, ca să-i taie calea lui Ragu. O clipă numai, fata sperase că el va apuca-o înspre pod şi că se va întoarce acasă; căci în direcţia aceea era drumul cel mai scurt spre vechiul Beauclair – o îngrămădeală murdară de cocioabe, unde locuia cea mai mare parte dintre muncitorii care lucrau în atelierele Abis. Dar când îţi dădu seama că Ragu se-ndrepta către cartierul mai de soi al oraşului, avu dintr-odată în faţa ochilor imaginea faptelor ce urmau să se petreacă: cârciuma, banii risipiţi de bărbat pe băutură, noaptea pe care ea şi copilul o vor petrece iar în aşteptare, crăpând de foame alături de micul ei frăţior, în stradă, sub bătaia nemiloasă a vântului. Suferinţa, pe de o parte, şi revolta, pe de alta parte, îi insuflară un atât de mare curaj, încât veni şi se înfipse dinaintea lui, ea care părea atât de pirpirie şi atât de jalnică în comparaţie cu bărbatul robust din faţa.

— Auguste, spuse ea, fii om de înţeles, nu poţi să mă laşi în stradă.

El nu răspunse şi dădu să treacă înainte.

— Dacă tu nu vrei să te întorci acasă, dă-mi măcar mie cheia. De azi-dimineaţă stăm afară, în drum, şi n-am pus în gură o bucată de pâine.

Brusc, bărbatul izbucni:

— Lasă-mă în pace! Ei, asta-i bună! N-ai de gând să nu te mai ţii scai de mine?

— Pentru ce ai luat la tine cheia, azi-dimineaţă?... Nu-ţi cer nimic altceva decât cheia, poţi să te întorci când vrei... Uite, e noapte, doar nu vrei să ne culcăm pe trotuar!

— Cheia! Cheia! N-o am la mine, şi chiar dacă aş avea-o, nu ţi-aş da-o... Bagă de seamă, odată pentru totdeauna, că mi-e până peste cap, m-am săturat, nu te mai vreau, a fost destul că am crăpat de foame două luni împreună. N-ai decât să te duci să cauţi pe altul, dacă-i vorba să-ţi spun şi de-astea!

Îi arunca tot felul de vorbe aspre în faţă, fără menajamente, ba chiar cu sălbăticie; şi ea, sărmana fiinţă plăpândă, se cutremura sub ploaia de ocări. Cu toate acestea mai stăruia încă, încetişor, cu disperarea şi umilinţa nenorocitului, care simte că-i fuge pământul de sub picioare.

— Hai, nu fi om rău, nu fi om rău... Astă-seară, când te-oi întoarce, punem la cale totul. O să plec mâine dimineaţa, dacă tu crezi că aşa e mai bine. Dar azi, barem azi, da-mi cheia.

Atunci bărbatul fu apucat de o furie cumplită; se repezi la ea şi o zvârli cât colo, cu un gest brutal.

— Sfinte Dumnezeule! Nu mai poţi trece liniştit pe drum! ... N-ai decât să te duci unde vrei! Ţi-am spus că s-a sfârşit!

Micul Nanet, văzând că sora lui mai mare izbucneşte în hohote de plâns, înainta la rândul lui cu un aer hotărât, cu faţa-i trandafirie şi părul blond, ciufulit.

— Ei, acum şi ţâncul, toată familia mi-a venit pe cap. Stai oleacă, păcătosule, că-ţi ard eu şi ţie un picior în fund!

Josine îl trase cu iuţeală pe Nanet lângă ea. Şi amândoi rămaseră pe loc, împlântaţi în glodul negru, tremurând de nenorocirea ce-i păştea, în vreme ce bărbaţii îşi continuau drumul spre Beauclair, ale cărui lumini începeau să se aprindă una câte una, şi curând dispărură, scufundându-se tot mai adânc în întunericul ce se lăsa. Bourron, care în realitate era un om de treabă, schiţase gestul să intervină;

apoi însă, din fanfaronadă şi sub influenţa colegului său, bărbat frumos şi de viaţă, îl lăsase în voia lui. Şi Josine, după o clipă de şovăială, în care timp se întrebase la ce bun să-i urmeze, când văzu că cei doi dispar, se hotărî să se agaţe cu disperarea înecatului şi de un fir de pai. Începu să coboare încetişor în urma lor, târându-şi după ca frăţiorul de mână şi furişându-se de-a lungul zidurilor. Îşi lua tot felul de precauţiuni, ca şi cum cei doi bărbaţi ar fi putut s-o vadă şi s-o bată, pentru a o împiedica astfel să se mai ţină după ei.

Indignat, Luc fusese pe punctul să se arunce asupra lui Ragu şi să-l pună la punct. Îşi dădea seama că aceste condiţii ticăloase de muncă sunt cele care fac din om neom şi-l transformă dintr-o fiinţă raţională într-un lup! Pâinea atât de greu câştigată şi foamea erau cele două elemente ce-i determinau pe oameni să se încaiere pentru un dumicat! în timpul celor două luni de grevă, îşi smulseseră ultimele rămăşiţe, ajunşi pradă unei exasperări cumplite şi se încăieraseră pe te miri ce; apoi, cum pusese bărbatul mâna pe primii bănit îndată şi alergase să-şi afle uitarea în aburii alcoolului, părăsindu-şi în mijlocul drumului tovarăşa de suferinţă, soţia legitimă sau fata cu care trăia. Şi lui Luc îi venea din nou în faţa ochilor amintirea celor patru ani pe care-i trăise într-o mahala a Parisului, într-una dintre acele clădiri greoaie şi împuţite, unde ghiceai mizeria şi suspinele la fiecare etaj, la fiecare fereastră. Câte drame văzuse, câte suferinţe încercase în zadar să aline! Înspăimântătoarea problemă a umilinţelor şi a suferinţelor omului care munceşte pentru un simplu salariu de mizerie se ridicase de nenumărate ori înaintea lui. Încercase să desluşească adâncurile cumplitei nedreptăţi, să descopere microbul groaznicului şancru care nu contenea să roadă societatea timpului. Petrecuse ceasuri de înfrigurare, visând mărinimos să găsească un leac, lovindu-se fără zăbavă de duritatea zidului de piatră al realităţilor existente. Şi uite

că, tocmai în seara aceleiaşi zile când venea din nou la Beauclair, adus de o întâmplare neaşteptata, dădea peste aceasta scenă sălbatică, întâlnea această făptură tristă şi palida ce murea de foame, aruncată în stradă tot din pricina monstrului devorator de suflete, al cărui foc lăuntric îl auzea duduind şi care se răspândea în jur acoperind cerul sângeriu cu fumul lui de doliu.

Se stârni o rafala de vânt, şi câteva picături de ploaie porniră să se rostogolească din văzduhul jalnic. Luc rămase pe pod, cu faţa întoarsă către Beauclair, străduindu-se în puţinele momente când se destrămau norii de funingine să-şi reamintească locurile văzute cândva, mai demult. La dreapta se aflau atelierele Abis, ale căror ziduri negre mărgineau drumul dinspre Brias; sub ele se rostogoleau apele torentului Mionne, pe când ceva mai sus, pe o ridicătură de pământ de la stânga lui, trecea calea ferată ce ducea de la Brias la Magnolles. Şi întreg fundul genunii, strâns într-o ultimă îmbrăţişare de braţele stâncoase ale masivului munţilor Bleuses, înainte de a se azvârli peste imensa câmpie Roumagne, era ocupat, cucerit pas cu pas de oameni. La poalele râpei pe care îşi înălţa oraşul Beauclair casele, către câmpia care se lăţea ca un fel de estuar, se afla un cătun nenorocit, alcătuit numai din cocioabe muncitoreşti, care se prelungea, când ajungea la un loc neted, printr-un mic cartier mai înstărit, unde se aflau subprefectura, primăria, tribunalul şi închisoarea, în vreme ce biserica veche, ale cărei ziduri ameninţau să se dărâme, se găsea exact între noul şi vechiul târguşor. Această capitală de judeţ număra cel mult şase mii de suflete, dintre care aproape cinci mii duceau o viaţă anonimă, însufleţind nişte trupuri chinuite, diforme şi zdrobite de o muncă peste puterile lor. Şi Luc reuşi în cele din urmă să recunoască locurile, când zări în sfârşit cuptorul de ars minereuri de la Crêcherie ale cărui contururi întunecate se mai desluşeau încă, dincolo de atelierele

Abis, cam la jumătatea pantei masivului munţilor Bleuses. Muncă, pretutindeni în jur muncă! Cine ar putea oare să-i dea un conţinut nou, cine ar putea-o reorganiza, potrivit legilor naturale ale adevărului şi echităţii, pentru a-i reda rolul ei nobil de forţă atotputernică în statornicirea armoniei pe această lume şi pentru ca bogăţiile pământului să fie împărţite cu dreptate între oameni, realizându-se astfel fericirea la care au dreptul cu toţii!

Deşi ploaia nu contenise o clipă, Luc se hotărî în cele din urmă să coboare la rândul lui spre Beauclair. Muncitorii tot mai ieşeau pe porţile atelierelor Abis. Se amestecă printre ei, în vâltoarea aceasta turbată care însoţea reluarea lucrului după dezastrul pricinuit de grevă. Se simţea neputincios şi într-atâta îl cuprinseseră mâhnirea şi revolta faţă de el însuşi, încât ar fi plecat chiar în seara aceea, chiar în clipa aceea, dar îi fusese teamă să nu-l supere pe Jordan. Din momentul în care, pe neaşteptate, bătrânul inginer care conducea cuptorul de topit minereuri plecase dintre cei vii, Jordan, proprietarul uzinei de la Crêcherie, se trezi într-o cumplită încurcătură şi îi scrisese lui Luc, chemându-l să pună ordine în treburi şi să se sfătuiască împreună. Dar tocmai când tânărul se zorea cu pregătirile de plecare, sosi o a doua scrisoare, în care Jordan îi povestea o nouă nenorocire care-l lovise: sfârşitul neaşteptat şi tragic al unui văr aflat la Cannes, ceea ce-l obliga să plece fără întârziere, împreună cu sora lui, şi să lipsească trei zile. Îl implora să-i aştepte până luni seara şi să se instaleze într-unul dintre pavilioanele pe care i-l punea la dispoziţie şi unde îi dorea să se simtă ca acasă. Luc avea aşadar încă două zile de pierdut dinaintea lui şi, aflându-se fără treabă, eşuat astfel în acest orăşel pe care îl cunoştea într-o oarecare măsură, ieşise în seara aceea pentru a hoinări un pic, ba chiar îi spusese servitorului însărcinat să-l servească să nu-l aştepte la cină, fiindcă îşi propusese să mănânce undeva aiurea, în vreo cârciumă

oarecare, pasionat de obiceiurile populare şi plăcându-i întotdeauna să înţeleagă şi să se instruiască din ceea ce vedea în jur.

Şi acum, în vreme ce păşea prin noroiul negru, călcând prin mijlocul urmelor lăsate de bocancii grei ai muncitorilor, gânduri noi îl frământau. Îi fu ruşine de slăbiciunea lui de mai înainte. Nu vedea pentru ce ar fi plecat, când regăsea în locurile acelea problema atât de acută şi de sfâşietoare a cărei soluţie o căuta cu ardoare de atâta amar de vreme! Nu trebuia să fugă de luptă, aici s-ar putea documenta mai bine, ar strânge probabil fapte şi ar descoperi în sfârşit un fir călăuzitor în labirintul de idei în care bâjbâia, încă buimac. Fecior al lui Pierre şi al Mariei Froment, fusese deprins de mic, întocmai ca şi ceilalţi trei fraţi ai săi, Mathieu, Marc şi Jean, cu munca manuală şi, în afara studiilor speciale de inginer, mai lucrase şi ca pietrar, conductor-arhitect şi chiar constructor de case; şi, îndrăgindu-şi profesiunea aleasă, plăcându-i să petreacă zile întregi pe marile şantiere ale Parisului, nu-i mai era nimic străin din dramele trudei zilnice, visa ca să contribuie dezinteresat la triumful de mâine al unor noi condiţii de muncă, în stare să întroneze armonia între oameni. Dar ce să întreprindă pentru realizarea acestui vis, încotro să-şi îndrepte eforturile, cum să acţioneze la început, ca să facă să germineze sâmburele pe care-l simţea la început plăpând şi şovăielnic în sufletul lui agitat şi care trebuia să se ridice spre lumină? Mai înalt, mai puternic decât fratele lui, Mathieu, cu faţa deschisă a omului de acţiune, nu reuşise totuşi până atunci decât să bată pasul pe loc, deşi simţea în el forţe latente, nelinişti de creator, dorinţa de a construi o lume mai bună. Brusc se stârni o rafală de vânt, un adevărat uragan, care-l făcu să se simtă cuprins de un fior sacru. Era, prin urmare, întocmai ca un fel de Mesia, pe care puteri nevăzute îl făceau să coboare în acest colţ jalnic de pământ, pentru împlinirea misiunii mult visate de

mântuire şi de fericire a oamenilor?

În clipa aceea, alungând gândurile confuze şi ridicând privirile, Luc băgă de seamă că se întorsese în Beauclair. Patru şosele largi împărţeau oraşul în patru felii aproape egale, întâlnindu-se într-un punct central, piaţa Primăriei, şi fiecare dintre aceste drumuri purta numele oraşului din vecinătate spre care se îndreptau: strada Brias la nord, strada Saint-Cron la vest, strada Magnolles la est şi strada Formeries la sud. Cea mai circulată de populaţia orăşelului, cea mai aglomerată, cu prăvăliile înţesate de mărfuri, era strada Brias, pe care se afla chiar în clipa de faţă tânărul. Căci acolo se găseau toate fabricile, una lângă alta, revărsând la fiecare schimb de tură valul negru al muncitorilor. Chiar în momentul în care Luc ajungea în dreptul ei, poarta mare a fabricii de încălţăminte Gourier; aparţinând primarului oraşului, se deschise şi dădu drumul puhoiului celor cinci sute de muncitori ai săi, printre care se aflau peste două sute de femei şi copii. Puţin mai încolo, pe nişte străzi lăturalnice, se afla mai întâi uzina Chodorge, unde nu se fabricau decât cuie, apoi uzina Hausser, o turnătorie care dădea mai mult de o sută de mii de coase şi cuţite pe an, precum şi uzina Mirande, o firmă specializată în construcţia maşinilor agricole. Toate suferiseră de pe urma grevei prin care trecuseră şi atelierele Abis, cu furnalele de unde se aprovizionau cu materia lor primă, fierul şi oţelul. Criza şi strâmtorarea se răsfrânseseră asupra tuturor, şi poporul flămânzit şi epuizat de. lipsuri, cu care fabricile inundau caldarâmul noroios, păstra în ochi sclipiri de mânie şi pe buzele strânse revoltă, în ciuda resemnării aparente a turmei care se grăbea spre case tropăind din picioare. Strada era cufundată în întunericul pe care rarele becuri cu gaz, ale căror flăcări galbene pâlpâiau în bătaia vântului, îl făceau parcă şi mai adânc.

Luc încercă senzaţia stranie că se găsea într-un oraş care fusese încercuit şi unde nu de mult se ridicase starea de

asediu. Jandarmii umblau de colo până colo prin mulţime şi păreau o adevărată forţă armată menită să supravegheze îndeaproape locuitorii, de teamă să nu se reia ostilităţile sau să izbucnească din nou furia aceea a mulţimii în stare sardea naştere iarăşi altor suferinţe cumplite, şi să ajungă până la urmă să pustiască oraşul şi să-l încingă într-o ultima vâlvătaie... disperată de luptă pe viaţă şi pe moarte. Patronatul, autoritatea burgheză, făcuse oarecari concesii în faţa presiunii salariaţilor, dar sclavii, domesticiţi pentru un moment, rămâneau tot periculoşi, o ameninţare surdă, ce făcea ca o amărăciune cumplită să otrăvească aerul şi să se simtă plutind în atmosferă toată grozăvia răfuielilor şi a unor eventuale pogromuri uriaşe. Un mârâit nedesluşit se ridica din această turmă cale defila strivită şi neputincioasă. Ici lucirea unei arme, dincolo galoanele unei uniforme răspândite printre pâlcurile de oameni trădau teama nemărturisită a stăpânilor, care transpirau de groaza propriei lor victorii, ascunşi îndărătul perdelelor groase ale caselor ce le adăposteau trândăveala. Mulţimea muncitorilor, a muritorilor de foame, defila încontinuu, se înghesuia, trecea tăcuta, cu capetele plecate.

Continuându-şi mai departe plimbarea, Luc se amesteca printre grupurile de oameni, se oprea uneori, asculta conversaţiile, se documenta. Şi făcu, printre altele, şi un scurt popas în faţa unei măcelării mari, cu mărfurile expuse în aer liber, în plină stradă, ale cărei becuri de gaz pâlpâiau printre cărnurile sângerânde. Dacheux, proprietarul măcelăriei, un bărbat burtos şi apoplectic, cu ochii bulbucaţi şi înecaţi în grăsime pe faţa lui mică şi roşcovană, se afla acolo, proţăpit în pragul prăvăliei ca să poată supraveghea mai bine marfa, plin de atenţii faţă de jupânesele caselor cu vază şi suspicios de îndată ce o gospodină săracă îşi făcea apariţia. De câtva timp, pândea la uşă o femeie blondă, înaltă şi slăbuţă, cu o înfăţişare sărăcăcioasă, palidă şi tristă, în plină tinereţe şi totuşi ofilită

încă de pe acum, care târa după ea un copil frumos de patru sau cinci ani şi purta pe braţ un coş uriaş, de unde ieşeau gâturile celor patru sticle de câte un litru. O recunoscuse pe nevasta lui Fauchard, pe care măcelarul se săturase o tot refuze să-i dea pe veresie. Şi, cum femeia încerca să intre, aproape că o îmbrânci să nu-i păşească pragul.

— Ce mai vrei?

— Nu vă fie cu supărare, domnule Dacheux, se bâlbâi Natalie, dacă vreţi să vă-nduraţi... Ştiţi că soţul meu s-a întors la lucru, în uzină, şi o să ia mâine dimineaţă un acont. Uitaţi că şi domnul Caffiaux s-a încumetat să-mi dea pe datorie ăşti patru litri pe care îi am aici, în coş; şi dacă v-aţi îndura şi dumneavoastră, domnule Dacheux, şi aţi vrea să-mi daţi tot pe datorie puţină carne, doar puţină carne...

Măcelarul se înfurie, începu să gesticuleze şi un val de sânge îi congestiona obrajii apoplectici.

— Nu, ţi-am mai spus de-atâtea ori că nu! Din cauza grevei voastre era gata-gata să dau faliment. Nu sunt chiar aşa de prost să mă alătur vouă. Totdeauna au să existe-n lume prea mulţi muncitori leneşi care împiedica oamenii cinstiţi să-şi vadă de treabă... Când n-ai bani destui să cumperi carne, posteşti, şi gata!

Se ocupa de politica şi era un individ foarte temut, mărginit şi crud, situat de partea celor bogaţi şi puternici, şi acest simplu cuvânt „carne” căpăta în gura lui intonaţii grave, de o importanţă considerabilă, cu o nuanţă aristocratică: era carnea sacră, hrana de lux rezervată celor aleşi, când în realitate ar fi trebuit să fie a tuturor.

— Ai rămas datoare încă din vara trecută cu patru franci, o luă el de la început. Ce sunt eu obligat să plătesc pentru alţii?

Natalie se făcu mică, se umili şi insistă, cu glas scăzut, aproape plâns. Dar se petrecu o scenă care-i desăvârşi înfrângerea. Doamna Dacheux, o femeie scundă, urâtă,

negricioasă şi fără nimic atrăgător în ea, despre care se spunea totuşi că făcea ce făcea şi reuşea să împodobească fruntea soţului cu o pereche respectabilă de coarne de cerb, se apropiase de noua venită împreună cu fetiţa ei, Julienne, o copilă de patru ani, sănătoasă, durdulie, cu o fire sinceră şi încântătoare. Şi când cei doi copii se zăriră unul pe celălalt, micul Louis Fauchard se porni să râdă, fără să ţină seama de sărăcia hăinuţelor lui, în vreme ce eleganta Julienne, înveselită la rândul ei şi neavând încă, fără îndoială, conştiinţa inegalităţilor sociale, se apropie de ei şi îi luă mâinile într-ale sale. Astfel încât, pe neaşteptate, se-ncinse o joacă izvorâtă din acea bucurie pe care o au copiii când se văd pentru prima oară şi încep să se cunoască.

— Afurisit copil! strigă Dacheux scos din fire. Se-mpiedică mereu de picioarele mele... Cară-te odată şi lasă-mă-n pace!

Apoi, înfuriindu-se pe nevasta lui, o trimise din nou la locul ei de după tejghea, spunându-i că ar face mai bine să fie atentă la casa de bani, ca să nu-l mai fure iarăşi cineva, cum se întâmplase alaltăieri. Şi continuă să vocifereze, adresându-se de data aceasta tuturor persoanelor care se găseau în prăvălie, obsedat de acest furt de care nu înceta să se plângă şi să se văicărească de două zile.

— Cât ai bate din palme, dom’le! O nenorocită de cerşetoare a intrat pe furiş şi a şterpelit o sută de gologani din casa de bani, în vreme ce dumneaei, doamna Dacheux, se amuza privind cum zboară muştele... Cerşetoarea n-a mai putut să zică nici pâs, fiindcă am prins-o cu cei o sută de gologani în mână. Cât ai bate din palme am şi făcut-o să intre la zdup! Acuma-i la răcoare... E-ngrozitor, îngrozitor! O să ne trezim că suntem furaţi de sub nas, ba o să mâncăm şi bătaie pe deasupra, dacă n-o să punem serios ordine în treburile astea.

Şi privirile lui bănuitoare supravegheau atent carnea, căutau să se încredinţeze că mâinile înfometaţilor, mâinile

muncitoarelor fără lucru nu furau din galantare bucăţile expuse, ca şi cum ar fi fost vorba despre bucăţi preţioase din aur sau cine ştie ce comori fabuloase expuse pe talgerele lui de neguţător.

Luc văzu atunci cum pe femeia lui Fauchard o cuprinde panica şi se îndepărtează, de teamă ca măcelarul să nu cheme vreun jandarm. Un moment numai rămase neclintită în îmbulzeala din mijlocul străzii, cu micul ei Louis alături, proţăpiţi în faţa unei frumoase brutării împodobită cu oglinzi şi luminată din plin, care se găsea chiar peste drum de măcelărie şi a cărei vitrină desfăcută expunea în aer liber, pe sub nasul trecătorilor, prăjituri şi pâini mari, aurii. Mama şi copilul, cufundaţi în extaz, contemplau prăjiturile şi pâinile. Şi Luc, uitând de ei, fu atras de o scenă care se petrecea în brutărie.

O şaretă tocmai se oprise lângă uşă şi un ţăran coborâse din ea, împreună cu un băieţel de opt ani şi o fetiţă de şase. La tejghea se afla brutăreasa, frumoasa doamnă Mitaine, o blondă robustă, care se păstrase perfect până la cei treizeci şi cinci de ani ai săi, şi de care era îndrăgostită toată regiunea, fără ca lucrul acesta să fi determinat-o să-şi înşele soţul, un bărbat subţire, liniştit şi palid, pe care rar aveai ocazia să-l vezi, fiind ocupat mai tot timpul la copaia lui cu aluat sau în preajma cuptorului. Pe banchetă, alături de tejghea, se afla un băieţel de zece ani, fiul ei, Evariste, încă de pe acum destul de înalt, blond ca şi mama lui, cu o faţă plăcută şi ochi blânzi.

— Ia te uită cine a venit! Domnul Lenfant! Ce mai faci? Uite şi pe Arsène, ba chiar şi Olympe... Nici nu mai am nevoie să întreb dacă sunteţi bine, sănătoşi...

Ţăranul, cu o faţă latră şi liniştită, să tot fi avut vreo treizeci şi ceva de ani. Nu părea prea zorit, şi abia după un timp răspunse cu vocea lui cumpătată:

— Da, da, sănătatea-i bună, cu asta n-o ducem prea rău pe la noi, pe la Combettes... Pământul are mai mult de

suferit. Nu ştiu dacă am să pot să-ţi aduc tărâţa, aşa cum îţi făgăduisem, doamnă Mitaine. Totul s-a dus de râpă. De-aia am venit astă-seară la Beauclair cu şareta, ca să te înştiinţez.

Continuă să vorbească şi îşi descărcă tot ce avea pe suflet, povestindu-i despre pământul sterp, ce nu-l mai hrănea pe omul care-l lucra şi nici nu-l mai despăgubea măcar pentru cheltuielile făcute cu sămânţa şi bălegarul. Şi frumoasa brutăreasă clătina încetişor din cap, înţelegătoare. Era foarte adevărat, acum trebuia să depui multă strădanie şi nu obţineai decât un dram de mulţumire. Toată lumea era nevoită să strângă cureaua. Nu că făcea politică, ea nu avea asemenea preocupări, dar ce întorsătură proastă luaseră lucrurile, Doamne Dumnezeule! În timpul grevei, numai faptul în sine de a şti că oamenii săraci se culcau fără să aibă măcar o coajă de pâine, în timp ce prăvălia ei era plină de franzele, îi zdrobea sufletul. Totuşi, negoţu-i negoţ, nu-i aşa? Nu putea să dea marfa fără acoperire, cu atât mai mult cu cât ar fi însemnat să creeze impresia că face parte dintre cei care încurajează revolta.

Şi Lenfant o aproba:

— Asta aşa-i, vorba aceea, frate, frate, dar brânza-i pe bani. Se ştie foarte bine că în negustorie nu se câştigă decât când strângi baierele pungii. Mai sunt totuşi şi unii care vor să ia zece piei de pe om.

Văzându-i pe Arsène şi Olympe, Evariste se hotărâse să părăsească tejgheaua pentru a face onorurile prăvăliei. Şi, ca un adevărat bărbat de zece ani ce era, surâdea cu drăgălăşenie fetiţei de şase, al cărei cap cârlionţat, rotund şi zâmbitor, fără doar şi poate că-i plăcuse.

— Hai, du-te şi serveşte pe fiecare cu câte o prăjitură îl îndemnă frumoasa doamnă Mitaine, care-şi răsfăţa fiul şi-l creştea cu multă dragoste şi grijă.

Însă, fiindcă Evariste se apucase să-l trateze mai întâi pe

Arsène, îi strigă din nou în glumă:

— Dar fii galant, dragul meu, serveşte mai întâi cucoanele, nu ştii?

Atunci, Evariste şi Olympe, nedumeriţi la început, se înveseliră şi deveniră repede prieteni. Ah! aceşti copii scumpi erau tot ce aveau mai bun în viaţă! Dacă vor fi bine educaţi, poate că într-o zi nu se vor mai sfâşia între ei, aşa cum fac oamenii maturi de astăzi. Şi Lenfant plecă, spunând că s-ar putea totuşi să aducă tărâţele promise, dar ceva mai târziu. Doamna Mitaine, care-l condusese până la uşă, îl privi cum se urcă în şaretă şi cum se îndepărtează în lungul străzii Brias. În acelaşi timp, Luc observă că soţia lui Fauchard se hotărâse dintr-odată să facă un gest curajos şi, târându-l după ea pe micul Louis, încercă să stea de vorba cu brutăreasa. Bâlbâi câteva cuvinte, pe care bărbatul din stradă nu le putu înţelege, dar bănui că e vorba de o nouă încercare de a obţine alimente pe datorie, fiindcă îndată frumoasa doamnă Mitaine făcu un gest aprobativ din cap, se-ntoarse către rafturi, de unde luă şi-i dădu o pâine mare, pe care nenorocita femeie se grăbi să o înhaţe şi să o strângă la pieptul ei slab.

Dacheux, măcelarul, urmărise scena cu privirile lui iscoditoare şi, disperat, urlă de pe celalalt trotuar:

— Toţi sunt puşi pe furat! Chiar azi au dat lovitura la Caffiaux, şterpelind nişte cutii de sardele. Se fură de peste tot.

— Ei aş! râse veselă doamna Mitaine, întorcându-se în prăvălia ei. Nu-i nimic, nu se fură decât de la bogaţi.

Luc îşi continuă încet drumul de-a lungul străzii Brias, urmărit de tropotul turmei care se îngroşa necontenit. Simţea izvorând din mulţimea întunecată şi mută o spaimă colectivă, un suflu de violenţă care părea să o străbată de la un capăt la altul. Şi, odată ajuns în piaţa Primăriei, văzu din nou şareta lui Lenfant, oprită-n colţul străzii, în faţa unui magazin unde se vindeau articole de fierărie, un fel de

bazar, pe care-l ţineau soţii Laboque. Şi uşile fiind date la perete, răzbătea până la el tocmeala aprinsă dintre ţăran şi negustorul de unelte.

— Ehei, halal viaţă! Am ajuns să plătim nişte prăpădite de cazmale cu greutatea lor în aur... Uite că le-aţi mai scumpit cu doi franci!

— Păi, ce să facem, domnule Lenfant, dacă a fost nenorocita asta de grevă, nu-i vina noastră, că dacă ar fi după noi... Dar lucrul a stat şi totul s-a scumpit... Acum se plătesc mai scump toate mărfurile din fier şi trebuie să mai câştig şi eu câte ceva.

— Bineînţeles că trebuie să câştigaţi, dar nu să dublaţi preţurile lucrurilor... Au început să se facă nişte afaceri numărul unu! Curând, curând n-o să ne mai putem cumpăra nicio unealtă.

Laboque era un bărbat foarte activ, mărunţel de statură, subţiratic şi uscăţiv, cu nas şi ochi de dihor, şi avea o nevastă tot de statura lui, iute-n mişcări şi negricioasă, care ştia într-un chip uimitor să chivernisească gologanii. Amândoi începuseră negoţul prin târguri, făcând pe negustorii ambulanţi şi târând după ei o căruţă încărcată cu cazmale, greble şi fierăstraie. Şi, de zece ani, de când deschiseseră acolo o dugheană strâmtă şi făceau pe intermediarii între uzinele din regiune şi consumatori, revânzând cu mari beneficii uneltele luate pe mai nimic de la Abis, cuiele de la Chodorge, secerile şi cuţitele de la Hausser ori maşinile agricole de la Mirande, ajunseseră treptat-treptat, de la un an la altul, să-şi lărgească negustoria. Şi-n buzunarele lor de negustori cu cinste îndoielnică, ce furau potrivit tradiţiei şi îşi făceau în fiecare seară fericiţi socotelile, numărând banii storşi din sudoarea altora, se strângeau grămadă toate rămăşiţele gloriei şi bogăţiei de odinioară ale uzinelor. În maşinăria socială ce trosnea din toate încheieturile, fiind pe cale să se strice, erau un fel de şuruburi inutile, care-i mâncau din energia

ce-i mai rămăsese,

Atunci, în vreme ce ţăranul se tocmea furios cu negustorul de unelte ca să obţină o reducere de douăzeci de centime din preţ, Luc privi din nou la grămada de copii. Pe lângă cei doi ai ţăranului, în prăvălie se mai afla Auguste, un băiat de vreo doisprezece ani, înalt, cu înfăţişare gânditoare şi care era pe cale tocmai să-şi pregătească o lecţie; şi, alături de el, Eulalie, o fetiţă de cel mult cinci anişori, care stătea foarte cuminte pe un scăunel, cu un aspect grav şi blând în acelaşi timp, ca şi cum ar fi cântărit din priviri oamenii care treceau pe stradă. Încă de cum apăruse în uşă, Arsène Lenfant îi stârnise interesul; îl găsea fără îndoială pe placul ei şi se grăbea să-l întâmpine cu aerul ei de gazdă mititică ce face onorurile casei. Şi, colac peste pupăză, îşi făcu apariţia şi al cincilea copil, adus de o femeie, nevasta oţelarului Bourron, care tocmai intra pe uşă, dolofană şi proaspătă, de o veselie molipsitoare, pe care nimic nu părea să o întunece şi care o ducea de mâna pe fetiţa ei, Marthe, o păpuşică de patru ani, la fel de grăsuţă şi de voioasă ca şi mama ei. De altminteri, îndată ce aceasta din urmă o lăsă din mână, copila alergă la Auguste Laboque, pe care pare-se că-l cunoştea.

Apariţia lui Babette puse capăt brusc tocmelii dintre ţăran şi negustorul de unelte, care căzură la învoială în privinţa celor douăzeci de centime, nici cât cerea unul, nici cât da celălalt. Femeia aducea o cratiţă cumpărată cu două zile în urmă.

— Curge, domnule Laboque. Mi-am dat seama când am pus-o la foc. Doar n-am ce face cu o cratiţă care curge.

Iar în timp ce domnul Laboque examina minuţios cratiţa, bombănind întruna şi hotărându-se în cele din urmă să i-o schimbe, doamna Laboque se plângea de copiii ei. Nişte adevăraţi neisprăviţi, care nu puneau mâna să facă nicio treabă şi stăteau înţepeniţi toată ziua, fata pe scaunul ei şi băiatul cu nasul în cărţile lui. S-ar cuveni, fără îndoială, să

câştige şi ei banii lor, dar nu semănau deloc nici tatălui, nici mamei lor, şi-i durea în cot de un câştig în plus. Auguste Laboque îi zâmbea Marthei Bourron şi Eulalie Laboque întindea mânuţa ei mică lui Arsène Lenfant, fără să lase să se vadă prin cel mai mic gest că aud necazurile doamnei Laboque, în vreme ce fetiţa lui Lenfant, Olympe, termina de lins cu un aer preocupat prăjitura pe care i-o dase micul Mitaine. Şi tabloul acesta era foarte drăgălaş, foarte duios, radia din el un parfum optimist şi proaspăt, de speranţă în ziua de mâine, izgonind parcă suflul dogoritor de ură şi luptă ce încrâncena strada.

— Cu asemenea daraveli nu mai câştigăm noi mare lucru, reluă domnul Laboque, dându-i o altă cratiţă lui Babette. Nu mai găseşti muncitori conştiincioşi, toţi sabotează lucrul... Şi, cu o firmă ca a noastră, avem multe pierderi. Şi unde mai pui că aşa cum ne găsim noi, cu galantarele în stradă, suntem la discreţia oricui vrea să ne ciordească. Azi după-amiaza iar ne-au furat.

Lenfant, care tocmai plătea tacticos cazmaua, se minuna.

— Vasăzică e adevărat cu furturile astea de care vuieşte târgul?

— Cum dacă e-adevărat? Doar nu ne-om fura noi între noi, ceilalţi sunt hoţii... Au stat două luni în grevă şi acum, neavând cu ce să cumpere, pe ce pot pune mâna, sting... Uite, de colo, din rafturile alea, nu-s nici cinci ore de când cineva mi-a şterpelit nişte cuţite de masă şi două cuţitoaie de cizmărie. Nu-i prea plăcută toată treaba asta, nu-i aşa?

Şi stăpânit de spaimă, arătă printr-un gest brusc strada care vuia ameninţătoare, plină de un furnicar întunecat de oameni, în vreme ce faţa îi fu cuprinsă dintr-odată de paloare şi un fior îi străbătu trupul, ca şi cum ar fi avut în faţa ochilor imaginea neaşteptată a invaziei mulţimii, care, în năvala ei oarbă, ar fi măturat totul din drum, şi tarabă, şi marfă, şi proprietar.

— Cuţite de masă şi cuţitoaie de cizmărie, repetă Babette

cu nelipsitul ei surâs pe buze, dar astea nu se mănâncă, frate dragă, în ce vreţi să le-nfigă?... La fel ca la Caffiaux, de peste drum, care se plânge că cineva i-a furat o cutie de sardele. O fi fost poate vreun ştrengar care o fi vrut să guste şi el din ea.

Doamnei Bourron îi râdea totdeauna soarele în faţă, totdeauna era convinsă că lucrurile se vor sfârşi cu bine. Cât despre Caffiaux, ăla, era un individ pe care toate gospodinele ar fi trebuit să-l blesteme. Chiar în clipa aceea îl zărise pe bărbatu-său intrând împreună cu Ragu în cârciuma lui şi era mai mult ca sigură că o să facă praf acolo o monedă de o sută de gologani. Dar, la urma urmei, ce dacă? Era doar firesc din partea unui bărbat să se mai distreze şi el un pic, după ce a trudit atâta. Şi apucând iar mâna fetiţei ei, Marthe, se duse de unde a venit, fericită că avea acum o cratiţă nouă şi frumoasă.

— Vedeţi, asta-i, continuă să-i explice Laboque ţăranului, ar fi trebuit să fi chemat armata. Eu, unul, sunt de părere să se dea o lecţie aspră tuturor revoluţionarilor ăştia. Avem nevoie de un guvern puternic, în stare să lovească fără milă, ca să-i facă să respecte ce-i de respectat.

Lenfant clătină din cap. Bunul lui simţ îl făcea să cumpănească mai bine şi să şovăie înainte de a se pronunţa. Luându-i de mânuţe pe Arsène şi pe Olympe, plecă spunând:

— Numai de nu s-ar sfârşi mai rău cu toată povestea asta între patroni şi muncitori!

De câtva timp, Luc examina curios prăvălia lui Caffiaux, care ocupa celălalt colţ, de peste drum, al străzii Brias, din dreptul pieţei Primăriei. Familia Caffiaux deschisese la început acolo doar o băcănie, foarte prosperă astăzi, cu galantarele doldora de saci desfăcuţi, cutii de conserve puse stive-stive şi alimente de toate felurile îngrămădite unele peste altele, pe care nişte plase groase le protejau de mâinile prea abile ale potlogarilor. Cu timpul se gândise să

adauge prăvăliei şi un magazin cu vinuri; închiriase şi spaţiul comercial de alături, deschizând acolo o cârciumă unde se puteau lua gustări, ceea ce se dovedi a fi o afacere de aur. Uzinele vecine, atelierele Abis mai cu seamă, înghiţeau cantităţi uriaşe de alcool. Era un vad bun, şi muncitorii intrau şi ieşeau fără întrerupere, mai ales în sâmbetele când se făceau plăţile. Mulţi uitau de ei, stăteau şi mâncau acolo, beau acolo şi nu mai părăseau localul decât când erau făcuţi criţă. Era vizuina otrăvitoare, locul de pierzanie, unde cei mai puternici dintre bărbaţi îşi lăsau mintea şi forţele. Chiar şi Luc fu atras dintr-odată de acel local, şi-i veni ideea să intre înăuntru din curiozitatea de a cunoaşte ce se întâmplă dincolo de acele ziduri; şi, dacă tot trebuia să ia masa în oraş, lucrul era foarte simplu, nu avea decât să cineze acolo. De multe ori, la Paris, dorinţa lui de a cunoaşte poporul, de a se cufunda până în adâncul mizeriilor şi suferinţelor lui, îl făcuse să întârzie ceasuri întregi în cele mai prăpădite bombe.

Luc se instală liniştit pe un scaun la una dintre măsuţele mici, aşezate chiar lângă tejgheaua lungă, acoperită cu tabla de aramă.

Sala era mare şi, în fumul gros al lulelelor care făcea becurile de gaz să clipească abia mijit din ochii lor roşii, vreo duzină de muncitori se cinsteau în picioare, în vreme ce alţii, aşezaţi pe la mese, beau, vorbeau cu glas tare şi jucau cărţi. Şi, dintr-o ochire, Luc recunoscu imediat printre ei pe Ragu şi Bourron, aşezaţi la o masă vecină, unde discutau cu aprindere, nas în nas. Probabil că începuseră prin a da pe gât câte un litru; apoi, ceruseră să fie serviţi cu câte o omletă, cârnaţi şi brânză; şi pe măsură ce litrele veneau unele după altele, ei se simţeau tot mai veseli. Dar ceea ce îi stârni curiozitatea lui Luc fu prezenţa lui Caffiaux, care stătea în picioare lângă masa lor, pălăvrăgind. Luc comandă o bucată de carne friptă şi se apucă să mănânce, ascultând în acelaşi timp discuţia lor.

— Vă spun eu că dacă aţi fi rezistat încă trei zile, i-aţi fi avut pe patroni la cheremul vostru, legaţi de mâini şi de picioare!... Pe Dumnezeul meu, ştiţi foarte bine că sunt alături de voi toţi! Aflaţi de la mine că nu-i prea departe ziua când o să daţi de pământ cu toţi aceşti păcătoşi de exploatatori.

Aţâţaţi la culme de cuvintele lui, Ragu şi Bourron îl băteau prieteneşte pe umăr. Într-adevăr, chiar aşa era, îl cunoşteau bine, ştiau că e un om de treabă, pe care se pot bizui. Totuşi, e foarte greu să dud până la capăt o grevă şi trebuie în cele din urmă să-i pui capăt, renunţând la ea.

— Patronii au să fie totdeauna patroni, bâigui Ragu. Atunci, ce poţi face? N-ai încotro şi trebuie să-i înghiţi, dar treaba-i să le dai cât poţi mai puţin în schimbul banilor pe care-i primeşti de la ei... Încă o litră, moş Caffiaux, şi pe asta o să-l bem împreună.

Caffiaux nu spuse nu. Se aşează tacticos pe scaun. El nu era adeptul acţiunilor radicale, pentru că observase un lucru: în stabilimentul lui, după fiecare grevă, înregistra beneficii substanţiale. Nimic nu-l înseta pe muncitor mai mult decât încăierările, exasperarea îl arunca în braţele alcoolului, întocmai ca trândăvia care, însoţită de furie, îi conducea pe lucrători la uşa cârciumii. Şi, de altminteri, în ceasurile de restrişte, moş Caffiaux ştia să se poarte cu amabilitate, acorda mici împrumuturi gospodinelor şi nu refuza un pahar de vin bărbaţilor, fiind convins că până, la urmă îşi va primi răsplata şi că îşi va crea în acelaşi timp o reputaţie de om cu inimă bună, ceea ce îi împingea pe obişnuiţii localului să dea pe gât o cantitate şi mai mare din otrava pe care le-o vindea. Se mai găseau câte unii care afirmau totuşi că moş Caffiaux, cu aspectul lui de vulpoi şiret, ar fi un trădător, un fel de spion de-al patronilor atelierelor Abis, care l-ar fi cumpărat pe arginţi ca să-i tragă de limbă pe oameni, otrăvindu-i cu poşirca lui. Cu siguranţă însă, cârciuma era un loc de totală pierzanie, unde

nenorocitul de salariat, fără bucurii sau mulţumiri, îşi căuta un refugiu, iar aceasta izbutea în cele din urmă să-l distrugă. O dugheană mizerabilă, spre care alergau nişte oameni nefericiţi, dar care nu era bună decât de dărâmat, iar locul măturat.

Văzând uşa interioară, care da înspre băcănie, deschizându-se şi o fată frumoasă, în vârstă de cel mult cincisprezece ani, apărând în prag, Luc nu mai fu pentru un moment atent la conversaţia ce se desfăşura la masa vecină. Cea care intrase era Honorine, fiica lui Caffiaux, mititică de statură, brunetă şi fină, cu ochii negri, frumoşi. Vindea mărfuri în băcănie, dar niciodată nu rămânea să servească în cârciumă. Chiar şi acum nu făcu nimic altceva decât să-şi cheme mama, o femeie dolofană şi zâmbăreaţă, cu o figură blajină ca şi bărbatul ei, şi care se afla la tejgheaua lungă, acoperită ca tablă din aramă. Toţi aceşti comercianţi atât de preocupaţi de îndeletnicirile lor, toţi aceşti negustori egoişti şi fără suflet pe care-i văzuse până atunci aveau nişte copii foarte frumoşi. Oare şi aceşti copii vor deveni în cele din urmă la fel de preocupaţi de îndeletnicirile lor, la fel de egoişti şi de fără suflet?

Deodată, lui Luc îi apăru în faţa ochilor o imagine plăcută, dar în acelaşi timp şi dureroasă. Josine se afla acolo, în picioare, atât de plăpândă şi de pierdută în mijlocul mirosurilor pestilenţiale, în fumul gros al tutunului de pipă şi-n zgomotele unei încăierări care era pe punctul să izbucnească în faţa tejghelei, încât nu o recunoscu din primul moment. Fără îndoială că intrase pe furiş, lăsându-l pe Nanet la uşă. Înfricoşată şi încă şovăitoare, stătea înapoia lui Ragu care, având spatele întors, nu o vedea încă. Şi Luc putu să-i cerceteze pe îndelete faţa foarte blajină, pierdută în umbră, sub broboada zdrenţuită. Dar, mai cu seamă, îl zgudui un amănunt pe care nu-l remarcase acolo, în faţa atelierelor Abis: îi vedea mâna dreaptă, pe care o scosese de sub veşminte, strâns bandajată cu o

cârpă ce şi-o înfăşurase până la încheietură, fără îndoială ca să-şi panseze vreo rană.

În cele din urmă, Josine se înarmă cu tot curajul pe care-l avea fiinţa ei slăbuţă şi, înaintând cu pas mărunt şi şovăitor, puse o mână mică, parcă de copil, pe umărul lui Ragu. Dar el, în beţia de care era cuprins, nici nu o luă în seamă, şi fata se apucă atunci să-l zgâlţâie, până îl făcu să se întoarcă.

— Pentru numele lui Dumnezeu, iarăşi tu? N-ai ce face de vii să mă sâcâi şi aici?

Dăduse cu pumnul în masă o lovitură atât de puternică, încât paharele şi sticlele dansară zgomotos.

— N-am avut încotro, a trebuit să vin aici, dacă tu nu te întorci acasă, răspunse Josine foarte palidă, închizându-şi pe jumătate ochii mari şi speriaţi de perspectiva brutalităţilor care bănuia că aveau să urmeze.

Dar Ragu nici nu mai asculta ce spunea fata, urla la ea, cuprins de un cumplit acces de furie, dorind în acelaşi timp să le ofere colegilor spectacolul bărbăţiei sale:

— Fac ce-mi place, n-am chef ca o muiere să stea după mine şi să mă spioneze! Auzi tu? Sunt stăpân pe mine însumi şi o să rămân aici cât îmi arde pe chelie…

— Atunci, spuse ea pierdută, ca să nu-mi petrec noaptea în stradă, dă-mi cel puţin cheia…

— Cheia! Cheia! urlă bărbatul. Vasăzică vrei cheia?

Şi dintr-un salt furios, se ridică de la locul lui, o înşfăcă plin de sălbăticie de mâna rănită şi o târî de-a curmezişul sălii până la uşă, ca să o arunce afară.

— Când îţi spun că s-a sfârşit, că nu te mai vreau, nu înţelegi?… Hai, du-te şi caută-n stradă cheia!

Josine se împletici şi îşi pierdu echilibrul, scoţând un strigăt pătrunzător de durere:

— Au! Mă doare…

Din pricina violenţei cu care o apucase de braţul drept, îi deplasase pansamentul, şi cârpa i se înroşi deîndată,

apărând pe toată suprafaţa ei o pată mare de sânge. Faptul acesta nu-l împiedică pe bărbatul orbit de furie şi înnebunit de alcool să deschidă uşa de perete şi să îmbrâncească femeia pe trotuar. Apoi, întorcându-se şi aşezându-se greoi înaintea paharului, bolborosi cu un rânjet grosolan:

— Asta-i bună! Grozavă distracţie să stai şi să te uiţi în gura lor!

Scos din fire, Luc strânse pumnii, hotărât să se arunce asupra lui Ragu. Dar avu în faţa ochilor imaginea încăierării, o bătaie generală, care s-ar fi încins în cârciumă. Şi, sufocându-se în acest loc scârbos, se grăbi să plătească; în vremea asta, Caffiaux, care luase locul nevestei lui la tejghea, se străduia să împace lucrurile, declarându-i cu aerul lui părintesc că existau totuşi în lume femei tare lipsite de tact. Ce să te legi aşa, din senin, de un bărbat care a băut şi el o duşcă de vin? Fără să-i răspundă un cuvânt, Luc se năpusti pe uşă afară şi se apucă să respire cu nesaţ aerul proaspăt al străzii, uitându-se în toate părţile şi scotocind cu privirile prin mulţime; căci, ieşind atât de repede din cârciumă, nu avusese decât un gând: acela să o găsească pe Josine, pentru a-i veni în ajutor, în aşa fel încât să nu o lase să moară de foame, fără o bucată de pâine, fără un adăpost cât de cât omenesc în această noapte întunecată şi biciuită de furtună. Dar zadarnic străbătu de la un capăt la altul, în pas alergător, strada Brias, revenind până în piaţa Primăriei şi strecurându-se printre grupuri, Josine şi Nanet dispăruseră. Fără îndoială că, terorizaţi de teama unei urmăriri, se vârâseră undeva sub pământ, şi negurile ploii şi ale vântului puseseră iar ghearele pe ei.

Ce mizerie înspăimântătoare, ce cumplită suferinţă transformaseră munca nobilă şi-nălţătoare într-o ocupaţie murdară, într-un ferment ruşinos al tuturor decăderilor? Şi Luc, cu inima sângerândă şi cu mintea întunecată de cele mai negre presimţiri, începu să rătăcească din nou la întâmplare pe strada Brias, strecurându-se prin mijlocul

mulţimii care creştea fără încetare, în vreme ce prin aer plutea o undă tainică şi ameninţătoare. Se stârnise din senin, peste creştetele capetelor, acel suflu de groază pe care îl mai simţise cândva, izvorât de veşnica bătălie dintre muncitori şi patroni, bătălie niciodată terminată, ai căror germeni încolţeau acum din nou în sufletele oamenilor. Faptul că îşi reluaseră lucrul era numai un armistiţiu mincinos şi şubred, şi resemnarea aparentă a muncitorilor ascundea sub pojghiţa ei subţire o ameninţare surdă şi o nevoie cruntă de revanşă, iar în ochii lor dorul de răzbunare nu se stinsese cu totul, fiind gata să se aprindă în vâlvătăi şi mai nimicitoare. De la un capăt la altul al străzii, cârciumile gemeau de lume, alcoolul devora banii agonisiţi cu trudă şi îşi răspândea aburii otrăvitori până în drum, în vreme ce prăvăliile speculanţilor nu se mai goleau, storcind beneficiul abuziv şi monstruos al neguţătorilor veroşi din puţinii bani ai sărmanelor gospodine. Pretutindeni, muncitorii, muritori de foame, erau exploataţi, devoraţi şi zdrobiţi între roţile angrenajului social care scârţâia din toate încheieturile, ameninţând să se sfărâme, şi ai cărui dinţi muşcau din ce în ce mai dur şi mai necruţător, cu cât se dezechilibra mai mult maşinăria. Şi, bălăcindu-se prin noroi, sub lumina năucitoare a becurilor cu gaz, întreg Beauclairul roia şi forfotea acolo, cu tropote de turmă rătăcită care se îndrepta orbită către vreo prăpastie, ca în preziua unei mari catastrofe.

Luc recunoscu, în mulţimea de oameni, numeroase persoane pe care le mai întâlnise înainte, cu ocazia primei lui vizite în Beauclair, în primăvara anului trecut. În primul rând se aflau acolo notorietăţile oraşului, primarul Gourier şi subprefectul Châtelard: primarul, în calitate de mare industriaş, era neliniştit şi ar fi dorit să fie chemată armata; dar celălalt, politician mai abil, eşuat pe aceste meleaguri din inima Parisului, avusese tactul şi înţelepciunea să se mulţumească numai cu jandarmii. Preşedintele tribunalului,

Gaume, trecea la rândul lui însoţit de căpitanul în retragere Jollivet, care urma să se căsătorească, se spunea, cu fiica lui. Şi în faţa prăvăliei lui Laboque se opriră ca să stea de vorbă cu familia Mazelle, negustori din tată-n fiu, pe care veniturile uriaşe, sporite de la an la an, ce crescuseră într-un mod vertiginos, ajunseseră până la urmă să-i facă să fie primiţi în lumea bună a oraşului. Toţi aceştia vorbeau încet, cu o înfăţişare neliniştită şi aruncând priviri chiondorâşe spre îmbulzeala ameninţătoare a muncitorilor care-şi petreceau vremea ca-n fiecare sâmbătă, când era zi de plată. În clipa în care Luc trecu pe lângă ei, îi auzi şi pe cei din familia Mazelle discutând tot despre furturile de care vuia tot târgul şi având aerul că încearcă să-i descoasă pe preşedintele tribunalului şi pe căpitan. Bârfelile pe seama monedei de o sută de gologani luată din tejgheaua lui Dacheux şi a cutiei de sardele dispărută din galantarul lui Caffiaux circulau din gură în gură. Dar mai cu seamă cuţitoaiele de cizmărie, furate de la prăvălia lui Laboque, stârneau cele mai înflăcărate comentarii. Spaima stârnită de evenimentele ultimelor zile cuprindea din nou pe cei suspuşi: prin urmare, revoluţionarii se înarmau, poate plănuiseră un măcel pentru la noapte, această noapte plină de vijelii, pe care o simţeau şi mai apăsătoare deasupra Beauclairului. Lungile zile de grevă dezorganizaseră totul, foamea îi făcea pe toţi aceşti nenorociţi să se încaiere, alcoolul cârciumilor le insufla nebunia distrugerii şi a crimelor. Şi pe drumul murdar şi plin de noroi, de-a lungul trotuarelor mocirloase, se revărsase ca un puhoi otrăvitor toată amărăciunea oamenilor, pricinuită de o muncă nedreaptă şi degradantă, prestată de cei mulţi în profitul câtorva, o muncă degradantă, mizerabilă şi blestemată, ce le aducea numai o sărăcie înspăimântătoare şi din care izbucneau ca nişte ciuperci veninoase furtul şi prostituţia. Fete livide se plimbau de colo până colo, muncitoare din vreo fabrică seduse de vreun crai şi azvârlite apoi în jalnica

mocirlă a plăcerilor carnale, infecte şi dureroase pentru ele, pe care bărbaţi beţi le duceau pentru patru gologani prin băltoacele întunecate ale şantierelor din apropiere.

Luc fu cuprins de un sentiment confuz de milă, de un soi de revoltă izvorâtă din mânie şi durere în acelaşi timp. Oare unde se afla acum Josine? În ce colţ întunecat se vârâse, în ce prăpastie înspăimântătoare ajunsese până la urmă să se prăbuşească împreună cu micul Nanet? Şi deodată se auziră nişte urlete, ca şi cum o rafală de vânt ar fi trecut pe deasupra capetelor mulţimii, făcând-o să se învolbureze şi să se agite. Ai fi crezut că s-a pornit să se ia cu asalt prăvăliile şi să se prade mărfurile expuse într-o parte şi într-alta, pe cele două laturi ale străzii. Jandarmii se năpustiră din toate cotloanele, şi un tropot de picioare încălţate în cizme răzbătu pe deasupra gălăgiei şi zăngănitului de săbii. Ce-i? Ce-i? Oare ce s-a întâmplat? Întrebări zorite izbucneau de pretutindeni, erau pe toate buzele, teroarea creştea neîncetat şi răspunsurile se încrucişau confuze şi contradictorii, în stare să înnebunească întreaga mulţime.

În cele din urmă, Luc îi auzi pe cei din familia Mazelle care se-ntorceau cu veşti noi:

— Un copil a furat o pâine.

Acum, mulţimea aţâţată de curiozitate şi scoasă din fire urca din nou strada, în pas alergător. Întâmplarea trebuie că a avut loc mai sus, înspre brutăria Mitaine. Femeile vociferau, un bătrân se poticni şi trebui să fie ridicat de pe jos. Un jandarm grăsan alerga atât de repede prin mijlocul grupurilor încât răsturnă două persoane.

Însuşi Luc începuse să fugă, târât de panica generală care cuprinsese mulţimea. Şi, în goana lui, trecu pe lângă preşedintele tribunalului, Gaume, care spunea chiar în clipa aceea cu vocea lui anemică, adresându-se căpitanului Jollivet:

— Un copil a furat o pâine.

Fraza îi revenea mereu în urechi lui Luc, scandată parcă

de goana bezmetică a mulţimii. Dar oamenii se înghesuiau prea tare şi nimeni nu putea vedea încă nimic. Negustorii se iveau în pragul prăvăliilor, galbeni la faţă, gata pregătiţi să tragă obloanele. Un bijutier se grăbise chiar să-şi scoată ceasurile din vitrina magazinului. Se stârni o mare agitaţie în jurul jandarmului cel grăsan, care-şi făcea loc cu coatele prin mijlocul oamenilor.

Şi lui Luc, care continua să alerge alături de primarul Gourier şi subprefectul Châtelard, îi ajunse din nou la urechi murmurul tânguitor şi mereu crescând, ca un freamăt:

— Un copil a furat o pâine... Un copil a furat o pâine... Un copil a furat o pâine...

Atunci, ajungând în faţa brutăriei Mitaine, pe drumul deschis de jandarmul ce grăsan, Luc îl văzu pe acesta din urmă grăbindu-se să sară în ajutorul unui alt coleg de-al lui, tot jandarm, numai că slăbănog şi lungan, care strângea cu putere de încheietura mâinii pe un copil de cinci-şase ani. Şi Luc îl recunoscu pe Nanet, cu capul lui blond şi ciufulit, pe care copilul şi-l ţinea totuşi foarte semeţ, având înfăţişarea unui prichindel maturizat înainte de vreme. Furase o pâine din galantarul frumoasei doamne Mitaine şi fapta nu mai putea fi tăgăduită fiindcă mai ţinea încă în braţe franzela mare, aproape la fel de înaltă ca şi el; prin urmare, aceasta era pricina zarvei şi tulburării care răscolise într-un hal fără de hal strada Brias: un copil a furat o pâine. Nişte trecători, zărindu-l, îl pârâseră jandarmului, care începuse să alerge după el. Dar copilul fugea repede şi curând dispăru din vedere, cufundându-se în mijlocul mulţimii de oameni, şi jandarmul îndârjit, stârnind în goana lui un zgomot ca de vijelie, ar fi ajuns până la urmă să asmuţă împotriva lui întreg Beauclairul. Acum jubila, târând vinovatul la locul cu pricina, pentru reconstituire.

— Un copil a furat o pâine, repetau vocile.

Doamna Mitane ieşise la rândul ei în pragul prăvăliei, atrasă de zarva mare din stradă. Dar rămase complet

surprinsă când jandarmul, văzând-o, i se adresă cu vorbele:

— Uitaţi, doamnă, derbedeul ăsta v-a furat o pâine din cele mari.

Şi, smucindu-l de braţ pe Nanet, îi spuse cu intenţia să-l înspăimânte:

— Află că ai să înfunzi puşcăria... Spune, pentru ce ai furat o pâine?

Dar micuţul nu se tulbură de loc. Răspunse deschis, cu vocea lui subţire şi melodioasă ca de flaut:

— N-am mâncat nimic de ieri, şi sora mea la fel.

Între timp, doamna Mitaine îşi mai venise în fire. Îl privea pe micul hoinar cu ochii ei frumoşi, plini de blândeţe şi milă. Sărman omuleţ! Unde oare şi-o fi lăsat surioara? O vreme, brutăreasa rămase pe gânduri, în vreme ce o roşeaţă uşoară îi îmbujora obrajii. Apoi, însoţindu-şi vorbele cu surâsul acela plăcut de femeie frumoasă, căreia toţi muşteriii îi făceau curte, spuse cu un aer vesel şi liniştit:

— Nu-i adevărat, domnule jandarm, greşiţi. Copilul ăsta n-a furat nicio pâine. Eu i-am dat-o.

Cu ochii holbaţi de uimire, jandarmul se proţăpise în faţa ei, fără să-l slăbească pe Nanet din strânsoare. Zeci de persoane îl văzuseră pe copil înşfăcând pâinea din galantar şi rupând-o la fugă cu ea-n braţe. Atunci, măcelarul Dacheux, care traversa strada, interveni deodată furios şi pătimaş:

— Dar l-am văzut şi eu!... Tocmai priveam încoace. S-a repezit în fugă la cea mai mare dintre pâini şi apoi a zbughit-o. E tot atât de adevărat, pe cât este când vă spun că şi mie mi s-au furat o sută de gologani alaltăieri şi că nu ştiu cine a dat chiar astăzi lovitura din nou, de data asta la prăvălia lui Laboque şi la cea a lui Caffiaux. Copilul ăsta păduchios ţi-a şterpeli: o pâine, doamnă Mitaine... N-o să spui acum că nu.

Cu obrajii complot roşii, brutăreasa răspunse încetişor:

— Te-nşeli, vecine, eu i-am dat pâinea copilului. N-a

furat-o…

Şi, fiindcă Dacheux se răţoia la ea, ameninţând-o că printr-o purtare de samariteană miloasă o să ajungă până la urmă să-i facă pe toţi vagabonzii să-i jefuiască şi să-i căsăpească, subprefectul Châtelard, care cântărise lucrurile dintr-o privire, se apropie de jandarm şi-i făcu semn să-i dea drumul lui Nanet, căruia îi suflă cu un glas ameninţător, de gogoriţă:

— Şterge-o repede, puşlama!

Încă de la începutul scenei, mulţimea începuse să vocifereze şi să-şi manifeste supărarea. Ce mai vrea şi jandarmul ăsta, din moment ce însăşi brutăreasa afirma că îi dăduse chiar ea pâinea copilului? Un băieţaş sărman, înalt de o şchioapă şi care pe deasupra mai şi făcuse foamea încă din ajun! Strigăte şi huiduieli izbucniră din mulţime, în vreme ce o voce ca de tunet se înălţă pe neaşteptate deasupra vacarmului, dominând toate zgomotele:

— Pentru numele lui Dumnezeu, prin urmare, ţâncii de şase ani au ajuns să ne arate în ziua de astăzi ce avem de făcut?… Copilul ăsta a procedat bine. Când ţi-e foame, ai dreptul să pui mâna pe orice. În definitiv tot ce este în prăvălii ne aparţine şi crăpaţi de foame numai pentru că sunteţi laşi!

Ca şi cum ai fi aruncat un bolovan într-o baltă, mulţimea se undui, cuprinsă de o vie agitaţie. Toţi se întrebau plini de curiozitate*:* „Cine-i? Cine-i?” Şi răspunsurile nu întârziară să le vină din toate părţile: „E Lange, olarul. E Lange!” Atunci, Luc zări, în mijlocul pilcurilor de oameni ce-şi îndreptaseră feţele înspre cel care vorbise, un bărbat scund, dar vânjos, în jur de douăzeci şi cinci de ani, având o figură colţuroasă, cu părul şi barba încâlcite. Îşi ţinea mâinile adânc înfundate în buzunare, într-o atitudine de om simplu, şi aşa cum vorbea, cu ochii sclipitori, arzând de inteligenţă, semăna cu un poet nepriceput să-şi şlefuiască discursurile, dar care-şi recita în gura mare crezul.

— Hrana, banii, locuinţele, îmbrăcămintea, toate ar trebui să fie ale noastre, cei cărora ni s-au furat bunurile şi care avem dreptul să le luăm înapoi! Şi nu mâine, ci chiar seara asta ar trebui să intrăm din nou în stăpânirea pământului, minelor şi uzinelor, în stăpânirea întregului Beauclair, dacă am fi într-adevăr bărbaţi şi nu mămăligi! Şi nu există două soluţii, nu-i altă cale decât să dărâmi la pământ, dintr-odată, întreg edificiul, să distrugi cu lovituri de secure autoritatea de pretutindeni, pentru ca poporul, căruia îi aparţine de drept totul, să poată construi din temelii o nouă societate.

Femeilor începu să le fie frică. Chiar şi bărbaţii tăceau acum în faţa vehemenţei şi agresivităţii evidente a acestor cuvinte şi dădeau înapoi, neliniştiţi de consecinţele pe care ar fi putut să le aibă. Puţini dintre ei înţelegeau adevărul situaţiei lor şi cei mai mulţi nu reuşeau să se ridice la nivelul unei atari revolte de om disperat, continuând să zacă de secole în starea de umilinţă specifică lefegiului. La ce bun să ridice fruntea? Nu le-ar ţine câtuşi de puţin de foame, ba chiar s-ar mai trezi şi vârâţi la zdup.

— Înţeleg, n-aveţi curajul necesar, continuă Lange, cu un aer cumplit de zeflemitor. Dar printre voi există mulţi care îl vor avea într-o zi… Vor face să zboare în aer Beauclairul vostru, dacă nu cumva o să se prăbuşească el însuşi din cauza propriei lui putreziciuni. Nu vedeţi mai departe de lungul nasului, dacă nu simţiţi chiar astă-seară ca totul în jur a intrat în putrefacţie şi ca lucrul acesta aţâţa fiarele împotriva voastră. Totul nu mai e decât murdărie şi, într-adevăr, nu-i nevoie să fii mare profet ca să poţi prezice ca vijelia care o să vină o să mature oraşul de toţi hoţii şi asasinii care sunt stăpânii voştri… Totul să se prăbuşească, totul să crape! La moarte cu ei! La moarte cu ei!

Scandalul luase asemenea proporţii, încât subprefectul Châtelard, cu toate că abordase până atunci o atitudine nepăsătoare, se văzu nevoit să recurgă la represalii.

Trebuia să. aresteze pe cineva, şi trei jandarmi se năpustiră asupra lui Lange şi-l târâră după ei pe o străduţă lăturalnică, întunecată şi pustie, unde în curând zgomotul cizmelor se pierdu. De altminteri nu se semnalaseră în mijlocul adunăturii de oameni decât câteva tulburări uşoare şi confuze, repede potolite. Şi mulţimea zgomotoasă se pomeni dintr-odată risipită, ropotul de paşi începu iarăşi, sacadat şi monoton, de la un capăt la celălalt al străzii.

Dar Luc fusese zguduit din creştet până în tălpi. Profetica ameninţare răbufnise ca o înspăimântătoare consecinţă a stării de lucruri pe care o vedea în jur şi pe care o constatase încă de când începuse să se însereze. Era convins că atâta mizerie şi nedreptate vor ajunge până la urmă să declanşeze dezastrul final, pe care şi el, la rândul lui, îl simţise ivindu-se din adâncul orizontului ca un tăvălug răzbunător de flăcări care va pârjoli şi va nimici în calea lui întreg Beauclairul. Şi, fiind un om căruia nu-i plăcea violenţa, suferea în sinea lui. Oare avea dreptate olarul când spunea că fără forţă, fără jafuri şi fără omor nu se poate întrona dreptatea? Tulburat, crezuse că vede, perindându-se printre feţele dure şi întunecate ale muncitorilor, fantoşele palide ale primarului Goarier, preşedintelui de tribunal Gaume şi căpitanului Jollivet. Întrevăzu apoi, în lumina încremenită a unui bec de gaz, pe membrii familiei Mazelle, care treceau din nou prin dreptul lui, cu chipurile scăldate în sudori de groază. Strada îi stârni o scârbă cumplită şi nu mai fu stăpânit decât de un singur gând în care se amestecau laolaltă mila şi dorinţa de a veni în ajutorul celor năpăstuiţi; voia să-l ajungă din urmă pe Nanet şi să se ia după el, ca să descopere în ce văgăună întunecată se prăbuşise Josine.

Nanet mergea, mergea întruna, cu întreaga forţa de care erau capabile picioruşele lui plăpânde. Dar atât de grea era pâinea cea mare pentru puterile lui, încât Luc, care-l văzuse strecurându-se de-a lungul străzii Brias, în direcţia

atelierelor Abis, îl ajunse totuşi destul de repede. Micuţul strângea pâinea la piept cu amândouă braţele, temându-se deopotrivă să n-o piardă ca şi de faptul că i-ar putea-o smulge vreun om rău sau vreun câine. Când auzi înapoia lui pasul grăbit al lui Luc, fusese fără îndoială cuprins de o spaimă îngrozitoare, fiindcă încercă să o rupă la fugă. Dar, întorcându-se şi recunoscând, la lumina uneia din ultimele prăvălii, pe domnul care le zâmbise lui şi nanei sale, se linişti şi se lăsă ajuns din urmă.

— Vrei să-ţi duc eu pâinea? îl întrebă domnul cel tânăr.

— Oh, nu! O ţin eu, îmi pare aşa de bine de ea.

Ieşiseră din Beauclair şi se găseau acum în mijlocul drumului de ţară, sub cerul posomorât de învolburarea norilor, în depărtare începeau să licărească, întocmai ca o geană de lumină, flăcările de la atelierele Abis. Singurul zgomot pe care-l auzea Luc era clipocitul mărunt al picioarelor copilului prin noroi şi, din vreme-n vreme, icnitul scurt cu care sălta pâinea cât mai sus, ca să nu o murdărească.

— Cunoşti drumul?

— Bine-nţeles.

— Şi mergi departe?

— Nu, pe aici, pe aproape.

Un sentiment nelămurit de teamă trebuie că-l cuprinsese pe Nanet, căci începuse să încetinească pasul. Oare ce voia de la el acest domn? Micuţul, care se simţea unicul protector al surorii lui mai mari, căuta să dezlege problema. Luc însă, dându-şi seama de asta şi dorind să-i arate că-i era prieten, îl prinse deodată în braţele sale, chiar în momentul în care copilul, cu picioruşele lui scurte, se poticnise şi era cât pe-aci să se rostogolească într-o băltoacă din mijlocul drumului.

— Hop-la, flăcăule! Era să-ţi pui dulceaţă pe pâine!

Simţind căldura plăcută a acelor braţe şi cucerit de tonul cald al celuilalt, Nanet izbucni într-un râs spontan de copil,

tutuind dintr-odată pe noul lui prieten.

— A! dar ce puternic eşti şi ce bun!

Şi îşi continuă tropăiala, de data asta plin de încredere şi fără să se mai neliniştească de tovărăşia aceasta de drum. Luc se întreba unde putuse să se adăpostească Josine. Drumul se-ntindea la nesfârşit şi tânărului i se părea c-o vede aşteptând după umbra nemişcată a fiecărui arbore. Se apropiau de atelierele Abis, pământul începea să se zguduie de loviturile ciocanelor pneumatice, în vreme ce împrejurimile erau albite de un nor gros de vapori străbătut de sclipirile prelungi ale scânteilor electrice. Înainte de a ajunge în dreptul uzinei, Nanet coti şi o luă pe pod, trecând peste râul Mionne. În felul acesta, Luc se trezi din nou în punctul unde-i întâlnise pentru prima oară în seara aceea pe Josine şi Nanet. Deodată copilul o luă la fugă prin întuneric, şi Luc îl auzi strigând în gura mare, cuprins din nou de o mare veselie:

— Uite, nană! Uite, nană! Ia uită-te la asta! Ce zici de ea; ce grozavă e!

La capătul podului, malul cobora în pantă bruscă până la un prundiş cu piatră măruntă, străjuit de un gard cu uluci, chiar în faţa atelierelor Abis, care fumegau şi fornăiau de cealaltă parte a râului. Chiar în clipa în care Luc ajunsese lângă gard, auzi veselia copilului transformându-se în plâns şi-n strigăte de disperare. Bâjbâind şi găsindu-şi în cele din urmă drumul, înţelese despre ce e vorba când o zări pe Josine, care leşinase de epuizare şi era acum întinsă pe prundişul din piatră măruntă. Se târâse să zacă doborâtă de foame şi suferinţe acolo, lăsându-şi micuţul frăţior să plece înapoi, fără măcar să priceapă ce punea la cale, cu îndrăzneala lui de copil al străzii. Şi acum, frăţiorul o găsea la locul ştiut dinainte, complet rece, ca şi moartă; şi se zbătea neputincios, zguduit de hohote de plâns şi cuprins de o cumplită disperare.

— Oh, nană, trezeşte-te! Trebuie să mănânci, hai şi

mănâncă, doar acum ai pâine!.

Lacrimi începură să scalde şi ochii lui Luc. Ce soartă înspăimântătoare aveau şi aceste fiinţe lipsite de apărare, cumsecade şi fermecătoare, care erau nevoite să îndure atâta mizerie, atâtea dureri şi privaţiuni! Alergă de grabă până jos, la albia râului Mionne, îşi udă batista şi veni să şteargă cu ea degrabă tâmplele Josinei. Bine cel puţin că noaptea aceasta nefericită nu era rece. Prinse apoi mâinile tinerei femei într-ale sale şi le masă până simţi că prind viaţă; şi, în cele din urmă, fata scoase un suspin adânc şi păru că se trezeşte ca dintr-un coşmar. Dar, copleşită de foamea îndelungată pe care o îndurase, nimic nu o mai uimi şi i se păru foarte firesc faptul ca fratele ei se afla acolo, cu pâinea aceea mare, însoţit de domnul acela înalt şi frumos, pe care îl mai văzuse cu câteva ceasuri înainte. Dar sărmanele ei degete, lipsite de vlagă, nu mai puteau să rupă coaja rumenă. Luc trebui să o ajute şi se apucă el însuşi să rupă pâinea în bucăţele mici şi să i le dea una câte una, cu binişorul, ca să nu se înece. Într-atât era de zorită să-şi astâmpere chinul foamei care o sugruma. Atunci, întreg trupul acela sărman, slăbit ca o umbră, se înfioră şi femeia plânse, plânse fără contenire, tremurând şi mâncând în acelaşi timp cu o lăcomie şi o stângăcie de animal bătut, care nu mai ştie nici să înghită de grăbit ce este, înmuind fiecare îmbucătură cu lacrimi. Tulburat şi cu inima strânsă de emoţie, Luc îi reţinea binişor mâinile înfrigurate şi continua să-i dea numai bucăţi mici, pe care le rupea una câte una. Niciodată nu va uita această scenă de suferinţă sfântă şi de bunătate, strânse laolaltă, această pâine dătătoare de viaţa, pe care o frângea pentru cea mai nenorocită şi mai minunată dintre creaturi.

Între timp, Nanet îşi mărunţea porţia lui şi o mânca plin de lăcomie, mândru de isprava pe care o făcuse. Lacrimile nanei lui îl descumpăniseră totuşi şi nu pricepea de ce ea mai plângea încă şi acum, din moment *ce* aveau asemenea

bunătăţi. Apoi, când isprăvi de mâncat, ameţit de un aşa ospăţ copios, se ghemui lângă sora lui, cuprins dintr-odată de un somn adânc, somnul fericit al copilului sătul. Şi Josine, rezemată de o movilă de nisip, îl trăgea înspre ea ocrotitor, sprijinindu-i capul cu braţul drept, puţin mai întremata acum, în vreme ce Luc stătea încă în preajmă-i, neputându-se hotărî să o părăsească în felul acesta, singură în noapte şi cu copilul adormit lângă ea. Tânărul îşi dăduse seama într-un târziu că fata se arătase stângace şi neîndemânatică şi din cauza faptului că avea mâna rănită, în jurul căreia înfăşurase iarăşi, nu tocmai bine, cârpa aceea pătată de sânge. Şi deschise iarăşi discuţia:

— Aţi păţit ceva la mână?

— Da, domnule, mi-am rupt un deget la maşina de cusut încălţăminte unde lucram. A trebuit să mi-l taie. Dar accidentul s-a petrecut din vina mea, după cum a spus maistrul, aşa că domnul Gourier a pus de mi s-au plătit doar cincizeci de franci din salariu.

— Înseamnă, după câte înţeleg, că lucraţi la fabrica de încălţăminte a domnului Gourier, primarul?

— Da, domnule, am intrat acolo la cincisprezece ani, şi acum am optsprezece… Şi mama a lucrat acolo douăzeci de ani şi mai bine, dar a murit. Sunt complet singură, nu-l mai am decât pe frăţiorul meu mai mic, Nanet, care are şase ani. Pe mine mă cheamă Josine.

Şi începu să-şi depene povestea vieţii. Cât despre Luc, nu mai avu nevoie decât să pună câteva întrebări, ca să ştie totul. Era povestea banală şi sfâşietoare a atâtor fete sărace: un tată care-şi abandonează familia şi se duce cu o altă femeie, o mamă care rămâne cu patru copii pe cap şi care, chiar dacă are norocul să piardă doi dintre ei, nu ajunge să-i hrănească pe ceilalţi; şi atunci, mama moare epuizată de o muncă peste puterile ei, iar fata devine un fel de a doua mamă a fratelui mai mic şi, începând de la vârsta de cincisprezece ani, se omoară la rândul ei cu munca, fără

să ajungă întotdeauna să câştige atât încât să aibă asigurată pâinea cea de toate zilele pentru sine şi pentru micuţ. Apoi urmează drama inevitabilă a muncitoarei drăguţe, seducătorul care se iveşte în drumul ei, acest Ragu, bărbat bine făcut, dar călău de inimi, la braţul căruia a avut neşansa să se plimbe în fiecare duminică, după dans. Îi spunea vorbe frumoase şi-i făcea promisiuni, încât se şi vedea căsătorită cu el, visa să aibă un interior plăcut, crescându-şi fratele laolaltă cu copiii pe care i-ar fi avut împreună cu Ragu. Singura greşeală faţă de el este aceea că i-a cedat, într-o seară de primăvară, într-o pădure, în spatele proprietăţii Guerdache. De fapt, nici nu-şi mai dădea acum seama în ce măsură consimţise. De atunci au trecut şase luni, între timp a făcut prostia să se mute la Ragu, care nu i-a mai vorbit de căsătorie. Apoi, i s-a întâmplat accidentul de la fabrica de încălţăminte şi n-a mai putut să meargă la lucru chiar în perioada când greva îl înrăise pe Ragu într-aşa măsură încât începuse să o bată, acuzând-o că ea este vinovată de mizeria din jur. Şi lucrurile luaseră o întorsătură din ce în ce mai proastă, culminând cu scena din seara aceasta, când nu acceptase să-i mai dea cheia, ca să se întoarcă acasă împreună cu frăţiorul ei Nanet, ca să se culce, şi-o aruncase în drum.

Pe Luc îl frământa un gând:

— Poate că dacă aţi avea un copil, faptul acesta l-ar lega mai mult de dumneavoastră şi s-ar hotărî să vă ia în căsătorie.

Fata schiţă un gest de teamă şi protestă:

— Un copil cu el! Ah, Dumnezeule mare, asta ar fi cea mai mare dintre nenorociri!... Îmi repetă ceas după ceas că nu îi trebuie şi alte belele pe cap. Nu doreşte aşa ceva, şi se îngrijeşte de fiecare dată să-şi ia toate măsurile de precauţie pentru asta. E de părere că oamenii trebuie să se împreuneze numai pentru plăcerile lor, apoi, când s-au săturat unii de alţii, bună ziua sau bună seara, după

împrejurări, şi fiecare cu drumul lui.

Tăcerea se aşternu din nou între ei şi niciunul nu mai scoase un cuvânt vreme îndelungată. Certitudinea că nu era şi că nici nu va fi vreodată mamă cu acest bărbat îi dăduse lui Luc un sentiment ciudat de duioşie. Încerca un fel de uşurare, pe care nu şi-o putea explica şi care se adăuga senzaţiei de milă dureroasă ce o simţea pentru biata fată. În el se năşteau tot felul de simţăminte confuze, în vreme ce privirile îi rătăceau în neştiute depărtări, strecurându-se printre formele întunecate din jur şi reconstituind imaginea văii unde se afla aşezat Briasul, întrevăzut de el în lumina palidă a crepusculului şi care acum era cufundat în beznele nopţii. De-o parte şi de alta masivul munţilor Bleuses îşi înălţa meterezele lui din stâncă, îngroşând parcă şi mai mult întunericul. Tânărul auzea din când în când, în spatele lui, cam de pe la jumătatea coastei, uruitul unui tren ce trecea şuierând şi încetinindu-şi mersul când intra în gară. La picioarele lui, distingea apele râului Mionne, albastru-verzui, clipocind lângă zăgazul din pari de lemn, ale cărui grinzi susţineau podul. Şi, mai departe, în stânga lui, strunga se căsca dintr-odată, străjuită de cele două promontorii ale masivului munţilor Bleuses, care se pierdeau în imensa câmpie Roumagne, unde noaptea întunecată şi vijelioasă părea că se întinde atotstăpânitoare ca o mare neagră şi fără de sfârşit ce se unduia posomorâtă până dincolo de ostrovul palid al Beauclairului, cu ferestrele caselor iluminate ca nişte constelaţii nu mai mari decât jerbele de scântei ale unei şarje. Dar ochii îi reveneau mereu în direcţia atelierelor Abis, tolănite în faţa lui ca o hidră sălbatică, scăldată-n aburii albi printre care se furişau scânteierile lămpilor electrice din curţile interioare. Hăurile ce se căscau în dreptul ferestrelor larg deschise lăsau să se întrezărească în unele momente gurile de foc ale cuptoarelor încinse şi jeturile orbitoare de metal

incandescent care încingeau în hore roşii toate flăcările din adâncul iadului, desăvârşind, în mijlocul tumultului general, opera devoratoare a monstrului. Pământul se cutremura de jur-împrejur şi dansul limpede al ciocanelor nu contenea, acompaniat de huruitul înăbuşit al maşinilor şi de ritmul profund al baroaselor, asemănător unor îndepărtate canonade.

Şi, cu ochii plini de imaginea zguduitoare a nefericitei fete abandonate pe grămada de nisip de lângă el, cu inima zdrobită de destinul ei, Luc îşi spunea în sinea lui că această situaţie jalnică era imaginea exactă a stării de lucruri într-o societate în care munca este prost organizată, umilitoare şi blestemată; îşi petrecuse o seară întreagă ca să descopere toate aceste suferinţe cumplite, omenescul sacrificiu al unui copil trist, catastrofalele rezultate ale grevei, inimile şi minţile otrăvite de ură, egoismul necruţător al negustorilor, alcoolul care dăruia un oarecare refugiu în uitare, furturile care aveau drept mobil foamea, o societate învechită care pârâia sub greutatea propriilor ei nedreptăţi. Îi mai răsuna încă în urechi glasul lui Lange prorocind catastrofa finală care va rade de pe suprafaţa pământului tot ceea ce era otrăvitor şi otrăvit în Beauclair. Şi îi revenea mai ales în minte imaginea acelor fetişcane palide, pribegind de-a lungul trotuarului, trupuri decăzute destinate plăcerii în marile oraşe industriale, şi prăpastia prostituţiei spre care le împingea pe muncitoarele drăguţe din fabrici acel şancru al societăţii care era banul. Oare nu spre aceasta se îndrepta şi Josine? Sedusă, apoi azvârlită în stradă, de unde va fi culeasă de cine ştie ce beţiv, drumul vieţii ei se-nfunda tot mai mult în mocirlă. Simţea că este una dintre acele fiinţe supuse, iubitoare, una dintre acele adorabile firi mângâietoare care sunt în acelaşi timp suportul moral şi răsplata celor puternici. Şi era revoltat la gândul de a o lăsa în părăsire pe acest morman de nisip, de a nu încerca să o salveze de soarta cumplită ce o aştepta;

simţea că nu ar mai fi fost în stare să trăiască măcar o zi, dacă nu i-ar fi dat frăţeşte o mână de ajutor.

— Totuşi nu puteţi rămâne aici să vă culcaţi, cu copilul. Trebuie ca bărbatul ăsta să vă primească. Vedem noi după aia ce este de făcut... Unde-i casa?

— Pe-aici, pe aproape, în Beauclairul vechi, pe strada Troislunes.

Şi îi explica totul cu amănunţime. Ragu avea un apartament mic, format din trei încăperi, în aceeaşi casă cu o soră de a lui, pe care toată lumea o poreclise, fără să se ştie bine de ce, La Toupe[1] şi presupunea că, dacă într-adevăr Ragu nu avusese cheia la el, trebuie că i-o dăduse acestei La Toupe, care era o femeie îngrozitoare, aspră cu fetele sărmane. Apoi, fiindcă el era de părere să meargă şi să ceară liniştită cheia de la această zgripţuroaică, Josine se cutremură.

— Oh! nu, în niciun caz! Nu mă poate suferi... Barem dacă aş fi sigură că dau de bărbatul ei, care este un om de treabă, mai merge. Dar ştiu că în noaptea asta este de serviciu la atelierele Abis. E maistru la pudlaj şi îl cheamă Bonnaire.

— Bonnaire, repetă Luc şi-l fulgeră deodată un gând. Dar pe Bonnaire l-am cunoscut primăvara trecută, când am vizitat atelierele Abis. Chiar am stat de vorbă cu el mult timp şi mi-a explicat procedeele lor de muncă. E un băiat inteligent şi mi-a făcut într-adevăr impresia unui om cumsecade... Atunci este foarte simplu, am să aranjez cu imediat lucrurile împreună cu el.

Josine scoase o exclamaţie de bucurie izvorâtă parcă din adâncul inimii. Tremura toată şi îşi împreuna mâinile slabe într-un elan de recunoştinţă arzătoare.

— Oh, domnule, ce bun sunteţi, vă mulţumesc din suflet!

În lumina roşcată şi plină de ameninţări ce se ridica dinspre Abis, Luc o văzu de data aceasta în capul gol, cu

[1] Gâlceavă.

broboada zdrenţuită căzută pe umeri. Nu mai plângea, ochii albaştri luceau de duioşie şi gura mică îşi regăsise surâsul ei fraged. Dar mai ales aşa cum era, subţire, foarte suplă şi foarte graţioasă, îşi păstrase o înfăţişare de copil zglobiu, chiar candidă şi sprinţară. Părul ei lung, blond, de culoarea spicului copt, i se revărsase în jurul gâtului ca la o fetiţă care rămâne nepăsătoare faţă de aspectul său exterior. Şi Luc, pătruns de o încântare fără margini, cuprins puţin câte puţin de uimire, se simţea pradă unei emoţii autentice, în faţa acestei femei adevărate, care începea să se ivească de sub înfăţişarea sărăcăcioasă a amărâtei ce-o întâlnise în veşminte ponosite, timorată şi cu chipul scăldat în lacrimi. Apoi, îl privea cu o asemenea veneraţie, încât avea impresia că i se dăruia cu nevinovăţie, din tot sufletul ei de fiinţă sărmană care a găsit, în sfârşit, dragoste şi proteguire. După comportarea plină de brutalităţi a lui Ragu, domnul acesta îi apărea ca un zeu nespus de blând şi de minunat. I-ar fi sărutat şi urmele paşilor, şi rămânea înaintea lui cu mâinile împreunate, palma stângă strângând-o pe cea dreaptă, pe dea mutilată, înfăşată în cârpa aceea stropită cu pete de sânge. Şi între ei doi se cimenta o legătură foarte puternică, o legătură emoţionantă, în care se împleteau laolaltă, fără niciun fel de rezervă, dragostea şi duioşia.

— Ar putea să vă conducă Nanet prin uzină, domnule. Îi cunoaşte toate ungherele, chiar şi cele mai ascunse.

— Nu, nu-i nevoie, cunosc drumul… Nu-l mai treziţi, mai ales că vă ţine de cald, Aşteptaţi-mă aici liniştiţi amândoi.

O lăsă în bezna nopţii, lângă movila de nisip, cu copilul lângă ea, adormit. Şi, chiar în clipa în care îi părăsi, o rază puternică de lumină invada promontoriul munţilor Beluses, la dreapta lor, puţin deasupra parcului Crêcherie, în mijlocul căruia trona locuinţa lui Jordan, în vreme ce conturul întunecat al furnalului se profilă pentru o clipă pe unul dintre versanţii abrupţi. Se elabora o şarjă şi toate stâncile

din vecinătate, chiar şi acoperişurile Beauclairului, fură iluminate în întregime, ca la ivirea unei aurore sângerii.

II

Bonnaire, maistru la pudlaj, unul dintre cei mai pricepuţi lucrători ai uzinei, jucase un rol important în ultima grevă. Om cu simţul dreptăţii în sânge, pe care inechităţile suferite de salariaţi îl revoltau, de fiecare dată când citea ziarele din Paris, extrăgea din ele o adevărata pilduire revoluţionară, e drept, cu multe lacune, dar care făcuse din el un adept destul de convins al doctrinei colectiviste. De altminteri, aşa cum îşi spunea şi el după o îndelungată chibzuinţă şi cu un remarcabil calm, specifice omului muncitor şi cumpătat, acesta este visul la care s-ar putea ajunge prin stăruinţă într-o bună zi, şi spera ca prin răbdare să obţină mai curând dreptatea, cu sacrificii pe cât posibil mai puţine din partea tovarăşilor săi.

Greva devenise de câtva timp inevitabilă. Cu trei ani în urmă, atelierele Abis, căzute pe mâinile lui Michel Qurignon, fiul lui dom' Jérôme, fuseseră pe punctul să dea faliment, când Boisgelin, ginerele bătrânului, un trândav domnişor din Paris, care se căsătorise cu fiica acestuia, Suzanne, se decisese să pună pe picioare uzina, mizând rămăşiţele averii tocate până atunci, la îndemnurile unui văr de al lui, sărac lipit, pe nume Delaveau, care se angajase în mod categoric să dobândească un beneficiu de treizeci la sută din capitalul investit. Şi, de trei ani încoace, Delaveau, inginer priceput şi muncitor, plin de energie, se ţinea cu regularitate de promisiunea făcută, printr-o bună organizare şi-o conducere fermă, veghind cu atenţie asupra celor mai mici amănunte şi impunând tuturor o disciplină

de fier. Una dintre pricinile eşecului în afaceri al familiei Qurignon era crahul care se petrecuse pe piaţa metalurgică a regiunii în momentul în care fabricarea şinelor de cale ferată şi a marilor schelării metalice încetase să mai fie acolo o afacere rentabilă; a urmat la scurt timp descoperirea unui nou procedeu chimic utilizat în regiunile din nordul şi estul ţării, care permitea să se valorifice la un preţ de nimic bogatele zăcăminte de minereuri, până atunci exploatate într-un mod nu tocmai eficace. Oţelăriile din Beauclair nu mai puteau să rivalizeze cu preţurile ieftine ale acestora şi ruina era de neînlăturat, când interveni lovitura de maestru a lui Delaveau, care înţelesese că trebuia schimbat profilul producţiei, renunţându-se la fabricarea şinelor de cale ferată şi a schelăriilor metalice, pe care regiunile din nordul şi din estul ţării le puneau pe piaţă la preţul de douăzeci de centime kilogramul, şi să se treacă la fabricarea unor obiecte de mai mare fineţe şi de o calitate superioară, ca obuze şi ţevi de armă, de pildă, care se vând cu doi şi chiar cu trei franci kilogramul. În felul acesta, uzina devenise din nou prosperă şi banii investiţi de Boisgelin în afacere îi aduceau beneficii considerabile. Numai că pentru asta trebuise să fie introdus utilaj nou, fusese nevoie de muncitori mai pricepuţi, mai atenţi la munca lor şi, prin urmare, mai bine plătiţi.

În linii generale, greva nu avusese alte pricini în afara acestor revendicări de creştere a salariului. Muncitorii erau plătiţi în acord, la suta de kilograme, şi Delaveau admitea el însuşi necesitatea de a se institui noi tarife. Dar voia în acelaşi timp să rămână absolut stăpân pe situaţie şi, mai cu seamă, să nu lase impresia că cedează în faţa presiunii muncitorilor. Cu o desăvârşită abilitate, foarte autoritar şi încăpăţânat când avea impresia că-i vorba de drepturile lui, se străduia totuşi să fie leal, deşi considera ideile colectivismului drept un vis distractiv şi declara că asemenea utopii ar duce direct la nişte catastrofe

înspăimântătoare. Şi disputa dintre el şi lumea de jos a muncitorilor, asupra căreia domnea, se agravase în ziua când Bonnaire aproape că reuşise să pună pe picioare un sindicat care să le apere interesele; căci dacă Delaveau admitea existenţa caselor de ajutor şi de pensii, ba chiar şi a cooperativelor, afirmând că nu se poate opune îmbunătăţirii condiţiilor de viaţă ale muncitorilor, în schimb se pronunţa cu violenţă împotriva sindicatelor şi a altor grupuri de acţiune, care desfăşurau o luptă colectivă şi organizată.

Începând de atunci, porni o campanie furibundă împotriva celor mai mici concesii, suprimă revizuirea tarifelor şi crezu că trebuie să-şi ia măsuri de precauţie şi să decreteze un fel de stare de asediu la atelierele Abis. De când începuse aceste represiuni severe, muncitorii se plângeau că nu mai. iveau libertate individuală. Îi ţinea din scurt, supraveghindu-le orice mişcare, orice gând, chiar şi-n afara zidurilor uzinei. Cei slugarnici sau linguşitori, spioni fără îndoială, câştigau favorurile administraţiei, în vreme ce curajoşii, cei care manifestau independenţă de gândire, erau socotiţi drept oameni primejdioşi. Şi cum şeful, spirit conservator prin natura lui, apărător al stărilor de lucruri existente, decretase pe faţă că nu vrea să facă nicio schimbare, toţi subordonaţii lui, oamenii de încredere, inginerii, contramaiştrii şi supraveghetorii, care profitau de ocazie pentru a se îmbogăţi, se arătau de a severitate implacabilă, pretinzând o supunere totală, pe care o numeau judecată sănătoasă.

Îndurerat, simţindu-se frustrat de libertatea şi dreptatea de care avea atâta nevoie, Bonnaire se trezi în mod firesc în fruntea nemulţumiţilor. Fu printre primii care se prezentă la Delaveau, împreună cu alţi câţiva tovarăşi de lucru, pentru a-i aduce la cunoştinţă revendicările lor. Îi vorbi foarte deschis, ceea ce pe şef îl îndârji mai tare, şi muncitorii nu obţinură sporul de salariu cerut. Delaveau nu

credea în posibilitatea declanşării unei greve la el în uzină, căci muncitorii care lucrează în metalurgie sunt oameni foarte ponderaţi şi se supără rar, dovadă că aici, la atelierele Abis, nu mai avusese loc aşa ceva de ani de zile, în vreme ce printre minerii de la extracţiile de huilă din Brias izbucneau neîncetat tot felul de tulburări. Dar când se produse greva, când, contrar previziunilor lui, într-o dimineaţă, dintr-o mie de oameni abia dacă se prezentaseră la lucru vreo două sute, şi când trebui să închidă uzina, trecu printr-o aşa de mare furie, pe care zadarnic încerca să şi-o înăbuşe, încât începând de atunci se crampona cu toată forţa de măsurile restrictive în stare să le ia, surd şi refractar la cererile muncitorilor. Începu prin a-l concedia pe Bonnaire şi pe ceilalţi conducători de sindicat, în ziua în care nişte delegaţi dinafară încercară să aibă o discuţie cu el. Se considera stăpân, cearta era între el şi muncitorii lui şi înţelegea să-i pună capăt numai printr-o discuţie între el şi muncitorii lui, nu cu ajutorul altora. Bonnaire mai făcu deci încă o vizită, întovărăşit de astă dată doar de trei tovarăşi de lucru. Dar nu obţinură decât vorbe goale şi socoteli care toate duceau la aceeaşi concluzie, şi anume că dacă ar mări salariile, ar pune în pericol prosperitatea atelierelor Abis. I se încredinţaseră nişte fonduri, i se dăduse o uzină de condus, şi datoria lui sfântă era ca uzina să rămână prosperă şi fondurile încredinţate să aducă beneficiile promise. Fără îndoială că dorea şi el bunăstarea oamenilor, dar nu se socotea perfect cinstit decât dacă îşi îndeplinea obligaţia pe care şi-o asumase, adică aceea de a obţine din întreprinderea ce o conducea benefica cât mai mari posibile. Restul nu considera decât vise, speranţe nebuneşti, viitor utopic şi periculos. Şi-n felul acesta, după mai multe întrevederi asemănătoare, încăpăţânându-se şi una şi cealaltă dintre părţi, greva durase două luni, soldată cu rezultate dezastruoase pentru salariaţi, ca şi pentru patroni, pentru

că, pe de-o parte mărise şi mai mult mizeria în care se zbăteau muncitorii, şi pe de altă parte dusese la deteriorarea utilajelor care nu mai produceau. În cele din urmă şi unii şi alţii ajunseseră să-şi facă oarecari. concesii şi căzuseră de acord asupra noilor tarife. Dar Delaveau continuase vreme de o săptămână încă să se opună primirii înapoi la lucru a câtorva dintre muncitorii concediaţi, aceia pe care el îi numea conducătorii grevei şi printre care se afla şi Bonnaire. Îi purta pică, deşi recunoscuse că maistrul de la pudlaj era unul dintre cei mai serioşi şi mai pricepuţi muncitori. Când, în sfârşit, cedă, când îl primi înapoi, împreună cu ceilalţi muncitori, declară că făcea asta împotriva voinţei lui, constrâns de împrejurări şi numai ca să aibă linişte în uzină.

În ziua în care află toate acestea, Bonnaire se simţi nedreptăţit. În primul rând nu acceptă să i se spună pe un asemenea ton că i se acordă iertarea, astfel încât refuză să se întoarcă împreună cu ceilalţi tovarăşi la lucru. Totuşi, când ceilalţi, de care era foarte iubit, declarară că dacă nu va veni să-şi reia lucrul odată cu ei, nu vor pune piciorul în uzină, Bonnaire, fire nobilă, păru că se resemnează, pentru a nu fi tocmai el pricina unor noi neînţelegeri. Muncitorii suferiseră destul şi hotărârea lui era luată, înţelegea să fie singurul sacrificat, fără ca vreun altul să suporte consecinţele unei victorii câştigate numai pe jumătate. Şi, pentru a-şi aduce la îndeplinire hotărârea luată, se întorsese în cele din urmă joia trecută la lucru, dar, convins fiind că prezenţa lui în atelierele Abis nu mai era posibilă, îşi pusese în gând să renunţe de a mai veni începând cu duminica următoare. Nu-şi mărturisise nimănui intenţiile, în afară de conducerea administrativă, pe care o prevenise, încă de sâmbătă dimineaţa, cu toată bunăcredinţa de care era capabil, că are de gând seara să plece; şi dacă în noaptea aceea se mai afla încă în atelierele uzinei Abis, era pentru că avea de isprăvit o treabă începută mai demult.

Dorea să se retragă discret şi corect.

După ce-i spuse portarului cum îl cheamă, Luc îl întrebă unde putea să-l găsească în clipa aceea pe Bonnaire, maistrul oţelar; şi portarul se mulţumi să indice printr-un gest hala cuptoarelor pentru pudlaj şi-a laminoarelor, aflată tocmai la capătul celei de-a doua curţi a uzinei, în stânga. Curţile acestea, băltite de ultimele ploi, cu solul lor desfundat şi încâlceala şinelor de cale ferată, păreau mai degrabă nişte adevărate smârcuri, străbătute de la un capăt la celălalt de o linie de racordare ce unea uzina cu gara din Beauclair. Şi-n lumina tremurătoare a câtorva lămpi electrice, o locomotivă mică se mişca încetişor şi scotea şuierături ascuţite ca să nu zdrobească pe cineva din pricina umbrei proiectate de hangarele uriaşe, de turnul pentru călirea ţevilor şi de cuptoarele de ciment, ale căror contururi nedesluşite se asemănau cu nişte construcţii ciudate, conice, ca acelea ale unei civilizaţii barbare. Încă de la intrare te întâmpinau zgomotele asurzitoare ale celor două bancuri de trefilare, instalate într-un fel de văgăună, din care li se mai vedeau doar capetele uriaşe, capete de animal lacom, bătând fierul într-un ritm îndrăcit, muşcându-l şi trăgându-l în bare, cu înverşunarea dinţilor lor de metal. Muncitorii de acolo, trefilatorii, lucrau calmi şi liniştiţi, necomunicând între ei decât prin gesturi, în vacarmul şi cutremurul neîntrerupt din jurul lor. Şi Luc, după ce trecu pe lângă o clădire joasă, unde alte ciocane de trefilare curmau liniştea, o apucă la stânga şi traversă cea de-a doua curte, a cărei suprafaţă, presărată din loc în loc cu bălţi, era acoperită în întregime cu piese de rebut ce aşteptau, dormitând în noroi, să fie introduse din nou în cuptoarele de topit. Nişte oameni încărcau într-un vagon o piesă gigantică, prelucrată la forjă, un ax de torpilor, isprăvit chiar în ziua aceea, pe care mica locomotivă urma să-l transporte mai departe. Şi fiindcă maşina tocmai sosea şuierând, Luc trebui să se dea la o parte din calea ei, apoi o

luă pe o potecă ce se strecura printre grămezile simetrice de lingouri din fontă, materia primă a uzinei, şi ajunse, în sfârşit, la hala cuptoarelor pentru pudlaj şi a laminoarelor.

Această hală, una dintre cele mai întinse din uzină, răsuna în cursul zilei de uruitul groaznic şi neîntrerupt al laminoarelor aflate în plină activitate. Dar, la ora aceasta a nopţii, maşinile se odihneau, şi mai mult de jumătate din imensul hangar se afla cufundat într-o beznă adâncă. Şi, din cele zece cuptoare pentru pudlaj, numai patru ardeau, cele care făceau legătura cu două ciocane cu arc. Ici şi colo se iţea o flacără subţirică de gaz, legănându-se în vânt. În restul spaţiului domnea acelaşi întuneric profund, care abia dacă permitea să se distingă sus, în înălţimile halei, schelăriile metalice, groase şi afumate, care susţineau acoperişul. Un clipocit părea că se ridică din adâncuri, iar drept duşumea servea pământul bătătorit, crăpat şi ondulat, care într-o parte se transformase într-un noroi împuţit şi într-alta se amestecase cu praful de cărbune, în vreme ce pretutindeni în jur zăceau mormane cu resturi de metal. Domnea de la un capăt la celălalt dezordinea provocată de munca făcută cu dezinteres şi fără voie bună, de munca detestabilă şi blestemată, îndeplinită acolo într-un fel de grotă împuţită din pricina fumului gros, cu pereţii coşcoviţi de stropi de murdărie, pe care nu-i vedea niciodată lumina soarelui. De cuiele înfipte în cuşetele din scânduri netrase la rindea atârnau spânzurate hainele de oraş ale celor din tura de noapte, amestecate cu pantalonii de lucru din pânză groasă şi şorţurile din piele ale muncitorilor din celălalt schimb. Dar toată această mizerie întunecată părea că se poleieşte cu un văl sclipitor de lumină, atunci când vreunul dintre maiştrii de la pudlaj îşi deschidea uşa cuptorului său, de unde ţâşnea în clipa următoare un jet orbitor, care străbătea negurile halei de la un capăt la altul, ca raza unui astru.

Când Luc pătrunse în hală, Bonnaire tocmai terminase de

amestecat pentru ultima oară metalul incandescent, cele două sute de kilograme de fontă pe care cuptorul şi munca le transformau în oţel. Întreaga operaţie dura patru ore, şi partea cea mai grea a muncii era acest amestec efectuat după primele ore de aşteptare. Ţinând cu amândouă mâinile un raclor greu de cincizeci de livre, maistrul oţelar amesteca sub dogoarea arzătoare a focului, vreme de douăzeci de minute, materia incandescentă pe vatra cuptorului. Cu ajutorul cârligului răzuia fundul şi sfărâma bulgărele enorm, asemănător unui soare, pe care numai el, cu ochii lui întăriţi de flacără, putea să-l privească, cunoscând după culoare unde mai trebuie frământat. Şi când îl trăgea înapoi, raclorul era complet roşu şi înconjurat de o inflorescenţă de scântei.

Bonnaire dădu ordin printr-un semn fochistului să înteţească focul, în vreme ce ajutorul de oţelar înşfăca la rândul lui raclorul ca să mai „întoarcă” o dată metalul, după cum se spune în termenii de la pudlaj.

— Dacă nu mă înşel, dumneavoastră sunteţi domnul Bonnaire? întrebă Luc, care se apropiase de ei.

Surprins, muncitorul răspunse afirmativ printr-o înclinare a capului. Îmbrăcat doar cu o cămaşă cu un simplu pantalon de pânză, era totuşi falnic, cu gâtul lui alb şi faţa trandafirie, îmbujorată din pricina efortului încununat de succes, şi dăruit cu acea frumuseţe bărbătească ce ţi-o imprimă munca. În vârsta de numai treizeci şi cinci de ani, blond, cu o statură de colos şi părul tăiat scurt, avea, în ciuda trăsăturilor puternice, o faţă liniştită ca de copil. Şi din ochii lui mari şi blânzi, din expresia fermă a gurii lui senzuale, se degajau numai dreptate şi bunătate.

— Nu ştiu dacă mă mai ţineţi minte, continuă Luc. Ne-am cunoscut tot aici, vara trecută, şi am stat de vorbă mult împreună.

— Mi-aduc aminte perfect, răspunse în cele din urmă maistrul oţelar. Sunteţi prieten cu domnul Jordan.

Dar când tânărul vizitator îi explică, puţin cam jenat, motivul pentru care venise la el, povestindu-i tot ceea ce văzuse şi-ntâlnise în drum, despre nefericita de Josine aruncată în stradă, arătându-i fapta bună pe care numai el ar fi putut s-o facă, fără îndoială, muncitorul, cu un aer încurcat şi el, se cufundă iar în muţenia celor care lucrau în jurul lor. Nu mai scoaseră niciunul, nici altul o vorbă şi rămaseră amândoi pe gânduri, într-o aşteptare care părea că amplifică şi mai mult dansul limpede al celor două ciocane cu arc pornite să lucreze pentru cuptoarele de alături. Apoi, când putu în sfârşit să se facă auzit, maistrul oţelar spuse simplu:

— Bine, am să-ncerc să fac toi ce am să pot... Imediat după ce termin treaba, în trei sferturi de ceas, am să merg împreună cu dumneavoastră.

Cu toate că se făcuse aproape ora unsprezece, Luc se hotărî să aştepte, apucându-se până una, alta să studieze un cleşte mecanic, aflat într-un colţ întunecat, care tăia barele de oţel ieşite din cuptoarele pentru pudlare fără prea mult zgomot şi cu uşurinţa cu care ar fi tăiat nişte felii de unt. La fiecare clămpănit de falcă al monstrului cădea o bucăţică, grămada de dedesubt creştea văzând cu ochii şi o roabă îl căra în hangarul secţiei de sortare, unde se încărca fiecare transport în câte o lădiţă de treizeci de kilograme, pentru a-l duce apoi la hala cuptoarelor cu creuzete. Şi, ca să-şi găsească o ocupaţie cu care să-şi umple timpul, Luc se îndreptă spre această hală ce se afla alături, atras şi de intensa lucire trandafirie cu care era luminată.

Era o sală prelungă şi înaltă, la fel de prost întreţinută, la fel de dărăpănată şi de sumbră, unde se căscau, la nivelul pământului plin de cocoaşe şi îmbâcsit de resturi de metal, şase baterii de cuptoare, alcătuite din câte trei guri fiecare. Această mulţime de gropi arzânde, strâmte şi lungi, ale căror cărămizi masive ocupau tot subsolul, erau alimentate cu un amestec de aer şi gaze aprinse, al căror jet îl regla

chiar maistrul turnător cu ajutorul unui robinet. În felul acesta, înfierbântând şi luminând pământul bătătorit al sălii întunecoase, cuptoarele deschideau înspre iadul dinăuntru, deasupra vulcanului aflat într-o continuă activitate, a cărei lavă bubuia în adâncuri, şase răni zimţate de foc. Nişte capace în formă de lespezi mortuare alungite, alcătuite din cărămizi prinse într-o armătură de fier, erau aşezate de-a curmezişul, peste gurile cuptoarelor. Dar aceste capace nu se închideau perfect, şi o lumină intensă, trandafirie, se strecura prin fiecare crăpătură, dând impresia că o mulţime de aştri erau pe punctul să răsară din buza cuptoarelor, trimiţându-şi cu toţii razele, izvorâte parcă din pământ, într-o înşiruire de perle luminoase, până sus, la geamurile prăfuite ale acoperişului. Şi, de fiecare dată când un muncitor dădea la o parte, pentru anumite operaţiuni, vreunul dintre capace, ai fi zis că un astru s-a înălţat în întregime deasupra obstacolelor ce i-ar fi putut sta în cale, şi toată sala strălucea ca la ivirea aurorei.

Luc avu posibilitatea chiar atunci să urmărească o astfel de operaţiune. Câţiva muncitori încărcau tocmai un cuptor, şi el îi văzu cum smulg creuzetele căptuşite cu cărămidă refractară, înroşite în prealabil, apoi cum răstoarnă acolo, cu ajutorul unei pâlnii, conţinutul lădiţelor, câte o casetă de treizeci de kilograme la fiecare dintre creuzete. Topirea va dura trei sau patru ore. După care, creuzetele vor fi smulse din nou şi conţinutul lor golit, aceasta fiind aşa numita operaţie de extracţie şi turnare, munca socotită cea mai grea şi mai ucigătoare dintre toate. Şi, în clipa în care se apropie de un alt cuptor, unde ajutoarele de turnători, înarmate cu nişte tije lungi, încercau să-şi dea seama dacă topirea s-a făcut în întregime, îl recunoscu în compartimentul unde se smulgeau creuzetele pe Fauchard, însărcinat cu extragerea lor. Livid şi descărnat, cu faţa pârlită de dogoare, Fauchard păstrase totuşi o forţă gigantică în braţe şi-n picioare. Deformat fiind de munca

groaznică, mereu aceeaşi, pe care o făcea încă de la vârsta de paisprezece ani, omul suferea chiar sufleteşte şi mai mult decât fiziceşte din pricina acestui rol de maşină pe care trebuia să-l îndeplinească în uzină, cu gesturi încontinuu aceleaşi, fără să trebuiască să gândească, fără să participe prin vreo contribuţie personală la activitatea pe care o îndeplinea, devenit el însuşi un simplu element al luptei cu focul. Nu era de ajuns că dobândise metehne fizice, că avea umerii aduşi în faţă, membrele atrofiate şi ochii arşi, slăbiţi de flăcări, mai trebuia să aibă şi conştiinţa decăderii lui spirituale; căci, înşfăcat ce la vârsta de paisprezece ani de către monstru, după o instruire rudimentară, întreruptă dintr-odată, îşi mai amintea. totuşi şi acum că fusese cândva un băiat inteligent, de o inteligenţă care, oricât de mare, acum pâlpâia şi se măcina sub piatra de moară neîndurătoare, pe care el însuşi o învârtea ca un animal inconştient, mânat de biciul şi îndemnurile otrăvitoare ale propriei lui meserii. Şi nu mai încerca decât o singură plăcere, o singură nevoie de fapt: să bea, să bea cei patru litri ai lui, ziua sau noaptea, după cum îi era schimbul, să bea pentru ca dogoarea cuptorului să nu-i ardă ca pe o scoarţă veche pielea lui calcinată, să bea ca să nu se prefacă în cenuşă şi ca să încerce o ultimă bucurie, aceea de a-şi sfârşi viaţa în buimăceala şi uitarea de sine pe care i-o da continua stare de beţie.

În noaptea aceea, lui Fauchard îi fusese foarte frică să lase focul să-i ardă ca de obicei puţinul lui sânge. Avusese totuşi surpriza plăcută s-o vadă pe Natalie, nevasta lui, sosind şi aducându-i cei patru litri, luaţi pe datorie de la Caffiaux şi pe care nu mai spera să-i aibă. Femeia era necăjită că nu a putut să-i aducă şi o bucată de carne, căci Dacheux se arătase de neînduplecat. Tristă şi descurajată, se întreba cu nelinişte ce avea să-i dea de mâncare a doua zi. Dar bărbatul era foarte mulţumit că-şi avea porţia lui de vin şi o trimise liniştită acasă, promiţându-i că o să ceară,

ca şi ceilalţi tovarăşi ai lui de lucru din schimbul de zi, un avans de la administraţia uzinei. Lui îi fusese de ajuns şi o coajă de pâine pentru ca, bând, să nu se clatine totuşi. Şi când sosi momentul să smulgă creuzetele, mai goli încă o dată dintr-o înghiţitură o jumătate de kilogram şi-şi înmuie în apa din bazinul comun şorţul mare, din pânză groasă, cu care era înfăşurat. După aceea, cu picioarele încălţate în nişte saboţi uriaşi, cu mâinile acoperite de mănuşi umezite şi ele, înarmat cu un cleşte lung de fier, păşi spre cuptor, călcă peste capacul abia dat la o parte de puţin timp şi primi în plin piept valul infernal de căldură care se înălţa din vulcanul gata să erupă. Se-ntoarse pentru o clipă numai, complet roşu la faţă, arzând el însuşi ca o făclie. Saboţii îi fumegau, din şorţ şi din mănuşi îi ieşeau aburi şi toată carnea părea că i se topeşte. Dar el, fără să se zorească, fără teamă, cu ochii obişnuiţi să fixeze vâlvătaia şi căuta creuzetul în fundul cavităţii cuprinse de flăcări şi se apleca un pic pentru a-l putea apuca mai bine cu cârligul lui lung: şi, cu o smucitură din şale, din trei mişcări ritmice şi suple, lăsând să-i alunece una dintre mâini de-a lungul cozii cleştelui până departe, jos, unde-o întâlnea pe cealaltă, smulse metalul incandescent şi obţinu, printr-un simplu gest al braţelor, această povară – care, împreună cu cleştele şi creuzetul, cântărea mai bine de cincizeci de kilograme – şi o depuse pe pământ ca şi cum ar fi rupt o bucată de soare, de o strălucire orbitoare, care în contact cu aerul deveni dintr-odată roz. Şi reîncepu operaţia, smulse afară creuzetele unul câte unul, sub dogoarea mereu crescândă a masei incandescente, mai curând prin îndemânare decât prin forţă, circulând de colo până colo printre giganticele tipsii cu jeratic, fără să se ardă câtuşi de puţin, fără să pară chiar că simte insuportabila lor iradiere.

Se turnau obuze mici, de şaizeci de kilograme. Lingotierele, de forma unor butelii, erau aliniate pe două şiruri. Atunci, după ce ajutoarele culeseseră zgura de pe

deasupra creuzetelor, folosindu-se de nişte tije de fier, pe care le scoteau de acolo fumegânde şi cu bale roşcate atârnând de ele, maistrul turnător apucă la iuţeală creuzetele în cleştele lui uriaş, cu fălcile rotunde şi goli câte două în fiecare formă; şi metalul se revărsă într-un şuvoi de lavă alb-trandafirie, însoţit de o jerbă de scântei minuscule, albastre, de gingăşia unor flori. Ai fi zis că-i ceremonialul pritocirii cine ştie căror licori limpezi, în jurul cărora se zbenguiau fluturi de aur. Şi toate acestea se petreceau fără nicio dificultate, fără niciun zgomot, cu mişcări sigure, de o frumuseţe plină de simplitate, în strălucirea şi căldura care transformase întreaga hală într-o vatră devoratoare de jeratic.

Neobişnuit cu această atmosferă, Luc simţea că se sufocă şi nu putu să rămână acolo mai mult de câteva minute. Chiar la distanţa de patru sau cinci metri, faţa i se pârjolea şi o sudoare fierbinte îi scălda întreg corpul. Obuzele îi atraseră atenţia, le privea cum se răceau şi se întreba fără voie unde-or fi în clipa aceea oamenii pe care fierul lor îi va ucide, fără doar şi poate, într-o zi. Şi-n vreme ce străbătea hala vecină, văzu sala ciocanelor cu aburi şi a presei de forjat; presa de forjat, adormită la ora aceasta, cu înfăţişarea ei monstruoasă, ascundea în pântece o forţă de două mii de tone, în vreme ce ciocanele cu aburi, de o putere mai mică, eşalonate de-a lungul sălii, se profilau întunecate în semiobscuritatea din jur, ca nişte zeităţi barbare scunde şi îndesate. Fără îndoială că acolo se mai aflau depozitate şi alte obuze forjate în matriţe încă din cursul zilei, care, după recoacere, la scoaterea lor din forme, trecuseră pe sub cel mai mic dintre ciocanele cu vapori. Dar ceea ce-i stârni într-o măsură şi mai, mare interesul fu o ţeavă de mare calibru a unui tun de marină, lungă de şase metri, călduţă încă, pentru că trecuse pe sub presă, unde lingourile de oţel grele de o mie de kilograme se întindeau şi se modelau ca o cocă de aluat moale; şi

ţeava aştepta încercuită de lanţuri, gata pregătită să fie ridicată şi încercată de puternicele macarale, ca să fie transportată la atelierul de strungărie, care se afla ceva mai departe, dincolo de hala cuptoarelor Martin şi a turnătoriilor de oţel.

Luc trecu mai departe, străbătu şi această hală, cea mai întinsă dintre toate, unde se turnau piesele mari. Cuptoarele Martin permiteau să se obţină o cantitate de oţel considerabilă, care era turnată în formele de fontă, în vreme ce două poduri rulante, acţionate electric, transportau la opt metri înălţime şi într-o parte şi într-alta piese uriaşe, cântărind câteva tone. Şi Luc pătrunse în atelierul de strungărie, un hangar imens, închis, întreţinut ceva mai bine decât celelalte, cu admirabilele lui maşini, de o complexitate şi o putere neasemuite, înşirate pe două rânduri. Se aflau acolo raboteze pentru blindajele vapoarelor, care rădeau metalul, oţelul dur, aşa cum rindeaua unui tâmplar rade lemnul. Se aflau acolo mai cu seamă nişte strunguri cu mecanisme complicate şi de mare precizie, strălucitoare ca nişte bijuterii şi amuzante de parcă ar fi fost nişte jucării pentru copii. În noaptea aceea erau în activitate numai câteva, fiecare din ele luminat de câte o singură lampă electrică şi nefăcând decât un mic zgomot, un fel de huruit uşor, care tulbura liniştea adâncă. Şi aici descoperi din nou obuze, un obuz căruia i se retezaseră reziduurile din vârf şi cele care atârnau de partea din spate, rămase după scoaterea din matriţă, după care îl fixaseră în mandrina unui strung pentru a-l calibra mai întâi în exterior. Piesa se învârtea cu o viteză extraordinară şi şpanul de oţel zbura de sub lama fină a cuţitului într-o dantelărie bezmetică de argint. Mai rămăsese doar să-l fasoneze în interior, să-l călească şi să-l finiseze; oare unde se aflau în clipa aceea oamenii pe care-i va ucide acest proiectil, când va ţâşni din ţeava de tun? Din toată această muncă eroică, din toată această luptă cu

focul care se supunea umilit şi robit în faţa atotputerniciei omului ce domnea asupra puterilor naturale, Luc nu văzu ridicându-se în faţa lui decât imaginea unui masacru, nebunia sângeroasă a unui câmp de luptă. Se depărtă dezgustat şi dădu puţin mai încolo peste un strung uriaş, unde se învârtea ţeava unui tun asemănătoare aceleia pe care tocmai o văzuse în hala presei de forjat; dar aceasta era de pe acum calibrată în exterior şi metalul avea strălucirea monezilor noi. Mânuit de un tânăr, aproape un copil, care se apleca atent asupra mecanismului, la fel ca un ceasornicar deasupra mesei lui de lucru, se-nvârtea, se-nvârtea fără odihnă, scoţând un huruit uşor, în vreme ce cuţitul, în interior, găurea ţeava cu atâta precizie, încât abaterea nu era nici măcar de o zecime de milimetru. Oare după ce această ţeavă de tun va fi la rândul ei călită, scufundată într-o baie de ulei mineral, pe ce câmp de luptă va ajunge ca să ucidă oameni, ce groaznic seceriş de vieţi se va duce să facă acest oţel trecut prin forjă, din care oamenii, înfrăţiţi, nu ar fi trebuit să fabrice decât şine de cale ferată şi pluguri pentru ogoare?

Luc deschise în grabă o uşă şi se refugie pentru o clipă în curte, ca să respire aerul curat de afară. Noaptea era călduţă şi umedă. Tânărul inspiră adânc, fericit de adierea care-i mângâia faţa. Ridică ochii, dar nu zări nicio stea pe cerul tăvălugit de goana bezmetică a norilor. Ici şi colo, globurile unor lămpi puternice luminau în locul lunii, acum acoperită de nori; şi Luc revăzu, printre învolburările albicioase de fum, coşurile gigantice şi cerul murdărit de praful de cărbune, pe care se întretăiau, venind din toate direcţiile, reţelele de cabluri pentru transportarea energiei electrice, aidoma unei uriaşe pânze de păianjen. Şi la ora aceea generatorii de curent, două maşini de mai mare dragul, se aflau în plină funcţiune, amplasate într-una dintre noile clădiri. Tot acolo se găseau şi o fabrică de ceramică pentru prepararea cărămizilor şi a creuzetelor din

plăci refractare, o tâmplărie unde se pregăteau modele şi ambalaje, precum şi numeroase depozite care adăposteau oţeluri de diferite repere şi felurite fiare. Şi Luc, care se simţise pierdut rătăcind de colo până colo de-a lungul acestui mic oraş, fu fericit să descopere aici locuri pustii unde să-şi găsească refugiu, colţuri întunecate şi liniştite de curte, unde avea senzaţia că renaşte. Se descurcă greu prin labirintul de clădiri şi pătrunse din nou în infernul halei unde se aflau cuptoarele cu creuzete.

Aici se executa acum o nouă lucrare. Se turna o piesă uriaşă pentru forjă ce trebuie că avea pe puţin o mie opt sute de kilograme şi pentru care se scoteau şaptezeci de creuzete în acelaşi timp. În hala vecină, matriţa prevăzută cu o pâlnie mare aştepta, aşezată în poziţie verticală, pe fundul fosei. Şi, cât ai clipi din ochi, munca se organiză ceasornic, toate ajutoarele din echipele de lucru se adunară, câte doi oameni la fiecare creuzet, ridicându-l cu ajutorul unui cleşte dublu şi transportându-l cu paşi zoriţi şi mlădioşi. Rând pe rând, cele şaptezeci de creuzete defilară unul după altul, într-un alai strălucitor. Ai fi zis că-i vorba de un dans fantastic, cu prilejul cine ştie cărei sărbători, pe care-l executau nişte balerini necunoscuţi, cu picioare suple, ca nişte umbre, agitând în drumul lor lanterne veneţiene roşii-gălbui; şi uluitoare mai cu seamă erau rapiditatea extraordinară şi siguranţa perfectă a mişcărilor, calculate parcă la milimetru, care-i înfăţişau jucându-se în felul acesta prin mijlocul flăcărilor, alergând de colo până colo şi atingându-se uşor în trecere, ducându-se şi venind înapoi, ca şi cum ar fi jonglat cu nişte stele topite. În mai puţin de trei minute, conţinutul celor şaptezeci de creuzete fu turnat în matriţă, de unde se ridica o jerbă de aur, în buchet mereu crescând de stele.

Când Luc reveni în hala cuptoarelor de pudlaj şi a laminoarelor, după plimbarea lui de o jumătate de oră şi mai bine, îl găsi pe Bonnaire pe punctul să-şi mântuiască

treaba.

— Într-o clipă sunt gata, domnule.

Separase, încă de pe acum, trei sferturi din metalul incandescent, aproximativ vreo cincizeci de kilograme, pe care îl mesteca şi-l fasona, transformându-l într-un soi de bulgăre cu ajutorul unui raclor, pe vatra aprinsă a cuptorului, a cărui uşă deschisă sclipea de licărele focului; şi cele trei sferturi de metal, unul după altul, se duseseră sub ciocanul cu arc şi acum îl începea pe al patrulea şi ultimul. De douăzeci de minute înfrunta în felul acesta gura lacomă de foc, cu pieptul pârjolit, manevrând cârligul greu cu amândouă braţele şi pătrunzând cu privirea prin flăcările orbitoare ca să-şi dirijeze lucrul. Urmarea neclintit în mijlocul jeraticului bulgărele de oţel incandescent, care se rostogolea necontenit şi, în reflexele arzătoare care-i poleiau cu aur corpul lui mare, trandafiriu, apărea ca un titan pe fondul întunecat, ca un plăsmuitor de aştri, care creează lumi noi din adâncul tenebrelor. Şi când operaţia luă sfârşit, trase afară cârligul înroşit de foc şi dădu în primire tovarăşului său de lucru ultimele cincizeci de kilograme ale încărcăturii.

Manipulatorul de materiale se afla la postul lui, cu căruciorul său din fier, aşteptând. Înarmat cu cleştele, lucrătorul apucă bulgărele, care era de forma unui uriaş burete încins, crescut în pântecele vreunei peşteri vulcanice şi, dintr-o opintire, îl scoase şi-l aruncă în căruciorul pe care manipulatorul de materiale îl împinse cu iuţeală până la ciocanul cu arc. Imediat, un muncitor de la fierărie îl apucase cu cleştele lui, ca să-l aşeze şi să-l poată răsuci sub ciocanul cu arc ce intră de îndată în funcţiune. În momentul acela se stârni o adevărată furtună asurzitoare ce te ameţea. Pământul se cutremură, de parcă nişte uriaşe clopote s-ar fi pornit să-şi rostogolească prin văzduh ploaia lor de sunete, în vreme ce fierarul, înmănuşat şi încins cu un şorţ de piele, dispărea într-un vârtej de scântei. Din când

în când, jerbele erau atât de puternice, încât izbucneau în toate direcţiile, ca nişte încărcături de mitralii. Nepăsător în mijlocul acestor salve de scântei, lucrătorul întorcea pe toate feţele buretele de metal, pentru a face din el miezul de oţel care urma să fie dăruit apoi laminoarelor. Şi ciocanul cu arc i se supunea, lovea, lovea dincolo, încetinea sau accelera ritmul bătăilor, fără ca lucrătorul să scoată o vorbă şi fără măcar ca cineva să-i observe ordinele date printr-un simplu semn omului însărcinat cu manevrarea maiului şi care stătea cocoţat în cabina de deasupra lui, cu mâna încleştată pe levierul de comandă.

Până să-şi schimbe Bonnaire hainele, Luc se apropie şi îl recunoscu în cabina de comandă pe micul Fortune, cumnatul lui Fauchard, care stătea acolo aşa, neclintit, ceasuri întregi, în mijlocul vacarmului asurzitor pe care el însuşi îl dezlănţuia, trăind parcă numai pentru gestul neînsemnat şi maşinal al mâinii ce-o ţinea încleştată pe levier. Levierul la dreapta, pentru ca ciocanul să cadă, levierul la stânga ca să se ridice din nou, şi asta era totul, în vreme ce şi gândirea copilului nu depăşea cadrul strâmt al locului unde se afla. Luc putu să-l vadă pentru o clipă numai la lumina puternică a scânteilor, plăpând şi subţire, cu faţa palidă şi părul decolorat, fiinţă sărmană cu ochi tulburi, căreia munca de animal, fără nicio satisfacţie, fără nicio perspectivă sau posibilitate de alegere, îi împiedica dezvoltarea fizică şi intelectuală.

— Dacă doriţi, domnule, putem pleca, eu sunt gata, spuse Bonnaire în clipa în care ciocanul cu arc amuţi în sfârşit.

Luc se întoarse în grabă şi se trezi în faţa maistrului de la pudlaj, care era îmbrăcat într-un pantalon din pânză şi o haină groasă din lână şi ţinea sub braţ un mic pachet conţinând hainele de lucru şi alte mărunţişuri de-ale lui, pentru că părăsea uzina şi nu ştia când o să mai revină aici,

— Gata, putem s-o ştergem repede.

Totuşi Bonnaire mai întârzie un pic. Se gândea că poate a mai uitat ceva şi-şi aruncă o ultimă privire prin cuşeta din scânduri care-i servea drept vestiar. Apoi mai privi o dată înspre cuptorul lui, cuptorul la care lucrase vreme de mai bine de zece ani, hrănindu-se din flăcările lui şi smulgând din mijlocul lor miile de kilograme de oţel pe care le trimitea laminoarelor. Şi ruptura era cu atât mai eroică, mai curajoasă, cu cât o făcea din propria lui voinţă, pleca pentru că socotea că aşa era drept, pentru el şi pentru tovarăşii lui de lucru. Îşi ascunse emoţia care-l sugruma şi păşi primul afară.

— Fiţi atent, domnule, bucata asta este încă fierbinte, vă poate arde talpa de la pantof.

Nici unul, nici celălalt nu mai scoaseră un cuvânt. Traversară cele două curţi ale uzinei slab luminată de razele lunii, trecură pe lângă construcţiile Joase, unde martinetele lucrau cu furie. Şi îndată ce ieşiră pe poarta atelierelor Abis, noaptea neagră îi cuprinse şi simţiră cum flăcările şi huruielile monstrului se sting treptat-treptat înapoia lor. Vântul sufla fără încetare, un vânt care purta pe aripile lui jocul şi vânzoleala norilor deşiraţi. De cealaltă parte a podului, malul era pustiu, niciun suflet nu cutreiera prundişul Mionnei.

După ce-o găsi din nou acolo pe Josine, nemişcată, cu ochii larg deschişi, scrutând întunericul, lângă movila de nisip unde-o lăsase sprijinind cu trupul ei firav capul lui Nanet care adormise, Luc vru să se retragă, căci credea că misiunea lui era îndeplinită, din moment ce Bonnaire îşi luase însărcinarea să asigure un culcuş tristei creaturi. Dar acesta din urma păru dintr-odată stânjenit şi cuprins de îngrijorare la gândul groaznicei scene care-l aştepta acasă, când nevasta lui, cumplita La Toupe, l-ar vedea întorcându-se cu „această cerşetoare”. Cu atât mai mult cu cât nu-i spusese nimic încă despre hotărârea lui de a părăsi uzina şi prevedea că atunci când o să-l ştie fără lucru, şomer de

bună voie, o să-i facă un scandal cumplit.

— Vreţi să viu şi eu cu voi? propuse Luc. I-aş spune mai amănunţit cum stau lucrurile.

— Pe legea mea, domnule, răspunse celălalt uşurat, cred că ar fi cea mai bună soluţie.

Bonnaire şi Josine nu schimbară tot timpul nicio vorbă. Fata părea ruşinată de prezenţa maistrului de la pudlaj; cât despre acesta, chiar dacă era cuprins de un soi de milă părintească, în sufletul lui blând, de om cumsecade, cunoscând ceea ce suferea ea de pe urma lui Ragu, nu-i lipsea totuşi un aer dojenitor în priviri, pentru faptul că-i cedase acelui băiat rău. Văzându-i venind pe cei doi bărbaţi, fata îl trezise încetişor pe Nanet; apoi, la îndemnul lui Luc, ca şi cu copilul porniseră împreună cu cei doi bărbaţi, păşind în tăcere alături de umbrele lor alungite. Şi toţi patru, cotind-o înspre dreapta, de-a lungul terasamentului căii ferate, pătrunseră în Beauclair, ale cărui cocioabe se înşirau de la ieşirea din strunga munţilor Bleuses până la cartierul nou al oraşului, oriunde găsiseră un loc neted, în care să se aciuieze în mocirla scârboasă. Era o încâlceală fără cap şi fără coadă de străzi stricate, fără aer, lipsite de lumină, înzestrate toate cu câte un canal plasat în mijlocul lor şi pe care numai ploile torenţiale îl mai curăţau vreun pic. Cum se putea concepe oare asemenea înghesuială de oameni, atâta populaţie nenorocită îngrămădită într-un spaţiu atât de strâmt, când câmpia Roumagne se-ntindea în faţă, cu imensitatea spaţiilor ei, peste care vântul găsea drum deschis răsuflărilor lui libere, întocmai ca pe mare? Numai duritatea luptei pentru existenţă, numai cruzimea banului şi a proprietarilor drămuiseră cu atâta zgârcenie dreptul la pământ al oamenilor, dându-le aşa de puţin din terenul care ar fi trebuit să aparţină tuturor, doar cei câţiva metri necesari vieţii de toate zilele. Nişte speculanţi se amestecaseră în afacere, şi un secol sau două de mizerie fuseseră de ajuns

să le vină de hac acestor locuri, transformându-le în adevărate focare de infecţii. Cu toate acestea şi de aici erau izgoniţi oamenii, oricât ar fi costat de puţin chiriile pentru cocioabele în care numai nişte animale ar fi putut să se culce. Ridicate la voia întâmplării, pe maidane, casele cu streşini joase ajunseseră în felul acesta, cu scurgerea timpului, nişte grămezi de moloz umed, cuiburi de păduchi şi surse de epidemii. Nimic mai jalnic la această oră din noapte, sub zdreanţa lugubră a cerului, ca această citadelă blestemată a muncii, întunecată, strangulată şi spurcată ca un mucegai groaznic al nedreptăţii sociale.

Bonnaire, care păşea în frunte, o luă pe o ulicioară strâmbă, coti spre alta şi ajunse în sfârşit pe strada Troislunes. Era una dintre cele mai strâmte, fără trotuare, pietruită cu bolovani ascuţiţi, adunaţi din albia râului Mionne. Locuia la primul etaj al unei case întunecate şi crăpate, şi care se afundase într-o bună zi atât de tare, încât trebuise să-i proptească faţada cu ajutorul a patru bârne groase; cât despre Ragu, acesta împreună cu Josine ocupau la celălalt etaj trei încăperi ale căror podele, care o luaseră la vale, erau sprijinite tot de aceste bârne. Jos, scara interioară, urcând direct şi fără paliere, pornea chiar din pragul uşii de la intrare, fără vestibul.

— Ar fi bine, atunci, domnule, spuse în cele din urma Bonnaire adresându-se lui Luc, dacă aţi vrea să fiţi aşa de amabil şi să urcaţi cu mine până sus.

Maistrul părea din nou stânjenit. Josine înţelese imediat că nu îndrăznea s-o aducă direct la el de teama vreunui scandal, necăjit totuşi s-o lase iar în plină stradă, cu copilul după ea. Şi, cu înfăţişarea ei blândă şi resemnată, fata îl scoase singură din încurcătură, spunând:

— Nu-i nevoie să intrăm cu toţii. Eu şi cu Nanet o să aşteptăm pe scară…

Bonnaire acceptă cu entuziasm.

— Chiar aşa, aveţi răbdare un moment şi staţi pe una

dintre trepte, că dacă fac rost de cheie, să puteţi urca să vă culcaţi.

Josine şi Nanet rămaseră în umbra scării. Nu li se mai auzea nici măcar răsuflarea, într-atât erau de pitulaţi într-unul dintre ungherele treptelor. Şi Bonnaire urcă primul, conducându-l pe Luc, atrăgându-i atenţia asupra înălţimii treptelor şi îndemnându-l să se ţină zdravăn de frânghia unsuroasă care servea drept balustradă.

— Aici, domnule, am ajuns. Nu mergeţi mai departe. Ei, doamne, scara asta-i aşa de îngustă, şi dacă s-o întâmpla să cadă cineva de aici, n-o să-i fie prea bine.

Deschise uşa şi-l lăsă, politicos, să intre primul într-o încăpere destul de mare, pe care o lampă mică de petrol o lumina cu o licărire galbenă. În ciuda orei înaintate, La Toupe lucra încă lângă această lampă, cârpind lenjeria, în vreme ce tatăl ei, bătrânul Lunot, cufundat în umbră, aţipise cu pipa încleştată între gingii. Şi într-un pat, care ocupa unul dintre colţurile camerei, dormeau cei doi copii, Lucien şi Antoinette, unul de şase ani, celălalt de patru, foarte frumoşi şi foarte voinici, bine dezvoltaţi pentru vârsta lor. În afară de această încăpere comună, unde se gătea şi se mânca, locuinţa se mai compunea doar din încă două camere, aceea a tătucului Lunot şi cea în care stăteau soţii Bonnaire.

Mirată că-şi vede bărbatul întorcându-se aşa de vreme de la lucru, La Toupe, care nu ştia despre ce e vorba, ridicase capul de pe lucru.

— Cum, ai şi venit?

Bărbatul nu vru să declanşeze scandalul, spunându-i chiar acum că părăsea atelierele Abis, preferind să rezolve mai întâi cazul lui Josine şi Nanet, aşa că răspunse cu un ton evaziv:

— Da, am isprăvit şi m-am întors.

Apoi, fără să-i lase vreme să pună alte întrebări, i-l prezentă pe Luc.

— Ascultă, draga mea, dumnealui e un prieten al domnului Jordan, care a venit să ne roage ceva şi care o să-ţi explice cum stau lucrurile.

Din ce în ce mai surprinsă, La Toupe se-ntoarse cu un aer iscoditor către tânăr. Atunci Luc putu să remarce cât de mult se asemăna femeia aceea cu fratele ei, Ragu. Măruntă şi iute la mânie, avea pometii obrajilor ieşiţi în relief, un păr des, roşu, o frunte teşită, un nas subţire şi nişte maxilare puternice. Tenul ei, de un roşu lucios, a cărui prospeţime făcea încă plăcută şi-i dădea un aer copilăresc, la cei douăzeci şi opt de ani ai săi, era de ajuns să explice cum de se aprinseseră lui Bonnaire călcâiele după ea şi se hotărâse s-o ia în căsătorie, în ciuda faptului că ştiuse, fără îndoială, de caracterul ei nenorocit. Şi femeia nu întârziase să-şi dea arama pe faţă: provoca numai necazuri în familie prin necontenitele accese de furie, în vreme ce bărbatul, ca să aibă linişte, trebuia să se supună tuturor toanelor şi capriciilor ei. Cochetă, mistuită de ambiţia meschină de a fi cât mai bine îmbrăcată şi de a avea bijuterii, nu adopta un ton mai blând decât când vorbea despre o rochie nouă.

Luc, silit să înceapă discuţia, se gândi mai întâi s-o câştige prin vreun compliment. Încă de la intrare, camera i se păruse foarte curată, în ciuda sărăciei mobilelor descompletate care o împodobeau, şi asta numai graţie priceperii şi hărniciei gospodinei. Atunci se apropie de pat şi exclama:

— Ah, ce copii frumoşi, dorm ca nişte adevăraţi îngeri!

La auzul acestor vorbe, femeia zâmbise, dar continua să-l privească fix şi aştepta, fiind convinsă că acest domn nu s-ar fi deranjat să urce până la ea, dacă n-ar fi avut ceva important de obţinut. Când Luc nu mai avu încotro şi trebui să istorisească totul de-a fir a par, când ajunse cu povestea la momentul în care o găsise pe Josine lângă o movilă de prundiş, prăbuşită de foame, părăsită în bezna nopţii, La Toupe schiţă un gest de nervozitate şi maxilarele ei

puternice se încleştară. După care, fără măcar să-i răspundă un cuvânt acestui domn, se-ntoarse furioasă către bărbatul ei.

— Ce-i cu povestea asta? Ce mă interesează pe mine aşa ceva?

Bonnaire, nevoit să intervină, se străduí s-o domolească, adresându-i-se cu aerul lui blând şi împăciuitor:

— Totuşi, dacă Ragu ţi-a dat ţie cheia, trebuie să i-o dai acestei sărmane creaturi, pentru că el s-a înfundat la Caffiaux şi-i în stare să chefuiască toată noaptea. Nu poţi lăsa o femeie şi-un copil să se culce afară, în stradă.

Atunci La Toupe izbucni:

— Da, am cheia! Da, Ragu mi-a dat-o, şi asta tocmai pentru ca cerşetoarea aia de acolo să nu mai vină şi să se instaleze din nou la el, împreună cu vagabondul de frate-său! Dar pe mine nu mă interesează nimic din toate murdăriile astea! Nu ştiu decât un lucru, că Ragu mi-a da cheia şi tot lui Ragu o să i-o dau îndărăt.

Apoi, fiindcă bărbatul ei încerca din nou să o înduioşeze, îl făcu să tacă printr-un gest plin de violenţă şi reluă cu o furie mereu crescândă:

— În definitiv, ce mă obligi să mă solidarizez cu amanta fratelui meu? N-are decât să se ducă să se lase agăţată de altul... Frumoasă treabă din partea ei, nu-i aşa? Târăşte peste tot pe fratele ăsta mai mic pe care-l culcă acolo, sus, într-o cămăruţă întunecoasă, alături de ea şi de Ragu... Nu, nu! fiecare cum îşi aşterne, aşa va dormi, n-are decât să rămână în mocirlă, ce mi-e acum, ce mi-e mai târziu, tot una-i!

Luc o asculta indignat şi cu inima îndurerată în acelaşi timp. Regăsea în La Toupe acea duritate caracteristică femeilor din popor, care sunt necruţătoare cu fetele care se prăbuşesc în aspra luptă pe care o duc pentru existenţă. Şi-n plus, la ca mai era şi o gelozie surdă, ura împotriva acestei fete frumoase, plină de dragoste şi farmec, plăcută

la vedere şi căreia bărbaţii i-ar fi dăruit lănţişoare din aur şi fuste de mătase dacă s-ar fi străduit vreodată să-i facă fericiţi. Din ziua în care aflase ca fratele său îi cumpărase Josinei un inel prăpădit din argint, furia ei nu mai cunoştea margini.

— Ar trebui să-ncercaţi să fiţi mai bună, doamnă, se mulţumi să şoptească Luc, cu o voce în care se simţea o undă de milă.

Dar La Toupe nu avu timp să răspundă, fiindcă pe scară se stârni un vacarm cumplit, paşi grei se auziră poticnindu-se şi uşa se dădu la perete sub apăsarea unor mâini nesigure. Era Ragu, pe care Bourron nu-l slăbise o clipă, şi acum păşeau unul alături de celălalt, ca nişte adevăraţi prieteni de pahar care, dacă au băut împreuna, nu se mai pot despărţi. Ragu fusese, destul de înţelept, cu toate astea, să se smulgă de lângă pahar şi să plece de la Caffiaux, spunând că trebuia totuşi să se ducă a doua zi la lucru. Şi intră la sora lui, însoţit de tovarăşul lui de lucru, ca să-şi ia înapoi cheia.

— Cheia! strigă La Toupe cu glas ascuţit. Uite-o, na-ţi-o! ... Şi să nu mă mai pui să mă ocup de aşa ceva, fiindcă vin dumnealor şi-mi spun tot felul de gogomănii, ca să i-o dau ticăloasei ăleia... Când ai chef să-ţi expediezi curvele, n-ai decât s-o faci singur.

Ragu, pe care băutura îl înmuiase fără doar şi poate, începu să râdă.

— Josine asta e o proastă... Dacă ar fi fost drăguţă, în loc să se smiorcăie, ar fi venit să bea un pahar cu noi... Of, şi femeile astea, niciodată nu ştiu să se poarte cu bărbaţii...

Dar nu putu să-şi mântuiască gândul, fiindcă Bourron, care se lăsase să cadă pe un scaun, râzând fără nicio pricină, cu faţa slăbănoaga şi cabalină şi aerul lui de băiat de treabă, i se adresă lui Bonnaire:

— Atunci, vasăzică-i adevărat, laşi baltă uzina?

La Toupe se-ntoarse fulgerător, ca şi cum o bombă ar fi

explodat în spatele ei.

— Cum lasă baltă uzina?

Se aşternu o vreme tăcerea. Apoi, Bonnaire, curajos, spuse cu glas hotărât:

— Da, las baltă uzina, n-am altă soluţie.

— Laşi baltă uzina, laşi baltă uzina! strigă ea furioasă, în gura mare, cu faţa răvăşită de spaimă şi postându-se înaintea lui. N-a fost de-ajuns c-am tras mâţa de coadă timp de două luni, cât a durat porcăria asta de grevă, când n-am avut încotro şi ne-am păpat toate economiile? Trebuie acum să fii tot tu ăla care plăteşte oalele sparte! Atunci nu ne mai rămâne decât să crăpăm de foame, iar eu să umblu în pielea goală!

Fără să se supere, bărbatul răspunse cu blândeţe:

— Nu-i exclus, se prea poate să n-ai o rochie nouă de Crăciun, şi probabil că va trebui să ne mai strângem puţin şi cureaua… Dar, îţi repet, n-am altă soluţie, şi nu fac decât ceea ce trebuie făcut.

Femeia nu-l slăbi o clipă, se apropie de el şi-i strigă în plină faţă:

— Astea-s aiureli! Dacă-ţi închipui că o să-ţi fie cineva recunoscător pentru ceea ce faci, află că te înşeli. Încă de pe acum tovarăşii tăi de lucru nu se sfiesc să spună că dacă n-ar fi fost greva ta, n-ar fi crăpat de foame vreme de două luni. Şi ştii ce-au să spună după ce-or afla c-ai lăsat baltă uzina? Au să spună că-i cu atât mai bine şi că nu eşti decât un imbecil… Niciodată n-am să te las să faci o prostie aşa de mare. Ai priceput?! Ai să te întorci chiar de mâine la lucru.

Bonnaire o privea neclintit, cu ochii lui limpezi, de om corect. Dacă asupra problemelor de ordin familial ceda de obicei, dacă o lăsa să domnească într-un chip despotic în căsnicia lor, devenea în schimb de neînduplecat când în joc era o chestiune de conştiinţă. Cu acelaşi ton, fără să ridice vocea, se mulţumi să-i spună cu un glas de stăpân pe care

ea-l cunoştea bine:

— Fă-mi plăcerea şi taci... Astea sunt treburi de-ale noastre, de-ale bărbaţilor, din care femeile ca tine nu înţeleg mare lucru şi de care e mai bine să nu se ocupe... Eşti tare drăguţă că te îngrijeşti de aşa ceva, dar fii aşa de bună şi apucă-te din nou să-ţi cârpeşti rufăria, dacă nu cumva vrei să ne supărăm. Apoi o conduse binişor către scaun, lângă lampă, şi o forţă să se aşeze din nou la locul ei. Domolită, dar fremătând încă de o furie pe care-o ştia de acum înainte neputincioasă, La Toupe apucă din nou acul şi se prefăcu că se dezinteresează cu totul de problemele de la care era îndepărtată într-un mod atât de categoric. Trezit de zgomotul glasurilor, tătucul Lunot îşi aprinsese din nou pipa şi asculta conversaţia cu un aer de bătrân filosof dezamăgit, fără să se mire câtuşi de puţin de această lume din jurul lui. Şi, la rândul lor, Lucien şi Antoinette, în pătucul lor micuţ, smulşi din somnul lor de copii, căscau ochii mari şi păreau că se străduiesc să înţeleagă lucrurile grave pe care le discutau persoanele mari.

Bonnaire se adresă în clipa aceea lui Luc, mereu în picioare, ca şi cum ar fi vrut să-l ia drept martor.

— Asta este, domnule, fiecare cu conştiinţa lui, nu-i aşa? Greva era inevitabilă, şi dacă ar fi nevoie, aş lua-o de la început la fel ca mai-nainte; vreau să spun că aş îndemna din nou, din toate puterile, pe toţi tovarăşii mei de lucru, să lupte pentru dreptate... Nu se poate totuşi să se lase traşi pe sfoara, doar dacă nu cumva se resemnează să trăiască în situaţia de simpli sclavi, şi munca trebuie să fie plătită după valoarea ei. Aveam dreptate până-ntr-atâta, încât domnul Delaveau a trebuit să cedeze în toate privinţele, acceptând noul nostru tarif... Acum îmi dau seama că omul ăsta e plin de draci şi că trebuie ca cineva să plătească oalele sparte, după cum spunea nevastă-mea. Dacă astăzi nu plecam eu de bună voie, ar fi găsit mâine el un pretext să mă azvârle pe uşă afară. Şi atunci ce-mi rămânea de

făcut? Să mă fi cramponat, ca să fiu o pricină continuă de discordie? Nu, nu! Ar cădea tot felul de necazuri pe capul tovarăşilor mei şi ar fi poate urât din partea mea... M-am prefăcut că mă întorc, fiindcă tovarăşii mei spuneau că vor continua greva dacă nu vin şi eu din nou la lucru. Dar acum, când fiecare e la locul lui şi-şi vede de treabă liniştit, prefer să dispar, pentru că aşa trebuie. Asta o să facă să se aranjeze toate lucrurile bine; niciunul n-o să se mişte de la lucru şi eu mi-am făcut datoria, aşa cum trebuia să mi-o fac. Aşa-mi dictează conştiinţa, domnule, şi fiecare trebuie să se comporte după cum îi dictează conştiinţa lui.

Glăsuia aceste vorbe cu o măreţie plină de simplitate şi e. u un aer atât de împăcat şi de curajos în acelaşi timp, încât Luc se simţi cuprins de o profundă emoţie. Acest muncitor pe care-l văzuse lucrând din greu în faţa cuptorului, acest bărbat pe care în clipele de faţă îl vedea blajin şi cumsecade, plin de duhul blândeţii în mijlocul alor săi, degaja un aer de eroism din gesturile lui simple şi părea unul dintre acei titani ai muncii, un soi de luptători necunoscuţi care s-au dăruit cu întreaga lor făptură cauzei dreptăţii şi care duc până într-acolo spiritul de sacrificiu şi simţământele de frăţie, încât sunt în stare să se jertfească în ascuns pentru alţii.

Plina de nervi, fără să se oprească o clipă din împuns, La Toupe repetă:

— Şi-o să crăpăm de foame!

— Şi-o să crăpăm de foame, e foarte posibil, spuse Bonnaire. Dar cel puţin am mulţumirea că dorm cu cugetul împăcat.

Ragu începu să chicotească.

— Ha, ha! E inutil să crapi de foame, chestii dintr-astea n-au servit niciodată la nimic. Nu că m-aş apuca acum să-i apăr pe patroni şi gaşca lor grozavă! Doar că, pentru că ai nevoie de ei, trebuie întotdeauna să cedezi până la urmă, să fii înţelegător şi să faci aproape numai ceea ce vor ei.

Continuă pe acest ton oarecum glumeţ să-şi descarce tot ce avea pe suflet. Făcea parte din categoria muncitorului mijlociu, nici bun, nici rău, şi era un soi de produs stricat al sistemului actual de salarizare şi organizare a muncii. Protesta cu vehemenţă împotriva regimului capitalist şi se revolta contra muncii zdrobitoare la care era supus, ajungând până la un soi de revoltă uşoară. Dar atavismul îndelungat îl încovoiase şi avea în realitate un suflet de sclav, plin de respect faţă de ordinea lucrurilor, dar plin de invidie faţă de patron, stăpânul suprem, care poseda totul şi se bucura de toate avantajele vieţii. Nutrea doar ambiţia să-i ia locul într-o bună zi, pentru ca la rândul lui să posede totul şi să se bucure de toate avantajele vieţii. Idealul lui se rezuma la urma urmei să nu facă nimic, să fie patron, pentru ca odată ajuns acolo, să nu mai mişte un deget.

— Ehei, porcul ăsta de Delaveau, aş vrea să fiu numai opt zile în pielea lui şi el să fie-n locul meu. Mi-ar plăcea să mă duc şi să mă zgâiesc la el în timp ce amestecă metalul o după-amiază întreagă şi să fumez ţigări groase. Şi uite aşa, n-ar fi exclus să ne trezim cu toţii patroni mâine-poimâine, când s-or întoarce lucrurile.

Ideea aceasta-l amuza teribil pe Bourron, care rămânea cu gura căscată, plin de admiraţie faţă de Ragu, ori de câte ori ciocneau un pahar împreună şi-l auzea vorbind astfel.

— Chiar aşa, ce trai pe vătrai când ne-om trezi noi stăpâni!

Dar Bonnaire înălţă din umeri plin de dispreţ pentru asemenea gânduri cu privire la felul în care vor folosi victoria de mâine a lucrătorilor asupra patronilor. Citise mai mult decât ei, cântărise bine lucrurile şi credea acum că ştie care e cea mai buna soluţie. Se porni să le vorbească, întărâtat el însuşi de fiecare cuvânt rostit, ţinând mai cu seamă să i se dea dreptate. Luc recunoscu în vorbele lui ideea colectivismului, aşa cum era formulată de exegeţii partidului. Pentru început, era necesar ca naţiunea să intre

din nou în stăpânirea pământului şi-a mijloacelor de producţie, pentru a le socializa şi a le înapoia tuturora. După aceea, munca ar fi organizată pe baze noi, transformată într-un drept şi-o obligaţie, în aşa fel încât remuneraţia să fie repartizată proporţional cu cantitatea de efori depusă de fiecare. Unde se-ncurca el, era cu privire la modul concret de înfăptuire, pe calc legală, a acestor reforme, şi mai ales cu privire la modul liber de funcţionare a sistemului, care în momentul în care ar fi fost pus în practica, ar fi declanşat o întreagă maşinărie complicată de conducere şi control, necesitând o administraţie de stat dură şi supărătoare. Şi Luc, care, cu concepţiile sale umanitariste, nu ajungea câtuşi de puţin până acolo, îi făcu unele obiecţii. Bonnaire îi răspunse cu liniştea şi devotamentul unui adept convins.

— Totul ne aparţine şi vom lua înapoi totul, asta pentru ca fiecare să se bucure în mod echitabil de dreptul lui la muncă şi la odihnă, de partea lui de greutăţi şi de bucurii. Nu există altă cale mai cuminte decât asta, fiindcă nedreptatea şi suferinţele au ajuns până peste cap.

Chiar şi Ragu şi Bourron îi dădură dreptate. Oare nu sistemul actual de salarizare stricase totul, otrăvise totul? Sistemul de retribuţie era acela care stârnise mânia şi ura, dezlănţuind lupta dintre clase, războiul lung de exterminare pe care-l dădeau munca şi capitalul. Datorită lui omul devenise lup pentru om şi se stârnise această încleştare a egoismelor, în mijlocul tiraniei monstruoase a unei societăţi bazate numai pe nelegiuiri. Mizeria nu-şi avea altă pricină, sistemul de salarizare era fermentul rău care provoca foamea, cu toate consecinţele ei dezastruoase, furtul, crima, prostituţia, bărbat şi femeie decăzuţi, răzvrătiţi unul împotriva celuilalt, smulşi din braţele dragostei şi azvârliţi în mocirla drumului, porniţi să străbată o societate vitregă ca nişte forţe denaturate şi distructive ale ei. Şi nu exista decât un singur mijloc posibil de vindecare, desfiinţarea

acestui sistem de retribuţie a muncii şi înlocuirea lui printr-o nouă orânduire, care să fie; cu totul altceva, societatea nouă, care abia se întrezărea în viitor. Aici, asupra viitorului sistem de organizare a societăţii începeau controversele şi fiecare credea că deţine secretul fericirii ce se va instaura în pragul noului secol, iar încăierarea politică violentă era provocată tocmai de disensiunile dintre partidele diverse care se străduiau fiecare să şi impună punctul său de vedere cu privire la organizarea pe baze noi a muncii şi punctul său de vedere cu privire la repartiţia echitabilă a bogăţiilor. Dar, dincolo de toate acestea, sistemul de retribuţie a muncii, în forma lui actuală, era la fel de condamnat de toată lumea şi nimic nu-l mai putea salva, îşi trăise traiul şi-şi mâncase mălaiul, avea să dispară de pe suprafaţa pământului, aşa cum dispăruse odinioară sclavajul, când, ca urmare a mersului înainte al omenirii, se încheiase una dintre etapele societăţii. Era ca un fel de organ mort, care ameninţa să cangreneze întregul corp al societăţii şi pe care popoarele iernau să-l elimine din viaţa lor, terorizate de perspectiva unui sfârşit tragic.

— Cu toate astea, continuă Bonnaire, membrii familiei Qurignon, care au pus bazele atelierelor Abis, nu erau câtuşi de puţin oameni rai. Ultimul dintre ei, Michel, care a avut un sfârşit atât de trist, se străduise să-mbunătăţească viaţa muncitorilor. Lui i se datorează înfiinţarea unei case de pensii, pentru care a şi făcut o primă donaţie de o sută de mii de franci, angajându-se să contribuie în fiecare an cu încă o dată sumele pe care participanţii le-ar fi depus. A fondat de asemenea o bibliotecă, o sală de lectură, o infirmerie, unde se acordau consultaţii medicale gratuite de două ori pe săptămână, un aşezământ de binefacere care se preocupa să facă rost de lucru pentru femeile sărace şi o şcoală pentru copii. Şi, domnul Delaveau, deşi părea să fie mai puţin sensibil, a trebuit evident să se încline în faţa tuturor acestora. Aşa că, astea funcţionează înainte, de ani

de zile, dar ce folos? E, la urma urmei, un copil născut mort, ca să mă exprim aşa. Aicea-i vorbă de milă, nu de dreptate. Toate astea pot funcţiona încă ani şi ani de zile, fără ca foamea să-nceteze şi fără ca mizeria să se sfârşească vreodată. Nu, nu-i de-ajuns să se găsească remedii de felul acesta, trebuie odată pentru totdeauna să tăiem răul din rădăcină.

În acelaşi moment, tătucul Lunot, pe care-l credeau cu toţii din nou adormit, spuse cu o voce care pornea din adâncul întunericului:

— I-am cunoscut pe cei din familia Qurignon.

Luc se-ntoarse şi-l zări aşezat pe scaunul lui, trăgând zadarnic, în gol, din pipa acum stinsă. Avea cincizeci de ani şi petrecuse aproape treizeci din ei la Abis, smulgând din mijlocul flăcărilor creuzetele. Mic şi corpolent, cu faţa buhăita şi alburie, ai fi zis că focul îl umflase, în loc să-l usuce. Probabil că asta provenea de la aburii pe care-i inspirase, căci obişnuia să se vâre în bazinul cu apă înainte de a se apuca de lucru, ceea ce îl dăruise şi cu un blestemat de reumatism. Fiindcă îi apucase la început picioarele, bătrânul nu mai putea să se deplaseze dintr-un colţ într-altul decât cu mare greutate. Şi, neîndeplinind condiţiile pretinse ca să obţină pensia nenorocită de trei sute de franci anual, pe care muncitorii de acum i-ar putea, în cel mai fericit caz, dobândi la sfârşitul activităţii, ar fi murit de foame aruncat în stradă ca un animal de povară bătrân şi căzut din ham, dacă La Toupe, fiica lui, n-ar fi acceptat, la îndemnurile lui Bonnaire, să-l culeagă de pe drumuri, ceea ce nu-l scutise însă să plătească adăpostul oferit printr-o ploaie de reproşuri şi prin tot felul de privaţiuni de care avea parte necontenit.

— Ehei! Chiar aşa, repetă el încetişor, i-am apucat pe cei din familia Qurignon! Era pe atunci domnul Michel, cu cinci ani mai în vârstă decât mine, care acuma-i mort. Apoi dom’ Jérôme, care conducea uzina pe vremea când am început

cu să lucrez, pe la optsprezece ani, şi care avea pe vremea aceea patruzeci şi cinci de ani împliniţi, ceea ce nu-l împiedică să mai trăiască până-n ziua de astăzi chiar... Şi-naintea lui dom' Jérôme era domnul Blaise, care a pus temeliile atelierelor Abis şi a venit să instaleze aici cele două ciocane ale sale, cu aproape optzeci de ani în urmă, dacă nu mă-nşel. Pe ăsta n-am apucat să-l cunosc. În schimb, taică-miu, Jean Ragu, şi bunică-miu, Pierre Ragu, au lucrat cu el; şi aş putea zice chiar că Pierre Ragu era părtaş la câştig cu el, fiindcă lucrau umăr la umăr, amândoi muncitori săraci lipiţi pământului, pe vremea când s-au apucat de lucru împreună, aici, în strunga munţilor Bleuses, care era pe atunci pustie, lângă malul Mionnei, care forma în locurile astea o cădere de apă... Cei din familia Qurignon au făcut avere, nu glumă. Cât despre mine, după cum vedeţi, ăsta mi-s, Jacques Ragu, întotdeauna fără o leţcaie-n buzunar şi cu picioarele înţepenite, şi iacătă-l şi pe fecioru-meu, Auguste Ragu, care o să se aleagă cu praful de pe tobă, ca şi mine, după treizeci de ani de muncă, fără să mai vorbesc despre fii-mea sau despre plozii ei, toţi trăind sub ameninţarea că au să crape de foame aşa cum crapă toţi cei din familia Ragu, de aproape o sută de ani încoace.

Spunea toate aceste lucruri fără patimă, fără mânie, cu aerul lui resemnat de bătrân animal bolnav de podagră. O clipă îşi privi pipa, surprins că nu-i mai vine din ea fumul alinător. Apoi, observând că Luc îl ascultă plin de interes şi mila, conchise înălţând din umeri:

— Asta-i, dom'le! Aşa e soarta noastră, a celor mulţi, amărâţii de săraci. Au existat şi vor continua să existe întotdeauna stăpâni şi sclavi... Bunică-miu, ca şi taică-miu au avut aceeaşi soartă ca şi mine, şi aceeaşi soartă o s-o aibă şi fi-miu. La ce bun să te revolţi? Ce ţi-e scris, în frunte ţi-e pus... Singurul lucru la care-ar mai putea visa ar fi ca la bătrâneţe să aibă cu ce să-şi cumpere mahorcă după pofta

inimii.

— Mahorcă! strigă La Toupe. Iar ai fumat de doi gologani şi mai bine astăzi. Tu crezi că o să te îndop cu mahorcă tocmai acum, când n-o să mai putem mânca o pâine?

Îi raţionaliza tutunul şi faptul acesta era singurul lucru pe lumea aceasta care-l aducea la disperare pe tătucul Lunot, care se muncea acum zadarnic să-şi aprindă din nou pipa, în căuşul căreia nu mai rămăsese de bună seamă decât cenuşa. Şi Luc, cu sufletul năpădit de o milă tot mai profundă, continuă să-l privească aşa cum stătea el, afundat adânc în scaunul lui. Sistemul actual de retribuţie arunca la mal aceste lamentabile epave ale vieţii, muncitori vlăguiţi, storşi ca o lămâie la cincizeci de ani, oameni care o viaţă întreagă şi-au irosit-o smulgând creuzetele şi pe care profesia lor, devenită o îndeletnicire mecanică, îi deformase, îi îndobitocise, îi redusese la imbecilitate şi la paralizie. Nimic în afara sentimentului fatalist de sclav nu mai părea că supravieţuieşte în această fiinţă sărmană.

Dar Bonnaire protestă cu vehemenţă;

— Nu, nu! N-o să dăinuiască veşnic starea asta de lucruri, n-au să existe la infinit patroni şi muncitori, va veni o zi când nu vor mai exista decât oameni liberi şi fericiţi... Fiii noştri vor apuca probabil ziua aceea, şi dacă ar fi numai pentru atât şi tot ar merita osteneala noastră, a părinţilor, şi sacrificiile prin care trebuie să le câştigăm fericirea de mâine.

— Drace! strigă Ragu făcând haz. Grăbiţi-vă, fiindcă tare-aş mai vrea să apuc ziua aia. Mi-ar prinde bine aşa ceva, să nu mă mai sinchisesc de nimeni şi de nimic şi să halesc pui fripţi la toate mesele!

— Hop şi eu! Hop şi eu! se-nghesui şi Bourron. Mă-nscriu şi eu cu un loc.

Cu un gest de lehamite, tătucul Lunot îi făcu să tacă, pentru ca, la rândul lui, să reia cu acelaşi ton de mai-nainte:

— Lasă, lasă, când eşti tânăr, mai crezi în cai verzi pe

pereţi. Ai gărgăuni şi-ţi închipui că poţi în viitor să schimbi lumea. Dar după aia, te trezeşti că lumea merge-nainte la fel ca până atunci şi eşti măturat odată cu toţi ceilalţi… Eu, unul, n-am treabă cu nimeni. De fiecare dată când pot să mă târăsc până afară şi mi se-ntâmplă să-l întâlnesc pe dom' Jérôme, în căruciorul lui mic, pe care-l împinge un servitor, îl salut, pentru că aşa se cuvine să procedezi cu un om care ţi-a dat de lucru şi care pe deasupra mai e şi-atât de bogat. Cred că nu mă recunoaşte, fiindcă se mulţumeşte să mă privească, aş putea spune foarte bine, cu ochi lăptoşi… Cei din familia Qurignon au câştigat lozul cel mare la loteria vieţii, şi treaba asta te face să-i respecţi foarte mult, pentru că n-ar mai exista niciun Dumnezeu pe lume dacă ne-am apuca să lovim în cei care au bani.

Atunci, Ragu povesti cum, chiar în seara aceea, la ieşirea din uzină, îl întâlniseră, el şi cu Bourron, pe dom' Jérôme trecând pe dinaintea lor în căruciorul lui mic. Îl salutaseră şi ei, nu-i aşa, cum e şi firesc. Doar cum o să te porţi altfel, fără să fii bădăran? Cu toate astea, era enervant să vezi un Ragu bălăcindu-se prin noroi, cu maţele chiorăindu-i de foame şi salutând pe un Qurignon, înstărit, cu pântecele înfofolit în cuverturi şi pe care un servitor îl plimbă ca pe un copil obez, şi-ţi vine să dai cu uneltele de-a azvârlita pe gârlă şi să te apuci să-i strângi cu uşa pe bogătani să-mpartă averea ca să poţi să stai şi tu cu burta la soare cât oi vrea, după pofta inimii, şi să nu mai faci nimic.

— Să stai cu burta la soare şi să nu mai faci nimic, asta în niciun caz, reluă Bonnaire. Toată lumea trebuie să muncească şi prin asta ne vom cuceri fericirea şi vom învinge în sfârşit mizeria şi nedreptatea… Nu trebuie să-i invidiezi pe cei din familia Qurignon. Pe mine, unul, mă irită când ni se dau exemplu spunându-ni-se: „Vedeţi bine că prin inteligenţă, muncă şi economic un muncilor poate să ajungă la o avere considerabilă", pentru că îmi dau seama că toţi aceşti bani nu au putut să fie câştigaţi decât

exploatând tovarăşii de lucru, furând din pâinea şi din libertatea lor şi cândva o să se dea socotează de asemenea fapte necinstite. Cât îi lumea, fericirea tuturor n-o să facă bună casă cu avuţia exagerată a unuia singur... Aşa că trebuie să avem răbdare, dacă vrem să vedem ce ne rezervă viitorul fiecăruia. Cât despre convingerea mea, v-am spus-o şi vă repet: aceşti doi copii, care sunt culcaţi aici şi ne ascultă, o să fie într-o zi mai fericiţi decât am fost eu; şi copiii lor au să fie şi mai fericiţi decât au fost ei înşişi... Pentru asta e de ajuns să doreşti din tot sufletul dreptatea, buna înţelegere şi frăţia şi să le cucereşti chiar cu preţul îndurării unei şi mai mari mizerii.

În cele din urmă, Lucien şi Antoinette se treziseră de-a binelea; cu căpşoarele lor roz şi buclate de copii frumoşi neclintite pe sulul de la căpătâiul patului şi cu ochii larg deschişi, mari şi visători, iscodind cu interes, ca şi cum ar fi priceput sensul cuvintelor şi ar fi înţeles ce vrea toată această adunare de oameni mari, care stăteau de vorbă la o oră atât de târzie din noapte.

— O să fie într-adevăr mai fericiţi decât noi cândva, i-o tăie scurt La Toupe, dacă mâine n-o să crape de foame, pentru că n-ai să mai ai de unde le da o pâine.

Fraza căzu ca o lovitură de secure. Bonnaire se clătina, cu visul năruit de vijelia rece a mizeriei pe care-o stârnise, părăsind uzina. Şi Luc simţi atunci trecând prin imensa cameră fără mobilă, unde fumega trist mica lampă cu petrol, fiorul acestei mizerii. Oare nu era asta o luptă fără nicio şansă de reuşită şi, dacă salariatul continua să protesteze împotriva capitalului, nu-i aştepta, pe bătrân, pe tată şi pe mamă, ca şi pe cei doi copii, perspectiva unei morţi sigure? Se aşternu o tăcere adâncă şi o umbră mare, profundă, păru că îngheaţă camera, întunecând pentru o clipă feţele oamenilor.

Dar se auzi o bătaie în uşă, însoţită de râsete zglobii, şi Babette, nevasta lui Bourron, cu figura ei drăguţă, mereu

numai zâmbete, îşi făcu apariţia. Rotundă la faţă şi proaspătă, cu tenul alb, încadrat de un păr bogat de culoarea grâului, părea o veşnică primăvară. Venea să-şi caute bărbatul, pe care nu-l găsise la Caffiaux, ştiind că îi era greu să *se* întoarcă singur, dacă nu-l aducea ea însăşi înapoi acasă. De altminteri, făcea treaba asta întotdeauna fără să cârtească sau să-i arunce vorbe de ocară, ba, dimpotrivă, chiar cu un aer fericit, ca şi cum ar fi găsit că-i foarte bine ca bărbatul ei să fi petrecut un pic.

— Ah! aici mi-erai, tată Bucurică! strigă ea plină, de veselie la vederea lui. Nici nu mă-ndoiam c-o să te găsesc aici, de gât cu Ragu… Ştii, Burţulică, e cam târziu. I-am culcat pe Sébastien şi pe Marthe şi acuma-i rândul tău.

Punea atâta gingăşie în vorbe când îl răpea de lângă colegii lui, încât Bourron n-apuca să se supere niciodată.

— Ei! m-a luat tare dumneaei! Aţi auzit, nevastă-mea mă trimite la culcare… Atunci, n-am încotro, din moment ce întotdeauna acolo ajung până la urmă.

Se ridicase de pe scaun să plece, şi Babette, dându-şi seama după figurile întunecate ale tuturor că nimerise într-un moment nu tocmai fericit, se strădui să mai aplaneze lucrurile. Când se aflau la ei acasă cânta de dimineaţa până seara, mângâindu-şi drăgăstoasă bărbatul, pe care-l iubea ca pe ochii din cap, încurajându-l când era descumpănit şi făurind plină de încredere planuri de viitor. Mizeria şi suferinţa de nedescris în care trăia încă din copilărie nu putuseră să-i altereze câtuşi de puţin voia bună. Era perfect convinsă că lucrurile se vor aranja foarte bine şi pornea de fiecare dată cu mai multă încredere în viaţă.

— Dar ce-aveţi, frate? Sunt bolnavi ăia mici?

Şi fiindcă La Toupe nu se mai putu abţine şi-i povesti că Bonnaire a lăsat baltă uzina, că vor crăpa toţi de foame până într-o săptămână cel mult şi că întreg Beauclairul o să ajungă acolo cât de curând, fiindcă toţi sunt nişte amărâţi care nu mai puteau trăi în felul acesta, Babette protestă cu

aerul ei optimist şi prevesti că vor veni zile mai bune, când le va surâde şi lor norocul.

— Asta-i bună, fetico, dar nu te apuca să-ţi faci sânge rău pentru atâta lucru! O să vezi că totul se aranjează. O să lucreze el undeva şi o să fie foarte mulţumit.

Şi îşi luă bărbatul, îndrugându-i verzi şi uscate, când pe un ton Caraghios, când cu duioşie, încât până la urmă el păşi supus pe urmele ei, glumind la rândul lui, cu un soi de beţie îmblânzită şi devenita inofensivă.

Luc era pe punctul să plece, când La Touppe, apucându-se să-şi rânduiască lucrurile pe masă, descoperi acolo cheia pe care i-o lăsase-n păstrare fratele ei şi pe care acesta nu şi-o luase încă.

— Ei bine! N-ai de gând s-o iei odată? Nu te duci la culcare?... Ai auzit bine că păcătoasa aia a ta te aşteaptă pe aici, pe undeva. Dacă ai chef, n-ai decât s-o culegi iar din noroi.

Rânjind, Ragu lăsă să se legene o clipă cheia pe vârful degetului mare. Toată seara se lăudase cu voce tare în faţa lui Bourron că el nu înţelege să hrănească o trândavă, care avusese proasta inspiraţie să-şi lase zdrobit un deget de o maşină fără să pretindă să-i fie plătit atât cât preţuia. E adevărat că o avusese pe fată, dar la fel se petrecuseră lucrurile şi cu atâtea altele, toate care au vrut. Simplu ca bună ziua, le-a făcut plăcere la amândoi, şi când a fost de ajuns, la revedere, şi fiecare se întorcea liniştit la el. Dar de când se afla în încăperea aceea începuse să se mai dezmeticească şi nu-şi mai regăsea încăpăţânarea răutăcioasă de până atunci. Şi apoi, sora lui, care încerca mereu să-i dicteze ce să facă, îl aducea la exasperare.

— Bine-nţeles că dacă o să am chef, o s-o iau înapoi... După toate câte s-au întâmplat, face mai mult decât altele. Chiar dacă aş omorî-o şi tot n-ar spune un cuvânt greu.

Şi întorcându-se către Bonnaire, care-l privea liniştit, spuse:

— Josine asta-i o proastă, fiindcă mereu îi e frică… Unde dracu s-o mai fi vârât acum?

— Te aşteaptă pe scară, împreună cu Nanet, spuse maistrul oţelar.

Atunci, Ragu deschise uşa de perete, ca să poată s-o strige în gura mare:

— Josine! Josine!

Nimeni nu-i răspunse şi nicio suflare nu ajunse până la el din întunericul adânc al scării. Şi-n slaba licărire pe care-o proiecta lampa de petrol pe palier nu-l zării decât pe Nanet care, în picioare, părea ca aşteaptă, încercând să descopere dacă e vreo primejdie.

— Ehei, tu eşti, afurisit de mucos?! strigă Ragu. Ce te-ai înfipt acolo?

Copilul nu se tulbură câtuşi de puţin şi nici măcar nu schiţă vreo mişcare care să-i trădeze intenţia de a se retrage, înalt cât o cizmă, luând o atitudine dârză în ciuda staturii lui mici, îi răspunse cu curaj:

— Uite aşa, stăteam şi ascultam, ca să ştiu ce-am de făcut.

— Şi sor-ta unde e? Pentru ce nu răspunde când e chemată?

— Era aici cu mine, nana, se aşezase pe-o treaptă de scară. Dar, când te-a auzit intrând, i-a fost frică să nu vii s-o baţi şi a preferat să coboare ca să poată s-o şteargă mai uşor, dacă ai să fii rău cu ea.

Cuvintele copilului îl făcură pe Ragu să izbucnească în râs. Îl amuza îndrăzneala nesăbuită a copilului.

— Ţie nu ţi-e frică, nu-i aşa?

— Pe mine, unul, dacă mă atingi, o să strig atât de tare, încât nana o s-audă şi-o s-o şteargă.

Complet potolit, bărbatul se duse să se aplece peste balustradă ca s-o cheme din nou.

— Josine! Josine!… Hai, urcă, nu mai face pe proasta. Ştii bine că doar n-am să te omor.

Domni aceeaşi linişte mormântală. Nimic nu se mişcă în jur şi niciun zgomot nu urcă din întunericul adânc al scării. Şi Luc, a cărui prezenţă nu mai era necesară, îşi luă rămas bun, sărutând-o pe La Toupe, care, cu buzele strânse, înclină cu răceală din cap. Copiii adormiseră în cele din urmă din nou. Tătucul Lunot, cu pipa lui stinsă în gură, se-ndrepta, sprijinindu-se de pereţi, către camera strimtă unde dormea. Cât despre Bonnaire, acesta, năruit pe un scaun, mut în mijlocul camerei pustii, cu ochii pierduţi în gol, contemplând viitorul plin de ameninţări, aştepta să se ducă şi să se bage-n pat, alături de violenta lui nevastă.

— Mult curaj! îi ură Luc, strângându-i cu putere mâna.

Pe palier, Ragu continua să cheme cu o voce care se făcuse rugătoare:

— Josine! Haide, Josine!... Când îţi spun că nu mai sunt supărat...

Şi, cum întunecimile rămâneau mute, el se-ntoarse şi-i spuse lui Nanet, care stătea deoparte şi nu se amesteca, lăsând-o pe nana lui să se poarte cum i-o fi voia şi cum o socoti ea că-i mai bine:

— Probabil c-o fi fugit.

— A, nu! Unde vrei să se ducă?... Trebuie că s-a aşezat din nou pe vreuna dintre trepte.

Luc cobora scara, sprijinindu-se de frânghia unsuroasă, pipăind cu piciorul treptele abrupte şi înalte, temându-se din clipă-n clipa să nu se dea peste cap, într-atât era de adânc întunericul. I se părea că se scufundă în tenebrele unei genuni, lăsându-se să alunece pe o scară îngustă, între nişte pereţi umezi. Şi, pe măsură ce cobora, avea impresia că aude venind din josul scării, din străfundul acestui întuneric dureros, hohote puternice de plâns pe care cineva încerca zadarnic să şi le înăbuşe.

Sus, vocea lui Ragu reluă hotărâtă:

— Josine! Josine!... Ai de gând să urci sau, dacă nu, vin eu să te caut!

Atunci, Luc se opri, simţind că se apropie prin întuneric o răsuflare uşoară. Era ca o adiere călduţă, care înainta încetişor ca un fior uşor de viaţă, abia ghicit, o mişcare temătoare. Se dădu în laturi, lipindu-se de perete, căci înţelegea bine, recunoscând numai după tainica alunecare a corpului ei, că o fiinţă, acum nevăzută, va trece pe lângă el.

— Josine, sunt eu… spuse el foarte încet, pentru ca fata să nu se sperie câtuşi de puţin.

Răsuflarea palidă urca mereu şi Luc nu primi niciun răspuns. Dar o atingere, slabă, abia simţită, îl făcu să priceapă că fiinţa plină de mister şi de disperare ajunsese în dreptul lui. Şi o mână mică, fierbinte, o cuprinse pe a sa, o gură arzătoare se lipi de palma lui şi-o sărută din tot sufletul, într-un elan de recunoştinţă veşnică, de dăruire a întregii făpturi. Îi mulţumea, se dăruia în felul acesta, nevăzută, învăluită sub mantaua unei nevinovăţii de copil. Nu schimbară nicio vorbă, nu există între ei decât această sărutare mută, în întuneric, udată de lacrimi calde.

Acum, răsuflarea palidă trecuse, sufletul diafan urca, mereu. Şi Luc rămase locului, tulburat, zguduit până-n adâncul fiinţei lui de această atingere uşoară, ca de vis; căci sărutarea acestei guri, pe care nu o văzuse, îl unsese ca un balsam la inimă. O senzaţie plăcută îl furnica prin vene, şi Luc încercă să pună asta pe seama bucuriei pe care-o încerca pentru că reuşise în sfârşit ca Josine să-şi regăsească adăpostul, sub acoperişul căruia să poată dormi în noaptea aceea. Dar pentru ce oare plânsese, aşezată pe ultima treaptă, chiar lângă pragul uşii dinspre stradă? Pentru ce ezitase atâta să răspundă chemării bărbatului de sus, din capul scării, care-i oferea din nou un culcuş? încercase, prin urmare, nişte regrete puternice, hohotise de plâns din pricina vreunui vis pe care şi-l făurise şi care acum nu se realiza, şi ajunsese în cele din urmă să urce, nemaiavând altă soluţie şi fiind nevoită să-şi reia felul de

viaţă pe care era condamnată să-l ducă.

Sus, se auzi pentru ultima oară vocea lui Ragu:

— În fine, ai apărut şi tu odată!... Dar mare proastă mai eşti, vino să te culci. Doar n-am să te mănânc astă-seară.

Şi Luc se făcu nevăzut la rândul lui, dar se simţea până într-atât de disperat, încât începea să se întrebe el însuşi care sunt pricinile groaznicei amărăciuni de care era stăpânit. Şi-n vreme ce căuta să se descurce prin complicatul labirint de străduţe întunecate şi murdare ale vechiului Beauclair, analiza cu amănunţime situaţia şi se înduioşa din ce în ce mai mult de soarta Josinei. Sărmana fată! Era victima mediului în care trăia, nu ar fi cedat niciodată acestui Ragu, dacă nu ar fi fost împinsă din spate, zdrobită de mizerie; şi ce eforturi imense, ce brazde adânci trebuia să întoarcă omenirea, pentru ca munca să devină iar o cinste şi o bucurie şi pentru ca dragostea să poată înflori din nou nevătămată şi puternică, recoltându-se din lanurile vieţii bogatele roade ale adevărului şi ale dreptăţii! În aşteptarea acestora, cel mai nimerit era, evident, ca amărâta de fată să rămână cu acest Ragu, dacă bărbatul accepta într-adevăr să nu o maltrateze prea tare. În aer, vânzoleala vântului se potolise şi. din loc în loc, pe cer, printre norii grei şi neclintiţi, apăreau stele. Dar ce noapte neagră şi cum îţi mai cătrăneau sufletul întunecimile astea, cufundându-te într-o imensă melancolie!

Dintr-odată Luc se trezi pe malul râpos al Mionnei, chiar în preajma podului de lemn. În faţa lui, atelierele Abis, mereu în activitate, huruiau înăbuşit în ritmul limpede al ciocanelor hidraulice, întretăiat de loviturile mai profunde ale ciocanelor cu arc. Când şi când, luminile focurilor răzbăteau prin bezna de nepătruns, în vreme ce fumul abundent, cu nuanţe palide, înconjura uzina cu un nor plumburiu, prevestitor de furtună şi străbătut, de fulgerele scânteilor electrice. Şi această viaţă nocturnă a monstrului, ale cărui guri de cuptor nu se mai stingeau niciodată, îi

aduse din nou în faţa ochilor imaginea muncii ucigătoare, îndeplinită ca la ocnă, cu forţa, şi răsplătită prin dispreţ şi sfidare. Întrevăzu figura frumoasă a lui Bonnaire, aşa cum îl lăsase în camera întunecată, doborât, învins de perspectivele sumbre ale unui viitor nesigur. Apoi, trecând de la o amintire la alta, fără nicio legătură între ele, îi apăru îţi minte altă imagine din seara aceea, şi anume profilul estompat al lui Lange, olarul, azvârlindu-şi blestemul cu vehemenţa unui profet care anunţă prăbuşirea Beauclairului sub greutatea uriaşelor crime care-l apasă. Dar, la această oră, Beauclairul, terorizat de poliţie, adormise şi nu mai era aici, la buza câmpiei, decât o masă întunecată şi informă, în care nu sclipea nicio lumină. Şi, de jur împrejur, nicio mişcare, decât atelierele Abis, cu viaţa lor de infern, mereu fără odihnă, de unde se ridicau de-a valma zgomote necontenite de trăsnet şi unde flăcări mereu nestinse devorau vieţile oamenilor.

Prin întuneric, se auzi un orologiu îndepărtat bătând miezul nopţii. Atunci, Luc o apucă peste pod şi coborî drumul dinspre Brias pentru a se întoarce la Crêcherie, unde-l aştepta patul lui. Dar chiar în clipa în care ajungea acasă, o lumină intensă invadă dintr-odată întreaga regiune, cele două promontorii ale munţilor Bleuses, acoperişurile adormite ale oraşului, până hăt, departe, peste întinderile pierdute ale câmpiei Roumagne. Se elabora o nouă şarjă, acolo, la jumătatea coastei, la furnalul cel mare al cărui profil întunecat apărea în felul acesta ca învăluit de flăcările unui incendiu. Şi Luc, ridicând privirea, încercă pentru a doua oară senzaţia că se află în faţa unei aurore roşii, a răsăritului de astru pe care visul despre o lume nouă i-l promitea.

III

Duminica, a doua zi dimineaţa, chiar în clipa când se trezea din somn, Luc primi o scrisoare amicală de la doamna Boisgelin, care-l invita să ia dejunul la Guerdache. Aflând de sosirea lui la Beauclair şi cunoscând şi faptul că familia Jordan n-avea să se întoarcă decât luni, îi scria că ar fi fericită să-l vadă şi să mai stea puţin de vorbă despre vremurile când erau buni prieteni la Paris şi când puneau împreună la cale, în cartierele sărace ale mahalalei Saint-Antoine, acţiuni de caritate despre care nu pomenea niciun cuvânt nimănui. Şi Luc, care avea pentru femeia aceasta un soi de respect plin de afecţiune, acceptă imediat, răspunzând că va fi la Guerdache pe la orele unsprezece.

După o săptămână de ploi puternice, care aproape că înecaseră Beauclairul, urmase o vreme minunată. Un soare radios, unul dintre acei aştri strălucitori de septembrie, atât de fierbinte încă, încât drumurile erau de pe acum uscate, se înălţase pe un cer de un albastru neasemuit de curat, de parcă aversele de ploaie ar fi fost acelea care l-ar fi spălat. Astfel stând lucrurile, Luc fu fericit să facă pe jos cei doi kilometri care separau proprietatea Guerdache de oraş. Când, către orele zece şi un sfert, traversă în felul acesta oraşul nou, care se întindea de la piaţa Primăriei până la marginea primelor lanuri ale câmpiei Roumagne, fu surprins de veselia şi curăţenia acestui cartier doliu ce părea că pluteşte deasupra mahalalei sărace pe care-o vizitase-n ajun. Aici, în oraşul nou, se aflau tribunalul şi o închisoare gigantică, ale cărei tencuieli erau încă

proaspete. Cât despre biserica Saint-Vincent, situată exact între oraşul vechi şi cel nou, aceasta era o clădire la care tocmai se efectuau reparaţii parţiale, clopotniţa ameninţând să se prăbuşească peste credincioşi. Şi soarele poleia cu aur casele înstărite ale burghezilor, ba chiar şi piaţa Primăriei ori partea de jos a străzii Brias, cu furnicarul ei de lume care acum părea voios şi cu vechea şi întinsa construcţie din mijlocul ei, servind şi de şcoală, şi de loc de sfat al oraşului.

Străbătând şoseaua Formeries, a cărei linie dreaptă, pornind din piaţă, continuă pe aceea a străzii Brias, Luc ajunse curând în câmpie. Proprietatea Guerdache se află situată chiar pe şoseaua Formeries, aproape de cheile Beauclair. Nu avea niciun motiv să se grăbească şi hoinărea ca un om dus pe gânduri, Aruncând o privire înapoia lui, zări, spre nord, de cealaltă parte a oraşului, ale cărui case coborau în pantă uşoara, imensa pantă a munţilor Bleuses, despicată de strunga abruptă prin care se furişa torentul Mionne. Acolo, într-un soi de estuar deschis către câmpie, se zărea foarte desluşit îngrămădeala de construcţii şi de coşuri înalte ale atelierelor Abis, precum şi furnalul de la Crêcherie, un adevărat oraş industrial, care de altminteri se vedea din orice punct al câmpiei Roumagne, chiar la distanţă de leghe. Luc privi totul îndelung, cu atenţie. Apoi, reluându-şi drumul cu paşi mărunţi şi domoli către Guerdache, ai căror arbori semeţi începeau să se distingă încă de pe acum, îşi depănă în gând povestea familiei Qurignon, atât de tipică pentru toţi îmbogăţiţii şi pe care i-o istorisise Jordan.

Cel care fondase atelierele Abis, Biaise Qurignon, meşter oţelar, se instalase acolo, pe malul torentului, împreună cu cele două ciocane hidraulice ale sale, prin anul 1823. Nu angajase niciodată mai mult de douăzeci de muncitori şi nici nu se apucase să facă cine ştie ce avere, se mulţumise doar să construiască în preajma uzinei o casă nu prea

înaltă, un soi de pavilion din cărămizi, în care acum mai locuia încă Delaveau, actualul director. Jérôme Qurignon, a doua figură de vază, născut chiar în anul în care tatăl lui punea bazele viitorului lor imperiu, fu acela care deveni, în scurt timp, un adevărat rege al industriei metalurgice. În el se îngrămădiseră toate forţele creatoare adunate în decursul unei îndelungate ascendenţe muncitoreşti, acele nesecate surse de energie care zăceau în stare de germene, reprezentând tăria de secole a poporului. Sute şi sute de ani de energie latentă, o întreagă şi numeroasă suită de străbuni încăpăţânaţi, năzuind către fericire, luptând cu furie şi în singurătate, hotărâţi să nu moară decât la o vârstă respectabilă, contribuiseră să dea naştere până la urmă acestui om triumfător, capabil să lucreze optsprezece ore pe zi, de o inteligenţă, putere de judecată şi voinţă în stare să ia cu asalt oricare obstacol s-ar fi ivit în cale. La mai puţin de douăzeci de ani, făcu să se ridice ca din pământ un oraş şi angajă la lucru până la o mie două sute de muncitori, câştigând milioane; apoi, simţind că se sufocă în umila casă construită, de tatăl său, cumpără cu opt sute de mii de franci proprietarei Guerdache, o locuinţă mare, somptuoasă, unde exista suficient spaţiu să sălăşluiască zece familii, cu un parc frumos, terenuri arabile şi fermă. Cu aerul ei patriarhal, dar şi de o mare soliditate, casa urma să reprezinte reşedinţa de unde vor domni de acum înainte în pace şi fericire numeroşi descendenţi care spera ca au să se nască în mijlocul bogăţiei, ca dintr-un pământ binecuvântat. Le pregătea un viitor de stăpâni atotputernici, pe care visa să-l realizeze prin subjugarea muncii, pusă în slujba şi-n folosul unei elite a societăţii. Se îndoia însă că această forţă ce se adunase în el într-o atât de mare cantitate, această tărie pe care-o simţea în el, se va transmite, măcar cu aceeaşi intensitate, dacă nu chiar într-o formă sporită, la urmaşii lui, şi avea convingerea că odată şi odată se va diminua şi va dispărea cu totul. Dar

vajnica lui trăinicie de stejar fu lovită de o primă nenorocire, încă în pline puteri fiind, la cincizeci şi doi de ani. O paralizie bruscă îl lăsă fără amândouă picioarele şi fu nevoit să cedeze conducerea uzinelor Abis celui mai mare dintre fiii săi, lui Michel.

Michel Qurignon, a treia personalitate de seamă a familiei, tocmai împlinise treizeci de ani. Avea un frate mai tânăr, Philippe, care se căsătorise la Paris, împotriva voinţei tatălui său, luând de soţie o femeie de o extraordinară frumuseţe, dar cu purtări îndoielnice; şi, între cei doi băieţi, mai exista încă o soră, Laura, care împlinise deja douăzeci şi cinci de ani şi îşi aducea la disperare părinţii printr-o exagerată cuvioşie căreia îi căzuse pradă. Cât despre Michel, acesta luase-n căsătorie, încă foarte tânăr fiind, o femeie de o blândeţe plină de duioşie, puţin cam bolnăvicioasă, de la care avea doi copii, pe Gustave şi Suzanne, unul de cinci ani şi altul de trei, la vremea când trebuise să-şi asume neaşteptata sarcina de a conduce atelierele Abis. Se conveni că va administra uzina în numele şi-n profitul întregii familii, fiecare membru urmând să primească partea lui din beneficii, potrivit unei cote stabilite de comun acord. Cu toate că nu se bucura de formidabila putere de muncă şi de admirabilele calităţi ale tatălui său, nici în ceea ce priveşte inteligenţa mereu vie a acestuia, nici în ceea ce priveşte rezistenţa sau deprinderea cu lucrul, fu în primul rând un şef excelent, care reuşi vreme de zece ani să menţină stabilitatea firmei şi să n-o lase să decadă, ba mai mult chiar, lărgi la un moment dat aria afacerilor, înlocuind vechiul utilaj cu altul nou. Dar tot felul de necazuri şi supărări se năpustiră asupră-i, anunţând parcă viitoarea catastrofă care se apropia. Mama era moartă, şi tatăl, paralizat şi nemaiputând să iasă decât într-un cărucior mic, se retrăsese într-un mutism absolut, de când, datorită dificultăţii cu care rostea unele dintre cuvinte, devenise conştient de infirmitatea lui. Apoi, trebui

să-şi lase sora, pe Laura, să intre într-o mânăstire, cu mintea rătăcita de exaltarea ei mistică, fără ca nimic s-o poată reţine la Guerdache, printre plăcerile lumii; în vreme ce de la Paris îi soseau noutăţi lamentabile în legătură cu căsnicia fratelui său, Philippe, a cărui soţie se-ncurca tot mai mult în aventuri scandaloase, târându-şi chiar şi bărbatul în mocirla felului său de existenţă, în jocuri de noroc, petreceri şi sminteli. Şi după toate acestea, Michel îşi pierdu şi soţia, atât de gingaşă şi de blândă, şi lovitura aceasta fu pentru el cea mai cumplită nenorocire, care-i provocă un fel de dezechilibru mintal şi-l aruncă pradă destrăbălării. Încă înainte de aceasta, arătase o anumită slăbiciune pentru fetele frumoase, dar făcuse lucrul acesta numai pe ascuns, într-atâta îi era de teamă să n-o întristeze pe fiinţa dragă şi mereu suferindă care-i era soţie. Dar de când aceasta murise, nimic nu-i mai stătu în cale şi-şi dădu frâu liber poftelor, oriunde şi oricum, în îmbrăţişări ocazionale, care-i iroseau cea mai bună parte din timpul şi forţele lui de muncă. Se scurse o nouă perioadă de zece ani, în care vreme atelierele Abis decăzură, nemaiavând în fruntea lor pe conducătorul de odinioară, pe învingătorul din epocile de încrâncenare pentru dobândirea puterii, ci fiind dirijate de un stăpân acum obosit şi plictisit, care toca toată averea. Dintr-odată pe Michel Qurignon îl cuprinse o adevărată febră a desfrâului, şi viaţa lui nu se mai compunea decât din petreceri, trăind numai pentru desfătări şi azvârlind bani pe fereastră pentru plăcerile vieţii. Şi, culmea, la aceste apucături ce-l duceau înspre ruină, la delăsarea care creştea pe zi ce trecea, se adăugă o catastrofă de producţie, din cauza căreia întreaga industrie metalurgică a regiunii ajunse la un pas de catastrofă. Deveni o imposibilitate să se continue aici fabricarea unor oţeluri ieftine, şine de cale ferată şi schelării mecanice mari, când exista concurenţa cu şanse de victorie a oţelăriilor din nord şi din est, unde în ultima

vreme, graţie descoperirii unui nou procedeu chimic, se puteau utiliza, realizându-se mari economii, minereuri de proastă calitate, până atunci neîntrebuinţabile. Şi în numai doi ani, Michel Qurignon simţi cum zidurile atelierelor Abis se prăbuşeau peste el, iar în ziua când, pentru nişte scadenţe puse stivă, îi trebuiră o sută de mii de franci pe care era nevoit să-i împrumute de ici şi de colo, o dramă de familie oribilă reuşi până la urmă să-l înnebunească de tot. Se apropia pe vremea aceea de cincizeci şi patru de ani şi era acaparat cu trup şi suflet, prizonier al instinctelor, de o fetişcană frumoasă, adusă de el de la Paris şi ascunsă la Beauclair, cu care îşi făcea neîncetat vise ca într-o zi să plece din acele locuri întunecoase şi să se ducă pe meleaguri însorite, unde să trăiască numai pentru dragoste, departe de toate celelalte preocupări. Fiul său Gustave, care la cei şaptesprezece ani ai lui, după ce obţinuse rezultate execrabile la învăţătură, ducea o viaţă de trândăvie, îl lua în zeflemea cu privire la amorurile lui, tratându-l pe picior de egalitate. De altminteri lua în derâdere chiar şi uzinele Abis şi refuza să calce pragul acestei hardughii vechi, murdare şi împuţite, singurele lui preocupări fiind vânătoarea şi călăritul şi ducând existenţa fără niciun conţinut a unui fecior de bani gata, care numără în spatele lui secole de strămoşi iluştri. Aşa se explică faptul că, într-o bună seară, după ce-a golit sertarul unui birou de cei o sută de mii de franci pe care tatăl său reuşise cu chiu, cu vai să-i strângă pentru achitarea scadenţelor de a doua zi, dispăru cu „bucăţica lui tăticu”, adică o luă cu sine şi pe frumoasa fetişcană, care bineînţeles că se aruncase fără nicio ezitare de gâtul lui. Şi, a doua zi, Michel Qurignon, cu sufletul distrus şi judecata rătăcită de această dublă lovitură pe care o primea pe de-o parte în ceea ce priveşte averea şi pe de altă parte în ceea ce priveşte pasiunea ce-o nutrea pentru fetişcană, cedând unui impuls de moment şi cuprins de o monstruoasă groază în faţa

perspectivelor de viaţă care-l aşteptau, singur şi ruinat, se sinucise pe neaşteptate cu un foc de revolver.

Se scurseră trei ani de la aceste evenimente. Viaţa continua să desăvârşească ruina timpurie a casei Qurignon, parcă tocmai pentru a exemplifica la ce grad de severitate poate ajunge destinul cu o familie. Puţin după plecarea lui Gustave, se află despre el că murise la Nisa, într-un accident de trăsură, când nişte cai nărăvaşi îl aruncaseră într-o prăpastie. La Paris, fratele mai mic al lui Michel Qurignon, Philippe, avea aceeaşi soartă tragică, dispărând ucis într-un duel, după o întreagă poveste scandaloasă, în care-l târâse groaznica lui soţie, despre care se spunea acum că se afla în Rusia, fugită cu un cântăreţ; şi singurul copil pe care-l avuseseră, André Qurignon, ultima persoană care purta numele familiei, trebuise să fie internat într-un sanatoriu, atins de o afecţiune rahitică, având totodată halucinaţii şi delirări. În afara acestui bolnav şi-a mătuşii Laura, care se afla tot la mânăstire, ceea ce însemna într-un fel că şi ea era ca şi moartă, nu mai rămânea prin urmare decât Suzanne, fiica lui Michel Qurignon. Cu cinci ani înaintea morţii tatălui său, Suzanne, ajunsă la douăzeci de ani, se căsătorise cu Boisgelin, care se îndrăgostise de ea după ce o întâlnise la un vecin de la ţară. De altminteri, înainte chiar ca atelierele Abis să fie ameninţate de faliment, Michel Qurignon, care vedea lucrurile în mare, îşi luase o serie de măsuri de prevedere, asigurându-i fiicei sale o dotă de un milion. La rândul lui, Boisgelin, foarte bogat, deţinea de la bunicul şi tatăl lui o avere de mai bine de şase milioane, dobândită prin tot felul de afaceri dubioase, care dăruise înaintaşilor lui un prost renume de hoţi şi cămătari; şi se părea că el încearcă să-l spele prin totala trândăveală în care se complăcea de când se ştia pe lume. Se bucura de foarte mare consideraţie, era invidiat şi salutat până-n pământ, fiindcă avea la Paris, în parcul Monceau, un palat superb şi ducea o viaţă pe picior mare,

risipind banii în dreapta şi-n stânga. După ce-şi făcuse un titlu de glorie din faptul că era întotdeauna ultimul din clasă, la liceul Condorcet, uluindu-şi colegii prin eleganţa sa, nu dăduse niciodată dovadă că posedă doua braţe şi-un cap pe umeri şi se credea un aristocrat de tip nou, care-şi întemeia nobleţea pe faptul că toca plin de măreţie averea pe care strămoşii lui o cuceriseră, fără ca să se înjosească să câştige el însuşi măcar o centimă. Nenorocirea lui Boisgelin fu că cele şase milioane nu rezistară multă vreme genului nobil de viaţă al casei şi că se lăsă antrenat în tot felul de speculaţii financiare la care, de altminteri, nu se pricepea nici cât negru sub unghie. Noile mine de aur înfierbântau pe atunci minţile jucătorilor la Bursă şi i se promisese că, dacă îşi va risca în aceste afaceri averea, în doi ani o va tripla. Dar dintr-odată izbucni catastrofa, dezastrul general, care-l făcu să creadă pentru o vreme că este absolut la pământ şi în imposibilitate de a mai salva din mijlocul ruinelor o bucată din pâinea cea de toate zilele. Plângea ca un copil şi îşi privea mâinile de trândav, întrebându-se ce-i de făcut în această situaţie, fiindcă nici ele nu se pricepeau la nimic şi nici stăpânul lor nu era în stare să muncească. În clipele acelea, Suzanne, soţia lui, se purtă într-adevăr ca o fiinţă admirabilă, de o duioşie, un curaj şi-o înţelepciune care-l readuseră pe picioare. De altminteri, dota ei de un milion era încă intactă. Îi ceru să lichideze situaţia, să vândă palatul din parcul Monceau, unde întreţinerea devenea prea scumpă pentru bugetul lor, şi astfel mai puseră mâna pe încă un milion. Dar cum să trăieşti, la Paris mai cu seamă, cu două milioane, când şase nu ajunseseră şi când ştiau că tot luxul de care marele oraş mustea, toate tentaţiile vor renaşte? Dar o întâlnire întâmplătoare fu aceea care le hotărî viitorul.

Boisgelin avea un văr sărac, pe nume Delaveau, fiul unei surori de-a tatălui sau, pe care soţul ei, un inventator ghinionist, o adusese la sapă de lemn. Delaveau, ingineraş

prăpădit, ieşit dintr-o şcoală de arte şi meserii, ocupa în momentul sinuciderii lui Michel Qurignon un post modest, într-o mină din Brias. Măcinat de ambiţii, împins de la spate de nevasta lui şi, pus foarte la curent cu situaţia uzinelor Abis, despre care afirma cu toată convingerea că, dacă se vor bizui pe o organizare complet nouă a procesului de producţie, vor ajunge să se pună din nou pe picioare, venise la Paris, în căutare de comanditari, când, într-o seară, pe o stradă, se întâlni faţă-n faţă cu vărul său Boisgelin. Întâlnirea aceasta fu ca o lovitură de trăsnet. Cum oare nu se gândise el, la acest om care ar fi putut să-i finanţeze ideile şi care, în plus, făcea chiar parte din familia Qurignon, fiind căsătorit cu fiica lui Michel? Apoi, după ce află situaţia familiei Boisgelin, despre cele două milioane care le mai rămăseseră şi cărora le căuta un plasament avantajos, Delaveau dădu o şi mai mare amploare planului său şi avu cu vărul lui mai multe întrevederi, în timpul cărora se dovedi într-atâta de convingător, plin de spirit inventiv şi putere de muncă, încât în cele din urmă ajunse să-l convingă. Pusese la punct un adevărat plan strategic care-i dezvăluia geniul: să profite de criză şi să cumpere uzinele Abis cu un milion, acum, în perioada de catastrofă, instalaţii care în realitate valorau dublu, şi să se apuce acolo de fabricarea unor oţeluri fine, ceea ce ar face să se obţină într-un timp record nişte beneficii considerabile. Şi de ce nu, mai apoi, familia Boisgelin n-ar cumpăra şi proprietatea Guerdache? Din moment ce averea familiei Qurignon era în curs de lichidare, n-ar fi exclus s-o obţină cu uşurinţă la cinci sute de mii de franci, când în realitate preţuia cel puţin opt sute de mii. Până la cele două milioane, îi mai rămâneau lui Boisgelin cinci sute de mii de franci, pe care le-ar putea investi în exploatarea uzinei; şi el, Delaveau, se angaja în mod categoric să-i înzecească sumele investite şi să-i dea în schimb nişte rente princiare. Familia Boisgelin ar fi putut să părăsească Parisul şi să

trăiască la Guerdache o viaţă fericită, plină de belşug, în aşteptarea momentului când averea colosală pe care cu siguranţă că ar dobândi-o într-o zi le-ar permite să vină şi să-şi reia existenţa lor pariziană, cu tot fastul pe care putuseră să-l viseze vreodată.

Suzanne îl convinse în cele din urmă pe soţul ei, care era foarte neliniştit la ideea să ducă o asemenea viaţă provincială şi se temea să nu moară acolo de plictiseală, să accepte planurile lui Delaveau. Suzanne era chiar încântată să se întoarcă la Guerdache, unde îşi trăise toată tinereţea ei. Şi lucrurile se petrecură întocmai cum prevăzuse Delaveau, cei un milion cinci sute de mii de franci pe care familia Boisgelin îi vărsă pentru cumpărarea uzinelor Abis şi a proprietăţii Guerdache abia ajunseră să restabilească situaţia încurcată a familiei Qurignon, care se afla la un pas de catastrofă, în felul acesta, Boisgelin deveni stăpân absolut, fără să mai aibă nevoie, de acum înainte, să dea socoteală singurilor doi supravieţuitori dintre urmaşii familiei Qurignon, mătuşa Laura, călugăriţa, şi lui André, sărmană fiinţă rahitică, pe jumătate nebun, internat într-un sanatoriu. Mai mult încă, Delaveau îşi respectă toate angajamentele pe care şi le asumase, organiză pe baze noi producţia uzinelor, reînnoi utilajele şi obţinu un atât de mare succes cu fabricarea oţelurilor fine, încât încă de la sfârşitul primului an câştigurile se anunţară a fi miraculoase. În numai trei ani, uzinele Abis îşi reluaseră iarăşi locul de frunte printre cele mai prospere oţelării ale regiunii şi rentele pe care munca celor o mie două sute de lucrători i le aducea plocon lui Boisgelin îi permiseră familiei acestuia să se instaleze cu cel mai mare lux posibil la Guerdache, având şase cai în grajduri, cinci trăsuri sub şoproane, petrecându-şi viaţa în dineuri, vânători şi serate, pentru care personalităţile de vază ale oraşului se dădeau în vânt să fie invitate. La rândul lui, Boisgelin, care în primele luni, cu toată trândăveala în care-şi târa existenţa,

dusese dorul Parisului, părea acum că se obişnuise cu viaţa de provincie, regăsind aici un mic colţişor de imperiu, unde vanitatea putea să triumfe în voie, ajungând din nou să umple golul existenţei lui inutile, de insectă bâzâitoare. Şi mai cu seamă această victorie care-l umplea de îngâmfare, dominaţia lui asupra Beauclairului, deşi etala o condescendenţă liniştită, era una dintre pricinile tainice ale mulţumirii lui.

Delaveau se instalase la uzinele Abis, unde împreună cu soţia lui, Fernande, şi fetiţa lor, Nise, în vârstă de abia câteva luni, ocupau vechea locuinţă a lui Biaise Qurignon. Avea pe atunci treizeci şi şapte de ani şi soţia lui douăzeci şi şapte. O cunoscuse la mama ei, o profesoară de pian care locuia pe acelaşi palier cu el, în fundul unei case întunecate de pe strada Saint-Jacques. Era de o frumuseţe răscolitoare, atât de bine făcută şi cu o ţinută atât de demnă încât, vreme de un an şi mai bine, când o întâlnea pe treptele scării, se lipea de perete, tremurând ca un băieţandru ruşinos de urâţenia şi sărăcia lui. Apoi începură să schimbe salutări şi, treptat, se născu între ei o oarecare intimitate, mai cu seamă după ce mama ei îi destăinui că trăise doisprezece ani în Rusia şi că această fată, de o strălucire de regină, era singurul cadou pe care-l adusese cu dânsa, după ce fusese sedusă de un prinţ, la castelul căruia era pe vremea aceea educatoare. Fără îndoială că prinţul, care o adora, ar fi copleşit-o cu daruri regeşti, dar la ora actuală era mort, ucis printr-un nefericit accident, de o armă care se descărcase singură, într-o seară, după o partidă de vânătoare, şi nefericita femeie, întoarsă fără o centimă la Paris, cu micuţa Fernande după ea, nu avusese încotro şi îşi reluase acolo lecţiile de pian, crescând-o cu greu, bucurându-se numai pe braţele ei şi nutrind totuşi speranţa că fata va avea un destin glorios. Fernande, legănată de visările maică-sii, convinsă că frumuseţea ei o menise unui tron, se izbise de mizeria neagră, de ghetele

pe care nu ştia cum şi cu ce să le schimbe, de rochiile pe care trebuia de fiecare dată să le întoarcă sau să şi le refacă singură. Şi toate acestea contribuiseră fiecare la rândul şi în felul său să-i sădească în suflet o ură fără mărgini şi o mare nevoie de succes, pentru că de la vârsta de zece ani nu petrecuse o singură zi fără să înveţe ce-i duşmănia, invidia şi cruzimea, acumulând în sufletul ei o imensă cantitate de perversiune şi un extraordinar instinct distructiv. Greşeala cea mai mare fu însă că îşi închipuise că frumuseţea va învinge întotdeauna şi se încrezu până într-atâta propriile puteri, încât făcu prostia să se dăruiască unui bărbat, unui stăpân pe avere şi puteri, aşa cum îşi dorise ea, care, a doua zi chiar, o părăsi. Această aventură, al cărei secret îl păstra îngropat în tainiţa cea mai adâncă a fiinţei sale şi care-i lăsase în cerul gurii un gust amar, o învăţă totodată ce-i minciuna, ipocrizia şi viclenia, necunoscute de dânsa până atunci câtuşi de puţin. Îi era teamă să o ia de la început, dar în acelaşi timp era stăpânită de ambiţii prea mari ca să se gândească la vreo intrigă amoroasă obişnuită. Era, de fapt, falimentul frumuseţii, îşi dădea acum seama că nu era de ajuns să posede calităţi fizice, mai trebuia să găsească şi ocazia să le valorifice, să întâlnească bărbatul pe care să-l farmece, din care să facă obiectul ei supus. Şi în situaţia în care se afla atunci, când mama ei se săvârşise din viaţă, după ce dăduse vreme de un sfert de secol lecţii în oraş, bălăcărind prin noroiul Parisului pentru a-i câştiga o prăpădită de pâine, găsi că s-a ivit ocazia în prezenţa lui Delaveau, un bărbat nici frumos, nici bogat, care-i oferea însă colacul de salvare al unei căsătorii. Nu-l iubea, îşi dădea seama în schimb însă că el este foarte îndrăgostit, aşa că luă hotărârea să pătrundă la braţul lui în lumea aşezată a femeilor oneste, unde Delaveau ar fi fost pentru ea un sprijin şi-un mijloc de parvenire. Delaveau trebui să-i cumpere un trusou, căci o acceptase aşa cum era, goală, cu

credinţa exaltată a unui adorator care nu cerea decât să se închine în faţa frumuseţii. Şi, începând din acel moment, lucrurile decurseră aşa cum îşi dorise Fernande. Nici două luni nu trecuseră din ziua în care bărbatul ei o prezentase la Guerdache, că îl şi cucerise pe Boisgelin chiar în propria lui cetate şi, într-o seară, după ce studiase cu grijă situaţia, îi cedă pe neaşteptate. Boisgelin se îndrăgosti de ea şi ar fi fost în stare să-i pună la picioare întreaga lui avere, chiar cu riscul de a rupe toate celelalte legături. Cât despre Fernande, ea găsea în acest bărbat frumos şi de viaţă idealul căutat, amantul care să-i mângâie vanitatea rănită şi care să-i satisfacă toate nebuniile, plin de dăruire şi în stare de orice sacrificii, numai să-şi păstreze o amantă atât de frumoasă, devenită un fel de parte intrinsecă a luxului său. Şi în plus, femeia îşi satisfăcea cu acest prilej nevoia de răzbunare, pe de-o parte faţă de bărbatul său, pentru care nutrea un sentiment de ură ascunsă, căci viaţa activă şi statornicia lui încăpăţânată în tot ceea ce întreprindea o umileau, şi pe de altă parte faţă de Suzanne, pe care chiar din prima zi începuse să nu o poată suferi, fiind stăpânită de o gelozie mereu crescândă împotrivă-i şi încercând o repulsie ce o determinase în cele din urmă să se hotărască să i-l ia pe Boisgelin, în speranţa că, prin aceasta o va face să sufere. Şi acum, la proprietatea Guerdache era o continuă sărbătoare, Fernande domnea acolo ca cea mai de seamă invitată, realizându-şi în felul acesta idealul de viaţă fastuoasă, ajutându-l pe Boisgelin să toace banii pentru care Delaveau îi făcea să asude pe cei o mie două sute de muncitori ai uzinelor Abis şi nutrind chiar speranţa că într-o bună zi se va putea întoarce la Paris, pentru a triumfa acolo cu milioanele promise.

Luc se gândea la aceste lucruri pe care le întorcea pe toate feţele, în vreme ce păşea fără nicio grabă, de parcă ar fi mers la plimbare, ducându-se ca să răspundă la invitaţia Suzannei. Şi chiar dacă nu cunoştea toate

amănuntele, îşi dădea seama că în curând va avea prilejul să pătrundă întreg adevărul, până-n cele mai mici detalii. Ridicând privirea, văzu că nu mai avea decât vreo sută de metri ca să ajungă la admirabilul parc, ai cărui arbori formau un ocean de verdeaţă ce se întindea până hăt departe, la nesfârşit. Şi în faţa ochilor se înălţă o imagine, dominând pe toate celelalte, figura lui dom' Jérôme, al doilea dintre Qurignoni, cel care pusese bazele averii familiei şi pe care-l întâlnise chiar cu o zi mai înainte, la poarta uzinelor Abis, în căruciorul lui mititel, împins de an servitor. Îl avea aievea în minte, cu picioarele moarte, doborât de nenorociri şi mut, cu ochii limpezi ce priveau de douăzeci şi cinci de ani la catastrofele de care era copleşit neamul lui. Dom' Jérôme Qurignon îşi văzuse fiul, pe Michel, ahtiat după lux şi petreceri, care, după ce lăsase uzina să alunece spre ruină, se sinucisese din pricina unei îngrozitoare drame intime. Îşi văzuse nepotul, pe Gustave, furând pe amanta tatălui său şi alergând, ca şi cum ar fi fost gonit din urmă de mâna răzbunătoare a Furiilor, să-şi sfărâme ţeasta de adâncurile unei genuni. Îşi văzuse fiica, pe Laura, închisă la mânăstire, smulsă din rândul lumii, şi pe celălalt fiu al lui, Philippe, luând în căsătorie o târfă, scufundându-se cu ca în noroi şi dispărând, ucis în duel, în urma unor poveşti înspăimântătoare; îşi văzuse pe celălalt nepot, pe André Qurignon, ultima persoană care purta numele familiei, infirm şi internat în spital laolaltă cu nebunii. Şi văzuse în zilele acestea noua catastrofă ce se ivise ca să le continue pe celelalte, fermentul alterabil care va ajunge până la urmă să distrugă definitiv familia, pe această Fernande, picată acolo ca pentru a desăvârşi ruina, cu dinţii ei mici şi albi, de rozătoare nesăţioasă. Asistase din mijlocul liniştii cumplite ce-l împresura şi participase chiar la aceste întâmplări, dar oare mai era în stare să priceapă, să cântărească lucrurile? Se spunea că este cu judecata şubrezită, totuşi cu ce ochi limpezi şi profunzi privea în jur!

Şi, dacă mai era în stare să gândească, ce gânduri cumplite trebuie să umple lungile lui ore de nemişcare! Toate iluziile i se năruiseră şi întreagă această tărie adunată în decursul vremii de numeroasa lui ascendenţă până atunci victorioasă, întreagă aceasta energie pe care credea că poate să o lase moştenire unei şi mai numeroase posteritǎţi, pentru slava şi preamărirea neamului şi averii, arsese ca o grămadă de paie cuprinsă de pârjolul desfrâului. Trei generaţii fuseseră de ajuns ca să devoreze întreaga rezervă de putere creatoare pentru acumularea căreia se scurseseră atâtea secole de mizerie şi eforturi. Galopul înflăcărat al plăcerilor produsese cât ai bate din palme secătuirea de vlagă şi de nerv a familiei Qurignon. Neamul îmbuibat prea repede, căruia i se urcase la cap rolul de stăpânitori, se rostogolise în nebunia deplină pe care ţi-o dă bogăţia. Şi ce mâhnire resimţea fără îndoială bătrânul, văzând pustii jumătate din apartamentele acestui domeniu regesc, ale acestui palat de la Guerdache, pe care-l cumpărase cu speranţa de a-l vedea într-o zi populat cu numeroşii descendenţi ai unor perechi fericite, care ar fi purtat mai departe gloria binecuvântată a numelui său, şi ce mânie trebuie că îl cuprindea văzându-l astăzi încăput pe mâinile unei venetice, care purta ascunse între dantelele rochiei sale ultimele picături de otravă! Ducea o viaţă singuratică, nemaipăstrând niciun sâmbure de afecţiune pentru nimeni. În afară de nepoata lui, Suzanne, unica persoană care beneficia de dreptul să treacă pragul vastei camere pe care o ocupa el la parter. Suzanne îl îngrijise acolo cândva, pe vremea când era o fetiţă de zece ani, cu iubirea şi devotamentul de care eşti în stare la vârsta când te mişcă nenorocirea nefericitului bunic. Apoi, când se întorsese pe vechile-i meleaguri, căsătorită, după cumpărarea uzinelor Abis şi a proprietăţii Guerdache, stăruise ca bunicul să rămână pe loc, deşi nimic din avere nu-i mai aparţinea bătrânului, ca urmare a împărţirii tuturor

bunurilor sale materiale pe care o făcuse în momentul în care paralizia îl ţintuise la pat. Suzanne îşi făcea tot felul de scrupule, părându-i-se că atunci când, împreună cu soţul ei, se luaseră după sfaturile lui Delaveau, jefuiseră pe cei doi membri ai familiei care mai rămăseseră în viaţă, pe mătuşa Laura şi pe André, infirmul. În realitate însă, existenţa lor era asigurată şi, în plus, dăruia bunicului Jérôme toată afecţiunea de care era capabilă, veghind asupra lui ca un înger bun. Dar bătrânul nu lăsa să-i scape vreo scânteie de veselie decât rar, şi atunci numai în adâncul ochilor lui limpezi, când fixa privirea asupra ei; în schimb, de îndată ce vedea viaţa desfrânată de la Guerdache trecând în galop pe dinaintea lui, faţa lui impasibilă, brăzdată de şanţuri adânci, se crispa şi pupilele se retrăgeau în adânc, ca în nişte genuni de nepătruns, din care purced izvoarele. Oare putea încă să mai observe ce se petrece în jurul lui şi să mai gândească? Şi din ce soi de disperare erau plămădite cugetările lui?

Curând, Luc ajunse în faţa grilajului monumental care se întindea de-a lungul drumului dinspre Formeries, în locul unde se despărţea şoseaua ce o lua către Combettes, satul vecin; împinse încetişor poarta îngustă şi o luă pe grandioasa alee mărginită de ulmi maiestuoşi. În fund se zărea castelul, o clădire monumentală, din veacul al şaptesprezecelea, cu o înfăţişare măreaţă, în ciuda simplicităţii în care erau construite cele două etaje ale sale, având o faţadă alcătuită din douăsprezece ferestre, aşezate deasupra unui parter înalt, care dădea înspre un peron dublu, împodobii cu splendide vaze de piatră. Parcul, foarte întins, totul numai peluze şi arbori seculari, care alcătuiau laolaltă un adevărat codru, era străbătut de la un capăt la altul de râul Mionne, ce alimenta cu apă un lac întins, pe care pluteau lebede.

Chiar în momentul în care Luc se îndrepta spre peron, îl întâmpină un hohot de râs ce-l făcu să se întoarcă. Şi, sub

un stejar bătrân, o zări pe Suzanne, aşezată lângă o masă de piatră, înconjurată de scaune cioplite rustic, în vreme ce micul Paul se juca la picioarele ei.

— Mi-a făcut plăcere, dragul meu, să cobor şi să-mi aştept aici musafirii, ca o ţărancă de rând, care nu se teme să stea în aer liber. Ce drăguţ din partea dumitale că ai acceptat invitaţia mea, care poate că te-a luat cam pe neaşteptate.

Şi, întinzându-i mâna, îi surâdea cu drăgălăşenie. Nu era câtuşi de puţin frumoasă, dar ştia să se facă plăcută, micuţă, cu o piele foarte albă, cu un cap fin, rotund, părul cârlionţat şi ochii de un albastru senin. Bărbatul său o găsise întotdeauna de o lamentabilă simplitate, fără să pară vreodată că se îndoieşte de bunătatea ei neasemuită, ori de judecata solidă care se ascundea sub înfăţişarea sa lipsită de orice urmă de artificialitate.

Luc îi luase mâna, pe care o ţinu o clipă între amândouă palmele sale.

— Dumneata eşti amabilă că te-ai gândit la mine. Sunt atât de fericit, atât de fericit să te văd din nou!

Suzanne era mai mare decât el cu trei ani şi-l cunoscuse în prăpădita de casă de pe strada Bercy, în care locuia, în preajma uzinei unde-şi începuse activitatea de inginer, ocupând un post cu totul neînsemnat. Foarte discretă, aducând ea însăşi darurile de binefacere pe care le făcea, venea acolo la un zidar, rămas văduv cu şase copii, dintre care două fetiţe încă tare mici, şi tânărul aflându-se în cocioabă într-o seară, cu cele două copile pe genunchi, tocmai când ea le adusese rufărie şi pâine, prietenia se statornici repede, mai ales că Luc avusese prilejul să meargă la palatul din parcul Monceau şi să-i înapoieze vizita pentru a pune împreună la cale operele lor de binefacere. Începură să simtă o mare simpatie unul pentru celălalt, care-i apropiase puţin câte puţin, şi Luc deveni ajutorul ei, mesagerul ei neştiut de nimeni, în problemele

pe care numai singuri Suzanne şi cu el le cunoşteau. Şi în cele din urmă începu să devină un obişnuit al casei, fiind invitat cu regularitate vreme de două ierni în şir la seratele ce se dădeau la palatul din parcul Monceau, şi chiar acolo se-ntâmplase că făcuse cunoştinţă cu familia Jordan.

— Dacă ai şti cum te regretă, şi cum au mai plâns după dumneata! fu singura lui aluzie la vechea lor complicitate în săvârşirea unor fapte caritabile şi pe care se mulţumi s-o facă după primele cuvinte schimbate între ei.

Emoţionată, Suzanne schiţă un gest vag şi murmură:

— M-am gândit adeseori la dumneata şi chiar eram dezolată că nu eşti aici, unde ai fi avut atâtea de făcut!

Abia atunci Luc îl zări pe Paul, care alerga înspre ei cu nişte floricele în mână, şi se minună, găsind că a crescut tare mult. Cu o înfăţişare blândă şi pielea albă, subţire, mereu surâzător, copilul semăna leit mamei sale.

— Te pui cu el, spuse veselă Suzanne, doar o să-mplinească în curând şase ani, e bărbat, nu glumă.

Se aşezaseră amândoi pe scaune, pălăvrăgind nestingheriţi, ca doi fraţi, în răcoarea zilei luminoase de septembrie, atât de prinşi în depanarea plăcutelor lor amintiri, încât nici nu-l văzură pe Boisgelin coborând peronul şi venind către ei. Ţinându-se încă foarte bine în ciuda vârstei, foarte corect în hainele lui de vânătoare şi cu monoclul la ochi, Boisgelin era totuşi un mare închipuit, cu ochii cenuşii, nasul puternic şi mustaţa cernită, pieptănându-şi în faţă, pe fruntea îngustă, pe care o descoperea de pe acum un început de chelie, părul castaniu, cârlionţat.

— Bună ziua, dragul meu Froment, strigă el cu o voce căreia îi plăcea să-i exagereze graseierea pentru a-i da un accent mai interesant. Mii de mulţumiri că ai acceptat să fii pentru o clipă şi al nostru.

Şi fără să zăbovească mai mult, după ce schimbă o puternică strângere de mână *à l’anglaise* cu musafirul, se-

ntoarse către soţia lui:

— Draga mea, ai avut grijă să dai ordin să se trimită trăsura după familia Delaveau?

Suzanne n-avu timp să răspundă, fiindcă trăsura se ivi chiar în clipa aceea pe aleea mărginită cu ulmi înalţi, aducând familia Delaveau, care coborî în dreptul mesei de piatră. Domnul Delaveau, scund şi bine legat, avea o figură de câine mops, masiv, cu fruntea teşită şi maxilarele proeminente; şi, din pricina nasului cârn şi-a ochilor mari, parcă la acelaşi nivel cu pometii obrajilor roşcovani, ascunşi pe jumătate de un colier des de barbă neagră, păstra în înfăţişare ceva de militar, autoritar şi rigid. Lângă el, alcătuind un plăcut contrast, Fernande era o brunetă, cu ochii albaştri, înaltă, având o siluetă suplă şi gâtul şi umerii admirabil dăltuiţi. Nicicând un păr mai bogat sau mai negru nu încadrase o faţă mai pură sau mai albă, cu nişte ochi mari, de azur, în care se citea o patimă arzătoare, şi o gură mică şi proaspătă, împodobită cu dinţişori mici ce se vădeau de o strălucire nepieritoare şi de o duritate în stare să macine pietre. Fernande era mai cu seamă mândră de fineţea picioarelor sale, căci găsea că ele constituie proba de netăgăduit a originii princiare.

Îşi ceru de îndată scuze Suzannei, făcând semn să coboare din trăsură unei cameriste care ţinea pe genunchi pe fetiţa ei, Nise, o copilă de trei ani, tot aşa de bălaie pe cât era mama sa de brunetă, cu părul cârlionţat şi zbârlit, ochii de culoarea cerului senin şi guriţa roză, ce râdea necontenit, săpând gropiţe în bărbie şi-n amândoi obrajii.

— Să nu te superi pe mine, draga mea, dar am profitat de invitaţia voastră ca s-o aduc cu mine şi pe Nise.

— Dar ai făcut foarte bine, răspunse Suzanne. Doar ţi-am spus ca există şi o măsuţă pentru copii.

Cele două femei păreau că se înţeleg bine. Suzanne abia dacă schiţă o mişcare uşoară din pleoape, când îl văzu pe Boisgelin învârtindu-se curtenitor în jurul Fernandei care, de

altminteri, probabil că îi făcea mofturi, fiindcă îl întâmpină cu înfăţişarea glacială, adoptată de femei îndeobşte când amantul refuză să le îndeplinească vreunul dintre capricii. Cu un aer neliniştit, Boisgelin veni din nou lângă Luc şi Delaveau, care se cunoşteau încă din primăvara trecută şi, revăzându-se acum, îşi strângeau unul altuia mâinile. Prezenţa neaşteptată a tânărului la Beauclair părea că stârneşte directorului uzinelor Abis o vie emoţie.

— Cum! De ieri sunteţi aici? Şi bineînţeles că nu l-aţi găsit pe Jordan, fiindcă a primit o telegramă neaşteptată şi a trebuit să plece la Cannes... Da, da, treburile astea le cunosc bine, dar nu ştiam că v-a chemat... Aşadar, înseamnă că are ceva neplăcut din pricina furnalului.

Luc fu surprins să-l vadă atât de neliniştit şi îşi dădea seama că-i pe punctul să-l descoasă despre motivele pentru care îl chemase în grabă Jordan la Crêcherie. Tânărul nu înţelegea totuşi el însuşi pentru care pricini stăpânul furnalului avea neplăceri, aşa că răspunse cu totul într-o doară:

— Credeţi că-i vorba de neplăceri? Am impresia că dimpotrivă, lucrurile merg foarte bine,

Atunci, Delaveau, prudent, pentru a schimba vorba, i se adresă lui Boisgelin, pe care-l tutuia, anunţându-i o ştire bună, cumpărarea de către China a unui stoc de obuze cu defect, pe care ar fi trebuit să le retopească. Şi uitară de toate afacerile când Luc, care adora copiii, le arătă amuzat pe Paul care oferea floricele Nisei, marea lui pasiune. Ce fetiţă frumoasă, parcă-i ruptă din soare, aşa e de blondă! Şi cum de putuse să se nască în felul acesta, dintr-un tată şi-o mamă atât de bruneţi? Fernandei, care-l salutase pe Luc încercând să-i pătrundă gândurile cu privirea ei iscoditoare pentru a-şi da seama dacă îi va fi prieten sau duşman, îi plăcea să se pună această întrebare căreia îi răspundea de fiecare dată printr-o aluzie străvezie la bunicul copilului, faimosul prinţ rus, adoptând în acelaşi timp un aer

maiestuos.

— Oh! Era un bărbat minunat, blond şi trandafiriu. Sunt sigură că Nise îi va semăna leit.

Dar Boisgelin găsi că nu-i prea corect să-şi aştepte invitaţii în felul acesta, sub un stejar, ceea ce îşi puteau permite doar nişte burghezi lipsiţi de maniere care s-au retras la ţară. Şi, în vreme ce îi convingea pe toţi să intre în casă, conducându-i înspre salon, se întâlniră cu dom' Jérôme, care-şi făcu apariţia în căruciorul lui mic, împins de un servitor. Bătrânul îşi impusese dreptul de a duce o viaţă aparte, complet separat de ceilalţi, cu orele lui de masă, de plimbare, de sculare şi de culcare; şi mânca singur, nu voia ca cineva anume să se ocupe de el şi chiar se împământenise obiceiul ca nimeni să nu-i adreseze niciodată vreo vorbă, în întreaga casă. Toţi se mulţumiră deci să-l salute în tăcere, în vreme ce Suzanne fu singura persoană care-l urmări din ochi cu duioşie, însoţindu-şi privirea cu un surâs. Dom' Jérôme, care pleca într-una dintre lungile sale peregrinări, când îşi petrecea câteodată afară o după-amiază întreagă, îi privise pe toţi rând pe rând, fix, ca un martor uitat în afara lumii, nemairăspunzând la saluturi. Şi Luc fu cuprins din nou de vechea indispoziţie şi de îndoiala lui sufletească atunci când observă limpezimea rece a acestei priviri.

Salonul era o cameră vastă, foarte luxoasă, tapetată cu un brocart roşu şi împodobită cu o mobilă somptuoasă, stil Ludovic al XIV-lea. Şi, de îndată ce intrară în salon, îşi şi făcură apariţia alţi invitaţi, subprefectul Châtelard, urmat de primarul Gourier, de soţia primarului, Léonore, şi de Achille, fiul lor. Crezându-se încă bărbat bine la cei patruzeci de ani ai săi, chel, cu nasul coroiat, cu o gură ştearsă şi nişte ochi holbaţi şi nestatornici îndărătul lornionului, subprefectul Châtelard reprezenta o epavă a Parisului, care, după ce-şi lăsase acolo părul şi sănătatea, îşi dăruise osemintele care-i mai rămăseseră întregi

subprefecturii din Beauclair, datorită intervenţiilor unui prieten intim, devenit pe neaşteptate ministru. Fără să nutrească mari ambiţii, cu ficatul vătămat şi simţind nevoia odihnei, avusese în plus fericitul prilej s-o întâlnească acolo pe frumoasa doamnă Gourier, care se pare că l-a hotărât să se statornicească pe acele meleaguri, dându-i prilejul unei legături netulburate de vreun nor, văzută cu ochi buni de diriguitorii administraţiei de stat şi acceptată chiar de însuşi soţul ei, despre care se spunea că avea cu totul alte gusturi. Léonore, frumoasă încă la cei treizeci şi opt de ani ai ei, blondă, cu trăsături regulate şi de o mare distincţie, era pătrunsă de o mare cucernicie, cu o înfăţişare distantă şi mironosiţă, sub care ardea, după cum şopteau între ei cei câţiva mai iniţiaţi, un jar nestins, alcătuit din dorinţe profane. Numai domnul Gourier, un bărbat corpolent, cu faţa în forma de lună plină şi ceafa groasă, părea să se îndoiască de acest lucru, căci de fiecare dată când vorbea despre soţie schiţa un surâs de indulgenţă şi prefera în locul ei pe micuţele muncitoare din fabrica de încălţăminte, o importantă fabrică de pantofi pe care o moştenise de la tatăl său şi unde câştigase la rândul lui o avere. De cincisprezece ani, soţii Gourier dormeau în camere separate şi singurul lucru ce-i mai lega era fiul lor, Achille, un băiat care împlinise acum optsprezece ani, cu trăsăturile regulate şi ochii frumoşi ai mamei sale, dar foarte oacheş şi care dovedea o mare inteligenţă şi-un adevărat spirit de independenţă, ce-i punea pe părinţi adeseori în încurcătură şi-i necăjea nespus de mult. De ochii lumii, cei doi soţi ajunseseră la o înţelegere perfectă şi dacă frumoasa Léonore nu călcase niciodată cu piciorul prin fabrica de încălţăminte a bărbatului său, nu-i mai puţin adevărat că, mai cu seamă de când Châtelard pătrunsese în casa lor, domnea în familia Gourier o neştirbită armonie, ceea ce făcea pe mulţi să-i dea drept exemplu. Subprefectul şi primarul deveniseră prieteni de nedespărţit, şi asta se

desfăşura în favoarea administraţiei, iar întreg oraşul nu putea decât să beneficieze de fericita înţelegere.

Curând se iviră în salon şi alţi noi invitaţi, Gaume, preşedintele tribunalului, însoţit de fiica lui, Lucile, urmată de logodnicul acesteia, căpitanul în retragere Jollivet. Gaume, cu un cap lunguieţ, o frunte înaltă şi o bărbie cărnoasă, în vârstă de abia patruzeci şi cinci de ani, părea că vrea să-şi găsească refugiul şi uitarea în această văgăună îndepărtată a Beauclairului, sub apăsarea unei groaznice drame de familie care-i tulburase întreaga viaţă. Într-o seară, soţia lui, părăsită de un amant, se sinucisese în faţa lui, mărturisindu-şi greşeala. Cu o înfăţişare rece şi severă, aparent de neclintit, rămăsese totuşi în realitate, înlăuntrul fiinţei lui, neconsolat, pustiit, suferind acum datorită fiicei lui pe care o adora şi care, pe măsură ce creştea, semăna tot mai mult cu mama ei. Plăpândă şi minionă, mereu îndrăgostită şi sensibilă la frumosul din jur, cu ochii periculoşi şi figura luminoasă de şatenă cu tenul alb, Lucile îi amintea de greşeala mamei şi-i stârnea o asemenea teamă să nu vadă luându-se de la capăt păcatul, încât o logodise când abia împlinise douăzeci de ani cu căpitanul Jollivet, fără să se mai gândească o singură clipă măcar la singurătatea amară la care-l va condamna despărţirea dureroasă. Căpitanul Jollivet, cam obosit pentru cei treizeci de ani ai lui, era totuşi un bărbat frumos, cu fruntea de om tenace şi mustaţa triumfătoare, pe care frigurile aduse cu sine din Madagascar îl forţaseră să-şi dea demisia. Moştenise chiar de curând o rentă de douăsprezece mii de franci şi se hotărâse să se statornicească la Beauclair, ţinutul lui de baştină, luând în căsătorie de pe acele meleaguri pe Lucile, a cărei înfăţişare de turturică prăpădită după el îl înnebunise. Gaume, fără niciun fel de avere, care trăia strâmtorat de pe urma scaunului ce-l ocupa la tribunal, nu putea refuza o asemenea partidă pentru fiica lui. Şi, pe măsură ce trecea

timpul, disperarea ascunsă de care era stăpânit creştea neîncetat şi niciodată nu urmărise cu o mai mare exigenţă aplicarea legii, niciodată nu-şi bazase mai mult pe Cod[2] hotărârile lui judecătoreşti, pline de duritate în aplicarea pedepselor, ca în zilele acestea. După afirmaţiile unora, această atitudine de judecător implacabil ascundea în realitate un învins, un pesimist şi-un dezolat, care se-ndoia de totul, mai cu seamă de dreptatea socială. Şi oalele se spărgeau în capul amărâţilor şi nefericiţilor, victime ale crimelor altora, în vreme ce judecătorul care condamna, întrebându-se dacă are dreptul să procedeze în felul acesta, suferea la rândul său.

Apoi sosiră soţii Mazelle, cu fetiţa lor Louise, în vârstă de trei ani, încă o candidată la măsuţa copiilor. Soţii Mazelle alcătuiau un menaj perfect şi fericit, doi oameni corpolenţi cam de aceeaşi etate, care abia dacă depăşeau vârsta de patruzeci de ani şi care puţin câte puţin începuseră să se asemene unul cu celălalt ca două picături de apă, având aceeaşi faţă roză şi surâzătoare şi acelaşi aer patern şi blând. Cheltuiseră o sută de mii de franci ca să se instaleze confortabil, lângă subprefectură, într-o casă frumoasă şi elegantă, înconjurată cu o grădină destul de întinsă; şi trăiau dintr-o rentă de vreo cincisprezece mii de franci, plasaţi în bonuri de stat, a căror stabilitate putea să-i facă să doarmă liniştiţi. Tihna şi fericirea familiei lor devenise proverbială: „Ah! De-aş fi ca domnul Mazelle, care nu face nimic! Asta om norocos”. Dar el le răspundea de fiecare dată celor care spuneau aşa că muncise pe brânci, vreme de zece ani, şi că-şi câştigase cu sudoarea frunţii averea. Adevărul era că, neînsemnatul misit de cărbune, luând în căsătorie o femeie care îi aducea o dotă de cincizeci de mii de franci, avusese perspicacitatea – sau poate pur şi simplu

[2] *Codul civil francez* sau *Codul Civil Napoleonian* a fost realizat în vremea Primului Imperiu Francez (1804) sub îndrumarea lui Napoleon Bonaparte. (n.k.)

norocul – să prevadă că grevele, foarte frecvente în ultimii zece ani, vor ajunge în cele din urmă să sporească într-un mod considerabil preţul huilei franceze. Lovitura lui de geniu fusese prin urmare că se asigurase în străinătate de rezerve enorme de cărbune la cel mai scăzut preţ cu putinţă şi apoi le revânduse cu mari beneficii unor industriaşi din Franţa, pe care lipsa bruscă de combustibil îi silea altminteri să-şi închidă fabricile. Numai că se arătase un om adevărat ponderat şi se retrăsese din afaceri la vârsta de patruzeci de ani, după ce-şi asigurase un beneficiu de şase sute de mii de franci care, potrivit calculelor, urmau să-i facă pe el şi pe soţia lui un cuplu fericit din toate punctele de vedere. Nu cedase nici măcar tentaţiei de a merge până la un milion, într-atâta se temea de mult să nu cada victimă vreunui capriciu al sorţii. Şi nicicând preafericitul egoism nu triumfase astfel, nicicând optimismul nu avusese mai multă dreptate să afirme că totul merge din ce în ce mai înspre bine în lume, ca în cazul acestor oameni tare cumsecade de altminteri, care se adorau între ei şi-şi adorau fetiţa, venită pe lume cam în amurgul vieţii lor, şi care-şi împlineau unul altuia chiar şi cele mai mici dorinţe, departe de orice ambiţie, oferind în acelaşi timp o imagine perfectă a fericirii, a fericirii egoiste, fără o fereastră deschisă spre nenorocirea altora. Singura umbră care întuneca această fericire era faptul că doamna Mazelle, foarte corpolentă şi foarte greoaie, se credea atinsă de o boală gravă, necunoscută şi imposibil de identificat, ceea ce făcea ca bărbatul ei s-o compătimească şi s-o răsfeţe şi mai mult, deşi surâdea de fiecare dată şi rostea cu un soi de vanitate şi de duioşie în acelaşi timp: „boala soţiei mele”, ca şi cum ar fi spus: „părul, bogatul şi unicul pe lume păr de aur al soţiei mele”. Nu desluşeai în tonul lui nici teamă, nici tristeţe. Ba aveai chiar impresia că era stăpânit de aceleaşi simţăminte pe care le încerca şi în faţa fetiţei lor, Louise, ce se dezvolta cu totul diferit de ei,

brunetă, subţirică şi vioaie, cu un căpşor micul şi amuzant de căprioară, cu ochii migdalaţi şi năsucul subţire. Era un lucru uimitor, o minunăţie ce parcă anume le ar fi dăruit-o cerul, ca să strecoare un strop de zburdălnicie în casa lor adormită, pe care digestiile prea greoaie o scufundau în somn. Protipendada din Beauclair obişnuia să se amuze pe seama familiei Mazelle, râzând ori de câte ori avea prilejul de oalele imense în care se prepara mâncarea şi de găinile puse la îngrăşat, dar nu-i mai puţin adevărat că îi respecta, îi saluta, şi perechea era invitată pretutindeni. Erau priviţi întocmai ca nişte rentieri pe care o avere bine statornicită îi făcea să se situeze deasupra lucrătorilor, funcţionarilor prăpădiţi şi chiar deasupra înşişi îmbogăţiţilor ce posedau capitaluri de milioane, dar puteau cădea oricând pradă fluctuaţiilor şi catastrofelor.

Şi nu-l mai aşteptau decât pe abatele Marle, preotul bisericii Saint-Vincent, parohia oamenilor bogaţi din Beauclair, care sosi în cele din urmă, chiar în momentul în care se deciseseră să treacă în sufragerie cu toţii. Abatele se scuză că întârziase, însă îl reţinuseră obligaţiunile profesionale. Era un bărbat înalt, vânjos, cu o faţă colţuroasă, un nas ca un plisc de vultur şi o gură largă, cu contururi ferme. Încă în pline puteri, neavând decât treizeci şi şase de ani, ar fi fost nespus de fericit să lupte pentru credinţă, dacă n-ar fi avut un uşor defect de vorbire, ceea ce-i provoca dificultăţi la predică aceasta este explicaţia pentru care se resemnase să se îngroape la Beauclair, în vreme ce părul lui brunet, tuns scurt, ca şi ochii negri şi pătrunzători trădau la abatele Marle pe luptătorul ce ar fi putut să devină. Cu toate acestea era conştient de declinul bisericii, îşi dădea perfect de bine seama de criza prin care trecea catolicismul şi nu se sfia să-şi mărturisească temerile uneori, când îşi vedea biserica golită de lume, dar se crampona de slova mărginită a dogmelor, cu convingerea că întreg acest edificiu străbun se va prăbuşi

în ziua în care ştiinţa şi liberul arbitru vor reuşi să-i fisureze zidurile. De altminteri, accepta invitaţiile la Guerdache fără să-şi facă prea multe iluzii asupra virtuţilor cu care era blagoslovita protipendada şi participa la dejunuri sau serate dintr-un fel de simţ al datoriei, crezând că trebuie să ascundă sub mantia religiei plăgile de care ştia că-i acoperită societatea bună de acolo.

Luc fu încântat de atmosfera luminoasă şi plăcută, ca şi de grandiosul bun gust şi eleganţa sufrageriei, o încăpere vastă, ocupând o latură întreagă a parterului şi ale cărei ferestre înalte dădeau înspre peluzele şi arborii bătrâni ai parcului. Aveai impresia ca întreagă această vegetaţie pătrundea în cameră şi că încăperea, în stil Ludovic al XVI-lea, cu lemnăriile cenuşiu-perlate şi tapetele de o nuanţă foarte blândă de verde pe care o capătă uneori apele, devenea astfel un lor ideal pentru ospeţe ce se transformau într-un fel de adevărate sărbători. Şi bogăţia mesei, albul imaculat al garniturilor, strălucirea argintăriei şi a cristalelor, florile care erau presărate în jur stârneau o adevărată încântare în acest minunat cadru de lumină şi parfum. Emoţia lui Luc fu atât de puternică, încât, fără să-şi dea seama cum, îi reveni în gând întreaga seară din ajun, poporul înfometat şi ţinut în întuneric, a cărei turmă tropăia prin noroiul străzii Brias, oţelarii şi smulgătorii de creuzete ce-şi coceau carnea la flăcările infernale ale cuptoarelor şi, mai cu seamă, locuinţa sărăcăcioasă a familiei Bonnaire, cu sărmana Josine aciuiată pe o treaptă a scării şi salvată pentru o seară de la înfometare numai mulţumită unei pâini furate de frăţiorul ei mai mic. Câtă mizerie şi nedreptate şi ce condiţii blestemate de muncă! Din ce suferinţe execrabile izvorăşte luxul preafericiţilor trândavi!

Luc se pomeni aşezat între Fernande şi Delaveau, la masa cu cincisprezece tacâmuri. Cât despre Boisgelin, contrar uzanţelor, o avea la dreapta lui pe doamna Mazelle, iar la stingă o invitase chiar în clipa aceea pe Fernande. Ar

fi trebuit să cedeze acest loc doamnei Gourier; dar, între prietenii intimi, se obişnuia să o aşeze totdeauna pe Léonore lângă amicul ei, subprefectul Châtelard. Acesta ocupa, prin firea lucrurilor, locul de onoare, la dreapta Suzannei, care avea la stânga ei pe preşedintele Gaume. Îl aşezaseră pe abatele Marle lângă Léonore, enoriaşa lui cea mai cucernică şi cea mai iubită. Gourier era alături de doamna Mazelle şi soţul acesteia din urmă lângă preşedinte. În sfârşit, căpitanul Jollivet şi Lucile, cei doi logodnici, erau aşezaţi unul lângă altui la capătul mesei, faţă în faţă cu tânărul Achille Gourier, care stătea tăcut între Delaveau şi abate. Şi, prevăzătoare, Suzanne dăduse dispoziţii să se aranjeze în spatele ei măsuţa copiilor, pe care o prezida Paul, la cei şapte ani ai lui, instalat între Nise şi Louise, fiecare de câte trei ani şi care, neastâmpărate, îşi plimbau şi una şi cealaltă mânuţele printre farfurii şi pahare. De altminteri, o jupânească nu-i părăsea din ochi, în vreme ce serviciul mesei mari era asigurat de doi feciori, ajutaţi de vizitii.

De cum se serviră ouăle umplute, pe care le însoţea vinul de Sauternes, se stârni o hărmălaie generală, fiecare ţinând să comenteze calitatea pâinii ce se fabrica la Beauclair,

— Nu am putut să mă obişnuiesc deloc cu ea, spuse Boisgelin. Aşa-zisa lor pâine de lux este imposibil de mâncat şi am fost nevoit să comand dintr-aceea cu care eram obişnuit la Paris.

Vorbise răspicat şi toţi priviră plini de consideraţie micile pâinişoare cu care se îndopau. Dar ceea ce frământa mai mult spiritele erau evenimentele supărătoare care se petrecuseră în ajun şi Fernande exclamă:

— Apropo, ştiţi că ieri seară cineva a jefuit o brutărie din strada Brias?!

Luc nu se putu stăpâni să nu izbucnească-n râs.

— Oh! doamnă, jefuit e prea mult spus. Eram acolo, N-a fost decât un nenorocit de copil care a furat o pâine.

— Şi noi eram acolo, declară căpitanul Jollivet, frapat de vădita intenţie de a scuza gestul, ca şi de tonul plin de milă al tânărului. E foarte regretabil că n-a fost arestat acest copil, cel puţin pentru ca să se dea un exemplu.

— Fără-ndoială, fără-ndoială, se grăbi să adauge şi Boisgelin. Se pare că se fură mult, de când cu greva asta blestemată… Cineva mi-a spus că o femeie a încercat să spargă galantarul unei măcelării. Toţi negustorii se plâng că haimanalele astea-şi umplu buzunarele din tejghelele prăvăliilor… Şi, dacă nu mă-nşel, dispunem de o închisoare frumoasă şi nouă, care ar putea primi câţiva locatari, nu-i aşa, domnule preşedinte?

Gaume avea de gând tocmai să răspundă, dar în momentul acela căpitanul replică pe un ton plin de violenţă:

— Într-adevăr, furtul nepedepsit generează jaful şi chiar asasinatul. Starea de spirit a populaţiei muncitoare devine îngrozitoare. Oare dumneavoastră, toţi cei care ieri seară eraţi ca şi mine acolo, n-aţi simţit atmosfera încărcată, ameninţătoare, care plutea prin văzduh şi teroarea de care părea că e cuprins întreg oraşul?… Şi-n afară de asta, Lange, anarhistul ăla, nu v-a spus verde ceea ce crede că trebuie să facă? V-a strigat în faţă c-o să facă să sară în aer Beauclairul şi c-o să-l radă de pe suprafaţa pământului… Şi-acum, fiindcă au pus mâna pe el, sper din toată inima că au să-l pedepsească de o să-i piară cheful să mai vorbească aşa.

Duritatea cuvintelor lui Jollivet făcu pe toată lumea să se simtă prost. La ce bun să aminteşti despre suflul acela de groază pe care toţi ceilalţi îl simţiseră adiind, la fel ca şi el, cu o seară în urmă, la ce bun să pomeneşti despre aşa ceva în mijlocul acestei mese atât de plăcute, încărcată cu atâtea lucruri frumoase şi cu atâtea bunătăţi? O răceală de moarte cuprinse pe toţi aceşti burghezi neliniştiţi, ca şi cum ar fi auzit în liniştea adâncă prevestiri ameninţătoare pentru ziua de mâine, în vreme ce feciorii le serveau, acum,

păstrăvi de râu.

Simţind ca tăcerea începe să devină jenanta, Delaveau spuse în cele din urmă:

— Lange ăsta-i un individ detestabil... Căpitanul are dreptate. Dacă tot au pus mâna pe el, să-l ţină închis mai multă vreme.

Dar preşedintele Gaume clătină din cap şi, cu aerul lui sever şi faţa de neclintit, fără ca cineva să poată ghici ce se ascunde înapoia acestei rigidităţi profesionale, declară:

— Trebuie să vă fac cunoscut că, urmând sfatul meu, judecătorul de instrucţie hotărâse să-l elibereze pe acest om, după un scurt interogatoriu, chiar în dimineaţa asta.

Câteva glasuri protestară, ascunzând sub un ton exagerat de glumă teama reală care stăpânea această adunătură.

— Oh! domnule preşedinte, vasăzică vreţi să ne vedeţi masacraţi pe toţi?

Gaume nu răspunse decât printr-un gest încet din mână, care putea fi interpretat în o mie şi una de feluri. Prudenţa cerea fără îndoială să nu se acorde o importanţă prea mare unor cuvinte aruncate în vânt, deschizându-se pentru aceasta un proces care ar fi stârnit vâlvă şi-ar fi făcut să încolţească şi mai mult sămânţa zâzaniei risipită cu acest prilej.

Jollivet, nevrând să se împotrivească în mod deschis viitorului său socru, se calmase, muşcându-şi totuşi mustaţa. Dar subprefectul Châtelard, care până atunci se mulţumise să surâdă, cu aerul lui afabil de om care ştie să profite din orice situaţie, exclamă:

— Ah! vă înţeleg bine, domnule preşedinte! Aţi procedat în cazul ăsta cu tact, folosind ceea ce se cheamă o politică excelentă. Ei! nu-i chiar aşa, starea de spirit a maselor nu este aici, la Beauclair, mai rea decât în altă parte. Peste tot domneşte aceeaşi stare de spirit, trebuie să te străduieşti să te acomodezi cu ea oriunde te afli şi cel mai bine ar fi să-

ncerci să prelungeşti cât mai mult posibil situaţia aceasta de calm relativ care domneşte acuma, fiindcă nu mai încape nicio îndoială că-n ziua în care se vor schimba lucrurile, asta n-o să se-ntâmple în niciun caz chiar atât de lesne.

Luc avu impresia că simte un sâmbure de ironie şi de zeflemea în glasul acestui vechi petrecăreţ, ce bătuse toate caldarâmurile pariziene şi pe care probabil că-l amuza groaza prost disimulată a acestor burghezi de provincie. De altminteri, practic, politica lui Châtelard era aceea a etalării unei nepăsări totale, oricare ar fi fost ministrul care se găsea la putere. Era un şurub din vechea maşină guvernamentală care continua să meargă de la sine, prin forţa inerţiei, cu scârţâituri şi zguduituri, care ar capota şi s-ar face praf şi pulbere de îndată ce s-ar fi ivit zorile unei societăţi noi. Sau, aşa cum recunoştea el însuşi în cercurile intime, amuzându-se de starea existentă, se afla pe marginea prăpastiei. Lucrurile mai mergeau un timp, pentru că era împins de la spate; dar la prima zguduitură mai serioasă, va da bir cu fugiţii şi totul se va duce de râpă. Chiar zadarnicele eforturi întreprinse de la centru pentru a consolida vechea rablă a aparatului de stat, reformele timide pe care încercau să le pună-n practică, legile inutile care se votau, fără a îndrăzni să se aplice nici cele vechi măcar, goana furioasă pentru ocuparea unor posturi şi satisfacerea unor ambiţii personale, lupta şi înfruntările furtunoase dintre partidele politice nu făceau decât să agraveze şi să grăbească agonia generală. În fiecare dimineaţă regimul se minuna că se mai află la putere şi că nu este încă la pământ, spunându-şi în acelaşi timp că aceasta se va întâmpla cu siguranţă a doua zi. Şi Châtelard, care nu era câtuşi de puţin un om prost, aranjase în aşa fel lucrurile, încât să reziste măcar atât cât va dura regimul. Republican moderat, aşa după cum îi stătea bine unuia ca el, reprezenta guvernul exact în măsura în care era necesar

pentru a-şi păstra locul, nefăcând decât atât cât era util să facă şi voind mai cu seamă să trăiască în linişte cu toţi funcţionarii administrativi. Şi n-avea decât să se prăbuşească totul, ceea ce se va strădui va fi mereu să nu se afle în momentul acela sub dărâmături!

— Doar vedeţi, conchise el, că nenorocita asta de grevă, din cauza căreia eram atât de îngrijoraţi, s-a terminat în modul cel mai fericit cu putinţă.

Gourier, primarul, nu avea filosofia zeflemistă a subprefectului şi, cu toate că fusese până atunci întotdeauna de acord cu acesta, ceea ce le uşura buna conducere a treburilor oraşului, de data aceasta protestă.

— Permite-mi, permite-mi, dragul meu prieten, dacă facem prea multe concesii, se ajunge departe... Cunosc muncitorii, îi iubesc, sunt un vechi republican, un vechi democrat, nu de ieri-de-alaltăieri. Însă chiar dacă sunt de acord că lucrătorii au dreptul să-şi îmbunătăţească soarta, niciodată nu voi accepta teoriile subversive, ideile acestea de colectivism care ar însemna sfârşitul întregii societăţi civilizate.

Şi-n vocea lui groasă şi tremurătoare se simţea răzbătând toată teama prin care trecuse, ca şi ferocitatea burghezului care se vede încolţit şi nevoia lui înnăscută de a reprima pe alţii, ce se trădase la un moment dat, atunci când, cu câteva zile în urmă, îşi exprimase dorinţa să se aducă armata să acţioneze pentru ca greviştii să fie forţaţi să-şi reia lucrul sub ameninţarea puştilor.

— În orice caz, eu am făcut tot ceea ce se putea face pentru muncitorii din fabrica mea: asociaţie de ajutor reciproc, casa de pensii, locuinţe ieftine şi toate înlesnirile posibile. Atunci, ce mai e? Ce vor mai mult?... E sfârşitul lumii, domnule Delaveau, nu-i aşa?

Directorul uzinelor Abis mâncase până atunci cu o poftă straşnică, ascultând discuţiile fără să se amestece.

— Ehei! sfârşitul lumii e departe, spuse el cu calmul şi

francheţea lui obişnuite. Sper din toată inima că n-o să lăsăm lumea să se sfârşească aşa, cu una, cu două, fără să luptăm ca să mai dureze puţin... Eu, unul, sunt de părerea domnului subprefect că greva s-a terminat într-un mod foarte fericit. Şi vă aduc chiar o veste bună. Îl ştiţi pe Bonnaire, adeptul acela al colectivismului şi unul dintre conducătorii grevei, pe care fusesem obligat să-l iau înapoi? Ei bine, s-a pedepsit singur şi-a părăsit uzina ieri-seară. Era un muncitor foarte priceput. Dar, ce vreţi, avea o minte prea aprinsă, şi-n plus, un visător periculos... Ah! iluziile astea pe care şi le fac unii ne duc de râpă!

Şi continua pe acest ton, străduindu-se să se arate foarte loial şi foarte imparţial. Fiecare avea dreptul să-şi apere interesele. Muncitorii, intrând în grevă, credeau că şi le apără pe ale lor. El, directorul uzinei, apăra la rândul lui capitalul, maşinile şi uneltele de producţie, proprietatea, care i-au fost încredinţate. Şi era de acord să facă oarecari concesii chiar, fiindcă se simţea cel mai tare. Singura lui datorie era să menţină starea de lucruri existentă la ora aceea, buna funcţionare a actualului sistem de retribuţie, care era rezultatul unei experienţe îndelungate, rodul înţelepciunii, ce îl perfecţionase puţin câte puţin în decursul vremii. Practic, adevărul-adevărat acesta era, şi nu existau în afară de el decât iluzii ce puteau deveni periculoase, ideea acestui colectivism, de pildă, a cărei aplicare ar fi provocat cea mai groaznică dintre catastrofe. Mai vorbi de asemenea şi despre sindicate, a căror existenţă o combătea cu înverşunare, ghicind că ele constituie o armă de luptă puternică. Cu toate acestea, fericit că greva nu a făcut prea multe ravagii şi că n-a devenit un dezastru pentru producţie, împiedicându-l anul acesta să-şi respecte angajamentele pe care şi le luase faţă de vărul lui, triumfa, socotindu-se un conducător activ şi priceput.

Chiar în momentul acela, cei doi feciori serveau la masă pui de potârniche fripţi, în vreme ce vizitiul, însărcinat să

umple paharele, turna în cupe vin de Saint-Emilien.

— În cazul acesta, spuse Boisgelin cu un ton de glumă, îmi promiţi cu tot dinadinsul că nu vom fi siliţi să strângem cureaua, ajungând la regim de cartofi, şi că vom putea să mâncăm fără să ne facem niciun fel de grijă o aripă din aceşti pui de potârniche?

Un hohot puternic de râs întâmpină această glumă, pe care toţi o găsiră una dintre cele mai spirituale care se spuseseră până atunci la masă.

— Îţi promit, răspunse amuzat şi Delaveau, râzând laolaltă cu ceilalţi. Dormi, mănâncă liniştit, fiindcă revoluţia care o să-ţi mături rentele nu-i încă atât de aproape.

Stând liniştit în scaunul lui, Luc simţi totuşi cum i se strânge inima. Acesta era într-adevăr sistemul de retribuţie capitalist, bazat pe exploatarea muncii altora. Investea cinci, făcea să se producă şapte şi toca beneficiul de doi. Iar Delaveau era unul dintre cei care se frământa, îşi punea la bătaie creierul şi capacitatea lui de muncă pentru realizarea acestui lucru; cât despre Boisgelin, cu ce drept mânca şi trăia într-un asemenea lux individul ăsta, care nu muncise niciodată? Şi pe Luc îl şoca mai cu seamă atitudinea Fernandei, vecina lui, foarte prinsă de această conversaţie prea puţin potrivită pentru o femeie, care asculta plină de interes, cu o înfăţişare încântată, povestea luptei dezorganizate a muncitorilor şi victoria dobândită de banul pe care dinţii ei de lupoaică tânără îl ronţăia cu aviditate. Buzele roşii se întredeschideau puţin şi-i descopereau dantura ascuţită, schiţând un surâs de o oarecare cruzime, ca şi cum i-ar fi fost satisfăcute în sfârşit ambiţiile de femeie invidioasă ce le nutrise, aşezată faţă-n faţă cu fiinţa aceea blândă, a cărei încredere o înşela, şi între amantul ce-i pretindea frumuseţea în schimbul dominaţiei exercitate asupra lui şi soţul care, orbit, câştiga milioanele, ce urma să le toace în viitor dinţişorii ei. Părea ameţită încă de pe acum de parfumul florilor, de buchetul

vinurilor, de aroma fripturilor, ameţită mai cu seamă de plăcerea perversă pe care o simţea atunci când prin frumuseţea ei strălucitoare stârnea în jur dezordine şi dezastru.

— N-ar fi mai bine să vorbim de serbarea care se dă la Subprefectură în folosul săracilor? întrebă plină de blândeţe Suzanne pe Châtelard. Numai despre politică se discută pretutindeni, n-aţi vrea să schimbăm subiectul?

Pe loc, subprefectul, care era un om galant, se ralie părerii ei.

— Într-adevăr, suntem de neiertat... O să organizăm orice serbare veţi dori, scumpă doamnă.

Din acel moment, conversaţia se înfiripă pretutindeni, în toate colţurile mesei, şi fiecare reveni la ceea ce-l pasiona pe el. Abatele Marle se mulţumise să aprobe cu uşoare înclinări din cap unele dintre afirmaţiile lui Delaveau, fiind foarte precaut când se afla în această societate unde-l dezolau purtările necuviincioase ale stăpânului casei, aerul flegmatic al subprefectului şi ostilitatea vădită a primarului, care nu se sfia să-şi afişeze ideile anticlericale. Pentru el era un lucru foarte neplăcut să se afle în mijlocul acestei societăţi pe care trebuia s-o susţină în faţa credincioşilor şi despre care ştia că o să sfârşească într-un chip dezastruos! Singura lui consolare era atenţia plină de cucernicie a frumoasei Léonore, vecina lui, care nu mai era preocupată decât de el, adresându-i cu jumătate de voce vorbe plăcute, în vreme ce restul comesenilor discutau cu aprindere între ei. Fără îndoială că şi dânsa trăia, ca şi ceilalţi, în păcat, dar cel puţin venea la spovedanie; şi încă de pe acum şi-o închipuia venind la confesor să-şi mărturisească păcatele, reproşându-şi că încercase o plăcere mai mare decât s-ar fi cuvenit dejunând acolo, aşezată alături de prietenul ei Châtelard, al cărui genunchi era lipit drăgăstos pe sub masă de al său. Cât despre blândul Mazelle, la fel ca şi dânsul, uitat între preşedintele

tribunalului Gaume şi căpitanul în retragere Jollivet, nu deschisese încă gura decât pentru a înfuleca mari îmbucături, pe care le mesteca pe îndelete, de teamă să nu-l apuce durerile de stomac. Nu-l mai preocupau frământările politice de când, mulţumită rentelor pe care le avea, se găsea la adăpost de orice furtună. Trebuia totuşi să se arate atent la teoriile căpitanului, care, la rândul lui, era fericit să se descarce în faţa acestui ascultător atât de binevoitor. Armata era şcoala naţiunii, Franţa nu putea să fie, potrivit tradiţiei sale de nestrămutat, decât o naţiune belicoasă, ce nu-şi va găsi echilibrul decât în ziua când va recuceri Europa şi când va domni prin forţa săbiei. Era stupid să acuzi că se dezorganizează procesul de producţie din cauza oamenilor scoşi de la lucru ca să-şi îndeplinească serviciul militar. De altminteri, ce fel de lucru, al cui şi pentru cine? Ideile socialismului sunt doar nişte imense baliverne. Vor exista mereu soldaţi, şi după ei, pe o treaptă inferioară, oameni care să facă de corvoadă. Sabia cel puţin e un lucru concret, dar ideea, faimoasa idee, cea care va domni asupra lumii, cine oare a văzut-o vreodată? Şi râdea de propria lui glumă, în vreme ce blândul Mazelle, care avea un profund respect pentru armată, râdea împreună cu el, dar mai mult din complezenţă; la rândul ei, Lucile, logodnica lui Jollivet, îşi strecura înspre el privirile furişe de îndrăgostită enigmatică, examinându-l pe sub gene cu un uşor surâs straniu, amuzată parcă de ideile pe care le avea viitorul său bărbat. La celălalt capăt al mesei, tânărul Achille Gourier se închidea în el însuşi, păstrând tăcerea celui care e şi martor şi judecător în acelaşi timp, în vreme ce în privire i se oglindea întreg dispreţul pe care i-l inspirau familia lui şi prietenii cu care aceasta îl silea să stea la masă.

Dar, pentru a doua oară, chiar în momentul în care se servea un pateu din ficat de gâscă, o adevărată minunăţie, un glas strident se făcu auzit de întreaga masă. Era vocea

doamnei Mazelle, care stătuse mută până atunci, cu nasul înfundat în farfuria ei, preocupată să-şi menajeze sănătatea şi socotind că face asta hrănindu-se zdravăn. Şi cum Boisgelin, vecinul ei, era preocupat numai şi numai de Fernande, neglijându-şi cealaltă vecină, toată atenţia doamnei Mazelle se răsfrânse asupra lui Gourier, aşezat alături de dânsa, căruia îi dădea amănunte în legătură cu căsnicia sa, cu înţelegerea atât de perfectă care domnea între ea şi soţul său ori cu ideile referitoare la educaţia pe care ar dori să i-o facă fiicei ei, Louise.

— Nu vreau să aibă decepţii în viaţă, o, în niciun caz! în definitiv, pentru ce şi-ar face sânge rău? Doar e singurul nostru copil şi o să moştenească toate rentele pe care le avem.

Deodată, fără să se fi gândit prea mult, dintr-o simplă răutate, Luc simţi nevoia să protesteze.

— Prin urmare, doamnă, nu ştiţi că o să se suprime sistemul acesta al rentelor lăsate moştenire? Şi asta încă foarte curând, de îndată ce se vor pune bazele unei societăţi noi.

Cei din jurul mesei crezură că glumea, dar uluirea doamnei Mazelle se manifestă într-un mod atât de caraghios, încât toţi se simţiră datori să-i sară în ajutor. Să suprimi, sistemul de moştenire a rentelor, păi asta era o adevărată infamie! Însemna să smulgi din mâna copiilor banul câştigat de părinţi şi să-i condamni să-şi câştige la rândul lor pâinea! Asemenea idei nu erau decât consecinţa evidentă a influenţei concepţiilor colectivismului. Şi cum domnul Mazelle, buimac, încerca să-şi încurajeze soţia, declarând că el, unul, nu era câtuşi de puţin neliniştit, fiindcă întreaga lui avere era plasată în rente la stat şi că nimeni nu va îndrăzni să se atingă de registrul de creditori ai statului, Luc reluă liniştit:

— Tocmai în privinţa asta vă înşelaţi, domnule, fiindcă se va arde registrul cu creditori ai statului şi se va aboli

sistemul de rente.

Soţii Mazelle trebuiră să facă un mare efort ca să nu le rămână dumicatul în gât. Abolirea sistemului de rente! Aşa ceva li se părea la fel de imposibil ca prăbuşirea cerului peste capetele lor. Şi se simţeau în aşa hal de pierduţi, în aşa hal de îngroziţi de perspectiva ameninţătoare a răsturnării unor legi pe care le socoteau în firea lucrurilor, încât lui Châtelard se făcu milă de ei şi, pentru a-i linişti, sentoarse puţin cu aerul lui zeflemitor către micuţa masă, unde, neţinând câtuşi de puţin seamă de exemplul frumos pe care-l da Paul prin purtarea lui liniştită, cele două fetiţe, Nise şi Louise, nu se purtaseră până atunci prea cuviincios.

— Nu, nu fiţi îngrijoraţi, asta n-o să se întâmple prea curând, şi fetiţa voastră o să aibă tot timpul să crească, ba chiar şi să aibă copii la rândul ei... Ah! numai c-ar face bine cineva dacă ar spăla-o puţin pe faţă, că s-a murdărit de cremă până la urechi.

Continuări râdă şi să glumească pe acelaşi ton. Cu toate acestea, fiecare simţise trecând prin aer un uriaş suflu rău prevestitor, furtuna care poate chiar mâine va bântui pe deasupra mesei lor, măturându-le plăcerile otrăvitoare şi luxul în care trăiau pe nedrept. Şi toţi simţeau nevoia să ia apărarea capitalului, să vină în ajutorul rentei şi societăţii burgheze, întemeiată pe un sistem nedrept de retribuţie.

— În momentul în care se va atinge de proprietate, Republica îşi va semna propria ei sentinţă de condamnare la moarte, declara sentenţios Gourier, primarul.

— Există legi şi, în ziua când ele n-ar mai fi aplicate, totul s-ar prăbuşi, preciză Gaume, preşedintele tribunalului.

— Ei, drăcia dracului, dar, în orice caz, armata stă şi veghează şi n-o să permită unor pungaşi să triumfe! exclamă căpitanul Jollivet.

— Îngăduiţi-i Domnului s-o facă în locul oamenilor, adăugă şi abatele Marle. El nu-i decât bunătatea şi dreptatea întruchipate.

Boisgelin şi Delaveau se mulţumiră numai să aprobe pe fiecare în parte, fiindcă toate forţele sociale prezente se părea că vin în ajutorul lor. Şi Luc înţelese că avea în faţa ochilor pe reprezentanţii guvernului, administraţiei, magistraturii, armatei şi clerului, care, toţi deopotrivă, susţineau odată mai mult societatea în agonie, monstruosul eşafodaj de nedreptate bazat pe o muncă ucigătoare rezervată celor mulţi, pentru a hrăni corupţia şi trândăvia câtorva oameni. Avea senzaţia că groaznica imagine din ajun se continua aici, la masă. După ce văzuse dedesubtul acestei societăţi în descompunere, al cărui edificiu trosnea din toate încheieturile şi se prăbuşea, vedea acum faţada. Dar chiar aici, în acest decor de lux şi triumf aparent, o auzea pârâind şi-i simţea pe toţi neliniştiţi, zăpăciţi, alergând buimaci către prăpastie, ca toţi ieşiţii din minţi de felul lor, pe care revoluţiile îi mătură din calea lor. Se servea desertul şi masa părea invadată de creme, prăjituri şi fructe splendide. În momentul în care se turnă şampanie în cupe, pentru a reuşi să-i mai învioreze pe soţii Mazelle se făcu elogiul trândăviei, al sfintei trândăvii care este de origine divină. Sufrageria vastă, plină de râsete şi veselie, era inundată de parfumul dulce al florilor şi al arborilor uriaşi ce o străjuiau, şi Luc, în faţa acestor oameni care reprezentau autoritatea nedreaptă şi tiranică a trecutului, înţelegea dintr-odată mai bine gândurile care-l frământau necontenit, era conştient de necesitatea de a se crea un viitor liber şi luminos pentru societate.

După cafeaua care fu servită în salon, Boisgelin propuşi, să se facă o plimbare prin parc, până la fermă. Tot timpul dejunului nu avusese ochi pentru nimeni altcineva decât pentru Fernande, care însă continua să-l trateze cu cruzime, fiindcă îi refuzase atingerea piciorului pe sub masă şi nu-l învrednicea măcar cu o vorbă, păstrându-şi zâmbetele fermecătoare pentru subprefectul care se afla aşezat în faţa ei. Şi asta se întâmpla de opt zile. Atunci

când el îşi permitea să nu-i îndeplinească imediat vreunul dintre capriciile ei, Fernande nu-l învrednicea nici cu cel mai mic gest de tandreţe. Or, de data aceasta, motivul certei lor fusese faptul că el nu acceptase să organizeze o partidă cinegetică cu gonaci pe care ea i-o prelinsese, nu pentru altceva, decât pentru plăcerea pe care i-ar fi făcut-o să poarte cu acest prilej noul costum de vânătoare făcut de curând. Fiind vorba de o cheltuială imensă, Boisgelin îndrăznise să o refuze, cu atât mai mult cu cât Suzanne, pusă în temă, îl rugase să fie mai cumpătat la pungă; aşa că până la urmă ajunsese să fie vorba de o dispută între cele două femei, şi problema care se ridica acum era de fapt cine va învinge, soţia sau amanta? În tot timpul dejunului, Suzanne, cu privirea ei blândă şi resemnată, nu pierduse o clipă din ochi pe cei doi, observând răceala pe care o mima Fernande, ca şi atenţiile pline de nelinişte ale soţului. De asemenea, când acesta din urmă propuse să facă o plimbare, pricepu că Boisgelin nu căuta decât un prilej să se izoleze cu bosumflata lui, ca să se scuze în faţa ei şi să-ncerce s-o recucerească. Rănită până-n adâncul sufletului, simţindu-se incapabilă să mai lupte, Suzanne se retrase în ea însăşi, plină de suferinţă, dar în acelaşi timp spunând cu demnitate că preferă să rămână pe loc, pentru a ţine tovărăşie doamnei şi domnului Mazelle, care socoteau că-i mai bine, din motive de sănătate, să nu se mişte niciodată după isprăvirea mesei. Preşedintele tribunalului, Gaume, fiica lui, Lucile, şi căpitanul Jollivet declarară la rândul lor că nici ei nu sunt amatori să facă mişcare; ceea ce-l determină pe abatele Marle să propună o partidă de şah preşedintelui. Tânărul Achille Gourier îşi şi luase rămas bun de la gazde şi, sub pretextul că are de pregătit un examen, plecase în grabă, fericit să regăsească în câmpia întinsă un loc unde să-şi dea frâu liber gândurilor. Şi în felul acesta singurii care porniră înspre fermă, cu un pas domol, printre arborii bătrâni şi înalţi ai parcului, fură

doamna şi domnul Delaveau, Boisgelin, subprefectul, soţii Gourier şi Luc.

La ducere merseră într-un mod foarte corect, cei cinci bărbaţi grupaţi laolaltă, în vreme ce Fernande şi Léonore veneau în urma lor, părând adâncite într-o conversaţie intimă. Boisgelin se antrena într-o dizertaţie asupra situaţiei nenorocite a agriculturii: pământul devenise falimentar, toţi cultivatorii se-ndreptau în mod vertiginos către o apropiată ruină. Châtelard şi Gourier căzură de acord că aceasta este cea mai groaznică problemă, căreia nu i s-a găsit niciun fel de soluţie până acum; căci, pentru ca muncitorul din sectorul industrial să poată produce, trebuie ca pâinea să se găsească la un preţ scăzut, şi dacă grâul ajungea la un preţ scăzut, ţăranul, ruinat, nu mai putea cumpăra produsele pe care le fabricau uzinele. Delaveau considera ca s-ar putea găsi o soluţie printr-o politică de protecţionism inteligent condusă. Şi Luc, pe care-l pasionau asemenea probleme, nu se putu abţine să nu-i zgândăre la discuţie şi obţinu o serie-ntreagă de amănunte, mai cu seamă de la Boisgelin, care în cele din urmă le mărturisi că disperarea lui provenea din faptul că avea fără încetare tot felul de dificultăţi cu arendaşul lui de la fermă, Feuillat, ale cărui pretenţii creşteau din an în an mai mult. O să fie nevoit să renunţe la serviciile lui, fiindcă-i ceruse, cu prilejul reînnoirii contractului, să-i scadă cu zece la sută din preţul arendei şi, ceea ce era şi mai rău, cuprins de teamă că proprietarul lui n-o să mai semneze o asemenea învoială, încetase să se mai intereseze de întreţinerea pământului, nu se mai preocupa să îngraşe cu gunoi terenurile, afirmând că n-avea nevoie să muncească el pentru ca să-i asigure averea succesorului său. Şi acum pământurile secătuiau puţin câte puţin, lovite parcă de moarte.

— Şi situaţia-i aceeaşi pretutindeni, continuă Boisgelin. Oamenii nu se înţeleg între ei, lucrătorii vor să ia locul proprietarilor, şi de pe urma certei lor suferă agricultura…

Uitaţi, nu mai departe de satul vecin, Combettes, ale cărui pământuri sunt separate de ale mele doar prin şoseaua dinspre Formeries, nici nu vă puteţi imagina câtă neînţelegere domneşte şi ce eforturi face fiecare ţăran ca să-i dăuneze recoltei celuilalt, fără să-şi dea seama că prin asta îşi face rău lui însuşi... Ehei, feudalitatea prezenta avantajul că-i punea cu botul pe labe pe toţi vitejii ăştia şi-i făcea să joace aşa cum le cânta, dacă nu aveau nimic al lor şi dacă trăiau cu convingerea că niciodată nu vor avea nimic!

O asemenea concluzie cu totul neprevăzută îl făcu pe Luc să surâdă. Totuşi, fusese neplăcut impresionat de mărturisirea pe care Boisgelin o făcuse fără să-şi dea seama, şi anume că lipsa de înţelegere dintre oameni era singura pricină care provoca aşa-zisul faliment al agriculturii. Şi acum, în momentul în care ieşeau din parc, îşi aruncă privirea peste plaiurile întinse care se pierdeau în zare, aceasta câmpie Roumagne atât de vestită odinioară pentru fertilitatea ei, dar căreia astăzi i se reproşa că secătuise şi că nu mai era în stare să hrănească populaţia care-o locuia. La stânga lui vedea desfăşurându-se imensul domeniu al fermei, în vreme ce la dreapta se zăreau acoperişurile colibelor sărăcăcioase ale satului Combettes, în jurul cărora se înghesuiau ţarini cu numeroase haturi, petece de pământ împărţite în decursul vremii prin numeroase moşteniri, asemenea unei stofe ciopârţite şi răscroite din bucăţi. Oare ce i-ar putea determina pe aceşti oameni să se hotărască să revină la bună înţelegere şi armonie, pentru ca, în locul acestor eforturi contradictorii şi dureroase, să se nască marele elan al solidarităţii, în numele fericirii tuturor?

Chiar în clipa în care se apropiau de fermă, o clădire mare şi destul de bine întreţinuta, auziră o serie de înjurături şi lovituri de puţin în tăblia mesei, întreaga gamă de zgomote violente ce însoţesc de obicei o ceartă. Apoi

văzură ieşind pe uşă doi ţărani, unul gras şi greoi, celălalt slab şi nervos, care, după ce se mai amenințară încă o dată pentru ultima oară, se îndepărtară, fiecare pe câte un drum diferit, îndreptându-se de-a dreptul peste câmpie, în direcţia satului Combettes.

— Dar ce s-a întâmplat, Feuillat? întrebă Boisgelin pe fermier, care stătea în picioare, pe prag.

— Oh! nu-i niciun bai, domnule… Iaca doi ţărani din satul Combettes, care s-au luat la harţă pentru o piatră de hotar şi care au venit la mine să mă roage să le mijlocesc împăcarea. Iaca aşa, de ani de zile, alde ăştia din familia Lenfant şi cu alde ăia de-ai lui Yvonnot se ciorovăiesc din tată-n fiu, de-au ajuns să nu se mai vadă-n ochi… Geaba le-am glăsuit să fie cu judecată, i-aţi auzitără, se mănâncă-ntre ei ca câinii. Şi ce mărunţi la minte mai îs, Doamne Dumnezeule! Că dac-ar cugeta cât de cât, ar pricepe că numai punând umăr lângă umăr puterea creşte.

Apoi, necăjit fără îndoială că scăpase asemenea gânduri pe care nu-i bine să le laşi slobode dinaintea stăpânului, se-ntunecă la faţă şi reluă cu o voce surdă, cu un chip pământiu şi fără să cugete prea mult:

— Dacă aiste cucoane şi aişti cuconi vor cu tot dinadinsul să se odihnească oleacă, apăi să poftească-nuntru.

Dar Luc, care-l văzuse adineauri cum vorbea de aprins şi cu ochii strălucitori, fu surprins să vadă transformarea ce se petrecuse pe figura întunecată şi uscăţivă, ca şi de altminteri în întreaga lui înfăţişare pirpirie, pârjolită parcă de soarele puternic, încă de pe acum, de la vârsta de cel mult patruzeci de ani pe care o avea. Totuşi, ascultându-l cum i se adresa lui Boisgelin, îşi dădu imediat seama că trebuie să aibă o inteligenţă foarte ascuţită. Acesta din urmă îl întrebase, cu o înfăţişare surâzătoare, dacă se mai gândise cu privire la clauzele contractului de închiriere, dar fermierul clătină din cap şi nu se lăsa intimidat cu una, cu două, răspunzându-i prin cuvinte răspicate, ca un diplomat

hotărât să câştige o dispută. Evident, nu îşi dezvăluia multe dintre gândurile sale: cum că terenurile ar trebui să aparţină celor ce le cultivau, pământul ar trebui să fie al tuturora, pentru u prin aceasta oamenii să-l iubească din nou şi să-l facă să rodească mai bine. Aşa cum se prezentau acum lucrurile, putea oare să mai iubească el glia? Şi ridica din umeri. Tatăl lui, bunicul lui o iubiseră cu furie. La ce le slujise dragostea asta? El, unul, aştepta momentul când va putea să o iubească din nou, momentul când o va putea face să rodească pentru sine şi pentru ai săi, nu pentru un proprietar oarecare, a cărui unică preocupare era aceea de a-i mări arenda de îndată ce ar afla de o recoltă mai bogată. Şi se mai ascundeau multe alte gânduri încă în adâncul cuvintelor rostite numai pe jumătate ori în privirea limpede cu care omul părea că scrutează viitorul: credinţa lui în înţeleapta unire care se va statornici odată şi odată între ţărani, atunci când ţarinile atât de împărţite astăzi se vor alătura şi vor fi lucrate în comun şi când se va porni măreaţa agricultură intensivă, cu ajutorul maşinilor. Erau idei care i se statorniciseră în cuget încetul cu încetul şi pe care bogătanii n-aveau nevoie să le ştie, dar care răbufneau totuşi uneori din el.

Grupul intrase în cele din urmă să se odihnească pentru o clipă în clădirea fermei, şi Luc regăsi aici aceiaşi pereţi reci şi goi, aceleaşi mirosuri de muncă şi de sărăcie care îl izbiseră cu o zi înainte, la familia Bonnaire, pe strada Trois-Lunes. Uscăţivă şi pământie la faţă, semănând oarecum cu bărbatul ei, nevasta lui Feuillat se afla şi ea acolo, aşezată într-un colţ al odăii, mută şi resemnată, împreună cu singurul copil pe care-l avuseseră, Léon, un flăcăiaş abia răsărit, în jur de doisprezece ani, care îşi ajuta încă de pe acum tatăl la muncile câmpului. Şi pretutindeni, la sate ca şi în oraşe, ţăranul ca şi muncitorul prestau acelaşi soi de muncă blestemată şi dezonorantă, devenită un fel de chin pentru toţi, fără a fi în stare să hrănească nici măcar pe

unul dintre sclavii ale căror mâini le lega cu lanţuri nevăzute de locul unde îşi desfăşurau activitatea. În satul vecin, la Combettes, cu siguranţă că suferinţa era şi mai mare decât aici: case murdare, o existenţă de animale domestice, hrănite cu nutreţ murat; familia Lenfant, cu fiul lor Arsène şi fiica lor Olympe; familia Yvonnot, unde se găseau de asemenea doi copii, Eugenie şi Nicolas, adunaţi cu toţii claie peste grămadă în ciubărul scârbos al mizeriei, agravându-şi şi mai mult situaţia dureroasă prin furia cu care se sfâşiau unii pe alţii. Şi Luc asculta, privea şi îşi reamintea acest infern social pe care-l mai întâlnise şi cu alte prilejuri, spunându-şi că soluţia problemei se afla totuşi acolo, căci pentru a construi din temelii o societate nouă, ar trebui pe bună dreptate să se întoarcă iarăşi la pământul străbun, statornicul grânar, glia mumă a tuturor, care, singura, putea să se îngrijească să asigure oamenilor pâinea zilnică.

Părăsind ferma, Boisgelin spuse lui Feuillat:

— Asta e, amice, trebuie să te gândeşti bine. Pământul a rodit mai bine anul ăsta şi-i normal să profit şi eu din asta.

— Apăi, m-am tot gândit, cucoane, răspunse fermierul. Dar tot una-i dacă am să crăp de foame în drum sau la dumneavoastră acilea.

Acum, la înapoiere, când cucoanele şi bărbaţii făceau calea întoarsă, apucând-o pe o altă alee de-a parcului, mai singuratică şi mai umbroasă, se formară noi grupuri. Subprefectul şi Léonore mergeau încet şi în curând ramaseră în urmă, foarte departe de grosul grupului, mulţumindu-se de altminteri doar să pălăvrăgească încet, ca un vechi menaj; în vreme ce Boisgelin şi Fernande, care se îndepărtaseră puţin câte puţin, dispărură, ca şi cum, adânciţi în conversaţia lor aprinsă, pierduseră drumul şi se înşelaseră asupra direcţiei, rătăcindu-se prin cărări neştiute de nimeni. Păstrând mereu acelaşi pas domol, soţii celor două cucoane, Gourier şi Delaveau, continuaseră să

urmeze drumul obişnuit, neabătându-se nici la dreapta, nici la stânga din alee şi discutând despre un articol privitor la încheierea grevei, apărut în *Journal de Beauclair,* un ziar care se tipărea într-un tiraj de cinci sute de exemplare şi pe care îl scotea un anume Lebleu, un prăpădit de librar de-al parohiei, folosindu-se de. articolele ce i le dădeau abatele Marle şi căpitanul Jollivet. Primarul nu prea era de acord să-l amestece pe bunul Dumnezeu în afaceri, cu toate că saluta, laolaltă cu directorul uzinelor Abis, aceste osanale triumfătoare prin care era sărbătorită, într-o manieră dulceagă, victoria capitalului asupra salariatului. În ceea ce-l priveşte pe Luc, care mergea pe lângă ei, la un moment dat, obosit să-i mai asculte, manevră în aşa fel încât să-i lase treptat-treptat să se distanţeze, apoi se scufund în grabă pe sub arborii pădurii, convins că până la urmă va găsi din nou drumul înspre proprietatea Guerdache.

Ce plăcut era să te pierzi prin aceste crânguri dese, peste care un soare călduţ şi mincinos de septembrie arunca o pulbere fină de aur! Câtva timp, hoinări la întâmplare, fericit că se afla singur, putând să respire în sfârşit din adâncul plămânilor aerul curat în mijlocul naturii, uşurat parcă dintr-odată de greutatea apăsătoare care-l strivea când se găsea în societatea acestor oameni care încercau să-i pervertească sufletul şi mintea. Se hotărâse totuşi în cele din urmă să se reîntoarcă pentru a da de ei, când se trezi pe neaşteptate într-o pajişte întinsă de lângă şoseaua dinspre Formeries, prin mijlocul căreia se furişa un braţ mic al râului Mionne, alimentând cu apele lui o baltă mare. Şi scena pe care o surprinse acolo îl amuză foarte tare şi-i stârni deopotrivă încântarea şi speranţele.

Îl văzu mai întâi pe micuţul Paul Boisgelin, care obţinuse în cele din urmă permisiunea să-şi aducă după el, numai până acolo, pe cele două invitate ale sale, Nise Delaveau şi Louise Mazelle, care la cei trei ani ai lor aveau picioruşe prea mici ca să poată merge mai departe decât în acel loc.

Bonele, lungite la umbra unei sălcii, sporovăiau în voie şi nici nu se mai preocupau de copii. Şi acum, marea problemă pe care o aveau de rezolvat viitorul moştenitor al proprietăţii Guerdache împreună cu cele două cucoane în perspectivă, purtând deocamdată încă bărbiţă la rochiţe, era faptul că, găsind balta ocupată, trebuiau să facă faţă unei adevărate invazii populare: alţi trei copii care se bucurau de dreptul primului cuceritor şi care probabil că escaladaseră vreun zid sau trecuseră pe sub vreun gard de mărăcini ca să ajungă până acolo. Luc recunoscu, foarte surprins, pe Nanet, care părea şeful şi însufleţitorul expediţiei, urmat de Lucien şi Antoinette Bonnaire, ademeniţi fără îndoială de el şi pe care-i antrenase atât de departe de strada Trois-Lunes, profitând de duminica liberă. Explicaţia prezenţei lor acolo era că Lucien construise un vaporaş care mergea singur şi Nanet se oferise, socotindu-se chipurile isteţ, să-l ducă la o baltă pe care o cunoştea numai el, o baltă frumoasă, unde nu întâlneai nici picior de om. Şi acum, vaporaşul mergea singur pe suprafaţa apei limpezi, fără o cută. Era într-adevăr o minunăţie.

Lucien avusese, pur şi simplu, ideea genială să utilizeze mecanismul lipsit de complicaţii al unei mici maşinuţe de tinichea, o jucărioară de copil valorând nouăsprezece centime, adaptând roţile, prevăzute cu nişte palete, la un vapor confecţionat dintr-un capăt de scândură de brad scobită la mijloc. Şi vaporaşul străbătea, fără să aibă nevoie să i se întoarcă mecanismul, pe puţin zece metri. Cel mai prost era că, după asta trebuia să-l scoată din apă, şi ca să pună din nou mâna pe vaporaş, copiii se foloseau de o prăjină lungă, care de fiecare dată ameninţa aproape să-l scufunde.

Paul împreună cu cele două invitate ale lui rămăseseră înmărmuriţi, ţintuiţi locului de admiraţie, stând în picioare pe malul bălţii. Louise mai cu seamă, cu ochişorii ei lucitori în mijlocul unei feţe mici, ca de căprioara, mai capricioasa

decât ceilalţi, se simţi îndată cuprinsă de o dorinţă fără stavile. Îşi întinse mânuţele către vaporaş şi începu să ţipe:

— Vleau!... Vleau!...

Apoi alergă înspre Lucien care, printr-o mişcare abilă, a prăjinii, aducea înapoi vaporaşul, ca să-l urce din nou pe mal. Temperamente sociabile, bucuria jocului îi făcu să se apropie unul de altul. Se împrieteniră repede.

— Eu l-am făcut, ştii?

— Da? Ia dă-mi să-l văd, dă-mi-l numai un pic!

El nu voi la început şi îşi apără invenţia împotriva mâinilor care se întindeau cu intenţia să-l jefuiască.

— A, nu! Nu ăsta, am lucrat prea mult la el... O să-l strici, lasă-l.

Cu toate acestea, cedă până la urma, slăbind din opoziţia pe care i-o făcea şi găsind că e foarte drăguţă, cu o înfăţişare atât de nostimă şi mirosind tare frumos.

— Dacă vrei, o să-ţi fac şi ţie unul...

Şi fiindcă între timp Lucien pusese din nou vaporaşul pe apă şi, mai ales, pentru că roţile începuseră să se învârtească iarăşi, Louise renunţă la pretenţii şi bătu entuziasmată din palme, aşezându-se lângă el, pe iarbă, cucerită la rândul ei, foarte prietenoasă, nemaipărăsindu-l nicio clipă tot timpul jocului.

Paul, care la cei şapte anişori ai lui era de pe acum un prichindel mai răsărit, simţi pe undeva că el, fiind cel mai mare dintre toţi, se impune să întreprindă cercetări asupra intruşilor acestora. Privirile îi fuseseră atrase încă din primul moment de Antoinette, a cărei înfăţişare plăcută, cu figură sănătoasă şi trăsături drăguţe îi dădură ghes:

— Câţi ani ai tu?

— Eu am patru ani, dar tata spune că arat ca una de şase.

— Dar cine-i tatăl tău?

— Ei, asta-i bună, tata e tatăl meu. Dar prost mai eşti să-ntrebi aşa ceva!

Râdea atât de frumos, încât Paul găsi că răspunsul era concludent şi opri aici interogatoriul. Se aşezase lângă ea, tot aşa cum făcuse şi Louise cu Lucien şi în curând deveniră la rândul lor cei mai buni prieteni din lume. Fără îndoială că nici nu îşi dădea seama de faptul că ea purta o simplă rochiţă de lână, şi nici aceea mai acătării, într-atâta era de plăcută la vedere, plesnind de sănătate şi cu aer încrezător în toţi şi-n toate.

— Şi tatăl tău cine-i? Ai lui sunt toţi copacii ăştia? Apoi atunci ai loc unde să te joci, nu glumă!... Noi, ceilalţi, a trebuit să trecem printr-o spărtură din gardul de mărăcini, de acolo, din vale.

— Ăsta e un lucru interzis... Mi s-a interzis chiar şi să vin până aici, pentru că le e teamă părinţilor mei să nu cad în apă. Şi-i aşa de bine aici!... Nu trebuie să spui la nimeni nimic, fiindcă o să ne pedepsească pe toţi.

Dar, pe neaşteptate, se iscă o mică dramă. Nanet, care era atât de blond şi ciufulit cum nici nu se mai putea închipui, se postase în faţa Nisei, care era şi mai ciufulită şi mai blonda chiar decât el. Semănau cu două păpuşi şi se îndreptaseră de îndată unul către celălalt, ca şi cum întâlnirea lor ar fi fost deja un lucru absolut necesar şi în firea lucrurilor. Acum se şi aşezaseră unul în faţa celuilalt, zâmbind, îşi prinseseră mâinile şi începuseră să ţopăie vesel. Şi Nanet, care făcea pe bărbătuşul curajos, strigă:

— Ce crezi, dacă vreau, nici n-am nevoie de prăjina ca să aduc la mal vaporaşul... Mă bag în apă şi, gata, l-am şi scos.

Entuziasmată, Nise, care era şi ea amatoare de jocuri extravagante, se grăbi să-i ţină hangul:

— Chiar aşa, chiar aşa! Să ne băgăm în apă. Hai să ne Scoatem cu toţii ghetuţele.

Şi n-apucară să se aplece bine, că fu cât pe-aci să alunece în baltă. Când simţi apa că-i udă ghetuţele, uită îndată de toată lăudăroşenia ei de fetiţă şi, îngrozită, dădu

un strigăt ascuţit. Nanet se repezise plin de curaj şi-o înhăţase cu braţele lui micuţe, dar încă de pe acum puternice; şi o purta ca pe o cucerire, ca pe un trofeu, apoi o depuse pe iarbă, unde fetiţa, acum liniştită, începu să râdă şi să se joace cu el; se înşfăcau unul pe altul şi se rostogoleau, de parc-ar fi fost doi iezi neastâmpăraţi. Dar strigătul ascuţit pe care teama îl smulsese din pieptul fetiţei atrăsese atenţia bonelor, întrerupându-le din pălăvrăgeala lor de la umbra sălciei. Se sculaseră în grabă şi rămăseseră pline de stupoare zărind banda invadatoare de ştrengari picaţi nu ştiau nici ele de unde şi care aveau obrăznicia să strice copiii oamenilor bogaţi încredinţaţi lor să-i supravegheze. Şi dădură fuga înspre ei cu o înfăţişare mânioasă şi atât de fioroasă, încât Lucien nu le aşteptă să se apropie prea mult şi, înşfăcându-şi zorit vaporaşul, de teamă să nu i-l confişte cineva, o şterse în grabă, luându-şi picioarele la spinare, urmat de Antoinette, ba chiar şi de Nanet, pe care, de asemenea, îl cuprinsese panica. Alergară din răsputeri până la gardul de mărăcini, se aruncară pe burtă şi se prelinseră, dispărură prin spărtură, în vreme ce bonele îi duceau înapoi la Guerdache pe cei trei copii, convenind cu ei să nu spună nimic nimănui, pentru ca nimeni să nu fie certat.

Luc râdea de unul singur, cuprins de o bruscă bună dispoziţie pe care i-o pricinuise scena aceasta neobişnuită, petrecuta sub soarele blajin şi-n mijlocul unei naturi blânde şi prietenoase. Ah! fiinţele acestea micuţe şi curajoase, cum găseau de repede căi să se apropie unii de alţii, cu câtă uşurinţă ieşeau din toate încurcăturile, ignorând încă luptele fratricide. Şi ce idealuri de viitor în care vor triumfa adevărul şi dreptatea duceau cu ei! După cinci minute se întoarse la Guerdache, unde se trezi iarăşi faţă-n faţă cu groaznicul prezent, un prezent otrăvit de egoism şi devenit locul de disperată încrâncenare pentru toate patimile din lume. Se făcuse orele patru şi comesenii îşi luau rămas bun

de la gazde.

Ceea ce îl şoca din prima clipă fu că-l observă puţin mai la stânga peronului pe dom' Jérôme, instalat în micul lui cărucior. Se întorsese chiar atunci din lunga lui plimbare şi îi făcuse un semn servitorului ca să-l lase pentru un moment în locul acela, ca şi cum ar fi vrut să asiste la plecarea invitaţilor în lumina uşoară a soarelui călduţ, cu razele frânte de pe acum. Suzanne îşi aştepta, printre domnii şi doamnele gata de plecare, tot pe peron, bărbatul, care întârziase să se întoarcă, de altminteri ca şi Fernande. Toate celelalte persoane care fuseseră în plimbare se întorseseră încă de mult timp, când îi văzu, în sfârşit, revenind cu un pas domol, vorbind liniştiţi, ca şi cum în mintea lor această peregrinare prin locuri dosnice numai în doi li s-ar fi părut lucrul cel mai firesc din lume. De altminteri Suzanne nu provocă nicio explicaţie, dar Luc observă foarte bine că mâinile îi tremurau uşor, în vreme ce o amărăciune adâncă părea că răzbate prin surâsul ei de gazdă primitoare, nevoită să se poarte cu amabilitate. Şi atunci când Boisgelin, adresându-se lui Jollivet, îi spuse că o să treacă pe la el să-i facă o vizită, ca să-i ceară sfatul şi să pună la punct împreună o vânătoare cu gonaci, despre care fusese vorba până nu demult doar ca de un proiect îndepărtat, lucrul acesta păru să-i provoace Suzannei o rană vie, din cauza căreia nu se putu împiedica să nu tresară. Prin urmare, era un lucru gata înfăptuit, soţia fusese înfrântă, amanta îi subjugase bărbatul şi-i impusese capriciul costisitor şi nebunesc, în timpul acestei preumblări imorale ca o întâlnire fixată în văzul tuturor. O revoltă profundă o răscolea pe Suzanne. Pentru ce oare nu-şi lua copilul şi nu pleca de acolo? Apoi făcu un efort vizibil şi se linişti, menţinându-se foarte demnă, foarte maiestuoasă, încercând să păstreze nepătată onoarea numelui ei şi al familiei, cufundându-se cu o abnegaţie de femeie cinstită într-o muţenie şi o blândeţe eroică, refugiul unei vieţi

virtuoase împotriva mocirlei înconjurătoare unde era silită să trăiască. Şi Luc, care alteori ghicea totul, nu reuşi să-i simtă nefericirea care-o tortura decât în momentul în care îi strânse mâna pentru a-şi lua rămas hun şi simţi tremurul sărmanelor ei palme înfierbântate.

Dom' Jérôme urmărise scena cu privirea aceea limpede ca apa de izvor, în care lumea se întreba neliniştită dacă se mai afla încă vreun gând, vreo raţiune în stare să înţeleagă şi să judece ceea ce vedea. Apoi asistă în continuare la plecarea majorităţii invitaţilor, ca la o defilare a tuturor potentaţilor vieţii, a tuturor oamenilor de vază ai societăţii, stăpânii asupra cărora îşi aţintea poporul ochii, luându-i drept pilda de conduită. Châtelard pleca împreuna cu Gourier şi cu Léonore într-o caleaşca în care îi oferiră un loc şi abatelui Marie, astfel că femeia şi cu prelatul se aşezară unul lângă altul pe bancheta din faţă, în vreme ce subprefectul şi primarul se instalară prieteneşte pe locurile din spate. Căpitanul Jollivet, care mâna el însuşi caii înhămaţi la o gabrioletă închiriată, luă cu el pe preşedintele tribunalului, Gaume, şi pe Lucile, logodnica lui, căruia tatăl, neliniştit, îi supraveghea îndeaproape graţiile de turturică rănită pe care le făcea, în sfârşit, soţii Mazelle, pe care la venire îi adusese o caleaşcă imensă se urcară tot în ea, unde, tolăniţi într-o rână, întocmai ca într-un pat moale, îşi încheiaţi acum digestia, legănaţi încetişor de pasul domol al cailor. Şi dom' Jérôme, pe care toţi se mulţumiseră să-l salute de la distanţă, potrivit obiceiului casei, îi urmări cu privirile fără ca vreun sentiment oarecare să se oglindească pe figura lui încremenită, întocmai ca un copil care vede trecând pe dinaintea lui nişte umbre care nu-i spun nimic.

Nu mai rămăsese de plecat decât familia Delaveau, şi directorul uzinelor Abis ţinu morţiş să-l ia şi pe Luc cu ei, în trăsura de tip Victoria a lui Boisgelin, pentru a-l scuti de drumul pe jos de la înapoiere. Nimic n-ar fi mai simplu decât să-l lase chiar la poarta casei unde locuia, pentru că

tot trebuie să treacă pe la Crêcherie. Nu exista, e drept, decât un scăunaş, dar Fernande ar lua-o pe Nise pe genunchi, iar bona s-ar urca pe capră, alături de vizitiu. Şi Delaveau insistă vreme îndelungată, plin de îndatorire.

— Chiar aşa, domnule Froment, o să-mi faci o mare plăcere.

Luc n-avu încotro şi în cele din urmă acceptă. Boisgelin, stângaci, pomeni din nou despre vânătoarea cu gonaci şi ţinu morţiş să afle dacă tânărul se va mai afla încă la Beauclair ca să participe la partida ce o punea la cale. Luc răspunde că nu ştia încă nimic precis, dar că, în orice caz, să nu conteze prea mult pe el. Suzanne îl asculta surâzătoare. Apoi, cu ochii umezi de înţelegerea lor tacită şi frăţească, îi strânse din nou mâna.

— La revedere, eşti un prieten adevărat.

Şi când trăsura Victoria se urni, în sfârşit, din loc, Luc întâlni pentru ultima oară privirea lui dom' Jérôme, care părea că se plimbă de la Fernande la Suzanne, încercând să observe pe-ndelete cumplita distrugere care-i ameninţa neamul. De altminteri, nu era o simplă iluzie a lui Luc. Singurul moment când în adâncul ochilor bătrânului se putea citi vreo oarecare emoţie, lucind acolo uneori ca un zâmbet palid, era când îşi privea nepoata lui îndrăgită, unica persoană în faţa căreia încerca să-şi deschidă sufletul şi pe care părea într-adevăr s-o recunoască.

În vreme ce trăsura Victoria se îndrepta către Beauclair, lui Luc nu-i trebui mult timp să înţeleagă pentru ce Delaveau insistase atâta să-l ia la înapoiere cu el. Directorul uzinelor Abis începu să-l descoasă iarăşi care era pricina sosirii lui neaşteptate pe aceste meleaguri, în legătura cu lucrările pe care venise să le întreprindă aici şi despre direcţia nouă spre care Jordan voia să îndrume producţia furnalului, acum, când Laroche, bătrânul inginer, era mort. Unul dintre tainicele proiecte mai vechi ale lui Delaveau fusese întotdeauna şi acela să cumpere furnalul, împreună

cu terenul foarte mare care îl separa de uzinele Abis, în aşa fel încât prin asta să înglobeze în ele şi Crêcherie şi să le dubleze valoarea. Dar bucata era prea mare ca să o înghită dintr-odată şi, pentru început, se gândise doar la o extindere uşoară şi progresivă, neputând conta pe faptul că va avea atât de curând banii necesari ca să acapareze totul. Cu toate acestea, moartea subită a lui Laroche îi redeşteptase acum vechea dorinţa şi îşi făcuse socoteala că ar putea aranja fără doar şi poate cu Jordan, pe care-l ştia prins până-n gât de studiile sale şi amator să se debaraseze de o problemă care-l tracasa. Iată pentru ce, dară, sosirea neaşteptată a lui Luc, chemai de Jordan, îi stârnise o nelinişte atât de puternică, fiindu-i teama ca tânărul să nu-i dea peste cap proiectele, despre care nu destăinuise încă nimănui decât cu măsură. Încă de la primele întrebări, aruncate cu un aer plin de inocenţă, Luc se puse-n gardă, fără să înţeleagă la început totul; şi-i răspunse pe un ton evaziv.

— Nu ştiu nimic, fiindcă sunt mai bine de şase luni de când nu l-am văzut pe Jordan... E furnalul lui, dar cred că o să-l dea pur şi simplu pe mâna vreunui tânăr inginer capabil, care să se ocupe de el.

În vreme ce vorbea, îşi dădu seama că Fernande nu-l slăbea din ochi. Nise adormise pe genunchii ei şi femeia tăcea, urmărindu-l atentă, foarte interesată, ca şi cum ar fi vrut să ghicească dacă se hotăra acolo averea pe care o aştepta de mult, şi sta cu privirile aţintite asupra tânărului, în care adulmecase de pe acum un inamic. În definitiv, oare nu se arătase el de partea Suzannei, nu-i văzuse ea cum se înţelegeau de minune şi cum îşi strânseseră mâinile frăţeşte? Şi acum, când simţea că războiul a fost declarat, îşi punea la bătaie întreaga ei frumuseţe, schiţând, stăpânită de dorinţa victoriei, un surâs subţire şi crud.

— Ştii de ce te-ntreb? reluă Delaveau bătând în retragere. Pentru că cineva mi-a spus că Jordan are intenţia

să se retragă ca să se consacre cercetărilor sale... A făcut, mi se pare, câteva descoperiri, care se pare că sunt geniale!

— Geniale! repetă Luc, plin de convingere şi de entuziasm în acelaşi timp.

Se opriră în faţă la Crêcherie, tânărul coborî din trăsură, mulţumi şi se trezi singur. Se simţea cutremurat, răvăşit parcă de fiorii puternici stârniţi în sufletul lui de lucrurile văzute în cele două zile pe care destinul binevoitor îl făcuse să le petreacă de la sosirea lui la Beauclair. Văzuse cele două feţe ale acestei lumi execrabile, a cărei structură măcinată de putreziciune trosnea din toate încheieturile: pe de o parte mizeria îndurată pe nedrept de unii, pe de altă parte bogăţia otrăvitoare a altora. Munca, prost remunerată, dispreţuită, făcută numai de unii, în vreme ce alţii trândăveau, nu mai era decât o tortură şi o ruşine, când ar fi trebuit să fie un prilej de înnobilare a omului, de sănătate şi fericire. Inima lui zvâcnea, mintea lui se frământa, muncită de un gând pe care-l simţea zbătându-se în el de luni de zile. Era ca un strigăt de dreptate care ţâşnea din întreaga lui făptură şi tânărul înţelegea ca nu mai are altă misiune, acum şi aici, decât să vina în ajutorul nefericiţilor şi să lupte ca să instaureze puţină dreptate pe pământ.

IV

A doua zi, luni, familia Jordan urma să se întoarcă la Beauclair. Şi Luc îşi petrecu dimineaţa preumblându-se prin parcul de la Crêcherie, un parc de vreo patruzeci de hectare pe puţin, cu o aşezare excepţională, ale cărui izvoraşe se scurgeau în pâraie limpezi, în vreme ce vegetaţia abundentă făcea din el un adevărat colţ de paradis, celebru în tot ţinutul.

Casa în care se instalase, o clădire din cărămidă aparentă, destul de strâmtă, fără niciun fel de stil, construită de bunicul lui Jordan încă de pe vremea lui Ludovic al XVIII-lea, pe locul vechiului castel, ars în timpul Revoluţiei, se înălţa în preajma unui perete stâncos, abrupt şi gigantic, care alcătuia un soi de promontoriu la marginea văii Briasului ce dădea înspre întinsa câmpie Roumagne, începând chiar de la poalele munţilor Bleuses. Şi parcul, adăpostit în felul acesta de vânturile din nord, expus în plin miazăzi, părea o seră naturală, unde domnea primăvara veşnică. O întreagă vegetaţie bogată acoperea acest perete gros de stâncă, mulţumită numeroaselor pâraie care şiroiau pretutindeni, prăvălindu-se în cascade cristaline, în vreme ce potecuţe de capre se furişau căţărându-se pe scări tăiate în rocă, printre plante agăţătoare şi arbuşti mereu verzi. Apoi pârâiaşele se uneau laolaltă într-un râu domol, care alimenta cu apă întregul parc, peluzele întinse, buchetele de arbori înalţi, cei mai frumoşi şi mai vânjoşi din întreaga regiune. De altminteri, Jordan, care era de părere să lase această natură fecundă să se dezvolte nestânjenită

de mâna omului, nu avea decât un grădinar şi două ajutoare care se ocupau, cu excepţia grădinilor de zarzavat şi a celor câteva ronduri plantate cu flori în faţa terasei casei, numai şi numai de curăţenia parcului şi nimic mai mult.

Bunicul, Aurélien Jordan de Beauvisage, se născuse în anul 1790. Pe atunci familia Beauvisage, una dintre cele mai vechi şi mai ilustre din întreaga regiune, scăpătase de mult şi nu mai poseda din imensele ei domenii, dacă ar fi să nu punem la socoteală cele aproape o mie de hectare de stânci goale şi de lande aride, ce se întindeau ca o adevărată panglică largă în partea superioară a platoului munţilor Bleuses, decât două ferme care se învecinau cu terenurile de la Combettes. Aurélien nu împlinise încă nici trei ani când părinţii lui au fost nevoiţi să emigreze, părăsind castelul lor cuprins de flăcări, într-o noapte cumplită de iarnă. Şi, până-n anul 1816 locui în Austria, unde, unul după altul, la început mama, apoi tata! lui, muriseră, lăsându-l într-o mizerie de nedescris, absolvind cu greutate o şcoală de meserii şi nereuşind să aibă o bucata de pâine a lui decât când şi-o câştigase singur, lucrând ca muncitor mecanic în adâncurile unei mine de fier. Avea prin urmare douăzeci şi şase de ani când, sub Ludovic ai XVIII-lea, întorcându-se la Beauclair, îşi găseşte domeniul ancestral micşorat şi mai mult, prin aceea ca pierduse şi cele două ferme, şi redus de-a dreptul numai la părculeţul actual, în afară de mia de hectare de teren pietros, pe care nimeni nu-l dorea. În chip straniu, nenorocirea îl determină să renunţe la titlurile nobiliare, simţi că nu mai putea să rămână în continuare un Beauvisage, semnă de acum înainte pur şi simplu numai Jordan şi atâta tot, şi luă în căsătorie pe fata unui fermier foarte înstărit din Saint-Cron, a cărei dotă îi permise să pună să se construiască, peste ruinele castelului, casa burgheză din cărămidă aparentă pe care nepotul lui o

locuia încă. Dar, mai cu seamă, deveni un muncitor cu mâinile mereu negre şi, amintindu-şi de mina de fier din Austria, de furnalul la care lucrase acolo, căută începând de prin 1818 şi descoperi printre stâncile pustii ale domeniului său un zăcământ asemănător, a cărui existenţă o bănuia mulţumită unor poveşti vechi, auzite pe la părinţii săi; apoi, deasupra Crêcheriei, cam la jumătatea coastei, înălţă furnalul, primul despre care s-a auzit vreodată în întreaga regiune. Începând de atunci deveni un adevărat industriaş, fără să realizeze vreodată afaceri prea strălucite, luptând neîncetat cu tot felul de greutăţi, lipsindu-i banii absolut necesari şi bucurându-se doar de reputaţia că el fusese acela care-i adusese acolo, prin prezenţa furnalului sau, pe muncitorii metalurgişti, fondatorii de mai târziu ai importantelor fabrici de acuma, între care se afla şi Blaise Qurignon, laminoristul care întemeiase uzinele Abis, prin anul 1823.

Aurélien Jordan nu avu decât un copil, pe Severin, care numai după moartea tatălui, în 1852, îi luase locul, şi sub conducerea acestui fiu al său, care trecuse pe vremea aceea de treizeci şi cinci de ani, furnalul de la Crêcherie luă o dezvoltare considerabilă. Severin se căsătorise cu domnişoara Francoise Michon, fiica unui doctor din Magnolles, care se arătă în decursul timpului femeie de o bunătate excepţională şi de o inteligenţă cu adevărat superioară. Deveni geniul bun, sufletul şi izvorul de înţelepciune şi bogăţie al casei. Soţul ei, îndrumat de ea, iubit şi încurajat de ea, străpunse noi galerii în mină, înzeci cantitatea de minereu extrasă, reconstrui aproape din temelie furnalul, prin aceea că-l dotă cu toate perfecţionările cunoscute la vremea respectivă. În felul acesta, averea considerabilă pe care o câştigară nu mai fu în curând umbrită decât de tristeţea faptului că n-aveau copii. Erau căsătoriţi de zece ani şi Severin avea deja patruzeci de ani, când le veni, în sfârşit, pe lume un băiat,

Martial; şi, zece ani mai târziu, avură şi o fată, Sœurette. Această fecunditate tardivă îi copleşi de fericire, mama în special fu o mama minunată, care îşi născu pentru a doua oară fiul, disputându-l cu curaj morţii, plămădindu-i inteligenţă din inteligenţa ei şi sădindu-i în suflet bunătate din bunătatea ei. Doctorul Michon, bunicul, un visător umanist, cu o fire nespus de caritabilă, care, cu timpul, devenise un adevărat adept al lui Fourier şi Saint-Simon, se retrăsese la Crêcherie, unde fiica lui pusese să i se construiască un pavilion, chiar acela pe care îl ocupa Luc acuma. Acolo îşi sfârşise zilele între cărţile sale, mângâiat de razele jucăuşe ale soarelui şi de culorile vesele ale florilor. Şi până la moartea adorabilei mame, survenită şase ani după cele ale bunicului şi tatălui, domeniul de la Crêcherie trăi bucuriile prosperităţii şi ale unei fericiri netulburate de nimeni şi de nimic.

Martial Jordan avea treizeci de ani şi Sœurette douăzeci când rămaseră singuri pe lume şi trecuseră de atunci cinci ani. În ciuda sănătăţii şubrede din pricina neîncetatelor boii, pe care mama lui le înlăturase cu puterea dragostei ei, Martial făcuse şcoala politehnică. Dar de cum se întorsese la Crêcherie, renunţase cu totul la situaţia lui de conducător al întreprinderii şi, fiind stăpân pe soarta lui graţie averii considerabile ce o deţinea, se dedicase cu pasiune cercetărilor în domeniul aplicării electricităţii, care deschidea perspective noi pentru studii oamenilor de ştiinţă. Puse să se construiască în acelaşi rând chiar cu casa din cărămidă aparentă un laborator foarte vast, instală sub un hangar vecin o sursă puternică de forţă motrice, apoi, puţin câte puţin, se specializa şi sfârşi prin a se dărui aproape în întregime visului de a realiza fontă din fier în cuptoare electrice, nu numai în mod teoretic, ci şi practic, în vederea exploatării pe scară industrială. Începând din această clipă se închise în el însuşi, trăi ca un schivnic, dedicat cu totul şi cu totul numai experienţelor sale, pentru

a-şi desăvârşi marea operă care se confunda cu însăşi existenţa sa, raţiunea lui de a fi şi de a acţiona. Sora mai mică o înlocuise pe mama dispărută, fiind mereu în preajma fratelui. Sœurette deveni în curând îngrijitoarea lui fidelă, îngerul bun ce-l veghea fără încetare, ocrotindu-l, înconjurându-l cu o caldă afecţiune de care avea nevoie la fel ca de aerul pe care-l respira. În plus, ea îşi asumă şi conducerea gospodăriei, unde trăiau ca doi camarazi buni, îl feri de orice fel de griji materiale, îi servi chiar drept secretară şi de ajutor, pregătindu-i materialele de laborator şi îndeplinindu-şi obligaţiile fără multă zarvă, cu toată discreţia şi blândeţea de care era capabilă şi însoţindu-şi fiecare serviciu pe care i-l făcea cu un surâs liniştit. Din fericire, furnalul continua să funcţioneze şi singur, fiindcă bătrânul inginer Laroche era la post de mai bine de treizeci de ani, lăsat moştenire odată cu toate celelalte bunuri de Aurélien Jordan, fondatorul întreprinderii, în aşa fel încât actualul Jordan, cufundat în experienţele sale de laborator, putea să nu mai fie câtuşi de puţin preocupat de realităţile prezente. Îl lăsă pe bravul om să dirijeze activitatea furnalului potrivit experienţei dobândite, renunţând să se mai gândească la eventualele ameliorări sau perfecţionări ale procesului de producţie, considerând aceste lucruri drept nişte simple progrese vremelnice şi relative, fără prea mare însemnătate, de când era preocupat de o transformare radicală, obţinerea unei fonte din fier cu ajutorul electricităţii, lucru care ar fi revoluţionat industria metalurgică. Şi tot Sœurette era aceea care trebuia să se amestece uneori şi să ia anumite hotărâri împreună cu Laroche, mai cu seamă atunci când îşi ştia fratele cu gândurile frământate de vreo nouă descoperire şi nu voia să-l tulbure cu preocupări străine de activitatea sa. Şi, dintr-odată, moartea lui Laroche provoca în momentele acelea o atât de mare zăpăceală în lumea aceasta atât de bine orânduită a lucrurilor, încât Jordan, crezându-se

îndeajuns de bogat şi fără nicio ambiţie deşartă, s-ar fi debarasat cu plăcere de furnal, punând imediat la cale negocieri cu Delaveau, ale cărui intenţii le cunoştea, dacă Sœurette, mai înţeleaptă, n-ar fi obţinut de la el consimţământul să se consulte mai întâi cu Luc, în care ea avea o mare încredere. Aşa se explică invitaţia urgentă primită de tânărul bărbat şi care îl făcuse să vină atât de pe neaşteptate la Beauclair.

Luc cunoştea pe cei doi descendenţi ai familiei Jordan, frate şi soră, de când îi întâlnise la familia Boisgelin, în Paris, unde se stabiliseră o iarnă întreagă, ca să-şi pună la punct anumite cercetări. De îndată se legase între ei o mare prietenie, izvorâtă la el pe de o parte dintr-o admiraţie pentru frate, ale cărui geniu şi inventivitate îi deşteptau interesul şi pe de altă parte dintr-o adâncă afecţiune împletită cu un deosebit respect pentru soră, care îi apărea ca o întruchipare divină a bunătăţii. Colabora pe atunci el însuşi cu celebrul Bourdin, însărcinat să studieze nişte minereuri de fier excesiv de sulfurate şi de fosfatate, despre care era vorba să le facă utilizabile; şi Sœurette îşi amintea o serie de amănunte pe care i le dăduse Luc fratelui său, cu prilejul unei conversaţii dintr-o seară care rămăsese adânc întipărită în memoria ei, din pricina obligaţiilor de bună gospodină care o aduceau întruna în contact cu treburile lor. Trecuseră mai bine de zece ani de când mina descoperită pe platoul munţilor Bleuses de către Aurélien Jordan, bunicul lor, fusese abandonată, căci în cele din urmă se ajunsese la nişte filoane execrabile, unde sulful şi fosforul dominau într-o atât de mare măsură, încât minereul nu mai conţinea fontă nici cât să se acopere cheltuielile extracţiei. Prin urmare, exploatarea galeriilor încetase şi furnalul de la Crêcherie era acum alimentat de minele Granval din apropierea Briasului, de unde o cale ferată îngustă aducea minereul, destul de bun, până la platforma de încărcare, la fel de altminteri ca şi în cazul

cărbunelui extras din minele vecine. Dar sistemul acesta provoca mari cheltuieli şi Sœurette se gândea adeseori la acele metode chimice de purificare a minereului care poate că ar permite să se reia exploatarea minei, după cum spusese Luc; şi, în dorinţa de a-l consulta, înainte ta fratele ei să ia o hotărâre definitivă, se mai ascundea şi nevoia de a şti cel puţin ce ar avea de pierdut în avantajul lui Delaveau, în cazul, în care intervenea un act de vânzare între domeniul de la Crêcherie şi uzinele Abis.

Cei doi Jordan urmau să sosească în seara aceea, cu trenul de şase, după o călătorie lungă de douăsprezece ore, şi Luc se duse la gară pentru a-i întâmpina, profitând de trăsura care mergea acolo să-i aştepte. Jordan, mărunt şi debil, cu faţa prelungă şi trăsături blânde, puţin şterse, încadrate de o barbă şi un păr brunet, puţin încărunţit, coborî din vagon, înfofolit într-o haină de blană uriaşă, deşi ziua de septembrie se arătase a fi caldă şi frumoasă. Cu ochii lui negri, foarte vii, foarte pătrunzători, în care părea că se adunase întreaga tărie a fiinţei lui, zări cel dintâi pe tânăr.

— Ah, bunul meu prieten, ce drăguţ din partea ta că ne-ai ieşit înainte!... Nimeni nu s-a aşteptat la o asemenea nenorocire, bietul meu văr, n-avea pe nimeni acolo! A trebuit să mergem şi să-l înmormântăm. Şi eu care am oroare de călătorii!... în sfârşit, totul s-a isprăvit şi iată-ne întorşi.

— Sper că pe deplin sănătos şi nu chiar aşa de obosit?

— Nu, nu prea obosit. Din fericire, am putut să dorm.

La rândul ei, Sœurette, după ce se asigurase că n-a fost uitată-n tren niciuna dintre cuverturile pe care le luaseră din prevedere, ca să le aibă pe drum, se îndrepta către cei doi tineri. Nu era deloc frumoasă, măruntă ca şi fratele ei, palidă şi fără culoare, de o simplitate de femeie care se mulţumeşte cu rolul de bună gospodină şi de infirmieră. Totuşi, un zâmbet duios îi lumina chipul şi-i dăruia un

farmec de nespus feţei sale inexpresive, pe care singuri frumoşi erau numai ochii plini de pasiune, în adâncul cărora ardea întreaga ei nevoie de dragoste, refulată, şi pe care nici nu o cunoştea încă. Nu iubise până acum decât pe fratele ei şi îl iubea ca o fată închisă într-o mănăstire, ce îşi sacrifică întreaga lume pentru dumnezeul la care se închină. Şi, imediat ce veni, înainte chiar de a i se adresa lui Luc, îi spuse fratelui ei:

— Martial, bagă de seamă că e răcoare, ar trebui să-ţi legi fularul la gât.

Apoi, întorcându-se către tânărul care-i aşteptase, se arătă încântătoare şi îşi manifestă din plin bucuria de a-l revedea.

— Îţi cerem o mie de scuze, domnule Froment. Nici nu pot să-mi imaginez ce-oi fi gândit despre noi, când ai văzut că nu suntem acasă la sosirea dumitale... Cel puţin te-ai instalat bine şi nu ţi-a lipsit nimic la noi?

— Admirabil, am fost tratat ca un prinţ.

— Oh, glumeşti!... Înainte de plecare, am avut mare grijă să dau toate ordinele necesare ca nimic să nu-ţi lipsească. Asta nu are nicio importanţă totuşi, şi m-am frământat cumplit fiindcă nu eram de faţă ca să supraveghez totul şi la gândul că te-am lăsat aşa singur, în sărmana noastră casă rămasă pustie.

Se urcaseră în trăsură, şi conversaţia continua încă pe acest ton. Luc reuşi în cele din urmă să-i liniştească, jurându-le că petrecuse două dintre cele mai interesante zile din viaţa, lui, pe care o să le povestească şi lor. Când sosiră la Crêcherie, deşi începuse să se înnopteze, Jordan privi în jurul lui atât de fericit că revine la existenţa lui obişnuită, încât scotea strigăte de bucurie. Avea impresia că se întorcea acolo după o absenţă de mai multe săptămâni. Cum putea să găsească cineva vreo plăcere hoinărind brambura pe drumuri, când singura fericire a omului era să stea într-un ungher al lui, oricât de strâmt.

unde să poată medita în linişte şi unde să lucreze eliberat de orice alte griji ale existenţei care de obicei te apasă şi te încovoaie? Şi în aşteptarea momentului când Sœurette avea să dea dispoziţii să li se servească cina, se grăbi să se spele cu apă călduţă, încropită, apoi ţinu neapărat să-l conducă pe Luc prin laboratorul său, arzând el însuşi de nerăbdare să se revadă acolo şi spunând cu obişnuitul lui zâmbet palid că nu ar sta la masă să mănânce cu poftă, dacă nu ar respira mai întâi puţin aerul încăperii unde îşi petrecea cea mai mare parte a timpului.

— Dragul meu prieten, simt iar parfumul meu preferat... Pe legea mea, într-adevăr aşa el Din toate parfumurile, acela care îmi place cel mai mult este parfumul camerei unde lucrez... Mă încântă şi mă îndeamnă la treaba.

Laboratorul era o încăpere vastă, foarte înaltă, construita din fier şi cărămizi şi prevăzută cu orificii largi pentru ferestrele ce dădeau înspre verdeaţa parcului. La mijloc se afla o masă lungă, încărcată de aparate, în vreme ce un întreg utilaj complicat împodobea pereţii cu scheme şi schiţe de proiecte, iar în colţuri tronau machete de cuptoare electrice. Întinzându-se de la un capăt la celălalt al încăperii, o reţea de cabluri şi de fire electrice transporta energia din hangarul vecin unde se afla maşina şi o distribuia aparatelor, instrumentelor şi cuptoarelor în vederea experienţelor ce se executau. Şi, în mijlocul acestei ambianţe cam austere, dar pe deplin ştiinţifice, în faţa unuia dintre orificiile ferestrelor, era amenajat un colţişor de reculegere plăcut şi călduţ, un refugiu intim şi plin de tandreţe, o bibliotecă având câteva rafturi joase, nişte fotolii adânci, un divan pe care se odihnea fratele la anumite ore bine rânduite ale zilei şi o măsuţă la care se aşeza sora ca să vegheze asupra lui, colaborând cu el ca o secretară devotată.

Jordan întorsese comutatorul şi, acum, întreaga sală se înveselea de un val de lumină electrică.

— Iată-mă, în sfârşit, şi aici. Hotărât lucru, nu mă simt bine decât la mine în laborator… Şi află, dragul meu, că accidentul care m-a determinat să plec pentru trei zile s-a produs tocmai în momentul când efectuam o experienţă care mă pasiona în cel mai înalt grad. O s-o reiau tot pe asta… Doamne, ce bine mă simt!

Continua să surâdă şi părea mai trandafiriu la faţă şi mai însufleţit decât de obicei. Şi întinzându-se pe o parte de-a lungul divanului, într-o atitudine visătoare, aşa cum obişnuia să facă întotdeauna, îl forţă şi pe Luc, la rândul lui, să se aşeze acolo.

— Prin urmare, să stăm de vorbă, prietenul meu drag. Avem, nu-i aşa, tot timpul să discutăm. E vorba de nişte lucruri care mi-au stârnit o atât de mare dorinţă să te văd, încât mi-am permis să te deranjez cu rugămintea să vii. Ar fi bine, de altminteri, ca şi Sœurette să fie de faţă, fiindcă e un sfetnic de nădejde; şi, dacă vrei, o să amânăm discuţia pentru după ce o să stăm la masă, în felul acesta ne rezervam plăcerea pentru desert… Ah, ce fericit sunt să te ştiu aici, ca să-ţi pot spune pe-ndelete unde am ajuns cu cercetările mele. Nu merge deloc aşa lesne, dar mă străduiesc şi, aşa cum ştii foarte bine, e vorba de o treabă deosebit de însemnată, dar e suficient să lucrez două ore pe zi pentru ca succesul să fie sigur.

Şi Martial, care era cunoscut pentru firea lui tăcută, vorbi, descrise cu lux de amănunte cercetările întreprinse, de care nu pomenise nimănui până atunci, în afară poate de arborii parcului, dovedind prin aceasta câtă plăcere îi făcea prezenţa lui Luc. Modelul de cuptor electric pentru obţinut fonta din alte soiuri de minereuri fiind de pe acum găsit, nu căutase pentru început decât metoda practică a compactizării celei obţinute pe baza minereului de fier de care dispunea. În Elveţia, unde forţa motrice a torentelor permite folosirea unor instalaţii mai puţin costisitoare, văzuse nişte cuptoare de acest gen care topeau aluminiul

în condiţii excelente. Pentru ce nu ar topi la fel şi fierul? Nu era vorba, dacă ţinea cu tot dinadinsul să rezolve problema, decât să aplice aceleaşi principii la un caz determinat. Furnalele actuale nu prea produc decât cam vreo o mie şase sute de grade căldură; în vreme ce la cuptoarele electrice se obţineau două mii, ceea ce ar permite să se realizeze într-un mod rapid o forţă compactă, de o regularitate perfectă. Şi îşi imaginase fără prea multă osteneală cuptorul, un soi ciudat de cuptor, după nişte planuri concepute de el, ca un simplu cub din cărămizi, cu toate laturile egale, în jur de doi metri şi ale cărui vatră şi creuzet din interior erau alcătuite din magneziu, cel mai refractar dintre toate materialele cunoscute. Calculase de asemenea şi determinase volumul electrozilor, doi cilindri groşi din cărbune, şi prima lui descoperire de o deosebită importanţă era aceea făcută în momentul în care a înţeles că aceştia ar putea să împrumute în mod direct, din ei înşişi, carbonul necesar pentru a dezoxigena minereul, în aşa fel încât operaţia ar fi simplificată în chip extraordinar, eliminându-se în acelaşi timp aproape toată zgura care era atât de stânjenitoare pentru procesul de producţie. Dar dacă, cel puţin în faza de experimentare, cuptorul era de pe acuma gata, cum să-l adaptezi la nevoile industriale, cum să-l pui în funcţiune, să-l faci practic să lucreze într-un mod constant în atari condiţii?

— Fii atent, spuse el indicând printr-un gest unul dintre modele, aflat într-un colţ al laboratorului, ăsta-i cuptorul meu electric. Ar trebui să-l mai perfecţionez, fără îndoială, mai are pe ici, pe colo anumite cusururi pe care îmi este deocamdată încă destul de dificil să le descopăr. Totuşi, aşa cum îl vezi, am obţinut cu el nişte lingouri excelente de fontă, şi cred că o baterie alcătuită din zece cuptoare de felul acesta, puse-n funcţie vreme de zece ore, ar echivala producţia a trei furnale asemănătoare celui pe care-l am eu şi care ar lucra fără să se stingă nici ziua şi nici noaptea. Şi

ce operaţiuni uşoare, fără niciun fel de bătaie de cap, pe care chiar şi nişte copii le-ar dirija printr-o simplă apăsare de butoane!... Dar, trebuie să mărturisesc faptul că lingourile mele m-au costat atât de scump, încât parcă ar fi fost lingouri de argint. De asemenea problema foarte limpede care se pune într-un chip arzător este aceea că modelul meu de cuptor nu este pentru moment decât un soi de jucărie de laborator şi el nu o să se introducă pe scară industriala decât în ziua în care voi putea să-i asigur o sursă bogată de alimentare ca curent electric şi la un preţ suficient de scăzut, încât valoarea fontei obţinute pe această cale din minereu de fier să acopere cheltuielile investite.

Şi-i explică, legat de aceasta, că vreme de şase luni îşi lăsase să doarmă cuptorul, dedicându-se în întregime numai şi numai studierii posibilităţilor de a transporta energia electrică. Nu ar fi oare o soluţie economicoasă să se ardă cărbunele chiar la ieşirea lui din mină, după care să se trimită energia electrică prin intermediul cablurilor chiar şi până la uzinele cele mai îndepărtate, care ar avea nevoie de ea? Aceasta era o problema a cărei soluţie o căutau numeroşi savanţi din toate timpurile, dar nenorocirea făcea că se izbeau cu toţii de aceeaşi dificultate: o considerabila pierdere de energie electrică.

— Tocmai că experienţe s-au făcut destule, spuse cu un aer neîncrezător Luc. Am impresia însă ca într-adevăr nu există, niciun fel de posibilitate de a se găsi o soluţie economicoasă.

Jordan zâmbi cu încăpăţânarea aceea blândă caracteristica savantului şi cu încrederea de nezdruncinat data de rezultatele cercetărilor lui de luni şi luni de zile, care-l costau uneori sume exorbitante pentru stabilirea celui mai mic adevăr.

— Nu trebuie să crezi niciodată un lucru până nu ai anumite certitudini. Posed încă de pe acum câteva

rezultate interesante, care-mi întăresc convingerea că într-o zi se va reuşi să se înmagazineze energie electrică, să se canalizeze şi să se dirijeze fără nicio pierdere. Şi dacă îmi trebuie douăzeci de ani pentru găsirea acestei soluţii, ei bine, voi sacrifica douăzeci de ani! Treaba se prezintă foarte simplu în fiecare dimineaţă vii la lucru şi reiei cercetările de acolo de unde le ai lăsat în ajun, şi faci asta atâta vreme până când ajungi la un rezultat.

Spusese cuvintele acestea cu o simplitate plină de măreţie, încât Luc fu cuprins de o puternica emoţie, de parcă s-ar fi aflat înaintea unor adevărate acte de eroism. Şi privea cu admiraţie pe acest om. slab şi plăpând, cu sănătatea mereu şubrezită, tuşind şi agonizând sub fularele şi şalurile în care era înfofolit, pierdut în mijlocul încăperii imense, încărcata până la refuz de aparate uriaşe, străbătută de fire care transportau trăsnetul şi plină de la o zi la alta mai mult de munca gigantică a acestei făpturi minuscule, ce se agita acolo, se trudea şi se-nverşuna acolo, întocmai ca o insectă pierdută-n praful pământului. Oare unde găsea el nu numai energia intelectuală, dar mai cu seamă vigoarea fizică necesara să întreprindă şi să ducă la bun sfârşit activitatea extraordinară, care ar fi cerut mult mai multe vieţi, şi încă ale unor fiinţe puternice şi sănătoase? Iar omul acesta mergea cu paşi mărunţi, de-abia respira, în schimb dădui e lume cu palmele lui mici şi plăpânde de copil bolnăvicios.

Între timp, Sœurette îşi făcu apariţia şi li se adresă zâmbind ca de obicei:

— Cu alte cuvinte, n-aveţi de gând să veniţi şi să mâncaţi?... Dragul meu Martial, află că am să închid laboratorul cu şapte lacăte, dacă nu eşti băiat înţelegător.

Sufrageria dimpreună cu salonul, două încăperi nu prea mari, dar calde şi plăcute ca nişte cuiburi pufoase, asupra cărora veghea o inimă de femeie, dădeau înspre verdeaţa abundentă a parcului, permiţând în acelaşi timp o largă

perspectivă asupra pajiştilor şi pământurilor arate care se întindeau de-a lungul orizontului până hăt departe, pierzându-se în zare către buza câmpiei Roumagne. La această oră din noapte, perdelele erau trase, cu toate că seara se arătase a fi plăcută, fapt ce-l făcu pe Luc să remarce şi cu acest prilej grija şi atenţiile cu care sora îşi înconjura fratele. Martial se bucura de un regim special, avea felurile lui de mâncare, pâinea lui, chiar şi apa lui, pe care i-o încălzea până la o anumită temperatura. Mânca întocmai ca o pasăre, se culca odată cu găinile şi se scula târziu. Apoi, în timpul zilei, avea programul lui de scurte plimbări, de repausuri şi sieste intercalate între şedinţele de lucru. Celor care se mirau de activitatea lui prodigioasă, de randamentul pe care-l da, şi care îl socoteau un om exagerat de harnic, făcându-i reproşuri că prin aceasta devine un adevărat călău pentru el însuşi, Martial le răspundea că în realitate lucrează numai trei ore pe la două dimineaţa şi una după-amiaza; ba chiar şi de dimineaţă îşi împărţea şedinţa de lucru în două printr-o mică recreaţie, incapabil să-şi fixeze atenţia asupra vreunui subiect vreme de peste o oră, fără să simtă ameţeli, ca şi cum i s-ar fi golit capul. Nu putuse niciodată să dea mai mult, şi ceea ce făcea era numai şi numai rezultatul voinţei şi tenacităţii lui, rezultatul pasiunii pentru opera pe care-o plămădea cu mintea şi mâinile, pe care o zămislea cu întreg curajul şi cumpătarea lui, chiar dacă ar fi aflat în clipa în care s-a apucat de treabă că lucrul acesta ar fi trebuit să dureze ani întregi.

Dintr-odată Luc îşi dădu seama care-i răspunsul la întrebarea ce-l frământase în repetate rânduri, şi anume aceea că nu ştia de unde găsea Jordan, atât de pirpiriu cum era, resursele necesare pentru o muncă titanică. Era vorba, fără putinţă de tăgadă, de metoda acestuia, de felul în care ştia să întrebuinţeze într-un mod raţional şi plin de înţelepciune puţinele sale forţe, oricât de mărunte i-ar fi

fost mijloacele, îşi punea în joc până şi cele mai mici slăbiciuni, dacă putea să facă din acestea un scut care să-l apere de supărările din afară. Dar, mai cu seamă, voinţa lui era îndrumată într-o singura direcţie şi dăruia operei pe care o întreprindea fiecare minut de care dispunea, făcând acest lucru fără niciun fel de descumpănire, neostoit, cu credinţă dârză şi de neclintit, în stare să răstoarne munţii din loc. Cine oare putea să-şi imagineze mormanul de lucrări pe care le îngrămădea, muncind numai două ore pe zi, dar într-un ritm drăcesc, pe care niciodată vreo clipă de lenevie sau de visare nu-l întrerupea. Reprezentau bob cu bob grâul care umple sacul, picătură cu picătură apa care umple albia fluviilor, făcându-le să se reverse. Piatră peste piatră, edificiul urca, monumentul se înălţa deasupra crestelor de munte. Şi-n felul acesta omul mărunt şi plăpând, înfofolit în cuverturi, care bea apa puţin încropită, de teamă să nu capete guturai, ctitorea cea mai de seamă dintre opere, căreia, folosindu-se de o metodă minunată şi de o extraordinară forţă de adaptare personală, nu-i consacra totuşi decât puţine ore, când se simţea în deplinătatea puterilor intelectuale, şi acestea smulse din şubreda lui alcătuire fizică.

Cina se desfăşură într-o atmosferă caldă şi foarte prietenească. Pretutindeni în casă serviciile erau îndeplinite de către femei, Sœurette găsind prezenţa bărbaţilor în asemenea îndeletniciri preţ zgomotoasă şi prea dură pentru fratele ei. Vizitiul şi rândaşul erau angajaţi numai temporar şi numai în anumite zile fixate mai dinainte, pentru muncile grele. Şi femeile de serviciu, alese cu grijă să aibă o înfăţişare plăcută şi mâini uşoare şi îndemânatice, aduceau o notă aparte, pe care o adăugau la pacea şi fericirea acestui cuibuleţ călduţ, foarte greu accesibil, unde nu erau primiţi decât cei câţiva prieteni foarte intimi. Se preparaseră în seara aceea, cu prilejul întoarcerii stăpânilor, o ciorbă grasă, o mreană în unt, pescuită-n râul

Mionne, un pui fript şi o salată de verdeţuri, în general feluri de mâncare foarte simple şi uşoare.

— Chiar nu te-ai plictisit de sâmbătă şi până acuma? întrebă Sœurette pe Luc atunci când se aşezară cu toţii la masă, în mica sufragerie atât de intimă.

— Bineînţeles că nu, te asigur, răspunse tânărul. De altminteri nici nu-ţi poţi imagina cât am fost de ocupat.

Şi le povesti mai întâi despre felul cum şi-a petrecut seara de sâmbătă, revolta surdă pe care a văzut-o în Beauclair, despre pâinea furată de Nanet, arestarea lui Lange, vizita pe care i-o făcuse lui Bonnaire, victimă a represaliilor îndreptate împotriva greviştilor. Dar, dintr-un straniu scrupul, de care se miră el însuşi puţin mai târziu, trecu peste momentul întâlnirii lui cu Josine şi nici măcar nu-i pomeni numele.

— Bieţii oameni! exclamă tânăra femeie cuprinsă de înduioşare. Această grevă îndelungată i-a adus în sapă de lemn şi încă sunt mult prea fericiţi aceia care au măcar o bucata de pâine... Ce-i de făcut? Cum să le vii într-ajutor? Actele de caritate nu sunt o soluţie, aduc numai o mică uşurare, şi nici nu-ţi poţi imagina cât de mâhnită am fost în timpul ultimelor două luni, să ne simţim, noi, cei bogaţi şi fericiţi, complet neputincioşi în această problemă.

Avea o fire umanitaristă, era o elevă a bunicului Michon, bătrânul doctor fourierist şi saint-simonist care, încă de când nepoţica lui era foarte mică, o lua pe genunchi ca să-i istorisească o mulţime de povestiri frumoase pe care le inventa chiar el, vorbindu-i despre falanstere ctitorite pe insule unde domnea armonia, despre oraşe în care oamenii puteau să-şi realizeze toate visurile lor de fericire, mângâiaţi de o primăvară veşnică.

— Ce-i de făcut? Ce-i de făcut? repeta îndurerată, fixându-şi ochii ei frumoşi, plini de duioşie şi de milă asupra lui Luc. Trebuie să întreprindem totuşi ceva.

Atunci Luc, cuprins de emoţie, lăsa să-i scape din adâncul

sufletului:

— Ah! da, a venit timpul, trebuie acţionat.

Dar Jordan clătină din cap. În existenţa lui retrasă de savant nu avea loc nicicând politica. O dispreţuia din adâncul sufletului, de altminteri pe nedrept, căci este necesar totuşi ea oamenii să vegheze asupra felului cum sunt guvernaţi. Numai că, din turnul de fildeş în care trăia, considera lucruri neglijabile evenimentele politice, iar incidentele din cursul unei zile nu constituiau pentru el decât nişte obstacole în diurnul lui. După teoriile sale, doar ştiinţa era în stare să îndrume umanitatea spre adevăr, spre dreptate, spre fericirea finală, spre acest oraş perfect al viitorului către care popoarele se îndreaptă, dar într-un ritm mult prea încet şi, mai ales, cuprinse de temeri. La ce bun, prin urmare, să te încurci cu alte probleme? Nu-i de-ajuns oare ca ştiinţa să progreseze cu paşi mari? Mai cu seamă că ea progresa totuşi, şi fiecare dintre cuceririle ei reprezenta ceva sigur şi solid. La capătul drumului, indiferent care ar fi fost obstacolele, se află victoria vieţii, umanitatea care îşi împlineşte, în sfârşit, destinul şi, deşi foarte blajin, foarte milos, întocmai ca şi sora lui, îşi astupa totuşi urechile la bătălia pe care-o dădeau contemporanii şi se închidea în laboratorul lui unde prepara, după cum obişnuia el să spună, fericirea pentru ziua de mâine.

— Acţionat! repetă la rândul lui. Dar ce altceva e oare gândirea, decât o formă de acţiune, şi încă una dintre cele mai fecunde, care poate influenţa asupra mersului înainte al societăţii? De unde putem să ştim noi care dintre seminţele aflare în pământ sunt în curs de a încolţi?... Şi mie-mi sfâşie sufletul soarta tuturor acestor nenorociţi, dar nu sunt câtuşi de puţin neliniştit, fiindcă ştiu ca semănăturile trebuie fără doar şi poate să răsară la timpul lor.

Luc, nedorind să insiste câtuşi de puţin, în starea de spirit în care se găsea el însuşi, de tulburare şi tensiune

sufletească, povesti apoi cum a decurs ziua de duminică, invitaţia pe care o primise de a merge la Guerdache, prânzul la care participase acolo, persoanele pe care le întâlnise, tot ceea ce se făcuse şi se discutase în acel loc. Îşi dădu seama perfect de bine că fratele şi sora deveneau nepăsători şi se dezinteresau de această lume.

— De când au venit la Beauclair, îi vedem destul de rar pe cei din familia Boisgelin, explică liniştit Jordan, cu sinceritatea lui obişnuită. La Paris se arătaseră foarte amabili, dar noi trăim aici atât de retraşi, încât, puţin câte puţin, s-au stins orice relaţii între noi şi ei. Şi apoi, trebuie într-adevăr s-o mărturisim că ideile şi obiceiurile noastre diferă prea mult de cele ale lor. În ceea ce-l priveşte pe Delaveau, el e un băiat inteligent şi activ, care trăieşte numai şi numai pentru problemele lui, după cum şi eu însumi trăiesc numai şi numai pentru ale mele. Şi-n plus, am oroare de societatea aleasă din Beauclair, în aşa măsură încât îi închid uşa-n nas, bucuros să o fac să se indigneze şi să rămân în afara ei, ca un nebun periculos.

Sœurette începu să râdă.

— Martial exagerează. Îl primim pe abatele Marle, care este un om de treabă, întocmai ca şi doctorul Novarre şi învăţătorul Hermeline, a cărui conversaţie mă interesează foarte mult şi, dacă e adevărat ca suntem în raporturi de simpla curtoazie cu stăpânii de la Guerdache, nu-i mai puţin adevărat că păstrez o prietenie sinceră doamnei Boisgelin, care e o făptură tare bună, ba chiar fermecătoare.

Lui Jordan îi făcea plăcere s-o tachineze uneori.

— Spune totuşi că eu sunt acela care sperii lumea şi-o fac să fugă şi că, dacă nu eram eu de faţă, tu ai fi deschis uşile larg, de perete, pentru toată lumea.

— Dar fără niciun fel de îndoială, exclama la rândul ei, plină de veselie. Casa e aşa cum doreşti tu. Vrei să organizez un bal mare, la care să invităm pe subprefectul Châtelard, primarul Gourier, preşedintele tribunalului

Gaume, căpitanul Jollivet, familia Mazelle şi familia Delaveau?... Tu o să deschizi balul, împreună cu doamna Mazelle.

Se apucaseră iar să glumească, foarte fericiţi în seara aceea fiindcă se întorseseră în cuibul lor el e fraţi buni şi pentru că era de faţă şi Luc. Apoi, la desert fu abordată, în sfârşit, problema serioasă şi importantă. Cele două servitoare se strecuraseră afară fără un cuvânt, uşoare în pantofii lor de pâslă care nu făceau niciun zgomot. Şi în sufrageria acum liniştită domnea atmosfera de o infinită duioşie a intimităţilor pline de tandreţe, când inimile şi minţile se deschideau libere şi nestingherite de nimeni şi de nimic.

— Prin urmare, dragul meu, deschise Jordan discuţia, uite ce-aş dori eu de la tine, drept dovadă a prieteniei ce-mi porţi... O să studiezi problema şi-o să-mi spui de-a dreptul ceea ce ai face în locul meu.

Reluă întreaga situaţie de la capăt şi-i explică în ce stare de spirit se găsea el însuşi. De mult timp s-ar fi debarasat de furnal, dar lăsase lucrurile să meargă de la sine, ca să spună astfel, în virtutea inerţiei şi-a rutinei. Câştigurile continuau să fie suficient de mari, dar asta nu conta în ochii lui şi el nu le acorda niciun fel de consideraţie, fiindcă se socotea îndeajuns de bogat; şi, pe de altă parte, pentru a le dubla sau chiar tripla ar fi trebuit să se preocupe de reînnoirea unei părţi din utilaj, ca prin asta să se îmbunătăţească produsele, cu. alte cuvinte să se consacre cu totul activităţii acesteia, renunţând la cercetările sale. Era un lucru peste puterile lui şi nici n-avea intenţia să-l facă, asta cu atât mai mult cu cât furnalele învechite, utilizând metode care după părerea lui erau puerile şi primitive, nu-l interesau, nu puteau să-i fie de niciun. folos pentru experienţele referitoare la topirile electrice care-l pasionau. Şi îşi lăsase la voia întâmplării întreprinderea, ocupându-se de ea cât mai puţin cu putinţă, aşteptând o

ocazie prielnică să nu se mai ocupe chiar deloc.

— Înţelegi, nu-i aşa, dragul meu prieten?... Şi tocmai acum, pe neaşteptate, uite că-mi moare bătrânul meu Laroche, şi întreaga exploatare a furnalului, toate grijile îmi cad din nou mie pe umeri. Nu-ţi imaginezi câte sunt de făcut, abia dac-ar ajunge o întreagă viaţă de om, în momentul în care vrei să te apuci de o treabă serioasă acolo. Or, pentru nimic în lume nu mi-aş abandona studiile şi cercetările mele. Prin urmare, cel mai bine ar fi să vând, eu sunt aproape hotărât să fac pasul ăsta, dar ţin să cunosc mai întâi şi părerea. voastră.

Luc îl înţelegea şi găsea frământările lui foarte întemeiate.

— Fără îndoială, consimţi el, nu poţi să-ţi schimbi aşa, dintr-odată, munca şi întregul fel de viaţă. Ai pierde şi dumneata, ar pierde şi umanitatea prea mult într-o atare situaţie. Totuşi, gândeşte-te bine, poate că mai există şi alte soluţii... Şi apoi, pentru a vinde, îţi trebuie un cumpărător.

— Oh! exclama Jordan, am cumpărătorul... Delaveau plănuieşte să înglobeze furnalul de la Crêcherie uzinelor sala de oţeluri Abis şi asta nu de ieri-de alaltăieri. M-a iscodit în repetate rânduri şi nu aşteaptă decât să-i fac un semn.

La auzirea numelui lui Delaveau, Luc tresări deodată, căci abia acum îşi explica, în sfârşit, pentru ce directorul uzinelor Abis se arătase atât de neliniştit şi atât de pisălog cu întrebările lui. Şi, cum gazda îi observase gestul, îl întrebă dacă are ceva împotriva directorului uzinelor Abis.

— Nu, nu, îl cred, la fel ca şi pe dumneata, un om inteligent şi activ.

— Chiar aşa şi este, continuă Jordan, treaba ar încăpea pe mâini pricepute... Mă tem însă că va trebui, pentru a ajunge la o înţelegere cu el, să accept ca plata să se facă în rate şi cu scadenţe foarte lungi, fiindcă lui Boisgelin îi

lipsesc banii lichizi şi nu mai are niciun fel de capital disponibil. Toate acestea însă mă interesează mult prea puţin, pot să aştept, din moment ce-mi girează prin uzinele Abis, îmi ajunge.

Şi oprindu-se, îl privi pe Luc drept în faţă, apoi, în cele din urmă, spuse:

— Şi, ce mă sfătuieşti, să pun punct şi să tratez cu Delaveau sau nu?

Tânărul nu răspunse imediat. O puternică indispoziţie, un dezgust de neînvins se înălţau dinlăuntrul întregii sale fiinţe. Oare ce se-ntâmplase cu el? Pentru ce se indigna, pentru ce se revolta, ca şi cum sfătuindu-l să renunţe la furnal în favoarea acestui om, ar fi comis o faptă urâtă, pentru care ar simţi remuşcări toată viaţa? Cu toate acestea, nu găsea niciun motiv plauzibil care să-i dea dreptul să-l sfătuiască pe prietenul său contrariul. Şi în cele din urmă repetă aceeaşi idee:

— Fără îndoială că tot ceea ce-mi spui este bine gândit, chiar foarte bine gândit, şi eu nu pot decât să te aprob… Numai că mai stai şi reflectă, mai stai şi reflectă un timp.

Până acum, Sœurette ascultase cu foarte mare atenţie, fără să intervină însă. Părea că încerca aceeaşi puternică indispoziţie care-l cuprinsese şi pe Luc şi arunca din timp în timp câte o privire în direcţia lui, aşteptând cuprinsă de nelinişte răspunsul tânărului.

— Nu-i vorba numai despre furnal, spuse ea în cele din urmă. Mai sunt de asemenea şi mina şi toate aceste imense terenuri stâncoase care înconjoară furnalul şi nu pot, după câte ştiu, să fie separate.

Fratele ei schiţă un gest de nerăbdare, într-atâta era de doritor să se debaraseze cât mai repede şi dintr-o singură lovitură de totul.

— Delaveau n-are decât să ia şi terenurile toate dacă are chef. Ce vrei să facem cu ele? Stânci pleşuve, arse de soare, unde nici măcar mărăcinii nu pot să crească. Toate

astea nu mai reprezintă nicio valoare, din moment ce, la ora actuală, mina nu mai poate fi exploatată.

— E chiar aşa de sigur că nu mai poate fi exploatată? insistă ea. Îmi amintesc, domnule Froment, că ne-ai povestit, într-o seara, cum s-a reuşit, undeva, în est, să se exploateze nişte minereuri complet inutilizabile mulţumită unui procedeu chimic... Pentru ce nu s-a încercat până acum acest procedeu şi acolo sus, la mina noastră*?*

Jordan ridică încă o data, plin de disperare, braţele spre cer.

— Pentru ce? Pentru ce? Dar, draga mea, pentru ca Laroche n-ar li avut nici să-l pici cu ceară o iniţiativă; pentru că eu însumi nu am avut timpul necesar să mă ocup de asta; şi. pentru că treburile mergeau într-un anumit fel, în virtutea inerţiei, şi nu puteau să meargă altfel... Vezi tu, dacă vând, o fac tocmai ca să nu mai aud vorbindu-se despre asta şi fiindcă-mi este de-a dreptul imposibil să mă ocup cu de asemenea treburi, şi asta mă îmbolnăveşte.

Se ridicase în picioare, şi Sœurette, văzându-l că se agită, nu mai scoase o, vorbă, de teamă să nu-i provoace febră.

— În anumite momente, continuă Martial, îmi vine să-l chem pe Delaveau, ca să-i dau totul, chiar dacă n-o să-mi plătească niciun ban... Şi la fel se-ntâmplă şi cu aceste cuptoare electrice, a căror soluţie practică o caut cu atâta înfrigurare de mult timp. Nu m-am gândit niciodată să le utilizez eu însumi capacitatea de lucru şi să trag foloase de pe urma lor, fiindcă în ziua în care voi reuşi, o să le pun la dispoziţia tuturora, pentru ca toţi să se bucure de avantajul lot şi să fie fericiţi... Prin urmare, e lucru stabilit, din moment ce şi prietenul nostru consideră proiectul meu drept cea mai bună soluţie, o să stăm mâine şi-o să studiem împreună condiţiile în care o să aibă loc cedarea furnalului, şi cu asta, basta!

Apoi, fiindcă Luc nu scotea o vorbă, cuprins de dezgust şi

doritor să nu se angajeze mai mult în discuţii, Martial se înfierbântă din nou şi-i propuse să meargă împreună o clipă până sus, dorind să vadă el însuşi la faţa locului cum lucrase furnalul în timpul celor trei zile de absenţă ale lui.

— Sunt oarecum neliniştit. De o săptămână, de când a murit Laroche, n-am găsit alt inginer care să-l înlocuiască şi l-am lăsat pe maistrul turnător Morfain care lucrează la fumai să conducă activitatea. Este un om admirabil, parcă născut acolo, sus, şi-n orice caz, crescut în foc. Cu toate acestea, e vorba de o mare răspundere pentru, un simplu muncitor ca el.

Cuprinsă de îngrijorare, Sœurette vru să intervină pe un ton implorator:

— Oh, Martial; doar nu ai de gând să pleci acum din nou, la orele zece seara, tu, care abia te-ai întors de pe drum şi care eşti atât de obosii?

Atunci, Martial deveni din nou foarte blajin şi-o sărută.

— Lasă asta, surioară dragă, nu te frământa. Ştii bine ca nu fac niciodată nimic peste puterile mele. Şi în plus, te asigur că am să dorm mult mai liniştit, când o să văd la faţa locului cum merg lucrurile... Noaptea nu-i deloc rece, şi afară de asta o să-mi iau şi blana.

Totuşi, Sœurette îi înfăşură ea însăşi un fular gros împrejurul gâtului şi-l însoţi până-n josul peronului, ca să se convingă că scara era într-adevăr minunată., Pretutindeni în jur domnea un fel de amorţeală plăcută, arborii, apele şi câmpiile păreau că dorm înfofolite în cuvertura de catifea smălţuita cu stele a cerului.

— Domnule Froment, să ştii că ţi-l încredinţez. Nu-l lăsa să întârzie prea mult.

Cei doi bărbaţi o apucară de îndată pe treptele înguste din spatele casei, tăiate pieptiş. În peretele stâncos, pe care se afla construit furnalul, la jumătatea coastei abrupte ce se căsca în panta uriaşă a munţilor Bleuses. Treptele formau un adevărat labirint, de un farmec nemărginit,

printre pini şi plante agăţătoare. Dacă ridicai privirea, la fiecare cotitură a potecii zăreai masa. Întunecată a furnalului detaşându-se din ce în ce mai clară în noaptea albastra, cu contururile stranii ale instalaţiilor mecanice grupate în jurul vetrei centrale.

Jordan urcă primul, cu paşi uşori şi mărunţi; şi, în momentul în care ajunse, în sfârşit, la un palier, se opri înaintea unei îngrămădiri de stânci, unde strălucea o lumină ca o mică stea.

— Aşteaptă-mă o clipă, te rog, spuse el, să văd dacă Morfain nu-i acasă la el.

— Cum vine asta, acasă la el? întrebă Luc mirat.

— Chiar aici, unde vezi, în nişte grote vechi, pe care le-a transformat într-un fel de locuinţă şi unde se încăpăţânează să stea împreună cu băiatul şi fata lui, fără să-i pese câtuşi de puţin de propunerile pe care i le-am făcut să-l instalez într-o casă mai omenească.

În strunga Briasului, un întreg popor de sărmani locuia în nişte văgăuni asemănătoare acesteia, neavând încotro. Morfain în schimb rămânea acolo din proprie voinţă, născut fiind acolo, în urmă cu patruzeci de ani, simţindu-se în felul acesta mai aproape de munca lui, înfipt aproape în coasta furnalului care era viaţa, temniţa şi imperiul său. De altminteri, în sălaşul lui preistoric, de om al cavernelor într-o epocă civilizată, introdusese în cele din urmă un oarecare confort, zidise un perete solid, care să separe între ele cele două grote, prevăzut cu o uşă plină. Montase de asemenea nişte ferestre cu ochiuri mici, care închideau crăpăturile. Şi-n interior se aflau trei încăperi, una destinată lui Morfain şi fiului său, cea de-a doua fetei şi, în sfârşit, o cameră comună, folosind în acelaşi timp şi drept sufragerie, bucătărie şi atelier, toate trei cu pereţii şi tavanul lor boltit din piatră, foarte curate, mobilate cu lucruri solide, cioplite, e drept, cam din topor.

Aşa cum spusese şi Jordan, cei din familia Morfain erau

din tată-n fiu maiştri furnalişti la Crêcherie. Bunicul participase la întemeierea furnalului, în vreme ce nepotul, după mai bine de optzeci de ani de domnie neîntreruptă a familiei, veghea încă şi astăzi şarjele; şi lucrul acesta îi stârnea o îndreptăţită mândrie, la fel ca un titlu nobiliar de netăgăduit. Se împliniseră patru ani de când nevasta lui murise, lăsând orfani un băiat de şaisprezece şi o fetiţă de paisprezece ani. Băiatul se pusese imediat pe lucru la furnal, în vreme ce fata luase în sarcina sa îngrijirea celor doi bărbaţi, preparând supa şi măturând prin casă ca o bună gospodină. Şi asta dura de patru ani, ea avea acum optsprezece şi fratele douăzeci; tatăl îşi privea liniştit progeniturile crescând, în aşteptarea zilei când va putea să transmită locul de maistru furnalist fiului său, aşa după cum i-l transmisese şi lui tatăl său.

— Hei! Eşti aici, Morfain?! strigă Jordan, în vreme ce deschidea uşa prevăzută doar cu un simplu zăvor. Intru puţin la tine, fiindcă aş vrea să ştiu ce mai e nou pe la furnal.

În această bortă căscată-n stâncă şi luminată de o mică feştilă fumegândă, tatăl şi fiul, aşezaţi la masă, îşi mâncau obişnuita lor supă, pe care o luau înainte de a intra la lucru, în vreme ce fata, în picioare îndărătul lor, îi servea. Şi umbrele lor prelungi păreau că umplu întreaga încăpere, în care domnea o atmosferă gravă, din pricina îndelungatelor momente de tăcere pe care le păstrau de obicei.

Cu o voce groasă şi scăzută, Morfain răspunse:

— Am avut o încurcătură urâtă, domnule Jordan. Dar cred c-o să se liniştească treaba.

Morfain se sculase-n picioare, şi fiul lui făcuse la fel; şi stătea acolo, între băiat şi fată, toţi trei uriaşi, atât de înalţi şi de vânjoşi, încât frunţile lor aproape că atingeau bolta joasă, din stânca goală, înnegrită de fum, care servea drept plafon. Ai fi putut spune că erau trei stafii din epoci de mult dispărute, aparţinând unei familii dârze de muncitori, care

prin efortul ei îndelungat a contribuit, de-a lungul veacurilor, la subjugarea naturii.

Luc privea cu surprindere pe Morfain, acest colos, unul dintre Vulcanii de odinioară, îmblânzitorii focului. Avea capul enorm, cu faţa lăbărţată, mâncată şi înroşită de flacără. O frunte bombată, un nas ca un cioc de vultur şi nişte ochi de jeratic deasupra unor obraji pe care lava incandescentă părea că i-a pustiit. O gură umflată, răsucită, pârjolită de arsură. Şi nişte mâini care păreau să aibă forţa şi culoarea unor cleşti de oţel vechi. Apoi Luc îşi mută privirea în direcţia fiului, cunoscut sub numele de Petit-Da[3], o poreclă care-i rămăsese încă din copilărie, fiindcă pronunţa prost unele dintre cuvinte şi, mai cu seamă, pentru că într-o zi fusese pe punctul să-şi lase degetele lui mici pe un lingou de fontă care nu se răcise încă. Un alt colos acum, aproape la fel de gigant ca şi tatăl său, de la care moştenise faţa colţuroasă, nasul straşnic de proeminent între cei doi ochi la fel de strălucitori. Dar era mai puţin pârjolit de foc şi, spre deosebire de tatăl său, ştia să citească şi să scrie, ceea ce îi mai îmblânzeau şi lumina puţin trăsăturile sale printr-o spiritualitate nouă. În sfârşit, Luc îşi îndreptă privirea către fată, Ma-Bleue, pe care tatăl, din dragoste pentru copilul lui, continuase s-o numească aşa şi după ce-a mai crescut, şi care avea nişte ochi mari, albaştri, ca ai unei zeiţe blonde, de un albastru atât de limpede şi profund încât nu mai vedeai pe faţa ei decât acest albastru al cerului fără de margini. O zeiţă înaltă de statură, de o frumuseţe simplă, dar maiestuoasă în acelaşi timp, cea mai minunată, mai tăcută şi mai sălbatică făptură din întreaga regiune, care, în primitivismul ei, găsea totuşi loc şi pentru momente de reverie, citind cărţi şi imaginându-şi, venind spre ea din depărtări nedefinite, imagini, fapte, oameni şi întâmplări, de care tatăl său n-

[3] Formă alterată datorită unei pronunţii greşite a cuvântului *doigt* (deget).

avea nici habar şi a căror aşteptare nemărturisită vreodată cuiva o făcea să încerce fiori. Pentru Luc, toţi aceşti trei eroi, care-l făceau să întrevadă îndelungata şi strivitoarea activitate a omenirii în decursul istoriei sale, efortul plin de durere, dar şi de orgoliu mereu reluat de la capăt şi nobleţea antică a unei munci ucigaşe, toată această familie strâns unită i se păreau minunăţie.

Dar Jordan fu cuprins din nou de nelinişte.

— O încurcătură urâtă, Morfain, cum asta?

— Da, domnule Jordan, una dintre gurile de vânt s-a înfundat. Timp de două zile am crezut că într-adevăr o să se-ntâmple o nenorocire, şi nici n-am mai închis ochii din pricina asta, atât de supărat am fost ca mie să mi se întâmple un asemenea necaz şi tocmai când dumneavoastră nu sunteţi de faţă. Ar fi mai bine să vă duceţi şi să vedeţi, dacă aveţi timp. Se elaborează o şarjă chiar acum, numaidecât.

Cei doi lucrători, în picioare, sfârşiseră de mâncat supa cu lingurile lor mari, în vreme ce fata începuse încă de pe acum să şteargă masa. Vorbeau puţin între ei şi se înţelegeau numai dintr-un gest sau dintr-o privire. Cu toate acestea, tatăl i se adresă lui Ma-Bleue, şi vocea lui aspra căpătă de data aceasta o nuanţă blândă, de afecţiune;

— Poţi să strângi masa şi să nu ne mai aştepţi, o să ne culcăm iar acolo, pe jos.

Şi Luc, care mai întorsese o dată capul îndărăt, în vreme ce Morfain şi Petit-Da plecaseră împreună cu Jordan, o zări pe Ma-Bleue stând în picioare pe pragul locuinţei lor primitive, înaltă şi superbă, întocmai ca o zeitate din timpurile străvechi, cu ochii de azur, pierduţi în visări, undeva departe, în noaptea senină.

Nu peste mult timp, în faţa lor se înălţă masa întunecată a furnalului. Era de un model foarte vechi şi n-avea decât cincisprezece metri înălţime, o construcţie butucănoasă şi îndesată. Dar, puţin câte puţin, în decursul vremii i se

aduseseră numeroase perfecţionări succesive şi fusese dotat cu instalaţii noi, care în cele din urmă clădiseră împrejurul lui un fel de mic orăşel. Turnătoria, reconstruită de curând, cu podeaua acoperită cu un nisip fin şi încrengăturile ei din schelărie de fier care susţineau acoperişul din ţigle puse şi ele nu de mult, era de o supleţe plină de eleganţă. După aceea, la stânga, sub un hangar prevăzut cu geamuri largi, se aflau foalele, acţionate de o maşină cu vapori care producea un curent de aer; în vreme ce la dreapta erau două rânduri de cilindri înalţi, un rând prin care pătrundeau gazele combustiei pentru a se curăţi de impurităţi şi alt rând servind la încălzirea aerului rece care venea de la maşina cu vapori ca să poată ajunge fierbinte în furnal, unde activa fonta. Mai existau de asemenea o scrie de recipiente pentru apă, un întreg ansamblu de tuburi, menite să permită circulaţia continua a lichidului în jurul muchiilor de cărămidă pe care le răcea, eliminând în felul acesta uzura provocata de groaznicul foc din interior. Şi monstrul părea în felul acesta că dispare, acoperit de încrengătura instalaţiilor ajutătoare care i se aduseseră în preajmă, sufocat sub troianul de construcţii anexe cu solzii rezervoarelor din tabla şi împletitura din maţe groase, metalice, care puse toate laolaltă, printr-o extraordinară împerechere, căpătau, noaptea mai cu seamă, nişte contururi ciudate, de o fantezie sălbatică. Sus de tot se distingea, chiar în acelaşi rând cu stânca, pasarela pe care circulau vagoanele cu minereu şi combustibil până la gura de încărcare a furnalului, aşezată la acelaşi nivel. Dedesubt, cuva îşi înălţa conul ei întunecat. Mai apoi, începând de pe la mijloc şi până în josul etalajului, se desfăşura o puternică armătură din metal, susţinând zidul de cărămidă şi servind în acelaşi timp şi drept suport pentru cele patru guri de vânt, ca şi pentru întreaga încrengătură a conductelor de apă. În sfârşit, jos de tot se afla doar creuzetul, a cărui gură de scurgere era astupată

cu un tampon din cărămidă refractară. Furnalul părea că doarme, ca un animal uriaş, de o formă ciudată şi-nspăimântătoare, al cărui pântec înghiţea şi mistuia pietre, făcând să se reverse apoi metalul topit.

De altminteri, nici cel mai mic zgomot, nici cea mai mică lumină nu tulburau această digestie formidabilă, făcută în linişte şi pe întuneric. Nu se auzea decât susurul slab al apei, căzând în picături dese, care formau un mic şuvoi de-a lungul peretelui de cărămidă. Singură, maşina cu vapori, aşezată la o oarecare distanţă, uruia fără odihnă. Şi, pentru luminat toate acestea, nu existau decât trei sau patru felinare mari, care ardeau în bezna îngroşată parcă şi mai mult de umbrele enormelor construcţii. De asemenea nu se distingeau decât nişte forme umane şterse, cei patru muncitori turnători care alcătuiau echipa de noapte, şi care, în aşteptarea elaborării şarjei, îşi petreceau vremea hoinărind. Sus, pe platforma gurii de încărcare, nu se zăreau nici măcar fochiştii, care, tăcuţi, executau dispoziţiile venite de jos, descărcând în cuptor cantităţile cerute de minereu şi de cărbune. Şi nu se auzea niciun strigăt, nu se ivea nicio lucire de lumină, munca sălbatică şi peste puterile omului desfăşurându-se totuşi calm şi anonim ca un ritual secular, prin care se umpleau încetul cu încetul diferitele straturi ale furnalului cu materia primă pentru truda viitorului.

Cu toate acestea, necăjit de veştile proaste, Jordan, pe care Luc îl ajunsese din urmă, îşi relua teoriile, arătându-i prietenului său printr-un gest larg construcţiile din faţa lor.

— Uite, amice, nu am dreptate când vreau să rad toate astea şi să înlocuiesc un astfel de monstru prin bateria mea de cuptoare electrice, care sunt atât de curate, atât de simple şi atât de uşor de întreţinut?… N-am făcut niciun pas înainte în tehnologia obţinerii fontei din metale, din ziua în care pentru prima oară oamenii au săpat o bortă-n pământ ca să topească acolo minereuri amestecate cu crengi de

copac aprinse. Am rămas la aceeaşi metodă naivă şi primitivă şi furnalele noastre nu sunt nimic altceva decât nişte astfel de borte preistorice, pe care s-au înălţat nişte coloane scobite şi ele, mai mari sau mai mici, după cum au fost nevoile respective şi unde continuă să se arunce de-a valma metalul topit şi combustibilul care se ard laolaltă. Ai zice că-i corpul uriaş al vreunui animal căruia i se toarnă fără încetare pe gât hrana aceasta de cărbune şi oxid de fier, şi care o digeră într-un uragan de foc, apoi înapoiază prin partea de jos metalul topit, în vreme ce gazele, praful şi zgura de toate felurile se elimină pe partea cealaltă... Şi observă că operaţiunea cea mai importantă se află acolo, în coborârea lentă a materiilor diferite, în această digestie totală, căci orice nouă ameliorare adusă până acum procedeului tehnologic a avut în vedere numai acest unic scop: să uşureze siesta furnalului. Aşa se face că odinioară nu se sufla încă aer, şi topirea era mai lentă şi mai defectuoasă. Apoi s-a suflat aer rece; după aceea s-a observat că rezultatele erau şi mai bune când se introducea aer cald. S-a născut în sfârşit ideea de a se folosi, pentru încălzirea aerului care i se insufla furnalului, înseşi gazele lui, care până atunci arseseră de pomană acolo, sus, la gura de încărcare a lui, într-un splendid penaj de flăcări. Şi-n felul acesta, furnalul de odinioară s-a complicat cu atâtea noi organe exterioare, maşina cu vapori de suflat aer, rezervoarele în care se epurează gazele, cilindrii unde aerul, aflat în trecere, se încălzeşte, fără să mai vorbim despre toată această reţea a gurilor de vânt care-l înconjoară ca ochiurile unei dantelării... Dar în zadar l-au perfecţionat, a rămas, în pofida dimensiunilor lui de uriaş, o minte de copil pe nişte picioare de colos şi toţi cei care i-au adus îmbunătăţiri n-au făcut nimic altceva decât să-l redea în lucru cu un sistem de funcţionare şi mai complicat decât înainte şi deci mai delicat şi mai supus unor defecţiuni continue. Oh! nici nu-ţi poţi imagina bolile monstrului!

Niciun copil mic şi firav n-ar da atât de furcă familiei sale, cât dă acest colos cu digestia lui care stârneşte atâtea motive puternice de îngrijorare. Şase fochişti se află în permanenţă la căpătâiul lui, acolo, sus, şi opt lucrători jos; în sfârşit, maiştri şi ingineri se găsesc în permanenţă în preajma lui, zi şi noapte, în doua echipe, ca să supravegheze hrana pe care i-o aduc şi materiile pe care le înapoiază, cuprinşi de panică la cele mai mici deranjamente ale corpului său, atunci când şarja nu este satisfăcătoare. Uite, în curând se împlinesc cinci ani de când e aprins asta, fără ca focul din interiorul lui să-şi fi oprit, un singur minut măcar, viaţa; şi s-ar putea să mai ardă încă cinci ani de acum înainte, până să fie stins pentru reparaţii. Dacă se tremură atâta pentru el, dacă se veghează cu atâta grijă asupra bunei lui funcţionări, este pentru că toţi trăiesc sub eterna ameninţare să nu se stingă vreodată de la sine, din pricina vreunei catastrofe neprevăzute ere, lucru grav, s-ar putea petrece în adâncul măruntaielor lui, fără ca cineva să-i ştie pricina sau s-o poată preîntâmpina. Fiindcă stingerea lui echivalează cu moartea... Ehei! cuptoraşele mele electrice, pe care chiar şi nişte copii le-ar putea dirija, n-au să mai tulbure liniştea nopţilor nimănui şi vor fi atât de igienice, de active şi de cuminţi, cum nici nu poţi să-ţi imaginezi.

Luc nu se putu abţine să nu izbucnească în râs, înveselit dintr-odată de pasiunea plină de o duioşie paternă cu care-şi însoţea Jordan cercetările lui de savant. Dar în clipa aceea Morfain. Însoţii de Petit-Da, se întorsese în le arăta, la lumina palidă a felinarului, unul dintre cele patru coşuri din fontă care, la trei metri înălţime de la pământ, se înfigeau în trupul colosului, pătrunzând în fiecare din laturile sale.

— Uitaţi, dom' Jordan, gaura asta de vânt de acolo s-a astupat, şi beleaua a fost că eu m-am dus acasă să mă culc fără s-o vad şi nu mi-am dat seama de necazul care s-a

întâmplat decât a doua zi... Pentru ca n-a mai avut aer, a-nceput să se răcească şi trebuie că s-a prins de tot; o mai fi fost şi vreo aglomerare de materii, care-or fi tăcut baltă. Nimic nu mai cobora, şi mi-am dat seama abia în momentul şarjei, când am văzut că zgura iese ca un terci gros, de pe acum negru... Mă înţelegeţi ce frică mi-a fost, fiindcă îmi aduceam aminte de nenorocirea noastră de acu zece ani, când a trebuit să dărâmăm un colţ întreg de-al furnalului după o poveste ca asta.

Niciodată nu vorbise atâta. Amintind despre vechiul accident, vocea lui tremura, căci nu exista defel o maladie mai cumplită decât această răceală din senin, care lăsa cărbunele să se stingă şi minereul să se solidifice, transformându-l într-o rocă aproape compactă. Cazul devine mortal, când nu se reuşeşte să se aprindă din nou jeraticul. Treptat, treptat, întreaga masă se răceşte şi în cele din urmă ajunge să facă un corp comun cu însuşi furnalul; şi nu mai există altă soluţie decât să-l dărâmi cărămidă cu cărămidă, să-l dobori la pământ ca pe un vechi donjon umplut cu pietre, de acum înainte rămas inutil.

— Şi cum ai procedat? întrebă Jordan.

Dar Morfain nu răspunse chiar aşa de curând. Începuse până la urmă să iubească monstrul acesta, ale cărui revărsări de lavă incandescentă îi arseseră faţa de mai bine de treizeci de ani. Era pentru el un rug uriaş pentru jertfe, un altar al focului, la care venea zilnic să-şi spună rugăciunea, curbat sub asprimea şi rigorile cultului pe care trebuise să îl îndeplinească încă de când i se împlinise sorocul de bărbăţie, pentru a putea să-şi mănânce pâinea cea de toate zilele. Şi, abia desluşind buchia cărţilor, nu fusese atras câtuşi de puţin de ideile inovatoare care circulau pe atunci, în sufletul lui simplu nu germinase nicicând sâmburele revoltei, accepta supus aspra sclavie în care trudea, mândrindu-se. doar cu vigoarea braţelor lui voinice, cu lupta pe care o ducea în fiecare zi, în fiecare

ceas, pentru a întreţine vie flacăra şi cu credinţa ce i-o nutrea acestui colos culcat cuminte pe labele lui şi căruia îi înconjura cu atenţii digestiile, fără să se fi gândit măcar o clipă să se oprească din lucru. În felul acesta îşi făcuse un soi de pasiune din slujirea zeului său barbar şi grotesc, credinţa se contopise în el cu un soi de duioşie fără cuvinte şi rămânea adeseori complet cutremurat de spaima în faţa pericolelor şi primejdiilor de care-l ferise mulţumită devotamentului său şi cine ştie câtor eforturi extraordinare pe care le depusese.

— Cum am procedat? spuse el în cele din urmă. Păi, am început prin a-i tripla încărcăturile de cărbune, apoi m-am străduit să degajez gura de vânt, printr-o serie întreagă de manevre făcute cu sufleria, aşa cum am văzut că făcea domnul Laroche uneori. Dar beleaua era prea mare şi-a trebuit să demontez gura de vânt şi să sparg crusta cu lovituri de vătrai. Ehei! trebuşoara asta n-a fast aşa lesne de făcut i-a fost nevoie să curgă ceva sudoare cât am forţat-o. În cele din urmă, aerul a pătruns, şi tare-am mai fost mulţumit de dimineaţă când, în zgură, am găsit resturi de minereu, semn că materia atârnată la gura de vânt s-a desprins şi-a cărat după ea şi ruptura de boltă. Acu, arde bine peste tot şi treaba o să-şi reia cursul normal. De altminteri, o s-o aflăm curând, fiindcă şarja o să ne spună care-i situaţia

Şi, deşi epuizat după un discurs atât de lung, adăugă cu o voce scăzută:

— Cred, dom’ Jordan, că m-aş fi urcat colo, sus, să mă arunc în gura de încărcare a furnalului, odată cu minereul, dacă n-aş fi aflat astă-seară veşti mai bune pe care să pot să vi le aduc... Eu nu-s decât un muncitor, un maistru furnalist, în care aţi avut atâta încredere, încât i-aţi dat în primire postul unui inginer; şi s-ajung să va las furnalul să se stingă şi să vă spun că-i mort, la întoarcerea dumneavoastră!... Nu, aş fi murit odată cu el! Ultimele

două nopţi n-am închis ochii. Am vegheat acolo ceas după ceas, aşa cum îmi amintesc că am făcut cu sărmana mea soţie, când am pierdut-o. Şi, acum pot cu adevărat s-o spun, supa pe care m-aţi găsit tocmai că eram pe cale să o mănânc este prima pe care o înghit în ultimele patruzeci şi opt de ore, pentru că până atunci am avut stomacul astupat, ca furnalul. Nu sunt vorbe-n vânt, vreau numai să ştiţi ce fericit sunt că n-am trădat încrederea pe care mi-aţi acordat-o.

Acest zdrahon înalt, călit de foc şi cu membrele puternice, ca oţelul vechi, aproape că plângea; şi Jordan îi strânse amândouă mâinile, plin de afecţiune.

— Bravul meu Morfain, ştiu că eşti un viteaz şi că dacă s-ar fi întâmplat vreo catastrofă, ai fi luptat până la capăt.

Petit-Da stătuse tot timpul în picioare, în întuneric, şi ascultase fără să intervină măcar cu un cuvânt sau vreun gest. Şi nu se mişcă decât atunci când tatăl lui îi dădu un ordin, pentru elaborarea şarjei. În douăzeci şi patru de ore aveau loc cinci elaborări de şarje la un interval de aproape cinci ore una de cealaltă. Cursul, care putea uneori să ajungă şi la optzeci de tone pe zi, abia dacă mai atingea acum cincizeci, ceea ce însemna că fiecare şarjă reprezenta zece tone. În linişte, la lumina slabă a felinarului, se făceau ultimele pregătiri, scobindu-se şănţuleţe şi capetele de tipar în nisipul fin din hala cea mare. Nu mai rămăsese decât să se evacueze zgura şi se mai vedeau doar umbrele liniştite ale muncitorilor turnători trecând din când în când şi îndemnându-se fără prea mare zor la efectuarea unor munci neînsemnate, cam neclare şi nu tocmai precise, în vreme ce liniştea adâncă în care dormea zeul culcat pe labele lui uriaşe şi din al cărui pântec pârjolit de foc nu lăsa să se audă niciun murmur măcar, era tulburată numai de uşoara şiroire a picăturilor care cădeau pe de lături.

— Vreţi să vedeţi cum curge zgura, dom’ Jordan? întrebă Morfain.

Jordan şi Luc îl urmară la distanţă de câţiva paşi unul de altul, până la un dâmb alcătuit din tot felul de rămăşiţe provenite de la arderi şi îngrămădite acolo. Orificiul de evacuare se afla pe latura dreaptă a furnalului; şi, destupat acum, lăsa să se reverse în afară zgura, într-un val de scântei sclipitoare, ca şi cum ar fi spumegat înăuntru un întreg cazan de metal incandescent. Era de consistenţa unui terci gros, asemănător cu o lavă, la început de culoarea soarelui şi, imediat după aceea, întunecată, care se rostogolea încetişor şi se prăvălea după aceea în nişte vagonete din tablă.

— Culoarea-i bună, nu-i aşa, dom’ Jordan? reluă Morfain plin de voioşie. Oh! nu ne mai ameninţă nicio primejdie, sunt sigur... O să vedeţi, o să vedeţi!

Şi-i aduse iar în faţa furnalului, în hala unde se elabora şarja şi unde se agitau umbre vagi, luminate cu zgârcenie de câteva felinare. Chiar în momentul acela, Petit-Da înfigea printr-o lovitură sigură a braţelor lui zdravene o rangă în tamponul de cărămidă refractară care astupa orificiul de elaborare a şarjei şi, după el, alţi patru oameni din echipa de noapte loveau cu un baros, ritmic şi cadenţat, în rangă, ca să o înfunde mai adânc. În semiobscuritatea încăperii, abia dacă se distingeau profilurile lor întunecate şi se auzeau izbiturile surde ale barosului. Apoi, pe neaşteptate, prin spărtura deschisă ca o geană îngustă spre incendiul din interior, îşi făcu apariţia o stea orbitoare. Dar nimic nu se ivea încă, în afara dungii de astru lichid. Fu nevoie ca Petit-Da să înşface o altă rangă pe care s-o implânte şi s-o răsucească din nou, cu un efort herculean, pentru a mări orificiul. Atunci se dezlănţui cataclismul, valul izbucni într-un jet tumultuos, făcând să se rostogolească în şănţuleţul de nisip fin un râuleţ de metal topit, care porni să se scurgă şi să umple tiparele, formând în drumul lui bălţi de flăcări, a căror strălucire şi căldură ardeau ochii. Şi din interiorul acestei brazde, din aceste şuvoaie de foc, se

înălţa o jerbă necontenită de spice aurii şi scântei albastre de o linie plină de delicateţe, jocuri de artificii de o minunată fineţe, o adevărată năvală de flori multicolore într-un câmp dat în pârg. Când şuvoiul întâlnea în calea lui un obstacol format din nisip umed, scânteile şi artificiile se înmulţeau dintr-odată în aşa măsură, încât deasupra locului părea că se înalţă un buchet splendid de flori. În acelaşi timp, ca în preajma răsăritului unui soare minunat, se ivise în jur o aurora intensă, îmbrăcând furnalul cu o haină de lumină alburie, însorind parcă părţile de dedesubt, ale acoperişului halei, armăturile din fier şi grinzile, şi scoţând în relief cele mai mici detalii ale muchiilor metalice. Totul se ivi din întuneric, distingându-se cu o extraordinară limpezime construcţiile vecine, diversele instalaţii auxiliare ale monstrului şi, mai cu seamă, muncitorii din echipa de noapte, atât de fantomatici până atunci, care deveniseră dintr-odată personaje reale ale unui tablou, maestru conturate parcă din câteva trăsături energice de penel, întocmai ca nişte eroi anonimi până atunci ai bătăliei muncii, care dobândiseră brusc gloria. Şi lumina nu se oprea acolo, lucirea ei imensă de aurora se răspândea pretutindeni în împrejurimi, scoţând din umbră pantele munţilor Bleuses, ducându-se să se reflecte în acoperişurile caselor adormite din Beauclair şi pierzându-se în depărtări, către inima câmpiei Roumagne.

— Îi superbă şarja asta, spuse Jordan, care îşi dădea seama de calitatea fontei după culoarea şi limpezimea jetului.

Morfain triumfa în sinea lui, dar adoptase un aer plin de modestie.

— Da, da, dom’ Jordan, e o fontă de foarte bună calitate, aşa cum am sperat. Sunt foarte mulţumit că aţi venit să vedeţi treaba asta. Acum nu mai aveţi pricini de îngrijorare.

Între timp, Luc se interesa în mod deosebit de metodele tehnologice ale operaţiunilor de turnare. Căldura era atât

de puternică, încât îi simţea arsura prin haine. Puţin câte puţin, toate tiparele se umpluseră şi nisipul fin al halei se transformase într-o mare imensă, cu valuri incandescente. Şi când cele zece tone de metal se mântuiră, prin orificiul de scurgere se porni o nouă şi ultimă furtună, o enormă rafală de flăcări şi scântei; era efectul maşinii cu vapori, care-şi sufla jetul el e aer destinat să isprăvească de golit creuzetele şi al cărui curent trecea acum în mod liber, într-un adevărat iureş infernal. Dar încă de pe acum fonta începea să se răcească şi orbitoarea lumină albă se transforma într-un roz, apoi roşu, după care se scufunda într-un cenuşiu tern. Scânteile se stinseseră, câmpul cu albăstrele de azur şi cu spice de aur fusese secerat. Şi, foarte repede, întunericul se lăsă iarăşi, în vreme ce umbrele cuprinseră hala, furnalul şi construcţiile vecine, iar felinarele păreau că-şi reaprind din nou steluţele lor palide. Şi nu se mai putu zări decât un grup de muncitori agitându-se într-un mod nu tocmai lămurit; era Petit-Da, ajutat de doi dintre tovarăşii săi de lucru, care astupau orificiul de scurgere a fontei din furnal, folosindu-se de un nou tampon din cărămidă refractară, în liniştea adâncă ce domnea, fiindcă, pentru a înlesni munca aceasta, opriseră chiar atunci maşina cu vapori care producea curentul de aer.

— Şi-acum, dragul meu Morfain, sper c-ai să te duci să te culci, nu-i aşa? reluă Jordan.

— Oh, nu, rămân aici, măcar în noaptea asta.

— Cum, ai de gând să stai de veghe şi să faci şi a treia noapte albă?

— Nu chiar aşa, avem amenajat aici un loc pentru odihnă, cu un pat de campanie, pe care se poate dormi foarte bine. Fi-miu şi cu mine o să facem cu rândul de gardă câte două ore, schimbându-ne unul pe altul.

— Dar e de-a dreptul inutil, fiindcă nu mai avem niciun motiv de îngrijorare… Hai, Morfain, fii înţelegător şi du-te să te culci liniştit, în patul dumitale.

— Nu, nu, dom’ Jordan, lăsaţi-mă să fac după cum îmi spune capul ăsta al meu... Nu mai e niciun pericol, dar vreau să-mi dau eu singur seama cum stau lucrurile, până mâine. Altminteri n-aş fi liniştit.

Jordan împreună cu Luc trebuiră să-l lase acolo, după ce-i mai strânseră o dată mâna. Şi Luc păstra în sufletul lui o adâncă emoţie, ducea cu el amintirea unei figuri cu adevărat măreţe, în care se întruchipa întregul trecut de muncă dureroasă şi de supunere docilă, întreaga nobleţe a lungii activităţi zdrobitoare a umanităţii pentru a se putea ajunge la odihnă şi fericire. Şi asta începând de la anticii Vulcani, care reuşiseră să îmblânzească focul, începând din timpurile eroice de care pomenea Jordan, când primii făurari topeau minereul într-o bortă săpată-n pământ, unde ardea laolaltă cu lemnul. În ziua aceea – ziua în care omul a cucerit fierul şi l-a fasonat după nevoile lui, devenind stăpânul lumii – s-a deschis era civilizaţiei pe pământ. Şi Morfain, trăind în grotele lui dintre stânci, dăruit cu totul muncii şi plin de mândrie pentru efortul pe care-l depunea, îi apărea lui Luc ca un scoborâtor direct al acestor truditori de la obârşia omenirii, al căror atavism îndepărtat răbufnea la el când îşi dăruia forţa muşchilor fără să se plângă măcar o dată, resemnat şi liniştit, aşa cum sunt numai zorii când se ivesc ca să dăruiască lumină societăţii. Câtă sudoare de acest fel, câte braţe obosite şi frânte, de-a lungul miilor de ani! Şi nimic nu se schimbase în viaţa oamenilor, focul acesta cucerit continua să-şi aibă victimele şi sclavii săi, care-l întreţineau şi-şi pârjoleau sângele cu speranţa că-l vor îmblânzi cândva, în vreme ce privilegiaţii acestei lumi trăiau în lux şi trândăvie, lăfăindu-se în locuinţe noi şi confortabile. Morfain, întocmai ca un erou legendar, nu avea nici măcar aerul că bănuieşte nedreptatea monstruoasă, habar neavând de revoltele şi furtuna care mocnea, veghind impasibil la postul lui în nişte condiţii ucigătoare, acolo unde strămoşii lui îşi dăduseră ultima

suflare şi unde el însuşi murea puţin câte puţin, cum se consumă o făclie, ca o jertfă socială de o măreţie rar întâlnită. Şi, după aceasta, lui Luc îi veni în minte o altă imagine, aceea a lui Bonnaire, celălalt erou al muncii, angajat în luptă cu oprimatorii şi exploatatorii, pentru ca dreptatea să triumfe, un muncitor care se devotase cauzei tovarăşilor săi de lucru, până la sacrificiul propriei sale pâini. Oare toată această mulţime de oameni care suferă nu gemuse îndeajuns sub poveri? Oare nu venise încă ora eliberării din lanţurile sclaviei? Ce rezultate admirabile s-ar obţine, când fiecare s-ar şti, în sfârşit, cetăţean liber al unei societăţi înfrăţite, în care pacea şi armonia s-ar naşte din justa repartiţie a muncii şi a bogăţiilor!

Şi-n vreme ce Jordan se oprise pentru o clipă la ghereta paznicului de noapte ca să-i dea un ordin, Luc, coborând înaintea lui scara tăiată în stâncă, avu în faţa ochilor o imagine stranie, care în cele din urmă îl emoţiona. În spatele tufişurilor, printre stâncile prăbuşite, zări în mod limpede furişându-se o pereche de tineri, două umbre înlănţuite, cu braţele trecute unul pe după mijlocul celuilalt şi cu gurile contopite într-un lung sărut. Recunoscu fata, înaltă, blondă, superbă, Ma-Bleue, cu ochii ei albaştri care îi dominau întreaga figură. Cât despic băiat, era fără îndoială Achille Gourier, fiul primarului, băiatul acela frumos şi mândru, a cărui atitudine plină de dispreţ şi de revoltă pentru burghezia în descompunere, din care făceau parte înşişi părinţii lui, O remarcase la el încă de la Guerdache. Îşi petrecea vacanţa hoinărind pe potecile râpoase ale munţilor Bleuses, de-a lungul torentelor sau în mijlocul pădurilor de brazi, vânând sau pescuind neobosit. Fără îndoială că se-ndrăgostise de această fată sălbatică şi nespus de frumoasă, în jurul căreia roiau zadarnic numeroşi băieţi; şi fata, la rândul ei, trebuie că s-a lăsat cucerită la apariţia acestui Făt-Frumos, în care vedea întruchipându-se visele ei de viitor, făurite în pustietatea şi asprimea vieţii în

care trăia. Viitorul, viitorul! Nu era oare tocmai viitorul ceea ce se înălţa în faţa ochilor mari şi albaştri ai lui Ma-Bleue, atunci când zăbovea pe gânduri în pragul grotei de stânci, cu privirea pierdută-n depărtări? Tatăl şi fratele ei vegheau acolo, sus, şi fata se furişa acum printre râpele colţuroase. Viitorul îl reprezenta în ochii ei acest băiat înalt şi delicat, acest fiu de burghez, dar care-i vorbea drăguţ, ca unei doamne, jurându-i s-o iubească mereu. Luc, înmărmurit, simţi la început o strângere de inima la gândul durerii pe care ar încerca-o tatăl fetei, dacă ar afla de această aventură. Apoi, inima lui fu copleşită de tandreţe şi simţi un suflu mângâietor de optimism la vederea acestei iubiri nestânjenite de prejudecăţi şi atât de gingaşe; nici că exista vreun viitor mai fericit decât acesta pe care-l pregăteau cei doi copii eliberaţi de orice idei preconcepute, jucându-se între ei, sărutându-se şi punând temeliile unei adevărate lumi noi.

Jos, în parc, înainte ca Luc şi Jordan să-şi ureze noapte bună, mai zăboviră un timp împreună.

— Sper cel puţin că nu vi-a fost frig. Sora dumitale nu mi-ar ierta-o niciodată.

— Nu, nu, mă simt foarte bine... Şi mă-ntorc la culcare mulţumit, fiindcă hotărârea mea e acum luată. Am să mă debarasez de o întreprindere care nu mă interesează şi care-i pentru mine numai o sursă necontenită de griji.

O vreme, Luc nu scoase o vorbă, cuprins din nou pe neaşteptate de o proastă dispoziţie, ca şi cum o astfel de hotărâre l-ar fi consternat. Şi, despărţindu-se printr-o ultima strângere de mână prietenească, adăugă:

— Mai aşteaptă totuşi, lasă-mi o zi să mă mai gândesc la chestiunea asta şi mâine seară o să vorbim din nou, după care poţi să iei ce hotărâre vei dori.

Ajuns în cameră, Luc nu se culcă imediat. Ocupa în pavilionul construit odinioară pentru bunicul dinspre partea mamei lui Jordan, doctorul Michon, încăperea vastă în care

acesta îşi trăise ultimii ani din viaţă, înconjurat de cărţile lui; şi, de trei zile, începuse să se obişnuiască şi chiar şi să-i placă mirosul hârtiilor, atmosfera tihnită şi liniştea adâncă ce domneau în jur. Dar în seara aceea, cuprins de febra îndoielilor care-l frământau, simţi, intrând acolo, că se sufocă şi deschise complet una dintre ferestre, rezemându-se cu coatele de pervaz, pentru a se calma puţin înainte de a se trânti în pat. Fereastra aceasta dădea înspre drumul care mergea de la Crêcherie la Beauclair; în faţa lui se-ntindeau câmpuri nelucrate, presărate cu pietre şi stânci şi, de acolo de unde se afla cel, se distingea îngrămădeala diformă a acoperişurilor de case ale oraşului acum adormit.

Vreme de câteva minute, Luc inspiră adânc aerul proaspăt adus de adierile uşoare care veneau dinspre întinderile fără de sfârşit ale câmpiei Roumagne. Noaptea se arăta umedă şi călduţă, în vreme ce o lumină uşoară, albăstrie, părea că picură din cerul înstelat, din loc în loc acoperit de nori bucălaţi. Şi ascultă, cu un aer distrat, mai întâi zgomotele foarte îndepărtate, care stârneau fiori în mijlocul nopţii; apoi recunoscu loviturile ritmice şi înfundate ale ciocanelor hidraulice, care veneau dinspre uzinele Abis, precum şi forja de la atelierele Cyclope, care zi şi noapte răsucea oţelul. Ridică privirea şi căută furnalul de la Crêcherie, tăcut şi-ntunecat, înecat în uriaşa pată de cerneală pe care o azvârlea pe cer promontoriul munţilor Bleuses. Apoi ochii lui coborâră şi se fixară din nou pe acoperişurile înghesuite ale oraşului, al cărui somn greu parcă legănat de clătinarea ritmica a ciocanelor hidraulice, semănând de departe cu respiraţia întretăiată şi gâfâitoare, sacadată, a unui lucrător gigantic, vreun Prometeu trist, înlănţuit aici pentru a suferi chinul unor munci veşnice. Şi nemulţumirea lui crescu din ce în ce mai mult, febra care-l cuprinsese nu i se mai potolea, oamenii şi întâmplările din aceste ultime trei zile se îngrămădeau în mintea lui, se ridicau şi defilau prin faţa lui, într-o dezordine tragică de

turmă fără păstor, pe care el, Luc, ar fi dorit s-o călăuzească, să-i arate direcţia în care trebuia să meargă, îl frământa din ce în ce mâi mult o problemă care, acum, îi provoca insomnii, de vreme ce nu reuşea să-i afle soluţia.

La un moment dat i se păru că aude sub fereastră, de cealaltă parte a drumului, printre mărăcinişuri şi stânci, mi zgomot altfel decât celelalte din jur, dar atât de plăcut şi de delicat, încât nici nu putu să-şi dea seama de unde provine. Era oare bătaia din aripi a vreunei păsări sau mişcarea uşoară a vreunei insecte printre frunze? Privi mai cu atenţie, dar nu văzu nimic în afara întunericului care părea că se unduieşte la nesfârşit. Fără îndoială ca se înşelase. Dar zgomotul reîncepu şi mai aproape de fereastră. Cuprins de curiozitate şi emoţie, pe care nu şi le putea explica nici lui însuşi, se străduí să scruteze întunecimile de al ară şi reuşi în cele din urmă să desluşească o formă estompată, palidă şi delicată, care părea că pluteşte pe deasupra ierburilor. Şi nu-i venea să creadă dacă-i vis sau aievea, i se părea că-i o himeră, când, din câteva salturi uşoare ca de căprioară, o femeie străbătu drumul şi-i aruncă un mic bucheţel de flori cu un gest atât de stângaci, încât îl atinse peste faţă, uşor ca un alint. Era un mic bucheţel cu garoafe de munte, culese de printre stânci, care răspândeau un parfum atât de puternic, încât năpădi întreaga încăpere.

Josine! Ghici că era Josine, o recunoscu în acest nou semn de mulţumire izvorât din adâncul inimii ei, în acest gest delicat de recunoştinţă fără de sfârşit! Şi scena era încântătoare, în această semiobscuritate, la această oră târzie, fără ca el să-şi poată explica cum de se afla acolo şi-n ce chip putuse să scape şi să vină; probabil că Ragu se afla într-o echipă de noapte şi Josine pândise întoarcerea lui Luc. Acum însă, fără să fi rostit niciun cuvânt, neavând decât de dăruit aceste flori sălbatice, trimise printr-un gest atât de frumos, fugea, se pierdea în bezna câmpiei aride; şi abia atunci Luc observă o altă umbră, mică de tot, Nanet

fără îndoială, care alerga pe lângă ea. Se pierdură în noapte şi tânărul nu mai auzi iarăşi decât ciocanele hidraulice ale uzinelor Abis, lovind ritmic în depărtare. Nemulţumirea lui de până atunci nu se stinsese câtuşi de puţin, dar îşi simţea întreaga făptură pătrunsă de o căldură care parcă îi dădea forţe noi, de neînvins. Mirosi cu nesaţ micul bucheţel de Flori. Ah! bunătate care eşti inelul de legătură al sentimentelor fraterne, tandreţe care numai tu singură eşti în stare să cimentezi fericirea, dragostea, care vor salva şi reface din temelii omenirea!

V

Luc stinse lumina şi se culcă, sperând că oboseala corpului şi sufletului care-l frângea îl va cufunda într-un somn adânc, ce-i va potoli în cele din urmă febra. Dar, în liniştea adâncă, în întunericul profund al camerei vaste, nu putu să pună pleoapă pe pleoapa, ochii lui rămaseră larg deschişi în întuneric şi o insomnie cumplită îl ţinu treaz, pradă unor gânduri contradictorii care-l măcinau.

Şi imaginea Josinei îi revenea mereu în faţa ochilor, diafană, cu faţa ei de copil, de un farmec atât de dureros. O revăzu, cu faţa scăldată-n lacrimi, flămândă, terorizată, aşteptând la poarta uzinelor Abis; o revăzu în cabaret, aruncată pe uşă afară de Ragu printr-un gest atât de violent, încât sângele ţâşnise din mâna ei mutilată; o revăzu pe grămada de prundiş, lângă apa Mionnei, părăsită în noaptea de groază şi nemaiavând altă soluţie, pentru a pune capăt foamei sale de nenorocit animal vagabond, decât să se scul unde pentru totdeauna în râu. Şi la ora aceea, după trei zile de neaşteptate descoperiri, aproape halucinante, ce i le hărăzise cu totul întâmplător soarta, începând cu imaginea locuinţelor şi sfârşind cu tabloul muncii nedrept repartizată între oameni, dispreţuită şi desconsiderată, socotită o ruşine socială şi având drept răsplată sărăcia atroce a celor mulţi, tot ceea ce văzuse şi auzise, întreaga mizerie a lumii acesteia îi apărea ca fiind întruchipată în exemplul înspăimântător al fetei acelea nefericite, din cauza căreia îşi simţea sufletul adânc tulburat.

Apoi alte şi alte amănunte se îngrămădiră, zorite să-l tortureze prin imaginea lor obsedantă. Vedea teroarea care sufla pe deasupra străzilor întunecate ale Beauclairului, unde tropăia valul de nenorociţi şi dezmoşteniţi, visând în taină la răzbunare. Vedea născându-se în sânul familiei Bonnaire ideile revoluţiei inevitabile, organizare şi calculate, în vreme ce şomajul silea membrii ei să strângă cureaua, în locuinţa lor săracă, rece şi goală, unde lipsea chiar şi strictul necesar. Vedea apoi, la Guerdache, neruşinarea luxului degradant, plăcerile otrăvitoare care desăvârşeau distrugerea clasei privilegiaţilor, această mână de burghezi îmbuibaţi care vegetau în trândăvie, îndopaţi până peste cap cu bogaţii dobândite pe nedrept, pe care le furau din munca şi lacrimile imensei majorităţi a lucrătorilor. Vedea totuşi chiar că şi aici, la Crêcherie, unde se afla acest furnal ce păstra oarecari tradiţii bune şi unde niciun muncitor nu se plângea, efortul cumplit ai lucrătorilor parcă lovit de un blestem, păstrat mereu sub forma lui dureroasă de-a lungul anilor, fără speranţa ca va duce cândva la eliberarea neamului omenesc, la scuturarea jugului sclaviei şi la clădirea unei lumi a dreptăţii şi-a păcii. Şi auzea Beauclairul trosnind din toate încheieturile, căci lupta începuse de pe acum şi cuprinsese toate păturile sociale, în vreme ce un vânt de nebunie şi de ură trecea pe deasupra orăşelului, chinuind minţile oamenilor. Drame monstruoase întinau căminele, aruncau în murdăria canalelor părinţi şi copii. Se minţea, se fura, se ucidea. Drumul mizeriei şi-al foametei era presărat în mod fatal cu crime, femei care se vindeau, bărbaţi care cădeau în darul beţiei, animale exasperate care dădeau buzna în viaţă pentru a-şi satisface viciile. Şi mult prea multe semne îngrozitoare prevesteau inevitabila catastrofă care se apropia, prăbuşirea în noroi şi sânge a scheletului vechii orânduiri.

Atunci, zguduit de aceste imagini care proroceau ruşinea

şi pedeapsa, deplângând din adâncul fiinţei lui sensibile omenirea, Luc avu în faţa ochilor fantoma palidă a Josinei, cu zâmbetul ei atât de blând şi care, revenind din adâncul întunecimilor dese, întindea înspre el braţele, într-o chemare emoţionantă. Pentru Luc nu mai exista din clipa aceea decât Josine, iar în spatele ei doar edificiul putred, ros de lepră, care se va surpa. Ea singură întruchipa victima societăţii, mică lucrătoare firavă, muritoare de foame, cu mâna rănită, pe care prostituţia urma s-o rostogolească în cloacă; ea singură întrupa, cu figura ei atât de jalnică şi totuşi fermecătoare, mizeria salariatului. În clipa aceea, Luc trecea prin aceleaşi suferinţe prin care trecea şi ca, simţea nevoia s-o salveze şi, odată cu aceasta, visa într-un mod nebunesc să salveze şi Beauclairul. Dacă vreo putere suprapământeană i-ar fi dăruit forţele necesare, ar fi transformat oraşul măcinat de egoism într-un oraş fericit al armoniei şi înţelegerii dintre oameni, tocmai pentru a o face pe ea să fie fericită. Şi simţi deodată că, într-adevăr, acest vis care la început i se părea că vine de departe, îl purtase în el, dintotdeauna, încă de pe vremea când locuia într-un cartier sărac din Paris, printre eroii necunoscuţi şi victimele jalnice ale muncii. Era un soi de nelinişte lăuntrică, întrezărea un viitor pe care totuşi nu îndrăznea să-l precizeze, se simţea însărcinat cu o misiune sfântă, dar nu tocmai clară. Apoi, dintr-odată, confuzia în care se zbătea încă se risipi, ceasul înţelegerii sună pe neaşteptate, grav şi decisiv. Josine murea de foame, Josine plângea în hohote, şi lucrul acesta nu se mai putea tolera multă vreme. Trebuia, în sfârşit, să acţioneze, să sară de îndată în ajutorul acelora care trăiau în mizerie şi suferinţă, ca să pună capăt nedreptăţii.

În cele din urma, Luc, frânt de oboseală, aţipi. Dar, deodată, avu impresia că aude nişte glasuri care-l chemau şi sări în sus din pat. Nu erau oare nişte tânguiri îndepărtate? Nu auzise niscai nenorociţi ajunşi în prag de

moarte strigând după ajutor? Ridicat în capul oaselor, trăgea cu urechea, dar în jur nu mai era decât întunericul înfiorător. Îşi simţea inima aproape moartă, cuprinsă ca într-un cleşte de o nelinişte groaznică şi avea certitudinea că în acea clipă chiar milioane de sărmane fiinţe omeneşti trăgeau să moară, strivite de nedreptatea socială. Apoi, când, cutremurat de groază, se nărui din nou cu capul pe pernă, cuprins iarăşi de somnolenţă, glasurile răsunară pentru a doua oară şi-l forţară să se ridice şi să iscodească iar în jur. În toropeala ce-l dobora, senzaţiile din cursul zilei căpătau o şi mai mare amploare, deveneau de o ascuţime extraordinară. Şi, începând din acel moment, nu mai putu să se refugieze în somn, fără să audă glasurile acelea crescând în jurul lui, implorându-l cu ardoare să găsească o ieşire din impasul în care Luc era conştient că se află, dar pe care nu l-ar fi putut totuşi defini cu precizie, încotro s-o pornească, pentru a începe mai grabnic lupta? Ce era de făcut, cum să acţioneze ca să fie sigur de victorie? Nu ştia şi suferea cumplit din pricina coşmarului tulbure în care se zbătea. Bâjbâia, ca în preajma unei aurore de la care lumina venea mult prea încet şi-ncerca senzaţia că întinde mâinile după un lucru care, ori de câte ori era pe punctul să-l atingă, se topea în nefiinţă. Şi iată că, din masa aceea a glasurilor, nu-l mai auzea decât pe al Josinei, care plângea şi implora. Numai ea se mai afla în clipa de faţă acolo, îi simţea şi acum mângâierea caldă a sărutului pe care îl depusese pe mâna lui, sorbea cu nesaţ parfumul micuţului buchet de garoafe aruncat de ea şi a cărui aromă sălbatică i se părea că umple toată încăperea.

Din acel moment, Luc nu se mai strădui să-şi alunge insomnia de care era stăpânit şi nici să-şi găsească din nou vreo fărâmă de linişte. Se sculă, aprinse lumânarea şi se plimbă o vreme prin cameră. Nu voia să se mai gândească la nimic, sperând ca în felul acesta să-şi limpezească mintea de ideile care-l obsedau. Şi încercă să-şi îndrepte

atenţia asupra lucrurilor ce-l înconjurau, examina câteva gravuri vechi, atârnate pe pereţi, mobilele vechi care trădau înclinaţiile spre studiu şi simplitate ale doctorului Michon, întreg aspectul venerabil al acestei încăperi unde se făceau simţite bunătatea, înţelepciunea şi adâncul spirit de dreptate al fostului locatar. Apoi, biblioteca îi stârni în cele din urmă interesul în mod deosebit. Era un dulap destul de mare, cu uşi din sticlă, unde vechiul fourierist şi bătrânul saint-simonist strânsese laolaltă o colecţie foarte bogată a tuturor operelor umanitariştilor care-l pasionaseră în tinereţe. Toţi filosofii socialişti, toţi apostolii noilor idei, se găseau acolo: Fourier, Saint-Simon, August Comte, Proudhon, Cabet, Pierre Leroux şi mulţi alţii încă, o adevărată colecţie completă, până la cei mai mărunţi discipoli. Şi Luc, cu lumânarea în mână, examina, citea numele autorilor şi titlul lucrărilor de pe cotorul volumelor, le număra, se minuna de varietatea mare de cărţi, de cantitatea enormă de germeni ce se aflau între coperţile lor, de ideile bune care dormeau acolo, aşteptând semănătorul care să le împrăştie.

Citise mult până acum, cunoştea textele fundamentale ale majorităţii dintre aceste lucrări. Sistemul filosofic şi social al fiecăruia dintre aceşti autori îi era familiar. Dar încerca un simţământ nou, descoperindu-i pe toţi aceştia reuniţi acolo, într-un front compact. Niciodată nu avusese o idee atât de limpede despre forţa lor, despre numărul mare al lor, despre contribuţia lor valoroasă la înţelegerea evoluţiei omenirii. Era vorba despre nişte oameni înaintaţi, o adevărată avangardă a secolului viitor, care, încetul cu încetul, vor fi urmaţi de imensa armată a poporului. Mai cu seamă ceea ce îl impresiona, văzându-i în felul acesta alături unii de alţii, amestecaţi laolaltă într-un mod paznic, era unitatea lor profundă, pe care le-o dăruia cu o forţă suverană frăţia de idei. Fiindcă şi dacă existaseră păreri diferite, care odinioară le dăruiseră fiecăruia o personalitate

aparte, precum şi dispute înverşunate de idei între unii şi alţii, astăzi îi apăreau cu toţii ca înfrăţiţi, împăcaţi prin idealul lor comun, prin aceleaşi adevăruri, unice şi imuabile, care-i călăuziseră pe toţi deopotrivă. Şi marele îndemn care izvora din operele lor era legea omeniei, de-a cărei credinţă erau stăpâniţi cu toţii, precum şi a dragostei pentru dezmoşteniţii acestei lumi, ca şi ura împotriva nedreptăţii sociale şi credinţa în munca salvatoare.

Deschizând biblioteca, Luc vru să aleagă una dintre cărţi. Pentru că nu poate dormi, o să citească vreo câteva pagini, aşteptând să-i vină somnul. Ezita o clipă, apoi se hotărî să ia un mic volumaş, în care un discipol de-al lui Fourier rezumase întreaga doctrină a maestrului lui. Titlul îl impresionase în mod deosebit: *Solidaritatea;* oare nu era tocmai aceasta ceea ce-i trebuia în clipa aceea mai mult, câteva pagini care să-l întărească şi să-i dea speranţe? Se trânti din nou pe pat şi începu să citească, absorbit în curând cu totul ca de o dramă sfâşietoare, care dezbătea soarta neamului. Concentrată la maximum, extrăgând în felul acesta seva adevărurilor pe care le formula, doctrina fourieristă căpăta o forţă extraordinară. Cunoştea deja toate aceste lucruri, le mai citise în înseşi lucrările maestrului, dar niciodată nu-l impresionaseră în aşa măsură, niciodată nu-l cuceriseră atât de deplin. Oare în ce fel de dispoziţie sufletească se afla, în ce moment hotărâtor din destinul său se găsea, pentru ca mintea şi inima să-i fie în asemenea măsură pasionate de ceea ce citea, aflând dintr-odată direcţia precisă în ceea ce priveşte drumul ce-l avea de urmat? Micul volum căpăta viaţă şi totul dobândea un sens nou, alert, ca şi cum în faţa ochilor lui luau naştere şi prindeau aripi fapte autentice.

Întreaga doctrină a lui Fourier se găsea concentrată acolo. Ideea genială era tocmai aceea de a utiliza conştiinţa oamenilor ca pe o forţă vie. Cea mai mare şi mai catastrofală eroare a catolicismului a fost aceea că, vrând

să îmblânzească omul, s-a străduit să distrugă tocmai ceea ce era omenesc în el, transformându-l într-un soi de sclav al lui Dumnezeu, tiran şi inexistent. Pasiunile, în societatea liberă a viitorului, urmau să producă tot atâta bine cât rău produseseră în societatea încătuşată şi terorizată a veacurilor precedente. În ele erau întruchipate dorinţele nemuritoare, unica sursă de energie care impulsionează mersul înainte al universului, precum şi focul lăuntric generator de voinţă şi tărie, care dăruieşte fiecărei fiinţe puterea de a acţiona. Privat de pasiune, omul ar fi infirm, ca şi cum ar fi lipsit de unul dintre simţuri. Dorinţele omului, refulate, strivite până acum, ca şi cum ar fi fost vorba de cine ştie ce lucruri vătămătoare, nu ar mai reprezenta, în momentul în care ar fi, în sfârşit, eliberate, decât nişte pricini de bucurie generala, tinzând spre armonie şi înlăturând din calc greutăţile vieţii, pentru ca în final să dăruiască înţelegerea, ca expresie definitivă a fericirii universale. Şi nu vor mai exista pe lume egoişti, nu vor mai exista nici leneşi, vor exista numai oameni însetaţi după înţelegere şi armonie, care vor porni umăr la umăr, ca fraţii, în ziua în care îşi vor da seama că drumul este destul de larg să-ncapă cu toţii comod şi fericiţi; vor dispare victimele cumplitei sclavagii, ce apăsa greu asupra muncitorilor meşteşugari şi pe care în trecut îi extenua lucrul supraomenesc, excesiv, în condiţii grele, dar care acum, când repartiţia muncii ar fi judicios întocmită, distribuindu-se fiecăruia partea lui de sarcini din activitatea comună, vor fi gata oricând să pună cu bucurie umărul la treabă.

Apoi, alt lucru bun pe care-l aducea era acela că munca devenea din nou un titlu de cinste, o obligaţie cetăţenească şi o pricină de mândrie, un izvor de sănătate şi bucurii, raţiunea însăşi a vieţii. Aşezând munca pe baze noi şi considerând-o o obligaţie socială şi o regulă a vieţii, se ajungea să se reorganizeze însăşi întreaga societate. Fiindcă nu mai era vorba de o trudă impusă cu forţa unor

oameni învinşi de viaţă, unor oameni cu un salariu de mizerie, striviţi sub poveri şi trataţi ca nişte vite înfometate, ci de o activitate acceptată în mod deliberat de toţi membrii societăţii, repartizată potrivit preferinţelor şi pregătirii fiecăruia şi practicată într-un număr anumit de ore, nu exagerat de mare şi după un program alcătuit prin rotaţie, la alegerea muncitorilor. Un oraş sau o comună erau în felul acesta doar o imensă adunătură de oameni, în care nu exista niciun leneş şi unde fiecare cetăţean îşi aducea partea lui de efort la opera generală de care comunitatea avea nevoie ca să trăiască. Tendinţa spre acord, spre armonia finală, apropia locuitorii unei astfel de comunităţi, îi făcea să se grupeze şi să-şi repartizeze ei înşişi sarcinile. Şi era prezentat acolo întregul mecanism al divizării la nesfârşit a muncii, oamenii având posibilitatea să-şi aleagă meseria pe care ar face-o în felul acesta cu mai multă plăcere, încetând de altminteri să mai fie ţintuiţi în acelaşi gen de activitate şi trecând, după pofta inimii, de la una la alta. Evident, aceste transformări nu s-ar petrece dintr-odată în întreaga lume, ci s-ar începe numai cu o mică parte a ei, experimentându-se la început sistemul asupra unei comune cu câteva mii de suflete, pentru a face din ea un exemplu grăitor; şi visul prinzând viaţă, se va crea mai apoi falanga, ca unitate de bază a marii armate sociale, se va clădi falansterul, casa comună. Pentru început, nimic nu era mai simplu, pentru a se ieşi din starea actuală de încordare, decât să se facă apel la bunăvoinţa tuturor, la toţi aceia care sufereau de pe urma unei nedreptăţi atât de mari şi de dureroase. Se vor asocia şi se vor pune bazele comuniunii dintre fondurile materiale, munca şi talentul de care dispuneau. Se cerea acelora care la ora actuală aveau fondurile necesare, acelora care puteau folosi braţele şi acelora care posedau inteligenţa să se înţeleagă între ei şi să se unească pentru a-şi pune resursele în comun. Fabricile ar putea produce cu o energie sporită şi ar exista

mult mai mult belşug, toţi s-ar îmbogăţi datorită unor beneficii pe care le-ar împărţi cât mai echitabil posibil, până în ziua în care resursele materiale, munca şi talentul nu ar mai reprezenta decât unul şi acelaşi lucru, ar deveni patrimoniul comun al unei societăţi libere şi fraterne, unde totul ar li în sfârşit al tuturor, pe baza armoniei ce s-ar realiza în felul acesta.

Şi din fiecare pagină se desprindea strălucirea plină de căldură a cuvântului „Solidaritate”, care dăduse titlul cărţii, razele luminau ca nişte faruri. Dreptatea omului era sigură, adevărul era absolut, un adevăr pe care ştiinţa l-a demonstrat şi care devenea veşnic şi irevocabil. Munca trebuia să fie o sărbătoare. Fericirea unora n-ar mai fi fost posibilă decât prin fericirea altora. N-ar mai exista nici invidie, nici minciună, atâta vreme cât s-ar afla loc suficient pe acest pământ pentru bucuria tuturor, în mecanismul social, orice altfel de maşinării intermediare vor fi distruse, ca nişte lucruri inutile, menite să submineze puterea; însuşi comerţul se găsea în felul acesta condamnat, consumatorul luând ceea ce avea nevoie direct de la producător. Dintr-o singură tăietură de coasă ar fi raşi de pe suprafaţa pământului toţi paraziţii, numeroasele buruieni care se hrănesc din seva naivităţii sociale, din starea de încordare şi din permanentele, neînţelegeri în care se împotmolesc până peste cap oamenii. Fără armată, fără tribunale, fără închisori. Şi, înălţată în sfârşit deasupra tuturor, în această apoteoză măreaţă a vieţii, dreptatea triumfa, ardea ca un soare alungind mizeria, dăruind fiecărei fiinţe care venea pe lume dreptul la viaţă, la pâinea cea de toate zilele şi realizând pentru fiecare fericirea deplina şi reală la care avea dreptul.

Luc se oprise din citit şi rămăsese pe gânduri. Avea în faţa ochilor întreg secolul al nouăsprezecelea, măreţ şi eroic, ce-şi continua lupta şi eforturile lui atât de dureroase şi pline de curaj pentru dobândirea adevărului şi dreptăţii.

De la un capăt la altul al veacului nu vedeai decât invincibila mişcare democratica ce ridica poporul la luptă. Revoluţia burgheză nu făcuse altceva decât că adusese pe alţii la putere, mai trebuia încă un secol pentru ca evoluţia să se desăvârşească şi pentru ca întregul popor să aibă partea lui de drepturi. Seminţele germinau în vechiul sol al monarhiei, brăzdat fără încetare; şi, pornind din zilele lui 1848, problema condiţiilor de viaţă ale salariaţilor începuse să se pună în mod clar, revendicările muncitorilor se precizau din ce în ce mai mult, zdruncinând noul regim burghez care ajunsese la putere şi al cărui aparat de oprimare, egoist şi tiranic, putrezea la rândul lui. Şi acum, în pragul noului secol, de îndată ce mişcarea progresistă mereu crescândă a poporului va mătura vechea orânduire socială, organizarea muncii pe baze noi va fi chiar temelia societăţii viitoare, care nu se va putea sprijini decât pe o dreaptă repartiţie a bogăţiilor ţării. Aici se afla chezăşia succesului întregii etape noi, care se impunea ca o necesitate. Când lumea veche trecuse de la sclavie la sistemul de salarizare burghez, criza violentă care făcuse să se prăbuşească domniile era doar un fleac pe lângă această criză groaznică, ce de o sută de ani zguduia şi devasta popoarele, această criză a sistemului de salarizare burghez care, evoluând, se transformase în cu totul altceva decât fusese iniţial. Şi din acest altceva trebuia să se nască oraşul fericit şi frăţesc de mâine.

Încetişor, Luc aşează micuţa carte pe noptieră şi suflă în lumânare. Citise, era acum liniştit şi simţea revenindu-i somnul tihnit şi odihnitor. Lectura aceasta nu era decât un răspuns clar formulat la o seamă de întrebări presante şi la o serie de îndemnuri pline de nelinişte, venite din adâncul fiinţei lui şi care-l tulburaseră nespus de mult. Şi, lucru curios, chemările de mai înainte nu-i mai răsunau în urechi, ca şi cum dezmoşteniţii care le scoteau, siguri că fuseseră auziţi, se înarmaseră de acum înainte cu răbdare. Sămânţa

fusese aruncată, recolta s-ar putea culege cât de curând. Micuţa carte, încăpută pe mâinile unui apostol şi erou, părea că şi-a îndeplinit misiunea, la momentul istoric hotărât de evoluţia societăţii. Luc nu mai avea febră şi nici nu se mai frământa neliniştit, deşi soluţia practică a problemei care-l obseda părea că a rămas în suspensie. Se simţea însă pătruns de idee, ferm convins că aceasta va fi generatoare de fapte. Probabil ca a doua zi chiar, dacă somnul din timpul nopţii îi va fi bun, va găsi şi aceasta soluţie practică. Şi cedă în cele din urmă imensei lui nevoi de odihnă, cufundându-se cu plăcere într-un somn adânc, cu mulţumirea omului căruia toate i-au mers din plin.

A doua zi, când se trezi, pe la orele şapte, primul gând al lui Luc, văzând soarele ridicându-se pe bolta cerului extraordinar de limpede, fu să se ducă, fără să-i mai anunţe pe cei doi Jordan, şi să suie scara stâncoasă către furnal. voia să-l revadă pe Morfain, să vorbească împreună cu el şi să lămurească anumite amănunte. Pornea astfel ascultând de un soi de inspiraţie neaşteptată, doritor mai cu seamă să-şi facă o părere exactă asupra vechii mine părăsite, presupunând că maistrul turnător, ca un adevărat fiu al locurilor, trebuia să cunoască fiecare pietricică din munte. Morfain, pe care-l găsi, în cele din urmă, complet restabilit, după o noapte petrecută în cea mai mare parte lângă furnal, se înflăcără de îndată ce Luc îi vorbi despre mină. Avusese părerea lui în această privinţă, pe care nimeni n-o asculta, cu toate că o repetase în nenumărate rânduri. După el, bătrânul Laroche, inginerul, avusese ghinionul să dispară prea curând şi înainte de aceasta să abandoneze mina, de îndată ce exploatarea ei încetase să mai fie o afacere avantajoasă. Fără îndoială, filonul devenise execrabil, minereul conţinea un procent atât de mare de sulf şi fosfor încât nu se mai putea extrage nimic bun din el pentru fontă. Dar Morfain rămânea convins că se ajunsese doar la o venă proastă şi că dacă s-ar proceda în aşa fel

încât să se extindă galeriile sau mai bine să se deschidă altele noi, pe una dintre laturile strungii ce o cunoştea el, vor reuşi să găsească minereu la fel de bun ca altădată. Şi îşi baza afirmaţiile pe oarecare observaţii pe care le făcuse, ca şi pe cunoştinţele lui exacte cu privire la toate stâncile din împrejurimi, pe care se urca, examinându-le fiecare dintre versanţii lor, de patruzeci de ani. Evident, nu avea studii aprofundate, nu era decât un biet muncitor, care nu cuteza să se contrazică cu domnii ingineri. Totuşi, de mirare că nimeni nu se încrezuse în vorbele lui şi că nici nu încercase măcar să se convingă la faţa locului ce ascundea terenul, făcând măcar câteva investigaţii sub stâncă, ci se mulţumiseră cu toţii doar să ridice din umeri de fiecare dată.

Convingerile de neclintit ale acestui om, ca şi seninătatea cu care şi le enunţa îl impresionară de îndată pe Luc, cu atât mai mult cu cât condamna cu asprime inerţia în care zăcuse bătrânul Laroche, precum şi faptul că lăsase-n părăsire mina, când chiar atunci se descoperise procedeul chimic ce-ar fi permis să se utilizeze şi acolo cu profit minereul socotit de proastă calitate. Aceasta denota în ce toropeală şi inerţie căzuse exploatarea uriaşului furnal. Începând de astăzi, mina va fi luată în consideraţie din nou, chiar dacă vor trebui să se mulţumească să trateze chimic minereul extras din ea. Şi ce lucru grozav ar fi dacă s-ar adeveri certitudinile lui Morfain şi dacă s-ar da din nou peste alte filoane bogate şi cu un minereu cu mai puţine impurităţi! Acceptă bineînţeles cu bucurie propunerea maistrului turnător să meargă de îndată să facă o plimbare în direcţia galeriilor părăsite, pentru a putea să i se explice ideea lui chiar pe teren. Fu o excursie plăcută, printre stânci, în singurătăţi sălbatice, aromate cu parfum de levănţică, în dimineaţa aceea limpede şi proaspătă de septembrie. Vreme de trei ore, cei doi bărbaţi se căţărară pe fiecare dintre laturile trecătorii, vizitară grote, păşiră

peste rampe acoperite de pini, pe unde piatra răzbătea întocmai ca oasele din scheletul cine ştie cărui animal monstruos îngropat pe acele meleaguri Puţin câte puţin, convingerile lui Morfain i se transmiteau şi lui Luc, trezindu-i speranţa în adâncul sufletului că acolo se afla o adevărată comoară, pe care lenea oamenilor o abandonase şi pe care pământul, mama cu resurse inepuizabile, era gata să o reverse din nou.

Era trecut de douăsprezece atunci când Luc acceptă să se aşeze la masă acolo, sus, în munţii Bleuses, mâncând ouă şi brânză. Şi, când coborî, aproape de orele două, încântat şi cu pieptul plin de aerul proaspăt respirat pe potecile muntelui, Jordan îl întâmpină cu exclamaţii de bucurie, fiindcă începuse să se neliniştească, neştiind ce a putut să se întâmple cu el. Luc se scuză că nu-i prevenise, povesti că se rătăcise pe platourile munţilor şi că prânzise la nişte ţărani. Îşi permisese această mică minciună fiindcă cei doi Jordan, aflaţi încă la masă, nu erau singuri. Ca de obicei, din două în două săptămâni, marţea, aveau la dejun trei invitaţi: pe abatele Marle, pe doctorul Novarre şi pe institutorul Hermeline. Sœurettei îi plăcea să-i strângă laolaltă şi îi numea, râzând, marele ei consiliu, pentru că cei trei oameni o ajutau în operele ei de binefacere. Proprietatea de la Crêcherie, atât de ferecată de obicei, unde Jordan trăia solitar ca un savant izolat într-o mânăstire, îşi deschidea totuşi larg porţile pentru aceşti trei oameni, socotiţi un fel de prieteni intimi ai familiei; şi nu s-ar fi putut spune că datorau această favoare bunei lor înţelegeri, căci mereu aveau de disputat câte o problemă oarecare; dar discuţiile lor îndelungate o amuzau pe Sœurette, şi gândul că ei constituiau un divertisment pentru Jordan, care-i asculta de fiecare dată surâzând, îi făcea şi mai simpatici în ochii gazdei.

— Atunci înseamnă că ai luat masa? spuse ea adresându-i-se lui Luc. Asta nu te poate împiedica totuşi să iei o

ceaşcă de cafea cu noi, nu-i aşa?

— De acord cu ceaşca de cafea, răspunse el, vesel. Eşti mult prea drăguţă, când nu aş merita decât mustrări.

Şi trecură cu toţii în salon. Ferestrele erau deschise şi sub ele se întindea parcul cu peluzele şi întregul farmec al arborilor lui uriaşi, care răspândeau un parfum încântător. Pe un gheridon, într-un vas de porţelan în formă de cornet, se lăfăia un buchet de trandafiri; trandafirii pe care doctorul Novarre îi cultiva cu dragoste în grădina lui şi din care-i aducea de fiecare dată când dejuna la Crêcherie eue un buchet de felul acesta Sœurettei.

În vreme ce se servea cafeaua, preotul şi institutorul, care încă de la aperitiv nu încetaseră să polemizeze în legătură cu problemele de instruire şi educaţie, îşi reluară disputa.

— În ziua de azi nu mai poţi obţine nimic de la elevi, declara abatele Marle, fiindcă Dumnezeu a fost alungat din şcoli. Dumnezeu luminează mintea omului şi fără El nu poţi pătrunde niciuna dintre tainele lumii.

Foarte înalt, foarte robust, cu nasul implântat pe faţa lui mare şi rotundă, având totuşi trăsături destul de regulate, vorbea cu tonul autoritar şi încăpăţânat al doctrinei înguste pe care o răspândea, socotind că izbăvirea lumii nu poate veni decât de la catolicism, practicat numai după carte şi prin stricta respectare a dogmelor. Şi-n faţa lui, Hermeline, institutorul, pirpiriu şi cu o figură colţuroasă, având o frunte osoasă şi-o bărbie ascuţită, se încăpăţâna la rândul lui, cu o furie rece, la fel de formalist şi de autoritar ca şi interlocutorul său, etalându-şi convingerile despre necesitatea unui progres realizat într-un mod mecanic, prin autoritatea militară şi-a legilor.

— Mai slăbeşte-mă cu Dumnezeu ăsta al tău, care n-a dus niciodată omenirea decât la erori şi ruină... Nu reuşesc să obţin nimic de la elevii mei în primul rând din cauză că sunt luaţi prea devreme de pe băncile şcolii pentru a fi

băgaţi în uzine. Şi apoi şi din pricină că disciplina slăbeşte din ce în ce mai mult şi pentru că profesoru-i de acum înainte fără nicio autoritate. Pe cuvântul meu, dacă mi s-ar fi permis să le dau câteva lovituri zdravene de ciomag, cred că le-aş fi deschis cât de cât ochii!

Şi cum Sœurette, cuprinsă de milă, protesta, el se grăbi să explice. După părerea lui, nu mai exista decât o singură salvare de la corupţia care domnea pretutindeni, şi anume aceea de a impune copiilor o disciplină liberală, adică de a li se infiltra spiritul republican, chiar şi prin forţă dacă ar fi fost necesar, în aţa fel încât acesta să nu-i mai părăsească niciodată. Visul lui era să facă din fiecare elev un slujitor credincios al statului, un sclav al statului, care să-şi sacrifice statului întreaga sa personalitate. Institutorul nu mai vedea nimic dincolo de lecţia însăşi, învăţată de toţi în acelaşi mod şi în acelaşi scop, pentru a servi comunitatea. Cam în felul acesta se prezenta rigida şi trista lui credinţă într-o democraţie ruptă de trecut prin lovituri şi pedepse, dar condamnată din nou la muncă forţată, încercând să instaureze fericirea sub protecţia autoritară şi dominantă a stăpânilor.

— În afara catolicismului nu există decât bezna neagră, repeta cu încăpăţânare abatele Marle.

— Dar catolicismul e pe ducă! strigă Hermeline. Şi pentru asta, în locul lui trebuie să punem bazele unei alte structuri sociale.

Fără îndoială, preotul era conştient de suprema bătălie care se da între catolicism şi spiritul practic al ştiinţei, ca şi de faptul că aceasta din urmă câştiga teren pe zi ce trecea. Dar nu voia să o recunoască, după cum nu recunoştea nici faptul că, puţin câte puţin, biserica lui se golea.

— Catolicismul, reluă el, are încă o structură atât de puternică, veşnică şi de esenţă divină, încât şi voi, când vorbiţi de construcţia nu ştiu cărui stat ateu, în care veţi înlocui pe Dumnezeu cu nu mai ştiu ce maşinărie, în stare

să instruiască şi să guverneze oamenii, nu faceţi nimic altceva decât să copiaţi religia.

— Şi, mă rog, pentru ce nu o maşinărie? strigă Hermeline, exasperat de sâmburele de adevăr care exista în atacul preotului. Roma nu a fost niciodată nimic altceva decât un soi de teasc care a stors sângele omenirii.

Când disputa dintre cei doi ajungea la acest ton violent, doctorul Novarre intervenea, cu aerul lui surâzător şi împăciuitor.

— Staţi să vedem, să vedem care-i adevărul, nu vă aprindeţi aşa. Într-un fel, am impresia că sunteţi pe punctul de a cădea de acord, din moment ce v-aţi acuzat unul pe celălalt că vă copiaţi ideile.

Doctorul Novarre, mic de statură, viclean, cu un nas fin şi nişte ochi vioi în cap, era un spirit tolerant, foarte blând, puţintel cam ironic, care se dăruise întru totul ştiinţei şi refuza să se amestece în problemele politico şi sociale. Ca şi Jordan, afirma că îmbrăţişează adevărul numai în clipa în care era demonstrat în mod ştiinţific. De altminteri foarte modest, chiar puţin cam timid, fără niciun fel de ambiţie, se mulţumea să-şi îngrijească bolnavii pe cât mai bine cu putinţă şi nu avea altă pasiune în afara aceleia de a-şi cultiva şi îngriji boschetele sale de trandafiri, dintre cele patru laturi ale zidului ce-i împrejmuia grădina şi unde trăia cu toiul izolat de lume, fericit şi într-o linişte deplină.

Până în momentul acela Luc se mulţumise să asculte. După aceasta însă, îi reveni în minte lectura din timpul nopţii şi nu se putu stăpâni să nu spună:

— Greşeala care se face în instituţiile noastre de învăţământ e că se porneşte de la premisa falsă cum că omul, prin natura lui, este rău şi că, născându-se, aduce în lume odată cu el spiritul de revoltă şi lenea, ceea ce face necesar un întreg sistem de pedepse şi recompense, dacă se intenţionează să se scoată ceva de la copil. De asemenea s-a făcut din procesul de instruire a elevilor o

adevărată tortură, studiul a devenit la fel de anevoios pentru creierele noastre, ca şi muncile manuale pentru organismul uman. Profesorii noştri au fost transformaţi într-un soi de gardieni pentru ocnaşii azvârliţi în temniţele universitare şi a căror misiune este de a modela inteligenţa tinerilor numai şi numai conform programelor analitice, trecându-i pe toţi prin acelaşi şi acelaşi tipar, fără să ţină seamă câtuşi de puţin de individualităţile atât de diverse ale oamenilor. Profesorii nu mai sunt nimic altceva decât nişte ucigaşi ai iniţiativelor personale, zdrobesc şi înăbuşă sub mormanul prejudecăţilor şi al dogmelor oficiale spiritul critic, cercetarea liberă şi avântul înaripat al talentului individual. Şi, ceea ce e şi mai grav, vatămă prin asta şi formarea caracterelor la fel de profund ca şi inteligenţa, şi printr-un astfel de învăţământ nu se reuşeşte să se formeze decât neputincioşi şi ipocriţi.

Hermeline trebuie că se simţise vizat în mod direct, fiindcă îl întrerupse cu un ton tăios:

— Dar cum vrei oare să se procedeze, domnule? Vino să mă înlocuieşti la catedră şi ai să vezi într-adevăr cu ochii ce ai să obţii de la elevi, dacă nu-i supui unei discipline de felul acesta, în calitatea dumitale de profesor care încarnează pentru ei autoritatea.

— Profesorul, continuă Luc cu aerul lui visător, nu are altă menire în afară de aceea de a stimula energiile. Este un îndrumător al energiilor fiecărui individ luat în parte, însărcinat tocmai să descopere şi să dezvolte aptitudinile copilului, încurajându-l să-i pună întrebări şi dezvoltându-i personalitatea. Există în firea omului o nevoie lacomă de cunoştinţe, o dorinţă de a şti, care ar trebui să reprezinte singurul imbold, unicul mobil al studiului, fără să mai fie nevoie de sistemul pedepselor şi recompenselor. Şi, evident, ar fi de ajuns dacă ne-am mulţumi să dăm posibilitatea fiecăruia să studieze ceea ce-i place şi ceea ce-l atrage mai mult, lăsându-l să se apuce singur de

învăţat, apoi să progreseze în funcţie de propria lui putere de înţelegere şi dăruindu-i prin aceasta bucuria unor neîncetate descoperiri făcute de el însuşi. Oare adevărata soluţie a problemei instruirii şi educaţiei nu este aceea ca oamenii să formeze la rândul lor alţi oameni, pe care să-i trateze într-adevăr ca pe nişte oameni?

Abatele Marle, care îşi terminase de băut ceaşca de cafea, înălţă din umerii săi puternici şi, în calitatea lui de preot căruia dogmele religioase îi conferă atributul de fiinţă care nu greşeşte niciodată, spuse:

— Păcatul e în om şi omul nu poate fi salvat decât prin pocăinţă. Lenea, unul dintre păcatele capitale, nu se poate ispăşi decât prin muncă, şi munca-i o pedeapsa pe care Dumnezeu a impus-o primului om, după săvârşirea păcatului.

— Dar e complet greşit, preasfinţite, spuse cu un ton liniştit doctorul Novarre, lenea, atunci când există realmente la om, vreau să spun atunci când corpul uman refuză să îndeplinească orice fel de activitate, când se opune la cel mai mic efort, este în realitate o adevărată boală. Să fiţi sigur că, în asemenea cazuri, moliciunea aceasta de neînvins prevesteşte grave dereglări interne ale organismului. Altminteri, unde aţi văzut om sănătos care să fie şi leneş în acelaşi timp? Oare o femeie mondenă, care dansează toată noaptea, nu-şi oboseşte ochii mult mai mult din pricina luminii puternice şi nu face un consum de forţă musculară mult mai mare decât o lucrătoare care, stând în faţa măsuţei ei, brodează până la ziuă? Aceşti oameni făcuţi numai pentru plăceri, care o duc fără încetare doar în spectacole şi petreceri epuizante, nu acceptă să îndeplinească într-un fel corvezi la fel de grele ca şi cele ale lucrătorilor care trag la rindea sau asudă la menghină? Şi gândiţi-vă cu cât zor şi cu câtă bucurie ne repezim la distracţii violente, care ne frâng oasele de oboseală, după ce ieşim de la o activitate care ne dezgustă. Cu alte

cuvinte, munca, în general oboseala fizică, este o povară numai atunci când activitatea respectivă nu ne place. Şi cu siguranţă că n-ar mai exista leneşi, dacă nu li s-ar impure oamenilor decât munca agreabilă, aleasă în mod liber de fiecare.

Hermeline înalţă din umeri la rândul său.

— Întrebaţi un copil ce-i place mai mult, gramatica sau aritmetica? O să vă răspundă că nu-i place nici una, nici cealaltă. Avem experienţă în acest domeniu, copilul este ca un pom tânăr pe care trebuie să-l îndrepţi şi să-l corijezi.

— Şi nu poţi să-l corijezi, încheie preotul, de această dată de acord cu institutorul, decât strivind în om tot ceea ce a lăsat acolo ruşinos şi diabolic păcatul strămoşesc.

Se aşternu o clipă tăcerea. Sœurette asculta cu un aer amuzat, în vreme ce Jordan, cu ochii pierduţi în depărtare, privea printr-una dintre ferestre şi îşi lăsa gândurile să rătăcească pe sub arborii giganţi. Cât despre Luc, acesta regăsea în afirmaţiile preotului concepţia pesimistă a catolicismului, îmbrăţişată de exclusiviştii şi adversarii progresului, care susţineau că autoritatea statală nu se poate menţine decât prin forţă. Omul era la originile sale un soi de condamnat, de pierdut, căruia i s-au răscumpărat greşelile, pentru ca apoi să fie din nou un pierdut al soartei... Un Dumnezeu al mâniei şi al răzbunării îl trata drept un copil care săvârşea întruna greşeli. Biserica îi izgonea pasiunile, se lupta de secole pentru a i le nimici, se străduia să ucidă ceea ce e omenesc în om. Şi din nou îi reveneau în minte teoriile lui Fourier, care socotea că trebuie valorificate pasiunile, încurajate şi transformate în energii utile şi creatoare, pentru ca în cele din urmă omul să fie eliberat de apăsarea înăbuşitoare a legilor neantului, care nu sunt nimic altceva decât nişte contracte sociale îngrozitoare, menite să menţină huzurul celor bogaţi şi puternici.

Atunci, plutind încă în visări, Luc reluă încetişor, ca şi

cum s-ar fi gândit cu glas tare:

— Poate că ar fi de ajuns ca omul să se convingă de un adevăr cât se poate de simplu, cum că nu poţi să realizezi maximum de fericire pentru fiecare fără să realizezi maximum de fericire pentru toţi.

Auzind aceste vorbe însă, Hermeline şi abatele Marle începură să râdă.

— Bună treabă! spuse pe un ton ironic institutorul. Pentru a deştepta energiile în om, începe prin a-i distruge interesul personal. Explică-mi şi mie, oare când n-o să mai lucreze pentru el, ce altă pârghie o să-l determine pe om să pornească la acţiune? Interesul personal este ca focul sub un cazan în care fierbe apa, şi în el se află sâmburele genetic al fiecărei opere. Şi tocmai voi, care-l vreţi pe om cu toate instinctele lui, începeţi prin a curăţa pe individ de egoismul lui şi nu vă daţi seama că prin aceasta îl nimiciţi… Contezi, fără îndoială, pe conştiinţa, pe ideea de onoare şi datorie?

— Nu am nevoie să contez pe aşa ceva, răspunse Luc cu acelaşi aer liniştit. De altminteri, egoismul, în accepţia de până acum a cuvântului, ne-a făurit o societate atât de înspăimântătoare, răvăşită de atâtea duşmănii şi suferinţe, încât ar fi cazul într-adevăr să se încerce şi alţi factori mobilizatori. Dar, o spun şi o repet, accept egoismul, dacă înţelegeţi prin asta foarte legitima dorinţă şi nevoia de neînvins ca să ne bucurăm cu toţii de fericire. Departe de mine gândul să distrug interesul personal, încerc, precizându-l, tocmai să îl întăresc, făcând din el ceea ce ar trebui să fie, pentru a crea o societate nouă, unde, prin fericirea tuturor, se va realiza fericirea fiecăruia; şi ar fi suficient să avem convingerea că a munci pentru noi înseamnă a munci pentru toţi. Nedreptatea socială face să încolţească la nesfârşit duşmănia, din care pretutindeni nu se poate recolta decât suferinţă. Şi iată pentru ce-i necesar să se ajungă la o anumită înţelegere şi să se pornească la o

reorganizare a muncii bazate pe ideea că scopul final este atingerea celui mai înalt grad de fericire, care se poate realiza numai şi numai prin însumarea tuturor fericirilor ce domnesc în casele oamenilor alături de care trăim.

Hermeline chicotea, cât despre abatele Marle, acesta interveni iar:

— Iubiţi-vă unii pe alţii este şi morala Domnului nostru Iisus Cristos. Numai că tot El este cel care a spus că fericirea nu o găseşti pe lumea aceasta şi că e o nebunie şi un mare păcat să vrei să realizezi pe acest pământ regatul lui Dumnezeu, carele e în ceruri.

— O să se realizeze totuşi şi aici într-o zi, spuse Luc. Toate eforturile omenirii aflate în plină ascensiune, întregul progres şi întreaga activitate ştiinţifică sunt îndreptate spre construirea societăţii viitoare.

Dar institutorul, care nu-l mai asculta, sări din nou cu gura asupra preotului:

— Ah, nu, preasfinţite, nu începe iarăşi cu promisiunile pentru un paradis cu care-i înşală biserica pe bieţii oameni! De altminteri, Isus, cu care vă lăudaţi, este al nostru, ni L-aţi luat şi L-aţi adaptat la nevoile voastre.

— În fond, El nu era decât un revoluţionar şi un gânditor liber.

Bătălia se porni din nou şi trebui ca doctorul Novarre să-i mai despartă încă o dată, dând dreptate când unuia, când celuilalt. Ca întotdeauna de altminteri, întrebările rămâneau în suspensie, căci niciodată nu se găsea o soluţie decisivă. Cafeaua fusese băută de multă vreme, când Jordan, cu aerul lui visător, fu acela care avu ultimul cuvânt:

— Unicul adevăr se afla în muncă şi lumea va fi într-o zi ceea ce va face munca din ea.

Şi Sœurette, care-l ascultase plină de interes pe Luc, fără să intervină însă niciodată, le vorbi despre clădirea unui cămin pe care avea de gând să îl construiască şi unde să poată fi îngrijiţi copiii mici ai muncitoarelor care lucrau în

uzine. Din acel moment, între medic, institutor şi preot se desfăşură o conversaţie foarte blândă şi foarte amicală cu privire la mijloacele practice prin care să se poată realiza acest cămin, în aşa fel încât să se evite comiterea acolo a abuzurilor care se săvârşesc în alte aşezăminte sociale similare. În parc, umbra arborilor gigantici se întinsese deasupra peluzelor cu iarbă, în vreme ce porumbeii sălbatici ţâşneau printre ierburile înalte, în soarele palid de septembrie.

Erau deja orele patru când cei trei musafiri părăsiră proprietatea de la Crêcherie. Jordan şi Luc îi însoţiră până la primele case ale târgului, pentru a face puţină mişcare. Apoi, în vreme ce se întorceau amândoi, tăind-o de-a curmezişul peste terenurile pietroase pe care Jordan le lăsase în părăsire, tânărul savant dori să facă un ocol, atât pentru a prelungi puţin plimbarea, cât şi pentru a trece pentru câteva secunde pe la Lange, olarul. Îi dăduse voie să locuiască într-un colţ sălbatic şi pierdut al domeniului său, chiar dedesubtul furnalului, fără să-i ceară nici chirie, nici vreun alt fel de plată. Lange, întocmai ca Morfain, îşi improvizase un sălaş dintr-o bortă de piatră, săpată de cine ştie ce vechi torente în stânca munţilor Bleuses, la poalele lor, pe coasta peretelui uriaş care susţinea promontoriul. Construise în cele din urmă trei cuptoare, chiar lângă poalele muntelui, de unde-şi lua şi argila; şi trăia acolo fără stăpâni care să-l bată la cap, într-o libertate şi-o independenţă pe care le dăruia din plin munca lui.

— Fără îndoială că-i un spirit exaltat, spuse Jordan, căruia Luc îi ceruse câteva amănunte. Nu mă miră izbucnirea lui violentă din strada Brias, despre care mi-ai vorbit, şi a avut noroc de i s-a dat drumul, fiindcă povestea putea să ia o întorsătură proastă, într-atât e de deocheat. Dar nici nu poţi să-ţi imaginezi cât e de inteligent şi câtă măiestrie pune în fabricarea oalelor lui simple din pământ, deşi omul se pare că nu are niciun fel de instruire. S-a născut aici, într-o

familie de muncitori săraci, şi-a rămas orfan la zece ani, nevoit să-i ajute pe zidari la lucru, apoi ucenic la un olar şi, în cele din urmă, a devenit stăpân pe sine însuşi, după cum obişnuieşte s-o spună în glumă, de când i-om dat voie să se instaleze pe proprietatea de la Crêcherie... Mă interesează mai cu seamă cum lucrează el cărămizile refractare, fiindcă ştii că mă străduiesc să găsesc o cărămidă care să reziste cel mai bine la temperaturile infernale ale cuptoarelor electrice.

Ridicându-şi privirea, Luc zări printre mărăcini instalaţia lui Lange, o adevărată aşezare primitivă, înconjurată de un mic gard din pietre unite între ele fără mortar. Şi fiindcă zări pe prag o femeie frumoasă, înaltă şi brunetă, stând în picioare, îl întrebă:

— Prin urmare-i însurat?

— Nu, dar trăieşte cu fata asta, care e şi sclava, şi nevasta lui în acelaşi timp... E o poveste-ntreagă. Pe vremea aceea ea avea abia cincisprezece ani, şi au trecut cinci ani de atunci de când a găsit-o zăcând, aproape muribundă, într-un şanţ, aruncată acolo fără îndoială de vreo bandă de derbedei. Nu s-a aflat niciodată de unde venea şi chiar şi ea se cufunda într-o adâncă muţenie de îndată ce o întrebai. Lange o aduse la el acasă, purtând-o în spinare, o îngriji şi-o vindecă, şi nici nu-ţi poţi imagina ce recunoştinţă adâncă i-a păstrat din cauza asta, încât e în stare să devină sclava lui, câinele lui credincios. Pe vremea când a adunat-o din şanţ nu avea nici măcar pantofi în picioare. Şi chiar acum, nu-i pune decât în zilele când coboară-n oraş. Din cauza asta, oamenii din întreg ţinutul, ba chiar însuţi Lange, au poreclit-o Nu-Pieds[4]... Lange nu foloseşte alt muncitor. Nu-Pieds este uceniculuí, ba îl mai ajută şi să-şi care micul cărucior, când se duce să-şi vândă olăria din târg în târg. Ăsta e felul în care-şi desface produsele, şi amândoi sunt foarte cunoscuţi în toată

[4] Desculţa.

regiunea.

Stând în picioare pe pragul micii împrejmuiri închise! printr-o simplă poartă făcută dintr-un grilaj de şipci, Nu-Pieds îi privea pe aceşti domni cum veneau, şi Luc putu s-o observe bine cum arată, cu faţa oacheşă şi trăsături prelungi, regulate, arse de soare, cu părul negru având reflexe de cerneală şi ochii mari de sălbăticiune, care se umpleau de o blândeţe de nespus atunci când se aţinteau asupra lui Lange, Luc remarca de asemenea picioarele goale, picioare de copil, strălucind ca bronzul pe solul argilos, mereu umed; stătea acolo îmbrăcată în hainele de lucru, sumar acoperită în pânza; cenuşie a rochiei, arătându-şi picioarele cu musculatura fină, de luptător, braţele viguroase şi gâtul mic, energic. Apoi, după ce se asigurase că domnul care-l întovărăşea pe proprietarul domeniului era vreun prieten, îşi părăsi postul de; observaţie şi se-ntoarse din nou lângă cuptorul pe care-l supraveghea, după ce în prealabil îl avertizase pe stăpânul ei.

— Ah! dumneavoastră sunteţi, domnule Jordan, exclamă Lange, arătându-se la rândul său. Închipuiţi-vă că de la tărăşenia de mai deunăzi, Nu-Pieds îşi face tot felul de gânduri că vine cineva să mă aresteze. Şi cred, pe bună dreptate, că dac-ar apărea vreun poliţai, apăi n-ar mai ieşi întreg din ghearele ei... Veniţi să vedeţi noile cărămizi refractare pe care le-am făcut! Poftiţi! Astea-s, am să vă spun cum le-am făcut.

Luc îl recunoştea acum perfect pe omul scund, bine legat şi cu aspect noduros, pe care îl văzuse pe fugă, în întunecimile străzii Brias, prorocind inevitabila catastrofă finală şi aruncând blestemul asupra oraşului Beauclair, corupt şi condamnat pentru păcatele lui. Ceea ce îl mira însă era faptul că asemenea gânduri se pot naşte de sub fruntea înaltă, înecată sub părul negru, vâlvoi, şi din ochii lui vii, lucind de inteligenţă, prin care treceau scăpărări de

mânie. Şi Luc era surprins mai cu seamă să descopere, sub aspectul lui grosolan şi violent la prima vedere, un visător, un gânditor eu cele mai bune intenţii, un simplu poet popular, care, stăpânit cu totul de ideea lui despre dreptate, voia cu tot dinadinsul să facă să sară în aer vechea lume prost orânduită.

După ce l-a prezentat pe Luc drept un prieten de-al său, inginer, Jordan îl rugă zâmbind pe Lange să-i arate ceea ce numea el muzeul lui.

— Dacă treaba asta îi poate interesa pe domnul... Nu sunt decât nişte simple flecuşteţe, figurine, pe care le ard ca să-mi mai treacă timpul. Uitaţi, astea-s toate faianţăriile, puse aci, sub hangar... Examinaţi-le pe toate până merg să-i arăt domnului Jordan cărămizile.

Uimirea lui Luc crescu şi mai mult atunci când descoperi acolo, sub hangar, tot felul de omuleţi din faianţă, vase, oale şi farfurii de forme şi culori stranii, care, toate la un loc, reprezentau o arta primitivă de o naivitate amuzantă şi originală. Produsele focului se arătau a fi superbe, şi culorile smalţurilor izbucneau într-o gamă extraordinar de bogată, plină de tot felul de nuanţe. Dar, mai cu seamă, ceea ce îl uluia de-a dreptul la olăria obişnuită, pe care Lange o fabrica pentru clientela lui de toate zilele din pieţe şi târguri, farfurii, castroane, căni, ulcioare sau străchini, era eleganţa formelor, vraja pură a culorilor, la care descoperea o adevărată valorificare inspirată a geniului popular. Aveai impresia că olarul şi-a tras seva talentului din însuşi spiritul neamului său şi că aceste opere, unde reînvia sufletul poporului, se năşteau cu totul firesc din apăsarea degetelor lui butucănoase, ca şi cum în el s-ar fi regăsit instinctul ce i-a călăuzit pe cei care au alcătuit cândva tiparele primitive, de o frumuseţe şi utilitate de netăgăduit. Şi de fiecare dată când făcea câte un obiect practic, pentru întrebuinţare, plămădea în acelaşi timp o capodoperă, de o simplitate plină de adevăr şi de-o graţie

plină de vioiciune.

Întorcându-se cu Jordan, ce îi comandase câteva sute de cărămizi, ca să-şi poată experimenta un nou cuptor electric, Lange primi cu un aer fericit felicitările lui Luc, încântat de coloritul plăcut şi vesel al acestor faianţe, ale căror flori de purpură şi azur păreau că se deschid în plin soare.

— Da, da, dacă le aşezi pe lângă casă, parcă ar fi maci şi albăstrele... M-am gândit întotdeauna că ar trebui să se decoreze acoperişurile şi faţadele cu aşa ceva. N-ar costa prea mult, daca, bineînţeles, negustorii şi samsarii nu ar mai fura atâta, şi aţi vedea ce plăcut ar fi pentru ochi un oraş ca un buchet de flori în mijlocul verdeţei... Dar nu-i nimic de făcut cu burghezii ăştia scârboşi.

Şi reîncepu cu teoriile lui extremiste, cuprins de o cumplită furie şi lansând tot felul de idei încâlcite, anarhiste, extrase din cele câteva broşuri care-i picaseră în mâini, nici el nu ştia prin ce concurs de împrejurări. Trebuie în primul rând să se distrugă totul, să se pună mâna pe întreaga putere prin forţa armelor. Izbăvirea nu putea să vină decât prin nimicirea totala a autorităţii, căci dacă ar mai rămâne o singură instituţie administrativă în picioare, oricât de mică, s-ar ajunge iar la reconstruirea întregului edificiu de nedreptate şi tiranie. Apoi, s-ar putea înfiinţa comuna liberă, în afara oricăror restricţii, pe baza înţelegerii dintre grupări care s-ar succeda pe rând la conducere, în funcţie de nevoile şi dorinţele fiecăruia. Şi Luc fu impresionat când descoperi în cuvintele lui Lange o parte dintre ideile lui Fourier; căci scopul final şi la unul şi la celălalt era ca, îndemnând societatea să dea frâu liber pasiunilor creatoare, să se ajungă la o emancipare a individului debarasat de orice griji, într-o societate armonioasă, în care binele fiecărui cetăţean să izvorască din binele tuturor; numai că, la cei doi, căile erau diferite, anarhistul nefiind altceva decât un soi de fourierist dezamăgit, un fel de militant al ideii colectivismului, dar

care a ajuns la exasperare şi nu mai crede în mijloacele politice, fiind hotărât să cucerească fericirea oamenilor prin forţă şi prin exterminare, pentru că a constatat că evoluţia înceată a societăţii n-a reuşit nici până acum, de secole şi secole, să dăruiască vreo bucurie lumii. Catastrofa plutea în aer, vulcanul era pe punctul să crupă deasupra capetelor. Şi în momentul în care Luc îl pomeni pe Bonnaire, Lange deveni cumplit de ironic, vorbind despre maistrul turnător cu un dispreţ şi mai amar decât acela cu care l-ar fi tratat pe un burghez oarecare. Aha! bineînţeles, cazarma lui Bonnaire, unde oamenii ar primi numere de ordine, supuşi unei discipline severe, întemniţaţi pur şi simplu ca într-o ocnă! De pe înălţimea unde se afla, dominând acoperişurile caselor din vale şi întinzând pumnul ameninţător în direcţia Beauclairului, începu din nou să vocifereze, aruncându-şi blestemul lui de profet asupra oraşului corupt, pe care focul îl va distruge într-o zi şi care va fi ras de pe suprafaţa pământului, pentru, ca din cenuşa lui să se nască în cele din urmă. o aşezare omenească unde să domnească adevărul şi dreptatea.

Uluit de această ieşire violentă, Jordan îl examina plin de curiozitate.

— Ia spune-mi, dragul meu Lange, am impresia totuşi că eşti un om nefericit?

— Eu, unul, domnule Jordan, sunt foarte fericit, atât cât poate să fie un om de fericit... Trăiesc aici liber, ceea ce înseamnă că am realizat într-un fel o oarecare anarhie. M-aţi lăsat să folosesc acest mic colţişor de teren, din pământul care-i al nostru, al tuturor, şi sunt stăpân pe mine însumi, nu plătesc niciun fel de taxe nimănui. Apoi, lucrez după cum mi-e cheful, nu am nici patron care să mă oprime, nici muncitori pe care să-i oprim, vând singur oalele şi ulcioarele pe care le fac unor oameni de treabă care au nevoie de ele, fără să mă las furat de neguţători şi nici să le înlesnesc să-i fure pe cumpărători. Şi-mi mai

rămâne încă destul timp să mă mai şi distrez, când am chef să ard figurinele astea din faianţă, oalele şi plăcile decorative, care-mi înveselesc ochii prin culorile lor vii… Ei, nu, noi nu avem de ce să ne plângem, suntem fericiţi ca trăim sub soarele acesta care pentru noi e prilej de bucurie, nu-i aşa, Nu-Pieds?

Pata se apropiase în îmbrăcămintea ei sumară de lucru, cu mâinile înroşite din pricina unei oale pe care tocmai o scosese din cuptor. Şi surâdea într-un mod îngeresc privind bărbatul, zeul căruia i se închina şi-i dăruia trupul şi sufletul, ca pe o ofrandă adusă în fiecare zi.

— Totuşi, reluă Lange, asta nu-mpiedică omenirea să fie plină de sărmani care suferă şi ar trebui într-o bună dimineaţa să sară-n aer Beauclairul, ca să-i hotărască să-l reconstruiască din nou, din temelii. Bomba şi propaganda prin fapte sunt singurele mijloace în stare să trezească poporul… Şi ştiţi la ce m-am gândit odată? Am aici tot ce-mi trebuie pentru două sau trei duzini de bombe, de o putere extraordinară. Ce-ar fi, mi-am zis, ca într-o bună zi să le încarc în căruciorul meu, pe care eu, să-l trag şi Nu-Pieds să-l împingă. Ştiţi, e foarte greu şi aşa, când e încărcat numai cu olane şi trebuie să-i târâi după tine pe toate drumurile astea păcătoase de ţară, din târg în târg. Şi ce bine-i când poţi să te mai odihneşti un pic pe sub arbori, prin locuri pe unde se găsesc izvoare… Numai ca în ziua aceea n-o să mai părăsim Beauclairul şi-o să ne plimbăm pe toate străzile oraşului; în fiecare oală se află ascunsă câte o bombă, depunem una la subprefectură, alta la primărie, alta la tribunal, alta la închisoare, alta la biserică, în fine, peste tot pe unde se află clădirea vreunei autorităţi care trebuie distrusă. Fitilele ard atâta timp cât calculez că e necesar. După aceea, dintr-odată Beauclairul sare-n aer, ca o erupţie îngrozitoare de vulcan care îl pârjoleşte şi-l cară cu el… Ei, ce ziceţi despre mica mea plimbărică împreună cu căruciorul şi despre mica mea împărţeală de oale pe

care le fabric întru fericirea neamului omenesc?

Râdea cu hohote, plin în acelaşi timp de entuziasm şi admiraţie pentru ideea lui, şi fiindcă frumoasa fată brunetă ie amuza împreună cu el, i se adresă plin de veselie:

— E adevărat, Nu-Pieds? Eu o să trag căruciorul şi tu o să-l împingi, şi asta o să fie o plimbăricâ mai frumoasă chiar decât aceea de-a lungul râului Mionne, pe sub sălcii, atunci când mergem spre târgul Magnolles!

Jordan nu răspunse, dar schiţă un uşor gest care dovedea în mod elocvent cât de prosteşti şi nelalocul lor găsea savantul din el asemenea concepţii. Dar când îşi luară rămas bun de la Lange şi cei doi bărbaţi porniră din nou singuri pe drumul dinspre Crêcherie, Luc mai păstra încă impresia fioroasă care i-o făcuse accesul acesta de romantism negru, visul acesta de a obţine fericirea prin distrugere, care circula la fel prin creierele multor poeţi simplişti, ridicaţi din mijlocul mulţimii de dezmoşteniţi ai soartei. Şi cei doi bărbaţi merseră în tăcere spre casă, pierduţi fiecare în gândurile lui.

În laborator, către care se îndreptară amândoi glonţ, o găsiră pe Sœurette care, aşezată la o măsuţă, copia liniştită un manuscris de-al fratelui său. Deseori, îşi punea chiar un şorţ lung, albastru, şi-l ajuta la pregătirea diferitelor recipiente necesare pentru unele dintre experienţele lui mai deosebite. De data acesta, se mulţumi doar să-şi ridice privirea şi să surâdă, atât fratelui, cât şi tovarăşului său; după care se întoarse din nou la treaba ei.

— Ah, spuse Jordan tolănindu-se într-un fotoliu adânc, hotărât lucru, nu mă simt bine decât aici, în mijlocul aparatelor şi hârţoagelor mele... De îndată ce mă întorc aici, speranţele şi pacea îmi invadează din nou sufletul.

Cu o privire încărcată de dragoste făcuse înconjurul încăperii vaste, ca şi cum ar fi dorit ca prin asta să pună din nou stăpânire pe ea, să se regăsească acolo, să se îmbete iar de mirosul plăcut, calmant şi reconfortant al muncii.

Ochiurile largi de geam erau deschise şi soarele care se apropia de asfinţit pătrundea în încăpere ca o mângâiere călduţă, în vreme ce, departe, printre arbori, se vedeau strălucind acoperişurile şi ferestrele caselor din Beauclair.

— Ce mizerie inutilă toate aceste dispute! reluă Jordan, în vreme ce Luc, rămas în picioare, se plimba de colo până colo prin încăpere. Ascultam azi după-amiază pe abate şi pe institutor şi mă miram că doi oameni pot să-şi piardă astfel timpul, încercând să se convingă unul pe altul, când sunt plasaţi de fapt la antipozii problemelor şi când nici pe departe nu folosesc acelaşi limbaj. Şi, bagă de seamă, nu vin o singură dată aici, fără să reia, mereu la fel, aceleaşi discuţii, ajungând de fiecare dată în acelaşi punct…

Şi apoi, ce lucru urât, să te cramponezi astfel de propriile tale idei, fără ca acestea să se fundamenteze pe experienţă, şi să încerci să-ţi combaţi adversarul prin tot felul de argumente teoretice contradictorii! Află că sunt cu totul de partea doctorului care se amuză să-i aducă pe amândoi în impas, prin simpla suprapunere a ideilor unuia şi ale celuilalt! La fel şi cu Lange ăsta, poate oare cineva să vadă un băiat mai de treabă ca el şi care totuşi să debiteze mai mari prostii ca cele debitate de el? Se pierde în tot felul de fleacuri, unul mai periculos ca altul, pentru că, în fond, nu face nimic altceva decât să se agite la întâmplare, dispreţuind absolut orice raţiune!… Nu, hotărât lucru, frământările politice nu sunt deloc treburi care să mă intereseze şi vorbele pe care le spun aceşti oameni îmi par goale şi fără niciun sens, fără nicio noimă; cele mai mari probleme, asupra cărora ei zăbovesc îndelung, nu sunt în ochii mei decât nişte snoave demne de povestit numai ca să te mai amuzi când mergi pe drum, şi nu reuşesc să înţeleg cum poate cineva să desfăşoare astfel de bătălii zadarnice în jurul acestor incidente mărunte, când descoperirea celui mai mic dintre adevărurile ştiinţifice face mai mult pentru progres decât cincizeci de ani de lupte

sociale.

Luc începu să râdă.

— Uite că te-ai apucat şi dumneata de discutarea unor probleme teoretice... Omul trebuie să lupte şi politica e pur Şt simplu o necesitate, prin care-şi apăra drepturile şi îşi asigură un dram mai mult de fericire, daca-i posibil.

— Ai dreptate, mărturisi Jordan cu naiva lui bună-credinţă. Şi probabil că dispreţul meu pentru politică provine din cine ştie ce regrete ascunse şi din ignoranţa în care vreau să trăiesc cu privire la problemele publice ale ţinutului în care mă aflu... Cred totuşi cu toată sinceritatea că îmi fac datoria de cetăţean atunci când mă aflu în laboratorul meu, fiindcă fiecare serveşte naţiunea prin capacitatea pe care o are. Şi, vezi dumneata, adevăraţii revoluţionari, adevăraţii oameni de acţiune, aceia care clădesc pentru viitor o lume liberă şi dreaptă, sunt, cu siguranţă, în felul lor savanţi. Un guvern vine la putere şi cade, un popor creşte, capătă strălucirea Romei, apoi urmează declinul, ce importanţa are însă, adevărurile ştiinţei se transmit, sporesc mereu, fac din ce în ce mai multă lumină, dau din ce în ce mai multe certitudini. Se trece peste secolele de declin, şi mersul înainte se reia, omenirea se îndreaptă spre cunoaştere, fără să ţină seamă de obstacole. A obiecta că nu vei reuşi niciodată să ştii totul e o prostie, esenţial este să ştii cât mai mult posibil, pentru ca prin asta să ajungi la cea mai mare fericire cu putinţă. Şi în momentul acela, o repet, cât de neglijabile şi se par frământările politice, care pasionează atâta naţiunile! în vreme ce se pune pe seama menţinerii sau prăbuşirii vreunui ministru desăvârşirea progresului, savantul este adevăratul stăpân al zilei de mâine, al zilei în care el va lumina mulţimile cu o nouă stea a adevărului. Toată nedreptatea din lume va dispare atunci când se va ajunge să se cunoască întregul adevăr.

Se aşternu un moment de linişte. Sœurette pusese

deoparte pana şi acum asculta. După câteva secunde de visare, Jordan reluă, aparent fără nicio legătură:

— Munca! Da, da, munca, ei îi datorez că mai sunt încă în viaţă. Vedeţi doar ce fiinţă debilă, firavă şi pirpirie sunt, şi-mi amintesc că mama trebuia să mă înfăşoare în pături groase atunci când bătea vântul ceva mai puternic; totuşi m-a pus şi la treabă, socotind că munca e cel mai bun mijloc de a-ţi menţine sănătatea. Nu mă silea la studii cu toptanul; şi nici nu m-a închis în vreuna dintre şcolile acestea care sunt adevărate temniţe unde se torturează minţile în formare. Mă obişnuise însă cu o muncă regulată, mereu variată şi mai atrăgătoare. Şi-n felul acesta am învăţat să lucrez, aşa cum înveţi să respiri şt să mergi. Munca a devenit o funcţie a organismului meu, un soi de joc firesc pentru membrele şi muşchii mei, scopul şi mijlocul de trai al vieţii mele. Am supravieţuit numai pentru că am muncit, şi între mine şi lumea înconjurătoare s-a statornicit un echilibru în sensul că eu i-am înapoiat prin activitatea mea ceea ce-mi dăruia în vigoare. Cred că tot secretul sănătăţii în asta constă, şi anume să existe schimburi bine reglate şi-o adaptare perfectă a organismului la mediu... Aşa de slăbuţ cum sunt, voi trăi totuşi până la adânci bătrâneţe, asta mai mult decât: sigur, din moment ce sunt o mică maşină montată cu grija şi care funcţionează potrivit unor reguli foarte logice.

Luc se oprise din plimbarea lui domoală prin odaie. Ca şi Sœurette, ascultase plin de interes cuvintele lui Jordan.

— Nu văd în muncă nimic altceva decât un mijloc să-ţi menţii, sănătatea întregii fiinţe şi igiena corpului. Munca e cea care te învaţă cum să trăieşti bine, continuă Jordan. Munca este însăşi viaţa, iar viaţa la rândul său este o muncă neîntreruptă a unor forţe chimice şi mecanice. De la primul atom care s-a pus în mişcare pentru a se uni cu atomii vecini, munca intensă, creatoare de bunuri materiale, n-a încetat o clipă, şi ea va continua mereu,

întocmai ca strădania eternităţii de a plămădi opera universală la care voim fiecare să ne aducem o cât de măruntă contribuţie. Oare nu-i universul însuşi un imens atelier, unde nu se şomează niciodată, unde cei infinit de mici, luaţi la un loc, fac în fiecare zi o muncă uriaşă şi unde materia acţionează, fabrică, dă naştere fără încetare la ceva anume, de la simpli fermenţi, la creaţiile cele mai desăvârşite? Câmpurile care se acoperă de recolte muncesc, pădurile în creşterea lor lentă muncesc, fluviile alunecând de-a lungul albiilor muncesc, mările rostogolindu-şi talazurile de la un continent la altul muncesc, planetele acţionate la infinit de mişcarea cosmică muncesc. Nu există fiinţă sau lucru care să se poată imobiliza în trândăvie, totul se află antrenat, pus în mişcare, forţat să-şi aducă partea lui de contribuţie la munca tuturor. Orice făptură care nu lucrează dispare prin definiţie, este aruncată ca inutilă şi jenantă, trebuie să cedeze locul muncitorului necesar şi indispensabil. Asta-i singura lege a vieţii, care la urma urmei nu-i decât materia în lucru, o forţă aflată într-o perpetuă activitate. Munca e dumnezeul tuturor religiilor, cea care veghează pentru realizarea operei finale de dobândire a fericirii şi a cărei nevoie imperioasă o purtăm cu toţii în noi.

O clipă, Jordan rămase pe gânduri, visând cu privirea pierdută în depărtare.

— Şi ce admirabil regulator al vieţii e munca, ce ordine aduce peste tot pe unde domneşte! Ea e pacea, bucuria şi sănătatea oamenilor. Mă simt foarte stânjenit atunci, când o văd dispreţuită, înjosită şi privită în felul acesta, ca o pedeapsă şi o ruşine. Nu numai că m-a salvat de la o moarte sigură, dar mi-a dăruit chiar şi ce am mai bun în mine. Mi-a plămădit inteligenţa şi sufletul. Nu există ceva mai util pentru reglarea facultăţilor mintale şi mişcării muşchilor, nu există factor mai admirabil care să indice rolul fiecărei grupe de lucrători dintr-o colectivitate mai

largă! Munca este singura, capabilă să devină lege, poliţie şi raţiune a fiinţei sociale. Noi nu ne naştem decât pentru stup, nu aducem, fiecare decât părticica noastră de efort, nu putem să ne explicăm utilitatea noastră pe pământ decât prin nevoia firească ce există în fiecare muncitor de a produce cât mai mult posibil. Orice altă explicaţie e orgolioasă şi falsă. Viaţa noastră, a fiecăruia, pare a fi sacrificată vieţii tuturor celor ce au să vină după noi. Nu-i cu putinţă să existe fericire, dacă nu o legăm de singura fericire posibilă, aceea pe care ţi-o dă munca în comun, şi pentru aceasta aş vrea să se pună în sfârşit bazele unui crez al muncii, să se aducă osanale muncii salvatoare, singurul adevăr, izvor de sănătate, de bucurii şi pace pe pământ.

Jordan tăcu şi Sœurette, înduioşată, scoase o exclamaţie, de entuziasm:

— Ah! frate, câtă dreptate ai, ce adevărat şi frumos e tot ceea ce ai spus!

Cât despre Luc, acesta părea şi mai emoţionat chiar decât Sœurette şi rămăsese în picioare, nemişcat şi cu ochii scăldaţi într-o lumină caldă, întocmai ca un apostol asupra căruia se pogoară dintr-odată raza înţelegerii. Apoi, dintr-odată, glăsui:

— Ascultă, Jordan, nu trebuie să vinzi lui Delaveau nimic, trebuie să păstrezi totul, atât furnalul, cât şi mina… Acesta-i răspunsul meu, acum pot să ţi-l dau, fiindcă mi-am format o anumită convingere.

Surprins de aceste cuvinte atât de bruşte şi neaşteptate, a căror legătură cu ceea ce spusese până atunci îi scăpa, stăpânul domeniului de la Crêcherie clipi uşor din ochi.

— Cum aşa, dragul meu Luc, pentru ce-mi spui asta?… Explică-mi, te rog, şi mie.

Stăpânit de emoţie, tânărul păstră totuşi un moment de linişte. Acest imn închinat muncii, această glorificare a muncii pacificatoare şi reorganizatoare a societăţii, îl

răscolise, producându-i un şoc neaşteptat, ca şi cum ideile; lui Jordan l-ar fi purtat pe aripile lor şi i-ar fi deschis, în sfârşit, în faţa ochilor un vast orizont, pierdut până atunci în ceaţă. Totul î se clarifica acum, se însufleţea şi devenea de o certitudine absolută. Era adevărul care strălucea, şi cuvintele ieşeau din gura lui cu o forţă extraordinară de convingere.

— Nu trebuie să vinzi nimic lui Delaveau... M-am dus azi de dimineaţă să vizitez mina părăsită. Încă se mai poate scoate un câştig bun din minereu, chiar aşa cum îl dau filoanele actuale, dacă-l vom supune noilor procedee chimice. Şi Morfain m-a asigurat că se poate da peste o serie de noi filoane excelente, de partea cealaltă a strungii... Sunt acolo bogăţii imposibil de calculat. Furnalul o să producă fontă la un preţ foarte scăzut, şi dacă o să-l înzestrăm şi cu o forjă completă, cu nişte cuptoare pentru obţinerea oţelurilor, cuptoare cu creuzete, laminoare şi ciocane hidraulice, s-ar putea relua fabricarea pe scară întinsă a şinelor de cale ferată şi a schelăriilor metalice, în aşa fel încât să se concureze cu succes, pentru că s-ar da produse mai ieftine, oţelăriile cele mai prospere din nordul şi estul ţării.

Surpriza lui Jordan creştea din clipă-n clipă, ajunsese la buimăceală. Încercă să protesteze:

— Dar nu vreau să devin mai bogat. Şi aşa am prea mulţi bani şi nu vând decât ca să scap de grija afacerilor.

Luc îl întrerupse printr-un gest plin de patimă:

— Lasă-mă, totuşi, să termin, prietene... Nu pe dumneata vreau eu să te fac mai bogat, ci pe dezmoşteniţii soartei, pe lucrătorii despre care vorbeam, victimele unei munci inechitabile, înjosită şi devenită un soi de temniţă cumplită, pe care vreau să-i eliberez din această temniţă. Spuneai cu un ton atât de falnic mai adineaori că numai munca trebuie să devină raţiunea de a exista a fiinţei sociale; şi-n clipa aceea am înţeles de unde poate să vină izbăvirea,

societatea dreaptă şi fericită de mâine nu se poate clădi decât prin reorganizarea muncii, care doar ea singură poate permite o repartiţie echitabilă a bogăţiilor. Am ajuns în felul acesta la o uluitoare certitudine: munca este singura soluţie pentru înlăturarea mizeriilor şi suferinţelor noastre şi n-avem nicio şansă să reconstruim într-un mod raţional vechiul edificiu care trosneşte şi-i gata să se prăbuşească de putreziciune, decât pe acest teren al muncii, efectuată de toţi şi pentru toţi, acceptată ca o lege universal valabilă şi socotită drept izvor al vieţii şi unică raţiune care cârmuieşte lumea... Ei bine, asta vreau să încerc aici, să dau măcar un exemplu de ce s-ar putea realiza printr-o reorganizare, chiar în mic, a muncii, punând bazele unei uzine unde să domnească un spirit frăţesc, menit să prefigureze societatea de mâine şi pe care s-o opun celeilalte uzine, aceea bazată pe vechi metode şt unde mai funcţionează încă un sistem de salarizare învechit şi muncitorul se simte ca-ntr-o veche temniţa, ca un sclav torturat şi dezonorat.

Şi continuă să-şi schiţeze în linii mari, prin cuvinte înflăcărate, visul, tot ceea ce rodise-n el din recenta lectură a lui Fourier, şi anume constituirea unei asociaţii între ban, muncă şi pricepere. Jordan ar contribui cu fondurile necesare, Bonnaire şi tovarăşii lui de lucru ar veni cu forţa lai de muncă, iar el ar fi creierul care ar concepe şi dirija activitatea. Începuse din nou să se agite de colo până colo prin odaie, indica printr-un gest larg acoperişurile caselor vecine din Beauclair, din Beauclairul pe care l-ar salva, pe care l-ar mântui de ruşinea şi crimele în care-l vedea cufundându-se de trei zile de când se afla pe aceste meleaguri. Pe măsură ce îşi depăna planul de acţiune menit să înnoiască lumea, se minuna şt eră el însuşi cucerit de propriile lui idei. Se făcea purtătorul de cuvânt al unei misiuni nobile, al unei misiuni cu care era însărcinat fără să ştie şi către care tindea cu spiritul lui neliniştit şi inima-i

copleşită de milă. În sfârşit, acum vedea limpede, îşi găsise un drum în viaţă şi răspundea în felul acesta valului de întrebări care-l năpădise, tulburându-i somnul în noaptea trecută, când nu reuşise să le afle dezlegarea. Şi, mai cu seamă, devenea ecoul chemărilor azvârlite de atâţia şi atâţia nenorociţi, venite până la el din adâncul dureros al tenebrelor, le auzea de acum înainte în mod distinct, venea în întâmpinarea lor, se gândea că-i va salva pe aceşti nefericiţi prin munca regeneratoare, printr-o muncă ce nu ar mai dezbina pe oameni, împărţindu-i în caste duşmănoase şi devoratoare, ci i-ar uni într-o singură familie frăţească, unde rodul efortului tuturor ar fi pus laolaltă pentru fericirea tuturor.

— Dar, obiectă Jordan, aplicarea formulei lui Fourier nu duce nici pe departe la dispariţia actualului sistem de salarizare. Chiar instaurând colectivismul, nu se va reuşi nimic altceva, decât o schimbare de nume. Pentru a distruge total sistemul acesta de salarizare, ar trebui recurs la metodele anarhismului.

Luc n-avu încotro şi trebui să-i dea dreptate... Şi îşi făcu pentru aceasta un examen de conştiinţă. Mai avea încă proaspete în minte teoriile lui Bonnaire asupra colectivismului, ca şi visurile de anarhist ale lui Lange. Revedea disputele fără sfârşit dintre abatele Marle, institutorul Hermeline şi doctorul Novarre. În capul lui se făcuse un haos. de gânduri care de care mai contradictorii, şi parcă-i defilau aievea prin faţa ochilor confruntările de opinii ce avuseseră cândva loc între Saint-Simon, Auguste Comte şi Proudhon. Oare atunci pentru ce, dintre toţi, se oprea în mod deosebit la formula lui Fourier? Aflase despre câteva reuşite în aplicarea ei, dar nu ştia încă de ce dificultăţi se va lovi atunci când va încerca să obţină un rezultat hotărâtor şi nici cât va dura până să ajungă la el. Probabil pentru că îi era lehamite de violenţele de orice natură, analizând evoluţia neîntreruptă a societăţii îţi

pusese toată încrederea în ştiinţă, cave îi crea posibilităţi nelimitate să-ţi desăvârşească opera, Exproprierea bruscă şi totală, pe care de altminteri o credea realizabilă, nu ar fi putut avea loc fără să se declanşeze catastrofe teribile, al căror unic rezultat ar fi fost cel mult faptul că ar fi provocat o mizerie şi mai cumplită, nişte dureri şi mai mari. Atunci, nu era oare mai bine să se folosească de prilejul ce i se oferea de a experimenta în mod practic teoriile fourieriste, pornind să facă o încercare ce i ar fi adus numai mulţumiri bunătăţii lui înnăscute, încrederii lui în cumsecădenia oamenilor, în posibilitatea de a face din acest pământ un leagăn al dragostei şi-al duioşiei universale, sentimente de care era el însuşi stăpânit cu ardoare? Se simţea asaltat de dorinţa de a înfăptui un lucru eroic, ieşit din comun, şi avea presimţirea, ba chiar convingerea, că reuşita e mai mult decât sigură. Şi, de altminteri, chiar dacă aplicarea formulei lui Fourier n-ar fi dus imediat la sfârşitul sistemului actual de retribuţie, era totuşi un început de drum, un prim pas pe calea care ducea spre victoria finală, spre pieirea capitalului, dispariţia speculei şi înlăturarea banului, ca lucru inutil şi izvorul tuturor relelor. Marea dispută a diferitelor curente socialiste nu se ducea decât în legătură cu mijloacele prin care să se ajungă la victorie, fiindcă, în fond, toate erau de acord asupra scopului pe care-l au de realizat şi toate se vor împăca într-o zi când se vor întâlni în noua societate pe care o vor construi până în cele din urmă. Şi nu dorea nimic altceva decât să traseze primele temelii ale acestei societăţi noi, pornind prin a strânge laolaltă pe toţi oamenii bine intenţionaţi, toate aceste forţe dispersate până acum, cu convingerea că nu poate să existe început de drum mai bun în mijlocul cumplitelor încrâncenări din ziua de azi.

Jordan, însă, rămânea sceptic.

— Fourier a avut o idee genială, asta e mai mult decât sigur. Numai că, la ora actuală, au trecut peste şaizeci de

ani de când a murit; şi dacă el îşi păstrează încă vreo câţiva discipoli mai încăpăţânaţi, nu văd însă cum s-ar putea proceda ca religia lui să ajungă să cucerească întreaga omenire.

— Catolicismul a aşteptat patru secole până să cucerească numai o parte din ea, replică Luc cu vioiciune. Şi apoi, eu nu mă apuc să aplic întru totul ideile lui Fourier; nu-i pentru mine decât un învăţat, care, într-o zi, stăpânit de o luciditate genială, a avut această viziune a adevăratei realităţi. De altminteri, nu-i singurul, şi alţii ajunseseră la aceeaşi concluzie, după cum în decursul vremii se vor găsi alţii care îi vor aduce completări... Orice ai zice, un lucru pe care nu poţi să-l conteşti e faptul că evoluţia care se precipită astăzi a pornit de foarte departe, ceea ce înseamnă că întregul nostru secol este cel care-a zămislit cu multă truda societatea nouă, aceea care va avea să se nască mâine. De sute de ani, poporul muncitor îşi acumulează zi de zi mai multe posibilităţi de a participa la viaţa socială şi mâine va fi stăpân pe destinul său, datorită acelei legi ştiinţifice care asigură vitalitatea celui mai puternic, celui mai sănătos, celui mai demn să existe ca atare... Acesta este spectacolul la care asistăm, ultima luptă între a mână de privilegiaţi care au furat bogăţiile societăţii şi imensa mulţime a muncitorilor, care vor să reintre în posesia bunurilor de care au fost jefuiţi de secole. Istoria nici că ne descrie altceva, avertizându-ne cum că numai câţiva s-au făcut stăpâni pe cea mai mare parte din bucuriile vieţii, în detrimentul majorităţii, şi cum toţi nenorociţii spoliaţi n-au încetat o clipă de atunci să lupte cu furie, stăpâniţi de o nevoie firească de a cuceri din nou partea de fericire la care au dreptul... De mai bine de cincizeci de ani această luptă a devenit crâncenă, fără de îndurare, şi ăsta-i motivul pentru care îi vedeţi pe cei privilegiaţi cuprinşi de frică, cedând puţin câte puţin chiar ei înşişi o parte din privilegiile lor. Vremea răfuielilor se

apropie, lucrul ăsta se simte foarte bine din toate concesiile pe care posesorii pământurilor şi bogăţiilor le fac poporului. De pe acum au renunţat la multe din avantaje în domeniul politic şi vor fi siliţi să renunţe la şi mai multe în domeniul economic. Toate astea nu sunt nimic altceva decât legi noi în favoarea muncitorilor, măsuri umanitare, succese ale asociaţiilor de lucrători şi ale sindicatelor, care anunţă era viitoare. Bătălia dintre muncă şi capital a intrat într-o formă acută, care s-ar putea, începând de pe acum, să prevestească înfrângerea acestuia din urmă. La un moment dat, se va ajunge la dispariţia mai mult decât sigură a actualului sistem de salarizare... Iată, aşadar, pentru ce sunt convins de victorie pornind la drum bazat pe noul sistem, pe un sistem care-l va înlocui pe cel actual de salarizare, printr-o reorganizare a muncii ce ne va duce către o societate mai dreaptă şi către o civilizaţie mai înaltă.

Din vorbele lui radiau dragostea, credinţa şi speranţa. Continuă să le explice, reluă aceeaşi temă, despre furtul pe care-l săvârşeau cei care se credeau mai puternici, încă de la începuturile lumii, pomeni despre mulţimile de nenorociţi reduşi la starea de sclavie, despre cei ce săvârşeau crime după crime pentru a nu înapoia nimic deposedaţilor, reduşi la starea de muritori de foame sau pur şi simplu exterminaţi de cei ce recurgeau pentru aceasta chiar şi la violenţă. Şi toată îngrămădirea de bogăţii, ce creşteau de la o zi la alta, întinsele domenii din mediul rural, locuinţele somptuoase de la oraşe, uzinele din centrele muncitoreşti, minele unde dorm metalele şi cărbunele, întreprinderile de transport şi cărăuşie, cele de salubritate, căile ferate, veniturile rezultate din exploatările de aur şi de argint, miliardele vehiculate de bănci, toate roadele pământului, tot ceea ce constituie incalculabila avere a omenirii se aflau încă în mâinile câtorva şi oare se putea imagina o situaţie mai îngrozitoare ca aceasta, când atâtea bogăţii nu făceau

nimic altceva decât să ducă la o înspăimântătoare sărăcie pentru cei mai numeroşi dintre oameni? Nu era oare strigător la ceruri, nu se vedea limpede inevitabila necesitate de a se proceda la o nouă împărţire? O astfel de nedreptate, pe de o parte trândăvia suprasaturată de bunuri, pe de altă parte munca dureroasă agonizând în mizerie, făcuse ca omul să fie lup pentru om. În loc să se unească între ei pentru a învinge sau îmblânzi forţele naturii, oamenii se devorau între ei, barbara orânduire a societăţii stârnea între ei ură, îi azvârlea într-o stare de nebunie, făcându-i să părăsească pe copii şi bătrâni şi să strivească femeia, considerată vită de povară sau articol de plăcere. Până şi muncitorii înşişi, având în faţa ochilor exemple nefericite, îşi acceptau robia, cu capul plecat sub povara dintotdeauna a neputinţei. Şi ce groaznică risipă din averea omenirii o reprezentau sumele colosale care se cheltuiau pentru război, toţi banii care se dădeau funcţionarilor inutili, judecătorilor sau jandarmilor! Şi toate veniturile dobândite fără muncă şi irosite, ajunse pe mâinile comercianţilor şi ale mijlocitorilor paraziţi, al căror câştig era dobândit pe seama scăderii bunăstării consumatorilor! Şi toate acestea nu erau nimic altceva decât evoluţia normală a unei societăţi iraţionale, prost construite, din care nu lipseau crima şi înfometarea impuse cu bună ştiinţă de către proprietarii mijloacelor de producţie, pentru a-şi apăra profiturile. Reduceau producţia unei uzine, impuneau zile de şomaj, provocau sărăcie şi mizerie, numai şi numai în scopul de a purta un război economic care să menţină preţurile ridicate. Şi se mai şi minunau dacă maşinăria trosnea, claca se prăbuşea sub o asemenea îngrămădire de suferinţe, de nedreptate şi de ruşine.

— Nu, nu! strigă Luc. S-a sfârşit, situaţia asta nu mai poate dura, fără ca omenirea s-ajungă, într-o ultimă criză de clemenţă, să dispară. Lucrurile trebuie să se schimbe, fiecare om care se naşte are dreptul la viaţă, şi pământul

este averea comună, a tuturor. E absolut necesar ca mijloacele de producţie să fie înapoiate tuturor celor cărora pe drept ar trebui să le aparţină, e absolut necesar ca fiecare să-şi aducă o contribuţie personală la munca tuturor. Da, istoria, cu duşmăniile, războaiele şi crimele ei, n-a fost până acum decât rezultatul oribil al furturilor care s-au perindat încă de la începuturile ei, rezultatul oribil al tiraniei exercitate de câţiva hoţi, care au avut interesul să împingă de la spate oamenii să se ucidă unii pe alţii şi să instituie tribunale şi închisori pentru a-şi ocroti jafurile pe care le făceau, a venit, în zilele noastre, momentul de mare importanţă când va începe o nouă istoric şi când se vor pune bazele unei ere noi, printr-o mare act de echitate, înapoindu-se tuturor oamenilor bogăţiile pământului, în vreme ce munca va redeveni lege pentru societatea omenească, reuşindu-se în felul acesta să se întroneze pacea şi să domnească în cele din urmă fraternitatea între noi... Am convingerea că aşa va fi, voi munci pentru acest ideal şi voi reuşi!

Era atât de pasionat, transpus şi convingător în exaltarea lui profetică, încât Jordan, încântat, se întoarse către Sœurette ca să-i spună:

— La te uită ce frumos vorbeşte!

Dar chiar şi aşa, Sœurette, palidă de tot şi cuprinsă de un fior de admiraţie, nu-l părăsise o clipă din ochi, pradă parcă unui soi de extaz religios.

— Oh! într-adevăr e minunat, murmură ea foarte încet.

— Nu numai că-i minunat ceea ce spune curajosul meu prieten, reluă Jordan care surâdea întruna, dar are în el şi anumite idei de anarhist, chiar dacă vrea să pară cu totul şi totul evoluţionist, şi are dreptate când spune că va ajunge prin aplicarea formulei lui Fourier să făurească în cele din urmă un om liber într-o societate liberă.

Chiar şi Luc începu să râdă.

— N-avem decât să-ncepem, şi-apoi vom vedea într-

adevăr unde o să ne ducă logica lucrurilor.

Rămas pe gânduri, Jordan părea că nici nu-l mai aude. Savantul izolat până acum în laboratorul lui fusese profund tulburat; şi chiar dacă se mai îndoia încă de posibilităţile de a se grăbi mersul înainte al omenirii, nu mai nega câtuşi de puţin nobila străduinţa.

— Fără îndoială, continuă el cu glas tărăgănat, că fiecare în parte trebuie să încerce să facă ceva, dar trebuie să existe unul care să aibă iniţiativa. Pentru a face faptele să vorbească e nevoie întotdeauna să existe un om care să vegheze şi să acţioneze, un geniu revoluţionar şi un liber cugetător care să introducă adevărul nou... În momentele cruciale, când izbăvirea atârnă numai de un cablu care trebuie tăiat sau de o bârnă care trebuie retezată, nu e necesar decât un om şi un topor. Voinţa-i totul, şi salvator e tocmai cel care doboară cu toporul... Nimic nu rezistă, munţii se năruie şi mările se retrag în faţa omului de acţiune.

Era mult adevăr în vorbele lui şi Luc regăsea în ceea ce spunea Jordan un combustibil care-i hrănea focul voinţei şi-i dădea o anumită certitudine în realizarea ideal ului îmbrăţişat. Nu-i era încă prea limpede ce contribuţie spirituală putea să aducă, dar simţea în el adunată o forţă latentă, un soi de revoltă împotriva întregii nedreptăţi care domnea de secole şi o arzătoare necesitate de a face, în sfârşit,. dreptate. Avea o inteligenţă eliberată de orice fel de prejudecăţi şi nu accepta decât faptele demonstrate în mod ştiinţific. Se afla singur, voia să acţioneze singur şi îşi punea în joc tot devotamentul de care se simţea capabil. Era genul de om care îndrăzneşte, şi asta ar fi fost de ajuns pentru ca misiunea lui să fie îndeplinită.

O vreme domni tăcerea, dar în cele din urmă Jordan nu mai avu încotro şi răspunse cu un gest amical de abandon:

— Ţi-am mai spus, sunt momente de oboseală când i-aş ceda lui Delaveau întreaga concesiune, şi furnalul, şi mina,

şi terenurile, pentru ca în felul acesta să mă debarasez de ele şi să mă dedic liniştit studiilor şi experienţelor mele... Prin urmare, ia-le, prefer să ţi le dau dumitale, care ai convingerea că poţi să le dai o mai bună întrebuinţare. Tot ceea ce-ţi cer este să mă scapi pe mine cu desăvârşire de asemenea preocupări şi să mă laşi să lucrez în colţul meu. să-mi isprăvesc treaba începută, fără ca vreodată să-mi mai pomeneşti vreun cuvânt despre aceste lucruri.

Luc îl privea cu ochi scânteietori, în care străluceau întreaga recunoştinţă şi dragoste de care era stăpânit. Apoi, fără nicio ezitare, cu un aer sigur, răspunse:

— Nu-i totul, dragul meu prieten, trebuie ca sufletul dumitale mare să facă mai mult. Nimic nu se poate întreprinde în ziua de azi fără bani, şi îmi trebuie cinci sute de mii de franci ca să pun la punct uzina pe care o visez şi unde voi reorganiza cu totul altfel munca, ceea ce în ultimă instanţă echivalează cu întemeierea oraşului viitor... Şi am convingerea că te angrenez într-o afacere bună, fiindcă întregul capital pe care îl investeşti participă la asociaţie şi îţi va asigura o. mare parte din beneficii.

Apoi, fiindcă Jordan încerca să-l întrerupă, continuă:

— Da, ştiu, nu doreşti să devii mai bogat. Totuşi, trebuie să trăieşti; şi dacă dumneata îmi dai banii, vreau să-ţi asigur condiţiile materiale, în aşa fel încât nimic să nu mai tulbure liniştea dumitale de cercetător.

În sala vastă, unde se simţea încă de pe acum încolţind munca ce prevestea rodul viitor, se aşternu din nou o linişte gravă şi emoţionantă. Hotărârea ce urma să fie luată deschidea atât de largi perspective, încât făcea ca această aşteptare dinaintea deciziei să pară plină de un adevărat fior religios.

— Eşti un om decis să-şi sacrifice viaţa pentru binele omenirii, spuse din nou Luc. Doar mi-ai demonstrat-o chiar ieri, arătându-mi că descoperirile pe care le-ai făcut şi la care continui să lucrezi, cuptoarele acestea electrice care

ar trebui să reducă o mare parte din efortul muncitorilor şi să îmbogăţească pe cei ce le vor utiliza, ai de gând să nici nu le foloseşti măcar pentru interesele dumitale, ci vrei să le dăruieşti semenilor... Şi ceea ce-ţi cer eu nu e nici cel puţin un cadou, e un ajutor frăţesc, ajutorul care-mi va permite să înlătur măcar o parte din nedreptatea care domneşte în societate şi să aduc un pic de fericire oamenilor.

Atunci, Jordan consimţi într-un mod foarte simplu:

— Dragă prietene, sunt de acord. Vei avea banii necesari ca să-ţi realizezi visul... Şi fiindcă-i mai bine să fiu sincer, ţin să adaug că acest vis nu reprezintă încă în ochii mei decât o utopie generoasă şi că nu m-ai convins pe de-a-ntregul, Scuză-mă, te rog, pentru îndoiala de om obişnuit cu căutarea adevărului... Dar n-are importanţă! Eşti un om curajos, încearcă să realizezi ceea ce ţi-ai pus în gând şi sunt alături de dumneata.

Cuprins de un elan ce părea să izvorască din întreaga lui fiinţă, Luc scoase un strigăt de triumf, în stare să ridice întreg pământul.

— Mulţumesc, îţi garantez că vom reuşi şi că vom avea din această reuşită cele mai mari bucurii cu putinţă!

Sœurette nu se clintise şi nu intervenise niciodată în tot timpul discuţiei. Dar întreaga bunătate a sufletului i se oglindea pe faţă, în vreme ce lacrimi mari de emoţie îi invadau ochii. Mânată de o forţă irezistibilă, se sculă în picioare. Mută, cu privirile pierdute, se apropie de Luc şi-l sărută pe amândoi obrajii, udându-i cu lacrimile ei calde. După care, împinsă de aceeaşi extraordinară emoţie, se aruncă în braţele fratelui ei şi acolo plânse în voie, vreme îndelungată.

Puţin surprins de această îmbrăţişare pe care i-o acordase tiparului lor musafir, Jordan spuse tulburat:

— Ce s-a întâmplat oare, surioară? Nici cel puţin nu ne dezaprobi? E adevărat, ar fi trebuit să te consultăm şi pe

line… Dar mai avem timp încă. Eşti de acord cu noi?

— Oh, da! Oh, da! se bâlbâi ea, surâzătoare şi radioasă, printre lacrimile care-i inundau faţa. Sunteţi doi eroi şi eu vă voi sluji cum veţi voi, numai să dispuneţi de mine.

În seara aceleiaşi zile, către orele unsprezece, Luc veni să se rezeme în coate la fereastra pavilionului unde locuia, pentru a respira o clipă, ca şi în ajun, aerul proaspăt şi liniştit al nopţii. Pornind de acolo, din faţa lui, se-ntindeau câmpuri sterpe, presărate cu stânci; Beauclairul se cufunda în somn, stingându-şi una câte una luminile; în vreme ce, în partea stângă, uzinele Abis răsunau de loviturile surde ale ciocanelor hidraulice. Niciodată răsuflarea acestui uriaş trist nu i se păruse mai aspră şi mai greoaie. Şi din nou un zgomot uşor se auzi de cealaltă parte a drumului, atât de slab, încât crezu că-i vorba despre bătaia uşoară de aripi a unei păsări de noapte. De data aceasta, când zgomotul se repetă inima lui începu să bată mai repede însa, fiindcă recunoştea fiorul dulce al apropierii. Şi revăzu forma nelămurită, delicată şi fină care părea că pluteşte pe deasupra ierburilor. Cu o săritură de căprioară sălbatică, o femeie traversă drumul şi-i aruncă un buchet cu atâta stângăcie, încât îl primi din nou în plină faţă, catifelat ca o mângâiere. Ca şi în ajun, era un bucheţel de garoafe de munte, cules de curând printre stânci şi păstrând un parfum atât de puternic, încât Luc se simţi cu totul invadat de aroma lui proaspătă.

— Oh! Josine! Josine! murmură el, cuprins de o duioşie fără seamăn.

Fata revenise, i se dăruia din nou prin intermediul acestor flori naive ca şi ea, şi s-ar fi dăruit mereu, cu acelaşi sentiment de recunoştinţă înflăcărată. Gestul acesta îl făcea pe Luc să se simtă împrospătat, înviorat, după oboseala fizică şi cerebrală a unei zile atât de pline şi hotărâtoare. Nu dobândea oare încă de pe acum

recompensa primului efort pe care-l făcuse în direcţia acţiunii pe care era decis s-o întreprindă? Bucheţelul din seara aceea cinstea evenimentul, hotărârea pe care o luase de a se apuca de treabă începând încă de-a doua zi. În Josine iubea de fapt poporul suferind, şi când dorea să-ndrepte lucrurile pe ea voia de fapt s-o salveze din ghearele monstrului. Întâlnise pe cea mai nefericită. pe cea mai batjocorită făptură, atât de aproape de decădere încât mai avea numai un pas până să se rostogolească în mocirlă. Cu mâna ei nenorocită, pe care munca i-o mutilase, întruchipa întreaga categorie socială a victimelor, a sclavilor, care erau nevoiţi să-şi sacrifice trupul pentru desfrâul şi plăcerea altora. Considera că în momentul în care ar fi răscumpărat-o pe ea, ar fi răscumpărat odată cu dânsa toată seminţia nefericiţilor. Şi în acelaşi timp, fata aceasta întruchipa într-un. mod minunat dragostea, dragostea atât de necesară pentru, existenţa armoniei şi. *o.* fericirii în oraşul pe care-l vor clădi.

O chemă cu un glas blând:

— Josine! Josine!... Ştiu că eşti tu, Josine!

Dar acum, fără să fi rostit o vorbă, fata fugea, se pierdea în întunericul pustiei neatinse de mâna omului.

— Josine! Josine!... Tu eşti, ştiu foarte bine, Josine, stai puţin, fiindcă trebuie să-ţi spun ceva.

Atunci, tremurând şi totuşi fericită, Josine se-ntoarse cu pasul ei uşor şi se opri în drum, dedesubtul ferestrei. Şi rosti încetişor, abia ca o adiere de zefir:

— Da, domnule Luc, eu sunt...

Acum, Luc nu. se mai zorea câtuşi de puţin, dimpotrivă, se străduia să o vadă mai bine, dar era atât de subţirică şi atât de palida, încât părea o iluzie pe care întunericul o va lua cu sine.

— Vrei să ne faci un serviciu?... Spune-i lui Bonnaire să vina şi să stea de vorbă cu mine mâine dimineaţă. Am o veste îmbucurătoare pentru el, i-am găsit de lucru.

Ea se înveseli dintr-odată, râzând fericită, totuşi destul de încetişor, întocmai ca un ciripit de pasăre.

— Ah! ce bun sunteţi! ce bun sunteţi!

— Şi, continuă el cu o voce vibrând de emoţie, sper să am de lucru pentru toţi muncitorii care doresc să lucreze. Da, am să mă străduiesc să existe dreptate şi fericire pentru toată lumea.

Josine înţelese despre ce e vorba, râsul ei se făcu şi mai dulce, iar glasul căpătă o undă de recunoştinţă fierbinte.

— Mulţumesc, domnule Luc, mulţumesc.

Imaginea ei palidă începu să se şteargă, şi Luc mai apuca să vadă doar o umbră uşoară alergând din nou printre mărăcini, însoţită de o altă umbră mai mititică, Nanet, pe care nu-l zărise de la început şi care ţinea pasul acum alaiuri de sora lui mai mare.

— Josine! La revedere, Josine!

— Mulţumesc, domnule Luc, mulţumesc!

Nu mai distingea nimic acum, fata dispăruse; dar Luc auzea mereu glasul ei fericit, plin de recunoştinţă şi bucurie, ciripitul acela de pasăre pe care vântul de seară i-l aducea pe aripile lui; şi lucrul acesta avea un farmec nespus, întreaga lui fiinţă era pătrunsă de un val de căldură.

Rămase multă vreme la fereastră, cuprins de o mare fericire şi de o speranţă fără margini. Privea vechiul Beauclair, mahalaua muncitorească alcătuită din cocioabe care se clătinau, pe jumătate putrezite, copleşite sub apăsarea mizeriei şi-a suferinţei, înghesuite între uzinele Abis, de unde se ridica răsuflarea surdă a muncii blestemate, şi proprietatea Guerdache, al cărei parc aşternea o pată întunecată în mijlocul câmpiei Roumagne. Acolo se afla cloaca bazată pe munca salariată ce dorea să o asaneze, vechea temniţă pe care era vorba s-o radă de pe suprafaţa pământului, odată cu nedreptăţile şi cruzimile ei cumplite, pentru a vindeca umanitatea de o otrăvire ce

dăinuia de secole. Şi ctitorea chiar pe acest loc oraşul viitorului pe care şi-l imaginase ca pe un oraş al adevărului, dreptăţii şi fericirii, ale cărui case le şi vedea încă de pe acum, albe, râzând printre verdeaţă, case unde să domnească bunăstarea, libertatea şi frăţia, sub un soare măreţ şi plin de veselie.

Şi, dintr-odată, întreg orizontul se lumină, o flăcăruie roz învălui acoperişurile caselor din Beauclair, promontoriul munţilor Bleuses şi imensa câmpie. Se elabora o nouă şarjă la furnalul de la Crêcherie, şi totul era scăldat într-o lumină pe care Luc o luase la început drept auroră. Dar nu, era mai degrabă apusul unui astru, bătrânul Vulcan, torturat alături de nicovala lui, care-şi azvârlea ultimele scânteieri. Munca ce va fi numai un izvor de sănătate şi bucurie se va naşte într-adevăr mâine.

CARTEA A DOUA

I

Trecură trei ani, în care timp Luc puse bazele noii uzine, ceea ce făcu să ia naştere în jurul ei un adevărat oraş muncitoresc, pe terenurile care se-ntindeau pe mai bine de un kilometru pătrat, la poalele munţilor Bleuses, alcătuind un fel de pustă întinsă, ce pornea într-o pantă uşoară din preajma parcului Crêcherie şi ajungea până la îngrămădeala de clădiri care alcătuiau uzinele Abis. Bineînţeles că începuturile nu puteau fi decât modeste, aşa că se utiliza numai o parte din această pustă, restul rezervându-l pentru realizarea marilor speranţe de viitor.

Uzina se afla lipită de promontoriul stâncos, chiar dedesubtul furnalului, cu care comunica prin intermediul a două ascensoare pentru materiale, ce aprovizionau atelierele. De altminteri, în aşteptarea schimbărilor ce urma să le producă introducerea cuptoarelor electrice ale lui Jordan, Luc se ocupase foarte puţin de furnal, aducându-i doar mici îmbunătăţiri şi lăsându-l să funcţioneze ca şi până acum sub supravegherea lui Morfain, potrivit vechiului obicei. Dar în interiorul uzinei realizase, din punct de vedere al construcţiei şi al utilajului, toate progresele posibile pentru a spori randamentul muncii, micşorând în acelaşi timp efortul muncitorilor. Şi ţinuse cu tot dinadinsul ca şi casele oraşului muncitoresc, înălţate fiecare în mijlocul unei grădini, să fie locuinţe care să reflecte bunăstarea şi unde să poată să-nflorească o adevărată viaţă de familie. De pe acum se-nălţaseră vreo cincizeci, care ocupau terenurile vecine cu parcul de la Crêcherie, alcătuind un fel

de mic târguşor ce se-ntindea înspre Beauclair; căci fiecare casă ridicată reprezenta un nou pas prin care oraşul viitor câştiga teren în faţa vechiului oraş îmbâcsit şi condamnat la pieire. Apoi, în mijlocul terenurilor, Luc pusese să se construiască o casă comună, o clădire imensă unde se aflau sălile de clasă ale şcolii, biblioteca, o încăpere destinată serbărilor şi reuniunilor, alta pentru jocuri distractive şi un stabiliment de băi. Aplicase acolo tot ceea ce învăţase din falansterul lui Fourier, lăsând pe fiecare să construiască după gustul lui, fără să forţeze pe nimeni să se supună anumitor rigori şi canoane, strângând laolaltă numai anumite servicii publice, în sfârşit, sub numele de magazine universale, care luau pe zi ce trece o mai mare extindere, înfiinţase o brutărie, o măcelărie şi o băcănie, o adevărată asociaţie cooperativă de consum ce corespundea felului în care erau organizate înseşi producţia şi conducerea treburilor în uzină, fără a mai pune la socoteală desfacerea tot prin intermediul asociaţiei cooperative de consum a articolelor de îmbrăcăminte, uneltelor şi-a unor obiecte mărunte, dar absolut necesare în gospodărirea casei. Fără îndoială, nu era vorba decât de un embrion de organizare, dar viaţa începuse să pulseze în jur şi opera pe care o întreprindea putea fi de pe acum apreciată după rezultatele obţinute. Şi poate că Luc n-ar fi avansat atât de repede, dacă n-ar fi avut ideea fericită de a-i cointeresa pe muncitorii pricepuţi la meserie în obţinerea rezultatelor pe care le scontase; şi era mai cu seamă încântat şi pentru faptul că reuşise să capteze toate izvoarele răzleţite printre stâncile de deasupra lor, ajungându-se în felul acesta să scalde cu valuri de apă proaspătă şi limpede micul oraş aflat în devenire, să aprovizioneze uzina şi casa comună, ba chiar şi să stropească grădinile cu vegetaţie abundentă, dăruind sănătate şi bucurie în fiecare locuinţă unde se crease posibilitatea să curgă din belşug.

În dimineaţa aceea Fauchard, smulgătorul de creuzete,

veni să hoinărească pe la Crêcherie, pentru a-şi vizita vechii tovarăşi de lucru. Rămăsese să lucreze la uzinele Abis, mereu nehotărât şi cu aceeaşi înfăţişare îndurerată, în vreme ce Bonnaire adusese după sine la noile ateliere pe cumnată-su, Ragu, care la rândul lui îl convinsese şi pe Bourron să vină după el. Prin urmare, toţi trei lucrau acum aici; şi cu toţi aceştia dorea Fauchard să se sfătuiască, neputincios să ia el singur o hotărâre, în buimăceala de care era cuprins din pricina celor cincisprezece ani de când smulgea creuzetele mereu prin acelaşi gest mecanic, făcând acelaşi efort, în mijlocul aceluiaşi pârjol. Devenise într-atât de deformat profesional, cu mintea în aşa hal de lâncezită, încât, deşi îşi propusese de multe luni să facă această vizită, nu-şi găsise în el însuşi resursele de voinţă necesare. Şi de îndată ce pătrunse în curtea uzinelor Crêcherie, uimirea lui nu mai avu margini.

De cum ieşise pe poarta atelierelor Abis, întunecate, murdare şi prăfoase, ale căror hale mătăhăloase şi dărăpănate, unde abia dacă pătrundea un pic lumina prin geamurile înguste, îl întâmpinaseră construcţiile moderne de la Crêcherie, care-ţi încântau ochii, totul numai din metal şi cărămidă, şi unde ochiuri largi din sticlă lăsau să pătrundă în valuri aerul proaspăt şi soarele. Toate halele erau pavate cu dale din ciment, ceea ce împiedica să se formeze praful acela atât de vătămător. Apa curgea pretutindeni din abundenţă şi aceasta permitea să se efectueze curăţenia continuu. Şi fiindcă nu mai exista aproape deloc fum în jur, mulţumită unor vetre noi care ardeau, resturile de materiale şi absorbeau totul, domnea o mare curăţenie, uşor de întreţinut de altminteri în aceste condiţii. Aveai impresia că peştera infernală a lui Ciclop se transformase aici, peste noapte, în nişte ateliere vaste, pline de lumină, strălucitoare şi vesele, unde munca părea că nu mai păstrează duritatea de odinioară. Fără îndoială că întrebuinţarea electricităţii era încă destul de restrânsă,

zgomotul maşinilor rămânea asurzitor şi nici efortul oamenilor nu era pe de-a întregul uşurat. Abia dacă ici şi colo, la cuptoarele pentru oţelare şi la cele prevăzute cu creuzete, aplicarea unor metode mecanice, până atunci prea puţin cunoscute, trezea speranţele ca, într-o bună zi, braţele omului vor fi eliberate de muncile excesiv de grele. Deocamdată acestea nu erau decât experimentări, ale căror rezultate urmau să se vadă în viitor. Dar încă de pe acum se simţea o mare ameliorare a condiţiilor de lucru prin însăşi această simplă curăţenie ce domnea în ateliere, prin acest aer curat şi acest soare luminos care scalda uriaşele hale, devenite un loc plăcut de muncă, fi prin această veselie stârnită de o activitate ce nu mai apăsa parcă atât de greu pe umeri. Hotărât lucru, nu mai încăpea nicio comparaţie între aceste hale uimitoare şi văgăunile întunecate şi pline de suferinţă, unde trăgeau să moară echipele de muncitori ale vechilor uzine din apropiere.

Fauchard credea că o să-l găsească pe Bonnaire, maistrul oţelar, nedezlipit de cuptor, dar fu surprins când îl văzu dirijând un mare laminor, aflat în aceeaşi hală şi care fabrica şine de cale ferată.

— Ia te uită, te-ai lăsat de pudlaj?

— Da’ de unde, aici însă facem câte puţin din toate. Aşa-i regula casei, două ore din asta, două ore din ailaltă şi, pe legea mea, muncind aşa, parcă-i mai puţin obositor.

Adevărul era că Luc nu-i putea convinge atât de uşor pe muncitorii nou angajaţi să părăsească, fie şi numai pentru două ore pe zi, specialitatea lor. Mai târziu, când copiii lor, ajunşi ucenici, vor trece prin mai multe meserii, se va putea realiza acest sistem nou de muncă, fiindcă numai prin asigurarea varietăţii şi diversificării sarcinilor şi numai consacrând câte puţin din orele de lucru fiecăreia în parte s-ar fi putut închega o activitate într-adevăr plăcută.

— Ehei, oftă Fauchard, să ştii că mi-ar plăcea să fac şi eu altceva decât să smulg creuzete din fundul cuptorului la

care lucrez! Dar nu mă pricep, nu pot...

Zgomotul sacadat al laminorului era atât de violent, încât trebuia să vorbească foarte tare. Tăcu şi profită de un moment de răgaz ca să strângă mâinile lui Ragu şi Bourron, care se aflau şi ei acolo, foarte ocupaţi să transporte şinele de cale ferată. Totul era pentru Fauchard un spectacol nou şi interesant. La atelierele Abis nu se fabricau şine de cale ferată şi el le privea pe acestea năpădit de gânduri nelămurite, pe care n-ar fi ştiut să şi le exprime. Suferea mai cu seamă din pricina faptului că, în năpăstuirea lui de om transformat într-o simplă unealtă şi plecat sub greutatea muncii apăsătoare, zdrobitoare ca o piatră de moară, păstra încă o fărâmă din convingerea că, în alte condiţii, ar fi putut să trăiască altfel, ca o fiinţă vie, dotată cu voinţă şi inteligenţă. O luminiţă mai ardea încă în el ca un mic far ce stă de veche şi nu se stinge nicicând. Şi ce tristeţe adâncă putea să-l cuprindă pe Fauchard în momentul în care ajungea să regrete omul liber, sănătos şi fericit care ar fi putut să devină el dacă n-ar fi existat acea smucitură a smulgerii creuzetelor care-l îndobitocise şi pe care poziţia lui de sclav în societate îl obligase s-o îndeplinească. Şinele care se alungeau, se alungeau necontenit, erau ca o cale, ca un drum fără sfârşit, pe unde gândul lui aluneca, se topeau într-un viitor ale cărui speranţe le pierduse şi care nu păreau să se mai înfiripe nici măcar ca o simplă idee cât de cât clară.

În hala vecină, unde se afla turnătoria cea mare, un cuptor special prepara oţelul; şi metalul topit era transportat cu un fel de polonic imens din fontă, căptuşit cu cărămidă refractară, din care era turnat apoi automat în tipare sub formă de lingouri. Poduri rulante, acţionate electric, şi macarale de o putere considerabilă ridicau aceste blocuri grele şi le duceau înspre laminoare, pentru a face din ele şine de cale ferată, şi spre atelierele de nituri şi buloane. Uzina era dotată cu o mulţime de laminoare uriaşe

care întindeau lingourile de metal fierbinte, potrivit profilului dorit, dându-i grosimea şi forma cerută, mai cu seamă pentru şinele lungi de cale ferată, pentru coloşii de oţel care susţin podurile şi pentru schelăria clădirilor şi construcţiilor de toate felurile, alcătuind toate nişte piese gigantice, gata numai să fie montate, nituite sau bulonate. Pentru grinzi şi pentru şinele, de cale ferată, piese simple şi de dimensiuni întotdeauna aceleaşi, şirurile de laminoare speciale funcţionau cu o regularitate şi o intensitate formidabilă. La scoaterea lui din învelişul de mangal, lingoul de oţel, scurt şi de grosimea unui trunchi de om, strălucitor ca un soare, era prins la început între doi cilindri care se învârteau în sensuri diferite; şi lingoul ieşea subţiat prin canelură, apoi intra din nou în a doua cajă, unde iar se subţia şi, din cajă în cajă, canelurile schiţau din ce în ce mai mult piesa, până când, în cele din urmă, reuşeau să dea şinei profilul exact şi lungimea reglementară de zece metri. Treaba asta nu se realiza fără un vacarm îngrozitor, şi domnea de la o cajă la alta un zgomot prelung şi teribil de maxilare, asemănător cu ronţăitul unui colos, aflat pe punctul să mestece tot acest oţel. Şină după şină se succedau cu o rapiditate extraordinară, abia dacă aveai timp să urmăreşti lingoul care alerga printre cilindri, se subţia, se lungea şi ţâşnea apoi sub forma unei noi linii, pentru a se alătura celorlalte, ca şi cum ar fi fost vorba de o cale ferată fără de sfârşit, care pornea hai-hui prin lumea largă, străbătând întinderile celor mai depărtate pustiuri şi făcând parcă înconjurul pământului.

— Dar pentru cine sunt toate comenzile astea? întrebă Fauchard zăpăcit.

— Pentru chinezi, răspunse Ragu în şagă.

Chiar în clipa aceea Luc trecea prin dreptul laminoarelor. Îşi făcuse obiceiul să-şi petreacă dimineţile în uzină, poposind prin fiecare hală în parte şi pălăvrăgind camaraderesc cu muncitorii. Trebuise să păstreze într-o

oarecare măsură vechiul sistem de organizare a producţiei, cu supraveghetori, maiştri, ingineri, serviciu de contabilitate şi de conducere comercială. Dar realiza încă de pe acum economii serioase, mulţumită grijii lui continue de a reduce cât mai mult posibil numărul şefilor şi personalului funcţionăresc. De altminteri, pentru început, speranţele lui se împliniseră: cu toate că nu descoperiseră încă filoanele excelente de altădată, minereul care se extrăgea actualmente, tratat în mod chimic, dădea o fontă de calitate acceptabilă la un preţ scăzut; şi începând din clipa aceea, fabricarea schelăriilor metalice şi a şinelor de cale ferată, suficient de bine plătite, asigurau pe deplin prosperitatea uzinei. Activitatea se lărgea din ce în ce mai mult, cifra de afaceri sporea în fiecare an, şi lucrul acesta era pentru Luc cel mai important, căci eforturile lui se îndreptau în mod deosebit înspre viitor, având certitudinea că va reuşi numai dacă, la fiecare împărţire a beneficiilor, muncitorii vor constata că li s-a sporit bunăstarea, că au dobândit mai multă fericire printr-o din ce în ce mai mica trudă. Îşi petrecea viaţa, zi de zi, într-o continuă alertă, trăind din plin în mijlocul acestei creaţii complexe, asupra căreia trebuia să vegheze neîncetat, asigurându-i bunul mers şi propăşirea, având de condus un adevărat popor în miniatură şi fiind stăpânit de grijile unui apostol şi-n acelaşi timp de cele ale unui inginer şi financiar. Fără îndoială, succesul părea asigurat, totuşi nu o singură dată încercase sentimentul unei oarecari instabilităţi, fiind adesea la cheremul evenimentelor.

Străbătând vacarmul, fără să fi observat câtuşi de puţin prezenţa lui Fauchard, Luc se opri un minut, zâmbind către Bonnaire, Ragu şi Bourron. Îi plăcea mult să zăbovească în hala aceasta a laminoarelor, unde fabricarea schelăriilor metalice şi a şinelor de cale ferată îi dădeau în mod obişnuit o mare bucurie, socotind că aici se află ceea ce el numea fericit forja cea bună a păcii, în vreme ce alături, la

uzina vecină, se afla dimpotrivă forja cea rea a războiului, opusă primei, unde se fabricau cu atâtea griji şi cheltuieli tunuri şi obuze. Cum era oare posibil ca nişte mâini atât de abile şi pricepute să fabrice din metalul prelucrat cu trudă instrumente aşa de perfecţionate cum erau aceste monstruoase arme de distrugere şi care costau pe diversele naţiuni miliarde şi miliarde, stoarse din bugetele statelor respective, în aşteptarea unui război ce nu făcea altceva, arunci când se isca, decât să extermine popoarele? Ah! de s-ar putea ca schelăriile acestea de oţel să se înmulţească la infinit, să se înalţe din ele edificii folositoare, oraşe unde să domnească fericirea, poduri care să străbată văile şi fluviile, de s-ar putea ca şinele de cale ferată să ţâşnească fără încetare din laminor, să prelungească la nesfârşit liniile de tren, să desfiinţeze frontierele, să apropie popoarele şi să cuprindă, prin îmbrăţişarea lor întreaga lume civilizată şi înfrăţită de mâine.

În vreme ce Luc se îndrepta către hala cea mare a turnătoriei, de unde se auzea cum intră-n joc uriaşul, ciocan hidraulic ce urma să forjeze întreaga armătură a unui pod gigantic, laminoarele se opriră pentru un scurt timp, răgaz în care se stabileau reperele unui nou profil. Profitând de ocazie, Fauchard se apropie din nou de vechii lui colegi şi reînnodă conversaţia:

— Vasăzică, vă merge bine aici, sunteţi mulţumiţi? îi iscodi el.

— Şi-ncă ce mulţumiţi, răspunse Bonnaire. Ziua de muncă nu-i decât de opt ore, şi dacă pui la socoteală că mereu schimbi felul de activitate, nici vorbă să te mai speteşti făcând întruna şi întruna aceeaşi, mişcare. Munca-i o plăcere acum.

Înalt şi puternic, cu faţa lui uriaşă radiind, de sănătate şi eu ochii blajini, Bonnaire era unui dintre muncitorii de nădejde ai noii uzine. Făcea parte din consiliul de conducere şi în acelaşi timp îi păstra lui Luc o vie

recunoştinţă fiindcă îl angajase ca maistru turnător într-un moment în care, neliniştit pentru ziua de mâine, fusese nevoit să părăsească atelierele Abis. Totuşi, ideile lui asupra colectivismului, pe care şi le susţinea cu intransigenţă, sufereau de pe urma regimului de simpla asociaţie care fusese introdus în uzina de la Crêcherie, unde capitalul păstra totuşi un loc important. Revoluţionarul din el, muncitorul care avea planuri mult mai măreţe, simţea pe undeva nemulţumirea. Dar judeca lucrurile cu înţelepciune, muncea plin de însufleţire şi îi împingea şi pe tovarăşii lui să facă la fel, cu tot devotamentul, propunându-şi să aştepte şi să vadă rezultatele experienţelor ce se făceau acolo.

— Atunci înseamnă că, reluă Fauchard, câştigaţi mult, poate chiar dublu faţă de zilele când lucraţi altădată?

Ragu începu să-l ia cam peste picior cu rânjetul lui răutăcios.

— Ehei, ce dublu? Zi-i mai bine câte o sută de franci pe zi, başca şampania şi ţigările!

Ragu îl urmase pur şi simplu cu inima cam îndoită pe Bonnaire, atunci când venise să se angajeze la uzina de la Crêcherie. Şi chiar dacă aici nu era deloc rău, existând chiar o oarecare bunăstare pentru toţi, prea multă ordine şi disciplină care domneau îi cam răneau probabil vanitatea, ceea ce-l făcea să devină zeflemist şi să-şi ia norocul în bătaie de joc.

— O sută de franci! strigă Fauchard cu vocea strangulată de uimire. Câştigi o sută de franci?

Bourron, care ca de obicei îi ţinea hangul lui Ragu, se simţi dator să trântească una şi mai lată:

— O sută de franci numai la început! Şi se mai plătesc şi căluşeii duminica!

Dar, în vreme ce ceilalţi doi ortaci chicoteau, Bonnaire înălţă din umeri cu un aer grav şi dispreţuitor:

— Nu vezi că spun prostii şi că-şi bat joc de tine?... Toate

câştigurile noastre puse unul peste altul, după împărţirea beneficiilor, nu sunt deloc mai mari decât ale voastre. Numai că la fiecare nouă sporire a producţiei cresc şi e mai mult ca sigur că au să ajungă din ce în ce mai frumoase... Apoi, avem tot felul de alte avantaje, viitorul ne e asigurat, viaţa noastră-i mai puţin scumpă mulţumită magazinelor noastre cooperative şi căsuţelor atât de luminoase care ni se închiriază aproape pe nimic... Fără-ndoială că nu s-a întronat încă adevărata dreptate, totuşi am pornit-o pe un drum bun.

Ragu continua să chicotească; şi simţi nevoia să-şi satisfacă încă una dintre răfuielile sale; fiindcă, dacă glumea pe seama uzinei de la Crêcherie, în schimb, când era vorba despre atelierele Abisului, vorbea cu o răutate şi cu un ton care trădau o ranchiună feroce,

— Şi animalul ăla de Delaveau ce mutră face? Ceea ce mă amuză e că uzina asta nouă care s-a înfipt în coastele atelierelor lui se pare că are de gând să facă afaceri serioase... Turbează, nu-i aşa?

Fauchard schiţă un gest vag.

— Bineînţeles că într-ascuns turbează, dar nu lasă să se vadă cine ştie ce... Şi apoi, ştii, eu nu mă prea pricep la lucruri dintr-astea, sunt şi aşa sătul de necazurile mele, ca să mă mai ocup şi de cele ale altora... L-am auzit lăudându-se că puţin îi pasă de uzina voastră şi de concurenţă. Spune aşa, într-o doară, că o să fie nevoie mereu să se fabrice tunuri şi obuze, pentru că oamenii sunt prea proşti şi se vor masacra mereu între ei.

Luc, care chiar în clipa aceea se-ntorcea din hala mare a turnătoriei, auzi ultimele cuvinte. Încă din ziua când îl convinsese pe Jordan să păstreze furnalul şi să înfiinţeze oţelăria şi forjele, cu trei ani în urmă, ştia că va avea un duşman în Delaveau. Pentru acesta din urmă, lovitura era grea, căci spera să cumpere furnalul şi mina de la Crêcherie pe un preţ de nimic şi cu înlesniri de lungă durată în

privinţa plăţii, dar acum vedea că au încăput în mâinile unui tânăr cutezător, plin de inteligenţă şi putere de muncă, hotărât să răstoarne lumea şi dotat într-o aşa măsură cu vigoare creatoare încât, încă de la începutul activităţii lui, făcuse să răsară ca din pământ un oraş în plină înflorire. Cu toate acestea, după prima mânie pe care i-o provocase surpriza, Delaveau se simţise mai plin de încredere. Faptul că uzina cea nouă se abţinea de la fabricarea tunurilor şi a obuzelor, unde el obţinea beneficii considerabile, îl făcuse să nu se mai teamă de niciun fel de concurenţă. Şi când mai află şi amănuntul cum că uzina vecină relua fabricarea şinelor de cale ferată şi a schelăriilor metalice, fu năpădit de un val de fericire din care nu lipsea şi un dram de ironie, neştiind care era situaţia în privinţa noii metode de exploatare a minei. Apoi, în faţa perspectivei marilor câştiguri pe care le deschidea rivalilor minereul tratat pe cale chimică, înţelese că nu-i de glumit şi se arătase un jucător care ştie să şi piardă, declarând cui voia să-l asculte că există loc sub soare pentru toate întreprinderile industriale şi că renunţă cu dragă inimă la schelăriile metalice şi la şinele de cale ferată în favoarea fericitului său vecin, dacă acesta din urmă îi va lăsa la rândul lui producţia de obuze şi tunuri. Prin urmare, în aparenţă, liniştea nu era câtuşi de puţin tulburată şi raporturile dintre cei doi conducători de întreprindere rămâneau reci, dar politicoase. Cu toate acestea, Delaveau simţea mocnindu-i în adâncul fiinţei o nelinişte surdă, teama de acest focar de muncă liberă şi cinstită, aflat în preajmă-i şi a cărui flacără ar putea să-i cuprindă într-o zi atelierele şi echipele lui de muncitori. Şi mai încerca încă o teamă, ce izvora din senzaţia nemărturisită că puţin câte puţin vechiul edificiu deasupra căruia trona va pârâi sub el şi că existau locuri infestate de putreziciune de care habar nu avea. Era conştient de faptul că în clipa în care i-ar lipsi cât de cât suporţii capitalului, totul s-ar prăbuşi la pământ, fără ca el

să mai poată susţine ceva o zi mai mult prin forţa braţelor lui viguroase şi tenace.

În această luptă inevitabilă, de fiecare dată mai grea, ce se pornise între uzinele Crêcherie şi Abis şi care nu se putea încheia decât prin înfrângerea uneia dintre ele, Luc nu simţea nici cea mai mică milă faţă de soarta familiei Delaveau. Dacă avea stimă pentru bărbat, atunci când îl vedea cât este de dârz în activitatea lui şi cu cât curaj îşi apăra ideile, în schimb o dispreţuia pe soţia acestuia, pe Fernande, încercând chiar un sentiment de jenă în faţa ei, ştiind-o capabilă de orice şi posedând o îngrozitoare forţă de corupţie şi distrugere. Dezagreabila aventură pe care o surprinsese la moşia Guerdache, influenţa nefastă ce-o exercita Fernande asupra lui Boisgelin, bărbat prezentabil, dar imbecil, a cărui avere era pe punctul să se topească în mâinile devoratoare ale amantei, îl umpleau pe Luc de o teamă mereu crescândă, făcându-l să prevadă o serie de drame în viitorul apropiat. Nelinişştea şi duioşia îi erau provocate în special de soarta ce-i era rezervată bunei şi blândei Suzanne, căci ca era victima, singura care merita într-adevăr să fie deplânsa în această casă cu pereţii crăpaţi de loviturile necinstei şi ale cărei plafoane vor ajunge până la urmă, într-o seară, să se prăbuşească peste petrecăreţii de sub ele. Trebuise să rupă relaţiile cu persoana aceasta foarte dragă inimii lui şi să nu mai viziteze proprietatea de la Guerdache, singurele veşti pe care le mai avea despre ea fiind cele pe care le afla cu totul întâmplător. Acolo, lucrurile parcau ca merg din lac în puţ, pretenţiile nebuneşti ale Fernandei creşteau de la o zi la alta, fără ca Suzanne să găsească altă cale, alte resurse în ea, altă putere decât aceea de a tăcea, nevoită să-nchidă ochii de teama unui scandal. Şi când Luc o întâlni pe una dintre străzile Beauclairului, ducându-l pe micul ei Paul de mână, ea-i aruncase o privire lungă, în care se citeau deopotrivă suferinţa, ca şi prietenia ce i-o păstra, în ciuda

luptei fără cruţare care le separa de acum înainte existenţele.

Aşa se explică de ce, în momentul în care-l recunoscu pe Fauchard, Luc rămase în espectativă, socotind că cea mai bună tactică ar fi evitarea oricărui conflict inutil cu atelierele Abis. Accepta oricât de mulţi muncitori care se transferau de la uzina vecină, dar nu dorea să lase impresia că intenţiona să-i atragă neapărat la el. Tovarăşii de lucru hotărau singuri primirea lor şi fiindcă Bonnaire îi vorbise până acum şi încă de mai multe ori despre Fauchard, avu impresia că omul voia să se angajeze.

— Ah, dumneata eşti, prietene? Ai venit să vezi dacă vechii dumitale tovarăşi de lucru vor să-ţi facă vreun loc?

Smulgătorul de creuzete, cuprins din nou de temeri, îndobitocit şi incapabil să raţioneze sau să ia vreo hotărâre, începu să bâiguie o seamă de cuvinte fără de înţeles. Toate aceste lucruri noi din jurul său îl îngrozeau, fiind stăpânit numai de rutina şi miopia animalului de tracţiune, condus totdeauna de alţii. În aşa măsură fusese nimicit în el orice spirit de iniţiativă, încât, în afara gestului obişnuit al muncii lui de zi cu zi, nu mai ştia să reacţioneze în niciun fel, năpădit întotdeauna de un soi de spaimă, întocmai ca a unui copil în faţa necunoscutului. Uzina aceasta nouă, halele acestea uriaşe, curate şi luminoase îi stârneau aceeaşi emoţie pe care i-ar fi provocat-o un domeniu înfricoşător, unde n-ar fi putut să supravieţuiască. Şi nu mai avea altă dorinţă decât aceea de a se întuma din nou în infernul lui întunecat şi plin de dureri. Ragu îşi bătuse joc de el: la ce bun să schimbe locul de muncă, atunci când nimic nu era sigur? Şi apoi, avea impresia vagă că unul ca el şi-a trăit traiul şi şi-a mâncat mălaiul.

— Nu, nu, domnule, nu încă… Aş vrea, bineînţeles, dar nu ştiu… O să văd mai târziu, s-o-ntreb şi pe nevastă-mea…

Luc îi zâmbea prietenos.

— Asta cam aşa e, trebuie ca şi femeile să fie mulţumite

când luăm o hotărâre... La revedere, prietene.

Fauchard plecă, păşind cu stângăcie, uluit el însuşi de întorsătura pe care-o luase vizita lui, fiindcă venise fără îndoială cu intenţia de a cere de lucru, dacă o să-i placă locul şi dacă acolo se câştigă. mai mult decât la atelierele Abis. Atunci, pentru ce oare fugea, tulburat de lucrurile pe care le văzuse şi care erau atât de minunate, pentru ce simţea doar nevoia de a se ascunde, de a se cufunda iar în somnul greu ai mizeriei lui

O vreme, Luc stătu de vorbă cu Bonnaire în legătură cu o perfecţionare pe care dorea s-o aducă laminoarelor. Dar Ragu îi întrerupse, având de făcut o plângere.

— Domnule Luc, o rafală de vânt a mai spart încă trei geamuri la ferestrele locuinţei noastre şi, de data asta, vă anunţ că nu mai am de gând să scot din buzunarul meu o leţcaie... Treaba se-ntâmplă din pricină că locuinţa-i la margine, prima, expusă curenţilor dinspre câmpie. Îţi îngheaţă limba-n gura acolo.

Ragu se plângea mereu şi căuta întotdeauna o mulţime de pricini ca să fie nemulţumit.

— De altfel, domnule Luc, e foarte simplu, n-aveţi decât să treceţi pe la noi, ca să vă daţi seama cum stau lucrurile... Josine o să vă arate care-i situaţia.

Curând după ce Ragu se angajase la Crêcherie, Sœurette îl convinsese să o ia în căsătorie pe Josine; şi bineînţeles că tânăra pereche primise una dintre căsuţele noului oraş muncitoresc, situată între locuinţa lai Bonnaire şi cea a lui Bourron. Întrucât Ragu îşi corijase mult purtările datorită influenţei mediului bun în care vieţuia, până în momentul de faţă buna înţelegere părea să domnească în familia lui şi niciodată nu fusese tulburată prea serios. Doar câteva mici certuri se iscaseră, din pricina prezenţei lui Nanet, care locuia şi el acolo. De altminteri, când Josine avea vreo supărare şi plângea, închidea repede ferestrele, ca să n-o audă nimeni.

Bucuria pe care o încerca Luc în fiecare dimineaţă vizitând atelierele fu dintr-odată întunecată de-o umbră trecătoare.

— Aşa-i, Ragu, răspunse el repede. O să trec pe la voi.

Şi asta puse capăt discuţiilor, fiindcă şirul de laminoare se pornise din nou să funcţioneze, acoperind cu zgomotul lor de ronţăială infernală vocile oamenilor.

Din nou drugii uriaşi se iveau, se iveau întruna, fără odihnă, lungindu-se la fiecare nouă cursă pe care-o făceau şi ţâşnind la capăt sub forma unor şine de cale ferată. Şi alte şine se adăugau fără încetare primelor, încât îţi făcea impresia că în curând întreg pământul va fi brăzdat în toate direcţiile de liniile ferate, pentru a transporta pe spatele lor argintiu, undeva, la infinit, viaţa victorioasă şi din ce în ce mai plină de bucurii.

Luc mai privi încă un timp munca ce se desfăşura în bune condiţiuni, zâmbindu-i lui Bonnaire şi încurajându-i prin gesturi camaradereşti pe Bourron şi Ragu, străduindu-se să sădească în fiecare echipă de muncitori un adevărat sentiment de prietenie, convins fiind că nimic nu poate să dobândească trăinicie şi să progreseze dacă oamenii nu se iubesc între ei. După care plecă din ateliere şi se îndreptă către casa comună, pentru a vizita sălile de clasă, aşa cum obişnuia să facă în fiecare dimineaţă. Dacă îi plăcea să zăbovească îndelung în halele unde se lucra, visând pacea care se va statornici cândva între oamenii maturi, încerca bucurii şi speranţe şi mai puternice încă atunci când se afla în mijlocul micii lumi a copiilor, care reprezentau însuşi viitorul.

Natural că această casă comună nu era deocamdată alcătuită decât dintr-o vastă clădire curată şi veselă, unde încercaseră să asigure doar o cât mai mare comoditate, obţinută cu cât mai puţine cheltuieli posibile. Sălile de clasă ocupau acolo o întreagă aripă, aşezate simetric faţă de bibliotecă, club şi stabilimentul băilor, aflate în latura

opusă; în vreme ce sala pentru reuniuni şi serbări, împreună cu cele câteva birouri ale administraţiei, ocupau partea centrală a clădirii. Se înfiinţase în această primă aripă o creşă pentru toţi micuţii, unde mamele ocupate în producţie puteau să-şi aducă copiii încă de pe când se aflau în scutece, o şcoală propriu-zisă, cuprinzând cinci săli de clasă şi dând o instruire completă, şi o serie de ateliere pentru practică, pe care elevii le frecventau în timpul celor cinci ani de studii, deprinzându-se cu diferite meserii folositoare pe măsură ce se dezvoltau cunoştinţele lor teoretice. Băieţii nu erau separaţi de fete şi atât unii, cât şi ceilalţi creşteau nestânjeniţi, de când se aflau vecini în leagănele care se atingeau uncie de altele şi până la atelierele pentru practică pe care le părăseau pentru a se căsători, după ce treceau prin şcoli, unde învăţau alături, în aceleaşi bănci şi amestecaţi, unii cu alţii, aşa cum vor fi şi-n viaţă. A separa începând din copilărie cele două sexe, a creşte şi a instrui în mod diferit copiii, fără ca să ştie unii de ceilalţi, nu înseamnă oare a-i face duşmani de mici, nu înseamnă oare a înnebuni şi, perverti atracţia lor naturală prin vălurile de mister cu care o înconjuri, nu înseamnă oare a-i determina pe bărbaţii de mâine să se sălbăticească şi pe femei să aibă toi felul de prejudecăţi, ajungând să creezi tot felul de neînţelegeri între ei? Fiindcă armonia nu se va naşte decât în momentul când va apare o afecţiune reciprocă, pe baza unei adevărate camaraderii între cei doi parteneri, care, cunoscându-se bine unul pe celălalt, descoperind viaţa din aceleaşi. izvoare, îşi încep împreună drumul în viaţă, pentru a şi-o putea trăi într-un mod raţional şi sănătos, aşa cum ar trebui ea să fie trăită.

Sœurette îl ajutase mult pe Luc la organizarea sălilor de cursuri. Şi dacă Jordan, după ce pusese la dispoziţia lui Luc banii pe care-i promisese, se-nchisese acum în laboratorul lui, refuzând categoric să examineze calculele sau să discute măsurile ce le aveau de luat, în schimb Sœurette,

sora lui, căpătase o adevărată pasiune pentru viaţa aceasta nouă pe care o vedea încolţind şi crescând sub ochii ei. De fiecare dată, găsea în ea resursele necesare pentru a fi o bună îngrijitoare de copii, educatoare şi infirmieră; şi operele caritabile, îndrumate până atunci numai în direcţia ajutorării celor cuiva săraci, puţini la număr, pe care îi indica abatele Marle, doctorul Novarre şi institutorul Hermeline, căpătară dintr-odată proporţii nebănuite, în faţa problemelor pe care le ridica numeroasa familie a muncitorilor, care trebuia să fie instruită, călăuzită şi iubită şi pe care Luc i-o adusese plocon. Pe lângă aceasta, încă din primele zile îşi asumase singură numeroase alte sarcini, nerefuzând să se preocupe de organizarea sălilor de clasă şi-a atelierelor pentru practică, dar interesându-se mai. cu seamă de creşă, unde-şi petrecea mai toate dimineţile, înconjurată de dragostea micuţilor. Şi când i se spunea să se căsătorească, răspundea în gluma şi puţin cam ruşinată, însoţindu-şi vorbele cu un zâmbet care reuşea să se facă drăgălaş pe faţa ei lipsită de frumuseţe:

— Ce-mi trebuie, nu am atâţia copii?

Găsise în cele din urma un ajutor în Josine, care, la rândul ei, deşi căsătorită cu Ragu, n-avea niciun copil, în fiecare dimineaţă erau nelipsite de lângă leagăne, ocupându-se împreună de creşă ca două prietene, neţinând seamă de diferenţierile sociale şi simţindu-se apropiate sufleteşte una de cealaltă prin îngrijirile pe care le acordau acestor mici fiinţe gingaşe.

Dar, în dimineaţa aceea, când Luc intră în sala bine aerisită şi care strălucea de curăţenie, o întâlni doar pe Sœurette, stând acolo singură.

— Josine n-a venit, îi explică ea. Mi-a trimis vorbă că nu se simte tocmai bine, n-are cine ştie ce, doar o mică indispoziţie, s-ar părea.

Luc fu cuprins de o vagă bănuială şi o umbră i se aşternu din nou pe chip. Spuse pur şi simplu ce avea de gând să

facă:

— Trebuie să trec pe la ea, să văd dacă nu are cumva nevoie de vreun ajutor.

Apoi, vizitarea leagănelor îi stârni o adevărată încântare. Leagănele erau absolut albe, aliniate de-a lungul pereţilor albi şi ei, ai camerei largi şi spaţioase. Feţe micuţe şi bucălate dormeau cu surâsul pe buze în fiecare dintre ele. În jurul lor roiau pline de bunăvoinţă o mulţime de femei cu şorţuri mari, de o curăţenie orbitoare, cu ochi înduioşaţi şi mâini materne, care vegheau ca nişte îngeri blânzi. asupra acestor copilaşi, germeni atât de plăpânzi încă ai umanităţii, de soarta cărora se lega totuşi viitorul. Dar mai existau acolo şi copii ceva mai răsăriţi, băieţaşi şi fetiţe până la trei sau patru ani, şi aceştia erau lăsaţi să se joace în libertate, cei mai plăpânzi în scăunele cu rotile, ceilalţi care pe unde apucau, rezemându-se curajoşi pe picioruşele lor scurte, fără să cadă cine ştie cât de des. Toată preţioasa turmă se zbenguia la soare, în aerul călduţ. Tot felul de jucării zornăitoare atârnau în jur, prinse de panglici, pentru a-i înveseli pe cei mici. În vreme ce copiii mai mari aveau păpuşi, cai şi cărucioare, pe care le târau după ei voiniceşte şi cu zarvă, ca nişte eroi ce simt nevoia de acţiune. Era plăcut şi reconfortant să zăboveşti în universul acestor copii care creşteau într-o ambianţă vesela şi-ntr-o atmosferă de bunăstare, pentru a putea deveni folositori la muncă în viitorul apropiat.

— Niciun bolnav? se interesă Luc, care rămânea cu plăcere un minut mai mult în mijlocul sclipirilor acestea de auroră.

— Ph! nu, toţi sunt vioi în dimineaţa asta, răspunse Sœurette. Am avut doi copii atinşi de pojar alaltăieri şi nu i-am mai primit printre ceilalţi, a trebuit să-i izolez.

Ieşiră împreună pe un fel de verandă prin care puteai trece ca să-ţi continui vizita la şcoala cu care se-nvecina. Uşile prevăzute cu geamuri ale celor cinci săli de clase se

înşirau de-a lungul ei, dând în felul acesta înspre verdeaţa din grădină şi. cum vremea se încălzise, erau deschise de perete, aşa că, tară să mai intre în fiecare încăpere în parte, putură, chiar de pe prag, să arunce câte o privire în fiecare dintre ele.

Încă din primele zile de când fusese înfiinţată şcoala, profesorii se străduiseră săi elaboreze o nouă programă. Dintr-a-ntâi, când luau în primire copilul care nici nu ştia măcar să citească, şi până într-a cincea, când elevul dobândise cunoştinţele elementare de cultură generală necesare vieţii, profesorii aveau grijă mai cu seamă să-l pună faţă-n faţă cu lucrurile şi faptele din jur, pentru ca în felul acesta ştiinţa pe care o căpăta elevul să fie legată de realităţile lumii. Efortul profesorilor tindea, de asemenea, să le trezească elevilor nevoia de ordine, să-i înarmeze cu o metodă de lucru prin folosirea zilnică a experienţei. Fără metodă, nu se poate concepe o muncă folositoare societăţii, metoda este aceea care pune ordine în activitatea omului şi face să se poată folosi mai departe cuceririle de până atunci ale umanităţii. Şi buchiseala de tocilar se găsea în felul acesta, dacă nu condamnată, cel puţin situată pe planul doi ca importanţă, căci, într-adevăr, copilul nu asimilează bine decât ceea ce vede, ceea ce simte şi ceea ce înţelege cu propriile lui mijloace. Nu se mai curbează ca un sclav sub dogme pe care n-are voie să le comenteze, nu i se mai impune personalitatea tiranică a profesorului: elevului li aparţine iniţiativa de care era nevoie pentru descoperirea adevărului, pe care poate în felul acesta să-l pătrundă, să-l facă un iei de proprietate a sa. Nu există altă cale de a forma oameni decât trezind în fiecare elev întreaga energie de care era capabil şi dezvoltând-o mai departe. În acest sens, se suprimaseră pedepsele şi recompensele, nu se mai conta pe ameninţări şi nici pe mângâieri pentru a-i face pe cei leneşi să muncească de nevoie. În realitate nu există copii leneşi,

există numai copii bolnavi; copii care înţeleg prost ceea ce li se explică prost, copii cărora profesorii se îndârjesc să le vâre în cap, cu lovituri de nuia, cunoştinţe pentru care nu au niciun fel de aptitudini. Când este de ajuns, dacă vrei să se obţină doar elevi buni, să se folosească imensa dorinţă de a cunoaşte care arde în adâncul fiecărei fiinţe, să se utilizeze curiozitatea de nestins a copilului pentru ceea ce îl înconjoară şi care izbucneşte în aşa măsură, încât nu încetează să obosească pe oamenii maturi cu întrebările lui. În felul acesta, instruirea copilului nu mai era o tortură, devenea o plăcere mereu reînnoită, din moment ce educatorul se mulţumea doar să-i aţâţe curiozitatea şi să-l dirijeze direct către descoperirile pe care le făcea însuşi elevul. Fiecare are dreptul şi datoria de a-şi modela personalitatea. Şi trebuie ca omul să devină de mic el însuşi, trebuie lăsat să-şi plămădească singur caracterul şi să-şi îmbogăţească cunoştinţele în mijlocul lumii, dacă vrei să fie mai târziu om, o energie care acţionează, o voinţă care hotărăşte şi conduce.

În decursul celor cinci clase, elevul deprindea totul, de la primele noţiuni la adevărurile ştiinţifice de curând descoperite, printr-o emancipare logică şi gradată a minţilor. În grădină se instalase o şcoală de gimnastică unde se puteau organiza jocuri şi exerciţii de toate felurile, pentru ca trupurile să fie fortificate în viitor, solide şi sănătoase, pe măsură ce mintea se dezvolta la rândul ei şi se îmbogăţea cu tot felul de cunoştinţe. Nu se poate concepe un bun echilibru mintal decât într-un corp sănătos, ia primele clase, mai cu seamă, recreaţiile erau lungi, de la început nu se pretindea copiilor decât obligaţii uşoare, de scurtă durată, variate şi potrivite cu răbdarea lor. De regulă, pe cât era cu putinţă, lecţiile se desfăşurau în aer liber, cât mai puţin între cei patra pereţii ai sălilor de clasă, se organizau plimbări şi copiii erau instruiţi în mijlocul locurilor pe care le aveau de cunoscut, în fabrici, în faţa

fenomenelor naturii, printre plante şi animale, în preajma apelor şi munţilor, în convingerea că întreaga ştiinţă nu trebuie să aibă alt scop decât să-i facă pe oameni să trăiască mai bine în viaţă, cea mai mare parte à procesului de învăţământ era rezervată cunoaşterii de către elevi a realităţilor înconjurătoare, a fiinţelor şi lucrurilor din preajmă, care alcătuiau însămi lumea. Şi, în afara noţiunilor generale, se străduiau mai cu seamă să le formeze un fond umanitar şi un simţ al solidarităţii. Copiii creşteau împreună, trăiau tot timpul, împreună! Dragostea, numai dragostea era mijlocul prin care se realiza unirea, dreptatea şi fericirea. Căci dragostea reprezenta condiţia indispensabilă şi suficientă pentru a se realiza armonia între oameni, fiindcă e de ajuns ca ei să se iubească pentru a domni pacea pe pământ. Această dragoste universală, care se va extinde de la familie la naţiune şi de la naţiune la omenire, va fi unica lege care va domni în fericitul oraş al viitorului. Trebuia dezvoltată la copii, determinându-i să manifeste interes unii pentru alţii, cei mai puternici veghind asupra celor mai slabi şi făcându-i să realizeze totul în comun, studii, jocuri, ba chiar şi pasiunile ce se năşteau în ei. Şi recolta pe care-o aşteptau erau oameni fortificaţi prin gimnastica trupului, instruiţi prin. contactul direct cu natura, apropiaţi prin inimă şi spirit, deveniţi fraţi.

Se auziră strigăte şi hohote de râs, ceea ce-l făcu pe Luc, să se neliniştească, fiindcă uneori lucrurile nu mergeau tocmai bine în ceea ce, priveşte ordinea în şcoală. Chiar în momentul acela îi văzu pe Nanet, cauza principală a zarvei, fără îndoiala, stând în picioare, în mijlocul uneia dintre sălile de clasă.

— Nanet vă provoacă mereu necazuri, nu-i aşa? o-ntrebă el pe Sœurette. E un drac de copil, nu altceva.

Sœurette surâse cu indulgenţă şt schiţă un gest de scuză.

— Într-adevăr, nu-i totdeauna prea cuminte. Dar mai

există şi alţii la fel de neastâmpăraţi. Se îmbrâncesc, se bat şi nu ascultă de nimeni şi de nimic. Totuşi nu sunt altceva decât nişte drăcuşori afurisiţi. Nanet e un ştrengar plin de subtilităţi, dar în realitate foarte brav şi foarte duios. De altminteri, când stau prea liniştiţi, ne îngrijorează, fiindcă ne închipuim că sunt bolnavi.

După ce treceai de sălile de clasă, de cealaltă parte a grădinii, veneau atelierele de practică. În aceste locuri se învăţau principalele meserii practice şi, ajunşi aici, copiii deprindeau aceste specialităţi mai puţin pentru a le pătrund tainele în adâncul lor, cât pentru a-şi face o idee de ansamblu asupra acestora şi pentru a se stabili adevărata vocaţie a fiecăruia. În restul timpului, lecţiile practice se desfăşurau paralel cu cele de studiu teoretic propriu-zis, Începând cu primele lecţii de citire şi de scriere, copilului se punea în mână o sculă, acolo, în faţa sălilor de clasă, în cealaltă parte a grădinii; şi dacă dimineaţa studia gramatica, aritmetica şi istoria, maturizându-şi cugetul, după amiaza în schimb lucra cu braţele lui mici pentru a da îndemânare şi vigoare muşchilor săi. Şi această luptă amuzantă, această activitate pe care o desfăşurau după-amiaza şi care odihnea creierul era ca un fel de reacţie utilă. Se pornise de la principiul că orice om trebuie să cunoască o meserie practică, în aşa fel încât fiecare elev, după absolvirea acestei şcoli, nu mai avea nevoie să-şi aleagă profesiunea viitoare potrivit gustului său, pentru ca apoi să se perfecţioneze într-un adevărat atelier. Şi, în egală măsură, era cultivat frumosul, copiii asistând la cursuri de muzică, desen, pictură şi sculptură, cu care prilej în sufletele lor fragede înmugureau bucuriile vieţii. Chiar pentru aceia care se aflau la, primele lecţii, trebuind să se mulţumească numai cu elementele de început, şi tot li se deschide lumea dinainte, pământul întreg căpăta glas şi cele mai umile fiinţe se înfrumuseţau, dobândind o adevărată splendoare. Copiii se adunau în grădină, la

sfârşitul zilelor frumoase, în apusurile grandioase ale soarelui, iar profesorii îi puneau să cânte strofele unor imnuri ce proslăveau pacea şi gloria străbună şi le stârneau entuziasmul prin spectacole pline de adevăr şi de frumuseţe nepieritoare.

Luc îşi încheiase acum obişnuita lui vizită, când, cineva alergă să-l anunţe că doi ţărani din Combettes, pe nume Lenfant şi Yvonnot, îl aşteptau în micul birou care dădea înspre sala imensă de spectacole şi reuniuni.

— Vin pentru problema râului? se interesă Sœurette.

— Da, răspunse Luc. Sunt oamenii aceia care mi-au cerut să stăm de vorbă. Dar şi eu, la rândul meu, doream să-i văd cât mai degrabă, fiindcă am aranjat deunăzi şi cu Feuillat, şi sunt convins că, dacă vrem să reuşim, e nevoie să realizăm o înţelegere între Crêcherie şi Combettes. Ea-l asculta surâzătoare, fără să-i scape niciun amănunt din proiectul lui de ctitor al oraşului; şi după ce-i strânse mâna, se întoarse cu pasul mărunt şi neauzit la leagănele albe-imaculate, de unde urma să se ridice viitorul popor de care avea el nevoie pentru a-şi realiza visul.

Feuillat, fermierul de la Guerdache, îşi reînnoise în cele din urmă contractul de închiriere încheiat cu Boisgelin, în condiţii dezavantajoase atât pentru unul, cât şi pentru celalalt. Boisgelin voia să trăiască pe picior mare, cum el însuşi o recunoştea, şi sistemul arendei devenise atât de defectuos, încât nu mai putea da rezultate bune. Era vorba despre un adevărat faliment al pământului. Întocmai ca şi Luc, Feuillat era frământat înlăuntrul său de un gând care devenise aproape o obsesie. Era chinuit de o idee pe care nu o dezvăluia nimănui şi continua să făurească tot felul de planuri pe care ar fi dorit să le experimenteze. În preajma fermei lui: visa să ajungă la o împăcare a ţăranilor din Combettes, dezbinaţi de o ură ce mocnea în ei de multă vreme, şi să pună laolaltă toate peticele lor de pământ împărţite la nesfârşit, creându-se în felul acesta un vast

domeniu unic, de unde ar fi putut trage întreaga comună foloase, prin aplicarea în astfel de condiţii a principiilor marii culturi intensive. Şi, pe undeva, într-ascuns, nutrea speranţa că, în cazul în care experienţa ar fi reuşit, poate că l-ar fi convins în vreun fel pe Boisgelin să-l lase să intre cu ferma lui în noua asociaţie. Dacă stăpânul moşiei ar fi refuzat, faptele l-ar fi determinat în cele din urmă să accepte. De altminteri, aşa cum părea el tăcut şi plecat sub apăsarea unor servituţi pe care nu putea să le evite, Feuillat avea câte ceva din trăsăturile de caracter ale unui apostol viclean şi răbdător, hotărât în acelaşi timp să câştige pas cu pas terenul, fără să cedeze un centimetru. Înregistrase primul lui succes în această direcţie tocmai prin statornicirea păcii între Lenfant şi Yvonnot, ale căror familii se certau de sute de ani. Primul fusese ales primar al comunei şi al doilea ajutor de primar, iar el le explicase şi-i convinsese că în ziua în care vor ajunge la o bună înţelegere, vor fi stăpâni pe ei înşişi. Apoi, încetul cu încetul, le infiltrase ideea că, dacă cei din comună doresc să scape de dezastrul tipic în care zăceau şi să găsească din nou un izvor de avere inepuizabilă în pământul pe care-l lucrau, atunci era nevoie să domnească o înţelegere şi o armonie generală. Chiar în vremea aceea luase fiinţă uzina de la Crêcherie, şi Feuillat o dădea drept exemplu, arătând prosperitatea tot mai mare la care se ridicase, şi-n cele din urmă ajunsese până acolo încât îi pusese în legătură pe Lenfant şi Yvonnot cu Luc, profitând de faptul că trebuia rezolvată problema debitelor de apă între Combettes şi Crêcherie. Şi-n felul acesta se explică de ce primarul slujitorul lui se aflau la uzină în dimineaţa aceea.

De îndată ce stătură de vorbă, Luc le acordă tot ceea ce veneau să pretindă, cu o bunăvoinţă care le mai potoli continua lor neîncredere.

— E de la sine înţeles, dragii mei, că întreprinderea care a luat fiinţă aici, la Crêcherie, va canaliza de acum înainte

toate apele pe care le a captat printre stânci şi le va revărsa pe cele neîntrebuinţate în râul Grand-Jean, ce străbate comuna dumneavoastră înainte de a se uni cu Mionne. Cu puţine cheltuieli, dacă vă construiţi câteva zăgazuri, o să aveţi o sursă de irigaţii în stare să dubleze calitatea pământurilor.

Lenfant, bondoc şi îndesat, clătina capul lui mare, păstrând un aer de profundă meditare.

— Treaba asta o să coste de fiecare dată o groază de bani, spuse el.

Mititel şi firav, având figura arămie şi gura cu o expresie răutăcioasă, Yvonnot exclamă la rândul lui:

— Şi apoi, domnule, tare mi-e frică mie că apa aiasta, când o fi vorba de împărţeală, să nu stârnească pricini de noi hărţuieli între toţi oamenii. Nu stau la-ndoială că sunteţi un vecin bun pentru că ne-o daţi, şi noi vă mulţumim mult pentru aiasta. Numai că, spuneţi-ne şi nouă, cum să facem pentru ca fiştecare să aibă partea lui dreaptă, fără să creadă că ceilalţi îl pradă?

Luc zâmbea, fericit că i se pusese o astfel de întrebare care în asemenea împrejurări îi permitea să abordeze subiectul care-l preocupa în cel mai înalt grad şi pentru care ţinuse de alminteri atât de mult să-l vadă fără întârziere.

— Dar apa care fertilizează solul trebuie să fie a tuturor, întocmai ca soarele care luceşte şi-ncălzeşte pământul, care la rândul lui produce recolte şi hrăneşte oamenii. Cât despre întrebarea pe care mi-aţi pus-o, cel mai bun mijloc de a împărţi este acela de a nu împărţi nimic şi de a lăsa în comun ceea ce natura dăruieşte în comun pentru toţi oamenii.

Cei doi ţărani înţeleseră. O clipă rămaseră tăcuţi, cu ochii pironiţi înspre parchet. Lenfant fu acela care, mai chibzuit decât tovarăşul său, luă cel dintâi cuvântul.

— Da, da, ştiu, fermierul de la Guerdache ne-a pomenit

despre treaba asta... Apoi nimeni nu se îndoieşte că-i un gând bun să-i faci pe oameni să se înţeleagă toţi laolaltă, aşa după cum aţi făcut aici, şi să şi pună unii lângă alţii banii şi pământurile, braţele şi uneltele, şi pe urmă să sempartă câştigurile... Mai mult ca sigur că s-ar dobândi mai mult şi ar domni şi mai multă fericire. Totuşi, e un drum greu de răzbit, şi cred, pe bună dreptate, că o să trebuiască să ne sfătuim îndelung, cu toţi oamenii din Combettes, până o să reuşim să-i facem să-nţeleagă foloasele,

— Chiar aşa! îl susţinu în chip surprinzător Yvonnot. Noi doi, după cum vedeţi, suntem aproape la unison şi nu neam încontrat cu înnoirile... Acu-i vorba despre ceilalţi, să-i aducem de partea noastră, şi nu fac taină dintr-asta că o să trebuiască osteneală, nu glumă.

În cuvintele lui se simţea neîncrederea ţăranului faţă de toate transformările sociale ce urmau să modifice forma actuală a proprietăţii, neîncredere pe care Luc o cunoştea foarte bine. Se aşteptase la asta şi continua să zâmbească nestânjenit. Ce mare ruptură însemna pentru ţăran să renunţe la petecul lui de pământ, pe care l-a iubit de atâtea sute de ani, trecându-şi-l din tată-n fiu! Şi ce greu îi venea să-l lase să se contopească cu peticele altora! Dar neajunsurile din ce în ce mai mari, falimentul acesta al pământului prea din cale-afară de ciopârţit şi care-i aducea pe cultivatori la disperare şi dezgust trebuiau să-l ajute pe Luc şi să-i facă pe ţărani să priceapă faptul că unica izbăvire cu putinţă constă în unire, convingându-i că ajungându-se la o înţelegere în întreaga comună, s-ar putea crea un vast domeniu, şi Luc le vorbi pe-ndelete, arătându-le cum că succesul aparţinea, de acum înainte, numai şi numai asociaţiilor. Trebuia să se muncească doar pe câmpuri largi, şi cu maşini puternice pentru a reuşi în bune condiţiuni să se semene şi să se recolteze, pentru a se împrăştia îngrăşăminte din belşug, obţinute pe cale chimică de la uzinele din jur, şi pentru a se putea iriga fără încetare,

înzecindu-se prin aceasta rezultatele. Dacă efortul izolat al ţăranului duce la foame, în schimb, de îndată ce toţi ţăranii dintr-un sat s-ar uni pentru a pune laolaltă câmpurile întinse, maşinile, îngrăşămintele şi apele necesare, s-ar obţine o bogăţie nemaiîntâlnită până. acum. Îngrijind, pământul, îngrăşându-l şi irigându-l, s-ar putea ajunge de fapt să se creeze un nou sol care să realizeze o extraordinară fecunditate, Ba, chiar, în cele din urmă s-ar putea construi şi sere, unde să dispară diferenţa dintre anotimpuri. Un hectar de pământ ar ajunge în felul acesta să hrănească două sau chiar trei familii. Şi acum, când se lucrează bine un teren, cultivat cu legume, se pot obţine în acel loc adevărate minuni. Populaţia Franţei s-ar putea tripla, căci pământul ar hrăni-o din belşug, dacă ar fi cultivat în mod ştiinţific, ţinându-se seamă de toţi factorii înconjurători, care trebuie armonizaţi. Şi asta ar constitui, o adevărată fericire, fiindcă ar însemna că ar fi necesară de trei ori mai puţină muncă chinuitoare şi că, în sfârşit, ţăranul s-ar debarasa de vechile servituţi, ar fi salvat din mâinile cămătarilor care scot de pe el zece piei şi eliberat de sub jugul strivitor al marilor proprietari şi al statului.

— E o treabă frumoasă, declară Lenfant cu aerul lui chibzuit.

Dar Yvonnot se aprindea mai repede.

— Ei, fir-ar să fie, dacă-i adevărat, apăi proşti om fi să nu-ncercăm să facem treaba aiasta..

— Vedeţi cum am reuşit noi înşine, aici, la Crêcherie, spuse atunci Luc, care păstra exemplul, acesta ca pe o rezervă şi un ultim argument. Uite, abia dacă sunt trei ani de când am luat fiinţă, şi treburile noastre merg bine, toţi muncitorii noştri care s-au asociat mănâncă pe săturate, au carne şi vin la masă, nu mai fac datorii şi nici nu mai trăiesc cu frica de viitor. Întrebaţi-i chiar pe ei şi, mai cu seamă, vizitaţi întreprinderea noastră, atelierele noastre, locuinţele noastre, casa noastră comună, tot ceea ce am construit şi

creat într-un interval atât de scurt de timp. Acesta-i rezultatul unirii, şi voi, la rândul vostru, veţi realiza adevărate minuni de îndată ce veţi fi uniţi.

— Da, da, am văzut, ştim, răspunseră cei doi ţărani.

Într-adevăr, înainte de a sta de vorbă cu Luc, vizitaseră plini de curiozitate aşezarea ce se durase aici, la Crêcherie, socotind în gând bogăţiile dobândite de pe acum, minunându-se de acest oraş fericit care se dezvolta cu atâta rapiditate şi întrebându-se ce câştig ar dobândi ei asociindu-se în felul acesta. Forţa exemplului îl pătrundea, îi cucerea puţin câte puţin.

— Ei bine, aflaţi că-i foarte simplu, reluă Luc, cuprins de voie bună. Noi avem nevoie de pâine, muncitorii noştri n-ar putea să trăiască dacă voi n-aţi cultiva grâul necesar hranei zilnice. Voi, ceilalţi, aveţi nevoie de unelte, de cazmale, de pluguri şi de maşini agricole făcute din oţelul pe care-l fabricăm noi. În cazul acesta, soluţia problemei este cât se poate de simplă, n-avem decât să cădem la învoiala, noi vă vom da oţel, voi ne veţi da grâu, şi ne vom înţelege cu toţii de minune, vom trăi cu toţii fericiţi. Din moment ce suntem vecini, din moment ce pământurile voastre sunt lipite de uzina noastră şi din moment ce avem absoluta nevoie unii de alţii, oare nu-i cel mai bine să trăim ca fraţii şi să ne asociem cu toţii, punând umăr lângă umăr pentru binele fiecăruia, în aşa fel încât să nu mai alcătuim decât o singură familie?

Aerul blând al lui Luc şi ideile lui generoase le trezi buna dispoziţie atât lui Lenfant, cât şi lui Yvonnot. Niciodată nu se pusese aşa de limpede problema reconcilierilor, problema înţelegerii care trebuie să existe între muncitorul din industrie şi ţăranul de pe câmp. De când luase fiinţă uzina de la Crêcherie, Luc visa să înglobeze în asociaţie toate celelalte făbricuţe, toate acele diverse mici industrii care trăiau de pe urma ei şi care se iviseră împrejurul acesteia. Era de ajuns să existe acolo o sursă producătoare

de materii prime, cum era oţelul, pentru ca o mulţime de manufacturi să răsară din pământ, ca ciupercile după ploaie. Aşa era fabrica Chodorge, care producea cuie, fabrica Flausser, care producea coase, ori fabrica Mirande, care producea maşini agricole, ba mai exista chiar şi un vechi banc de trefilare Hordoir, ale cărui ciocane hidraulice, două la număr, puse-n mişcare de un mic torent, funcţionau încă într-o strungă a munţilor Bleuses. Toţi aceştia ar fi trebuit, într-o bună zi, dacă mai doreau să supravieţuiască, să vină şi să se alăture fraţilor lor de la uzina Crêcherie, fără de care nici că ar fi putut să existe. Chiar şi muncitorii din construcţii şi muncitorii din industria uşoară, ca de exemplu cei din marea fabrică de încălţăminte care aparţinea primarului Gourier, ar fi fost interesaţi să ajungă la o înţelegere cu ceilalţi, pentru a putea să înalţe locuinţe şi să producă haine sau încălţăminte, primind în schimb unelte şi pâine. Într-adevăr, nu s-ar putea realiza oraşul viitor decât pe baza acestui acord universal, pe care-l dădea comuniunea muncii.

— Apoi, domnule Luc, spuse în cele din urmă Lenfant după o îndelungată chibzuinţă, astea sunt treburi prea importante ca să se hotărască aşa, pe nepusă masă. Dară vă făgăduim să ne mai gândim la asta şi să facem tot ce ne stă în puteri ca să domnească şi la Combettes buna înţelegere, aşa cum domneşte şi la dumneavoastră.

— Chiar aşa, domnule Luc, îi întări Yvonnot cuvintele tovarăşului său. Pentru că noi, Lenfant şi cu mine, am pus atâta strădanie ca să ne împăcăm, putem să-ncercăm să-i facem şi pe toţi ceilalţi să se-nţeleagă la fel de bine, mai ales dacă Feuillat, care-i om cu scaun la cap, o să ne ajute în treaba aiasta.

La plecare, pomeniră iar despre apele pe care Luc promise că o să facă în aşa fel încât să ajungă la râul Grand-Jean. Toate amănuntele fură puse la punct. Se gândeau mai cu seamă că în campania pe care o vor

întreprinde pentru a-i face pe oameni să se asocieze vor fi mult ajutaţi prin rezolvarea acestei probleme a irigării, care va determina comuna să nu mai aibă decât un singur interes şi o singură voinţă.

Conducându-i spre ieşire, Luc îi pofti să străbată grădina, unde-i aşteptau propriii lor copii, Arsène şi Olympe pe de o parte şi Éugénie şi Nicolas pe de altă parte, pe care trebuiseră să-i aducă cu ei ca să le arate această Crêcherie, despre care vorbea întreaga regiune. Şi tocmai se-ntâmplă că şcolarii din cele cinci clase ieşiră toţi în acelaşi timp în recreaţie, ceea ce însufleţi dintr-odată grădina, umplând-o de animaţie şi veselie. Fustele fetiţelor se învolburau în soarele limpede, băieţaşii săreau încoace şi-ncolo ca nişte iezi, izbucneau râsete, se auzeau cântece şi strigăte vesele, un adevărat buchet de puştime delicioasă în mijlocul verdeţei şi aleilor cu iarbă tunsa scurt.

Luc o zări pe Sœurette, care era totuşi supărată şi certa un grup de ştrengari, în mijlocul unei îngrămădeli de capete blonde şi brunete. Bineînţeles, cine putea să fie acolo altul decât Nanet, mai răsărit acum, împlinind în curând zece ani, cu faţa lui bucălată, curajoasă şi vesela, sub părul bogat de oiţă zbârlită, de culoarea ovăzului dat în pârg. Apoi, înapoia lui se-ngrămădeau cei trei fraţi Bonnaire, Lucien, Antoinette şi Zoé, precum şi cei doi fraţi Bourron, Sébastien şi Marthe, cu toţii prinşi săvârşind cine ştie ce ştrengări e, de la cel mai mic, care avea trei ani, până la cel mai mare, care mergea pe zece ani. Şi se parca, într-adevăr, că Nanet era şeful bandei care se făcuse vinovată, căci el răspundea la muştruluieli, parlamenta ca un ştrengar câtuşi de puţin supărător, încăpăţânându-se să şi apere întruna cauza.

— Dar ce s-a întâmplat? întrebă Luc.

— Ei, ce să fie? răspunse Sœurette. Iarăşi Nanet, care s-a dus la atelierele Abis, fără să ţină seamă că lucrul acesta-i complet interzis. Aflu acum că ieri-seară i-a luat după el şi

pe ceilalţi şi, de data asta, au sărit chiar şi peste zidul de împrejmuire.

Până la urmă se ridicase un zid de înălţime mijlocie la marginea întinselor terenuri ce aparţineau de uzina Crêcherie şi care le separa pe acestea de cele ale atelierelor Abis. Exista şi o poartă închisă, de multă vreme, care dădea chiar în dreptul grădinii lui Delaveau. Nu se-ncuia decât cu un zăvor, dar, de când încetaseră orice fel de relaţii între unii şi alţii, zăvorul stătea împins mereu.

De altminteri, aceasta era chiar pricina pentru care protesta Nanet.

— În primul rând, nici nu-i adevărat că au sărit cu toţii peste zid. Am trecut numai cu singur şi, după aia, le-am deschis poarta celorlalţi.

Luc se supără, la rândul lui, necăjit de isprava ţâncilor.

— Ştii foarte bine ca de atâta amar de vreme ei v-au interzis să aveţi legături cu copiii lor. O s-ajungeţi să ne faceţi să avem mari supărări şi îţi repet şi ţie, şi celorlalţi că e foarte râu ceea ce aţi făcut, ba chiar ruşinos, absolut ruşinos.

Nanet îl ascultă cu ochii lui mari, emoţionat, ca un copil cuminte ce era în fond, văzând că-i provocase o asemenea supărare şi neînţelegând totuşi care-i pricina. Sărise peste gard şi-i ajutase şi pe ceilalţi să intre în grădina vecină pentru că Nise Delaveau avea în după-amiaza aceea musafiri, pe Paul Boisgelin, Louise Mazelle şi o grămadă de alţi copii de oameni înstăriţi şi pentru că voiseră atunci să se joace împreună. Şi apoi, Nise Delaveau era foarte drăguţă.

— Pentru ce total ruşinos? întrebă el, protestând pentru a doua oară, cu un aer mirat. N-am făcut niciun rău nimănui şi ne-am distrat bine împreună.

Şi-ncepu să enumere copiii care se aflaseră acolo, povesti, fără să ascundă câtuşi de puţin adevărul, tot ceea ce făcuse, că fuseseră cuminţi şi nu făcuseră decât jocuri

permise, fiindcă nu rupseseră plantele şi nici nu luaseră pietricelele din alei ca să le arunce-n rondurile cu flori.

— Nise se înţelege foarte bine cu noi, spuse el în încheiere. Ea mă iubeşte pe mine şi eu o iubesc pe ea şi de aceea suntem prieteni.

Luc se abţinu să nu zâmbească. Dar simţea că i se înmoaie inima şi avea limpede în faţa ochilor imaginea acestor copii aparţinând unor clase sociale diferite, fraternizând şi neţinând seamă de îngrădirile din jurul 1er, râzând şi jucându-se împreună, în mijlocul luptelor şi duşmăniilor care căscau o prăpastie de netrecut între părinţii lor. Oare pacea oraşului viitor va înflori prin ei?

— Se prea poate ca Nise să fie încântătoare şi ea voi să vă înţelegeţi foarte bine, spuse Luc, numai că s-a hotărât că ca trebuie să rămână acolo unde se află şi voi ceilalţi aici, pentru ca nimeni să nu aibă de ce se plânge.

Sœurette, cucerită la rândul ei de farmecul acestor copii inocenţi, îi privi cu ochi blajini, în care se citea iertarea, şi rosti încetişor:

— Hai, copilaşi, altă dată n-o să mai faceţi aşa ceva, fiindcă altfel o să ne provocaţi mari supărări.

După ce Lenfant şi Yvonnot îşi luară în cele din urmă rămas bun, târând după ei unul pe Arsène şi Olympe, celalalt pe Eugénie şi Nicolas, care se amestecaseră în jocurile celorlalţi copii, Luc n-avu încotro şi trebui să se gândească să se-ntoarcă acasă, punând capăt vizitei pe care-o făcea zilnic.

Dar, mai înainte, îşi aminti că promisese că o să se ducă s-o vadă pe Josine şi hotărî să treacă pe la casa ei. Fusese o dimineaţă plină de bucurii, şi se întorcea fericit, cu inima vibrându-i de noi speranţe. În primul rând pentru că, în ziua aceea, casa comună, cu ţiglele ei strălucitoare şi cele câteva ornamente din faianţă care o decorau, îi păruse că degaja un aer vesel şi plin de prosperitate, sub razele calde ale soarelui neumbrit de niciun nor. În ateliere, domnea o

atmosferă de muncă. Magazinele începeau să-şi reverse din belşug produsele. Apoi, se născuse în el speranţa că va vedea în curând pe ţăranii din Combettes unindu-se, lărgindu-şi experienţa, asigurându-şi succesul, dând grâu în schimbul uneltelor şi maşinilor. Era ca un fel de promisiune, de ajuns ca să îmbrace-n roz totul, şi sălile de clasă în care se plămădea viitorul, şi grădina-n sărbătoare, plină de zburdălniciile copiilor, unde înflorea un viitor fericit. Şi acum, străbătea cu pas vioi oraşul care se înfiripa sub ochii lui, privind micuţele case albe şi curate, ce se-nălţau pretutindeni în jur, printre vegetaţia abundentă. Ctitorul oraşului care sălăşluia în sufletul lui gusta o nouă bucurie la fiecare altă construcţie ce se adăuga primelor, făcând să crească întruna târguşorul abia înfiripat. Oare nu-şi găsise el în aceasta menirea lui în viaţă? Se simţea în stare să comande până şi pietrelor să se însufleţească şi să se alinieze unele lângă altele, ca să-nalţe sălaşuri pentru oameni şi edificii publice în care să domnească fraternitatea, adevărul şi dreptatea. Fără îndoială că deocamdată nu făcea altceva decât să azvârle sămânţa, nu se afla decât în faza începuturilor de drum şi a tatonărilor pentru întemeierea operei pe care intenţiona s-o clădească. Cu toate acestea, în unele zile avea în faţa ochilor imaginea oraşului viitor şi inima îi tresălta în piept de bucurie.

Casa pe care-o locuiau Ragu şi Josine, una dintre primele construcţii ale oraşului, se afla lângă parcul de la Crêcherie, între locuinţa familiei Bonnaire şi cea a familiei Bourron. Luc traversa tocmai şoseaua, când zări de departe, la marginea trotuarului, un grup de cumetre care discutau cu aprindere; şi recunoscu. În curând pe doamna Bonnaire şi pe doamna Bourron, care se părea că dădeau o serie de informaţii doamnei Fauchard, venită ca şi bărbatul ei în dimineaţa aceea pentru a afla dacă noua uzină era într-adevăr ţara în care curgeau untul şi mierea după cum se zvonise. Cu vocea ei ascuţită şi gesturi brutale, doamna

Bonnaire – La Toupe, după cum îi spunea lumea, mereu arţăgoasă şi nemulţumită, nereuşind să se simtă fericită nicăieri, amărându-şi zilele atât ei însăşi, cât şi celorlalţi – nu era, desigur, persoana care să-i prezinte în roz tabloul existenţei lor de acolo. Păruse la început fericită pentru că bărbatul ei îşi găsise de lucru la uzina de la Crêcherie; dar, după ce-şi făcuse o grămadă de iluzii în legătură cu câştigurile mari şi imediate pe care o să le obţină bărbatul ei, turba probabil acuma de necaz pentru că avea de aşteptat atât de mult timp; şi păsul ei mare era că n-ajungea măcar să-şi cumpere un ceas, dorinţă care o tortura de ani de zile. Baibette Bourron, dimpotrivă, cuprinsă mereu de aceeaşi bună dispoziţie, nu mai contenea să vorbească despre avantajele locuinţei lor, fericită mai cu seamă că bărbatul ei nu mai venea ca odinioară beat împreună cu Ragu. Şi ascultând când pe una, când pe alta dintre cele două femei, doamna Fauchard, mai slabă, mai nefericită şi mai tristă ca niciodată, stătea perplexă, înclinând să creadă că nu mai e nimic de făcut, atât din cauza celor ce i le spunea La Toupe, dar şi din pricina faptului că era încă dinainte convinsă că nu mai există bucurie pentru ea în viaţă.

Vederea lui La Toupe şi a doamnei Fauchard pălăvrăgind în felul acesta, cu un aer dezolant, stârni o senzaţie neplăcută lui Luc. Voia lui bună se spulberă de îndată, căci presimţea tulburarea pe care femeile acestea ameninţau s-o aducă în viitoarea organizare a muncii, în armonia şi spiritul de dreptate ce trebuiau să domnească. Le simţea atotputernice, depindea în întregime de ele, pentru că prin ele şi pentru ele ar fi vrut să-şi întemeieze oraşul, şi curajul lui slăbea atunci când constata cât sunt de rele, ostile sau de-a dreptul indiferente şi când, în loc să-şi aducă o contribuţie cât de mică de care ar fi avut nevoie, puteau deveni obstacole, elementele distructive în stare să nimicească tot ceea ce făcuse până atunci. Şi trecu în

grabă pe lângă ele, salutându-le, în vreme ce femeile amuţiseră, schimbând priviri neliniştite, ca nişte copii prinşi tocmai pe cale să săvârşească o faptă rea.

Când Luc pătrunse în micuţa casă a familiei Ragu, o zări pe Josine aşezată pe un scaun în faţa ferestrei, cu intenţia să coasă. Dar lucrul îi căzuse pe genunchi şi rămăsese cu ochii-n depărtări, pierdută într-o visare atât de adâncă, încât nici măcar nu-l auzi intrând. O clipă, Luc o privi, fără să înainteze mai mult. Nu mai era fata nenorocită de odinioară, bătând trotuarul şi murind de foame, prost îmbrăcată, cu faţa suptă de mizerie şi sărăcie şi părui năclăit. Avea douăzeci şi unu de ani şi era adorabilă în rochia ei simplă de-pânză albastră, cu o talie fină, subţire şi suplă, fără a fi totuşi slăbănoagă. Şi părul ei, cu reflexe. metalice, cu moliciune de mătase, părea ca o coroniţă de flori delicate aşezată deasupra feţei sale plăcute, puţin prelungă, cu nişte ochi albaştri, zâmbitori, şi o gură mică, degajând o prospeţime de trandafir. Se instalase acolo, simţindu-se în elementul ei, în această sufragerie atât de curată şi de veselă, cu mobila din lemn de brad lăcuit, încăperea pe care o profera cel mai mult din această căsuţă unde intrase foarte fericită cu trei ani în urmă şi pe care îi plăcea atât de mult s-o îngrijească şi s-o înfrumuseţeze.

Oare la ce visa Josine, stând în felul acesta, cu faţa palidă şi plină de tristeţe? Când Bonnaire îl convinsese pe Ragu să vină împreună cu el şi să se asocieze cu camarazii de la uzina Crêcherie, Josine se crezuse scăpată de orice supărare. De acum înainte va avea o casă drăguţă numai a ei, pâinea-i va fi asigurată şi Ragu însuşi s-ar îndrepta de îndată ce nu va mai avea necazuri la locul de muncă. Şi norocul n-o trădase, Ragu o luase în cele din urmă în căsătorie, potrivit dorinţei exprimate în mod categoric de către Sœurette; cu toate acestea, Josine nu simţise acum, când avusese loc această căsătorie, bucuria pe care ar fi încercat-o dacă ea s-ar fi petrecut la începutul legăturii lor.

Ba chiar nici nu consimţise decât după ce îl consultase mai întâi pe Luc, omul care rămânea pentru ea zeul protector, salvatorul şi stăpânul său; şi Josine, văzând încurcătura în care se găsea Luc auzind-o că-i cere aceasta permisiune şi ghicind momentele de tulburare prin care trecea tânărul, până când, în cele din urmă, se resemnase să consimtă, simţise în adâncul inimii ei o bucurie ascunsă şi nevinovată. Oare nu era aceasta cea mai bună ieşire din încurcătură şi, de altminteri, singura posibilă? Nu putea să se căsătorească decât cu Ragu, din moment ce acesta accepta s-o ia de soţie, Luc trebuise să pară mulţumit de soluţia găsită, păstrându-i aceeaşi afecţiune şi după căsătorie şi a întâmpinat-o cu surâsul pe buze de fiecare dată când o întâlnea în calea lui, ca şi cum ar fi dorit s-o întrebe dacă se simţea fericită. Totuşi, fata îşi simţea sărmana ei inimă cuprinsă de disperare şi topindu-se într-o nevoie nesatisfăcută de tandreţe.

Josine fu străbătută de o uşoară înfiorare şi, ca şi cum ar fi fost prevenită în visarea ei de prezenţa unei răsuflări străine, se întoarse şi-l recunoscu pe Luc, care-i surâdea cu aerul lui tulburat şi afectuos în acelaşi timp.

— Copilă dragă, am trecut pe aici din pricină că Ragu pretinde că locuiţi foarte prost în casa asta, că-i expusă la tot felul de curenţi de aer care vin dinspre câmpie şi că vântul a spart trei geamuri ia fereastra uneia dintre camere.

Ea îl asculta cu un aer surprins şi-ncurcat, neştiind cum să facă să nu-l contrazică pe soţul ei, fără ca totuşi prin asta să spună vreo minciună.

— Da, domnule Luc, au fost câteva ochiuri de fereastră sparte, dar nu sunt chiar aşa de sigură că din cauza vântului. Şi, ce-i drept, când sufla vânt al dinspre câmpie, îl simţim aici zdravăn.

Vocea-i tremura şi nu putu să-şi stăpânească două lacrimi mari. Ragu era cel care, chiar în dimineaţa aceea,

cuprins de furie, spărsese geamurile, vrând s-arunce totul pe fereastră.

— Cum, Josine, plângi? Ia să vedem, hai, vorbeşte, spune-mi mie ce s-a întâmplat. Ştii bine că sunt prietenul vostru.

Şi, foarte emoţionat, se aşezase lângă ea, împărtăşindu-i supărarea. Dar Josine îşi şi ştersese lacrimile.

— Nu, nu, nu-i nimic. Vă rog să mă iertaţi fiindcă m-aţi găsit într-un moment nu prea plăcut. Nu sunt câtuşi de puţin înţelegătoare, ba chiar am impresia că provoc şi necazuri altora.

Cu toate acestea, degeaba se zbătu să ascundă lucrurile, fiindcă în cele din urmă mărturisi tot adevărul. Ragu nu se adaptase acestui mediu de ordine, de bună înţelegere, de efort lent şi continuu, îndreptat spre făurirea unei vieţi mai bune. Se părea că încearcă un soi de nostalgie după mizeria şi suferinţa îndurate datorită vechiului sistem de salarizare pe care-l apucase, bombănind şi el împotriva patronului, dar fiind făcut în realitate să poarte pe umeri jugul sclaviei, consolându-se pe la cabarete, în beţii, şi mulţumindu-se să-şi manifeste revolta printr-o serie de vorbe goale. Regreta atelierele întunecate şi murdare, războiul purtat pe ascuns cu şefii, chefurile zgomotoase puse la cale împreună cu alţi fârtaţi ca şi el, toate acele zile ticăloase de dezlănţuiri duşmănoase, pe care unii dintre ei le sfârşeau acasă, bătându-şi nevestele şi copiii. Şi, începând prin zeflemeli, ajungea în cele din urmă la acuzaţii şi socotea uzina de la Crêcherie un soi de imensă cazarmă, mai degrabă o închisoare, unde nu mai exista niciun fel de libertate, nici măcar aceea de a bea o înghiţitură mai mult dacă-l cuprindea o asemenea dorinţă. Până în prezent, nu se câştiga la uzina Crêcherie mai mult decât în atelierele de la Abis şi, în plus, aici mai aveau tot felul de griji, ba necazul că nu merge cutare lucru, ba teama că, în ziua împărţirii beneficiilor, nu va avea de primit, nimic. Astfel, în

ultimele două luni circulaseră cele mai rele zvonuri şi oamenii se temeau în anul acela că o să fie nevoiţi să-şi strângă cureaua, din pricină că se cumpărase o serie de maşini noi. Fără să mai pună la socoteală faptul că magazinele cooperative funcţionau adeseori prost: şi se trimiteau uneori cartofi, atunci când ceruseşi petrol; sau uitau pur şi simplu să te aprovizioneze cu ceea ce ai cerut şi trebuia să te întorci de câte trei ori la biroul de distribuire, până să ajungi să fi servit. Şi Ragu îşi bătea joc de toate astea sau chiar se şi supăra, socotind uzina de la Crêcherie un soi de şandrama murdară, de unde spera s-o şteargă cât se poate de repede; de îndată ce va putea s-o facă.

Se aşternu o tăcere penibilă. Luc se-ntunecase la faţă, căci exista un oarecare sâmbure de adevăr, ascuns în adâncul imputărilor acestora. Era vorba de greutăţile inevitabile care se-ntâlnesc la orice maşinărie nouă, până s-o faci să pornească. Şi, mai ales, zvonurile care circulau cu privire la dificultăţile anului în curs îl afectau, cu atât mai mult cu cât se temea că până la urmă va fi nevoit să le ceară muncitorilor oarecare sacrificii, pentru a nu compromite prosperitatea întreprinderii.

— Şi Bourron face aceeaşi zarvă ca şi Ragu, nu-i aşa? întrebă el. Dar pe Bonnaire l-ai auzit vreodată plângându-se?

În momentul în care Josine răspundea printr-un semn negativ din cap, se auziră din stradă, prin fereastra deschisă, vocile celor trei fereci care rămăseseră pe trotuar. Unul dintre glasuri trebuie că era al lui La Toupe care, uitându-se într-acolo, nu se putea abţine să nu latre, cuprinsă de continua ei nevoie de ceartă şi scandal. Fiindcă dacă Bonnaire tăcea, ca un om mototol ce era şi a cărui moliciune nu se putea să nu se împace şi să încuviinţeze experienţele de lungă durată ce se făceau acolo, în schimb cuvintele nevestei lui erau de ajuns ca să răzvrătească pe

toate cumetrele din întreg târguşorul abia înfiripat. Şi Luc îşi dădu seama că prin aceste vorbe retează aripile nevestei lui Fauchard, vorbindu-i despre ruina la care se aştepta, cât se poate de curând, uzina de la Crêcherie.

— Ia spune-mi, Josine, reluă Luc încetişor, nu eşti fericită?

Fata încercă să protesteze din nou.

— Oh! domnule Luc, cum să nu fiu fericită, când aţi făcut atâtea pentru mine?

Dar puterile o părăsiră şi două lacrimi mari i se iviră din nou în colţurile ochilor, rostogolindu-i-se pe obraji.

— Vezi bine, Josine, nu eşti fericită.

— E adevărat că nu sunt fericită, domnule Luc. Numai că în situaţia asta nu puteţi să faceţi nimic pentru mine, şi nu e vina dumneavoastră. Aţi fost pentru mine providenţa cea bună, dar ce-i de făcut, dacă nimic nu reuşeşte să mişte inima acestui nefericit... Devine din nou rău, nu-l mai suportă pe Nanet, a fost pe punctul să distrugă totul azi-dimineaţă şi m-a bătut pentru că, spunea el, copilul îi răspunde urât... Dar lăsaţi, domnule Luc, astea sunt lucruri care mă privesc numai pe mine şi vă promit, pe cât îmi va fi posibil, să vă necăjesc cât mai puţin cu ele.

Vocea îi era tremurătoare, aproape nedesluşită şi întretăiată de hohote de plâns. Şi Luc, neputincios, se simţea copleşit de o tristeţe mereu crescândă. Scena aceasta reuşise să îi umbrească întreaga lui dimineaţă fericită, se simţea parcă îngheţat ca de o răsuflare rece de îndoială şi de disperare, el, care era atât de curajos şi al cărui optimism devenea în mod obişnuit o forţă pentru ceilalţi din jur. Tocmai acum, când lucrurile mergeau pe făgaşul dorit, când succesul părea să se afirme prin primele realizări dobândite, constata aşadar fă nu putea să-i schimbe pe oameni, să le sădească în inimi dragostea pentru oameni, floarea roditoare a bunătăţii şi solidarităţii. dacă oamenii continuau să trăiască stăpâniţi de ură şi săvârşind acte de violenţă, opera pe care încerca s-o

construiască nu s-ar mai fi putut realiza; şi cum să le stârneşti sentimente mai frumoase, cum să-i faci să cunoască fericirea în alt chip? Această Josine dragă, pe care se dusese s-o caute atât de jos şi o salvase dintr-o mizerie într-atât de îngrozitoare, reprezenta pentru el însăşi imaginea materializată a operei lui. Atâta timp cât Josine nu va fi fericită, opera lui era ca şi cum nici n-ar fi existat. Ea era femeia, femeia nenorocită, sclava, cea care-şi dăruia carnea pentru muncă şi plăceri şi al cărei salvator visase să fie Luc. Şi el dorise mai cu seamă să construiască oraşul viitor prin ea şi pentru ea, mai mult decât pentru oricare dintre femei. Şi dacă Josine continua să fie mereu nefericită, însemna că nu se întemeiase încă nimic solid şi că totul rămăsese aşa cum era mai înainte, în supărarea care-l cuprinsese prevăzu că vor veni zile negre şi încercă senzaţia limpede a luptei cumplite care avea să se. angajeze între trecut şi viitor şi-n care el însuşi îşi va aduce tributul, de lacrimi şi sânge.

— Nu plânge, Josine, fii curajoasă şi îţi promit că vei dobândi fericirea, fiindcă trebuie ca toată lumea să fie fericită.

Spusese aceste vorbe cu atâta blândeţe, încât fata păru că şi regăseşte zâmbetul.

— Oh, sunt curajoasă, domnule Luc, ştiu bine că nu mă veţi părăsi şi că până la urmă veţi dovedi că aţi avut dreptate, pentru că dumneavoastră sunteţi întruchiparea bunătăţii şi a curajului. Voi aştepta, v-o promit, chiar dacă va fi nevoie să aştept toată viaţa.

Era ca un jurământ, ca un schimb de angajamente solemne, în speranţa fericirii care avea să vină. El se ridicase-n picioare şi îi apucase amândouă mâinile, pe care i le strângea într-ale sale; şi nu mai există între ei doi, vreme de câteva secunde, decât această tandreţe şi această comuniune sufletească, ce trai simplu, plin de tihnă şi bucurii, ar fi dus în micuţa sufragerie, cu mobila din lemn

de brad lăcuit, atât de vesela şi atât de curată!

— La revedere, Josine.

— La revedere, domnule Luc,

După această vizită, Luc porni către casă. Mergea de-a lungul terasei, în josul căreia trecea drumul spre Combettes, când un ultim lucru întâlnit în cale în ziua aceea îl făcu să se oprească pentru o clipă. Îl zărise deodată pe dom' Jérôme, în micul lui cărucior pe care-l împingea un servitor, trecând pe lângă terenurile proprietăţii de la Crêcherie. Această apariţie neaşteptată. Îi amintea de multe altele la fel, ivite ici; i colo, cu acest bătrân infirm în căruciorul lui, mai cu seamă de prima apariţie, aceea când îl văzuse alunecând ca o umbră prin faţa atelierelor Abis şi privind cu ochii lui alburii clădirile învăluite de fum şi de zgomote ale barăcilor unde pusese bazele averii familiei Qurignon. Şi trecea acum prin faţa proprietăţii de la Crêcherie, privind, cu aceeaşi ochi alburii, ce parcau goi, construcţiile de aici, noi şi râzând în soare. Oare pentru ce pusese să fie cărat până aici, făcând un înconjur larg, ca şi cum ar fi dorit să examineze pe-ndelete locurile? Ce gânduri, ce judecăţi şi ce comparaţii voia să stabilească în creierul lui? Probabil că nu era vorba decât de o plimbare făcută întâmplător, capriciul unui sărman bătrân, care dase-n mintea copiilor. Şi-n vreme ce servitorul îşi încetinise paşii, dom' Jérôme îşi ridică faţa buhăită, cu trăsături mari şi regulate, încadrată de şuviţe lungi şi albe de păr şi, cu un aer grav şi impasibil, cercetă cu de-amănuntul totul, nelăsând să i scape nicio faţadă de construcţie, niciun coş, fără să zăbovească asupra lui cu privirea, ca şi cum ar fi dorit să cunoască bine întreg oraşul nou, care creştea în felul acesta, alături de prima întreprindere pe care o fondase el însuşi odinioară.

Dar un alt fapt se petrecu în momentul acela, şi Luc simţi cum îi creşte emoţia. Un al doilea bătrân, la fel de neputincios, dar mai târându-se încă pe picioarele lui

umflate, venea pe drum, încrucişându-se cu micul cărucior. Era moş Lunot, uriaş, cu carnea flască şi pielea foarte gălbejită, pe care familia Bonnaire îl luase după ea şi care, în zilele-nsorite, se obişnuise să facă scurte plimbări prin faţa uzinei. La-nceput, probabil că nu-l recunoscuse pe dom' Jérôme, cu ochii lui slăbiţi. Apoi schiţă un gest brusc, dându-se în lături şi lipindu-se de perete, ca şi cum drumul nu ar fi fost destul de larg; şi, săltându-şi de pe cap pălăria lui din pai, salută până-n pământ. Înaintaşul familiei Ragu, salariat şi părinte de salariaţi, respecta din adâncul sufletului pe strămoşul familiei Qurignon, patronul de odinioară şi întemeietorul atelierelor Abis, Ani şi ani, poate chiar secole de muncă, de suferinţă şi de mizerie se-ngrămădeau înapoi acestui salut prea plecat şi temător. La trecerea stăpânului, chiar paralitic fiind, sclavul tic: odinioară, care avea în sânge laşitatea şi servituţile de sute de ani, se tulbura şi sc-nclina până-n pământ. Şi dom' Jérôme, care nici măcar nu-l zări, trecu pe lângă el cu aerul lui de zeu îndobitocit, continuând să privească înspre atelierele uzinei de la Crêcherie, pe care poate că nici nu le vedea.

Luc se cutremura. Ce trecut trebuia oare nimicit, ce neghină vătămătoare care otrăvea grâul şi îngreuia calea ar trebui să fie smulse din sufletul acestui om bătrân? Privi înspre oraşul abia iţit din pământ şi înţelese câte obstacole va întâmpina până să se dezvolte şi ce de trudă va mai trebui depusă până să-l facă să prospere. Dragostea, dragostea dintre bărbat şi femeie, dragostea dintre părinţi şi copii, ea era singurul mijloc pe care se putea bizui şi care va învinge în cele din urmă.

II

De patru ani, de când fusese întemeiată uzina de la Crêcherie, o ură adâncă mocnea în Beauclair, îndreptată împotriva lui Luc. La început fusese doar o uimire generală, împletită cu o oarecare ostilitate, manifestată prin glume ieftine şi răutăcioase; dar, din momentul în care începuseră să fie lezate interesele unora, mânia se stârnise de la sine, odată cu nevoia de a se apăra cu dinţii, de a se apăra cu toate armele de inamicul public. Mai cu seamă comercianţii, negustorii de mărunţişuri au fost cei dintâi care au intrat în panică. Magazinele cooperative de la Crêcherie, de care-şi bătuseră joc pe vremea când avusese loc inaugurarea lor, reuşeau să prospere şi începeau să aibă drept clienţi, încetul ca încetul, nu numai pe muncitorii uzinei, dar chiar şi pe toţi acei locuitori care făceau act de adeziune pentru a deveni cooperatori. Şi este de la sine înţeles că vechii negustori de până atunci erau necăjiţi această concurenţă teribilă, de aceste tarifuri noi, care provocau o scădere a preţului cu cel puţin o treime la diferite articole. Era imposibil de dus lupta în asemenea condiţiuni, însemna pentru negustori să se ruineze într-un timp foarte scurt, dacă s-ar fi întâmplat nenorocirea ca acest Luc să învingi într-adevăr, cu ideile lui nefericite, vrând ca bogăţiile să fie împărţite mai drept şi încercând, pentru început, ca cei mai neînsemnaţi din această lume să poată trăi mai bine şi cu un câştig mai bun. Cu alte cuvinte, măcelarii, băcanii, brutarii şi cârciumarii vor fi siliţi să-şi pună lacăt la prăvălii, din moment ce socoteşte că s-ar

putea lipsi foarte bine de mijlocirea lor şi că trebuie să evite să le lase-n palmă cei câţiva bănuţi care şi aşa nu-nsemnau mare scofală? Şi azvârleau tot felul de blestemăţii, socotind că societatea se va zdruncina şi se va prăbuşi în ziua în care nu ar mai agrava şi mai mult mizeria săracilor prin câştigurile lor de paraziţi.

Dar cei mai afectaţi au fost membrii familiei Laboque, aceşti neguţători de articole de fierărie, ai căror înaintaşi îşi purtaseră taraba prin târguri, reuşind în cele din urmă să deschidă un întins bazar la întretăierea străzii Brias cu piaţa Primăriei. În regiune, preţurile ustensilelor din fier scăzuseră simţitor de când uzina de la Crêcherie fabrica aşa ceva în cantităţi considerabile; şi, ceea ce era şi mai grav, din pricina mişcării de asociaţie care începea să cuprindă şi uzinele mai mici din vecinătate, se părea că o să se ajungă la un moment dat ca mulţi dintre consumatori să renunţe de a mai trece pe la familia Laboque, procurându-şi direct, din magazinele cooperative, cuiele de la Chodorge, coasele şi secerile de la Hausser, maşinile şi uneltele agricole de la Mirande. Încă de pe acum, fără a mai pune la socoteală obiectele de uz casnic din metal, magazinele cooperative de la Crêcherie furnizau multe dintre aceste articole, şi cifra de afaceri a bazarului scădea pe zi ce trecea. Aceasta i făcea pe soţii Laboque să treacă dintr-o criză într-alta, exasperaţi de ceea ce numeau ei deprecierea preţurilor şi considerându-se într-un anume fel, din punctul lor de vedere, furaţi din moment ce li se puneau beţe-n roate maşinăriei lor inutile, care consuma energiile şi bogăţiile fără niciun alt profit decât pentru ei. În felul acesta deveniseră în mod firesc un focar de opoziţie şi ostilitate faţă de Luc, o vatra unde se strânseseră puţin câte puţin toate urile aprinse de către reformele acestuia, al cărui nume nu mai era pronunţat decât însoţit de blesteme. Acolo se-ntâlneau măcelarul Dacheux, încercând să se împotrivească înnoirilor şi bâlbâindu-se cuprins de o

furie neputincioasă în faţa lor, precum şi băcanul Caffiaux, cel ce ţinea şi cabaretul şi care, mai calm, deşi la ici de otrăvii de ranchiuna, ştia totuşi să judece la rece situaţia. Până şi frumoasa doamnă Mitaine, brutăreasa, venea uneori şi se plângea de clienţii pe care-i pierdea, înclinând fără doar şi poate spre instaurarea unei bune înţelegeri.

— Aflaţi de la mine, striga plin de vehemenţă Laboque, că acest domn' Luc, cum îl numesc ei, nu are în fond decât o idee fixă: aceea să distrugă comerţul. Da, da, şi se mai şi laudă cu monstruozitatea asta, spune cu glas tare despre comerţul nostru că-i un furt şi că noi suntem cu toţii nişte hoţi care trebuie să dispărem. A întemeiat uzina de la Crêcherie pentru a ne mătura de pe suprafaţa pământului.

Dacheux, cu faţa congestionată, asculta holbându-şi ochii la ei.

— Şi atunci, cum o să facă omul să mănânce, să se-mbrace şi să-şi procure celelalte lucruri de trebuinţă?

— De! cică toţi consumatorii o să se adreseze direct producătorului.

— Şi banii? întrebă din nou măcelarul.

— Ei, şi tu, banii acum! Păi banii o să dispară treptat – treptat, până-i suprimă de tot. Mare deştept şi ăsta! Parcă se poate trăi fără bani?

Dacheux fu cuprins dintr-odată de o furie cumplită.

— Nici comerţ! Nici bani! Distruge totul; păi nu există închisoare pentru un astfel de bandit, care o să ruineze Beauclairul? Nu putem pune ordine cum trebuie în lucrurile astea?

Dar Caffiaux clătina grav din cap.

— Ehei, spune şi mai multe încă... Spune mai întâi că toată lumea trebuie să muncească, cu alte cuvinte o adevărată temniţă, unde vor exista paznici cu bastoane, pentru ca fiecare să-şi facă treaba. Spune că nu trebuie să existe nici bogaţi, nici săraci, cum te naşti, aşa mori, nu mănânci decât ceea ce câştigi, nici mai mult, nici mai puţin

decât vecinul, şi n-ai să ai măcar dreptul să agoniseşti câte ceva…

— Ei bine, şi moştenirile? îl întrerupse din nou Dacheux.

— Nu vor mai exista nici moşteniri.

— Cum, nici moştenirile? Nu voi mai putea lăsa fetiţei banii mei? Trăsneascăl Dumnezeu, dar cumplit mai el

Şi măcelarul făcu să se zguduie întreaga masă cu o lovitură puternică de pumn.

— Şi mai spune, continua Caffiaux, că nu vor mai exista niciun fel de autorităţi, nici guvern, nici jandarmi, nici judecători, nici închisori. Fiecare va trăi cum va vrea şi va deveni ce-i va trăsni prin cap… De asemenea, spune că până la urmă maşinile vor face toată munca şi că muncitorii vor avea numai sarcina uşoară să le dirijeze. Cu alte cuvinte, paradisul pe pământ, pentru că nu vor mai exista bătălii între oameni, nu vor mai exista armate şi nici războaie… Şi, în sfârşit, mai spune că atunci când bărbaţii şi femeile se vor iubi, vor trăi laolaltă atâta timp cât se vor înţelege, după care, dacă nu se vor mai place unii pe alţii, vor renunţa, liberi de orice obligaţii. Şi, dacă vor surveni copii, comunitatea îi va lua pe seama ei şi-i va creşte claie peste grămadă, la întâmplare, fără să aibă nevoie de mamă sau de tată.

Până atunci tăcută, frumoasa doamnă Mitaine exclamă la rândul ei:

— Oh! sărmanii micuţi!… Sper că fiecare mamă are într-adevăr dreptul să şi-i crească pe ai săi. Vai de bieţii copii când li se întâmplă ca cineva cu inimă de fiară să-i alunge şi când ajung să fie crescuţi claie peste grămadă, de mâini străine, la fel ca într-un azil pentru orfani… Tot ce mi-aţi povestit mi se pare a fi din cale-afară de îngrozitor.

— Spune mai bine că-i o adevărata murdărie! strigă Dacheux. Asemenea fapte nu se petrec decât în lumea trotuarului: se agaţă o fată, e posedată şi apoi părăsită. Ei bine, am impresia că societatea asta a lor viitoare e ca o

casă de toleranţă!

Şi Laboque, fără să-şi piardă din vedere interesele pe care şi le simţea ameninţate, spuse în cele din urmă, ca o concluzie:

— E nebun acest domn Luc! Nu-l putem lăsa aşa, cu una cu două, să ne ruineze şi să aducă dezonorarea Beauclairului. O să trebuiască să ajungem la o înţelegere şi să vedem ce avem de făcut.

Dar mânia spori şi mai mult chiar şi se produse o adevărată dezlănţuire de ură când Beauclairul află că microbul de la Crêcherie se-ntindea treptat către satul vecin, către Combettes. Lucrul acesta stârni o stupoare generală, un adevărat curent ostil: prin urmare, domnul Luc are de gând să-i aţâţe şi să-i otrăvească şi pe ţărani cu ideile lui? Lenfant, primarul comunei. Combettes, susţinut de ajutorul lui Yvonnet, după ce se înapoiaseră în satul lor, îi împăcaseră pe cei patru sute tic locuitori aşezării care, în urma acestui fapt, se hotărâseră să-şi pună pământurile laolaltă, printr-un act de asociere aidoma aceluia care guverna fondurile materiale, munca şi talentul în noua uzină. Acum, întreaga câmpie nu mai era decât un vast domeniu, ceea ce permitea întrebuinţarea maşinilor, utilizarea pe scară largă a îngrăşămintelor şi realizarea culturilor intensive. Prin acestea se înzeceau cantităţile de produse recoltate şi se dădeau speranţe în legătură cu o generoasă împărţire a beneficiilor. Şi cele două asociaţii se vor consolida una prin alta, ţăranii ar procura pâinea muncitorilor, care, la rândul lor, le-ar furniza uneltele şi maşinile necesare existenţei primilor, în aşa fel încât s-ar crea o apropiere a celor doua clase sociale care până acum nu se înţelegeau aşa bine, realizându-se o contopire din ce în ce mai strânsă, ceea ce ar constitui un adevărat embrion al unui popor înfrăţit. Dacă socialismul îi va câştiga pe ţărani, această imensă masă de muncitori ai câmpurilor, consideraţi până deunăzi stâlpii proprietăţii particulare,

care preferau să se ruineze printr-o muncă ingrată pe petecul lor de pământ mai degrabă decât să-l înstrăineze, însemna că se apropia sfârşitul lumii vechi. Zdruncinătura se resimţi în întreg Beauclairul şi orăşelul fu străbătut de la un capăt la altul de un adevărat cutremur, care anunţa catastrofa viitoare.

Şi, din nou, primii loviţi fură cei doi soţi Laboque. Pierdeau clientela din Combettes, nu-l mai văzură nici pe Lenfant, nici pe ceilalţi venind să cumpere cazmale, pluguri, instrumente de grădinărit şi unelte. Cu prilejul ultimei vizite pe care le-o făcu Lenfant, ţăranul se tocmi cu ei o groază de timp şi până la urmă nu cumpără nimic, spunându-le verde-n faţă că dacă nu se vor mai aproviziona de la ei cu obiecte pe care au posibilitatea să şi le procure ţăranii înşişi direct de pe la uzinele din împrejurimi, vor realiza un câştig de treizeci la sută. De acum înainte, toţi locuitorii din Combettes se adresară de-a dreptul uzinei Crêcherie, înscriindu-se la magazinele cooperative, care luau o extindere din ce în ce mai mare. Şi din clipa aceea toţi micii negustori cu amănuntul din Beauclair intrară în panică.

— Trebuie să facem ceva, trebuie să facem ceva, repeta întruna Laboque, cu şi mai mare violenţă de fiecare dată când Dacheux şi Caffiaux veneau să-l vadă. Dacă o să aşteptăm fii mâinile-n sân până când nebunul ăsta o să otrăvească în trenul ţinut cu năzbâtiile lui monstruoase, atunci o să fie prea târziu ca să mai intervenim.

— Ce-i de făcut? întreba plin de prudenţă Caffiaux.

Dacheux era de părere să-l lichideze pur şi simplu.

— Am putea aranja cu cineva să-l aştepte la colţul unei şi razi într-o seară şi să-i tragă una dintre bătăile alea care te fac să te răzgândeşti, oricât ai fi de pornit pe o treabă.

Dar Laboque, mai neajutorat şi ipocrit, se gândea la mijloace mai sigure prin care să-şi nimicească adversarul.

— Nu, nu, lasă să se ridice tot oraşul împotriva lui; trebuie să prindem o ocazie când o să avem întregul oraş

de partea noastră.

Şi nu trecu mult timp şi ocazia se ivi într-adevăr. De sute de ani, vechiul Beauclair era străbătut de un râuleţ infect, un fel de canal de scurgere neacoperit cu nimic şi care se numea Clouque. Nici măcar nu se ştia de unde venea, dar părea că se iveşte de pe dedesubturile vechilor dărăpănături aliate în capătul strungii Briasului; şi toată lumea-şi închipuia că-i vorba de unul dintre acei torenţi de munte, ale căror izvoare rămân întotdeauna necunoscute. Oamenii foarte bătrâni îşi aminteau că îl văzuseră cândva, cu mulţi ani în urmă, curgând cu albia până la margini de ape. Dar, de multă vreme, debitul scăzuse simţitor şi puţina apă ce-o mai aducea era otrăvită de întreprinderile industriale din vecinătate. Până şi gospodinele, ale căror locuinţe se aflau pe malurile râului, îl luaseră până la urmă drept un canal natural de scurgere, unde-şi aruncau lăturile de la vase şi murdăriile, în aşa fel încât acum pe apă pluteau tot felul de rămăşiţe de mâncare şi gunoaie de-ale cartierului sărac şi exala, în zilele de vară, o duhoare îngrozitoare. La un moment dat, existând temeri serioase cu privire la răspândirea unei epidemii, consiliul municipal, din iniţiativa primarului, discutase problema dacă există vreo posibilitate să-l acopere, pentru a-l face în felul acesta să treacă pe sub pământ. Dar cheltuielile păreau mult prea mari, aşa că pârâul Clouque continuă liniştit să răspândească mirosuri pestilenţiale şi să contamineze cu microbi tot ceea ce se afla în vecinătate. Şi iată că dintr-odată Clouque se opri complet, secă, nu mai fu decât un drum arid, stâncos şi fără nicio picătură de apă. Ca la un semn de baghetă al unui magician, Beauclairul era eliberat de acest focar de infecţie, căruia i se atribuiau pe bună dreptate toate epidemiile cumplite de friguri care au bântuit ţinutul; şi oamenilor nu le mai rămânea decât curiozitatea de a afla pe unde putuse să dispară totuşi torentul.

La început circulară doar zvonuri confuze. Apoi însă, lucrurile se precizară şi fu mai mult ca sigur că domnul Luc era acela care se apucase să-ntoarcă din drum torentul, în ziua în care captase izvoarele de pe pantele munţilor Bleuse; pentru nevoile uzinei şi locuinţelor de la Crêcherie, strângând laolaltă toată apa aceea curată şi limpede ce se revărsă şiroaie, dăruind sănătate şi prosperitate oamenilor. Dar, mai cu seamă de când se gândise să dăruiască ţăranilor din Combettes surplusul rezervoarelor lui, Luc captase în cele din urmă întreg torentul, făcând astfel să le crească averea oamenilor şi determinându-i să se asocieze într-un mod fericit, mulţumită acestei ape care, curgând pentru toată lumea, îi strânsese laolaltă, să se bucure împreună de binefacerile ei. În curând, pentru cei din Beauclair probele începură să abunde; era tot mai clar că apa dispărută din Cloque se scurgea în râul Grand-Jean, înzecită, utilizată într-un mod inteligent şi devenită dintr-odată o sursă de bogăţie, în loc să fie pricină de murdărie şi moarte. Şi din nou începu să se nască invidia, crescură mânia şi ura împotriva acestui Luc care-şi permitea să dispună în felul acesta de ceea ce nu-i aparţinea. În definitiv, pentru ce le furase apa torentului? Pentru ce o strângea în rezervoare şi o dădea oamenilor lui? Nu se cădea să se procedeze în felul acesta, luându-se apa unui oraş, un râu care cursese mereu pe acolo, pe care oamenii se obişnuiseră să-l aibă în faţa ochilor şi să-l utilizeze pentru tot felul de treburi. Uitaseră cu toţii de firul subţire cu apă murdară, care aducea după sine rămăşiţe spurcate, răspândind ciuma şi ucigând lumea. Nu se mai pomenea de intenţia avută odinioară să-l îngroape, fiecare vorbea numai despre marile binefaceri pe care le avusese de pe urma existenţei canalului pentru udatul grădinilor, pentru spălat şi pentru toate nevoile zilnice ale traiului. Un astfel de furt nu se putea tolera, trebuia ca cei de la Crêcherie să dea înapoi torentul Clouque, acel canal infect, de care era

otrăvit oraşul.

Laboque fu, bineînţeles, acela care strigă cel mai tare. Făcu o vizită oficială lui Gourier, primarul, pentru a afla ce soluţie înţelegea să propună Consiliului municipal şi ce hotărâre avea să ia în împrejurări atât de grave. El, Laboque, se pretindea lezat în mod deosebit, întrucât Clouque trecea chiar prin spatele casei lui, pe la capătul grădiniţei lui mici, de pe urma căreia afirma că trăgea o seamă de foloase foarte mari. Fără îndoială că dacă s-ar fi apucat să strângă semnături de protest, ar fi avut posibilitatea să le obţină pe acelea ale tuturor locuitorilor din cartierul în care locuia. Dar părerea lui era că însuşi Consiliul municipal trebuia să ia afacerea în mâinile sale şi să intenteze un proces întreprinderii de la Crêcherie, pentru a obţine restituirea torentului şi o seamă de alte despăgubiri, sub titlul de daune interese. Gourier îl ascultă şi se mulţumi să aprobe cu mişcări lente din cap, cu toată tulburarea pe care i-o stârnea şi chiar ura personală pe care-o simţea împotriva lui Luc. Apoi ceru să i se acorde un termen de câteva zile pentru a medita în tihnă, vrând în acelaşi timp să cerceteze cazul pe-ndelete şi să se consulte cu oamenii din preajmă. Îşi dădea seama perfect de bine că Laboque împingea oraşul să acţioneze pentru a scoate castanele din foc cu mâna altora. Châtelard, cu care se sfătui în mod tainic vreme de două ore şi care era stăpânit de o adevărată groază pentru orice fel de complicaţii, trebui atunci să-l convingă că a existat dintotdeauna o înţelepciune din partea acelora care-i lasă pe alţii să intenteze procesele; vorbele acestuia îl determinară pe primarul Gourier să-l cheme din nou la el pe negustorul de articole de fierărie numai şi numai pentru a-i explica pe larg şi cu lux de amănunte că un proces declanşat de oraş s-ar tărăgăna la nesfârşit şi nu ar duce la niciun rezultat mai serios, în vreme ce un proces făcut de către un particular ar fi mult mai dezastruos pentru Crêcherie, mai cu seamă

dacă, după obţinerea sentinţei, alţi particulari l-ar fi reluat de la capăt, purtându-i în felul acesta la nesfârşit pe la tribunale pe Luc şi pe ai lui.

Câteva zile mai târziu, Laboque deschise acţiunea, cerând douăzeci şi cinci de mii de franci daune interese.

Şi pentru a sărbători evenimentul, avu loc la el acasă o petrecere, sub pretextul nevinovat al unui ceai dansant oferit de fiica şi fiul lui, de Eulalie şi Auguste, colegilor lor de joacă, Honorinei Caffiaux, lui Evariste Mitaine şi Juliennei Dacheux. Toată această puştime crescuse, Auguste avea şaisprezece ani şi Eulalie nouă, în vreme ce Evariste, care împlinise paisprezece ani, se arăta a fi de pe acum un temperament serios, iar Honorine, bună de măritat la cei nouăsprezece ani ai ei, adopta aere materne faţă de Julienne, cea mai tânără din cercul lor. De altminteri, puseră stăpânire imediat pe grădina nu prea mare şi se jucară şi râseră ca nişte nebuni, veseli şi cu conştiinţa curată, ignorând cu totul sentimentele de ură şi furie de care erau cuprinşi părinţii lor.

— În sfârşit, îl avem la mână! exclamă Laboque. Domnul Gourier mi-a spus verde-n faţă că, dac-am merge până la capăt, am ruina uzina... Să admitem că tribunalul îmi acordă zece mii de franci, păi, sunteţi cel puţin o sută care puteţi să deschideţi acelaşi proces, şi va trebui prin urmare să iasă din buzunarul lui nu mai puţin de un prea frumos milion de franci. Şi asta nu e tot, va trebui să restituie torentul şi să dărâme la pământ lucrările pe care le-a executat în legătură cu aceasta splendida apă proaspătă, pentru care se ţine atât de mândru... Ehei, dragii mei, am făcut o treabă bună!

Toţi erau porniţi şi puşi pe picior de război, entuziasmaţi la gândul să torpileze uzina şi mai cu seamă să-l doboare pe acest Luc, pe acest smintit care voia să distrugă comerţul, dreptul de moştenire şi banii, care sunt temelia cea mai solidă a societăţii omeneşti. Singur, Caffiaux stătea

pe gânduri.

— Aş fi preferat, spuse el în cele din urmă, ca oraşul să fi fost acela care ar fi deschis procesul. Când e vorba de dat vreo bătălie, birocraţilor ăstora le convine întotdeauna să-i împingă mai degrabă pe alţii înaintea lor. Şi-n definitiv, unde-i vezi pe cei o sută care vor intenta proces Crêcheriei?

Dacheux izbucni:

— Ei, eu sunt unul! M-aş fi oferit primul, dar locuinţa mea se află de cealaltă parte a străzii! Totuşi, încă mai am o şansă şi rămâne de văzut ce am să fac, dat fiind că pârâul Clouque trece pe la capătul curţii care aparţine soacrei mele. Trebuie să mă pun şi eu pe treabă tot aşa, să mă trăsnească Dumnezeu dacă vă mint!

— Dar, reluă Laboque, până una-alta mai există şi doamna Mitaine, care-i în aceeaşi situaţie cu mine şi a cărei locuinţă a avut de suferit de când pârâul e secat… Le veţi intenta proces, nu-i aşa, doamnă Mitaine?

O invitase să vină cu intenţia nutrită într-ascuns de a o forţa să se angajeze în vreun mod oarecare, formal, fiindcă o ştia de altminteri o fire doritoare să nu-şi tulbure propria-i linişte şi care o respectă pe a altora, ca o femeie cumsecade ce era. Doamna Mitaine privi lucrurile pentru început sub formă de glumă.

— Oh! pagubă-n ciuperci, ce mare lucru s-a făcut firmei mele prin dispariţia acestei Clouque! Nu, nu, vecine, adevărul e că dădusem chiar cu dispoziţii lucrătorilor mei să nu întrebuinţeze niciodată vreo picătură din această apă murdară, de teamă să nu-mi îmbolnăvesc clientela brutăriei. Era atât de neagră şi mirosea atât de urât, încât va trebui, fără doar şi poate, în ziua în care apa ne va fi din nou restituită, să cheltuim oricât va fi necesar pentru a ne debarasa de ea, făcând-o să treacă pe sub pământ, aşa cum fusese vorba odinioară.

Laboque se prefăcu a nu înţelege.

— Dar, în orice caz, doamnă Mitaine, sunteţi alături de

noi, interesele dumneavoastră sunt aceleaşi cu ale noastre şi, dacă voi câştiga procesul, veţi merge, nu-i aşa, împreună cu toţi proprietarii de pe malul râului, hotărâţi să ajungă până-n pânzele albe?

— Vom vedea, vom vedea, răspunse inimoasa brutăreasă, devenită dintr-odată serioasă. Vreau într-adevăr să fiu cu dreptatea, indiferent de partea cui e această dreptate.

Şi Laboque trebui să se mulţumească numai cu această promisiune legată de anumite condiţii. De altminteri, sentimentele de invidie şi ură de care era pe deplin stăpânit îl îndepărtau cu totul de orice fel de chibzuinţă şi se vedea încă de pe acum călare pe victorie, reuşind să strivească aceste idei socialiste pe care le socotea nebunii şi care, în ultimii patru ani de când se experimentau, îl făcuseră să-i scadă la jumătate vânzarea. Şi afirma, lovind cu pumnul în masă dinaintea lui Dacheux, că răzbuna întreaga societate; în vreme ce prudentul Dacheux, cu diplomaţia lui complicată care-i era caracteristică, aştepta să vadă cui aparţine triumful, vechiul Beauclair sau Crêcheriei, înainte de a se angaja în mod hotărât pe una dintre poziţii. Cât despre copii, aceştia, instalaţi la măsuţa lor, unde li se serveau siropuri şi prăjituri cu nemiluita, fără să aibă câtuşi de puţin urechi pentru bătălia care urma să se angajeze în viitor, se înţelegeau de minune, părând un stol de pasări care ciripeau vesele şi slobode în văzduhul senin, având dinaintea lor zările deschise.

Când se află despre procesul pe care Laboque îl intentase Crêcheriei şi prin care acesta cerca douăzeci şi cinci de mii de franci despăgubiri, ceea ce reprezenta un ultimatum înainte de a se declara un război general, întreg Beauclairul începu să se agite. Din momentul acela există un loc de adunare, inamicii, până atunci împrăştiaţi care încotro, se-ntâlniră din nou şi se grupară într-o adevărată armată, ale cărei forţe porniră o campanie furibundă

împotriva lui Luc şi-a operei lui, uzina diabolica unde se pregătea subminarea societăţii vechi şi respectabile. Intraseră în joc toate autorităţile, proprietatea, religia şi familia, fiecare spunând că trebuie să fie apărate. În cele din urmă, întreg Beauclairul lua parte la acţiune. Negustorii loviţi îşi asmuţeau clienţii şi mica burghezie îşi pleca urechea la vorbele lor, cu groaza care-i era caracteristica pentru orice fel de idei noi. Nu exista mic rentier care să nu aibă senzaţia că se afla sub ameninţarea unui cumplit cataclism, în stare să ducă la prăbuşirea modului său de viaţă îngust şi egoist. Femeile se indignau şi se revoltau, de când triumful obţinut de Crêcherie le era prezentat ca pe un lucru nemărginit de rău, care ar fi făcut ca fiecare din ele să încapă pe mâna primului venit, dacă individul respectiv ar avea chef să le posede. Chiar şi plebea, oamenii cei mai săraci, aproape muritori de foame, erau cuprinşi de nelinişte şi începeau să blesteme pe omul al cărui vis arzător era tocmai acela de a-i salva şi pe care-l acuzau că le face mizeria şi mai neagră prin faptul că-i determină pe patroni şi pe cei bogaţi să devină şi mai neîndurători. Dar, mai cu seamă, ceea ce înnebunea Beauclairul, ceea ce-l strivea, prin propaganda sa, era o violenta campanie pe care o ducea ziarul local, mica foaie publicata la tipografia din Lebleu. Împrejurarea aceasta dădu prilej ziarului să apară de două ori pe săptămână, şi se bănuia că autorul articolelor, a căror violenţă făcea senzaţie, ar fi căpitanul Jollivet. De altminteri, atacul se reducea la acelaşi şi acelaşi bombardament cu minciuni şi erori, un adevărat noroi de stupizenii cu care se arunca în socialism, caricaturizându-i intenţiile şi încercând să-i păteze idealul. Cu toate acestea, succesul unei astfel de tactici asupra unor minţi naive şi caractere slabe era mai mult decât sigur, şi în mod firesc nemulţumirea – îi cuprindea treptat pe toţi aceştia, făcându-i să se trezească în mijlocul uneltirilor complicate care strânseseră laolaltă

împotriva perturbatorului ordinii publice oameni de toate categoriile sociale, cuprinşi de furie şi duşmănie la gândul că se vor vedea deranjaţi din cloaca lor, în care zăceau de secole, printr-un pretext pe care ei îl considerau zadarnic, acela că vor fi îndrumaţi către oraşul sănătos, către oraşul fericit al viitorului, în care să trăiască în armonic şi dreptate.

Doua zile înainte ca procesul intentat lui Luc de către Laboque să fi ajuns în faţa tribunalului civil din Beauclair, avu loc la reşedinţa familiei Delaveau, de lângă atelierele Abis, un mare festin, al cărui scop nemărturisit era de a face să se întâlnească şi să se ajungă la o înţelegere între vârfurile din Beauclair, înainte de a porni bătălia decisivă. Bineînţeles că soţii Boisgelin se aflau printre primii invitaţi, ca şi primarul Gourier, subprefectul Châtelard, judecătorul Gaume, împreună cu ginerele lui, căpitanul Jolivet, şi, în sfârşit, abatele Marle. Erau de faţă şi doamnele, pentru ca întâlnirea să-şi păstreze aparenţa unei plăcute reuniuni intime.

Ca de obicei, Châtelard se duse pe la primar către orele unsprezece şi jumătate, pentru a-l lua împreună cu soţia lui, mereu frumoasa Léonore. De când cu succesul înregistrat de Crêcherie, Gourier trecea prin momente grele de nelinişte şi de îndoială. Mai întâi, simţise, printre sutele de muncitori pe care-i folosea în marea lui fabrică de încălţăminte, un soi de oscilaţie şi fiorul nou ce-i cuprinsese, tendinţa lor de a se asocia, care plana ca o ameninţare pentru patron. Apoi, se-ntrebase dacă n-ar fi mai bine să cedeze şi să dea o mână de ajutor el însuşi în formarea acestor asociaţii, ale căror succese l-ar putea ruina în viitor, dacă nu ar încerca să se strecoare în mijlocul lor. Dar mai cu seamă se ducea în sinea lui o luptă lăuntrică pe care o ţinea ascunsă, căci reprezenta pentru el un fel de rană veşnic vie; nutrea o ranchiună puternică, ce-l făcea duşmanul personal al lui Luc, din ziua în care fiul lui,

Achille, băiatul acela voinic şi cu o fire foarte independentă, rupsese orice relaţii cu el pentru a se duce să ocupe o funcţie la Crêcherie, unde trăia în preajma lui Ma-Bleue, iubita lui din nopţile senine. Gourier interzisese măcar să se pronunţe în faţa lui numele ingratului, dezertorului din clasa burgheză, care trecuse în tabăra aceluia pe care-l considera duşmanul întregii securităţi sociale. Şi, fără să-i treacă prin minte o clipă să mărturisească aşa ceva, plecarea aceasta a fiului său îi adâncea incertitudinile care zăceau în adâncul sufletului, şi încerca un adevărat coşmar la gândul că într-o zi s-ar afla poate nevoit să-l urmeze.

— Ei bine! spuse Gourier, îndată ce-l văzu intrând. Uite că soseşte eroul procesului nostru. Laboque a venit din nou să mă vadă, ca să se asigure de reuşită. Gândul lui neîncetat e să pună în funcţie Consiliul municipal, şi-mi vine foarte greu să nu dau o mână de ajutor unui om, după ce l-am împins de la spate, aşa cum am procedat în cazul lui.

Subprefectul se mulţumi să zâmbească.

— Nu, nu, amice, crede-mă pe mine, nu era cazul să intervii prin Consiliul municipal... Ai fost destul de înţelept în clipa în care ai dat ascultare argumentelor mele convingătoare, renunţând la ideea de a intenta un proces din partea oraşului şi lăsându-l în fruntea bătăliei pe acest formidabil Laboque, setos de răzbunare şi doritor să declanşeze masacrul. Te rog, continuă să rămâi un simplu spectator, fiindcă ai să ai tot timpul să profiţi de pe urma victoriei lui, dacă o să fie victorios... Ah, amice, de-ai ştii ce de foloase poţi trage atunci când nu te amesteci în nimic!

Şi îşi completă gândul printr-un gest care voia să spună ce linişte deplină gusta la subprefectura lui de când fusese uitat acolo. Treburile mergeau din ce în ce mai prost la Paris, autoritatea centrală se prăbuşea puţin câte puţin în fiecare zi şi era din ce în ce mai aproape ceasul când societatea burgheză avea să se fărâmiţeze prin ea însăşi sau urma să fie măturată de vreo revoluţie; şi el, blajinul şi

scepticul filosof, dorea numai să trăiască până atunci, fericit să sfârşească totul fără prea multă încurcătură, în cuibul călduţ pe care şi-l alesese. De asemenea, întreaga lui politică se rezuma numai la aceea de a tărăgăna lucrurile la infinit, ocupându-se de ele cât mai puţin cu putinţă, convins fiind de altminteri că guvernul, în mijlocul dificultăţilor în care trăgea targa pe uscat, se complăcea în situaţia aceasta, lăsându-l să se odihnească în pace, fără să-l tracaseze mai mult. Un subprefect despre care nu se auzea niciodată vorbindu-se şi ale cărui eforturi inteligente reduseseră Beauclairul dintre grijile guvernamentale era fără îndoială un om preţios pentru autorităţile centrale. Şi-n felul acesta, Châtelard reuşea foarte bine să se menţină pe linia de plutire, ba chiar guvernul nu-şi amintea de subprefectul din Beauclair decât pentru a-l copleşi cu elogii, în vreme ce el ajungea să se-ngroape în linişte odată cu societatea muribundă, trăindu-şi a doua tinereţe lângă genunchii frumoasei Léonore.

— Înţelegi, amice, nu-i cazul să te compromiţi într-o vreme ca a noastră, când nu poţi să ştii ce se va-ntâmpla mâine. Trebuie să te aştepţi la orice, şi lucrul cel mai bun pe care-l ai de făcut este prin urmare să nu întreprinzi nimic. Lasă-i pe alţii să alerge în frunte şi să rişte să-şi frângă oasele. N-ai decât pe urmă să vezi care-i situaţia şi să culegi roadele.

În clipa aceea intră Léonore, îmbrăcată într-o rochie de mătase de o culoare deschisă, întinerită parcă de când depăşise cei patruzeci de ani ai ei, blondă, de o frumuseţe maiestuoasă, cu ochi candizi, în care se citea devotamentul faţă de menajul lor în trei, acceptat de altminteri de întreg oraşul. Şi Châtelard îi luă mâna şi i-o sărută, galant ca în prima zi când venise să se instaleze acolo pentru totdeauna, în vreme ce soţul, uşurat parcă de nişte îndatoriri ce le socotea mult prea grele pentru el, îi copleşea pe amândoi cu priviri afectuoase, ca orice bărbat

care îşi mai găsea compensaţii în afara căsniciei.

— Ah, eşti gata! Atunci plecăm, nu-i aşa Châtelard?... Şi, n-avea grijă, sunt prudent, n-am chef să mă bag în vreo încurcătură de pe urma căreia să ne pierdem liniştea. Dar află că acum, la familia Delaveau, o să trebuiască să ne spunem, ca toată lumea, părerea...

În timpul acesta, preşedintele Gaume o aştepta acasă pe fiica sa, Lucile, şi pe ginerele lui, căpitanul Jollivet, care urmau să vină să-l ia, pentru a se duce toţi trei împreună la acest prânz dat de către familia Delaveau. Preşedintele îmbătrânise mult în ultimii patru ani, părea că devenise mai aspru şi mai trist, un adevărat maniac al dreptului, care petrecea ore-ntregi pentru a-şi întemeia judecăţile pe articole de legi, cu o minuţiozitate mereu crescândă. Se spunea că fusese auzit, în unele seri, plângând cu hohote, ca şi cum totul s-ar fi năruit în faţa lui, chiar şi dreptatea de care se crampona cu disperare, sperând încă să se salveze pe această ultimă epava denumită justiţie. Şi-n durerea pe care i-o stârnea amintirea zdrobitoare a dramei intime trăite cu ani în urmă, trădarea şi moartea violentă a soţiei sale, trebuia mai cu seamă acum să sufere văzând cum renaşte această tragedie, cum fiica lui adorata, aceasta Lucile, cu o faţă atât de ingenuă, de o asemănare atât de izbitoare cu mama ei, îşi înşală soţul, aşa cum soţia lui îl înşelase cândva pe el însuşi. Nu era decât de şase luni soţia căpitanului Jollivet, pe care-l trăda, dăruindu-se unui insipid secretar al unui avocat, un băiat înalt, blond, mai tânăr decât ea, cu ochi albaştri ca de fată. Preşedintele, care surprinsese aventura, suferea îngrozitor din pricina ei, ca şi cum ar fi asistat la o reeditare a trădării ce-i pricinuise drama, făcându-l să-i sângereze întruna inima. Se dădea înapoi la perspectiva unei explicaţii dureroase, care l-ar fi făcut să creadă că trăieşte din noii ziua înspăimântătoare când soţia se sinucisese în faţa lui, mărturisindu-şi greşeala. Dar cât de mârşavă i se părea această lume,

unde tot ceea ce iubise se dovedise a fi trădare! Şi cum să mai creadă în existenţa unei dreptăţi, când cele mai frumoase şi cele mai minunate făpturi erau tocmai acelea care-l făceau să sufere atâta?

În clipa în care apărură căpitanul Jollivet şi Lucile, preşedintele Gaume stătea gânditor şi morocănos, scufundat într-un fotoliu din cabinetul lui, unde tocmai îşi sfârşea lectura foii *Journal de Beauclair.* Articolul pe care tocmai îl citise reprezenta un atac violent îndreptat împotriva Crêcherie, şi se părea prost, scris stângaci şi grosolan. Şi îşi spuse părerea foarte calm.

— Sper că nu eşti tu acela, bravul meu Jollivet, care scrii asemenea articole, după cum circulă nişte zvonuri. Nu serveşte la nimic să-ţi înjuri adversarii.

Căpitanul schiţa un gest confuz.

— Oh, de scris ştii bine că nu scriu! Niciodată nu mi-a făcut plăcere aşa ceva. Dar, e adevărat, sugerez anumite idei lui Lebleu, un fel de simple notiţe, ca nişte fişe. pe baza cărora el redactează ziarul cu ajutorul nu ştiu cui.

Şi, fiindcă preşedintele continua să privească spre el cu o figură dezaprobatoare, căpitanul Jollivet continuă:

— Ce vrei? Fiecare se luptă cu armele pe care le are. Dacă aceste blestemate de friguri din Madagascar nu m-ar fi forţat să-mi dau demisia, m-aş fi năpustit cu sabia-n mână asupra acestor ideologi, care sunt pe cale să ne doboare prin utopiile lor criminale... Ah, Doamne-bunule, mi-aş mai uşura sufletul un pic dacă aş vedea vreo duzină dintre ei sângerând!

Lucile tăcea, cochetă şi minionă, cu surâsul ei fin şi enigmatic pe buze. Îşi îndreptă spre bărbatul înalt, cu mustăţile bătăioase, ce-i era soţ, o privire în care se putea citi cu atâta limpezime ironia, încât preşedintele îşi dădu seama dup; aceasta, fără niciun fel de greutate, de dispreţul şi acru: amuzat cu care fiica lui îl trata pe acest spadasin, încăpui pe mâinile ei gingaşe şi roz întocmai ca

un şoarece în ghearele pisicii.

— Oh! Charles murmură ea, nu fi răutăcios şi nu spune lucruri care-mi stârnesc groaza!

Dar întâlni privirea tatălui ei şi se temu să nu se trădeze, ceea ce o făcu să adauge cu aerul său ingenuu şi candid:

— Nu-i aşa, dragă tată, că Charles nu are dreptate să-şi verse astfel sângele? Ar trebui să trăim liniştiţi, în colţul nostru, şi bunul Dumnezeu poate că ne-ar binecuvânta, trimiţându-ne în sfârşit un băieţel frumos.

Preşedintele Gaume înţelese foarte bine că fiică-sa îşi bătea joc în continuare de soţul ei, în vreme ce în gând evoca fără îndoială imaginea amantului, insipidul secretar al unui avocat, blond şi cu ochi albaştri ca de fată, pe care-l cucerise pe de-a-ntregul, făcând din fiinţa lui un soi de păpuşă a ei.

— Totul e foarte trist şi foarte dureros, spuse în cele din urmă preşedintele, fără să precizeze la ce se referă. Ce hotărâre să mai iei şi ce-ţi mai rămâne de făcut, când toţi se-nşală şi se devoră între ei?

Se ridicase cu greutate din fotoliu, apoi îşi luă pălăria şi, mănuşile pentru a se duce la familia Delaveau. Şi când, pe stradă, Lucile, pe care o adora în ciuda suferinţelor ce i li provoca, se atârnă de braţul lui, încercă un moment delicios de uitare, ca după o ceartă de îndrăgostiţi.

Când se făcu ora prânzului, Delaveau veni în casa de lângă atelierele Abis, unde o găsi pe Fernande în salonul mic, care dădea spre sufragerie, situat la parterul fostului pavilion al familiei Qurignon, unde locuia acum, în calitate de director al uzinei. Era o locuinţă destul de incomodă, şi nu se mai afla acolo, jos, decât încă o cameră, pe care Delaveau o transformase în cabinetul lui de lucru şi care comunica printr-o galerie din scânduri cu birourile vecine ale atelierului. Sus, la primul şi la al doilea etaj, se aflau celelalte încăperi. Se cunoştea că locuia acolo o femeie tânără, pasionată după lux, fiindcă numeroasele covoare,

precum şi tapetele acoperiseră cu o mască de spoială vechii pereţi întunecaţi până nu demult, sugerând splendoarea şi bucuriile visate de stăpâna casei.

Boisgelin fu primul dintre invitaţi care se ivi, singur, fără soţia lui.

— Cum! exclamă Fernande cu un aer dezolat. Suzanne n-a venit?

— Vă rog să o scuzaţi, răspunse cu un ton foarte corect Boisgelin. Dar a fost apucată azi-dimineaţă de o asemenea migrenă, încât n-a putut nici să iasă din camera ei.

De fiecare dată când era vorba să vină în vizită la pavilionul din preajma atelierelor Abis se-ntâmpla acelaşi lucru, şi Suzanne găsea vreun pretext oarecare pentru a evita această situaţie care-i agrava şi mai mult durerea; dar singurul care nu înţelegea adevărul, cuprins de orbirea lui, era Delaveau.

De altminteri, Boisgelin schimbă imediat subiectul conversaţiei:

— Ei bine, până una-alta, am ajuns şi-n ajunul faimosului proces. E lucru hotărât, nu-i aşa, uzina Crêcherie e condamnată dinainte?

Delaveau înălţă din umerii lui puternici.

— Ce ne pasă nouă dacă o condamnă sau nu? Fără îndoială că ne-a provocat multe neajunsuri, făcând să se deprecieze preţul metalelor prelucrate, dar ceea ce fabricăm noi nu intră în concurenţă cu ea, aşa că nu reprezintă niciun fel de pericol mai grav.

Fernande îl privea cu ochii ei de flacără, fremătând de nervi, în ziua aceea arătând mai frumoasă ca oricând.

— Ah, tu nu ştii să urăşti... Uite, ai în faţa ochilor un om care s-a pus de-a curmezişul tuturor proiectelor tale şi care a întemeiat la poarta ta o uzină rivală, putând provoca prin succesele sale ruina întreprinderii pe care o conduci, un om care nu încetează să fie decât un obstacol pentru tine, şi tu nici măcar nu-i doreşti pierzania!... Ah, numai în clipa în

care îl voi vedea azvârlit fără o leţcaie într-un şanţ de la marginea drumului, numai atunci am să mă declar mulţumită!

Simţise, într-adevăr, încă din prima zi, că Luc o să-i fie un duşman, şi nu putea să vorbească fără ură despre acest om care-i ameninţa liniştea, distrugându-i perspectivele de a trăi mereu numai în lux şi plăceri. Aici era marea, unica de altminteri, crimă; Fernande pretindea pentru foamea ei mereu crescândă de plăceri şi de lux câştiguri care să sporească fără încetare, o uzină din ce în ce mai rentabilă, sute de muncitori frământând oţelul în faţa gurilor de foc ale cuptoarelor. Era o tocătoare de bani şi de bărbaţi, căreia atelierele Abis, cu ciocanele hidraulice şi cu maşinile lor uriaşe, nu mai pridideau să-i potolească poftele. Fiindcă ce s-ar alege din speranţele ei într-o viaţă de fast şi belşug, cu grămezi de milioane pe care urma să le devore, dacă atelierele Abis se aflau în primejdie de a dispare, înghiţite de concurenţă? Pentru aceasta, nu lăsa nicio clipă de răgaz, atât barbarului ei, cât şi lui Boisgelin, împingându-i de la spate, stârnindu-le neliniştea şi profitând de orice prilej pentru a-şi dezvălui temerile şi mânia.

Boisgelin, care făcea caz de superioritatea lui, nepreocupându-se niciodată de problemele uzinei şi cheltuind fără nicio socoteală beneficiile rezultate de pe urma ei, cu fudulia de prost gust a unui bărbat frumos, ce se crede iubit pentru el însuşi şi care-i în acelaşi timp cavaler galant şi vânător pasionat, încerca totuşi un fior de groază când o auzea pe Fernande vorbindu-i de perspectivele unei ruine. Şi se întoarse către Delaveau, în care avea o încredere absoluta.

— Nu-ţi faci niciun fel de griji, vere, nu-i aşa?... totul merge ca pe roate aici, da?

Inginerul înalţă iarăşi din umeri.

— Totul merge bine, firma nu-i cu nimic atinsă... Şi apoi, tot oraşul se ridică împotriva acestui om, care cred că-i un

nebun. O să se vadă lipsa lui de popularitate şi-n fond sunt mulţumit de proces, din pricină că lucrul ăsta o să dea lovitura de graţie spiritului de agitaţie care domneşte în Beauclair. Nici n-au să treacă trei luni şi cei câţiva muncitori pe care ni i-a luat vor veni cu coada-ntre picioare să mă implore să-i primesc din nou la lucru în atelierele Abis. O să vedeţi, o să vedeţi! Totul este numai să-ţi menţii autoritatea, ideea dezrobirii muncii e o prostie, muncitorul nu mai face nimic bun de îndată ce se simte stăpân pe el însuşi.

Se aşternu un moment de tăcere, după care Delaveau adăugă cu o voce mai potolita, în vreme ce o umbră de îngrijorare îi trecea peste faţa:

— Totuşi, ar trebui să fim mai prudenţi, uzina de la Crêcherie nu-i o concurenţă pe care s-o neglijezi, şi ceea ce mă nelinişteşte este să nu ne trezim dintr-odată fără resursele materiale necesare desfăşurării luptei. Trăim prea de azi pe mâine, şi cu toate astea este absolut indispensabil să ne creăm nişte fonduri serioase de rezervă, în care să se verse cu regularitate o anumită sumă, de exemplu o treime din câştigurile anuale.

Fernande îşi stăpâni cu greu un gest involuntar de protest. Acesta era tocmai lucrul de care se temea cel mai mult, anume ca amantul ei să-şi schimbe modul de viaţă, diminuând substanţial cheltuielile, fapt care ar fi determinat-o să reducă la rândul ei distracţiile, renunţând la orgoliul şi plăcerile ce le dobândea de pe urma dărniciei lui Boisgelin. Se mulţumi să-l privească pe acesta din urmă, care, de altminteri, din proprie iniţiativă, răspunse răspicat.

— Nu, vere, nu! Cel puţin în acest moment, nu pot renunţa la nimic din beneficii, fiindcă am obligaţii mari. De altfel, ţin să-ţi mulţumesc încă o dată, fiindcă te ţii de cuvânt şi-mi dai exact sumele pe care te-ai obligat să le realizezi ca beneficii... O să vedem mai târziu ce-i de făcut, când o să mai discutăm despre treaba asta.

Cu toate acestea, Fernande rămase la fel de nervoasă, şi mânia ei ascunsă se abătu asupra capului micuţei Nise, pe care jupâneasa, care puţin timp mai-nainte o ajutase să mănânce singura, o aducea la mama ei, înainte de a o însoţi ca să-şi petreacă după-amiaza la o mică prietenă. Nise, care mergea pe şapte ani, ajunsese acum o fată drăguţă, trandafirie şi blondă, mereu zâmbitoare, cu părul ei bogat şi ciufulit, care o făcea să se asemene cu o oiţă creaţă.

— Uite, dragul meu Boisgelin, o fată neascultătoare care o să mă îmbolnăvească până la urmă.. Întreab-o ce a făcut deunăzi, la ceaiul pe care l-a oferit în cinstea fiului tău, Paul, şi a micuţei Louise Mazelle.

Fără să se tulbure câtuşi de puţin, Nise continua să surâdă cu aerul ei amuzat, fixând asupra oamenilor mari din jurul ei nişte ochi albaştri şi limpezi.

— Oh, continuă mama, n-o să-şi mărturisească niciodată greşeala... Ei bine, cu toate ca m-am opus în repetate rânduri, interzicându-i cu desăvârşire s-o facă, a deschis iar poarta aceea veche, de jos, din fundul grădinii noastre, şi a lăsat să pătrundă pe acolo toată liota de copii murdari de la Crêcherie. Printre ei se află unul mic, Nanet, un copil groaznic, pe care l-a îndrăgit. Şi, de altminteri, Paul al tău era cu ei, la fel ca şi Louise Mazelle, alăturându-se cetei de copii ai lui Bonnaire ăsta, care ne-a părăsit într-un mod atât de josnic. Da, da, Paul cu Antoinette şi Louise cu Lucien, pe care domnişoara Nise cu Nanet al ei îi conducea să devasteze rondurile noastre cu flori!... Şi, după cum vezi, nici măcar nu roşeşte de ruşine din cauza asta.

— Nu-i adevărat, răspunse deschis Nise, cu vocea ei cristalină, nu s-a devastat nimic, ne-am jucat foarte cuminţi împreună. E atât de nostim Nanet!

Acest răspuns fu picătura care umplu paharul, reuşind s-o scoată din sărite pe Fernande.

— Ah, îl găseşti nostim?... Ascultă aici, dacă te mai prind

vreodată împreună cu el, nu mai vezi desert la masă timp de o săptămână de zile. N-am chef să-mi provoci niciun necaz cu oamenii din vecinătate. S-ar duce peste tot să bată toba că le atragem copiii ca să-i convertim... înţelegi, de data asta vorbesc foarte serios, o să ai de-a face cu mine dacă te mai duci să stai de vorbă din nou cu Nanet.

— Da, mamă, spuse Nise cu figura ei micuţă, liniştită şi zâmbitoare.

Şi, după ce-o văzu plecată cu jupâneasa, dându-şi seama că făcuse ca toată lumea să se simtă stânjenită, Fernande încercă să pună capăt discuţiei:

— Foarte simplu: am să pun să se zidească poarta, şi-n felul acesta sunt sigură că, după aceea, copiii noştri n-au să mai aibă pe unde să comunice cu ceilalţi. Nimic nu-i mai rău ca aceste jocuri ale copiilor prin care se molipsesc unii de la alţii de tot felul de boli.

Nici Delaveau, nici Boisgelin nu interveniseră, socotind că acestea sunt treburi lipsite de importanţă, deşi amândoi erau adepţii măsurilor severe, pentru stabilirea unei bune discipline. Dar mugurii viitorului se iveau pretutindeni. Nise, mică şi încăpăţânată, ducea în inimioară şi-n minte imaginea lui Nanet, care era atât de nostim şi care se juca aşa de frumos cu ea.

În cele din urmă începură să sosească şi ceilalţi oaspeţi, familia Gourier împreună cu Châtelard, apoi preşedintele Gaume împreună cu tânăra pereche Jollivet. După cum îi era obiceiul, abatele Marle îşi făcu apariţia ultimul, cu întârziere. Erau cu toţii zece persoane, fiindcă soţii Mazelle, reţinuţi de o împrejurare cu totul neprevăzută, promiseseră în mod categoric că o să vină doar să bea cafeaua cu ei. Fernande îl aşezase pe subprefect la dreapta ei şi pe preşedintele tribunalului la stânga, în vreme ce Delaveau se aşezase între singurele doamne dintre invitaţi, şi anume Léonore şi Lucile. La cele două capete ale mesei se găsiră Gourier şi Boisgelin într-o parte şi abatele Marle împreună

cu căpitanul Jollivet în cealaltă parte. Intenţionat nu fuseseră invitaţi decât aceşti câţiva prieteni intimi, pentru a se putea vorbi mai nestânjenit. De altminteri, sufrageria, cu care Fernande nu se făleа câtuşi de puţin, era atât de strâmtă, încât bufetul vechi şi greoi din mahon stânjenea serviciul de îndată ce se aflau de faţă mai mult de o duzină de invitaţi.

Încă de cum se servi peştele, nişte păstrăvi delicioşi pescuiţi în râul Mionne, conversaţia se fixă asupra uzinei de la Crêcherie şi a lui Luc. Şi ceea ce afirmau aceşti burghezi, trecuţi prin şcoli şi care pretindeau a cunoaşte bine ceea ce numeau ei utopie socialistă, nu era cu nimic mai inteligent decât năroadele aprecieri făcute de către familia Dacheux şi de către familia Laboque. Singurul care ar fi putut să-nţeleagă era Châtelard. Dar el nu lua lucrurile în serios.

— Ştiţi, băieţii şi fetele vor creşte claie peste grămadă în aceleaşi clase, în aceleaşi ateliere şi, sper, în aceleaşi dormitoare, astfel încât se pare că vom avea un orăşel care se va popula în mod rapid. Toţi vor trăi ca în familie, toţi vor fi taţi şi mame, având o droaie de copii care vor fi ai tuturor!

— Oh, ce grozăvie! spuse Fernande, cu un aer de profund dezgust, căci afecta o mare smerenie.

Léonore, din ce în ce mai devotată moralei severe a religiei, se aplecă înspre abatele Marle, vecinul ei, murmurând:

— E o ruşine căreia Dumnezeu îi va pune capăt fără întârziere.

Dar abatele Marle se mulţumi să ridice ochii către cer, căci poziţia lui devenea din ce în ce mai delicată, mai cu seamă pentru că nu voia să se pună rău cu Sœurette şi se ducea să ia prânzul cu regularitate la Crêcherie. Se devota tuturor creştinilor, mai cu seamă acelora care evadaseră din sânul bisericii şi pe care se prefăcea că-i crede capabili să se întoarcă. Asta era ceea ce numea el a rămâne ferm

pe poziţie şi a lupta împotriva invaziei răului în sufletele oamenilor. Efortul lui devenea tot mai inutil şi, veghind cu sfinţenie agonia vechii societăţi, se pomenea cuprins de o tristeţe adâncă atunci când vedea credincioşii venind într-un număr din ce în ce mai mic la biserica lui.

Boisgelin începu să povestească ceva.

— Întocmai ca într-o mică aşezare comunista, care a luat fiinţă în chip experimental undeva unde nu existau destule femei. Şi atunci ce-au făcut ele? Au trecut de la umil la altul, petrecând câte o noapte cu fiecare bărbat în parte. Asta s-ar chema schimb de locuri, dacă nu mă-nşel, nu-i aşa?

Lucile izbucni într-un râs uşor, ca un tril de flaut, care răsună atât de vesel, încât întreaga masă îşi întoarse privirile către ea. Dar femeia nu se tulbură câtuşi de puţin şi rămase la fel de bine dispusă, cu înfăţişarea ei atât de candidă; şi îşi strecură numai o privire fugară, dar plină de subînţelesuri înspre soţul ei, căpitanul Jollivet, pentru a vedea mai cu seamă dacă şi el găsea povestea tot atât de nostimă.

Delaveau schiţă un gest de nepăsare. Că femeile vor fi puse în comun, asta era o treabă care-l interesa prea puţin. Ceea ce i se părea mai grav era faptul că noua organizare submina din temelii autoritatea şi dădea frâu liber visurilor criminale de a trăi fără stăpân.

— Circulă pe acolo o concepţie care mă depăşeşte, spuse el. Oare cum va putea fi guvernat oraşul lor viitor? Şi să analizăm numai cazul uzinei: afirmă că vor ajunge prin asociaţie să suprime sistemul de remunerare prin salariu şi ca, în ziua în care nu vor mai exista decât oameni care muncesc şi care-şi aduc partea lor de contribuţie la efortul comunităţii, se va putea face o împărţire dreaptă a bogăţiilor… Nu cred să existe un vis mai periculos, tocmai pentru faptul că este imposibil de realizat, nu-i aşa, domnule Gourier?

Primarul, care se îndopa, cu faţa aplecată peste farfurie, se şterse vreme îndelungată la gură înainte de a răspunde, mai ales din pricină că-l văzuse pe subprefect privindu-l cu insistenţă, ca să vadă ce va răspunde.

— Fără îndoială că este imposibil de realizat... Numai că nu trebuie condamnat aşa, fără nicio socoteală, sistemul lor de asociere. În unire se află o mare forţă, la care am putea să facem apel noi înşine, pentru a ne servi de ea.

Aceasta prudenţă îl indignă pe căpitan, care exclamă furios:

— Ei, dar ce s-a întâmplat? S-a ajuns acum să nu mai fie condamnate decât parţial execrabilele atentate pe care acest om, vorbesc despre acest domn Luc, le pune la cale împotriva a tot ce iubim, împotriva bătrânei noastre Franţe, aşa cum ne-au făurit-o prin spadă şi ne-au dăruit-o strămoşii noştri?

Se serveau cotlete de miel cu muguri de sparanghel, şi toată lumea încercă atunci să-şi descarce sufletul pe spinarea lui Luc. Era de-ajuns să fie rostit acest nume atât de urât de fiecare dintre ei, ca faptul să-i unească strâns, din pricina groazei lor ca interesele să nu le fie ameninţate şi din nevoia imperioasă pe care o simţeau să se apere şi să se răzbune. Avură chiar cruzimea să-i ceară lui Gourier noutăţi despre fiul său, Achille, renegatul, şi primarul trebui, din cauza asta, să-l blesteme o dată mai mult în gând. Singurul care se pricepu să evite o discuţie deschisă fu Châtelard, care se eschiva mereu, luând-o pe de lături şi, străduindu-se să îmbrace totul în haina glumei. Dar căpitanul continua să prezică cele mai grave dezastre dacă nu se lua o hotărâre fermă ca răzvrătitorul de oameni să fie readus la ordine prin lovituri de cizmă. Şi răspândi o panică atât de mare, încât Boisgelin, cuprins de îngrijorare, îl convinse pe Delaveau să ia cuvântul şi să le facă declaraţii care să-i mai liniştească.

— Omul nostru este de pe acum atins, spuse directorul

atelierelor Abis. Prosperitatea uzinei Crêcherie nu este decât o aparenţă, şi va fi de ajuns o singură lovitură pentru ca totul să se năruiască la pământ... De altminteri, uitaţi, soţia mea a şi aflat anumite amănunte semnificative...

— Da, preluă ştafeta discuţiei Fernande, cu gura crispată de furie şi fericită că are posibilitatea să se mai uşureze puţin, am aflat lucrurile astea de la spălătoreasă noastră... Îl cunoaşte pe Ragu, unul dintre vechii muncitori de la atelierele Abis, care ne-a părăsit pentru ca să se ducă la noua uzină. Ei bine, Ragu strigă peste tot în gura mare că s-a săturat de colivia lor murdară, că acolo moare de plictiseală, că nu-i singurul într-o situaţie asemănătoare şi că într-una dintre zilele astea, cât se poate de curând, se vor întoarce cu toţii din nou aici... Ah, prin urmare, acela dintre ei care va face primul pas va da lovitura necesară prin care să-l răstoarne la pământ pe acest Luc şi să-l zdrobească!

— Şi apoi, spuse Boisgelin venindu-i în ajutor, mai există şi procesul lui Laboque. Sper că asta o să-i ajungă, într-adevăr. În momentul acela se servea tocmai raţa la cuptor, şi în sufragerie se aşternu o nouă linişte. Nimeni nu avusese curajul încă să vorbească despre acest proces deschis de Laboque şi asta poate din pricina tăcerii pe care o păstra în jurul lui Gaume, preşedintele tribunalului. El mânca încet, făcând mari eforturi, fiindcă supărările lui tainice îi provocaseră o boală de stomac, şi se mulţumea să asculte pe ceilalţi comeseni, privindu-i cu ochii lui reci şi cenuşii, care nu lăsau să răzbească-n afară niciun gând. Nu-l găsiseră niciodată atât de puţin comunicativ, şi lucrul acesta începea până la urmă să devină supărător, căci toţi doreau să afle cam în ce fel de ape se scaldă. Deşi nici prin gând nu-i trecea nimănui că el ar fi în stare să dea câştig de cauza celor de la Crêcherie, totuşi fiecare spera că bătrânul va avea ceea ce numeau ei bunul simţ de a le da anumite asigurări şi de a-şi lua oarecari angajamente, printr-un

cuvânt rostit îndeajuns de limpede.

Şi din nou căpitanul fu acela care dădu asaltul:

— Legea-i precisă în privinţa asta, nu-i aşa, domnule preşedinte? Orice prejudiciu adus în dauna cuiva trebuie îndreptat.

— Fără îndoială, răspunse Gaume.

Foţi se aşteptau la mai mult. Dar el tăcu. Şi problema râului Clouque fu atunci dezbătută într-un mod zgomotos, pentru a-l forţa pe preşedinte să se angajeze mai adânc. Aşa, de pildă, râuleţul infect deveni una dintre podoabele Beauclairului; apoi, nu se fura în felul acesta apa unui oraş, mai cu seamă numai pentru ca să le-o dea ţăranilor, după ce Luc le aiurise capetele şi era pe punctul de a face din satul lor o vatră unde să ardă flacăra anarhiei furioase care ameninţa să molipsească întreaga regiune? Groaza cumplită a burghezilor pentru orice fel de schimbare răzbătea din vorbele lor, căci dacă feciorii ţăranilor dârji de altădată ajungeau să-şi pună laolaltă peticele lor de pământ, vechea şi sfânta proprietate era serios ameninţată de ruină. Era momentul propice ca justiţia să se amestece, punând capăt unui asemenea scandal.

— Suntem foarte liniştiţi, spuse în cele din urmă Boisgelin cu glas mieros de linguşitor, fiindcă această cauză a societăţii noastre se află pe mâini bune. Nimic nu este mai presus de o judecată dreaptă, pronunţată în toată libertatea, de către o conştiinţă cinstită.

— Fără îndoială, repetă Gaume simplu.

Şi trebuiră, şi de astă dată, să se mulţumească cu aceste vorbe nu tocmai limpezi, dar în care toţi îşi puseseră speranţa că se află însăşi condamnarea certă a lui Luc. Prânzul se apropia de sfârşit, nu mai erau de servit, după o salată à la russe, decât îngheţata de căpşuni şi desertul. Cu pântecele ghiftuit, comesenii începură să se înveselească, se râdea mult, mai cu seamă pentru că simţeau că aveau victoria în mână. Şi, în clipa în care trecuseră în salon

pentru a lua cafeaua, îşi făcură apariţia şi soţii Mazelle, primiţi cu afecţiune şi zâmbete calde, într-atât aceşti rentieri cumsecade, cu tabieturile şi trândăvia lor, le înduioşau inimile. Boala doamnei Mazelle nu mergea câtuşi de puţin spre vindecare, totuşi era încântată, fiindcă obţinuse de la doctorul Novarre o serie de noi buline care-i permiteau să mănânce nestingherită orice fel de mâncare. Singurele lucruri îngrozitor de neplăcute pentru ei rămâneau doar poveştile legate de Crêcherie, ameninţările ce-i pândeau cu privire la suprimarea rentei şi la abolirea sistemului de moştenire şi perspectivele sumbre care ar mai fi putut să-i bage în sperieţi. Dar la ce bun să vorbeşti despre lucruri neplăcute? Domnul Mazelle, care veghea atent asupra liniştii soţiei, imploră persoanele de faţă, prin clipiri dese din ochi, să nu mai abordeze niscai subiecte înspăimântătoare, care ar fi putut să pericliteze sănătatea atât de şubredă a doamnei Mazelle. Şi lucrul acesta li se păru tuturor încântător, aşa că se grăbiră să se cufunde din nou în viaţa lor fericită, viaţă de lux şi plăceri, căreia se pricepeau să-i culeagă din plin toate roadele.

În sfârşit, sosi şi ziua faimosului proces, în mijlocul mâniei şi urii mereu crescânde. Niciodată Beauclairul nu fusese răscolit de asemenea patimi atât de aprinse. La început, Luc se mirase şi nu făcuse nimic altceva decât să râdă. Citaţia lui Laboque îl amuzase pur şi simplu, cu atât mai mult cu cât pretenţia de douăzeci şi cinci de mii de franci daune interese i se părea cu totul de nejustificat. Dacă râul Clouque ajunsese să sece, era foarte greu să se dovedească faptul că principala cauză ar fi fost aceea că uzina de la Crêcherie ar fi captat şi utilizat izvoarele. De altminteri, aceste izvoare se aflau pe domeniul respectiv, aparţineau celor doi fraţi Jordan, erau libere de orice altă îndatorire, fără să fie nevoie deci ca uzina să plătească vreo chirie pentru ele, prin urmare proprietarii domeniului aveau absolut tot dreptul să dispună de ele după cum le era voia!

Pe de altă parte, Laboque ar fi trebuit să-şi sprijine pe anumite probe pretinsa nedreptate care i se făcea, ceea ce, de fapt, negustorul încerca să întreprindă doar într-o slabă măsură şi cu atâta stângăcie, încât niciun tribunal din lume nu ar fi putut să-i dea dreptate. Sau, după cum spunea uneori Luc în glumă, el era acela care ar fi trebuit să ceară un premiu de la populaţie pentru a-l răsplăti că-i scăpase pe cei ce locuiau pe malurile râului de emanaţiile otrăvitoare de care se plânseseră vreme îndelungată. Oraşul nu avea decât să acopere şanţul şi să vândă terenurile drept loturi pentru noi construcţii, ceea ce ar constitui un foarte nimerit prilej de a face să se verse în vistieria municipalităţii câteva sute de mii de franci. Râdea prin urmare şi nici nu-i trecea prin gând să ia în serios această vânătoare ce se pornise împotriva sa. Abia mult mai târziu, când se trezi în faţa ranchiunelor înverşunate şi simţi efectul actelor de ostilitate îndreptate împotriva lui, pe care le vedea petrecându-se pretutindeni, îşi dădu seama de gravitatea situaţiei şi de primejdia de moarte în care se afla opera ce o întreprindea.

În acel moment, Luc trecu printr-un *şoc* foarte dureros. Candoarea lui optimistă de apostol nu era câtuşi de puţin atât de mare şi el însuşi nu era chiar atât de naiv încât să nu-şi dea seama de răutatea oamenilor. În lupta pe care o dezlănţuise împotriva lumii vechi, se aştepta într-adevăr ca aceasta să nu-şi fi cedat locul fără să se revolte şi să lupte. Era pregătit să-ndure calvarul, pietrele şi noroiul cu care mulţimile ingrate azvârle de obicei în deschizătorii de drumuri. Totuşi, în adâncul sufletului său simţi că şovăie, văzu venind spre el amărăciunea pe care ţi-o provoacă ocările nedrepte, cruzimile şi trădările. Îşi dădea seama fără prea mult efort ca în spatele atacului declanşat de interesele familiei Laboque şi ale micului comerţ din localitate se afla întreaga burghezie, toţi aceia care stăpâneau averi colosale, fără să accepte să lase nimic din

mâna. Încercarea lui de a constitui o asociaţie, un fel de cooperaţie, punea într-un atât de mare pericol societatea bazată pe sistemul capitalist de salarizare, încât devenea pentru burghezie nici mai mult, nici mai puţin decât un inamic public de care trebuie să te debarasezi cu orice preţ. Şi erau conducătorii atelierelor Abis, şi erau stăpânii proprietăţii Guerdache, şi erau autorităţile de toate felurile ale oraşului, reprezentanţii patronatului, ai Consiliului comunal sau ai guvernului, care se agitau şi se puneau pe picior de bătălie, străduindu-se să-l strivească. Interesele personale se apropiau, se uneau şi acţionau laolaltă din umbră, urzind o reţea atât de complicată de fire bine-ntinse, întinzând atâtea curse şi pregătind alte noi capcane, încât Luc simţea că la cel mai mic pas greşit pe care-l va face va fi pierdui. Dacă va cădea, haita se va arunca asupra lui şi va fi devorai, fi cunoştea bine pe toţi, ar fi putut spune câte îi poate pielea fiecăruia dintre ei, funcţionari, comercianţi, simpli rentieri, cu feţele paşnice, dar care ar fi fost în stare să-l mănânce de viu dacă l-ar fi văzut prăbuşindu-se la colţul vreunei străzi. Cu toate acestea Luc, înăbuşindu-şi fiorul din suflet, se azvârlise în bătălie cu convingerea că nimic nu se poate întemeia fără luptă şi că marile opere ale umanităţii trebuiau de fiecare dată pecetluite cu sângele celor care le plămădeau.

Procesul avu loc într-o marţi, zi de târg, în faţa tribunalului civil, prezidat de către Gaume. Beauclairul era în fierbere, valuri de lume venită din satele vecine sporeau şi mai mult vacarmul în piaţa Primăriei şi pe strada Brias. Cuprinsă de nelinişte la rândul ei, Sœurette îl implorase pe Luc să meargă la tribunal întovărăşit de câţiva prieteni puternici. Dar el refuză plin de încăpăţânare, voi să se ducă acolo singur, după cum tot singur hotărâse să se apere, neacceptând decât de formă un avocat. Când pătrunse în sala de şedinţe, o încăpere foarte strâmtă şi încă de pe acum plină de un public zgomotos, se făcu dintr-odată

linişte, întreaga asistenţă fiind stăpânită de acea curiozitate lacomă să guste spectacolul unor victorii obţinute fără arme şi să vadă care dintre părţi va fi cea sacrificată. Curajul şi stăpânirea de sine a lui Luc îi înfurie şi mai mult pe duşmanii săi, care socotiră ca are o înfăţişare obraznică. Se apropiase şi stătea în picioare lângă bara apărării, privind liniştit lumea care se înghesuia acolo şi recunoscând în mijlocul ei pe Laboque, Dacheux, Caffiaux şi alţi negustori ca şi ei, amestecaţi în valul fără nume al mulţimii, feţe aprinse de duşmănie şi furie, pe care nu le mai văzuse niciodată până atunci. Şi simţi o oarecare uşurare, constatând că toţi cunoscuţii lui de la Guerdache şi de la Abis avuseseră cel puţin bunul simţ să nu vină să-l vadă începând lupta cu aceste bestii.

Mulţimea se aştepta la dezbateri foarte lungi, care să le stârnească interesul şi pasiunea. Nu fu nimic din toate acestea. Laboque alesese pe unul dintre acei avocaţi de provincie care se bucură de reputaţia că sunt atât de înrăiţi, încât bagă în sperieţi o regiune întreagă. Şi, pentru duşmanii lui Luc, cel mai fericit moment fu până la urmă pledoaria acestui om, care, simţind netemeinicia terenului legal pe care se fundamenta cererea de a se obţine daune interese, se mulţumi să ridiculizeze reformele de la Crêcherie din care nu se înţelegea nimic, făcu asistenţa să râdă vreme îndelungată, înfăţişându-i un tablou caricaturizant şi plin de venin al societăţii viitoare. Stârni indignarea zgomotoasă a tuturor în momentul în care arătă cum copiii, atât cei de sex bărbătesc, cât şi cei de sex femeiesc, trăiesc laolaltă începând încă din leagăn, cum sfânta instituţie a căsătoriei era abolită şi dragostea căzută în animalitate, cum perechile se împreunau şi se părăseau la voia întâmplării, după destrăbălări care durau o oră. Totuşi, părerea generală, în urma acestei pledoarii, fu că nu se pusese degetul pe rană, că nu se găsise argumentul hotărâtor, lovitura de măciucă în stare să câştige o cauză şi

să zdrobească un adversar. Şi neliniştea duşmanilor spori şi mai mult când Luc luă cuvântul la rândul lui şi când cele mai mărunte afirmaţii ale lui fură primite cu murmure de către sală. Vorbi foarte simplu, nici nu răspunse măcar la atacurile îndreptate împotriva operei sale, ci se mulţumi numai să demonstreze cu o forţă de convingere evidentă că Laboque îşi întemeiase într-un mod cu totul greşit cererea lui. Oare nu era un serviciu pe care-l făcuse Beauclairului faptul că asanase oraşul, secând râul Clouque, sursa cea mai sigură de infectare, şi că adusese în felul acesta municipalităţii pur şi simplu pe tavă nişte terenuri foarte bune pentru construcţii? Dar nu era nici măcar un lucru dovedit faptul că lucrările executate la Crêcherie ar fi fost cauza dispariţiei torentului şi el se aştepta să vadă că-i sunt aduse nişte dovezi sigure. La sfârşit, dezvălui puţin din amărăciunea sufletului său sfâşiat de durere, când declară că, dacă nu avea nevoie de mulţumirile nimănui pentru ceea ce credea că făcuse încă de pe acum folositor pentru oameni, în schimb ar fi fericit barem să fie lăsat să-şi urmeze opera în linişte, fără să i se mai caute prosteşte nod în papură. În repetate rânduri, preşedintele Gaume fusese nevoit să impună linişte auditoriului; şi replica avocatului angajat de Laboque fu atât de violentă, ridică nişte aclamaţii atât de puternice când îl tratã pe Luc drept anarhist, pus cu înverşunare pe distrugerea oraşului, încât preşedintele fu nevoit să ameninţe sala cu evacuarea dacă asemenea manifestări se mai repetă. Apoi, când procurorul vorbi la rândul lui într-un mod voit confuz, dând dreptate şi acuzând când pe una, când pe cealaltă dintre părţi, preşedintele Gaume amână judecata peste cincisprezece zile.

Cincisprezece zile mai târziu, în aşteptarea judecăţii, patimile ajunseseră să se încingă în aşa măsură, încât oamenii începuseră să se bată în plină stradă. Lumea era aproape unanim convinsă că se va pronunţa o sentinţă de

condamnare severă, ceva cam de la zece la cincisprezece mii de franci daune interese, fără a mai pune la socoteală celelalte neplăceri care ar urma, ca de pildă faptul că lui Luc i se va face o somaţie ca să readucă pârâul Clouque aşa cum se aflase el în matca lui încă de la începutul începutului. Totuşi se mai găseau câţiva – oameni care nu erau siguri de nimic şi clătinau cu îndoială din cap, căci nu fuseseră tocmai satisfăcuţi de atitudinea preşedintelui Gaume în timpul dezbaterilor. Îl considerau o fire cam bizară şi se îndoiau de faptul că acesta ar fi în stare să ia o asemenea hotărâre, când îl vedeau atât de întunecat la faţă, închistându-se şi făcându-şi tot felul de scrupule, stăpânit de idei aproape bolnăvicioase asupra spiritului de dreptate care trebuie să domnească în tribunalul său. Un alt subiect de îngrijorare era faptul că de a doua zi, chiar după şedinţa de la tribunal, preşedintele nu mai primea pe nimeni în locuinţa lui, sub pretextul unei indispoziţii, deşi se spunea că era perfect sănătos şi că dorise pur şi simplu să se sustragă în felul acesta oricăror presiuni, să nu primească pe nimeni, tocmai pentru ca nimeni să nu încerce cumva să aibă vreo înrâurire asupra conştiinţei sale de judecător. Oare ce făcea în felul acesta, cu uşile şi ferestrele zăvorite, ascuns în străfundul casei lui singuratice, unde nici chiar fiica lui nu putea să pătrundă? Căror lupte sufleteşti şi căror drame lăuntrice le căzuse el pradă, în mijlocul vieţii lui zdrobite fulgerător, despuiată de tot ce iubise şi trădată de fiinţa în care crezuse?

Hotărârea trebuia să fie pronunţată imediat după-prânz, la începutul şedinţei. Sala era şi mai plină, şi mai zgomotoasă, şi mai nerăbdătoare chiar decât data trecută. De la un capăt la altul al încăperii izbucneau râsete, cuvinte de îmbărbătare sau invective pline de violenţă. Toţi duşmanii lui Luc veniseră să asiste la zdrobirea lui. Cât despre el, foarte curajos şi de astă dată, nu acceptase să fie însoţit de nimeni, preferind să se prezinte singur, pentru

a-şi pronunţa solia de bună pace. În picioare, lângă bara lui, surâdea şi privea sala fără să pară măcar a bănui că toată această ură care mocnea printre rândurile dese de oameni era îndreptată împotriva lui. În sfârşit, preşedintele Gaume îşi făcu apariţia cu o punctualitate perfectă, urmat de doi asesori şi de procuror. Uşierul nu mai avu nevoie să ceară linişte, fiindcă glasurile se stinseseră pe neaşteptate, în vreme ce feţele asistenţei se crispară, arzând de curiozitate şi nelinişte. Preşedintele luase loc în fotoliul său, cu textul hotărârii judecătoreşti în mână, şi o lungă bucată de vreme stătu nemişcat, tăcut, cu privirea pierdută-n depărtări, dincolo de mulţimea capetelor. În sfârşit, cu o voce înceată, monocordă, îşi începu lectura. Aceasta dură mult timp, fiindcă aliniatele se succedau cu o regularitate plină de uniformitate, întorcând problemele ridicate pe toate feţele şi străduindu-se să rezolve cu scrupulozitate şi cele mai mici amănunte. Auditoriul ciulea urechile, fără să înţeleagă prea mult şi fără să poată ajunge să prevadă care ar putea fi concluzia, în aşa fel argumentele pro şi contra se succedau unul după altul, la intervale foarte scurte. Părea totuşi, pe măsură ce înainta în lectură cu câte un nou pas, că tezele lui Luc erau cele adoptate de către judecător, şi anume absenţa oricărui prejudiciu adus vreunei alte persoane, ca şi dreptul pe care-l are orice proprietar de a executa munci pe terenurile sale, atunci când nu există nicio restricţie care să-l împiedice s-o facă. Şi sentinţa căzu ca o bombă: Luc câştigă procesul.

La început, în sală se alterau un moment de stupoare, Apoi, când oamenii înţeleseră despre ce e vorba, izbucniră tot felul de huiduieli şi de strigate violente, încărcate de ameninţări. Victima promisă era smulsă din faţa mulţimii surescitate. şi înnebunite de minciuni vreme de luni de zile şi publicul o voia, o cerea cu insistenţă pentru a o sfâşia, întrucât o justiţie, evident coruptă, i-o răpea în ultimul moment. Oare nu era Luc duşmanul oamenilor, străinul

venit nu se ştie de unde pentru a sfărâma ideile despre morală ale Beauclairului, pentru a ruina comerţul ce se făcea în localitate şi pentru a insufla acolo ideile unui război civil, aţâţând muncitorii împotriva patronilor? Nu furase oare cu un anumit scop şi dintr-o răutate diabolică apa oraşului şi secase un râu, a cărui dispariţie echivala cu o adevărată catastrofă pentru cei de pe malurile lui? *Journal de Beauclair* repeta aceste acuzaţii în fiecare săptămână, le făcea să pătrundă şi în capetele cele mai greoaie, însoţite de comentarii pline de venin şi de îndemnuri la o grabnică răzbunare. Înseşi autorităţile toate şi toţi domnii de vază din cartierele elegante ale oraşului le purtau din gură-n gură, le făceau să circule prin mijlocul poporului lipsit de bogăţii, le dădeau amploare şi le întăreau cu sprijinul puterii şi averilor pe care le posedau. Şi poporul de jos, pus în faţa unor asemenea vorbe grele, înfuriat şi orbit de ele, convins că o adevărată ciumă va izbucni dintre zidurile Crêcheriei, vedea roşu înaintea ochilor şi urla, cerând moarte de om. Pumnii se întindeau ameninţător, rumoarea crescuse de două ori pe cât era la început şi strigăte izbucneau din toate colţurile sălii: „La moarte! La moarte! Hoţul, corupătorul! La moarte!”

Foarte palid şi cu o faţă complet rigidă, preşedintele Gaume rămăsese locului, în mijlocul vacarmului. Vru să vorbească, să ceară evacuarea sălii, dar trebui să renunţe la ideea de a se face auzit şi, plin de demnitate, nu găsi altă cale de rezolvare decât suspendând pur şi simplu şedinţa şi retrăgându-se urmat de către asesori şi de procuror.

Luc stătea foarte calm lângă bara lui, zâmbind mereu. Sentinţa îl surprinsese şi pe el, întocmai ca şi pe adversarii lui, fiindcă ştia în ce atmosferă viciată trăia preşedintele tribunalului şi îl credea incapabil să facă dreptate. Acum simţea o adevărată reconfortare constatând că are de-a face cu un om drept, printre atâtea fiinţe decăzute pe care le întâlnise până acum. Dar, când strigătele de îndemn la

moarte izbucniră, surâsul lui se transforma într-un rictus de tristeţe şi se întoarse către mulţimea urlătoare cu inima năpădită de amărăciune. Ce le făcuse oare acestor mici burghezi şi acestor negustoraşi? Nu dorise binele tuturor, nu se străduia el ca toţi să fie fericiţi, să se iubească între ei şi să trăiască întocmai ca fraţii? Pumnii se îndreptau către el şi strigătele îi pălmuiau cu şi mai mare violenţă obrajii: „La moarte! Hoţul, corupătorul! La moarte!” Acest popor sărman, derutat şi înnebunit astfel de minciunile care i se oferiseră, îi provoca o durere profundă din pricina dragostei pe care o nutrea totuşi pentru oameni. Îşi reţinea cu toate acestea lacrimile, dorea să rămână drept, curajos şi mândru sub ploaia de insulte. Publicul, care credea că săvârşeşte un act de vitejie, ar fi ajuns până la urmă să rupă despărţiturile din lemn de stejar, dacă aprozii şi gardienii nu ar fi reuşit în fine să împingă mulţimea afară şi să închidă uşile cu zăvoare. Grefierul veni în numele preşedintelui Gaume să-l implore pe Luc să nu iasă chiar imediat, pentru a evita un eventual incident, şi obţinu de la el promisiunea că o să mai întârzie câteva minute la portarul Palatului de justiţie, aşteptând ca mulţimea să se risipească.

Totuşi, Luc încerca un fel de ruşine şi revoltă că era nevoit să se ascundă astfel. Petrecură felul acesta la portar sfertul de oră cel mai penibil din întreaga lui existenţă, considerându-se laş pentru faptul că nu merge de a dreptul prin mijlocul mulţimii, netolerând situaţia de vinovat care se teme de consecinţele faptelor lui, rol ce se părea că-i este acordat acuma. Şi când mulţimea părăsi împrejurimile Palatului de justiţie, nu mai ascultă de sfaturile nimănui şi vru să plece, să se-ntoarcă acasă mergând liniştit pe jos, fără să accepte să-l întovărăşească cineva. Venise singur, tot singur o să se-ntoarcă. În mâna nu avea decât un baston uşor, pe care chiar regreta că-l luase, de teamă să nu-l bănuiască cineva că nutreşte vreun gând de apărare.

Porni aşadar încetişor să străbată străzile, traversând întreg Beauclairul, până-n piaţa Primăriei, fără ca cineva să pară că-l bagă în seamă. Oamenii care ieşiseră din sala de şedinţe a tribunalului, după ce-l aşteptaseră câteva minute, plecaseră ca să răspândească prin tot oraşul vestea victoriei lui, convinşi fiind că nu va ieşi înainte de a trece pe puţin câteva ore. Dar, în piaţa Primăriei, unde avea loc târgul, Luc fu recunoscut. Şi-l arătară unii altora cu degetul, cuvintele, alergară din gură-n gură şi câteva persoane chiar se luară după el, la-nceput fără intenţii agresive, ci numai din curiozitate, ca să vadă ce se va întâmpla. Nu prea se aflau pe acolo decât ţărani veniţi să târguiască sau să caşte gura şi care nu participau la disputele ce se-ncinseseră până atunci. Şi situaţia nu începu să devină critică în adevăratul sens al cuvântului decât în momentul în care Luc o apucă pe strada Brias, în colţul căreia Laboque se dezlănţuise, furios din pricina înfrângerii suferite, burzuluindu-se în mijlocul unui grup de oameni adunaţi în faţa prăvăliei lui.

De îndată ce aflaseră dezastruoasa noutate, toţi negustorii şi toţi micii comercianţi cu amănuntul din vecinătate alergaseră la familia Laboque. Ei, asta-i bună! Cu alte cuvinte-i adevărat? Uzina Crêcherie o să ajungă-n cele din urmă să-i ruineze prin intermediul magazinelor ei cooperatiste, pentru că însăşi justiţia-i dădea dreptate? Caffiaux, cu un aer dezolat, păstra o muţenie desăvârşită, frământându-şi mintea cu tot felul de gânduri pe care însă nu şi le exprima în cuvinte. În schimb, Dacheux, măcelarul, se număra printre cei mai gălăgioşi, cu faţa apoplectică şi congestionată de sângele care-i urcase-n obraji, gata să apere carnea bogaţilor, carnea sacră; şi spunea că mai degrabă ar nimici lumea, decât să scadă preţurile cu o centimă. Doamna Mitaine nu se număra printre cei veniţi, ea nu fusese niciodată pentru proces şi declara de bună-credinţă că o să-şi vândă pâinea atâta vreme cât îi va fi

cerută şi cumpărată, după aceea o să mai vadă ce are de făcut. Cât despre Laboque, acesta povestea, pentru a zecea oară, la fel de aprins, unui nou sosit despre groaznica trădare a preşedintelui Gaume, când dintr-odată îl zări pe Luc trecând foarte liniştit prin faţa tarabei lui de fierării a cărei ruină o desăvârşea. Această îndrăzneală reuşi până la urma să-l năucească şi fu pe punctul să se arunce asupra lui, mârâind pe jumătate sufocat de valul de ură ce-i urca în gâtlej: „La moarte! La moarte! Hoţul, corupătorul! La moarte!” Când ajunse în dreptul prăvăliei acestuia, Luc se mulţumi să întoarcă puţin capul, fără să se oprească din mers, şi să-şi fixeze privirea lui calmă şi curajoasă asupra grupului zgomotos, de unde răbufneau înjurăturile înăbuşite ale lui Laboque. Atunci, toţi se simţiră provocaţi şi izbucni un strigăt general de protest, care crescu şi se amplifică întocmai ca un început de furtună: „La moarte! La moarte! Hoţul, corupătorul! La moarte!” Ca şi cum n-ar fi fost vorba despre el, Luc continua să meargă liniştit, privind când într-o parte, când în cealaltă a drumului, cu aerul unui trecător pe care spectacolul străzii îl interesează într-un mod deosebit. Aproape întreg grupul pornise pe urmele lui, redublându-şi huiduielile, insultele şi ameninţările. „La moarte! La moarte! Hoţul, corupătorul! La moarte!”

Şi gălăgia nu mai contenea, dimpotrivă, creştea neîncetat şi se revărsa parcă, pe măsură ce Luc urca de-a lungul străzii Brias, cu pasul lui domol, ca şi cum ar fi mers la plimbare. Din fiecare prăvălie, alţii şi mereu alţii, negustorii ieşeau ca să îngroaşe rândurile manifestanţilor. În porţile caselor se iveau femei, huiduindu-l în trecere. Câteva chiar, mai exaltate, veniră să se alăture bărbaţilor, strigând cot la cot cu ei. „La moarte! La moarte! Hoţul, corupătorul! La moarte!” Văzu o femeie cu înfăţişare plăcută, o tânără blondă, soţia unui negustor de legume şi fructe, care-l apostrofa arătându-şi dinţii albi şi frumoşi, şi ameninţându-l de departe cu unghiile ei trandafirii, de

parcă ar fi dorit să-l sfâşie. Nişte copii alergau la rândul lor şi era printre ei în special unul de cinci sau şase ani, nu mai înalt de o şchioapa, care ţipa cât îl ţinea gura de tare şi aproape că se arunca peste picioarele lui Luc pentru a se face auzit mai de aproape: „La moarte! La moarte! Hoţul, corupătorul! La moarte!” Sărman copil, cine oare îl învăţase de pe acum strigătul de ură? Şi mai urâtă decât până atunci fu scena care se petrecu în momentul în care, mergând în susul străzii, trecu prin dreptul fabricilor. Muncitoarele de la atelierele de încălţăminte ale lui Gourier îşi făcură apariţia pe la ferestre, bătură cu pumnii în geamuri şi urlară în cor. Apoi se manifestară la fel de zgomotos înşişi muncitorii uzinelor Chodorge şi Mirande, care fumau pe trotuar, aşteptând sunetul sirenei să le anunţe intrarea la lucru, îndobitociţi de munca lor înrobitoare. Unul dintre ei, scund şi slab, cu părul roşcat şi ochii mari, adânc vârâţi în fundul capului, fu parcă apucat de dementă, alergând şi zbierând mai tare decât toţi ceilalţi: „La moarte! La moarte! Hoţul, corupătorul! La moarte!”

Ah, ce tortură putea să însemne pentru Luc drumul acesta de-a lungul străzii Brias, cu banda mereu mai numeroasă de oameni ostili pe urmele lui, sub valul mârşav de insulte şi ameninţări. Îşi amintea de seara în care sosise la Beauclair; trecuseră patru ani de atunci, de când întunecata gloată a dezmoşteniţilor, a muritorilor de foame, chiar aici, pe aceeaşi stradă, îl umpluse de o atât de mare milă şi de o atât de ferma hotărâre să acţioneze, încât se jurase a-şi da chiar şi viaţa pentru izbăvirea nenorociţilor. Oare ce făcuse în aceşti patru ani, pentru ca atâta ura să se îngrămădească în decursul timpului şi până astăzi împotriva lui şi să fie hăituit în felul acesta de mulţimea aţâţată, urlând după el îndemnuri la moarte? Dorise doar să fie apostolul zilei de mâine, apostolul unei societăţi de oameni înfrăţiţi şi solidari, al unei societăţi reorganizate pe temeiul unei munci înnobilate şi capabile să constituie

criteriul de repartizare a bogăţiilor. Făcuse chiar şi o experienţă, această Crêcherie, unde se înălţase deocamdată numai în germene oraşul viitor, unde domnea încă de pe acum cel mai înalt spirit de dreptate şi unde se întronase fericirea în cea mai mare măsură cu putinţă. Realizase oare toate astea numai pentru ca întreaga aşezare să-l privească întocmai ca pe un răufăcător şi să-l facă să simtă înapoia lui această bandă care zbiera la fiecare nou pas pe care-l făcea? Şi câtă amărăciune, câtă suferinţa îi stârnea în suflet această aventură dintotdeauna a calvarului pe care trebuia la rândul lui să-l urce sub loviturile a înşişi celor pentru care dorea să obţină răscumpărarea! Găsea explicabil din partea burtă-verzimii, a cărei digestie liniştită o tulbura, prin faptul că o făcea să fie cuprinsă de groază la ideea că va fi obligată să-şi împartă plăcerile egoiste cu alţii. Îi scuza de asemenea şi pe aceşti negustoraşi care se credeau ruinaţi din cauza lui, în vreme ce el visa doar o mai bună întrebuinţare a forţelor de care dispunea societatea, pentru ca în viitor să nu mai existe asemenea pierderi considerabile în averea publică. Îi înţelegea chiar şi pe aceşti oameni simpli pe care venise să-i salveze de la mizerie şi pentru care construia cu atâta trudă oraşul său, unde să domnească dreptatea, pe oamenii aceştia ce-l huiduiau şi-l insultau acuma, într-atât li se întunecaseră minţile şi le îngheţaseră sufletele. Îşi dădea seama că nu-i vorba decât de o mulţime ignorantă care se revoltă împotriva celui ce-i vrea doar binele şi care refuză să-şi părăsească matca robiei unde trăgea să moară, afundându-se tot mai mult în murdăria şi foamea ei de veacuri şi astupându-şi ochii şi urechile atunci când se afla în faţa fericirii abia înmugurite. Dar chiar dacă-i ierta pe toţi, cuprins de umanismul lui, plin de înţelegere pentru suferinţele altora, sângera totuşi când vedea că cei mai porniţi împotriva lui sunt tocmai unii dintre muncitorii din uzine şi ateliere, pe care se străduia să-i ridice din mizeria

în care se zbăteau, să-i facă liberi şi fericiţi chiar în clipa aceea.

Luc mergea întruna de-a lungul străzii Brias, care parcă nu se mai sfârşea, şi haita dezlănţuită creştea fără încetare, în vreme ce strigătele nu mai conteneau.

— La moarte! La moarte! Hoţul, corupătorul! La moarte!

Se opri pentru o clipă, se întoarse şi privi înspre aceşti oameni, pentru a nu le face impresia că fuge dinaintea lor. Şi fiindcă tocmai atunci se aflau în preajmă nişte grămezi de bolovani, în faţa unei case în construcţie, cineva se aplecă, ridică o piatră de pe jos şi o aruncă în direcţia lui. Imediat, ca la o comandă, alţi oameni se aplecară, şi pietrele începură să plouă-n jurul lui, în mijlocul unei intensificări a strigătelor de ameninţare.

— La moarte! La moarte! Hoţul, corupătorul! La moarte!

Acuma încercau să-l alunge cu pietre, Luc nu schiţă niciun gest de protest, îşi reluă mersul, îndurându-şi liniştit până la capăt calvarul. Mâinile îi erau goale şi n-avea altă armă de apărare în afara bastonului uşor pe care şi-l pusese sub braţ. Îşi păstra un calm desăvârşit, având în cap ideea că misiunea lui îl făcea invulnerabil, din moment ce trebuia s-o îndeplinească. Singură inima lui îndurerata suferea într-un mod înspăimântător, rănită de atâta răutate şi demenţă. Lacrimile îi urcau în ochi şi trebuia să facă un mare efori pentru a se putea stăpâni şi a nu le lăsa să se prelingă de-a lungul obrajilor.

— La moarte! La moarte! Hoţul, corupătorul! La moarte!

O piatră reuşi să-l lovească în călcâi, o a doua îi atinse în treacăt coapsa. Aruncatul devenise un fel de joc pentru oamenii maturi, cărora li se alăturaseră şi copiii. Dar erau foarte puţin îndemânatici cu toţii, şi pietrele ricoşau peste caldarâm. Totuşi, de două ori ele îi trecură atât de aproape de cap, încât agresorii crezură chiar că l-au atins şi ca acum cu craniul spart. Luc nu se mai întoarse înspre ei, ci continua să meargă fără să se oprească de-a lungul străzii

Brias cu acelaşi pas domol de om liniştit, care se îndreaptă către casă. Cuprins de durere în faţa unei asemenea manifestări furioase de nerecunoştinţă, părea că nu mai vrea să ştie nimic din cele ce se petreceau în spatele lui, pe tot întinsul acestei străzi a mizeriei, unde-i fusese dat să îndure asemenea martiraj. Dar în cele din urmă o piatră-l nimeri şi îi sfâşie urechea dreaptă, în vreme ce o alta reuşi să-l lovească în mâna stângă, căreia îi crăpă palma, întocmai ca o lovitură de cuţit. Şi-n clipa aceea sângele ţâşni şi-ncepu să curgă în picături mari, roşii.

— La moarte! La moarte! Hoţul, corupătorul! La moarte!

La vederea sângelui, mulţimea fu cuprinsă de panică şi se opri din urmărire. Mai mulţi indivizi, plini de laşitate, o rupseră la fugă. Câteva femei scoaseră ţipete ascuţite şi, luându-şi copiii în braţe, se retraseră la rândul lor. Nu mai rămaseră pe urmele lui decât cei furioşi, care mai alergau încă. Luc îşi privise mâna în treacăt, continuându-şi drumul plin de durere. Îşi scoase batista şi, după ce se şterse la ureche, şi-o înfăşură în jurul palmei sângerânde. Dar îşi încetinise paşii şi simţi din nou cum se apropie tropăiturile turmei şi pentru ultima oară avu în ceafă răsuflarea arzătoare a acestei haite care-l urmărea. Printre primii oameni care veneau după el se număra pirpiriul acela slăbănog şi roşcat, cu ochii holbaţi şi tulburi. Se spunea că-i fierar şi lucrează la atelierele Abis. Printr-un ultim salt, îl ajunse din urmă pe omul hăituit de mulţime încă din josul străzii; şi, fără să se poată şti de unde venea această ură frenetică ce sălăşluia în fiinţa lui, îl scuipă pe Luc în faţă cu toată violenţa de care era în stare.

— La moarte! La moarte! Hoţul, corupătorul! La moarte!

Luc, care ajunsese, în sfârşit, ia capătul străzii Brias, se clătină de astă dată sub oribila jignire ce-i fusese adusă. Îl văzură pălind înspăimântător, în vreme ce, dintr-o pornire involuntară, izvorâtă din întreaga lui fiinţă, pumnul său rămas valid se ridică într-un gest cumplit şi ameninţător. L-

ar fi strivit dintr-o lovitură pe omul pirpiriu din faţa lui, ce părea un pitic nenorocit în comparaţie cu el, care era înalt şi bine legat. Dar, cu tăria de caracter şi frumuseţea morală de care dăduse dovadă până atunci, Luc găsi timpul necesar să-şi revină. Nu mai lăsă să i se prăvălească pumnul asupra agresorului. Doar două lacrimi mari i se prelinseră de-a lungul obrajilor, două lacrimi de o infinită mâhnire, pe care avusese până atunci puterea necesară să şi le reţină, dar pe care de acum înainte îi era cu neputinţă să şi le mai ascundă, în această ultimă amărăciune a veninului cu care-l invadau. Plângea din pricină că vedea atâta ignoranţă şi atâta neînţelegere în jurul său şi din cauza acestui drag şi jalnic popor care nu vrea să fie salvat de la mizerie. Văzu în jurul lui o mulţime de rânjete, şi oamenii îl lăsară să se întoarcă acasă, în singurătatea lui, numai după ce-l făcuseră să sângereze.

Seara, Luc se retrase mai devreme, dorind să fie singur, în pavilionul unde se instalase definitiv, la marginea micului parc din preajma drumului spre Combettes. Nu-şi făcea prea mari iluzii în legătură cu succesul pe care-l obţinuse la sfârşitul procesului unde fusese chemat. Violenţele lipsite de orice fel de umanism din după-amiaza aceea, mulţimea de oameni care se îngrămădiseră împotriva lui spuneau de la sine ce război avea de înfruntat acum, când întreg oraşul se ridica împotriva lui. Erau ultimele convulsii ale unei societăţi muribunde, care nu voia să cedeze locul înnoirilor. Rezista cu furie, se lupta din răsputeri, în speranţa că va putea opri omenirea din mersul ei. Unii dintre reprezentanţii acestei societăţi, mai autoritari, socoteau că izbăvirea nu le poate veni decât printr-o represiune nemiloasă; alţii, mai sentimentali, făceau apel la trecut, la poezia de odinioară, la tot ceea ce omul deplânge când părăseşte pentru totdeauna; şi, în sfârşit, a treia categorie, cei cuprinşi de exasperare, se alăturau revoluţionarilor, hotărâţi parcă să isprăvească dintr-odată cu toate. Şi Luc

avu în felul acesta prilejul să simtă asmuţit pe urmele lui întreg Beauclairul, care reprezenta o lume în miniatură în mijlocul lumii largi. Şi chiar dacă, în pofida amărăciunii groaznice de care era cuprins, rămânea curajos şi hotărât să lupte mai departe, nu era cu nimic mai puţin adevărat că se simţea mâhnit de moarte şi că dorea să-şi potolească chiar din seara aceea marele lui zbucium pe care nu îi făcea plăcere să şi-l trădeze fără de nimeni. În timpul rarelor lui momente de slăbiciune, prefera să se închidă în sine cu cea mai mare stricteţe şi să-şi bea paharul suferinţei până la ultima picătură, pentru ca, după aceea, să reapară în faţa oamenilor vindecat şi pornit: din nou pe fapte mari. Zăvorâse prin urmare uşile şi ferestrele şi dăduse ordin să nu fie lăsat absolut nimeni să între.

Către orele unsprezece, i se păru că aude venind dinspre drum zgomotul unor paşi uşori. Apoi distinse vag o chemare slabă ca un răsuflet şi care-i stârni un fior. Se duse în graba să deschidă fereastra şi, privind printre lamele jaluzelelor, zări o umbră subţirică. Şi din direcţia ei se înălţă o voce foarte blândă:

— Domnule Luc, eu sunt, trebuie să vă vorbesc chiar acum.

Era Josine. Nu stătu nici măcar o clipă pe gânduri şi coborî să-i deschidă portiţa care dădea înspre drum. O ajută să urce treptele, apoi o conduse de mână până-n odaia mai înainte încuiată cu atâta străşnicie în faţa oricăror vizitatori şi unde ardea o singură lampă, dând o lumină palidă şi odihnitoare. Apoi, odată ajunşi acolo, după ce o privi cu atenţie, fu cuprins de o groaznică tulburare, văzând-o cu veşmintele în dezordine şi cu urme de lovituri pe faţă.

— Dumnezeule, Josine, ce ai? Ce ţi s-a întâmplat?

Ea plângea, cu părul desfăcut atârnându-i de-a lungul gâtului alb şi delicat, pe care i-l dezvelea gulerul smuls al rochiei.

— Oh, domnule Luc, vreau să vă spun că s-a întâmplat

ceva... N-am venit pentru că m-a bătut din nou cum făcea înainte, când se-ntorcea acasă, ci din cauză că are nişte gânduri cumplite... Trebuie să ştiţi despre ce-i vorba, chiar din seara aceasta.

Şi povesti cum Ragu, în momentul în care aflase despre cele petrecute în strada Brias, despre faimoasa manifestaţie de ocară cu care oamenii îi însoţiseră drumul la întoarcerea spre casă, se dusese de îndată la cabaretul lui Caffiaux, aţâţându-i pe Bourron şi pe alţi tovarăşi de lucru. Chiar cu puţin timp mai înainte se-ntorsese beat acasă, strigând că se săturase de poşirca de la Crêcherie şi că n-o să mai rămână nici măcar o zi în plus aici, unde se plictisea de moarte fiindcă stătea închis ca într-o cutie şi unde nu avea nici măcar dreptul să bea o înghiţitură mai mult. Apoi, după ce îşi dase-n petec, folosind tot felul de cuvinte murdare, voise s-o silească să-şi facă imediat bagajele, pentru ca, începând încă de a doua zi dis-de-dimineaţă chiar, să se ducă la atelierele Abis, care îi angajau pe toţi muncitorii veniţi de la Crêcherie. Şi fiindcă ea îi ceruse să mai aştepte câtva timp înainte de a lua o hotărâre definitivă, el ajunsese până la urmă s-o bată şi s-o arunce pe uşă afară.

— Eu, domnule Luc, nu contez mare lucru. Dar e vorba despre dumneavoastră. Doamne Dumnezeule! În dumneavoastră vor să lovească, să vă facă atât de mult rău! Ragu o să plece precis mâine dimineaţă, nimic nu poate să-l mai reţină, şi o să-l ia cu el mai mult ca sigur şi pe Bourron, împreună cu încă alţi cinci sau şase prieteni de-ai lui pe care nu mi-a spus cum îi cheamă... Eu ce pot să fac? Va trebui să-l urmez fără niciun fel de discuţie, şi toate astea îmi pricinuiesc o atât de mare mâhnire, încât am simţit nevoia să viu şi să vi-o spun degrabă, fiindcă mi-e teamă că n-am să pot să vă mai văd niciodată.

Luc o privea în continuare, şi un nou val de amărăciune îi invada mima. Catastrofa era prin urmare mult mai gravă

decât se aştepta el să fie! Uite, acum şi propriii săi muncitori îl părăseau, întorcându-se în mizeria de viaţă aspră şi murdară pe care o duseseră altădată, cuprinşi de nostalgie pentru infernul de unde el se străduise atât de mult să-i scoată! Vreme de patru ani nu reuşise să cucerească nimic, nici din mintea şi nici din afecţiunea lor. Şi cel mai rău lucru era faptul că Josine nu ajunsese cu nimic mai fericită şi că se întorcea acum, la fel ca în prima zi, insultată, bătută şi azvârlită în stradă. Cu alte cuvinte, nimic nu se realizase încă şi totul rămânea să fie început de la capăt, fiindcă, în definitiv, Josine era un simbol al însuşi poporului suferind, Luc nu se hotărâse să acţioneze într-un anumit fel decât în seara când o întâlnise atât de îndureratăşi atât de lipsită de apărare, victimă a unui soi de muncă blestemată, impusă oamenilor ca o sclavie. Ea, care era cea mai umilă şi mai înjosită fiinţă umană, atât de aproape de mocirlă încât mai avea numai un pas până să se prăvălească, era în acelaşi timp şi cea mai frumoasă, cea mai dulce şi cea mai sfântă femeie din câte întâlnise până atunci. Şi îşi dădea seama că atâta vreme cât femeile, în general, vor suferi, lumea nu va putea ti salvată.

— Oh, Josine, Josine! Cât de multă durere uni provoci şi cât de rău îmi pare pentru tine! murmură el cu un glas în care se ascundea o infinită duioşie, în vreme ce, la fel ca şi Josine, plângea, molipsit de lacrimile ei.

Dar văzându-l plângând, tânăra trecu printr-o suferinţă şi mai mare. Să plângă el cu atâta amărăciune şi să fie cuprins de o atât de mare supărare! El, idolul pe care-l adora ca pe o fiinţă cu puteri supraomeneşti, pentru ajutorul pe care i-l dăduse şi pentru bucuria cu care îi umpluse viaţa din clipa în care îl întâlnise! La gândul ocărilor pe care le îndurase cu puţin timp înainte, de pe urma acelui groaznic calvar de pe strada Brias, tânăra simţi că adoraţia pe care o avea pentru Luc creşte şi mai mult, o face să se apropie de el, stăpânită de dorinţa de a-i vindeca

rănile căpătate şi de a i se dărui cu întreaga ei fiinţă, dacă această dăruire era în stare să-l liniştească pentru o clipă măcar. Oare cum putea să procedeze pentru ca Luc să se simtă mai puţin nefericit? Josine se aplecă asupra lui, cu braţele desfăcute şi cu faţa înflăcărată de dragoste.

— Oh, domnule Luc, sunt atât de tristă când vă văd nefericit, şi aş fi atât de mulţumită dacă aş putea oricât de puţin să va alin prin puterile mele o cât de mică parte din chinuri!

Erau atât de aproape unul de celălalt, încât îşi simţeau unul altuia răsuflările fierbinţi mângâindu-le feţele. Şi înduioşarea lor reciprocă se transformă într-o adevărată dragoste, dar niciunul dintre ei nu îşi dădea seama cum ar fi trebuit să acţioneze. Cum suferea biata de ea! Cum suferea bietul de el! Şi Luc nu o avea în gând decât pe ea, după cum Josine nu-l avea în minte decât pe el, fiecare dintre ei fiind stăpânit de aceeaşi imensă compasiune şi amândoi simţind aceeaşi imensă nevoie de fericire, aceeaşi dorinţă să-l înconjoare pe vecinul lui cu toată blândeţea de care era capabil.

— Eu, unul, nu sunt de compătimit, Josine. Pe tine, dacă te face cineva să suferi, e o crimă, şi numai pe tine vreau să te salvez.

— Nu, nu, domnule Luc, eu nu contez, dumneavoastră nu trebuie să suferiţi, pentru că sunteţi pentru noi toţi o adevărată providenţă.

Atunci Josine se aruncă în braţele lui, iar Luc o cuprinse, la rândul său, într-o îmbrăţişare plină de pasiune. Gestul lor reprezenta o necesitate inevitabilă, erau ca două flăcări care se împreunau, se confundau una cu alta, pentru a nu mai fi decât un foc unic, plin de vigoare şi binefăcător. Şi destinul se împlini, se dărui unul altuia, din nevoia lor comună de a făuri viaţă şi fericire. Totul îi condusese către acest lucru, aveau în faţa ochilor uluitoarea viziune a dragostei lor născute dintr-odată, într-o seară, apoi, încetul

cu încetul, tot mai puternică şi ascunsă în adâncul inimii lor. Şi nu mai erau nimic altceva decât două fiinţe care se uneau într-un sărut prelung, atât de mult aşteptat şi prin care simţeau că renasc la viaţă. Niciun fel de remuşcare nu încăpea între trupurile lor unite, se iubeau firesc, pentru că erau sănătoşi, pentru că erau frumoşi şi pentru că doreau să dăruiască rod de viaţă.

În camera aceasta unde domnea o atmosferă atât de plăcută şi unde încercai un sentiment de adâncă linişte sufletească, Luc o strânse vreme îndelungată pe Josine în braţele sale, simţind că găsise în ea un mare sprijin moral. Numai prin dragoste s-ar fi putut statornici într-adevăr armonia în oraşul care abia se-nfiripa. Simţea că aparţine cu totul poporului de dezmoşteniţi prin această Josine, care la rândul ei devenise definitiv a lui. Unirea lor era pecetluită, nu se putea ca apostolul din el să rămână nefecund, avea nevoie de o femeie pentru a răscumpăra omenirea. Şi câtă îmbărbătare îi dăruia micuţa lucrătoare alungată şi bătută, pe care o întâlnise cândva murind de foame şi care îşi culcase capul, în momentul acesta, pe pieptul lui, întocmai ca o regină plină de încântare şi voluptate! Ea, care cunoscuse cea mai cumplită decădere, l-ar fi ajutat să construiască o lume nouă de splendori şi bucurii. Numai şi numai de ea avea nevoie ca să poată să-şi îndeplinească misiunea, căci în ziua în care va fi salvată femeia din starea de sclavie, va fi salvată şi. omenirea.

Îi spuse încetişor:

— Dă-mi mâna ta, Josine, mâna ta trudită…

Şi ea îi dădu mâna, chiar pe aceea căreia îi lipsea degetul arătător, tăiat atunci când fusese prins în angrenajul unei maşini.

— E foarte urâtă, murmură ea

— Urâtă! Oh, Josine! Nici vorbă! îmi este atât de drugă, încât, din întreaga ta fiinţă adorata, pe ca o sărut cu cel mai mare respect.

Îşi lipise buzele de cicatrice. şi acoperea cu mângâieri mâna ei mică, plăpândă şi mutilata.

— Ah, Luc! Ce mult mă iubeşti şi cât de mult te iubesc şi cu pe tine!

Strigătul ei izbucni încântător, un strigăt de fericire şi de speranţă, care-i uni iarăşi într-o nouă îmbrăţişare. Afară, deasupra Beauclairului adânc scufundat în somn, pluteau prin văzduh zgomotele ciocanelor hidraulice, făcând să răsune oţelurile de la forjele uzinelor Crêcherie şi Abis şi concentrându-se prin munca de noapte. Şi, fără îndoială, bătălia nu luase încă sfârşit, lupta cea mai încrâncenată va continua din ce în ce mai dârza între trecut şi viitor. Dar avusese loc, în mijlocul celor mai cumplite chinuri, un moment de răgaz şi de fericire; şi, oricare vor fi în continuare suferinţele ce-i aşteptau, sămânţa nemuritoare a dragostei fusese aruncata, pentru a se dobândi prin ea bogăţia recoltelor viitoare.

III

Şi, începând din ziua aceea, la fiecare nouă catastrofă care lovea în plin uzina de la Crêcherie, de fiecare dată când oamenii refuzau să-l urmeze sau îi făceau greutăţi în acţiunile pe care le întreprindea în vederea întemeierii oraşului său de muncă, dreptate şi pace, Luc nu se putea abţine să nu strige:

— Bine, dar oamenii ăştia nu mă iubesc! Fiindcă dacă m-ar iubi, totul ar fi înfloritor, totul s-ar dezvolta şi ar triumfa sub soare.

Opera lui trecea în clipele acelea printr-o grea cumpănă, fiind într-un vizibil regres şi cedând pas cu pas terenul. În orice înaintare spre progres se iveşte acest moment de încrâncenare, când, fără să vrei, trebuie să te opreşti şi să te lupţi. Şi nu numai că nu înaintezi, dar uneori chiar e necesar să dai înapoi, redutele dobândite cu atâta trudă par a se nărui şi ai impresia că niciodată nu vei mai reuşi să-ţi atingi scopul. Este în acelaşi timp şi ceasul de afirmare al eroilor, momentul când iese în relief fermitatea lor de caracter, credinţa lor de neînfrânt în victoria finală.

A doua zi dis-de-dimineaţă, Luc încercă să-l oprească pe Ragu, care voia să se rupă de asociaţie şi să părăsească uzina de la Crêcherie, pentru a se întoarce la atelierele de la Abis. Dar se izbi de o încăpăţânare răutăcioasă şi batjocoritoare, de firea unui om fericit de prilejul pe care-l avea să-i facă un rău şi care îşi dădea foarte bine seama că uzina recea printr-un moment de grea cumpănă, când lipsa braţelor de muncă putea să însemne pentru ca dezastrul.

Apoi, exista ceva mult mai adânc înrădăcinat în el, acea nostalgie pentru munca de sclav, dorinţa de a se reîntoarce la lehamitea lui şi la mizeria neagra, la tot trecutul îngrozitor care-i rămăsese în sânge. Când căsuţa lui curată, înconjurată de verdeaţă, râdea în lumina blândă a soarelui, Ragu regreta străzile înguste şi împuţite ale vechiului Beauclair, cocioabele leproase printre care hălăduia în voie ciuma. Când petrecea vreunul dintre ceasurile de repaus în imensa sală luminoasă a clubului din casa de cultura, unde alcoolul era interzis, mirosul înţepător al cabaretului lui Caffiaux îl obseda. Ordinea şi curăţenia care domneau în magazinele cooperative îl supărau de asemenea şi-l făceau să simtă nevoia să-şi cheltuiască banii după cum l-o tăia capul, pe la negustorii din strada Brias pe care-i considera chiar el însuşi nişte adevăraţi hoţi, dar cu care avea prilejul plăcut să se certe. Şi cu cât insista Luc mai mult, arătându-i nesăbuinţa pe care o săvârşea plecând, cu atât mai mult se încăpăţâna Ragu, gândindu-se că dacă ţinea atât de mult să rămână la Crêcherie, însemna că, părăsind uzina, îl va face să ajungă de râpă.

— Nu, nu, domnule Luc, nimic nu mă mai poate opri. S-ar putea să fac într-adevăr o prostie, deşi eu, unul, nu sunt de părerea asta… Ne promiseseşi marea cu sarea, trebuia să devenim cu toţii nişte adevăraţi bogătaşi, şi adevărul e că nu câştigăm nimic mai mult decât în altă parte, ba, pe deasupra, mai avem şi alte neplăceri, după părerea mea.

Acesta era adevărul, repartiţia câştigurilor la uzina de la Crêcherie nu atinsese până atunci o cifră mai ridicată într-un mod simţitor faţă de salariile care se primeau la atelierele Abis.

— Existăm, răspunse în grabă Luc, şi ceea ce este mai important decât toate, când viitorul ne aparţine în mod sigur, e tocmai acest fapt, că existăm. Dacă v-am cerul până acum sacrificii, am făcut-o cu convingerea că scopul nostru este să dobândim fericirea pentru toată lumea. Dar

trebuie răbdare şi curaj, trebuie credinţă în opera pe care o construim şi, mai cu seamă, multă muncă.

Un astfel de limbaj nu-l putea impresiona pe Ragu. O singură expresie îl izbise şi rânji:

— O, la, la! fericire pentru toată lumea, lucrul acesta e foarte frumos. Numai că prefer să încep cu fericirea mea.

Luc îi spuse atunci că era liber, ca i se va face socoteala şi că poate pleca oricând va dori. În fond, nu avea niciun interes să păstreze un om rău, a cărui prezenţă putea până la urmă să constituie un ferment de dezbinare. Dar plecarea Josinei îi sfâşia inima şi rămase puţin cam ruşinat când îşi dădu seama că nu punea atâta zel să-l reţină pe Ragu, decât pentru a o avea pe ea însăşi în preajmă-i. Îi era greu de suportat gândul ca Josine se întorcea în această cloacă din vechiul Beauclair, încăpând pe mâinile acestui ora care, apucat din nou pe panta alcoolismului, va continua s-o maltrateze. O revedea pe strada Trois-Lunes, unde vor locui într-o cameră dezgustătoare, pradă mizeriei sordide şi aducătoare de moarte; şi Luc nu mai era acolo pentru a veghea asupra ei, şi Josine acum era a lui; ar fi dorit să nu o părăsească nici măcar un minut, pentru a putea să-i asigure o viaţă fericită.

În noaptea următoare ea reveni să-l vadă şi avu loc între ei o scenă sfâşietoare, udată cu lacrimi, făcând o mulţime de proiecte nesăbuite. Înţelepciunea învinse totuşi până la urmă, trebuiau să accepte lucrurile aşa cum erau, dacă nu voiau să compromită opera pe care o începuseră şi care devenea o cauză a tuturor. Josine îl va urma pe Ragu, fiindcă nu putea să facă altminteri, fără să provoace un scandal îngrozitor; în vreme ce Luc îşi va continua la Crêcherie lupta pentru fericirea tuturor, cu convingerea că până la urmă victoria, va fi de partea sa. Se simţeau foarte puternici, fiindcă aveau de partea lor dragostea pe care nimeni şi nimic nu putea o înfrângă. Josine promise, plină de iubire, că o să vină din nou să-l vadă. Totuşi, ce scenă

sfâşietoare când trebui să-şi ia rămas bun şi când, a doua zi, o văzu părăsind locuinţa de la Crêcherie îndărătul lui Ragu, care, ajutat de Bourron, împingea un cărucior unde îngrămădiseră lucrurile ce şi le luau la ei cu prilejul nefericitei lor mutări.

Trei zile mai târziu, Bourron urmă exemplul lui Ragu, cu care se întâlnea din nou, în fiecare seară, la Caffiaux. Fostul lui tovarăş de lucru îl lua cu aceste prilejuri atât de tare în bătaie de joc, din pricina restricţiilor cumplite care domneau la clubul casei comune, încât Bourron crezu că săvârşeşte un gest de om liber, revenind aici, la rândul lui, să locuiască pe strada Trois-Lunes. Babette, nevasta lui, după ce încercase să se pună de-a curmezişul săvârşirii unei asemenea prostii, se resemnase până la urmă, cu optimismul ei obişnuit. Ei, asta-i bună! O să meargă treaba totuşi foarte bine, bărbatul său era în fond un om tare cumsecade, care o să-şi dea seama clar cum stau lucrurile mai devreme sau mai târziu. Şi, mutându-se, glumea, spunându-le la revedere vecinilor, fiindcă nici nu-i trecea prin minte că n-o să se întoarcă iarăşi printre aceste grădini frumoase, unde îi plăcea atât de mult să trăiască. Mai cu seamă, visa să-i aducă aici din nou pe fiica şi fiul ei, Marthe şi Sébastien, care făceau mari progrese la şcoală. Şi, pentru că Sœurette spusese să-i lase acolo, consimţi.

Dar ceea ce agravă situaţia de la Crêcherie fu că alţi muncitori cedară tentaţiei, luând exemplul rău şi plecând, cum plecaseră Ragu şi Bourron. Le lipsea credinţa în victoria finală, după cum le lipsea şi ataşamentul, astfel încât Luc avu de furcă şi intră în luptă cu reaua-voinţă a unor oameni, cu laşităţile şi dezertările de care se izbeşte cineva de îndată ce încearcă să muncească pentru fericirea altora. Până şi la Bonnaire, care era atât de rezonabil şi atât de loial, simţi petrecându-se o zguduitură lăuntrică. Căsnicia lui era veşnic tulburată de certurile zilnice ale lui La Toupe, a cărei vanitate nu fusese încă satisfăcută; căci

nu putuse până acum să-şi cumpere rochia de mătase şi ceasul, visul ei de cochetărie pe care-l nutrea de multă vreme. Apoi, ideile de egalitate şi de comunitate o enervau, căci regretul ei cel mai mare era că nu se născuse prinţesă. Umplea casa cu o vijelie pe care nimic n-o putea domoli, raţiona tutunul tătucului Lunot cu şi mai mare stricteţe şi bruftuluia copiii, pe Lucien şi pe Antoinette. Mai adusese alţi doi pe lume, Zoé şi Sèverin, şi faptul acesta i se părea de asemenea o catastrofă, pentru care nu-l ierta sub niciun chip pe Bonnaire, reproşându-i zi de zi că-i vinovat, ca şi cum micuţii ar fi fost fructul uneltirilor lui, a căror victimă, spunea La Tompe, este în primul rând ea însăşi. Bonnaire păstra un calm de neclintit, obişnuit cu aceste furtuni, care doar îl întristau. Nici măcar nu răspundea atunci când soţia lui îi striga că nu este decât un sărman prostănac, un om dus cu zăhărelul şi ca ar fi în stare să-şi lase chiar şi oasele la Crêcherie.

Cu toate acestea, Luc îşi dădea foarte bine seama că Bonnaire nu era chiar din tot sufletul alături de el. Niciodată nu-şi permitea să protesteze-n vreun fel, rămânea un muncitor activ, priceput şi conştiincios, capabil să reprezinte un exemplu pentru tovarăşii lui de lucru. Exista totuşi, în ciuda tuturor acestor calităţi, un soi de dezaprobare în atitudinea lui, ceva semănând a oboseală şi descurajare. Luc suferea mult din pricina aceasta, fiind aproape disperat chiar, din cauză că un astfel de om, pentru care avea o deosebită stima şi al cărui eroism îl cunoştea, ajunsese să se îndepărteze atât de repede de ideile lui, dacă şi acesta înceta să mai creadă în el, însemna oare ca opera pe care încerca s-o construiască era atât de prost concepută?

Într-o seară avură împreună o explicaţie, stând pe o bancă, la poarta atelierelor. Soarele îşi trăsese pleoapa gigantică a cerului peste ochiul care asfinţea, când se întâlniră întâmplător, se aşezară pe bancă şi se puseră pe

taifas.

— E foarte adevărat, domnule Luc, răspunse cu sinceritate Bonnaire la o întrebare pe care i-o pusese acesta, cu tare mă îndoiesc că până la urmă o să aveţi succes. De altfel, vă amintiţi că n-am fost niciodată adeptul ideilor dumneavoastră şi că încercarea dumneavoastră mi s-a părut întotdeauna că şchioapătă din pricină că se fac prea multe concesii. Dacă am acceptat să lucrez în condiţiile acestea, a fost numai ca să încerc o experienţă. Dar cu cât lucrurile înaintează, cu atât mai mult văd că aveam dreptate. Experienţa s-a încheiat, de acum înainte va trebui să se încerce altceva, să se acţioneze într-un mod mai violent.

— Cum, experienţa s-a încheiat?! exclamă Luc. Doar

— Am făcut nimic altceva până acum, decât că abia am început-o! Vor trece ani întregi, mai mult ca sigur că se vor scurge multe vieţi de oameni şi va fi nevoie poate de eforturi seculare care să pună la încercare bunăvoinţa şi curajul oamenilor. Şi dumneata, prietene, dumneata, care ai dovedit atâta energie şi îndrăzneală, eşti în stare totuşi să te îndoieşti atât de repede!

Îl privea cum stătea în faţa lui, cu umerii largi şi chipul liniştit, pe care se citea atâta forţă şi corectitudine. Dar muncitorul clătină încetişor din cap.

— Nu, nu, bunăvoinţa şi curajul nu vor rezolva în cazul acesta mare lucru. Metoda dumneavoastră este mult prea blândă, contează într-o măsură exagerat de mare pe înţelepciunea oamenilor. Ideea dumneavoastră de a pune laolaltă fondurile materiale, talentul şi munca va reuşi doar să se târască fără încetare, cu chiu, cu vai, fără să pună vreodată bazele a ceva solid şi definitiv. Răul a atins un asemenea grad, atât de îngrozitor, încât a devenit absolut necesar să fie vindecat numai cu fierul roşu.

— Atunci, în această situaţie, ce-i de făcut, prietene?

— Trebuie ca poporul să pună de îndată mâna pe arme,

trebuie să deposedeze cu ele clasa burgheză, dispunând singur de capital, pentru a pune bazele reorganizării muncii, care să devină universală şi obligatorie.

Şi Bonnaire îşi expuse încă o dată ideile. Rămăsese în întregime devotat metodelor violente, şi Luc, care-l asculta plin de durere, era complet uluit că de la un asemenea om chibzuit şi cu un suflet atât de mare nu reuşise să dobândească mai multă înţelegere. Îl regăsea vorbind acum la fel cum îl auzise în locuinţa din strada Trois-Lunes, în noaptea în care părăsise atelierele Abis, cu aceleaşi idei fixe, fără ca cei cinci ani de experienţă comunistă petrecuţi la uzina de la Crêcherie să-i fi modificat cu ceva credinţa! Evoluţia era prea lentă, progresul societăţii realizat numai prin intermediul asociaţiei ar cere prea mulţi ani de acum înainte, şi nu mai putea rezista, nu credea decât în victoria unei revoluţii violente şi imediate.

— Nu o să ni se dea niciodată decât ceea ce vom smulge noi, prin forţele noastre, spuse el în încheiere. Trebuie să dobândim totul, pentru a avea totul.

Se aşternu un moment de tăcere. Soarele asfinţise şi echipele de noapte îşi reluaseră lucrul în străfundul atelierelor care vuiau de zarva ciocanelor. Şi-n mijlocul acestui efort neîntrerupt al muncii, Luc se simţea totuşi năpădit de o tristeţe de nedescris, văzând că opera lui va fi la rândul ei compromisă tocmai datorită zorului de care erau stăpâniţi cei mai bine intenţionaţi dintre oameni pentru a-şi realiza idealul lor social. Oare nu se afla în faţa unei bătălii încrâncenate a ideilor, care împiedica şi întârzia însăşi parcurgerea normală a evenimentelor?

— Nu vreau să discut din nou în contradictoriu cu dumneata, prietene, reluă el în cele din urmă. Dar nu cred că o revoluţie decisivă să fie posibilă şi binevenită în circumstanţele în care suntem. Şi rămân la convingerea mea, că unirea oamenilor, cooperaţia, ajutată de sindicate, este drumul cel mai potrivit pe care trebuie mers în stadiul

actual şi care va conduce în final către comunitatea de acţiune a oamenilor... Am mai discutat noi doi adesea despre aceste lucruri, fără să ajungem la o deplină înţelegere. La ce bun să începem din nou şi să ne necăjim într-un mod cu totul inutil?... Ceea ce sper de la dumneata, în ciuda dificultăţilor în care ne zbatem, este ca să te văd rămânând credincios cauzei ale cărei baze le-am pus împreună.

Bonnaire schiţă un gest brusc de supărare.

— Oh, domnule Luc, v-aţi îndoit de mine? Doar ştiţi foarte bine că nu sunt un trădător şi că, pentru că m-aţi salvat într-o zi de la foame, sunt gata să împart şi un codru de pâine uscată cu dumneavoastră, oricât de mult timp ar dura greutăţile... N-aveţi nicio teamă, fiindcă tot ceea ce am vorbit mai adineaori nu o să discut niciodată cu nimeni. Astea sunt chestiuni care rămân între mine şi dumneavoastră. Şi bineînţeles că n-o să mă apuc acum să-i descurajez pe muncitorii de la noi din uzină prevestindu-le falimentul către care ne îndreptăm... Suntem asociaţi şi vom rămâne asociaţi până când o să ni se prăbuşească zidurile peste capete.

Foarte emoţionat, Luc îi strânse amândouă mâinile. Şi, săptămâna următoare, fu chiar şi mai mişcat decât în clipa aceea, când surprinse o adevărată luptă care se desfăşura în hala laminoarelor. Fusese avertizat că doi sau trei muncitori mai încăpăţânaţi voiau să facă întocmai ca Ragu, străduindu-se să antreneze după ei cât mai mulţi dintre tovarăşii lor de lucru. Şi chiar în momentul în care intra în atelier pentru a-şi da seama ce-i de făcut, îl văzu în mijlocul rebelilor pe Bonnaire, care intervenea cu vehemenţă pentru restabilirea ordinei. Se opri şi ascultă. Bonnaire le spunea plin de curaj tot ceea ce trebuia să le spună, amintea lucrurile bune pe care le făcuse uzina pentru ei şi le liniştea temerile, promiţându-le că-i aşteaptă perspective cu adevărat minunate dacă erau de treabă şi îşi vedeau de

munca lor. Bonnaire avea o ţinută atât de măreaţă şi de frumoasă, încât cu toţii se potoliră ca prin minune, auzind chiar pe unul dintre ai lor vorbindu-le despre nişte lucruri atât de cu bun simţ. Niciunul nu mai pomenea despre intenţia de a rupe asociaţia; cuvintele lui Bonnaire puseseră stavilă dezertărilor. Şi Luc nu mai uită niciodată acest spectacol ce i se desfăşurase în faţa ochilor, pe acest uriaş blajin împăcând spiritele revoltate printr-un gest măreţ de erou al muncii, al unei munci care impunea respect şi era acceptată într-un mod cu totul voluntar. Fiindcă, în această situaţie, maistrul turnător se zbătea pentru fericirea tuturor şi s-ar fi considerat un laş dacă ar fi dezertat din postul său, chiar dacă în sinea lui îşi spunea că ar fi trebuit să lupte în alt mod, cu alte metode.

Dar, când Luc îi mulţumi, simţi totuşi că i se frânge inima, din pricina răspunsului pe care i-l dădu, cu glas liniştit, Bonnaire:

— Îi foarte simplu, am făcut ceea ce era normal să fac... Nu-i nimic, însă, domnule Luc, o să trebuiască să lupt ca să vă conving de dreptatea ideilor mele. Altminteri, o să ajungem în cele din urmă să crăpăm de foame cu toţii aici.

Şi, câteva zile mai târziu după această discuţie, o altă întâlnire reuşi să-i întunece lui Luc definitiv sufletul. Plecase chiar atunci de la furnal împreună cu Bonnaire şi, mergând împreună spre casă, trecură prin faţa cuptoarelor lui Lange. Olarul se încăpăţânase să nu părăsească fâşia îngustă de pământ de lângă rampa stâncoasă care-i fusese donată şi pe care o împrejmuise cu un zid mic din pietre fără mortar. Zadarnic se străduise Luc să-l ia cu dânsul, oferindu-i să se ocupe de cuptoarele pentru ars cărămidă refractară pe care trebuise să le construiască. Lange dorea să rămână un om liber, neavând nici Dumnezeu, nici stăpân, după cum el însuşi o mărturisea. Continua, prin urmare, să vieţuiască în străfundul viziunii lui sălbatice şi să fabrice diferite obiecte folositoare din lut ars, străchini, cratiţe şi oale, pe care le

plimba apoi după el într-un cărucior, prin pieţele şi târgurile din satele vecine, El trăgea căruciorul şi Nu-Pieds îl împingea. Şi, în seara aceea, se întorceau amândoi după unul dintre voiajele lor, tocmai în momentul în care Luc împreuna cu Bonnaire ajunseseră în dreptul porţii terenului împrejmuit.

— Ei bine, Lange, merge comerţul? întrebă pe un ton cordial primul.

— Îndeajuns ca să nu ne lipsească pâinea, domnule Luc. Şi nici nu pretind mai mult.

Şi chiar aşa şi era, nu-şi plimba oalele prin târguri decât atunci când avea nevoie de o pâine. Restul timpului şi-l irosea cu obiecte din lut ars care nu erau destinate vânzării. Şi rămânea să le privească ceasuri întregi cu ochii pierduţi în visare, ca un bard popular a cărui pasiune unică era aceea de a dărui viaţă lucrurilor neînsufleţite. Chiar şi obiectele cele mai grosolane pe care le fabrica, strămchinile şi cratiţele, păstrau în ele un sâmbure de naivitate, o puritate a liniei şi o graţie simplă şi mândră. Învăţase din instinct să scoată în relief primitiva frumuseţe populară, această frumuseţe proprie umilului obiect de uz casnic, care îmbină perfectele proporţii şi în acelaşi timp se adaptează cu totul la funcţia de întrebuinţare pentru care a fost conceput.

Examinând câteva exemplare nevândute din cărucior, pe Luc îl frapă această frumuseţe. Şi vederea lui Nu-Pieds, această fata înaltă, oacheşă, atât de frumoasă, cu membrele ei fine şi nervoase de luptătoare, cu gâtul mic şi vajnic de războinică, îl umplea de asemenea de o admiraţie amestecată cu uimire.

— Ei, reluă el adresându-i-se de data aceasta femeii, fără îndoială că-ţi vine greu să tot împingi o zi întreagă la cărucior?

Dar Nu-Pieds avea o fire tăcută, aşa că se mulţumi să surâdă, cu ochii mari de sălbăticiune, în vreme ce olarul

răspunse pentru ea:

— Aş, se odihneşte la umbră, la marginea drumului, ori de câte ori întâlneşte vreun izvor... Nu-i aşa că merge treaba totuşi, Nu-Pieds, şi că suntem fericiţi?

Femeia îşi întoarse către el ochii, care se umplură de o adoraţie nemărginită ce se cuvenea stăpânului atotputernic bun, salvatorului şi zeului ei. Apoi, fără să scoată un cuvânt, continuă să împingă în terenul împrejmuit căruciorul, pe care avu grijă să-l ducă sub un şopron.

La rândul lui, Lange o urmărise cu o privire caldă, în care se citea o dragoste profundă. Uneori se făcea că o tratează cu asprime, ca pe o ţigancă adunată de pe drumuri, al cărui îmblânzitor voia să rămână. Dar, în realitate, ea era stăpână în casa lui, şi el o iubea cu o patimă pe care se ferea s-o mărturisească şi pe care şi-o ascundea sub înfăţişarea lui de bărbat ridicat de la coarnele plugului, dur şi necioplit Acest om mărunt de statură, vânjos şi cu o figură colţuroasa, cu părul şi barba ciufulite, era în adâncul fiinţei lui de o blândeţe şi o gingăşie nemărginite.

Lange reluă pe neaşteptate, cu sinceritatea lui brutala, întorcându-se către Luc, arătându-i prin aceasta că-l consideră drept un prieten.

— Ei bine, vasăzică nu prea merge ideea cu fericirea tuturor? Imbecilii ăştia, care acceptă să se închidă în cazarma ce care aţi fondat-o, nu vor prin urmare să fie fericiţi după felul cum concepeţi dumneavoastră viaţa?

Glumea în felul acesta, pe un ton oarecum zeflemitor, ori de câte ori se întâlnea cu Luc, luând cam peste picior tentativa de a construi un soi de comunism de factură fourieristă, cum se experimenta la Crêcherie. Dar fiindcă Luc se mulţumea de fiecare dată să-i zâmbească, Lange adăugă:

— Sper totuşi că n-au să treacă nici şase luni şi o să veniţi cu toţii la noi, anarhiştii... V-o repet încă o dată, totul e putred, nu a mai rămas altă soluţie decât să se doboare

la pământ vechea societate prin explozii de bombe.

Bonnaire, care până atunci, păstrase tăcerea, interveni deodată:

— Oh, prin explozii de bombe! Dar asta-i curată neghiobie!

El, mânat de ideile lui despre colectivism în sensul pur al cuvântului, nu mai putea fi adeptul atentatelor, şi era pentru propaganda prin fapte, crezând din tot sufletul în necesitatea unei revoluţii violente, dar care să antreneze întreaga societate.

— Cum neghiobie!? exclamă Lange, rănit în amorul lui propriu. Crezi că dacă nu s-o găsi cineva acolo care să muştruluiască pe burghezi, o să mai poată avea loc vreodată faimoasa noastră socializare a mijloacelor de producţie? Ceea ce faceţi voi, acest capitalism deghizat, asta-i o neghiobie. Cu alte cuvinte, trebuie început prin a distruge totul, pentru a se putea construi din nou totul.

Continuară împreună disputa pe acest ton, unul susţinând ideile anarhismului, celălalt pe ale colectivismului, şi lui Luc nu-i mai rămase nimic altceva de făcut decât să stea şi să-i asculte. Între Lange şi Bonnaire se afla aceeaşi prăpastie precum se afla între Bonnaire şi el însuşi. Ascultându-i, i-ai fi crezut, după asprimea vorbei şi după patima pe care o puneau în ceea ce spuneau, oameni de neamuri cu totul şi cu totul diferite, duşmănindu-se de veacuri, gata să se devoreze, fără să existe între ei niciun fel de posibilitate pentru a ajunge la vreo înţelegere. Şi totuşi, amândoi năzuiau spre aceeaşi fericire pentru toate făpturile omeneşti, se întâlneau pe aceleaşi poziţii, urmărind aceleaşi scopuri, şi anume dreptatea, pacea şi munca reorganizată pe baze noi, în stare să acorde pâine şi bucurie tuturor. Totuşi, când era vorba să se înţeleagă asupra mijloacelor prin care să le dobândească, ce furie şi câtă ură şi duşmănie îi cuprindeau pe amândoi! De-a lungul drumului atât de anevoios al progresului, între cei care

mergeau alături, umăr la umăr, înflăcăraţi cu toţii de aceeaşi dorinţă de libertate şi dezrobire, aveau loc, la fiecare escală, bătălii sângeroase, pentru simpla problemă de a şti dacă trebuie să treacă la dreapta sau la stânga.

— Şi apoi, fiecare-i stăpân pe faptele lui, declară în cele din urmă Lange. N-ai decât să stai liniştit în cuşca dumitale de burghez, dacă asta te amuză, prietene... Şi noi ne vedem de treburile noastre, pregătim micile cadouri, ulcelele pe care le vom duce, într-o bună dimineaţă, să le punem la subprefect, la primar, la preşedinte şi la preot, nu-i aşa, Nu-Pieds? Grozavă călătorie, ce zici? Şi cu ce inimă uşoară o să-mpingem, în dimineaţa aia, hodoroaga!

Fata cea frumoasă şi înaltă revenise lângă uluca porţii, unde ţinuta ei suverană şi sculpturală se reliefa printre plăcile de argilă roşcată ale micii împrejurimi. Din nou ochii ei se înflăcărară şi schiţă un zâmbet larg, de femeie supusă, gata să-şi urmeze stăpânul chiar până la crimă.

— Ea îmi e un adevărat prieten, adăugă simplu Lange, cu aerul lui posac, dar şi cu un ton duios în acelaşi timp. Mă ajută la orice.

Când Luc şi Bonnaire se îndepărtară împreună, aşa cum se înţelegeau ei de puţin, fără să fie supăraţi totuşi între ei, merseră în tăcere un moment. Apoi, ultimul simţi nevoia să-şi reia argumentele şi să dovedească o dată mai mult că nu există altă cale de izbăvire pe care s-o poată folosi societatea în afara aceleia de a se institui o guvernare a colectivităţii. Îi condamna deopotrivă pe anarhişti, ca şi pe fourierişti, pe unii pentru ca încercau să suprime prin violenţă capitalul, pe ceilalţi pentru că nu se făceau imediat stăpâni pe capital. Şi Luc se gândea din nou că nu era posibil să realizezi o împăcare între oameni, decât după ce ai fi. Întemeiat, în sfârşit, oraşul în care, trăind laolaltă, toate vrajbele s-ar fi potolit, urmărind numai realizarea visului comun. Nu s-ar mai certa nimeni asupra drumului cel mai bun ce-l aveau de urmat şi s-ar ajunge la scopul

dorit de toţi, acela de a domni pretutindeni pacea frăţească. Dar ce cumplită nelinişte îi stârnea drumul lung pe care-l mai aveau încă de parcurs până să ajungă acolo şi ce teamă simţea când vedea pe înşişi fraţii întru acelaşi ţel devorându-se între ei şi împiedicându-se unii pe alţii în marşul lor!

Luc se întorcea de fiecare dată mai mâhnit din aceste neîncetate ciocniri, care reprezentau tot atâtea obstacole în calea înfăptuirii operei lui. Era de ajuns ca doi oameni să dorească să acţioneze, pentru ca, imediat, să nu se mai înţeleagă. Când fu, în sfârşit, singur, un strigăt îi scăpă din adâncul fiinţei, strigătul care, în ultima vreme, îi apăsa sufletul:

— Dar nimeni nu mă iubeşte! Dacă m-ar iubi, totul ar da roade, totul s-ar dezvolta şi ar ajunge până la urmă să triumfe sub soare!

Morfain îi pricinuia la rândul lui aceeaşi mâhnire. Luc încercase, fără nicio şansă de succes, să-l mai civilizeze puţin şi să-l facă să-şi părăsească vizuina lui din stâncă, pentru a coborî să locuiască într-una dintre căsuţele luminoase de la Crêcherie. Dar maistrul turnător refuzase întotdeauna cu încăpăţânare, sub pretextul că acolo, sus, se afla mai aproape de munca lui şi putea, în felul acesta, să exercite o continuă supraveghere. Luc lăsa totul pe seama lui, îl lăsa să conducă furnalul, care funcţiona după metodele vechi, în aşteptarea bateriilor de cuptoare electrice, operă pe care urma s-o desăvârşească Jordan şi-n realizarea căreia acesta din urmă muncea neîntrerupt, fără să dea vreodată semne de oboseală.

Morfain dispreţuia oraşul nou şi aproape că punea un sentiment de duşmănie în felul în care-i judeca pe locuitorii lui. El, ca un Vulcan al timpurilor străvechi, cuceritorul focului, muncitorul încovoiat sub îndelungata sclavie de mai târziu, dăruindu-şi forţele întocmai ca un erou resemnat de soarta sa şi ajungând în cele din urmă să iubească măreţia

întunecată a ocnei unde soarta îl făcuse să-şi încovoaie spatele, se supăra din pricina acestei uzine, ai cărei muncitori vor fi nişte adevăraţi domni, zgârciţi când va fi vorba să-şi folosească braţele, înlocuiţi încetul cu încetul de maşini, pe care în curând vor fi în stare să le dirijeze şi nişte copii. Grija aceasta de a se economisi pe cât se poate mai mult osteneala şi de a nu se mai lupta cu focul şi cu fierul i se părea un lucru tare meschin şi nenorocit. Nici măcar nu înţelegea despre ce este vorba şi nu deschidea gura vreme îndelungată, înălţând din umeri şi rămânând mut zile de-a rândul. Şi, foarte însingurat, foarte orgolios, rămânea în colţişorul lui de munte, domnind asupra furnalului şi dominând de la înălţimea unde se afla uzina, pe care, cu o regularitate de ceasornic, de patru ori la rând în cele douăzeci şi patru de ore ale zilei, şarjele strălucitoare de zgură o încoronau cu un nimb de flăcări.

Şi încă o altă pricină Îl opunea pe Morfain acestor timpuri noi, de care nici n-ar fi voit să ştie şi al căror suflu nu-i atinsese nici măcar în treacăt pielea aspră şi tăbăcită de muncă. De data aceasta însă, inima trebuie că a sângerat cumplit în pieptul omului tăcut care era Morfain. Fiica lui, Ma-Bleue, ai cărei ochi albaştri păreau rupţi din bolta cerului ce-l avea necontenit deasupra creştetului, această făptură înaltă şi frumoasă, care, de la moartea mamei ei, devenise o gospodină îndrăgită, era însărcinată. Morfain se înfurie la început, apoi o iertă, căci îşi spuse că până la urmă se va căsători. Dar niciun fel de iertare nu mai încăpu atunci când fata îi mărturisi numele bărbatului, fiul primarului, Achille Gourier. Legătura lor dura de ani de zile, cu întâlniri pe cărările munţilor Bleuses, cu înserări petrecute în culcuşuri răspândind arome de levănţică şi cimbru, ori în imensa răsuflare a nopţilor înstelate, sub cerul liber. Achille, rupând relaţiile cu familia sa, ca un tânăr burghez pe care burghezia din jurul lui îl scârbea şi-l plictisea, îl rugase pe Luc să-l angajeze la Crêcherie, unde

devenise desenator tehnic. Sfidând toate convenţiile, iubea unde şi cum îi plăcea, hotărât să muncească pentru femeia aleasă de el însuşi şi nesilit de nimeni, sfidând rolul de fiu supus al vechii societăţi condamnate la pieire şi păşind cu fruntea sus spre veacul nou. Şi tocmai acest lucru îl nelinişti cel mai mult pe Morfain, până într-atâta încât ajunse s-o alunge pe Ma-Bleue de acasă ca pe o fiică pierdută. dacă se lăsase să fie sedusă de un domn, însemna că nu mai era vorba, în cazul ei, decât de răzvrătire şi dezmăţare. Toate obiceiurile străbune se prăbuşeau, din moment ce însăşi una dintre fetele cele mai frumoase şi mai bune s-a pornit să zdruncine temeliile acestora, dând ascultare şi ademenindu-l chiar ca probabil pe fiul primarului.

Luc trebui să intervină, fiindcă Ma-Bleue, după ce fusese gonită de acasă, se refugiase la Achille. Cei doi tineri însă nu pomeneau nici măcar o vorbă despre căsătorie. La ce bun? Doar erau foarte siguri că se iubesc şi că nu se vor părăsi niciodată. Pentru a se putea căsători, era necesar ca Achille să fi făcut somaţie pe cale juridică tatălui său, şi asta se părea o complicaţie destul de supărătoare şi mai cu seamă inutilă. În zadar insistă Sœurette, cu gândul că, pentru buna reputaţie a Crêcheriei şi pentru a împăca morala, ar fi mai bine să aibă loc o căsătorie legală. În cele din urmă, Luc reuşi să obţină de la ea promisiunea să fie mai înţelegătoare cu cei doi tineri, fiindcă simţea că generaţiile noi, pe măsura trecerii timpului, priveau cu alţi ochi relaţiile dintre oameni.

Cât despre Morfain, acesta nu putea accepta cu asemenea uşurinţă situaţia care se crease şi Luc trebui să uree într-o seară până la el, pentru a discuta împreună pe-ndelete. De când îşi alungase fata, maistrul turnător îl mai avea în preajmă numai pe fiul său, Petit-Da, ocupându-se amândoi de menaj şi bucătărie, în borta lor din stâncă. Şi, în seara aceea, după ce terminaseră de mâncat cina alcătuită doar dintr-o supă, rămăseseră pironiţi pe scaunele

de bucătărie, în faţa primitivei mese de stejar pe care o ciopliseră singuri cu securile, în vreme ce mica feştilă ce-i lumina proiecta pe piatra afumată a pereţilor umbrele lor de coloşi.

— Totuşi, tată, spunea Petit-Da, lumea merge înainte şi nu se poate să te opreşti locului.

Morfain făcu să se zguduie masa cea grea cu o lovitură de pumn.

— Eu am trăit aţa cum a trăit tatăl meu, şi datoria voastră era să trăiţi tot aşa cum trăieşte tatăl vostru.

În mod obişnuit, cei doi bărbaţi nu schimbau patru cuvinte într-o zi întreagă. Dar, de câtva timp, se aşternuse între ei o atmosferă neplăcută şi, deşi făceau amândoi totul ca să le evite, izbucneau uneori certuri şi explicaţii mai dure. Feciorul lui Morfain ştia să citească şi să scrie şi era din ce în ce mai mult pătruns de transformările ce se petreceau în jur şi care ajungeau ca un suflu vag chiar până în adâncul strungilor muntelui. Şi tatăl, stăpânit de încăpăţânarea şi orgoliul lui de a nu fi decât simplu muncitor de nădejde, al cărui efort fizic era suficient ca să îmblânzească focul şi să stăpânească fierul, se înfuria şi era cuprins de amărăciune, socotind că neamul lui degenera din pricina acestei ştiinţe şi acestor concepţii noi care i se păreau de-a dreptul inutile.

— Dacă sora ta nu ar fi citit cărţi şi nu s-ar fi preocupat prea mult de ceea ce se petrecea colo, jos, ar fi rămas încă multă vreme alături de noi... Oh, oraşul ăsta nou, oraşul ăsta blestemat, care ne-a luat-o!

De data aceasta, pumnul lui nu se mai prăvăli asupra mesei, ci se-ndreptă, prin uşa întredeschisă care lăsa să se întrevadă bezna neagră a nopţii, către Crêcherie, ale cărei lumini scânteiau ca nişte stele în josul pantei stâncoase.

Plin de respect, Petit-Da nu mai scotea un cuvânt, cu sufletul tulburat de altminteri, fiindcă ştia că tată-su era supărat pe el de când îl întâlnise cu Honorine, fiica lui

Caffiaux, cârciumarul. Honorine, micuţă de statură, brunetă şi cu pielea feţei subţire, stăpânită tot timpul de o veselie şi vioiciune fără margini, se îndrăgosti de acest uriaş blând, care găsise la rândul lui că-i o fată pe placul său. Şi-n explicaţia din seara aceasta, care avea loc între tată şi fiu, în realitate era vorba despre Honorine. Furtuna, pe care Petit-Da o aştepta de atâta vreme, avea să se dezlănţuie până la urmă.

— Şi tu, întrebă pe neaşteptate Morfain, când ai de gând să-ţi iei zborul din casă?

Gândul acesta al despărţirii păru să-l tulbure pe Petit-Da.

— Pentru ce, tată, vrei să-mi iau zborul?

— Ehei, când există o fată în joc, apăi nu pot să se nască decât certuri şi dezbinări... Şi apoi, ce fată ţi-ai mai ales şi tu! Îţi închipui barem că au să vrea să ţi-o dea, că-i bine să se facă asemenea căsătorii, prin care se amestecă sângele boieresc cu al nostru? Ehei, băiete, toate lucrurile sunt acum de-a-ndoaselea, de parcă ar fi sfârşitul lumii... Am trăit prea mult, asta e.

Luându-l cu binişorul, plin de duioşie, feciorul lui Morfain se strădui să-şi potolească tatăl. Nu nega câtuşi de puţin dragostea lui pentru Honorine. Numai că vorbea despre lucrurile acestea cu multă cumpătare, hotărât să aştepte răbdător atâta vreme cât va trebui. O să vadă el mai târziu ce avea de făcut. Şi apoi, ce rău vedea în asta, ca atunci când se-ntâlneau, el şi cu tânăra fată, să-şi spună unul altuia un „bună ziua” prietenesc? Dacă nu făceau parte din aceeaşi lume, asta nu-i împiedica absolut deloc să se placă. Şi chiar dacă vor ajunge să-şi amestece puţin sângele, lucrul acesta nu ar avea decât o parte bună, faptul că diferitele categorii de oameni ar ajunge să se cunoască şi prin aşa ceva să se iubească mai mult...

Dar, sufocat de mânia şi amărăciunea care se revărsau în sufletul lui, Morfain se sculă dintr-odată şi spuse, însoţindu-şi vorbele cu un gest plin de măreţie şi tragism, sub

plafonul din stâncă, pe care aproape că-l atingea cu fruntea:

— Du-te, du-te imediat că ai să vrei să pleci… Fă ca şi sor-tă, scuipă peste tot ceea ce ar trebui respectat, azvârlă-te în destrăbălări şi-n nebunii. Nu mai sunteţi copiii mei, nu vă mai recunosc, cineva v-a schimbat… Şi să mă lăsaţi singur, în borta asta sălbatică, unde sper din toată inima că stâncile astea au să se prăbuşească până la urmă peste mine şi-au să mă zdrobească!

Sosind în dreptul uşii, Luc se oprise-n prag şi auzise aceste ultime cuvinte. Şi se simţi profund impresionat, fiindcă avea o stimă deosebită pentru Morfain. Încercă un timp să-i dea unele sfaturi. Dar Morfain, de când intrase pe uşă ceea ce numea el stăpânul, îşi ascunsese înlăuntrul fiinţei pricinile de supărare pentru a nu mai fi în aparenţă decât muncitorul ascultător, subordonatul supus, care ascultă dispoziţiile şefului. Nici măcar nu-şi permitea să-l judece pe Luc, principala pricină a tuturor acestor fapte îngrozitoare ce răscoliseră întreaga regiune şi de pe urma cărora suferea şi Morfain. Bătrânul socotea mai cu seamă că patronii trebuiau să rămână stăpânii care să acţioneze după cum îi tăia capul, în vreme ce muncitorilor le revenea numai rolul să fie oameni cinstiţi, care să-şi facă treaba aşa cum o făcuseră din moşi-strămoşi.

— Să nu vă fie cu supărare, domnule Luc, dacă am şi eu aşa, părerile mele, şi dacă mă mai stropşesc şi eu la câte cineva, dacă se-ncontrează cu mine. Treaba asta mi se-ntâmplă foarte rar, c-apoi ştiţi că eu sunt prea slobod la gură… Da’ să fiţi fără grijă, că şi dacă mă mai oţărăsc şi eu oleacă, asta nu pricinuieşte niciun neajuns la lucru, unde am tot timpul un ochi treaz, şi nu se scoate nicio şarjă fără să fiu de faţă… C-apoi, nu-i aşa, când eşti necăjit, parcă lucrezi şi mai dihai, ca să-ţi treacă supărarea.

Apoi, cum Luc se străduia să aştearnă iar liniştea în sânul acestei familii pustiite de transformările al căror apostol se

făcuse, maistrul turnător fu pe punctul să se înfurie din nou.

— Nu, nu! mi-ajunge, nu mai vreau să aud nimic! Dacă aţi urcat până aci, domnule Luc, numai ca să-mi vorbiţi de Ma-Bleue, apoi v-aţi irosit forţele pe degeaba, fiindcă n-o să faceţi nimic altceva decât că o să încurcaţi lucrurile şi mai mult. Ea n-are decât să stea acolo unde se află, iar eu rămân aici, la mine!

Şi, dorind să schimbe subiectul conversaţiei, trecu pe neaşteptate la altceva şi îi dădu o veste neplăcută, care contribuia în mare măsură la proasta lui dispoziţie.

— Aş fi coborât, fără doar şi poate, de îndată, ca să va spun c-am fost în dimineaţa asta la mina şi că ni s-a irosit orice nădejde să descoperim acolo vreun filon nou de minereu, la fel de bogat ca altădată... După mine, ar fi trebuit să-l găsim negreşit acolo, în fundul galeriei, pe direcţia pe care spusesem să se meargă... Dar ce să facem? Parcă a azvârlit cineva un blestem peste tot ce facem, fiindcă ori încotro pornim, nimic nu ne izbândeşte.

Cuvintele acestea răsunară în sufletul lui Luc întocmai ca un dangăt de clopot cu care înmormânta marile speranţe ce şi le făcuse. Morfain îl aducea la disperare, de parcă ar fi văzut în el ultimul supravieţuitor în stare să dea mărturie asupra unei lumi dispărute, cu capul lui enorm, cu pielea feţei întinsă, roasă şi-nroşită de foc, cu ochii arşi de flacără şi gura chinuită, de culoarea roşie-arămie pe care ţi-o da dogoarea cuptoarelor. Şi Luc plecă de acolo, coborî din nou poteca muntelui, copleşit de o tristeţe şi mai adâncă, întrebându-se pe ce mormane uriaşe de ruine, care sporeau Iară încetare de la o zi la alta, ar fi trebuit până la urmă să-şi întemeieze oraşul.

Chiar şi la Crêcherie, în atmosfera atât de intimă, de calmă şi de duioasă pe care o întreţinea Sœurette, Luc găsea pricini de descurajare. Ea continua să primească pe abatele Marle, pe institutorul Hermeline şi pe doctorul Novarre şi ţinea morţiş să aibă de asemenea printre

musafirii din zilele acelea şi pe prietenul ei, Luc, împreună cu care să dejuneze, încât el nu îndrăznea niciodată să refuze invitaţia, în pofida indispoziţiei ascunse ce i-o stârneau neîncetatele dispute ale institutorului şi ale preotului. Suflet curat, Sœurette nu suferea din pricina aceasta şi credea că îl interesează, în vreme ce Jordan, înfofolit în păturile lui, meditând la vreo experienţă începută, părea că ascultă cu un zâmbet palid.

Şi, într-o marţi, isprăvind masa, se petrecu în micul salon una dintre cele mai neplăcute scene. Hermeline se pornise împotriva lui Luc, în legătură cu felul cum se făcea instruirea la Crêcherie, instruire care se baza pe studiu intercalat cu numeroase ore petrecute în atelierele de ucenicie, precum şi cu recreaţii prelungi. Această şcoală nouă, unde se urmau cursuri după o metodă diametral opusă celei pe care o folosea el, îi răpise aproape toţi elevii, ceea ce Hermeline nu trecea cu vederea atât de uşor. Şi faţa lui colţuroasă, cu fruntea osoasă şi buzele subţiri, se îngălbenea de o mânie pe care zadarnic încerca să şi-o înăbuşe, la ideea că s-ar putea să se creadă într-un alt adevăr decât acela al său.

— Ar mai fi cum ar mai fi faptul că băieţii ăştia şi fetele astea sunt instruiţi claie peste grămadă, deşi faptul în sine nu mi se pare deloc un lucru curat. Şcolarii au încă de pe acum destule deprinderi rele şi o imaginaţie diabolică, asta chiar când sunt separaţi pe sexe, fără să mai vorbim când se găseşte cineva care să conceapă extraordinara idee de a-i uni pentru a le aţâţa instinctele şi a-i face să se strice şi mai mult împreună. Trebuie că e foarte drăguţ să vezi micile lor jocuri, prin colţurile încăperii, încă de când merg în patru labe... Dar ceea ce-i cu totul şi cu totul inadmisibil este felul în care disciplina ajunge o simplă plăsmuire a imaginaţiei, din moment ce se face apel la personalitatea acestor copii şi sunt lăsaţi să se conducă liber consimţit, potrivii plăcerii lor. Nu mi-aţi spus că fiecare elev îţi

urmează drumul lui în viaţă, se consacră studiului care-i place şi rămâne la latitudinea lui să-şi aleagă lecţia asupra căreia să discute? Numiţi aşa ceva a declanşa energii... Şi apoi, ce fel de studii sunt acelea unde jocul se intercalează mereu cu ele, unde tratatele vechi sunt dispreţuite, unde cuvântul profesorului nu mai este literă de evanghelie şi unde timpul care nu se petrece în aer liber e folosit în ateliere, rindeluind lemnul sau pilind fierul? Bineînţeles că o meserie manuală e bună de învăţat, dar vine vremea pentru toate, şi ar fi mai bine să începeţi totuşi prin a face să intre în capotele greoaie ale acestor puturoşi mai multă gramatică şi mai multă aritmetică, nu lovituri de ciocan!

Luc renunţase să mai discute, plictisit să se tot izbească de această intransigenţă de om cu idei exclusiviste, de catolic bătăios, care decreta că la baza progresului se află dogma, dintre zidurile căreia nu voia nici în ruptul capului să mai iasă. Şi se mulţumi să răspundă foarte calm:

— Da, credem că e necesar să facem ca munca să devină atrăgătoare, că trebuie să schimbăm metodele învechite de studiu cu lecţii legate de viaţă, şi scopul nostru este acela de a crea înainte de toate oameni cu voinţă şi caracter.

La auzul acestor vorbe, Hermeline izbucni:

— Ei bine! Ştiţi ce o să faceţi până la urmă? O să creaţi nişte declasaţi şi nişte revoltaţi. Nu există decât o singură cale de a dărui adevăraţi cetăţeni: aceea de a-i confecţiona special după tiparele pe care le vrea statul, aşa cum îi trebuie lui pentru a-i asigura puterea şi gloria. De aici, necesitatea unei instruiri disciplinate, identice în întreaga ţară, şi care să pregătească după programele recunoscute ca fiind cele mai bune pe muncitorii, pe liber-profesioniştii şi pe funcţionarii de care are statul nevoie. Nu există certitudine posibilă, în afara autorităţii... Desigur, mi-am dezvăluit cu prilejul acesta propriile mele convingeri, sunt republican get-beget, liber-cugetător şi ateu. Sper că nimeni nu va fi de acord să vadă în mine un spirit retrograd

şi, totuşi, instruirea pe care le-o daţi dumneavoastră şi educaţia pe care le-o faceţi dumneavoastră, după cum se spune, anarhistă, mă scot din fire, pentru că prin ele, peste nicio jumătate de secol măcar, nu vor mai exista nici cetăţeni, nici soldaţi, nici naţiuni…

Da, da, n-am încredere că din oamenii dumneavoastră liberi o să puteţi face vreodată soldaţi şi, oare, cum o să se poată apăra patria, în caz de război?

— Bineînţeles că, în caz de război, patria va trebui apărată, spuse Luc, fără să-şi piardă câtuşi de puţin cumpătul. Dar la ce au să mai folosească, într-o bună zi, nişte soldaţi, dacă nu vor mai exista războaie? Afirmaţi aceleaşi lucruri ca şi căpitanul Jollivet în *Journal de Beauclair,* atunci când ne acuză că am fi nişte trădători fără de patrie.

Această ironie puţin cam răutăcioasă ajunse până la urmă să-l aducă la exasperare pe Hermeline.

— Căpitanul Jollivet este un imbecil pe care-l dispreţuiesc. Dar asta nu înseamnă că-i mai puţin adevărat faptul că pregătiţi o generaţie depravată, pornită să declanşeze o rebeliune împotriva statului, şi care va duce în mod sigur republica la cele mai grave catastrofe.

— Cu alte cuvinte libertatea, adevărul şi dreptatea, toate sunt catastrofe, spuse Luc zâmbind din nou.

Dar Hermeline continua pe acelaşi ton, prezentând un tablou îngrozitor al societăţii de mâine, în cazul în care şcolile încetau să mai formeze nişte cetăţeni adevăraţi, după anumite tipare, instruiţi cu toţii în aşa fel încât să slujească unei republici aşa cum o vedea el, autoritară şi centralistă; era nevoie să se instituie mai multă disciplină în politică, să se administreze treburile cu o mână de fier şi statul să devină mai suveran, întrucât necuviinţele şi dezordinea duceau deopotrivă către cel mai mare dezmăţ fizic şi moral. La auzul acestor cuvinte, abatele Marle, care asculta încuviinţând din cap, nu putu rezista tentaţiei şi

exclamă deodată:

— Ah! câtă dreptate aveţi şi cât de bine aţi vorbit!

Faţa lui lăbărţată, cu trăsături neregulate din pricina nasului proeminent şi puternic, degaja o furie cumplită împotriva societăţii care se năştea sub ochii lor şi unde simţea că Dumnezeu era condamnat să devină aproape o simplă relicvă, un idol aparţinând unei religii moarte. El însuşi, în fiecare duminica, cu prilejul predicilor pe care le ţinea, aducea mereu aceleaşi acuzaţii şi profetiza mereu aceleaşi dezastre. Dar oamenii nu-l mai ascultau câtuşi de puţin, biserica lui se golea în fiecare zi mai mult şi abatele simţea din pricina aceasta o mare durere, pe care n-o mărturisea nimănui, izolându-se din ce în ce mai mult de lume şi găsind numai o singura consolare: în dogmele lui marginile. Niciodată nu se arătase o fiinţă mai potrivită pentru profesia aleasă, ca să ne exprimăm după tipicul şi buchea cărţilor, niciodată nu-şi îndeplinise mai conştiincios şi mai sever penitenţele, ca şi cum această lume burgheză, a cărei putreziciune încerca s-o ascundă sub mantaua religiei, ar fi putut într-adevăr să fie acoperită printr-o simplă atitudine de om cumsecade. Şi spunea că în ziua în care biserica lui s-ar prăbuşi, el va fi la altar şi va sfârşi sub ruine ultima liturghie.

— E foarte adevărat că din pricina acestor fete şi băieţi, care sunt crescuţi împreună, se apropie domnia lui Satan, ceea ce face ca toate patimile rele să fie dezlănţuite şi autoritatea distrusă, aşa că n-ar mira pe nimeni ca regatul lui Dumnezeu să ajungă din nou la pământ, la fel ca pe vremea păgânilor... Tabloul pe care l-aţi zugrăvit adineauri corespunde atât de mult adevărului, încât nici nu mai ştiu ce aş mai putea să adaug la el, ca să-l fac şi mai convingător.

Stânjenit că era lăudat în felul acesta de către preot, cu care nu se înţelegea câtuşi de puţin, institutorul amuţise dintr-odată, privind cu ochii pierduţi în depărtare peluzele

parcului, ca şi cum nu l-ar fi auzit ce spunea.

— Dar, urmă abatele Marle, mai mult chiar decât această instruire imorală care se dă aici, în şcolile dumneavoastră, există un lucru pe care nu pot să-l iert nici în ruptul capului, faptul că l-aţi izgonit pe Dumnezeu din viaţă şi că, într-un mod vădit intenţionat, v-aţi făcut că uitaţi să puneţi în mijlocul oraşului vostru nou, printre atâtea construcţii frumoase şi utile, temeliile unei biserici… Pretindeţi, aşadar, să trăiţi fără Dumnezeu? Până acum, niciun stat n-a putut să se lipsească de aşa ceva, şi o religie a fost întotdeauna necesară pentru cârmuirea oamenilor.

— Nu pretind nimic, răspunse Luc. Fiecare om este liber în credinţa lui, şi dacă nu s-a construit nicio biserică până acum, înseamnă că niciunul dintre noi n-a simţit nevoia s-o facă. Dar s-ar putea foarte bine să se construiască una, în eventualitatea în care s-ar găsi credincioşi pentru a o umple, întotdeauna va fi permis oricărui grup de cetăţeni să se adune pentru a-şi îndeplini orice dorinţă de acest gen. Dar în ceea ce priveşte necesitatea unei religii, aceasta este într-adevăr, întocmai cum aţi spus, foarte reală, atunci când se intenţionează să se ţină oamenii în frâu. Dar noi nu dorim să-i ţinem frâu, vrem, dimpotrivă, să trăiască liberi, într-o societate liberă… Prin urmare, vedeţi, domnule abate, că nu noi suntem aceia care distrugem catolicismul, ci se distruge el însuşi, moare încetul cu încetul, de acea moarte buna de care mor în mod absolut necesar toate religiile, după ce şi-au îndeplinit sarcina lor la vremea respectivă şi într-un anumit moment din evoluţia fireasca a omenirii. Ştiinţa înlătură una câte una dogmele şi o nouă credinţa s-a născut şi va cuceri lumea. La ce bun atunci o biserică de orice fel la Crêcherie, din moment ce aceia care există în Beauclair a devenit de pe acum prea mare pentru numărul de oameni care-o frecventează şi arată din ce în ce mai pustie, până când, într-una dintre zilele acestea, se va prăbuşi cu totul?

Poarte palid, preotul nu înţelese şi nu vru să înţeleagă. Se mulţumi să repete, cât încăpăţânarea credinciosului care-şi bazează forţele pe simple afirmaţii goale, fără niciun fel de raţionamente sau probe:

— Dacă Dumnezeu nu este cu voi, atunci înfrângerea voastră e sigură; ascultaţi-mă pe mine, construiţi o biserică.

Hermeline nu mai putu să se stăpânească multă vreme. Elogiile pe care i le adusese preotul îl sufocau şi, mai cu seamă, această concluzie cu privire la necesitatea unei religii îl făcu să-şi iasă din sărite. Strigă în gura mare:

— Hei! Hei! Aşa ceva nu se poate, domnule abate! Fără biserică! Bineînţeles, nu fac o taină din faptul că aici, la Crêcherie, lucrurile nu se desfăşoară câtuşi de puţin în armonie cu gusturile mele. Dar, dacă există vreuna dintre aceste stări de lucruri pe care o aprob, este faptul că s-a renunţat într-adevăr la practicarea oricărui fel de cult ce există-n statul nostru… să se ţină-n frâu oamenii, cu asta sunt de acord, dar nu preoţii din bisericile lor să fie aceia care să-i ţină în frâu pe oameni, ci noi, cetăţenii, din primăriile noastre. Bisericile se vor transforma în grânare pentru populaţie, hambare pentru păstrat în ele recoltele.

Şi, în momentul în care abatele Marle se supără, spunând că nu va tolera nici în ruptul capului să se pronunţe în prezenţa lui cuvinte nelegiuite, disputa deveni atât de violentă, încât doctorul Novarre trebui să intervină, ca de obicei. Până arunci, ascultase cu aerul lui discret, întocmai ca un om foarte blajin şi un pic sceptic, care nu se tulbura câtuşi de puţin pentru un simplu schimb de cuvinte, chiar dacă avea loc pe tonul cel mai violent cu putinţă în lumea aceasta. Dar avu impresia, pe bună dreptate, că Sœurette începea să nu se mai simtă bine.

— Lăsaţi, lăsaţi, doar aţi ajuns într-un fel la un acord, din moment ce amândoi găsiţi, fiecare-n felul lui, o întrebuinţare localului bisericii… Şi abatele o să-şi poată spune mereu acolo liturghia, chiar dacă-n anii de mare

belşug va renunţa la câte un colţişor din biserică, pentru a face loc roadelor pământului. Bunul Dumnezeu, oricărei religii ar aparţine, nu ar spune ba!

Apoi vorbi despre un soi nou de trandafir pe care reuşise să-l obţină de curând, un trandafir foarte alb, de o albeaţă imaculată, aprins în mijloc de o flacără roşie. Adusese din acesta un buchet, şi Sœurette îl aşezase pe masă, într-o vază, şi-l privea, devenind din nou surâzătoare la vederea acestei revărsări de gingăşie şi parfum suav, păstrând cu toate acestea o oarecare oboseala şi tristeţe în ochi, din pricina violenţei la care ajungeau discuţiile musafirilor, cu prilejul prânzurilor pe care le oferea în fiecare marţi. Dacă vor continua în felul acesta, nu peste mult timp vor ajunge să nu mai poată nici să se vadă.

Abia atunci Jordan ieşi din visarea lui. Avusese tot timpul un aer atent, ca şi cum ar fi ascultat cu interes vorbele celorlalţi. Dar fraza pe care o rosti arătă cât de departe zburau gândurile lui:

— Ştiţi că, în America, un savant, specialist în domeniul electricităţii, a reuşit de curând să înmagazineze o cantitate de căldură solară suficientă pentru a produce energie electrică?

Când Luc rămase singur cu cei doi fraţi Jordan, între ei se aşternu o tăcere adâncă. Ideea că oamenii săraci se sfâşiau între ei, că încercau să se distrugă unii pe alţii, în goana lor oarbă după fericire, îi zdrobea inima tânărului. Cu vremea, văzând câtă trudă trebuia să depună pentru a realiza bunăstarea tuturor, câtă muncă şi câte sacrificii în mijlocul nemulţumirii şi revoltelor tocmai ale acelora pe care voia să-i salveze, era cuprins în anumite momente de descurajare, pe care nu o mărturisea încă, dar care îi frângea trupul şi sufletul şi-l făcea să simtă o oboseală cumplită, ca după un efort inutil. Pentru o clipă, voinţa lui aproape că era dată peste cap, ba ajunsese chiar pe punctul să şi-o piardă cu totul.

Şi-n ziua aceea izbucni dinlăuntrul fiinţei lui acelaşi strigat plin de năduf:

— Dar oamenii ăştia nu mă iubesc! Dacă m-ar fi iubit, totul ar fi rodit, totul ar fi crescut şi ar fi triumfat sub soare!

La câteva zile după scena aceasta, într-o dimineaţă de toamnă, de cu zori, Sœurette primi în inimă o lovitura groaznică, al cărei şoc îl resimţi multă vreme. Surpriza mai cu seama îi pricinui o adâncă tulburare sufletească. Avea obiceiul să se scoale foarte devreme şi să se ducă să vadă cum merg treburile la o lăptărie înfiinţată special pentru copiii de la creşele pe care le conducea, când îi trecu prin minte, în vreme ce mergea de-a lungul zidului în trepte care ducea către pavilionul ocupat de Luc, să arunce o privire înspre drumul dinspre Combettes, dominat de terasa pe care se afla. Şi chiar în clipa aceea, uşa dinspre drum a pavilionului se crăpase puţintel şi Sœurette văzu strecurându-se încetişor afara o femeie, o umbră uşoară de femeie, care se topi aproape numaidecât în ceaţa trandafirie a dimineţii. Dar fusese de ajuns ca să recunoască silueta aceea foarte fină şi suplă, de un farmec atât de desăvârşit, încât părea ca se topeşte ziua-n amiaza mare, întocmai ca o nălucă de o infinită gingăşie. Era Josine, care ieşea de la Luc, şi ca să poată ieşi astfel la răsăritul soarelui, însemna că-şi petrecuse noaptea acolo.

De când Ragu părăsise uzina de la Crêcherie, în nopţile când era liberă, Josine se mai întorcea din când în când, ca să-l întâlnească în felul acesta pe Luc. Dar în noaptea aceea venise ca să-i spună că n-o să mai poată proceda la fel, din pricina că-i era teamă să nu fie surprinsă de vecinele care o spionau şi-o pândeau ori de câte ori ieşea din casă. Apoi, ghidul de a minţi şi de a se ascunde, atunci când nu făcea nimic altceva decât să se dăruiască idolului ei, ajunsese până la urmă să-i fie într-asemenea măsură de penibil, încât ar fi preferat mai curând să aştepte până în momentul când şi-ar îi putut striga dragostea ziua-n amiaza mare. Luc

înţelesese şi se resemnase. Dar ce noapte de mângâieri, întretăiată cu momente de disperare, şi ce despărţire dureroasă la primele licăriri ale zorilor; se înlănţuiseră pentru ultima oară într-un sărut fără sfârşit şi schimbaseră atâtea jurăminte, încât se făcuse lumină de-a binelea când Josine putuse în cele din urmă să se smulgă din braţele lui. Şi aburul cald ce se ridica din pământul reavăn al dimineţii îi învăluise puţin câte puţin paşii care se depărtau.

Josine petrecând o noapte la Luc, Josine ieşind de la Luc în zori, odată cu răsăritul soarelui! Această bruscă revelaţie făcu să se dezlănţuie în sufletul Sœurettei o catastrofă de o intensitate colosală. Se oprise deodată, ţintuită locului, ca şi cum pământul i s-ar fi deschis înaintea picioarelor. Era cuprinsă de o asemenea tulburare, se simţea atât de agitată şi răvăşită de zgomotul vijeliei ce-i vâjâia prin creier, încât totul se-nvâltora în sufletul său, nu mai era capabilă să-ncerce nicio senzaţie limpede, nu mai putea să găsească nicio justificare lucrurilor. Şi nu-şi mai continuă drumul, uită că se ducea la lăptărie ca să dea anumite dispoziţii. Deodată, răsucindu-se pe călcâie, începu să fugă înapoi pe drumul pe care venise, alergă într-un suflet acasă, urcă într-o goană nebună treptele ce duceau spre camera ei şi se închise acolo, răsucind cheia în broască. Se aruncă pe patul încă desfăcut, acoperindu-şi cu amândouă mâinile ochii şi urechile, ca şi cum ar fi vrut să nu mai vadă şi să nu mai audă nimic. Nu plângea, nu ştia încă pe ce lume se află, se simţea numai şi numai pradă unei imense dezolări, amestecată cu o groază fără margini.

Pentru ce oare suferea în halul ăsta şi îşi simţea întreaga fiinţă sfâşiată? Crezuse doar până acum că nu e nimic altceva decât o prietenie, e drept, foarte strânsă şi plină de duioşie, între ea şi Luc, şi se considerase într-un fel discipolul şi ajutorul lui, devotată până la pasiune operei de dreptate şi fericire a oamenilor pe care visa el să o împlinească. Când se afla în preajma lui, nici prin gând nu-i

trecea altceva decât să guste delicioasa satisfacţie pe care i-o dădea blândeţea unei înfrăţiri statornicite între sufletele lor şi niciodată până acum nu încercase, măcar în treacăt, vreun alt fel de fior. Şi uite că acum ardea toată, era zguduită de o febră cumplită, pentru că o chinuia îngrozitor imaginea acestei femei străine, care-şi petrecuse noaptea acolo, neieşind din pavilion decât dimineaţa, şi era conştientă de faptul că de aici înainte gândul acesta o va tortura îngrozitor. Îl iubea prin urmare, îl dorea prin urmare pe Luc? Şi îşi dădea seama în clipa aceea, din nenorocire, că acum era prea târziu ca să mai încerce măcar să se facă iubită. Aceasta era, din păcate, marea catastrofă; faptul de a-şi da seama că ea însăşi iubea în condiţii atât de cumplite, când o alta îi luase locul, alungând-o din această inimă unde ar fi putut să se instaleze fără doar şi poate ca o regină adorată şi atotputernică. Restul nimic nu mai conta, ca şi cum dragostea ei se născuse şi crescuse fără ca ea să-şi dea seama de lucrul acesta, candidă încă la treizeci de ani şi complet fericită până atunci de intimitatea atât de plăcută în care trăiau, nesimţind câtuşi de puţin imboldurile vreunei dorinţe de o mai strânsă posesiune. Lacrimile veniră, în sfârşit, şi izbucni într-un hohot de plâns din pricina brutalităţii faptului acum împlinit şi din cauza acestui neaşteptat obstacol care se ridica între ea şi bărbatul căruia i se dăruise pe de-a întregul, fără ca totuşi el s-o ştie. Aceasta era, în mod cert, situaţia, numai Luc singur exista pentru ea, ce-i mai rămânea de făcut, cum să-i câştige dragostea. Căci i se părea de-a dreptul imposibil să nu fie iubită, din moment ce iubea şi nu va conteni niciodată să-l iubească. Acum, când dragostea striga în sufletul sau şi îi sfâşia inima, nici n-ar mai putea să trăiască dacă iubirea nu i-ar fi fost împărţită şi nu ar fi alinat-o ca un balsam răcoritor. Şi se zbătea neputincioasă, gândurile i se învălmăşeau în cap, trecea de la o hotărâre la alta, întocmai ca o femeie matură acum, dar rămasă încă la

capricii de copil şi azvârlită pe neaşteptate în faţa realităţilor cumplite ale vieţii.

Multă vreme trebui să stea astfel, cu faţa-n pernă, şi să se consume cu tot felul de gânduri. Soarele se ridicase pe cer şi dimineaţa trecea fără ca Sœurette să fi găsit vreo soluţie practică, în tulburarea mereu crescândă de care era cuprinsă. Frământa în minte întruna aceeaşi şi aceeaşi întrebare, devenită un fel de obsesie: cum să facă să-i spună că-l iubeşte pentru ca şi el, la rândul lui, s-o iubească? Şi dintr-odată, în faţa ochilor i se ivi imaginea fratelui său. Lui, fratelui său, trebuia să i se destăinuie, pentru că numai el singur pe lume o cunoştea, ştia bine că inima ei nu cunoscuse nicicând minciuna. Era bărbat, ar înţelege cu siguranţă şi ar învăţa-o ce ai de făcut atunci când simţi nevoia să fii fericit. De îndată, fără să mai stea o clipă pe gânduri, sări din pat şi coborî în graba spre laborator, ca un copil ce a găsit soluţia pentru îndepărtarea marii mâhniri de care era cuprins.

Chiar în dimineaţa aceea, Jordan suferise un eşec dezastruos. De luni de zile trăise cu impresia că a găsit mijlocul de a transporta energia electrică într-un mod economicos şi-n condiţii perfecte de siguranţă. Ar fi ars cărbunele încă de la ieşirea lui din puţul de mină şi ar fi transportat energia electrică rezultată fără niciun fel de pierdere, ceea ce ar fi scăzut preţul de cost în chip considerabil. Rezolvarea acestei probleme îi irosise patru ani de cercetări, cu toate momentele grele de indispoziţie prin care trecea fiinţa lui pirpirie. Îşi utiliza cât se putea mai bine forţele de muncă şi sănătatea lui şubrezită, dormind mult, înfăşurat în nelipsitele-i pleduri şi folosindu-şi în mod metodic puţinele, ore pe care le smulgea de la natura care fusese vitregă cu el. Şi ajungea chiar să depună o muncă formidabilă, storcând partea cea mai bună din acest fruct sterp care era plăpândul lui trup. Sœurette şi cu Luc îi ascunseseră criza nenorocită prin care trecea uzina de la

Crêcherie, pentru a nu-l tulbura. Şi el credea că totul merge bine; era, de altminteri, incapabil să-şi dea seama de evenimentele ce se petreceau în jurul lui şi cu atât mai puţin să se intereseze de ele, stând tot timpul închis în laboratorul lui, absorbit complet de experienţele pe care le întreprindea, singurul lucru care-l interesa pe lume. Şi iată că, astăzi chiar, se aşezase la lucru dis-de-dimineaţă, simţindu-se cu mintea limpede şi vrând să profite de această stare de lucruri pentru o ultimă experienţă. Cu toate acestea, eşuase într-un mod definitiv, fiindcă se izbea de un obstacol neprevăzut, vreo eroare de calcul sau vreun mic amănunt neglijat, care lua pe neaşteptate o importanţă imensă, nimicindu-i munca şi dându-l îndărăt spre necunoscut în activitatea ce o desfăşura pentru a găsi soluţia cea mai bună în realizarea cuptoarelor lui electrice.

Faptul acesta reprezenta o adevărată catastrofă. Atâta muncă investită fără a se ajunge la nişte rezultate productive, atâta muncă pe care trebuia de acum înainte s-o ia de la capăt! Când sora lui intră, se afla în mijlocul camerei imense şi pustii, pregătindu-se să se înfăşoare din nou în pledurile lui, pentru a se lungi în fotoliul adânc, unde îşi petrecea ceasuri îndelungate. Jordan asistase la eşecul experienţelor lui cu fruntea senină, ca un adevărat bărbat hotărât, pe care nimic nu-l descurajează; totuşi, când o văzu pe Sœurette atât de palidă şi pierdută, se nelinişti.

— Dar ce s-a întâmplat, draga mea? Eşti suferindă?

Sœurette nu se jena câtuşi de puţin de fratele ei. Îi spuse fără nicio ezitare, ca o fată simplă, a cărei inimă se deschide spontan şi cu sinceritate:

— S-a întâmplat, frăţioare dragă, că îl iubesc pe Luc şi el nu mă iubeşte. Sunt foarte nenorocită.

Şi, cu aerul ei deschis şi candid, îi povesti toată întâmplarea: cum o văzuse pe Josine ieşind de la Luc şi cum încercase în inimă o durere atât de cumplită, încât alergase la el, simţind nevoia să fie consolată şi tămăduita. Îl iubea

pe Luc şi Luc nu o iubea, asta-i tot.

Jordan o asculta stupefiat, ca şi cum i-ar fi povestit despre cine ştie ce cataclism extraordinar, ivit pe neaşteptate în faţa ochilor ei.

— Îl iubeşti pe Luc, îl iubeşti pe Luc!

Era îndrăgostită, pentru ce oare era îndrăgostită? Îl uluia faptul că această soră adorată, pe care o văzuse mereu în preajma lui, ca pe o adevărată umbră, era îndrăgostită. Nu se gândise niciodată că ea poate fi în stare să se îndrăgostească şi, mai cu seamă, să fie nenorocită din pricina aceasta. Era o necesitate de care nu avea nici habar, o lume în care nu pătrunsese vreodată. Încurcătura lui devenea la fel de mare ca şi a Sœurettei, fiindcă şi el era la fel de nevinovat şi de o ignoranţă totală în această problemă ca şi soră-sa.

— Ah, spune-mi, scumpul meu frate, pentru ce Luc o iubeşte pe Josine şi pentru ce nu mă iubeşte pe mine?

Sœurette îşi înlănţuise braţele în jurul gâtului fratelui său şi plângea în hohote acum, cu capul pe umărul lui, cuprinsă de o durere care-l aducea pe Jordan la disperare. Ce putea oare să-i spună pentru a o lămuri şi pentru a o consola?

— Eu nu ştiu, surioară dragă, nu ştiu. Fără îndoială că iubeşte fiindcă o iubeşte. Nu cred că are alt motiv… Poate că te-ar fi iubit, dacă te-ar fi cunoscut mai înainte de a o fi cunoscut pe ea!

Şi, de fapt, acesta era chiar adevărul adevărat. Luc o iubea pe Josine fiindcă vedea în ea prima femeie în care întâlnise laolaltă dragostea, graţia şi pasiunea şi pentru că o descoperise scufundată în suferinţă, ceea ce stimulează sensibilitatea sufletului. Şi apoi, poseda acea frumuseţe pe care ţi-o dăruieşte fiorul divin al dorinţei, aducea în faţa ochilor fiinţa voluptuoasa şi fertilă, prin care lumea devine veşnică.

— Dar, scumpul meu frate, m-a cunoscut înaintea ei, pentru ce nu m-a iubit pe mine prima?

Jordan, pe care aceste întrebări capricioase îl puneau într-o încurcătură din ce în ce mai mare, căuta plin de îngrijorare să găsească răspunsuri cât mai delicate şi mai bune, în naivitatea lui.

— Probabil pentru că a trăit aici ca un prieten, ca un frate. A devenit fratele tău.

O privea cât de mult se asemăna cu el, atât de subţire şi de plăpândă, cu figura ei inexpresivă, şi de data aceasta nu-i spunea tot adevărul în faţa. Nu era câtuşi de puţin făcută pentru dragoste, prea palidă, mereu îmbrăcata în negru, cu un aer drăgălaş, foarte blând şi foarte bun, dar nespus de trista, aşa cum sunt toate fiinţele tăcute şi devotate. Cu siguranţă că nu însemnase niciodată pentru Luc decât o femeie inteligentă, binefăcătoare şi cu intenţii frumoase faţă de cei din jurul ei.

— Trebuie să înţelegi, scumpa mea surioară, că dacă a devenit într-un anumit fel fratele tău, întocmai ca şi mine, nu poate să te iubească şi pe tine cu aceeaşi dragoste cu care o iubeşte pe Josine. E ceva care i-a pătruns în suflet. Dar te iubeşte totuşi mult, te iubeşte foarte mult, tot atât cât te iubesc şi eu.

Vorbele acestea o revoltară pe Sœurette. Întreaga ei făptură sărmană era stăpânită de o cumplită răzvrătire care o făcu să-şi strige temerile de îndrăgostită, în vreme ce hohotele de plâns se dublau încă o dată.

— Nu, nu! Nu mă iubeşte mai mult, nu mă iubeşte deloc. Nu înseamnă că iubeşti o femeie atunci când o iubeşti ca un frate şi sufăr ceea ce sufăr fiindcă văd foarte bine că-i pierdut pentru mine. Dacă acum câtva timp în urmă încă nu ştiam nimic de lucrurile astea, în prezent le ghicesc şi simt că mor din pricina lor.

Jordan suferea laolaltă cu ea şi îşi reţinea cu mare greutate lacrimile care-i năpădeau ochii.

— Surioară, surioară, îmi provoci în suflet o durere fără margini, şi nu-i deloc normal să te îmbolnăveşti în felul

ăsta, dintr-o asemenea supărare. Nu te mai recunosc, tu, atât de calma, tu, atât de cuminte, care înţelegeai atât de bine ce tărie de caracter îţi trebuie ca să lupţi cu greutăţile vieţii...

Şi vru să găsească noi argumente:

— Să vedem, oare nu ai nimic să-i reproşezi lui Luc?

— Oh, nu, nimic! Ştiu că are multă afecţiune pentru mine. Suntem foarte buni prieteni.

— Atunci, ce vrei? Te iubeşte aşa cum poate să te iubească şi nu ai dreptate să te superi pe el.

— Dar nu mă supăr! Nu port pică nimănui, nu am în suflet decât suferinţă.

Şi hohotele de plâns o cuprinseră din nou, în vreme ce tot trupul îi era străbătut de fiori ce-i smulgeau mereu. şi mereu acelaşi strigăt.

— Pentru ce nu mă iubeşte? Pentru ce nu mă iubeşte?

— Dacă nu te iubeşte cu dragostea cu care ai voi tu să fii iubită, surioară draga, este din pricină că nu te cunoaşte îndeajuns. Nu, nu te cunoaşte cum te cunosc eu, nu ştie că eşti cea mai bună, cea mai blândă, cea mai devotată şi cea mai iubitoare fiinţă din lume. Tu ai fi o adevărată tovarăşă şi un sprijin în viaţă, aceea care uşurează şi care îndulceşte traiul omului. Dar cealaltă a venit cu frumuseţea ei, şi lucrul acesta reprezintă o forţă foarte mare, dovadă că a urmat-o fără să te vadă pe tine, care-l iubeai totuşi... Trebuie să te resemnezi.

O luase în braţe şi-o săruta pe păr. Dar ea continua să se frământe.

— Nu, nu! Nu pot!

— Ba da, te vei resemna, eşti prea bună şi prea inteligenta ca să nu înţelegi şi să te resemnezi... Într-o zi, vei uita.

— Oh! Asta nu! Niciodată!

— Într-adevăr, n-am dreptate, nu trebuie să-ţi cer să-l uiţi, păstrează-ţi amintirea în inima ia, nimeni alta decât

tine nu va putea să facă un lucru atât de frumos din ea... Dar îţi cer să te resemnezi, pentru că ştiu bine că resemnarea a existat dintotdeauna în tine şi că eşti capabilă de ea, poţi să ajungi până la renunţare, până la sacrificiu... Gândeşte-te prin urmare la toate catastrofele pe care le-ai fi provocat, dacă te-ai fi revoltat, dacă i-ai fi vorbit. Asta ar fi însemnat: să ne curmăm felul nostru de viaţă de până acum, să minăm opera pe care am întreprins-o, şi în situaţia respectivă ai fi suferit de o mie de ori mai mult.

Sœurette îl întrerupse, fremătând:

— Ei bine! Să curmăm felul nostru de viaţă de până acum, să ruinam opera pe care am întreprins-o! Cel puţin, în felul acesta voi fi satisfăcută... E rău, frate, să-mi vorbeşti în felul acesta. Eşti egoist.

— Egoist, când nu mă gândesc decât la tine, surioară adorată? În momentele acestea, durerea face să se înverşuneze până şi fiinţa ta, altminteri atât de blajină. Dar te gândeşti ce remuşcări amare ai fi încercat dacă te lăsam să distrugi totul? N-ai mai fi putut supravieţui, mâine, în faţa ruinelor care s-ar fi îngrămădit din pricina ta. Inima draga şi sărmană, fericirea ta se va făuri din abnegaţie şi dragoste curată.

Lacrimile îl sufocară şi cei doi îţi amestecară hohotele de plâns. Această îmbrăţişare dureroasă dintre frate şi soră, atât de naivi şi atât de iubitori şi unul şi celălalt, era o scenă de o încântătoare dragoste frăţească.

Şi repeta întruna, cu un glas în care se vădea o imensă milă, îndulcit de o afecţiune fără margini:

— Te vei resemna, te vei resemna.

Ea mai protesta încă, dar treptat-treptat renunţa, şi nu se mai auzea dinspre partea ei decât un fel de tânguire de sărmană fiinţă raniţă, care caută să-şi adoarmă durerea.

— Oh, nu! Lasă-mă aşa să sufăr... Nu pot şi nu vreau să mă resemnez.

În dimineaţa aceea, Luc fusese invitat să ia micul dejun cu fraţii Jordan şi când, în jurul orelor unsprezece şi jumătate, veni să-i caute în laborator, îi găsi şi pe unul şi pe celalalt agitaţi, cu ochii roşii de plâns. Dar el însuşi era în aşa măsură dezolat, încât nu remarcă nimic. Rămasul bun pe care Josine fusese nevoită să şi-l ia de la el, această despărţire ce li se impunea, îl umplea de o adevărată disperare. Smulgându-i-se dragostea, dragostea pe care el o credea absolut necesară pentru îndeplinirea misiunii lui, însemna de fapt că i se luau şi ultimele forţe. Dacă nu reuşea să o salveze pe Josine, niciodată nu ar fi putut salva poporul de nefericiţi căruia îşi dăruise inima. Şi chiar din momentul când se trezise, de dimineaţa, i se ridicase în faţa ochilor imaginea tuturor obstacolelor de neînvins, care împiedicaseră propăşirea operei ce-o întreprinde. Avusese viziunea întunecată a uzinei de la Crêcherie, aflată la un pas de pieire, încă de pe acum pierdută, ajunsă atât de departe, încât ar fi însemnat o nebunie să mai spere încă izbăvirea ei. Oamenii se devorau acolo, fraternitatea nu putuse să se stabilească între ei şi toate întâmplările fatale ale omenirii păreau că se înverşunează împotriva operei ce o întreprinsese. Şi îşi pierduse dintr-odată încrederea, pradă celei mai înspăimântătoare crize de descurajare pe care o îndurase vreodată până în ziua aceea. Omul dârz şi brav din el începuse să oscileze, îşi agrava îngrijorarea prin tot felul de gânduri şi ajunsese pe punctul să renunţe la realizarea sarcinii lui, în faţa perspectivei groaznice ce-i deschidea teama unei înfrângeri apropiate.

Remarcându-i tulburarea, Sœurette avu un minunat gest de duioşie şi-l întrebă, plină de grijă:

— Te simţi rău, prietene?

— Da, nu mă simt tocmai în apele mele şi am petrecut o dimineaţă îngrozitoare... De când m-am sculat, nu am aflat decât nenorociri în jurul meu.

Sœurette nu mai insistă şi îl privi acum cu o nelinişte ce

creştea de la o clipă la alta, întrebându-se ce suferinţa putea să-l macine pe el, un bărbat care iubea şi era iubit. Pentru a-şi ascunde emoţia cumplită în care ea însăşi se zbătea, se aşezase la măsuţa de lucru, prefăcându-se că însemnează nişte notiţe pentru fratele său, în vreme ce acesta din urmă se cufunda din nou, cu un aer de om învins, în adâncul fotoliului unde obişnuia să se instaleze.

— În cazul acesta, dragul meu Luc, spuse Jordan, nu facem măcar doi bani, niciunul, nici celălalt; fiindcă dacă de dimineaţă, când m-am trezit, eram foarte sigur de reuşita unei experienţe, la ora aceasta sunt la pământ.

O vreme, Luc se plimbă de colo până colo prin încăpere, cu faţa întunecată şi fără să rostească un cuvânt. Se ducea până la un colţ şi revenea, oprindu-se uneori în faţa ferestrei înalte, aruncând o privire asupra uzinei de la Crêcherie şi asupra oraşului abia născut în jurul ei, ale cărui acoperişuri se întindeau dinaintea lui. Apoi nu-şi mai putu stăpâni valul de disperare de care era cuprins şi exclamă:

— Prietene, trebuie totuşi să-ţi fac o mărturisire... N-am vrut să te tulburăm în cercetările pe care le întreprinzi ţi-am ascuns până acum faptul că treburile noastre merg foarte prost la uzina de la Crêcherie. Muncitorii ne părăsesc, spiritul de revoltă şi dezbinare s-a infiltrat în rândurile lor, ca urmare a veşnicelor neînţelegeri ce le stârnesc egoismul şi ranchiuna. Beauclairul întreg se ridică împotriva noastră, cu negustorii lui, ba chiar şi cu muncitorii, ale căror obiceiuri le tulburăm, şi toţi ne pun beţe-n roate în aşa măsură, încât situaţia noastră devine din zi în zi mai îngrijorătoare... În sfârşit, nu ştiu dacă nu cumva în dimineaţa aceasta văd lucrurile prea în negru, dar situaţia este pe punctul să-mi pară de-a dreptul disperată. Consider că suntem pierduţi, şi pentru aceasta nu pot să-ţi tăinuiesc mai multă vreme catastrofa spre care ne îndreptăm.

Jordan îl asculta plin de uimire. Rămânea de altminteri foarte calm. Schiţă totuşi un zâmbet uşor.

— Nu exagerezi un pic, prietene?

— Să presupunem că exagerez şi ca ruina nu ne aşteaptă chiar în ziua de mâine... Cu toate acestea, m-aş fi socotit cel puţin un om necinstit dacă nu ie preveneam din timp de perspectiva unei catastrofe viitoare care ne paşte. Când v-am cerut terenurile şi banii voştri pentru opera de izbăvire socială pe care o visam, nu v-am promis cu oare că va fi nu numai o imensă şi frumoasă acţiune, demnă de voi amândoi, ci şi o afacere foarte rentabilă. Şi uite acum că v-am înşelat aşteptările şi că averea voastră va fi înghiţită de cea mai nefericită dintre înfrângerile posibile! Cum vrei să nu fiu cuprins de cele mai groaznice remuşcări?

Jordan încercase să-l întrerupă printr-un gest care părea să însemne că banii nu contau câtuşi de puţin. Dar Luc continuă:

— Şi nu-i vorba numai despre sumele considerabile înghiţite încă de pe acum, e vorba despre sumele necesare în fiecare zi pentru a prelungi lupta. Nu mai îndrăznesc să le cer, fiindcă, dacă pe mine pot să mă sacrific în întregime, în schimb nu am dreptul să vă antrenez în căderea mea şi pe voi, pe dumneata şi pe sora dumitale.

Şi, cu puterile vlăguite, se lăsă, mai curând se prăbuşi pe un scaun, cu o înfăţişare de om învins, în vreme ce Sœurette, foarte palidă, aşezată în continuare dinaintea măsuţei sale, aştepta pradă unei emoţii puternice, cu privirile aţintite asupra celor doi bărbaţi care discutau.

— Ah! Într-adevăr, în cazul acesta lucrurile merg destul de rău, reluă Jordan cu vocea lui liniştită. Cu toate acestea, ideea dumitale era foarte bună şi reuşiseşi până la urmă să mă cucereşti cu ea... Nu ţi-am ascuns faptul că nu mă interesează câtuşi de puţin aspectele politice şi sociale ale experienţei ce o făceai, eu fiind convins că numai ştiinţa are un caracter revoluţionar şi că este singura capabilă să desăvârşească evoluţia, dând soluţia viitorului şi conducând pe om către adevărul absolut şi dreptatea completă... Dar

era atât de frumoasă solidaritatea dumitale cu cei oropsiţi! De la această fereastră, după orele mele: grele de lucru, priveam cu interes cum creştea oraşul pe care-l fondaseşi. Îmi plăcea tare mult şi-mi spuneam că, într-un anume fel, munceam şi eu pentru el şi că, într-o zi, electricitatea va reprezenta acolo marea forţă care va înlocui truda omului, devenind ea însăşi elementul activ şi binefăcător... Trebuie, prin urmare, să renunţ la toate speranţele acestea?

Atunci Luc lăsă să-i scape un adevărat strigăt de abandon suprem:

— Dar sunt la capătul puterilor, nu mai simt în mine niciun curaj, toată încrederea mea s-a dus, s-a sfârşit, am venit să vă spun că mai degrabă părăsesc totul; decât să vă pretind acum noi şi noi sacrificii... Ia să vedem, prietene, aţi mai avea curajul să-mi daţi şi aş mai avea eu însumi îndrăzneala să vă fac asemenea cerere, în legătura cu banii care ne-ar mai trebui încă?

Niciodată un strigăt de disperare nu iezise din pieptul unui om mai puternic şi cu un timbru mai sfâşietor ca acesta. Era ceasul fatidic, momentul întunecat pe care-l cunosc top eroii, toţi apostolii, momentul când norocul îşi ia zborul, când misiunea pare ca se dă peste cap şi când opera pe care o întreprinde apare imposibil de realizat. Rătăcire trecătoare, laşitate de o clipă, în momentul respectiv provoacă totuşi suferinţe înspăimântătoare.

Jordan schiţă din nou surâsul lui liniştit. Nu răspunse imediat întrebării pe care i-o punea Luc, cutremurându-se la gândul sumelor considerabile de bani care vor mai fi încă necesare de acum înainte. Cu o mişcare înfrigurată, îi trase din nou pledurile peste picioarele lui plăpânde. Apoi spuse încetişor:

— Închipuieşte-ţi, dragul meu prieten, că nici eu nu am prea multe motive să fiu foarte mulţumit de rezultatele experienţelor mele. Da, da, chiar în dimineaţa asta am suferit un adevărat dezastru... Îţi aduci aminte că-ţi

vorbeam despre descoperirea minunată pe care-o făcusem pentru transportul energiei electrice la un preţ scăzut şi fără nicio pierdere? Ei bine! M-am înşelat, nu stăpânesc niciuna dintre tainele pe care credeam că le stăpânesc. Azi de dimineaţă, o experienţă prin care verificam lucrul acesta mi-a eşuat complet şi m-am convins că trebuie luat totul din nou de la început. Sunt ani de muncă irosiţi zadarnic... Înţelegi, e obositor să te izbeşti în felul acesta de zidul insuccesului, când credeai că eşti stăpân pe victorie.

Sœurette se-ntoarse către Jordan, răscolită sufleteşte, aflând în felul acesta eşecul fratelui ei, despre care nu ştia încă nimic. La fel şi Luc, deşi răvăşit de propria lui disperare, întinse totuşi mâna pentru a i-o strânge pe aceea a lui Jordan, plin de simpatie şi-nţelegere fraternă. Şi singurul care rămânea liniştit în momentele acestea de tensiune era chiar Jordan însuşi, cuprins doar de obişnuitul şi neînsemnatul lui tremur de febră care-l stăpânea când se simţea surmenat de efort.

— Şi-n cazul ăsta, ce ai de gând să faci? îl întrebă Luc.

— Ce voi face, dragul meu prieten? Bineînţeles că mă voi pune din nou pe lucru... Chiar de mâine, voi începe iar experienţele, îmi voi relua munca de la început, pentru că totul trebuie pornit de la capăt. Doar e foarte limpede şi evident că nu există altă cale pe care să apuc... Înţelegi? Niciodată nu trebuie să abandonezi o treabă pe care ai început-o. Dacă vor fi necesari douăzeci de ani, treizeci de ani, dacă vor fi necesare vieţi întregi, le sacrifici. Dacă te-ai înşelat asupra drumului, revii pe urmele tale şi refaci de atâtea ori de câte ori e nevoie drumul deja parcurs. Piedicile şi obstacolele ivite nu reprezintă decât halte de moment sau cel mult dificultăţi inevitabile ale drumului... O operă pe care o întreprinzi este ca un copil nou-născut şi devii pur şi simplu criminal dacă nu te străduieşti să-l aduci pe lume viu şi nevătămat. Ea este sângele nostru, nu avem dreptul să-i refuzăm existenţa pe lume, îi datorăm întreaga

noastră putere, întregul nostru suflet, fiinţa şi răsuflarea noastră. La fel cum se-ntâmplă uneori ca mama să moară din pricina scumpei creaturi pe care o zămisleşte, noi trebuie să fim gata să murim din cauza operei noastre, dacă ne aduce la capătul puterilor... Şi, dacă realizarea ei nu ne-a costat viaţa, când constatăm că în ca mai pulsează încă ceva ce ar putea-o face puternica şi desăvârşită, ei bine, nu mai avem nimic de făcut decât un singur lucru: să începem totul de la capăt, şi asta fără să ne oprim, niciodată, să concepem întruna o operă după alta, atâta vreme cât suntem stăpâni pe mâinile şi picioarele noastre, pe inteligenţa noastră, pe întreaga noastră putere de muncă.

Părea că devenise dintr-odată mai înalt, că devenise viguros, oţelit de credinţa lui în victoria omului asupra oricăror momente de descurajare, sigur că va învinge dacă va utiliza pentru reuşita lui până la ultima picătură de sânge care-i pulsa în vene. Şi Luc, ascultându-l, simţea încă de pe acum că-i vine dinspre această fiinţă atât de plăpândă un suflu de energic pe care nimic nu-l putea înfrânge.

— Munca! Munca! Nu există altă forţă-n lume, continuă Jordan. Atunci când ţi-ai pus încrederea în muncă, devii invincibil. Şi e atât de uşor să creezi o lume: e de ajuns să te aşezi în fiecare dimineaţă din nou la muncă, să adaugi o piatră la pietrele aşezate până acum ale monumentului, să-l înalţi atât de sus cât îţi permite viaţa, fără pripeală, prin întrebuinţarea metodică a energiilor fizice şi intelectuale de care dispui. Pentru ce ne-am îndoi oare de ziua de mâine, atunci când chiar noi suntem aceia care o creăm, mulţumită muncii noastre ce o depunem chiar astăzi? Tot ceea ce semănăm prin munca noastră de astăzi, ziua de mâine ne va rodi... Ah, muncă sfânta, muncă salvatoare şi creatoare, care eşti însăşi viaţa mea, unica mea raţiune de a trăi!

Privirile lui Jordan se pierduseră în depărtare, nu mai rostea vorbele decât pentru el, declamând acest poem al muncii care-i revenea fără încetare pe buze, ori de câte ori era cuprins de marile lui emoţii. Şi repeta o dată mai mult faptul că munca îl consolase şi-i susţinuse fără încetare moralul. Dacă mai era încă în viaţă, aceasta se datora faptului că îşi ocupase existenţa cu o operă pentru realizarea căreia fusese un trai ordonat şi metodic. Era foarte sigur că nu va muri atâta vreme cât opera lui nu va fi dusă până la capăt. Oricine se dăruia unei opere găsea în aceasta un ghid şi un sprijin, ca însuşi regulatorul de viaţă care era inima din piept. Existenţa căpăta un scop, sănătatea era reglată şi se năştea în echilibru în organism, din care izvora singura bucurie omenească posibilă, aceea a acţiunii bine împlinite. El, care era atât de bolnav, nu deschisese niciodată uşa laboratorului său fără să încerce o mare uşurare. De câte ori nu se aşezase la lucru cu membrele cuprinse de dureri şi cu inima însângerată şi, de fiecare dată, munca îl lecuise ca prin farmec. Incertitudinile sale, rarele lui momente de descurajare nu-i veniseră decât din orele de trândăvie. Opera îşi susţinea creatorul şi nu-i devenea funestă, nu-l strivea, decât în ziua în care el însuşi o abandona.

Dintr-odată se întoarse cu faţa către Luc şi conchise, însoţindu-şi vorbele de surâsul lui blajin:

— Vezi, dragul meu prieten, dacă laşi să moară uzina de la Crêcherie, vei muri din pricina uzinei de la Crêcherie. Opera pe care o întreprindem fiecare dintre noi reprezintă însăşi viaţa noastră şi trebuie să o trăim până la capăt.

Luc se ridicase în picioare, simţind parcă un adevărat avânt de care era cuprinsă întreaga lui fiinţă. Cuvintele pe care le auzise mai adineauri, acest act de credinţă în. muncă, această dragoste plină de pasiune pentru muncă, îi dădeau aripi, îi înapoiau întreaga încredere în forţele lui, şi avea senzaţia că e împins înainte de un suflu eroic. Luc nu

era construit la fel ca Jordan, aşa că, în momentele lui de oboseală şi descurajare, venea în grabă să ia această baie de energic lângă prietenul lui, al cărui corp prăpădit şi bolnav emana parcă o atmosferă de pace şi încredere în viaţă. De fiecare dată se petrecea aceeaşi minune şi un val de curaj îl cuprindea din toate părţile, singurul sentiment de care se mai simţea stăpânit fiind nerăbdarea de a se încinge din nou în luptă.

— Ah, strigă el, ai dreptate, sunt un laş şi mi-e ruşine că te-am decepţionat. Fericirea umană nu-şi află locul decât în glorificarea muncii, în reorganizarea muncii pe baze noi, menite să salveze societatea. Munca va reuşi până la urmă să pună temelii solide oraşului nostru... Dar, când mă gândesc la aceşti bani, aceşti bani pe care va trebui să-i mai rişti încă!

— Aceşti bani ţi-i voi da... Vom face economii şi ne vom aranja noi într-un fel. Ştii bine că nu-mi trebuie mare lucru: lapte, ouă, fructe. Numai să am cu ce acoperi cheltuielile experienţelor mele, că restul va merge bine.

Luc îi prinsese amândouă mâinile, pe care i le strângea cu putere, cuprins de o adâncă emoţie.

— Prietene, prietene... Dar sora dumitale? Nu o s-o ruinăm oare şi pe ea?

— I-adevărat, spuse Jordan, o uitasem pe Sœurette.

Se-ntoarseră. Sœurette plângea în tăcere. Nu-şi părăsise nicio clipă măcar scaunul din faţa măsuţei de lucru şi stătea acolo, cu amândouă coatele sprijinite de tăblia ei, cu bărbia în palme. Lacrimi mari îi şiroiau pe obraji, izvorâte dintr-o nevoie involuntară de a-şi descărca sărmana ei inimă torturată şi sângerândă. Ceea ce auzise nu demult o făcuse să se înalţe şi să se simtă răscolită la rândul ei până în cel mai îndepărtat ungher al fiinţei sale. În sufletul ei vibra cu aceeaşi forţă tot ceea ce fratele sau îi spunea lui Luc. Oare nu era această necesitate imperioasă de a munci, această abnegaţie cu care trebuie să te dedici operei pe care o

întreprinzi, însăşi esenţa vieţii, modalitatea de a trăi loial, secretul prin care se obţinea cea mai deplină armonie cu putinţă? De acum înainte s-ar considera ea însăşi, ca şi Luc, rea şi laşă, dacă ar împiedica realizarea operei începute şi dacă nu s-ar devota ei cu totul, până la renunţarea de sine. Îi revenise marele curaj pe care îl au de obicei fiinţele blajine, cu suflet simplu şi sublim.

Sœurette se ridică de la locul ei şi îşi îmbrăţişa vreme îndelungată fratele; şi aşa cum se găsea, cu capul pe umărul lui, îi şopti, încetişor la ureche:

— Îţi mulţumesc!... Mi-ai dat o adevărată lecţie de viaţă, mă voi sacrifica.

Luc se mai frământa totuşi, cuprins de o nevoie nouă de acţiune. Se întorsese iarăşi şi iarăşi la fereastră, privind întinderea imensă a cerului, care strălucea albastru-intens deasupra acoperişurilor Crêcherie. Şi odată mai mult, pe buze îi reveni strigătul care devenise pentru el un soi de refren:

— Ah! oamenii ăştia nu mă iubesc! În ziua în care mă vor iubi, totul va da rod, va creşte şi va triumfa sub soare!

Sœurette, plină de afecţiune, se apropiase de el, străbătută de un ultim fior al fiinţei sale triste, care se supunea voinţei raţiunii, şi îi spuse atunci:

— Trebuie să îi iubeşti fără să le pretinzi să te iubească, pentru că opera pe care o întreprinzi nu poate să pornească la drum decât propulsată de dragoste.

Aceste cuvinte, izvorâte de pe buzele unei creaturi ce se dăruia în întregime, cu singura bucurie de a fi folositoare altora, se-nălţară în mijlocul unei linişti profunde, care stârnea fiori. Şi niciunul dintre ei nu mai scoase o vorbă; toţi trei strânşi laolaltă într-o comuniune frăţească, contemplară în zare, scăldat în verdeaţă, oraşul dreptăţii şi fericirii, care se năştea sub ochii lor şi care îşi va întinde acoperişurile puţin câte puţin către infinit, acum, când sămânţa dragostei prindea să încolţească.

IV

Începând din clipa aceea, Luc, întemeietorul şi constructorul oraşului, îşi regăsi forţele, acţiona plin de vitalitate, şi oamenii şi pietrele se sculară la glasul lui. Apăru în felul acesta apostolul încrezător în misiunea lui, în forţele lui, în victoria lui. Era plin de voioşie şi conducea lupta uzinei de la Crêcherie împotriva conducătorilor Abisului cu buna dispoziţie a celui care se află-n preajma unei reuşite sigure, cucerind puţin câte puţin poziţiile şi apropiindu-şi oamenii, mulţumită afecţiunii şi sentimentului de mulţumire pe care le împărţea cu generozitate în jurul lui. Spera mai cu seamă ca, prin consolidarea oraşului său, s-o redobândească pe Josine. Salvând-o pe Josine, îşi va întări convingerea ca vor putea îi salvaţi oamenii nefericiţi de pe întreg pământul. Îşi pusese toată încrederea în această idee şi lucra mânat de dragoste şi pentru dragoste, sigur că până la urmă va învinge.

Într-o zi senină, cu un cer albastru, luminos, asistă chiar la o scenă care îl înveseli odată mai mult, umplându-i sufletul de duioşie şi speranţe. În vreme ce dădea o raită în jurul dependinţelor uzinei, doritor să vadă cu propriii lui ochi cum merg treburile pretutindeni, fu surprins să audă nişte glasuri cristaline, vioaie şi proaspete, precum şi nişte hohote de râs, venind dinspre o latură a domeniului, chiar de sub poalele munţilor Bleuses, în partea unde un zid înalt separa terenurile de la Crêcherie de cele ale atelierelor Abis. Şi, apropiindu-se cu prudenţă, dorind să vadă fără să fie văzut, descoperi tabloul delicios al unei cete de copii

care tocmai se zbenguiau nestingheriţi în soare, cu întreaga inocenţă şi frăţia care trebuie să-i lege pe fiii pământului la vârsta lor.

De-o parte a zidului, pe teritoriul Crêcheriei, se afla Nanet, care venea zilnic acolo să-şi întâlnească prietenii, pe Lucien şi Antoinette Bonnaire, pe care trebuie că tocmai îi convinsese şi îi atrăsese în cine ştie ce teribilă urmărire printre crăpăturile zidului. Toţi trei, cu nasurile în vânt, râdeau şi strigau, în vreme ce, de cealaltă parte a zidului, alţi copii, pe care Luc nu reuşea să-i vadă, râdeau şi strigau la unison. Şi nu era greu de-nţeles că avusese probabil loc, la Nise Delaveau acasă, un dejun la care participaseră câţiva mici prieteni, lăsaţi acum de capul lor în grădină şi care veniseră în fuga mare, la chemările celeilalte cete de ştrengari, arzând cu toţii de nerăbdare să se vadă şi să se întâlnească laolaltă, pentru ca, împreună, să se ţină mai bine de şotii. Lucrul cel mai rău era că, până la urmă, oamenii maturi, plictisiţi să-i mai certe întruna în mod inutil, fără să reuşească să-i împiedice pe copii să se viziteze unii pe alţii ca nişte buni vecini ce erau, se apucaseră să zideascâ poarta. În familia Delaveau se instaurase chiar o pedeapsă precisă: dacă nu erau cuminţi, li se interzicea copiilor să meargă până la capătul grădinii. Cât despre cei de la Crêcherie, aceştia se străduiau să-i facă să înţeleagă pe cei mici că puteau provoca neplăceri, punându-şi părinţii în situaţii neplăcute din pricina unor plângeri de-ale vecinilor sau chiar a unor procese. Dar copiii nu luau seama la asta, ca nişte ştrengari nevinovaţi ce reprezentau forţele necunoscute ale viitorului, şi se încăpăţânaţi să se amestece unii cu alţii, să se contopească, fraternizând într-o uitare totală a ranchiunelor şi-a luptelor dintre părinţii lor.

Şi vocile vioaie, pure şi cristaline continuau să se înalţe, neîntrerupt, asemănătoare unor cântece de ciocârlii.

— Tu eşti, Nise? Ura, Nise!

— Ura, Nanet! Eşti singur, Nanet?

— Oh! nu, nu, au venit cu mine şi Lucien şi Antoinette! Şi tu, Nise, cum eşti, singură?

— Oh! nu, nu, au venit cu mine şi Louise şi Paul!... Ura, ura, Nanet!

— Ura, ura, Nise!

Şi fiecare strigat pe care-l repetau la nesfârşit era însoţit de hohote de râs, hohote şi iar hohote, în aşa măsură Îi se părea de caraghios faptul că vorbeau în felul acesta, fără că se vadă, ca şi cum cuvintele le-ar fi picat din cer.

— Vasăzică eşti tot acolo, Nise?

— Sigur că da, Nanet, sunt tot aici!

— Nise, ascultă, nu vii, Nise?

— Oh! Nanet! Dar cum să viu, dacă s-a astupat poarta, Nanet?

— Sări, Nise, Hai hopa, micuţa mea Nise!

— Sări, Nanet, hai hopa, micuţul meu Nanet!

Şi dintr-odată, ca la un semnal, toţi şase se porniră să repete: „Sări! Hopa! Sări! Hopa!”, cuprinşi de un adevărat delir şi dansând în faţa zidului, ca şi cum, sărind din ce în ce mai tare, ar fi ajuns până la urmă să sară atât de sus încât să se vadă şi să fie în felul acesta împreună. Se învârteau, valsau, făceau reverenţe acestui perete nemilos şi se jucau, schiţând tot felul de gesturi menite să-nduplece piatra, cu acea putere de imaginaţie a copiilor care uneori e înlătură din cale obstacolele.

Apoi, ciripitul limpede ca de flaut începu să se audă din nou:

— Ascultă, ştii ceva, Nise?

— Nu, Nanet, nu ştiu.

— Ei bine! Află că am să mă urc pe zid, Nise, şi am să te trag de mâini, ca să te aşez în vârful lui.

— Da, chiar aşa, chiar aşa, Nanet! Urcă, micuţul meu Nanet!

Imediat, agăţându-se cu mâinile şi cu picioarele, Nanet fu deasupra zidului, cu o agilitate de motan. Şi era caraghios

stând acolo sus, călare pe muchia zidului, cu capul lui buclat, cu ochii mari, albaştri, şi părul blond, ciufulit. Împlinise paisprezece aţii, nu crescuse prea înalt, dar avea umeri puternici şi o înfăţişare surâzătoare şi hotărâtă.

— Lucien! Antoinette! Staţi la pândă, voi, ceilalţi!

Şi, aplecându-se înspre grădina familiei Delaveau, mândru nevoie-mare că putea domina situaţia, văzând cele două părţi în acelaşi timp, strigă:

— Urcă fără grijă, Nise, o să te apuc strâns!

— Ah! nu, Nanet, nu eu prima! Eu o să fiu cea care să stea la pândă aici.

— Atunci spune cine, Nise.

— Aşteaptă, Nanet, nu te pripi. Paul o să urce primul. Sunt nişte zăbrele din lemn. Să încerce să vadă dacă nu se rup.

Domni un moment liniştea. Nu se mai auziră decât nişte trosnituri de lemn vechi, însoţite de râsete înăbuşite. Şi Luc se întreba dacă nu era cazul să-şi facă apariţia pentru a restabili iarăşi ordinea şi a face ca cele două cete de ştrengari să-şi ia zborul, ca nişte vrăbii surprinse într-un hambar. De câte ori nu-i certase chiar el pe aceşti copii, de teama ca încăpăţânarea lor şi dorinţa de a se juca mereu împreună să nu provoace niscaiva dificultăţi supărătoare! Dar toată această bravură şi toată această veselie a puştimii care reuşea totuşi să se întâlnească pe deasupra obstacolelor erau un spectacol atât de încântător! Trebuia totuşi să acţioneze de îndată cu asprime.

Dar răsună un strigăt de triumf, şi capul lui Paul apăru la marginea de sus a zidului. Luc văzu pe Nanet cum îl sălta, apoi cum îl trecea de cealaltă parte, pentru a-l lăsa să cadă în braţele lui Lucien şi ale Antoinettei. Deşi Paul împlinise la rândul său de multă vreme paisprezece ani, nu era greu, atât de plăpând şi delicat rămăsese. Părea un drăgălaş de copil, blond, foarte bun şi foarte blând, cu nişte ochi migdalaţi, în care citeai o inteligenţă vie. De îndată ce

ajunse lângă Antoinette, o îmbrăţişă, căci o cunoştea bine şi era fericit să o întâlnească din nou, aşa cum era ea, înaltă, frumos dezvoltată pentru cei doisprezece ani ai săi şi dotată cu multă graţie.

— Ăsta-i gata. Nise! Unul la mână! Al cui e rândul acum?

Dar vocea Nişei se auzi deodată şoptind neliniştită:

— Linişte! Linişte, Nanet! Se mişcă acolo jos ceva, lângă coteţul de păsări. Culcă-te pe zid, repede, repede!

Apoi, după ce pericolul trecu, se auzi iar vocea ei:

— Atenţiune, Nanet. E rândul Louisei, o împing pe Louise acum!

Şi, de data aceasta, cei care apăru deasupra zidului fu capul Louisei, un cap de căpriţă, cu ochii negri, puţin oblici, nasul subţire şi bărbia ascuţita, de o vioiciune şi o veselie fermecătoare. La unsprezece ani, era deja o femeiuşcă voluntară şi liberă, care punea pe gânduri pe părinţii ei, blajina pereche Mazelle, uluiţi că o astfel de sălbăticiune, cu o inimă atât de tumultuoasă, s-a putut naşte din egoismul lor placid.

Nici măcar nu aşteptă ca Nanet să o treacă de partea cealaltă, ci sări ea însăşi şi căzu în braţele lui Lucien, prietenul pe care-l adora, cel mai mare dintre toţi, înalt şi puternic la cei cincisprezece ani ai lui, ca un bărbat ce era, şi care-i construia tot felul de jucării cu o foarte mare ingeniozitate şi inventivitate.

— Vasăzică aşa, cu asta fac doi la mâna, nu-i aşa, Nise? Nu ai mai rămas decât tu acolo, hai, urcă repede. Văd că se mişcă iar ceva acolo, jos, lângă fântâna.

Se auzi un trosnet de lemne şi întreaga bucată de zăbrele trebuie că se prăvăli la pământ.

— Oh, am rămas aici, Nanet, nu pot! Louise a lovit cu picioarele zăbrelele şi le-a dărâmat pe toate.

— Nu-l nimic, aşteaptă puţin, dă-mi mâinile, Nise, şi cu am să te trag sus.

— Nu, nu! Nu pot, Nanet! Vezi bine că degeaba mă ridic

pe vârfuri, tot n-ajung, fiindcă sunt prea scundă.

— Dacă îţi spun eu, Nise, că am să te trag sus... Hai, încă, încă un pic! Eu mă las în jos şi tu te ridici pe vârfurile picioarelor. Hai, hopa! Vezi că te pot trage uşor sus?

Nanet se aşezase pe burtă de-a lungul zidului şi nu se mai menţinea acolo sus decât printr-un miracol de echilibru; dar, printr-o viguroasă mişcare a întregului corp, o ridică pe Nise şi o aşează călare pe muchia zidului, în faţa lui. Era şi mai ciufulită chiar decât de obicei, cu căpşorul blond de oiţă creaţă, guriţa trandafirie, mereu zâmbitoare, şi ochii frumoşi, albaştri, culoarea pe care o avea în momentul acela chiar şi cerul de deasupra lor. Alcătuiau o pereche potrivită, Nise şi cu bunul ei prieten Nanet, amândoi cu aceeaşi nuanţă aurie, delicată a feţelor şi cu acelaşi păr bogat, răsfirat în bătaia vântului.

O clipă rămaseră călare pe muchia zidului, faţă-n faţă, îmbătaţi de triumful lor şi înclinaţi ca plutesc astfel deasupra lucrurilor din jur.

— Ah! ce puternic eşti, Nanet, şi cum m-ai tras de uşor până sus!

— Ai crescut foarte mult, Nise... Eu am paisprezece ani. ştii?

— Şi eu am unsprezece, Nanet... Nu-i aşa că parc-am fi călare pe un cal foarte înalt, din piatră?

Dar ceva se mişca din nou în grădină, de data aceasta în direcţia bucătăriei; şi, cuprinşi de nelinişte, se apucară pe după mijloc şi se prăvăliră la pământ, unul în braţele celuilalt, strângându-se din toate puterile. Căzând de la înălţimea aceea ar fi putut să se zdrobească, dar râdeau ca nişte nebuni, şi când atinseră pământul, rămaseră acolo pe loc să se joace şi să râdă mai tare, încântaţi de căderea lor şi fără să-şi fi făcut din pricina asta nici cel mai mic neajuns. La rândul lor, Paul şi Antoinette, pe de o parte, şi Lucien împreună cu Louise, pe de altă parte, se distrau nebuneşte alergând printre rădăcinile şi stâncile năruite,

care alcătuiau acolo, la poalele munţilor Bleuses, nişte borte încântătoare.

Cât despre Luc, găsind că era prea târziu pentru a mai interveni, luă hotărârea să părăsească terenul încetişor, fără să facă nici cel mai mic zgomot. Pentru că nu-l văzuseră, n-aveau de unde să ştie că dase dovadă de slăbiciune şi le trecuse cu vederea abaterea. Cât erau de drăgălaşi aceşti copii care, cedând imboldurilor energiei şi tinereţii din ei, se întâlneau în felul acesta sub cerul liber, în pofida interdicţiilor! Erau întocmai ca nişte flori ale vieţii, despre care Luc ştia foarte bine ce recolte viitoare sunt în stare să dea. Aduceau cu ei tihna şi împăcarea între oameni şi prevesteau ziua de mâine, când va domni dreptatea şi pacea în lume. Ceea ce părinţii nu puteau să realizeze ei vor realiza, iar copiii lor vor realiza şi mai mult încă, mulţumită evoluţiei şi transformărilor ce se petreceau odată cu fiecare pulsaţie a sângelui din venele lor. Şi Luc, ascunzându-se pentru a nu fi văzut când se îndepărta, evitând cu grijă în felul acesta să le pricinuiască vreo nelinişte, râdea de unul singur, plin de fericire, auzindu-i ciripind fără grijă, nepăsându-le de greutăţile pe care le vor avea de întâmpinat în curând, în momentul când vor trebui să treacă din nou zidul. Niciodată nu simţise născându-i-se atât de mari speranţe în legătură cu viitorul tare se întrezărea şi care i se părea atât de fericit, niciodată nu se simţise animat de un atât de mare curaj pentru luptă şi de o atât de nestrămutată speranţă-n victorie.

Şi începând din momentul acela, o luptă încrâncenată se porni vreme de luni de zile, luptă înverşunată, fără pic de milă, între Crêcherie şi cei care conduceau Abisul. Luc, care, după prima zguduire puternică de la început, crezuse pentru o clipă că totul este pe punctul să se prăbuşească, nu-şi precupeţi niciun efort pentru a-şi menţine în picioare opera pe care o întreprinsese. Nu spera să câştige cine ştie ce teren în avantajul lui, dorea numai să nu-l piardă pe cei

dobândit până acum; şi avu curând un frumos succes, reuşind să rămână pe poziţii, să supravieţuiască totuşi, sub ploaia de lovituri care-l copleşeau din toate părţile. Dar ce muncă formidabilă era în stare să desfăşoare, de ce cutezanţă era capabil şi ce avânt îl cuprinsese! Era, fără nicio clipă de răgaz, propagatorul unei idei şi asista acum la miracolul reuşitei. Îl găseai pretutindeni, în mai multe locuri parcă în acelaşi timp, îmbărbătând pe muncitorii din halele uzinei, străduindu-se să strângă din nou legăturile frăţeşti între cei mari care frecventau casa comună, ca şi, între locatarii cei mici ai creşelor, veghind cu grijă la buna administrare a magazinelor. Nu se mai vedea nimeni, în afara de el, alergând de colo până colo pe aleile însorite ale oraşului care se năştea, în mijlocul copiilor şi gospodinelor, plăcându-i să se joace şi să râdă ca un părinte tânăr al acestui popor ce era al lui. Totul se năştea, creştea şi se organiza din iniţiativa lui, graţie geniului său, fecundităţii lui creatoare, şi-ţi făcea impresia că din palmele lui deschise cădeau seminţe roditoare peste tot, pe unde trecea. Şi ceea ce era şi mai miraculos era felul în care reuşea să cucerească inimile muncitorilor, printre care suflase un timp vântul discordiei şi răzmeriţei. Cu toate că Bonnaire continua să aibă opinii diferite de ale lui, dobândise totuşi dragostea acestui om foarte curajos şi foarte bun, în aşa grad încât găsea în el locotenentul cel mai fidel şi cel mai devotat, fără de care cu siguranţă că opera nu ar fi putut să se împlinească. De asemenea, puterea dragostei lui acţionase asupra tuturor muncitorilor, şi toţi se grupaseră puţin câte puţin, se strânseseră în jurul persoanei lui, simţindu-l ca este atât de cald, atât de fratern, încât nu trăia decât pentru fericirea altora, fiind convins că în aceasta îşi afla propria lui fericire. Personalul de la Crêcherie devenea un fel de mare familie, ale căror legături se înnodau din ce în ce mai strâns, fiecare înţelegând până la urmă că, lucrând pentru bucuria tuturor, lucra pentru

propria lui bucurie. Trecură şase luni, dar niciun muncitor nu mai părăsi întreprinderea, şi chiar dacă aceia care apucaseră să plece încă nu reveneau, în schimb, aceia care rămăseseră erau până într-atâta de devotaţi, încât nu se mai atingeau nici măcar cu o centimă din veniturile suplimentare ce le realizaseră, tocmai pentru a permite întreprinderii să constituie un fond de rezervă substanţial, pe care să se poată baza la nevoie.

Şi ceea ce salvă uzina de la Crêcherie, împiedicând-o să se prăbuşească sub atacurile duşmănoase, egoiste şi pline de gelozie ale vechiului Beauclair, a fost fără îndoiala tocmai această solidaritate a tuturor membrilor asociaţiei, care luptau pentru cauza lor comună. Fondul acela de rezervă, adunat cu atâta grijă şi sporit de la o lună la alta, a fost de un real ajutor în momentele cele mai hotărâtoare. El dădu posibilitatea să se facă faţă clipelor de grea cumpănă şi evită să se recurgă, în timpul crizelor, la împrumuturi catastrofale. Mulţumită lui, în două rânduri consecutive se putură cumpăra maşini noi, de care era absolută nevoie din pricina schimbărilor survenite în procesele de fabricaţie şi care făcură să scadă mult preţurile de cost. Apoi, se iviră câteva ocazii favorabile, datorită faptului că se începuseră în acele vremuri o seamă de lucrări de poduri şi alte construcţii metalice, precum şi de linii noi de cale ferată, care necesitară cantităţi considerabile de şine, grinzi şi schelării din fier. Perioada îndelungată de pace de care se bucura Europa făcuse să se dezvolte într-un mod deosebit industria metalurgică prin ceea ce putea ea să producă paşnic şi civilizator. Niciodată până acum fierul nu pătrunsese în casele oamenilor într-un chip atât de binefăcător. Şi, prin urmare, nivelul producţiei crescuse la uzina de la Crêcherie, fără ca totuşi câştigurile să fie mult prea mari, căci dorinţa lui Luc era să se producă la un preţ cât mai ieftin, gândindu-se că tocmai în aceasta consta reuşita în viilor. Întări şi mai mult uzina printr-o

administrare foarte înţeleaptă şi printr-o politică de creştere fără întrerupere a economiilor, bazându-se pe faptul că rezervele de bani care se obţineau în felul acesta în întreprindere vor putea intra în luptă oricând, încă de la prima primejdie; şi devotamentul pentru cauza comună, abnegaţia solidară a muncitorilor strânşi laolaltă în asociaţia lor şi care renunţau la o parte din beneficiile suplimentare, toate la un loc desăvârşeau opera şi permiteau să se aştepte ziua victoriei depline, fără ca prin aceasta să se sufere totuşi prea mult.

La Abis, situaţia părea să fie foarte înfloritoare, cifra de afaceri nu slăbise câtuşi de puţin, creştea mereu, odată cu obţinerea unor preţuri tot mai mari pentru fabricarea obuzelor şi tunurilor, a căror livrare reprezenta un succes răsunător ca o explozie. Dar, încă de pe acum, situaţia aceasta nu mai constituia acolo decât o aparenţă şi, din când în când, Delaveau începea să simtă serioase nelinişti, pe care se ferea să le mărturisească. Avea într-adevăr de partea lui întreg Beauclairul, întreaga societate burgheză, pe toţi capitaliştii care se simţeau ameninţaţi de primejdii. Şi din această pricină îşi formase convingerea că adevărul, autoritatea şi puterea îi aparţineau şi că victoria lui finală era sigură. Cu toate acestea, o oarecare îndoială ascunsă i se infiltrase în cele din urmă în suflet şi îi zdruncinase convingerile, provocându-i oarecari tulburări din pricina rezistenţei dârze a uzinei de la Crêcherie în pofida dezastrului pe care i-l profetiza la fiecare nou trimestru. Nu putea să lupte împotriva articolelor de fierărie şi-a oţelurilor destinate comerţului paşnic, împotriva acestor şine de cale ferată, acestor drugi şi acestor grinzi pe care uzina vecină le producea la preţuri scăzute şi în condiţii excelente. Şi nu-i mai rămânea, cu alte cuvinte, decât să se profileze pe oţelurile fine, pe acele produse care se lucrau cu migală şi care ajungeau la preţul ridicat de trei sau chiar patru franci kilogramul, articole pe care alte două întreprinderi foarte

importante, dintr-o regiune vecină, le produceau de asemenea şi ele. Şi acestea din urmă îi făceau o concurenţă teribilă. Delaveau simţea că din cele trei firme una era în plus, şi problema cea mai importantă care se punea era aceea de a şti care vor fi cele două care o vor înghiţi până la urmă pe ultima. Vlăguit de lupta lui cu uzina de la Crêcherie, oare nu Abisul era firma care va îi condamnată să dispară? Această îndoială nu înceta să-l macine, deşi îşi dublase activitatea şi îşi păstra pe cât se putea o atitudine senină, plină de încredere faţă de ceea ce considera el cauza lui cea bună, această convingere despre superioritatea sistemului capitalist de retribuire a muncii pe care o practica el şi al cărui apărător se declara. Dar, mai mult decât concurenţele, mai mult chiar decât jocul hazardului în luptele ce se desfăşurau în industria metalurgică, ceea ce îl chinuia în cel mai înalt grad era faptul că nu se gândise din timp să-şi formeze un fond de rezervă, pe care să se poată bizui şi să-i permită să facă faţă necesităţilor ivite în eventualitatea unor catastrofe neprevăzute. Ar fi fost de ajuns să se fi declanşat vreo criza sau vreo grevă oarecare, să se fi ivit vreo perioadă de şomaj sau vreun an nefast, şi s-ar fi trezit în faţa unui adevărat dezastru, din pricină că uzina nu ar fi avut cu ce să se menţină la suprafaţă în aşteptarea momentului când s-ar fi putut relua afacerile. Încă de pe acum chiar, într-o împrejurare critică, fusese nevoit, pentru procurarea unor utilaje noi, absolut necesare, să se împrumute cu trei sute de mii de franci, ale căror dobânzi imense grevau acum bilanţul anual. Şi ce se va întâmpla cu el, dacă va trebui din nou să se împrumute, şi pe urmă tot aşa mereu şi mereu, până o s-ajungă să se prăbuşească definitiv în prăpastia datoriilor?

În vremea aceasta, Delaveau încerca să-l facă pe Boisgelin să priceapă motivele care-l determinau să se gândească la un fond de rezervă. Cu ani în urma, când îl

convinsese pe acesta să-i încredinţeze rămăşiţele averii lui, îi promisese într-adevăr, în eventualitatea în care s-ar fi decis să cumpere atelierele Abis, să i ofere de pe urma lor profituri considerabile, în stare să-i permită să-şi continue viaţa lui de huzur. Numai că, de când se iviseră anumite dificultăţi, Delaveau dorea să-l vadă destul de înţelegător încât să-şi mai reducă pentru câtva timp din cheltuielile pe care le făcea prin modul de viaţă ce îl ducea, dându-i asigurări că şi-l va relua la acelaşi nivel, ba poate chiar la unul superior, de îndată ce sorţii deveneau mai favorabili. Dacă Boisgelin ar fi fost de acord să nu se atingă decât de jumătate din beneficii, lucrul acesta ar fi dat posibilitatea să se constituie faimosul fond de rezervă, şi atelierele Abis ar fi reuşit să străbată cu succes anii nefavorabili. Dar Delaveau îl găsea de fiecare dată mai puţin înţelegător pe Boisgelin, care pretindea totul şi refuza să suprime măcar câteva din recepţiile sau din vânătorile lui, continuând să ducă o existenţă tot mai costisitoare de la o zi la alta. Uneori izbucneau chiar certuri între cei doi veri. Boisgelin îl acuza pe directorul administrativ că nu-şi ţine promisiunile şi avea de gând să-i reducă din părţile lui Delaveau de câştig, în momentul în care sumele investite de el, în calitate de capitalist, ameninţau să nu mai prezinte o garanţie suficientă pentru profiturile aşteptate şi în momentul în care forţa de muncă, truda lucrătorilor angajaţi nu mai ajungeau să întreţină luxul trândavului patron. Iar Delaveau, enervat şi disperat de această încăpăţânare imbecilă a profitorului, nici măcar nu-şi închipuia că îndărătul fudulului său văr se afla chiar propria lui soţie, Fernande, corupătoare şi devoratoare, pentru capriciile şi nebuniile căreia erau cheltuiţi toţi banii. La Guerdache, petrecerile se ţineau lanţ. Fernande gusta acolo cele mai plăcute răzbunări şi se îmbăta până într-atâta de triumfurile dobândite, încât o pauză care ar fi intervenit în petrecerile ce le punea la cale i s-ar fi părut o adevărată

decădere. Se pricepea de minime să-l aducă la disperare pe Boisgelin prin ceea ce îi povestea chiar despre bărbatul ei, lăsându-i impresia că acesta din urmă nu mai era chiar atât de capabil ca odinioară şi că nu mai obţinea de pe urma atelierelor randamentul pe care ar fi putut să-l scoată: astfel că, după părerea ei, singurul mijloc de a-l îmboldi la treabă era acela de a-l copleşi cu cereri de bani. Atitudinea lui Delaveau, bărbat dintr-o bucată, care nu făcea niciodată confidenţe femeilor, nici măcar soţiei lui, deşi se părea că o adoră, ajunsese până la urmă să o convingă să ia lucrurile în serios. Dacă dorea într-adevăr să-şi realizeze visul şi să se întoarcă mai devreme sau mai târziu la Paris cu milioanele la teşcherea, trebuia să-şi hărţuiască fără încetare bărbatul şi să devoreze totul, pentru ca prin aceasta să şi însuşească totul.

Într-o noapte, Delaveau, contrar obiceiului, se comportă altfel în faţa Fernandei. Se întorceau de la o partidă de vânătoare organizată la Guerdache şi-n timpul căreia Fernande, cunoscută pentru marea ei pasiune pentru călărit, dispăruse împreună cu Boisgelin. Seara avusese loc un mare festin şi era trecut de miezul nopţii, când un automobil îi aduse înapoi pe cei doi soţi la locuinţa lor de lângă atelierele Abis. Tânăra femeie, care părea frântă de oboseală, ca şi cum ar fi fost epuizată de plăcerile arzătoare în care-şi consuma viaţa, se grăbi să se dezbrace, delicioasă în nonşalanţa ei obosită, apoi se întinse sub cuverturi; în vremea aceasta, soţul; fără să se grăbească câtuşi de puţin, se dezbrăca metodic şi fără să se pripească, învârtindu-se prin cameră cu un aer mânios şi preocupat.

— Spune-mi totuşi, o întrebă el în cele din urmă, Boisgelin nu ţi-a spus nimic atunci când aţi şters-o împreună?

Surprinsă, Fernande redeschise ochii care începuseră să se-nchidă.

— Nu, răspunse ea, cel puţin nimic interesant... Ce era să-mi spună?

— Ah! reluă Delaveau, am crezut că ţi-a spus ceva, pentru că avusesem mai înainte o discuţie cu el. Iar mi-a cerut zece mii de franci până la sfârşitul lunii. Şi, de astă dată, l-am refuzat categoric, îmi este imposibil să-i fac rost, e complet nebun.

Fernande îşi ridică ochii şi privirea i se aprinse din nou.

— Cum e complet nebun?... Pentru ce nu-i dai cei zece mii de franci pe care ţi-i cere?

Tocmai ea era aceea care-i sugerase lui Boisgelin ideea de a cere zece mii de franci, necesari pentru cumpărarea unui automobil cu pornire automată, fiind stăpânită de dorinţa arzătoare să se plimbe cu o viteză nebună.

— Fiindcă, strigă Delaveau, contrar obiceiului său, acest imbecil o să ajungă până la urmă să ruineze uzina din pricina nesfârşitelor lui cheltuieli fără niciun rost. O să dăm faliment, dacă nu se hotărăşte odată să-şi mai restrângă modul de viaţă. Petrecerea asta pe care intenţionează s-o dea e cea mai mare prostie din lume, ca şi stupida lui vanitate care îl face să se lase tocat de toată lumea!

Dintr-odată Fernande tresărise şi se înălţase-n capul oaselor, puţin cam palidă, în vreme ce bărbatul continua să-i facă tot felul de confidenţe de acest gen, adăugind cu naivitatea lui de soţ orb din dragoste, care-l făcea să priceapă greu lucrurile:

— Nu există decât o singură fiinţă mai înţelegătoare la Guerdache, şi aceasta e sarmaua Suzanne, unica persoană care nu caută să profite şi să se distreze acolo. Ţi se face milă să o vezi atât de tristă şi, în vreme ce o imploram astăzi să intervină pe lângă soţul ei, mi-a răspuns, stăpânindu-şi cu greu lacrimile, că nu voia să se amestece în absolut nicio treabă.

Acest apel lipsit de tact făcut la adresa soţiei legitime, la adresa femeii sacrificate, care se comporta cu atâta

demnitate şi măreţie, reuşi până la urmă s-o exaspereze pe Fernande. Dar mai cu seamă ideea că uzina, care reprezenta însăşi sursa de venituri pentru realizarea capriciilor ei, s-ar putea să fie în pericol o tulbura profund. Aduse din nou discuţia în jurul subiectului acesta.

— Pentru ce spui că o să dăm faliment*?...* Credeam că afacerile merg foarte bine.

Pusese atâta patimă şi nelinişte în întrebare, încât Delaveau, cuprins. de temeri şi fiindu-i frică să n-o vadă şi pe Fernande pradă aceloraşi frământări de care era el însuşi stăpânit şi pe care încerca să şi le ascundă, se abţinu să spună absolut tot adevărul ce-i stătea pe buze, stârnit de mânia din sufletul lui încrâncenat.

— Fără-ndoială că afacerile merg foarte bine. Numai că ar merge chiar şi mai bine, dacă Boisgelin n-ar fi golit casa de bani, pentru a-şi întreţine existenţa idioată pe care o duce. Îţi spun sincer că-i un om stupid, cu o minte săracă, aşa cum au toţi filfizonii!

Liniştită pe deplin şi chiar încântată, Fernande se lungi din nou în pat, printr-o mişcare suplă a corpului ei adorabil, nespus de mlădios şi de gingaş. Bărbatul ei nu era nimic altceva decât un spirit necioplit, un om brutal şi avar, sperând mereu să dea cât mai puţin cu putinţă din beneficiile considerabile pe care le dobândea uzina; şi glumele grosolane, cuvintele ordinare care se spuneau pe seama lui Boisgelin erau pentru dânsa tot atâtea atacuri indirecte, din pricina cărora se simţea în mod personal vizată.

— Dragul meu, încheie Fernande cu răceală, nu toată lumea e făcută ca să se tâmpească de muncă, ziua întreagă, şi cei care poseda bani au tot dreptul să se bucure de ei după cum îi taie capul şi să guste plăcerile unei existenţe superioare.

Delaveau fu pe punctul să răspundă cu un ton violent. Apoi, reuşi printr-un efort brusc să se calmeze. În definitiv,

pentru ce ar fi încercat oare să-şi convingă nevasta? Se purta cu dânsa întocmai cum te porţi cu un copil răsfăţat, o lăsa să-şi facă toate gusturile, tot ce-i trecea prin minte, fără să-l supere niciodată la ea greşelile de conduită pe care le dezaproba cu atâta străşnicie la alţii. Nici măcar nu-şi dădea seama de viaţa nebunească pe care o ducea Fernande, fiindcă ca era nebunia lui, giuvaerul pe care-l dorise în mâinile lui greoaie, de lucrător harnic. Niciodată nu simţea că o iubeşte mai mult, niciodată nu o dorea mai arzător ca seara când o regăsea în pat, plină de un farmec ce-l încânta şi de un parfum ameţitor, după ceasurile grele petrecute în mijlocul fumului înţepător şi sufocant şi în zgomotul asurzitor al muncii în condiţiile mizerabile de la atelierele Abis. Fernande rămânea obiectul lui de admiraţie şi adoraţie, idolul care-şi avea altarul său aparte şi-n faţa căruia se închina cu o evlavie superstiţioasă, renunţând la orice urmă de bun simţ şi demnitate.

Se aşternuse tăcerea un timp, şi până la urmă Delaveau se culcă la rândul lui, fără să mai stingă unica veioza de pe noptieră. Rămase însă nemişcat, cu ochii larg deschişi. Simţea lângă. el căldura şi parfumul pătrunzător ce veneau dinspre acest corp de femeie, ale cărei braţe goale, ca şi gâtul descoperit, se iveau, mătăsoase, dintre dantele. Dar Fernande adormise, coborându-şi pleoapele pe chipul ei frumos, palid de oboseală, încadrat de revărsarea părului bogat, parcă şi mai atrăgătoare astfel.

Soţul se întoarse şi depuse un sărut pe o şuviţă rebelă, lângă ureche. Apoi, fiindcă femeia nu se mişca, avu impresia că era bosumflată şi vru să facă pe amabilul şi să-i arate că înţelegea slăbiciunile omeneşti şi dorinţa de lux a unora.

— Ei, Doamne, o să-i fac rost iar de cele zece mii de franci, dacă îşi doreşte atât de mult un automobil. I-am spus ceea ce i-am spus numai din prudenţă... A fost o vânătoare frumoasă astăzi.

Fernande nu răspundea câtuşi de puţin. Din gura ei micuţa şi roşie, uşor întredeschisă, care lăsa să i se vadă dinţii strălucitori şi puternici, ieşea o răsuflare caldă şi regulată, în vreme ce sânii i se ridicau într-o uşoară palpitaţie, ca şi cum ar fi fost apăsaţi de o îndelungată îmbrăţişare de dragoste. Dormea, biruită de somn, pe jumătate goală, strângând la piept un colţ al păturii, odihnindu-se după beţia plăcerilor ce le încercase în timpul zilei.

— Fernande! Fernande! o chemă cu glas scăzut Delaveau, mângâind-o uşor cu un nou sărut.

Apoi, când se convinse că femeia a adormit, se resemnă şi renunţă.

— Atunci, noapte bună, Fernande!

După ce stinse veioza, se culcă din nou cu faţa în sus. Dar nu putea să-şi găsească somnul, şi ochii îi rămăseseră larg deschişi, în întunericul de nepătruns al camerei. Şi, înfrigurat, cuprins de insomnie lângă femeia aceasta nespus de fierbinte şi parfumată, recăzu în temerile sale, fu apucat din nou de spaimele pe care i le stârnea criza prin care trecea producţia uzinei. În starea neplăcută de veghe în care se afla, i se părea că dificultăţile se agravau, şi niciodată până atunci nu-şi examinase perspectivele cu o asemenea luciditate şi de pe poziţii atât de pesimiste. Îi apărea în mod limpede că pricina ruinei către care se îndreptau era această goană dementă după desfătări, aceasta nevoie stupidă şi bolnavă de a mânca banii abia câştigaţi. Exista fără îndoială pe undeva, în vreun loc oarecare, cine ştie ce fisură prin care se strecura averea, vreo rană îngrozitoare pe unde se scurgea tot sângele şi odată cu el sănătatea şi întregul câştig al muncii. Delaveau, foarte cinstit cu el însuşi, îşi făcea un examen de conştiinţă, dar nu găsea pricini să-şi adreseze niciun reproş. Se scula dimineaţa de cu zori şi era ultimul care, seara târziu. părăsea halele uzinei, supraveghind fără pic de răgaz

personalul imens al fabricii şi dând ordine în dreapta şi-n stânga, ca şi cum ar fi condus un regiment pe un câmp de luptă. Şi apoi poseda o putere de muncă şi o capacitate intelectuală remarcabile, punea mult spirit de dreptate în purtarea lui plină de severitate, avea o metodă de lucru şi o logică rar întâlnite, o loialitate de luptător care a promis să învingă şi ere vrea să învingă sau să piară. Suferea îngrozitor când, în pofida eroismului său, se simţea alunecând înspre dezastru, datorită unui fel ciudat de măcinare lentă a tot ceea ce crea şi datorită unui soi de pustiire zilnică, despre care nu ştia de unde vine şi pe care energia lui nu o putea opri. Fără îndoială că neîncetatele cheltuieli în dreapta şi-n stânga ale lui Boisgelin, ceea ce Delaveau numea viaţa prostească pe care acesta o ducea, nevoia lui lacomă de distracţii, erau ulceraţiile care subminau trupul sănătos al uzinei. Dar cine oare îl îndobitocea în halul acesta, de unde se inspira dementa nenorocitului om, care nu ajungea să înţeleagă situaţia într-un mod mai rezonabil, ca un lucrător înţelept, sobru şi cumpătat, ce manifestă o adevărată ură pentru profituri şi trândăvie, agenţii distructivi ai oricărui fel de sănătate în organismul uman, destinat prin structura sa muncii creatoare.

Şi lui Delaveau nici nu-i trecea măcar prin gând că femeia care-i distrugea munca, femeia care-l corupsese până într-atâta pe Boisgelin trăia alături de el zile de-a rândul, că era Fernande a lui adorată, aceasta făptură atât de frumoasă, atât de fină şi atât de suplă, adormită acolo, lângă el, şi al cărei parfum călduţ îl ameţea de dragoste. În vreme ce el îşi consuma energia în mijlocul fumăraiei întunecate şi a radiaţiilor incandescente ale cuptoarelor, făcând eforturi supraomeneşti pentru a-i determina pe muncitorii ajunşi la capătul puterilor să trudească mai departe pentru un ban în plus, ea îşi vântura toaletele strălucitoare pe sub umbrarele de la Guerdache, azvârlea

aurul în cele patru vânturi, după cum îi dictau capriciile de moment, şi ronţăia cu dinţii ei albi, ca pe nişte simple bomboane, sutele de mii de franci pe care numeroşii salariaţi ai uzinei le făureau prin manevrarea zgomotoasă a uriaşelor ciocane. Şi, chiar în noaptea aceasta, în vreme ce Delaveau se frământa cu gândul la plăţile viitoare, ţinând ochii larg deschişi în întunericul de nepătruns al încăperii şi întrebându-se prin ce mijloace noi şi cu ce eforturi să producă şi să procure sumele promise, femeia dormea lângă el, cu trupul său alături de trupul lui, odihnindu-se după beţia din cursul zilei, îmbuibată, copleşită de voluptatea din care se-nfruptase, încât nu se mai auzea decât uşoara răsuflare care-i ridica pieptul satisfăcut. Din când în când, dorinţele lui de bărbat îl făceau să revină către această soţie ce era a sa şi pe care n-o cunoştea deloc. O simţea goala, lungită în mijlocul patului, pradă unui complet abandon, până-ntr-atât încât ar fi putut s-o ia în braţe fără ca ea să ştie, probabil. Apoi Delaveau recădea în grijile lui pentru bătălia industrială ce avea loc, şi Fernande nu mai era decât un copil răsfăţat, al cărui somn îl respecta, la fel cum îi tolera capriciile, nepătrunzând niciodată în adâncul divinului căpşor al idolului căruia i se închina. Şi-n cele din urmă adormi şi visă că sub atelierele uzinei Abis existau forţe diabolice şi răuvoitoare care măcinau pământul, pentru ca întreaga construcţie să se năruiască într-o noapte păcătoasă, în mijlocul unei furtuni violente.

În zilele următoare, Fernande îşi aminti despre temerile pe care şi le exprimase soţul în faţa ei. La gândul unei eventuale ruine, patima ei pentru bani îngrămădiţi cu ghiotura şi pasiunea pentru o viaţă de lux de care profitase fără încetare o făcură să se înfioare. Ce ar deveni ea, dacă Boisgelin ar ajunge la sapă de lemn? Nu însemna numai sfârşitul acestui trai plăcut şi-mbelşugat pe care-l dorise mereu ca pe o revanşă pentru mizeria îndurată odinioară,

pe vremea când îşi târa botinele scâlciate, aflându-se la discreţia unor bărbaţi brutali, ci şi reîntoarcerea la Paris, din nou ca nişte învinşi ai soartei, vreo locuinţă oarecare, de o mie de franci, în fundul cine ştie cărui cartier mărginaş, departe de centrul oraşului, vreo funcţie neînsemnată unde ar vegeta soţul său, Delaveau, în vreme ce ea ar cădea iarăşi în josnicia şi grosolănia căsniciilor de funcţionari săraci. Nu, nu! Nu admitea aşa ceva, nu va lăsa în niciun caz să-i fie smulsă găina care făcea ouă de aur, ţinea din toate puterile, cu toate forţele de care era capabilă fiinţa ei avidă, la triumful spre care se îndrepta. În făptura ei, sub această graţie vaporoasă, la adăpostul acestui corp atât de fin şi de un farmec plin de delicateţe, se afla ascunsă o violenţă de lupoaică, stăpânită de instincte, plină de furii şi pornită pe sfâşiat. Era hotărâtă să nu cedeze nimic din capriciile ei, să-şi satisfacă poftele şi plăcerile până în pânzele albe, fără să lase pe alţii să i le smulgă sau măcar să i le pună în primejdie. Dispreţuia această uzină tenebroasă şi plină de noroi, unde, zi şi noapte, se auzeau zgomotele ciocanelor monstruoase din care izvorau banii necesari pentru distracţii şi plăceri, o socotea un loc josnic, unde se ascundeau toate murdăriile vieţii, îi desconsidera pe muncitorii care îşi coceau pielea la flăcările acestui infern, pentru ca ea să ducă o existenţă trândavă, să arate proaspăta şi fericită, şi vedea în ei, oarecum, un soi de animale domestice care o hrăneau şi o scuteau de orice oboseală. Niciodată nu-şi pusese în primejdie, pe pământul gloduros al halelor, picioarele ei delicate şi niciodată nu se interesase cum îşi duce traiul turma omenească ce defila, strivită şi cocoşată sub apăsarea muncii blestemate, prin faţa porţilor ei. Socotea această turmă drept proprietatea ei, aceste ateliere drept proprietatea ei, şi numai la ideea că, prin ruina uzinei, ar putea seca izvorul de îmbogăţire se revolta, se mânia cumplit, socotind acest lucru un adevărat atentat împotriva propriei sale persoane. Şi pentru aceasta,

oricine ar fi încercat să aducă vreo vătămare surselor sale de câştig, devenea propriul său inamic, un răufăcător primejdios de care visa să se debaraseze prin toate mijloacele ce-i treceau prin cap. De aceea ura îndreptată împotriva lui Luc mersese mereu crescând încă de la prima lor întâlnire, cu prilejul dejunului desfăşurat la Guerdache, când ghicise în el, cu flerul ei de femeie, pe omul care i-ar putea bara într-o bună zi calea. În sfârşit, se izbise mereu şi mereu de el şi uite că acum ameninţa să distrugă complet Abisul şi s-o azvârle pe ea însăşi în mizeria mediocrităţii. Dacă îl lăsa să acţioneze de capul lui, însemna că se apropia sfârşitul traiului ei fericit, însemna că Luc îi fura tot ceea ce îi plăcea mai mult în viaţă.. Şi, cuprinsă de o furie ucigaşă, prost disimulată sub masca ei de femeie graţioasă, nu se mai gândea la nimic altceva decât cum să-l facă să dispară şi îşi închipuia tot telul de catastrofe, unde ar fi avut prilejul să-l nimicească.

Se împlineau în curând opt luni de când Josine, într-o ultimă noapte de dragoste, venise să-şi ia rămas bun de la Luc şi de când se bucuraseră împreună de fericirea pe care, mai curând sau mai târziu, le-o datora viaţa; cam pe atunci se-ntâmplă de izbucni o adevărată drama, care ar fi putut să-i procure Fernandei catastrofa mult visată, aşteptată de atâta amar de vreme. În noaptea aceea atât de plăcută, dar şi atât de tristă, îmbrăţişarea lui Luc rodise şi Josine rămăsese însărcinată. Era în luna a cincea a sarcinii ei, chiar însuţi Ragu nu-şi dădu seama de nimic, şi numai într-o seara de beţie, când intenţionase să o bată, înţelese totul după gestul îngrozit pe care-l făcu Josine pentru a-şi proteja pântecul. Şi, la început, ramase imobilizat de uimire.

— Eşti borţoasă, eşti borţoasă, ticăloaso!... Ah! ăsta-i motivul pentru care aveai tot felul de taine şi nu mai schimbai nici măcar o cămaşă în faţa mea... Trebuie să fie omul la fel de dobitoc pe cât eşti tu de mincinoasă, ca să nu observe nimic!

Dar, ca un fulger, fu străbătut de bănuiala care se transformă de îndată în convingere, cum că acest copil nu putea să fie al lui. Aşa cum susţinea el însuşi, nu se atingea de ea decât pentru, a-şi satisface poftele, şi era foarte sigur de măsurile de precauţie pe care şi le lua de fiecare dată cu toată grija. Nici vorba de copii: cine are să-i trăiască, cine nu, să nu-i dorească. Se distrau împreună, la revedere şi gata, n-avea de gând să se lege de mâini şi de picioare o viaţă întreagă. Atunci, oare de unde apăruse copilul ăsta? Cine i-l făcuse? Şi îşi încleştă din nou pumnii, mârâind, stăpânit de o mânie mereu crescândă.

— Ei! ticăloaso, doar nu ţi l-a adus barza?... Sper ca n-ai îndrăzneala să pretinzi că eu sunt ăla care l-am făcut, fiindcă ştii foarte bine ca nu am dorit niciodată să fac aşa ceva... Al cui e, ai? Răspunde, răspunde, răspunde repede, ticăloaso, dacă nu, te zdrobesc în bătaie!

Josine, complet albă la faţă, cu ochii ei blânzi şi curajoşi aţintiţi asupra beţivanului, nu răspundea un cuvânt. Mai mult decât înspăimântată, era uluită, văzându-l că se înfurie în felul acesta, căci nu părea să mai ţină la ea, o ameninţa în fiecare zi că o va arunca în stradă, repetând de fiecare dată că ar li într-adevăr fericit să scape de dânsa, dacă s-ar fi găsit vreun alt bărbat care s-o culeagă de pe trotuar. Mai mult încă, îşi reluase viaţa de crai, corupea lucrătoarele de pe la fabrici, care erau de acord să-i dea ascultare, şi se mulţumea până la urmă cu haimanalele zdrenţăroase, ce mişunau seara pe străzile împuţite ale vechiului Beauclair. Atunci pentru ce se simţea ofensat când constata că nici ea nu-l mai dorea, pentru ce se înfuria în felul acesta atunci când vedea că-i însărcinată?

— Aşa e ca nu-i al meu? Doar n-ai îndrăzneala să pretinzi că-i al meu?

Fără să-l părăsească o clipă din ochi, Josine răspunse până la urmă cu o voce scăzută, dar profundă:

— Nu, nu-i al tău.

Ragu încercă printr-o lovitură de pumn s-o doboare la pământ. Dar ea se dăduse înapoi, şi mâna lui nu-i atinse decât în treacăt umărul. Bărbatul urla:

— Îndrăzneşti să-mi spui aşa ceva, târfă blestemată!... Şi care-i numele bărbatului, spune-mi numele bărbatului, ca să rezolv eu cu el toate socotelile!

Calmă, Josine răspunse din nou:

— N-o să-ţi spun niciodată numele lui, nu ai niciun drept să-l ştii, pentru ca mi-ai zis de douăzeci de ori că te-ai săturat de mine şi că n-am decât să caut în altă parte.

Şi adaugă:

— Tu n-ai vrut un copil de la mine. Îl am de la altul, şi acela e acum soţul meu, aşa că restul nu te mai priveşte.

Ragu ar fi fost în stare s-o ucidă. Josine trebui să fugă pentru a evita loviturile de picior cu care, din răutate, printr-o socoteală îngrozitoare pe care şi-o făcuse în creierul lui bolnav, încerca s-o atingă în plin pântec. Ceea ce îl înfuriase şi mai mult fusese tocmai faptul că-i spusese că un altul făcuse dintr-însa mamă şi că de acum înainte nimic nu îl mai privea nici în legătură cu persoana sa, nici în legătură cu fiinţa pe care o purta în pântec şi nici în legătură cu viaţa ei în general. Ragu, care nu dorise niciodată un copil, era zguduit acum de o durere ascunsă, la ideea că nu el va fi tatăl. Simţea că Josine nu mai era a lui şi că nu fusese de fapt niciodată a lui. Un altul i-o luase, înainte ca el să fi apucat s-o facă să fie a lui; şi, de acum înainte, niciodată n-o s-o mai poată face să fie a lui.

Lucrul acesta îi stârnea, într-un mod vag, confuz, o gelozie cumplită, sentiment pe care nu-l cunoscuse câtuşi de puţin până atunci şi a cărui tortură nu ar fi crezut că poate s-o cunoască vreodată. Din acel moment, pe femeia aceasta, despre care spunea că o aruncă în stradă, pe care o părăsea pentru nişte zdrenţăroase murdare, o închise în casă şi o supraveghea din curte, şi era cuprins de un adevărat acces de furie când o vedea vorbind cu un bărbat.

Îl înfuria la culme faptul că se afla în faţa unui lucru ireparabil şi-i stârnea un soi de mânie care-l îndemna fără încetare la acte de violenţă, maltratând-o, căutând să-i ucidă fiinţa din pântece, aceasta fiinţă care ar fi putut să fie a lui, dar care îi scăpa din vina sa. Mereu şi mereu i se trezea orgoliul rănit de mascul care nu ştiuse câtuşi de puţin să plămădească o operă în viaţă şi simţea cum se strânge în el tot mai multă ranchiună împotriva celuilalt, necunoscutul care reuşise să facă din această fiinţă o pane dependentă din însăşi fiinţa lui.

— Spune-mi numele lui, spune-mi numele lui, şi îţi jur că am să te las în pace!

Dar femeia nu ceda. Suporta batjocurile şi loviturile, repetând cu glasul ei blând, plin de sinceritate:

— Nu ai nevoie să-i afli numele, nu te priveşte lucrul acesta.

Ragu nu putea să-l bănuiască pe Luc, şi o astfel de presupunere nici că-i trecu prin minte, căci nu exista vreun suflet pe lume, în afară de Sœurette, care să fi surprins vreodată vizitele Josinei. Îşi trecea în revistă toţi prietenii, gândindu-se la posibilitatea vreunui abandon de o clipă în braţele cine ştie cărui chefliu din lumea lui, într-o seară când se făcea plata salariilor şi vinul înfierbântă sângele. Dar toate căutările lui fură la fel de zadarnice, degeaba pândi pe unul sau pe altul şi îi trase de limbă, nu obţinu niciun alt rezultat, decât că ajunse la o şi mai mare exasperare.

În această vreme, Josine se ascundea de toată lumea, cuprinsă de teama ca nu cumva Luc să păţească ceva din pricina acestei sarcini, în eventualitatea că secretul lor ar fi fost descoperit. Când ajunsese la certitudinea că a rămas însărcinată cu Luc, se simţise la început cuprinsă de o bucurie imensă şi ar fi dorit din tot sufletul să alerge la el şi să-i anunţe marea şi fericita noutate, sigură că şi bărbatul iar împărtăşi bucuria. Dar mai apoi i se strecurase în inimă

îndoiala şi se gândise că era mai bine să mai aştepte puţin, pentru a nu declanşa cine ştie ce catastrofă, într-un moment atât de dificil ca acela în care se afla atunci uzina de la Crêcherie. Şi numai printr-o întâmplare ajunse până la urmă să-i aducă la cunoştinţă lui Luc despre perspectivele de a veni pe lume ale acestui copil preaiubit, al cărui tată era. Într-o zi, pe când Luc îi însoţea pe Bonnaire până la acesta acasă, pentru a mai sta de vorbă despre una şi alta, dădu acolo peste nişte cumetre, cărora La Toupe le făcea confidenţe despre cumnata ei însărcinată, lucru pe care-l însoţea de comentarii otrăvite, lăsând să se înţeleagă o seamă de fapte oribile. Luc rămase înmărmurit, cu inima zvâcnindu-i puternic, să-i sfarme pieptul. Uneori, Josine mai venea pe la Crêcherie, pentru a-l căuta pe Nanet, care rămânea pe acolo zile de-a rândul; şi tocmai în seara aceea îşi făcu apariţia, chiar în momentul în care era vorba despre sarcina ei şi trebui să răspundă la întrebările curioase ale cumetrelor. Da, se împlineau în curând şase luni, şi lucrul acesta începuse să se observe încă de pe acum destul de bine. Dar Josine îl zărise pe Luc; îşi dădea seama că e într-atât de emoţionat, într-atât de pierdut şi de scufundat în muţenia lui, încât fata simţi un chin cumplit pentru faptul că nu-i putea vorbi, pentru faptul că nu ştia cum să facă să-i strige din toată inima bucuria de care era cuprinsă. Ura disperată din pricina îndoielilor groaznice în care ghicea că se va bate, ştia bine ca numai prin câteva cuvinte l-ar fi putut linişti şi face fericit. Aceste cuvinte îi stăteau pe buze, o sufocau: „E al tău!” şi într-un moment de răgaz, când cumetrele, obosind să o mai privească, îşi reluaseră trăncănelile, Josine găsi mijlocul de a-i comunica gândul, şi încă într-un mod foarte plăcut. Mai întâi, îşi duse amândouă mâinile la pântecul ei de femeie a cărei dragoste a rodit; apoi printr-un gest care însemna deopotrivă iubire şi mulţumire, le puse pe buze şi îi transmise în felul acesta, printr-un gest discret, certitudinea că-i aparţine

paternitatea, şi Luc înţelese foarte bine, fu năpădit de o imensă bucurie, aceeaşi pe care o simţise şi ea în momentul când îşi dăduse seama că e mama şi pe care i-o dăruia acum şi lui.

În ziua aceea, Josine şi cu Luc nu putură să schimbe un cu vânt, dar exista între ei acest gest adorabil, acest sărut care reuşise până la urmă să le unească gândul. Şi Luc, cu întreaga fiinţă cuprinsă de această profundă emoţie, îi informă şi află în curând despre teribilele accese de gelozie al e lui Ragu, despre violenţele la care recurgea şi despre strânsa supraveghere cu care îşi înconjura soţia. Şi chiar dacă ar fi păstrat cea mai mica îndoială asupra paternităţii lui, această gelozie feroce, ce se manifesta plină de înverşunare încă înainte de apariţia pe lume a copilului, i-ar fi test de ajuns ca să-i dovedească faptul că el, Luc, era într-adevăr tatăl. De acum înainte Josine era soţia lui. Era a lui, numai a lui, pentru că purta în pântec un copil de la el. Unicul soţ adevărat al unei femei este acela care-i tatăl copiilor ei: plăcerea care se fură de către un bărbat nu înseamnă nimic, nu contează. O singură legătură este în stare să unească puternic şi pe vecie cuplul, şi anume copilul, viaţa perpetuată, o fiinţă nouă, născută din indisolubila îmbrăţişare a celor două fiinţe. Şi din această pricină nu se simţea câtuşi de puţin gelos pe Ragu. În vreme ce acesta din urmă turba de gelozie, căci îşi dădea seama de faptul că el nu reprezenta nimic, nu era decât un element trecător, care se uită. Josine aparţinea lui Luc pentru totdeauna şi, dacă ea s-ar întoarce din nou la el, copilul ar reprezenta floarea care a dat rodul mult aşteptat.

Totuşi, din ziua aceea, Luc fu cuprins de o mare nelinişte şi suferi într-un mod îngrozitor ştiind-o pe Josine batjocorită şi maltratată fără încetare, trăind într-un neîntrerupt pericol că va şuieri de pe urma vreunei lovituri nefericite. Îi era de nesuportat gândul ca lăsa în mâinile lui Ragu, om brutal şi lipsit de simţul onoarei, pe această femeie mult adorată, pe

care ar fi dorit s-o facă să trăiască într-un adevărat paradis al dragostei, înconjurată de cultul şi cucernicia datorate unei mame şi pe care prezenţa copilului o sfinţeşte. Dar ce să facă oare, cum să fie numai pentru el, când Josine se încăpăţâna să rămână atât de retrasa, ascunzându-se în umbră ca să evite să-i provoace orice fel de încurcătură? Refuza chiar să-l vadă, de teama vreunei imprudenţe care ar fi putut să dezvăluie secretul lor, păstrat cu atâta dragoste în adâncul făpturii ei îndurerate, şi trebui să-i pândească drumurile şi să o ia prin surprindere, pentru a putea, într-o seară, să schimbe câteva cuvinte cu ea.

Lucrul acesta se-ntâmplă într-o noapte foarte întunecată, când Luc, ascuns într-un obscur ungher al mizerabilei străzi Trois-Lunes, putu să o oprească pe Josine pentru o clipă, în vreme ce ea trecea pe acolo.

— Oh! Tu eşti, Luc! Ce imprudenţă, prieten drag! Te implor, sărută-mă şi fugi repede de aici!

Dar el, înfiorat, o cuprinde de după mijloc şi îi vorbi la ureche, cu o voce caldă, fierbinte.

— Nu, nu! Josine, vreau să-ţi spun doar câteva cuvinte... Suferi prea mult şi e o crimă din partea mea să te părăsesc pradă unor astfel de chinuri, pe tine, care îmi eşti atât de dragă şi reprezinţi atât de mult pentru mine... Ascultă-mă, Josine, am venit să te caut şi vei merge cu mine, ca să locuieşti în casa mea, care va fi de acum înainte şi a ta, şi unde vei fi o adevărată soţie iubită, venerată şi fericită.

Josine începuse de pe acum să cedeze în faţa îmbrăţişării lui calde, care prin duioşia ei venea să o consoleze pentru suferinţele îndurate până acum. Dar, imediat după aceea, se eliberă din îmbrăţişarea lui.

— Oh, Luc, ce vorbe sunt astea! Eşti oare chiar atât de imprudent? Doamne, Dumnezeule mare, să te urmez, când un asemenea gest ar echivala cu o mărturisire şi ar putea, atrage asupra ta cele mai cumplite primejdii! Eu sunt aceea care, în cazul ăsta, aş face o crimă, devenind o piedică în

opera pe care te străduiş s-o desăvârşeşti... Fugi repede de aici! Chiar dacă m-ar ucide şi tot n-aş pronunţa numele tău.

Atunci, el încercă să o convingă, vorbindu-i despre inutilitatea unui astfel de sacrificiu în faţa ipocriziei lumii.

— Tu eşti soţia mea, pentru că eu sunt tatăl copilului tău şi, prin urmare, pe mine trebuie, în mod normal, să mă urmezi. Mâine, când oraşul nostru bazat pe dreptate va fi terminat de construit, nu va domni acolo altă lege în afara aceleia a dragostei, şi unirea de bunăvoie va fi respectata de toţi. Şi atunci, pentru ce să ne facem griji de ce vor zice oamenii pe care astăzi i-am scandaliza?

Apoi, văzând că Josine continuă să se încăpăţânează în sacrificiul ei, spunându-i că momentul de faţă conta cu siguranţă mai mult, fiindcă dorea să-l ştie scutit de orice nou obstacol, puternic şi triumfător, Luc scoase o exclamaţie plină de amărăciune:

— Prin urmare nu te vei mai întoarce la mine niciodată, şi acest copil nu va fi niciodată copilul meu în văzul lumii-ntregi şi fără să mai umblăm cu ascunzişuri?

Josine îl cuprinse cu braţele într-un gest adorabil şi încântător şi murmura încetişor, cu buzele lipite de buzele lui:

— O să mă întorc la tine în ziua în care vei avea nevoie de sprijinul meu şi când nu voi mai reprezenta o piedică, ci un ajutor, şi voi reveni împreună cu acest copil drag, care va reprezenta pentru noi amândoi o mângâiere şi un reazem de nădejde.

Şi-n vreme ce ei schimbau aceste cuvinte pline de speranţe în viitorul paşnic şi fericit ce-i aştepta, jur-împrejurul lor, scufundat în tenebre, Beauclairul, vechiul târguşor împuţit de munca blestemată a celor care vieţuiau acolo, trăgea să moară, ascunzându-se în umbra zidurilor paraginile şi sub apăsarea secolelor de nedreptate.

— Tu eşti soţul meu, nu ai existat decât tu în viaţa mea, şi află ca îmi e drag să păstrez taina numelui tău, chiar sub

ameninţarea chinurilor la care sunt supusă, şi-l voi păstra ca pe o floare minunată şi neştiută de nimeni şi ca pe o armură. Ah! nu mă plâng cine ştie ce de cât sufăr, simt că am multă tărie în mine, fiindcă sunt fericită!

— Tu eşti soţia mea, te-am iubit încă din prima seară în care te-am întâlnit, când erai atât de nefericită şi-n acelaşi timp atât de minunată; tu o să păstrezi taina numelui meu şi eu o voi păstra pe aceea a numelui tău, şi voi face din imaginea ta icoana şi forţa mea, până-n ceasul în care tu însăţi vei putea să strigi pretutindeni dragostea noastră.

— Oh, Luc, ce înţelegător eşti, ce bun eşti şi câtă fericire ne aşteaptă.

— Tu eşti aceea, Josine, care m-ai făcut să fiu bun si-nţelegător, şi pentru că ne-am dat mâna într-o seară, vom fi cândva, mai târziu, foarte fericiţi, datorită fericirii tuturor.

Nu mai vorbiră nimic altceva şi rămaseră încă o clipă uniţi într-o caldă şi puternică îmbrăţişare. Luc o simţea cum se înfiora toată, cu pântecul sfânt de femeie a cărei dragoste a rodit, simţea zvâcnirile care promiteau viaţa ce avea să se nască şi pe care el o sădise în trupul ei, şi Josine, dorind să se dăruiască o dată mai mult, îşi strivea pieptul de femeie îndrăgostită de pieptul lui de bărbat, încercând parcă nevoia de a pătrunde şi a se contopi cu fiinţa sa. Apoi Josine se desprinse din îmbrăţişare şi se întoarse curajoasă şi de neînvins la martiriul ei, în vreme ce Luc, la rândul lui, se scufunda în întunericul nopţii, ducându-se acum îndărăt, să-şi reia bătălia, la capătul căreia îl aştepta victoria.

Dar, câteva săptămâni mai târziu, o întâmplare făcu să ajungă pe mâinile Fernandei secretul celor doi îndrăgostiţi. Fernande îl cunoştea pe Ragu, a cărui întoarcere la atelierele uzinei Abis făcuse multă vâlvă şi, începând din momentul acela, Delaveau se prefăcea că-l respectă mai mult, îl avansase, numindu-l maistru oţelar şi acordându-i gratificaţii, deşi conduita lui continua să fie execrabilă. Fernande era la curent, la fel ca şi toată lumea, cu drama

care stârnise furtună în căsnicia lui Ragu. Acesta nu se jena câtuşi de puţin, dădea drumul în gura mare la tot felul de înjurături spurcate, îndreptate împotriva soţiei lui, tratând-o în mod public drept prostituată care bătea trotuarele şi se lăsa să ajungă cu burta mare de la primul venit. Vorbele acestea circulau prin toate atelierele, şi fiecare se întreba care dintre ei e oare tovarăşul de lucru care-i făcuse Josinei copilul? Se vorbea chiar despre director, şi Delaveau îi spusese Fernandei necazul cel mare ce-l păştea în legătură cu toată povestea aceasta, fiindcă Ragu era într-un hal fără de hal de pornit împotriva tuturor şi, turbat el e gelozie, nu mai acţiona decât ca un nebun, acuşi nemaiatingându-se de nicio unealtă vreme de trei zile, acuşi năpustindu-se asupra lucrului, amestecând metalul topit cu furie, ca un om care are nevoie să şi descarce nervii, să lovească şi să ucidă.

Într-o dimineaţă de iarnă, în vreme ce îşi lua micul dejun singură, întrucât Delaveau plecase cu o zi înainte la Paris, unde urma să stea trei zile, Fernande se apucă s-o descoasă pe cameristă, care-i servea ceaiul cu felii de pâine prăjită. Nise se afla şi ea de faţă, aşezată foarte cuminte pe scaunul său, bându-şi ceaşca cu lapte şi aruncând priviri pofticioase înspre ceaiul mamei, cu lăcomia pe care o au toţi copiii faţă de lucrurile interzise.

— E-adevărat, Felice, că a mai avut loc încă o ceartă în sânul familiei Ragu? Spălătoreasă mi-a spus că, de data asta, Ragu aproape ca şi-a omorât nevasta în bătaie.

— Nu ştiu, doamnă, dar s-ar putea foarte bine ca să exagereze lumea, pentru că am văzut-o chiar acum pe Josine trecând prin faţa casei noastre şi nu mi s-a părut că ar avea un aer mai prăpădit decât în alte zile.

Se aşternu un moment de tăcere, după care, plecând, camerista adăugă:

— Bineînţeles că asta nu-l împiedică să o omoare fără doar şi poate, într-o bună zi, fiindcă aşa se laudă la toată

lumea,

Tăcerea se aşternu din nou în odaie. Fernande mânca încetişor, fără să rostească un cuvânt, pierdută în gândurile sale tenebroase, când dintr-odată, în mijlocul acestei atmosfere apăsătoare a dimineţii de iarnă care te îndemna la meditare, Nise se apucă să gândească cu voce tare, îndrugând printre frânturi de melodii:

— Adevăratul soţ al Josinei nu este Ragu, este conducătorul lucrărilor de la Crêcherie, este domnul Luc, domnul Luc, domnul Luc!

Uluită, mama ridică ochii şi o privi fix.

— Ce spui tu acolo? Ce-ţi veni să spui aşa ceva?

Dar, luată prin surprindere şi necăjită că a îndrugat vorbele acelea, Nise îşi vârâse nasul în ceaşcă şi se străduia să adopte o înfăţişare cât mai nevinovată.

— Uite aşa. Nu ştiu.

— Cum nu şti, mincinoasă mică! Doar ceea ce îndrugi tu acolo nu ţi-a trecut prin minte din senin. Fără îndoială că ţi-a spus cineva lucrurile astea, din moment ce tu le repeţi.

Din ce în ce mai încurcată, simţind ca se vârâse într-o poveste urâtă, din care n-o să mai poată ieşi aşa, cu una, cu două. Nise se încăpăţâna împotriva evidenţei, adoptând o figură cât mai degajată posibil.

— Te asigur, mamă, că se întâmplă să spui aşa, într-o doară, tot felul de lucruri, fără să ştii despre ce-i vorba, numai aşa, când îţi trec prin cap.

Privind-o fix şi văzând-o atât de nepricepută în minciuni, Fernande ghici dintr-odată adevărul.

— Nanet e cel care ţi-a spus vorbele astea pe care le îndrugi acum, numai Nanet putea să-ţi spună aşa ceva.

Pleoapele Nisei se zbătură repede, fiindcă Nanet era într-adevăr cel care îi spusese povestea. Îi fu însă frică să nu fie certată şi pedepsită din nou, ca în ziua în care mama ei o prinsese întorcându-se de la Crêcherie şi sărind pe deasupra zidului împreună cu Louise Mazelle şi Paul

Boisgelin. Şi crezu că cea mai bună tactică este aceea să se încăpăţâneze în minciună.

— Ei asta-i bună, Nanet, Nanet! Dar din moment ce nu-l mai văd deloc, de când mi-ai interzis lucrul ăsta…

Mama, cuprinsă de o dorinţă arzătoare să afle cât mai multe amănunte, deveni dintr-odată foarte blajină. Era năpădită de o atât de mare emoţie, încât uită să se mai preocupe de pedepsele promise, escapadele Nisei cu Nanet pierzându-şi din gravitatea lor de până acum în faţa faptelor de o importanţă considerabilă, despre care dorea să capete cât mai multe dovezi.

— Ascultă, fetiţa mea, e foarte urât să nu spui adevărul… Data trecută, când te-am pedepsit şi nu ţi-am dat desertul, am făcut-o pentru că ai vrut să-mi susţii că aţi sărit toţi trei pe deasupra zidului ca să vă duceţi şi să căutaţi o minge… Astăzi însă, dacă-mi spui adevărul, îţi promit să nu te mai pedepsesc… Ia să vedem, hai, fii sinceră, de la Nanet ai auzit lucrurile astea, nu-i aşa?

Nise, în fond o fetiţă bună, răspunse de îndată:

— Da, mamă, de la Nanet am auzit.

— Şi el ţi-a spus ca adevăratul soţ al Josinei este domnul Luc?

— Da, mamă.

— Şi de unde ştie el astea, pentru ce spune că domnul Luc este adevăratul soţ al Josinei?

Atunci, la întrebarea aceasta, Nise fu cuprinsă de o vie tulburare, şi nevinovăţia ei de fetiţă o făcu din nou să-şi aplece nasul deasupra ceştii.

— Ei, şi tu acum, pentru nişte lucruri aşa… pentru nişte lucruri aşa… Cum să-ţi spun, în fine, pentru că ştie el bine de ce!

În pofida dorinţei puternice de a căpăta cât mai multe informaţii, Fernande se simţi totuşi ruşinată de întrebările pe care i le punea copilului său. Nu mai insistă şi se strădui să-şi stăpânească puţin din curiozitatea josnică ce o

trădase până acum.

— Nanet nu ştie nimic, vorbeşte doar prostii, şi tu eşti o proastă şi mai mare dacă repeţi ce spune el. O să-mi faci plăcerea să nu mai îndrugi niciodată asemenea prostii, dacă vrei să mai mănânci desertul.

Şi micul dejun luă sfârşit într-o atmosferă glacială, asemănătoare frigului intens care se făcea tot mai simţit afară, fără ca nicio altă vorbă să mai fi fost schimbată între mama şi fiică, prima preocupată pe de-a întregul de secretul pe care îl aflase chiar atunci, cea de-a doua foarte fericită de faptul că scăpase atât de ieftin.

Fernande îşi petrecu toată ziua închisă în camera ei, reflectând asupra celor aflate şi făcându-şi tot felul de calcule. Mai întâi, se întreba, bineînţeles, dacă ceea ce spusese Nanet era oare adevărul adevărat. Dar cum să se-ndoiască de lucrul acesta? Copilul ştia ce vorbea, văzuse cu siguranţă ceva şi auzise ceea ce auzise; îşi iubea prea mult sora ca să poată spune vreun neadevăr în privinţa ei şi de altminteri existau o serie de mici amănunte pe care le cunoştea şi ea şi care puse toate laolaltă făceau din această poveste o întâmplare verosimilă, ba chiar evidentă. După aceea, Fernande se frământă o vreme, gândindu-se cum va putea să se folosească de o asemenea armă, pe care întâmplarea i-o punea în felul acesta la îndemână. În capul ei se învălmăşeau tot felul de gânduri, visând cum să poată înmuia mai bine în otravă aceasta armă, pentru a face din ea un instrument de distrugere totală. Niciodată nu-l urâse pe Luc mai mult ca-n zilele acestea, când Delaveau fusese nevoit să meargă la Paris numai şi numai ca să reuşească, să obţină un nou împrumut, din pricină că Abisul, uzina lor, se ducea tot mai mult de râpă pe zi ce trece: şi ce victorie ar fi însemnat pentru Fernande, în momentul în care ar fi ajuns să-l doboare la pământ pe scârbosul de conducător de la Crêcherie, omul care-i punea în primejdie viaţa de huzur şi distracţii! Odată duşmanul

mort, era moartă concurenţa şi ar fi existat posibilitatea să-şi înfrângă adversarii. Cu un om atât de gelos ca Ragu, beat şi aţâţat la răzbunare, evenimentele ar fi putut să se precipite. Ar reuşi fără îndoială să-l facă să ajungă până acolo încât să scoată cuţitul. Numai că totul îi rămânea mereu doar un simplu proiect; cum să-l realizeze însă, cum să acţioneze înţelegea limpede că planul cel mai potrivit era să înceapă prin a-i atrage atenţia lui Ragu, arătându-i care e omul al cărui nume căuta să-l descopere de trei luni încoace, dar dificultăţile nu începeau decât după aceea, în momentul în care se întreba prin ce mijloace l-ar putea avertiza pe bărbatul respectiv; unde s-o facă şi prin cine? În cele din urmă se opri la ideea de a alcătui o scrisoare anonimă, decupând cuvintele dintr-un ziar oarecare, lipindu-le pe o foaie de hârtie şi aşteptând venirea nopţii pentru a se duce să vâre scrisoarea în vreo cutie poştală. Începuse chiar să decupeze cuvintele. Dar, dintr-odată, mijlocul i se păru mai puţin sigur, eficacitatea lui se micşoră la gândul că o scrisoare este un lucru fără viaţă, şi oricine o poate lua şi arunca în coş fără s-o citească măcar. Dacă nu reuşea să-i creeze lui Ragu un şoc, să-l înţepe dintr-odată până la sânge şi să-l exaspereze, aducându-l până-n pragul demenţei, ar fi mai lovit el oare? Trebuia ca adevărul să-i pătrundă prin toţi porii pielii, să-l primească în plină faţă, şi numai în asemenea împrejurări, încât să devină cu adevărat nebun. Atunci, pe cine să-i trimită, de unde să găsească un om în stare să pârască şi să-l stârnească în acelaşi timp? Descurajată, nu găsi pe nimeni, şi o ajunse noaptea din urmă tot căutând mereu cu înfrigurare, încât începuse să o doară capul de atâta efort îndreptat înspre găsirea unui final corespunzător pentru tragedia pe care o punea la cale.

Cu toate acestea, puţin înainte de ora culcării, lucru pe care acum îl făcea mai devreme decât de obicei, către orele zece seara, luase din nou o hotărâre. O să-l cheme, chiar

mâine, pe Ragu la ea acasă, sub pretextul că vrea să-l întrebe dacă este de acord ca nevasta lui să lucreze câteva zile la cusut ceva pentru dânsa şi, când vor fi acolo amândoi, între patru ochi, ca să discute problema aceasta, o să găsească ea fără îndoială prilejul să-i spună totul de-a fir a păr. Dar ideea aceasta nu prea o mulţumea cu totul, şi era cuprinsă de îngrijorare în privinţa consecinţelor unei astfel de destăinuiri pe care ar fi făcut-o jos, în cabinetul de lucru al soţului ei, care nu era de faţă. Era bucuroasă de absenţa lui, fiindcă devenea stăpână pe întreg patul acela mare în care-şi tolănise corpul ei suplu, întinzându-şi membrele frânte de febră. Şi-n cele din urmă reuşi să adoarmă, cu îndoiala încă în suflet, nemaiştiind ce anume să facă, dar atât de copleşită de oboseală încât, până la orele cinci ale dimineţii, nu mai mişcă, respirând numai încetişor, ca o răsuflare de copil. Când pendula bătea orele cinci, se trezi dintr-odată; şi, rămânând culcată pe spate, cu ochii larg deschişi în întunericul camerei, îşi reluă socotelile din acelaşi loc unde le lăsase în ajun şi soluţia problemei îi apăru de îndată în minte, cam îndrăzneaţă, dar de o limpezime extraordinară. Era foarte simplu, trebuia numai să se ducă ea însăşi la uzină, sub pretextul pe care şi-l imaginase mai dinainte, apoi să lase să-i scape, în decursul conversaţiei, cuvintele ireparabile. Se informase încă din ajun şi ştia că Ragu lucra în echipa de noapte; în felul acesta, până la ziuă, către orele şapte, avea tot timpul ca să coboare şi l-ar surprinde chiar în momentul în care echipele de zi înlocuiau pe cele de noapte. În febra ce o apucase din nou, nu mai cântarea lucrurile şi avea convingerea deplină că găsise soluţia cea mai bună; ceea ce o împingea să facă acest demers era mai puţin raţiunea, cât faptul că avea senzaţia că-i o femeie seducătoare, în stare să joace pe degete toţi bărbaţii, contând pe complicitatea lor şi ştiind cu siguranţă că poate avea la picioare toate fiinţele şi lucrurile pe care le-ar fi dorit, fără

să-şi dea osteneala să mişte un deget şi fără să se preocupe de împrejurările în care se petrecea fenomenul acesta.

Ce grea i se părea aşteptarea, vreme de două ceasuri, de la orele cinci la şapte, în dorul ei de a se ivi în sfârşit zorile care veneau totuşi atât de încet! Nu putu să mai adoarmă din nou şi se zvârcoli în aşternutul ei fierbinte, stăpânită de nerăbdarea să alerge la această întâlnire pe care singură şi-o dăduse; şi niciodată vreo întâlnire de dragoste ori speranţa vreunei voluptăţi noi, necunoscută până în clipa aceea, delirantă, nu o exasperase în felul acesta, de parcă ar fi fost îmboldită cu o mie de ace de foc. Nu mai găsea niciun loc care să-i răcorească membrele înfierbântate, răscolea întreg patul imens cu încolăciturile ei mlădioase de năpârcă subţire, cămaşa de noapte i se boţise de-a lungul trupului într-o continua frământare şi părul des, despletit, îi arunca umbre pe faţa aprinsă. Dar hotărârea nu-i slăbea câtuşi de puţin, nici măcar nu mai voia să se gândească, să-şi imagineze cum urmau să decurgă lucrurile, să-şi organizeze dinainte totul pentru a-şi asigura reuşita planului. Era convinsă ca totul va merge strună. I se părea că însuşi destinul era acolo care o conducea înspre nişte evenimente necesare, a căror autoare se simţea desemnată şi bineînţeles că nu s-ar fi putut renunţa la contribuţia ei în împrejurările respective. Şi nu suferea decât din pricină ca era nevoită să aştepte atât de multă vreme, nemaiştiind cu ce să-şi omoare timpul, ajungând în cele din urmă să se mângâie singură, ca să-şi mai potolească puţin fierbinţeala care-i ardea pielea. Palmele ei mici, cu degete lungi şi fragile, urcau încet de-a lungul coapselor, zăboveau o clipa pe pântec, coborau şi alunecau peste tot, într-o mângâiere uşoară, abia apăsată, apoi urcau iar, se plimbau de-a latul, coastelor, până la pieptul pietros, unde Fernande se enerva dintr-odată, înşfăcând amândoi sânii şi strivindu-i, cuprinsă de o exasperare

cumplită pentru ea nu se putea linişti.

În sfârşit, la orele şapte fără un sfert, exact în momentul pe care şi-l fixase, sări din pat. Răceala camerei o îngheţă, deveni deodată foarte calmă şi absolut stăpână pe mişcările ei. Deşi de-abia mijea de ziuă, nu aprinse lumina şi nici nu deschise măcar jaluzelele. Se mulţumi doar să-şi răsucească părul, îl aduse în sus şi-l prinse cu ace; şi, fără să-şi pună corsetul, îşi îmbrăcă un capot larg din flanelă albă, în care se înfăşură toată, şi încălţă nişte papuci din catifea, de asemenea albi. Coborî, întocmai cum proceda în zilele în care avea de dat vreun ordin matinal, de care-şi amintise prin cine. ştie ce împrejurare în timpul nopţii.

Jos, jupânesele nu se treziseră încă din somn, profitând de absenţa stăpânului şi socotind că doamna se va scula, ca de obicei, mai târziu. Cu o stăpânire de sine şi o precizie extraordinare, Fernande străbătu prin întuneric cabinetul de lucru al soţului ei, şi deschise uşa scurtei galerii înguste, care făcea legătura între biroul acesta şi corpul clădirii propriu-zise a atelierelor Abis, unde se aflau instalate birourile administraţiei, Funcţionarii nu soseau deci pe la orele opt. şi băiatul de serviciu, care mătura de obicei printre birouri, hoinărea pe afară, în drum, împreună cu grădinarul care îşi fuma liniştit pipa. Nici măcar nu o zări vreunul dintre ei şi putu s-o taie de-a dreptul prin curte şi să pătrundă în hala cuptoarelor pentru pudlaj, fără ca nimeni altcineva să fi remarcat acest lucru. Faptul acesta îi întări convingerea că o să facă o treabă bună, mai cu seamă că împrejurările îi erau pe deplin favorabile şi echipele de noapte tocmai plecau, cu toate că cele de zi se aflau încă acolo. şi; colac peste pupăză, norocul îi surâse din nou prin faptul că Ragu, cuprins de furia lucrului, întârziase şi rămăsese acum singur, fiind în momentul acela pe punctul să-şi schimbe tocmai veştmintele.

Deşi cunoştea de multă vreme drumul, şi chiar cu de amănuntul, Fernande nu se hazardase încă niciodată în

felul acesta să pătrundă în imperiul întunecat al fierului şi cărbunelui. Nutrea un profund dispreţ pentru murdăria atât de mare ce domnea acolo, contopită cu atâta josnicie. Aşa se face că, atunci când fu nevoită să intre în imensa văgăună a halei pentru pudlaj, rămase o clipă descumpănită, cu capotul ei alb şi papucii imaculaţi lumina zilei care abia se îngâna cu noaptea pătrundea zgârcită acolo şi numai două dintre cuptoarele aprinse făceau să răzbată, prin fumul ce plutea în jur, sclipirea unei perechi de raze ca doi ochi de aştri. Nu ştia unde să calce fără să-şi primejduiască picioarele, printre bălţile pline de mocirlă şi peste pământul înnegrit de praful cărbunelui, presărat la tot locul cu lingouri de fier. Un miros înţepător, alcătuit pe de o parte din gazele emanate de locurile întreţinute cu mangal şi pe de altă parte din transpiraţia corpurilor omeneşti, o sufoca, totuşi intră în hală şi în imensa pustietate a locului îl zări de îndată pe Ragu, care se îndrepta către un fel de coşmelie din scânduri, unde muncitorii îşi spânzurau veşmintele. O noapte întreagă, maistrul oţelar amestecase metalul, pradă unei nevoi furioase să uite şi să distrugă totul în jurul său, ce-l făcea să mânuiască uneltele de lucru întocmai ca pe nişte arme cu care ar fi masacrat întreaga omenire. Era încă ud leoarcă de sudoare şi îşi scosese şorţul, rămânând îmbrăcat doar cu o cămaşă şi un simplu pantalon de lucru; şi, înainte de a-şi pune hainele lui de oraş, dădea pe gât cel de-al patrulea litru, depăşindu-şi în felul acesta raţia sa obişnuită pentru tura de noapte, bând direct din sticlă, ameţit deopotrivă de vinul, de flăcările şi de furia pe care nu şi-o potolise îndeajuns. Dar, pe neaşteptate, o zări în pragul coşmeliei din scânduri pe Fernande, o femeie îmbrăcată în întregime în alb, care se proiecta distinct pe fondul îngrozitor de întunecat al halei, şi Ragu fu atât de uluit la vederea unei asemenea apariţii, încât înaintă înspre ea pentru a-şi da seama despre ce e vorba.

Recunoscându-l şi observând că era cu sticla ridicată în sus, deşertându-şi în gâtlej tot ceea ce mai rămăsese dintr-un litru întreg, Fernande se oprise, stânjenită şi mai mult. Bărbatul era pe jumătate gol, cu cămaşa descheiată la gâtul lui foarte alb, dezvăluindu-şi braţele, ca şi pielea pieptului până la umeri, pielea aceea fină şi strălucitoare a roşcaţilor, care contrasta într-un mod violent cu tonul feţei congestionate şi încă de pe acum arse de locul cuptoarelor. Fernande se gândi să aştepte înainte de a sta de vorbă cu el, ca să-şi pună măcar din nou hainele de oraş. Dar nu-l putu evita, pentru că venea direct înspre ea; n-avu încotro şi trebui să înceapă imediat discuţia şi să intre direct în problemă.

— Mai întâi, Ragu, am ceva să te rog şi, cum ştiam că o să te găsesc aici…

Ragu rămăsese atât de uluit de faptul că o vedea deranjându-se să vină în felul acesta la el, încât continua să o privească năuc. La rândul ei, Fernande simţi, abia atunci, dificultatea în care fusese pusă prin intervenţia ei deplasată şi, ca să nu accentueze şi mai mult senzaţia de stânjeneală, nu se unii complică cerându-şi scuze, ci merse drept la ţintă.

— Vreau să te-ntreb dacă eşti de acord ca soţia dumitale să vină la mine acasă şi să lucreze câteva zile. Am nevoie de cineva şi m-am gândit la ea.

Dintr-odată, Ragu uită de ciudăţenia unei asemenea vizite. Un val cumplit de mânie îl făcu să-i zvâcnească tot sângele din cap.

— Soţia mea! O vreţi pe soţia mea? Ah, Dumnezeii mă-sii! Luaţi-o odată, şi să nici n-o mai văd venind înapoi, chiar de o fi să crape!

Această ieşire era chiar ceea ce aştepta Fernande din pârlea lui. Se prefăcu totuşi surprinsă, stăpânită dintr-odată de milă, de înduioşare şi dezolare.

— Cu alte cuvinte, există ceva care nu merge prea bine

în căsnicia voastră? Credeam că ai mai trecut cu vederea unele lucruri şi că apele s-au mai liniştit de când aşteptaţi şi voi pe sărmanul micuţ care o să vină în curând pe lume.

— Ce să trec cu vederea?! strigă Ragu, sub această nouă lovitură de bici cu care femeia îl şfichiuia chiar peste rana ce i-o provoca gelozia. Să trec cu vederea copilul pe care o să-l facă stricata asta? I-ar conveni târfei ăsteia să se-ntâmple aşa, în vreme ce eu, aici, m-aş speti muncind!

— Bineînţeles că soţia dumitale a fost cam uşuratică, dar e atât de tânără şi de frumoasă, încât este foarte firesc, la vârsta ei, să-i placă distracţiile şi să cedeze în faţa domnilor mai eleganţi care se învârtesc pe lângă ea şi-i fac curte!

Ragu închise ochii în faţa viziunii cumplite pe care Fernande i-o evoca, ieşindu-şi din minţi şi mârâind cu o voce surdă:

— O să-i dau eu ei domni eleganţi care-ţi fac curte! Şi vreţi, doamnă, să trec cu vederea şi să-i hrănesc bastardul, pentru că mi-a venit cu burta la gura, ca o căţea neruşinată ce este?

La aceste cuvinte, Fernande afectă o vie uimire şi se făcu că-i scapă vorbele, cu un aer de perfectă inocenţă.

— Atunci ce mi s-a tot spus mie? Credeam că problema asta a copilului e gata rezolvată. Oare tatăl nu trebuie să-l recunoască, să-l ia la el şi să se îngrijească de toate cele de trebuinţă pentru creşterea lui?

— Cum aşa?

— Păi, bineînţeles, conducătorul uzinei de la Crêcherie, acest domn Luc sau cum se numeşte el, în sfârşit, tatăl copilului…

— Cum tatăl?

Complet idioţit, Ragu nu înţelegea prea bine vorbele şi înainta pas cu pas înspre Fernande, apropiindu-şi faţa leoarcă de sudoare şi înfierbântată de faţa aceea delicată a femeii şi de gura aceea proaspătă care spunea nişte lucruri atât de bizare.

— Vai de mine şi de mine, nu-i aşa că nu ştiai nimic? Oh, Doamne Dumnezeule, ce rău îmi pare acum că mi-am dat drumul prea mult la gură! Mi se spusese că ai căzut de comun acord cu acest domn Luc şi că ai hotărât s-o ierţi pe femeie şi s-o păstrezi, cu condiţia ca el să ia copilul, pentru că el e cel care i l-a făcut.

Un tremur cumplit îl cuprinsese pe Ragu şi ochii i se holbaseră în cap, de-a dreptul ca la un nebun, în vreme ce înainta întruna, cu bărbia tremurându-i. Şi, pierzându-şi orice fel de respect, căci nu mai existau acolo decât o femela şi un. mascul, mârâi plin de turbare:

— Ce tot îmi îndrugi mie verzi şi uscate? Ai venit să-mi povesteşti chestia asta? Voiai să-mi vinzi poanta asta, cum că domnul Luc s-a culcat cu nevastă-mea? E foarte posibil, ba-i chiar mai mult ca sigur, pentru că acum văd limpede lucrurile şi totul se explică. N-ai matale nicio teamă, domnul Luc o să-şi primească răsplata, mă însărcinez eu cu trebuşoara asta... Dar tu, ia spune-mi, pentru ce ai venit, pentru ce ai făcut aşa ceva?

Îi răsufla în faţă şi duhnea atât de tare a băutură, încât Fernande se îngrozi, simţind bine că bărbatul devenea stăpân pe el şi că întreaga ei dibăcie de femeie seducătoare nu mai avea niciun fel de acţiune asupra acestei brute dezlănţuite. Vru să bată în retragere:

— Ai început să-ţi cam pierzi capul, Ragu, şi ar fi mai bine să vii şi să vorbim, dacă vrei, când o să fii ceva mai liniştit.

Dintr-un salt însă, el îi bară trecerea.

— Nu, nu! Ascultă aici la mine...

În teama care o cuprinsese, Fernande uitase să-şi mai ţină strâns capotul şi acum i se vedea un pic din pieptul alb, de o fineţe ca mătasea. Şi Ragu o simţea mai cu seama complet goală, fără corset şi fără jupon, sub acest veşmânt larg, în care era abia înfăşurată şi pe care printr-un simplu gest ai mâinilor lui grosolane l-ar fi putut smulge. Mirosea frumos şi mai păstra încă ceva din parfumul şi moliciunea

aşternutului din care ieşise nu tocmai de mult, aşa că ajunse până la urmă să-l înnebunească, într-atât i se părea de nefirească venirea ei, a acestui trup alb, a acestei femei îmbrăcată cu totul în alb, care pica aşa, din senin, în infernul lui negru, fulgerat de flăcări roşii.

— Ascultă aici la mine, chiar tu ai spus-o, că domnii ăştia eleganţi se învârtesc pe lângă femeile noastre şi, până la urmă, le toarnă câte un copil... Atunci, zi dacă nu-i aşa, dacă nu-i drept să le-o înapoiem şi noi lor, cu vârf şi îndesat, şi să fie şi rândul femeilor lor să treacă prin asta, chiar de mai multe ori.

Fernande înţelese că nu mai are nicio scăpare în momentul în care Ragu începu s-o împingă înspre coşmelia din scânduri, înspre vestiarul acela prăpădit, un fel de văgăună întunecată, unde se aflau doar nişte zdrenţe aruncate într-un ungher. Era rândul ei să-şi piardă capul şi se zbătu, cuprinsă de revoltă şi spaimă, la perspectiva apropiată a acestei îmbrăţişări monstruoase.

— Lasă-mă, lasă-mă, am să ţip!

— N-ai să ţipi, n-ai interes să vină lumea, bineînţeles. Tu ai fi cea care ar pica mai rău în treaba asta.

Şi o împingea mereu, plin de brutalitate, cu maxilarele, încleştate şi mâinile lui grosolane care încercau încă de pe acum s-o forţeze. O adevărată miasmă de fiară sălbatică emana din trupul lui Ragu, din pielea lui albă, pe care Fernande o vedea acum din nou, prin deschizătura cămăşii. Turbarea de care fusese cuprins în tot timpul nopţii, sudoarea care îl inundase şi-i înmuiase hainele îi invadau din nou întreaga fiinţă, făcându-l să simtă în sânge fierbinţeala cuptorului, toată căldura care se îngrămădea şi ardea în venele lui. Şi ea însăşi simţea că nu mai rezistă, că-şi pierde puterile, învinsă şi subjugată, nemaiavând îndrăzneala să strige după ajutor, cuprinsă de această înflăcărare oribilă.

— Îţi jur că dacă nu mă laşi, o să strig!

Dar el nu mai vorbea. Cu dinţii strânşi, era cuprins de o nebunie în timpul căreia nevoia de a vărsa sânge se exterioriza prin această nevoie de a viola. Şi, dintr-o ultimă îmbrâncitură, o răsturnă în ungherul întunecat, peste zdrenţele vechi îngrămădite acolo şi care alcătuiau un culcuş de o infectă josnicie. Îi smulse cu amândouă mâinile capotul şi-i sfâşie cămaşa; şi încercă să o posede goală, s-o strivească, se străduí s-o imobilizeze, pentru a scăpa de zgârieturile cu care ea îi brăzda corpul. Pe Fernande o apucase până la urmă o furie cumplită, se zbătu la rândul ei ca o fiară sălbatică, în tăcere, smulgându-i părul, muşcându-l de piept, căznindu-se să-l lovească şi să-l mutileze, în vreme ce Ragu continua să mârâie:

— Nişte stricate, nişte stricate, toate sunteţi nişte stricate!

Dintr-odată, Fernande încetă să se mai zbată. O undă de o oribilă voluptate, un val de o înspăimântătoare beţie se furişase în trupul ei, înlănţuind-o într-un fior de nebunie care îi înmuia voinţa şi o făcea să gâfâie în delir. Şi această voluptate groaznică izvora din însăţi mârşăvia locului în care căzuse, din acest ungher întunecat, infectat, dinspre bruta turbată, cu miasmă de fiară sălbatică, cu pielea şi sângele înfierbântate de cuptor, în sfârşit, din întreaga atmosferă întunecată a Abisului, a monstrului mâncător de vieţi omeneşti care o strivea şi ale cărui tenebre despicate de limbile de foc îi provocau senzaţia ameţitoare că se găseşte în infern. Femeia perversă şi doritoare de plăceri care sălăşluia în ea şi care fusese până atunci atât de puţin satisfăcută de prostănacul ei de bărbat şi de fudulul ei amant, încerca acolo senzaţii ajunse la paroxism. Cedă până la urmă, îşi dărui îmbrăţişarea brutei bete, înlănţuită de un spasm pe care niciodată până atunci nu-l resimţise şi care o făcu să strige, pradă unor plăceri nebune de femelă pe care un mascul o posedă cu forţa, în adâncul codrilor.

Ragu se ridicase de îndată în picioare. La fel ca un

mistreţ în băltoaca lui, se învârtea şi grohăia, îmbrăcându-se din nou în grabă. Haina îi rămăsese pe jos, sub Fernande, şi Ragu împinse femeia cu piciorul, ca pe un lucru de care ţi-e scârbă. Şi o mai împinse încă de două ori la rând, căutând în jurul lui, cu aerul unui om care a pierdut ceva; şi, la fiecare lovitura de picior, mârâia din nou:

— Târâtură! Târâtură! Târâtură!

Apoi, după ce termină de îmbrăcat, găsi, în sfârşit, ceea ce căuta. Era cuţitul lui, care-i alunecase din buzunar şi ajunsese sub unul dintre picioarele desfăcute ale femeii. După ce îl ridică de jos, plecă alergând şi scoţând un ultim mormăit:

— Şi acum la ălălalt! Să-nchei socoteala cu el!

Fernande zăcea ca şi leşinată printre zdrenţele vechi, nemişcată, zdrobită de violenţa senzaţiei, acoperindu-şi faţa cu amândouă braţele îndoite şi înţepenite. Rămasă singură, după o vreme se ridică cu greutate, îşi aduna din nou părul la loc şi se înfăşură cât mai bine cu putinţă în fâşiile care-i rămăseseră din capot. Şi avu extraordinarul noroc să plece tot aşa după cum venise, adică fără să întâlnească pe nimeni, alunecând de-a lungul pereţilor şi fugind prin încăperile pustii. Ajunsă, în sfârşit, în camera ei, se simţi salvată. Dar ce să facă acum cu veşmintele sfâşiate, mânjite de noroi şi scârboase, cu care se întorsese acasă? Papucii din catifea aibă erau negrii de mocirlă, capotul de flanelă avea pe el numai pete-pete de ulei şi cărbune, iar cămaşa sfâşiată şi smulsă purta urmele actului josnic. Se hotărî până la urmă şi făcu un pachet din toată această rufărie, pe care nu putea s-o lase oriunde prin casă, şi-l ascunse sub o mobilă, promiţându-şi să-l ardă, întocmai ca un asasin care se întoarce cu veşmintele acoperite de sânge. Apoi, după ce-şi puse o cămaşă curată pe ea, se culcă din nou, vrând să se ascundă cu totul în pat, incapabilă să se mai ţină o clipă pe picioare şi doritoare să se scufunde în somn pentru a evada din realitatea

nemaipomenită pe care o trăise puţin mai înainte; dar în zadar îşi schimbase cămaşa, miasma de fiară sălbatică a bărbatului îi rămăsese-n piele şi părul păstrase toată răsuflarea ce duhnea a băutură, duhoare pe care Fernande o luase după sine. Şi fu nevoită să retrăiască în felul acesta clipa, rumegă din nou la nesfârşit voluptatea teribilă datorită aromei cât care era impregnată carnea ei şi pe care o avea până şi sub unghii. Somnul nu-i venea, stătea pe spate fără să facă nici cea mai mică mişcare, înfăşurată în paturi, închizând ochii şi încleştându-şi palmele deasupra pântecului gol, pradă unui tumult de amintiri zguduitoare ce o făceau să se perpelească fără încetare, întocmai ca o reluare continuă a acelei bucurii tainice şi îngrozitoare de care nu se mai sătura şi din pricina căreia nu se clintea. Orele treceau şi Fernande rămânea mai departe nemişcată, cuprinsă de o execrabilă şi delicioasă ameţeală ce nu se mai sfârşea.

Către orele zece, Felice, camerista, ciocăni la uşă în cele din urmă şi intră în dormitor, surprinsă şi nerăbdătoare că doamna nu o sunase încă, asta cu atât mai mult cu cât venea să-i aducă la cunoştinţă o noutate care zguduise întreg cartierul.

— Nu cumva doamna-i bolnavă?

Neprimind niciun lei de răspuns, mai aşteptă o clipă, apoi se îndreptă înspre fereastră, pentru a desface jaluzelele aşa cum îi era obiceiul. Dar un murmur de protest care se ridică din întunericul patului o opri la timp.

— Atunci, înseamnă că doamna vrea să se mai odihnească încă?

Mereu niciun răspuns. Şi Felice, care ardea de nerăbdare să-i aducă la cunoştinţă doamnei marea noutate, se hotărî totuşi să-i spună.

— Doamna nu ştie?

Aceeaşi tăcere adâncă, plină de fiori, umplea camera întunecată. Nu se ridica dinspre pat decât o uşoară

răsuflare, vagă şi pierdută, înăbuşită şi-nfundată acolo, între zidurile groase ale pernelor.

— Ştiţi, doamnă, că un muncilor de la Abis, unul pe nume Ragu, l-a ucis mai adineauri, cu o lovitură de cuţit pe domnul Luc, conducătorul de la Crêcherie?

Ca împinsă de un resort, Fernande se înălţă în capul oaselor, în mijlocul patului răvăşit, complet albă la faţă şi cu pieptul gol.

— Ah! spuse ea doar.

— Da, doamnă, i-a înfipt cuţitul pe la spate între omoplaţi. Se spune că din pricina soţiei lui. Vai, vai, ce nenorocire!

Cu ochii ficşi, pierduţi în depărtare, ca şi cum ar fi zărit lucruri pe care alţi oameni nu le vedeau, cu bustul ridicat şi întreaga fiinţă încordată de. spasmele ce se prelungeau. Fernande continua să rămână nemişcată, la semiîntunericul care domnea în încăpere.

— Ei bine, spuse ea în cele din urma, să fiu lăsată să dorm liniştită.

Şi, după ce camerista închise binişor uşa în urma ei, Fernande se nărui din nou în patul răvăşit, culcându-se pe o parte, întoarsă cu faţa înspre perete, şi rămase iar aşa, neclintită. Un miros groaznic de sânge se amesteca dintr-odată cu miasma de fiară sălbatică ce îi înfăşură întreaga făptură, şi Fernande se simţi cuprinsă de o monstruoasă stare de excitaţie, pe care i-o dădeau deopotrivă crima şi amintirea plăcerilor trăite mai înainte. Senzaţia pe care o încerca era atât de violentă şi de ascuţită, asemănătoare unei lame de fier al cărei vârf i-ar fi brăzdat tot trupul, până-n cutele cele mai ascunse şi mai delicate de unde îi izvora voluptatea, încât avu impresia că o să moară şi mai mult nu. Trăia o clipă de neuitat, în care se împleteau fericirea, spaima şi triumful, în vreme ce întreaga ei fiinţă vibra încordată, ajunsă la un paroxism al exaltării pe care nu-l mai cunoscuse niciodată până atunci şi pe care nici că-l

va mai cunoaşte vreodată. Şi uită de sine ore în şir, scufundată în adâncul întunecat al patului fierbinte, cu faţa la perete, ca şi cum nu ar mai fi vrut să pătrundă din nou în banala ei viaţă cotidiană şi pentru a-şi putea rumega la infinit plăcerea dezgustătoare.

În dimineaţa palidă de iarnă, când Luc primi lovitura aceea de cuţit, era aproape orele nouă. Îşi făcea, ca de obicei, vizita matinală pe la sălile de clasă, lucru care reprezenta pentru el cea mai mare plăcere şi bucurie a zilei, şi Ragu, care-l urmărea ascuns în spatele unei tufe de sânger, se aruncă asupra lui şi-i înfipse cuţitul între omoplaţi, chiar în momentul când se afla pe prag, râzând împreună cu nişte fetiţe care alergaseră în întâmpinarea lui. Luc scoase un strigăt puternic şi se prăbuşi, în vreme ce asasinul fugea, furişându-se printre văile munţilor Bleuses, unde, dispăru în spatele stâncilor şi mărăcinişurilor. Sœurette nu se afla acolo în clipa aceea, ocupată cu diferite treburi la lăptărie, tocmai de cealaltă parte a parcului. Fetiţele, care asistaseră îngrozite la scenă, o rupseră la fugă la rândul lor, chemând oamenii în ajutor şi strigând în gura mare că Ragu îl omorâse pe domnul Luc. Se mai scurseră încă vreo câteva minute până când nişte muncitori de la uzină auziră şi putură, în sfârşit, ridica victima, leşinată din pricina violenţei cu care-i fusese dată lovitura. O haltă de sânge cursese deja, şi treptele dinspre aripa dreaptă a clădirii, unde se aflau sălile de clasa, erau roşii, ca şi cum şi-ar fi primit botezul. Nici măcar nu se gândiră să-l urmărească pe Ragu, care continua să fugă mai departe. Cât despre Luc, pe care muncitorii se pregăteau să-l transporte într-o încăpere vecină, acesta, revenindu-şi din leşin, îi imploră cu o voce slabă:

— Nu, nu, prieteni, vreau să mă duceţi acasă.

N-avură încotro şi trebuiră să se supună, transportându-l la pavilionul unde locuia, cu ajutorul unei tărgi improvizate. Cu chiu, cu vai îl aşezară, în cele din urmă, pe patul lui,

unde Luc, chinuit el e dureri cumplite, îşi pierdu din nou cunoştinţa.

Chiar în momentul acela sosi şi Sœurette. Una dintre fetiţe avusese prezenţa de spirit să se ducă până la lăptărie, unde se afla ea, şi s-o anunţe, în vreme ce un alt muncitor alerga la Beauclair, pentru a-l aduce cu sine în grabă pe doctorul Novarre. Când Sœurette intră în încăpere şi-l văzu pe Luc întins pe pat, livid şi scăldat în sânge, îl crezu mort, se apropie şi se prăbuşi în genunchi în faţa lui, pradă unei dureri atât de cumplite, încât îşi pierdu complet controlul şi îşi destăinui secretul dragostei ei. Îi luase una dintre mâini, acum inertă, şi i-o săruta, plângea în hohote şi murmura cu voce întretăiată întreaga pasiune pe care şi-o reţinuse până atunci, ascunzându-şi-o în adâncul fiinţei sale. Îl numea singura ei dragoste, singura ei bucurie în viaţă. Fiindcă-l pierduse, îşi pierdea şi sufletul, nu va mai iubi niciodată pe nimeni, nu va mai putea trăi fără el. Şi, în disperarea de care era cuprinsă, nu îşi dădea nici măcar seama că Luc îşi revenise în simţiri şi, stropit de lacrimile care picurau din ochii ei, o asculta pătruns. de o afecţiune infinită şi de o tristeţe la fel de mare.

Apoi, murmură cu o voce uşoară, ca o răsuflare:

— Mă iubeşti, ah, sărmană, sărmană Sœurette!

Dar Sœurette, fericită dintr-odată că-l vedea încă în viaţă, nu regretă câtuşi de puţin mărturisirea făcută mai înainte, ba era chiar încântată că de acum înainte n-o să-l mai mintă, fiind sigură că-l iubeşte destul de mult pentru a nu-l lase să sufere niciodată din pricina acestei iubiri.

— Da, te iubesc Luc, dar ce contează asta, ce contez eu? Trăieşti, şi asta îmi ajunge, nu mai sunt geloasă pe fericirea altora! Oh, Luc, ce bine că trăieşti, am să te îngrijesc cu tot devotamentul…

O asemenea descoperire, făcută într-un moment atât de tragic, când simţea aripa morţii în preajma-i, această dragoste pe cât de discretă, pe atât de profundă, i se părea

lui Luc că-i pătrunde prin toţi porii, întocmai ca mângâierea unui înger bun, care-l înfăşoară sub mantia sa, ocrotindu-l de a lungul drumului.

— Sărmană, sărmană Sœurette, of, prietena mea dragă şi necăjită! murmură el din nou, cu vocea sfârşită.

Uşa se deschise din nou şi doctorul Novarre îşi făcu apariţia, foarte agitat. Se apucă imediat să examineze rana, ajutat de Sœurette, ale cărei calităţi de bună infirmieră le liniştea. Domni un moment de tăcere profundă; în aer plutea o atmosferă de nelinişte imposibil de descris. Apoi, veni o clipă de uşurare cum nimeni nu crezuse, şi toţi fură cuprinşi de bucuria speranţei. Cuţitul întâlnise omoplatul şi deviase, neatingând niciun organ important şi sfâşiind doar muşchii. Dar rana era înspăimântătoare şi, în plus, osul trebuie că se frânsese, ceea ce putea duce la complicaţii grave. Şi chiar dacă nu se prezenta în cazul de faţă niciun pericol imediat, convalescenţa va fi, mai mult ca sigur, foarte lungă. Dar ce bucurie, totuşi, să ştii moartea cât mai departe posibil.

Zâmbind slab, Luc îşi lăsase mâna lui mare în cea a Sœurettei. Întrebă:

— Şi bunul meu Jordan ştie?

— Nu, nu ştie încă nimic, fiindcă de trei zile s-a baricadat în laboratorul lui. Dar o să ţi-l aduc eu şi pe el... Ah, prietene, cât sunt de fericită de asigurările pe care le-am primit din partea doctorului!

Liniştită, fata îi ţinea în felul acesta mâna într-a ei, când uşa se deschise din nou. Şi, în mijlocul acestei mulţumiri generale, îşi făcu apariţia Josine. Alergase într-un suflet, de îndată ce aflase vestea omorului, tulburată şi înnebunită. De ceea ce te temi, aşadar, nu scapi! Cine ştie ce om mizerabil dăduse în vileag secretul atât de scump lor, şi Ragu. se şi grăbise să vâre cuţitul în Luc, în adevăratul ei soţ, în tatăl copilului ei. Considerase că viaţa îi era sfârşită, nu mai avea nimic de ascuns, dorea să moară acolo, de

îndată.

Recunoscând-o, Luc scoase o exclamaţie de bucurie. Lăsă în grabă mâna Sœurettei şi făcu un efort supraomenesc pentru a se ridica.

— Ah, Josine, tu eşti, te-ai întors la mine!

Şi fiindcă o văzu cum se clătina greoaie din pricina sarcinii foarte avansate încă de pe acum şi cum se lăsa fără puteri pe marginea patului, alături de el, Luc înţelese spaima de moarte prin care trecuse Josine şi încercă s-o liniştească:

— Te-ai întors la mine, împreună cu scumpul nostru micuţ, Josine! Nu te speria, o să trăiesc, doctorul mi-a dat asigurări în privinţa asta, o să trăiesc pentru voi amândoi.

Josine, care îl asculta cu sufletul la gură, scoase un oftat din adâncul inimii, ca şi cum însăşi viaţa s-ar fi întors din nou în ea. Dumnezeule, i se realizase speranţa că va învinge până la urmă moartea, aceasta era tot ceea ce dorea, tot ceea ce aştepta de la viaţă, care părea atât de dură, dar mergea mereu înainte, în direcţia pe care trebuie să meargă. Luc va trăi, ba chiar această lovitură mârşavă de cuţit reprezenta lucrul ce-i unise pentru totdeauna, erau de acum înainte împreună, unul cu celălalt, pentru veşnicie!

— Da, da, m-am întors la tine, Luc, m-am întors la tine, şi gata; s-a sfârşit, nu te voi mai părăsi niciodată, fiindcă nu mai avem nimic de ascuns... Adu-ţi aminte că ţi-am promis, într-adevăr, că o să mă-ntorc la tine în ziua în care vei avea nevoie de mine, când nu ţi-aş mai fi o stavilă în cale, ci un ajutor, împreună cu un copil scump, ce ne va lega şi va constitui pentru noi amândoi un sprijin... Toate celelalte legături sunt dezlegate, sunt soţia ta în faţa tuturor oamenilor şi locul meu este aici, la căpătâiul tău.

Luc era atât de emoţionat, îl cuprinsese o bucurie atât de mare, încât lacrimi fierbinţi îi scăldară ochii.

— Ah, scumpa mea, scumpa mea Josine, dragostea şi fericirea se revarsă aici odată cu venirea ta.

Dar deodată îşi aminti de Sœurette. Ridică privirea şi o regăsi, perfect dreaptă, de cealaltă parte a patului, puţin cam palidă, totuşi la fel de zâmbitoare. Îi zâmbi la rândul lui, în ochi i se citi o undă de afecţiune.

— Buna mea Sœurette, ai aflat acum un secret pe care ar fi trebuit mai curând să ţi-l ascund!

Sœurette tresări uşor şi spuse doar atât:

— Oh, ştiam, o văzusem pe Josine, într-o dimineaţă, ieşind de la tine.

— Cum, ştiai?

Şi Luc, care înţelese totul, simţi pentru ea şi mai multă milă, ba chiar şi admiraţie, un fel de adoraţie profundă. Sacrificiul pe care-l făcea Sœurette, dragostea pe care i-o păstra şi pe care şi-o manifesta printr-o gingăşie fără margini, printr-o dăruire a întregii ei vieţi, îl emoţiona şi-i dădea o stare de exaltare, ca în faţa celui mai înalt şi mai pur eroism. Încetişor, aproape la ureche, ea-i spuse din nou:

— Fii fără teamă, Luc, ştiam totul şi nu voi fi niciodată nimic altceva decât cea mai devotată şi mai înţelegătoare dintre prietene.

— Ah, Sœurette! repetă el cu răsuflarea slabă, aproape imperceptibilă. Ah, prietena mea dragă şi necăjită!

Văzându-l atât de obosit, doctorul Novarre interveni şi-i interzise în mod categoric să mai scoată vreun cuvânt. Înlăuntrul său, devotatul doctor era fericit de felul în care se desfăşuraseră lucrurile de când se afla acolo. Era foarte bine ca pacientul lui să aibă o soră la căpătâi, care să-l îngrijească; dar trebuia ca acesta să fie înţelegător şi să nu-şi provoace febră din pricina prea multor emoţii. Şi Luc promise că o să fie foarte cuminte, nemaiscoţând nicio vorbă şi aruncând doar priviri înduioşate înspre Josine şi Sœurette, cei doi îngeri păzitori ai lui, aşezare una în dreapta şi cealaltă în stânga patului.

O vreme se aşternu o tăcere adâncă. Sângele apostolului

fusese jertfit, şi acest lucru simboliza într-un anumit fel patimile şi calvarul din care izvorăşte triumful. Şi, fiindcă cele două femei începuseră să se mişte încetişor în jurul lui, pline de atenţii pentru el, rănitul deschise din nou ochii pentru a le mulţumi. Apoi murmură:

— În sfârşit, a venit dragostea, acum suntem învingători.

V

Se iviră noi complicaţii în starea bolnavului, şi Luc trebui să fie transportat de acolo. Vreme de două zile îl crezură mort. Josine şi Sœurette nu se mişcau de la căpătâiul său şi Jordan, la rândul lui, venise să vegheze lângă patul de suferinţă al prietenului, lăsându-şi baltă laboratorul, lucru pe care nu-l mai făcuse niciodată de la boala mamei sale. Şi ce disperare domnea printre aceste inimi duioase, care, din minut în minut, se aşteptau să asiste la ultimul suspin al fiinţei iubite!

Lovitura de cuţit cu care Ragu îl doborâse atunci pe Luc tulburase întreaga uzină de la Crêcherie. În atelierele unde domnea o atmosferă apăsătoare, ca de doliu, munca se continua; dar în fiecare clipă se cereau noutăţi, toţi muncitorii se simţiseră solidari cu victima, încercând pentru Luc aceeaşi afecţiune şi nelinişte. Această tentativă prostească de omor făcuse să se strângă legăturile frăţeşti dintre ei mai mult decât nu ştiu câţi ani de experienţă umanitaristă. Şi ecouri de simpatie ajunseseră să fie simţite chiar până în Beauclair, şi mulţi dintre oamenii de acolo începeau să ţină din nou la acest băiat atât de tânăr încă, atât de frumos şi atât de activ, a cărui singură crima, în afara încercării lui de a instaura dreptatea, era că iubise o femeie adorabilă, pe care soţul ei o strivea pur şi simplu sub insulte şi lovituri. La urma urmelor, nimeni nu se scandaliza atunci când o vedea pe Josine, a cărei sarcină intrase într-o fază foarte înaintată, care nu se dezlipea de lângă Luc ce trăgea să moară. Găseau lucrul acesta cât se

poate de natural; în definitiv, nu era el tatăl viitorului ei copil? Nu dobândiseră ei amândoi, cu preţul lacrimilor şi al suferinţelor, dreptul de a trăi împreună? Pe de altă parte, jandarmii care porniseră în urmărirea lui Ragu nu găsiseră nici cel mai mic indiciu, şi toate cercetările întreprinse vreme de cincisprezece zile rămăseseră zadarnice; dur, mai cu seamă, ceea ce părea că trebuie să încheie drama era faptul că se descoperise în adâncul unei râpe a munţilor Bleuses cadavrul unui bărbat pe jumătate mâncat de lupi, în care se pretindea că se recunoşteau rămăşiţele îngrozitoare ale lui Ragu. Nu se putu întocmi actul de deces, dar începu să circule legenda potrivit căreia Ragu murise fie datorită unui accident, fie că se sinucisese, cuprins de un acces de nebunie furioasă din pricina crimei pe care o săvârşise. Atunci, din moment ce Josine era văduvă, pentru ce să mi rămână tot restul vieţii împreună cu Luc şi pentru ce fraţii Jordan nu ar fi acceptat să locuiască la ei tânăra pereche? Şi legătura celor doi era de acum înainte, atât de fireasca, atât de vajnică şi atât de greu de înfrânt, încât, chiar şi mai târziu, gândul că nu erau căsătoriţi legal nu veni câtuşi de puţin nimănui.

În sfârşit, într-o frumoasă dimineaţă de februarie, cu un soare luminos, doctorul Novarre fu de părere că se poate afirma cu toată convingerea faptul ca Luc se află în afara oricărei primejdii; şi, într-adevăr, câteva zile mai târziu, bolnavul intră în convalescenţă pe deplin. Jordan se-ntoarse fericit în laboratorul lui. Nu mai rămăseseră lângă pat decât Josine şi Sœurette, foarte obosite de nopţile de veghe, dar nici că se poate mai fericite! Josine, mai cu seamă, tare nu acceptase câtuşi de puţin să se menajeze, în pofida stării în care se alia, suferea mult, fără să spună o vorbă măcar. Şi se-ntâmplă că, într-o dimineaţă senină, cu un soare blând de primăvară, o apucară durerile facerii, ale căror crize le ţinuse ascunse încă de când se deşteptase din somn şi care îi smulseră un uşor ţipăt, în vreme ce asista la masa de

dimineaţă a lui Luc, unde convalescentul gusta primul ou permis de doctor.

— Dar ce ai oare, Josine a mea?

Femeia încercă să reziste încă, dar trebui să renunţe, pentru că durerile se înteţiră.

— Oh, Luc, cred că a sosit într-adevăr ceasul.

El înţelese dintr-odată şi fu cuprins de o vie bucurie, împletită cu o oarecare nelinişte, atunci când o văzu pălind şi clătinându-se.

— Josine, Josine, e rândul tău aşadar să suferi acum, dar cel puţin tu o faci pentru ceva atât de frumos, pentru o fericire atât de mare!

Sœurette, care îşi făcea de lucru în salonaşul vecin, alergă într-un suflet; şi, imediat, dispuse ca Josine să fie transportată în altă parte, căci nu exista încă un dormitor şi i se părea ceva de-a dreptul imposibil ca naşterea să se producă acolo. Dar Luc o imploră:

— Nu, draga mea, nu o luaţi pe Josine de aici. O să fiu cu atât mai îngrijorat. Şi apoi, aici se află la ea acasă şi nu există nicio altă forţă în stare să ne unească mai mult ca această împrejurare... O să se aranjeze totul bine, o să se aducă un pat şi-o să se aşeze în salon.

Prăbuşită într-un fotoliu şi cuprinsă de spasme mari de durere care o zguduiau din timp în timp, Josine ceruse şi ea la început să fie transportată în alta parte. Dar când îl auzi pe Luc vorbind astfel, schiţă un zâmbet îngeresc. Avea dreptate, putea ea să-l părăsească acum, oare scumpul de copil nu va desăvârşi unirea lor, pe care nimeni şi nimic nu o va rupe? Până şi Sœurette înţelese şi acceptă, cu aerul ei blajin de sfântă, chiar în momentul în care doctorul Novarre intra pe uşa, pentru vizita lui din fiecare dimineaţă.

— Atunci, înseamnă că sosesc la timp, spuse el bine dispus. Uite că acum am doi pacienţi! Dar dacă tatăl nu mă mai îngrijorează deloc, mama nici atât. O să vă convingeţi de asta cu propriii voştri ochi, imediat.

În câteva minute, totul fu pus la punct. În salon se afla un divan mare, pe care-l împinseră până-n mijlocul încăperii. Se aduse o saltea şi fu aşternut patul. Şi acest răstimp nu prezenta decât un mic răgaz, fiindcă naşterea avu loc imediat, cu o promptitudine şi un noroc extraordinar. Doctorul continua să râdă, spunând în glumă că regretă faptul că nu a rămas acasă liniştit, fiindcă aici totul mergea foarte bine. Luc ceruse cu insistenţă şi n-avuseseră încotro: îi lăsaseră uşa larg deschisă între dormitorul lui şi salon; şi, ţintuit încă la pat, ridicat totuşi în capul oaselor, încerca plin de îngrijorare şi nelinişte să tragă cu urechea ca să audă şi să înţeleagă tot ceea ce se petrecea dincolo, cele mai mici gemete ale scumpei lui femei care suferea acolo, atât de aproape de el, fără măcar să fi putut s-o vadă, îi perpeleau sufletul. Ar fi dorit foarte mult ca să-i adreseze măcar un singur cuvânt pentru a-l linişti; şi femeia înţelese asta, fiindcă avu curajul să arunce ea însăşi, prima, câteva cuvinte întretăiate, răspunsuri slabe, în care se străduia să pară veselă şi să-şi ascundă tremurul vocii.

— Dar stai odată liniştit, mai lasă-ne în pace să lucrăm, mormăi în cele din urmă doctorul. Când ţi-am spus eu că-i o minunăţie de naştere, nu m-ai crezut. Uite, niciodată până acum n-am văzut un ştrengărel care să vină mai hotărât şi fără pic de şovăială pe lume! Pentru că, să ştii, mai mult ca sigur c-o să fie băiat!

Dintr-odată se auzi un scâncet uşor, scâncetul vieţii, o voce nouă care se-nălţa înspre lumină. Şi Luc, aplecat înainte ca să vadă mai bine, cu toată fiinţa lui încordată către evenimentul care avea loc, îl auzi şi primi până-n adâncul sufletului jocul de bucurie.

— Un băiat, un băiat? întrebă el cu voce pierdută.

— Aşteaptă odată! răspunse Novarre râzând. Eşti foarte grăbit. Trebuie mai întâi să văd.

Apoi, aproape imediat:

— Bineînţeles că-i băiat, e ştrengărel, o spusesem eu

bine.

Atunci, bucuria lui Luc se revărsă din plin, bătu din palme ca un copil şi strigă în gura mare:

— Mulţumesc, mulţumesc, Josine! Mulţumesc pentru frumosul dar pe care mi l-ai făcut! Te iubesc şi-ţi spun încă o dată mulţumesc, Josine!

Femeia nu putu să-i răspundă imediat, într-atât fuseseră de mari suferinţele prin care trecuse şi era atât de epuizată, încât rămăsese un moment fără voce. Bărbatul începu să se neliniştească şi repetă:

— Te iubesc şi-ţi spun mulţumesc, mulţumesc, Josine!

Şi, cu auzul încordat, cu gâtul întors către uşa camerei vecine, în cele din urmă reuşi să perceapă o voce foarte slabă, abia ca o răsuflare, dar plăcută şi mângâietoare ca o muzică şi care abia ajungea până la el, spunându-i:

— Te iubesc, Luc, şi eu sunt aceea care-ţi spun mulţumesc, mulţumesc, Luc!

Câteva minute mai târziu, Sœurette aduse pe micuţul nou născut tatălui, ca să-l sărute. Fata aceasta purta în suflet o dragoste atât de curată, încât se simţea în al nouălea cer fiindcă naşterea se desfăşurase atât de frumos şi pentru că venise pe lume acest băiat dolofan, dar, mai cu seamă, încerca o bucurie sublimă prin faptul că împărţea fericirea cu Luc.

Şi Luc, după ce îl sărută plin de veselie pe micuţul pui de om, îi spuse cu un ton în care vibra multă duioşie:

— Sœurette, prietenă dragă, trebuie să te sărut şi pe tine la fel, fiindcă într-adevăr o meriţi, şi sunt atât de mulţumit!

Ea îi răspunse pe acelaşi ton duios şi fericit:

— Aşa e, dragul meu Luc, sărută-mă, suntem cu toţii atât de bucuroşi!

Apoi, în săptămânile care urmară domni atmosfera luminoasă pe care o dădea această dublă convalescenţă. Îndată ce doctorul îi dădu voie lui Luc să se scoale, acesta umblă prin vecini, adică îşi petrecu o oră într-un fotoliu,

lângă paiul Josinei, care trebuia să mai stea încă lungită. O primăvară timpurie invada încăperea cu soare şi pe masă nu lipsea niciodată un buchet de trandafiri admirabili, pe care doctorul îi aducea în fiecare zi din sera lui, ca pe o reţetă, spunea el, de tinereţe, sănătate şi frumuseţe. Şi între Luc şi Josine se afla leagănul micuţului Hilaire, pe care-l alăpta ca însăşi. De fapt, copilul era acela care le îmbogăţea existenţa, acum, cu mai multă forţă şi speranţe decât oricând. Luc era de aici înainte foarte liniştit, aşa după cum o spunea el adesea cu prilejul nenumăratelor proiecte de viitor pe care le făcea, aşteptând să poată începe din nou lucrul, sigur că va reuşi să consolideze oraşul în care să domnească dreptatea şi pacea, pentru că se întorsese la el dragostea, dragostea fecundă, reprezentată prin Josine şi micuţul Hilaire. Nimic în viaţă nu se poate întemeia şi dura fără existenţa unui copil, el este opera vie, care lărgeşte şi propagă viaţa, continuând ziua de astăzi prin cea de mâine. Doar cuplul care zămisleşte este singurul în stare să salveze oamenii sărmani de nedreptate şi mizerie.

Când Josine, în cele din urmă, putu să-şi reînceapă noua ei existenţă alături de Luc, acesta o strânse în braţe, strigându-i:

— Ah, nu eşti decât a mea, nu ai fost niciodată decât a mea, pentru că feciorul tău este şi al meu! Şi uite că acum suntem cu toţii împreună, nu mai avem să ne temem de soartă!

Îndată ce Luc putu să reia conducerea uzinei, simpatia cu care-l înconjurau toţi, din toaie părţile, reprezenta într-adevăr o minune. De altminteri, ceea ce se întâmplase nu reprezenta decât sângele vărsat de un erou şi sacrificiul lui determina reuşita uzinei de la Crêcherie, a cărui producţie luă de acum înainte un avânt mereu crescând, un curs continuu ascendent şi Iară perioade de criză. Se mai ivi de asemenea şi o altă împrejurare fericita, prin aceea că mina

redeveni o sursă de bogăţii enorme, căci în cele din urmă se dăduse din nou peste nişte filoane considerabile de minereu de o calitate excelentă, ceea ce confirma spusele lui Morfain. Se fabricară începând de atunci articole de fierărie şi oţeluri atât de ieftine şi de o calitate atât de bună, încât atelierele Abis fură ameninţate chiar în domeniul produselor pentru care se specializaseră, adică în domeniul pieselor fine, pe care le puneau însă pe piaţă la preţuri cam pipărate. Apoi, luaseră mare dezvoltare construcţiile de utilitate publică, ceea ce impunea multiplicarea căilor de comunicaţie, extinderea fără oprelişti a căilor ferate, ridicarea unui număr înzecit de poduri, de clădiri gigantice şi oraşe în întregime noi, unde armăturile din fier şi oţelurile erau întrebuinţate într-o proporţie imensă, ce creştea fără încetare.

De la primii descendenţi ai lui Vulcan, ce topiseră minereul de fier într-o borta făcută-n pământ, pentru a-şi fauri arme cu care să se apere şi să cucerească supremaţia asupra celorlalte animale şi lucruri, întrebuinţarea fierului nu făcuse nimic altceva decât să ia o tot mai largă amploare, şi tot fierul va fi acela care până la urmă se va dovedi izvorul dreptăţii şi păcii, atunci când ştiinţa îl va fi stăpânit într-un mod absolut, producându-l cu cheltuieli aproape derizorii şi modelându-l după toate nevoile omului. Dar ceea ce determină mai cu seamă prosperitatea şi triumful uzinei de la Crêcherie fură pricinile îndeobşte fireşti: o administraţie mai bună, mai mult adevăr, mai multă echitate şi mai multă solidaritate. De fapt, uzina îşi făurise singură bazele acestui succes, atunci când crease un sistem nou de tranziţie, făurind o înţeleaptă asociaţie întru fondurile de care dispunea societatea, munca lucrătorilor şi inteligenţa unor minţi luminate; şi zilele de grea cumpănă prin care trecuse până acum, obstacolele de toate felurile, crizele ce le crezuse mortale erau doar nişte hopuri inevitabile ale căii pe care o pornise, rezultatul lipsei

de experienţă a oricăror începuturi de drum, de care nu trebuie să te laşi doborât niciodată, dacă vrei cu tot dinadinsul s-ajungi la ţelul propus. Şi lupta aceasta apărea astăzi ca un lucru firesc şi inevitabil în viaţă, întocmai cum pentru o plantă e necesar să absoarbă seva din glodul negru şi tare, pentru viitoarea recoltă.

Începând din acest moment, se desfăşura o adevărată lecţie de viaţă, o experienţă hotărâtoare, ce avea să convingă, fără îndoială, puţin câte puţin, întreaga lume. Cum s-ar fi putut să se nege forţa acestei asocieri dintre fondurile unei întreprinderi, munca lucrătorilor şi inteligenţa unor minţi luminate, când beneficiile deveneau din an în an tot mai considerabile şi când muncitorii de la Crêcherie câştigau încă de pe acum aproape dublu, comparativ cu colegii lor de lucru de la alte uzine? Cum să nu se recunoască faptul că programul de lucru de opt ore, de şase ore, ba chiar de trei ore, munca devenită un lucru atrăgător prin însăşi varietatea activităţii desfăşurate în ateliere vesele şi luminoase, cu maşini pe care chiar şi nişte copii le-ar fi putut conduce, cum să nu se recunoască deci faptul că toate acestea reprezentau temelia societăţii viitoare, când se vedea bine cum nenorociţii de salariaţi de ieri renăşteau la o nouă viaţă, redeveneau oameni sănătoşi, inteligenţi, veseli şi blânzi, prin această avansare progresivă spre libertate şi dreptate pentru toată lumea? Cum să nu te pronunţi pentru necesitatea cooperaţiei care ar pune capăt atâtor paraziţi de intermediari şi ar înlocui un comerţ unde se pierdeau atâtea bogăţii şi forţă de muncă, atunci când magazinele universale funcţionau fără să urmărească obţinerea de câştiguri suplimentare, înzecind bunăstarea înfometaţilor de ieri şi dăruindu-le din plin toate bucuriile rezervate până atunci numai bogătaşilor? Cum să nu se creadă în minunea solidarităţii, care trebuie să asigure o viaţă mai comodă, să facă din traiul de zi cu zi o comună sărbătoare, pentru toţi cei ce vieţuiesc pe pământ,

când lumea asista la reuniunile fericite care aveau loc la casa comună, destinată să devină, într-o bună zi, cu bibliotecile, muzeele şi sălile de spectacole ce le adăpostea, cu grădinile, jocurile şi distracţiile ce le organiza, un soi de palat al luminării poporului. Şi, în sfârşit, cum să nu se aducă transformări în procesul de instruire şi de educaţie, pentru ca acesta să nu mai cultive trândăvia omului, ci nepotolita lui nevoie de a cunoaşte, făcându-se din studiu o preocupare agreabilă şi lăsându-se fiecăruia personalitatea lui bine distinctă; cum să nu se urmărească, încă din copilărie, ca băieţii şi fetele să crească alături şi să studieze împreună, când şcolile dăduseră acolo rezultate atât de strălucite, prin debarasarea lor de buchiseala obositoare şi intercalarea între orele de cursuri a unor momente de recreaţie, dar, mai cu seamă, prin legarea lecţiilor teoretice de cele destinate dobândirii primelor noţiuni practice de ucenicie profesională, ajutându-se în felul acesta fiecărei noi generaţii să devină tot mai mult cetăţenii oraşului ideal, către care aspira întreaga umanitate de atâta amar de vreme?

Într-adevăr, exemplul extraordinar pe care-l dădea zi de zi uzina de la Crêcherie, care nu ascundea nimănui metodele folosite, devenea molipsitor. Nu mai era vorba acum de simple teorii, era vorba despre un fapt care se petrecea acolo, sub ochii tuturor, şi de o mare înflorire la care ajunsese populaţia ce creştea neîncetat. Şi, prin forţa lucrurilor, în chip firesc, asociaţia câştiga treptat-treptat oamenii şi terenurile dimprejur, noi muncitori se prezentau în masă, atraşi de perspectiva beneficiilor, de bunăstarea celor ce lucrau acolo, de construcţiile proaspăt înălţate care se întindeau pretutindeni şi se adăugau în mod continuu primelor clădiri. În trei ani, populaţia din jurul uzinei de la Crêcherie se dublă, şi ritmul de dezvoltare se accelera cu o viteză de necrezut. Era oraşul mult visat, oraşul muncii organizate pe baze noi şi care-i înapoia acesteia adevărata

ei nobleţe, oraşul viitorului care reuşise în cele din urmă să cucerească fericirea, izvorât ca din pământ şi într-un chip uluitor în jurul uzinei, dezvoltată ea însăşi într-un mod uimitor, oraşul în curs de a deveni metropola, inima şi creierul activităţii din jur, sursa inepuizabilă de viaţă, coordonatorul şi îndrumătorul existenţei sociale. Atelierele şi marile hale de fabricaţie luau din ce în ce o mai mare extindere, începeau să acopere hectare întregi de pământ; în vreme ce căsuţele, luminoase şi vesele în mijlocul verdeţei grădinilor, se înmulţeau pe măsură ce numărul muncitorilor şi funcţionarilor de toate felurile, care alcătuiau personalul uzinei, creştea. Şi acest val uriaş de construcţii noi se revărsa, înainta puţin câte puţin înspre atelierele uzinei Abis, pe care ameninţa s-o cucerească şi s-o acopere. La-nceput existaseră între cele două uzine o serie de terenuri virane, imense, proprietatea lui Jordan, de la poalele munţilor Bleuses şi pe care nimeni nu le cultiva cu nimic. Apoi, lângă cele câteva case construite în preajma uzinei de la Crêcherie se alăturaseră alte clădiri, şi apoi altele, mereu altele, o linie de ziduri care invada ca o adevărată maree în creştere şi care ajunsese doar la două sau trei sute de metri de atelierele uzinei Abis. Şi oare, în curând, când valul se va apropia de ele într-atâta încât să ajungă să lupte împotriva lor, nu le va acoperi şi nu le va duce cu sine, pentru a lăsa să înflorească în locul lor sănătatea şi bucuria triumfătoare? Vechiul Beauclair, la rândul lui, era şi el la fel de ameninţat, căci o adevărată limbă de ziduri a noului oraş ce se năştea acolo se-ndrepta împotriva lui şi era pe punctul să mănânce din calea ei acest târguşor îmbuţit şi întunecos, cuib de durere şi de epidemii pentru muncitorii care-l locuiau şi unde amanţii de robi ai unor salarii de mizerie îşi duceau viaţa de azi pe mâine, muritori de foame sub acoperişurile joase, gata să se năruie peste ei..

Uneori, Luc, omul care concepuse şi construise oraşul,

privea crescând această citadelă ce se năştea acum sub ochii lui şi pe care şi-o imaginase numai, în seara când se hotărâse să se apuce de opera ce o desăvârşise; şi visul lui se realiza, pornise să înlăture trecutul de mizerie, făcând să răsară ca din pământ Beauclairul de mâine, minunatul sălaş al unei populaţii fericite. Întreg vechiul Beauclair, situat între cele două promontorii ale munţilor Bleuses, va li în acest caz cucerit şi tot estuarul din strunga Briasului, până hăt, departe, în buza câmpiei fertile a Roumagnei, se va acoperi de case luminoase, înălţate printre boschetele de verdeaţă. Şi îţi dădea seama încă de pe acum, ca un vizionar ce era, că vor mai trebui încă ani şi ani până când acest oraş al fericirii se va dezvolta aşa cum voise el.

Într-o seară, Bonnaire veni la el cu Babette, nevasta lui Bourron; şi femeia-i spuse, păstrând mereu înfăţişarea ei veselă:

— Uite ce-i, dom’le Luc, bărbatu-meu ar dori foarte mult să se-ntoarcă şi să lucreze iar la uzina de la Crêcherie. Numa’ că n-a mai avut îndrăzneala să vină singur, fiindcă ştie el bine că v-a lăsat baltă cândva într-un chip nu tocmai frumos... Şi-atunci am venit eu să vă spui.

Bonnaire adăugă:

— Trebuie să-l iertăm pe Bourron, fiindcă era sub influenţa nenorocitului ăla de Ragu... Bourron nu-i câtuşi de puţin un om rău, numai că-i foarte slab de înger şi fără-ndoială c-o să-l putem ajuta să revină la linia de plutire.

— Ce mai vă codiţi atâta, aduceţi-l odată pe Bourron! strigă Luc plin de veselie. Nu-i bine să lovim în cei slabi, dimpotrivă! Câţi oameni nu se lasă influenţaţi de dezmăţaţii care se găsesc totdeauna printre tovarăşii de muncă şi câţi nu. sunt fără apărare în faţa tentaţiilor pe care le prezintă trândavi şi chefliii! Să fie bine venit, o să facem din el un adevărat exemplu de muncitor.

Niciodată nu se simţise Luc atât de fericit, fiindcă această întoarcere a lui Bourron i se păru un moment hotărâtor, cu

toate că omul respectiv nu reprezenta ca muncitor decât un element mediocru, totuşi, a-l răscumpăra, a-l salva, după cum spunea Bonnaire, nu constituia oare o victorie asupra vechiului sistem de salarizare? Şi apoi, asta însenina o casă în plus adăugată la oraşul său, un mic val alăturat celorlalte valuri, amplificând mareea care trebuia să care după sine vechea lume.

Într-o altă seară, Bonnaire veni din nou să-l roage să primească pe încă un muncitor sosit de la atelierele uzinei Abis. Dar, de data aceasta, noul venit arăta atât de jalnic, încât nici nu avea curajul să insiste să fie admis în asociaţie.

— E vorba despre sărmanul Fauchard, care s-a convins şi el, spuse Bonnaire. vă aduceţi aminte că s-a învârtit prin halele uzinei de la Crêcherie de mai multe ori? Nu se putea decide, şi se temea să ia o hotărâre, să aleagă între unii şi ceilalţi, într-atâta îl îndobitocise şi-l zdrobise munca nimicitoare pe care o făcea el acolo, la Abis, unde nu mai ştia nimic altceva decât să execute mereu aceleaşi mişcări. Acum nu mai e un om, este un fel de maşinărie, şi aia strâmbă şi contorsionată... Mă tem că n-o să se mai poată scoate nimic bun din el.

Luc ramase pe gânduri; îşi aducea aminte de primele zile petrecute la Beauclair.

— Da, ştiu, are o soţie pe care o cheamă Natalie, nu-i aşa? O femeie foarte gospodină, săritoare la nevoie şi mereu tristă, căutând să obţină de ale gurii pe datorie. Şi are un cumnat, Fortuné, care nu împlinise încă nici şaisprezece ani şi pe care îmi aduc aminte că l-am văzut atât de palid, năucit şi consumat încă de pe atunci de munca maşinală pe care o începuse prea de timpuriu, încât m-a impresionat foarte mult! Ah, sărmane fiinţe!... Ei bine, să vină alături de ceilalţi, în definitiv, pentru ce n-ar veni? Va constitui încă un exemplu, chiar dacă nu putem să facem din Fauchard un cetăţean care să se simtă din nou

liber şi fericit.

Apoi adăugă cu un aer bucuros şi pe un ton de glumă:

— Încă o familie, încă o casă care se alătură celorlalte. În definitiv, se populează oraşul, nu-i aşa, Bonnaire? Am ajuns să avem un oraş mare şi frumos, oraşul despre care ţi-am vorbit atâtea, începând de când l-am fondat şi până acum, şi-n care nu-ţi venea să crezi. Îţi mai aduci aminte? Experienţa pe care o făceam te cam neliniştea, şi nu te arătai de acord cu mine decât din politeţe şi recunoştinţă. Acum, cel puţin, te-ai convins că aveam dreptate?

Un pic stânjenit, Bonnaire nu răspunse imediat. Totuşi, în cele din urmă, spuse cu obişnuita-i sinceritate:

— E vreodată cineva convins pe deplin de un lucru? Trebuie mai întâi să atingi rezultatele cu degetele şi pe urma să crezi... Fără îndoială că uzina noastră-i prosperă, asociaţia îşi lărgeşte rândurile necontenit, muncitorii trăiesc mai bine decât înainte şi mai cu seamă există un dram mai mult de dreptate şi fericire. Dar îmi cunoaşteţi ideile, domnule Luc: toate acestea reprezintă încă un stadiu al blestematului de sistem de salarizare şi nu văd cum, prin ele, o să se realizeze societatea colectivistă pe care o visez.

De altminteri, numai teoreticianul dinlăuntrul lui Bonnaire mai opunea rezistenţă. Şi cu toate acestea, chiar dacă nu renunţa la ideile lui, după cum el însuşi o spunea, se arăta de o admirabilă loialitate în muncă, plin de energie şi curaj. Era tipul de muncitor erou, adevăratul conducător al luptei, cel care avusese un rol hotărâtor în victoria uzinei de la Crêcherie, dând tovarăşilor de lucru un exemplu frăţesc de solidaritate. Când îşi făcea apariţia prin hale, cu statura lui înaltă, vânjoasă şi bărbătească, toate mâinile se întindeau către el. Şi, de fapt, Bonnaire era încă de pe acum cucerit de ideile lui Luc, într-o măsură mai mare chiar decât voia el să pară, fiindcă era fericit să-şi vadă tovarăşii de lucru suferind mai puţin, gustând din plin toate bucuriile vieţii şi trăind în locuinţe sănătoase, înconjurate de flori. Prin

urmare, nu va apuca să moară mai înainte de a i se fi realizat idealul pe care-l avea în viaţă, acela de a fi luptat pentru ca în lume să existe mai puţină mizerie şi mai multă dreptate.

— Da, da, spuse Luc, amuzându-se pe seama lui, fiindcă îl cunoştea bine, o să realizăm noi societatea aceasta colectivistă, o s-o realizăm chiar foarte bine; şi dacă nu vom fi noi aceia, vor fi copiii noştri, scumpii noştri micuţi pe care-i creştem pentru asta... Ai încredere, Bonnaire, şi spune-ţi în sinea dumitale că, de acum înainte, viitorul ne aparţine, pentru că oraşul nostru creşte, creşte vertiginos.

Şi, cu un gest larg, indică, printre copacii tineri, acoperişurile caselor smălţuite cu ţigle multicolore, care dădeau o notă de veselie, în lumina domoală a soarelui ce asfinţea. Şi, de fiecare dată când discutau, revenea fără încetare asupra acestor case luminoase, pe care parcă le făcea să izvorască din pământ numai prin răsuflarea lui şi care erau într-adevăr o realitate vie, în plină dezvoltare, constituind o armă de luptă transformată într-un instrument paşnic, în stare să pornească singură şi să planteze construcţiile semeţe ale viitorului în locul părăginiturilor din vechiul Beauclair, ca şi în locul atelierelor întunecate ale uzinei Abis.

Dar, dacă totul s-ar fi rezumat numai la triumful poporului industrial din jurul uzinei de la Crêcherie, dacă evenimentul fericit al reuşitei ar fi avut loc numai acolo, consecinţele lui ar fi fost discutabile. Ceea ce făcea ca acest eveniment hotărâtor să aibă un răsunet considerabil era faptul ca şi populaţia de ţărani din Combettes triumfa, la rândul său, în efortul de a se strânge laolaltă într-o asociaţie concepută după modelul celei statornicite între oraş şi uzină. Evident, şi acolo nu era vorba decât de un început, dar care promitea să aducă o uimitoare prosperitate! Pământul se dovedise a dobândi o fertilitate extraordinară, din ziua în care primarul Lenfant, împăcat cu

ajutorul său Yvonnot – pentru că înţeleseseră amândoi că dacă voiau să lupte şi să trăiască bine trebuiau să fie uniţi – convinseseră pe toţi micii proprietari din comuna lor să se asocieze şi să-şi pună laolaltă fâşiile lor risipite de teren, pentru a constitui din ele un domeniu unitar şi întins pe mai multe sute de hectare. Până atunci, în ultima vreme mai cu seamă, ai fi zis că solul a secătuit prin locurile acelea, ca şi în întreaga câmpie imensă a Roumagnei, altădată atât de roditoare, acum însă cu o înfăţişare aridă şi acoperită de o vegetaţie plăpândă şi rară. De fapt, nu era în realitate decât un efect al lenei, oboselii, ignoranţei şi încăpăţânării oamenilor, al metodelor învechite de lucru, al lipsei de îngrăşăminte, maşini şi bună înţelegere. Ce lecţie de viaţă dobândiseră în felul, acesta cu toţii, de îndată ce asociaţii de la Combettes începuseră să-şi cultive domeniul lor în comun! Cumpărau mai ieftin îngrăşămintele şi îşi procurau maşinile şi uneltele agricole necesare de la uzina Crêcherie în schimbul pâinii, vinului şi legumelor pe care le furnizau. Puterea lor o constituia tocmai faptul că nu mai erau izolaţi şi că înnodaseră legături solide între sat şi uzină, pe care de acum înainte nimeni şi nimic nu le va mai putea distruge; şi se realiza astfel împăcarea mult visată, care nu fusese posibilă până atunci, între ţărani şi muncitori, ţăranul ce dă pâinea, hrana de toate zilele a omului, şi muncitorul ce dă fierul pentru ca să procure instrumentele cu care să fie însămânţat pământul, iar grâul să crească. Şi aşa după cum uzina de la Crêcherie avea nevoie de cei de la Combettes, cei de la Combettes nu ar fi putut să existe fără Crêcherie. În sfârşit, unirea era făcută, avusese loc împreunarea rodnică de pe urma căreia se năştea societatea fericită de mâine. Şi ce spectacol minunat îl constituia câmpia aceasta care renăştea la viaţă, acoperindu-se astăzi de recolte îmbelşugate, şi care în ajun părea aproape părăginită! înconjurată de fâşii de trenuri lovite de moarte din pricina vrajbei şi neglijenţei oamenilor, domeniul Combettes

constituia o mică insulă de verdeaţă îmbelşugată, pe care întreg ţinutul îl privea cu uimire, ba chiar, puţin câte puţin, şi cu invidie. Ieri atâta uscăciune şi atâta lipsă de vlagă, astăzi atâta vigoare şi atâta abundenţă, nici că s-a mai pomenit! Arunci, în definitiv, de ce să nu urmeze cu toţii exemplul celor de la Combettes? încă de pe acum, vecinii din preajmă veneau şi se interesau, mai întrebau ide una, de alta, vrând în felul acesta şi afle care-i adevărul. Se vorbea că la Fleurage, la Fignerolles şi la Bonneheux, primarii se apucaseră să facă şi ei proiecte de asociaţii de acelaşi gen şi că acum strângeau semnături. În curând, mica insulă de verdeaţă va creşte, se va uni cu alte insule asemănătoare şi va lărgi valul ei uriaş de vegetaţie abundentă, până când întreaga câmpie Roumagne, cât vedeai cu ochiul, nu va mai fi decât un singur domeniu, un singur ocean pacific de grâu, suficient de întins ca să hrănească un întreg popor de oameni fericiţi. Şi ziua aceea se apropia din ce în ce mai mult, fiindcă pământul roditor începea la rândul lui să contribuie la bunăstarea oamenilor.

Luc făcea adeseori, cu plăcere, plimbări lungi pe jos, de-a curmezişul acestor terenuri fertile şi uneori îl întâlnea pe Feuillat, arendaşul lui Boisgelin, care hoinărea la fel ca dânsul, cu mâinile adânc vârâte în fundul buzunarelor, privind, cu aerul lui tăcut şi misterios, cum cresc de frumos recoltele pe aceste pământuri atât de bine cultivate. Luc, cunoştea contribuţia imensă pe care o avusese fermierul în împăcarea lui Lenfant şi Yvonnot şi nu-i scăpase nici faptul ca tot el era acela care şi astăzi încă le mai da câte un sfat bun. Şi uimirea lui Luc creştea tot mai mult văzând în ce stare de paragină lăsa Feuillat pământurile pe care le luase în arendă, domeniul acela de la Guerdache, ale cărui câmpuri, sărace acum, făceau o pată de murdărie, păreau un pustiu necultivat, alături de celălalt domeniu atât de bogat în vegetaţie de lat Combettes.

Într-o dimineaţă, în vreme ce mergeau împreună

pălăvrăgind de una sau de alta pe drumul care separa cele două proprietăţi, Luc nu se putu împiedica să nu facă remarca:

— Dar ia spune-mi, totuşi, Feuillat, nu ai o oarecare senzaţie de ruşine, să întreţii în condiţii atât de proaste pământurile pe care le lucrezi, când, de partea cealaltă a drumului ăstuia, pământurile vecinilor dumitale sunt atât de bine cultivate? De altminteri, ar fi pur şi simplu în interesul dumitale să desfăşori o muncă rodnică şi bine gândită, de care ştiu foarte bine că eşti capabil.

La început, fermierul se mărgini să schiţeze numai un zâmbet uşor, fără să rostească vreun cuvânt. Apoi, îşi luă curaj şi vorbi fără ezitare:

— Oh, domnule Luc, ruşinea-i un simţământ mult prea rafinat pentru noi, sărmani oameni de nimic. În ceea ce priveşte interesul meu, sunt un om de bună-credinţă şi-mi scot chiar şi sufletul să fac ceva din aceste pământuri care nu sunt ale mele. Dar mă mărginesc numai să le cultiv atât cât să-mi scot pâinea, fiindcă ar fi să mă las prea mult dus cu zăhărelul, dacă le-aş munci cu râvnă, dacă le-aş da îngrăşăminte şi dacă le-aş transforma în nişte pământuri excelente, fiindcă treaba asta nu l-ar îmbogăţi decât pe domnul Boisgelin, care are puterea să mă arunce pe drumuri la fiecare sfârşit de perioadă de arendare prevăzută în contract... Nu, nu, pentru a face dintr-un teren viran un lan bogat, trebuie să fie al tău sau, şi mai bine chiar, să fie al tuturora.

Şi Feuillat îşi bătea joc de vorbele goale, luându-i peste picior pe aceia care-i îndemnau de zor pe ţărani: „Iubiţi pământul! Iubiţi pământul!” Fără îndoială că ar fi dorit el însuşi să-l iubească din toată inima; cu toate acestea, dorea mai cu seamă să-l iubească pentru el însuşi, adică nu mai voia să-l iubească pentru stăpâni. O spunea de nenumărate ori că tatăl, bunicul şi străbunicul său îl iubiseră sub ameninţarea biciului exploatatorilor, fără să obţină de pe

urma lui nimic altceva decât mizerie şi lacrimi. Atunci, el, unul, se săturase de această exploatare feroce, de acest târg al arendei înşelătoare, care însemna în realitate că ţarina era iubită, mângâiată şi îmbrăţişată de către fermier pentru ca proprietarul să se bucure de toate roadele acestei dragoste, de toată bogăţia pământului.

Merseră o vreme în tăcere. Apoi Feuillat adăugă cu o voce mai scăzută, în care vibra, o profundă ardoare:

— Da, da, pământul e al tuturor, şi-i nevoie să fie al tuturor ca să poată fi din nou iubit şi îngrijit ca odinioară.

Foarte uimit de aceste cuvinte, Luc îl privi o vreme. Simţea că omul de lângă el posedă o inteligenţă vie şi o atitudine fermă. Şi iată că distingea acum, în spatele ţăranului insignifiant şi puţin cam ascuns în sinea lui, un fin diplomat, un premergător cu o privire clară, văzând viitorul şi urmărind experienţa de la Combettes pentru cine ştie ce ţel mai depărtat, cunoscut numai de el singur. Luc îşi dădu seama care-i adevărul, dar vru să aibă o certitudine.

— Atunci, înseamnă că-ţi laşi în mod intenţionat pământurile în starea aceasta, pentru că nu te trage inima să faci altfel şi pentru că doreşti ca oamenii să le compare cu pământurile vecine şi să se convingă?... Oare nu este doar o iluzie pe care ţi-o faci? Niciodată oamenii din Combettes n-au să se apuce să năvălească asupra proprietăţii de la Guerdache şi s-o înghită.

Feuillat zâmbi din nou liniştit. Şi fără să aibă câtuşi de puţin intenţia să-şi dezvăluie gândurile mai mult, spuse:

— Probabil că lucrul ăsta o fi tare anevoios... Dar, în sfârşit, cine ştie? Eu aştept.

Apoi reluă din nou, după câţiva paşi, schiţând un gest larg, ca şi cum ar fi dorit ca prin el să îmbrăţişeze întreg orizontul:

— În orice caz, să nu vii împotriviţi mersului înainte al treburilor astea. Vă amintii! ce privelişte dezolantă se-ntindea pe aici, cu petice sărăcăcioase de pământ şi cu o

recoltă atât de slabă? Şi vedeţi acum, nu-i aşa, vedeţi? Datorită unirii tuturor terenurilor într-un singur domeniu, mulţumită muncii pământului în comun, cu ajutorul maşinilor şi ştiinţei, s-au obţinut nişte recolte îmbelşugate şi întreaga regiune este încetul cu încetul cucerita. Ah, asta da, asta mai zic şi eu că-i o treabă bună.

Dragostea arzătoare pe care o păstrase ţarinei şi pe care o ţinea tăinuită în adâncul sufletului, stăpânit de un sentiment de gelozie şi dorind s-o iubească numai pentru el, i se citea în flacăra din priviri şi izbucnea, împotriva dorinţei lui, în entuziasmul vorbelor ce le rostea. Chiar şi Luc era cucerit pe de-a-ntregul de imensul suflu el e rodnicie ale cărui adieri treceau pe deasupra acestei mări de grâu. Se simţea atât de puternic şi de sigur pe el la Crêcherie tocmai datorita faptului că acum avea grânarul lui, care-l aproviziona din abundenţă, îşi sporise numărul de oameni ce alcătuiau micul lui popor de muncitori prin adăugarea la acesta a unui aii mic popor de ţărani. Şi nu exista bucurie mai mare pentru el decât să-şi vadă oraşul cum se dezvolta, valul de case înaintând necontenit şi cucerind terenul din preajma atelierelor uzinei Abis sau vechiului Beauclair, după cum nu exista bucurie mai mare pentru el decât să vină şi să privească întinderile fertile de la Combettes, aflate şi ele, la rândul lor. În plină dezvoltare, absorbind terenurile învecinate şi răspândindu-şi puţin câte puţin recoltele într-un adevărat ocean imens, de la un capăt la celălalt al câmpiei Roumagne. Şi într-o parte şi-n cealaltă, şi la poporul de muncitori şi la poporul de ţărani, întrezărea aceeaşi străduinţă pentru întronarea unei civilizaţii a viitorului, acelaşi efort al omenirii îndreptai spre adevăr şi dreptate, spre pace şi fericire.

Efectul cel mai imediat al succesului uzinei de la Crêcherie fu acela că reuşi să facă micile fabrici din regiune să înţeleagă avantajul pe care l-ar avea în cazul când i-ar urma exemplul, asociindu-se eventual cu ea. Firma

Chodorge, o fabrică de cuie nevoită să cumpere toată materia primă de care avea nevoie de la puternica ei soră, se hotărî cea dintâi, lăsându-se absorbită în mod definitiv, pentru a putea participa la ţelurile comune. Apoi, firma Hausser, specializată în fabricarea secerilor şi coaselor, după ce multă vreme lucrase mai cu seama săbii, intră la rândul său în asociaţie şi deveni un soi de prelungire firească a marii fierării vecine. Se iviră câteva uşoare dificultăţi în legătură cu firma Mirande et Cie, care producea maşini agricole, fiindcă unul dintre proprietari, om cu spirit reacţionar, lupta împotriva a tot ceea ce era nou; dar criza prin care trecea fabrica deveni atât de gravă, încât se retrase, de teama unei catastrofe care n-ar fi întârziat să se producă, şi celalalt proprietar salvă mica întreprindere de la pieire, grăbindu-se să fuzioneze cu uzina de la Crêcherie. Toate aceste firme, antrenate astfel în mişcarea de unificare şi solidaritate, se puneau pe treabă şi acceptau acelaşi statut de funcţionare, fiind de acord cu împărţirea beneficiilor pe baza alianţei dintre fondurile întreprinderii, munca lucrătorilor şi inteligenţa specialiştilor. Ele ajungeau în cele din urmă să constituie una şi aceeaşi familie, cu o producţie diversificată în o sută de chipuri, gata întotdeauna să primească noi aderenţi şi putând în felul acesta să se dezvolte la infinit; dar marea lor familie reprezenta mai cu seamă o societate reunită, care se constituia pe baza unei noi organizări a muncii şi mergea către făurirea unei omeniri libere şi fericite.

Printre locuitorii Beauclairului, surprinşi şi uluiţi de tot ceea ce vedeau, îngrijorarea ajunse la culme. Oare ce se-ntâmpla acolo? Uzina de la Crêcherie avea de gând să crească aşa, fără încetare, să sporească odată cu fiecare mică fabrică pe care ar întâlni-o în drumul ei, azi aceasta, mâine aceea, poimâine cealaltă? Ba, chiar însuşi oraşul, împreună cu imensele terenuri ce-l înconjurau, ar ajunge până la urmă acolo încât nu ar mai reprezenta decât nişte

dependinţe oarecare, făcând parte din domeniul, din trupul Crêcheriei? Oamenii îşi simţeau sufletele tulburate şi începeau să-şi frământe minţile, căutând să afle răspuns la o serie de întrebări care-i preocupau pe toţi: oare unde se afla adevăratul interes al fiecăruia, unde avea posibilitatea să câştige mai bine? Lumea măruntă a negustorilor şi a furnizorilor mai cu seamă rămânea perplexă, şi uluirea creştea şi mai mult în faţa propriilor încasări ce scădeau pe zi ce trece; şi îşi puneau chiar problema dacă nu vor ajunge cumva să fie nevoiţi într-o zi să-şi închidă prăvăliile. Dar criza de nebunie deveni generală mai cu seamă atunci când se află ca până şi Caffiaux, băcanul care ţinea şi cabaretul, se înţelesese de curând cu cei de la Crêcherie pentru ca să transforme cârciuma lui într-un simplu depozit, un fel de bază de aprovizionare pentru magazinele universale. Trecuse drept omul de încredere al stăpânilor Abisului, drept denunţătorul cu un rol nu tocmai clar al direcţiunii, cel care otrăvea cu alcool mintea muncitorilor, vânzându-i apoi şefilor săi, căci cârciuma reprezintă cel mai solid stâlp al stărilor de lucruri bazate pe sistemul de salarizare. În orice caz, omul era dubios, fiind un individ care pândea victoria celui mai puternic, gata oricând de o nouă trădare şi comportându-se ca orice ins care se ştie puternic şi nu-i place câtuşi de puţin înfrângerea. Şi faptul că trecuse cu atâta uşurinţă de partea celor de la Crêcherie mărea şi mai mult îngrijorarea oamenilor, frământaţi şi stăpâniţi de nevoia să ia o hotărâre cât mai degrabă. Se vădea o adevărată mişcare de adeziune, care se accelera din zi în zi mai mult, căpăta o forţă înzecită tocmai datorită vitezei pe care o dobândise. Frumoasa doamnă Mitaine, brutăreasa, nu aşteptase convertirea lui Caffiaux pentru a considera că ceea ce se petrecea la Crêcherie reprezenta un lucru foarte bun, şi era dispusă oricând să intre în asociaţie, deşi brutăria ei continua să rămână înfloritoare, mulţumită renumelui pe care şi-l câştigase cu frumuseţea şi bunătatea

ei, ce o făcuseră populară. Singurul care se mai încăpăţâna era măcelarul Dacheux, cuprins de furie cumplită în faţa prăbuşirii tuturor prognozelor sale, şi spunea că preferă să moară în mijlocul ultimelor sale bucăţi de carne, în ziua în care nu va mai găsi niciun burghez care să i le cumpere la preţul pe care-l fixase, decât să cedeze; şi lucrul acesta părea că se va realiza în curând, fiindcă era puţin câte puţin părăsit de întreaga lui clientelă obişnuită, în vreme ce pe el îl apucau nişte furii atât de mari, încât cu siguranţă că în curând avea să-l ameninţe, ca o lovitură de trăsnet, apoplexia.

Într-o zi, Dacheux se duse la cei doi soţi Laboque, după ce o implorase cu câtva timp înainte şi pe doamna Mitaine să facă acelaşi lucru. Era vorba, spunea el, de interesele morale şi comerciale ale întregului cartier. Circula zvonul că cei doi soţi Laboque, pentru a evita falimentul, erau pe punctul să facă pace cu Luc şi să intre în asociaţie la rândul lor, devenind, ca şi Caffiaux, un fel de depozitari ai produselor de la Crêcherie. De când uzina schimba articolele de fierărie şi oţel fără să se folosească de mijlocirea nimănui, dând direct ţăranilor maşinile şi uneltele pe care le fabrica, în schimbul pâinii de la Combettes şi din alte sate sindicaliste, negustorii pierduseră pe cei mai buni clienţi ai lor, agricultorii de prin împrejurimi, fără a mai pune la socoteală pe gospodinele mărunte, aparţinând micii burghezii chiar din Beauclair, care realizau mari economii procurându-şi cele necesare de la magazinele uzinei, unde Luc avusese fericita inspiraţie să permită accesul tuturor. Se apropia sfârşitul neguţătoriei, aşa cum fusese concepută ea până atunci, adică în chip de intermediară între producător şi consumator, îmbogăţindu-i pe unii şi trăind ca un parazit pe spinarea altora. O maşinărie inutilă, care înghiţea puterea şi bogăţiile şi a cărei dispariţie era de acum înainte un lucru mai mult decât sigur, din clipa când un exemplu ca acesta demonstrase cu câtă uşurinţă se

poate renunţa la ea şi cum prin suprimarea ei se realizează o mai bună stare pentru toţi oamenii. Şi, în mijlocul bazarului lor rămas pustiu, cei doi soţi Laboque se tânguiau de situaţia în care ajunseseră.

Când Dacheux ajunse la ei, femeia, oacheşă şi uscăţivă, se alia la tejghea, fără să se ocupe cu nimic, nemaiavând nici măcar curajul să tricoteze ciorapi, în vreme ce bărbatul, cu nasul ascuţit şi ochii de dihor, se ducea şi venea de colo până colo de-a lungul rafturilor cu mărfuri năpădite de praf, având aerul unui om tare necăjit.

— Ce mi-a ajuns la urechi? strigă măcelarul cu faţa congestionată. Eşti pe punctul să te predai, Laboque, să trădezi cauza noastră! Dumneata, care ai pierdut procesul ăla nenorocit pornit împotriva banditului ăsta, dumneata, care ai jurat moarte banditului, chiar cu riscul să-ţi laşi pielea acolo! Şi uite că acum eşti în stare să te ridici şi dumneata împotriva noastră şi să desăvârşeşti catastrofa spre care ne îndreptăm!

Dar Laboque se-nfurie de-a binelea, cu toată starea de depresiune morală în care se afla.

— Lasă-mă în pace, că sunt destul de supărat şi aşa! Dumneata m-ai împins spre acest proces stupid. Şi acum, sunt mai mult decât sigur că n-o să-mi aduci dumneata banii cu care să-mi plătesc scadenţele de la sfârşitul lunii. Atunci, ce-ai venit să-mi îndrugi verzi şi uscate despre pielea pe care am promis că am să mi-o las acolo?

Şi, arătând printr-un gest nervos mărfurile adormite-n rafturi, adăugă:

— Acolo-i atârnată pielea mea, şi dacă nu mă angajez mai repede, portăreii vor fi aici miercurea viitoare... Da, ăsta-i adevărul, dacă vrei neapărat să ţi-l spun! Da, sunt în tratative cu cei de la Crêcherie, m-am înţeles cu ei şi voi semna contractul chiar în seara asta... Ezitam încă, dar am impresia că-mi fac prea multe griji la urma urmelor!

Se lăsă să cadă pe un scaun, în vreme ce Dacheux,

surprins, aproape sufocat, nu mai găsea nimic altceva de făcut decât să bâlbâie tot felul de injurii la adresa celor de la Crêcherie. Cât despre doamna Laboque, care până atunci stătuse înghesuită la tejgheaua ei, se apucă acum la rândul său să se plângă cu o voce înceată şi monotonă:

— Am muncit atâta-n viaţă, Doamne Dumnezeule! Ne-am chinuit atâta cu ani în urmă, când am început negoţul şi când mergeam din sat în sat ca să vindem articole de fierărie! Şi mai târziu, câte eforturi a trebuit să facem ca să deschidem prăvălia asta de aici şi pentru ca s-o extindem apoi din an în an! Eram totuşi mulţumiţi, afacerile mergeau bine şi nutream speranţe să ne cumpărăm o casă la ţară, ca să putem să ne retragem acolo, trăind din ceva rente. Dar acum, uite că se năruie toate planurile, Beauclairul parcă a-nnebunit de-a binelea, şi eu, una, Dumnezeule mare, n-am înţeles încă pentru ce se-ntâmplă aşa ceva!

— Cum pentru ce, pentru ce!? mârâi Dacheux. Pentru că este revoluţie şi pentru că burghezii sunt nişte laşi, care nu îndrăznesc nici măcar să se apere. Eu, unul, dacă s-o întâmpla ca cineva să-ncerce să mă împingă până acolo, într-o dimineaţă o să-mi iau cuţitele şi-o să vedeţi ce o să se mai întâmple după aia!

Laboque înălţă din umeri.

— Frumoasă treabă!... E bine să-ncerci orice şi îţi dă mâna să faci pe grozavul când ai toţi oamenii de partea ta; dar, când simţi că rămâi singur înainte chiar de a întreprinde ceva, cel mai bun lucru pe care-l ai de făcut, cu totul în firea lucrurilor, este să te îndrepţi şi tu în direcţia în care merg toţi ceilalţi... Caffiaux a înţeles treaba asta foarte bine.

— Ah! secătura asta de Caffiaux! urlă măcelarul, cuprins din nou de furie. Uite de cine-mi vorbeşti, de un trădător şi un vândut! Aflaţi că banditul ăsta de domnul Luc i-a dat o sută de mii de franci ca să ne părăsească.

— O sută de mii de franci! repetă negustorul de articole

de fierărie, afectând un ton ironic şi sceptic, dar cu ochii aprinşi de lăcomie. Aş vrea eu, zău aşa, să mi se ofere mie o sumă ca asta, fiindcă aş pune mâna pe bani imediat... Nu, nu, vedeţi foarte bine că e o adevărată dobitocie să te încăpăţânezi în felul ăsta, înţelept este să fi mereu alături de cei mai puternici.

— Ce nenorocire! Ce nenorocire! continuă doamna Laboque cu vocea ei plângăreaţă. Omenirea s-a întors cu fundul în sus şi mai mult ca sigur că se apropie sfârşitul lumii!

Chiar în momentul acela, frumoasa doamnă Mitaine intra în prăvălie şi auzi aceste cuvinte.

— Cum sfârşitul lumii, spuse ca pe un ton glumeţ, când ştiţi bine că doua dintre vecinele noastre au născut de curând doi băieţi dolofani?... Şi copiii voştri, Auguste şi Eulalie, ce mai fac? Am impresia că nu sunt acasă, nu-i aşa?

Nu, nu erau acasă, nu erau niciodată acasă. Auguste, care în curând urma să împlinească douăzeci şi doi de ani, era pasionat după tot felul de îndeletniciri legate de mecanică, având o adevărată aversiune pentru comerţ; în vreme ce Eulalie, foarte cuminte la cei cincisprezece ani ai ei, de pe acum o femeiuşcă bună de măritat, stătea în majoritatea timpului la un unchi de-al său, care era fermier la Lignerolles, nu departe de Combettes.

— Oh, copiii! se plânse din nou doamna Laboque. Dacă ajungi să te bazezi pe copii, te duci de râpă!

— Toţi sunt nişte ingraţi! declară Dacheux, plin de indignare din pricină că nu regăsea niciuna dintre trăsăturile lui de caracter în Julienne, fiica lui, o domnişoară frumoasă şi grăsuţă, cu inima bună, care, în pofida celor paisprezece ani împliniţi de acum, continua încă să se mai joace cu micuţii copii sărmani, abandonaţi pe caldarâmul străzii Brias. Când contezi pe copii, să fii sigur că mori de mizerie şi de supărare.

— Dar cu contez pe Evariste al meu! reluă brutăreasa.

Uite că acum merge pe douăzeci de ani, şi chiar dacă a refuzat să înveţe meseria tatălui său, n-o să ne supărăm pe el. Este firesc doar ca micuţii noştri copii să se dezvolte cu idei diferite de ale noastre, fiindcă se nasc pentru vremuri când noi nu vom mai fi pe lume. Eu, una, nu-i cer lui Evariste al meu decât să mă iubească mult, şi asta o face.

Apoi, cu glas domol, expuse punctul său de vedere lui Dacheux. Venise la invitaţia lui numai şi numai cu scopul să-l facă să înţeleagă odată pentru totdeauna că socoteşte necesar ca fiecare comerciant din Beauclair să-şi păstreze libertatea de acţiune. Ea nu făcea încă parte din asociaţia de la Crêcherie, dar credea de cuviinţă că va intra acolo oricând i-ar face plăcere acest lucru şi în ziua în care va fi convinsă că acţionează în interesul tuturor oamenilor şi al ei însăşi.

— Bineînţeles! conchise Laboque. Nici cu nu pot să procedez altmintrelea, şi voi semna chiar în seara asta cererea.

Şi lamentările doamnei Laboque începură din nou, la nesfârşit:

— V-am spus eu, omenirea s-a întors cu fundul în sus, se apropie sfârşitul lumii!

— Nici poveste! Nici poveste! exclamă iarăşi frumoasa doamnă Mitaine. Cum vreţi să se apropie sfârşitul lumii când vedeţi bine doar că în curând copiii noştri vor ajunge la vârsta căsătoriei şi vor avea şi ei copii, care se vor căsători la rândul lor pentru a avea alţi copii? Unii îi cresc pe ceilalţi şi lumea se reînnoieşte neîncetat, acesta-i adevărul!… Puteţi să spuneţi, dacă ţineţi morţiş la asta, că-i numai sfârşitul unei anumite lumi.

Vorbele izvorâră atât de limpezi şi fură spuse cu un ton atât de hotărât, încât Dacheux, exasperat, ajuns la capătul răbdărilor, întoarse spatele într-un mod grosolan şi ieşi, trântind uşa după el, cu tot sângele urcat în ochi şi pe punctul să cadă pradă apoplexiei care-l ameninţa de multă

vreme. Simţea într-adevăr că-i sfârşitul unei anumite lumi, sfârşitul neguţătoriei nedrepte şi corupătoare, al neguţătoriei care nu urmăreşte decât să făurească averea unui pumn de oameni în detrimentul şi prin aducerea la starea de mizerie a marii majorităţi a celorlalţi.

O ultimă lovitură fu menită să tulbure complet Beauclairul. Până atunci, succesul uzinei de la Crêcherie nu avusese influenţă decât asupra întreprinderilor industriale similare şi asupra neguţătorilor de mâna a doua, care trăiau de pe urma clientelei obişnuite, vânzând azi cu suprapreţ ceea ce cumpăraseră ieri mai ieftin. Dar emoţia generală atinse punctul culminant într-o bună dimineaţă, când se află că primarul Gourier se lăsase câştigat de ideile noi. Omul acesta puternic şi care nu avea nevoie de nimeni şi de nimic, după cum o declarase el însuşi cândva, plin de vanitate, nu era de părere să intre în asociaţia de la Crêcherie. Dar înfiinţa alături de aceasta o altă asociaţie asemănătoare, şi marea lui fabrică de încălţăminte din strada Brias, care funcţionase până acum pe bază de acţiuni, fu organizată de acum înainte pe baza sistemului deja verificat al alăturării fondurilor întreprinderii, muncii lucrătorilor şi inteligenţei specialiştilor, împărţindu-se în felul acesta beneficiile în trei părţi egale. Acesta reprezenta doar un nou sector, sectorul industriei uşoare, alături de cei al fierului şi al oţelului, care de altminteri era aidoma organizat; şi asemănarea dintre cele două sectoare se accentua şi mai mult când Gourier ajunse să organizeze în sindicate toate secţiile legate de sectorul îmbrăcăminte, croitoriile, atelierele de pălării, tricotaje, lenjerii şi marchitănie. Pe de altă parte, se vorbea despre încă un alt sector care se asocia, atunci când un mare antreprenor de locuinţe se apucă să creeze o uniune a zidarilor, în care grupa laolaltă pe muncitorii din construcţii, zidarii, tăietorii de piatră, şindrilarii, lăcătuşii, instalatorii, dulgherii şi zugravii, sector imens, care ar fi putut să înglobeze

deopotrivă pe arhitecţi şi artiştii decoratori, fără a mai pune la socoteală pe muncitorii care lucrau mobilă, tâmplarii şi tapiţerii, făurarii de bronzuri şi chiar ceasornicarii şi bijutierii. Toate acestea nu erau decât rodul firesc al seminţelor aruncate prin exemplul uzinei de la Crêcherie, care promovase ideea asocierii în grupe de oameni în funcţie de profesiile lor, a creării unor uniuni organizate în mod natural, iar aceste grupe sporeau prin ele însele, luând pildă unele de la ai iele, şi prin nevoia de a dobândi cât mai multe bunuri şi cât mai multă fericire cu putinţă din viaţă. Legea dezvoltării societăţii omeneşti acţiona; şi ar fi acţionat fără îndoială cu o energic mereu crescândă, dacă lucrul acesta ar fi fost necesar pentru ca neamul omenesc să ducă o existenţă şi mai fericită; fiindcă, începând de acum, devenea tot mai limpede şi mai evident că, dincolo de aceste grupe aparent izolate între ele, se stabilea o legătură generală, o legătură comună, care, lăsându-le pe fiecare cu trăsăturile lor bine distincte, le-ar reuni totuşi într-o buna zi în cadrul unei vaste acţiuni de reorganizare socială a muncii, care ar constitui legea unică a lumii viitorului.

Părea însă un lucru foarte greu de conceput pentru mintea lui Gourier ideea că ar fi putut scăpa de influenţa celor de la Crêcherie, imitându-i. De asemenea, circula zvonul că fusese sfătuit fără îndoială de subprefectul Châtelard, care se ţinea mai mult în umbră, afişând o nepăsare şi un calm din ce în ce mai mari, pe măsură de Beauclairul se transforma sub adierile unui suflu nou de viaţă aparţinând viitorului. Şi ceea ce se spunea era adevărat; lucrurile acestea fuseseră puse la cale cu prilejul unui mic dejun luat în mare intimitate, la primar acasă, când cei doi bărbaţi discutaseră faţă-n faţă, neavând ca martor decât pe veşnic frumoasa Léonore.

— Dragul meu, spusese subprefectul cu zâmbetul lui plăcut, cred că suntem ruinaţi. La Paris, totul merge de-a-

ndoaselea, totul se îndreaptă spre dezastru, suntem la un pas de revoluţia viitoare, al cărei suflu o să măture din cale tot ceea ce a mai rămas din vechiul edificiu putrezit, aflat pe punctul să cadă în paragină. Aici, Boisgelin al nostru nu-i nimic altceva decât un sărman om vanitos, pe care această mică doamnă Delaveau o să-l toace până la ultimul ban. N-a mai rămas decât soţul, care luptă eroic împotriva falimentului, fără să ştie măcar unde se scurg câştigurile atelierelor uzinei Abis, şi o să asistaţi în curând la un mare dezastru... În cazul ăsta, ar fi într-adevăr stupid să nu te gândeşti la tine, dacă nu vrei să fii prins sub dărâmături de viitoarea catastrofă.

Léonore se sperie de-a binelea.

— Te ameninţă vreo primejdie, dragă?

— Pe mine? Oh, nu! Cine mai stă să se gândească la mine? Niciun guvern n-o să-şi dea osteneala să se ocupe de umila mea persoană, pentru că am avut grijă să mă ocup cât mai puţin de treburile administrative, cântând în struna întotdeauna şefilor mei, şi-n felul acesta trec drept omul care-i trebuie fiecărui ministru. O să mor aici, uitat şi fericit, odată cu prăbuşirea ultimului cabinet... Dar mă gândesc la voi, dragii mei prieteni.

Şi le explică ideea care-i venise, enumerându-le toate avantajele ce ar rezulta dacă ar lua-o înaintea revoluţiei, făcând din fabrica de încălţăminte Gourier o a doua Crêcherie. Beneficiile nu ar fi diminuate, dimpotrivă, ar spori. Apoi, era convins ca viitorul aparţinea noului sistem şi considera că primarul e suficient de inteligent să înţeleagă lucrul acesta, adică faptul că munca organizată pe baze cu totul noi va ajunge până la urmă să măture vechea şi nedreapta societate burgheză. În funcţionarul acesta atât de liniştit şi de sceptic, ce se complăcea într-o inactivitate totală şi conştientă, ajunsese până la urmă să se dezvolte trăsăturile unui adevărat anarhist, pe care încerca să le ascundă sub veşmântul rezervei lui diplomatice.

— Însă ştii, dragul meu Gourier, spuse el la sfârşit, râzând, asta nu mă va împiedica să mă declar împotriva dumitale, numai de ochii lumii, când vei fi dat lovitura aceasta frumoasă prin care să treci la societatea nouă. Voi spune că trădezi, că ţi-ai pierdut mintea… Dar, când am să viu aici, am să te strâng în braţe, pentru că le vei juca un renghi grozav, care o să-ţi aducă multe avantaje. O să vezi ce mutre au să facă!

Totuşi, Gourier, înspăimântat la început, nu se lăsă aşa uşor convins şi parlamentă multă vreme. Tot trecutul lui se părea că protestează, toată îndelungata lui domnie de patron se revolta la ideea de a nu mai fi decât asociatul sutelor de muncitori al căror stăpân absolut fusese până atunci. Dar, în pofida înfăţişării lui greoaie, manifesta un spirit foarte vioi atunci când era vorba de afaceri şi îşi dădea foarte bine seama că nu risca nimic şi că, dimpotrivă, luându-se după sfaturile prudentului Châtelard, îşi punea la adăpost firma în faţa tuturor pericolelor neprevăzute pe care le rezerva viitorul. Şi apoi el însuşi era influenţat de ideile care circulau, de această exaltare şi pasiune pentru reforme, a căror febră contagioasă înnebuneşte în perioadele în care au loc schimbări radicale tocmai clasele care vor fi deposedate. Şi Gourier ajunse până la urmă să creadă că ideea era a lui, la fel ca Léonore care, ascultând de sfatul lui Châtelard, avea grijă să i-o repete de dimineaţa până seara, aşa încât primarul trecu la fapte.

În întreaga societate burgheză a Beauclairului, lucrul acesta stârni un scandal cumplit. Toţi încercară să facă numeroase demersuri şi se duseră să-l caute pe preşedintele tribunalului, Gaume, pentru a-l implora să intervină pe lângă primar, pentru că subprefectul refuzase într-un mod categoric să se ocupe de aceasta trista afacere, pe care o declarase în gura mare ca fiind de-a dreptul scandaloasă şi-n care, spunea el, nu voia să

compromită administraţia. Dar preşedintele, care trăia foarte retras, nemaiprimind pe nimeni din ziua în care fiica lui, Lucile, surprinsă în flagrant delict cu un foarte tânăr ajutor de notar, trebuise să se refugieze la el, nu mai acceptă să meargă şi să-i facă primarului reproşuri, fiindcă ştia că acesta l-ar fi primit, fără îndoială, nu tocmai bine. Atunci se recurse la mijloace mai tari. După plecarea soţiei lui, căpitanul Jollivet, ginerele preşedintelui, se azvârlise în politică, vehiculând idei tot mai reacţionare, cu o furie mereu crescândă. Prezenta nişte articole atât de furibunde la *Journal de Beauclair,* încât tipograful Lebleu, înspăimântat de întorsătura pe care o luau lucrurile şi simţind că-i mai bine să fie alături de cei tari, îi închise într-o zi uşa în nas, doritor să evolueze şi el, adică să părăsească poziţia conducătorilor atelierelor Abis şi să treacă de partea celor de la uzina Crêcherie. Lipsit de armele lui de luptă şi incapabil să se apuce de vreo treabă oarecare, căpitanul îşi bălăbănea de colo până colo mâinile-i neputincioase, când îi trăsni prin cap că numai el singur mai putea fi în stare să-l determine pe preşedinte să ia o hotărâre precisă, pentru că relaţiile cu socrul său nu erau rupte cu desăvârşire; continua încă să schimbe saluturi cu el. Însărcinat cu această misiune delicată, căpitanul Jollivet se duse aşadar la preşedintele tribunalului, cu tot protocolul de rigoare, şi nu-şi făcu apariţia din nou în stradă decât abia după două ore; cu toate acestea, părăsise casa preşedintelui fără să scoată de la socrul lui nimic altceva decât răspunsuri evazive, în schimb era împăcat cu soţia lui. A doua zi chiar, ea îşi reluă locul în domiciliul conjugal, şi căpitanul o iertă de data aceasta, pe baza unui angajament categoric cum că nu se va mai întâmpla niciodată. Întreg Beauclairul fu uluit de acest deznodământ neaşteptat al demersurilor întreprinse, şi farsa luă sfârşit într-un imens hohot de râs general.

Soţii Mazelle fură aceia care reuşiră să-l facă pe

preşedintele tribunalului, Gaume, să-şi spună părerea asupra stării da lucruri, şi aceasta cu totul întâmplător şi fără să fie însărcinaţi cu nicio misiune în acest sens. De obicei, preşedintele ieşea în fiecare dimineaţă din casă şi o lua spre bulevardul Magnolles, unde se plimba la nesfârşit pe una dintre aleile lungi şi pustii, cu capul în jos şi mâinile împreunate la spate, cufundat într-o sumbră visare. Umerii i se încovoiau, apăsaţi parcă sub greutatea anilor, şi părea că suferă de pe urma depresiunii unei întregi existenţe ratate şi din pricina răului pe care-l făcuse şi binelui pe care nu putea să-l facă. Rareori, când se întâmpla să ridice pentru o clipă ochii, privind în depărtare, părea că aşteaptă de la necunoscutul de mâine ceva care nu venea şi care nu va mai veni niciodată. Se-ntâmplă însă că, în dimineaţa aceea, cei doi soţi Mazelle, care se treziseră devreme pentru a se duce la biserică, îndrăzniră să-l abordeze pentru a afla care sunt părerile lui asupra actualei stări de lucruri, în aşa măsură se temeau să nu descopere că în spatele schimbărilor care aveau loc se ascunde cine ştie ce catastrofa îndreptată împotriva lor.

— Ei bine, domnule preşedinte, ce spuneţi de ceea ce se petrece-n lume?

Preşedintele Gaume ridică ochii din pământ şi privi o vreme în depărtare. Apoi îşi continuă visarea lui înspăimântătoare şi gândi cu glas tare, ca şi cum nimeni nu l-ar fi ascultat:

— Spun că nu mai e mult până când o să vină un vârtej de adevăr şi dreptate, care va reuşi până la urmă să măture din calea lui această lume oribilă.

Uluiţi şi necrezându-şi urechilor, cei doi soţi Mazelle abia dacă reuşiră să îngâne:

— Cum, cum?... Vreţi să ne speriaţi, fiindcă aveţi impresia că suntem nişte oameni naivi. Chiar aşa, vreţi să glumiţi eu noi puţin.

Dar Gaume îşi revenise. Şi văzându-i pe cei doi soţi

Mazelle care stăteau înspăimântaţi în faţa lui, cu figurile palide, transpirând de teamă la perspectiva că vor pierde hanii şi viaţa lor de trândăvie, o cută de ironie şi dispreţ îi contractă faţa.

— Dar de ce vă e aşa de frică? reluă el. Lumea o să se mai menţină încă în situaţia asta zeci de ani şi o să continuaţi să trăiţi tot aşa încă multă vreme, ba chiar o să asistaţi la evenimente foarte interesante, care o să vă compenseze de grijile pe care vi le-a provocat revoluţia... Dacă există cineva care să fie îngrijorat de viitor, apoi aceea ar fi doar fiica voastră,

Dezolata, doamna Mazelle exclamă:

— Oh, păi tocmai Louise e aceea care nu-i îngrijorată deloc de ceea ce ne aşteaptă!... Are de-abia treisprezece ani şi găseşte că-i foarte amuzant ceea ce se petrece în jurul ei, când ne aude discutând despre lucrurile astea, aşa cum e şi firesc să se întâmple, de dimineaţa şi până seara. Râde, în vreme ce noi ne dăm de ceasul morţii. De fiecare dată când îi spun: „Dar, măi fetiţo, n-o să mai ai niciun ban”, ea-mi răspunde, zburdând ca o căprioară: „Practic, lucrul ăsta mi-e egal. Cel mult o să fiu ceva mai veselă!” E drăgălaşă totuşi, cu toate că ne provoacă şi unele necazuri.

— Da, răspunse Gaume, e un copil care se gândeşte să-şi facă prin propriile-i puteri un rost în viaţă, ăsta-i felul ei de a fi.

Domnul Mazelle continua să rămână perplex, crezând mai departe că n-a fost vorba decât de o glumă. Făcuse avere vreme de zece ani, după care, mult timp, se bucurase de existenţa călduţă a trândavului, existenţă pe care o visase toată tinereţea lui, şi gândul că fericirea aceasta de om leneş putea să se curme dintr-odată şi că ar putea fi nevoit, mai mult ca sigur, să se apuce din nou de lucru dacă toată lumea lucra, îi provoca o spaimă confuză şi continuă, care reprezenta prima pedeapsă ce o primea de la viaţă.

— Dar rentele, domnule preşedinte, ce o să se întâmple cu rentele, după părerea dumneavoastră, în cazul în care toţi anarhiştii ăştia au să ajungă să răstoarne lumea?... Vă aduceţi aminte de acest domn Luc, care joacă un rol atât de necinstit în împrejurările astea, că şi el chiar ne lua în râs, înşirând verzi şi uscate, cum că o să se suprime rentele... Atunci, n-au decât să ne măcelărească pe toţi în vreun loc mai retras sau în fundul vreunei păduri.

— Ascultaţi-mă pe mine şi dormiţi fără grijă, repetă liniştit Gaume, cu obişnuitul lui ton ironic, noua societate o să va hrănească pe toţi, chiar dacă n-o să vreţi să lucraţi.

Şi cei doi soţi Mazelle se duseră la biserică, fiindcă aprindeau acolo lumânări pentru vindecarea doamnei Mazelle, de când doctorul Novarre avusese brutalitatea într-o zi să-i spună acesteia că eu este bolnavă! Nu este bolnavă! O boală pe care şi-o trata cu multă dragoste de atâţia ani de zile şi de pe urma căreia pur şi simplu trăia, până-ntr-atât ajunsese, în cele din urmă, să facă din asta ocupaţia ei de căpătâi, bucuria ei, raţiunea ei de a exista pe lume! Din moment ce doctorul o părăsea, însemna că o crede atinsă de o boală incurabilă, şi, cuprinsă de spaimă, se adresa bisericii, de la care i se părea că primeşte o imensă uşurare.

Pe bulevardul Magnolles, în această pustietate tulburată doar din când în când de trecătorii rari, se mai afla încă un alt plimbăreţ, abatele Marle, care obişnuia să-şi citească acolo *Liturghierul.* Dar, de foarte multe ori, lăsa deoparte cartea şi îşi continua plimbarea cu paşi mărunţi, pierdut şi el, la rândul lui, în adâncul unor negre meditaţii. De când cu ultimele evenimente, de când această evoluţie ducea populaţia oraşului către un destin nou, biserica lui se golise şi mai mult, rămânându-i devotate doar puţine dintre femeile foarte bătrâne din popor, proaste şi îndărătnice, amestecate laolaltă cu câteva femei din burghezie, care se agăţau de religie ca de ultimul meterez al lumii alese, pe

punctul să se prăbuşească. Şi când ultimii credincioşi vor ajunge să părăsească bisericile catolice, devenite ruinele unei societăţi moarte, invadate de buruieni şi mărăcini, va începe o eră nouă a civilizaţiei. Ameninţarea era de asemenea natură, încât nici cele câteva burgheze, nici puţinele femei foarte bătrâne din popor nu reuşeau să-l consoleze pe abatele Marle sau să umple golul pe care-l simţea făcându-se din ce în ce mai mare în jurul Dumnezeului său. În zadar Léonore, soţia primarului, lua o poză de o prestanţă destul de decorativă la slujbele de duminică dimineaţa şi în zadar îşi deschidea larg geanta pentru a-şi dărui obolul la întreţinerea cultului: abatele Marle nu ignora câtuşi de puţin lipsa ei de demnitate, păcatul cronic de adulter, pe care întregul oraş îl accepta şi chiar el însuşi trebuise să-i acopere cu pelerina funcţiei sale preasfinte, şi avea, de fiecare dată când se gândea la aceste lucruri, sentimentul că e pradă unei adevărate damnaţiuni. Cei doi soţi Mazelle i se parcau şi mai puţin convinşi, atât de puerili şi josnic de egoişti erau venind către el, mânaţi de o singură speranţă, să scoată de la cer fericirea personală, plasându-şi rugăciunile aşa cum odinioară îşi plasaseră şi banii, cu scopul de a încasa de pe urma lor rentele. Şi toţi erau croiţi după acelaşi calapod în această societate care agoniza, toţi erau lipsiţi de credinţa cea adevărată a începuturilor, precum şi de simţul sacrificiului şi supunerii oarbe, atât de necesar astăzi mai cu seamă pentru statornicirea atotputerniciei bisericii. În faţa acestei situaţii, abatele Marle nu-şi mai ascundea adevărul, era conştient că zilele religiei sunt numărate şi dacă Dumnezeu nu-i făcea favoarea să-l cheme mai curând la dânsul, va ajunge să asiste, fără îndoială, la înspăimântătoarea catastrofă când clopotul se va prăbuşi, perforând acoperişul naosului şi sfărâmând altarul.

Şi, vreme de ceasuri la rând, abatele îşi plimba în felul acesta, de colo până colo, gândurile întunecate. Şi le vârâse

în adâncul fiinţei lui şi încerca acum zadarnic să-şi mai astâmpere disperarea ce-l cuprindea. Se prefăcea că se menţine curajos şi mândru, că dispreţuieşte evenimentele care se petreceau în aceste zile, sub pretextul că biserica era stăpâna veşniciei. Dar, atunci când se-ntâlnea cu institutorul Hermeline – care, în faţa succeselor dobândite de metodele celor de la Crêcherie, nu se potolea o clipă măcar, fiind pe punctul să treacă de partea reacţiunii, chiar în numele izbăvirii republicii, credea el – abatele Marle nu mai discuta cu atâta vehemenţă ca altădată; pretindea că e, fără îndoială, voia Domnului; căci cu siguranţă că Dumnezeu permitea chiar el însuşi aceste orgii ale anarhiştilor, cu scopul de a-şi trăsni mai târziu duşmanii şi de a face apoi să izbucnească şi mai puternic gloria sa. Doctorul Novarre se amuza, obişnuind să spună că abatele va părăsi Sodoma în ajunul ploii de foc. Vechiul Beauclair împuţit reprezenta Sodoma, Beauclairul burghez, ros de egoism, oraşul păcătos şi condamnat să fie ras de pe suprafaţa pământului şi al cărui teren trebuia răscolit cu cazmaua, dacă ar fi mai dorit cineva ca în locul acela să vadă crescând o citadelă sănătoasă şi plină de veselie, dreptate şi pace. Toate simptomele indicau prăbuşirea finală, vechiul sistem de salarizare trăgea să moara, burghezia înnebunită se gândea la transformări radicale, panica de care erau cuprinşi cei învinşi aducea învingătorilor noi forţe din întreg ţinutul, şi tot ceea ce rămânea pe dinafară, învechit, instalaţiile depăşite, cărora nu li se mai putea da nicio întrebuinţare, minele secătuite, totul urma să fie măturat de vânt, încă de pe acum, noul Beauclair, ridicându-se din ruine, prevestea într-un mod strălucit ziua de mâine. Şi cu siguranţă că această viziune, care se ridica dinaintea abatelui Marie şi-l înnebunea de amărăciune, îl făcea, atunci când se plimba pe sub arborii bulevardului Magnolles cu paşi mărunţi şi ochii pe jumătate închişi, să lase deoparte *Liturghierul.*

Se întâmpla uneori ca preşedintele Gaume să-l întâlnească pe abatele Marle, în cursul acestor plimbări tăcute şi-n adânca singurătate a locurilor. La început, se făcuseră că nu se văd şi îşi continuaseră drumurile lor paralele unul cu celălalt, mergând cu capetele plecate şi cu ochii atât de pierduţi, încât nimic din lumea de afară nu părea să ajungă până la ei. Fiecare în parte îşi rumega melancolia lui, regretul pentru lumea care dispărea şi gândurile despre lumea nouă care se ivea ca din pământ. Religia care-şi trăise traiul nu voia totuşi să moară pentru unul dintre ei şi dreptatea care abia se înfiripa se lăsase totuşi prea mult aşteptată pentru celălalt. Totuşi, se întâmpla uneori să ridice privirile şi, fiindcă se cunoşteau, n-aveau încotro şi trebuiau să schimbe câteva cuvinte.

— S-a cam mohorât timpul, domniile preşedinte. Cred că o să plouă.

— Mă tem că da, domnule abate. E o vreme foarte rece pentru luna iunie.

— Ah! Ce vreţi? Toată vremea s-a tulburat acum. Nimic nu mai e sigur.

— E adevărat, şi totuşi viaţa merge înainte, soarele cel blând o să pună din nou ordine în toate.

Apoi, fiecare dintre ei îşi relua mersul singuratic şi se cufunda din nou în meditaţiile lui, plimbând astfel la nesfârşit veşnica luptă dintre trecut şi viitor.

Dar contralovitura Beauclairului aflat în plină evoluţie şi transformat puţin câte puţin de către noua organizare a muncii se resimţi mai cu seamă în atelierele uzinei Abis. La fiecare nou succes al celor de la Crêcherie, Delaveau trebuia să-şi înzecească eforturile şi să desfăşoare o şi mai imensă activitate, să se folosească de mai multă inteligenţă şi să dovedească un şi mai mare curaj; şi, după cum era şi firesc, tot ceea ce reprezenta cauza prosperităţii uzinei rivale devenea pentru el pricina unui nou dezastru. În felul acesta, descoperirea bogatelor filoane în mina altădată

părăsită îi dăduse o lovitură teribilă, scăzând preţul materiei prime. Nu mai putea să lupte pentru obţinerea supremaţiei în fabricarea articolelor de fierărie şi oţel destinate comerţului, ba chiar se trezise lovit şi în producţia lui de tunuri şi obuze. Comenzile în această direcţie îi slăbiseră de când banii Franţei se îndreptau mai cu seamă înspre construcţiile de pace şi solidaritate socială, înspre extinderea reţelelor de cale ferată, înălţarea de poduri şi clădiri de toate felurile, adică acolo unde fierul şi oţelul triumfau pentru binele omului. Şi cel mai grav lucru era că însăşi bruma de comenzi ce mai rămăsese şi a căror pradă şi-o împărţeau între ele numai trei firme nu ajungea să satisfacă nevoile de câştig ale tustreielor întreprinderi, şi acestea ajunseseră până la urmă să se mănânce între ele, pentru a curăţa piaţa de o concurentă; şi cea mai puţin solidă dintre ele în momentul acela era uzina Abis, deci uzina Abis era aceea pe care întreprinderile metalurgice concurente se hotărâseră s-o execute într-un mod sălbatic. Dificultăţile deveneau cu atât mai mari pentru această uzină, cu cât muncitorii nu se mai osteneau să-i rămână devotaţi. Lovitura de cuţit a lui Ragu provocase o adevărată derută printre tovarăşii de lucru pe care îi lăsase în urma lui. Apoi, când Bourron, cuminţit şi convins pe deplin îi lăsase baltă pe cei de la atelierele Abis, pentru a se întoarce la Crêcherie, luându-l după el şi pe Fauchard, se iscase o adevărată mişcare printre oameni, şi cea mai mare parte dintre ei se întrebau pentru ce, în definitiv, să nu facă la fel, din moment ce acolo îi aşteptau avantaje mari. Experienţa de odinioară se dovedise a fi strălucită şi muncitorii de la uzina Crêcherie câştigau astăzi cât pe atunci în două zile, muncind numai câte opt ore, fără a mai pune la socoteală celelalte avantaje de care se bucurau, căsuţele care râdeau în soare, şcolile pline de zumzete vesele, casa comună mereu în sărbătoare, magazinele universale unde se vindeau produse cu o treime sub preţul

obişnuit de desfacere, atâta sănătate şi atâta bunăstare ce domneau în jur. Nimic nu fu mai convingător ca argumentul cifrelor care birui până la urmă şi muncitorii de la atelierele Abis cerură cu insistenţă să li se majoreze salariile, vrând să câştige la fel cu cei de la Crêcherie. Cum era imposibil să li se satisfacă dorinţele, mulţi plecară şi se angajară în mod firesc acolo unde urmau să dobândească mai multă fericire. În sfârşit, ceea ce-i reteza orice avânt lui Delaveau era absenţa unui fond de rezervă, căci nu accepta să se declare învins şi ar fi continuat să reziste mult timp, ba chiar, se gândea el, ar fi ajuns până la urmă să triumfe, dacă ar fi avut în casa de bani câteva sute de mii de franci, care să-l ajute să străbată această perioadă de criză pe care se încăpăţâna să o creadă de scurtă durată. Numai că nu ştia cum să se mai lupte, cum să facă faţă scadenţelor în zilele nenorocite, când îi lipseau banii necesari. Şi, colac peste pupăză, banii pe care-i împrumutase deja, datoria pe care o făcuse cu câtva timp în urmă, constituiau o greutate, teribilă, care-l trăgea la fund, o sarcină în plus care îl strivea de-a dreptul. Şi totuşi lupta ca un erou, era mereu în picioare, dăruindu-şi cu generozitate inteligenţa, sacrificându-şi chiar şi viaţa dacă ar fi fost nevoie, în speranţa că va putea încă să mai salveze trecutul care se prăbuşise şi pe care zadarnic încerca să-l mai susţină, odată cu autoritatea capitalistă, sistemul de organizare a muncii bazat pe salariu, societatea burgheză în genere, şi din dorinţa respectau cu stricteţe de a înapoia patronului rentele pe care le promisese în schimbul fondurilor pe care acesta din urmă le pusese în palme.

Cea mai mare suferinţă a lui Delaveau era în fond faptul că în felul acesta nu-i mai putea aduce lui Boisgelin beneficiile pe care se angajase să i le asigure; şi eşecul lui îmbrăca formele cele mai crude tocmai în zilele când era nevoit să nu-i acorde sumele promise. Deşi, în urma ultimului inventar efectuat, situaţia se arătase a fi

dezastruoasă, Boisgelin era de părere să nu renunţe câtuşi de puţin la modul de trai de la Guerdache, pus la cale de însăşi Fernande, care-şi considera bărbatul un soi de vită de muncă ce trebuie înţepat până la sânge, pentru a scoate de la el tot ceea re poate. De la îngrozitorul act de violenţă pe care-l săvârşise Ragu, păstrat ascuns în adâncul fiinţei ei, părea că aleargă şi mai înnebunită după distracţii, şi niciodată nu se arătase mai doritoare şi mai nesăţioasă de plăceri ca în aceste zile. Toţi găseau că arată din ce în ce mai frumoasă şi mai întinerită, cu o lumină stranie în priviri, ce ascundea o dorinţa nicicând posibil să i se îndeplinească, veşnic de nestins. Stârnea îngrijorarea prietenilor familiei, şi subprefectul Châtelard îi mărturisea în mod confidenţial primarului Gourier că îi e teamă că această femeiuşcă o să comită mai mult ca sigur vreo prostie de pe urma căreia au să sufere toţi. Până atunci însă, Fernande se mulţumise să-şi transforme căsnicia într-un adevărat infern, prin nerăbdarea ei de risipitoare cu care îl aţâţa pe Boisgelin împotriva soţului ei, făcându-l să-i prezinte încontinuu tot felul de pretenţii să se dea bani, ceea ce îl ducea pe Delaveau la asemenea stări de disperare, încât ajungea să vorbească şi noaptea în somn, cu capul vârât în perna patului conjugal. Plină de răutate, Fernande îl zgândărea cu tot felul de observaţii lipsite de tact, care ajungeau până la urmă să-i întoarcă cuţitul în adâncul rănilor. Dar Delaveau continua s-o adore, o situa undeva departe de toţi şi de toate, socotind-o o făptură inocentă, fără nicio pată cu putinţă, stăpânit de un adevărat cult pentru farmecul ei mlădios şi plin de delicii.

Sosi şi luna noiembrie, şi odată cu ea şi o vreme aspră şi un frig mult prea timpuriu. În luna aceea, scadenţele erau atât de numeroase, încât Delaveau simţi pur şi simplu cum pământul îi fuge de sub picioare. În casă nu mai avea câtuşi de puţin sumele necesare. În ajunul datei când urma ca efectueze plăţile se închise în cabinetul său pentru a

reflecta asupra situaţiei şi pentru a scrie o serie de scrisori, în vreme ce Fernande, invitată la Guerdache, se ducea să ia masa acolo. Fără ca soţia lui să fi ştiut ceva despre lucrul acesta, Delaveau se dusese de dimineaţă la Boisgelin şi avusese cu acesta o discuţie categorică în care, după ce-i expusese într-un mod brutal situaţia îngrozitoare în care se aflau, îl convinsese în sfârşit să-şi mai reducă din cheltuielile nebuneşti pe care le făcea. Socotea că ar fi bine ca vreme de câţiva ani să se mulţumească şi cu un venit mai mic. Chiar îl şi sfătuise să-şi vândă proprietatea de la Guerdache. Şi acum, singur în cabinet, după plecarea soţiei lui, se plimba cu paşi rari de colo până colo şi mai întreţinea din când în când, cu câte un gest maşinal, focul imens din cărbuni de cocs care ardea într-un fel de sobiţă din tablă instalată-n faţa şemineului. Singurul lucru care mai rămăsese în puterea lui era să le scrie creditorilor care, oricum, nu aveau motive să dorească închiderea uzinei, şi să obţină în felul acesta o amânare. Dar nu se grăbea, se gândea că o să scrie scrisorile după cină; îşi continua meditaţiile, plimbându-se de la o fereastră la alta şi revenind mereu, cu insistenţă, în dreptul aceleia de unde putea să vadă imensele terenuri de la Crêcherie, ce se întindeau până la parcul îndepărtat în mijlocul căruia se afla pavilionul locuit de către Luc. În frigul cumplit care domnea afară, purificând atmosfera, soarele cobora la asfinţit pe un cer limpede, de transparenţa cristalului, şi o lumină palidă, aurie făcea să se detaşeze pe un fond de purpură, de o delicateţe de negrăit, oraşul care se năştea. Niciodată nu-l văzuse în felul acesta, atât de clar, atât de vibrant, încât ar fi putut să numere ramurile subţiri, plăpânde ale arborilor şi să distingă cele mai mici amănunte ale caselor, ornamentele de faianţă ale căror culori vii făceau atât de vesele locuinţele nou construite. Şi veni un moment când, sub razele oblice ale bătrânului astru, ferestrele se aprinseră şi scânteiară, asemenea unui joc de artificii cu

sute de focare. Era ca o apoteoză a gloriei. Dar Delaveau era nevoit să rămână pe loc, cu faţa lipită de geam şi perdelele din creton trase deoparte, asistând neputincios la acest triumf al duşmanului său.

Întocmai ca şi Luc, care, de acolo, de jos, din cealaltă latură a terenurilor ce aparţineau celor de la Crêcherie, îşi privea uneori oraşul cum începea să ia aripi, să se extindă, ameninţând să înghită atelierele uzinei Abis într-un viitor apropiat, Delaveau venea la rândul său să se uite cum creşte neîncetat, ajungând treptat să cucerească totul în jur. În ultimii câţiva ani, conducătorul uzinei Abis venise de nenumărate ori în faţa acestei ferestre, unde uitase de scurgerea timpului, umplându-şi privirile de imaginile tulburătoare ce le avea în faţă; şi, de fiecare dată, văzuse fluxul mereu crescând al caselor, valul care se umfla tot mai mult, apropiindu-se de zidurile atelierelor. Se înălţase de foarte departe, din adâncul de necuprins al câmpurilor necultivate şi pustii; fiecare casă se ivise asemenea unei creste înspumate, mai întâi una, apoi alta şi alta; linia faţadelor albe se alungise necontenit, micile coame de val se înmulţiseră la nesfârşit, împingându-se de la spate una pe alta şi accelerându-şi neîncetat înaintarea; şi acum acoperiseră orizontul, nu mai erau decât la câteva sute de metri, ca un adevărat ocean de o forţă inestimabilă, ale cărui rostogoliri târau după sine tot ceea ce s-ar fi împotrivit înaintării lui. Era năvala zilei de mâine, în faţa căreia nimic nu rezista şi care mătura tot ceea ce reprezenta trecutul, atelierele întunecoase ale uzinei Abis şi chiar casele din Beauclair, înlocuite treptat de către clădirile tânărului oraş triumfător. Delaveau îi calcula pas cu pas înaintarea, străbătut de fiori tainici de groază la gândul zilei când pericolul va deveni mortal. Sperase pentru o clipă, pe vremea când uzina de la Crêcherie trecea printr-o criză atât de cumplită, că mişcarea de înaintare se va opri; şi iată, în zilele acestea oraşul începuse din nou să se

extindă, cu un asemenea avânt, încât încă de pe acum zidurile vechi ale Abisului se zguduiau. Cu toate acestea, plin de orgoliu îi vanitate, nu voia să se descurajeze, se încăpăţâna împotriva unor lucruri evidente, hrănindu-se cu tot felul de iluzii şi sperând că va găsi în el forţe suficiente să-nalţe barajul, întăritura necesară ca să stăvilească înaintarea adversarilor. Dar în seara aceea se simţea vlăguit de atâtea lovituri câte primise şi, mai cu seamă, era preocupat de o problema care-l făcea să încerce un nelămurit regret. Procedase oare bine, odinioară, când îl lăsase pe Bonnaire să plece? Îşi amintea cuvintele profetice ale acestui om simplu şi plin de tărie, în momentul acelei greve generale, şi văzuse cum a doua zi Bonnaire ajutase să se pună pe picioare uzina de la Crêcherie, ca un priceput lucrător ce era. De când atelierele Abis porniseră pe panta declinului şi Ragu le mânjise cu pete de sânge, Bourron, Fauchard şi alţii părăseau uzina lui, fugind de ea ca de un loc blestemat şi sortit ruinei. În depărtare, oraşul nou care se înfiripa continua să strălucească în bătaia razelor de soare, şi Delaveau fu apucat dintr-odată de o asemenea furie, încât numai violenţa sentimentului de ură era suficient ca să-i dăruiască puteri noi şi încredere în drumul pe care-l apucase în viaţă. Nu, nu, avusese perfectă dreptate, adevărul era că procedase bine în trecut, nu se poate să se scoată nimic de la oameni altfel decât punându-le jugul dogmei pe grumaz, şi socotea că starea actuală de lucruri, care se baza pe munca salariată, rămânea legea supremă a vieţii, fără de care nu există decât haos, demenţă şi catastrofe. Şi, nemaivoind să vadă oraşul nou, trase draperiile groase din creton şi aprinse lămpiţa electrică de birou, apucându-se din nou să reflecteze asupra situaţiei, instalat confortabil în cabinetul său de lucru bine izolat, unde nuca sobă din faţa şemineului, acum încinsă, răspândea o căldură intensă.

După cină, Delaveau se aşeză din nou la birou pentru a

scrie, în sfârşit, scrisorile reprezentând izbăvirea al cărei plan îl cocea de ore întregi. Când pendula bătu miezul nopţii, se mai afla încă la masa de lucru, încheind această corespondenţă atât de greu de redactat şi atât de penibilă pentru el; alte temeri îl cuprinseră acum, o adevărată spaimă îl invadă din nou: oare reprezenta aceasta într-adevăr izbăvirea şi, admiţând chiar că-i vor fi acordate păsuirile cerute, ce se va face după aceea? Zdrobit de oboseală, după eforturile supraomeneşti pe care le depunea ca să salveze uzina Abis, Delaveau lăsă să-i cadă fruntea în palme şi rămase aşa o vreme, cufundat într-o spaimă imensă. Şi-n acest moment ajunse până la el zgomotul unui automobil, auzi apoi voci şi îşi dădu seama că era Fernande care se întorcea el e la serata pe care o petrecuse la Guerdache şi care, ajunsă în casă, trimitea jupânesele să se culce.

Când pătrunse în cabinetul lui Delaveau, Fernande avea gesturile nervoase şi glasul ridicat al unei femei scoasă din fire şi care îşi stăpâneşte cu greu mânia, rumegând o răzbunare.

— Dumnezeule! Cine a făcut aşa de cald aici? E posibil să trăieşti cu un asemenea foc?

Şi se trânti într-un fotoliu, descheindu-şi blana elegantă care-i acoperea umerii şi aruncând-o pe jos. Atunci apăru adorabilă, de o frumuseţe puţin obişnuită, înveşmântată toată în mătăsuri şi dantele albe, cu o rochie foarte decoltată, care-i reliefa bustul şi lăsa să i se vadă braţele goale. Afişa un lux de care soţul nu se mira şi pe care nici măcar nu-l observa, neinteresându-l decât persoana ei, iubindu-i delicioasa făptură, în faţa căreia fiorul dorinţei îl făcuse întotdeauna supus, nimicindu-i orice perspicacitate şi lăsându-l fără puteri. Şi niciodată parcă Fernande nu emanase atâta frumuseţea ameţitoare ca în clipa aceea.

Dar în momentul în care Delaveau o privi mai cu atenţie, aşezat la biroul lui şi cu capul vâjâindu-i încă de muncă, se

înspăimântă.

— Dar ce-ai păţit, scumpa mea?

Fernande avea faţa răvăşită într-un mod cu totul vizibil. Ochii mari, de un albastru intens, atât de mângâietori de obicei, scânteiau de o mânie ascunsă. Gura mică, făcută parcă anume pentru zâmbete calde şi mincinoase în acelaşi timp, era întredeschisă şi lăsa să i se vadă dinţii puternici, de o albeaţă sclipitoare, pe care nimic nu putea s-o altereze, gata parcă să muşte. Întreaga ei înfăţişare degaja un aer de violenţă şi figura, în mod obişnuit de o forma ovală, plăcută, părea acum gata să plesnească, umflată de mânie sub părul negru, căzut pe frunte.

— Ce am? răspunse ca în cele din urmă, fremătând de nervi. Nu am nimic.

Tăcerea se aşternu din nou între ei şi se auzi limpede, în liniştea profunda a iernii care învăluise parcă în aripa morţii totul în jur, mormăitul ameninţător al atelierelor uzinei Abis, aflate în plină activitate şi ale căror trepidaţii făceau să se zgâlţâie întreaga clădire ca de un cutremur neîntrerupt. De obicei, cei doi soţi nu-şi mai dădeau seama de lucrul acesta. Dar, în noaptea aceea, deşi producţia fusese diminuată într-un mod substanţial din pricina lipsei de comenzi, se pusese totuşi în acţiune imensul ciocan pneumatic de douăzeci şi cinci de tone, pentru a se lucra în grabă ţeava unui tun de mare calibru; şi pământul trepida, vibraţiile fiecărei lovituri, comunicându-se prin scurta galerie de scânduri care lega cabinetul de clădirile vecine ale uzinei, păreau că răsună chiar în mijlocul încăperii.

— Hai, spune-mi, ai ceva, reluă Delaveau. Pentru ce nu-mi spui ce ai?

Fernande lăsă să-i scape un gest de nerăbdare şi răspunse furioasă:

— Ar fi preferabil să urcăm şi să ne culcăm.

Cu toate acestea, nu se ridica din fotoliu şi răsucea cu înfrigurare evantaiul în mâini, în vreme ce o respiraţie

scurtă îi umfla pieptul scos în relief de decolteul rochiei.

— Ai fost prin urmare la Guerdache, de dimineaţă?

— Da, am fost.

— Şi e adevărat ce mi-a povestit puţin mai înainte Boisgelin? Uzina e în primejdie să dea faliment, suntem în pragul ruinei şi o să ajungem în aşa hal încât va trebui să nu mai mâncăm decât un codru de pâine şi să nu mai port decât rochii din stofă de lână?

— Da, a trebuit să-i spun adevărul.

Fernande tremura toată şi abia se putea stăpâni să nu izbucnească de îndată în reproşuri şi insulte. Era limpede ca lumina zilei, distracţiile se duceau pe gârlă, o ameninţa primejdia să piardă plăcerile de până acum. Nu se vor mai da petreceri la Guerdache, nici dineuri, baluri sau partide de vânătoare. Oare Boisgelin îi ascunsese faptul că poate va trebui să-şi ferece uşile saloanelor şi să vândă proprietatea? Ba, mai mult încă, se spălase pe bot de milioanele visate şi de întoarcerea ei glorioasă la Paris. În sfârşit, tot ceea ce crezuse că are în palme, averea, luxul, plăcerile pe care le gustase din plin şi le epuizase una după alta, cu rafinament şi-n goană după senzaţii tari, totul se prăbuşea în jurul ei. Se simţea înconjurată numai de ruine, şi acest Boisgelin o exasperase pur şi simplu puţin mai înainte prin moliciunea şi laşitatea lui, care-l făceau să plece capul în faţa catastrofei.

— Nu-mi spui niciodată nimic despre afacerile noastre, reluă ea cu un ton aspru. Lucrurile astea mi-au picat ca din semn, de parcă m-aş fi trezit cu tavanul în cap, şi cred că am înfăţişarea unei toante, nu altceva… Atunci, ce-i de făcut, ia spune-mi?

— O să trebuiască să muncim, răspunse el foarte simplu. Nu există altă cale de a scăpa din încurcătură.

Dar încă de multă vreme Fernande nu mai asculta ce vorbea.

— Ai putui să crezi oare o clipă măcar că am să fiu de

acord să nu am nimic ce să pun pe mine, să umblu numai cu botine scâlciate în picioare, s-o iau de la capăt cu mizeria asta, a cărei amintire e un coşmar pentru mine? Ah, nu, eu nu sunt plămădită din acelaşi aluat ca voi, ceilalţi, eu n-am chef de aşa ceva! Trebuie să întreprindeţi ceva, Boisgelin şi cu tine, fiindcă nu vreau să mă trezesc din nou ajunsă în sapă de lemn!

Şi continuă pe acest ton, dând drumul la tot năduful care clocotea în fiinţa ei de femeie pierdută. În cuvintele Fernandei izbucnea toată tinereţea ei nefericită, când, la douăzeci de ani, întreţinută de mama sa, profesoară de pian, sedusă şi apoi abandonată, îşi târa după sine prin viaţă falimentul unei frumuseţi excepţionale, amintirea acestei odioase aventuri, pe care o ţinea ascunsă în cel mai adânc ungher al sufletului. Urmase apoi căsătoria pe care o făcuse pur şi simplu din calcul şi raţiuni financiare cu acest Delaveau, pe care-l acceptase în pofida urâţeniei şi a condiţiilor nu cine ştie ce strălucite, simţind nevoia unui sprijin în situaţia în care se afla, a unui soţ pe care să-l întrebuinţeze în chip de paravan. Se ivise lovitura norocoasă cu uzina Abis, care-i confirmase calculele: soţul devenit dintr-odată o bună partidă şi o garanţie pentru victorie, Boisgelin cucerit şi proprietatea de la Guerdache pusă la picioarele sale, împreună cu tot luxul şi toate distracţiile posibile ce rezultau din aceasta. Şi vreme de doisprezece ani, profitoarea şi corupătoarea aceasta gustase tot ceea ce o asemenea femeie cu un instinct înnăscut de cruzime îşi doreşte şi socoteşte mai deosebit, satisfăcându-şi poftele fără margini şi potolindu-şi ranchiuna cumplită pe care şi-o îngrămădise în suflet începând încă din copilărie, fericită în aceste momente pentru minciunile pe care le rostea, pentru jurămintele sale false, pentru înşelăciunea, dezordinea şi ruina pe care le aducea după sine şi încântată mai cu seamă de lacrimile pe care le făcea să izvorască din ochii Suzannei. Şi acum,

dintr-odată, se trezea că situaţia asta nu va dura, aşa cum se aşteptase, până la sfârşitul vieţii, şi că va fi silită să se prăvălească din nou, învinsă, în sărăcia ei de odinioară!

— Găsiţi o soluţie, aranjaţi ceva împreună! Nu am chef să ajung complet goală, nu vreau să-mi schimb absolut cu nimic felul meu de a trăi.

Delaveau, pe care purtarea Fernandei începea să-l nelinişteascâ, înălţă din umerii lui puternici. Îşi sprijinise cu amândoi pumnii capul masiv de buldog, cu maxilarele proeminente; şi o privea cu ochii lui mari şi cenuşii, cu faţa congestionată de căldura puternică din încăpere şi cu obrajii pe jumătate acoperiţi de colierul bărbii negre.

— Scumpa mea prietenă, aveai dreptate, să nu mai discutăm despre lucrurile astea, fiindcă îmi face impresia că-n seara asta nu prea eşti în apele tale... Ştii foarte bine că te iubesc mult şi sunt gata să fac toate sacrificiile din lume, pentru ca tu să nu suferi. Dar sper că te vei resemna şi vei încerca să faci întocmai ca şi mine, care mă voi lupta până la ultima suflare. Dacă va fi nevoie, mă voi scula la orele cinci dimineaţa, voi trăi cu o coajă de pâine, voi folosi pentru activitatea noastră ziua mea întreagă, voi munci din răsputeri, şi seara mă voi trânti din nou foarte mulţumit în pat... Doamne Dumnezeule, ai să fii chiar mai frumoasă când ai să porţi rochii mai simple şi când ai să te plimbi pe jos! Chiar tu-mi vorbeau mai deunăzi despre oboseala care te-a cuprins şi despre dezgustul tău pentru aceste plăceri, mereu şi mereu aceleaşi.

Într-adevăr, aşa era. Ochii ei albaştri, atât de mângâietori de obicei, acum se întunecară şi mai tare, deveniră aproape negri. De câtva timp se simţea tot mai răvăşită, tot mai distrusă, puţin câte puţin, din pricina dorinţelor sale răscolite, pe care nu ştia cum să şi le mai împlinească. Înspăimântătoarea voluptate gustată în urma violului, în îmbrăţişarea brutală a lui Ragu, nebun din pricina furiei şi a dorului de răzbunare, transpirat încă de muncă şi cu pielea

arsă de dogoarea cuptorului, cu muşchii pietrificaţi de efortul necesar manevrării cârligului pentru amestecat metalul, înfierbântat, răspândind în jur mirosul diabolic de pârjol care domneşte fără îndoială în infern, o aţâţa, stârnea în ea curiozitatea perversă a unei căutări exasperate de senzaţii noi. Niciodată nu încercase un spasm atât de intens în braţele zelosului Delaveau sau ale leneşului Boisgelin, primul mereu preocupat de câte ceva şi grăbit, cel de-al doilea atât de corect în purtări, încât îţi făcea impresia că-i complet indiferent. Simţea de asemenea o ranchiună ascunsă faţă de aceşti oameni care nu-i mai puteau da plăceri şi era cuprinsă de o furie mereu mai cumplită la gândul că nimeni şi niciodată nu va mai fi în stare să o satisfacă. Tocmai din pricina aceasta privea cu un dispreţ suveran plângerile lui Boisgelin atunci când bărbatul îi destăinui necazurile lui şi disperarea de care era cuprins la gândul că va fi nevoit să-şi restrângă nivelul de trai. Şi din pricina aceasta se întorsese acasă atât de pornită pe ceartă şi atât de duşmănoasă, stăpânită pe de-a-ntregul de dorinţa să sfâşie şi să distrugă totul în jurul ei.

— Da, da, bâigui ea, plăcerile astea, mereu şi mereu aceleaşi! Ah, nu eşti tu în stare să-mi dai altele noi!

În uzină, ciocanul pneumatic continua să marcheze loviturile sale puternice, din pricina cărora pământul se cutremura. De atâta amar de vreme, ciocanul acesta îi plămădise plăcerile, făcând oţelul să transpire pentru a face să izvorască bogăţia de care era avidă, în timp ce turma nefericită a muncitorilor îşi dădea viaţa pentru ca ea să şi-o trăiască pe a sa bucurându-se din plin de toate! O clipă, Fernande auzi această mişcare dureroasă a muncii. Şi-n faţa ochilor îi reveni aceeaşi imagine dintotdeauna, a lui Ragu pe jumătate gol, răsturnând-o peste grămada de zdrenţe scârnave şi posedând-o sub dogoarea cuptoarelor. Niciodată nu se va mai întâmpla, niciodată! Şi gândul acesta îi amplifica ura sălbatică împotriva soţului.

— Ceea ce se-ntâmplă acum nu-i decât din vina ta... l-am spus-o şi lui Boisgelin. Dacă încă de la început ai fi avut grijă să-l strângi de gât pe nenorocitul ăsta de Luc Froment, nu ne-am fi trezit acum în pragul ruinei... Dar n-ai ştiut niciodată să-ţi dirijezi treburile.

Delaveau se ridică dintr-odată în picioare, rezistând totuşi accesului de furie care începuse să-l năpădească.

— Să urcăm în dormitor şi să ne culcăm... O să ajungi până la urmă să mă forţezi să-ţi spun lucruri pe care le-aş regreta mai târziu.

Fernande nu se clinti din loc şi continuă să-i vorbească mai departe pe acelaşi ton, devenind atât de caustică şi de agresivă când îl acuză că nu i-a adus decât nenorocirea în viaţă, încât el ajunse să-i strige la rândul lui într-un mod brutal:

— Dar, la urma urmei, draga mea, când te-am luat în căsătorie, nu aveai un ban şi eu a trebuit să-ţi cumpăr până şi cămăşile de pe tine. Erai azvârlită pe drumuri şi mă-ntreb unde ai fi ajuns, în acest moment, fără mine?

Obraznică, scoţându-şi pieptul şi mai în evidenţă, ea îi răspunse cu ochi scânteind de o ură nimicitoare:

— Vasăzică, tu crezi că, aşa frumoasă cum eram eu şi fiică a unui prinţ, aş fi acceptat un bărbat de o condiţie atât de joasă ca tine, urât şi comun, fără nicio situaţie, dacă aş fi putut să-mi câştig singură o bucată de pâine? Uită-te în oglindă, amice! Te-am acceptat, într-adevăr, pentru că te ai angajat să cucereşti pentru mine o avere şi o poziţie princiare. Şi-ţi spun acum toate lucrurile astea tocmai pentru că n-ai fost în stare să-ţi respecţi niciunul dintre angajamentele pe care ţi le-ai luat.

Delaveau se înfipsese în faţa ei şi o lăsase să vorbească, încleştându-şi pumnii şi străduindu-se din răsputeri să-şi păstreze sângele rece.

— Ai priceput, se încăpăţână ea să strige furioasă, niciunul dintre angajamentele tale, niciunul măcar! Şi nici

pentru Boisgelin n-ai făcut nimic mai mult decât ai făcut pentru mine, căci adevăratul vinovat, care l-a ruinat pe acest sărman om, tu eşti. Tu l-ai determinat să-ţi dea banii, i-ai promis rente fabuloase, şi uite că acum nu o să mai aibă nici cu ce-şi cumpăra o pereche de pantofi în picioare... Află, amice, că atunci când nu eşti capabil să conduci o treabă importantă, trebuie să rămâi un prăpădit de funcţionar mărunt, să trăieşti în vizuina ta, cu o femeie îndeajuns de urâtă şi îndeajuns de proastă ca să stea şi să şteargă copiii la nas şi să-ţi cârpească ciorapii... Falimentul ăsta e numai vina ta, înţelegi ce vreau să-ţi spun, a ta, numai şi numai a ta!

Delaveau nu mai putu să se stăpânească multă vreme. Ceea ce-i reproşa Fernande cu atâta sălbăticie era ca un cuţit pe care i-l răsucea în inimă, şi vorbele ei îi răscoleau totodată şi conştiinţa. El, care o iubise atât de mult, s-o audă vorbind despre căsătoria lor ca despre o tarabă de vândut mărunţişuri, unde nu existase nimic altceva din partea ei decât calcul şi tocmeală! El, care în curând împlinea mai mult de cincisprezece ani de când lucra cu atâta loialitate şi un atât de mare eroism pentru a putea să-şi ţină promisiunea pe care i-o făcuse vărului său, el, Delaveau, să fie acuzat acum tocmai de către Fernande că a întreţinut o proastă administraţie şi că nu-i nimic altceva decât un incapabil! Cu amândouă mâinile lui puternice o înşfacă de braţele-i goale şi o zgâlţâi zdravăn, spunându-i cu voce scăzută, ca şi cum s-ar fi temut ca tunetul vorbelor sale să nu-l înnebunească şi mai tare chiar pe el însuşi:

— Nenorocito! Taci din gură şi nu mă aduce la disperare!

Dar Fernande se ridicase-n picioare la rândul ei şi, simţind cele două mâini care o apucaseră în clipa aceea, făcu un efort şi se eliberă din strânsoare. Atunci, văzându-şi ambele braţe, care erau atât de albe şi delicate, cum se încercuiau cu dungi roşii, se porni să bolborosească cuprinsă de mânie şi durere în acelaşi timp:

— Mă mai şi baţi acum, mitocanule, brută! Ah, mă baţi, mă baţi!

Înainta spre Delaveau, cu figura ei de obicei atât de plăcută, dar pe care furia o răvăşise, şi îşi scuipa tot dispreţul în obrazul acestui bărbat, obraz pe care ar fi vrut să-l sfâşie. Niciodată nu-l urâse atât de mult ca acum, niciodată n-o enervase în aşa măsură aspectul lui butucănos de câine buldog. Ranchiuna ei acumulată de-a lungul anilor izbucnea în cele din urmă, o împingea de la spate şi o făcea să simtă nevoia unor acte nesăbuite, pentru a sfârşi cu totul şi cu toate. Şi, în cruzimea ei, căuta rana cea mai dureroasa, aceea care l-ar fi făcut să strige şi să sufere cât mai mult.

— Nu eşti nimic altceva decât o brută, nu eşti în stare să conduci nici măcar un atelier cu zece oameni!

La această insultă puţin obişnuită, Delaveau fu apucat de un râs convulsiv, în aşa măsură vorbele acestea i se părură de stupide şi copilăreşti. Şi râsul lui puse capac la toate, reuşi să o ducă la exasperare până într-atâta, încât ajunse să delireze. Oare ce să-i spună pentru a-i da lovitura de graţie şi a-l face să înceteze cu râsul?

— Da, eu sunt aceea care am făcut din tine ceea ce eşti, fără mine nu ai mai fi rămas nici măcar un an directorul uzinelor Abis.

Delaveau râdea şi mai tare.

— Eşti nebună, draga mea, spui nişte prostii atât de mari, încât nici nu mă mai mişcă.

— Ah, spun prostii? Află că numai mulţumită mie tu ai păstrat postul!

Mărturisirea aceasta îi scăpase pe neaşteptate. Să-i arunce cuvintele astea în plină faţă, în botul lui de câine, să-i strige că nu-l iubise niciodată, că era amanta altuia! Era lovitura de cuţit care ar fi făcut fără îndoiala să i se curme râsul. Şi ce mult ar uşura-o lucrul acesta într-un moment ca cel de faţă din viaţa ei, cu câtă plăcere ar gusta

această teribilă şi feroce voluptate acum, când totul i se prăbuşea sub picioare! Imaginea lui Ragu i se ivi încă o dată în faţa ochilor şi scoase un strigăt oribil de satisfacţie, aruncându-se ea însăşi în prăpastia ce se căsca dinainte-i.

— Află că ceea ce spun nu sunt deloc prostii, amice, mă culc cu Boisgelin al tău de doisprezece ani.

Delaveau nu înţelese din prima clipă. Totuşi, prinse din zbor groaznica insultă pe care i-o arunca în faţă, zdrobindu-l.

— Ce tot spui?

— Spun ca mă culc cu Boisgelin al tău de doisprezece ani, şi pentru că nu mai am nimic de pierdut, pentru că totul se prăbuşeşte în jurul nostru, ei bine, uite, află adevărul şi s-a sfârşit!

Cu dinţii strânşi, delirând şi bolborosind cuvinte de neînţeles, Delaveau se năpustise asupra ei şi o apucase din nou de braţe, zguduind-o zdravăn şi trântind-o într-un fotoliu. Ar fi putut să o zdrobească sub loviturile lui de pumn, să-i nimicească aceşti umeri goi, acest piept gol, această goliciune provocatoare, pentru ca Fernande să nu-l mai insulte, şi să nu-l mai tortureze în continuare. Vălul îndelungatei sale încrederi, vălul îndelungatei sale naivităţi, se sfâşia în sfârşit şi acum vedea limpede, ghicea adevărul. Niciodată nu-l iubise, existenţa ei alături de dânsul nu fusese niciodată altceva decât ipocrizie, viclenie, minciună şi trădare. Pe neaşteptate, îşi arătase colţii lupoaica, şi din această femeie atât de frumoasă, atât de fină, atât de desăvârşită, din această femeie pe care o adora şi pe care o dorea din toată inima, idolatrizând-o, se înălţase zidul urii, ascuns până acum privirilor, dezvăluindu-i brutalitatea instinctelor. Şi Delaveau vedea izvorând din făptura ei tot ceea ce ignorase de atâta amar de vreme, femeia perversă şi corupătoare, care nimicise încetul cu încetul totul în jurul său, fiinţa plină de cruzime şi perfidie, a cărei plăcere se năştea numai din lacrimile şi sângele altora.

Şi, peste disperarea în care se zbătea, tot ea fu aceea care continuă să-l insulte:

— Acum ai început să dai cu pumnul, nu-i aşa? Brută! Dă, hai, dă cu pumnul, ca muncitorii tăi, când sunt beţi!

Atunci, în mijlocul înspăimântătoarei tăceri care se aşternuse, Delaveau auzi loviturile cadenţate ale ciocanului pneumatic, mişcarea aceea a muncii ce-i legăna zile şi nopţi de-a rândul, fără odihnă. Păreau că alcătuiesc o voce cunoscută, care ajungea până la el de undeva de foarte departe, dar care desăvârşea într-un limbaj limpede povestea groaznicei aventuri. Oare nu devorase Fernande, cu dinţii ei mici şi albi, dintr-un email pe care nimic nu-l altera, tocmai tot ceea ce acest ciocan pneumatic crease ca bogăţie? Gândul acesta arzător îi invada creierul, femeia din faţa lui era cea care nimicise şi tocase milioanele, cauza principală a dezastrului şi falimentului inevitabil ce-i aştepta în viitor. În vreme ce el se dăruia trup şi suflet muncii, într-un mod cu adevărat eroic, pentru a-şi ţine promisiunile, şi lucra câte optsprezece ore pe zi, străduindu-se să salveze vechea lume care se prăbuşea, ea era aceea care rodea edificiul şi care-şi împlinea rolul său de ferment în putreziciunea din jur. Vieţuise acolo, alături de el, cu un aer atât de liniştit, cu o faţă duioasă şi surâzătoare, şi totuşi ea era otrava, forţa distructivă, ruinând tot ceea ce atingea, paralizându-i eforturile. şi nimicindu-i munca. Într-adevăr, ruina se aflase mereu lângă el, fusese mereu prezentă la masa lui, în patul în care dormea, şi totuşi n-o văzuse; sfărâmase totul cu mâinile ei mici şi fine, cu dinţii ei mărunţi şi imaculaţi. Şi-n faţa ochilor îi reveni o imagine mai depanata, din nopţile când ca se-ntorcea de la Guerdache, ameţită de mângâierile amantului său, de vinurile băute, de valsurile dansate şi de banii azvârliţi cu nemiluita în dreapta şi-n stânga, şi când Fernande dornică după orgiile făcute cu capul pe perna conjugală, în vreme ce el, imbecilul şi neştiutorul, lungit alături, cu ochii larg

deschişi prin întunericul adânc ce domnea în jur, îşi frământa creierul pentru a găsi o soluţie prin care să salveze uzina Abis, evitând chiar şi să o atingă pe soţia lui, măcar în treacăt, printr-o mângâiere, de teamă să nu-i tulbure somnul. Şi acesta reprezintă pentru Delaveau un tablou îngrozitor, care-i stârni o mânie nebună şi-l făcu să strige:

— Am să te omor!

Fernande se trânti din nou în fotoliu, sprijinindu-şi amândouă coatele de marginile lui, cu trupul aproape gol şi faţa ei plăcută şi sfidătoare, încadrată de casca neagră a părului admirabil.

— Ah! Chiar asta şi vreau! M-am săturat, şi de tine, şi de ceilalţi, şi de mine însămi, şi de întreaga viaţă. Decât să trăiesc în mizerie, prefer să mor.

Delaveau, din ce în ce mai înnebunit, repeta, întruna, urlând:

— Am să te omor! Am să te omor!

Dar, neavând la îndemână niciun fel de armă, se învârtea de colo până colo prin odaie, căutând febril. Niciun cuţit, nimic altceva, în afară de aceste două mâini cu care să o strângă de gât; dar, după aceea, el ce s-ar mai face? S-ar resemna să mai trăiască încă, în vreme ce ea era moartă? Un cuţit încă şi ar fi fost de ajuns pentru amândoi. Fernande îl văzu încurcat, ghici ezitarea lui de o secundă şi, crezând că niciodată nu va găsi forţa ca s-o ucidă, triumfă. Începu să râdă, cu un râs ironic şi sfidător.

— Ei bine, ce mai stai, nu mă omori odată?... Hai, omoară-mă odată, omoară-mă, nu ai curajul?

Deodată, în căutarea lui halucinantă, privirile îi întâlniră sobiţa din tablă, unde ardea un jăratic din cocs atât de puternic, încât camera supraîncălzită părea încă de pe acum incendiată. Şi la vederea acesteia, se stârni în el o bruscă dementă, de-l făcu să uite de totul, până şi de fiică-sa, de Nise a lui adorată, care dormea liniştită acolo sus, în

cămăruţa ei de la etajul al doilea. Ah, să sfârşească odată cu el însuşi, să se scufunde pentru totdeauna în adâncul acestei orori, să se elibereze din cercul de fier care-i strângea tâmplele! Ah, s-o dăruiască morţii pe această femeie oribilă, pentru ca nicicând să nu mai fie a altora, şi să se săvârşească odată cu ea, să nu mai trăiască nicio secundă mai mult, fiindcă de acum înainte viaţa lor era mânjită cu noroi şi pierdută!

Fernande continua să-i arunce în faţă râsul ei dispreţuitor ca un şfichi de bici:

— Omoară-mă odată! Omoară-mă odată! Eşti într-adevăr prea laş ca să mă omori!

Da, da! Să ardă totul, să distrugă totul printr-un incendiu uriaş, în care să facă să dispară şi casa şi uzina şi prin care să aducă într-adevăr ruina totală, ruina pe care aceasta femeie şi imbecilul ei amant o doriseră! Un rug gigant, unde el însuşi s-ar transforma în cenuşă, împreună cu această femeie sperjură, coruptă şi devoratoare, printre ruinele fumegânde ale vechii societăţi moarte, pe care avusese prostia s-o apere.

Printr-o lovitură groaznică de picior răsturnă sobiţa şi o azvârli în mijlocul camerei, repetând strigătul de mai înainte:

— Am să te omor! Am să te omor!

Cocsul aprins se răspândise pe covor, formând o mare de flăcări roşii. Bucăţi de jar se rostogoliseră până la una dintre ferestre. Perdelele de creton se aprinseră mai întâi, după care veni rândul covorului. Apoi mobilele şi pereţii luară foc cu o rapiditate fulgerătoare. Construită într-un mod cu totul superficial, casa lua foc, trosnea şi fumega ca o legătură de surcele.

Atunci avu loc o scenă înfiorătoare. Fernande, îngrozită, se ridicase-n picioare şi, strângându-şi fustele de mătase şi dantele, încercă să descopere un loc pe unde să fugă fără ca flăcările s-o poată atinge. Se precipită către uşa care

dădea înspre vestibul, făcându-şi planul că va avea timp să se furişeze pe acolo şi mai apoi, sărind pe fereastră, să ajungă în grădină. Dar în faţa uşii îl găsi postat pe Delaveau, ale cărui braţe desfăcute îi barau trecerea. Faţa lui exprima atâta ură încât, îngrozită, alergă către cealaltă uşă, aceea care se deschidea înspre galeria din lemn ce lega cabinetul de lucru al lui Delaveau de celelalte construcţii anexe ale uzinei, încă de pe acum însă nu mai era chip să fugă prin partea aceea, fiindcă galeria ardea întocmai ca un burlan, creând un asemenea jet de aer încins, încât înseşi birourile administraţiei erau în primejdie să ia foc. Atunci Fernande reveni în mijlocul încăperii, orbită şi sufocată de fum, împleticindu-se pe picioare, cuprinsa de o furie cumplită, simţind că rochia îi ardea şi că şi părul desfăcut îi luase foc la rândul lui pe umerii ei goi, ciuruiţi de arsuri. Şi horcăia, cu o voce înspăimântătoare:

— Nu vreau să mor! Nu vreau să mor! Lasă-mă să trec, asasinule! Asasinule!

Se aruncase din nou către uşa dinspre vestibul şi se străduia să forţeze trecerea, năpustindu-se asupra soţului care stătea întruna postat acolo, de neclintit în voinţa lui sălbatică. Delaveau nu mai striga, ci repeta numai, fără pic de violenţă în glas:

— Ţi-am spus că vei muri!

Şi, fiindcă Fernande încerca să treacă, zgâriindu-l cu unghiile până la sânge, bărbatul trebui s-o înşface şi o aduse încă o dată până în mijlocul încăperii, transformată acum de către cărbunii aprinşi într-o vatră de jeratic. Atunci începu o luptă îngrozitoare. Femeia se zbătea cu o forţă pe care frica de moarte o înzecise şi căuta uşile şi ferestrele cu energia instinctivă pe care o au animalele rănite; în vreme ce bărbatul o forţa să rămână printre flăcări, unde voia să o transforme în cenuşă şi unde voia ca el însuşi să moară, împreună cu ea, pentru a putea în felul acesta să nimicească totul, odată cu oribilul lor trai în comun. Nu se

bizuia pe nimic altceva decât pe cele două braţe solide ale sale, şi de zece ori o îndepărtă cu forţa de ieşiri, în vreme ce pereţii se despicau sub atingerea limbilor de foc. În sfârşit, reuşi s-o oprească din zbătut, ţinând-o strâns şi imobilizând-o într-o ultima îmbrăţişare el, care o adorase şi o purtase atât de des în braţe în felul acesta. Se prăbuşiră împreună peste jarul pardoselii; în jurul lor tapiseriile ajunseseră până la urmă să ardă ca nişte torţe, iar lambriurile făceau să cadă deasupra trupurilor înnegrite o ploaie de tăciuni roşii. Şi, cu toate că ea mai gemea încă, încercând să-l muşte, el nu o lăsa din braţe, o strângea tot mai tare şi o ducea după sine în neant, şi unul şi celălalt transformaţi în făclii, arzând cuprinşi de acelaşi foc răzbunător. Şi acesta fu sfârşitul, plafonul se prăbuşi deasupra lor, într-o adevărată avalanşă de grinzi aprinse.

În noaptea când se petreceau lucrurile acestea, Nanet, care-şi făcea ucenicia lui de muncitor electrician la uzina de la Crêcherie, ieşea tocmai din camera maşinilor, în momentul în care zări în direcţia atelierelor Abisului o imensă lumină roşie. La început crezu că-i vorba de sclipirea pe care o răspândeau cuptoarele de cimentare. Dar lumina creştea din ce în ce mai mult şi dintr-odată înţelese despre ce e vorba: ceea ce ardea acolo era chiar casa directorului. Asemenea unui şoc electric, chipul Nişei îi reveni pe dinaintea ochilor şi începu să alerge ca un bezmetic, ajunse la zidul care separa cele două proprietăţi, pe care odinioară îl săreau amândoi atât de voiniceşte pentru a se putea întâlni, şi îl escaladă din nou, fără să ştie nici el cum, ajutându-se şi de mâini şi de picioare. Se pomeni în grădină, singur-singurel, fiindcă nu fusese încă dată alarma. Într-adevăr, casa era aceea care ardea şi flăcări uriaşe se plimbau de la paner până la acoperiş, alcătuind un adevărat rug imens, fără ca din interior să se observe vreo mişcare de oameni. Ferestrele continuau să rămână închise, uşa nici ca nu se deschidea şi totul era încă

de pe acum o vâlvătaie de foc, nemaipermiţând nici să se între, nici să se iasă. Lui Nanet i se păru numai că aude nişte strigăte cumplite, o adevărată luptă oribilă fie agonie, în cele din urmă, jaluzelele uneia dintre ferestrele de la etajul al doilea fură date la o parte cu violenţă şi Nise îşi făcu apariţia printre învolburările de fum, complet albă la faţă, îmbrăcată numai în cămaşa de noapte peste care azvârlise un simplu jupon. Striga după ajutor şi se apleca în afară, îngrozită.

— Nu-ţi fie frică! Nu-ţi fie frică! strigă Nanet în grabă. Urc să te iau.

Zărise o scară mare, culcată de-a lungul peretelui unui hangar. Dar, când dădu să o ridice de jos, băgă de seamă că era prinsă cu un lanţ. Trecu printr-un moment teribil de panică. Înhăţase un bolovan mare şi lovea lacătul cu toate puterile de care era în stare pentru a-l sfărâma. Flăcările trosneau îngrozitor şi primul etaj era cuprins de focul care-şi dublase tăria, rostogolindu-se într-o cascada de scântei şi înălţând spre văzduh un fum atât de gros încât, din când în când, Nise dispărea acoperită de el acolo, sus. Nanet îi auzea întruna ţipetele disperate care-l înnebuneau şi lovea, lovea mereu, strigându-i la rândul lui:

— Aşteaptă! Aşteaptă! Urc la tine.

Lacătul sări în ţăndări şi Nanet putu să târască după el scara. Niciodată, mai târziu, nu înţelese cum ajunsese să o ridice în picioare. Fără îndoială un miracol îi înzecise forţele, făcându-l să poată să o salte în picioare, aşezând-o chiar sub fereastră. Abia atunci îşi dădu seama ca era prea scurtă şi disperarea lui atinse un asemenea grad, încât el însuşi avu un moment de ezitare, care-l făcu să-şi piardă curajul, cu toată bravura lui de erou la şaisprezece ani, hotărât să o salveze pe această fetiţă de treisprezece, care era prietena sa. Se zăpăcise complet şi nu mai ştiu ce să facă.

— Aşteaptă! Aşteaptă! Nu te mişca de acolo, urc la tine!

Chiar în momentul acela, una dintre cele două servitoare, care locuiau la mansardă şi ale căror camere dădeau direct spre acoperiş, se strecura prin fereastra încăperii ei, cramponându-se cu amândouă mâinile de jgheabul streaşinei; şi, înnebunită de spaimă, se azvârli pe neaşteptate în gol şi se făcu una cu pământul lângă peron, cu craniul despicat în două, murind pe loc.

Nanet, pe care ţipetele din ce în ce mai îngrozite ale Nisei îl zăpăceau complet, crezu că va sări şi ea, ca şi servitoarea. Şi-o închipui scăldată-n sânge, la picioarele lui, ceea ce-l făcu să scoată un ultim strigat cumplit:

— Nu sări, vin la tine, vin la tine!

Se caţără în grabă de-a lungul scării şi, când ajunse la primul etaj, cuprins şi acesta de flăcări, pătrunse printr-una dintre ferestre, al cărei geam zburase în ţăndări din pricina căldurii puternice. Soseau ajutoare şi multă lume se adunase în grădină sau se afla pe drum. Şi urmărind pe acest copil care încerca să-l salveze pe altul printr-un act de un curaj nebun, mulţimea trecu prin câteva momente de spaimă îngrozitoare. Focul se-ntindea întruna, pereţii crăpau, până şi scara părea că se aprinde, rămasă singură şi în picioare, sprijinită de faţada clădirii, unde nu-şi mai făceau apariţia nici băiatul, nici fetiţa. În cele din urmă, Nanet reveni, purtând-o pe umeri ca pe un mieluşel pe care-l cari după tine. Reuşise, trecând prin mijlocul acestui foc imens, să urce un etaj, să o înşface şi să coboare din nou; dar părul i se pârjolise şi veşmintele-i ardeau; şi când se lăsase să alunece în jos, de-a lungul scării, mai degrabă decât să coboare, încărcat cu scumpa lui povară, amândoi erau acoperiţi de arsuri şi aproape leşinaţi unul în braţele celuilalt, strânşi într-o încleştare atât de puternică, încât trebuiră să-i ducă aşa, împreună, la Crêcherie, unde Sœurette, prevenită în grabă, veni să le servească drept infirmieră.

O jumătate de oră mai târziu, casa se prăbuşea şi nu mai

rămânea din ea piatră pe piatră. Dar cel mai rău lucru era faptul că incendiul, după ce se transmisese prin galeria birourilor administraţiei, începuse să se întindă înspre hangarele vecine şi devora acum imensa hală a cuptoarelor de pudlaj şi a laminoarelor. Întreaga uzină era ameninţată, focul se zbătea cuprins de turbare printre aceste clădiri vechi, aproape toate din lemn, dărăpănate şi uscate de soare. Se zvonea că cealaltă servitoare a familiei Delaveau putuse să scape prin bucătărie şi dăduse prima alarma echipelor de noapte, iar acestea alergaseră către atelierele Abis. Dar muncitorii nu aveau pompă şi trebuiseră să-i aştepte pe cei de la Crêcherie, în frunte cu însuşi Luc, care se grăbiseră să vină să acorde un ajutor frăţesc uzinei rivale, împreună cu instalaţiile de salvare şi serviciul de pompieri, una dintre realizările acestora din urmă. Pompierii din Beauclair, a căror organizare lăsa foarte mult de dorit, nu sosiră decât mult după aceea. Şi era deja prea târziu. Atelierele uzinei Abis erau cuprinse de vâlvătăile focului, şi de la un capăt la celălalt al construcţiilor murdare, întinse pe mai multe hectare, totul nu mai era nimic altceva decât o mare imensă de flăcări, din mijlocul cărora mai răsăreau doar din loc în loc turnul pentru călit ţevi şi coşurile înalte.

Spre dimineaţă, când începură să mijească zorii, după această noapte de dezastru, numeroase grupuri mai staţionau încă în faţa focarelor nestinse complet, sub cerul livid şi îngheţat de noiembrie. Autorităţile din Beauclair subprefectul Châtelard şi primarul Gourier, nu părăsiseră o clipă locul sinistrului; şi preşedintele Gaume se afla împreună cu ei, la fel ca şi ginerele său, căpitanul Jollivet. Abatele Marle, anunţat prea târziu, nu venise decât spre ziuă, urmat în curând de un val de curioşi, burghezi şi prăvăliaşi, între care se vedeau soţii Mazelle şi familiile Laboque, Dacheux şi Caffiaux. O undă de groază plutea prin văzduh şi toţi vorbeau cu voce joasă, preocupaţi mai cu

seamă să afle cum de putuse să se producă o asemenea catastrofă. Nu rămăsese decât un singur martor, servitoarea care putuse să fugă; şi ea povestea cum că doamna se întorsese de la Guerdache puţin înainte de miezul nopţii şi imediat se stârnise în toată casa un zgomot mare de ceartă, după care se iviseră flăcările. Toţi ascultau înlemniţi povestea, apoi o repetau altora cu jumătate de glas, iar cei intimi de-ai casei ghiceau drama înspăimântătoare ce avusese loc. Fără îndoială, după cum spunea şi servitoarea, domnul şi doamna căzuseră pradă flăcărilor. Şi unda de groază care plutea prin văzduh spori şi mai mult atunci când lumea îl văzu apărând pe Boisgelin, pe care trebuiră să-l ajute câţiva oameni să coboare din trăsură, într-atât era de livid şi sfârşit de puteri. Trecu printr-o sincopă, şi doctorul Novarre fu nevoit să-i acorde îngrijirea necesară chiar în faţa acestor întinderi de ruine, printre care fumegau rămăşiţele averii lui şi unde rămăşiţele pământeşti ale lui Delaveau şi ale Fernandei se transformaseră până la urmă în cenuşă.

În acest timp, Luc conducea ultimele operaţiuni ale oamenilor săi, pentru a stinge hala ciocanelor pneumatice care continua să ardă. Jordan, înfăşurat într-o cuvertură, se încăpăţâna să rămână la faţa locului, în pofida frigului intens care bântuia. Bonnaire, sosit printre primii, se distinsese prin curajul pe care-l dovedise, încercând să mai salveze ceea ce se mai putea salva din maşini şi unelte, sacrificând o parte dintre ele pentru a nu se pierde totul. Bourron, Fauchard şi toţi ceilalţi foşti muncitori ai atelierelor Abis, care trecuseră să lucreze la uzina de la Crêcherie, îl ajutau cu întreg devotamentul de care erau în stare, cunoscând foarte bine locurile acestea, unde trudiseră atâta amar de ani. Dar se părea că un destin vitreg, vâjâind ca un uragan, răpise totul, măturase şi nimicise totul, în pofida eforturilor pe care le depuneau oamenii ca să mai salveze câte ceva. Focul răzbunător, focul purificator,

izbucnise în momentele acelea întocmai ca o lovitură de trăsnet, răsese întregul teren şi-l curăţase până şi de dărâmăturile pe care prăbuşirea vechii lumi le-ar mai fi lăsat în urma ei. Acum, treaba era ca şi făcută, orizontul era deschis, se întindea liber, la infinit, şi oraşul de dreptate şi pace care se ivea ca din pământ putea să-şi împingă valul triumfător al caselor sale dincolo chiar de capătul imenselor întinderi până nu demult pustii.

Din mijlocul unui grup se auzi vocea groasă şi veselă a lui Lange, olarul, care spunea în gura mare:

— Nu, nu! N-am avut parte de cinstea asta, nu eu le-am pus focul, dar n-are importanţă, treaba-i frumoasă şi mi se pare caraghios că tocmai patronii ne ajută, prăjindu-se singuri.

Vorbea despre incendiu. Şi lumea era atât de înfiorată, încât nimeni nu încerca măcar să-l facă să tacă. Mulţimea înainta victorioasă, cu forţe noi, autorităţile din Beauclair îl felicitau pe Luc pentru devotamentul pe care-l dovedise, comercianţii şi micii burghezi îi înconjurau cu simpatie pe muncitorii de la Crêcherie şi ajunseseră până acolo încât li se alăturau în mod deschis. Lange avea dreptate, există momente tragice, când vechile orânduiri, lovite de nebunie, se arunca singure în foc. Şi din întreg edificiul acesta cenuşiu al atelierelor uzinei Abis, atât de întunecoase şi pline de durere, unde vechiul sistem de salarizare îşi horcăise ultimele ceasuri ale unei munci în condiţii blestemate şi dezonorante, nu mai rămâneau decât câteva ziduri pe cale să se surpe şi ele, susţinând scheletele goale ale acoperişurilor, deasupra cărora se înălţau coşurile înalte şi turnul pentru călit ţevi, solitare, inutile şi pline de tristeţe.

În aceeaşi dimineaţă, către orele unsprezece, fiindcă soarele se hotărâse să-şi facă apariţia pe cerul fără niciun nor, dom’ Jérôme trecu pe acolo cu căruciorul lui, pe care-l împingea un servitor. Îşi făcea plimbarea sa obişnuită şi o luase chiar pe drumul dinspre Combettes, mergând de-a

lungul zidurilor uzinei şi ale oraşului în plină dezvoltare de la Crêcherie, ale cărui case păreau mai luminoase şi mai vesele chiar în această zi fără ploaie, scăldată-n razele soare lui. Şi, deodată. În faţa ochilor i se ivi câmpul de luptă, unde avusese loc ultima înfrângere a conducătorilor atelierelor Abis şi care arătau jalnic, prădate şi distruse de violenţa actului de dreptate ce-l săvârşiseră flăcările. Vreme îndelungată privi locurile, cu ochii lui goi şi limpezi, transparenţi ca apa de izvor. Nu scoase niciun cuvânt, nu schiţă niciun gest, doar se uită şi trecu mai departe, şi nimic faţa lui nu lăsa să se ghicească dacă văzuse şi-nţelesese ceva din toate acestea.

CARTEA A TREIA

I

La Guerdache, lovitura fu teribilă. Chiar de a doua zi, ruina începu să se abată asupra acestei reşedinţe a luxului şi desfrâului, care nu multă vreme înainte răsunase de petreceri fără sfârşit. O partidă de vânătoare trebui să fie contramandată, apoi n-avură încotro şi renunţară la marile dineuri care aveau loc în fiecare marţi. Numerosul personal urma să fie concediat în masă şi se vorbea încă de pe acum despre vânzarea trăsurilor, a cailor şi a haitei câinilor de vânătoare. În grădini şi-n parc, viaţa zgomotoasă şi afluenţa fără sfârşit a vizitatorilor încetaseră. Însăşi imensa locuinţă a soţilor Boisgelin, saloanele, sufrageria, sala de biliard şi fumoarul nu mai arătau decât ca nişte încăperi pustii, unde bătuse cu furie vântul dezastrului. O locuinţă devastată, care trăgea să moară şi care era cuprinsă pe neaşteptate de singurătatea ce o aduce după sine ceasul rău.

Şi-n mijlocul acestei nesfârşite tristeţi, Boisgelin îşi plimba umbra fiinţei lui ajunsă într-o stare lamentabilă. Cu mintea pierdută, rătăcită şi distrusă, petrecea ceasuri lungi şi îngrozitoare, negăsindu-şi nicăieri rostul, hoinărind de colo până colo ca un suflet hăituit de suferinţă printre ruinele care puseseră capăt traiului său de desfrâu. Nu era în fond decât o fiinţă sărmană, un om făcut numai pentru distracţii şi viaţă de club, mediocru şi amabil, a cărui înfăţişare corectă şi ţinuta întotdeauna pusă la punct, cu monoclu la ochi, se năruia la prima adiere a vântului de dreptate şi adevăr. Oare cum să mai fie în stare să-nţeleagă o catastrofă atât de firească, ce-l strivea în aceste

zile, un om care, până atunci, nu fusese înconjurat decât de lux şi de plăceri, convins că are dreptul să se bucure de totul în viaţă, fără ca totuşi să facă cel mai mic efort cu braţele sale, crezându-se o fiinţă aparte, un ales al sorţii, un privilegiat, născut pentru a se distra şi trăi pe spinarea altora? Cultul pe care-l avea pentru propria sa persoană primea o lovitură prea aspră, şi Boisgelin se pomenea dintr-odată ca şi pierdut în faţa viitorului, pe care nu se pricepea cum să şi-l asigure. Şi în spatele spaimei lui se ascundea mai cu seamă groaza trândavului, a întreţinutului, pe care-l nelinişteşte faptul că se simte incapabil să-şi câştige existenţa. Din moment ce Delaveau nu se mai afla în preajmă-i, de la cine oare ar mai fi putut pretinde beneficiile pe care vărul lui i le promisese în ziua în care îl convinsese să-şi investească tot capitalul de care mai dispunea în exploatarea avantajoasă a uzinei Abis? Atelierele arseseră, capitalul fusese înghiţit sub dărâmături. Atunci, unde va mai găsi din ce să-şi asigure ziua de mâine? Şi Boisgelin nu-şi mai afla locul şi se plimba întocmai ca un nebun de-a lungul grădinilor pustii, prin casa lugubră, fără să găsească vreo soluţie.

În primul rând, încă din seara zilei când avusese loc drama, fusese chinuit de gândul înspăimântătorului sfârşit al lui Delaveau şi al Fernandei. Nu putea să aibă nicio îndoială, căci îşi amintea cât de furioasă plecase de la el, proferând tot felul de ameninţări. Cu siguranţă că Delaveau, în urma vreunei scene groaznice, dăduse chiar el foc la casă, pentru a pedepsi odată cu aceasta şi pe vinovată. Şi lucrul acesta i se păru unui simplu petrecăreţ, cum era Boisgelin, o faptă de o ferocitate cumplită, rezultatul unei pasiuni de o violenţă monstruoasă, ce-l umplea de o spaimă fără margini şi îi distrugea întreaga viaţă. Apoi, ceea ce îl făcea să se simtă sfârşit de puteri era faptul că înţelegea că el, unul, nu avea o minte suficient de ageră şi energia necesară ca să pună puţină ordine într-o

treabă atât de complicată şi ajunsă la un atât de mare impas. Rumega tot felul de planuri, de dimineaţa până seara, fără să ştie la care din ele să se oprească. Oare ar trebui să încerce să ridice din nou uzina, să se străduiască să îşi formeze un nou capital, să fondeze o societate, să caute un alt inginer, în speranţa de a continua exploatarea? Lucrul acesta părea aproape imposibil de realizat, căci pierderile fuseseră imense. Sau mai bine să aştepte un cumpărător, care l-ar face să lichideze cu terenurile, cu utilajul şi cu maşinile salvate, asumându-şi el toată răspunderea? Dar, în ceea ce priveşte existenţa unui astfel de cumpărător, Boisgelin se îndoia tare mult de venirea lui, şi se îndoia şi mai mult că va obţine de la cineva un preţ suficient de mare încât să-i permită să facă faţă în bune condiţiuni impasului în care se găsea. Şi chiar şi aşa, îi rămânea de rezolvat în continuare problema existenţei în acest imens domeniu de la Guerdache, grevat de datorii enorme, de cheltuieli foarte mari pentru întreţinere şi unde, într-o lună chiar, nu ar mai avea probabil nici măcar o coajă de pâine.

Unei singure fiinţe i se făcu atunci milă de acest om nenorocit, atât de îngrozit de viaţă şi de părăsit, ce hoinărea ca un copil pierdut de colo până colo prin locuinţa lui pustie, şi aceasta lui Suzanne, soţia lui, femeie de o blândeţe plină de eroism, pe care o ofensase cândva într-un mod îngrozitor. Cu ani în urmă, la începuturile legăturii lui cu Fernande, când vedea cum încearcă să-i impună pe această intrusă, Suzanne se sculase de douăzeci de ori, dimineaţa, hotărâtă să aibă cu el o explicaţie care să-l determine să alunge din casă amanta; dar, de fiecare dată, ajunsese să renunţe până la urmă, făcându-se că închide ochii anume intenţionat, fiind convinsă că, dacă o izgonea pe Fernande, soţul său, Boisgelin, ar pleca după ea, într-atât era de obsedat şi de posedat. Apoi, situaţia anormală creată se soluţionase într-un mod foarte simplu, îşi

amenajase o cameră separată şi nu mai fusese soţia lui legitimă decât de ochii lumii, salvând în felul acesta aparenţele şi consacrându-se întrutotul educaţiei fiului ei, Paul, pe care dorea să-l salveze de la dezastru. Fără acest copil frumos, la fel de blând şi la fel de bălai ca şi ea, Suzanne nu s-ar fi resemnat niciodată... Paul era adevărata pricină a renunţării ei, a sacrificiului pe care-l făcea. Şi Suzanne încerca o mare satisfacţie pentru faptul că reuşise să-l răpească într-un anume fel lui Boisgelin, să-l scape de influenţa unui tată nedemn, modelându-i inima şi mintea după tiparul ei şi cultivându-i în suflet spiritul de dreptate şi bunătate, pentru propria sa consolare. Şi anii se scurseseră în felul acesta, în mijlocul fericirii profunde pe care o încerca atunci când îl vedea dezvoltându-se armonios, înconjurat de duioşie şi sfaturi înţelepte; şi Suzanne asistase de departe, fără să participe direct, la drama care se desfăşura sub ochii ei, pe de o parte ruina treptată a atelierelor Abis, paralel cu prosperitatea crescândă a uzinei de la Crêcherie, şi pe de altă parte viaţa de desfrâu şi destrăbălare tot mai molipsitoare din jur, a cărei nebunie târa societatea înspre prăpastie, în sfârşit, acest ultim act de demenţă, care venea să nimicească totul, odată cu cea din urmă vâlvătaie a incendiului, o făcea să nu mai aibă nicio îndoială că Delaveau fusese acela care, descoperind adevărul, aprinsese acest rug colosal, pentru a-şi da foc acolo laolaltă cu vinovata şi stricata aceea, cu femeia care se pricepuse atât de bine să toace banii altora. Suzanne se întreba, simţind la rândul ei un fior de groază la amintirea celor văzute, dacă nu era oarecum complice, din pricina slăbiciunii de care dăduse dovadă şi a faptului că se resemnase să tolereze atâta amar de vreme trădarea şi ruşinea ce i se instalaseră-n casă. Dacă încă din prima zi s-ar fi revoltat, probabil că nici crima nu ar fi ajuns până la capăt. Şi aceste mustrări de conştiinţă reuşiră până la urmă să o tulbure şi să o neliniştească, făcând-o să simtă milă

faţă de omul nenorocit pe care-l vedea zilnic, de când cu catastrofa care avusese loc, plimbându-se ca un nebun, de colo până colo, prin grădina părăginită şi prin casa pustie, cu faţa răvăşită de tot felul de sentimente groaznice şi pradă unor gânduri confuze şi contradictorii.

Într-o dimineaţă, în vreme ce Suzanne străbătea imensul salon, unde Boisgelin dăduse atâtea petreceri, îl zări prăbuşit într-un fotoliu, plângând în hohote ca un copil mare. Rămase profund emoţionată, cuprinsă de o nesfârşită milă. Şi se apropie de fotoliu, ea, care de-atâta amar de vreme nu-i mai adresa nicio vorbă când lumea nu era de faţă.

— Nu trebuie să te descurajezi din pricina asta, îi spuse ca, fiindcă o să găseşti tu forţele de care ai nevoie.

Surprins să o vadă şi să o audă că i se adresează în felul acesta, Boisgelin o privi cu un aer nesigur, printre lacrimi.

— Da, da, continuă Suzanne, degeaba ai să hoinăreşti aşa de dimineaţa şi până seara, curajul trebuie să fie în tine, n-o să-l găseşti în altă parte.

Boisgelin schiţă un gest de om descurajat şi răspunse cu o voce stinsă:

— Sunt atât de singur!

În fond, nu era câtuşi de puţin un individ rău, nu era pur şi simplu decât prost şi mediocru, una dintre inimile acelea laşe, al căror egoism şi goana după plăceri îi transforma pe oameni în călăi. Şi se plânsese de singurătatea în care îl lăsa la ceasul nenorocirii cu un aer atât de spăşit, încât femeia fu foarte emoţionată.

— Spune mai bine că tu ai vrut să fii singur. În definitiv, pentru ce, de când s-au petrecut aceste întâmplări îngrozitoare, n-ai venit măcar o dată la mine?

— Dumnezeule! îngăimă el. Asta înseamnă că m-ai iertat de toate câte ţi le-am făcut?

Şi îi apucă amândouă mâinile, pe care ea i le lăsa; şi copleşit cum era, îi mărturisi greşeala, plin de remuşcări

pentru faptele lui de până atunci. Nu-i destăinuia nimic nou, ceva ce ca nu ar fi ştiut mai dinainte, îndelungata lui trădare, aceasta amantă introdusa în căminul lor conjugal, femeia aceea care îl înnebunise până într-atâta încât îl adusese la ruină; dar punea atâta sinceritate în căinţa lui, încât Suzanne era mişcată, ca în faţa unei noi mărturisiri de dragoste, făcută pe de-a întregul, şi poate că bărbatul acesta nici n-ar fi fost nevoie să se umilească în asemenea măsură. În cele din urma Boisgelin încheie, spunând:

— E adevărat, multă vreme m-am purtat oribil şi te-am jignit... Dar de ce ai renunţat la mine cu atâta uşurinţă, pentru ce nu ai încercat să faci ceva ca să mă redobândeşti?

Reuşi prin cuvintele acestea să trezească mustrările de conştiinţă pe care şi le făcea Suzanne necontenit, remuşcarea surdă pe care o încerca la gândul că poate nu şi-a făcut întreaga ei datorie atunci când n-a încercat prin nimic să-l oprească din drumul spre prăpastia către care se îndrepta. Şi împăcarea, care izvorâse dintr-un sentiment de milă, ajunse până la urmă să se transforme într-o înţelegere frăţeasca. Oare nu se întâmpla adesea în viaţă ca oamenii cei mai corecţi şi mai curajoşi să aibă şi ei partea lor de vină atunci când, în preajma lor, cei necinstiţi sau slabi de înger cad în greşeală ori sunt doborâţi?

— Da, spuse ea, ar fi trebuit să lupt mai mult, dar am ţinut prea tare la mândria mea şi am vrut s-o salvez şi să-mi asigur liniştea. Avem nevoie şi unul şi celălalt de uitare şi trebuie să consideram tot acest trecut ca fiind mori.

Apoi, fiindcă tocmai în clipa aceea fiul lor trecea prin grădină chiar pe sub fereastra, Suzanne îl chemă. Paul se făcuse acum un flăcău în toată puterea cuvântului, de optsprezece ani, inteligent şi delicat, format după tiparul sufletesc al mamei sale, adică de o mare gingăşie şi de o şi mai mare înţelepciune, debarasat mai cu seamă de prejudecăţile de castă, capabil oricând să trăiască din

munca braţelor sale în ziua când împrejurările l-ar obliga s-o facă. Îl entuziasmaseră muncile agricole şi petrecea zile întregi la fermă, interesându-se de problemele cultivării plantelor, despre seminţele care încolţeau ori despre recoltele care se strângeau de pe câmp... Şi chiar în momentul acela, când mama lui îl rugă să vina o clipă în casă, se îndrepta către ferma lui Feuillat, ca să examineze un model nou de plug.

— Vino, copilul meu drag, tatăl tău e supărat şi aş vrea să-l săruţi.

Ca şi între soţ şi soţie, şi între tată şi fiu existase o ruptură. Acaparat cu totul de către mamă, copilul crescuse într-un sentiment de respect, dar şi de răceală faţă de acest om despre care simţea că e o fiinţă rea şi că îi chinuie pe cei din preajma lui. Aşa se explică de ce, după ce aruncă privire fugară părinţilor, pe care îi văzu atât de palizi şi de răvăşiţi de emoţiile prin care trecuseră, Paul rămase o clipă mirat şi oarecum mişcat. Într-o clipă înţelese totul şi îşi îmbrăţişă cu multă căldură tatăl, apoi se aruncă şi de gâtul mamei, pentru a o săruta şi pe ea la fel, din toată inima.

Familia era din nou reunită, şi trăiră cu toţii acolo un moment fericit, când crezură că de acum înainte va domni între ei o înţelegere perfectă.

După ce Suzanne îl sărută la rândul ei pe Boisgelin, acesta trebui să-şi stăpânească o nouă criză de lacrimi.

— Foarte bine! Foarte bine! Iată-ne de acord. Ah, copiii mei, lucrul ăsta îmi dă din nou curaj... Suntem într-o situaţie atât de îngrozitoare! Trebuie să stăm de vorbă ca să luăm o hotărâre împreună, de comun acord.

Aşezaţi toţi trei unul lângă altul, se sfătuiră un timp. Fiindcă el avea nevoie să tăifăsuiască, să se destăinuie acestei femei şi acestui copil, după ce atâta amar de vreme se plimbase de unul singur, pierdut şi plin de nelinişte, conştient numai de nevolnicia lui. Crezu necesar să-i amintească Suzannei cum cumpăraseră atelierele Abis cu

un milion, precum şi proprietatea de la Guerdarche cu cinci sute de mii de franci, asta din cele două milioane care le mai rămăseseră, şi anume milionul ei din dotă şi milionul salvat din averea lui. Cele cinci sute de mii rămase după aceea le dăduse pe mâna lui Delaveau, ca să-i servească drept fonduri de rulment pentru uzină. Prin urmare, toţi banii lor s-au aflat plasaţi în această afacere, şi lucrul cel mai grav era că, de când cu ultimele încurcături care se iviseră de câtva timp, fusese nevoie să împrumute şase sute de mii de, franci, datorie care greva într-un mod substanţial întreprinderea. Se părea că într-adevăr uzina era definitiv pierdută acum, când arsese şi când, pe deasupra, mai trebuia ca Boisgelin să plătească şi cei şase sute de mii de franci, înainte de a o face să renască din propria ei cenuşă.

— Atunci, ce te-ai hotărât să faci? întrebă Suzanne.

Boisgelin le vorbi despre cele două soluţii la care se gândise şi despre faptul că se zbate într-o mare dilemă, fără a putea să aleagă între ele, atât una cât şi cealaltă ridicând mari dificultăţi în rezolvarea lor, sau să se debaraseze de tot, să vândă ce mai rămăsese din atelierele Abis, indiferent ce preţ ar fi obţinut pe ele, ceea ce fără îndoială că abia le-ar fi ajuns să aibă cu ce să plătească datoria de şase sute de mii de franci; sau să găsească fonduri noi, să alcătuiască o asociaţie, la care participaţia lui ar consta din valoarea terenurilor şi a resturilor de utilaje salvate, combinaţie care i se părea încă de pe acum o himeră. Şi, pe zi ce trecea, situaţia era mai presantă, căci ruina se agrava tot mai mult, tinzând să devină totală.

Suzanne făcu o remarcă:

— Mai avem încă proprietatea de la Guerdache şi putem s-o vindem.

— Oh! Să vindem proprietatea de la Guerdache! răspunse el cu un aer disperat. Să vindem acest domeniu, unde ne simţim bine şi unde ne-am obişnuit de atâta timp

să trăim, având deprinderile noastre, tabieturile noastre! Şi lucrul acesta să-l facem pentru a merge să ne refugiem, să ne ascundem în cine ştie ce nenorocită de văgăună! Ce decădere, ce durere groaznică mai e şi asta încă!

Suzanne devenise din nou îngândurată, înţelegând foarte bine că soţul ei nu reuşea să se obişnuiască deloc cu ideea că de acum înainte trebuie să se mulţumească numai cu un nivel mijlociu de trai, ducând o existenţă plină de chibzuinţă.

— Dragul meu, o să trebuiască totuşi odată şi odată să ajungem şi la asta. Nu mai putem să ducem în continuare un mod de viaţă atât de costisitor, într-o casă aşa de mare.

— Fără îndoială, fără îndoială, o să vindem proprietatea de la Guerdache, dar mai târziu, când se va prezenta o ocazie. Dacă o punem acum în vânzare, nu obţinem nici măcar jumătate din valoarea ei, fiindcă prin asta ar însemna că ne recunoaştem ruina şi întreaga regiune ar cădea de acord să se unească împotriva noastră, pentru a profita cât mai mult cu putinţă şi pentru a obţine totul cu un preţ cât mai scăzut.

Apoi, se folosi de un argument legat şi mai direct de Suzanne:

— De altminteri, draga mea, proprietatea de la Guerdache este a ta. Aşa cum s-a precizat chiar şi-n acte, cei cinci sute de mii de franci necesari pentru cumpărarea domeniului provin din milionul tău de dotă, şi celelalte cinci sule de mii de franci au reprezentat jumătate din milionul pe care l-am investit în atelierele Abis. Chiar dacă suntem coproprietari ai uzinei, domeniul de la Guerdache este în întregime proprietatea ta, şi dorinţa mea cea mai vie este numai şi numai să ţi-o păstrez cât mai mult cu putinţă!

Suzanne schiţă un gest prin care lăsa să se înţeleagă că mi voia să mai insiste, clar că de multă vreme se resemnase la gândul că trebuie să facă toate sacrificiile.

Soţul său o privea cu atenţie şi pe neaşteptate păru că-şi aduce aminte de ceva.

— Ah, ia spune-mi totuşi, aş vrea să te întreb... Nu l-ai mai văzut în ultima vreme deloc pe vechiul tău prieten, domnul Luc Froment?

Suzanne rămase un moment de-a dreptul uluită. În urma întemeierii asociaţiei de la Crêcherie şi a cumplitei rivalităţi care se declarase între cele două uzine, fusese nevoită să rupă orice legătură cu Luc, şi lucrul acesta nu reprezenta pentru ea una dintre cele mai mici amărăciuni, printre atâtea necazuri de familie. Pierdea, în ruptura cu prietenul său, o inimă de frate, cordială şi consolatoare, care ar fi ajutat-o şi i-ar fi susţinut moralul. Dar Suzanne se resemnase o dată mai mult şi, începând de atunci, nu-l mai văzuse decât de departe şi cu totul întâmplător în decursul rarelor ei ieşiri, şi atunci fără să schimbe măcar vreun cuvânt. Însuşi Luc îi imita purtarea plină de discreţie şi renunţase la rândul său la această prietenie, ceea ce făcea într-adevăr impresia că intimitatea şi sentimentele de duioşie pe care le încercaseră odinioară unul pentru altul erau moarte pentru totdeauna. Lucrul acesta nu o împiedicase pe tânăra femeie să poarte un mare interes operei pe care o întreprindea Luc, despre care nu vorbea nimănui, urmărind pe ascuns, cu pasiune, realizările acestuia. Continua să fie alături de el, admirând în adâncul fiinţei sale efortul generos şi voinţa lui de a întrona un grăunte de dreptate şi de dragoste pe pământ. Aşa se face că suferise de departe împreună cu el şi triumfase împreună cu el, iar atunci când, pentru câtva timp, îl crezuse mort, căzut sub lovitura de cuţit a lui Ragu, se închisese două zile în camera ei, departe de toate privirile indiscrete. Şi, dincolo de durerea pe care o încercase, descoperise la ea o tulburare intolerabilă, din pricina legăturii acestuia cu Josine, despre care aflase cu acest prilej şi care-i lăsa înăuntrul fiinţei sale o rană adâncă.

Însemna, prin urmare, că-l iubise pe Luc fără să ştie lucrul acesta? Nu visase ea să se bucure şi să se mândrească oare cu un astfel de soţ, care ar fi ştiut să dea o întrebuinţare magnifică averii? Nu îşi spusese de atâtea ori că pe un astfel de om l-ar fi ajutat şi că ar fi realizat împreună minuni pentru pacea şi bunăstarea celorlalţi? între timp, Luc se vindecase, era acum soţul Josinei, şi Suzanne simţise din nou cum se întunecă totul în jurul ei, trăind mai departe în abnegaţia ei de soţie sacrificată şi de mamă care renunţă la orice pentru fiul său. Luc încetase să mai existe pentru ea, şi întrebarea pe care i-o punea acum Boisgelin o transporta cu gândul atât de departe, încât, înainte de a răspunde, nu-şi ascunse surpriza imensă:

— Cum vrei să-l mai fi revăzut pe domnul Froment? Doar ştii foarte bine că sunt mai mult de zece ani de când am rupt orice fel de relaţii.

Boisgelin înălţă imperturbabil din umeri.

— Oh! Asta nu înseamnă nimic, s-ar fi putut să-l mai întâlneşti întâmplător şi să vorbeşti cu el. Vă înţelegeaţi atât de bine mai înainte... Atunci, înseamnă că n-ai mai păstrat niciun fel de legături cu el?

— Nu, răspunse ea cu un glas limpede. Dacă l-aş mai fi văzut încă, ai fi ştiut lucrul ăsta.

Jignită de insistenţa lui, oarecum ruşinată de faptul ca era descusută în felul acesta, Suzanne simţea cum îi creşte uluirea. Unde voia să ajungă? Ce legătură avea faptul că păstrase sau nu relaţii de prietenie cu Luc şi de unde până unde această dorinţă la soţul ei? Şi, la rândul sau, fu curioasă să afle pricina:

— Pentru ce mă întrebi asta?

— Uite aşa, mi-a trăsnit o idee prin cap pentru un moment, dar acum s-a dus.

Totuşi, reveni la primul lui gând şi, până la urmă, ajunse să i se destăinuiască:

— Uite… îţi spuneam tocmai faptul că avem două soluţii prin care putem să rezolvăm problema: sau să vindem ceea ce a mai rămas din atelierele Abis, debarasându-ne de totul, sau să înfiinţăm o asociaţie din care aş face şi eu parte şi cu ajutorul căreia am continua activitatea. Ei bine, există şi un al treilea mijloc, de fapt o combinaţie între celelalte două soluţii, şi anume să încercăm să-i convingem pe cei de la Crêcherie să ne cumpere ceea ce a mai rămas din atelierele Abis, rezervându-ne totuşi partea cea mai mare din beneficii… Înţelegi?

— Nu prea.

— Totuşi foarte simplu… Probabil ca acest Luc a pus de multă vreme ochii pe terenurile noastre. Or, cred că ne-a făcut destul de mult rău până acum, nu-i aşa? Prin urmare e foarte drept ca să scoatem de la el o sumă cât mai substanţială. Şi fără-ndoială că salvarea noastră asta ar fi, mai cu seamă dacă am reuşi să obţinem şi ceva beneficii de pe urma întreprinderii, ceea ce ne-ar permite să păstrăm şi proprietatea de la Guerdache, fără să ne reducem cu nimic din felul nostru de viaţă.

Suzanne îl asculta cuprinsă de o uluire şi o tristeţe din ce în ce mai mari. Într-adevăr, continua să fie acelaşi om, şi înspăimântătoarea lecţie pe care o primise nu-l schimbase cu nimic. Nu se gândea decât cum să-i mai înşele pe ceilalţi şi cum să scoată un profit, în orice situaţie s-ar fi aflat. Şi, mai cu seamă, nu avea niciodată decât un singur scop, să nu facă nimic, să rămână mereu acelaşi trândav şi întreţinut, lucru tipic pentru un capitalist ce era. Nu trăsese nicio lecţie din situaţia disperată, de a dreptul înnebunitoare în care se găsea de când cu catastrofa şi nu rămăsese de pe urma ei decât cu spaima şi ura îndreptată împotriva a tot ceea *ce* însenina munca, precum şi cu ghidul obsedant, întrebarea stăruitoare pe care şi-o punea, cum să aranjeze de aşa natura lucrurile încât să continue să trăiască fără să facă nimic în viaţă. Şi, pe neaşteptate,

de sub masca abia uscata de lacrimi a nefericitului se ivea din nou profitorul.

Suzanne vru să se convingă pe de-a întregul de acest adevăr şi reluă:

— Bine, dar ce rol am cu în această afacere şi pentru ce m-ai întrebat dacă am mai păstrat vreo relaţie cu domnul Froment?

Cu un calm imperturbabil, Boisgelin răspunse:

— Of, Dumnezeule, şi tu acum! Pentru ca lucrul ăsta mi-ar fi fost de folos în privinţa propunerilor pe care mă gândesc să i le fac. Înţelegi ce vreau să-ţi spun, după atâţia ani de vrajbă, nu-i chiar aşa de uşor să abordezi pe cineva şi să te apuci să discuţi cu el chestiuni de afaceri; în vreme ce lucrul acesta ar fi devenit mult mai simplu dacă persoana respectivă ar fi continuat să rămână prietenul tău... Tu însăţi ai fi putut în cazul acesta, fără îndoială, să-l vezi şi să-i vorbeşti...

Suzanne îl opri printr-un gest brusc.

— Niciodată n-aş fi vorbit în asemenea condiţii domnului Froment. Uiţi poate că aveam pentru el o dragoste de soră!

Ah! Nenorocitul ăsta ajunsese într-un asemenea hal de josnicie, încât să se apuce şi să speculeze tandreţea pe care s-ar fi putut ca Luc să o mai păstreze încă în suflet pentru Suzanne*;* şi îşi închipuia poate că ar fi în stare s-o folosească pe ea ca să-şi înduioşeze adversarul, de aşa manieră încât după aceea să-l învingă cu şi mai multă uşurinţa!

Trebuie totuşi că Boisgelin pricepuse faptul că o rănise, văzând-o de îndată mai palidă şi mai rece decât până atunci, ca şi cum s-ar fi închis din nou în ea însăşi, îndepărtându-se de el. Şi vru să şteargă impresia proastă pe care o produseseră vorbele lui de până atunci:

— Ai dreptate, afacerile nu le privesc pe femei. În sfârşit, este evident că nu puteai să-ţi iei obligaţia unui astfel de comision. Totuşi, sunt încântat de ideea care mi-a venit,

pentru ca, într-adevăr, cu cât mă gândesc mai mult la lucrul acesta, cu atât mai mult capăt convingerea că salvarea noastră ţine de treaba respectivă. O să-mi fac un plan de acţiune, apoi, am să găsesc eu un mijloc să mă pun în legătură cu directorul uzinei de la Crêcherie. S-ar putea chiar să-l las pe el să facă primul pas, ceea ce ar fi şi mai dibaci din partea mea.

Speranţa că-l va putea înşela pe altul şi că va obţine de pe urma acestui fapt beneficii care să-i înlesnească viaţa de lux şi plăceri de până atunci îl înviorase pe Boisgelin. Prin urmare, lumea mai avea încă ceva bun în ea, din moment ce puteai să trăieşti cu mâinile în sân şi fără să le murdăreşti, departe de orice unealtă de lucru. Se ridica în picioare, scoase un suspin de uşurare şi privi printr-una dintre ferestre parcul imens, care părea şi mai întins în această zi senină de iarnă, şi unde Boisgelin spera ca, începând chiar din primăvară, să poată să-şi reia picnicurile. Apoi exclamă:

— Am fost foarte proşti să ne descurajam în felul ăsta! Oameni ca noi nu pot să ajungă vreodată săraci.

Suzanne, care rămăsese pe loc, se simţi din ce în ce mai năpădită de o tristeţe îngrozitoare. Pentru o clipă doar îşi făcuse iluzia, în naivitatea ei, că va reuşi să-l îndrepte pe acest om, dar îşi dădea seama acum că puteau să se abată asupra lui toate furtunile şi revoluţiile din lume fără ca să-l corijeze vreun pic sau să-l facă măcar să înţeleagă timpurile noi. Avea în sânge concepţia învechită a vieţuirii de pe urma exploatării omului de către om şi nu putea să trăiască decât profitând de pe spinarea, altora. Va rămâne întotdeauna un copil mare şi rău, a cărui povară avea s-o simtă mai târziu, dacă dreptatea îşi va face vreodată loc în lume. Gândind în felul acesta, Suzanne nu mai simţi pentru soţul ei decât o milă imensă, care-i lăsa un gust amar în suflet.

Câtă vreme durase această îndelungată conversaţie, Paul nici nu se clintise măcar, ascultând discuţia dintre părinţi cu aerul lui blajin, plin de inteligenţă şi duioşie. În ochii lui mari şi visători se reflectau, vizibil, fiecare dintre emoţiile prin care trecea şi mama sa. Se afla într-o necontenita comuniune sufletească cu ea şi încercă aceleaşi suferinţe pa care le încerca şi ea, văzând un soţ şi un tată nedemn de aceste nume. Şi Suzanne, dându-şi seama de durerea pe care Paul se sfia să şi-o manifeste, îl întrebă:

— Vasăzică, unde spuneai că te duci, copilul meu?

— Mă duceam tocmai la fermă, mamă, unde Feuillat a primit mai mult ca sigur noul plug, pentru muncile de vară.

Boisgelin izbucni într-un hohot de râs grosolan.

— Şi asta te interesează pe tine?

— Bineînţeles, tată... La Combettes au pluguri cu motor, care deschid brazde lungi de câţiva kilometri pe terenurile puse de ei în comun şi care au devenit un singur câmp imens. Şi este de-a dreptul superb să vezi pământul întors şi fertilizat până în adâncurile lui.

Se entuziasma, plin de o pasiune tinerească. Mama lui zâmbea înduioşată.

— Du-te, du-te, copilul meu, du-te să vezi noul plug şi caută să munceşti, fiindcă munca este lucrul cel mai bun pe care-l are omul de făcut în viaţă.

În zilele care urmară după această discuţie, Suzanne observă faptul că soţul ei nu se grăbea câtuşi de puţin să-şi pună proiectul în aplicare. Se părea că-i fusese de ajuns că găsise soluţia care, după socotelile lui, urma să-i salveze pe toţi, şi era înlănţuit din nou de indolenţa lui, incapabil să întreprindă un gest care să dovedească voinţă. De altminteri, Suzanne avea la Guerdache un alt copil mare, ale cărei purtări îi pricinuiră dintr-odată o neaşteptată nelinişte, şi acesta era dom' Jérôme, bunicul, care atingea în curând apreciabila vârstă de optzeci şi opt de ani, în pofida modului acesta de a vieţui ca un mort viu, din pricina

paraliziei care-l lovise, ducându-şi mai departe existenţa lui tăcută şi nemaipăstrând niciun fel de raporturi cu lumea exterioară, în afara necontenitelor plimbări în căruciorul lui mic, împins de un servitor. Singura persoană care intra la el era Suzanne, îngrijindu-l şi înconjurându-l cu atenţii, plină de duioşie încă de pe vremea când era doar o fetiţă, cu aproape treizeci de ani în urmă, în aceeaşi cameră de la parter, cu ferestre largi ce dădeau înspre parc. Şi era într-atâta de obişnuită cu ochii aceia limpezi ai bătrânului, ochii aceia care ziceai că-s fără fund şi plini parcă de o apă limpede ca de izvor, încât Suzanne ar fi putut să citească în ei până şi cele mai uşoare şi mai trecătoare umbre. Or, de când avuseseră loc ultimele evenimente, ochii bătrânului se întunecaseră şi aveai impresia că fuseseră tulburaţi de cine ştie ce furtuni depărtate de nisip. Vreme de ani îndelungaţi ei rămăseseră neclintiţi, şi deseori Suzanne se aplecase asupra lor, fără să vadă totuşi ceva acolo, întrebându-se dacă nu cumva gândirea bătrânului se stinsese pentru totdeauna, din moment ce ochii lui rămâneau necontenit atât de goi şi de lipsiţi de expresie. Oare într-adevăr i se reîntorcea în clipele acestea gândirea? Umbrele fugitive din priviri, frisoanele acelea de care era cuprinsă din când în când fiinţa lui nu indicau oare o eventuală revenire a întregii puteri? Poate că fusese chiar tot timpul conştient şi cu inteligenţa intactă; sau poate că, printr-un miracol, în preajma sfârşitului, înlănţuirea dură a paraliziei mai slăbea puţin, eliberându-l pentru o clipă din muţenia şi neclintirea în care. trăise atâta amar de vreme întemniţat. Şi Suzanne urmărea oarecum surprinsă şi, în acelaşi timp, din ce în ce mai neliniştită această lentă muncă de eliberare ce se desfăşura în făptura bătrânului.

Într-o seară, servitorul care împingea căruciorul lui dom’ Jérôme îşi permise să o oprească pe Suzanne în momentul când tocmai ieşea din camera bătrânului, mişcată de

privirea unde lucea un sâmbure de viaţă şi cu care acesta din urmă o întovărăşise până la uşă.

— Doamna, m-am tot gândit să vă spui… Da’ mie-mi pare că domnul nu mai e ca mai-nainte. Azi l-am auzit chiar vorbind.

Surprinsă, Suzanne exclamă:

— Cum, a vorbit?!

— Da, chiar ieri, cred cu tot dinadinsul că l-am auzit bolborosind nişte cuvinte, cu jumătate de voce, în timp ce făcusem un scurt popas ca să-mi mai trag sufletul, pe drumul dinspre Brias, chiar în faţa atelierelor Abis. Şi astăzi din nou, în vreme ce treceam prin faţa uzinei de la Crêcherie, a vorbit din nou, mai mult ca sigur.

— Şi ce a spus?

— Ah, doamnă, nu am înţeles nimic, nu mai încape nicio îndoială că erau vorbe fără nicio legătură, care nu aveau niciun sens.

Începând din clipa aceea, Suzanne se apucă să-l supravegheze îndeaproape pe bunic, plină de duioşie şi tulburată în acelaşi timp. Servitorul primise dispoziţii să vină şi să-i povestească în fiecare seara doamnei tot ceea ce se întâmplase în decursul zilei. Şi, în felul acesta, Suzanne putu să urmărească febra mereu crescândă care se părea că pune din ce în ce mai mult stăpânire pe dom’ Jérôme. Era cuprins de o nevoie mai mare să vadă şi să audă tot ceea ce se petrecea în jur şi pretindea să i se prelungească traseul şi durata plimbărilor, ca şi cum ar fi fost avid să vadă tot ceea ce se petrecea de-a lungul drumurilor. Dar, mai cu seamă, dorea să fie condus cu regularitate, zi de zi, într-unul dintre cele două locuri cunoscute, fie la atelierele Abis, fie la uzina de la Crêcherie, fără să manifeste câtuşi de puţin vreo oboseală pentru faptul că privea ore întregi ruinele sumbre ale unora, ori prosperitatea plină de optimism a celeilalte. Obliga pe servitor să încetinească mersul şi îi ordona să treacă de mai

multe ori prin faţa lor, bâiguind, din ce în ce mai distinct, mereu şi mereu aceleaşi cuvinte fără şir, al căror sens nu era încă prea limpede. Şi Suzanne, tulburată de această lentă revenire la viaţă a bătrânului, ajunse până la urmă să-l cheme la căpătâiul bunicului pe doctorul Novarre, doritoare să afle părerea lui.

— Domnule doctor, îi spuse ea după ce mai întâi îi explicase cum stau lucrurile, nici nu puteţi să vă închipuiţi în ce măsură mă umple de groază povestea asta. Am impresia ca asist la o înviere din morţi. Inima mi se zbate în piept şi mi se pare că văd în asta un semn minunat, care prevesteşte evenimente extraordinare.

Novarre zâmbi, crezând că e vorba despre o simplă stare de nevroză a femeii. Apoi vru să se convingă el însuşi. Dar dom' Jérôme nu era câtuşi de puţin un pacient liniştit şi îşi ferecase de multă vreme uşile şi pentru doctori, întocmai cum o făcea şi pentru tot restul lumii; şi, pentru că starea lui nu reclama niciun fel de tratament, până la urmă doctorul ajunsese să renunţe de ani de zile să mai intre la el. Trebui aşadar să se mulţumească să-l aştepte să iasă în parc, cu prilejul plimbărilor pe care obişnuia să le facă, să-l salute şi să se ţină după căruciorul lui tot timpul drumului. Ba, doctorul Novarre chiar îi adresă câteva cuvinte de îmbărbătare şi atunci văzu ochii bătrânului luminându-se, buzele întredeschizându-i-se şi bâlbâind ceva confuz. Şi doctorul fu la rândul lui uluit şi emoţionat.

— Aveţi dreptate, doamnă, îi spuse el, revenind ca să stea de vorbă cu Suzanne în legătură cu pacientul său, cazul este foarte straniu. Avem de-a face, evident, cu o adevărata criză a fiinţei lui, care probabil că provine dintr-o profundă zguduire interioară.

Suzanne întrebă neliniştită:

— Dar ce credeţi, domnule doctor, că am putea face?

— Oh, nu putem face nimic, din nenorocire lucrul acesta e mai mult decât sigur. Nu pot să prevăd câtuşi de puţin

cum o să evolueze în viitor actuala lui stare a sănătăţii şi nu m-aş hazarda să indic niciun tratament... Totuşi, trebuie să vă spun că s-au mai petrecut astfel de cazuri, deşi sunt destul de rare. Îmi amintesc, de pildă, că am consultat la azilul de bătrâni din Saint-Cron pe un pacient care se afla internat acolo de aproape patruzeci de ani, fără ca îngrijitorii să-şi fi adus aminte că l-au auzit vreodată pronunţând un cuvânt măcar. Deodată păru că se trezeşte şi se apucă să vorbească, e drept, la început într-un mod foarte confuz, apoi însă cu o intonaţie foarte limpede, şi acesta fu ca un fel de semnal, după care urmă un adevărat flux fără sfârşit şi ore întregi pălăvrăgi fără întrerupere. Dar ceea ce era şi mai extraordinar, acest bătrân, care fusese până atunci considerat idiot, văzuse totul, auzise totul şi înţelesese totul; în timpul celor patruzeci de ani de somn aparent; şi ceea ce povestea în felul acesta, printr-un torent de cuvinte care i se revărsa de pe buze, era fără doar şi poate povestea fără de sfârşit a senzaţiilor şi a amintirilor înmagazinate în creierul său începând din prima clipă când fusese internat la azil.

Suzanne se înfioră, dar se strădui să-şi ascundă înspăimântătoarea emoţie pe care i-o provoca acest exemplu.

— Şi, întrebă ea din nou, ce a devenit nenorocitul acela?

Novarre ezită o clipă.

— A murit, trei zile mai târziu. Trebuie să vă mărturisesc, doamnă, că acest fel de crize reprezintă aproape întotdeauna simptomele unui sfârşit apropiat. Este întocmai ca imaginea dintotdeauna a unei lămpi care aruncă o ultimă pâlpâire de lumină înainte de a se stinge.

Se aşternu o imensă tăcere. Suzanne devenise foarte palidă, ca şi cum ar fi simţit trecând răceala morţii prin încăpere. Dar nu era vorba numai despre sfârşitul apropiat al sărmanului bunic, ci şi despre o altă pricină a ei de îngrijorare, despre o altă pricină de suferinţă. Oare bunicul

văzuse totul, auzise totul şi înţelesese totul, întocmai ca bătrânul de la azilul Saint-Cron? Şi, până la urmă, nu se putu abţine să nu pună o nouă întrebare.

— Ce credeţi, domnule doctor, scumpul nostru infirm a pierdut orice scânteie de inteligenţă? După dumneavoastră, mai înţelege ceva, mai gândeşte în vreun fel?

Novarre schiţă un gest care nu însemna nimic limpede, gestul savantului care, în faţa certitudinii dobândite prin experienţă, nu crede că poate să se angajeze la nimic.

— Oh, doamnă, mă întrebaţi un lucru la care este foarte greu de răspuns. Totul e posibil în acest mister al creierului, unde pătrundem cu atâta dificultate încă. Inteligenţa unui om poate să rămână intactă chiar după ce şi-a pierdut danii vorbirii, căci nu totdeauna cineva care nu vorbeşte trebuie neapărat să nici nu gândească... Totuşi, după părerea mea, aş fi diagnosticat în cazul lui dom' Jérôme o slăbire a tuturor facultăţilor mintale, crezându-l căzut pentru totdeauna în mintea copiilor.

— Dar, spuneţi-mi, ar fi oare posibil să-şi fi păstrat, în toată această perioadă, facultăţile intelectuale intacte?

— Poarte posibil, şi încep chiar să bănuiesc şi cu lucrul acesta; o dovadă ar constitui-o însăşi aceasta deşteptare a întregii lui fiinţe, ca şi darul vorbirii care am impresia că o să-i revină puţin câte puţin.

După această conversaţie, Suzanne rămase multă vreme cufundată într-un soi de spaimă plină de durere. Nu mai putea să zăbovească o clipă în camera bunicului, pe care-l înconjura cu aceeaşi afecţiune, şi să asiste în felul atesta la învierea lui, fără să încerce mereu şi mereu aceeaşi spaimă ascunsă. Dacă bătrânul văzuse totul, dacă auzise şi dacă înţelesese totul în starea aceea de rigiditate mută în care îl înlănţuia paralizia, ce dramă îngrozitoare s-a petrecut în adâncul fiinţei lui tăcute! De mai bine de treizeci de ani, el nu era nimic mai mult decât un martor impasibil şi neputincios al vertiginoasei decăderi a neamului său, şi

ochii lui limpezi văzuseră desfăşurându-se pe dinaintea lui toate înfrângerile alor săi, prăbuşirea pe care nebunia sentimentului de posesiune o făcea să se accelereze din tată-n fiu. Două generaţii fuseseră de ajuns pentru a pârjoli la focul dogoritor al plăcerilor averea ale cărei baze fuseseră puse de el şi de tatăl său şi pe care o credea atât de solidă. Apucase să vadă pe fiul său Michel, devenit de timpuriu văduv, cum se ruinează pentru dragostea unor femei costisitoare şi cum îşi zboară creierii cu un foc de revolver, pe fiica lui, Laura, cu mintea zăpăcită de religie, cum se închidea într-o mânăstire, în vreme ce al doilea fiu al său, Philippe, căsătorit cu o târfă, era ucis în duel, după ce dusese o existenţă stupidă. Văzuse apoi pe Gustave, fiul lui Michel şi nepotul său, împingându-şi pe propriul tată să se sinucidă şi furându-i o amantă şi cele o sută de mii de franci cu care urma să-şi acopere datoriile ajunse la scadenţă, chiar în momentul în care celălalt nepot al său, André, fiul lui Philippe, eşua într-o celulă pentru nebuni furioşi a unui spital de boli mintale. Îl văzuse pe Boisgelin, soţul nepoatei sale, Suzanne, cumpărând atelierele Abis, aflate la un pas de ruină, şi încredinţându-le unui văr sărac, Delaveau, care, după ce le-a asigurat o scurtă perioadă de prosperitate, le-a prefăcut apoi în cenuşă, în momentul în care însăşi uzina se afla pe jumătate la pământ şi când acesta din urmă descoperise, întocmai ca pe o otravă nimicitoare, trădarea soţiei sale, Fernande, şi a fantelui de Boisgelin, amândoi înnebuniţi după lux şi distracţii, simţind şi unul şi celălalt o nevoie turbată de plăceri, care ajungea până la nimicirea absolută a tot ceea ce-i înconjura. Văzuse atelierele Abis, creaţia lui mult îndrăgită, această uzină primită din mâinile tatălui său în condiţii atât de modeste, pe care o extinsese atât de mult prin propriile lui forţe, încât devenise o întreprindere uriaşă, văzuse apoi aceleaşi ateliere ale uzinei Abis, din care spera ca neamul lui să-nalţe un întreg oraş, ba chiar un imperiu al oţelului şi al

focului, alunecând pe panta declinului atât de vertiginos, încât, începând chiar de la a doua generaţie, nu mai rămăsese piatră pe piatră din ele. În sfârşit, îşi văzuse neamul, în sângele căruia se acumulase încetul cu încetul, printr-o îndelungată strădanie a ascendenţilor săi, forţa creatoare care izbucnise în tatăl său şi-n el însuşi, şi apoi văzuse imediat după aceea prăbuşirea neamului, degenerat, distrus şi pervertit de către bogăţia excesiv de mare la care ajunsese, ca şi cum nicio flacără din imensa vâlvătaie de eroism în muncă a vechilor lucrători din care erau alcătuiţi strămoşii familiei Qurignon nu mai ardea în sufletul nepoţilor. Şi ce idei înspăimântătoare putuseră să se îngrămădească în creierul acestui bătrân de optzeci şi şapte de ani, ce şirag de fapte teribile, însumând un întreg secol de eforturi care au luminat cândva trecutul, prezentul şi viitorul unei familii! Şi ce lucru îngrozitor mai era şi acest craniu, îndărătul căruia păreau că dormitează aceste idei ce începeau acum să se deştepte încetişor, ameninţând să se reverse curând toate în afara, printr-un val răscolitor de adevăr, dacă buzele lui, gângăvind încă de pe acum sunete nedesluşite, ajungeau până la urmă să poată să rostească în mod răspicat nişte cuvinte clare!

Suzanne aştepta acum această teribilă revenire la realitate cu o nelinişte care creştea de la un minut la altul. Ea împreună cu fiul ei erau ultimii reprezentanţi ai neamului lor. Paul rămânea singurul bărbat din familia Qurignon. Mătuşa Laura se săvârşise din viaţă de curând la mănăstirea Carmelitelor, unde trăise departe de lume aproape patruzeci de ani: şi trecuseră deja ani de zile de când vărul André murise nebun, scos din rândurile oamenilor normali începând chiar din copilăria lui. În felul acesta, acum, când Paul îşi însoţea mama la dom’ Jérôme, acesta din urmă-l privea vreme îndelungată, cu nişte ochi care i se luminau de inteligenţă. Bătrânul simţea că are în faţa lui unica şi plăpânda mlădiţă din stejarul cu trunchiul

puternic pe care odinioară, sperase să-l vadă crescând şi ramificându-se-n crengi viguroase, o adevărată puzderie de copii mişunând în jurul său. Oare n-ar fi fost normal ca arborele familiei lui să se hrănească din seva sănătoasă şi viguroasă a strămoşilor săi muncitori şi să aducă după sine un suflu nou de viaţă? Descendenţii lui nu vor înflori de acum înainte, nu se vor răspândi pretutindeni în jur, pentru a reuşi să cucerească toarte bunurile şi toate bucuriile pământului? Dar seva se arăta încă de pe acum secată odată cu nepoţii lui; viaţa de belşug şi îmbuibare, viaţa prost trăită consumase şi bruma de tărie strămoşească, în mai puţin de o jumătate de secol. Şi prin câtă amărăciune trecea tristul bunic, când vedea că el era singurul martor rămas în viaţă în mijlocul atâtor ruine, nemaiîntâlnind în faţa lui decât pe blândul Paul, un copil mult prea plăpând şi delicat, ultimul dar pe care i-l aducea viaţa asta ce părea că a vrut să lase prin el familiei Qurignon, acest preţios vlăstar, pentru a creşte şi înflori iarăşi gloria de odinioară pe pământul înnoit! Şi ce ironie amară, în clipele de faţă, faptul că a rămas numai acest copil liniştit şi chibzuit în mijlocul imensului palat de la Guerdache, o adevărată reşedinţă regală, cumpărat cu un preţ enorm de către dom’ Jérôme, pe vremea când era încă stăpânit de orgoliul şi speranţa ca într-o zi îl va vedea locuit de numeroşii lui descendenţi! Vedea apartamentele, care erau atât de vaste, ocupate de zeci de familii, auzea acolo râsetele unei adevărate armate de băieţi şi fete al căror număr sporea fără încetare şi spera că acesta ar fi sălaşul intim, fericit şi somptuos, de unde ar domni dinastia din ce în ce mai rodnică a familiei Qurignon. Dar uite că, dimpotrivă, apartamentele se goliseră în fiecare zi mai mult; beţia, desfrâul, nebunia şi moartea trecuseră prin ele, exercitându-şi opera lor de distrugere; un ultim ferment al corupţiei se instalase acolo şi desăvârşise ruina casei; şi de la ultima catastrofă care se petrecuse de curând, două

treimi dintre apartamente rămăseseră ferecate, întreg etajul al doilea era lăsat pradă prafului, ba chiar şi saloanele de recepţie de la parter nu se mai deschideau decât sâmbăta, şi atunci doar pentru aerisire şi pentru a permite soarelui să pătrundă un pic în ele. Dacă Paul nu-l va înălţa la gloria de odinioară, neamul lor se va risipi şi imperiul unde familia lor ar fi trebuit să ajungă la prosperitate nu va mai rămâne decât o locuinţă goală; era o sarcină prea grea pentru umerii menajului dezbinat al părinţilor lui, care se fărâmiţa puţin câte puţin, şi casa ajunsese-n părăsire, fiindcă nimeni din neamul lor nu se trezise la o viaţă nouă.

Se mai scurse încă o săptămână. Acum, servitorul începea să distingă câteva cuvinte în bâlbâiala fără noimă a lui dom' Jérôme. Apoi, treptat, din ele se formă o frază clară, şi omul alergă într-un suflet să o repete în faţa doamnei.

— Oh, doamnă, nu m-am ostenit pe degeaba, pot să spun sus şi tare doamnei că dom' Jérôme a mai zis încă o dată azi-dimineaţă: „Trebuie să dăm înapoi, trebuie să dăm înapoi".

Suzanne continua să fie neîncrezătoare. Cuvintele astea n-aveau nicio legătură cu nimic. Ce şi cui să dăm înapoi?

— Stai şi ascultă cu atenţie ce spune, prietene, şi străduieşte-te să înţelegi cât mai bine cuvintele pe care le rosteşte.

A doua zi, servitorul veni şi mai convins încă decât în ajun.

— Vă asigur, doamna, că domnul spune chiar aşa cum v-am zis: „Trebuie să dăm înapoi, trebuie să dăm înapoi", şi rosteşte cuvintele astea de douăzeci sau de treizeci de ori la rând, cu o voce înceată şi neîntreruptă, ca şi cum ar pune în vorbe toată puterea de care mai e în stare,

Suzanne lua hotărârea să-l vegheze ea însăşi pe bunic, începând chiar din scara aceea, pentru a-şi da seama care i

adevărul. Ziua următoare, bătrânul nu putu să se scoale. În vreme ce mintea i se limpezea, picioarele şi, în curând, întregul trup fură invadate de paralizie, rămânând înţepenite ca de moarte. Suzanne se îngrozi şi trimise din nou după doctorul Novarre, care, neputincios, o preveni cu blândeţe ca se apropie sfârşitul bătrânului. Şi-ncepând din clipa aceea, Suzanne nu mai părăsi camera bunicului.

Era o încăpere imensă, împodobită cu covoare foarte groase şi ornată cu tapiserii nespus de grele. În întregime roşie şi de o eleganţă sobră, solidă, avea un mobilier din lemn de palisandru sculptat, cu un pat mare, prevăzut cu baldachin, şi o oglindă înaltă în care se reflecta întreg parcul. Când erau deschise ferestrele, se zăreau, printre coroanele arborilor seculari, de-a lungul orizontului imens ce se întindea dincolo de peluzele verzi de iarba, mai întâi îngrămădeala de acoperişuri a Beauclairului, apoi, mai într-o parte, platforma munţilor Bleuses, uzina de la Crêcherie cu furnalul care o aproviziona şi, în sfârşit, atelierele Abis, ale cărui coşuri uriaşe continuau să rămână-n picioare.

Într-o dimineaţă, Suzanne se aşezase lângă pat, după ce ridicase perdelele, pentru a lăsa să pătrundă în încăpere razele unui soare palid de iarnă, când avu bucuria să-l audă pe dom’ Jérôme vorbind. Bătrânul privea de câteva clipe orizontul, cu ochii lui mari şi limpezi pierduţi în depărtare şi cu faţa întoarsă către una dintre ferestre. La început, nu spuse decât două cuvinte:

— Domnul Luc…

Suzanne, care auzise în mod limpede vorbele, rămase un moment neclintită din pricina surprizei. Pentru ce pronunţase acest nume? Niciodată dom’ Jérôme nu avusese de-a face cu domnul Luc şi era chiar firesc să nici nu ştie de existenţa lui; în orice caz, nu credea ca bătrânul să fi cunoscut ultimele evenimente petrecute acolo, să fi văzut şi să fi înţeles lucrurile pe care ea le bănuia şi de care-i era teamă. Aceste cuvinte care se iviseră pe buzele lui de atâta

amar de vreme ferecate erau o primă dovadă cum că în spatele muţeniei lui se ascundea o inteligenţă veşnic trează, că vedea şi-nţelegea totul. Suzanne simţi că-i creşte îngrijorarea.

— Oare chiar aşa ai spus, bunicule, „domnul Luc”?

— Da, da, domnul Luc…

De data aceasta vorbise cu claritate şi pusese în cuvinte o energie mereu crescândă, cu ochii fixaţi arzător asupra ei.

— Şi pentru ce zici „domnul Luc”? Oare-l cunoşti şi ai ceva să-i spui?

Atunci bătrânul şovăi, negăsind fără îndoială cuvintele; apoi repetă din nou numele lui Luc, de data aceasta cu o nerăbdare de copil.

— Odinioară, reluă ea, era prieten bun cu mine, dar au trecut mulţi ani de când nu mai vine pe aici.

Bătrânul clătină repede din cap şi atunci îi regăsi graiul, ca şi cum limba i s-ar fi dezlegat puţin câte puţin.

— Ştiu, ştiu… Vreau să vină…

— Vrei ca domnul Luc să vină şi să te vadă, bunicule, doreşti să stai de vorbă cu el?

— Da, da, chiar aşa… Să vină imediat, vreau să stau de vorba cu el.

Surpriza Suzannei era dublată din pricina spaimei ascunse de care se simţea invadată. Ce dorea oare dom’ Jérôme să-i spună lui Luc? Lucrul acesta i se părea încărcat de atâtea ipoteze penibile, încât se strădui un moment să evite împlinirea dorinţei bătrânului, încercând s-o socotească numai şi numai rodul unei imaginaţii delirante. Dar se pare că bunicul avea un motiv temeinic, fiindcă o implora plin de un elan mereu crescând, în cuvinte calde cărora Suzanne nu le putea rezista şi unde dom’ Jérôme îşi epuiza ultimele forţe ce mai sălăşluiau în sărmana lui fiinţă infirmă. Şi Suzanne ajunse până la urmă să se simtă adânc tulburată, dându-şi seama că era vorba acolo de un caz de

conştiinţă şi întrebându-se dacă nu cumva s-ar socoti vinovată şi ar avea mustrări de conştiinţă în eventualitatea când i-ar refuza unui muribund să stea de vorba cu cineva, chiar dacă de pe urma acestei întrevederi ar rezulta probabil lucruri primejdioase şi necunoscute, a căror ameninţare simţea că pluteşte pe deasupra capetelor ca un fior de groază.

— Nu poţi să-mi spui mie, bunicule, despre ce-i vorba?

— Nu, nu, domnului Luc… Vreau să vorbesc cu el imediat, oh, imediat!…

— Ei bine, bunicule, am să-i scriu, sper că va veni.

Însă când Suzanne se apucă să aştearnă pe hârtie această scrisoare adresată lui Luc, constată că îi tremură mâna. Nu însăilă decât două rânduri: „Dragă prietene, te rog, vino de îndată, am mare nevoie de tine”. Şi de două ori trebui să se oprească, pentru că simţea că-i lipseşte puterea să ducă până la capăt aceste câteva cuvinte, într-o asemenea măsură se trezeau în conştiinţa ei tot felul de amintiri, întreaga sa viaţă pierdută, fericirea pe lângă care trecuse şi pe care nu o va mai cunoaşte niciodată. Erau abia orele zece dimineaţa şi un servitor tânăr plecă în grabă cu scrisoarea, pentru a o duce la Crêcherie.

În momentul în care îi fu înmânată scrisoarea, Luc se afla tocmai în faţa casei comune şi îşi isprăvise inspecţia de dimineaţă, aşa că, fără să mai întârzie nicio secundă, îl însoţi pe servitorul cel tânăr. Dar câtă emoţie încercase şi Luc, cât de înduioşat îşi simţise întreaga lui inimă la lectura acestor simple cuvinte, atât de mişcătoare: „Dragă prietene, te rog, vino de îndată, am mare nevoie de tine”. Trecuseră doisprezece ani de când împrejurările vieţii îi despărţiseră şi Suzanne îi scria ca şi cum îşi luaseră rămas bun în ajun, sigură că o să-l vadă răspunzându-i la chemare. Nu se îndoise nicio clipă de prietenul ei şi lucrul acesta îl impresiona pe Luc până la lacrimi, pentru faptul că o simţea mereu neschimbată, plină de bunătate şi

simţăminte fraterne ca altădată. Izbucniseră în jurul lor cele mai înspăimântătoare drame, se dezlănţuiseră, nestăpânite, toate patimile din lume, dar ei rămăseseră mai departe aceeaşi buni prieteni, chiar şi după ce se scurseseră atâţia ani de la despărţire. Apoi, în vreme ce se apropia cu un pas zorit de proprietatea de la Guerdache, Luc se întrebă alarmat care o fi pricina pentru care îl chema. Nu-i scăpa din vedere faptul că Boisgelin era cuprins de dorinţa să vândă ceea ce mai rămăsese din atelierele uzinei Abis, şi asta încă la un preţ cât mai ridicat cu putinţă, speculând anumite concursuri de împrejurări. De altminteri, hotărârea lui Luc în această privinţă era luată de mult, niciodată nu o să cumpere nici cea mai mică parte din atelierele Abis; fiindcă singura soluţie acceptabilă era ca acestea să intre în asociaţia de la Crêcherie, aşa cum procedaseră şi celelalte întreprinderi de mai mică importanţă, care se şi contopiseră în uzina lor. Îi fulgeră prin minte ideea că Boisgelin îşi determinase mai mult ca sigur soţia să-i facă propuneri în acest sens. Dar o cunoştea bine şi îşi dădea seama că Suzanne este incapabilă să se preteze la un asemenea rol. Ghicea că pricina adevărată trebuie să fie alta, poate că e zdrobită de nelinişte pentru vreun motiv oarecare, având nevoie de ajutorul lui în cine ştie ce împrejurare nefericită. Nu-şi mai frământă creierii, convins că-i va spune ea însăşi ce serviciu aşteaptă de la afecţiunea ce o nutrea pentru dânsa.

Suzanne îl aştepta pe Luc în micul salon şi, în clipa în care acesta din urmă intră pe uşă, ea crezu că leşină, atât de tare se simţea tulburată. El însuşi rămăsese locului, răvăşit, cu inima zvâcnindu-i năvalnic în piept. La început, niciunul, nici celălalt nu putură să rostească un cuvânt. Se priveau în tăcere.

— Oh, dragul meu prieten, dragul meu prieten, murmură Suzanne în cele din urmă.

Punea în aceste simple cuvinte toată durerea pe care o încercase de-a lungul celor doisprezece ani în care se petrecuseră atâtea şi atâtea evenimente, despărţirea lor întreruptă doar din când în când de rare şi tăcute întâlniri, viaţa nefericită pe care o trăise în căminul său batjocorit şi întinat şi, mai cu seamă, gândurile prin care urmărise de departe, cu sufletul plin de entuziasm, opera pe care el o realizase în acest timp. Devenise un erou, prin aceasta îi reda credinţa ce o avusese în el, şi Suzanne ar fi vrut să îngenuncheze în faţa lui, să-i panseze rănile şi să-i fie tovarăşă de viaţa, în stare să-l consoleze şi să-l ajute atunci când simte nevoia de un sprijin. Dar se ivise o altă femeie şi Suzanne suferise atâta de mult din pricina Josinei, încât inima sa de iubită era de aci înainte moartă, ascunsă în această dragoste neştiută de nimeni şi despre care ca însăşi nu mai voia să ştie că a existat vreodată. Şi, în momentul în care revăzu dinainte-i pe omul pe care-l diviniza, toate simţămintele acestea ferecate până acum în cele mai adânci cute ale fiinţei sale izbucniră la lumină. Suzanne fu cuprinsă dintr-odată de înduioşare şi, tulburată, simţi cum i se, umezesc ochii şi cum încep să i se agite mâinile într-un tremur uşor.

— Oh, dragul meu prieten, uite că totuşi ai venit, a fost de ajuns să-ţi trimit un semn şi ai şi răspuns chemării.

Amintirile lui Luc, înfiorat de aceleaşi simţăminte de prietenie, evocau întregul ei trecut. Ştiuse că-i atât de nefericită, copleşită de insultele venite de la amanta soţului său, din partea corupătoarei căreia nu-i mai lipsise mult să se instaleze chiar în casa ei! Ştiuse că Suzanne se purtase într-un mod plin de demnitate şi aproape eroic, neacceptând să cedeze locul, apărând onoarea numelui şi a noţiunii de familie şi rămânând pe poziţii în căminul său, cu fruntea sus, pentru fiul său şi chiar pentru ea însăşi! De asemenea, în pofida îndelungatei perioade cât nu mai păstraseră unul cu altul nicio legătură, lui Luc nu-i ieşise

niciodată, nici din suflet, nici din inimă, şi totdeauna, la fiecare nou necaz de care ştia că-i lovită, o deplânsese şi mai mult. Adeseori, se întrebase cum să-i vină într-ajutor, ce sprijin ar putea să-i acorde. Ar fi încercat cea mai mare bucurie din viaţa lui dacă ar fi putut să-i dea dovada că nu uitase nimic din prietenia lor, că-i rămăsese tovarăşul statornic de altădată, complicele ascuns al faptelor ei bune! Aceasta era pricina pentru care alerga Luc atât de repede la prima chemare, plin de afecţiune şi pradă unei îngrijorări care, în clipa aceasta, când se afla în faţa ei, îl făcea să-i tresalte inima, făcându-l incapabil să scoată o vorbă vreme îndelungată, până când, într-un târziu, putu să-i răspundă, în sfârşit.

— Da, a venit prietenul tău drag, cel care nu a încetat să fie prietenul tău drag şi care aştepta această chemare, ca să poată să alerge de îndată la tine!

Rămăseseră ca doi fraţi şi simţiră atunci că această frăţie este atât de adânc înrădăcinată în ei şi că nimeni şi nimic nu mai putea să-i despartă, acum şi întotdeauna, încât căzură unul în braţele celuilalt. Se sărutară pe amândoi obrajii, ca doi tovarăşi şi prieteni, departe de orice gând urât, fără să se teamă o clipă de nebuniile omeneşti, siguri că nu vor avea de suferit niciodată unul din cauza celuilalt şi că nu îşi vor oferi altceva decât încurajări şi linişte sufletească. Pe chipurile şi-n zâmbetele lor înflorea tot ceea ce o prietenie dintre un bărbat şi o femeie poate să aibă mai puternic şi mai duios.

— Draga mea prietenă, dacă ai şti cât de mult m-am temut, când mi-am dat seama că din pricina mea atelierele uzinei Abis au să ajungă până la urmă să se ruineze! Oare nu pe tine te aduceam în sapă de lemn? Dar cât de puternică a fost legea căreia a trebuit să mă supun pentru a nu mă opri în faţa acestui gând! Uneori eram cuprins de o tristeţe imensă, la ideea că poate ar trebui să mă blestemi

şi că n-ai să mă ierţi niciodată pentru faptul că sunt cauza grijilor în care te zbaţi în acest moment.

— Eu să te blestem, dragul meu prieten? Dar eram alături, îţi uram în gând succes de fiecare dată când întreprindeai ceva nou şi victoriile tale au fost pentru mine. singurele bucurii! Şi te rog să mă crezi că faptul de a-ţi purta o afecţiune ascunsă, de a te înţelege şi iubi pentru ceea ce faci, de a te păstra într-un sanctuar intim al inimii mele, neştiut de ceilalţi, îmi era un lucru tare plăcut, în mijlocul acestei lumi care-i a mea şi care nu avea pentru tine decât ură.

— Asta nu înseamnă însă că am contribuit într-o măsură mai mică la ruina ta, draga mea prietena. Mă întreb cu groază ce ai să devii, fiind obişnuită încă din copilărie cu această viaţă de lux?

— Oh, la ruină, prietene drag, aş fi ajuns şi fără tine, de treaba asta se îngrijeau alţii. Şi, la urma urmei, ei sunt cei care m-au ruinat. Ai să vezi însă că am să fiu curajoasă şi plină de tact, aşa cum mă ştiai până acum.

— Dar Paul ce părere are?

— Paul! Lui Paul nici că i se putea întâmpla o mai mare fericire. O să muncească. Doar vezi bine ce au făcut banii din membrii familiei mele.

Şi, în cele din urmă, Suzanne îi spuse lui Luc pricina pentru care îi adresase o invitaţie atât de urgentă. Dom' Jérôme, despre a cărui revenire bruscă la facultăţile intelectuale îi povesti, dorea neapărat să-l vadă. Era dorinţa unui muribund, fiindcă doctorul Novarre îi prezisese im sfârşit foarte apropiat. Luc, uluit ca şi ea, cuprins de o nelămurită teamă la gândul acestei învieri din morţi, la care era invitat într-un mod atât de straniu să asiste, răspunse că se găsea cu totul la dispoziţia sa, gata să facă tot ceea ce-i va cere Suzanne.

— Ţi-ai anunţat soţul despre această dorinţă şi de faptul că te vizitez?

Suzanne îl privi liniştită şi-nălţă uşor din umeri.

— Nu, nu m-am gândit la asta şi, de altminteri, este cu totul inutil. De multă vreme chiar, bunicul nu mai pare să ştie că soţul meu există pe lume. Nu-i vorbeşte, nu se uită la el... De altfel, soţul meu a plecat la vânătoare, dis-de-dimineaţă, şi nu s-a întors încă.

Apoi adăugă:

— Dacă vrei să mă urmezi, am să te conduc imediat.

Când pătrunseră în camera lui dom' Jérôme, acesta, ridicat în capul oaselor în imensul pat din lemn de palisandru, cu spatele sprijinit de perne, mai avea încă privirile întoarse înspre fereastra ale cărei perdele rămăseseră trase larg la o parte. Fără îndoială că nu părăsise din ochi parcul superb care se desfăşura la orizont, între atelierele Abis şi uzina de la Crêcherie, pe unul dintre versantele munţilor Bleuses, aproape de poalele lor, undeva deasupra acoperişurilor înghesuite unele într-altele ale Beauclairului. Era un spectacol ce părea că-l obsedează pe bătrân, angrenat într-o continuă evocare a trecutului, prezentului şi viitorului, de atâta amar de vreme de când, din lumea lui mută, avea fără încetare acest orizont dinaintea lui.

— Bunicule, spuse Suzanne, ţi-l aduc pe domnul Luc Froment. Uite-l aici, a avut amabilitatea să vină de îndată ce l-am rugat.

Încetişor, bătrânul îşi întoarse capul şi îi fixă asupra lui Luc ochii lui mari, care păreau de data aceasta şi mai mari ca de obicei, de o profunzime şi o limpezime fără de sfârşit. Şi nu spuse nimic, nu rosti nici măcar un cuvânt de bun venit sau de mulţumire. O tăcere apăsătoare se aşternu vreme de câteva minute, fără ca bătrânul să-şi fi întors privirile de la acest necunoscut, de la acest fondator al asociaţiei de la Crêcherie, ca şi cum ar fi vrut să-l cunoască pe cât posibil mai bine, să pătrundă cu ochii lui de muribund în adâncul cel mai îndepărtat al sufletului său.

Puţin cam încurcată, Suzanne reluă:

— Bunicule, poate că nu l-ai cunoscut încă pe domnul Froment, deşi probabil că l-ai întâlnit adesea în decursul plimbărilor pe care le-ai făcut?

Bătrânul nu avu aerul că ar fi auzit cuvintele nepoatei sale şi nici de data aceasta nu-i răspunse. Abia după ce se scurse o vreme, întoarse din nou capul şi răscoli cu privire iscoditoare prin încăpere. Şi, negăsind ceea ce se pare că ar fi dorit să găsească, pronunţă în cele din urmă un singur cuvânt, un nume:

— Boisgelin…

Lucrul acesta-i prilejui Suzannei o nouă surpriză, amestecată cu un sentiment de nelinişte şi jenă.

— Îl ceri pe soţul meu, bunicule, doreşti să fie şi el aici, de faţă?

— Da, da, Boisgelin.

— Cred că nu s-a întors încă. Până să vină, ar trebui poate să-i spui domnului Froment pentru ce ai vrut să-l vezi.

— Nu, nu… Boisgelin, Boisgelin.

Era evident faptul că nu putea să vorbească ceea ce avea de spus decât de faţă cu Boisgelin. După ce îşi ceru scuze lui Luc, Suzanne părăsi în grabă camera, plecând în căutarea soţului său. Luc rămase singur faţă-n faţa cu dom’ Jérôme şi tânărul simţea aţintite mereu asupra lui privirile de o limpezime nemăsurată ale bătrânului. Atunci el însuşi se apucă să-l examineze şi-l găsi de o frumuseţe extraordinară pentru vârsta lui atât de înaintată, cu faţa albă şi trăsături regulate, cărora apropierea morţii, înnobilată fără îndoială de intenţia de a săvârşi un act măreţ, le dădea un aer de o maiestate suverană. Aşteptarea fu lungă, dar cei doi bărbaţi, ale căror priviri se scufundau una în cealaltă, nu schimbară niciun cuvânt între ei. Jur-împrejurul lor, camera, tapetată cu stofe groase şi mobilată cu piese masive, părea că doarme, sufocată

aproape de luxul ei greoi. Niciun zgomot, nicio răsuflare, nimic în afară de fiorul ce părea că se strecoară de-a lungul pereţilor, venind din pustietatea marilor saloane închise, a etajelor întregi lăsate pradă prafului. Şi nici că exista ceva mai tragic şi mai solemn ca această aşteptare.

În sfârşit, Suzanne îşi făcu apariţia din nou, aducându-l le data asta cu ea pe Boisgelin, care tocmai se întorsese de la vânătoare. Bărbatul purta încă ghetre şi era înmănuşat şi cu haina de vânătoare pe el, căci Suzanne nu-i lăsase nici măcar timpul să-şi pună o haină de casă. Şi pătrunse în camera bătrânului cu un aer năuc, necăjit pentru faptul că se lăsa târât într-o astfel de aventură. Ceea ce-i spusese în pripă cu puţin înainte soţia lui, faptul că Luc fusese chemat de dom' Jérôme, precum şi că acesta se afla în casa lui, mai precis în camera bătrânului, căruia începuse să-i revină inteligenţa şi acum îl aştepta şi pe el ca să le vorbească la toţi odată, toate aceste evenimente neprevăzute îl tulburau şi-l cufundau într-o buimăceală nemaipomenita, rara să-i dea măcar răgazul să mediteze câteva clipe în linişte.

— Ei bine, bunicule, spuse Suzanne, uite-l şi pe soţul meu. Dacă ai ceva să ne spui, poţi acum să vorbeşti. Te ascultăm.

Dar, încă o dată, bătrânul îşi roti privirea prin camera şi, negăsind ceea ce căuta, întrebă:

— Paul, unde-i Paul?

— Vrei ca şi Paul să fie aici de faţă la discuţia noastră?

— Da, da, vreau!

— Paul este probabil la fermă. O să dureze mai mult de un sfert de oră până să vină.

— Trebuie, vreau, vreau!

N-avură încotro şi trimiseră în grabă un servitor după băiat. Şi, de data aceasta, aşteptarea fu mai solemnă şi mai dureroasă decât prima oară. Luc şi cu Boisgelin se salutară doar, fără să găsească ce să-şi spună şi fără să mai adauge o vorbă în încăperea aceasta unde răsuflarea augustă a

bătrânului părea că e îndeajuns ca să o umple. Nimeni nu deschise gura, şi nu se mai auzea decât respiraţia destul de puternică a lui dom’ Jérôme. Din nou ochii lui larg deschişi, plini de lumină, se întoarseră către fereastră, privind înspre acest orizont unde se desfăşura un mare efort omenesc, unde trecutul îşi încheiase sorocul şi unde începea să se nască un viitor luminos. Şi minutele se scurgeau cu încetişorul, unul după altul, în această aşteptare tulburătoare, fiecare dintre ei simţind că trebuie să aibă loc un act de o măreţie suverană, a cărui apropiere o intuiau.

Se auzi un zgomot uşor de paşi şi Paul se ivi în încăpere, cu figura lui sănătoasă şi îmbujorată, biciuită de viaţa în aer liber pe care o ducea.

— Copilul meu, îi spuse Suzanne, bunicul ne-a chemat pe toţi cei pe care-i vezi şi nu vrea să ne vorbească decât cu tine de faţă.

Pe buzele atât de multă vreme rigide ale lui dom’ Jérôme apăru un zâmbet de o duioşie fără margini. Îl chemă pe Paul printr-un gest şi-l făcu să se aşeze cât mai aproape de el, pe marginea patului. Pentru Paul voia mai cu seamă să vorbească, pentru ultimul vlăstar al familiei Qurignon, din care neamul lor ar fi putut să înflorească din nou şi să dea roade minunate. Şi fiindcă îl văzu foarte emoţionat, cu inima frântă din pricina că trebuia să-şi ia ultimul rămas bun de la bătrân, dom’ Jérôme mai zăbovi o clipă pentru a-l potoli ni ochii lui mari şi duioşi de bunic, pentru care moartea era blândă, fiindcă ştia că va lăsa prin testament strănepotului viu moştenirea îndelungatei lui existenţe, în care timp n-a făcut decât fapte care dovedeau bunătate, spirit de dreptate şi gânduri de pace.

Apoi, în cele din urmă, bătrânul vorbi, ascultat de toţi cei din jur într-o linişte plină de cucernicie. Mai întâi, întoarse chipul către Boisgelin şi repetă singurele cuvinte pe care servitorul îl auzea bolborosindu-le, încă de mai multe zile, cu jumătate de voce, printre alte vorbe confuze.

— Trebuie să dăm înapoi totul, trebuie să dăm înapoi totul.

Şi, văzând că ceilalţi nu reuşeau să înţeleagă ceea ce voia el să spună, bunicul se întoarse din nou către Paul şi zise iarăşi, cu şi mai multă forţă:

— Trebuie să dăm înapoi totul, copilul meu, trebuie să dăm înapoi totul…

Un fior imens parcă plutea în jur, şi Suzanne, tulburată, schimbase o privire cu Luc, la fel de tulburat ca şi ea; şi-n vreme ce Boisgelin, stăpânit de teamă şi de o bruscă indispoziţie, se prefăcea că se aşteaptă la cine ştie ce alte divagaţii ale bătrânului, femeia se aplecă şi-ntrebă:

— Ce vrei să spui, bunicule, ce zici că trebuie oare să dăm înapoi?

Vocea lui dom’ Jérôme se făcu din ce în ce mai clară şi mai răspicată:

— Totul, fata mea… Acolo, jos, trebuie dat înapoi Abisul. Aici, trebuie dat înapoi domeniul Guerdache. La fermă trebuie dat înapoi pământul… Trebuie înapoiat totul, pentru că nimic nu trebuie să fie numai al nostru şi pentru că totul trebuie să fie al celor mulţi.

— Dar, bunicule, explică-ne, cui trebuie oare să dăm înapoi totul?

— Ţi-am mai spus-o, fata mea… Trebuie să dăm înapoi totul celor mulţi. Nimic nu-i al nostru din bunurile care am crezut că ne aparţin. Din moment ce aceste bunuri ne-au distrus şi ne-au otrăvit viaţa, înseamnă că nu ne aparţin şi că sunt bunurile altora… Pentru fericirea noastră şi pentru fericirea tuturora, trebuie să dăm înapoi totul, trebuie să dăm înapoi totul celor mulţi…

Şi atunci avu loc o scenă de o negrăită frumuseţe şi de o măreţie fără seamăn. Bătrânul nu găsea, totdeauna cuvintele potrivite, dar prin gesturi îşi desăvârşea gândurile. Reuşea totuşi să se facă înţeles, încetul cu încetul, în mijlocul tăcerii sfinte pe care o păstrau cei ce-l

ascultau. Văzuse totul, auzise totul şi-nţelesese totul; şi, întocmai cum presimţise Suzanne, cuprinsă de fiori de spaimă, întregul trecut era pomenit în vorbele lui, întregul adevăr al acestui trecut teribil, care se revărsa acum ca un şuvoi neîntrerupt de pe buzele acestui martor până nu de mult mut şi impasibil, sortit să zacă atâta amar de vreme în închisoarea lui din, carne. Părea că nu supravieţuise atâtor dezastre, atâtor generaţii de fericiţi, şi nenorociţi, decât pentru a extrage din exemplul lor o mare experienţă de viaţă. Şi acum, în ziua revenirii la viaţă, înainte de a muri, el dezvăluia lunga lui suferinţă de om care, după ce a crezut în destinele familiei sale, instalând-o în imperiul fondat de el, a trăit destul pentru a-i vedea pe cei dragi şi întreaga avere împrăştiindu-se ca duşi de furtuna care anunţa zorile unei lumi noi. Le spunea care sunt pricinile, judeca lucid situaţia şi încerca să îndrepte ceea ce mai era de îndreptat.

Existase, mai întâi primul dintre membrii familiei Qurignon, un simplu smulgător de creuzete, care crease cele dintâi ateliere ale uzinei Abis, împreună cu câţiva tovarăşi de ai lui, la fel de sărac poate ca şi aceştia, dar fără îndoială că mai econom şi mai îndemânatic decât dânşii. După aceea, a urmat el, cel de-al doilea membru al familiei Qurignon, dobândind averea lor, acele milioane ce se îngrămădiseră printr-o luptă îndârjită, prilej de a se arăta ca un erou plin de voinţă şi constant, care ştie să-şi dozeze inteligent efortul. Dar, dacă unul ca el realizase minuni în activitatea pe care o desfăşurase, dovedind hărnicie şi geniu creator, dacă unul ca el câştigase atâta bănet printr-o admirabilă coordonare între producţie şi desfacere, era conştient de faptul că aceasta reprezintă o simplă întâmplare şi că în el se înmagazinase de fapt experienţa unor numeroase generaţii de muncitori, care îi dăduseră forţa necesară pentru a ajunge la acest triumf. Oare de câţi ţărani care au stropit glia cu sudoarea lor şi de câţi muncitori care-şi ruinaseră sănătatea pe unelte fusese

nevoie pentru a se ajunge la aceşti primi doi membri ai familiei Qurignon, cuceritorii averii lor? În făptura acestora se înmagazinase toată cumplita nevoie de a lupta şi de a se îmbogăţi, de a urca de fiecare dată câte o treaptă şi de a se elibera încetul cu încetul din robia în care trăise veacuri de-a rândul nenorocitul curbat peste unealta la care trudea. Şi iată că, până la urmă, se ivise un membru al familiei Qurignon îndeajuns de puternic pentru a învinge şi pentru a putea scăpa din temniţă, care să dobândească averea mult râvnită şi care să fie atât de bogat, încât. să devină la rândul lui stăpân! Şi, imediat după aceea, când nici nu se perindaseră încă bine două generaţii, iată că începea declinul ce punea în primejdie urmaşii, se reîncepea lupta dureroasă, de data aceasta cu forţe slăbite din pricina desfrâului cu forţe care se devorau ele însele, aşa cum consumă flacăra unei lumânări propria sa ceară!

— Trebuie dat înapoi totul, trebuie dat înapoi totul, trebuie dat înapoi totul…

Pomeni despre fiul său, Michel, care, după ce săvârşise atâtea nebunii, îşi pusese capăt zilelor, chiar în ajunul scadenţelor. Vorbi apoi de celălalt fiu al său, Philippe, căsătorit cu o aventurieră, care, odată ruinat de ea, îşi pierduse viaţa într-un duel prostesc. Aminti şi despre Laura, care murise mai târziu în mânăstire, fără să rodească, cu mintea slăbită de tot felul de halucinaţii mistice. Mai erau şi cei doi nepoţi ai lui, André, fiul lui Philippe, rahitic şi pe jumătate nebun, care se stinsese în fundul unui balamuc, şi Gustave, fiul lui Michel, ducându-se să piară în chip tragic pe o şosea din Italia, după ce şi-a împins tatăl spre sinucidere, furându-i amanta, şi banii, chiar în ajunul termenului pentru scadenţă a poliţelor. În sfârşit, se mai afla şi Suzanne, duioasă şi înţeleaptă, nepoata lui mult prea-iubită, al cărei soţ, Boisgelin, după ce răscumpărase atelierele uzinei Abis şi proprietatea de la Guerdache, se pusese să desăvârşească opera de distrugere. Atelierele

uzinei Abis fuseseră transformate-n scrum, zidurile mai erau încă fierbinţi de incendiul ce le pustiise, parcă pentru a răzbuna prostia şi a purifica neamul de murdărie prin foc. Proprietatea de la Guerdache, unde spera să-şi vadă familia înmulţindu-se, se întindea pustie în jurul lui, cu saloanele sale goale, cu parcul său mohorât, de-a lungul căruia nu se mai plimba decât fantoma palidă a aceleia care otrăvise atmosfera în jurul ei, a Fernandei, care reprezenta într-adevăr corupătoarei ce desăvârşise ruina. Şi, în vreme ce-i văzuse pe urmaşii neamului său prăbuşindu-se la pământ în felul acesta, unii după alţii, zdruncinând şi târând după ei opera tatălui său şi a lui, băgase de seamă cum se ridică în faţa ochilor săi o operă nouă, uzina de ia Crêcherie, întreprindere rare ajunsese acum la o mare prosperitate, trăind din plin tot ceea ce trebuia să cunoască o instituţie plină de viaţă, din pricina noutăţii pe care o aducea cu sine. Şi bătrânul cunoştea toate aceste lucruri pentru că se petrecuseră în faţa ochilor lui limpezi, în decursul neîncetatelor sale plimbări, a lungilor ore de contemplare mută, când se afla din nou pe dinaintea porţii atelierelor Abis în momentul ieşirii muncitorilor din schimb sau în faţa zidurilor uzinei de la Crêcherie, ai căror lucrători mai în vârstă, care părăsiseră fosta lui întreprindere, îl mai salutau încă. Dar, mai cu seamă, înţelesese aceste lucruri în dimineaţa când nu mai văzuse rămânând din atelierele lui mult iubite decât nişte ruine fumegânde.

— Trebuie dat înapoi totul, trebuie dat înapoi totul, trebuie dat înapoi totul…

Acest strigăt pe care-l arunca fără încetare, în mijlocul valului lent de vorbe, şi pe care-l sublinia de fiecare dată cu şi mai multă energie, izbucnea ca o consecinţă firească a înseşi împrejurărilor dezastruoase din pricina cărora suferise atâta. Dacă toate se prăbuşiseră atât de repede în jurul lui, nu însemna oare aceasta că averea dobândită prin munca altora era otrăvită şi otrăvitoare? Desfrâul pe care îl

generase este unul dintre cei mai siguri fermenţi ai distrugerii, el alterează neamul, dezorganizează familia şi provoacă drame oribile. Nu era acela care, în mai puţin de o jumătate de secol, măcinase puterea, inteligenţa şi geniul pe care le acumulase vreme de veacuri de-a rândul familia Qurignon, printr-o muncă aspră şi tenace. Greşeala lor, a acestor lucrători robuşti, fusese aceea că au crezut că trebuie, pentru fericirea lor personală, să se transforme-n stăpâni şi să profite numai ei singuri de bogăţia pe care o creau cu braţele lor toţi ceilalţi tovarăşi de muncă. Şi tocmai această avere pe care o visaseră, tocmai această avere pe care o realizaseră fusese pedeapsa. Nimic nu este mai dăunător din punct de vedere moral decât exemplul îmburghezitului, al celui care se trezeşte peste noapte patron, stăpân absolut peste miile de oameni curbaţi deasupra lucrului, transformând picăturile de transpiraţie în monezile ce servesc la triumful noului îmbogăţit. Când se spune: „Prin inteligenţă şi disciplină, după cum vedeţi, un simplu fierar poate ajunge departe, se face pur şi simplu un act de nedreptate, care agravează dezechilibrul social. Fericirea celui ales, în acest caz, nu se bazează decât pe nenorocirea altora, şi prin aceasta se reduce de fapt şi se ură chiar propria fericire a acestora din urmă. Un om care parvine pe aceste căi barează drumul a mii şi mii de alţi oameni, huzureşte de acum înainte din mizeria şi suferinţele lor. Şi adesea acest norocos este pedepsit tocmai de către averea în sine pe care a realizat-o, e lovit de către succesul prea timpuriu şi disproporţionat faţă de nevoile lui, şi prin aceasta devenit criminal pentru el. În această situaţie, unica soluţie salvatoare era aceea de a reveni la munca adevărată, la munca pe care trebuie să o îndeplinească toţi oamenii ce-şi câştiga în mod cinstit viaţa, nedatorându-şi fericirea decât inteligenţei şi braţelor lor.

— Trebuie dat înapoi totul, trebuie dat înapoi totul, trebuie dat înapoi totul…

Trebuie dat înapoi totul, pentru că din bunul furat altuia se ajunge la pieire. Trebuie dat înapoi totul, pentru că unicul mijloc de vindecare, unica certitudine şi unica bucurie în asta constă. Trebuie dat înapoi totul, din spirit de dreptate şi, mai mult încă, din interes personal, pentru că fericirea fiecăruia nu se poate realiza decât prin fericirea tuturor. Trebuie dat înapoi totul, pentru a duce un trai mai sănătos, o viaţă mai armonioasă în mijlocul păcii universale. Trebuie dat înapoi totul, pentru că, dacă toţi cuceritorii nedrepţi şi abuzivi, dacă toţi deţinătorii plini de egoism ai averilor publice ar fi înapoiat încă din prima clipă imensele bogăţii pe care le irosesc pentru propriile lor plăceri, imensele latifundii, marile exploatări miniere, uzinele, drumurile şi clădirile, s-ar întrona pretutindeni pacea, ar înflori din nou dragostea printre oameni şi s-ar produce o atât de mare abundenţă e bunuri, încât nu ar mai exista nici un singur nenorocit pe lume. Trebuie înapoiat totul, trebuie dat un exemplu, dacă vrem ca şi alţi oameni bogaţi să înţeleagă şi să simtă de unde vin relele din pricina cărora îi ameninţă pieirea, să-i facem să dorească regenerarea neamului lor printr-o viaţa activă, printr-o muncă zilnică, fiindcă niciodată pâinea nu-i mai gustoasă şi mai hrănitoare ca atunci când ai câştigat-o cu braţele tale şi cu proprii ta minte. Trebuie dat înapoi totul, cât mai este încă timp, cât mai există o oarecare măreţie în gestul de a te întoarce la tovarăşii tăi de muncă, arătându-le că te-ai înşelat, şi să-ţi reiei locul în efortul general, stăpânit de speranţa că se apropie momentul dreptăţii şi al păcii între oameni. Trebuie dat înapoi totul, pentru a putea muri’ în felul acesta cu cugetul şi conştiinţa curate şi cu sufletul împăcat că ţi-ai îndeplinit datoria pe pământ, lăsând astfel un exemplu înălţător, o lecţie de viaţă care să îndrepte şi să elibereze pe ultimul reprezentant al neamului tău, pentru ca el, la rândul lui, să se ridice, să evite să mai comită aceeaşi greşeală şi să-şi continue existenţa plin de

încredere în forţele lui şi plin de bucurie pentru frumuseţea traiului său.

Văzând înflăcărarea de care era cuprins fiul ei, Paul, la auzul vorbelor bunicului, în ochii Suzannei apăruseră lacrimi, în vreme ce Boisgelin îşi manifesta nervozitatea prin gesturi pline de nerăbdare.

— Dar, bunicule, întrebă ea, cui vrei să dăm. Înapoi totul şi cum?

Bătrânul îşi întoarse ochii luminoşi către Luc.

— Dacă v-am cerut ca cel care a înfiinţat asociaţia de la Crêcherie să fie de faţă, am făcut-o tocmai pentru ca dânsul să mă audă şi pentru ca de acum înainte să vă ajute, copiii mei… Are încă de pe acum mult de lucrat la acţiunea de reparare şi el e singurul om în stare să mijlocească şi să dea înapoi ceea ce a mai rămas din averea noastră celor ce ar trebui să le aparţină de fapt, adică tovarăşilor de lucru de altădată, fiilor şi nepoţilor acestora.

Luc, pe care emoţia îl făcuse la rândul lui să simtă un nod în gât în faţa acestui spectacol de o extraordinară noblеţe, avu totuşi un moment de ezitare, simţind cât de ostil era Boisgelin.

— Nu pot să fac decât un singur lucru, spuse ei. Ar fi simplu, dacă proprietarii atelierelor Abis ar dori-o într-adevăr, să-i primim în asociaţia noastră de la Crêcherie. Cum şi alte întreprinderi au venit de multă vreme cu noi, tot aşa şi atelierele Abis vor lărgi familia noastră de muncitori şi vor dubla dintr-odată importanţa oraşului nostru care se naşte. Şi, dacă doriţi să daţi înţelegerii noastre o întorsătura de act de dreptate şi să îndrumaţi ceea ce faceţi pe făgaşul justiţiei, pot să vă ajut şi consimt din toată inima.

— Ştiu, răspunse încetişor dom’ Jérôme, nu cer nimic altceva decât asta.

Dar Boisgelin, neputând să se mai abţină multă vreme, protestă:

— Ah, nici poveste! Nu sunt de acord cu aşa ceva. Sunt gata să cedez atelierele Abis uzinei de la Crêcherie, în pofida marii păreri de rău care mi-o pricinuieşte treaba asta. Dar asupra preţului vânzării, mai rămâne de discutat, şi am de gând să cer, în afara sumei fixate, să-mi menţin un beneficiu asupra firmei, a cărui cifră rămâne de asemenea să fie discutată... Vreau să vând, am nevoie de bani.

Acesta era de fapt planul pe care-l frământa pe toate feţele de câteva zile, cu gândul că Luc a pus într-adevăr ochii pe terenurile unde fuseseră cândva atelierele Abis. Spera că va scoate de la el o sumă considerabilă pe loc, rezervându-şi în plus şi posibilitatea unor viitoare rente. Dar tot acest plan căzu baltă, când Luc declară cu o voce limpede, în care se simţea o voinţă de neclintit:

— Ne e imposibil să cumpărăm. Lucrul acesta ar contraveni principiilor după care ne conducem. Nu suntem decât o asociaţie, o familie deschisă tuturor fraţilor doritori să ni se alăture.

Dom' Jérôme, ai cărui ochi strălucitori se fixaseră asupra lui Boisgelin, reluă fără pic de mânie în glas, dar cu liniştea lui suverană:

— Eu sunt acela care doresc şi ordon. Nepoata mea, Suzanne, aici prezentă şi coproprietară a atelierelor Abis, va refuza într-un mod categoric oricare altă combinaţie care nu ar respecta voinţa mea. Şi sunt sigur că, întocmai ca şi mine, n-o să încerce decât un singur regret, acela că nu poate să înapoieze într-adevăr totul şi că îşi mai încasează încă dobânzile propriului său capital, de care dispune după cum va crede de cuviinţă.

Şi, fiindcă Boisgelin tăcea mai departe, supunându-se loviturilor sorţii, atât de puternic îl zdruncinase ruina spre care se îndrepta, bătrânul continuă:

— Asta nu-i totul, a mai rămas proprietatea de la Guerdache şi ferma. Trebuie dat înapoi totul, trebuie dat înapoi totul!

Atunci, epuizat de atâta vorbă şi de faptul că rostirea îi devenea din ce în ce mai dificilă, încheie de expus dorinţele. Din moment ce atelierele Abis se vor contopi cu uzina de la Crêcherie, voia ca şi ferma să intre în viitorul apropiat în asociaţia de la Combettes. Domeniul va lărgi într-un mod considerabil întinsele terenuri puse laolaltă prin mijlocirea eforturilor lui Lenfant, Yvonnot şi celorlalţi ţărani, care, de când îşi cunoşteau mai bine interesele, trăiau ca fraţii. Nu ar mai exista decât o singură glie, o mamă unică, iubită de toţi, cultivată de toţi şi care-i va hrăni pe toţi. Întreaga câmpie Roumagne va ajunge până la urmă să fie una şi aceeaşi holdă întinsă, grânarul plin de belşug al Beauclairului renăscut. Şi în ceea ce priveşte proprietatea de la Guerdache, pentru că aparţinea în întregime Suzannei, o desemnă pe aceasta să o înapoieze nenorociţilor şi suferinzilor, în aşa fel încât să nu mai păstreze nimic din bunurile pângărite, de pe urma cărora familia Qurignon era ameninţată cu pieirea. Apoi, întorcându-se către Paul, care continua să stea cuminte pe marginea patului, şi apucându-i mâinile într-ale sale, privindu-l cu nişte ochi care începeau să se stingă, spuse din nou, din ce în ce mai slab:

— Trebuie dat înapoi totul, trebuie dat înapoi totul… N-ai să păstrezi nimic, vei dărui acest parc vechilor tovarăşi de muncă, pentru ca să petreacă aici zilele lor de sărbătoare şi pentru ca femeile şi copiii lor să se plimbe pe aleile lui, să guste momente de veselie şi să-şi refacă forţele pe sub arborii aceştia frumoşi. Ai să dai înapoi, o să donezi de asemenea şi casa, această locuinţă imensă pe care noi nu am ştiut să o umplem, în pofida banilor noştri, şi vreau ca ea să aparţină de acum încolo familiilor de muncitori săraci cu copii numeroşi. Vor fi primiţi să locuiască aici; vor fi

îngrijiţi aici, când se va întâmpla să fie bolnavi sau numai pur şi simplu obosiţi… Nu păstra nimic, dă înapoi totul, dă înapoi totul, dacă vrei să scapi de pieire. Şi munceşte, nu te baza în viaţă decât pe munca ta, caută să faci cunoştinţă cu fata vreunui vechi tovarăş care şi ea să fie harnică, ia-o în căsătorie, să ai cu ea copii care vor munci şi vor fi nişte adevăraţi cetăţeni drepţi şi fericiţi şi, la rândul lor, vor avea alţi copii frumoşi, pentru perpetuarea muncii de mâine… Nu păstra nimic, copilul meu, da înapoi totul, este unica soluţie pentru a dobândi pacea, bucuria şi izbăvirea.

Toţi plângeau, şi poate că niciodată o scenă mai frumoasă, mai înălţătoare şi mai eroică nu încălzise astfel nişte suflete omeneşti. Încăperea, şi aşa imensă, căpătase dintr-odată ceva august din pricina aceasta. Şi ochii bătrânului, care se umpluseră de luminozitate, începeau acum să se stingă puţin câte puţin, în vreme ce vocea, la rândul său, se făcea tot mai nedesluşită şi se cufunda din nou în muţenia ei dintotdeauna. Îşi îndeplinise menirea sublimă de împărtăşire a adevărului şi dreptăţii, ajutând la instaurarea fericirii care este dreptul primordial al tuturor oamenilor. Şi, spre seară, bătrânul muri.

Însă când Suzanne îl întovărăşi pe Luc, la ieşirea din încăperea unde se afla dom’ Jérôme, se pomeniră dintr-odată singuri pentru câtva timp, în salonul mic.

— Bizuie-te pe mine, îi spuse el, îţi promit că voi veghea ca să se împlinească dorinţele de pe urmă ale bunicului, al cărui executor testamentar eşti. Am să mă ocup chiar eu personal de treaba asta, de acum înainte.

Suzanne îi cuprinsese amândouă mâinile într-ale sale.

— Oh, dragul meu prieten, am toată încrederea în tine… Ştiu câte miracole de bunătate ai realizat până acum şi nu mă îndoiesc de minunea pe care o vei desăvârşi în continuare, împăcându-ne pe toţi… în viaţă, numai prin dragoste învingi. Ah, dacă aş fi fost şi eu iubită, aşa cum iubeam pe alţii…

Luc o vedea tremurând şi dezvăluindu-şi secretul, pe care multă vreme nici ea însăşi nu-l cunoscuse şi care acum, în aceste momente solemne, îi scăpa de pe buze.

— Dragul meu prieten, dragul meu prieten! Câtă forţă aş fi avut pentru a face bine semenilor mei, de cât ajutor m-aş fi simţit capabilă dacă m-aş fi aflat la braţul unui om drept, mânat de gânduri generoase, din care aş fi făcut zeul la care să mă închin! Dar, din moment ce pentru aşa ceva este, fără niciun fel de îndoială, mult prea târziu, mă vrei totuşi ca pe o prietenă, ca pe o soră, care o să-ţi fie poate de un oarecare ajutor?

Şi Luc înţelese că era vorba despre o poveste la fel de duioasă şi de tristă ca şi a Sœurettei, care începea din nou să se depene. Suzanne îl iubise şi ea, fără să i-o spună, fără să şi-o mărturisească măcar sie însăşi, ca o femeie cinstită, dornică de tandreţe, care îşi făcuse din el un vis de dragoste fericită şi o consolare pentru cruzimile întâlnite în propria sa căsnicie. Dar oare nu o iubise chiar el însuşi, în zilele de demult, când se întâlneau la începutul prieteniei lor în casele oamenilor săraci, unde se şi cunoscuseră? Dragostea aceasta era un simţământ foarte plăcut şi discret, o iubire de vis, pe care nu i-ar fi dezvăluit-o nici în ruptul capului, de teamă să n-o jignească, şi care îi lăsase în suflet parfumul suav al florilor pe care le uiţi între paginile unei cărţi şi le regăseşti apoi după un timp. Dar acum, din moment de Josine fusese cea aleasă şi din moment ce din toate aceste lucruri nu mai rămăsese decât amintirea, fără nicio posibilitate de a le reînvia, Suzanne i se oferea, întocmai ca şi Sœurette, să-i ţină tovărăşie în tot ceea ce întreprindea, ca o soră şi ca. o prietenă devotată, doritoare să fie alături de el în îndeplinirea misiunii lui, în realizarea operei la care muncea.

— Dacă te vreau!? strigă el mişcat până la lacrimi. Ah, dar niciodată nu-i de ajuns afecţiunea unui singur om, niciodată nu-i prea mult când e vorba să acţionăm spre

binele semenilor şi să le aducem o mângâiere în suferinţele lor! Există atâtea lucruri de făcut în această direcţie, încât vei putea să-ţi dăruieşti întotdeauna sufletul cu generozitate... Vino alături de mine, prietena mea dragă, şi nu mă mai părăsi niciodată, şi ai să reprezinţi o parte din gândurile şi dragostea mea pentru oameni.

Suzanne fu atât de încântată de răspunsul lui Luc, încât se aruncă în braţe şi rămaseră în felul acesta vreme îndelungată. Între ei doi se înnodase o legătură de nedesfăcut, înlănţuind până ia moarte nişte simţăminte de o puritate extraordinară, în care nu se mai afla nimic altceva decât interesul amândurora pentru cei săraci şi suferinzi, nimic altceva decât dorinţa fierbinte de a elimina din lume mizeria. Luc avea o soţie adorată şi plină de sănătate, care-i dădea copii, mlădiţe din trupul lui, şi, în plus, mai avea şi două adevărate prietene, două vajnice tovarăşe cu mâini delicate de femeie, care îl vor ajuta de acum înainte să împlinească năzuinţele sufletului său generos.

Luni de zile se scurseră şi până se lichidară afacerile încâlcite ale atelierelor Abis trebui să se depună o activitate foarte laborioasă. Mai întâi exista datoria aceea de şase sute de mii de franci de care era nevoie să se debaraseze înainte de toate. Reuşiră să ajungă la anumite înţelegeri, creditorii acceptară să fie plătiţi prin anuităţi, alcătuite din beneficiile pe care le-ar realiza atelierele Abis de pe urma activităţii lor, în momentul în care ar fi intrat în asociaţia de la Crêcherie. Se evaluaseră de asemenea sumele care reprezentau materialele şi utilajul salvate din incendiu. Acestea, împreună cu terenurile extrem de mari, care se întindeau de-a lungul râului Mionne, constituiau aportul familiei Boisgelin la asociaţie; şi pentru aceasta le era asigurată o rentă modestă, pe care o ridicau din beneficii, mai înainte ca restul să fie împărţit între creditori. Astfel, dorinţele bătrânului Qurignon nu erau îndeplinite decât pe

jumătate, în această perioadă de tranziţie, când capitalul era privit încă prin aceeaşi optică prin care era privită activitatea lucrătorilor şi inteligenţa specialiştilor, în aşteptarea momentului când el urma să dispară în faţa victoriei muncii unice şi suverane. Dar cel puţin proprietatea de la Guerdache şi ferma putură să se reîntoarcă în întregime comunităţii, fiind înapoiate muncitorilor, adevăraţii moştenitori, care le plătiseră cândva cu sudoarea frunţii lor; căci de îndată ce greutăţile fură înlăturate şi ferma intrată în asociaţia de la Combettes, realizând în felul acesta ideea ascunsă pe care o cocea de multă vreme Feuillat, terenurile începură să prospere, devenind o sursă de câştiguri considerabile, şi toţi aceşti bani fură întrebuinţaţi ca să se amenajeze la Guerdache un sanatoriu unde să se întremeze copiii debili şi o maternitate pentru convalescenţa mamelor lehuze. Se adăugau mereu şi mereu noi paturi, se acordau pensiuni gratuite, şi parcul veşnic înflorit aparţinea de acum înainte lumii acesteia în miniatură, cu micuţi ce zburdau în voie, iar grădina imensă se transformase într-un paradis de basme, uncie se jucau copiii, unde mamele îşi refăceau sănătatea şi unde tot poporul venea să se recreeze ca într-un adevărat palat al naturii, care era acum palatul tuturor.

Trecură ani după ani. Luc cedase familiei Boisgelin una dintre căsuţele de la Crêcherie, construită la o oarecare distanţă de pavilionul pe care-l ocupa el însuţi de când venise acolo. Şi primele zile ale acestei existenţe modeste fură foarte greu de suportat pentru Boisgelin, care nu se resemnase şi izbucnea adesea în revoltă, făcând scene pline de violenţă. O vreme chiar se gândise să plece la Paris şi să trăiască acolo după cum l-o tăia capul, la voia întâmplării. Dar trândăveala lui înnăscută, imposibilitatea de a-şi câştiga existenţa, care-i erau trăsături caracteristice, îl făceau să fie neputincios ca un copil şi-l dădeau pe mâinile cui voia să-l întreţină. De când cu

dezastrul, Suzanne, care era atât de înţeleaptă şi atât de blajină, dar în acelaşi timp şi atât de fermă, exercita asupra lui o autoritate absolută; şi bărbatul ajunse în cele din urmă să facă ceea ce-i dicta ea, ca o sărmană epavă părăsită, dusă după voia valurilor vieţii. În curând, în mijlocul acestei lumi atât de active, cu oameni harnici, lenea îl apăsa într-atâta, încât ajunse să dorească o ocupaţie. Era obosit să se târască ziua întreagă de colo până colo fără niciun rost şi suferea din pricina unui sentiment de ruşine şi dintr-o nevoie de a face ceva, nemaiavând pe cap grijile inutile ale unei mari averi ce trebuia administrată şi, mai cu seamă, tocată. Iarna, cel puţin, îi mai rămânea vânătoarea; dar în celelalte zile frumoase ale anului, în afara câtorva plimbări călare, îl copleşea o plictiseală plină de tristeţe. Aşa se făcu că, atunci când Suzanne îl convinse pe Luc să-i încredinţeze un rol de inspector, un fel de controlor al magazinelor universale, lucru care-i ocupa trei ore din timpul său liber, acceptă imediat. Sănătatea lui, care avusese de suferit de pe urma trândăviei de până atunci, începu să se mai restabilească puţin câte puţin, fără însă ca el să îi încetat să se arate la fel de neliniştit ca şi până atunci, cu aerul rătăcit şi plin de durere al unui om căzut în mijlocul celorlalţi dintr-o altă planetă.

Şi iar trecură ani după ani. Suzanne devenise prietena, sora chiar a Josinei şi Sœurettei, ajutându-le şi împărţind cu ele muncile. Toate trei îl înconjurau pe Luc, îl susţineau şi-l completau, reprezentau bunătatea lui, dragostea lui şi blândeţea lui, care lucrau în numele său. El le numea râzând cele trei virtuţi ale sale şi le spunea că fiecare dintre ele constituie, în diferite direcţii, prelungiri ale dragostei lui, mesagerele a tot ceea ce ar fi dorit să întroneze drept fericire şi tandreţe în lume. Ele se ocupau de creşe, şcoli, infirmerii, casele de naşteri şi sanatoriile pentru copiii debili, mergeau peste tot unde exista un neputincios de protejat, o durere de uşurat, o bucurie de făcut. Sœurette şi

Suzanne mai cu seamă se ambiţionau să îndeplinească cele mai ingrate munci, acelea care pretindeau spirit de abnegaţie din partea lor şi renunţare deplină; în vreme ce Josine, ocupata fii copiii săi, cu căminul său care se mărea fără încetare, se dăruia, aşa cum era şi firesc, mai puţin altora. Josine reprezenta de altminteri pentru Luc iubita, floarea frumuseţii şi întruchiparea dorinţelor lui, în vreme ce Sœurette şi Suzanne nu constituiau decât prietenele, consolatoarele şi sfătuitoarele sale. Luc continuă să aibă din când în când mari amărăciuni, dar existau aceste două prietene ale căror îndemnuri le asculta şi care se însărcinau să-i panseze rănile sufletului, fericite să se dăruiască în felul acesta operei comune de izbăvire. Se părea că oraşul nou trebuie să fie întemeiat prin femeie şi pentru femeie.

Se scurseră opt ani de la aceste evenimente, până în ziua în care Paul Boisgelin, împlinind vârsta de douăzeci şi şapte de ani, o luă în căsătorie pe fiica cea mai mare a muncitorului Bonnaire, pe atunci în vârstă de douăzeci şi patru de ani. Băiatul se ocupase cu pasiune de agricultură, împreuna cu bătrânul fermier Feuillat, încă de la intrarea terenurilor de la Guerdache în asociaţia întemeiată la Combettes, nu numai din pricina câştigurilor mari pe care puteau să le aducă aceste pământuri, ci şi pentru interesul pe care i-l stârnea fertilizarea din ce în ce mai mare a solului de pe câmp urile vaste, care începeau să se extindă tot mai mult. Se făcuse cultivator şi conducea una dintre secţiile în care era împărţit domeniul lor comun, care din pricina imensităţii întinderii, trebuise să fie divizat în diverse sectoare, ce aparţineau toate aceleiaşi familii unde domneau relaţii frăţeşti. Şi locuia la mama lui, în căsuţa de la Crêcherie, unde se întorcea în fiecare seară să se culce, când o cunoscuse pe Antoinette, care stătea împreună cu părinţii ei în casa vecină. O adevărată prietenie se legase între aceasta familie de simpli muncitori şi fosta

moştenitoare a averilor neamului Qurignon, care ducea acum un mod de viaţă foarte modest, dar era de o mare blândeţe şi foarte primitoare; şi cu toate că doamna Bonnaire, teribila La Toupe, continua să rămână foarte puţin sociabilă, fusese totuşi de ajuns nobleţea simplă a lui Bonnaire, a acestui erou al muncii, unul dintre întemeietorii oraşului cel nou, pentru a se stabili o legătură dintre cele mai intime. De asemenea, fu o adevărată încântare, atât pentru Suzanne, cât şi pentru Bonnaire, să-i vadă pe copii iubindu-se şi înnodând în felul acesta legăturile care se statorniciseră între cele două categorii sociale aflate altădată în luptă. Antoinette, plămădită după chipul şi asemănarea tatălui său, voinică şi oacheşă, frumoasă, posedând multă graţie, trecuse prin şcoala Sœurettei şi o ajuta acum pe profesoara ei, lucrând în marea lăptărie care era instalată la capătul parcului, la poalele munţilor Bleuses. După cum spunea chiar ea adeseori în glumă, nu era decât o lăptăreasă, specialistă în produse lactate, în unt şi brânzeturi. Şi când avu loc căsătoria dintre fiul acesta al unor burghezi, care se întorsese la muncile câmpului, şi fata aceasta din popor, care muncea cu propriile ei mâini, se aşternu o mare petrecere, toată lumea dorind să sărbătorească într-un mod plin de fast această nuntă simbolică, pe care toţi o numeau împăcarea, unirea tuturor oamenilor, indiferent de categoria căreia îi aparţineau.

Şi în anul următor, într-o zi călduţă de iunie, după prima sarcină a Antoinettei, cei doi tineri însurăţei se aflau împreună cu Luc şi cu soţii Boisgelin în parcul de la Guerdache. Trecuseră aproape zece ani de când dom' Jérôme era mort şi de când, potrivit voinţei lui, domeniul acesta reintrase în mâinile poporului. Antoinette, care avusese o naştere cam anevoioasă, se afla, de două luni de zile, internată în casa de naşteri ce fusese instalată în castelul unde domnise cândva familia Qurignon. În acea zi, Antoinette se simţi în puteri să facă o plimbare pe sub

copacii umbroşi ai parcului, la braţul soţului său; în vreme ce Suzanne, ca o bunică bună, ducea în braţe pe noul născut. În spate, la câţiva paşi în urmă, mergeau Luc şi cu Boisgelin tatăl. Şi câte amintiri nu se mai trezeau în ei când înălţau privirile înspre această reşedinţă princiară, transformată în felul acesta într-o reşedinţă a înţelegerii frăţeşti, şi câte gânduri de mult adormite nu veneau dinspre copacii aceştia seculari, dinspre aceste peluze cu flori şi iarbă şi dinspre aceste alei, unde nu mai răsuna zgomotul petrecerilor costisitoare, galopul cailor sau chelălăitul haitelor de câini de vânătoare, ci râsetele zglobii ale lumii micuţilor aceştia, care profitau, în sfârşit, de aerul proaspăt, dătător de sănătate, şi de umbra odihnitoare a uriaşilor arbori. Tot luxul magnificului domeniu le aparţinea numai lor, casa de odihnă le deschidea larg uşile camerelor ei luminoase, saloanele elegante şi bucătăriile în care domnea abundenţa, izvoarele cristaline ale parcului, peluzele cu iarbă, unde grădinari plantau şi îngrijeau pentru desfătarea ochilor micuţilor tot felul de flori plăcut mirositoare, în ronduri de diferite dimensiuni, toate erau de acum înainte numai şi numai pentru ei. Şi copiii aveau posibilitatea să descopere aici tot ceea ce-i frumos şi graţios în lume, tot ceea ce le fusese refuzat până deunăzi părinţilor lor. Şi partea cea mai bună a lucrurilor era că tocmai aceste fiinţe aflate la vârsta copilăriei şi a tinereţii, ca şi cele ce se aflau pe punctul de a deveni mame şi care suferiseră vreme de secole, închise în cocioabe lipsite de soare, săvârşindu-se din viaţă într-o mizerie şi o josnicie de nedescris, fuseseră acum chemate pe neaşteptate să se bucure de viaţă, să guste din partea de fericire la care are dreptul oricare fiinţă umană, permiţându-li-se să se bucure de toate cele de trebuinţă pentru un trai îmbelşugat, la care nenumărate generaţii de nenorociţi priviseră până acum de departe, fără să se poată atinge de ei.

Apoi, în clipa în care cuplul de tineri căsătoriţi, urmat de părinţi, ajungea la marginea lacului aflat la capătul unui pâlc de sălcii, a cărui apă avea o limpezime de cristal sub cerul albastru-senin, Luc începu să râdă încetişor.

— Ah, prieteni, dacă aţi şti ce amintire plăcută şi amuzantă îmi stârneşte locul acesta! Nu mă credeţi? Pe malul acestei ape atât de liniştite s-au cunoscut, în urmă cu douăzeci de ani, Paul şi Antoinette.

Şi le povesti delicioasa scenă care se petrecuse în copilăria lor, şi pe care o văzuse cândva, cu prilejul primei lui vizite la conacul de la Guerdache; le vorbi despre năvala pe care o daseră cei trei ştrengari, despre Nanet care târa după el pe micuţii lui prieteni, Lucien şi Antoinette Bonnaire, de-a lungul gardului ce împrejmuia proprietatea familiei Boisgelin, pentru a veni să se joace aici, lângă lac; le descrise apoi invenţia ingenioasă a lui Lucien, vaporul acela care mergea singur pe apă; şi sosirea celor trei copilaşi de familii înstărite, Paul Boisgelin, Nise Delaveau şi Louise Mazelle, care, încântaţi de vapor, legaseră imediat prietenie; şi perechile care se formaseră de îndată, într-un mod firesc, cuplurile Paul şi Antoinette, Nanet şi Nise, Lucien şi Louise, având drept complice natura cea bună şi zâmbitoare, mama dintotdeauna a celor ce se iubesc.

— Nu vă mai aduceţi aminte? îi întrebă Luc râzând.

Tânăra femeie, care râdea cu hohote împreună cu soţul ei de cele povestite, mărturisi că scena era mult prea îndepărtată ca să-şi mai poată aminti de ea.

— Dacă aveam pe atunci patru ani, spuse Antoinette cu gura până la urechi, înseamnă că nu aveam o memorie prea dezvoltată.

Dar Paul se străduia să scormonească cu gândul în trecut.

— Eu aveam şapte... Ia stai puţin, totuşi, mi se pare că revăd ceva ca prin ceaţă: vaporaşul pe care îl aduceam înapoi cu un băţ lung, când roţile se opreau din învârtit; şi

apoi una dintre fetiţe care fusese cât pe-aci să cadă în lac; şi apoi ştrengarii aceia mici care au luat-o la sănătoasa, în momentul în care au văzut lumea venind înspre noi.

— Chiar aşa s-au petrecut lucrurile! Chiar aşa s-au petrecut lucrurile! exclamă Luc. Ah, îţi aminteşti?!... Şi eu îmi amintesc de faptul ca am încercat în ziua aceea, pentru prima oară, fiorul speranţei într-un viitor mai fericit, fiindcă scena reprezenta într-adevăr un mic început din împăcarea ce nu mi se părea că o să întârzie prea mult. Copilăria cea minunată era factorul care dăduse naştere la acele relaţii, prin naivitatea ei, şi care vă înfrăţise, determinându-vă să faceţi un nou pas înspre dreptate şi bună înţelegere... Şi uite ce aţi ajuns să realizaţi acum din fericirea voastră nouă, pe care domnul acesta mic are sarcina să o ducă mai departe.

Şi, printr-un gest larg, îl indică pe micul Ludovic, noul născut, ce dormea în braţele Suzannei, aflată în al nouălea cer pentru faptul că era bunică. Şi Suzanne spuse la rândul ei, pe un ton de glumă:

— Pentru moment este cuminte fiindcă doarme... Mai târziu, dragul meu Luc, îl vom căsători poate cu una dintre nepoatele tale, şi în felul acesta vom realiza o împăcare totală, toţi luptătorii de ieri fiind în felul acesta uniţi şi potoliţi datorită urmaşilor lor... Eşti de acord? începând de astăzi, îi considerăm ca şi logodiţi.

— Bineînţeles că vreau! Nepoţii noştri vor desăvârşi, mână în mână, opera pe care noi am început-o cândva.

Paul şi Antoinette se îmbrăţişară, emoţionaţi, în vreme ce Boisgelin, care nu lua aminte la asemenea vorbe, privea acest parc din fostul lui domeniu cu un chip mohorât pe care nu mai citeai nici măcar amărăciune, până într-atât îl tulbura şi îl zăpăcea lumea nouă ce-o vedea că se-nalţă în jurul lui. Şi plimbarea continuă în tăcere de-a lungul aleilor umbrite de arbori, Luc şi Suzanne nemaischimbând nicio vorbă, ci doar zâmbete pline de bucurie şi fericire.

Dar, pe zi ce trecea, viitorul începea să prindă din ce în ce mai mult contur. Şi, întorcându-se către conacul de la Guerdache, se opriră cu toţii pentru o clipă dinaintea faţadei clădirii, în stânga peronului, chiar sub ferestrele camerei unde murise dom' Jérôme. De acolo se zăreau în depărtare, printre coroanele arborilor uriaşi, acoperişurile Beauclairului, apoi cele ale Crêcheriei şi ale atelierelor Abis. Contemplară în linişte acest vast orizont. Se distingeau în mod limpede atelierele Abis, reconstruite după modelul uzinei de la Crêcherie, nemaiformând împreună cu ea decât unul şi acelaşi mare oraş al muncii organizate pe baze noi, înnobilată şi devenită pricină de mândrie, de sănătate şi de veselie. În fiecare dimineaţă izvora acolo, dintre zidurile curate, mai multă dreptate şi dragoste pentru om. Şi valul acestor căsuţe zâmbitoare, strălucind în mijlocul verdeţei, valul acela pe care îl văzuse plin de spaimă Delaveau înaintând mereu, ajunsese acum să invadeze terenurile odinioară întunecate şi părăginite, lărgind fără-ncetare orizontul oraşului viitor. Acum ocupau întreaga porţiune imensă de la poalele munţilor Bleuses până la râul Mionne şi în curând aveau să treacă dincolo de torentul îngust, pentru a mătura vechiul Beauclair, grămada murdară a cocioabelor de robi, care agonizau printre zidurile coşcovite. Şi căsuţele luminoase vor mai înainta încă mereu, înălţându-se cărămidă cu cărămidă, sub soarele blând şi fratern, până hăt, departe, în buza câmpiei fertile a Roumagnei, oraşul liber, în sfârşit, în care să domnească dreptatea şi fericirea.

II

Şi-n vreme ce transformările care aveau loc dădeau Beauclairului cale liberă spre un nou destin, în vreme ce noul oraş se înălţa, împins din spate de forţe ale progresului, şi creştea fără. odihnă, într-un ritm din ce în ce mai impetuos, dragostea rodea pretutindeni, cu un elan tineresc şi irezistibil, veselă şi victorioasă. Pretutindeni, prin toate familiile, se încheiau noi căsătorii, una după alta, apropiind pe oameni şi grăbind întronarea armoniei şi a bunei înţelegeri ce avea să domnească de acum înainte. Dragostea victorioasă înlătura obstacolele, înfrângea cele mai îndârjite rezistenţe, şi asta dintr-o mare dorinţă de viaţă, dintr-o revărsare de voioşie care reflecta bucuria de a trăi, de a iubi. de a da viaţă, mereu şi mereu.

Luc şi Josine dăduseră exemplul. În ultimii şase ani, familia lor crescuse şi acum aveau trei băieţi şi două fete. Cei mai mare, Hilaire, născut înainte de prăbuşirea atelierelor Abis, împlinise deja unsprezece ani. Apoi urmaseră, din doi în doi ani, toţi ceilalţi. Charles, în vârstă acum de nouă ani, Thérèse de şapte, Pauline de cinci şi Jules de trei. Şi-n vechiul pavilion, care fusese mărit printr-un întreg corp de clădire, toată această puştime se zbenguia în voie şi dădea drumul cascadelor de râs şi de optimism, în aşteptarea momentului când, ajunşi la maturitate, vor forma ei înşişi, fiecare, familiile lor. După cum obişnuia să-i spună Luc, fericit, Josinei, care zâmbea când îl auzea vorbind în felul acesta, dragostea lor statornică era alcătuită tocmai din această rodnicie a

pântecului ei, pentru că devenea şi mai a lui cu fiecare nou copil pe care îl aducea pe lume. Iubita, a cărei suferinţă îl hotărâse odinioară să se arunce în luptă şi care îl transformase în erou triumfător, făcea ioc astăzi mamei, înconjurată de micuţii ei puişori, de acest cămin în adevăratul sens al cuvântului, pentru care Luc se zbătea acum din răsputeri, ca şi cum ar fi devenit dintr-odată un pacificator al pământurilor cucerite. Şi cu toate ca trecuse atâta vreme, cei doi continuau să se iubească mai departe ca nişte tineri îndrăgostiţi, demonstrând că adevăratele sentimente nu îmbătrânesc niciodată, rămânând să ardă veşnic în sufletele lor, ca nişte focuri nemuritoare din care se alimentează însăşi viaţa pe pământ. Niciodată casa nu răsunase de o veselie mai mare ca acum, când era plină de copii şi de flori. Luc şi Josine se iubeau între ei atât de mult şi simţeau o bucurie atât de mare când erau împreună, încât nicio nenorocire nu mai avea curajul să le calce pragul. Şi când Josinei îi revenea în faţa ochilor vreo scenă din trecutul ei dureros sau când se gândea la suferinţele pe care le-ar mai fi îndurat încă şi la decăderea în care ar fi ajuns până în cele din urmă, dacă n-ar fi fost mâna salvatoare a lui Luc s-o scape de la pieire, femeia se arunca de gâtul lui, cu un avânt şi mai mare şi o recunoştinţă nemărginită, în vreme ce el, emoţionat, simţea cum devine şi mai dragă, având în minte toată acea nedreptate şi mârşăvie din care o scăpase..

— Ah, ce mult te iubesc, dragul meu Luc! Şi voi fi oare vreodată în stare să-ţi mulţumesc îndeajuns pentru că m-ai făcut să trăiesc într-un mod demn şi să fiu atât de fericită?

— Draga mea, draga mea Josine! Eu sunt acela care e normal să-ţi port dragoste şi recunoştinţă; căci fără tine n-aş fi fost în stare să realizez nimic din ceea ce am realizat.

Şi atât unul, cât şi celălalt se simţeau ca şi purificaţi prin ceea ce făceau, prin munca pe care o depuseseră pentru a

instaura un spirit de dreptate şi de bună înţelegere în jurul lor; şi mai spuneau de asemenea:

— Trebuie să-i iubim pe ceilalţi oameni la fel cum ne iubim pe noi înşine; dragostea este flacăra care apropie toate fiinţele; fericirea noastră ca soţi şi chiar ca amanţi nu ar fi fost posibil să dureze, fără să fi existat o fericire generală în jurul nostru. Ce minunată eşti tu, dragoste, pentru că nimic nu poate să trăiască decât prin tine; ajută-ne, aşadar, să ne desăvârşim opera pe care am început-o, îmbărbătează inimile oamenilor, fă ca în toate familiile oraşului nostru să domnească iubirea şi să zămislească într-o adevărată armonie universală, care trebuie să ne unească pe toţi.

Aceasta era ceea ce numeau ei, în glumă, rugăciunea noii credinţe a omenirii. Şi la ei în casă, în acest cămin unde plutea o atmosferă plină de dragoste, floarea iubirii înflorise încă din primii ani care au urmat după incendiul de la atelierele Abis. Nanet, micul Nanet, care devenise între timp un adevărat bărbat, locuia la Luc, alături de nana lui dragă, cum continua el s-o numească pe Josine. De o inteligenţă vie, cu o fire curajoasă şi întreprinzătoare, veşnic treaza şi receptivă la tot ceea ce era nou în jurul sau, ajunsese până la urma să-l cucerească pe Luc într-o asemenea măsură, încât devenise elevul lui cel mai drag, un discipol încă foarte tânăr, dar pătruns cu totul ele lecţiile profesorului. Şi Nise, micuţa Nise, era crescută în această vreme la cei doi fraţi Jordan, a căror casă se învecina cu a lor şi unde fetiţa se bucura ele toată dragostea şi grija Sœurettei, care o luase la dânsa a doua zi după ce se petrecuse catastrofa, fericită să aibă acest copil adoptiv şi găsind în ea o adevărată prietenă şi un ajutor de un farmec nemărginit. În felul acesta, cei doi tineri, continuând să se vadă în fiecare zi, ajunseseră până la urmă să nu mai trăiască decât unul pentru celălalt. Oare nu dura logodna lor încă din copilărie, din zilele acelea de demult, când

dragostea lor naivă şi minunată îi făcea să prindă aripi şi să zboare unul către celălalt, stăpâniţi de dorinţa de a se vedea şi de a se juca împreună, ceea ce-i făcea să desfidă pedepsele şi să sară peste ziduri pentru a se întâlni unul cu altul? Erau pe vremea aceea cu părul blond şi cârlionţat ca nişte mieluşei şi râdeau cu aceleaşi hohote argintii, aruncându-se unul în braţele celuilalt la fiecare întâlnire, fără să ştie că-i despărţeau diferenţieri sociale, ea provenind dintr-o familie de burghezi, fiind fiica patronului, iar el ştrengarul străzilor, copil sărac lipit pământului, cum erau toţi cei ce se îndeletniceau cu munca fizica. Apoi izbucnise furtuna aceea înspăimântătoare de flăcări, incendiul, care parcă îi topise într-o singură fiinţă, reînnodându-le prietenia, şi Nise fusese salvată ieşind din flăcări în braţele lui Nanet, amândoi acoperiţi de arsuri, fiind amândoi, pentru o clipă, în pericol de moarte. Şi rămăseseră, până astăzi încă, cu părul la fel de blond şi cârlionţat, râzând întruna cu hohote cristaline, semănând unul cu altul ca două picături de apă. Numai că ea devenise o fată voinică şi el un tânăr şi mai voinic, şi amândoi se adorau.

Idila lor se prelungi aproape şapte ani, timp în care Luc se îngrijise să facă din Nanet un bărbat vrednic, iar Sœurette o ajuta pe Nise să se dezvolte armonios, sădindu-i totodată în suflet bunătatea. Fetiţa era la vârsta de treisprezece ani când avusese loc groaznicul sfârşit al tatălui şi al mamei sale, ale căror corpuri, transformate în cenuşă, nici măcar nu mai fuseseră găsite sub ruine. Multă vreme de atunci mai păstră încă în sufletul său spaima, şi nimeni nu încerca să exercite asupra ei vreo presiune, toţi fură de acord să mai aştepte cu hotărârea de căsătorie până când fata va împlini douăzeci de ani şi alegerea va fi făcută de ea însăşi, cu judecată matură şi proprie voinţă. De altminteri, şi Nanet era foarte tânăr, nu avea decât cu trei ani mai mult decât ea; îşi făcea încă ucenicia, sub

îndrumarea plină de afecţiune a profesorului. Şi apoi erau atât de veseli, se zbenguiau toată ziua, încât niciunul, nici celălalt nu manifestau nicio grabă, încântaţi doar să se distreze împreună şi să-şi petreacă zilele râzând unul la altul. Se regăseau în fiecare seară şi se amuzau nebuneşte povestindu-şi întâmplările din timpul zilei, nişte lucruri în fond foarte obişnuite, fel de fel de fleacuri, mereu aceleaşi. Se prindeau de mâini şi îşi păstrau palmele aşa împreunate vreme de ore în şir, ceea ce constituia murea lor fericire, după care nu mai exista decât un sărut îndelung, pe care-l schimbau la despărţire. În restul timpului, această armonie atât de puternica, această bună înţelegere plină de tandreţe nu se desfăşura fără mici certuri de îndrăgostiţi. Nanet o găsea uneori pe Nise prea orgolioasă şi prea autoritară, făcând pe prinţesa, după cum spunea el. Era de asemenea cam prea cochetă, plăcându-i rochiile frumoase şi petrecerile unde avea ocazia să şi le poarte. Dar bineînţeles că nu este un lucru interzis să doreşti să fii frumos; dimpotrivă, trebuie să cauţi întotdeauna să arăţi cât mai bine. Ceea ce nu-i bine însă este să te răsfeţi şi să-ţi dai aere, să fii îngâmfat şi fudul, grozăvindu-te cu frumuseţea şi manifestând dispreţ pentru lumea săracă. Nise, care moştenise câte ceva din caracterul acaparator al mamei şi din cel despotic al tatălui, se supărase la început, fiindcă se părea normal să arate celor din jur că e întruchiparea însăşi a perfecţiunii. Apoi, din pricină că îl adora pe Nanet şi avea multă încredere în el, îl ascultă, dorind să-i facă plăcere, devenind pe cât posibil cea mai modestă, mai simplă şi mai bună dintre femeiuşti. Şi, când nu ajungea să realizeze acest lucru, obişnuia să spună în glumă că viitoarea ei fiică, dacă o să aibă vreuna, o să reuşească să facă fără îndoială o treabă mult mai bună în privinţa aceasta, pentru că trebuie să laşi timp sângelui albastru al prinţilor din lumea lor să dobândească idei

democratice prin urmaşii care se purtau din ce în ce mai omeneşte.

În sfârşit, când Nise împlini douăzeci de ani şi Nanet douăzeci şi trei, avu loc nunta. Era un eveniment dorit, despre care ştia toată lumea şi-l aştepta cu nerăbdare. De şapte ani, nu trecuse nicio zi măcar fără să se fi înaintat pas cu pas în direcţia acestui deznodământ fericit al îndelungatei şi minunatei idile. Şi, fiindcă prin această căsătorie se stingeau toate duşmăniile şi se săvârşea un adevărat pact ~de alianţă, fiica celor doi Delaveau măritându-se cu fratele Josinei, devenită soţia lui Luc, toată lumea dori să cinstească aşa cum se cuvine evenimentul şi să facă din el o adevărată sărbătoare, cu care ocazie să se uite trecutul şi să se păşească cu dreptul în viitor. Şi se luă hotărârea ca petrecerea, cântecele şi dansurile să aibă loc chiar în incinta unde se aflaseră odinioară vechile ateliere ale Abisului, într-una dintre halele noii uzine de curând construită în prelungirea celei de la Crêcherie, care formau împreună acum un adevărat oraş industrial, ocupând hectare după hectare şi sporind fără încetare.

Plini de fericire, Luc şi Sœurette fură cei care organizară totul şi puseră la punct ceremonialul nunţii, în calitatea lor de martori, el al lui Nanet şi ea a Nişei. voiau ca aceasta petrecere să constituie o adevărată explozie de triumf şi de bucurie pentru speranţa împlinită în cele din urmă, care reprezenta însăşi victoria oraşului muncii şi armoniei, pe deplin întemeiat şi plin de prosperitate de acum înainte. Este un lucru foarte plăcut să vezi mulţimea de oameni bucurându-se în momentele festive de mare amploare, pentru că populaţia are nevoie de cât mai multe zile în care tot ceea ce e frumos, vesel şi înălţător să se manifeste din plin. Luc şi Sœurette aleseră prin urmare hala turnătoriei principale, o hală imensă, cu ciocanele ei monstruoase, cu poduri rulante gigantice şi macarale mobile de o putere extraordinară. Noile construcţii ale uzinei, graţioase, toate

numai din cărămizi şi oţel, erau de o curăţenie dătătoare de sănătate şi de o luminozitate care-ţi umplea inima de veselie, cu ferestre mari, care permiteau să se reverse în valuri aerul proaspăt şi razele de soare. De asemenea, lăsară pe locurile lor toate maşinile, căci nici că s-ar fi putut imagina pentru această sărbătorire a muncii triumfătoare un decor mai minunat decât aceste unelte uriaşe care-şi conturau profilurile cu linii puternice, de o frumuseţe suverană, izvorâtă din înţelepciunea omului, din forţa şi cutezanţa lui, îndreptate spre un scop precis, Numai că le împodobiră cu salbe de verdeaţă şi le încoronară cu tot felul de cununi din flori, ca un omagiu, întocmai cum se proceda în trecut cu străvechile altare. Pereţii din cărămidă fură decoraţi cu ghirlande de flori şi presărări, peste dalele din piatră, cu care era acoperit solul, petale doi trandafiri şi flori de drobiţă. Părea într-adevăr o revărsare; de parfum şi culori venită să răsplătească efortul oamenilor, întreaga lor trudă de secole şi secole, îndreptată spre dobândirea unei fericiri care acum înmugurea acolo şi care mângâia cu balsamul ei munca tuturor lucrătorilor, altădată dură şi fără să dea nicio satisfacţie, acum însa liberă, atrăgătoare şi răsplătindu-i cu tot felul de bucurii pe cei ce o îndeplineau…

Cele două cortegii plecară, unul de la casa logodnicului şi celalalt de la casa logodnicei. Pe de o parte se afla Luc, care-l ducea de braţ pe eroul zilei, Nanet, urmaţi de Josine şi de ceata copiilor. Pe de altă parte se afla şi Sœurette, care, la rândul ei, o aducea de braţ pe eroina zilei Nise, devenită un fel de fiică adoptivă a ei şi a fratelui său Jordan. În ziua aceea Jordan îşi părăsise laboratorul în care ani i se scurgeau ca nişte clipe, preocupat tot timpul de cercetările lui. Întreaga populaţie a oraşului, unde toată activitatea fusese întreruptă în semn de bucurie şi sărbătoare, aştepta înşirată de-a lungul drumului, pentru a aclama noua pereche. Soarele strălucea luminos, cosele zâmbitoare erau împodobite în culori vii şi totul era plin de verdeaţa şi flori,

printre care ciripeau felurite păsări. Înapoia celor două colegii se înşiruia mulţimea de muncitori, şi era o imensă afluenţă de lume fericită, al cărui talaz invada puţin câte puţin vastele hale ale uzinei, spaţioase şi înalte ca nişte naose de catedrală străveche. Dar în momentul în care logodnicii pătrunseră în hala turnătoriei principale, dintr-odată sala deveni neîncăpătoare, în pofida imensităţii ei. În afara lui Luc, a familiei sale şi a celor doi fraţi Jordan, se mai afla acolo familia Boisgelin, cu Paul în frunte, vărul miresei, care nu se căsătorise încă cu Antoinette, unirea lor urmând să aibă loc mult mai târziu, abia peste patru ani. Apoi, se mai aflau acolo adunate familiile Bourron, Fauchard şi toţi lucrătorii ale căror braţe ajutaseră la această victorie a muncii. Numărul lor sporise fără încetare, fiindcă, la urma urmei, aceşti oameni plini de bunăvoinţă şi stăpâniţi de bunăcredinţă, aceşti muncitori din primele rânduri, ca şi întreagă aceasta mulţime de camarazi aflată de faţă, nu alcătuiau ei oare o mare familie ce crescuse fără încetare, nu erau ei nişte adevăraţi fraţi ce se înmulţeau pe zi ce trecea? Şi ceremonialul căsătoriei fu de o simplitate plină de măreţie şi emoţionantă, în mijlocul maşinilor puternice, împodobite cu ghirlande de verdeaţă şi flori.

Cu feţe luminate de bucurie, Luc şi Suzanne puseră mâinile lui Nanet şi ale Nişei una într-alta.

— Iubiţi-vă din tot sufletul, din toată fiinţa voastră, şi căutaţi să aveţi copii frumoşi, care să se iubească aşa cum s-au iubit şi părinţii lor.

Mulţimea aclamă, pe buzele tuturor era cuvântul dragoste, dragostea aceea care numai ea singură putea fi în stare să facă să rodească munca, înmulţind seminţiile din ce în ce mai numeroase, înflăcărându-le şi deşteptându-le dorinţa de a trăi, întocmai ca un focar nestins al vieţii.

Dar solemnitatea dura mult prea mult încă de pe acum pentru Nanet şi Nise, care se iubiseră în joacă începând încă din copilărie. Degeaba crescuseră mari cele două oiţe

creţe, fiindcă ele continuau să rămână ca nişte păpuşici în hainele lor de sărbătoare, amândoi îmbrăcaţi în alb, tandri şi drăgălaşi. Şi bineînţeles că nu se mulţumiră cu această simplă strângere de mână, la care se reducea ceremonia cununiei lor. Se aruncară unul în braţele celuilalt.

— Ah, micuţa mea Nise, cât sunt de fericit că ai să fi veşnic lângă mine, eu, care te aştept de atâţia ani de zile!

— Ah, micuţul meu Nanet, ce fericită sunt şi eu că am să fiu în sfârşit a ta, fiindcă adevărul adevărat este că-mi stăpâneşti întreaga fiinţă.

— Şi-ţi aminteşti, micuţă Nise, îţi aminteşti când te ridicam în braţe ca să-ţi dau ajutor să sari zidurile sau când te luam în cârcă, făcând pe calul nărăvaş?

— Şi-ţi aminteşti, micuţule Nanet, îţi aminteşti când ne jucam de-a v-aţi ascunselea şi deşi eram foarte bine ascunsă, mă găseai printre tufele de trandafiri şi ne prăpădeam de râs amândoi?

— Micuţă Nise, micuţa Nise, ne vom iubi tot aşa cum ne-am şi jucat când eram mici, din toată inima, din tot sufletul, cu toată puterea pe care ne-o dă sănătatea şi voia noastră bună.

— Micuţule Nanet, micuţule Nanet, ne-am jucat aşa de frumos când eram mici, o să ne iubim la fel de frumos acum i ne vom iubi şi mai departe când vom fi înconjuraţi de copii, şi ne vom juca împreună cu ei şi cu copiii copiilor noştri!

Şi se sărutau, râdeau şi dansau, în culmea fericirii. Entuziasmată de acest spectacol, animată de un freamăt de veselie zgomotoasă, mulţimea bătea din palme şi le ura din toată inima dragoste, dragoste atotputernică, în stare să izvodească fără răgaz tot mai multă viaţă şi bucurie. Dragostea fusese aceea care fondase oraşul şi tot dragostea sădea acum în inimile unui număr din ce în ce mai mare de oameni bunătatea din care vor rodi în viitor spiritul de dreptate şi pacea. Şi îndată corurile începură să

cânte tot felul de cântece, unde vocile vibrau la unison şi unde bătrânii îşi cântau fericirea de a se bucura de odihna bine meritată, bărbaţii în putere vorbeau despre efortul încununat cu succese al muncii lor, femeile pomeneau despre tandreţea şi blândeţea lor menite să mângâie frunţile asudate, iar copiii se-nveseleau, încrezători în viitorul lor fericit. Apoi, se încinseră tot felul de dansuri şi în cele din urmă mulţimea întreagă, cuprinsă de bucurie, îşi dădu mâna şi se prinse într-o uriaşă horă, care se prelungi la nesfârşit, învârtindu-se vreme de ore întregi prin halele imense ale uzinei, în sunetul muzicii limpezi a mai multor orchestre, legând laolaltă acest popor de oameni înfrăţiţi. Hora se pornise din hala cuptoarelor pentru pudlaj şi a laminoarelor, trecu în hala cuptoarelor cu creuzete, străbătu hala turnurilor de răcire şi reveni în hala mulajelor de oţel, umplând cu veselia ritmului ei săltat şi cu bucuria chiotelor ce le iscau înaltele naose unde nu răsunase până acum decât suflul eroic al muncii. Odinioară, în temniţa întunecată, murdară şi insalubră care se înălţa pe aceste locuri şi pe care flăcările o duseseră cu sine, se trudise din greu şi se suferise şi mai din greu! Acum soarele şi aerul proaspăt, dătător de viaţă, pătrundeau nestânjenite. Şi hora nuntaşilor se învârtea roată fără pic de răgaz în jurul uriaşelor maşini şi unelte, în jurul preselor gigantice, al formidabilelor ciocane pneumatice, al rabotezelor colosale, toate parând că zâmbesc sub veşmintele de verdeaţă şi flori în care erau îmbrăcate, în vreme ce, în mijlocul lor, cei doi copii a căror căsătorie o sărbătoreau păreau că sunt cei ce puneau toată această lume în mişcare, fiindcă, de fapt, ei erau sufletul schimbărilor petrecute, ei reprezentau ziua de mâine, cea mai dreaptă şi cea mai fericită zi, ce şi-o câştigaseră datorită victoriei îndelungatei lor iubiri.

Dorind să-l sărbătorească în egală măsură şi pe Jordan, a cărui muncă de savant reprezenta pentru fericirea oraşului mai mult decât o sută de ani de activitate politică, Luc îi

rezervă o surpriză. Când se întunecă de-a binelea afară, uzina fu cuprinsă parcă dintr-odată de un incendiu viu din pricina miilor de becuri a căror strălucire o inundară cu o lumină veselă, ca ziua-n amiaza mare. Cercetările lui Jordan ajunseseră în sfârşit la un rezultat bun şi după multe înfrângeri, găsise de curând mijlocul de a transporta energia electrică fără niciun fel de pierdere, mulţumită unor aparate noi şi unor ingenioase mijloace de transmisie. De acum înainte nu mai era nevoie să se care cărbunele la distanţe mari, îl ardeau încă de cum ieşea din puţurile de mină şi construiseră nişte instalaţii care transformau energia calorică în energie electrică şi după aceea o transportau către uzina de la Crêcherie prin intermediul unor cabluri speciale, datorită cărora pierderea era egală cu zero, ceea ce scădea dintr-o clară la jumătate preţul ei de cost. Astfel că ceea ce aveau acum sub ochi, faptul că uzina de la Crêcherie era luminată din belşug şi ca energia electrică era distribuită în cantitate îndestulătoare marilor şi micilor maşini şi unelte, reprezenta o primă şi mare victorie, fiindcă aducea după sine o uşurare a eforturilor muncitorilor, nişte venituri mult mai mari întreprinderii şi un plus de bunăstare tuturor. Şi ceasta constituia în ultimă instanţă un nou pas către fericire.

Când Jordan avu în faţa ochilor această iluminaţie ca de sărbătoare, înţelese intenţia frumoasă şi gestul plin de gingăşie al lui Luc şi începu să râdă ca un copil.

— Ah, dragul meu prieten, după cum văd, îmi oferi şi mie un cadou, şi e foarte adevărat că l-am meritat oarecum, pentru că, probabil că-ţi aminteşti, sunt mai mult de zece ani de când mă încăpăţânez să găsesc metoda care să soluţioneze problema. Şi de câte obstacole nu m-am mai lovit, şi de câte ori n-a trebuit s-o iau de la capăt tocmai în momentul în care credeam că succesul e mai mult decât sigur! Dar n-avea nicio importanţă, a doua zi mă întorceam la lucru şi-ncepeam să construiesc din nou pe ruinele

experienţelor mele neizbutite. Când te pui pe muncă, e imposibil să nu reuşeşti până la urmă.

Luc râdea împreună cu el, molipsit de curajul şi încrederea lui Jordan.

— Ştiu foarte bine că ăsta-i adevărul adevărat, doar am în faţa ochilor o pildă vie în dumneata. Nu cunosc alt exemplu mai edificator, nu cred să existe un om mai stăpân pe energia lui şi, într-o oarecare măsură, am căutat întotdeauna să mă formez după modelul dumitale... După cum se vede, întunericul a fost înfrânt, ai pus pe fugă negurile nopţii şi vom putea de acum înainte, cu acest şuvoi de electricitate care ne costă atât de puţin, să aprindem deasupra Crêcheriei, de îndată ce se lasă întunericul, un adevărat astru, în stare să înlocuiască soarele care asfinţeşte. Şi-n egală măsură ai reuşit şi să economiseşti efortul uman, astfel încât în ziua de astăzi, mulţumită acestei surse noi de forţă, care puţin câte puţin va înlătura truda muncitorului, este de ajuns un singur om, acolo unde odinioară era nevoie de doi... O să te sărbătorim, de acum încolo, ca pe unul care ne-a dăruit lumină, căldură şi putere.

Jordan, pe care Sœurette avusese grijă să-l înfofolească într-o pătură, de teamă să nu-l vatăme răcoarea serii, privea mereu înspre uzina gigantică, ce sclipea ca un palat din basme. Mic şi plăpând, având tenul mereu gălbejit şi aerul că-i pe punctul să-şi dea sufletul de la un moment la altul, se plimba prin toate halele splendide şi scânteind de lumină, devenite parcă un sălaş al zeilor. Şi, fiindcă de zece ani abia dacă mai ieşise o dată sau de două ori din laborator, unde trăia absorbit cu totul de munca lui, ignorând aproape orice eveniment ce se petrecea în afara celor patru pereţi ai acestuia şi încrezându-se pe deplin în sora şi prietenul său Luc, cărora le încredinţase conducerea imensului domeniu ce creştea fără încetare, picase acum acolo într-o oarecare măsură ca un om poposit dintr-o altă

planetă şi se entuziasma din toată inima de rezultatele obţinute şi de succesul acestei opere al cărei autor, poate cel mai activ, dar în acelaşi timp anonim, era el însuşi.

— Da, da, murmură el, încă de pe acum se vede că facem treabă bună, uite ce teren am câştigat, şi nu-i rău deloc, înaintăm mereu şi viitorul mult visat se apropie cu paşi repezi... Şi-ţi datorez scuze, dragul meu Luc, căci nu ţi-am ascuns niciodată faptul că, la început, nu credeam câtuşi de puţin în misiunea dumitale. Este bizar cum încercăm o oarecare suferinţă când suntem siliţi să recunoaştem că cineva, cu convingeri potrivnice celor pe care le avem noi, are totuşi dreptatea de partea lui până la urmă!... În sfârşit, află că m-ai convins pe deplin că ai dreptate, vei aduce fără îndoială fericirea oamenilor prin metoda dumitale, pentru că, după cum văd, în fiecare zi creşte mai mult solidaritatea şi simţul lor de echitate, datorită realizărilor pe care le obţii. Dar mai ai încă multe de făcut, şi nici eu însumi, din păcate, nu am făcut încă mai nimic, faţă de ceea ce aş fi dorit să realizez până acum.

Devenise dintr-odată grav, apoi reluă cu un aer îngândurat:

— Preţul de cost, pe care l-am redus la aproximativ jumătate, continuă totuşi să rămână destul de ridicat. Şi apoi, toate aceste instalaţii complicate şi costisitoare din preajma gurii puţurilor, maşinile cu abur, imensele cazane pentru producerea aburului, fără să mai punem la socoteală kilometrii de cabluri de care e nevoie şi care necesită o întreţinere destul de grea, toate acestea reprezintă un stadiu destul de înapoiat şi rudimentar, toate acestea mănâncă timp şi bani... Poate că ar trebui altceva, un alt fel de instalaţii, mai simple, mai practice şi care să transmită mai direct energia. Ah! ştiu foarte bine în ce direcţie trebuie să-mi îndrept cercetările, dar o astfel de întreprindere mi se pare o nebunie şi nu îndrăznesc să dezvălui nimănui secretul pe care l-am descoperit, fiindcă la ora actuală nu

pot nici chiar eu însumi să-l formulez cu limpezimea care ar fi de dorit... Da, da, ar trebui să fie suprimate maşina cu abur, ca şi imensele cazane pentru producerea aburului, care sunt nişte intermediari incomozi între huila extrasă şi electricitatea produsă. Într-un cuvânt, ar trebui să se transforme în mod direct energia calorică pe care o conţine cărbunele în energie electrică, şi asta fără să se mai treacă prin energia mecanică... Cum? Nu ştiu încă. Dacă aş fi ştiut-o, problema ar fi fost rezolvată de mult. Dar m-am apucat de treabă şi sper că o voi descoperi fără doar şi poate. Şi veţi vedea, veţi vedea atunci că energia electrică nu va mai costa aproape nimic şi că vom putea s-o dăruim tuturor, în o răspândim pretutindeni, făcând din ea unul dintre factorii principali ai bunăstării oamenilor.

De entuziasm, părea că se înalţă pe picioarele lui mici, însoţindu-şi cuvintele de gesturi înflăcărate, el, care de obicei era atât de tăcut şi de cumpătat la vorbă.

— Trebuie să vină odată ziua când energia electrică va fi a tuturora, ca apa fluviilor şi ca vântul din văzduh. Vei putea să nu o mai drămuieşti cu zgârcenie, ci, dimpotrivă, să o dăruieşti din belşug şi să-i laşi pe oameni să dispună de ea după cum le va fi voia, la fel ca şi cu aerul pe care-l respiră. Va circula prin oraşe întocmai ca un adevărat sânge. Îi vieţii sociale. În fiecare casă vor exista nişte simple butoane şi va fi suficient să le răsuceşti, pentru ca între cei patru pereţi ai încăperilor să pătrundă din belşug puterea, căldura şi lumina, la fel de uşor şi de comod cum ai astăzi apa de izvor. Şi în nopţile cu cer întunecat se va aprinde un alt soare, care va face să pălească lumina stelelor. Şi va înlătură asprimile iernii, va face să se ivească o vară veşnică, reîncălzind bătrâna noastră planetă, urcându-se până la nori ca să topească zăpada... Pentru aceste pricini nu sunt complet mulţumit de ceea ce am făcut până acum, reprezentând un rezultat minor faţă de cele câte mai rămân de cucerit.

Şi conchise uşor dispreţuitor:

— Nu pot încă nici să experimentez practic cuptoarele mele electrice, destinate obţinerii fontei din fier. Ele continuă să fie nişte simple cuptoare de laborator, cuptoare pentru experienţe în mic. Electricitatea rămâne încă mult prea scumpă şi trebuie să mai aşteptăm până când întrebuinţarea ei va fi o treabă rentabilă, şi pentru aceasta, îţi repet, ea trebuie să nu coste cu nimic mai mult decât apa fluviilor şi aerul din văzduh... Când o voi putea dărui în valuri, fără să o mai drămuiesc cu zgârcenie, cuptoarele mele vor revoluţiona metalurgia. Şi ştiu foarte bine încotro s-o apuc atunci când o să mă înapoiez la lucrul meu.

Petrecerea care dură toată noaptea fu minunată. Dansurile şi cântecele se succedau unul după altul, în halele scânteind de lumini, unde întreaga lume sărbătorea nunta celor doi tineri. În bucuria tuturor oamenilor izbucnea de fapt bucuria pentru munca eliberată de exploatare, devenită o problemă de onoare, un prilej de veselie şi un izvor de sănătate; mizeria era înlăturată, iar averea poporului înapoiată puţin câte puţin comunităţii, în numele dreptului sacru pe care îl are fiecare om de a trăi liber şi de a fi fericit; pretutindeni izbucnea de asemenea şi speranţa într-un viitor de pace şi dreptate de un nivel superior, cu ajutorul cărora s-ar realiza visul tuturor de a se lauri o societate liberă şi unitară. Singura în stare să îndeplinească acest miracol era dragostea, şi când nuntaşii îi conduseră pe Nanet şi Nise la casa nupţială, aclamară din nou dragostea care-i unise pe cei doi tineri, dragostea care va face să purceadă din ei alte iubiri, la nesfârşit.

În acelaşi timp, dragostea producea schimbări la fel de mari şi-n burghezia din Beauclair, şi furtuna cea mai puternică se stârni în familia liniştiţilor rentieri şi trândavilor cumsecade care erau soţii Mazelle. Îi surprinsese întotdeauna şi chiar îi şi neliniştise fiica lor, Louise, în aşa măsură se deosebea de ei prin firea sa foarte activă şi

foarte întreprinzătoare, preocupându-se de tot felul de treburi ale casei şi declarând că lenea ar ucide-o. Cei doi soţi, care îşi găsiseră suprema fericire în faptul de a nu face nimic, oameni foarte cumsecade de altminteri, mulţumiţi că-şi dobândiseră cu ani în urmă dreptul la o viaţa extrem de comodă, având suficientă înţelepciune să profite de ceea ce câştigaseră până atunci, fără să se mai expună la niciun fel de riscuri pe care ţi le oferă ambiţiile nemăsurate, nu reuşeau să înţeleagă cum putea Louise să-şi irosească zilele printr-o agitaţie ce li se părea cu totul inutilă. Nu era ea oare singură la părinţi şi nu se va bucura oare de o foarte frumoasă avere, plasată în rente solide la stat? Atunci de ce nu era rezonabilă, stând liniştită într-un colţ tihnit, la adăpost de toate grijile existenţei? Soţii Mazelle se mulţumeau foarte bine numai cu fericirea lor, egoistă, fără să se gândească nicio clipă la nenorocirea altora, şi considerau purtarea aceasta foarte onesta, fiind foarte drăgăstoşi unul cu altul, foarte miloşi unul cu altul, adorându-se, răsfăţându-se şi purtându-se grijuliu cu ei înşişi, ca nişte soţi tandri şi fideli, chiar dacă pe alţii îi ignorau cu totul! Pentru ce, atunci, fetiţa lor să se lase impresionata de cerşetorul care trecea pe drum, de ideile care încercau să transforme lumea ori de evenimentele care tulburau Strada? Louise fremăta fără încetare, era veşnic agitata, totul o pasiona şi îşi dăruia o parte din existenţa ei oamenilor. Dar, mai cu seamă, adoraţia profundă pe care o aveau soţii Mazelle pentru ea se împletea acum cu o mare uluire pentru făptui ca făcuseră o fată a care nu găseau nimic din ei înşişi. Şi ajunsese până la urmă să-i necăjească de-a binelea din pricina faptului că lata se îndrăgostise; la început, ridicaseră din umeri, socotind că-i vorba de o dragoste trecătoare, dar, cu timpul, se convinseseră că-i vorba despre o adevărată pasiune care atinsese un asemenea grad, încât îi făcuse pe părinţi să creadă că sfârşitul lumii se apropia cu paşi repezi!

Louise Mazelle, care rămăsese prietena credincioasă a Nisei Delaveau, continua să o viziteze cu regularitate la familia Boisgelin, chiar şi când aceştia se mutaseră în noua lor locuinţa de la Crêcherie. Şi acolo îl întâlnise din nou pe Lucien Bonnaire, prietenul ei de odinioară, de pe vremea când o ştergea cu atâta grabă ca să se joace cu ştrengarii care mişunau pe stradă. Bineînţeles că şi ei doi făcuseră parte, din grupul de năzdrăvani, din ziua aceea faimoasă când vaporaşul lui Lucien se plimbase fără ajutor pe apa lacului; şi bineînţeles că şi ei continuaseră să se întâlnească pe furiş ca şi ceilalţi, încălecând pe deasupra zidurilor. Dar, între timp, Lucien crescuse şi era acum un băiat de două zeci şi trei de ani, voinic şi chipeş, în vreme ce Louise, la rândul ei, avea douăzeci. Şi chiar dacă nu mai meşterea vaporaşe care să se plimbe singure pe apă, devenise în schimb, sub îndrumarea lui Luc, un constructor mecanic foarte inteligent şi foarte inventiv, capabil să aducă mari servicii uzinei de la Crêcherie, unde se ocupa încă de pe acum cu montajul maşinilor. Cu toate acestea nu ţinea câtuşi de puţin nasul pe sus şi manifesta un fel de curaj şi mândrie din faptul că rămânea un simplu muncitor, întocmai ca şi tatăl său, pe care-l venera. Şi nu mai încape nicio îndoială că în dragostea pe care Louise începuse s-o poarte acestui tânăr intra şi un grăunte din revolta firească ce o îndemna să lovească în prejudecăţile burgheze şi să nu se comporte după canoanele societăţii din care făcea parte. Vechea lor prietenie se transformase repede, în ceea ce o privea, într-o iubire pătimaşă, şi fata se enerva pentru orice fel de obstacole i-ar fi stat în cale. La rândul său, Lucien, profund impresionat de dragostea plina de clan a acestei fete drăguţe, atât de sprintene şi atât de surâzătoare, ajunsese în cele din urma să se lase angrenat de propriile sale simţăminte, iubind-o la fel, din toată inima. Dar, dintre cei doi tineri, Lucien era cu siguranţă cel mai înţelept şi, nedorind să lovească în nimeni, suferind la ideea că fata

era mult prea fină şi mult prea bogată pentru el, îşi spunea în gând că nu se va mai căsători niciodată dacă se va întâmpla cumva s-o piardă; în vreme ce Louise, numai la gândul că cineva s-ar fi putut opune căsătoriei lor, intra într-o panică nebună şi era ferm hotărâtă să părăsească totul, şi poziţie, şi avere, şi să meargă să trăiască alături de el.

Lupta aceasta dură vreme de aproape şase luni. În ceea ce-i priveşte pe părinţii lui Lucien, pe care o asemenea căsătorie ar fi trebuit să-i măgulească, lucrul acesta nu le stârnea decât o surdă neîncredere. Lui Bonnaire, mai cu seamă, în profunda lui înţelepciune, i-ar fi plăcut mai mult ca Lucien să fi luat în căsătorie pe fiica vreunui tovarăş de muncă. Timpurile se schimbaseră, concepţiile oamenilor progresaseră şi nu te mai fuduleai în ziua de azi pentru faptul că-ţi vedeai pe una dintre progenituri urcând o treaptă socială la braţul unei fete provenită din burghezia îmbogăţită peste noapte. Nu după mult timp, mai câştigaţi ar fi reprezentanţii burgheziei în momentul în care şi-ar împrospăta sângele lor vlăguit cu cel roşu, viguros şi puternic al poporului, căsătorindu-se cu fiii celor ce muncesc. Din această pricină, în familia lui Bonnaire izbucneau tot felul de certuri, căci nevasta lui, apriga La Toupe, ar fi fost fără îndoială de acord cu căsătoria fiului său, ca orice fiinţă orgolioasă, doar-doar să ajungă prin aceasta şi ea o doamnă, cu rochii frumoase şi bijuterii. Niciuna dintre marile transformări care avuseseră loc în jurul ei nu putuseră s-o atingă, să-i schimbe cu ceva dorinţa de a domina şi de a parveni, şi îşi păstrase caracterul imposibil, în pofida faptului că avea acum un trai îmbelşugat şi o viaţă comodă, reproşându-i bărbatului că nu făcuse încă avere, ca de pildă domnul Mazelle, un şmecher care nu mai lucra de mult timp. Ar fi purtat pălării elegante, s-ar fi lăfăit în lux şi s-ar fi desfătat făcând plimbări pretutindeni, profitând cât mai bine de avere şi

ducând o viaţa de trândăvie, ca o adevărată rentieră. Dar, când îl auzi pe Lucien declarând că, în eventualitatea în care s-ar fi căsătorit cu Louise, era foarte hotărât ca niciun ban de-al familiei Mazelle să nu intre în casa lor. La Toupe ajunse până la urmă să-şi piardă cu totul capul şi porni la rândul ei o luptă înverşunata împotriva unei căsătorii care nu i se mai părea că prezintă niciun fel de avantaje materiale. La ce bun să iei în căsătorie o fată atât de plăpândă, care nu era nici măcar frumoasă şi în plus mai avea şi un aer atât de caraghios, dacă nu făceai măcar treaba asta pentru banii ei? Asemenea prostie reprezenta culmea-culmilor, era un lucru care punea capac la toate, la fel ca evenimentele acestea extraordinare la a căror desfăşurare asista cu totul aiurită, ca la un spectacol din care încetase de multă vreme să mai înţeleagă ceva.

Într-o seară, mai cu seamă, avu loc o explicaţie furtunoasă între La Toupe, Bonnaire şi fiul lor, Lucien, în prezenţa tătucului Lunot, care mai trăia încă, la cei peste şaptezeci de ani ai săi. Era către sfârşitul cinei şi se aflau cu toţii în sufrageria micuţă, dar foarte curată şi nespus de veselă, a cărei fereastră dădea înspre verdeaţa grădinii. Masa era totdeauna îmbelşugată, nu le lipsea nimic, ba era chiar împodobită cu flori. Ajunseseră la desert şi tătucul Lunot, care avea acum tutun la discreţie, tocmai îşi aprindea pipa, când dintr-odată La Toupe deveni ursuză, aşa, fără niciun motiv, numai pentru plăcerea de a se certa, după vechiul ei obicei, de care încă nu se dezbărase.

— Vasăzică, îi spuse ea lui Lucien, e lucru hotărât, ai de gând s-o iei, fie ce-o fi, pe domnişoara asta de nevastă? Iar te-am zărit azi cu ea, în faţa porţii lui Boisgelin. Dacă ţineai cât de cât la taică-tu şi la mine, cred că ai fi lăsat-o de mult baltă, fiindcă ştii bine că nici el, nici eu nu suntem chiar atât de încântaţi de o asemenea căsătorie.

Lucien, ca un fiu bun ce era, evită să se mai certe, mai cu seamă fiindcă ştia că este cu totul inutil să discute această problemă.

— Da, se mulţumi el să răspundă, fata e gata să consimtă, după câte îmi face impresia.

Cuvintele tânărului fură pentru La Toupe ca picătură de apă care face să se reverse paharul şi, furioasă la culme, se repezi asupra bărbatului ei:

— Aşa, vasăzică? Te-ai apucat să promiţi câte-n lună şi-n stele, fără măcar să mă întrebi un cuvânt? N-au trecut încă nici măcar cincisprezece zile de când îmi spuneai că o asemenea cununie nu ţi se pare câtuşi de puţin un lucru la locul lui şi că te temi destul de mult pentru fericirea copilului nostru, dacă se apucă să facă o nebunie ca asta. Cu alte cuvinte te învârţi după cum bate vântul şi azi spui una şi mâine alta?

Bonnaire explică pe un ton foarte liniştit:

— Aş fi preferat ca băiatul să pună ochii pe altă fată. Dar nu uita că are aproape douăzeci şi patru de ani şi nu-i aşa lesne să-i impun vrerea mea când e vorba de dragoste. Are capul pe umeri şi ştie el ce are de făcut ca să iasă lucrurile cât s-o putea mai bine.

— Ei, asta-i bună! reluă cu vehemenţă Ea Toupe. Vasăzică eşti din aluat moale, degeaba te crezi stăpân pe vrerile tale, fiindcă până la urma. ajungi să te iei numai după gura altora. Curând-curând se-mplinesc douăzeci de ani de când ai venit aici, şi te ţii după coada lui dom’ Luc al tău, toată ziua-bună-ziua îndrugi că nu îi împărtăşeşti ideile, că dacă ar fi după tine, ar fi trebuit să se înceapă prin a se pune mâna pe maşinile şi uneltele de muncă, fără să se primească un ban de la burghezime; dar nu trece un ceas fără ca să te supui până şi celor mai mărunte dorinţe ale lui dom’ Luc al tău, şi probabil, că ai găsit chiar bine şi normal tot ce-ai făcut împreună cu el până-n ziua de astăzi.

Şi La Toupe continuă pe acelaşi ton, străduindu-se să-i zdruncine convingerile şi să-l rănească în mândria lui, simţind unde-i era punctul sensibil. Adesea îl adusese la exasperare, prin strădaniile pe care le depunea ca să-i schimbe părerile ce şi le făcuse asupra diferitelor chestiuni. Dar, de data aceasta, Bonnaire se mulţumi să înalţe din umeri.

— Fără îndoială că ceea ce am făcut până acum împreună este un lucru foarte bun. Asta nu înseamnă însă că nu-mi pare încă destul de rău că n-a urmat întru totul sfaturile mele. Numai că tu ar trebui să fii ultima care să te plângi de situaţia care domneşte aici, pentru că nu mai ştim de multă vreme ce e mizeria, suntem destul de mulţumiţi şi putem spune pe bună dreptate că niciunul dintre rentierii ăştia, al căror trai îl doreşti cu atâta ardoare, nu se bucură de atâta fericire.

Femeia nu renunţă la luptă, ba chiar se enervă şi mai mult.

— Ai putea să fii atât de amabil să-mi explici şi mie ceea ce se petrece aici, căci tu ştii mai bine, eu, una, n-am înţeles niciodată nimic din toate astea. Dacă tu eşti mulţumit de felul în care o duci, n-ai decât, eu, una, nu sunt chiar aşa de mulţumită. Mulţumirea, află de la mine, nu vine decât atunci când posezi cât mai mulţi bani, când te retragi din activitate şi nu mai faci nimic toată ziua. Toate poveştile astea ale voastre, cu împărţeala asta între voi a beneficiilor, cu magazinele astea ale voastre, unde poţi să-ţi procuri lucruri cu preţ redus, cu cupoanele voastre şi cu casele voastre de bani unde vă depuneţi fonduri de rezervă, n-au să mă facă să ajung niciodată să am o sută de mii de franci ai mei în buzunar, ca să-i pot cheltui aşa cum îmi vine cheful, pentru obiectele care-mi plac... Sunt nenorocită, tare nenorocită.

Exagera intenţionat, dorind să-l irite şi să-l facă să-i devină nesuferită, dar în ceea ce spunea se afla un

sâmbure de adevăr, pentru faptul că nu reuşise să se adapteze la condiţiile de viaţă de la Crêcherie şi suferea aici de un soi de atavism pe care-l au femeile cochete şi cheltuitoare, cărora spiritul de solidaritate comunistă le contrazicea toate pornirile spre risipă şi abuz. Deşi era o gospodină destul de pricepută şi de curată, devenea totuşi de o încăpăţânare şi o mărginire ce-i scoteau în relief adevăratul aspect execrabil al caracterului ei, atunci când nu i se făceau voile şi nu i se îndeplineau toate capriciile, continuând să-şi transforme căminul într-un adevărat infern, în pofida belşugului şi bunăstării care domneau în aceste zile.

Bonnaire se înfurie de-a binelea şi-i spuse:

— Eşti nebună, îţi faci tot felul de supărări şi ne necăjeşti şi pe noi degeaba.

Atunci ea îşi dădu drumul la tot năduful din inimă şi izbucni în hohote de plâns. Lucien, care se simţea extrem de stânjenit de fiecare dată când avea loc vreo astfel de ceartă între părinţi, trebui să renunţe la tăcere şi să se ducă s-o sărute, jurându-i că ţine la mama lui şi ea are un respect deosebit pentru ea. Dar La Toupe continua să se înverşuneze şi strigă din nou la bărbatul ei:

— N-ai decât să-l întrebi pe tata, uite-l aici, de faţă, ce părere are el despre toate lucrurile astea, despre activitatea voastră la uzină, despre faimoasa dreptate şi faimoasa fericire care ziceţi voi că o să trezească la o nouă viaţă omenirea! E un muncitor cu experienţă, n-o să-l poţi acuza că spune prostii ca o femeie oarecare, şi are şaptezeci de ani, prin urmare trebuie să ai încredere în înţelepciunea lui.

Apoi, întorcându-se către tătucul Lunot, care îşi sugea capătul pipei cu un aer de bătrân căzut în mintea copiilor, spuse:

— Nu-i aşa, tată, că sunt nişte idioţi, cu toate maşinile astea ale lor noi, dacă se gândesc să renunţe la patroni, şi că până la urmă tot ei îşi vor muşca degetele?

Bătrânul, cu mintea tulbure, îl privi o vreme pe Bonnaire, înainte de a răspunde cu o voce hodorogită:

— Bineînţeles… Cei din neamul lui Ragu şi cei din neamul lui Qurignon erau prieteni altădată! Trăia pe atunci domnul Michel, care era cu cinci ani mai în vârstă decât mine. Eu am intrat la uzină pe vremea lui dom’ Jérôme, tatăl lui. Dar, şi mai înainte de ăştilalţi doi, fusese unul, domnul Biaise, cu care au trudit taică-miu, Jean Ragu şi bunică-miu, Pierre Ragu, toţi laolaltă… Pierre Ragu şi Biaise Qurignon fuseseră fârtaţi de lucru, amândoi meşteri smulgători şi loviseră, vorba aia, cu barosul la aceeaşi nicovală. Şi uite că cei din neamul lui Qurignon s-au trezit patroni arhimilionari, în vreme ce ăştia din neamul nostru, al lui Ragu, am rămas doar nişte calici, săraci lipiţi pământului… Ce ţi-e scris, în frunte ţi-e pus, nu-ţi poţi schimba soarta, şi n-avem încotro, trebuie să zicem că-i bine aşa…

Mintea lui rătăcea puţin, cuprinsă parcă de un soi de somnolenţă pe care o au animalele foarte bătrâne, schiloade, uitate de Dumnezeu şi scăpate prin cine ştie ce minune de abatorul spre care se îndreptau toţi şi toate. Adeseori se întâmpla să nu-şi mai amintească a doua zi despre întâmplările petrecute chiar în ajun.

— Bine, tătucule Lunot, spuse Bonnaire, dar tocmai ca lucrurile s-au schimbat cam multişor de câtva timp… Dom’ Jérôme, despre care vorbeşti, a murit încă de multă vreme şi a dat înapoi oamenilor tot ceea ce-i mai rămăsese din averea lui de odinioară.

— Cum adică a dat înapoi?

— Da, a dat înapoi foştilor lui tovarăşi de lucru toată bogăţia pe care o strânsese datorită exploatării muncii pe care o depuneau ei, toată averea născută prin lungile

suferinţe pe care aceştia le îndurase în decursul anilor… Adu-ţi aminte, doar a trecut de atunci destul de mult timp.

Bătrânul îşi frământa mintea înceţoşată de gânduri.

— Ah! Chiar aşa! Chiar aşa! Îmi amintesc de povestea asta caraghioasă!… Ei bine, dacă a dat înapoi totul, nu-i nimic altceva decât un imbecil!

Cuvântul căzu plin de dispreţ, cu o claritate de sentinţă, căci tătucul Lunot nu visase niciodată nimic altceva decât să strângă o avere considerabilă, ca cei din neamul lui Qurignon, pentru ca apoi să petreacă în viaţă întocmai ca un adevărat patron îmbogăţit şi ca un domn leneş, distrându-se de dimineaţa până seara. Şi cu toate acestea nu reuşise s-o facă niciodată, rămânând mai departe printre bătrânii sclavi exploataţi care alcătuiau întreaga lui generaţie, epuizaţi şi resemnaţi de lanţurile ce le purtau şi păstrând în suflete un singur regret, şi anume faptul că nu s-au născut printre exploatatori.

Femeia izbucni într-un hohot de râs dispreţuitor:

— Vezi! Tata nu-i atât de fraier şi nu bate câmpii ca voi ceilalţi. Banul e ban, şi când ai bani, eşti stăpân, ăsta-i adevărul!

Bonnaire înălţă din umerii lui puternici, în vreme ce Lucien, tăcut ca-ntotdeauna, privea prin fereastră trandafirii înfloriţi din grădină. La ce bun să discute? Femeia lui reprezenta trecutul care se încăpăţâna să se opună progresului şi care nu se simţea bine în atmosfera armonioasă, nega fericirea dobândită în sânul asociaţiei lor frăţeşti, regretând timpurile de odinioară, mizeria neagră în care trăiseră, pe vremea când aştepta să economisească zece bănuţi ca să poată să-i cumpere o panglică.

Babette Bourron, care tocmai intra în clipa aceea pe uşă, cu înfăţişarea ei mereu veselă, era la antipodul lui La Toupe, simţind o fericire fără margini pentru situaţia o nouă în care se găsea. Reuşise să-şi salveze bărbatul, pe Bourron, din prăpastia către care trebuia să-l rostogolească

Ragu, tocmai din pricina optimismului pe care ţi-l stârnea surâsul ei reconfortant. Se arătase neîncetat încrezătoare în viitor, sigură că lucrurile se vor rezolva până la urmă foarte bine şi inventând poveşti extraordinare şi fericiri din cer pentru a înlocui pâinea care uneori lipsea din casă. Şi spunea câteodată în glumă că, în definitiv, oare nu realizaseră ei un adevărat paradis aici, la Crêcherie, unde munca devenise o îndeletnicire curată, plăcută, o chestiune de onoare pentru fiecare, şi unde trăiau înconjuraţi de toi felul de distracţii rezervare odinioară numai burghezilor. În felul acesta, figura ei drăgălaşă, rămasă mereu proaspătă sub o claie imensă de păr, pieptănată în grabă, radia de bucurie fiindcă avea un bărbat vindecat de viciul beţiei, doi copii frumoşi pe care, nu peste multă vreme, o să-i aranjeze pe la casele lor, şi fiindcă trăia într-o locuinţă ce-i aparţinea, frumoasă şi veselă ca o vilă de bogătaşi.

— Ei bine, prin urmare e un lucru hotărât! exclamă ea intrând. Lucien o s-o ia în căsătorie pe iubita lui, Louise Mazelle, micuţa asta atât de încântătoare, care deşi e fiică de oameni înstăriţi, nu se ruşinează de noi?

— Cine ţi-a mai spus şi povestea asta? întrebă cu un ton aspru La Toupe.

— Păi, doamna Froment, Josine, pe care am întâlnit-o azi de dimineaţă.

La Toupe deveni albă de mânie, dar se stăpâni. În iritarea ei nedomolită, îndreptată împotriva Crêcheriei şi care nu mai era cu putinţă să ia sfârşit, intra de bună seamă şi o doză respectabilă din ura cu care o urmărea pe Josine. Niciodată nu iertase „acestei prostituate”, cum îi zicea ea, căsătoria cu Luc, norocul imens în care o vedea că se scaldă de când devenise soţia eroului iubit de toată suflarea omenească şi mama unor copii frumoşi, care creşteau în deplină fericire. Şi La Toupe se-ntreba în sinea ei dacă Babette îşi mai amintea de zilele când nenorocita asta de fiinţă murea de foame, azvârlită în stradă de fratele

său! Acum avea impresia că o striveşte prin eleganţa ei, atunci când o întâlnea pe stradă purtând pălărie pe cap, ca o cucoană din lumea mare. Şi acest lucru, fericirea celeilalte, La Toupe n-o să-l accepte niciodată.

— Decât să se ocupe de căsătoriile unor copii care n-o privesc, Josine ar face mai bine să se ocupe de cele alor săi, care o să aibă loc la sfântul aşteaptă... Şi ce mă tot înnebuniţi aşa toţi, ia mai lăsaţi-mă în pace!

Şi La Toupe plecă din camera trântind uşa şi lăsându-i pe toţi într-o mare încurcătură şi fără grai. Babette fu cea care sparse gheaţa şi începu să râdă prima, fiind obişnuită cu nazurile pe care le făcea prietena ei şi găsind-o, din pricina îngăduinţei sale senine cu care privea toate din jur, o femeie cumsecade, deşi puţin cam într-o doagă, în schimb, în ochii lui Lucien se iviseră două lacrimi mari, fiindcă, într-un fel, se disputa însăşi viaţa lui, şi nu voia ca asta să provoace atâtea toane rele mamei. Bonnaire îi strânse mâna prieteneşte, ca şi cum ar fi vrut să-l asigure ca o să aranjeze el lucrurile. Tatăl era la rândul lui la fel de trist ca şi fiul din pricina aceasta, fiindcă îl necăjea faptul de a vedea că şi atunci când în jurul lor domnea atât de mult spirit de dreptate şi atât de multă pace, fericirea unui tânăr rămăsese totuşi la cheremul certurilor dintr-o familie. Era oare de ajuns în orice împrejurare să se ivească un caracter de felul acesta, execrabil, ca să poată să strice dintr-odată roadele bunei înţelegeri care domnise până atunci? Şi singurul care rămânea indiferent, păstrându-şi starea lui aproape de inconştienţă şi înfăţişarea îndobitocită, era tătucul Lunot, pe jumătate adormit şi cu pipa înfiptă între dinţi.

Totuşi, dacă Lucien nu se îndoia că până la urmă va dobândi consimţământul părinţilor, în schimb Louise simţea din partea alor săi o rezistenţă şi mai mare, astfel încât disputa se accentua de la o zi la alta. Cei doi soţi Mazelle, care îşi adorau fiica, se încăpăţânau să nu cedeze tocmai în

numele acestei adoraţii, şi lucrul acesta nu prin explicaţii la un ton violent, ci prin inerţia lor domoală, un soi de toropeală nedefinită, prin care sperau că o vor convinge să renunţe la capriciul ei. În zadar Louise umpluse casa cu zborul fustelor ei, în zadar lovise cu înfrigurare clapele pianului, aruncase buchetele cu flori încă proaspete pe fereastră şi dăduse semnele unora dintre cele mai mari tulburări pe care le stârnesc îndeobşte pasiunile tinerilor, părinţii îi surâdeau cu seninătate, se prefăceau că nu înţeleg nimic, se forţau să o îndoape cu bunătăţi şi s-o copleşească întruna cu tot felul de cadouri. Dar fata se încăpăţâna şi mai mult, pentru faptul că pe de o parte încercau s-o ademenească prin asemenea dulcegării şi pe de altă parte refuzau să-i îndeplinească singura dorinţă care i-ar fi făcut plăcere; ei se înverşunau până într-atâta, încât Louise ajunse în cele din urmă să-şi ameninţe părinţii că dacă se mai opun o să cadă bolnavă. Chiar se culcă în pat, se întoarse cu faţa la perete şi nu. mai vru să răspundă un cuvânt. Chemat în grabă, doctorul Novarre declară că asemenea boli nu intrau în atribuţiunile sale profesionale. Singurul remediu pentru fetele cuprinse de pojarul dragostei era să le laşi în pace să-şi vadă de iubirea lor. Atunci, cei doi soţi Mazelle, năuciţi cu totul, dar înţelegând că situaţia devenise totuşi serioasă, ţinură sfat şi petrecură o noapte întreagă fără să închidă ochii o clipă, întrebându-se dacă nu era cumva mai bine să cedeze. Problema li se păru atât de gravă şi atât de plină de riscuri, încât nu avură curajul să ia o hotărâre singuri, şi nemulţumiţi doar cu noţiunile de pedagogie pe care le aveau ei, se gândiră să îşi convoace şi prietenii familiei, pentru a supune în faţa lor cazul şi a le cere sfatul. Oare nu era o adevărată trădare din partea lor faptul că dăruiau mâna Louisei unui muncitor, acum, în starea de tensiune aproape revoluţionară în care se zbătea Beauclairul? Simţeau că faptul acesta ar reprezenta un gest decisiv, unirea celor doi tineri constituia

o abdicare ultimă şi definitivă a burgheziei, a neguţătorilor şi a rentierilor. Era normal deci ca persoanele cu autoritate, vârfurile clasei stăpânitoare care conduceau toate treburile oraşului, să fie mai întâi consultate. Îi invitară deci, într-o frumoasă după-amiază, pe subprefectul Châtelard, pe primarul Gourier, pe preşedintele Gaume şi pe abatele Marle, să vină şi să ia o ceaşcă de ceai, în grădina lor plină de flori, unde cei doi soţi Mazelle îşi petrecuseră atâtea zile de trândăvie, lungiţi în fundul unor mari balansoare, faţă în faţă, privind cum cresc trandafirii, fără să-şi dea măcar osteneala să vorbească între ei.

— Înţelegi ce vreau, spuse domnul Mazelle, vom face întocmai ceea ce ne vor sfătui aceşti domni să facem. Ei cunosc mai multe despre lucruri de soiul ăsta şi, în plus, nimeni nu va mai putea după asta să azvârle cu pietre în noi pentru că le-am urmat sfatul... Eu, unul, încep să-mi pierd capul din pricina poveştii ăsteia care-mi toaca nervii de dimineaţa şi până seara.

— Şi eu la fel, spuse doamna Mazelle. Asta nu-i viaţă, să stai să te gândeşti şi să te frământi mereu. Nici că s-ar fi putut ceva mai rău pentru boala mea, simt eu foarte bine.

Ceaiul fu servit în grădină, sub o boltă de trandafiri, în după-amiaza aceea frumoasă şi însorită. Şi subprefectul Châtelard împreună cu primarul Gourier fura cei dintâi care dădură curs amabilei invitaţii. Rămăseseră prieteni de nedespărţit şi se părea chiar că între ei doi se statornicise o legătură şi mai puternică, de când o pierduseră pe doamna Gourier, preafrumoasa lor Léonore. Vreme de cinci ani de zile o întreţinuseră în preajma lor infirmă, ţintuită într-un fotoliu, din pricina unei paralizii a picioarelor, înconjurată de îngrijirile lor atente, prietenul bun înlocuind soţul şi soţul înlocuindu-l pe prietenul cel bun, veghind la căpătâiul ei şi citindu-i cu rândul din cărţi. Niciodată în viaţă o legătură atât de lipsită de neprevăzut nu se prelungise în felul acesta, până la sfârşitul vieţii. Şi Léonore murise pe

neaşteptate, într-o seară, în braţele lui Châtelard, tocmai când o ajuta să bea o ceşcuţă cu ceai de tei, în vreme ce Gourier fuma afară o ţigară. Şi când acesta din urmă reveni în încăpere, amândoi o plânseră împreună, în egală măsură. Acum nu se mai despărţeau câtuşi de puţin unul de celalalt şi. Îşi petreceau laolaltă timpul care le rămânea liber, după ce rezolvau treburile oraşului, timp suficient de mult, fiindcă nu mai administrau decât în mod teoretic, ajungând după mature şi înţelepte chibzuinţe, în decursul cărora subprefectul îl convinsese pe primar să-i urmeze exemplul şi să închidă ochii, să lase lucrurile în voia lor şi să nu-şi distrugă viaţa, punându-se de-a curmezişul evoluţiei fireşti a societăţii, al cărei mers înainte nu-l va putea opri nimeni în lume niciodată. Gourier, pe care îl chinuia uneori teama şi se cufunda în tot felul de gânduri negre, nu se prea pricepea să facă multă filosofie pe această temă. Se împăcase cu fiul lui, Achille, căruia Ma-Bleue îi dăruise, în cuibul lor de dragoste, cucerit şi apărat cu atâta bărbăţie, o fetiţă delicioasă, Léonie, cu ochii albaştri ca un lac adânc de cleştar sau ca cerul când se întinde senin, la nesfârşit, ochii adorabilei sale mame; şi, la vremea aceea fată în toată firea, de aproape douăzeci de ani, bună de măritat, reuşise să înduioşeze sufletul bunicului. Şi Gourier ajunsese până la urmă să se resemneze şi să deschidă uşa acestei familii întemeiate împotriva voinţei lui, acestui fiu, care odinioară se ridicase împotriva autorităţii lui părinteşti, şi acestei Ma-Bleue, despre care bătrânul încă mai vorbea ca despre o sălbăticiune. Aşa după cum o spunea el însuşi, era destul de dificil pentru un primar, autoritatea care încheie căsătoriile, potrivit legii, să accepte în casa lui o căsnicie unde domnea un spirit revoluţionar, încheiată sub lumina stelelor, într-o noapte caldă, când din pământ se ridicau arome înmiresmate. Dar vremurile de acum erau atât de ciudate şi se petreceau în jurul lui lucruri atât de extraordinare, încât o nepoţică încântătoare, născută dintr-

o dragoste liberă; neblagoslovită, devenea pentru un bătrân ca el un dar de nepreţuit. Subprefectul se arătase bucuros să mijlocească împăcarea, pe care Châtelard i-o ceruse chiar cu insistenţa primarului, şi Gourier, de când fiul lui i-o aducea pe Léonie, era din zi în zi mai mult câştigat de această asociaţie de la Crêcherie, care rămăsese totuşi pentru dânsul pricina tuturor catastrofelor, în pofida faptului că fusese nevoit el însuşi să fundamenteze activitatea marii lui fabrici de încălţăminte pe sistemul de asociaţie şi să creeze în jurul ei o serie de sindicate ce cuprindeau toate întreprinderile de confecţie.

Preşedintele Gaume se cam lăsă aşteptat, întocmai cum procedă şi abatele Marle, aşa că cei doi soţi Mazelle nu se mai putură abţine să nu-şi descarce focul şi să le explice în grabă cum stau lucrurile subprefectului şi primarului. Era oare bine să se resemneze şi să cedeze în faţa capriciului lipsit de judecată al fiicei lor, Louise?

— Înţelegeţi, domnule subprefect, spuse Mazelle cu un aer grav şi neliniştit în acelaşi timp, în afară de durerea pe care ne-ar provoca-o o asemenea căsătorie, mai există şi afectul deplorabil din punct de vedere social, răspunderea pe care trebuie să o simţim faţă de distinsele persoane care aparţin clasei noastre, o anumită demnitate şi decenţă… Mergem, într-adevăr, direct spre prăpastie.

Se găseau strânşi laolaltă, în umbra uşor parfumată pe care o dădeau trandafirii urcători, în jurul unei mese acoperite cu o cuvertură veselă, în culori vii, încărcată cu prăjiturele de toate soiurile; şi Châtelard, într-o ţinută mereu corectă şi la fel de „verde” ca în tinereţe, în pofida vârstei înaintate, schiţă unul dintre zâmbetele lui discrete de ironie.

— Nu aveţi niciun motiv să vă frământaţi pentru problemele de guvernare, pentru cele de administraţie sau chiar pentru cele care preocupă lumea aleasă; fiindcă, vedeţi dumneavoastră, toate acestea nu mai există de

acum înainte decât în amintiri… Fără îndoială că eu continui să fiu subprefect, după cum şi prietenul meu continuă să fie primar. Numai că, din moment ce nu mai există în spatele nostru un statut de funcţionare real şi solid, pe care să ne putem baza, noi nu prea mai suntem decât nişte fantome… Şi în aceeaşi măsură dispar treptat-treptat şi cei puternici şi cei bogaţi, a căror forţă şi avere se duc puţin câte puţin în fiecare zi prin această organizare pe baze noi a muncii. Din această pricină nu-i nevoie să vă daţi cine ştie ce osteneală ca să le apăraţi, pentru că ele înseşi, intrând în vârtejul general, ajung să devină elemente active ale revoluţiei… Haide, haide, nu vă opuneţi mersului înainte al vieţii şi cedaţi în faţa dorinţelor copilei!

Îi plăcea să facă astfel de glume, care îi îngrozea pe cei din urmă burghezi ai Beauclairului. Era de altminteri o metodă foarte abilă şi politicoasă de a spune adevărul, făcând în acelaşi timp haz de necaz, convins că zilele lumii vechi erau numărate şi că din ruinele acesteia se năştea o lume nouă. La Paris se petreceau o serie de evenimente dintre cele mai grave, vechiul edificiu se prăbuşea cărămidă după cărămidă, făcând loc unei noi construcţii, mai temeinice, ale cărei ziduri lăsau să se întrevadă cu limpezime contururile oraşului viitorului, unde aveau să domnească dreptatea şi pacea. Şi felul în care evoluaseră lucrurile îi dădea dreptate, era fericit că se refugiase în acest colţ de provincie, amestecându-se cât mai puţin cu putinţă în afacerile de guvernământ, sigur acum că se va săvârşi din viaţă în aceste locuri, murind de moarte bună, cu politica lui de împăciuire pe care o ducea de mulţi ani în regiune, folosindu-se de aerul lui surâzător de filosof şi om de lume în acelaşi timp.

III

Cei doi soţi Mazelle păliseră. Şi-n vreme ce soţia aproape că leşinase în fotoliul său, cu ochii la prăjituri, soţul exclamă:

— Credeţi într-adevăr că suntem ameninţaţi într-o atât de mare măsură?... După câte ştiu, se zvoneşte că o să se reducă rentele.

— Rentele, reluă liniştit Châtelard, vor fi suprimate înainte chiar de a se împlini douăzeci de ani; sau, în cel mai fericit caz, se va găsi o combinaţie care să-i deposedeze pe rentieri treptat-treptat, progresiv, de drepturile lor. Deocamdată proiectul este în studiu.

Doamna Mazelle suspină, ca şi cum şi-ar fi dat sufletul.

— Oh, până atunci sper din toată inima că o să fim oale şi ulcele şi n-o să apucăm să încercăm şi durerea de a vedea asemenea infamii. Sărmana noastră fiică va suferi însă din cauza lor şi lucrul ăsta constituie încă un motiv în plus pentru a o forţa să facă o căsătorie cât mai avantajoasă.

Neîndurător, Châtelard spuse iar:

— Dar nu mai există căsătorii avantajoase, pentru că însuşi sistemul de moştenire se va desfiinţa. Şi acesta este un lucru aproape hotărât. De acum înainte fiecare nouă familie va fi nevoită să-şi creeze din propriile ei forţe fericirea. Şi Louise a voastră, fie că se căsătoreşte cu un fiu de burghez, fie că se căsătoreşte cu un fiu de muncitor, problema se va pune în curând în acelaşi mod, adică singurele mulţumiri vor fi acelea pe care le va aduce dragostea, dacă au norocul să se iubească, şi acelea pe

care le va da activitatea la locul de producţie, dacă vor avea inteligenţa să nu fie leneşi.

Se aşternu o mare tăcere, încât se distingea zgomotul uşor al aripilor unei pitulici care zbura în trandafiri.

— Atunci, întrebă în cele din urmă Mazelle cu o înfăţişare deprimată, acesta-i sfatul pe care ni-l daţi, domnule subprefect, nu-i aşa? După cum spuneţi dumneavoastră, putem să-l acceptăm drept ginere pe acest Lucien Bonnaire?

— Oh, Dumnezeule, chiar aşa! Pământul nu o să se oprească în loc, vă rog să mă credeţi. Şi, din moment ce copiii aceştia amândoi se adoră, cel puţin sunteţi siguri ca o să faceţi din ei doi oameni fericiţi.

Gourier nu spusese încă nimic. Se simţea foarte stingherit din pricină că fusese chemat să rezolve o asemenea problemă tocmai el, al cărui fiu se dusese să trăiască alături de Ma-Bleue, fiica aceea slobodă a stâncilor, pe care acum o primea în locuinţa lui atât de simandicoasă. Şi, fără să vrea, îşi mărturisi strâmtoarea la care se afla.

— Într-adevăr, cel mai bun lucru pe care îl aveţi de făcut în situaţia actuală este să acceptaţi căsătoria lor. Când părinţii nu fac acest lucru, copiii fug şi se căsătoresc singuri… Ah, ce timpuri am apucat să trăim!

Înălţă braţele înspre cer şi fu nevoie de întreaga putere de convingere a lui Châtelard, ca să nu cadă într-o neagră melancolie. Se spunea că gustul şi pasiunile pe care le nutrise odinioară pentru micile lucrătoare din fabrica lui îi provocaseră astăzi, după atâţia ani, la bătrâneţe, un soi de decrepitudine, manifestată prin scurte crize de dormitare. Închidea ochii oriunde s-ar fi aflat, la masă, în mijlocul unor conversaţii, ba chiar şi în vreme ce se plimba pe afară. Şi încheie cele ce avea de spus cu aerul lui resemnat de bătrân patron cândva teribil, acum însă înfrânt de desfăşurarea evenimentelor.

— În sfârşit, ce să mai vorbim?! După noi, potopul, aşa cum spun unii dintr-ai noştri. Am ajuns la capătul puterilor.

În momentul în care rostea aceste cuvinte, tocmai sosea, cu foarte mare întârziere, Gaume, preşedintele tribunalului. Picioarele i se umflaseră şi mergea cu greutate, sprijinindu-se într-un baston. Avea vreo şaptezeci de ani şi îşi aştepta pensionarea, dezgustat într-ascuns de această dreptate pe care o împărţise vreme de foarte mulţi ani, lăsându-se în voia aplicării stricte a codurilor de legi scrise, ca un preot care nu mai crede în liturghia ce o oficiază şi pe care numai dogmele îl mai susţin. Dar în familia lui, dramele de dragoste şi trădările îşi continuaseră opera lor nemiloasă şi încăpăţânată de distrugere. După moartea soţiei, care se sinucisese odinioară sub ochii lui, mărturisindu-şi greşeala, dezastrul era acum desăvârşit de către fiica lui, Lucile, căsătorită cu căpitanul Jollivet, pe care-l făcuse să fie ucis de către un amant, înainte de a fugi cu acesta din urmă. Fusese o întreagă poveste îngrozitoare, cu această fată cochetă care săvârşise la rândul ei aceeaşi trădare ca şi cea a mamei sale şi care, mai mult încă, îşi împinsese de la spate soţul înspre un duel ce aducea mai mult a asasinat. Se spunea că Jollivet, anunţat printr-o scrisoare anonimă, picase tocmai asupra unui flagrant delict, găsindu-şi soţia pe jumătate goală în braţele unui zdrahon voinic, care îl provocase la bătaie şi îi pusese în mână un cuţit, pentru ca disputa dintre ci să fie soluţionată fără întârziere. Potrivit relatărilor altor oameni, căpitanul Jollivet îşi căutase singur moartea şi nici măcar nu încercase să se apere, cuprins de groază şi hotărât să părăsească lumea asta care se schimbase atât de mult şi unde nu descoperise pentru el decât amărăciune şi ruşine. Lumea îl întâlnise, într-adevăr, cu câtva timp înainte, mergând pe stradă numai cu capul în jos, distrus din pricină că vedea prăbuşindu-se în jurul său tot ceea ce îndrăgise. Nu mai discuta cu nimeni, nu mai se lupta în coloanele ziarului, lăsând munca paşnică să triumfe

şi înţelegând fără îndoială că rolul politicii de forţă luase sfârşit. Şi probabil că mai avusese numai atât curaj cât să se lase omorât sub lovitura unui cuţit, al cărui mâner era ţinut de o mână pe care; o împingea însăşi femeia lui adorata şi blestemată în acelaşi timp. Înspăimântătoarea nenorocire se răsfrânsese tot asupra preşedintelui Gaume, întrucât fiica lui fugise hăituită de poliţie, iar ginerele lui plecase de pe lumea aceasta şi, după ce fusese găsit într-o băltoacă de sânge, fusese îngropat cu pieptul străpuns de pumnal, aşa că bătrânul rămăsese singur, nemaiavând de acum înainte alături de el decât pe nepotul său, André, fiul Lucilei, în vârsta, în momentul acela, de şaisprezece ani bătuţi pe muchie, un băiat delicat şi afectuos, tristă moştenire a cuplului tragic, de care inima lui de bunic se ocupa cu o dragoste plină de îngrijorare. Era destul, nu trebuia ca destinul răzbunător, pedepsind cine ştie ce vechi, păcat, să se înverşuneze şi mai mult. Şi Gaume, preşedintele tribunalului, se întreba unde se află acea societate căreia să-l încredinţeze pe băiat, cu convingerea că se va bucura de o bună educaţie şi de un viitor în care să domnească adevărata dreptate şi dragoste sinceră între bărbat şi femeie, pentru ca neamul lui să-şi poată împrospăta sângele şi urmaşii acestuia să fie, până la urmă, fericiţi.

Pus la curent cu situaţia şi consultat de către domnul Mazelle în privinţa oportunităţii unei căsătorii între Louise şi Lucien Bonnaire, preşedintele tribunalului Gaume exclamă de îndată:

— Căsătoriţi-i, căsătoriţi-i dacă simt într-adevăr unul pentru celălalt o dragoste atât de mare încât ajung să intre în luptă plini de curaj chiar cu familiile lor şi să treacă peste toate obstacolele care le stau în cale. Singura care hotărăşte fericirea oamenilor e dragostea.

Apoi regretă acest, strigăt care-i scăpase şi care semăna cu o mărturisire smulsă din amara lui experienţă de viaţă,

pentru că sfârşise prin a se ascunde în spatele unei atitudini fals rigide, a unei măşti reci şi austere. Reluă:

— Nu-l mai aşteptaţi pe abatele Marle degeaba. Tocmai m-am întâlnit cu el şi m-a însărcinat să va transmit scuzele sale. Alerga la biserică să caute cele necesare mirului, pentru a-i sluji maslul bătrânei doamne Jollivet, o mătură de-a ginerelui meu, care în momentul acesta a intrat în agonie... Sărmanul abate pierde în această femeie pe una dintre ultimele sale credincioase, şi avea ochii scăldaţi în lacrimi.

— Ei, asta-i acum, exclamă Gourier, care rămăsese un duşman înverşunat al tagmei preoţeşti, apoi dacă există ceva bun în problemele zilelor noastre e faptul că preoţii vor fi măturaţi până la urmă. Republica ar fi încă a noastră dacă n-ar fi existat ei, cu gura lor mare. Au reuşit până la urmă să împingă poporul de l-a spate, să-l facă să-ntoarcă totul cu fundul în sus şi să devină el stăpânul.

— Sărmanul abate Marie, repetă plin de milă subprefectul Châtelard, îmi provoacă atâta tristeţe când văd biserica lui goală. Aveţi într-adevăr dreptate, doamnă Mazelle, să-i trimiteţi în continuare cadouri pentru Fecioara Maria.

Se aşternu din nou liniştea; îţi făcea impresia că umbra plină de durere a preotului acoperise lumina puternică a soarelui şi izgonise parfumul trandafirilor. La moartea Léonorei, preotul o pierduse pe enoriaşa lui cea mai devotată şi cea care aducea darurile cele mai scumpe. Fără îndoială că-i mai rămânea şi doamna Mazelle; dar aceasta nu era credincioasă până în adâncul fiinţei sale şi nu urmărea de la religie decât să obţină un lucru de suprafaţă, şi anume dovada faptului că se putea numi burgheza credincioasa. Şi abatele n-avea cum să-şi dea seama de destinul către care se îndrepta, ele faptul că într-o zi o să-l găsească cineva mort la altarul său, îngropat sub bolta prăbuşită a bisericii pe care o ameninţa ruina şi pe care nu

putea să pună pe nimeni să i-o repare, din lipsă de mijloace financiare. La primărie, ca şi la subprefectură nu mai existau niciun fel de fonduri pentru o astfel de lucrare. Abatele Marle se adresase credincioşilor, dar obţinuse de la ei doar o sumă derizorie, şi aceasta numai după o mare osteneală. Acum se resemna, aşteptând prăbuşirea şi continuând să celebreze liturghiile, făcându-se că ignoră cu totul faptul că într-o zi va fi strivit, ameninţare ce plutea acolo, sus, deasupra capului său. Biserica i se golea şi Dumnezeul lui părea că se stinge puţin câte puţin în fiecare zi; şi fără îndoială că va dispărea într-adevăr definitiv împreună cu el, atunci când străvechea casă de cult se va despica din toate încheieturile şi-l va zdrobi sub greutatea imensului crucifix atârnat de perete. Şi vor avea atât unul, cât şi celălalt acelaşi mormânt, în pământul de unde toate vin şi toate se-nturnează.

De altminteri, doamna Mazelle era prea frământată de grijile ei personale pentru a putea să-şi mai găsească timpul necesar să se intereseze în acele momente de soarta nefericită a abatelui Marie. Dacă nu s-ar fi găsit de urgenţă o soluţie, nu era exclus să cadă într-adevăr bolnavă, de data aceasta serios, tocmai ea, care petrecuse atâtea ore plăcute şi pline de amintiri duioase de pe urma maladiei sale închipuite şi fără de leac, cu care îşi împodobise existenţa. Fiindcă toţi invitaţii se aflau de faţă, gazda se ridicase din fotoliu pentru a le servi ceaiul, care fumega în serviciul din porţelan strălucitor, în vreme ce o rază de soare poleia cu aur prăjiturile îngrămădite din belşug pe platourile din cristal. Şi doamna Mazelle clătina din capul ei mare, cu o fizionomie atât de paşnică, părând că nu era deloc convinsa.

— Degeaba aţi vorbit, dragii mei prieteni, căsătoria asta reprezintă, de bună seamă, sfârşitul lumii, şi nu pot să mă hotărăsc s-o fac.

— O să mai aşteptăm încă un pic, declară şi domnul Mazelle, şi o să lăsăm să vedem cât vor dura toanele Louisei.

Dar cei doi soţi rămaseră surprinşi când se treziră cu Louise în persoană stând neclintită în faţa lor, la unul dintre capetele bolţii de trandafiri, printre florile scăldate în lumina soarelui. O credeau în camera ei, întinsă pe şezlong şi suferind din pricina durerii aceleia fără nume, pe care singur soţul mult prea iubit şi dorit de ca ar fi putut s-o vindece, după cum îi prescrisese însuşi doctorul Novarre. Fără îndoială, bănuise faptul că i se hotăra soarta şi venise în grabă, punându-şi pe ea doar o rochiţă de casă cu flori mici şi roşii, mulţumindu-se numai să-şi strângă într-un conci părul negru şi bogat. Coborând în felul acesta în fugă, însufleţită de pasiunea nestăvilită care făcea să îi vibreze toată fiinţa, era de-a dreptul încântătoare, cu figura ei nespus de fină, în care luceau doi ochi puţin oblici, înăuntrul cărora nici chiar supărarea nu putuse stinge vesela strălucire. Apucase să audă ultimele cuvinte ale părinţilor ei.

— Ah, mamă! Ah, tată! Ce tot spuneţi voi aici? Credeţi oare că-i vorba doar de un capriciu de fetiţă?... V-am mai spus-o sus şi tare că îl vreau pe Lucien ca soţ, şi Lucien va fi într-adevăr soţul meu!

Domnul Mazelle, pe jumătate doborât la început de această apariţie neaşteptată, îşi reveni şi se luptă din nou:

— Dar, gândeşte-te bine, bietul meu copil!... Averea noastră, pe care ar fi trebuit s-o moşteneşti, este de pe acum la pământ, şi ai să te trezeşti, într-o bună zi, fără niciun ban.

— Înţelege odată situaţia, dragă, interveni şi doamna Mazelle. Cu averea noastră, chiar aşa la pământ cum este ca, ai putea face încă şi acum o căsătorie mai bună.

Atunci, Louise izbucni cu o vehemenţă plină de sarcasm:

— Averea voastră! Puţin îmi pasă mie de averea voastră! N-aveţi decât să vă păstraţi averea asta a voastră! Dacă mi-aţi da averea asta a voastră, Lucien nici nu m-ar mai vrea... Averea! Dar bine, ce să fac eu cu ea? La ce-mi serveşte mie averea? Lucien îşi va câştiga singur pâinea şi eu, dacă va fi necesar, voi face la fel. O să fie de-a dreptul minunat.

Şi striga în gura mare vorbele acestea, cu toată forţa pe care i-o dădeau tinereţea şi speranţele ei, încât cei doi soţi Mazelle, speriaţi că o să-şi piardă minţile, n-avură încotro şi, ca s-o mai liniştească puţin, cedară. De altminteri nici nu erau ei oamenii care să reziste mai mult decât atât, doritori amândoi să-şi salveze ultimele rămăşiţe de linişte. Bându-şi mai departe ceaiul, subprefectul Châtelard, primarul Gourier şi preşedintele tribunalului Gaume surâdeau oarecum încurcaţi de situaţia creată, căci simţeau că izbucnirea aceasta de dragoste a copilului, din faţa lor îi mătura într-un anume fel şi pe ei, ca pe nişte fire de paie.

Subprefectul Châtelard fu acela care încheie discuţia, cu aerul sau uşor ironic şi-n acelaşi timp amuzat.

— Prietenul nostru Gourier are perfectă dreptate, suntem nişte oameni sfârşiţi, din moment ce copiii sunt aceia caro fac legea şi iau hotărâri în locul nostru.

Căsătoria lui Lucien Bonnaire şi a Louisei Mazelle avu loc o luna mai târziu. Subprefectul Châtelard, pentru propriul sau amuzament, îl convinse pe amicul lui, primarul Gourier, să organizeze în seara nunţii celor doi tineri un bal la Primărie, ca şi cum ar fi vrut prin aceasta să-i onoreze pe prietenilor, soţii Mazelle. În realitate, găsea foarte caraghios să facă să danseze burghezia din Beauclair la această căsătorie, transformată într-un simbol al înălţării poporului. Era conştient de faptul că dansa, într-un anume fel, peste înseşi ruinele autorităţii, în această primărie care se transforma puţin câte puţin într-o adevărată casă a tuturor,

unde rolul primarului nu mai era încă de pe acum decât acela să stabilească o legătură frăţească între diversele grupe sociale. Sala era împodobită foarte luxos, se porniră tot felul de cântece şi dansuri, întocmai ca la căsătoria lui Nanet şi a Nişei. Şi noua pereche, ca şi aceştia din urmă, fu ovaţionată de mulţime când îşi făcu apariţia: Lucien, foarte înalt şi puternic, însoţit de toţi tovarăşii de muncă de la Crêcherie, şi Louise, foarte delicată şi fină, urmată de toată societatea suspusă, a cărei prezenţă o doriseră părinţii, ca şi cum ar fi vrut ca prin aceasta să-şi manifeste un ultim semn de protest. Numai că toată societatea suspusă ajunse până la urmă să fie înecată în valul de oameni şi câştigată de bucuria din ce în ce mai debordantă a poporului, cucerită într-o atât de mare măsură de veselia generală în care se contopea, încât, mai târziu, avură loc multe căsătorii între băieţii şi fetele celor două clase diferite, căsătorii ale căror rădăcini trebuiau căutate aici. Din nou triumfa dragostea, atotputernica dragoste care înflăcărează universul omenesc şi care-l duce cu sine înspre destinul lui fericit.

Şi tinereţea înflorea pretutindeni, noi alianţe se încheiau, tineri şi tinere care până mai ieri păreau că sunt despărţiţi de prăpastia diferenţelor sociale începură să meargă alături, mână în mână, înspre oraşul viitorului, apropiaţi unii de alţii prin dragostea instaurată pentru veşnicie între ei. Reprezentanţii vechiului comerţ pe cale de dispariţie din Beauclair îşi uniră băieţii şi fetele cu cei ai muncitorilor de la Crêcherie şi ai ţăranilor de la Combettes. Cei care dădură semnalul fură soţii Laboque, consimţind ca fiul lor, Auguste, să o ia în căsătorie pe Marihe Bourron, şi apoi fiica lor, Eulalie, să se mărite cu Arsène Lenfant. Trecuseră mulţi ani de când ei doi nu mai luptau împotriva Crêcheriei, considerându-se învinşi, căci simţeau cum se stinge vecinul negoţ, ajuns acum un soi de maşinărie inutilă, mâncătoare de energie şi bogăţii. Mai întâi, fuseseră nevoiţi să accepte

ca prăvălia lor din strada Brias să devină pur şi simplu un depozit al produselor uzinei de la Crêcherie şi al altor întreprinderi sindicalizate. După aceea, făcuseră un nou pas şi consimţiseră să închidă definitiv această prăvălie, care de fapt se şi contopise de mult cu magazinele universale, unde, eu consimţământul lui Luc, li se asigurase un fel de refugiu, fiind angajaţi în funcţii de supraveghetori. De altminteri, înaintaseră în vârstă şi trăiau acum foarte retraşi, acriţi şi înspăimântaţi de această lume pe care o vedeau ca mi mai este atât de avidă pentru câştig ca cea de altădată, şi uluiţi în acelaşi timp de generaţiile noi care se ridicau, făurite pentru muncă şi bucurii în viaţă. Şi astfel se întâmplă ca cei doi copii ai lor, Auguste şi Eulalie, supunându-se dorinţelor inimii, marele dirijor al armoniei şi păcii între oameni, se căsătoriseră după cum le dictase dragostea, fără să întâmpine altfel de obstacole din partea părinţilor decât dezaprobarea prost disimulată a bătrânilor care deplâng trecutul. Cele două căsătorii trebuiau să aibă loc în aceeaşi zi, la Combettes, devenit un târg înfloritor, mai mare chiar decât fosta mahala a Beauclairului, cu construcţii vesele şi durabile, care dovedeau bogăţia inepuizabilă a pământului. Şi dubla ceremonie se celebră tocmai în. momentul în care se încheiase strângerea recoltei, în ultima zi de lucru când, cât vedeai cu ochii, pe toate întinderile zării se ridicaseră căpiţe enorme de fân, pe imensa câmpie poleită cu aur.

Încă de multă vreme Feuillat, bătrânul fermier de la Guerdache, îşi însurase pe fiul său, Léon, cu Eugenie, fiica lui Yvonnot, ajutorul de primar, pe care reuşise odinioară să-l împace cu Lenfant, primarul, împăcare ce a constituit un fel de semnal al începutului, din care a izvorât buna înţelegere a tuturor locuitorilor comunei, mişcarea aceea largă de asociere ce făcuse din satul sărman şi învrăjbit un târg unde domnea frăţia şi înflorea bunăstarea. Astăzi, Feuillat, ajuns la o vârstă foarte înaintată, reprezenta un fel

de patriarh al acestei asociaţii agricole dintru început, căci el era cel care visase primul organizarea ei şi dorise din adâncul sufletului să ia fiinţa, odinioară, pe vremea când lupta împotriva sistemului îngrozitor de abuziv al arendelor, cu intuiţia aceea, nu tocmai bine formată, a averii pe care muncitorii agricoli ar dobândi-o din pământurile lor, în eventualitatea când s-ar pune de acord pentru a le cultiva cu dragoste, într-un mod ştiinţific şi metodic. Dragostea pentru pământ fusese aceea care ajunsese până la urmă să-l lumineze pe acest simplu fermier, cândva-cândva el însuşi brutal şi acaparator, ca toţi cei din categoria lui socială, făcându-l să întrevadă calea spre izbăvire. Pricepuse că fericirea constă în instaurarea unei înţelegeri trainice între roţi ţăranii doritori de un trai mai bun şi în efortul pus laolaltă pe ţarina arată, însămânţată şi recoltată în comun de toţi ca de o mare familie, ceea ce făcea ca glia să devină din nou un fel de mamă blândă a tuturor oamenilor. Şi bătrânul îşi văzuse visul cu ochii, asistase la realizarea gândurilor sale, în momentul când vecinii trăseseră brazde peste haturi, alăturându-şi terenurile unii altora, când ferma de la Guerdache se contopise cu comuna Combettes şi când alte sate mai mici se alipiseră unele de altele, începând să meargă împreună înainte şi sporindu-şi în felul acesta din zi în zi averile, până la cucerirea aproape totală a imensei câmpii Roumagne. Feuillat, care rămăsese sufletul asociaţiei, alcătuia împreună cu Lenfant şi Yvonnot, întemeietorii ei, un fel de sfat al bătrânilor, fiind consultaţi de fiecare dată asupra tuturor lucrurilor şi urmându-li-se cu sfinţenie părerile pe care găseau cu cale să şi le dea în unele privinţe.

Aşa se face că atunci când se hotărî definitiv căsătoria lui Arsène, feciorul lui Lenfant, cu Eulalie Laboque şi când fratele acesteia din urmă, Auguste Laboque, vru să-şi celebreze în acelaşi timp şi căsătoria lui cu Marthe Bourron, Feuillat le sugera ideea, acceptată şi aclamată îndată de

întreaga lume, să organizeze o masă sărbătorească, mare şi frumoasă, care să reprezinte o sărbătoare a înseşi satelor unificate în jurul comunei Combettes, pacificate, îmbogăţite şi triumfătoare. S-ar bea în cinstea alianţei şi frăţiei dintre muncitorul agricol şi cel industrial, care odinioară erau învrăjbiţi atât de criminal unul împotriva celuilalt şi a căror solidaritate era singura cale spre dobândirea bogăţiei şi armoniei sociale. S-ar bea de asemenea pentru îngroparea tuturor neînţelegerilor dintre oameni şi mai cu seamă pentru desfiinţarea definitivă a acelui comerţ barbar, menit să perpetueze lupta înverşunată dintre negustorul care vinde unelte, ţăranul care face să crească grâul şi brutarul care revinde pâinea, pe scurt, s-ar bea pentru dispariţia numeroşilor intermediari îmbogăţiţi prin furt şi jaf. Şi aceasta era ziua cea mai bine aleasă pentru a sărbători împăcarea, momentul în care duşmanii de altădată, grupurile de oameni pornite odinioară să se devoreze şi să se distrugă, ajunseseră până la urmă să-şi unească între ei băieţii şi fetele prin intermediul unor căsătorii care făceau să se apropie mai repede acel viitor fericit. Din moment ce viaţa intrase pe un făgaş bun, mulţumită continuei sale evoluţii progresive, petrecerile ce se-ncingeau erau un prilej de bilanţ al etapei fericite la care se ajunsese, şi aceasta în mijlocul veseliei generale ce o stârniseră minunatele recolte care urmau să umple hambarele de la Combettes. Se hotărî deci ca sărbătoarea să aibă loc în aer liber, lângă târguşor, pe o pajişte întinsă, unde se înălţau căpiţe uriaşe de fân, întocmai ca nişte coloane simetrice ale unui templu gigantic, poleite cu aur sub revărsarea de lumină a soarelui strălucitor. Colonada aceasta se prelungea în zarea senină, până hăt, departe, la marginea orizontului, şi alte căpiţe de fân, şi apoi mereu alte căpiţe de fân povesteau parcă despre fecunditatea inepuizabilă a pământului. Şi în parfumul plăcut al spicelor coapte de grâu, în mijlocul imensei câmpii fertile, din care munca

oamenilor, în sfârşit împăcaţi, scotea îndestulătoare pâine ca să aducă fericirea tuturora, se cânta şi se juca.

Cei doi soţi Laboque invitaseră întreaga tagmă a vechilor negustori din Beauclair, în vreme ce familia Bourron aducea după sine toată uzina de la Crêcherie. Nu lipseau nici membrii familiei Lenfant, care se aflau acolo la ei acasă, şi niciodată până atunci nu se mai întâmplase ca toate aceste grupuri sociale strânse laolaltă să fraternizeze într-un mod atât de deschis, confundându-se toate într-o singură mare familie. Fără îndoială că cei doi soţi Laboque continuau să rămână gravi şi cu un aer oarecum jenat. Dar, dacă membrii familiei Lenfant se înveseleau din toată inima, şi mai mare bucurie părea că o cuprinsese pe Babette Bourron, care triumfa, stăpânită de obişnuita bună dispoziţie şi de convingerile ei nestrămutate, care o făceau să vadă chiar şi-n mijlocul celor mai grele situaţii o geană de speranţă că lucrurile se vor rezolva până la urmă foarte bine. Când perechile sosiră, Marthe Bourron, la braţul lui Auguste Laboque şi Eulalie Laboque la braţul lui Arsène Lenfant, părea că înşişi, zorii unui viitor fericit şi luminos radiau în jurul celor două cupluri, şi noii căsătoriţi aduseseră cu ei o atât de mare izbucnire de tinereţe, de forţă şi de bucurie, încât aclamaţii prelungi, care făceau impresia că nu se mai termină, izbucniră de la un capăt la celălalt al miriştilor. Oamenii le strigau tot felul de urări de bine şi fericire, îşi manifestau dragostea lor pentru ei şi îi sărbătoreau, pentru că vedeau în dânşii dragostea atotputernică şi victorioasa, dragostea aceea care încă de mai înainte apropiase pe toţi reprezentanţii acestui popor, dăruindu-le bogăţia recoltelor îmbelşugate, dragostea aceea de pe urma căreia se vor înmulţi şi vor alcătui în viitor o naţiune unită şi liberă, ce nu va mai şti de foamete şi ură.

Şi în ziua aceea, întocmai cum se petrecuseră lucrurile şi cu prilejul căsătoriei lui Lucien Bonnaire cu Louise Mazelle,

alte prietenii se înfiripară şi alte nunţi se puseră la cale. Doamna Mitaine, fosta brutăreasă, care, în pofida celor şaizeci şi cinci de ani ai săi, rămăsese mai departe frumoasa doamna Mitaine, o îmbrăţişă pe Olympe Lenfant, sora uneia dintre mirese, declarându-i că ar fi foarte fericită să o poată numi fiica ei, pentru că fiul său, Evariste, îi mărturisise că o adoră. De vreo zece ani, frumoasa brutăreasă îşi pierduse soţul şi nu mai ţinea prăvălia, contopită şi aceasta la rândul ei cu magazinele universale ale asociaţiei de la Crêcherie, după exemplul aproape al întregului comerţ cu de-amănuntul din orăşel. Trăia ca o femeie care muncise bine o viaţă întreagă şi acum se retrăsese din activitate, având în preajmă-i pe fiul său, Evariste, foarte mândră de sarcina pe care Luc le-o încredinţase ei şi soţului său cândva, şi anume supravegherea malaxoarelor şi a cuptoarelor electrice, de unde ieşea acum din belşug o pâine pufoasă şi albă, care ajungea pentru întreg poporul. Şi, în vreme ce Evariste o sărută la rândul său, în contul viitoarei logodne, pe Olympe, care se înroşise de bucurie, doamna Mitaine recunoscu într-o bătrânică scundă, slabă şi negricioasă la faţă, aşezată la marginea unei căpiţe de fân, pe vecina ei de odinioară, doamna Dacheux, soţia fostului măcelar. Veni să se aşeze în grabă lângă ea.

— Nu-i aşa că-i bine? îi spuse ea bucuroasă. Trebuia într-adevăr ca toată povestea asta să se sfârşească prin nişte căsătorii, pentru că toată puştimea aici de faţă se juca odinioară împreună.

Dar doamna Dacheux rămânea tăcută şi întunecată. Şi ea îşi pierduse soţul, mort din pricina unei lovituri neîndemânatice de satâr care-i retezase mâna dreaptă. Potrivit afirmaţiilor unora dintre oameni, neîndemânarea nu fusese cu totul întâmplătoare, ci măcelarul, cuprins de un acces nebun de furie, îşi retezase singur, în mod intenţionat, pumnul, mai degrabă decât să semneze

trecerea prăvăliei lui în stăpânirea celor de la Crêcherie. Ultimele evenimente care se petrecuseră în jurul lui, ca şi gândul că într-o bună zi va fi nevoit să pună la dispoziţia tuturor oamenilor carnea pe care o considera un lucru sacru, ideea că nu peste mult timp mărfurile acelea, care aparţinuseră până atunci numai bogaţilor, o să apară chiar şi pe mesele celor mai săraci îi tulburaseră mai mult ca sigur într-atât de mare măsură concepţiile lui sociale de om înavuţit, tiranic, violent şi reacţionar, încât pur şi simplu îl făcuseră să înnebunească. Murise din pricina unei cangrene prost îngrijite, lăsându-şi soţia văduvă şi îngrozită de ploaia ultimelor înjurături cu care o copleşise în ajunul agoniei sale.

— Şi Julienne, fetiţa dumneavoastră, ce mai face? întrebă din nou doamna Mitaine. Am întâlnit-o mai deunăzi, e superbă…

Văduva fostului măcelar n-avu încotro şi trebui până la urmă să răspundă. Arătă printr-un gest scurt un cuplu de tineri, prins în vârtejul unui cadril.

— Uite-o acolo, dansează. Stau şi-o supraveghez.

Într-adevăr, Julienne dansa în braţele unui băiat înalt şi frumos, Louis Fauchard, fiul fostului muncitor smulgător de creuzete. Fata, voinică şi cu carnaţia albă, cu faţa roză, plesnind de sănătate, radia de bucurie în îmbrăţişarea pătimaşa a acestui voinic viguros cu chipul angelic, unul dintre cei mai buni fierari ai uzinei de la Crêcherie.

— Atunci, înseamnă că o să jucăm din nou la o altă nuntă? reluă râzând frumoasa doamnă Mitaine.

Dar doamna Dacheux exclamă cuprinsă din nou de un fior de groază:

— Oh, nu! Oh, nu! Cum puteţi să spuneţi aşa ceva? Doar cunoaşteţi bine ideile soţului meu, ar ieşi din mormânt dacă m-aş apuca s-o căsătoresc pe fiica lui cu muncitorul ăsta, fiul unor oameni săraci, al prăpăditei ăsteia de Natalie, mereu în căutarea unei bucăţele de rasol pe veresie şi pe

care el a izgonit-o de atâtea ori, pentru că nu plătea cu bani gheaţă.

Bătrâna continuă să vorbească şi îşi depănă cu voce joasă şi tremurătoare ceea ce numea chinurile ei. Bărbatul i se arăta în vis, noapte de noapte. Chiar şi mort, continua să o încovoaie sub autoritatea lui despotică, o certa şi o brutaliza în somn, folosind tot felul de ameninţări diabolice. Nefericita femeie, lipsită de apărare, mereu năucită, avea parte până şi de acest ultim ghinion, şi anume să nu-şi găsească niciun dram de linişte în văduvia ei.

— Dacă m-aş apuca s-o mărit pe Julienne împotriva voinţei lui, spuse ea în încheiere, ar reveni fără doar şi poate în fiecare noapte să mă înjure şi să mă bată.

Plângea, şi doamna Mitaine încercă s-o încurajeze, spunându-i că poate, dimpotrivă, dacă va reuşi să sădească, fericire în jurul ei, toate aceste coşmaruri ar dispărea. Chiar în clipa aceea, Natalie, plângăreaţa doamnă Fauchard de odinioară, cu ani în urmă aflată mereu în căutarea celor patru litri de băutură pentru bărbatul său, se apropiase de văduve cu pasul ei şovăitor. Nu mai suferea acum din pricina mizeriei negre de altădată şi locuia într-una dintre căsuţele luminoase de la Crêcherie, împreună cu Fauchard al ei, care nu de multă vreme încetase orice fel de muncă, infirm şi oarecum îndobitocit. Tot cu ei mai stătea şi fratele său, Fortuné, în vârstă de numai patruzeci şi cinci de ani, dar din care munca maşinală, de brută, mereu şi mereu aceeaşi, începând de la vârsta de cincisprezece ani, desfăşurată la atelierele uzinei Abis, făcuse un soi de bătrân timpuriu, pa jumătate orb şi surd. Natalie rămăsese şi ea, la rândul său, în pofida bunăstării pe care o datora noului sistem de pensii şi ajutor reciproc, aceeaşi femeie tânguitoare, deplângând ruinele trecutului, cu cei doi bărbaţi în casă, doi copii de întreţinut, după cum spunea dânsa. Constituiau un soi de lecţie, un exemplu viu al stării ruşinoase şi pline de durere la care te aducea

vechiul sistem de salarizare, şi care fusese transmis drept pildă parcă generaţiilor mai tinere.

— Nu i-aţi văzut pe copiii mei? întrebă ea pe doamna Mitaine. I-am pierdut prin mulţime… Ah, uite-i!

Şi îi văzură într-adevăr trecând pe cei doi cumnaţi, braţ la braţ, susţinându-se unul pe altul în mersul lor şovăielnic, Fauchard ruinat şi pe ducă, întocmai ca o stafie ridicată din mormântul unei munci dezonorante şi pline de durere, şi Fortune, mai tânăr decât acesta, dar la fel de prăpădit şi de bicisnic. Şi prin mulţimea din care se înălţa atâta vigoare, atâta dragoste pentru noua viaţă şi atâtea speranţe, printre aceste căpiţe pe care toţi le îndrăgeau cu pasiune, ca pe nişte adevărate obiecte de preţ ce reprezentau pâinea unui întreg popor, cei doi bătrâni păşeau încetişor, târându-şi parcă neputinţa, fără să înţeleagă prea bine cele ce se petreceau în jurul lor şi fără măcar să răspundă la saluturi.

— Lăsaţi-i în pace să stea la soare, fiindcă asta le face foarte bine, reluă doamna Mitaine. Şi fiul dumneavoastră, tot sănătos şi vesel?

— Oh, bineînţeles că Louis este formidabil de sănătos, răspunse doamna Fauchard. În vremurile de astăzi, copiii nu mai seamănă câtuşi de puţin cu părinţii lor. Nu-l vedeţi cum dansează? Niciodată n-o să ştie ce-i frigul şi foamea.

Atunci, brutăreasa, cu sufletul ei bun de femeie care a fost cândva frumoasă, se gândi să întreprindă ceva prin care să contribuie la fericirea perechii de tineri ce îşi zâmbeau unul altuia cu atâta drăgălăşenie, dansând în faţa ei. Le chemă mai aproape de ea pe cele două mame, le făcu să se aşeze alături una de cealaltă, pe doamna Fauchard şi pe doamna Dacheux, apoi o îmblânzi pe aceasta din urmă şi îi înmuie până într-atât inima, încât ajunse până la urmă să-i provoace un şoc sufletesc şi s-o convingă. Suferea numai din pricina singurătăţii ei, i-ar fi trebuit nepoţei care să i se atârne de rochie prin casa şi

care să-i pună pe fuga fantomele. Şi sărmana bătrână, slabă şi prăpădită, exclamă în sfârşit:

— Ah, Dumnezeule! Eu sunt de acord, dar numai cu condiţia să nu mă lase singură şi să plece de la mine. Eu, una, n-am spus niciodată nu, nimănui, el era cel care se opunea cu înverşunare. Dar dacă ne înţelegem cu toţii asupra acestui punct şi dacă promiteţi să mă apăraţi, apoi faceţi tot ceea ce credeţi că-i bine, faceţi, eu nu mă opun!

Când Louis şi Julienne aflară că mamele lor îşi dăduseră consimţământul, alergară şi se aruncară în braţele lor, cu lacrimi de bucurie şi hohote de râs. Şi-n felul acesta se născu, în mijlocul veseliei generale, o nouă fericire.

— Uitaţi-vă la ei! repetă doamna Mitaine. Cum aţi încerca măcar să va gândiţi că puteţi despărţi pe aceşti tineri care parcă au crescut unul pentru celălalt? Eu l-am dat chiar acum pe Evariste al meu după Olympe Lenfant, şi mi-o amintesc de parcă ar fi fost ieri când venea mititica la brutărie, unde ştrengarul ăsta, un puştiulică pe atunci, îi făcea cadou prăjituri. La fel s-a întâmplat şi cu Louis Fauchard, pe care de atâtea ori l-am văzut dând târcoale prin faţa măcelăriei dumneavoastră, doamnă Dacheux, şi jucându-se cu Julienne! Acum apele s-au limpezit, familiile Laboque, Bourron, Lenfant şi Yvonnot petrec la nunta copiilor, dar chiar în momentele de încrâncenare, când părinţii lor se sfâşiau între dânşii, tinerii aceştia toţi creşteau laolaltă, şi ei reprezintă astăzi bogata noastră recoltă de dragoste şi prietenie!

Şi frumoasa doamnă Mitaine râdea din ce în ce mai tare, cu aerul ei de nespusă bunătate, ca şi cum ar fi păstrat în întreaga sa făptură aroma de pâine proaspătă şi caldă în mijlocul căreia trăise ca o minunată brutăreasă bălaie, desprinsă dintr-o carte de poveşti. Şi, jur împrejurul ei, bucuria se înălţa de pretutindeni; se spunea că alte noi logodne se puseseră la calc, aceea a lui Sebastien Bourron şi a Agathei Fauchard, precum şi aceea a lui Nicolas

Yvonnot şi a Zoei Bonnaire. Dragostea, dragostea domnea pretutindeni, cimenta fără odihnă prieteniile şi reuşea să desăvârşească unirea tuturor oamenilor, indiferent de categoria căreia aparţineau. Ea făcuse să rodească această câmpie, încărcase arborii cu o cantitate atât de mare de fructe, încât crengile lor păreau că se frâng sub greutatea poamelor, dăruise brazdelor o asemenea bogăţie de grâu, încât din zare în zare, de la un capăt la celălalt al orizontului, cât vedeai cu ochiul, căpiţele se înălţau ca nişte coloane aurite al e unui imens templu. Dragostea plutea prin văzduh, în mijlocul parfumului puternic ce-l izvodea această fertilitate, şi tot dragostea era aceea care dirija nunţile fericite de pe urma cărora vor apărea pe lume o mulţime de noi generaţii, mai libere şi mai drepte. Şi petrecerea dură până seara, când se aprinseră primele stele, ca o adevărată apoteoză a iubirii, apropiind clipă de clipă inimile, contopindu-le unele într-altele în iureşul dansului şi-n mijlocul cântecelor acestui mic popor cuprins de veselie şi aflat în plin marş în direcţia realizării unităţii şi armoniei viitoare.

Dar, în mijlocul acestor simţăminte de fraternitate care invadaseră toate inimile, se afla un singur om, un străbun, maistrul turnător Morfain, care se ţinea deoparte, în picioare, tăcut şi sălbatic, fără să poată şi fără să vrea să-nţeleagă cele ce se petreceau în jurul său. Rămânea să trăiască mai departe întocmai ca un Vulcan preistoric, într-o bortă de stâncă din preajma furnalului, de supravegherea căruia se ocupa, şi îşi ducea acum singur acolo zilele, ca un schivnic, doritor să se aşeze în afara vremurilor şi rupând orice fel de relaţie cu noile generaţii ce se ridicau. Încă de pe când fiica! ui Ma-Bleue, plecase de acasă ca să-şi trăiască visul de dragoste, împreună cu Achille Gourier, luceafărul nopţilor ei senine, bătrânul simţise că într-adevăr vremurile îi răpiseră tot ceea ce avea mai bun pe lume. Apoi un alt capriciu de dragoste îi răpise băiatul, Petit-Da,

flăcăul voinic, uriaşul blajin şi viguros, care se îndrăgostise la nebunie de Honorine, o brunetă micuţă, vioaie şi sprintenă, fiica lui Caffiaux, băcanul, care ţinuse şi un cabaret. La început bătrânul Caffiaux refuzase cu brutalitate să-şi dea consimţământul pentru oficierea căsătoriei, plin de dispreţ adânc pentru această familie cu o morală îndoielnică, oameni dubioşi, care de altminteri încercau, la rândul lor, aceleaşi simţăminte de dispreţ pentru el. Cu toate acestea, tot Caffiaux fusese cel care cedase primul, căci se arătase, ca întotdeauna, foarte abil şi foarte uşor adaptabil. Pe vremea aceea, după ce îşi închisese prăvălia de băuturi, îşi făcuse o situaţie frumoasă în calitate de supraveghetor-şef al magazinelor universale de la Crêcherie; şi vechile lui isprăvi necinstite fuseseră date uitării, pentru că începuse să arate de acum înainte foarte mult devotament faţă de ideile de solidaritate ale asociaţiei, aşa că nu era cazul să se încăpăţâneze într-un refuz care ar fi putut să-i dăuneze. Atunci Petit-Da, mânat de dorinţele lui, trecuse peste voinţa tatălui său. Între cei doi bărbaţi avusese loc o ceartă cumplită, urmată de o înspăimântătoare ruptură. Şi de atunci, maistrul turnător, izolat în borta lui dintre stânci, nu mai vorbea cu nimeni şi nu mai trăia decât pentru a dirija activitatea furnalului său, întocmai ca o fantomă sălbatică şi de neclintit a unor vremuri de demult apuse.

Ani şi ani se scurseseră fără să fi lăsat măcar o urmă pe faţa bătrânului Morfain. El rămânea mai departe învingătorul focului, colosul cu un enorm cap pârjolit, cu nasul ca un cioc de vultur, cu ochii de flăcări, implântaţi deasupra unor obraji ce păreau ca fuseseră devastaţi de o mulţime de larve. Gura lui chinuită, care nu se mai deschidea zile întregi, îşi păstrase pe buze roşul sălbatic, pricinuit de dogoarea focului. Şi nimic omenesc nu mai părea în stare să-l emoţioneze, în adâncul singurătăţii implacabile în care se închisese, când îşi dăduse seama că

propriii săi copii, fiul şi fiica, se aflau de partea celorlalţi, a acelora ce pregăteau un nou viitor. Ma-Bleue îi dăruise lui Achille o fetiţă delicioasa, Léonie, care creştea plină de graţie şi duioşie. Petit-Da avusese, la rândul lui, de la Honorine, un băiat voinic şi încântător, Raymond, un ştrengar plin de inteligenţă, care, nu peste multă vreme, urma să ajungă şi el la vârsta însurătorii. Dar bunicul nu se lăsa înduioşat, îi respingea pe copii şi chiar se încăpăţâna să nu-i vadă. Erau, după părerea lui, nişte întâmplări care se petreceau într-altă lume şi din pricina cărora nu se simţea câtuşi de puţin emoţionat. Faţa de furnalul lui însă, lucrurile se petreceau cu totul altfel şi dragostea părintească pe care o avusese mereu pentru acesta părea să crească şi mai mult, acum, când afecţiunea ce-o purtase copiilor se prăbuşise definitiv. Vedea în monstrul ce bubuia din pricina unui foc veşnic al cărui pântece îl alimenta ziua şi noaptea, ceas de ceas, pentru a-i asigura digestia fierbinte, un fel de copil uriaş de-al lui. Cele mai mici deranjamente, atunci când şarjele păreau să-şi piardă câte ceva din strălucirea lor, îi stârneau tot felul de griji pline de duioşie; şi îşi petrecea numeroase nopţi fără să pună pleoapa pe pleoapă, supraveghind buna funcţionare a gurilor de vânt. Se devota muncii ca un tânăr îndrăgostit, în mijlocul dogoarei jăraticului, de a cărui usturime groaznică pielea lui nu mai părea să se teamă. Luc se gândise să-l scoată la pensie, îngrijorat de vârsta lui înaintată, dar trecuseră anii şi nu avusese tăria necesară să ia o asemenea hotărâre, în faţa supărării pe care nimic nu ar fi putut s-o domolească şi a revoltei ce-l făceau să freamăte pe acest erou al muncilor celor mai grele, atât de mândru de faptul că o viaţă întreagă şi-a întrebuinţat muşchii şi şi-a ars pielea în activitatea lui umilă, dar măreaţă de cuceritor al focului. Ceasul pensionării o să sune el însuşi cândva, din pricina inevitabilei evoluţii progresive a societăţii aflate în plin marş, aşa că Luc preferă să mai aştepte, dovedindu-şi

încă o dată bunătatea şi înţelegerea pentru oamenii din jurul său.

Încă de multă vreme, Morfain se simţise ameninţat, pe undeva, de o oarecare primejdie. Nu-i erau străine câtuşi de puţin cercetările ştiinţifice pe care le făcea stăpânul său, Jordan, pentru a înlocui furnalul atât de greoi, atât de încet la lucru şi atât de învechit faţă de timpurile moderne, din pricina infernalului său sistem complicat de mânuire, prin nişte baterii uşoare şi ingenioase, cu randament rapid, pe care să le adapteze la cuptoarele electrice. Ideea că s-ar putea ca cineva să stingă şi să dărâme colosul care ardea de ani şi ani de zile îl zăpăcea de tot. Se interesase de rezultatele dobândite şi fusese de asemenea neliniştit atunci când Jordan obţinuse cea dintâi realizare ce constituia un mare progres, arzând cărbunele la ieşirea lui din gurile de mină, sub generatoarele de aburi ale maşinilor, transportând apoi electricitatea la uzina de la Crêcherie prin intermediul unor cabluri, fără niciun fel de pierdere. Dar, din moment ce preţul de cost rămânea încă mult prea ridicat, făcând imposibilă întrebuinţarea energiei electrice pentru obţinerea fontei din minereul de fier, Morfain putuse totuşi să se mai bucure o vreme de inutilitatea acestei prime victorii a lui Jordan. Vreme de zece ani după aceea, cu prilejul fiecăruia dintre eşecurile lui Jordan, încercase o mulţumire ascunsă şi zâmbise în sinea lui oarecum sarcastic, fiind convins că focul va ştii să se apere şi că nu se va lăsa niciodată înfrânt de această nouă forţă, de acest trăsnet misterios, al cărui fulger nici măcar nu se vedea. Dorea ca stăpânul lui să fie cel învins şi să vadă nimicite aparatele pe care acesta le construia fără încetare, perfecţionându-le de la o zi la alta. Şi iată că dintr-odată ameninţarea începu să ia proporţii, circulând zvonul că Jordan realizase de curând marea lui descoperire: găsise mijlocul de a transforma într-un mod mai direct energia calorică pe care o conţinea cărbunele în energie electrică,

fără să mai fie nevoie să treacă prin energia mecanică, adică suprimând maşina cu aburi, acest intermediar stânjenitor şi atât de costisitor. În felul acesta, problema era ca şi rezolvată, preţul de cost al energiei electrice urma să fie atât de redus, încât s-ar fi putut să o întrebuinţeze într-un chip cât se poate de folositor şi pentru a obţine fonta din minereul de fier. Aparatele destinate producerii acesteia începuseră de pe acum să funcţioneze, şi în momentul acela tocmai se instala. o primă serie de asemenea cuptoare electrice. Morfain, disperat, se învârtea de jur-împrejurul furnalului, cu aerul său de sălbatic încăpăţânat, ca şi cum ar fi vrut ca prin făptura lui uriaşă să-l apere.

Cu toate acestea, Luc nu dădu chiar atât de curând ordinul să se stingă furnalul, doritor să efectueze mai întâi o experienţă cât de cât concludentă cu prima Serie de cuptoare electrice. Vreme de aproape şase luni, cele două topitorii funcţionară paralel, şi aceste zile fură, pentru bătrânul maistru turnător, cele mai cumplite momente din viaţa lui, căci acum simţea că monstrul iubit, cu a cărui pază era însărcinat, se afla sortit pieirii. Îl vedea părăsit de toată lumea, nimeni nu mai urca până la el, curioşii se îmbulzeau care mai de care acolo jos, roind încântaţi în jurul acestor cuptoare electrice, ce ocupau atât de puţin loc şi făceau, se spunea, o treabă bună şi într-un timp mult mai scurt. Morfain, stăpânit de o ranchiună cumplită, nici măcar nu voise să coboare să vadă aceste invenţii, pe care le trata cu un dispreţ suveran, socotindu-le nişte simple jucării, bune numai pentru copii. Putea oare să fie înlocuită străvechea metodă, putea oare să fie detronat focul cel vajnic şi strălucitor, care dăruise omului putere asupra împărăţiei luminii? Se va reveni fără îndoială până la urmă la vechile metode, la aceste furnale uriaşe, a căror văpaie arsese vreme de secole fără să se stingă nicio clipă. Şi din pustietatea în care trăia, se mulţumea, împreună doar cu

cei câţiva oameni din echipa lui, liniştiţi ca şi el, să privească de sus, foarte de sus, acoperişul de hangar sub care se aflau cuptoarele electrice ce funcţionau din plin, fericit de fiecare dată când, noapte de noapte, aprindea orizontul cu imensele lui şarje strălucitoare.

Veni totuşi ziua când Luc hotărî soarta furnalului, al cărui randament nu mai corespundea cerinţelor, fiind mai anevoios de utilizat şi mai costisitor, lucru pe care de acum înainte i-l demonstra experienţa. Se stabili că-l vor lăsa să se stingă pentru a-l putea apoi dărâma, după ce va fi elaborată o ultimă şarjă. Prevenit asupra acestui lucru, Morfain nu răspunse nimic, rămânând impasibil, cu faţa lui de bronz, care nu-i mai trăda prin nimic zbuciumul sufletului. Calmul acesta cumplit le stârni teama şi Ma-Bleue urcă să-şi vadă tatăl, însoţită de fiica ei mai mare, Léonie, în vreme ce lui Petit-Da îi trecu prin minte acelaşi gând frumos, aducând cu el pe Raymond, băiatul lui cel mare. Pentru o clipă, la fel ca odinioară, familia se află din nou reunită, toţi laolaltă în borta dintre stânci, cu tatăl lor uriaş aşezat la mijloc, între fata nespus de bălaie şi cu ochii ei foarte albaştri şi băiatul acela puternic şi blajin, care se înduioşa la culme de pufniturile mânioase ale bătrânului, şi mai existau în plus, acolo, acum, nepoata de o frumuseţe gingaşă şi nepotul foarte ager la minte, în care se încarna noua generaţie, activă şi făuritoare a unei alte fericiri! Bunicul acceptă să fie sărutat şi-mbrăţişat, fără să respingă pe copii, aşa cum proceda de obicei. Deşi se jurase să nu-i mai vadă niciodată, se lăsă de data aceasta înconjurat de ei. Dar nu le înapoie mângâierile, având aerul că trăieşte în afara vremurilor, întocmai ca un erou al unor timpuri de mult apuse, pentru care întreaga omenire era ca şi moartă. Scena aceasta se petrecea într-o zi de toamnă întunecată şi rece, la vremea amurgului zorit de venirea nopţii, al cărui văl de mătase părea că se aşterne din cerul cenuşiu,

înfăşurând pământul negru. Şi bătrânul se ridică în picioare şi nu rupse muţenia lui din totdeauna decât ca să spună:

— Haideţi, sunt aşteptat, mai avem de elaborat încă o şarjă şi gata.

Era ultima. Toţi îl urmară până-n faţa furnalului. Oamenii din echipă se aflau acolo, cufundaţi în întunericul nopţii, aşteptându-l, şi de îndată ce se ivi începură munca obişnuită, răscolind şi lovind cu cârligele în adâncul canalului de scurgere, acoperit de dopul din cărămizi refractare, mărind gaura de evacuare, până când, în cele din urmă, şuvoiul tumultuos de metal incandescent începu să-şi rostogolească de-a lungul jgheaburilor pârâul ele flăcări, ducându-se să umple tiparele cu bălţi de foc viu. O dată mai mult. din această dâră roşcată şi din aceste câmpuri de foc se ridică o jerba neîntreruptă de scântei, nişte scântei albastre, uşoare şi gingaşe, roind în jurul unor fuse din aur de o neasemuita fineţe, părând o adevărată inflorescenţă de nu-mă-uita, printre nişte spice de aur. Şi-n crepusculul posomorât de până arunci, o lumină de-a dreptul orbitoare însori furnalul şi construcţiile toate din vecinătate, apoi acoperişurile caselor din Beauclair şi mai departe imensul orizont. După care totul se stinse, bezna adâncă a nopţii se aşternu din nou, şi acesta fu sfârşitul: furnalul îşi dăduse duhul.

Morfain, care privise fără să scoată o vorbă, nu mişca şi se ţinea mai departe în întuneric, părând că şi el nu-i nimic altceva decât una dintre aceste stânci din împrejurimi pe care noaptea le lua din nou în stăpânire.

— Tată, spuse încetişor Ma-Bleue, acum, când nu mai exista niciun fel de treabă de făcut pe aici, o să trebuiască să cobori la noi. Camera ta e pregătită şi te aşteaptă de mult timp.

Şi Petit-Da spuse la rândul lui:

— Tată, de data asta înseamnă că a venit momentul să te odihneşti, şi ţi-am pregătit şi noi, la rândul nostru, o

odaie a ta. O să te împărţi când la unul, când la celălalt dintre copiii tăi.

Dar bătrânul maistru turnător nu răspundea câtuşi de puţin, în cele din urmă, un oftat adânc îi umflă pieptul, ca un fel de geamăt dureros, şi spuse:

— Aşa e, o să cobor, o să vin să vă văd... Duceţi-vă.

Vreme de încă cincisprezece zile de atunci, nimeni nu reuşi să-l convingă pe Morfain să părăsească furnalul. Îi urmărea îngheţarea lentă, întocmai ca agonia unui muribund. Rămânea acolo ultimul şi îl pipăia în fiecare seară, pentru a se asigura dacă nu cumva era într-adevăr complet mort. Şi, atâta timp cât mai simţi încă în el puţină căldură, se încăpăţână, îl veghe întocmai ca pe un prieten ale cărui rămăşiţe nu se abandonează decât după ce sufletul a trecut definitiv în neant. Dar în curând sosiră oamenii însărcinaţi cu demolarea, şi aceştia îl văzură într-o seară părăsindu-şi borta dintre stânci, smulgându-se din acele locuri printr-un sacrificiu suprem şi coborând înspre uzina de la Crêcherie, pentru a se duce cu pasul lui încă zdravăn de bătrân viguros, deşi învins, de-a dreptul către imensul hangar cu geamuri, sub acoperişul căruia funcţiona bateria cuptoarelor electrice.

Chiar în clipa aceea, Jordan şi cu Luc se aflau acolo, împreună cu Petit-Da, care era însărcinat să supravegheze fonta, ajutat de fiul său, Raymond, de pe acum un bun muncitor electrician. Pricina pentru care Jordan nu mai părăsea o clipă măcar hangarul era că funcţionarea cuptoarelor electrice trebuia încă reglată de la o zi la alta, şi omul de ştiinţă era stăpânit de dorinţa să perfecţioneze din ce în ce mai mult metoda lui cea nouă, care-i consumase atâţia ani de cercetări şi de experienţe.

— Ah! dragul meu Morfain! exclamă el plin de bucurie. Prin urmare te-ai hotărât să devii mai înţelegător?

Cu faţa lui impasibilă, de culoarea fontei vechi, eroul mulţumi să spună:

— Da, domnule Jordan, am venit să vă văd maşina.

Luc, puţin cam neliniştit, îl examina atent, căci dăduse ordin să fie supravegheat îndeaproape, de când aflase că fusese găsit într-o zi cu faţa aplecată înspre o gura de încărcare a metalului încă plin de jăratic, având aerul unui om care-i gata să facă saltul către înspăimântătorul infern. Un muncitor din echipa lui îl salvase în ultima clipă de la o moarte care ar fi reprezentat ultimul sacrificiu făcut de făptura aceasta în vârsta monstrului, căruia i-ar fi dăruit astfel până şi trupul copt şi răscopt de sute de ori, ca şi cum bătrânul ar fi dorit să dobândească gloria de a se săvârşi din viaţă în focul atât de mult iubit şi în faţa căruia slujise cu credinţă vreme de mai bine de o jumătate de veac.

— Într-adevăr, e grozav, bravul meu Morfain, faptul ca te mai interesează încă toate astea, spuse Luc fără să-l părăsească o secundă din ochi. Ia te uită la drăciile astea.

Cele zece cuptoare electrice, care alcătuiau bateria, se aliniau întocmai ca zece cuburi gigantice din cărămidă roşie, înalte de doi metri şi cincizeci de centimetri lăţime. Şi singurul lucru care se vedea deasupra lor era armătura electrozilor toarte puternici, alcătuită din cilindri groşi de cărbune, la care veneau să se ataşeze cablurile ce reprezentau conductorii de electricitate. Operaţia era foarte simplă. Un melc, acţionat doar prin apăsare pe un buton, deservea cele zece cuptoare, transporta minereul şi îl deşerta în fiecare dintre ele. Un al doilea buton declanşa curentul electric şi aprindea un arc voltaic, a cărui temperatură extraordinar de ridicată, atingând şi două mii de grade, putea să topească două sute de kilograme de metal în cinci minute. Şi era suficient numai să învârţi un al treilea buton, pentru ca uşa din platină care închidea gurile fiecăruia dintre cuptoare să fie ridicata şi pentru ca un fel de bandă rulantă, presărată cu nisip foarte fin, să se pună în mişcare şi să primească cele zece lingouri de câte două

sute de kilograme, pe care le transporta apoi în aerul rece de afară.

— Ei bine, bravul meu Morfain, reluă şi Jordan la rândul său, cuprins de o bucurie de copil fericit, ce mai spui de asta?

Şi îi explică randamentul maşinilor. Aceste jucărioare, realizând câte două sute de kilograme de fontă fiecare în numai cinci minute, ajungeau împreună să producă în decursul unei zile întregi de lucru frumoasa cantitate de două sute patruzeci de tone, şi asta supunându-le unui regim de activitate de numai zece ore. Era un randament uluitor, mai cu seamă dacă te gândeai la faptul că vechiul furnal, arzând zi şi noapte, nu atingea nici măcar a treia parte din această producţie. De asemenea, rareori se întâmpla ca aceste cuptoare electrice să funcţioneze mai mult de trei sau patru ore, şi tocmai acesta era avantajul pe care-l prezentau, anume că le puteai stinge şi aprinde după cum aveai nevoie, atunci când doreai să obţii pe loc acea cantitate de materie primă ce îţi era necesară. Şi câtă curăţenie, câtă uşurinţă în mânuirea lor şi câtă simplitate! Aproape că nici nu mai exista urmă de praf, pentru că electrozii furnizau ei înşişi cărbunele necesar carburării minereului. Numai nişte gaze mai trebuiau evacuate, şi zgura rezultată era într-o cantitate atât de mică, încât se debarasau de ea fără niciun fel de osteneală, cu prilejul curăţeniei zilnice. Nici urmă de colosul primitiv, pentru digestia căruia aveau atâta de furcă! Nici urmă de numeroasele organe anexă, atât de stânjenitoare, cu care trebuiseră să înconjoare odinioară vechiul furnal: conducte de epurare, guri pentru reîncălzire, maşini generatoare de aer tuburi care să-i asigure, curenţi continui! Stomacul acesta nu mai era ameninţat cu astuparea sau răcirea. Nici vorba să se dărâme totul din pricina cine ştie cărei guri de vânt care funcţiona prost şi să fie nevoie să se golească pântecele monstrului în mijlocul flăcărilor! Şi nici nu mai era

necesară o adevărată armată de fochişti care să vegheze la gura de încărcare şi nicio alta de muncitori turnători care să lovească de zor în dop, pârjolindu-se la dogoarea şarjelor, trăind într-o veşnică stare de alarmă şi succedându-se în numeroase echipe de zi şi de noapte. Ocupând numai cincisprezece metri în lungime şi cinci în lăţime, bateria celor zece cuptoare electrice, dimpreună cu banda lor rulantă, aveau spaţiu suficient de mare în imensul hangar prevăzut cu geamuri, vesel şi luminos, care le adăpostea; şi trei copii ar fi fost de ajuns ca să pună totul în funcţiune, acţionând unul de la butonul care punea în mişcare melcul, altul de la butonul care aprindea electrozii şi cel de-al treilea de la butonul care acţiona banda rulantă.

— Ei, ce mai spui de asta, ce mai spui de asta, dragul meu Morfain? repetă Jordan cu un aer triumfător.

Bătrânul maistru turnător privea întruna, fără să scoată un cuvânt şi fără să schiţeze vreun gest. Noaptea începuse să învăluie hangarul cu faldurile negre ale mantiei sale, şi regularitatea de ceasornic cu care funcţiona bateria era de-a dreptul surprinzătoare. Reci şi-ntunecate, cele zece cuptoare păreau că dorm, în vreme ce micuţele cărucioare cu minereu, acţionate de către melc, se vărsau unul câte unul pe canalele de aducţiune. Apoi, din cinci în cinci minute, uşile din platină se deschideau şi cele zece jeturi luminoase ale şarjelor străpungeau întunericul, după care tot atâtea lingouri din fontă, presărate cu flori de albăstrele printre spice de aur erau transportate de banda rulantă printr-o mişcare lentă şi continua. Şi, cu timpul, aceste iluminaţii ritmice, aceste apariţii de aştri splendizi, din pricina cărora întregul hangar strălucea la intervale egale între ele, deveneau un spectacol extraordinar.

Petit-Da, care stătuse până atunci tăcut, se hotărî să dea câteva explicaţii bătrânului. Îi arătă cablurile groase care, străbătând povârnişul, transportau curentul electric.

— Vezi tu, tată, electricitatea ajunge pe acolo, şi este de *o* putere atât de mare încât, dacă cineva ar rupe firele, totul ar sări în aer dintr-odată, ca lovit de trăsnet.

Luc, mai liniştit acum pentru că-l vedea pe Morfain atât de calm, începu să râdă.

— Nu exagera totuşi, fiindcă ai să bagi groaza în copii cu vorbele astea. Nimic n-ar sări în aer, doar că imprudentul care ar atinge firele ar fi în primejdie de moarte. Şi apoi cablul este destul de solid.

— Ah, într-adevăr, asta aşa-i! reluă Petit-Da. I-ar trebui nişte braţe al naibii de zdravene ca să-l poată rupe.

Morfain se apropiase din ce în ce mai mult de cablu, cu faţa lui bătătorită, de pe care nu se putea citi niciodată nimic, şi nu mai avea decât să ridice braţele pentru a-l atinge. Rămase acolo, ţintuit locului vreme de câteva secunde încă, mereu impasibil. Dar, dintr-odată, în ochii lui se aprinse o flacăra atât de vie, încât Luc fu cuprins din nou de nelinişte, simţind în mod nelămurit cum pluteşte prin văzduh ameninţarea unei catastrofe.

— Crezi că-s de ajuns nişte braţe al naibii de zdravene? spuse în cele din urmă Morfain, hotărându-se. În sfârşit să vorbească. Ia te uită încoace, flăcăule!

Şi, mai înainte chiar ca cineva să fi avut timpul necesar să intervină, înhaţă cablul între mâinile lui înăsprite de foc şi care erau aidoma unor cleşti de fier. Răsuci cablul şi-l rupse printr-un efort supraomenesc, aşa cum un uriaş înfuriat ar rupe sfoara cu care este legată jucăria unui copil. Şi gestul acesta declanşa trăsnetul, firele se atinseră între ele şi o scânteie formidabilă, de-a dreptul orbitoare, ţâşni. Brusc, întreg hangarul fu scufundat într-o beznă adâncă şi nu se mai auzi decât căderea unui corp greoi, bătrânul voinic ce se prăbuşea trăsnit dintr-odată, ca un stejar doborât printre tenebrele care pluteau în jur.

N-avură încotro şi alergară în grabă să caute nişte lanterne. Jordan şi cu Luc, tulburaţi, putură numai să

constate moartea bătrânului, în vreme ce Petit-Da se jelea şi plângea. Întins la pământ cu faţa către cer, fostul maistru turnător părea că nu suferise câtuşi de puţin şi zăcea întocmai ca un colos intact de fonta veche, din care focul nu mai putea acum să muşte. Veşmintele lui ardeau şi trebuiră să i le stingă. Nu mai voise, fără îndoială, să supravieţuiască monstrului atât de îndrăgit de el, furnalului acela vechi, al cărui ultim slujitor zelos rămânea. Cu el, se sfârşea prima etapă a luptei omului pentru îmblânzirea focului; reprezenta cuceritorul metalului, curbat sub apăsarea dureroasă a unei munci de sclav şi-n acelaşi timp mândru de a-şi face titlu de nobleţe din această muncă strivitoare, desfăşurată la nesfârşit de către omenirea aflată în plin progres şi în lupta pentru fericirea viitoare. Se dase în lături chiar din calea vremurilor noi ce se născuseră şi aduseseră cât de cât fiecăruia dintre oameni, mulţumită victoriei muncii drepte, un dram de odihnă şi un strop de bucurie, putinţa de a trăi o viaţă mai liberă şi mai fericită, de care beneficiaseră până atunci numai câţiva privilegiaţi, gustând plăcerile momentelor de desfătare stoarse din nedreptate şi suferinţele la care erau supuşi cei mulţi la număr. Şi căzuse acum, ca un erou primitiv şi ca un apărător încăpăţânat al vechilor şi groaznicelor corvezi, cu un Vulcan înlănţuit, alături de fierăria lui, duşman orb al oricărui mijloc ce l-ar fi putut elibera, clădindu-şi gloria tocmai pe starea lui de rob şi respingând ca pe o înjosire a fiinţei lui faptul de a i se mai uşura într-o bună zi eforturile şi suferinţele la care era supus. Forţa epocii noi, trăsnetul acela împotriva căruia venise să lupte şi să îl umilească, îl nimicise şi acum bătrânul se odihnea.

La câţiva ani după ce se petrecuseră aceste evenimente, trei noi căsătorii se încheiară iarăşi, reuşind să contopească pe deplin diferite categorii de oameni, să strângă din ce în ce mai tare legăturile dintre ei, în mijlocul acestui popor

mititel, unde pacea şi frăţia se făceau din ce în ce mai mult simţite. Hilaire Froment, fiul cel mai mare al lui Luc şi al Josinei, un flăcău voinic de douăzeci şi şase de ani acum, o luă în căsătorie pe Colette, micuţa blondă ce văzuse înflorind optsprezece primăveri, fiica lui Nanet şi a Nişei; şi, de atunci, sângele familiei Delaveau începu să se contopească încet cu cel al familiei Froment şi al acelei biete Josine, adunată odinioară pe jumătate moartă de foame de prin preajma porţilor uzinei Abis. O altă căsătorie fu aceea a unei fete tot din familia Froment, Thérèse, al treilea copil al lor, o voinică frumoasă şi plină de veselie, care, la cei şaptesprezece ani ai săi, se căsători cu Raymond, mai mare ca ea cu doi ani, fiul lui Petit-Da şi al Honorinei Caffiaux; şi, de data aceasta, sângele familiei Froment se unea cu acela al familiei Morfain, muncitori legendari, şi cu acela al familiei Caffiaux, reprezentanţi ai fostului negoţ, pe care asociata de la Crêcherie îl distrusese. În sfârşit, cea de-a treia căsătorie fu aceea dintre Léonie, fiica lui Achille Gourier şi a lui Ma-Bleue, care, la cei douăzeci de ani minunaţi ai ei, se mărita cu unul dintre fiii lui Bonnaire, de aceeaşi vârstă cu ea, şi anume Severin, fratele mai mare al lui Lucien; şi burghezia, care trăgea să moară, se unea în felul acesta ca poporul, prin urmaşii acelor muncitori chinuiţi cândva, în vremuri acum moarte, pe atunci resemnaţi, astăzi muncitori revoluţionari, pe punctul de a se elibera din sclavie.

Se încinseră mari petreceri, căci toţi sperau că urmaşii fericiţi ai lui Luc şi ai Josinei vor da roade, se vor înmulţi şi vor ajuta să se populeze noul oraş construit de Luc pentru Josine, cu gândul ca întreg poporul, laolaltă cu ea, să fie salvat de la nedreapta mizerie în care trăia. Acesta era torentul de dragoste, viaţa care se dezvolta fără încetare, înzecind recoltele şi făcând să se înmulţească din ce în ce numărul oamenilor care luptau pentru a instaura mai mult adevăr şi mai multă dreptate în lume. Dragostea

victorioasă, mereu tânără şi fericită, purta după sine perechile de tineri, familiile nou formate, oraşul întreg, înspre instaurarea unei armonii finale, a unei bunăstări cucerite în cele din urmă. Şi fiecare nouă căsătorie făcând să se ivească o căsuţă în plus în mijlocul verdeţii, valul căsuţelor albe nu se mai oprea niciodată şi ajunsese până la urmă să invadeze şi să măture vechea mahala a Beauclairului. Bătrânul cartier lepros, cu cocioabele lui mârşave, unde cei ce munceau din greu se chinuiau şi mureau în mizerie de secole şi secole, era ras de pe suprafaţa pământului şi asanat de multă vreme, fiind înlocuit de bulevarde largi, plantate cu arbori şi mărginite de faţadele surâzătoare ale caselor. Acum însuşi cartierul bogătaşilor se afla în primejdie, datorită faptului că, prin alinierea unor străzi noi, numeroase edificii vechi, aşa cum erau subprefectura, primăria, tribunalul, ba chiar şi închisoarea, aveau tendinţa să capete noi întrebuinţări, iar altele, care dobândiseră un folos mai practic, să se extindă. Numai străvechea biserică rămânea neatinsă, aşa cum se găsea ea, cu cupola crăpată şi pe jumătate prăbuşită în mijlocul unei pieţe aproape pustii, asemănătoare unui câmp plin de urzici şi de mărăcini. Pretutindeni în jur, locuinţele ponosite şi casele de raport fuseseră înlocuite prin construcţii mai sănătoase, unde domneau relaţii de fraternitate, mici vile răsfirate prin imensa gradină care devenise oraşul întreg, înveselite cu toate de lumina vie ce le scalda şi de apa curată ce le venea din belşug prin conducte. Şi noul oraş căpătă tot mai mult contur, un oraş foarte mare şi foarte sănătos, ale cărui bulevarde se lungeau mereu, şi care ajungea încă de pe acum să sărute buza cărnoasă a câmpiei fertile Roumagne.

III

Se scurseră din nou încă zece ani şi dragostea care strânsese laolaltă perechile, dragostea fecundă şi victorioasă, făcu să se ivească şi să se dezvolte, în fiecare dintre aceste noi familii ce se formaseră, o adevărată inflorescenţă de copii, buchete de veselie, în a căror dezvoltare armonioasă se putea citi viitorul fericit ce-i aştepta. Fiecare nouă generaţie care se ivea aducea după sine speranţa că pacea se va răspândi şi va regenera lumea, tocmai prin acel dram în plus de adevăr şi dreptate ce-l reprezenta.

Luc, în vârstă acum de şaizeci şi cinci ele ani, pe măsură ce îmbătrânea, iubea cu o pasiune din ce în ce mai mare copiii. În momentele acestea, când constructorul oraşului, cel ce ridicase acest popor, vedea înălţându-se citadela mult visată, se preocupa mai cu seamă de generaţiile în formare, se apropia de copiii mici şi le dăruia toate orele lui libere, cu gândul că ei reprezentau viitorul. Aceştia, copiii lor, şi poate chiar, mai târziu, copiii copiilor acestora, erau cei care trebuiau să ajungă un popor cult şi inteligent, reprezentând idealul lui împlinit în ceea ce priveşte bunătatea şi destoinicia. Transformările mari nu le puteau aduce oamenii bătrâni, mai cu seamă când au trăit înlănţuiţi în credinţe şi obiceiuri atavice. Nu poate fi vorba despre aşa ceva decât la tineretul care a fost eliberat de ideile false şi ajutat să crească şi să se dezvolte potrivit evoluţiei fireşti pe care o generează prezenţa lui activă. Şi simţea foarte bine că fiecare generaţie nouă trebuie să

reprezinte în felul acesta un as înainte şi că fiecare dintre ele creează mai multă siguranţă, realizează o atmosferă mai propice de buna înţelegere şi aduce după sine o cantitate mai mare de fericire. De asemenea, obişnuia să spună, însoţindu-şi vorbele de un zâmbet blajin, copiii reprezentau forţele cele mai puternice şi cu şansele cele mai mari de victorie, care se ridicau din mijlocul micului său popor în curs de dezvoltare.

În lungile plimbări matinale pe care continua să le facă de două ori pe săptămână, cu regularitate, Luc consacra cea mai mare parte din timp vizitării sălilor de clasă şi creşelor unde erau strânşi laolaltă toţi micuţii, şi punea mult suflet în treaba aceasta. Începea în mod obişnuit cu ei, înainte de a păşi pragul atelierelor sau al magazinelor universale şi îşi împărţea zâmbetele acestei puştimii numeroase, încă de cum se ivea soarele strălucitor al dimineţii. Şi fiindcă în fiecare săptămână îşi schimba zilele când făcea inspecţia respectivă pentru a supraveghea bunul mers al lucrurilor şi a-i îndruma pe cei însărcinaţi cu educarea micuţilor, nimeni nu se aştepta când o să vină şi pica din senin, făcându-le o surpriză plăcută acestor copii zburdalnici, la şcoala unde toţi îl adorau ca pe un bunic nespus de vesel şi tare bun.

Or, în marţea aceea, hotărându-se să le facă o vizită scumpilor lui copii, aşa cum îi numea el pe toţi, se-ndreptă către sălile de clasă, pe la orele opt, pe o vreme frumoasă cum numai într-o dimineaţă de primăvară întâlneşti. Soarele cernea o ploaie de aur printre frunzele tinere ale arborilor, şi Luc mergea cu paşi rari pe una dintre alei, când, deodată, se opri, auzind o voce dragă care-l chema, în momentul când trecea prin faţa casei locuite de familia Boisgelin.

Era Suzanne, care văzându-l că trece prin dreptul casei lor, alergase în grabă până la poarta grădinii.

— Oh, prietene, intră te rog o clipă… Bietul om, l-a apucat din nou o criză şi tare mi-e teamă că n-o să mai scape cu una, cu două.

Vorbea despre Boisgelin, soţul ei. Cu câtva timp în urmă încercase să muncească, simţindu-se stânjenit din pricina trândăviei lui în mijlocul acestei agitaţii generale şi activităţii febrile a tuturor oamenilor. Lenea ajunsese până la urmi să-i fie un soi de povară mult prea grea, iar vânătoarea şi călăria nu-i mai ajungeau ca să-şi umple golul zilelor. La rândul său, Luc, în urma rugăminţilor Suzannei şi pentru a contribui la transformarea sufletească ce sperau că se va petrece în Boisgelin, îi încredinţase un post de inspector, o funcţie foarte uşoară de control, la magazinele universale. Dar omul acesta nu făcuse niciodată nimic cu cele zece degete ale sale şi, fiind o specie de trândav din naştere şi nemaidispunând de propria lui voinţă, nu se mai putea deprinde cu o disciplină sau cu o metodă de muncă. Boisgelin trebui să constate că era cu totul incapabil să aibă o ocupaţie consecventă. Mintea îi fugea aiurea, membrele încetau să i se supună şi era apucat dintr-odată de o somnolenţă şi o oboseală copleşitoare. Suferea foarte mult din pricina acestei neputinţe înspăimântătoare şi se lăsa puţin câte puţin să cadă pradă din nou existenţei lui de până atunci, goală de orice conţinut, petrecându-şi toate zilele în trândăvie şi în aceeaşi inutilitate. Numai că, de data aceasta, nemaiavând la îndemână plăcerile de odinioară, nemaibucurându-se de ameţeala pe care ţi-o dă viaţa de lux şi desfrâu, fu invadat de o plictiseală imensă, care sporea fără încetare şi-l cufunda într-o apatie din care nimic şi nimeni nu-l mai putea scoate. Şi ajunsese să îmbătrânească în felul acesta, parcă uluit şi năucit de lucrurile neprevăzute, extraordinare, ce se petreceau în jurul lui, ca şi cum ar fi fost o fiinţă căzută de pe o altă planetă.

— Îl apucă vreodată crize de violenţa; o întrebă Luc pe Suzanne.

— Oh, nu! răspunse ea. Numai că e foarte întunecat la suflet şi foarte bănuitor, şi tare mi-e teamă să nu-l apuce din nou cine ştie ce nebunie.

Judecata lui Boisgelin ajunsese până la urmă să se şubrezească într-o oarecare măsură de pe urma vieţii trândave pe care o ducea, târându-se de colo până colo prin acest oraş în care domneau munca şi hărnicia. Oamenii îl întâlneau de dimineaţa şi până seara rătăcind livid şi buimac, întocmai ca un spectru al lenei, de-a lungul străzilor pline de viaţă, prin faţa sălilor de clasă de unde venea rumoarea de glasuri cristaline ale copiilor, prin atelierele răsunând de iureşul muncii, nevoit să se ascundă la fiecare pas, de teamă să nu fie copleşit şi luat de valul mulţimilor. Era singurul om care nu făcea absolut nimic, în vreme ce toţi ceilalţi se preocupau de activitatea lor şi se arătau plini de. zel, debordând de bucuria şi sănătatea pe care şi le dăruiesc munca. Nu reuşise să se aclimatizeze şi se ţicnise pur şi simplu în mijlocul acestei lumi noi, iar nebunia lui consta în aceea că începu să creadă încetul cu încetul, văzându-se singurul care nu muncea printre aceşti oameni harnici şi pricepuţi, că el era stăpânul, regele, şi că restul populaţiei era un popor de sclavi, lucrând pentru el şi îngrămădind bogăţii de valori incalculabile, de care numai domnia sa Boisgelin dispunea după placul lui şi numai pentru profitul său personal. În vreme ce vechea societate se prăbuşea în jurul său, Boisgelin păstrase totuşi în subconştient convingerea că în lume mai domneşte încă vechiul sistem, care rezistase şi se menţinea în picioare, ceea ce făcuse din dânsul un soi de capitalist nebun, de patron care crede că e zeu, posesor al tuturor bunurilor de pe pământ, în stare să subjuge pe toţi oamenii şi să-i transforme în sclavi pe nenorociţii făuritori ai fericirii lui egoiste.

Luc îl găsi pe Boisgelin în pragul casei, îmbrăcat deja în ciuda orei matinale, cu grija şi atenţia pe care continua s-o poarte persoanei dumisale. Rămăsese chiar şi la cei şaptezeci de ani ai săi bărbatul fudul, cu acrul plin de aroganţă, faţa proaspăt rasă şi monoclu la ochi. Singurele care trădau prăbuşirea interioară petrecută cu el erau privirile neliniştite pe care le arunca în jur şi gura flască. Voia tocmai să iasă la plimbare, cu bastonul în mână şi pălăria lucioasă, aşezată uşor pe o ureche.

— Cum! exclamă Luc care adoptă în mod intenţionat un aer plin de veselie. Atât de devreme sculat şi atât de devreme la plimbare?

— Bineînţeles că trebuie, dragul meu, răspunse Boisgelin după o clipă de tăcere, în care timp îl examinase cu o privire bănuitoare. Cum vrei să dorm liniştit când ştiu că toată lumea mă înşală, din pricina milioanelor pe care capitalul meu mi le aduce în fiecare zi şi pe care mi le câştigă adunătura asta de muncitori? Sunt nevoit să mă duc şi să-mi dau seama, să verific felul cum se munceşte, pentru a evita scurgerea inutilă a sutelor de mii de franci pe oră.

Suzanne îi făcu lui Luc un semn disperat. Apoi interveni:

— Eu eram de părere să nu iasă astăzi. La ce bun toate aceste griji pe care şi le face?

Bărbatul ei o făcu să tacă printr-un gest.

— Nu numai veniturile de pe ziua aceasta mă preocupă, ci mai cu seamă toţi banii care se îngrămădesc de atâta vreme, miliardele la care se adaugă mereu şi mereu, în fiecare seară, alte noi milioane. O să ajung până la urmă să nu mă mai recunosc nici eu şi să nu mai ştiu în ce chip să mai trăiesc în mijlocul unei averi atât de imense. Trebuia să-i găsesc un loc unde s-o plasez, nu-i aşa? Să o girez şi să o supraveghez îndeaproape, pentru a evita să fiu furat, prea mult. Oh, e o munca despre care n-aveţi nici pic de habar, şi asta mă face foarte nefericit, îngrozitor de

nefericit, mai nefericit chiar decât cei mai săraci dintre oameni, care n-au nici căldură, nici pâine.

Vocea începuse să-i tremure ca şi cum ar fi fost pradă unei dureri imposibil de exprimat, în vreme ce lacrimi mari se rostogoleau pe obraji. Stârnea într-adevăr mila şi Luc, care suferea din pricina lui ca de o anomalie în oraşul acela de oameni harnici, se simţi totuşi mişcat până în adâncul sufletului.

— Ei, asta-i bună! încercă el să-l liniştească. Şi eu sunt de aceeaşi părere ca şi soţia dumitale, să nu ieşi în oraş şi să rămâi acasă, să priveşti cum au început să înflorească trandafirii din grădină.

Boisgelin îl examină din nou cu un aer bănuitor. Apoi îi spuse într-un mod confidenţial, aşa cum faci numai faţă de o persoană intimă, căreia ai curajul să i te destăinui:

— Nu, nu, e absolut necesar să ies în oraş... Ceea ce mă îngrijorează şi mai mult decât supravegherea muncitorilor este problema unei bune administrări a averii mele. Nu mai ştiu pur şi simplu unde să-mi pun banii. Ia gândeşte-te numai câte miliarde şi iar miliarde! Sumele astea o să ajungă până la urmă să ocupe un loc atât de mare, încât n-o să mai găsesc săli îndeajuns de mari. Atunci, mi-a venit ideea să mă duc şi să văd, să caut peste tot, poate o să găsesc vreo borta printre stânci, suficient de adâncă să-ncapă toţi... Numai că, te rog, să nu spui la nimeni nimic, fiindcă niciun om nu trebuie să bănuiască lucrul acesta.

Şi pentru că Luc, cuprins de spaimă la auzul acestor vorbe, rămăsese ca un sloi de gheaţă, cu privirea aţintită asupra Suzannei care, palidă, abia îşi mai putea ţine la rândul ei lacrimile, Boisgelin profită de înmărmurirea lor ca să se strecoare printre ei şi s-o şteargă. O luă cu un pas destul de grăbit pe aleea însorită şi dispăru. Luc vru să alerge după el şi să-l aducă înapoi cu forţa.

— Te asigur, prietenă dragă, că nu faci bine că-l laşi să meargă în felul acesta, hai-hui, să hoinărească peste tot,

după cum îi dictează cheful. De câte ori îl întâlnesc învârtindu-se de colo până colo prin jurul sălilor de clasă, de-a lungul atelierelor sau al magazinelor, de atâtea ori mi-e teamă să nu se întâmple vreo nenorocire sau cine ştie ce catastrofă dureroasă.

De multă vreme era foarte indispus din pricina aceasta şi acum, numai fiindcă i se ivise prilejul, avusese curajul să-i mărturisească temerile sale Suzannei. Nimic nu-i mai penibil decât spectacolul acestui bătrân, căzut în mintea copiilor şi care hoinărea la întâmplare, pradă nebuniei lui ivită din trândăvie şi patimă pentru lux, în mijlocul micului său popor aflat în plină dezvoltare De fiecare dată când îl întâlnea pe acest dezaxat, fantomă rătăcitoare a unei societăţi acum moarte şi ultim protest al trecutului, Luc îl urmărea cu privirea şi ducea după sine un simţământ de îngrijorare.

Dar Suzanne se strădui să-l liniştească.

— E total inofensiv, ţi-o jur. Eu tremur numai pentru el, fiindcă îl văd deseori atât de încruntat şi de nefericit din pricina tuturor acestor bani de care se crede copleşit, încât mă tem din partea lui să nu săvârşească vreun gest necugetat, stăpânit de dorinţa să sfârşească odată cu toţi şi cu toate. Numai că de unde să găsesc forţa necesară ca să pot să-l închid în casă? Nu-i fericit decât afară, şi ar fi un act inutil de cruzime din partea mea s-o fac, din moment ce nu se adresează vreodată nici măcar cu un cuvânt rău vreunei persoane străine şi e sălbatic şi speriat ca un copil care a chiulit de la şcoală.

Şi în ochii femeii se iviră lacrimile pe care până atunci cu greu reuşise să şi le stăpânească.

— Ah, sărmanul om, am suferit mult din pricina lui, dar parcă niciodată nu mi-a stârnit atâta îngrijorare ca acum!

Apoi, când află că Luc intenţionează să viziteze sălile de clasă ale şcolii, îşi exprimă dorinţa să-l însoţească. Împlinise şaizeci şi opt de ani şi pătrunsese şi ea, la rândul său, în

ceea ce se cheamă vârsta adâncilor bătrâneţe; dar se menţinuse plină de vigoare, vioaie şi foarte activă, simţind fără încetare nevoia de a se interesa de nevoile altora şi de a-şi consuma surplusul de energie înfăptuind lucruri bune în jurul ei. Şi, de când fiul ei Paul, căsătorit şi devenit tată al mai multor copii, nu-i mai ocupa timpul liber, Suzanne se apucase să lucreze la Crêcherie şi îşi crease o familie numeroasă, făcându-se institutoare şi predând solfegiul şi cântul pentru clasele primare la toţi micuţii din şcoală. Lucrul acesta o ajută să trăiască fericită, fiindcă îi plăcea să facă să răsune vibraţiile armonioase în aceste suflete pure, în care cânta copilăria. Suzanne era o bună muziciană, şi de altminteri ambiţia ei nu era să-i îndoape cu cât mai multă ştiinţa, ci dorea doar să-i facă să cânte cât mai firesc, să le redea viersul natural, întocmai ca al păsăretului din păduri şi ca al tuturor fiinţelor care trăiesc libere şi fericite. Şi obţinuse rezultate minunate, iar sala de clasă în care intra răsuna de o bucurie adevărată, întocmai ca o colivie imensă; după aceea, tot tineretul care ieşea de pe mâinile ei umplea celelalte săli declasă, atelierele şi chiar şi întregul oraş cu o veselie nestăvilită şi un ciripit continuu.

— Dar nu ai ore de curs azi! obiectă Luc.

— Nu, dar vreau numai să profit de recreaţie, ca să-i fac pe micuţii mei îngeraşi să repete un cor pe care l-am pregătit mai demult. Şi apoi am de discutat câteva probleme împreună cu Sœurette şi Josine.

Toate trei deveniseră prietene bune, de nedespărţit. Sœurette păstrase conducerea creşei centrale, de unde veghea asupra tuturor micuţilor, de la copiii din leagăn şi până la aceia care începeau să meargă. Cât despre Josine, ea se ocupa de atelierul de croitorie şi de artă culinară şi făcea din toate fetele care treceau prin şcoala sa nişte soţii bune şi nişte mame la fel de bune, în stare să conducă o gospodărie. În afară de acestea, ele trei alcătuiau un fel de

consiliu, însărcinat să discute problemele grave care interesau pe toate femeile din noul oraş.

Luc împreună cu Suzanne o luaseră de-a lungul aleu şi ieşiseră în piaţa imensă, unde se afla casa comună, înconjurata de numeroase peluze de iarbă, toate împodobite cu arbuşti ornamentali şi flori. Bineînţeles, nu mai era acum clădirea aceea extrem de modestă din primii ani, ci se construise un adevărat palat, cu o faţadă largă, în mai multe culori, ale cărei motive ornamentale şi faianţe pictate ce o împodobeau se armonizau cu fierul forjat al grilajelor, pentru a înveseli ochii vizitatorilor. Vaste săli pentru reuniuni, pentru jocuri şi pentru spectacole permiteau publicului să se simtă în largul său, la fel ca acasă, acolo legându-se prietenii cu prilejul frecventelor sărbători, ale căror bucurii făceau parcă mai uşoare orele de muncă. Într-adevăr, este foarte bine atunci când se reuşeşte ca, pe lângă viaţa de familie, trăită de fiecare după cum îl taie capul, în adâncul cuibului ce şi l-a făurit cândva, să mai existe şi o viaţă publică, unde preocupările să fie comune, toţi trăind bucuriile tuturor, realizându-se în felul acesta, puţin câte puţin, armonia mult visată care trebuie să domnească între oameni. Şi pentru aceasta, chiar dacă interiorul cuibului de acasă era mai modest, casa comună strălucea de un lux orbitor,. În care era întruchipată toată frumuseţea şi toată măreţia ce trebuia să domnească într-o locuinţă a poporului suveran. Palatul acesta al culturii tindea încetul cu încetul să devină un oraş în oraş, lărgindu-se fără încetare, potrivit nevoilor spirituale mereu crescânde ale oamenilor. În spatele clădirii se adăugau noi construcţii, bibliotecile, laboratoarele, sălile de cursuri şi de conferinţe, ceea ce permitea fiecăruia să se instruiască după propriile lui dorinţe, să cerceteze, să facă experienţe şi să răspândească la rândul său adevărurile dobândite. Mai existau de asemenea o serie de curţi interioare şi hale imense pentru educaţia fizică, fără a mai

vorbi despre admirabila instalaţie unde se puteau face băi gratuit, în cazi şi piscine, şi unde se revărsa o apă proaspătă şi limpede, apa aceea tumultuoasă, captata de pa povârnişurile munţilor Bleuses şi care dăruia, prin abundenţa ei fără sfârşit, curăţenia, sănătatea şi veselia nestăvilită a marelui oraş care se năştea. Dar mai cu seamă sălile de clasa ale şcolii erau acelea care deveniseră un adevărat univers, ocupând acum clădiri noi, risipite în jurul casei comune, pentru ca multe mii de copii urmau acolo cursurile. Pentru a evita aglomeraţia, se creaseră la şcoală mai multe secţii, având fiecare dintre ele pavilionul ei, ale cărui ferestre dădeau înspre parcuri. Şi părea un adevărat oraş al copilăriei şi al tinereţii, populat cu toate categoriile de prichindei, de la cei din leagăn până la băieţii mari şi fetele mai răsărite, care terminau cu învăţătura abia după ce treceau prin cele cinci clase unde li se dădeau o instruire şi o educaţie integrale.

— Ei, spuse Luc, însoţindu-şi vorbele cu obişnuitul său zâmbet blajin, o să încep cu începutul şi intru în primul rând la micii mei prieteni care mai sug încă.

— Dar bineînţeles, răspunse Suzanne, înveselindu-se şi ea. Intru împreună cu tine.

În acest pavilion, situat imediat la dreapta clădirii, în mijlocul trandafirilor din grădină, Sœurette domnea asupra a vreo sută de leagăne şi asupra tot atâtor scăunele cu rotile. Supraveghea de asemenea pavilioanele din vecinătate, dar se întorcea întotdeauna la acesta, unde se aflau trei dintre nepoţelele lui Luc şi un nepoţel pe care-l adora. Luc şi Josine, înţelegând cât de folositoare pentru oraş era această dezvoltare a copiilor în comun, dădeau exemplu, dorind ca urmaşii lor să fie crescuţi, începând de la primă paşi pe care-i făceau, alături de copiii celorlalţi oameni.

Josine se afla în momentul acela chiar acolo, alături de Sœurette. Niciuna, nici cealaltă nu mai erau tinere, prima

fiind în vârstă de cincizeci şi opt de ani, cealaltă având şaizeci şi cinci. Dar Josine îşi păstrase graţia şi supleţea, delicateţea şi părul ei admirabil, a cărui culoare aurie pălise doar puţin; în vreme ce Sœurette, cum se întâmplă unor fete care n-au fost niciodată frumoase, slabă şi oacheşă, părea că nici nu îmbătrânise măcar, păstrând odată cu înaintarea în vârstă acel farmec de tinereţe persistentă ce ţi-l dă o viaţă activă şi ordonată. Suzanne era şi mai în etate decât amândouă, la cei şaizeci şi opt de ani ai săi, înfrumuseţată şi ea la fel de scurgerea vremii, dar neavând niciodată altă graţie decât aceea pe care i-o dăruiau blândeţea şi dragostea, înţelepciunea mare şi duioşia plină de înţelegere faţă de suferinţele altora. Şi toate trei îl îmbărbătau pe Luc, reprezentând trei inimi fidele, una a soţiei iubitoare şi celelalte două ale unor prietene devotate până la sacrificiu pentru cauza dreaptă.

În momentul în care Luc intră, împreună cu Suzanne, Josine tocmai ţinea pe genunchi un băieţel de abia doi ani, căruia Sœurette îi examina mânuţa dreaptă.

— Dar ce i s-a întâmplat micuţului meu Olivier? întrebă Luc neliniştit, de îndată ce pătrunse în încăpere. A păţit ceva la mână?

Era ultimul venit pe lume, nepoţelul lui, Olivier Froment, născut din fiul său mai mare, Hilaire Froment, şi din Colette, fiica lui Nanet şi a Nisei. Toate căsătoriile care se încheiaseră îşi aduceau acum roadele şi umpleau creşele şi sălile de clasă ale şcolii cu un val de capete blonde şi brune, ce sporea fără încetare, micul popor tot mai numeros de puştani reprezentând schimbul pentru ziua de mâine.

— Oh, spuse Sœurette, nu-i decât o simplă aşchie de la tăblia scăunelului său, pe care trebuie s-o descopăr. Uite-o, gata, ne-am vindecat!

Copilul scoase un strigat uşor, apoi începu să râdă. Dar o fetiţă de patru ani, lăsată acolo să se joace liberă, alergă de

îndată cu braţele deschise, cu intenţia vădită să-l salveze şi să-l ia sub protecţia sa.

— Vrei să-l mai laşi în pace odată, Mariette?! striga Josine, cuprinsă de teamă. Doar n-ai de gând să faci o păpuşă din frăţiorul tău?

Mariette protestă şi declară categoric că ea era fetiţa cuminte. Şi Josine, ca o bunică blajină, cuprinsă de emoţie, îl privi pe Luc şi amândoi zâmbiră fericiţi peste măsură de acest mic popor, izvodit din dragostea lor. De altminteri. Suzanne le aducea alte doua fetiţe blonde, pe Hélène şi Berthe, gemene, în jur de patru ani, şi acestea de asemenea nepoţelele lor. Proveneau de la a doua lor fiică, Pauline, care se căsătorise nu de mult cu André Jollivet, al cărui bunic, preşedintele Gaume, avusese grijă de el şi-l crescuse după dispariţia Lucilei şi moartea atât de tragică a căpitanului. Din cei cinci copii ai lui Luc şi ai Josinei se căsătoriseră de pe acum trei, Hilaire, Thérèse şi Pauline, iar doi dintre ei, Charles şi Jules, nu erau deocamdată decât logodiţi.

— Şi pe drăgălaşele acestea le uiţi? întrebi în glumă Suzanne.

Cele două fetiţe gemene, Hélène şi Berthe, se aruncaseră de gâtul bunicului lor pe care-l adorau. Mariette, la rândul ei, năvălise asupra lui şi i se căţăra pe picioare, în vreme ce Olivier, cât era de micuţ, îşi întindea şi el mânuţa, acum vindecată, strigând plin de frenezia pe care i-o dădea dorinţa ca bunicul să-l ia pe umeri. Luc, sufocat de atâtea mângâieri, abia mai avu puierea să glumească:

— Chiar aşa, scumpă prietenă, nu-mi mai lipseşte decât să te duci şi să-l cauţi şi pe Maurice, privighetoarea ta, după cum îi spui. Ar însemnă atunci să fie cinci şi ar ajunge să-mi mănânce. Doamne Dumnezeule, ce o să se mai întâmple când vor fi câteva duzini?

Şi aşezându-le din nou jos pe cele două fetiţe gemene şi pe Mariette, micuţele acestea cu trupurile roze şi ochii

senini, îl luă în braţe pentru o clipă pe Olivier şi îl aruncă în aer, foarte sus, ceea ce îl făcu pe copil să scoată strigăte pline de încântare. Apoi, depunându-l din nou pe scăunelul lui, spuse:

— Ei, haideţi, fiţi copii cuminţi şi-nţelegători, nu ne putem juca întruna, tot timpul, trebuie să mă mai ocup şi de ceilalţi.

Atunci, condus de către Sœurette şi urmat de Josine şi de Suzanne, făcu înconjurul sălilor creşei. Toate aceste încăperi destinate copiilor mici, cu pereţii lor imaculaţi, cu leagănele la fel de albe, cu micul popor neprihănit, toată această curăţenie, strălucind voioasă în soarele bogat, ale cărui raze intrau din belşug prin ferestrele înalte, erau de un farmec excepţional. Şi aici, ca şi pretutindeni în casele noului oraş, apa şiroia din abundenţă, i se simţea răcoarea plăcută şi i se auzea murmurul cristalin, ca şi cum nişte mici râuleţe ar fi mângâiat cu apele lor limpezi chiar până şi cele mai modeste dintre ustensile, făcându-le să sclipească de o desăvârşită curăţenie. Pretutindeni în jur radiau candoarea şi sănătatea. Dinspre leagăne, rareori ieşeau ţipete de copii, de obicei însă nu se auzea decât un gângurit dulce, în vreme ce râsetele argintii ale celor care începuseră să meargă umpleau sălile, fiind însoţite de elanurile lor nesfârşite de a-şi spune cuvântul. O mulţime de jucărioare alcătuiau alt mic popor, dar de data aceasta mut, format din păpuşi, paiaţe, căluţi şi maşinuţe, care îşi depănau pretutindeni în jur viaţa lor naivă şi comica. Şi erau proprietatea tuturor, a băieţilor, cât şi a fetiţelor, strânşi laolaltă într-aceeaşi familie, crescând împreună de când erau înfăşaţi în primele scutece, întocmai. ca nişte surori şi fraţi, întocmai ca nişte viitori soţi şi soţii, care urmau să ducă alături o viaţa comună până la moarte.

Foarte adesea, Luc se oprea şi exclama: „Vai, ce frumoasă fetiţă! Vai, ce frumos băieţel!” şi uneori se înşela, băieţelul era în realitate fetiţă sau invers, şi râdea.

— Cum! se miră el, oprindu-se în dreptul unui leagăn. Ai din nou două gemene? Ce mândreţe de copii, care seamănă ca doua picături de apă, plini de farmec şi drăgălăşenie!

— Bine, dar nu-i chiar aşa! exclamă Sœurette, râzând cu hohote. E o fetiţă căreia băieţelul din leagănul vecin a venit să-i facă o vizită. De îndată ce pot să umble cât de puţin, îi şi găsim aşa, uneori câte trei sau patru laolaltă, unii în braţele celorlalţi.

Şi toţi se înveseliră de aceste noi manifestări de dragoste şi de afecţiune, din ce în ce mai multe. Suzanne, care la început îşi exprimase cele mai mari temeri, ba chiar pomenise cele mai oribile orori cu putinţă, în legătură cu educaţia şi instruirea în comun a celor două sexe, era încântată acum de admirabilele rezultate dobândite. Multă vreme toţi aceşti băieţi şi fete – cărora odinioară le era admis să crească laolaltă numai până la vârsta de şapte sau opt ani, după care erau izolaţi, înălţându-se între ei ziduri de netrecut – se dezvoltau fără să ştie nimic unii de alţii, ca nişte străini şi duşmani, până-n seara nunţii, când femeia era azvârlită cu brutalitate în braţele bărbatului. Felul de a gândi al fiecăruia dintre sexe înceta să mai aibă ceva comun şi misterul stârnea până la exasperare dorinţele senzuale; aveai de-a face cu iureşul înfierbântat al masculului şi cu rezerva ipocrită a femeii, o adevărată bătălie dintre două creaturi ostile una faţă de cealaltă, cu idei diferite şi interese opuse. Astăzi însă, Suzanne putea să constate la căsniciile tinere o anumită armonie şi fericire pe care le dobândiseră printr-o mai strânsă fuziune între inteligenţă şi sentiment, ceea ce le conferea o mai bună înţelegere şi o dragoste de neînfrânt. Şi era mai cu seama frapată de efectele fericite ale educaţiei mixte în sălile de clasă ale şcolii, de faptul că aceasta stârnea un fel de nouă întrecere între copii, conferindu-le băieţilor blândeţe, iar fetelor hotărâre, şi pregătindu-i pe toţi pentru viitor, în

sensul că-şi înţelegeau unii altora şi cele mai intime stări sufleteşti, înlesnindu-le să se cunoască fără stânjenire şi pe deplin, să-şi unifice pe de-a-ntregul felul de a gândi şi să nu mai fie decât un suflet în cadrul căminului familial. După cum dovedeau experienţele făcute, nu se constatase niciun caz de excitaţie senzuală, de care se temuseră alţii până atunci, dimpotrivă, moralitatea atingea cel mai înalt grad şi era minunat să-i vezi pe aceşti băieţi şi fete îndreptându-se din proprie iniţiativă către studiile de specialitate care trebuiau să le fie cele mai utile în viaţă, mulţumită marii libertăţi ce i se lăsa fiecărui şcolar să lucreze după cum simţea înclinaţii şi potrivit nevoilor pe care urma să le aibă în viitor.

Suzanne spuse în glumă:

— Logodna se face încă de când sunt în leagăn şi asta o să determine să se desfiinţeze divorţul, pentru că se cunosc mult prea bine ca să ne fie teamă că vor proceda în mod uşuratic atunci când se vor lua... Hai, dragul meu Luc, uite că sună de recreaţie şi vreau să-i auzi pe elevii mei cântând.

Sœurette rămase în mijlocul micului ei popor, pentru care venise ora de baie, în vreme ce Josine urma să se ducă la atelierul de croitorie, unde le plăcea fetiţelor să-şi petreacă recreaţiile, fericite să înveţe cum să facă rochiţe pentru păpuşile lor. Şi numai Luc o urmă pe Suzanne de-a lungul galeriei acoperite spre care dădeau uşile celor cinci săli de clasă.

Aceste clase de elevi deveniseră un adevărat univers. Trebuiseră să le împartă în subdiviziuni, să creeze localuri mai vaste pentru ele, să le lărgească dependinţele, terenurile de sport, atelierele pentru practică şi grădinile, unde copiii erau lăsaţi în libertate din două în două ore. După câteva tatonări, metoda de instruire şi educare fusese fixată pe baza acestui sistem de învăţătură liberă, care făcea studiul mai atrăgător prin aceea că-i dezvolta

personalitatea elevului, cerându-i numai atâta efort de cât era capabil pentru obiectele de studiu preferate, alese fără niciun fel de constrângere, şi această metodă dădea rezultate admirabile, sporind în fiecare an populaţia activă a oraşului cu o nouă promoţie, capabilă de a lupta şi mai bine decât înaintaşii pentru a instaura mai mult adevăr şi mai multă dreptate-n lume. Era singurul sistem într-adevăr bun ca să accelerezi înfăptuirea idealurilor de pace, singurul sistem de a face să se dezvolte oameni capabili să realizeze un viitor mai fericit, oameni eliberaţi de înlănţuirea unor dogme mincinoase, crescuţi în mijlocul unor realităţi pe care este absolut necesar să le cunoască şi devotaţi cercetărilor ştiinţifice fundamentale, ce conferă în ansamblul lor certitudini de neclintit în activitatea muncitorilor. Nimic nu părea mai logic şi mai folositor, în aceste zile, decât faptul că nu era necesar să faci să se plece o clasă-ntreagă sub apăsarea tiranică a vreunui profesor, care se străduieşte să-şi impună punctul lui de vedere la peste cincizeci de Şcolari de inteligenţe şi sensibilităţi diferite. Părea cu totul firesc acum să încerci să le trezeşti acestor şcolari numai dorinţa de a cunoaşte ceea ce-i nou, apoi de a-i călăuzi în ceea ce ei înşişi descoperă în viaţă, de a le dezvolta facultăţile individuale, care se manifestau deosebit la fiecare în parte. Cele cinci clase deveniseră în felul acesta un soi de terenuri experimentale unde copiii, treptat, parcurgeau întinsul cunoştinţelor umane, nu pentru a le înghiţi cu lăcomie fără să digere nimic din ele, ci pentru ca fiecare, în contact cu ele, să-şi stimuleze propriile sale energii creatoare, pentru a le asimila şi, mai cu seamă, pentru a hotărî specialitatea cât mai potrivită spre care se simţea atras. Niciodată până atunci cunoscutul proverb „ai carte, ai parte” nu se aplicase mai bine şi nu ascunsese înăuntrul lui mai mult adevăr ca în zilele acelea. Era o selecţie firească a tinerelor creiere, alegerea fiecărui copil potrivit posibilităţilor lui intelectuale

de a se descurca în imensitatea de perspective ce i le deschidea ştiinţa şi, în acelaşi timp, cea mai bună metodă de a i se utiliza mai târziu întreaga putere de muncă, întreaga inteligenţă şi energie, cu care îşi făcea drum în viaţă. Şi aceasta numai mulţumită atracţiei ce o exercita studiul şi unei înţelegeri depline a izvoarelor de sănătate ce le reprezenta o existenţă desfăşurată în aer liber, prin frecventele recreaţii care constituiau necontenite prilejuri de veselie şi de refacere a forţelor, intercalându-se cu orele de muncă propriu-zisă.

Luc şi Suzanne mai trebuiră să aştepte câteva minute până când, în sfârşit, orele de curs se terminară. Din galeria acoperită ca un culoar, de-a lungul căreia mergeau acum cu paşi mărunţi, puteau să arunce câte o privire în sălile de clasă spaţioase, unde fiecare elev îşi avea tăbliţa şi scaunul său. Se renunţase la tablele şi băncile acelea prelungi, şi-n felul acesta i se dădea fiecăruia senzaţia că este stăpânul lui. Şi ce tablou frumos alcătuiau fetele şi băieţii aceştia amestecaţi la întâmplare, stând cuminţi la locurile lor. Şi cu câtă atenţie şi pasiune urmăreau vorbele profesorului care, în picioare, plimbându-se printre ei, de la un capăt la celălalt al sălii de clasă, îşi preda lecţia, punând ici şi colo câte o întrebare pentru a stimula interesul elevilor! Şi fiindcă nu mai existau nici pedepse, nici recompense, toţi copiii îşi satisfăceau nevoia de glorie prin intermediul acestui soi de întrecere care dovedea cine înţelesese mai bine lecţia. Adeseori, profesorul ceda cuvântul acelor elevi pe care-i simţea mai stăpâni pe materie, şi astfel orele de curs dobândeau un interes sporit datorită discuţiilor ce veneau fără încetare cu elemente noi. Dar chiar dacă se foloseau de mijloacele cele mai variate, scopul rămânea în schimb mereu acelaşi, şi anume de a se face ca studiile să fie cât mai vii, de a le rupe de buchia moartă a cărţilor, pentru a le da viaţă prin mijlocirea faptelor şi a ideilor pasionante. Şi-n felul acesta se năştea plăcerea de a învăţa

şi de a cunoaşte, iar cele cinci clase desfăşurau ansamblul logic al cunoştinţelor umane, făcându-i pe elevi să trăiască evenimentele emoţionante şi reale ale întregii lumi, pe care fiecare dintre noi trebuie să le cunoască, dacă vrea să fie folositor în ceea ce întreprinde pentru societate şi în acelaşi timp fericit.

Deodată se iscă o larmă veselă de glasuri: era, în sfârşit, recreaţia. Din două în două ore, grădinile erau pur şi simplu invadate şi constituia un spectacol demn de văzut tumultul de bucurie la ieşirea de la cursuri, talazul acela de băieţi şi fete care se-nfrăţeau ca nişte buni prieteni! îi întâlneai pretutindeni alături, unii puneau la cale tot felul de jocuri, fără să se facă vreo deosebire de sex, alţii preferau să pălăvrăgească între ei plini de voioşie, alţii, în sfârşit, se duceau la terenurile de sport sau în atelierele pentru practică. De pretutindeni izbucneau hohote de râs sincere şi curate, din toată inima. Un singur joc căzuse în desuetudine, copiii renunţaseră să se mai joace de-a nunta, căci acolo se simţeau cu toţii, băieţi şi fete, doar nişte simpli camarazi. Au să aibă tot timpul în viaţă, pentru că de acum înainte nu se vor mai părăsi niciodată şi vor creşte şi mai departe împreună, ca să se cunoască mai bine şi să se iubească mai mult. Dar chiar în momentul acela, un băiat de vreo nouă ani, foarte chipeş şi voinic, alergă spre ei şi se aruncă în braţele lui Luc, strigând:

— Bună ziua, bunicule!

Era Maurice, copilul Thérèse! Froivent, căsătorita cu un tânăr din familia Morfain, Raymond, fiul lui Petit-Da, uriaşul acela blajin, şi al Honorinei Caffiaux.

— Ah, spuse Suzanne fericită, uite şi privighetoarea mea… Vrei să-l asculţi? Haideţi, dragii mei copii, o să repetăm cântecul acela al nostru frumos pe peluza de acolo, între castanii aceia mari.

Îndată un grup întreg de puştani o înconjură. Printre copiii aceştia frumoşi şi plini de voioşie se aflau mai cu

seamă doi băieţi şi o fată pe care Luc îi îmbrăţişa în mod deosebit. Ludovic Boisgelin, în vârstă de unsprezece ani, era fiul lui Paul Boisgelin şi al Antoinettei Bonnaire, cei doi tineri a căror dragoste ieşise până la urmă învingătoare, soldându-se cu o căsătorie care, printre altele, reuşise să pună capăt vrajbei dintre diversele categorii sociale, desăvârşind împăcarea lor. Félicien Bonnaire, în vârstă de paisprezece ani, era copilul lui Severin Bonnaire, şi al Léoniei, fiica lui Achille Gourier şi a lui Ma-Bleue, perechea unită printr-o dragoste liberă ce înflorise printre stâncile sălbatice şi printre ierburile îmbălsămate ale munţilor Bleuses. Germaine Yvonnot, în vârstă de şaisprezece ani, era nepoata lui Auguste Laboque şi a Marthei Bourron, aceasta din urmă fiind ea însăşi fiica lui Adolphe Froment şi a lui Zoé Bonnaire, şi fetiţa aceasta era un copil la fel de frumos ca şi ceilalţi, oacheşă şi zâmbitoare, în care ce contopea sângele atâtor categorii de oameni ce ar fi trebuit să trăiască înfrăţite, îmbrăcându-i pe toţi aceia care de multă vreme se aflau în lupta, pe muncitori, ţărani şi mici comercianţi. Şi pe Luc îl amuza să se dumirească asupra iţelor complicate ale acestor alianţe, ale acestor necontenite înrudiri, reuşind să recunoască foarte bine pe fiecare, în mijlocul acestor capete tinere, al căror număr creştea odată cu noile căsătorii, populând oraşul cu noi locuitori.

— Ai să-i auzi imediat, spuse Suzanne. E un imn închinat soarelui care răsare, un salut al acestor copii adresat astrului care face să rodească holdele.

Pe peluză, printre castanii uriaşi, se aflau adunaţi vreo cincizeci de copii. Şi cântecul se înălţa din mijlocul lor, foarte limpede, foarte curat şi foarte vesel. Desigur că nu era vorba de cine ştie ce măiestrie în interpretarea lor muzicală, ci numai despre o simplă serie de versuri spuse în mod alternativ de către o fetiţă şi de către un băieţel, pe care se împletea melodia corului. Dar sentimentul de

optimism pe care-l degaja cântecul era atât de puternic şi copiii păreau atât de pătrunşi de credinţa naivă în bunătatea astrului dătător de viaţă şi de lumină, încât vocile acestea plăpânde, puţin cam stridente, dobândeau un farmec ce te-nduioşa. Maurice Morfain, băieţelul care dădea replica fetiţei, Germainei Yvonnot, avea într-adevăr, trebuie recunoscut, o voce de înger, sprintenă şi cristalină, scoţând din gât nişte sunete delicioase ca de flaut, cu un timbru foarte înalt. Apoi intervenea acompaniamentul murmurat al corului, părând ciripitul unor păsărele care sporovăiau nestânjenite de nimeni şi de nimic prin ramurile pomilor. Nimic nu putea fi mai plăcut decât să-i asculţi.

Luc râdea, întocmai ca un bunic blând şi fericit, şi Maurice, plin de mândrie, alergă să se arunce din nou în braţele lui.

— Într-adevăr, cânţi ca o privighetoare din pădure, prichindelul meu drag! Uite ceva care-i un lucru foarte bun, pentru că, vezi tu, în viaţă sunt momente de grea cumpănă şi cântecul e acela care-ţi va da curajul să le înfrunţi. Niciodată nu trebuie să plângi şi să te descurajezi, totdeauna trebuie să cânţi şi să ţii fruntea sus.

— Ei, asta le spun şi eu mereu! exclamă Suzanne plină de duioşie şi curaj. Toată lumea trebuie să cânte, îi învăţ să cânte tocmai din pricina asta, ca să cânte aici, la şcoală, după aceea în ateliere şi, mai târziu, toată viaţa lor să facă la fel. Un popor care ştie să cânte este un popor sănătos şi fericit.

Suzanne era cât se poate de fericită şi nu punea niciun fel de asprime şi niciun fel de vanitate în munca ei, predându-şi lecţiile întocmai ca astăzi, în mijlocul verdeţei din grădină, mulţumită doar să ştie că a reuşit să îndrume aceste suflete de copii către buna dispoziţie pe care ţi-o creează cântecul înfrăţit şi către frumuseţea de netăgăduit a armoniei. După cum spunea ea însăşi, în ziua când se va

instaura definitiv dreptatea şi pacea pe pământ, întregul oraş va ştii să cânte sub soarele luminos.

— Şi acum, încă o dată de la început, dragii mei copii, şi respectaţi măsura, nu vă mai grăbiţi, că aveţi tot timpul în faţa voastră.

Şi din nou se-nălţară glasurile cristaline. Dar, către sfârşitul cântecului, se produse un fapt tulburător. În spatele castanilor, printre tufişurile cu arbuşti tineri, se ivise o umbră, cu un aer de om fugărit, ferindu-şi faţa şi ascunzându-se. Cu toate acestea Luc îl recunoscu pe Boisgelin şi rămase surprins de viclenia care se citea în ochii fostului patron, când îl văzu aplecându-se şi scotocind cu privirea ierburile, ca şi cum ar fi căutat o ascunzătoare, o văgăună neştiută de nimeni. Apoi, Luc avu impresia că înţelege despre ce este vorba, probabil că sărmanul om încerca să găsească, în nebunia lui, vreun colţişor mai discret, unde socotea el că ar putea să-şi îngrămădească bogăţiile pe care le credea incalculabile, pentru ca să nu i le fure cine ştie cine. De foarte multe ori îl întâlnea în felul acesta, pierdut şi tremurând de frică, neştiind în fundul cărei genuni să îngroape această avere imensă, a cărei greutate-l strivea. Şi Luc se simţi cuprins de un fior de milă, mai cu seamă când văzu copiii cum se înspăimântă la vederea acestei ciudate apariţii, întocmai ca un stol de vrăbii gureşe pe care zborul speriat al unei păsări de noapte le pune pe fugă.

Chiar şi Suzanne, un pic cam palidă, repetă cu voce tare:

— Cu măsură, cu măsură, dragii mei copii! înălţaţi fraza finală din tot sufletul vostru bun!

Boisgelin, speriat şi bănuitor, dispăruse, aidoma unei umbre negre, printre arbuştii înfloriţi. Şi de îndată ce copiii, acum liniştiţi, isprăviră cu un ultim chiot de veselie cântecul prin care aduceau un salut soarelui suveran, Luc. şi Suzanne îi felicitară şi îi trimiseră la jocurile lor. Apoi,

rămaşi singuri, se îndreptară împreună către atelierele de practică, aflate de cealaltă parte a grădinii.

— L-ai văzut? îl întrebă ea cu glas scăzut, după o clipă de tăcere. Ah, sărmanul de el, ce mult mă nelinişteşte starea lui!

Şi cum Luc îşi exprimă regretul că nu reuşise să dea peste Boisgelin ca să-l poată duce acasă, Suzanne exclamă din nou:

— Dar nici poveste să te urmeze, ar fi trebuit să te lupţi cu el, şi ieşea din asta un adevărat scandal. Singura mea teamă este, ţi-o repet, să nu ne trezim într-o zi că-l descoperă cineva în fundul vreunei prăpăstii, cu trupul zdrobit de pietre.

Se aşternu din nou o tăcere adâncă între ei, până când ajunseră la atelierele de practică. Mulţi dintre elevi şi eleve veneau acolo să-şi petreacă o parte din timpul lor liber, fie ca să rindeluiască lemnul sau să pilească fierul, fie ca să coasă sau să brodeze, în vreme ce alţii, punând stăpânire pe un teren vecin, se ocupau să sape, să semene şi să plivească prin grădina ce-o amenajaseră acolo. Şi o întâlniră din nou pe Josine, într-o sală imensă, unde se aflau tot felul de maşini de cusut, războaie de ţesut covoare şi instalaţii de tricotat care funcţionau laolaltă, sub supravegherea atentă a unor fete şi băieţi; căci şi după absolvirea şcolii rămâneau şi unii şi alţii la fel de nedespărţiţi, continuându-şi viaţa în comun şi împărţind între ei munca şi momentele de bucurie, drepturile şi îndatoririle, întocmai cum îşi împărţiseră cândva şi preocupările pentru studiu. Pretutindeni în jur răsunau tot felul de cântece şi aveai senzaţia, pătrunzând în ateliere, că domnea o întrecere plină de voioşie printre tinerii care lucrau de zor.

— Îi auzi cum cântă? spuse Suzanne, cuprinsă din nou de bucurie. O să le auzi mereu aşa pe păsăruicile astea ale mele cântătoare.

Josine tocmai arăta unei fete mai măricele, cam de vreo şaisprezece ani, Clémentine Bourron, cum trebuie să manevreze o maşină de cusut pentru a obţine un anumit punct de broderie. Şi o altă fetiţă, mult mai mică, în vârstă de cel mult nouă ani, Aline Boisgelin, aştepta cuminte să-i vină rândul ei şi să fie învăţată în ce fel anume trebuie să facă o cusătură de tiv. Clémentine, care era fiica lui Sebastien Bourron şi a Agathei Fauchard, avea drept bunic din partea mamei pe muncitorul smulgător de creuzete Fauchard şi drept bunic din partea tatălui pe maistrul oţelar Bourron. Aline, sora mai mică a lui Ludovic, amândoi copiii lui Paul Boisgelin şi ai Antoinettei Bonnaire, schiţă un zâmbet drăgălaş atunci când o zări pe bunica ei, Suzanne, de care era adorată.

— Oh, ştii, bunicuţo dragă, nu pot încă să îndoi chiar aşa de bine pânza când fac cusăturile la tiv, dar le trag destul de drept încă de pe acum… Nu-i aşa, scumpă Josine?

Suzanne o sărută, apoi, schimbând o privire complice cu Josine, îi îndoi fetiţei un capăt din pânză ca să-l aibă drept model. Până şi Luc se interesa de aceste munci mărunte, ştiind bine că nu există nimic indiferent pe lumea aceasta şi că nu poţi realiza o viaţă fericită decât printr-o bună utilizare a timpului de care dispui şi prin folosirea tuturor resurselor fiinţei umane, prin întrebuinţare! întregii energii fizice şi intelectuale, dând în felul acesta un sens logic existenţei şi ducând un trai firesc. Chiar în momentul în care Luc se pregătea să plece, luându-şi ramai bun de la Josine şi Suzanne, pentru a se duce să viziteze puţin şi uzina, îşi făcu apariţia şi Sœurette, şi în felul acesta se întâlni din nou, pentru o clipă, cu toate cele trei femei, cele trei suflete devotate şi pasionate de munca lor, care-l ajutau atât de mult să-şi realizeze visul lui dintotdeauna, acela de instaurare a dreptăţii şi bunei înţelegeri între oameni.

Mai statură o vreme de vorbă sub un umbrar, repartizându-şi sarcinile şi analizând pe-ndelete ce hotărâri aveau de luat. dacă aceşti copii ai lor creşteau atât de lipsiţi de griji, fără să se lovească de multe greutăţi în viaţă, şi dacă de pe urma lor se strângea o recoltă de rezultate aşa de frumoase, lucrul acesta se datora în mare măsură principiilor sănătoase de educaţie care animau munca instructorilor ce erau convinşi că în făptura omenească nu există porniri rele, că în fiinţa umană nu se află decât energii creatoare, căci pasiunile sunt în realitate nişte admirabile forţe în stare să pună în mişcare societatea, şi totul este doar să ştii să le utilizezi în direcţia obţinerii fericirii indivizilor şi comunităţii. Dorinţa, condamnată de atâta amar de vreme de către toate religiile, dorinţa pe care secole de ascetism s-au forţat s-o distrugă ca pe o fiară turbată, dorinţa, hăituită, strivită în bărbat sau în femeie deopotrivă, oare nu era aceea care până la urmă ajungea să fie victorioasă, să reprezinte flacăra, de nestins a lumii, pârghia care pune aştrii în mişcare şi împinge viaţa înainte şi a cărei dispariţie ar face să se stingă lumina soarelui şi să se scufunde pământul din nou în întunecimile îngheţate ale neantului? Adevărul e că nu există oameni excesiv de senzuali, ci numai oameni cu inimi înflăcărate, care visează la infinit bucuria dragostei. Nu există oameni mânioşi, oameni avari, oameni lacomi, leneşi, invidioşi sau orgolioşi, nu există decât oameni cărora nu s-a ştiut să le fie îndrumate forţele interioare şi energiile dereglate, nevoile lor de acţiune, de luptă şi de victorie. Dintr-o fire de om avar se poate modela un caracter prudent sau econom. Dintr-un temperament violent, invidios sau orgolios, poţi dobândi un erou, în stare să-şi dăruiască întreaga lui făptură pentru un dram de glorie. A încerca să mutilezi pasiunile ce sălăşluiesc în sufletele oamenilor echivalează cu faptul de a-i reteza membrele: individul respectiv nu mai este întreg, se transformă pur şi simplu într-un infirm, i se

scoate sângele din trup şi i se suge din putere. Şi este într-adevăr mare minune faptul că omenirea a putut totuşi să supravieţuiască sub apăsarea acestor legi sinucigaşe, care de atâta amar de vreme se înverşunează să distrugă tot ceea era omenesc în om, încăpăţânându-se să împingă lumea înspre un Dumnezeu plin de cruzime şi de minciună, a cărui domnie nu s-ar putea întrona decât prin intermediul nimicniciei umane.

Prin urmare, în şcoli, în ateliere de practică, începând chiar de la primii paşi, încă de la jocurile copilăreşti organizate la creşă, se căuta să se utilizeze pasiunile aflate în stare născândă ale copiilor, în loc să le înăbuşe. Şi în felul acesta leneşii erau trataţi întocmai ca nişte bolnavi, cărora căutau să le trezească râvna şi voinţa, făcându-i să-şi dea osteneala pentru studiile alese după propria lor voinţă, în funcţie de puterea lor de înţelegere şi, mai cu seamă, îndrăgite de ei; de asemenea se utiliza forţa celor violenţi pentru muncile mai dure, căutau să scoată de la cei avari un adevărat beneficiu în ceea ce priveşte logica şi metoda, în sfârşit, se obţinea de la cei invidioşi şi de la cei orgolioşi un admirabil profit în ceea ce priveşte inteligenţa eliberată de orice prejudecăţi şi în stare să triumfe în muncile cele mai anevoioase. Trăsăturile de caracter, pe care o morală ipocrită şi plina de tot felul de constrângeri le-a socotit până acum ca fiind cele mai josnice instincte ale omului, deveneau în felul acesta un combustibil puternic, din care se alimenta flacăra de nestins a vieţii. Tot ceea ce mişca pe lume, toate forţele din om erau puse acum să ocupe din nou locul lor firesc în viaţă; întregul proces de creaţie al fiinţelor noi se reglementa după legile firii, care domneau într-un chip suveran, şi această creaţie se revărsa din belşug, ca un torent uriaş, ce ducea cu sine omenirea înspre citadela fericită. În locul legendei, izvorâtă dintr-o imaginaţie bolnăvicioasă, despre păcatul originar săvârşit de omul slab şi rău, pe care un Dumnezeu total lipsit de

logică îl pedepseşte şi-n acelaşi timp e nevoit să-l salveze la fiecare pas, în locul ameninţării cu pedeapsa unui infern pueril şi în locul promisiunilor unui paradis mincinos, nu se mai afla acum decât evoluţia firească a unei specii de fiinţe superioare, aflate în luptă numai şi numai cu forţele naturii, pe care le va învinge şi le va supune pentru fericirea ei, în ziua în care oamenii, punând capăt războiului lor fratricid, vor trăi într-o armonie deplină, devenind atotputernici, după ce au cucerit cu mari sacrificii adevărul, dreptatea şi pacea.

— Totu-i în regulă, spuse în cele din urmă Luc, după ce, împreună cu Josine, Sœurette şi Suzanne, stabili perioada de jurnă a fiecăreia. Puteţi să vă duceţi, bunele mele prietene, şi sufletele voastre să vegheze în continuare.

Toate trei se aflau în jurul lui, întocmai ca o întruchipare a însăşi solidarităţii afectuoase, a dragostei universale pe care visa s-o răspândească printre oameni. Se luaseră de mână şi îi zâmbeau, foarte blajine şi foarte frumoase încă, în pofida vârstei lor acum destul de înaintate, cu părul alb şi frumuseţea aceea extraordinară pe care ţi-o dă bunătatea fără de margini a inimii. Şi când Luc îşi luă rămas bun de la ele pentru a se duce la uzină, îl urmăriră mult timp cu privirile lor încărcate de dragoste.

În curtea uzinei, halele şi atelierele se extinseseră şi mai mult decât până atunci, zâmbind în lumina dătătoare de sănătate a soarelui şi în aerul curat care le inunda. Din toate colţurile, gurile cu apă proaspătă, şiroind, spălau dalele din ciment ale pardoselii, ducând odată cu şuvoaiele chiar şi cele mai mici urme de pulbere, astfel încât această aşezare a muncii, odinioară atât de întunecată, noroioasă şi împuţită, strălucea acum pretutindeni, până şi în ungherele cele mai ascunse, de o curăţenie impecabilă. În clipa în care pătrundeai sub geamurile imense şi luminoase, simţeai că intri într-un oraş bine organizat, unde domnea numai veselia şi bogăţia. De acum înainte, aproape toată

munca o făceau doar maşinile. Acţionate prin intermediul electricităţii, se aflau înşirate acolo, într-o aliniere perfectă, întocmai ca o armată de muncitori docili şi neobosiţi, gata oricând să-şi dăruiască fără o clipă de răgaz efortul. Şi chiar dacă braţele lor din metal ajungeau până la urmă să se uzeze, oamenii doar le înlocuiau, şi ele nu ştiau ce-i durerea, ba reuşiseră în parte să suprime şi durerea oamenilor. În sfârşit, maşina devenise prietena omului, nu mai era aceeaşi unealtă de la începutul începutului, când reprezenta doar un mijloc de concurenţă pentru muncitor, un instrument care-i agrava foamea şi făcea să scadă salariile. Acum, maşina reprezenta un factor eliberator, devenise un soi de sclavă folosită în toate împrejurările, dându-şi osteneala spre binele omului, în vreme ce acesta se odihnea. Nu mai existau în jurul acestor „lucrători" din oţel decât conducătorii lor, care supravegheau şi a căror unică treabă consta din manevrarea unor pârghii prin care puneau maşinile în mişcare şi din asigurarea bunei funcţionări a mecanismelor. Ziua de munca nu depăşea patru ore şi niciodată un lucrător nu făcea aceeaşi treabă mai mult de două ore la rând, fiind înlocuit de îndată de către un alt camarad, în vreme ce el trecea la altă îndeletnicire ce ţinea de arta aplicată, cultura sau activitatea obştească. Datorită întrebuinţării energiei electrice, vacarmul de care răsunau altădată halele era pe cale să dispară, fiind înlocuit de cântecele muncitorilor, această bucurie a inimilor pe care o aduceau cu ei din şcoală, ca pe o revărsare de armonic ce le înfrumuseţa întreaga viaţă. Şi oamenii care cântau în jurul acestor maşini, atât de măreţe şi de liniştite în muţenia lor, în sclipirile oţelului şi aramei din care erau făcute, dovedeau pe deplin fericirea pe care o aduce după sine munca dreaptă, glorioasă şi salvatoare.

Trecând prin halele cuptoarelor pentru pudlaj, Luc se opri câteva clipe pentru a schimba două-trei vorbe prieteneşti

cu un bărbat puternic, de vreo douăzeci de ani, care dirija singur bunul mers al unuia dintre cuptoare, nemaiavând nevoie de ajutor din partea nimănui.

— Ei bine, Adolphe, cum merge treaba, eşti mulţumit?

— Bineînţeles că da, domnule Luc. Nici n-apuc să treacă două ore şi am şi plămădit un bulgăre bun să fie scos din cuptor.

Adolphe era fiul lui Auguste Laboque şi al Marthei Bourron. Dar acum nu mai era nevoit să facă munca îngrozitoare de amestecare a metalului, ca odinioară bunicul său din partea mamei, maistrul oţelar Bourron, astăzi aflat la pensie, care frământase pe vremuri bulgărele incandescent ceasuri de-a rândul cu ajutorul cârligului, sub dogoarea de nesuportat a flăcărilor. Amestecul se efectua mecanic, ba chiar şi evacuarea bulgărelui scânteietor se făcea prin intermediul unui sistem ingenios, care îl încărca pe căruciorul rulant şi-l transporta apoi sub ciocanul compresor, fără să mai necesite câtuşi de puţin intervenţia lucrătorului.

Plin de voie bună, Adolphe reluă:

— O să vedeţi, metalul e de cea mai bună calitate, şi procedeul este atât de simplu, încât munca-i o plăcere, nu alta!

Trăsese în jos de una dintre pârghii şi îndată se declanşa un mecanism care deschise o uşă şi lăsă să alunece până la cărucior bulgărele, asemenea urnii astru ce aprinde zarea cu o dâră luminoasa. Şi tânărul zâmbea întruna, cu obrazul proaspăt ras, fără o picătură de sudoare pe el, cu membrele fine şi suple, ca acelea ale unui om pe care nu l-a deformat nicicând un efort peste puterile lui. Dar încă de multă vreme, căruciorul se şi dusese să-şi descarce povara sub ciocanul compresor de un model foarte nou, acţionat prin intermediul energiei electrice şi care, la rândul lui, efectua toată munca singur, fără ca fierarul, însărcinat să-l supravegheze, să aibă nevoie să-şi irosească forţa braţelor

pentru a învârti şi răsuci la infinit bucala de fontă bruta în toate sensurile. Ritmul lui era atât de regulat şi atât de limpede, încât devenea un fel de muzică ce părea că acompaniază buna dispoziţie a muncitorilor.

— Mă cam grăbesc, spuse din nou Adolphe, după ce îşi isprăvise de spălat mâinile. Am de terminat un model nou de masă care mi-a plăcut tare mult, şi am de gând să-mi petrec vreo două ore la atelierul de tâmplărie.

Într-adevăr, era tâmplar, treabă cu care se îndeletnicea atunci când o părăsea pe aceea de oţelar; învăţase mai multe meserii, ca toţi tinerii de vârstă lui, pentru a nu rămâne cu o singură specialitate, care i-ar fi limitat orizontul. Şi schimbându-se întruna în felul acesta, reînnoindu-se fără încetare, munca devenea un prilej de bucurie şi de recreare.

— Petrecere frumoasă! îi ură pur şi simplu Luc, fericit de bucuria ce o citea pe chipul tânărului.

— Mulţumesc, domnule Luc. Da, da, chiar aceasta e vorba cea mai potrivită pentru o asemenea împrejurare. Când munceşti de plăcere, e o adevărată petrecere!

Dar hala cuptoarelor cu creuzete era locul unde Luc zăbovea cel mai mult, petrecând minute fericite, în dimineţile când făcea acest soi de vizite. Cât de departe era acum vechiul infern, cuptoarele cu creuzete ale atelierelor Abis, gropile de foc, bubuind întocmai ca nişte vulcani şi de unde nefericiţii muncitori trebuiau să smulgă din mijlocul flăcărilor, cu braţele goale, creuzetele conţinând sute de livre de metal incandescent! în locul halei întunecate, şi îmbâcsite de praf, de o murdărie de a dreptul dezgustătoare, se întindea acum o galerie vastă, scăldată în soare prin geamurile ei mari, pavată cu dale late, de-a lungul căreia se înşirau, aşezate simetric, bateriile cuptoarelor. Întrebuinţarea energiei electrice le făcea să pară reci şi tăcute, de o curăţenie sclipitoare. Şi aici, întocmai ca şi dincolo, maşinile executau toată munca, ele

erau cele care coborau creuzetele, le ridicau la suprafaţă în stare incandescentă şi le deşertau în tipare, sub simpla supraveghere a muncitorilor coordonatori. Lucrau acolo chiar şi femei, care se ocupau cu distribuirea energiei electrice, pentru că se remarcase că ele au mai multă grijă şi siguranţă în mânuirea aparatelor de precizie.

Chiar în clipa aceea, Luc se apropie de o faţă înaltă şi frumoasă, de vreo douăzeci de ani, Laure Fauchard, fiica lui Louis Fauchard şi a Juliennei Dacheux, care, stând în picioare lângă un tablou de comandă, dirija foarte atentă distribuţia energiei electrice la cuptoare, potrivit indicaţiilor unui muncitor tânăr care se apucase să supravegheze topirea.

— Ei bine, Laure, întrebă Luc, nu te simţi obosită?

— Oh, nu, domnule Luc, mă distrează munca asta. Cum vreţi să obosesc doar învârtind de această mică rotiţă?

Muncitorul cel tânăr, Hyppolite Mitaine, în vârstă de cel mult douăzeci şi trei de ani, se apropiase şi el. Era fiul lui Evariste Mitaine şi al Olympei Lenfant şi se zvonea că era logodit cu Laure Fauchard.

— Domnule Luc, spuse tânărul, dacă vreţi să vedeţi cum se topesc în câteva clipe aceşti drugi din metal, suntem gata.

Şi deîndată ce fu pusă-n mişcare, maşina extrase cu uşurinţă şi fără niciun zgomot creuzetele încinse şi deşertă conţinutul lor în tiparele pe care un mecanism acţionat de pârghii le aducea rând pe rând în faţa cuptoarelor. În numai cinci minute, vreme în care muncitorii priveau liniştiţi cum lucrează maşinile, treaba fu mântuită şi cuptorul putu să primească o nouă încărcătură.

— Asta a fost! spuse Laure râzând în felul ei, atât de frumos. Când stau şi mă gândesc la toate întâmplările cumplite cu care bietul bunică-meu, Fauchard, mi-a împuiat copilăria! Nu prea mai era în toate minţile, povestea nişte lucruri care te făceau să te înfiori când vorbea despre

vechea lui meserie de smulgător de creuzete, felul în care-şi petrecuse viaţa în mijlocul flăcărilor, cu pieptul şi braţele pârjolite de dogoarea focului. Toţi bătrânii ne socotesc foarte fericiţi pe noi, cei din ziua de astăzi.

Luc devenise dintr-odată gânditor, în vreme ce ochii i se umezeau de emoţie.

— Da, da, bunicii voştri au avut multe de suferit. Şi tocmai pentru asta nepoţii lor trăiesc astăzi o viaţă mai bună... În momentul în care muncitorii vor fi uniţi şi se vor iubi, viaţa va fi şi mai bună chiar decât astăzi, pentru fiii şi fiicele lor!

Luc îşi continua vizita prin uzină şi, peste tot pe unde trecu, prin numeroasele hale, aceea a tiparelor pentru oţeluri, aceea a forjei celei mari, aceea a turnurilor înalte şi joase, descoperi aceeaşi curăţenie dătătoare de sănătate, aceeaşi bună voie, manifestată prin cântece, şi aceeaşi muncă uşoară, făcută din plăcere, mulţumită varietăţii activităţilor depuse şi ajutorului de necontestat al maşinilor. Muncitorul, care nu mai era vita de povară, strivită sub greutăţi şi dispreţuită, căpăta o conştiinţă nouă şi o inteligenţă superioară, fiind de acum înainte liber şi mândru de meseria pe care o îndeplinea.. Şi când Luc îşi sfârşi vizita lui matinală trecând prin hala laminoarelor, alături de cuptoarele pentru pudlaj, se opri încă o data acolo, pentru a schimba câteva cuvinte pe un ton prietenos cu un tânăr de vreo douăzeci şi şase de ani, Alexandre Feuillat, care tocmai sosise în atelier.

— Vin de la Combettes, domnule Luc, unde am fost ca să-l ajut pe tata la treaba. Am petrecut vreo două ore la câmp, fiindcă avem de terminat însămânţatul. Acum, am să petrec şi aici din nou vreo două ore, pentru că s-a lansat o comandă urgentă de şine pentru căile ferate.

Era fiul lui Léon Feuillat şi al Eugéniei Yvonnot. Şi, după ce termina cele patru ore obişnuite de lucru ale sale, se amuza făcând desene de ornamentaţie pentru atelierele

olarului Lange, dovedind cu acest prilej o imaginaţie cu totul ieşită din comun.

Şi, îndată se şi puse pe lucru, supraveghind un şir lung de laminoare, care fabricau şine de cale ferată. Luc privea, zâmbind fericit. De când începuseră să folosească energia electrică, vacarmul de nesuportat al laminoarelor dispăruse complet şi ele funcţionau într-o atmosferă de calm şi linişte aparentă, singurul zgomot pe care îl scoteau fiind clinchetul argintiu al fiecărei şine de cale ferată care ţâşnea de pe buzele rulourilor, adăugându-se celorlalte stive lungi, în curs de răcire. Aceasta reprezenta producţia neîntreruptă şi de buna calitate a vremurilor de pace, şine de cale ferată şi iarăşi şine de cale ferată, cât mai multe şine de cale ferată, pentru a se putea străbate peste pieptul lor de argint hotarele dintre popoare, pentru ca lumea de pretutindeni să fie totuna şi întreg cuprinsul pământului să fie unit prin punţile de fier ale drumurilor. Se fabricau aici nave uriaşe, dar paşnice, nu groaznicele nave de război, purtând pe ele moartea şi distrugerea, ci nave reprezentând solidaritatea şi frăţia între popoare, folosind la schimbul de produse între continente, înzecind bogăţia acelei familii uriaşe ce-o reprezenta omenirea, până într-atât încât abundenţa să domnească pe întreg pământul. Se fabricau aici poduri ce vor duce de asemenea la uşurarea căilor de comunicaţii între oameni, grinzi şi schelele metalice destinate înălţării nenumăratelor construcţii monumentale de care aveau nevoie cetăţenii care trăiau în bunii înţelegere, pentru desfăşurarea în condiţii optime a vieţii publice, pentru ridicarea de case comune, biblioteci, muzee, azile pentru bătrâni şi orfani, magazine universale imense, antrepozite şi silozuri, în stare să cuprindă tot ceea ce-i mai folositor pentru hrana spirituală şi trupească a popoarelor înfrăţite. Se fabricau, în sfârşit, aici, numeroase alte maşini, care pretutindeni, în toate locurile de muncă, înlocuiau braţele omului, pentru toate activităţile, maşini care cultivau

pământul, maşini destinate să lucreze în ateliere, maşini care funcţionau fără un minut de odihnă pe drumuri, peste crestele valurilor, prin văzduh. Şi Luc se bucura pentru tot acest fier întrebuinţat în scopuri paşnice, din care omenirea nu făcuse de atâta amar de vreme decât spade destinate unor lupte sângeroase, pentru tot acest metal recuperat din care în urmă cu mulţi ani, în decursul ultimelor măceluri, lumea fabricase tunuri şi obuze, pentru ca acum, când pacea era pe deplin instaurată, să construiască numai clădiri în care să domnească frăţia, dreptatea şi fericirea.

Înainte de a se întoarce acasă, Luc mai dori să arunce o ultimă privire asupra bateriei de cuptoare electrice, care înlocuiseră furnalul lui Morfain. Bateria de cuptoare se afla în momentul acela în plină funcţiune, sub acoperişul el e geamuri largi al hangarului unde fusese instalată şi prin care pătrundeau din plin razele soarelui. La fiecare cinci minute, cuploarele erau încărcate automat de un mecanism ingenios, după ce, în prealabil, banda rulantă purtase cu sine cele zece lingouri din fontă, a căror strălucire de astru făcea să pălească lumina focului. Şi acolo se mai aflau încă două

Tete tinere, supraveghind buna funcţionaro a aparatelor electrice, amândouă în jur de cel mult douăzeci de ani, una de un blond splendid, Claudine, fiica lui Lucien Bonnaire şi a Louisei Mazelle, cealaltă o oacheşă superbă, Céline, născută din Arsène Lenfant şi Eulalie Laboque. Preocupate să asigure şi să întrerupă la timp furnizarea curentului electric, fetele nu putură decât să zâmbească la apariţia lui Luc. Dar se dădu o scurtă pauză şi amândouă se apropiară de el, mai cu seamă în clipa în care zăriră un întreg grup de copii care se opriseră plini de curiozitate în pragul hangarului.

— Bună ziua, scumpul meu Maurice! Bună ziua, scumpul meu Ludovic! Bună ziua, scumpa mea Aline!... Vasăzică aţi isprăvit orele de curs, din moment ce aţi venit să ne vedeţi?

Li se permitea elevilor, ca un fel de recreaţie, să vină în felul acesta la uzină şi să alerge nestingheriţi de-a lungul atelierelor, în ideea că se vor familiariza pe această cale cu viitorul lor loc de muncă, dobândind în acelaşi timp acolo şi primele noţiuni.

Luc, fericit că putea în felul acesta să-şi mai vadă încă o dată nepoţelul, le dădu voie tuturor să intre. Răspunse la numeroase întrebări, le explică mecanismul cuptoarelor, ba chiar făcu să funcţioneze aparatele, pentru a le arăta copiilor cum se-ntâmplă că era de ajuns ca una dintre fete, Claudine sau Céline, să fi răsucit de o pârghie mică pentru a topi metalul şi a-l face să se reverse într-un şuvoi orbitor.

— Oh, ştiu, am mai văzut asta, spuse Maurice, cu aerul plin de importanţă al unui prichindel care, la cele nouă primăveri ale lui, văzuse şi învăţase multe lucruri interesante. Bunicul Morfain mi-a arătat într-o zi totul... Dar ia spune-mi, bunicule Froment, oare-i adevărat că există furnale înalte cât muntele şi că trebuie să-ţi arzi faţa zi şi noapte pentru a obţine ceva?

Toţi începură să râdă, şi Claudine fu aceea care răspunse:

— Bineînţeles! Bunicul Bonnaire mi-a povestit de foarte multe ori despre ele şi tu ar trebui să cunoşti cel mai bine lucrurile astea, scumpul meu Maurice, tu, al cărui străbunic, marele Morfain, după cum îl mai numesc încă oamenii, a fost ultimul care s-a luptat ca un erou cu focul. Trăia acolo, sus, într-o bortă de stâncă, nu cobora niciodată în oraş şi veghea cât era anul de lung, zi de zi, asupra furnalului său uriaş, monstrul acela ale cărui ruine mai există încă acolo, într-o latură a muntelui, şi se văd întocmai ca rămăşiţele unei cetăţi de strajă spintecată de scurgerea anilor.

Maurice, cu ochii măriţi de uimire, o asculta plin de interesul acela pasionat al copilului căruia i se istoriseşte un basm minunat cu zâne.

— Ah, ştiu, ştiu, bunicul Morfain mi-a povestit totul despre tatăl lui şi despre furnalul înalt cât muntele. Dar am crezut că zice numai aşa, verzi şi uscate, ca să glumească, fiindcă spunea câte-n lună şi-n stele ca să ne facă să râdem… Atunci înseamnă că-i adevărul adevărat?

— Bineînţeles că-i adevărul adevărat! continuă Claudine. Mai erau acolo, în partea de sus a furnalului, şi nişte muncitori care încărcau gurile, deşertând cărucioare cu minereu şi cărbune, iar în partea de jos se găseau alţi muncitori care vegheau zi şi noapte, fără o clipă de răgaz, cu cea mai mare atenţie, dând alarma chiar şi pentru cele mai neînsemnate simptome, pentru ca monstrul să nu aibă nici cea mai mică indigestie sau să manifeste nazuri care să-l împiedice să facă o treabă bună.

— Şi asta dura şapte sau opt ani în şir, reluă la rândul ei Céline, cealaltă fată tânără, vreme de şapte sau opt ani monstrul rămânea aprins, arzând întruna cu vâlvătăi, ca un crater de vulcan care erupe, fără să-l poată lăsa măcar o clipă să se răcească puţin, pentru că, dacă se răcea cât de cât, lucrul acesta producea mari pierderi, trebuia să i se deschidă din nou pântecul ca să fie curăţat şi apoi să se clădească, aproape în întregime, din nou.

— Atunci înţelegi, scumpul meu Maurice, spuse iar Claudine, străbunicul tău, marele Morfain, avea foarte mult de lucru şi nu putea să părăsească acest foc şapte sau opt ani, fără să mai punem la socoteală faptul că la fiecare cinci ore era necesar să se destupe gura de evacuare cu lovituri de rangă, pentru a se deşerta conţinutul creuzetului cu metal topit, şi clădea drumul în felul acesta unui adevărat torent de flăcări, a cărui dogoare te pârjolea întocmai ca pe o răţuşcă pusă-n frigare.

— Bine, dar nu era prea plăcut să lucrezi în asemenea condiţii pe vremea aceea, spuse Ludovic Boisgelin. Fără-ndoială că trebuia să trudeşti foarte mult.

— Bineînţeles, întări şi sora lui Aline, şi-mi pare atât de bine că m-am născut mult mai târziu, fiindcă-i aşa de plăcut să lucrezi în ziua de astăzi.

Dar Maurice devenise dintr-odată foarte grav, frământând în căpşorul său, cu un aer gânditor, toate întâmplările acestea de necrezut ce i se povesteau. Şi sfârşi prin a spune, ca o concluzie:

— Nu-i nimic, probabil că tatăl bunicului meu a fost grozav de puternic, şi dacă trăim mai bine astăzi e din pricină că el a trudit atât de mult altădată.

Luc, care se mulţumise să asculte cu zâmbetul pe faţă, fu încântat de aceste cuvinte bine gândite ale copilului. Îl luă pe Maurice în braţe şi-l ridică până-n văzduh, sărutându-l pe amândoi obrajii.

— Ai dreptate, ştrengar mic ce eşti! E ca şi cum dacă tu ai să lucrezi din tot sufletul acum, strănepoţii tăi vor fi chiar şi mai fericiţi decât tine... Şi, după cum vezi, astăzi nu ne mai frigem ca nişte răţuşte.

La un semn al lui, fu pusă în funcţiune bateria cuptoarelor electrice. Claudine şi Céline, printr-o simplă mişcare din mână, alimentau cu energie electrică sau întrerupeau curentul pe coloana respectivă. Cuptoarele se încărcau automat, topirea începea operativ şi, la fiecare cinci minute, banda rulantă primea cele zece lingouri din fontă incandescentă, pe care le transporta. Copiii îşi exprimară dorinţa să încerce ei înşişi să dea drumul mecanismului, şi ce bucurie mare le stârni această activitate atât de uşoară, după povestea legendară a trudniciei lui Morfain, care le apărea ca muncile unui uriaş chinuit de duhurile rele, într-o lume de mult dispărută!

Dar din nou îşi făcu apariţia figura aceea stranie, şi elevii, porniţi la plimbare, îşi luară zborul ca un stol de vrăbii gureşe, speriate de vreun erete. Luc îl zări pe Boisgelin, pândind în picioare la o uşa a hangarului şi supraveghind munca, urmărind totul cu o privire bănuitoare şi furioasă de

patron veşnic nemulţumit, stăpânit întruna de teamă ca nu cumva oamenii lui să-l fure. Muncitorii îl întâlneau în repetate rânduri astfel prin toate colţurile uzinei, necăjit că nu putea să inspecteze în acelaşi timp toată imensitatea atelierelor şi devenind din ce în ce mai nebun la gândul milioanelor pe care le pierdea zi de zi din pricină ca nu mai ajungea să controleze personal activitatea acestui popor care câştiga pentru el miliarde şi miliarde. Erau prea mulţi, n-apuca să-i vadă pe toţi, nu izbutea să desfăşoare o bună administrare a unei averi fără sfârşit, a cărei greutate-l strivea, ca şi cum i-ar fi căzut cerul pe cap. Şi era atât de înspăimântat şi atât di epuizat din pricină că străbătea inutil atelierele muncitorilor, el, care nu făcuse niciodată nimic cu cele două braţe ale sale, încât Luc, cuprins de o milă imensă, încercă de data aceasta să-i iasă în întâmpinare, pentru a-l linişti şi a-l aduce înapoi cu binişorul la locuinţa lui. Dar Boisgelin se ferea cât putea de mult de orice întâlnire, şi făcu un salt înapoi, dispărând fuga în direcţia halelor uriaşe.

Şi, încheindu-şi plimbarea obişnuită de dimineaţă, Luc se îndreptă spre casă. De când oraşul se mărise în felul acesta, fără să-şi mai cunoască marginile, Luc nu mai putea să viziteze totul şi se plimba de-a lungul cartierelor atât de numeroase întocmai ca un artist fericit, care în ceasurile de tihnă îşi vede opera multiplicându-se şi răspândindu-se pretutindeni, invadând puţin câte puţin întreaga omenire. În după-amiaza aceleiaşi zile, după ce îşi aruncase o privire şi asupra magazinelor universale, în vreme ce se-ntorcea spre casă, intră să petreacă numai o singură oră la cei doi fraţi Jordan, fiindcă mai mult nu se putea, ziua începând să se micşoreze simţitor. În salonaşul care dădea înspre parc o întâlni pe Sœurette, împreună cu institutorul Hermeline şi cu abatele Marle, în vreme ce Jordan, lungit pe o canapea şi-nfăşurat într-un şal mare, medita, aşa cum îi era obiceiul, privind înspre soarele care apunea la orizont. Novarre,

minunatul lor doctor, după o scurtă suferinţă de numai câteva ore, murise de curând în mijlocul trandafirilor din grădina lui, păstrând în suflet singurul regret ca nu trăise îndeajuns pentru a putea să asiste la realizarea deplină a atâtor lucruri frumoase, în care nu crezuse la început aproape deloc. Aşa se face că acum Sœurette nu mai primea decât pe institutor şi pe preot şi aceasta numai din când în când, atunci când cei doi prieteni ai casei îşi aminteau despre vechiul lor obicei de a se întâlni la ea. Hermeline, în vârstă de şaptezeci de ani, acum ajuns la pensie, îşi petrecea viaţa pradă unei înspăimântătoare amărăciuni şi unei furii care sporea fără încetare, din pricina tuturor lucrurilor ce se petreceau în jurul lui. Şi ajunsese să-l socotească pe abatele Marle, mai în vârstă decât el cu cinci ani, un om lipsit de orice fel de voinţa sau vlaga, din pricină că acesta se izola într-un soi de mândrie, suportându-şi cu demnitate calvarul şi păstrând o linişte din ce în ce mai trufaşă, pe măsură ce-şi vedea biserica golindu-se şi pe Dumnezeul lui cum se stingea puţin câte puţin.

În momentul în care Luc se aşează alături de Sœurette, care stătea blândă şi tăcută pe canapea, institutorul începu să debiteze vechile lui acuzaţii de republican sectar şi violent, luându-l în răspăr pe popă.

— Uite, uite, preasfinte, spun ca şi dumneata, aşa că ar fi cazul să-mi dai o mână de ajutor… Se apropie sfârşitul lumii, cu aceşti copii la care se cultivă pasiunile, buruienile acelea rele pe care noi, educatori, aveam odinioară misiunea să le smulgem din rădăcini. Oare cum vrea statul ăsta să obţină nişte cetăţeni disciplinaţi şi crescuţi pentru a-l servi, când lasă să se dezvolte liberă în ei individualitatea anarhică?… Dacă noi, oamenii mai ridicaţi, care posedăm anumite metode în gândire, nu salvăm republica, apoi se duce de râpă!

Din ziua-n care începuse să vorbească în felul acesta despre salvarea republicii, debitând verzi şi uscate împotriva acelora pe care-i numea când socialişti, când anarhişti, învăţătorul Hermeline trecuse fără să şi dea seama de partea reacţiunii şi se alăturase ideilor preotului, din pricina urii lui îndreptată contra a tot ceea ce se elibera fără ca el să participe la această acţiune, pe lângă faptul că poseda o formulă îngustă de iacobin încăpăţânat.

Şi continuă cu şi mai multă vehemenţă:

— Îţi spun, preasfinte, biserica dumitale o să fie măturată de pe Suprafaţa pământului, dacă n-o să ştii să ţi-o aperi… Fără îndoială că niciodată n-am împărtăşit credinţa dumitale. Dar întotdeauna am recunoscut necesitatea pentru popor da a avea o religie, şi catolicismul era cu siguranţă cea mai bună maşină de guvernare… întreprinde ceva, părinte, fiindcă după cum vezi suntem alături de dumneata; şi, după aceea, după ce vom fi cucerit împreună, ca doi aliaţi, şi sufletele şi trupurile, n-avem decât să ne răfuim şi între noi.

La început, abatele Marle se mulţumi doar să clatine vreme îndelungată din cap. Nu-i mai răspundea i nici nu se mai supăra pe el vreun pic. Apoi, în cele din urmă, nu se mai putu abţine şi-i spuse cu vocea lui tărăgănată:

— Îmi îndeplinesc datoria până la capăt şi-n fiecare dimineaţă sunt la altar, chiar atunci când biserica mea e goală, i-l implor pe Dumnezeu să facă vreo minune… Dacă o consideră necesară, sunt sigur că o să facă.

Vorbele acestea puseseră vârf exasperării institutorului.

— Bine, dar trebuie să-l ajutăm pe Dumnezeu ăsta al dumitale! Ii o adevărată laşitate să stai cu mâinile-n sân!

Sœurette crezu că-i momentul să intervină, zâmbind plina de îngăduinţă pentru aceşti învinşi ai zilelor ce vor veni:

— Dacă bunul nostru doctor s-ar mai fi aflat încă de faţă, v-ar fi implorat să nu ajungeţi în această chestiune la niciun

lei de acord, pentru că înţelegerea voastră vă agravează şi mai mult situaţia critică în care vă găsiţi... Mă îndureraţi tare mult, prieteni, şi aş fi foarte fericită nu să vă câştigăm de partea ideilor noastre, dar să vă auzim cel puţin recunoscând în faţa faptelor puţin din binele imens care s-a realizat în această regiune.

Amândoi păstraseră pentru ea, care era atât de blajină şi de sfântă, un respect fără margini, şi prezenţa lor în acest salonaş situat chiar în centrul oraşului nou dovedea ce influenţă puternică exercita în continuare asupra lor. Mergeau până acolo încât suportau chiar şi vecinătatea lui Luc, adversarul lor victorios, care, de altminteri, evita cu multa discreţie şi abilitate să-şi etaleze triumful în faţa acestei agonii amare şi dureroase a vechii lumi. Şi nici de data aceasta nu intervenea câtuşi de puţin, ci îl asculta pe Hermeline negând cu furie tot ceea ce crease el, din pricină că totul reuşise pe deplin. Ura ultima răbufnire a adepţilor principiului autorităţii, îndreptată împotriva libertăţii naturale şi sociale a omului, o nouă formă pe care o îmbrăca tirania în momentul în care statul atotputernic se alia cu biserica atotputernică, faţă de care până atunci îşi disputase cu rapacitate popoarele, ajungând în aceste clipe până acolo încât chiar să se şi înţeleagă şi să se unească, pentru a redobândi stăpânirea asupra mulţimilor, acum, când le vedea pe punctul să scape de sub servitutea civila, ca şi de sub cea religioasă.

— Ah, exclamă din nou Hermeline, dacă şi dumneata ie declari învins, preasfinte, s-a sfârşit într-adevăr, nu-mi mai rămâne decât să-mi astup gura, ca şi dumneata, şi să mor retras în colţul meu!

Preotul clătină din nou capul, scufundat în tăcerea lui dureroasă. Totuşi, după un timp, declară pentru ultima dată

— Dumnezeu este acela care trebuie să acţioneze, fiindcă Dumnezeu nu poate fi învins.

Noaptea se aşternea încetul cu încetul asupra parcului, salonaşul se umplea de umbre din ce în ce mai lungi şi nimeni nu mai scoase o vorbă. O undă de melancolie părea ca se furişase prin încăpere, venind de departe, din trecutul îndepărtat. Institutorul se ridică şi îşi luă rămas bun. Apoi, pentru că şi preotul se ridică la rândul lui, Sœurette vru să-i strecoare în mână, într-un mod discret, suma de bani pe care obişnuia să i-o dea cu prilejul fiecăreia dintre vizitele pe care i le făcea pentru săracii lui. Dar abatele Marle refuză de data aceasta pomana pe care o acceptase până acum de mai bine de patruzeci de ani şi spuse cu o voce joasă şi tărăgănată:

— Nu, mulţumesc, domnişoară, păstraţi banii ăştia, nici nu mai ştiu ce să fac acum cu ei, fiindcă nu mai există oameni săraci.

Ah, ce vorbe minunate i-a fost dat lui Luc să audă: nu mai există oameni săraci! Inima îi tresăltase-n piept. Nu mai existau oameni săraci, nu mai erau oameni înfometaţi în acest Beauclair, pe care-l cunoscuse odinioară atât de sumbru şi atât de mizer, cu populaţia lui nefericită de muncitori ce mureau de foame! Oare se vindecaseră toate plăgile groaznice provocate de vechiul sistem de salarizare şi dispăruseră într-adevăr crima şi starea ruşinoasă în care se aflaseră oamenii până atunci din pricina mizeriei? Fusese de ajuns ca munca să fie organizată pe baze noi, potrivit unor legi mai drepte, pentru ca de îndată să se poată trece la o mai bună repartizare a bogăţiilor. Şi numai în momentul în care munca ar reprezenta o chestiune de onoare, un izvor de sănătate şi un prilej de bucurie, numai atunci omenirea va trăi în pace şi-nfrăţire, populând oraşul fericit al viitorului.

Înfăşurat în şalul lui, pe canapea, Jordan nu scotea nici un cuvânt şi nu schiţa nici cea mai mică mişcare, călătorind fără-ndoială cu gândul de-a lungul spaţiilor fără sfârşit, unde se pierdea privirea. Abia după ce abatele Marle şi

institutorul Hermeline plecară, se trezi şi el la realitate, în sfârşit. Şi, fără să părăsească din ochi soarele, a cărui scurgere lentă spre asfinţit părea că o urmăreşte plin de interes şi pasiune, spuse cu o voce ca de pe altă lume:

— De fiecare dată când văd soarele apunând, sunt cuprins dintr-odată de o tristeţe fără de margini şi mă scufund într-o unda de nelinişte. Ce moarte înfiorătoare ar fi pentru întreaga omenire dacă astrul acesta nu s-ar mai întoarce a doua zi, dacă nu s-ar mai înălţa deasupra pământului întunecat şi îngheţat! El este tatăl tuturor fiinţelor, cel care fecundează şi zămisleşte întreaga viaţă şi fără de care orice sămânţă s-ar usca sau ar putrezi. Şi-n el trebuie să ne punem toate speranţele noastre de fericire-n viitor şi de uşurare a traiului, căci dacă n-ar fi el cel care să ne ajute, pământul ar ajunge până la urmă să secătuiască.

Luc începuse să zâmbească. Ştia că Jordan, în pofida vârstei lui înaintate, la cei aproape şaptezeci şi cinci de ani ai săi, studia de multă vreme încă problema dificilă de a capta căldura solară în aşa fel încât s-o poată înmagazina în nişte rezervoare imense, de unde s-o poată distribui după aceea drept unica, marea şi inepuizabila energie a vieţii. Va veni fără îndoială o vreme când rezervele de cărbune din adâncul minelor se vor epuiza, şi atunci de unde să se mai ia energia necesară pentru a declanşa torentul de curent electric devenit un lucru cu totul indispensabil pentru existenţa omului? Mulţumită primelor lui descoperiri, reuşise să producă forţa electrică pe un preţ aproape de nimic. Dar ce victorie ar fi reprezentat pentru ştiinţă dacă ar fi reuşit să facă din soare motorul universal, dacă ar fi scos de-a dreptul din el această putere calorică ce se găsea într-o formă latentă în cărbune şi dacă ar fi putut să-i dea o întrebuinţare acestui element unic, care reprezenta pe însuşi părintele vieţii nemuritoare! Nu mai dorea decât să realizeze şi această ultimă descoperire, care ar fi împlinit opera lui întreaga, şi putea să moară liniştit.

— Fără nicio grijă, îi spuse-n glumă Luc, soarele va răsări mâine şi vei ajunge până la urmă să-i răpeşti focul sacru, flacăra lui divină şi creatoare, capabilă să muncească la nesfârşit pentru omenire.

Sœurette, puţin neliniştită de vântul uşor de seară, ale cărui adieri proaspete intrau pe fereastra, veni lângă fratele ei şi-l întrebă:

— Nu ţi-e frig, vrei să-nchid fereastra?

Dar Jordan refuză printr-un gest cu mâna şi lăsă doar să fie înfăşurat până la bărbie în şalul acela mare. Părea că trăieşte numai datorită unei adevărate minuni, doar pentru că voia să supravieţuiască şi îşi amina moartea până în seara zilei când va mântui lucrul pe care-l începuse, seara zilei de triumf când va socoti că şi-a isprăvit munca şi că opera îi este încheiata, şi abia atunci va dormi în sfârşit somnul său de veci, ca un lucrător bun şi loial, mulţumit de treaba făcută. Sora lui îşi dubla măsurile de precauţiune, şi aceste îngrijiri venite dinafară îi prelungeau viaţa şi îi dăruiau zi de zi acele două ore de energie fizică şi intelectuala, din care Jordan utiliza cu chibzuinţă fiecare minut datorită felului metodic în care îi desfăşura munca. Şi această făptură sărmană şi pirpirie, pe care şi cel mai mic curent de aer ameninţa să o suprime din viaţă, ajunsese până la urmă să cucerească şi să conducă lumea, numai şi numai datorită calităţilor lui de lucrător încăpăţânat, care nu-şi părăsea munca.

— Ai să trăieşti o sută de ani, îi spuse din nou Luc, însoţindu-şi cuvintele cu zâmbetul lui afectuos.

Jordan râse la rândul său:

— Dacă o să am nevoie de o sută de ani pentru cercetările mele, o să trăiesc, fără-ndoială, o sută de ani.

Din nou se aşternură câteva clipe de linişte în salonaşul unde domnea o atmosferă de o plăcută intimitate. Era minunat să priveşti acest crepuscul tihnit şi călduţ ce invada parcul, ale cărui alei lungi păreau înecate într-o

umbră ce creştea de la o clipă la alta. O lumină ca de vis mai plutea încă deasupra peluzelor, în vreme ce, în depărtările albăstrii, arborii înalţi se pierdeau întocmai ca nişte imagini palide şi tremurătoare. Era de fapt ceasul îndrăgostiţilor, şi fiindcă parcul de la Crêcherie le descrisese larg porţile, veneau în felul acesta acolo, perechi-perechi, către seară, după ce isprăveau cu lucrul şi cu ocupaţiile lor zilnice. Nimeni nu tulbura pe aleile parcului perechile hoinare, şi umbrele lor înlănţuite şi contopite într-una singură dispăreau încetul cu încetul în mijlocul verdeţii, tinerii erau încredinţaţi în paza vechilor stejari care-i primeau cu prietenie şi se conta pe dragostea nestânjenită de convenienţe pentru a-i apropia unii de alţii şi a-i face oameni cinstiţi, viitori soţi care să trăiască în bună înţelegere şi a căror îmbrăţişare, dacă a fost reciproc dorită, să devină de nedespărţit în viaţă. Nu poţi să clădeşti o dragoste statornică decât fiind conştient pe cine şi cum iubeşti. Nimic nu-i mai poate despărţi pe doi tineri care s-au ales. cunoscându-se bine şi acceptându-se reciproc. Şi încă de pe acum, pe aleile întunecate, printre peluzele peste care se aşternuse perdeaua de umbră a nopţii, perechile începeau să hoinărească şi să populeze cu apariţii stranii şi domoale misterul şi aşa destul de adânc al tenebrelor, care urcau înfiorate din aromele jilave ale pământului şi pluteau prin văzduh, purtate pe aripile primăverii abia înfiripate.

Apoi se iviră mereu alte şi alte perechii şi Luc recunoscu printre tinerii aceştia pe mulţi dintre băieţii şi fetele pe care îi întâlnise de dimineaţă prin ateliere. Oare aceste două umbre rătăcitoare, care păşeau atât de strâns unite, purtate parcă într-un zbor uşor pe deasupra colţului ierbii, nu erau cele ale lui Adolphe Laboque şi Germaine Yvonnot? Şi astelalte două, ale căror capete se rezemau unul de celălalt, stând foarte apropiate unul de altul şi amestecându-şi pletele, nu erau oare Hippolyte Mitaine şi Laure Fauchard? Iar alte două umbre de tineri care păşeau

cu braţele înlănţuite unul după talia celuilalt, atât de strâns, încât ai fi zis că n-o să mai reuşească nicicând să li se mai deznoade mâinile, nu erau oare Alexandre Feuillat şi Clémentine Bourron? Şi Luc simţi cum îi urcă în suflet o emoţie şi mai puternică, în momentul în care i se păru că recunoaşte pe doi tineri din familia lui, pe Charles, care strângea la piept pe oacheşa Celine Lenfant, şi pe Jules, care o ţinea pe după umeri pe bălaia Claudine Bonnaire. Ah, ce. frumoşi erau toţi aceşti tineri, mesagerii primăverii care abia se înfiripa, ultimele perechi, născute pentru a se iubi şi-n sufletele cărora se aprindea din nou dorinţa de nestins, torţa vieţii, pe care şi-o trec una alteia generaţiile de oameni. Se mai aflau încă în faza castului fior ai primelor cuvinte bâiguite, al mângâierilor inocente, şi totul se limita la o îmbrăţişare, în care inimile neştiutoare aleargă una după alta, la un sărut pe furiş, a cărui dulceaţă e de ajuns ca să deschidă porţile cerului. Dar în curând nevoia de a da naştere unei vieţi noi îi va uni şi contopi în flacăra ei atotstăpânitoare, pentru ca alţi făuritori de sentimente frumoase să se ivească din ei, ca ramurile noi de cireş în floare, şi alte perechi vor păşi pe aleile parcului peste câtăva vreme pentru. i-şi plimba în felul acesta minunata lor trezire la dragoste. De acum înainte va exista mereu şi mereu mai multă fericire, mai multă pasiune nestânjenită de nimeni şi de nimic, care să plămădească mai multă armonie între oameni. Şi perechi, perechi se iveau fără încetare, iar parcul ajunsese până la urmă să se populeze puţin câte puţin cu toţi îndrăgostiţii din fericitul oraş. Era o seară încântătoare, după ziua aceea când se lucrase din plin, şi peluzele şi crângurile de vis păreau înecate în mister şi parfum, şi nu se mai auzea decât murmurul uşor al râsetelor şi al sărutărilor.

În acest moment, o umbră se opri în faţa salonului. Era Suzanne, cu figura foarte tulburată, care-l căuta pe Luc pentru a-i spune cauza temerilor ei. Şi când, în cele din

urmă, îl văzu acolo, îi explică în grabă cât de mult se neliniştea din pricina faptului că nu-l văzuse pe Boisgelin întorcându-se din preumblările lui. Niciodată nu mai întârziase chiar atât de mult, până după căderea nopţii.

— Aveai dreptate, repeta ea întruna, n-am făcut bine că l-am lăsat pradă nebuniei lui… Ah, nefericitul, nu-i decât un biet bătrân căzut în mintea copiilor!

Luc, molipsit de îngrijorarea Suzannei, fu de părere ca ca să se ducă şi să-l aştepte acasă.

— Poate să se întoarcă dintr-un minut într-altul şi cel mai bine ar fi să te găsească acolo… Eu am să mă duc şi am să pun să se răscolească toate împrejurimile, şi imediat ce aflu ceva nou, vin să-ţi comunic.

Luă îndată doi oameni cu el şi străbătu în grabă parcul, cu gândul să înceapă cercetările în partea dinspre ateliere mai întâi. Dar abia făcuse vreo trei sute de paşi în direcţia micului lac învăluit de sălcii ca un colţ de paradis, când un strigăt uşor de groază, care izbucnise dintr-un boschet din vecinătate, îl ţintui locului. Şi în aceeaşi clipă Luc văzu o pereche de îndrăgostiţi ieşind din boschet cu feţele înspăimântate, şi i se păru că recunoaşte în ei pe Jules şi pe blonda Claudine Bonnaire.

— Ce-i? Ce s-a întâmplat? le strigă Luc.

Dar cei doi tineri nu-i răspunseră, ci continuară să fugă cât îi ţineau picioarele, ca şi cum ar fi fost împinşi de o vijelie năprasnică, cu feţele îngrozite de cine ştie ce vedenie înspăimântătoare care le tulburase mângâierile. Apoi, când în cele din urmă Luc se hotărî să vadă despre ce e vorba şi pătrunse el însuşi în boschet prin cărarea îngustă care-l străbătea de la un capăt la altul, îi scapă chiar lui însuşi un strigat de groază. Era cât pe-aci să se lovească de mi corp spânzurat de o creanţă, care bara trecerea cu masa lui întunecată. La lumina palidă a primelor stele ce se aprindeau pe bolta cerului, îl recunoscu pe Boisgelin.

— Ah, nefericitul, bietul bătrân căzut în mintea copiilor? murmura el, întocmai ca şi Suzanne, tulburat şi disperat de această dramă îngrozitoare din pricina căreia se simţea mâhnit peste măsura.

Ajutat de ceilalţi doi oameni, desprinse în grabă spânzuratul şi-l lungi pe pământ. Dar corpul era deja rece. Boisgelin trebuie că săvârşise gestul său sinucigaş în primele ore ale după-amiezii, îndată după ce îşi terminase cursa lui de nebun nefericit de-a lungul atelierelor uzinei aflate-n plină activitate. Şi înţelese foarte bine despre ce e vorba, mai cu seamă după ce observă la rădăcina copacului o gaură mare, pe care probabil că Boisgelin se înverşunase s-o sape cum putuse, mai întâi cu mâinile, apoi cu unghiile, pentru a ascunde acolo, sub pământ, averea fantezistă pe care i-o aducea plocon poporul lui de muncitori, tot oraşul acela de oameni harnici, avere pe care nu mai putea nici s-o administreze şi nici s-o plaseze în alte afaceri. După aceea, pierzându-şi fără îndoială speranţa că o să reuşească să facă o gaură suficient de largă pentru a-i putea încăpea în ea întreaga avere, temându-se că nu va putea să ascundă acolo mormanul imens de bănet pe care credea că îl poseda, hotărâse să moară acolo, pe loc, lângă această grămadă monstruoasă de capital, a cărui cantitate nemăsurată sporea fără încetare, ajungând aproape să-l strivească. Ziua aceea întreagă în care alergase de colo până colo înnebunit, apucăturile lui maniace de trândav care nu mai putea să trăiască în oraşul nou unde domneau munca şi dreptatea, toate îl conduceau înspre această moarte tragică. Şi în noaptea călduţă, făcută parcă anume pentru petreceri nupţiale, parcul se umplea de murmurul vocilor şi alintărilor de-ndrăgostiţi.

Pentru a nu stârni spaima printre perechile de tineri ale căror umbre se vedeau alunecând uşor printre arborii din jurul lui, Luc îi trimise pe cei doi oameni să caute o targa la Crêcherie, rugându-i în acelaşi timp să nu pomenească

nimănui nimic despre lugubra lor descoperire. Apoi, după ce aceştia se-ntoarseră, culcară corpul pe chingile din pânză cenuşie, şi tristul cortegiu începu să pălească încet de-a lungul celor mai întunecate dintre cărări, pentru a nu fi văzuţi de nimeni. În felul acesta, îngrozitoarea caravană a morţii se furişă tăcută, învăluită-n tenebre, prin mijlocul parcului trezit la o viaţă nouă de fiorul delicios al primăverii timpurii. De pretutindeni, de după cotiturile fiecărei alei, păreau că se ivesc noi şi noi perechi de îndrăgostiţi, dese cum sunt colţurile de iarbă care sparg învelişul de crustă subţire al pământului, îndreptându-şi trupurile plăpânde spre viaţă. În aer plutea un parfum suav de flori, mâinile tinerilor se căutau cu înfrigurare, gurile se uneau cu un zgomot abia perceptibil, ca cel al bobocilor pe cale să se deschidă. Şi torentul tumultuos al vieţii dobândea noi puteri prin râul acesta de fiinţe ce se adăuga, învingând clipă de clipă tot mai mult moartea şi făcând să sporească fără încetare speranţele în ziua de mâine, când avea să domnească mai mult adevăr, mai multa dreptate şi mai multă fericire pe lume.

Suzanne aştepta în faţa uşii locuinţei sale, neliniştită, cu ochii pierduţi în bezna nopţii. Când zări targa, înţelese-ndată şi scoase un geamăt adânc. Şi, după ce Luc îi povesti sfârşitul tragic al omului inutil care zăcea adormit pentru vecie acolo, lângă ei, femeia nu putu să facă altceva decât să repete din nou aceleaşi cuvinte pe care le rostise câteva ceasuri mai înainte, şi care evocau atât de bine întreaga existenţă goală, otrăvită şi otrăvitoare, dusă de bărbatul de pe urma căruia suferise atât de mult:

— Ah, nefericitul, n-a fost nimic altceva decât un biet bătrân căzut în mintea copiilor!

Dar şi alte nenorociri mai avură loc, din pricina inevitabilei catastrofe către care se îndrepta vechea societate putrezită şi condamnată la dispariţie. Astfel, în luna următoare, cel mai răsunător dezastru fu prăbuşirea

acoperişurilor vechii biserici Saint-Vincent, într-o dimineaţă cu un soare strălucitor, pe când abatele Marle se afla la altar, celebrându-şi liturghia numai şi numai pentru vrăbiile care zburau ici şi colo, în înaltul naosului pustiu.

De multă vreme, preotul observase faptul că biserica este pe punctul să i se prăbuşească într-o zi deasupra capului. Fusese construită încă de prin secolul al patrusprezecelea şi avea pereţii foarte şubrezi şi crăpaţi peste tot, în pofida siluetei suple şi elegante. În zadar reparaseră clopotniţa, cu patruzeci ele ani mai înainte, fiindcă fuseseră nevoiţi, din lipsa de fonduri necesare lucrării, să amâne reparaţia acoperişurilor, căror lemnărie, pe jumătate roasă de carii şi putregai, se încovoia încă de pe vremea aceea, iar toate încercările de a obţine noi credite rămăseseră zadarnice. Statul, strivit sub apăsarea a tot felul de datorii, lăsase-n părăsire această biserică oarecare, dintr-o regiune îndepărtată a ţării. Pe de altă parte, oraşul Beauclair refuza să-şi aducă orice fel de contribuţie, întrucât primarul Gourier nu fusese niciodată prieten prea bun cu preoţii. Aşa se face că abatele Marle fusese nevoit să se bazeze numai şi numai pe propriile lui puteri şi trebuise în cele din urmă să pornească el însuşi la căutarea banilor necesari pentru a aduna suma considerabilă de care era nevoie pentru reparaţiile din ce în ce mai presante, dacă nu voia ca într-o bună zi să se trezească din senin cu casa lui Dumnezeu prăbuşindu-i-se peste cap. În zadar bătu însă pe la uşile bogătaşilor lui pe care-i credea evlavioşi; credincioşii deveneau tot mai rari şi zelul lor se topea din ce în ce mai mult. Atâta vreme cât mai trăise încă frumoasa Léonore, soţia primarului, a cărei mare cucernicie compensa lipsa totală de credinţă a soţului său, abatele Marle mai găsise la dânsa un sprijin preţios. După aceea, singura speranţă care-i mai rămăsese era doamna Mazelle, dar aceasta era mai puţin generoasă prin firea ei şi dovedea un zel din ce în ce mai scăzut. Şi, mai

târziu, din pricina zăpăcelii ce o cuprinsese în momentul în care simţise că-i fuge pământul de sub picioare şi că rentele sale sunt definitiv compromise, venise din ce în ce mai rar la biserica Saint-Vincent, şi abatele Marle pierduse prin ea pe ultima lui enoriaşă mai acătări, nemaiprimind decât vizita câtorva femei sărace, care, în mizeria lor, se încăpăţânau să mai creadă-n Dumnezeu, în speranţa că vor dobândi în felul acesta o viaţă mai bună. Apoi, în cele din urmă, după ce nu se mai iviseră-n biserică nici oamenii săraci, preotul se retrăsese-n singurătate, abandonat definitiv de toată lumea, întocmai cum oamenii lăsaseră-n părăsire şi pe Dumnezeul lui cel lipsit de logică şi aducător de mizerie.

Atunci, abatele Marle înţelese că lumea s-a sfârşit pentru el şi că tot ceea ce se afla în jurul său era sortit distrugerii. Bunele lui intenţii nu putuseră salva burghezia mincinoasă, corup vă şi măcinată de vicii şi nedreptăţi. În zadar încercase el să-i ascundă agonia sub mantia religiei, vechea societate era definitiv sortită morţii. După cum tot în zadar se refugiase în buchia strictă a dogmelor, pentru a nu acorda niciun fel de concesii adevărului ştiinţific, pe care-l simţea că dă asaltul suprem, fiind pe punctul să nimicească secularul edificiu al catolicismului. Ştiinţa ajunsese în cele din urmă să se impună într-un mod categoric, şi dogma era în sfârşit înlăturată, împărăţia lui Dumnezeu urma să fie înapoiată celor în drept, pământenilor, în numele dreptăţii triumfătoare. Un alt cult, cultul omului conştient, liber şi stăpân, în sfârşit, pe destinele lui, mătura vechea mitologie şi simbolurile care-l făcuseră să rătăcească vreme îndelungată prin labirintul luptelor împotriva vitregiei naturii. După ce, cândva, cu secole-n urmă, templele vechilor idolatrii dispăruseră, dispărea acum, la rândul ei, şi biserica aceasta catolică, în momentul când poporul înfrăţii îşi punea întreaga lui fericire în joc, mizând pe singura forţă în stare să-l anime, şi anume forţa solidarităţii, fără să mai

simtă nevoia unui complicat sistem filosofic de pedepse şi recompense. Şi, de când scaunul de spovedanie şi sfânta masă din preajma altarului rămăseseră pustii, de când naosul se golise complet de credincioşi, preotul auzea în fiecare zi tot mai rare cum trosnea lemnăria acoperişurilor şi vedea tot mai limpede mărindu-se crăpăturile din ziduri. Avea loc o continuă măcinare, o activitate tainică de distrugere, ce anunţau ruina apropiată şi ale căror zgomote, chiar şi cele mai mici, ajungeau până la urechile lui. Din moment ce nu reuşise încă să-i aducă pe zidari nici măcar pentru reparaţiile care erau mai urgente, n-avu încotro şi lăsă moartea să-şi continue opera de nimicire, menită să ducă la sfârşitul firesc al tuturor lucrurilor; şi se mărginea doar să aştepte, continuând să-şi oficieze liturghia, întocmai ca un martir al credinţei, singur, numai cu Dumnezeul lui, părăsit şi el de oameni, în vreme ce bucăţi de tencuială din bolţile de deasupra altarului cădeau în jurul său.

În dimineaţa aceea, abatele Marle remarcă o crăpătură nouă, de dimensiuni apreciabile, care se produsese în timpul nopţii în bolta naosului. Şi, deşi era sigur că avea să se producă prăbuşirea la care se aştepta de luni de zile, veni totuşi să-şi celebreze ultima liturghie, îmbrăcat în veşmintele sacerdotale cele mai scumpe. Foarte înalt şi foarte puternic, cu nasul lui ca un plisc de vultur, preotul se ţinea încă drept şi ţanţoş, în pofida vârstei sale înaintate. Se lipsise de ministranţii care-l ajutau la oficierea liturghiei şi se ducea de colo până colo prin faţa altarului, pronunţând cuvintele şi executând gesturile sacramentale, ca şi cum o mulţime de oameni s-ar fi grăbit să se înghesuie şi să asculte docilă de glasul lui. Şi-n starea aceea de părăsire din ce în ce mai mare în care se afla biserica, stranele sfărâmate zăceau ţoale pe dalele din piatră, întocmai ca băncile dintr-o gradină publică, uitate peste iarnă sub bătaia ploilor şi-a zăpezilor, jalnice şi negre de mucegai, tot

telul de ierburi începuseră să crească la poalele coloanelor din piatră, care treptat-treptat se acopereau de muşchi. Toate vânturile din lume puteau să treacă nestânjenite prin geamurile sparte; până chiar şi uşa cea mare, de la intrarea bisericii, smulsă aproape pe jumătate din zid, lăsa să pătrundă în interior tot felul de animale domestice din vecinătate. Dar cel care intra mai cu seamă în această zi frumoasă şi luminoasă de primăvară era soarele atoatebiruitor, şi părea că o năvală triumfală a vieţii punea definitiv stăpânire pe ruina aceasta tragică, unde numai câteva păsări se mai avântau pe ici şi pe colo şi unde buruienile începuseră să-şi arate colţul până şi printre cutele veşmintelor din piatră ale martirilor şi ale străvechilor statui de sfinţi. Şi, deasupra altarului, un Crist uriaş din lemn pictat şi aurit domnea încă asupra dărâmăturilor din jur şi îşi spânzura corpul gălbejit şi chinuit, stropit peste tot de un sânge de culoare neagră, ale cărui picături se prelingeau ca nişte lacrimi amare.

În timp ce citea Evanghelia, abatele Marle auzi un trosnet mai puternic. Praf şi frânturi de ipsos căzură deasupra altarului. Apoi, în momentul în care preotul spunea tocmii rugăciunea pentru jertfa pâinii şi a vinului, trosnetul se auzi din nou, ca un geamăt prelung şi sfâşietor, sinistru, stârnind fiori reci, pământul începu să se clatine şi edificiul oscila câteva secunde, ca şi cum ar fi ezitat înainte de a se prăbuşi definitiv. Atunci, străduindu-se să-şi adune ultimele rămăşiţe ale credinţei sale, cu cele din urmă forţe de care mai dispunea, preotul înălţă spre cer potirul cu ostii şi imploră din tot sufletul pe Dumnezeu să realizeze miracolul a cărui intervenţie salvatoare, glorioasă şi plină de strălucire o aştepta de atâta amar de zile. Îşi închipuia că dacă Dumnezeu ar li dorit acest lucru, fără îndoială ca biserica şi-ar fi regăsit tinereţea şi vigoarea ei de odinioară, şi colonadele sale puternice ar fi putut să susţină naosul la nesfârşit. Nu ar mai fi fost nevoie de zidari, ar fi fost de

ajuns puterea divină ca să renască acest sanctuar magnific, cu paraclisul din aur, cu vitraliile răspândind o lumină de purpură, cu lambriuri din lemn minunat sculptate şi cu pereţii şi pardoselele din marmură strălucitoare, în vreme ce un popor de credincioşi ar înălţa imnuri religioase care să proslăvească învierea, îngenuncheaţi printre miile de făclii aprinse şi-n dangătul răsunător al clopotelor. O, Dumnezeule veşnic şi atotputernic, înalţă printr-un simplu gest casa ta divină, fiindcă numai tu singur mai poţi s-o aşezi din nou în picioare, să o umpli şi să-ţi redobândeşti credincioşii de odinioară, dacă nu vrei cumva să fi nimicit tu însuţi sub ruinele zidurilor ei. Şi, în momentul în care preotul ridica potirul cu ostii, nu miracolul aşteptat se produse, ci catastrofa. Abatele stătea acolo, în picioare, cu amândouă braţele deasupra capului, într-un gest superb de credinţa plini de eroism, implorându-şi stăpânul divin să moară împreună cu el dacă venise într-adevăr sfârşitul credinţei. În el; pa următoare, bolta se despică de parcă ar fi fost lovită de. trăsnet şi acoperişul se năruí într-un vârtej de bolovăniş şi tencuială, scoţând un bubuit înspăimântător ca de tunet. Zgâlţâit de la locul lui, clopotul se balansa o vreme, apoi se rostogoli la rândul său, reuşind, să spintece în doua naosul şi să târască după el restul zidurilor crăpate. Şi, sub soarele luminos de primăvară, nu mai rămase nimic din biserică decât o grămadă enormă de dărâmături, printre care oamenii veniţi în ajutor nu mai descoperiră nici măcar corpul abatelui Marie, căruia pulberea altarului sfărâmat părea că i-a mâncat carnea şi i-a băut sângele. Şi nu mai găsiră nimic nici din uriaşul Crist din lemn pictat şi aurit, care fusese parcă şi el trăsnit şi făcut praf, întocmai ca slujitorul său. Încă un mit era înlăturat, prin acest ultim preot care oficiase ultima lui liturghie, în ultima biserică.

Vreme de câteva zile, lumea îl mai zări pe Hermeline, fostul institutor, dând târcoale prin jurul ruinelor şi vorbind de unul singur, aşa cum fac oamenii foarte în vârstă atunci

când sunt obsedaţi de o anumită idee. Nu i se distingeau prea bine cuvintele, şi-ţi făcea impresia că se ceartă întruna cu cineva, reproşându-i parcă abatelui faptul că acesta nu obţinuse de la Dumnezeul lui miracolul la care se aştepta. Apoi, într-o dimineaţă, îl găsiră şi pe institutor mort în patul său. Şi, mai târziu, după ce curăţară terenul de dărâmături, oamenii transformară locul acela într-o grădină cu alei umbrite de arbori frumoşi, plantaţi de-a lungul unor peluze cu flori care răspândeau un aer îmbălsămat de parfumuri proaspete. Perechile de îndrăgostiţi veniră acolo, tot aşa cum mergeau, în serile calde, în parcul de la Crêcherie. Oraşul fericit se extindea mereu, copiii creşteau, alcătuiau noi perechi de tineri îndrăgostiţi, ale căror sărutări schimbate pe ascuns promiteau alţi copii, pentru nesfârşitele recolte ce se vor culege-n viitor. După o zi de muncă desfăşurată în plină voioşie, trandafirii, plini de voioşie şi ei, se înălţau din fiecare tufiş. Şi pe terenul acestei grădini atât de încântătoare, unde domnise odinioară edificiul părăginit al unei religii propovăduitoare de mizerie şi moarte, creştea acum tot ceea ce e mai frumos şi plăcut în om, veselia care face să-nflorească şi să rodească însăşi viaţa pe pământ.

IV

Se mai scurseră încă zece ani, timp în care oraşul se conturase definitiv, fiind organizat ca o aşezare nouă, în care să domnească dreptatea şi buna înţelegere. Şi-n anul acela, la 20 iunie, în ajunul uncia dintre marile sărbători ale muncii care aveau loc de patru ori pe an, în fiecare dintre cele patru anotimpuri, Bonnaire avu o întrevedere ciudată.

În vârstă de aproape optzeci şi cinci de ani, fostul maistru oţelar era patriarhul oraşului, eroul muncii. Se menţinuse la fel de drept ca şi odinioară, înalt şi robust, cu capul lui puternic, cu parul des ca peria şi albit acum, foarte vioi, foarte sănătos şi foarte vesel. Revoluţionarul cu o îndelungată experienţă, teoreticianul ideilor asupra colectivismului, împăcat acum pentru faptul că foştii lui camarazi dobândiseră fericirea, trăia gustând din plin răsplata îndelungatului său efort, care consta din cucerirea armoniei şi solidarităţii dintre oameni, mediu prielnic unde vedea crescând în chip fericit pe nepoţii şi strănepoţii lui. Era unul dintre ultimii muncitori care mai rămăseseră în viaţă dintre cei mulţi care purtaseră marca luptă de odinioară, unul dintre combatanţii pentru această nouă organizare a societăţii ce adusese o mai dreaptă repartiţie a bogăţiei, redând muncii adevărata ei nobleţe şi muncitorului personalitatea lui de om liber şi cetăţean. Şi era acoperit nu numai de ani, ci şi de glorie, fiind mândru că a contribuit prin numeroasa lui descendenţă la înfrăţirea diferitelor grupuri învrăjbite până atunci, fiind încă util prin exemplul pe care-l dădea, purtându-şi cu demnitate

bătrâneţea, de o blândeţe şi un farmec specifice unui adevărat străbunic.

Or, în seara aceea, pe la apusul soarelui, Bonnaire se-ntorcea tocmai dintr-o plimbare pe care o făcuse înspre capătul strungii Briasului. Făcea adeseori asemenea plimbări pe jos, sprijinindu-se numai într-un baston uşor, pentru plăcerea de a vedea nişte locuri care-i evocau amintiri îndepărtate. Ajunsese tocmai în dreptul drumului care dădea odinioară înspre poarta atelierelor uzinei Abis, de mult timp rase de pe suprafaţa pământului. Altădată, în locul acela se afla o punte din lemn, azvârlită peste albia râului Mionne, dar nu mai rămăsese din el nici măcar o urmă, fiindcă torentul fusese canalizat şi pe deasupra lui trecea acum un bulevard larg. Câte schimbări nu se mai petrecuseră-n ultima vreme! Cine ar mai fi recunoscut în aceste locuri, după cotitura aleii acesteia atât de liniştită şi atât de luminoasă, mărginită de-o parte şi de alta de case curate care râdeau în soare, vechea intrare noroioasă şi întunecată a atelierelor blestemate? Şi în momentul în care Bonnaire se opri pentru o clipă, cu statura lui impunătoare şi ţinuta demnă şi frumoasă de bătrân ce duce un trai tihnit, fostul maistru oţelar avu surpriza să zărească stând pe o bancă un alt bătrân ce părea măcinat de mizerie, cu faţa scofâlcită, părul murdar şi-ncâlcit, cu hainele numai zdrenţe, slab şi zgâlţâit de friguri.

Şi fu atât de uimit de această apariţie puţin obişnuită, încât nu se putu abţine să spună cu voce tare:

— Un sărac!

Era într-adevăr un om sărman, şi trecuseră acum ani întregi de când nu mai întâlnise niciunul. La drept vorbind, acesta nu era din regiunea lor, se vedea cât de colo. Pantofii din picioare şi hainele de pe el erau complet albe de praf, şi probabil că ajunsese acolo, la intrarea în oraş, după multe zile şi zile de umblet pe jos. Desaga goală şi bastonul, scăpate din mâinile lui obosite, îi zăceau la

picioare. Cu o înfăţişare epuizată, privea în jurul lui cu ochii rătăciţi, ca un om dezorientat, care nu mai ştie pe ce lume se află.

Bonnaire se îndreptă către el, foarte mişcat de spectacolul pe care-l avea dinaintea sa.

— Bietul de tine, pot să-ţi vin în ajutor cu ceva?... Am impresia că te găseşti la capătul puterilor şi destul de necăjit, dacă nu mă-nşel.

Apoi, fiindcă sărmanul om nu răspundea niciun cuvânt, stând mai departe cu privirile rătăcite şi rostogolindu-şi ochii de la o margine la alta a orizontului, Bonnaire continuă:

— Ţi-e foame? Ai nevoie de un pat bun ca să te odihneşti? Vino cu mine, ai să găseşti aici sprijin şi înţelegere.

Abia într-un târziu, bătrânul acela atât de nefericit şi atât de tulburat se hotărî în sfârşit să deschidă gura, bolborosind încet, mai mult pentru el însuşi parcă:

— Beauclair, Beauclair, aici e-ntr-adevăr Beauclair?

— Fără-ndoială că-i Beauclair, te afli-n Beauclair, asta-i mai mult decât sigur, declară maistrul oţelar, zâmbind prietenos.

Dar, văzându-l pe bătrânul acela sărman dând semne din ce în ce mai puternice de surpriză, nelinişte şi chiar de îndoială, înţelese până la urmă despre ce-i vorba:

— Ai cunoscut Beauclairul de altădată şi probabil că a trecut mult timp de când nu ai mai călcat cu piciorul prin locurile astea?

— Da, sunt mai bine de cincizeci de ani de atunci, răspunse necunoscutul cu vocea lui cavernoasă.

Auzind aceste vorbe, Bonnaire izbucni într-un hohot puternic de râs.

— Ah! Apoi, în cazul ăsta nu mă mai miră că-ţi vine greu să te orientezi. Au avut loc câteva schimbări mai serioase... Aşa, de pildă, uite, în locul ăsta se aflau atelierele uzinei

Abis, care acum au dispărut de mult, în vreme ce acolo, jos, mai departe puţin, întregul Beauclair de altădată, grămada aia de cocioabe de odinioară, a fost ras de pe suprafaţa pământului; şi, după cum vezi, s-a ivit un oraş nou, care s-a construit începând de la parcul uzinei Crêcherie şi până aici, invadând vechiul oraş cu verdeaţă în jurul căsuţelor acestea albe, care râd în soare printre copaci, încât îţi face impresia că totul nu este altceva decât o imensă grădină… Bineînţeles că trebuie să stai mult pe gânduri până să te poţi orienta aici.

— Nu, nu, văd eu că ăsta nu mai e Beauclairul… Or fi într-adevăr acolo cele două promontorii ale munţilor Bleuses, între care se înghesuie strunga Briasului şi-o mai fi într-adevăr, acolo, mai departe, câmpia Roumagne. Dar asta-i tot ceea ce a mai rămas, restul, grădinile şi casele pe care le am înaintea ochilor, aparţine altei regiuni, unei regiuni mai bogate şi mai frumoase decât o ştiu eu şi pe care n-am mai văzut-o niciodată… Haida-de, trebuie să-mi iau din nou tălpăşiţa de pe aici, fiindcă m-am înşelat, cu siguranţă, asupra drumului.

Şi adunându-şi de pe jos desaga goală şi bastonul, se străduia din răsputeri să se ridice de pe bancă, până în momentul când privirile i se opriră, în sfârşit, asupra bătrânului care-i arătase atâta amabilitate şi-i vorbise atât de prietenos. Până atunci se uitase la el ca prin vis; absorbit parcă de gândurile ce-l frământau şi dând drumul cuvintelor cu jumătate de glas, ca şi cum şi-ar fi vorbit lui însuşi. Apoi, după prima privire pe care o aruncase asupra chipului lui Bonnaire, deveni dintr-odată mut şi păru cuprins de fiori, vrând să se îndepărteze-n grabă. Aşadar, omul care nu mai recunoscuse oraşul îl recunoscuse pe fostul maistru oţelar? Şi acesta din urmă se simţi tare mişcat de flacăra neaşteptată ce se ivi în ochii străinului, cu o faţă de nerecunoscut, aşa cum era ea acoperită de o barbă încâlcită şi murdară, şi se apucă să-i examineze chipul mai

cu atenţie. Oare unde mai văzuse el ochii aceştia limpezi, în care, din când în când, se aprindeau scântei de o violenţă plină de sălbăticie? Dintr-odată, în memorie i se redeşteptară amintiri ce-l făcură să se cutremure la rândul lui, în vreme ce un întreg trecut reînvia în strigătul care-i ţâşnea de pe buze:

— Ragu!

Vreme de cincizeci de ani îl crezuseră mort. Prin urmare, corpul pe care-l găsiseră a doua zi după fuga ucigaşului în străfundul unei prăpăstii de-a munţilor Bleuses, mutilat şi zdrobii, nu fusese al lui? Vasăzică trăia, trăia, Dumnezeule mare! Îşi făcea apariţia din nou, şi această extraordinară reînviere, mortul acesta care se ivea din mormânt după ce se scursese atâta timp şi se petrecuseră atâtea evenimente îi provoca lui Bonnaire o oarecare nelinişte din pricina faptelor întâmplate odinioară şi a celor ce s-ar putea întâmpla mâine.

— Ragu, Ragu, tu eşti?

Bătrânul avea din nou bastonul în mâna şi desaga goală pe umăr. Dar, din moment ce fusese recunoscut, ce motiv ar mai fi avui ca să plece mai departe? Prin urmare, nu putea să se fi înşelat asupra drumului.

— Bineînţeles că eu sunt, bătrâne Bonnaire, şi-n definitiv, din moment ce şi tu trăieşti, tu, care eşti mai în vârstă decât mine cu zece ani, nu văd de ce n-aş putea să fiu şi eu încă în viaţă. Ah, e adevărat că sunt cam dărâmat, dar nu-mi lipseşte nicio piesă din mine, după cum vezi!

Apoi, continuă cu acelaşi ton zeflemitor de altădată:

— Ei, haide, îmi dai cuvântul tău de onoare că toată grădina asta măreaţă, cu casele astea frumoase, reprezintă într-adevăr Beauclairul? Vasăzică am ajuns la capătul drumului şi singurul lucru care-mi mai rămâne de făcut este să găsesc vreun han unde s-ar îndura să mă lase să mă culc într-un ungher de grajd.

Bonnaire se-ntreba pentru ce oare se-ntorsese omul acesta? Ce gânduri se frământau sub acest craniu răvăşit de mizerie, ce intenţii se ascundeau îndărătul acestei feţe chinuite după atâţia ani de vagabondaj şi de viaţă grea? Din ce în ce mai neliniştit, plin de tot felul de temeri, fostul maistru oţelar îl şi vedea pe Ragu declanşând cine ştie ce scandal şi tulburând atmosfera sărbătorească de a doua zi. Nu îndrăzni să-l întrebe direct, din primul moment. Dar, pe de o parte vrând să-l aibă sub ochii lui, pe de altă parte fiind cuprins de milă şi cu sufletul îndurerat, din pricină că-l reîntâlnea într-un aşa hal de mizerie, îi spuse:

— Nu există niciun fel de han în localitate, prietene, dar ai să vii să stai la mine. Poţi să mănânci cât te ţine burta şi ai să dormi într-un pai cu aşternutul curat. Apoi, o să mai stăm de vorbă, ai să-mi spui care-ţi sunt vrerile, şi am să te ajut pe cât îmi stă în puteri, ca să fii mulţumit.

Ragu îl luă din nou peste picior.

— Ha-ha! Care-mi sunt vrerile! Niciuna, ce mai contează dorinţele unui cerşetor bătrân, pe jumătate infirm. Vreau numai să revăd ţinutul unde m-am născut şi să arunc în trecere o privire asupra lui. Ideea asta mă chinuie de multă vreme şi nu aş fi murit liniştit până ce nu aş fi revenit ca să fac o mică plimbare pe aici... Nu-i aşa că-i drept? În definitiv, drumurile sunt largi şi-i permis tuturor să meargă pe ele, nu?

— Fără-ndoială.

— Atunci, am pornit-o la drum! Oh, sunt ani şi ani de zile de atunci. Când ai picioarele betege şi niciun ban în pungă, nu înaintezi prea repede. Totuşi, până la urmă ajungi, fiindcă, după cum vezi, mă aflu aici... Şi bineînţeles ca am să merg cu tine, din moment ce-mi oferi ospitalitate ca un bun camarad.

Noaptea se lăsa, astfel încât cei doi bătrâni putură să străbată-ncetişor noul Beauclair, fără ca cineva să-i fi observat câtuşi de puţin. Şi Ragu continua să-şi exprime

uluirea, arunca priviri la dreapta şi la stânga lui, fără să poată să recunoască măcar vreunul dintre locurile pe unde trecea. În cele din urmă, când Bonnaire se opri în faţa uneia dintre casele cele mai arătoase, adăpostită sub un pâlc de arbori frumoşi, nu se putu abţine să nu scoată un strigăt care-i trăda întreg sufletul lui de odinioară:

— Ai făcut deci avere, după cum te văd, ai ajuns un adevărat burghez!

Fostul maistru oţelar începu să râdă:

— Nu, nu, n-am fost de când mă ştiu şi nu sunt decât un simplu muncitor. Dar e adevărat că până la urmă am făcut cu toţii avere şi trăim cu toţii ca nişte burgheji!

Ragu rânji, stăpânindu-şi cum putu mai bine teama şi invidia.

— Un muncitor nu poate trăi ca un burghez şi, atâta vreme cât mai munceşte încă, înseamnă că n-a făcut avere.

— Aşa e, prietene, nu te contrazic, dar o să mai vorbim noi despre asta şi am să-ţi explic cu totul pe-ndelete... Până atunci însă, intră, intră.

Bonnaire locuia singur, pentru câtva timp, în aceasta casa care aparţinea de fapt nepoatei sale, Claudine, căsătorită cu Charles Froment. Trecuse mult timp de când tătucul Lunot murise, şi fiica lui, soră cu Ragu, îngrozitoarea La Toupe, se dusese să-l întâlnească la rândul său, după o ceartă teribilă, în care se speriase ca însăşi cât putuse să ţipe de tare, după câte se spuneau. Când Ragu află de această dublă pierdere, de faptul că acum lipseau din casă tatăl şi sora lui, făcu doar un simplu gest ce părea să însemne că se aştepta la aşa ceva, din pricina vârstei lor înaintate. După o jumătate de secol de absenţă nici nu poţi fi surprins, dacă la întoarcerea acasă nu mai regăseşti pe nimeni.

— Aici suntem prin urmare acasă la nepoata mea, Claudine, fiica băiatului meu cel mai mare, a lui Lucien, care s-a căsătorit cu Louise Mazelle, domnişoara rentierilor

de care trebuie să-ţi aminteşti. La rândul ei, Claudine s-a căsătorit cu Charles Froment, unul dintre feciorii celui care a pus bazele asociaţiei de la Crêcherie. Şi chiar acum am condus-o pe fetiţa lor, Alice, o puştoaică de opt ani, la o mătuşă a ei de la Formerics, de unde nu cred că o să se întoarcă decât mâine dimineaţă.

Apoi încheie cu un ton glumeţ:

— După cum vezi, copiii în au luat la ei de câteva luni, cu gândul să mă îngrijească... Casa-i a noastră, aşa că mănâncă şi bea fără nicio grijă, după aceea o să te conduc în odaia unde-i patul tău, şi mâine, când s-o face ziuă, o să vedem ce avem de făcut.

Ragu îl ascultase cu un aer de om obosit. Îl aiureau pur şi simplu toate aceste nume, toate aceste căsătorii care avuseseră loc în absenţa lui, toate aceste trei generaţii care acum defilau în galop pe dinaintea ochilor lui. Cum să mai înţeleagă, cum să se mai orienteze în hăţişul atâtor evenimente care se desfăşuraseră fără ca el să ştie ceva despre asta, în mijlocul atâtor căsătorii şi naşteri care se petrecuseră între timp? Nu mai scoase un cuvânt şi mâncă, lacom, friptura rece şi fructele ce-i fuseseră servite, aşezat la masa aceea îmbelşugată, în încăperea pe care lampa electrică o scălda într-o lumină puternică. Atmosfera de bunăstare şi abundenţă de care se simţea înconjurat îi apăsa tara îndoială greu pe umerii lui de bătrân vagabond, căci părea şi mai împovărat de ani, şi mai sfârşit chiar, în vreme ce, cu ochii pironiţi pe farfurie, devora totul, aruncând priviri piezişe asupra acestei fericiri ce părea să domnească în jurul său şi din care el nu făcea parte, îndelungata ranchiună ce se-ngrămădise în sufletul său, neputinţa de a se răzbuna care îl făcea să se simtă cuprins de înfrigurare, visul devenit acum irealizabil de a triumfa până la urmă din pricina dezastrului ce-l dorise altora, toate ieşeau la iveală chiar din însăşi muţenia lui şi din aerul copleşit în care-l scufundase vederea atâtor bogăţii ce

domneau în jurul lui. Şi în vreme ce Ragu mânca în felul acesta, Bonqaire fu cuprins din nou de un simţământ ciudat de indispoziţie, văzându-l atât de întunecat şi de frământat de tot soiul de gânduri, şi fostul maistru oţelar se întreba prin ce aventuri neprevăzute putuse să treacă Ragu vreme de o jumătate de secol, minunându-se de faptul că mai era încă în viaţă după ce dusese un vai atât de nenorocit.

— Şi pe unde oare ai umblat tot timpul ăsta? îl întrebă el în cele din urmă.

— Oh, peste tot! răspunse Ragu, schiţând un gest prin care voia să cuprindă întreg orizontul, de jur-împrejur.

— Atunci înseamnă că ai văzut multe ţări, mulţi oameni şi lucruri interesante?

— Oh, da, am fost prin toată Franţa, prin Germania, prin Anglia, prin America, şi într-adevăr pot să zic că mi-am târât picioarele de la un capăt la celălalt al lumii.

Şi, mai înainte de a se duce la culcare, îşi povesti în linii mari întreaga lui viaţă de vagabond fără niciun căpătâi, trândav şi profitor, refractar întotdeauna faţă de muncă. Reprezenta un caz tipic de felul în care un sistem nedrept de salarizare poate să strice pe un om, sădindu-i în suflet numai şi numai gândul de a-l distruge pe patron doar cu scopul de a-i lua locul, pentru ca odată ajuns în această postură să-şi poată oprima la rândul lui pe foştii tovarăşi de muncă. Nu visa altă bucurie-n viaţă decât aceea de a dobândi o avere considerabilă, pe care s-o toace mulţumit de faptul că a ştiut să exploateze mizeria celor sărmani. Şi, violent la vorbă, laş totuşi în faţa stăpânului, necinstit şi beţiv, incapabil să desfăşoare o muncă în care să aibă continuitate, se plimbase în felul acesta din atelier în atelier, din ţară-n ţară, fiind alungat de pretutindeni şi dedându-se de fiecare dată la tot felul de fapte necugetate. Niciodată nu putuse să-şi pună un ban deoparte, prin toate locurile pe unde trecuse mizeria îi fusese tovarăş de drum şi fiecare an care se scursese îi adusese o nouă decădere.

Şi, când ajunse la bătrâneţe, fu o mare minune faptul că nu muri până la urmă de foame, părăsit de toţi pe marginea vreunui şanţ. Până aproape la vârstă de şaizeci de ani mai lucră încă şi reuşi să i se încredinţeze mici treburi de făcut. După aceea, eşuă într-un spital, dar trebui până la urmă să iasă şi de acolo, apoi intră din nou într-altul. De cincisprezece ani se încăpăţâna să supravieţuiască în felul acesta, fără să ştie prea bine cum şi din ce, trăind la voia întâmplării. Ajunsese să cerşească pentru a dobândi de-a lungul drumului o bucată de pâine şi o legătură de paie necesare ca să-şi facă aşternut. Şi nimic nu reuşise să sădească în sufletul lui simţăminte mai frumoase, nici să-nlocuiască turbarea ascunsă ce-l stăpânea şi dorinţa furibundă de a deveni patron şi de a profita de pe urma muncii altora.

— Dar, reluă Bonnaire, care abia îşi reţinea valul de întrebări ce-i veneau pe buze, toate aceste ţări pe care le-ai străbătut se aflau, după câte am auzit, în plin progres. Aici, ştiu bine, am înaintat mai repede şi suntem în avans faţă de ei. Cu toate acestea, întreaga lume se găseşte angrenată într-o evoluţie ascendentă, nu-i aşa?

— Da, da, răspunse Ragu cu aerul lui zeflemitor, se zbat şi-ncearcă să aşeze societatea pe o bază nouă; ceea ce nu m-a împiedicat totuşi să crap de foame pretutindeni pe unde am trecut.

Germania, Anglia şi mai cu seamă America fuseseră cuprinse de mari greve şi de mişcări populare teribile. În toate ţările pe care le străbătuse, după cum îl împingea de la spate norocul, ranchiuna sau trândăvia, văzuse desfăşurându-se evenimente tragice. Ultimele imperii se prăbuşeau, în locul lor se năşteau republici noi, popoarele învecinate se uneau şi începeau să desfiinţeze frontierele dintre ele. Era ca o erupţie de primăvară, când zăpezile se topesc şi dispar, lăsând la iveală pământul roditor, în care seminţele încolţesc şi plantele se dezvoltă şi-nfloresc în

fiecare zi mai mult, mângâiate de un soare generos şi fratern. Cu siguranţă că întreaga omenire se alia în plină efervescenţă, preocupată în sfârşit să-şi întemeieze acele cetăţi în care să domnească fericirea. În ceea ce-l priveşte pe el, fire îndărătnică, mereu nemulţumit de toţi şi de toate, chiulangiu şi ranchiunos, suferise din pricina acestor schimbări progresiste, în cursul cărora primise tot felul de lovituri, după cum se plângea el, fără ca vreodată să fi găsit măcar prilejul să jefuiască pivniţa unui om mai acătari, pentru a putea să bea o dată pe saturate, cât îi cerea gâtlejul. Astăzi, bătrânul vagabond, bătrânul cerşetor îşi bătea joc într-un mod cumplit de oraşul lor, unde domneau dreptatea şi pacea! Fiindcă toate acestea nu-i dăruiau tinereţea, cei douăzeci de ani la care fugise-n lume, nici palatul plin de sclavi pe care-l visa şi unde şi-ar fi petrecut ultimele zile din viaţă scufundat în plăceri, ca regii despre care citise-n curţi. Şi luă în bălaie de joc, dar şi cu o oarecare amărăciune, toate aceste animale de povară care se numeau totuşi oameni şi care îşi dădeau atâta osteneală pentru a pregăti unor strănepoţi din secolul viitor o casă ceva mai curată, de care muncitorii de astăzi nu puteau să se bucure decât în vis.

— Şi totuşi, visul acesta constituie de multă vreme un prilej de fericire, spuse Bonnaire cu un ion liniştit. Iar ceea ce spui nu e adevărat decât pe jumătate, fiindcă, încă de pe acum, casa aceasta despre care vorbeşti este aproape înălţată şi e foarte frumoasă, foarte sănătoasă şi foarte veselă, după cum ai să vezi mâine, când am să ţi-o arăt, şi să-mi spui pe urmă dacă nu-i o plăcere să locuieşti acum în asemenea condiţiuni.

Şi atunci îi spuse că a doua zi vor merge să asiste la una dintre cele patru sărbători ale muncii, care aveau loc la începutul fiecărui nou anotimp al anului şi prilejuiau o mare bucurie printre oamenii din Beauclair. Fiecare dintre aceste zile era marcată prin petreceri deosebite, într-un cadru

inspirat chiar din anotimpul respectiv. De pildă, aceea de a doua zi, sărbătoarea verii, era împodobită cu toate florile şi fructele pământului, care se revărsau într-o minunată cascadă de culori, dezvăluind bogăţiile dobândite pe fondul de o splendida măreţie al orizontului întreg şi al cerului, deasupra căruia strălucea un soare puternic de iunie.

Ragu se cufundase din nou în negurile gândurilor, nutrind în sinea lui o teamă ascunsă că în Beauclair s-a realizat până la urmă vechiul vis de fericire socială. Îi era oare sortit, într-adevăr, după ce străbătuse atâtea şi atâtea ţari angrenate în focul luptelor crâncene pentru a plămădi societatea de mâine, să vină şi să o vadă, aproape gata instaurată, în acest oraş al lui, din care trebuise să fugă, într-o seară când săvârşise tentativa aceea nebună de omucidere? Această fericire pe care o căutase cu atâta înfrigurare pretutindeni se făurea acolo, acasă, în vreme ce el lipsea; şi acum, când se întorcea acasă, o făcea numai şi numai pentru a privi cu ochii fericirea altora, într-un moment în care el însuşi nu mai putea conta pe niciun fel de bucurie. Ideea aceasta, că-şi depanase întreg caierul vieţii, ajungea până la urmă să-l doboare şi se simţea copleşit de oboseală şi mizerie, în vreme ce isprăvea-n tăcere sticla cu vin pusă dinaintea lui. Şi, în momentul în care Bonnaire se scula pentru a-l conduce-n camera lui, o încăpere cu pereţii imaculaţi şi un pat mare şi, curat, care mirosea frumos, îl urmă cu un pas şovăitor, suferind cumplit din pricina acestei ospitalităţi atât de largi, oferită cu o generozitate de frate.

— Somn uşor, prietene, şi ne vedem mâine dimineaţă.

— Da, mâine dimineaţa, dacă nu s-o întâmpla cumva să se scufunde în timpul nopţii toată lumea asta blestemată.

Între timp, Bonnaire, după ce se trânti la rândul lui în pat, se chinui mult timp până să adoarmă. Nici el nu era mai puţin tulburat de această întâlnire neaşteptată, întrebându-se care puteau să fie intenţiile lui Ragu. De zece ori îi

venise în gând să-l întrebe direct şi de zece ori rezistase tentaţiei, de teama de a nu provoca vreo explicaţie neplăcută. Nu era oare mai bine să fie rezervat şi apoi să acţioneze potrivit împrejurărilor? Îi era frică de cine ştie ce scenă îngrozitoare, de faptul că acest vagabond nenorocit, înnebunit de mizeria în care trăise până acum şi de situaţia nenorociră în care se găsea, să nu se fi întors pentru a face scandal din nou, punând la cale cine ştie ce împotriva lui Luc, apucându-se s-o insulte pe Josine şi reluând de la capăt poate actul lui criminal de odinioară. Pentru aceasta Bonnaire îşi propuse să nu-l părăsească mici măcar o clipă a doua zi şi să-l conducă el însuşi peste tot, pentru a avea certitudinea că nu se duce singur în nicio alta parte. De altminteri, în intenţia aceasta a lui de a-i arăta totul se ascundea o tactică înţeleaptă, speranţa că o să-l uluiască şi să-i stăvilească orice rea pornire, prin spectacolul unei bogăţii şi puteri economice dobândite, în aşa fel încât să-l facă să simtă că-i cu totul inutil să se înfurie şi să se revolte de unul singur împotriva unor stări de lucru fireşti. Fără-ndoială că-n momentul în care ar cunoaşte adevărul, n-ar mai îndrăzni să facă niciun act necugetat, şi-nfrângerea lui ar fi definitivă. Şi-n cele din urmă Bonnaire adormi, hotărât să înfrunte şi această cea de pe urmă luptă, pentru a dobândi armonia, liniştea şi înfrăţirea tuturor oamenilor.

A doua zi, încă de la orele şase dimineaţa, trompetele fanfarelor făcură să răsune chemări vesele ce zburau pe deasupra acoperişurilor din Beauclair, anunţând sărbătoarea muncii. Soarele se şi ridicase pe boltă şi părea un mesager de bucurie şi putere, pornit să străbată un cer minunat de iunie, albastru-intens, pe imensitatea căruia nu plutea niciun nor. Ferestrele se deschiseră pretutindeni, se schimbară saluturi de la o casă la alta, prin mijlocul verdeţei, şi se simţi cum tresaltă de veselie sufletul oamenilor care populau oraşul nou, în vreme ce chemarea trompetelor continua, stârnind în fiecare grădină pe rând

exclamaţiile de bucurie ale copiilor şi râsetele cristaline ale perechilor de îndrăgostiţi.

Bonnaire, care se îmbrăcă în grabă, îl găsi şi pe Ragu în picioare, gata spălat în apa ce se găsea din abundenţă în baia vecină, îmbrăcat cu hainele curate ce i le pusese încă din ajun pe unul dintre scaune. Şi, acum odihnit, Ragu devenise din nou zeflemitor, hotărât să-şi bată joc de toţi şi de toate, să nu accepte nici cel mai mic progres. Văzând cum intră pe uşă gazda, schiţă din nou rânjetul lui răutăcios, sarcastic şi pângăritor.

— Ia spune-mi, bătrâne, ce i-a apucat acum şi pe păcătoşii ăştia să facă un vacarm atât de îngrozitor cu trompetele lor blestemate? Treaba asta cred că-i foarte stânjenitoare pentru oamenii cărora nu le place să fie treziţi aşa, dintr-odată, din somn. În fiecare dimineaţă vi se cântă muzică dintr-asta în cazarma voastră?

Fostul maistru oţelar prefera să-l vadă glumind în felul acesta. Începu să râdă liniştit.

— Nu, nu, astăzi este aşa fiindcă e sărbătoare şi lumea se trezeşte-n plină veselie. În zilele celelalte poţi să te scoli mai târziu şi domneşte pretutindeni linişte absolută. Dar când viaţa e plăcută, te scoli întotdeauna dis-de-dimineaţă şi numai infirmii simt regretul că sunt nevoiţi să zacă în pat.

Apoi continuă cu bunătatea lui plină de grijă:

— Ai dormit bine? N-ai mai avut nevoie de nimic?

Ragu se strădui din nou să fie dezagreabil:

— Oh, dorm bine oriunde, şi află că de ani de zile mă culc prin căi cu fân pe care le preţuiesc mai mult decât cele mai bune paturi din lume... La fel ca toate născocirile astea, băile astea, robinetele astea cu apă rece şi apă caldă, încălzitoarele astea electrice care funcţionează numai printr-o simplă apăsare de buton şi îţi aduc bineînţeles servicii atunci când eşti grăbit. Altminteri, socotesc că-i preferabil să te speli direct în apa râului şi să te încălzeşti cu o sobă dintr-aia de construcţie veche.

Şi, văzând că gazda nu-i răspunde, spuse-n încheiere:

— Ce tot băgaţi atâta apă-n casele voastre? Trebuie că sunt pline de igrasie.

Ah, ce nedreptate! Apele acestea şiroind pretutindeni, apele acestea binefăcătoare, atât de limpezi şi atât de proaspete, care reprezentau acum sănătatea, bucuria şi forţa Beauclairului, scăldându-i străzile şi grădinile şi dăruindu-i o veşnică tinereţe!

— Apele noastre sunt prietenele noastre, zânele bune ale destinului nostru fericit, se mulţumi să-i răspundă Bonnaire. Le vei vedea ţâşnind peste tot şi dând rodnicie oraşului… Hai, vino să mâncăm ceva mai întâi, apoi vom ieşi puţin să ne plimbam, imediat după ce terminăm masa.

În sufrageria luminoasă, inundată de razele soarelui care abia răsărise, această primă masă de dimineaţă fu delicioasă. Pe faţa de masă foarte albă se găseau din belşug lapte, ouă şi fructe, iar alături de ele o pâine minunat coaptă, atât de aurie şi atât de parfumată, încât îţi dădeai seama că fusese frământată şi preparată de maşini perfecţionate, pentru un popor fericit. Şi bătrânul Bonnaire, ospitalier, se străduia din toate puterile să fie cât mai atent şi delicat cu sărmanul lui comesean, purtându-se ca o gazdă plină de duioşie, dar în acelaşi timp cu multă simplitate, ceea ce făcea să domnească o atmosfera plăcuta, calmă, de o blândeţe infinită.

În vreme ce mâncau, continuară să discute de una şi de alta. Ca şi cu o zi mai înainte, Bonnaire nu crezu de cuviinţă să-i pună întrebări directe, din prudenţă. Totuşi, era conştient de faptul că Ragu, întocmai ca toţi criminalii, se întorcea chiar în locurile unde comisese delictul, mistuit de nevoia aceea de neînvins să afle şi să vadă rezultatul acţiunilor sale. Oare Josine mai trăia încă? Ce făcea? Şi Luc, salvat de la moarte, o luase oare la el? în sfârşit, ce deveniseră şi unul şi celălalt? Toate aceste întrebări arzătoare făceau, fără doar, şi poate, să strălucească în

ochii bătrânului vagabond o flacără vie de curiozitate. Dar, din moment ce nu rostea măcar un cuvânt despre aceste lucruri, păstrând o discreţie absolută în jurul lor, Bonnaire n-avu încotro şi se mulţumi să-şi pună-n aplicare proiectele pe care şi le făcuse încă din ajun, şi anume să-i înfăţişeze întreg oraşul cel nou, glorios, prosper şi plin de vigoare, prin care să-l uluiască pe musafir. Şi, fără să pomenească vreodată numele lui Luc, începu să-i descrie măreţia operei pe care o întreprinseseră.

— Ca să înţelegi mai bine cum stau lucrurile, prietene, e necesar, înainte de a merge să ne plimbăm prin Beauclair, să-ţi descriu în linii mari unde am ajuns. Astăzi poţi să asişti la triumful, la înflorirea deplină a operei pe care, în momentul plecării tale, abia dacă o-ncepusem.

Şi îi istorisi din nou, de la începutul începutului, povestea evoluţiei prin care trecuseră, cum luase fiinţă uzina de la Crêcherie, bazată pe asocierea fondurilor financiare cu munca şi inteligenţa, un fel de societate pe acţiuni, unde se făcea împărţirea echitabilă a beneficiilor, îi descrise lupta pe care o duseseră cu cealaltă fabrică, Abisul, unde domnea forma primitivă a vechiului sistem de salarizare, şi cum ajunseră până la urma s-o înfrângă, luându-i locul, şi cucerind puţin câte puţin nenorocitele de mahalale de odinioară ale Beauclairului prin valul victorios al noilor căsuţe albe şi luminoase, atât de vesele şi atât de plăcute ca aspect. Apoi îi povesti cum celelalte uzine din vecinătate, de nevoie sau din spirit de imitaţie, veniseră să se alipească la prima lor asociaţie, cum se creaseră în mod inevitabil alte şi alte ramuri, în funcţie de specialităţile respective, ramura textilă, ramura construcţiilor şi aşa mai departe, şi-n felul acesta, puţin câte puţin, meseriile se grupaseră în sindicate bine organizate, care reuneau toate profesiile şi toate branşele la infinit. În cele din urmă se crease o colaborare reciprocă mai strânsă între producţie şi consumaţie, prin care se desăvârşise victoria sistemului lor,

şi munca reorganizându-se pe baze noi, prin intermediul unui plan vast, reuşise să valorifice în mod practic sentimentul de solidaritate umană şi astfel se ivise ca din pământ o societate nouă. Nu se mai lucrau decât patru ore pe zi, şi fiecare îşi alegea în mod liber specialitatea unde dorea să muncească, pe care şi-o putea schimba oricând, pentru ca activitatea pe care o desfăşura să rămână la fel de atrăgătoare, căci fiecare om avea mai multe meserii, putând să le practică trecând de la o ramură la alta. Aceste meserii erau legate între de în mod logic, ca însăşi structura noii orânduiri sociale, bazate pe muncă, ele acum înainte socotită unica lege a vieţii, cea care regla însuşi progresul omenirii. Maşinile, care odinioară erau duşmanii muncitorilor, deveniseră acum sclavele docile, cele ce-şi asumau sarcinile cele mai grele ale activităţii de producţie. Când cetăţeanul împlinea vârstă de patruzeci de ani. se socotea că se achitase de datoria lui faţă de societate, şi de aici încolo lucra numai pentru propria lui plăcere. Şi-n vreme ce cooperarea în domeniul producţiei făcea să se nască în felul acesta o nouă societate, bazată pe munca liber consimţită a tuturor oamenilor, uncie să domnească dreptatea şi pacea, cooperarea în domeniul consumaţiei condamnase la moarte comerţul, acest mecanism parazitar, care măcina în mod inutil energiile şi aducea mari profituri numai pentru unii. Ţăranul dăruia grâul muncitorului din industrie, care la rândul lui dăruia fierul şi uneltele agricole de care acesta avea nevoie. Magazinele universale centralizau produsele şi le distribuiau într-un mod nemijlocit, după cum era nevoie de ele. Oamenii economisiseră în felul acesta milioane şi milioane, de când nimic nu se mai furase prin intermediul speculei şi al jecmănirii clienţilor. Întreg felul lor ele viaţa se simplificase şi se tindea spre dispariţia completă a banilor şi spre desfiinţarea tribunalelor şi a închisorilor, disputele pentru probleme personale stingându-se treptat-treptat şi făcând

pe oameni să nu se mai arunce unii asupra altora, cuprinşi de nebunia jafului, înşelăciunilor sau chiar crimelor. Şi-n definitiv, pentru ce să se mai comită crime de acum înainte, din moment ce nu mai existau oameni săraci şi nici dezmoşteniţi ai vieţii, din moment ce pacea şi frăţia se instaurau din zi în zi mai mult între cetăţenii oraşului, convinşi, până la urmă, că fericirea fiecăruia nu se putea dobândi decât din fericirea tuturor? Domnea de multă vreme o pace statornică, impozitele sângeroase dispăruseră, ca şi toate celelalte impuneri, niciun fel de taxe sau contribuţii nu mai existau, niciun fel de interdicţii, o libertate totală a producţiei şi a schimburilor se instaurase pretutindeni. Şi, mai cu seamă, de când o serie întreagă de paraziţi sociali fuseseră înlăturaţi, de când fusese redus numărul imens al slujbaşilor şi funcţionarilor de toate felurile, magistraţi, militari sau preoţi, care sugeau odinioară viaţa din trupul umanităţii, se realizase o atât de formidabilă acumulare de bogăţii şi o asemenea îngrămădire imensă de bunuri, încât, de la un an la altul, grânarele deveniseră din ce în ce mai strâmte şi trosneau sub greutatea din ce în ce mai mare a averii poporului.

— Toate astea sunt foarte bune, îl întrerupse Ragu. Dar n-au nicio importanţă pentru mine! Adevărata fericire înseamnă, după mine, să poţi să stai şi să nu faci nimic toată ziua, şi din moment ce voi mai lucraţi încă înseamnă că nu sunteţi nişte domni. Nu mă las eu convins aşa, cu una, cu două... Apoi, într-un fel sau într-altul, şi voi sunteţi plătiţi, aşa că şi aici domneşte acelaşi sistem al salarizării, dar, după cum văd, şi tu ai fost convins până la urmă de ideile astea, tocmai tu, care susţineai sus şi tare distrugerea totală şi înlăturarea vechii orânduiri numai pe calea armelor?

Bonnaire schiţă un zâmbet plin de sinceritate şi veselie.

— E foarte adevărat ceea ce spui, au ajuns până la urmă să mă convingă de dreptatea ideilor astea. Înainte credeam

în necesitatea unei revoluţii care să izbucnească dintr-odată, a unui atac prin surprindere care să ne dea în mâini puterea şi împreună cu ea stăpânirea asupra pământului şi mijloacelor de producţie. Dar cum poţi oare rezista în faţa tăriei de argument pe care ţi-o oferă exemplul viu? De atâţia şi atâţia ani văd aici cum se dobândeşte pe o cale sigură dreptatea socială şi înfrăţirea fericită a oamenilor, pe care le visam atât de mult, încât deveniseră pentru mine un fel de obsesie! Atunci m-am înarmat cu răbdare şi, până la urmă, au ajuns să mă convingă cuceririle dobândite până azi, în speranţa că ele reprezintă o chezăşie pentru victoria definitivă care va avea loc mâine... Şi, sunt de acord cu tine, au mai rămas multe de făcut, libertatea şi dreptatea pe care le-am instaurat noi nu sunt desăvârşite, capitalismul şi sistemul de salarizare trebuie să dispară complet, contractul social se va debarasa de toate formele autorităţii, individul va fi liber, într-o societate liberă. Şi noi vom face tot ceea ce putem pentru ca urmaşii noştri, copiii şi nepoţii noştri, să realizeze această societate în care să domnească o dreptate şi o libertate într-adevăr desăvârşite.

Şi încheie atunci explicându-i metodele noi întrebuinţate în instruirea şi educaţia copiilor, creşele, şcolile, atelierele de practică prin care se străduiau să trezească tineretului responsabilităţi de om matur şi să fie cultivate şi îndrumate toate energiile şi pasiunile, în aşa fel încât fetele şi băieţii, crescând laolaltă, să înnoade o mai strânsă legătură între ei în momentul în care se iubesc, pentru că de familiile nou formate trebuie să depindă forţa noii societăţi. Viitorul din ce în ce mai liber se afla acolo, în mâinile acestor perechi care păşeau pragul zilei de mâine şi care creşteau tocmai pentru acest viitor, cu voinţa şi inteligenţa călite-n efortul decisiv al muncii. Dacă fiecare generaţie va fi tot mai liberă şi mai capabilă să-mpartă dreptatea şi bunătatea în jurul său, va putea să-şi aducă o contribuţie tot mai rodnică la victoria finală. Şi, deocamdată, bogăţia incalculabilă a

oraşului nou va spori! a nesfârşit, din moment ce se suprimase aproape în întregime dreptul de moştenire, nemaipermiţându-se unui număr restrâns de oameni să acumuleze averi fabuloase şi otrăvitoare, pricina tuturor discordiilor, şi se ajunsese puţin câte puţin ca produsul minunat al muncii tuturor să aparţină de acum înainte tuturor. Rentele, ca şi veniturile dobândite din împrumuturi de stat erau şi ele, la rândul lor, suprimate, şi rentierii, acei trândavi care trăiau din munca altora sau din averile pe care şi le îngrămădiseră şi tezaurizaseră într-un mod egoist, erau o specie în curs de dispariţie. Toţi cetăţenii erau la fel de bogaţi, pentru că oraşul, care trepida de munca făcută în comun, nemaiîntâlnind obstacole-n calea sa, fiind scutit de risipă inutilă şi izgonind hoţia, ajunsese să acumuleze bogăţii imense, ale căror rezerve reprezentau fără îndoiala o sursa de nesecat. Distracţiile şi plăcerile vieţii, rezervate odinioară numai câtorva privilegiaţi, bucatele alese, florile şi podoabele strălucitoare, al căror farmec înfrumuseţează viaţa omului, reprezentau astăzi un drept al tuturor. Şi chiar dacă în casele oamenilor domnea o mare simplicitate, fiecare familie mulţumindu-se să aibă un cămin fericit, clădirile de utilitate publică străluceau de o somptuozitate extraordinară, se dovedeau vaste, permiţând accesul unui număr imens de vizitatori, asigurând un confort desăvârşit şi erau de un farmec ce făcea din ele un fel de palate ale poporului, de locuri unde domnea o dragoste neprihănită şi unde îţi dădeai seama că e bine să trăieşti, existau muzee, biblioteci, teatre, instalaţii pentru băi, jocuri şi distracţii de tot soiul, galerii pentru expoziţii de pictură, din care puteai pătrunde în saloane pentru reuniuni şi săli de conferinţe şi cenacluri, pe care le frecventa întreg oraşul în ceasurile de odihnă. Şi întâlneai la tot pasul cămine ospitaliere, spitale specializate pentru fiecare gen de boala şi azile, unde cei bolnavi sau infirmi aveau acces gratuit, maternităţi, care dovedeau grija pentru mamă şi copil, unde femeia

însărcinată era transportată încă din primele luni dificile şi unde o ţineau internată şi după naştere, pe ea şi pe noul născut, până când femeia îşi recăpăta complet forţele. În felul acesta se punea problema şi se rezolva în oraşul cel nou preocuparea pentru mamă şi pentru copil, pentru mamă ca izvor al vieţii veşnice şi pentru copil ca mesager victorios al viitorului.

— Acum, spuse în încheiere Bonnaire zâmbind, pentru că ai terminat de mâncat, hai să vedem cu ochii lucrurile astea frumoase despre care ţi-am vorbit, Beauclairul nostru reconstruit şi plin de glorie, aşa cum e el astăzi, când a îmbrăcat haina de sărbătoare. N-o să-ţi rămână nici măcar un colţ interesant pe care să nu-l fi vizitat.

Ragu, hotărât să nu plece steagul cu una, cu două, înălţă ca de obicei din umeri, repetând fraza care i se părea cea mai convingătoare:

— Cum vrei, numai că n-o să mă faci să cred că sunteţi domni, fiindcă, din moment ce continuaţi să munciţi, înseamnă că aţi rămas mai departe nişte oameni săraci. Munca-i stăpâna noastră şi nu sunteţi deocamdată decât un popor de sclavi.

În faţa intrării îi aştepta, o maşina mică, acţionată electric şi prevăzută cu două locuri. Existau multe altele asemănătoare la dispoziţia tuturor. Fostul maistru oţelar, care, în pofida vârstei lui înaintate, îşi păstrase ochiul ager şi mâna sigură, îl ajuta pe tovarăşul său să se urce şi se instală şi el alături, ca să conducă vehiculul.

— N-o să mă schilodeşti până la urmă cu drăcia asta de maşinărie?

— Nu, nu-ţi fie teamă. Electricitatea mi-e prietenă credincioasă şi, după cum ai văzui, sunt ani de zile de când facem casă bună-mpreună.

Şi rostea vorbele acestea cu un glas prietenos şi înduioşat, ca şi cum ar fi vorbit despre o noua divinitate căreia i se-nchina, pomenind puterea binefăcătoare din

care oraşul îşi trăgea cea mai mare parte a prosperităţii şi fericirii de care se bucura.

— O s-o întâlneşti pretutindeni această mare şi suverană energie, fără de care mi s-ar fi putut realiza un progres atât de rapid. Reprezintă acum unica forţă care ne alimentează. maşinile şi nu se mărgineşte numai la atelierele noastre, ale tuturor, ci pătrunde şi în casele oamenilor, unde-i ajută la îndeplinirea unor meşteşuguri mici, domestice, e ca o sclavă îmblânzita de care poate dispune fiecare, pentru cele mai mărunte lucrări, învârtind numai de un întrerupător. Se apasă pe un buton, şi ca ne dă lumină-n cameră. Se apasă pe alt buton, şi ea ne dă căldură. Peste tot, prin comune sau prin oraş, pe străzi ca şi înăuntrul celor mai modeste locuinţe este prezentă şi lucrează tăcută-n locul nostru, reprezentând forţele îmblânzite ale naturii, trăsnetul înlănţuit, din care ne creăm fericirea. Şi a trebuit s-o producem în cantităţi incalculabile, s-o avem aşa cum avem aerul pe care-l respirăm, aproape pe gratis, s-o folosim aşa cum respirăm, pentru plăcerea de a respira, fără să ne fie frică niciodată de risipă,. oricât de nebunească ar fi cantitatea pe care o consumăm. Dar se pare că încă nu-i suficientă, şi fostul stăpân al domeniului de la Crêcherie spune că face în continuare tot felul de cercetări, ca să ne dea şi mai multă energie electrică, în aşa fel încât să ne putem permite să aprindem noaptea un adevărat astru deasupra Beauclairului, pentru a înlocui soarele şi a face să domnească la noi strălucirea unei zile fără sfârşit.

Râdea din toată inima, vorbind despre această nouă speranţă a lor de a pune pe fugă pentru totdeauna bezna nopţii, în vreme ce maşina gonea de-a lungul bulevardelor largi, cu mersul ei rapid şi lin. Ideea lui Bonnaire era ca, înainte de a se plimba prin Beauclair, să dea o raită pe la Combettes, pentru a-i arăta mai întâi însoţitorului său măreţul domeniu care transformase câmpia Roumagne într-

un adevărat paradis de fertilitate şi minunăţii. Dimineaţa aceasta de sărbătoare făcuse ca totul să pară luminos, şi drumurile erau pline de o veselie zgomotoasă, sub razele unui soare triumfător şi splendid. Şi un număr infinit de alte maşinuţe la fel cu a lor alergau de colo până colo, pline de cântece şi de râsete. Soseau de asemenea mulţi tineri de prin satele vecine, cea mai mare parte dintre ei în grupuri-grupuri de băieţi şi fete, împodobiţi cu flori şi panglici, care salutau în trecere, cu bucurie, pe bătrânul lor strămoş. Şi ce culturi minunate de cereale se desfăşurau în dreapta şi-n stânga drumului, lanuri întinse, cultivate cu grâu, ale căror margini se pierdeau în zare, mări de grâu de un verde întunecat şi cu tulpini înfrăţite! În locul petecelor de pământ, ciopârţite în fâşii înguste, cu solul steril din pricină că era prost întreţinut şi cultivat, câmpia întreagă nu mai era decât un imens lan, bine îngrăşat, arat adânc şi însămânţat cu pricepere de mâinile numeroase puse alături una de alta, unde solidaritatea oamenilor, împăcaţi în cele din urmă, determinase obţinerea unei formidabile fertilităţi şi a unor recolte uriaşe pentru un popor care trăia în dreptate şi-nfrăţire. Când pământul nu mai era bun, se refăcea solul administrându-i-se îngrăşăminte chimice care îl făceau să redobândească toate calităţile ce-i lipseau. Îl îngrijeau şi-l protejau împotriva intemperiilor şi, prin cultivarea lui intensivă, se obţineau două recolte, iar legumele şi fructele se găseau din belşug în toate anotimpurile. Forţele oamenilor erau cruţate mulţumită maşinilor, şi sute şi sute de hectare arabile se acopereau ca printr-o minune cu recolte bogate. Se vorbea chiar foarte adesea de intenţia de a deveni stăpânii norilor şi de a-i dirija după voie, prin mijlocirea unor curenţi electrici de largă frecvenţă, în aşa fel încât, începând din acel moment, să se poată obţine zile cu ploaie sau zile cu soare după cum cercau nevoile agriculturii. Omul, după ce a cucerit pământul, va cuceri şi cerul şi va făuri din aştri un fel de

anexe ale pământul ui. În dimineţile zilelor de mari sărbători ar mătura cerul albastru, făcându-l de un albastra mai curat şi mai profund, şi ar elibera soarele de nori, întocmai cum ştergi de praf un policandru atârnat de plafonul unei săli uriaşe. Deocamdată, de rândul acesta, pentru sărbătoarea muncii din prima zi de vară, policandrul ardea chiar şi aşa, răspândind o strălucire orbitoare de-a lungul drumurilor care şerpuiau ca nişte panglici albe printre întinderile imense de grâu verde ce-şi rostogoleau talazurile până hăt, departe, în largul zării.

— După cum vezi, dragul meu prieten, reluă Bonnaire, schiţând un gest larg cu mâna, de la un capăt la celălalt al orizontului numai şi numai pâine. Există pâine de ajuns pentru toată lumea, pâinea la care fiecare om născut pe lumea asta are dreptul.

— Îi hrăniţi cu alte cuvinte chiar şi pe aceia care nu muncesc? întrebă Ragu.

— Fără îndoială... Numai că nu există niciun om care să nu muncească, în afară poate de bolnavi şi infirmi. Când eşti sănătos, te plictiseşti cumplit dacă nu faci nimic.

Acum, maşinuţa trecea printre nişte livezi cu arbori fructiferi şi erau o minunăţie aceste alei interminabile de cireşi încărcaţi cu fructe date-n pârg. Ai fi spus că sunt nişte pâlcuri de pomi vrăjiţi, care înfruntau soarele, râzându-i în faţă. Caisele nu erau coapte, iar merii şi perii se încovoiau sub povara roadelor încă verzi. Reprezentau cu toţii un belşug atât de mare de poame, încât ar fi fost suficiente să îndestuleze un popor întreg până la primăvara următoare.

— Numai pâine, chiar dacă ar fi pentru toată lumea, nu constituie un prânz prea bogat, reluă Ragu pe un ton sarcastic.

— Oh, răspunse Bonnaire, care începuse la rândul lui să fie şi el ironic, se poate adăuga şi puţin desert. După cum vezi, fructele nu lipsesc.

Ajunseseră la Combettes. Satul murdar de odinioară dispăruse şi case noi şi curate se construiseră în mijlocul verdeţei, de-a lungul albiei râuleţului Grand-Jean, infect altădată, astăzi canalizat şi lăsând să curgă printre malurile sale betonate o apă limpede, care făcea fertilitatea terenurilor înconjurătoare. Nu mai era vechiul loc uitat da Dumnezeu, plin de murdărie şi de mizerie, unde ţăranii se înglodau de secole într-o încăpăţânare de oameni mărginiţi, măcinându-şi vieţile în ura cu care erau obişnuiţi să trăiască. Spiritul adevărului şi libertăţii trecuse şi pe acolo, şi ţăranii îşi îndreptaseră feţele înspre progres, înspre ştiinţă şi armonie, care le luminaseră minţile, împăcând inimile şi aducând sănătatea, bogăţia şi veselia în case. De când consimţiseră cu toţii să se alăture umăr lângă umăr la muncă, se născuse fericirea fiecăruia. Şi niciodată o experienţă mai concludentă nu reuşise să se manifeste atât de vesel sub soare; felul în care se desfăşuraseră lucrurile la Combettes. dăduse dreptate celor care visaseră transformările acestea în viaţa satului, şi casele răsfirate, strălucind de curăţenie, întăreau impresia de bunăstare, fericire şi bucurie.

— Îţi aminteşti de vechile sate ale comunei Combettes? îl întrebă din nou Bonnaire pe Ragu. De cocioabele scufundate-n glod şi-n murdărie, de ţăranii cu ochi sălbăticiţi de ură, care se plângeau că mor de foame? Priveşte ce a creat colectivizarea.

Dar, stăpânit de un sentiment cumplit de invidie, Ragu nu voia să se lase convins, sperând totuşi să descopere în vreun colţişor o pricină cât de mică de nemulţumire, fiind urmărit de acel blestem al muncii care rămăsese-n sângele lui de om trândav, de salariat ţintuit în lanţurile sclaviei.

— Din moment ce muncesc, nu sunt fericiţi, continuă el să repete cu încăpăţânare. Fericirea lor e mincinoasă, bunăstarea supremă este în momentul în care nu mai ai nevoie să faci nimic.

Şi tocmai el, care odinioară lovise în preoţi, se înarmă cu argumente de la ei, continuând pe acelaşi ton:

— Oare nu spune catehismul că munca e o pedeapsă şi o degradare a omului? Când ai ajuns în paradis, nu mai faci nimic.

La întoarcere trecură prin faţa fostei proprietăţi de la Guerdache, astăzi devenită una dintre grădinile publice ale oraşului nou, plină fără-ncetare de mame tinere veghind un cârd întreg de copii jucăuşi. Vasta clădire, pe care o măriseră şi mai mult, servea în continuare drept casă de odihnă pentru lehuzele care aşteptau acolo să-şi restabilească pe deplin forţele, plimbându-se printre arborii imenşi şi rondurile cu fiori. Acest palat de odinioară, pe care poporul îl moştenise în mod legitim şi unde se găsea, în sfârşit, ca la el acasă, fiind în stăpânirea lui fireasca, reprezenta un domeniu magnific. Pajiştile erau pline de boschete cu flori plăcut mirositoare, aleile largi se pierdeau pe sub bolţile înalte ale frunzişurilor dese de copaci, unde găseai umbră şi linişte. Şi pe aceste alei minunate, de-a lungul cărora odinioară galopau vânătorii, astăzi mame liniştite, în rochii de culori vesele, împingeau cărucioare din care râdeau copii nou-născuţi.

— Ce-mi pasă mie de toate astea, spuse din nou Ragu, din moment ce-i un lux şi o plăcere la îndemâna oricui? Nu îmi mai surâde câtuşi de puţin, atâta vreme cât nu sunt numai ale mele.

Dar maşinuţa gonea întruna şi-n curând pătrunseră din nou în Beauclair. Aspectul general al oraşului reconstruit era într-adevăr acela al unei grădini imense, unde casele se răsfirau firesc în mijlocul verdeţii, dintr-o nevoie parcă de aer curat şi de viaţă liberă. În loc să se înghesuie unele într-altele, ca-n vremurile de tiranic şi groază de altădată, casele păreau acum că s-au risipit, pentru a dobândi mai multa linişte, mai multă sănătate şi fericire. Terenurile, care aparţineau tuturor, nu costau nimic, şi se-întindeau de la un

promontoriu la celălalt al munţilor Bleuses. Şi, în definitiv, pentru ce s-ar fi îngrămădit casele, din moment ce câmpia se desfăşura cât vedeai cu ochii? Oare câteva mii de metri pătraţi de pământ reprezintă prea mult pentru o familie numeroasă, în vreme ce atâtea regiuni imense ale pământului nu sunt nici măcar locuite? Prin urmare, fiecare îşi alesese lotul lui şi-şi construise casa după cum îl tăiase capul. Niciun fel de aliniament, ci numai nişte bulevarde largi, care traversau oraşul pe lângă grădinile oamenilor pentru a uşura comunicaţiile, şi doar case printre porni, aşezate la voii întâmplării şi la bunul plac al gospodarilor care le locuiau. Dar oricare ar fi fost orientarea şi aşezarea fiecăreia dintre ele, toate păstrau acelaşi aer intim, familial şi o înfăţişare de locuinţe vesele, în care domnea curăţenia absolută. Şi, mai cu seamă, toate erau împodobite cu plăcuţe din gresie şi faianţă în culori vii, acoperişuri din ţiglă sau tablă emailată balcoane din zid, pervazuri largi şi panouri netede, încadrate şi ornate cu ciubuce, frize şi cornişe, ale căror nuanţe albastre ca a cicoarei, galben ca a păpădiilor sau roşu ca a macilor le făceau să pară nişte imense buchete de flori, împrăştiate printre coroanele verzi ale arborilor. Nimic nu putea fi mai fermecător şi mai vesel, şi se simţea acolo cum renăştea şi înflorea frumuseţea folclorului, o parte din frumuseţea ce există-n lume şi la care poporul avea şi el dreptul, mai cu seamă că geniul său se manifesta aici mai mult ca oriunde, într-o adevărată recoltă de capodopere. Apoi, în pieţe şi la răspântiile marilor bulevarde se înălţau monumente publice, construcţii imense în care fierul şi oţelul jucau un rol de seamă, realizând structuri îndrăzneţe. Măreţia tuturor acestor construcţii rezulta din însăşi simplitatea lor, din adaptarea lor logică la nevoile de întrebuinţare ale oamenilor, din alegerea materialelor de bază şi a acelora necesare pentru decoraţiuni. Întreg poporul trebuia să se simtă acolo ca la el acasă, şi muzeele acestea, bibliotecile,

teatrele, băile, laboratoarele, sălile de reuniuni şi cele de distracţii nu reprezentau nimic altceva decât un fel de case comune deschise tuturor oamenilor, unde aveai prilejul să-ţi petreci câteva ceasuri nestânjenit, într-o atmosferă frăţească. Şi încă de pe acum se puteau observa porţiuni întregi de bulevard acoperite cu geamuri, un fel de galerii pe care edilii oraşului nou îşi propuneau să le încălzească iarna pentru a permite circulaţia liniştită a pietonilor, în timpul ploilor mari şi al frigurilor intense.

În acest timp, Ragu manifesta fără voia lui câteva semne de surpriză, şi Bonnaire, văzându-l în felul acesta, cu totul rătăcit, începu să râdă.

— Ah, nu mai e chiar aşa de uşor să te orientezi printre clădiri… Acum ne aflăm în fosta piaţă a Primăriei, îţi mai aduci aminte de piaţa aceea pătrată, din care se despărţeau cele patru artere, strada care ducea spre Brias, cea care mergea spre Farmeyes, a treia spre Saint-Cron şi, în sfârşit, ultima spre Magnolles. Numai că, din pricină că vechea clădire a primăriei ajunsese o ruină, au demolat-o împreună cu fosta şcoală, unde atâtea generaţii învăţaseră să citească sub ameninţarea nuielei. Şi, după cum vezi, în locul ei s-a construit seria asta de pavilioane imense, laboratoarele de chimie şi de fizică, unde fiecare om care cercetează este liber să vină să studieze şi să experimenteze, în momentul când crede că a făcut vreo descoperire utilă pentru întreaga comunitate. Apoi, cele patru străzi s-au transformat, cocioabele au dispărut de pe suprafaţa pământului, s-au plantat arbori şi nu au mai rămas în picioare decât vechile case burgheze mai arătoase, înconjurate de grădini şi unde prin căsătorii s-a ajuns până la urmă să se instaleze în ele nepoţii noştri, ai oamenilor săraci de odinioară.

Din momentul acela Ragu începu să se orienteze mai bine prin acest vechi cartier al Beauclairului elegant de altădată, fireşte cel mai puţin atins de demolări. A fost

nevoie totuşi ca Bonnaire să continue să-i semnaleze-n trecere transformările radicale ce se petrecuseră datorită victoriei societăţii noi. Clădirea subprefecturii se păstrase intactă, adăugându-i-se numai alte două aripi, legate de ea prin galerii, pentru a se deschide acolo o bibliotecă. La fel, clădirea tribunalului adăpostea acum un muzeu, în vreme ce închisoarea cea nouă, cu toate celulele ei, putuse să fie transformată, fără prea mari cheltuieli, într-un aşezământ de băi, unde găseai ţâşnind din robinete apă din belşug. Parcul, plantat cu arbori ornamentali de pe terenul fostei biserici prăbuşite, avea încă de pe acum umbrare frumoase, presărate prin jurul micului lac ce se formase chiar pe locul vechii cripte subterane. Pe măsură ce diversele autorităţi ale administraţiei de stat şi organele ei de represiune tindeau să dispară, clădirile erau înapoiate poporului, şi el dispunea de folosinţa lor pentru asigurarea bunăstării şi bucuriei lui. Şi-n vreme ce maşinuţa lua un alt viraj şi se-ntorcea iar de-a lungul unui bulevard larg şi frumos, Ragu se simţi din nou dezorientat.

— Dar aici unde mai suntem oare?

— Pe fosta stradă Brias, răspunse Bonnaire. Ehei, aspectul locurilor s-a schimbat mult. În momentul în care samsarlâcurile micilor negustori au dispărut, prăvăliile s-au închis una câte una şi vechile case au fost până la urmă demolate, lăsând locul acestor construcţii noi, pe care le vezi zâmbind în soare printre boschetele de trandafiri sau liliac.

Şi acolo, în dreapta noastră, râul Clouquc a fost canalizat şi acoperit, mocirla aia otrăvită, peste care s-a construit acum o alee paralelă cu bulevardul pe care ne aflăm.

Continuă să-i amintească în felul acesta de strada Brias de odinioară, îngustă şi întunecată, cu pavajul ei mereu noroios şi tropăitul necontenit al turmei de oameni. Oamenii care reprezentau pătura de jos a societăţii, cu feţe livide şi mânioase, îşi târau pe acolo foamea, prostituatele

vagabondau prin acel loc seara, iar gospodinele sărace se perindau pe aceeaşi stradă, din prăvalie-n prăvălie, căutând neliniştite să obţină câte ceva de ale gurii pe datorie. Era imperiul peste care domneau dinastiile Laboque, luându-şi birul de la cumpărători, Caffiaux, otrăvind pe muncitori cu alcoolul lui falsificat, precum şi măcelarul Dacheux, supraveghind carnea, carnea aceea considerată de el sfântă, hrana bogaţilor doar, în vreme ce frumoasa brutăreasa, buna doamnă Mitaine, era singura care accepta într-adevăr să mai închidă ochii din timp în timp, atunci când o pâine sau două dispăreau din galantarul ei, în zilele în care micuţilor de pe stradă le era foame. Şi acum, strada se curăţase de mizeria şi suferinţele acelea atât de mari şi un suflu nou de viaţă, un suflu eliberator, măturase din drumul lui magherniţele, unde sărăcia generală era şi mai mult agravată din pricina comerţului practicat de negustori nesăţioşi, maşinăria aceea inutilă care toca bogăţiile şi forţa oamenilor. Bulevardul se întindea acum liber, larg, canalizat şi invadat de un soare strălucitor, nemaiavând pe cele două laturi ale lui decât casc de muncitori fericiţi, în vreme ce mulţimea care se plimba pe acolo în această dimineaţă luminoasă de sărbătoare a triumfului muncii era veselă şi zâmbitoare.

— Dar, în cazul ăsta, exclama Ragu, din moment ce pârâul Clouquc se află aici, sub rondurile astea acoperite cu gazon, înseamnă că fostul Beauclair se afla acolo, jos, în locul unde s-a ridicat parcul ăsta nou de locuinţe, cu faţade albe, ascunse pe jumătate de umbrare?

Şi, de data aceasta, rămase complet năucit. Se afla într-adevăr în faţa locurilor unde se întindea odinioară vechiul Beauclair, grămada aceea murdară de cocioabe împrăştiate într-o mlaştină dezgustătoare, cu străzi care nu vedeau soarele nici ziua-n amiaza mare, fără aer şi împuţite de un canal care le străbătea chiar prin mijlocul lor. Nefericita populaţie de muncitori se îngrămădea în aceste cuiburi

pline de insecte parazitare şi de epidemii şi agoniza în felul ăsta de secole şi secole, plecând grumazul sub apăsarea îngrozitoarei nedreptăţi sociale. Îşi amintea mai cu seamă de strada Trois-Lunes, cea mai întunecată, cea mai îngustă şi cea mai mârşavă dintre toate. Şi iată că acum, o pală de vânt drept şi răzbunător purificase această cloacă, luând cu sine oribilele dărâmături şi plantând în loc aceşti porni şi verdeaţa, printre care sc-nalţaseră sălaşuri luminoase, pline de sănătate şi bucurie! Nimic nu mai rămăsese din vechea viaţă de josnicie, din temniţa care-şi răspândea duhorile otrăvitoare sub cerul liber, ca un ulcer din pricina căruia omenirea ar fi ajuns să se prăpădească. Odată cu dreptatea, revenise şi voioşia oamenilor, şi de aceea se auzeau izbucnind pretutindeni, din fiecare locuinţă, cântece şi râsete ce umpleau străzile noi, roind de tineret în haine de sărbătoare.

Bonnaire se amuza de uluiala care-l cuprinsese pe Ragu, plimbându-l cu o viteză redusă pe aleile noi ale acestui oraş fericit al muncii. Zilele de sărbătoare, când oamenii se odihneau sau petreceau, îl înfrumuseţau şi mai mult, fiindcă toate casele erau împodobite şi lăsau să fluture-n adierile uşoare ale dimineţii drapele în culori vii, în vreme ce covoare strălucitoare atârnau pe la toate ferestrele şi uşile. Pragurile caselor erau încadrate cu buchete de trandafiri, străzile erau de asemenea acoperite şi, de fapt, erau atât de mulţi trandafiri, crescuţi pe întinsele terenuri din vecinătate, încât întreaga urbe putea să se împodobească cu ei, întocmai ca o codană în dimineaţa nunţii. Orchestre se auzeau răsunând pretutindeni, coruri de băieţi şi fete tinere îşi luau zborul cu puternice vibraţii sonore, voci curate de copii se înălţau tot mai sus, până când se pierdeau în înaltul cerului. Şi parcă şi soarele strălucitor şi încurajator se pregătise deopotrivă pentru sărbătoare şi-ntinsese din razele lui uriaşe feţe de masă aurii, care se prelungeau la nesfârşit sub bolta de mătase albastră a

cerului. Întreaga populaţie a oraşului începea acum să iasă la plimbare, şi femeile mai cu seama purtau rochii de culoare deschisă, împodobite cu văluri fine, atât de scumpe odinioară, dar care astăzi stăteau la îndemâna tuturor. Modele noi, foarte simple şi totuşi pline de distincţie, le făceau pe purtătoarele lor să pară adorabile. De când monezile fuseseră retrase treptat din circulaţie, aurul era folosit numai pentru confecţionarea bijuteriilor, şi fiecare fată, încă din prima zi de la naştere, îşi avea rezervate colierele, brăţările şi inelele ei, aşa cum copiii de altă dată îşi aveau rezervate jucăriile lor. Toate acestea nu mai aveau niciun fel de valoare, aurul devenea doar un obiect de podoabă, şi la fel se va întâmpla în curând şi cu diamantele şi celelalte pietre preţioase pe care cuptoarele electrice le vor produce cât se poate de curând în nişte cantităţi incalculabile, saci de rubine, de smaralde şi de safire cu care să poată să se înfrumuseţeze toate femeile. Încă de pe acum, fetele îndrăgostite care treceau pe stradă la braţul iubiţilor aveau părul împodobit cu stele sclipitoare. Şi tot felul de perechi se perindau pe dinaintea celor doi bătrâni: treceau proaspeţi logodnici, legaţi printr-o dragoste liber consimţită; treceau soţi, călătoriţi de douăzeci de ani, care se aleseseră unii pe alţii, fără ca nimeni să se amestece în viaţa lor, şi ca urmare aveau să nu se mai despartă niciodată; treceau familii de oameni în vârstă, care ajunseseră la această etate consecvenţi în dragostea lor, mână-n mână, tot mai strâns uniţi cu fiecare an ce se scurgea.

— Dar unde se duc la ora asta? întrebă Ragu.

— Se duc în vizită unii la alţii, răspunse Bonnaire. Şi îşi fac invitaţii care mai de care pentru petrecerile frumoase de astă-seară, unde o să asişti şi tu. Dar, de fapt, mulţi dintre ei nu merg nicăieri anume, ci ies pur şi simplu la soare, ca să petreacă în aer liber ziua de odihnă, pentru că sunt oameni cu firi vesele şi se simt ca la ei acasă atunci

când se plimbă pe străzile astea frumoase, care sunt ale lor, şi se bucură de ele, împărţindu-le frăţeşte unii cu alţii. Apoi, astăzi există pretutindeni tot felul de jocuri şi distracţii, bineînţeles gratuite, pentru ca intrarea la orice soi de aşezăminte publice este liberă. Grupurile de copii pe care-i vezi merg să vadă spectacole la circ, în vreme ce o bună parte din mulţimea asta se îndreaptă spre sălile de conferinţe, se duc la spectacole sau să participe la audiţii muzicale... Spectacolele de teatru au rolul să contribuie la instruirea şi educaţia societăţii.

Dar, în momentul când trecea prin faţa unei case ai cărei locatari erau tocmai pe punctul să iasă, opri pe neaşteptate maşinuţa.

— Vrei să vizitezi interiorul uneia dintre casele noastre noi?... Suntem chiar la nepotul meu, Félicien, şi pentru că este încă acasă, ne va putea primi.

Félicien era fiul lui Severin Bonnaire, care era însurat cu Léonie, fiica lui Ma-Bleue şi a lui Achille. Gourier, cu cincisprezece zile-n urmă, Félicien se căsătorise la rândul lui cu Hélène Jollivet, fiica lui André Jollivet şi a Paulinei Froment. Dar, când Bonnaire vru să-i explice lui Ragu aceste noi legături, bătrânul vagabond schiţă un gest de om complet năucit, al cărui cap se zăpăceşte de-a binelea în mijlocul unui astfel de labirint al alianţelor ce avuseseră loc. Proaspăta familie era de-a dreptul fermecătoare, soţia foarte tânără, de o frumuseţe adorabilă de femeie blondă, soţul de asemenea blond, înalt şi bine legat. În căminul lor, unde copiii n-avuseseră încă timpul să se iveească pe lume, se simţea că domneşte o dragoste sinceră, camerele erau foarte vesele şi foarte luminoase, cu un mobilier complet nou şi ele o eleganţă plină de simplitate. De altminteri, în ziua aceea, întreaga casă era, ca şi străzile, împodobită cu trandafiri, încât îţi venea să crezi că-n Beauclair plouase cu trandafiri, aşa de mulţi existau pretutindeni în jur, până şi pe acoperişuri. Vizitaseră bucuroşi întreaga casă şi reveniră

în cele din urmă-n încăperea care servea drept atelier, o cameră imensă, pătrată, în mijlocul căreia se afla un motor electric. Strungar în metal în afară de alte trei sau patru meserii pe care le exercita în acelaşi timp, lui Félicien îi plăcea să lucreze la el acasă, din propria-i iniţiativă, şi la fel se întâmpla cu mulţi dintre colegii de-o vârstă cu el, existând un adevărat curent în mijlocul acestei noi generaţii, care prefera să exercite profesiunea de mic meseriaş la domiciliu, liber şi stăpân pe producţia lui, în afara aceleia pe care o realiza la atelierele aparţinând tuturor şi cară fuseseră fondate până atunci din anumite necesităţi ale oraşului. Pentru aceşti muncitori individuali, energia electrică făcea minuni, şi o aveau la dispoziţia lor în casc, aşa cum aveau şi apa izvoarelor. Reprezenta într-un anume chip o latură comodă a muncii care putea în acest fel să fie exersată la domiciliu, curat şi fără prea multă oboseală; şi fiecare casa se transformase într-un atelier de familie, strângând laolaltă mai puternic forţele căminului, muncitorul fiind în întregime liber în oraşul liber.

— Pe diseară, dragii mei copii, spuse din nou Bonnaire, luându-şi rămas bun. Veniţi la masă cu noi, să cinăm împreună?

— Oh, nu, bunicule, de data asta e imposibil, fiindcă suntem invitaţi la masa de bunica Morfain. Dar o să fim vecini, şi la desert venim la voi.

Ragu se urcă din nou în maşinuţă, fără să rostească niciun cuvânt. Vizitase casa în tăcere, oprindu-se o clipă-n faţa motorului electric. Şi reuşi de bine de rău să-şi ascundă emoţia de care era iar cuprins, văzându-se în mijlocul unei asemenea îndestulări şi a unei atât de mari fericiri ce se vădea pretutindeni:

— Ia te uită la ei, ce fel de case de burghezi bogaţi şi fericiţi mai sunt şi astea unde-n mijlocul celei mai mari camere au proţăpit ditamai maşina?... Sunt de acord că muncitorii voştri locuiesc astăzi mai bine şi muncesc cu mai

multă râvnă şi plăcere din clipa în care a dispărut mizeria. Numai că tot muncitori au rămas, mercenari condamnaţi să trudească înainte. Altădată mai existau cel puţin câţiva oameni fericiţi, privilegiaţii sorţii, cărora nu le păsa de nimeni, şi de nimic, aşa, dacă stau şi mă gândesc mai bine, tot progresul vostru constă în faptul că întregul popor ajunge să se abrutizeze din pricina unei sclavii generale.

Bonnaire înălţă încetişor din umeri la auzul acestui strigăt disperat al unui om care se-nchina trândăviei şi al cărui cult se prăbuşea.

— Ar trebui să ne înţelegem asupra situaţiei pe care o numeşti tu sclavie. Dacă a respira, a mânca, a dormi, în sfârşit, chiar a trăi este o sclavie, apoi şi munca este tot o sclavie. Pentru că atâta vreme cât trăieşti, e normal să şi munceşti; de altminteri, nici nu ai putea să trăieşti măcar o oră fără să munceşti... Dar o să mai discutăm noi despre asta. Până atunci, să ne întoarcem ca să luăm dejunul, apoi vom merge după-amiază să vizităm atelierele şi magazinele.

Într-adevăr, după ce dejunară, îşi reluară peregrinarea, de data aceasta pe jos, păşind agale, ca la plimbare. Străbătură întreaga uzină, luând la rând toate halele scăldate-n lumina soarelui, unde oţelul şi alămurile maşinilor nou-nouţe luceau ca nişte giuvaeruri. Şi în ziua aceea, cete de tineri şi tinere, muncitori pe la diferite secţii, veniseră-n uzina pentru a împodobi aceste maşini cu ghirlande de verdeaţa şi trandafiri. Oare nu participau şi coloşii de oţel la sărbătoarea lor? Se aniversa munca, prin urmare trebuiau cinstiţi şi aceşti gigantici muncitori, atât de blânzi şi atât de docili, care uşurau truda oamenilor şi animalelor de povara. Şi nimic nu era mai înduioşător şi mai vesel ca spectacolul ce se desfăşura în faţa celor doi bătrâni. Trandafirii cu care erau împodobite presele, ciocanele enorme, rabotezele uriaşe, turnurile înalte şi laminoarele imense dovedeau cât de atrăgătoare devenise

munca aceea care reprezenta acum o sursă de sănătate pentru organismul omului şi de bucurie pentru sufletul său. Pretutindeni în jur răsunau cântece şi se-ncingeau hore în mijlocul veseliei generale, ca nişte adevărate farandole[5], care, puţin câte puţin, se-ntindeau de la o hală la alta şi ajungeau până la urmă să transforme uzina într-un imens salon de petreceri.

Continuând să se prefacă nepăsător, Ragu se plimba de colo până colo, înălţând ochii înspre ferestrele largi, invadate de razele soarelui, privind dalele şi pereţii care sclipeau de curăţenie şi interesându-se de tipurile de maşini, dintre care multe îi erau complet necunoscute, coloşi alcătuiţi din angrenaje complicate, în stare să-ndeplinească lucrările cele mai aspre sau mai complexe ale muncitorilor de altădată. Se aflau acolo maşinării care aveau picioare şi mâini, picioare pentru a se deplasa şi mâini pentru ca să apuce, să strângă şi să modeleze metalul, cu degetele suple, agile şi puternice. Noile cuptoare pentru pudlaj mai cu seamă îi reţinură atenţia, cuptoarele acelea unde amestecul se efectua mecanic. Oare cum era posibil ca „bulgărele” de metal incandescent să iasă-n felul acesta, singur şi gata pregătit să treacă sub compresor şi electricitatea, care punea în mişcare podurile rulante şi făcea să intre-n funcţiune doar la o simpla comandă monstruoasele ciocane pneumatice sau laminoarele capabile să încingă cu un brâu din şine de cale ferată întreg pământul! Pretutindeni domnea, suverană, această electricitate, care ajunsese până la urmă să reprezinte însuşi sângele uzinei, circulând de la un capăt la altul al atelierelor, dând viaţă tuturor lucrurilor şi devenind unica sursă de mişcare, de căldură şi de lumină.

— Fără îndoială, trebui să recunoască în sfârşit Ragu, e foarte bine, e foarte curat şi foarte frumos, şi treaba se face mai cu spor decât o făceam noi odinioară, în văgăunile alea

[5] Dansuri populare provensale.

murdare, unde arătam ca nişte porci la troacă. S-au realizat fără doar şi poate progrese, numai necazul e că nu s-a găsit încă o soluţie ca să i se acorde fiecărui cetăţean o rentă de o sută de mii de franci.

— Ba chiar dispunem de suma asta, răspunse-n glumă Bonnaire. Vino numai să vezi şi ai să te convingi.

Şi-l duse înspre magazinele universale. Existau acolo hambare imense, depozite imense de grâu, imense silozuri, unde se-ngrămădeau toate produsele, toată bogăţia de care dispunea oraşul. În fiecare an trebuiseră să le extindă, nu mai ştiau unde să mai depoziteze roadele muncii lor, ba chiar trebuiseră să mai încetinească puţin ritmul de producţie al obiectelor fabricate, pentru a evita să nu se producă o adevărată harababură. Şi-n nicio altă parte nu se putea vedea mai bine incalculabila avere pe care un popor liber era în stare s-o producă, în momentul în care dispăreau intermediarii, leneşii şi hoţii, toţi aceia care trăiau odinioară din munca altora, fără să producă nimic ei înşişi. Naţiunea întreagă, angrenată în procesul de producţie, chiar dacă nu lucra decât patru ore pe zi, acumula o bogăţie atât de uluitoare, încât fiecăruia dintre locuitori nu-i lipsea nimic din ceea ce avea nevoie, îşi satisfăcea pe deplin, toate dorinţele, şi toate acestea făcuseră să dispară invidia, ura şi crima.

— Vezi, uite astea sunt rentele noastre, repeta întruna Bonnaire, fiecare dintre noi poate lua din aceste produse după nevoile lui, fără să dea socoteală nimănui. Crezi că asta nu reprezintă pentru fiecare o sută de mii de franci cu care să-şi clădească o viaţă fericită? Fără-ndoială că suntem cu toţii la fel de bogaţi, dar asta, după cum spuneai, nu prea ţi-ar face plăcere, averea neînsemnând nimica pentru tine, dacă nu e condimentată cu mizeria altora. Cu toate acestea, ceea ce vezi mai prezintă încă un avantaj şi prin faptul că nu te mai expui pericolului să te

trezeşti jefuit sau chiar asasinat, într-o noapte, la colţul vreunei străzi mai întunecoase.

Îi mai explică de asemenea că exista o circulaţie de articole de consum în afara magazinelor universale: schimbul direct de ţa producător la producător cu bunuri provenind mai cu seamă din producţia micilor ateliere meşteşugăreşti de pe lângă fiecare familie care dispunea de maşinării diferite la domiciliu. Marile ateliere şi marile magazine vor ajunge probabil până la urmă să dispară într-o bună zi, şi aceasta ar reprezenta un nou pas spre mai multă libertate, spre condiţia omului de stăpân absolut pe sine însuşi, într-o lume complet liberă.

Ragu îl asculta, din ce în ce mai tulburat la vederea acestei fericiri pe care oamenii şi-o cuceriseră singuri puţin câte puţin, dar pe care el ar mai fi vrut să o conteste. Şi nemaiştiind cum să-şi ascundă zbuciumul lăuntric în care se zbătea, exclamă:

— Atunci înseamnă că la ora actuală eşti anarhist!

De data aceasta, Bonnaire râse zgomotos:

— Oh, dragul meu prieten, eram adeptul ideii de colectivism şi m-ai acuzat că nu mai sunt! Acum, mă faci anarhist... Adevărul e că nu mai suntem niciuna, nici cealaltă, din ziua în care visul tuturor oamenilor, de dobândire a fericirii, de întronare a adevărului şi de împărţire a dreptăţii, s-a realizat... Şi mă gândesc să-ţi mai arăt încă ceva, înainte de a termina cu vizita noastră. Vino.

Şi-l duse în spatele magazinelor universale, chiar la poalele munţilor Bleuses, în locurile unde îşi instalase odinioară Lange cuptoarele lui rudimentare de olar, într-un spaţiu împrejmuit de stânci aride, care alcătuiau un soi de baracament cum numai un meşteşugar anarhist era capabil să ridice pentru a putea trăi în afara oamenilor şi legilor. Astăzi, acolo se înălţa o adevărată construcţie impunătoare, o fabrică importantă pentru plăci de gresie şi faianţă, de pe poarta căreia ieşeau cărămizile şi ţiglele emailate, miile de

piese decorative pictate-n culori vii, cu care se împodobea întregul oraş. Când văzuse cum se întronează un dram de echitate-n lume şi cum este uşurată cât de cât mizeria groaznică în care trăiau oamenii, Lange se hotărâse, la insistenţele prieteneşti ale lui Luc, să formeze o scrie de ucenici în meseria Lui. Din moment ce poporul ajunsese până la urma la o asemenea înflorire şi fericire, şi el, Lange, va putea să-şi realizeze visul lui dintotdeauna, acela de a face să iasă din mâinile lui plăcile de teracotă strălucitoare decorate cu spice de aur, albăstrele şi maci, cu care voise de-atâta amar de vreme să-nveselească faţadele caselor, printre verdeaţa grădinilor. I se părea că înalţă cu propriile lui braţe un oraş, oraşul fericit al muncitorilor eliberaţi din starea lor de sclavie şi ridicaţi pe cele mai înalte trepte ale civilizaţiei. Şi, din degetele lui groase, muncitorul acesta genial făcea să-nflorească frumuseţea, o aria minunată, izvorâtă din mijlocul poporului şi care se-ntorcea în mijlocul poporului, cu întreaga forţa şi-ntreaga graţie a formelor ei populare şi primitive. Nu renunţase câtuşi de puţin la obiectele cele mai modeste, din simplă argila, olăria de bucătărie şi de masă, castroane, străchini, ulcioare şi farfurii încântătoare prin forma şi coloritul lor, obiecte în care se contopeau nevoile mărunte şi banale ale vieţii cotidiene, cu farmecul plin de glorie al adevăratei opere de artă. Şi-n fiecare an îşi lărgise tot mai mult producţia, împodobind edificiile de utilitate publică prin frize superbe, populând aleile parcurilor cu adorabile statuete şi-nălţând în pieţe fântâni arteziene, asemănătoare unor buchete uriaşe de flori, din mijlocul cărora ţâşneau apele limpezi ale izvoarelor de o veşnică prospeţime. Cât despre pleiada de artişti, pe care-i crescuse din mijlocul noii generaţii ce se ridicase, după asemănarea lui, aceştia produceau acum cu o extraordinară bogăţie de imaginaţie tot felul de obiecte în care-şi găsea expresie frumosul şi arta cea mai autentică, de la cele mai mari lucrări până la vasele de care se

foloseau gospodinele pentru prepararea conservelor şi a dulceţurilor.

În momentul acela Lange se afla chiar acolo, în pragul fabricii, pe peronul înălţat cu câteva trepte de la nivelul pământului. Deşi să tot fi avut pe puţin şaptezeci şi cinci de ani, rămăsese la fel de robust, în ciuda staturii lui mărunte şi-ndesate. Avea mereu aceeaşi expresie colţuroasă şi aspră pe faţa lui încadrată de un păr şi o barbă la fel de încâlcite, numai că de un alb imaculat, ca de zăpadă. Dar din ochii lui pătrunzători se răspândea acum în sfârşit lui sentiment de infinită bunătate şi un zâmbet luminos, care nu mai putea fi ascuns sub aparenta asprime a privirii. O ceată de copii neastâmpăraţi îl înconjura, băieţi şi fete, care se-nghesuiau spre el cu mâinile întinse, în vreme ce Lange le-mpărţea în dreapta şi-n stânga mici cadouri, după cum obişnuia cu prilejul fiecărei sărbători. Le dăruia în felul acesta, drept jucării, micile figurine din argilă, realizate prin numai câteva apăsări cu degetul mare, dar care aveau o graţie desăvârşită, ba chiar şi o expresie de un comic fermecător, şi pe care le pictase şi le vârâse-n cuptoare, în cantităţi imense, ca s-ajungă pentru toţi. Figurinele simbolizau atitudinile cele mai simple din lume, cu subiecte inspirate din preocupările de zi cu zi ale oamenilor sau din sentimentele trecătoare, gesturi mărunte, bucurii de moment, copii plângând sau râzând, fetişcane ocupându-se cu îndeletniciri gospodăreşti ori muncitori la lucru, toate surprinzând viaţa în continua şi minunata ei înflorire.

— Haideţi, haideţi, copii, nu vă-ngrămădiţi aşa, sunt destule pentru toată lumea… Uite, puişorul meu bălai, pentru tine am fetiţa asta care-şi pune ciorapii… Uite, pentru tine, băieţaş, am ştrengarul ăsta care se-ntoarce de la şcoala… Uite, puişorul meu negricios care stai acolo, jos, pentru tine am fierarul ăsta cu ciocanul lui…

Şi îi striga pe rând şi râdea bucuros în mijlocul copiilor fericiţi care-şi disputau omuleţii şi băbuţele lui, după cum numea Lange delicatele lui figurine.

— Ah, luaţi seama! Nu trebuie să le sfărâmaţi... Aşezaţi-le în camerele voastre şi o să aveţi mereu în faţa ochilor liniile lor armonioase şi culorile lor plăcute. În felul acesta, atunci când o să ajungeţi oameni în toată firea, o să iubiţi ceea ce e frumos şi bun în lume şi o să deveniţi frumoşi şi buni chiar şi voi înşivă.

Aceasta era teoria lui, potrivit căreia oamenii trebuie să se bucure de tot ceea ce-i frumos în lume, pentru a se dezvolta armonios şi a trăi în raporturi frăţeşti unii cu alţii. Un popor căruia i se satisfăceau aceste nevoi de frumos nu putea să fie decât o naţiune inteligentă şi sănătoasă. Tot ceea ce poseda omul, tot ceea ce se afla în jurul lui, mai cu seamă obiectele de utilitate cotidiană, ustensilele, mobilele, casa-ntreagă, trebuia să-i sugereze frumosul în ceea ce are el mai bun. Credinţa în superioritatea artei aristocratice era un lucru stupid; arta cu cele mai largi posibilităţi, arta cea mai profunda, arta cea mai umană, nu se afla oare acolo unde pulsa cel mai mult cu putinţă viaţa? Numai în momentul în care încerci să o realizezi pentru întreaga societate, opera artistului dobândeşte puterea de a stârni emoţii şi o măreţie incomparabilă, izvorâtă din însăşi imensitatea universului omenesc şi din conţinutul afectiv al fiinţelor şi lucrurilor. De altminteri, adevărata artă venea din mijlocul poporului, ţâşnea din miezul omenirii, căci opera nemuritoare, sfidând timpul şi spaţiul, se naşte în mulţime şi însumează înăuntrul ei o epocă şi o civilizaţie. Şi, legată neîncetat de popor, arta reînflorea pentru a dobândi ea însăşi valenţe noi de frumuseţe şi pentru a dărui la rândul ei parfumul şi strălucirea, la fel de necesare existenţei ca şi pâinea cea de toate zilele.

— Uite, ţăranul ăsta care seceră, uite şi femeia asta care spală rufăria, luaţi-le, sunt pentru voi, unul pentru tine,

fetiţă dragă, ţine-l, şi celălalt pentru tine, băieţaş... Şi acum gata, le-am terminat, să fiţi cât se poate de cuminţi şi sărutaţi-i din partea mea pe părinţii voştri. Duceţi-vă, duceţi-vă, puişorii mei, mieluţii mei, şi învăţaţi de la mine că viaţa-i foarte frumoasă şi e foarte bine să trăieşti.

Neclintit ca o stană de piatră, Ragu ascultase în tăcere, cu un aer din ce în ce mai surprins. Dar în cele din urmă nu se mai putu abţine şi izbucni cu rânjetul lui îngrozitor:

— Dar ia spune-mi tu mie, mai anarhistule, nu te mai lauzi că o să faci să sară-n aer toată şandramaua asta?

Lange se-ntoarse printr-o mişcare bruscă şi-l privi, fără să-l recunoască. Nu se supără câtuşi de puţin şi-ncepu să râdă cu hohote.

— Ah, vasăzică mă cunoşti tu, de-acolo, pe care nu ştiu nici cum te cheamă... E foarte adevărat ceea ce zici, cândva mă gândeam cum să procedez ca să fac să sară-n aer şandramaua. Susţineam asta ori de câte ori aveam prilejul şi o strigam în gura mare, aruncând anatema asupra oraşului ăla blestemat, prorocindu-i că-n viitorul apropiat va fi trecut prin foc şi sabie şi ras de pe suprafaţa pământului. Ba chiar mă hotărâsem ca eu să fiu mâna răzbunătoare şi să dau foc Beauclairului, căzând asupra lui ca un trăsnet... Dar ce să-i faci? Lucrurile au luat o altă-ntorsătură. S-a instaurat acum destulă dreptate, încât mă simt dezarmat. Oraşul s-a purificat, s-a înălţat din nou de la temelii, şi nu pot eu să fiu cel care-l distruge tocmai acum, când s-a realizat acolo tot ceea ce am dorit şi tot ceea ce am visat cândva... Nu-i aşa, Bonnaire, am făcut pace?

Şi el, anarhistul de altădată, întinse mâna omului care odinioară susţinuse ideile colectivismului şi cu care avusese cândva discuţii atât de aprinse.

— Toţi s-ar fi mâncat între ei, pe vremea aceea, nu-i aşa, Bonnaire?... Erau de acord cu toţii că trebuie să se-ndrepte înspre o societate în care să domnească libertatea, echitate şi buna înţelegere. Numai că nu se puteau înţelege asupra

căilor pe care le aveau de urmat; şi aceia care credeau că trebuie să se pornească într-o anumită direcţie ar fi fost în stare chiar să-i masacreze pe ceilalţi care pretindeau să se îndrepte în alta direcţie... Acum, când am ajuns să ne realizăm toate visurile, am fi cei mai proşti oameni din lumi dacă am mai continua să ne certăm, nu-i aşa, Bonnaire? Am făcut pace.

Bonnaire, care păstrase mâna olarului într-a sa, o strângea şi o scutura prieteneşte, plin de afecţiune.

— Da, da, Lange, nu avea niciun rost să nu ne înţelegem şi probabil că tocmai asta era pricina care ne împiedica să avansăm în tot ceea ce întreprindeam. Sau, mai curând, aveam cu toţii dreptate, pentru că, după cum se vede, la ora actuală ne dăm mâna unii altora, recunoscând că în fond doream cu toţii acelaşi lucru.

— Şi, reluă Lange, chiar dacă treaba nu merge încă aşa cum ar fi drept, chiar dacă o libertate deplină şi o dragoste completă sunt abia pe cale să se instaureze, nu avem decât să lăsăm pe seama acestor ştrengari şi a acestor ştrengăriţe să continue opera pe care am început-o noi şi să o desăvârşească într-o bună zi. Auziţi, puişorii mei, mieluţii mei, iubiţi-vă din toată inima!

Copiii se porniră din nou să râdă şi să ciripească în jurul lui, când Ragu interveni din nou, cu aceeaşi brutalitate în vorbe:

— Dar ia spune-mi, anarhist ratat ce eşti, te-ai căsătorit cu Nu-Pieds aia a ta?

Pe neaşteptate, în ochii lui Lange se iviră lacrimi. Se-mpliniseră aproape douăzeci de ani de când fata aceea înaltă şi frumoasă, pe care o culesese de milă din şanţ şi care-l adora ca o sclavă, murise-n braţele lui, victima a unui accident rămas foarte confuz. Se vorbea despre explozia unuia dintre cuptoarele lui, despre o uşă de fontă smulsă din balamale şi azvârlită cu violenţă în pieptul lui Nu-Pieds, căreia îi sfărâmase oasele. Dar adevărul era cu siguranţă

altul: fata îl ajuta să întreprindă experienţele acelea ale lui cu explozivi fi probabil că fusese doborâtă la pământ în momentul în care efectuau probele pentru încărcătura faimoaselor oale, despre care Lange vorbea de atâtea şi atâtea ori, lăudându-se în gura mare că o să se ducă şi o să le plaseze la primărie, la subprefectură, la tribunal şi peste tot unde se afla vreo autoritate pe care urma s-o distrugă. Vreme de luni întregi, vreme de ani îndelungaţi, inima lui Lange sângerase din pricina acestei pierderi tragice, şi astăzi chiar, în mijlocul acestei fericiri atât de mari care se realizase în jurul său, îşi plângea încă pe fata aceea iubiră, care-i dovedise atâta dragoste şi atâta blândeţe şi care în schimbul unui codru de pâine, dăruit într-un moment de milă, îi făcuse un cadou cu adevărat princiar: frumuseţea ei.

Lange se-ndreptă ameninţător spre Ragu.

— Eşti un nemernic, pentru ce vrei să-mi răscoleşti sufletul?... Cine eşti? De unde vii? Nu şti că scumpa mea soţie e moartă şi că-n fiecare seară o rog în gând să mă ierte, acuzându-mă că i-am pricinuit moartea? Dacă nu am devenit un om rău, i-o datorez duioasei ei amintiri; pentru că se află mereu prezentă aici, e sfătuitorul meu cel bun... Dar tu, tu eşti un nemernic, nu vreau să ştiu cine eşti, nu vreau să-ţi cunosc numele. Du-te, du-te de la noi!

Arăta într-adevăr măreţ în violenţa aceea pe care i-o stârnise durerea. Sub aparenţele lui de om dur şi necioplit se ascundea un suflet de artist, a cărui imaginaţie se manifestase odinioară în proiectele de răzbunare, de o sumbră grandoare, iar acum ajungea să se înduioşeze la cea mai uşoară amintire, simţind de fiecare dată cum i se-nmoaie inima, cuprins de o bunătate fără margini, ce-l făcea de fiecare dată să se înfioare.

— Prin urmare l-ai recunoscut? întrebă Bonnaire neliniştit. Ia spune-mi şi mie, cine-i?

— Nu vreau să-l recunosc, continuă Lange cu şi mai multă vehementţă. Nu mai am nimic de discutat cu un asemenea om, să plece imediat... Nu-i făcut să trăiască printre noi.

Şi Bonnaire, doritor să evite o explicaţie penibilă şi convins că olarul îl recunoscuse pe străin, îl lua binişor după sine pe acesta din urmă. De altminteri, Ragu, fără să mai zăbovească prea mult ca să-şi continue cearta, îl urmă în tăcere. Tot ceea ce vedea şi tot ceea ce auzea îi zgândărea sufletul şi îl umplea de regrete amarnice şi de o invidie fără margini. Şi, la vederea acestei fericiri pe care oamenii şi-o făuriseră singuri şi de care el nici nu avusese şi nici nu va avea vreodată parte, începea să se clatine!

Dar mai cu seamă spectacolul Beauclairului în sărbătoare, care-l văzu în seara aceleiaşi zile, îl tulbură profund. Se împământenise obiceiul ca în această primă zi a verii, fiecare familie să-şi aşeze masa-n pragul casei şi să cineze afară, sub privirile trecătorilor. Reprezenta un fel de comuniune frăţească la care participa întregul oraş, şi oamenii frângeau pâinea şi beau vinul laolaltă, fiindcă până la urmă mesele ajungeau să se apropie unele de altele şi nu mai formau decât una singură, transformând oraşul într-o imensă sală de ospeţe, unde întreg poporul devenea una şi aceeaşi familie.

Începând chiar de pe la orele şapte, adică atunci când soarele mai strălucea încă pe cer, mesele fură aşezate şi-mpodobite cu trandafiri, repezindu-se parcă ploaia aceea de petale roze care îmbălsămase Beauclairul de dimineaţă. Feţele de mese de un alb imaculat, vesela pictată-n culori vii, cristalele şi argintăria râdeau în soare, făcând să izbucnească flăcări purpurii în lumina odihnitoare a apusului. Treptat, treptat, metalele preţioase nu mai erau folosite la bătutul monezilor, şi fiecare îşi avea paharul lui de argint, aşa cum odinioară îl avusese pe cel de cositor. Şi Bonnaire ţinu morţiş ca Ragu să se aşeze ia masa lor, la

masa lui şi a nepoatei sale, Claudine, care se căsătorise cu unul dintre fiii lui Luc, şi anume Charles Froment.

— Vă mai aduc un comesean, se mulţumi să spună Bonnaire, fără să precizeze care-i numele. E străin de aceste locuri, un prieten de-al meu.

Şi toţi răspunseră-n cor:

— Să fie binevenit.

Bonnaire îl aşeză pe Ragu alături de el. Dar masa era lungă, pentru că la ea se-ngrămădeau patru generaţii de-a rândul. Străbunul Bonnaire îl întâlnea acolo pe fiul său,

Lucien, şi pe nora sa, Louise Mazelle, care trecuseră amândoi pragul celor cincizeci de ani; o-ntâlnea de asemenea acolo pe nepoata lui, Claudine, şi pe nepotul prin alianţă, Charles Froment, oameni în plină maturitate; şi o întâlnea tot acolo pe strănepoata sa, Alice, o ştrengăriţă delicioasă de opt anişori. Urma apoi o întreagă încrengătură complicată de rubedenii. Şi îi explică lui Ragu că i-ar fi trebuit o masă uriaşă, dacă ceilalţi copii ai săi, Antoinette, Zoé şi Severin, nu ar fi acceptat să cineze pe la mesele vecine, împreună cu urmaşii lor. Era foarte vesel şi spunea că până la desert vor alătura mesele, astfel încât să fie chiar împreună cu toţii.

Ragu o privea mai cu seamă pe Louise Mazelle, încă drăguţă şi plină de vioiciune, cu capul ei fin de căprioară sperioasă. Vederea acestei descendente a unei familii de burghezi, atât de drăgăstoasă şi mereu atentă faţă de soţul ei, Lucien, fiul unui muncitor, fără doar şi poate că-l surprindea. Se aplecă înspre urechea lui Bonnaire şi-l întrebă cu voce scăzută:

— Vasăzică, soţii Mazelle au murit?

— Da, de groază să nu-şi piardă rentele. Scăderea enormă a acţiunilor, schimbările care au făcut talmeş-balmeş din registrul creanţierilor de stat şi care au dezvăluit perspectivele de a se desfiinţa rentele, toate au căzut asupra lor ca nişte trăsnete. Soţul a murit primul,

doborât la gândul că va trebui probabil să se întoarcă la lucru şi că va fi nevoit să renunţe la dragostea lui pentru divina trândăvie. Soţia lui s-a mai târât câtva timp, uitând chiar şi de boala ei imaginară şi neîndrăznind să mai iasă din casă din pricină că se temea să nu fie asasinată într-un colţ de stradă, lucru pe care-l susţinea cu toată convingerea şi încăpăţânarea din momentul în care oamenii se atinseseră de renta lor. Şi degeaba încercase fiica ei s-o ia la dânsa acasă, se sufoca la gândul că ar putea fi hrănită el e altcineva şi au găsit-o în cele din urmă lovită de apoplexie, cu faţa neagră, căzută peste un teanc de titluri de rentă, devenite acum inutile... Sărmanii de ei! Au murit fără să-nţeleagă nimic din cele ce se petreceau în jurul lor, rătăciţi şi nimiciţi, acuzând lumea că se-ntorsese cu fundul în sus.

Ragu clatină din cap, fără să verse o lacrimă cel puţin pentru aceşti burghezi, dar socotind şi el la fel, cum că o lume unde fusese îndepărtată lenea înceta să mai fie locuibilă. Şi se apucă din nou să privească-n jurul lui, întunecat la faţă din pricina veseliei mereu crescânde a comesenilor şi din pricina luxului şi belşugului de pe masă, care păreau celorlalţi lucruri fireşti şi de care nici gând să se fudulească măcar. Toate femeile erau îmbrăcate cu aceleaşi rochii de sărbătoare, din aceleaşi mătăsuri strălucitoare, care-ţi încântau ochii, şi-n părul tuturor comesenelor luceau aceleaşi pietre preţioase, rubinele, safirele şi smaraldele. Florile, şi-n special trandafirii aceia superbi, erau încă şi mai plăcute, şi mai preţioase chiar, şi parcă şi mai vii. Începând de pe la mijlocul cinei, alcătuită din bucate foarte simple, dar foarte bune, legume şi fructe mai cu seamă, servite-n farfurii de argint, se porniră tot felul de cântece vesele, care păreau ca salută asfinţitul, spunându-i la revedere soarelui şi având certitudinea unui răsărit fericit. Şi se produse atunci un lucru minunat, toate păsăruicile din vecinătate, pitulici, măcăleandrii, cintezoi şi

chiar simple vrăbii, se abătură-n zbor pe deasupra tuturor meselor, înainte de a se duce la culcare, în spatele draperiilor de verdeaţă ale frunzişurilor. Soseau de pretutindeni, într-un zbor îndrăzneţ, aşezându-se pe umeri şi coborând printre farfurii ca să ciugulească firimiturile de pe feţele de masă şi acceptând dulciuri din mâinile copiilor şi femeilor. De când Beauclairul devenise un oraş în care domneau armonia şi pacea, nu mai ştiau ce-i aceea frica, nu se mai temeau câtuşi de puţin de blajinii locuitori ai oraşului, unde nu mai existau nici capcane, nici focuri de puşcă; se obişnuiseră cu noile case, făceau acum parte din familiile respective, şi fiecare grădină îşi avea în felul acesta oaspeţii ei, care, ori de câte ori era câte o petrecere de acest fel, veneau să-şi ia partea lor de la masa comună.

— Ah, uite-i şi pe micii noştri prieteni! exclamă Bonnaire. Ce mai sporovăiesc întruna! Ştiu ei bine că-i zi de sărbătoare... Aşa că, Alice, fărâmiţează-le pâine.

Dar Ragu continua să privească totul încruntat, păstrându-şi aceeaşi faţă mohorâtă şi aceiaşi ochi îndureraţi, chiar şi la vederea acestor păsărele care se abăteau din toate părţile, într-un fâlfâit de aripioare, acoperite cu pene uşoare, aurite de ultimele raze ale soarelui. Coborau fără încetare de prin ramurile arborilor din jur. zburau câtva timp pe deasupra meselor, apoi reveneau la cuiburile lor. Desertul fu în felul acesta mai amuzant, din pricina atâtor picioruşe subţiri ca firele de pai, care ţopăiau cu vioiciune printre cireşe şi printre trandafiri. Şi nimic nu i-ar fi putut dovedi lui Ragu, din ceea ce văzuse de azi-dimineaţă şi până atunci, atât de limpede şi de încântător, cât era de liniştit şi de fericit acest popor care se plămădea acolo.

— Încep să mă sufoc, simt nevoia să merg... Şi apoi, mai vreau să mai văd încă, vreau să ştiu totul, să trec pe la toate mesele şi să cunosc pe toţi comesenii.

Bonnaire înţelese foarte bine despre ce era vorba. Nu dorea oare Ragu să-i vadă pe Luc şi Josine, nu spre ei sendrepta oare curiozitatea lui cea mai arzătoare, încă. din momentul în care se-ntorsese? Şi, evitând încă o dată să aibă o explicaţie decisivă cu el, gazda se mulţumi să-i răspundă:

— Chiar aşa, o să-ţi arăt tot ceea ce mai este interesant de văzut, mergem să facem înconjurul meselor.

Prima dintre mesele pe care o întâlniră în drumul lor fu aceea a familiei Morfain, întinsă-n faţa casei vecine. Petit-Da se afla în capul mesei, împreună cu soţia lui, Honorine Caffiaux, amândoi cu părul alb; şi se mai găseau acolo fiul lor, Raymond, soţia lui, Thérèse Froment, ca şi fiul lor mai mare, Maurice Morfain, un zdrahon de băiat care împlinise nouăsprezece ani. Apoi, în faţa lor se-nşirau descendenţii lui Ma-Bleue, văduva lui Achille Gourier, cea ai cărei ochi mari, albaştri ca cerul, îşi mai păstrau încă, şi astăzi azurul lor minunat, în ciuda celor aproape şaptezeci de ani ai ei. Urma să devină şi ca, la rândul său, străbunică, prin fiica ei, I.conic, căsătorită cu Severin Bonnaire, şi prin nepotul ei, Félicien, rezultat din această căsătorie şi care se-nsurase nu de mult cu Hélène, fiica Paulinei Froment şi a lui André Jollivet. Toţi erau de faţă, chiar şi aceştia doi din urmă, veniţi împreună cu fiica lor. Se amuzau pe seama Hélènei, făcând planul să-i dea numele de Grégoire primului ei născut; în vreme ce Berthe, sora ei, în vârstă de numai cincisprezece ani cel mult, râdea de pe acum de drăgălăşeniile pe care i le spunea Maurice, vărul ei, prefigurând o viitoare căsătorie din dragoste pentru mai târziu.

Sosirea lui Bonnaire, care îl reîntâlnea printre comesenii de acolo pe mezinul lui, Severin, fu salutată cu aclamaţii de bucurie. Şi Ragu, din ce în ce mai dezorientat prin labirintul acestor alianţe, se interesă mai cu seamă de cele două ramuri ale familiei Froment, instalate la masa lor. Thérèse

şi Pauline, cele două femei acum în jur de patruzeci de ani, continuau să arate încă adorabil datorită vieţii cumpătate şi sănătoase şi frumuseţii lor înnăscute. Apoi, la vederea lui Ma-Bleue, îşi aminti de fostul primar Gourier, şi de fostul subprefect Châtelard; şi vru să afle cum sfârşiseră. Ajunseseră până la urmă să se stingă unul după celălalt, la un interval de numai câteva zile, după ce trăiseră într-o strânsa intimitate pe care pierderea suferită de amândoi prin moartea frumoasei Léonore o mărise şi mai mult. Gourier, care se săvârşise din viaţă primul, se acomodase dificil cu noua stare de lucruri şi, ca un patron uluit de faptul că nu mai posedă fabricile lui, înălţa uneori braţele către cer, vorbind despre trecut cu o melancolie de om bătrân şi ajungând până acolo uneori, încât îşi exprima regretul după fastul şi ceremonialul cultului catolic, amintind despre procesiunile religioase şi prima împărtăşanie, tămâierea şi clinchetul clopoţeilor din argint, tocmai el, care odinioară atacase cu atâta vehemenţă pe preoţi. Châtelard, dimpotrivă, se ascunsese cu dibăcie sub pielea unui colaborator, cu care se acoperise puţin câte puţin, plin de o diplomaţie rezervată, îndeplinindu-şi misiunea aşa cum dorise, liniştit şi uitat de toţi şi de toate, în mijlocul acestui Beauclair reconstruit din temelii şi triumfător, unde dispărea în tăcere, împreuna cu regimul lui, ale cărui funeralii le oficia cu atâta complezentă, prăbuşindu-se el însuşi odată cu căderea ultimului minister. Dar nici ca existase o moarte mai demnă şi mai frumoasă ca aceea a fostului preşedinte de tribunal, Gaume, a cărui amintite rămânea încă vie acolo, mai cu seamă prin prezenţa nepotului său, André, şi a strănepoatelor lui, Hélène şi Berthe. Trăise până la nouăzeci şi doi de ani, singur, având alături de el numai pe nepotul său, şi scufundat într-o adâncă dezolare din pricina vieţii lui de familie, ratată şi torturată de tot soiul de tulburări. Din ziua în care se desfiinţaseră tribunalul şi închisoarea, se simţise

eliberat de obsesia întregii sale existenţe: aceea de a fi judecător. Faptul că era un om care trebuia să judece pe ceilalţi oameni, acceptând ideea că sentinţele lui reprezintă adevărul infailibil şi dreptatea absolută, în pofida greşelilor pe care puteau să le comită oricând nuntea şi sufletul sau, îl făcea să se cutremure şi-i stârnea tot felul de scrupule şi de remuşcări cumplite, fiind foarte adesea cuprins de temeri că procedase în anumite împrejurări cu un prost împărţitor de echitate. Venise aşadar dreptatea aceea pe care o aştepta de atâta amar de vreme, nu dreptatea înscrisă-n registrele unei societăţi injuste şi impusă prin spada cu care erau apăraţi cei câţiva jecmănitori şi cu care erau lovite în schimb mulţimile imense de sclavi nefericiţi, ci dreptatea aceea statornicită între nişte oameni trăind demn şi liber şi într-o societate ce dăruia fiecăruia partea lui de fericire la care avea dreptul, întronând adevărul, fraternitatea şi pacea. Şi-n dimineaţa zilei când îşi dădu obştescul sfârşit, ceru să-l cheme pe un fost braconier, condamnat de el pe nedrept la o pedeapsă aspră din pricină că omorâse un jandarm de la care primise o lovitură de spadă, şi îşi exprimă regretele în faţa tuturor, vorbi cu voce tare, ca să fie auzit de toată lumea, despre îndoielile care-i otrăviseră sufletul tot timpul cât îşi exersase profesia, strigă în gura mare tot ceea ce până atunci ascunsese, le vorbi despre crimele cuprinse-n paginile codului, despre minciunile şi greşelile legilor, aceste arme de opresiune, unde se manifesta cel mai pregnant ura socială, domeniu plin de corupţie, unde se dezvoltau şi mai puternic hoţiile şi crimele.

— Înseamnă că, reluă Ragu, membrii familiei acesteia care se afla aşezată dinaintea mesei, Félicien şi Hélène, şi la care ne-am oprit azi-dimineaţă, sunt în acelaşi timp nepoţii familiilor Froment, Morfain, Jollivet şi Gaume?... Şi oare sângele duşman care s-a amestecat în venele lor unde curge în prezent nu-i otrăveşte şi pe unul, şi pe celălalt?

— Nu, răspunse liniştit Bonnaire. S-au împăcat, şi familiile lor au dobândit prin aceasta mai multă forţă şi frumuseţe.

La masa următoare, pe Ragu îl aştepta un nou prilej de amărăciune. Aceasta era masa lui Bourron, vechiul lui camarad, bunul lui tovarăş de beţie şi trândăvie, pe care-l domina şi pe care-l influenţa înspre rău cu foarte mare uşurinţa. Bourron fericit, Bourron salvat de la mizerie, şi numai Ragu, numai el singur, continua să mai rămână în infernul în care se afla! Şi Bourron, în pofida vârstei lui înaintate, se simţea, în sfârşit, victorios, alături de nevasta lui, Babette, veşnic veselă, a cărei faimoasă încredere într-o viaţă mai senină se realizase pe deplin, fără ca femeia să găsească de cuviinţă că acest lucru trebuie s-o mire câtuşi de puţin. Oare nu era firesc să se întâmple aşa? Te simţeai fericit, fiindcă voiai cu tot dinadinsul să fii mereu fericit. Şi, în jurul lor, familia se înmulţise la nesfârşit. Mai întâi, era fiica lor mai mare, Marthe, care se căsătorise cu Auguste Laboque şi-l avusese împreună cu aceşti pe Adolphe, care, la rândul lui, se însurase cu Germaine, fiica lui Zoé Bonnaire şi a lui Nicolas Yvonnot. Era după aceea Sébastien, mezinul lor, care se căsătorise cu Agathe Fauchard şi care avusese împreună cu aceasta pe Clémentine, măritata cu Alexandre Feuillat, fiul lui Léon Feuillat şi al Eugeniei Yvonnot. Încă de pe acum, două fetiţe, provenite din ambele ramuri, reprezentau cea de a patra generaţie, Simonne Laboque şi Amélie Feuillat, şi una şi cealaltă în vârstă de cinci ani. Şi se mai aflau acolo, mulţumită alianţelor realizate în decursul timpului, Fouis Fauchard, căsătorit cu Julienne Dacheux, de pe urma cărora rezultase fiica lor Faure, apoi Evariste Mitaine, însurat cu Olympe Lenfant, cu care-l avusese pe Hippolyte şi, în sfârşit, Hippolyte Mitaine, care o luase de soţie pe Laure Fauchard, şi din această ultimă căsnicie se născuse François, un ştrengărel de băiat care curând-curând avea se-mplinească opt ani, reprezentând la rândul lui cea de-a patra generaţie pe cale să se dezvolte. În tot

Beauclairul, pornit să petreacă, nici că s-ar fi găsit o masă mai întinsă, care strângea laolaltă pe toţi urmaşii familiilor Bourron, Laboque, Bonnaire, Yvonnot, Fauchard, Feuillat, Dacheux, Lenfant şi Mitaine.

Bonnaire, care-şi regăsea printre comesenii de acolo pe una dintre fiicele lui, şi anume pe Zoé, îi dădea lui Ragu amănunte asupra acelora care se stinseseră din viaţă. Fauchard şi nevasta lui, Natalie, el îndobitocit şi ea mereu la fel de plângăreaţă, muriseră fără să-nţeleagă prea bine ce se petrece-n jurul lor, ascunzând pâinea până şi acum, când se afla la discreţie, de teama zilei de mâine. Înainte de a-şi da obştescul sfârşit, Feuillat avusese bucuria de a vedea cu ochii triumful întinsului domeniu de la Combettes, opera lui. Lenfant şi Yvonnot îl urmară la scurt timp în pământul acela pe care era în firea lucrurilor să-l îndrăgească atât de mult, mai cu seamă de acum înainte, de când era al lor, al tuturor, şi de când reuşiseră să-l facă atât. de rodnic. După cei din familiile Dacheux, Caffiaux şi Laboque, cu toţii reprezentanţi ai fostului comerţ, astăzi dispărut, frumoasa brutăreasa, buna doamnă Mitaine, ajunsese până la urmă să se stingă din viaţă, încărcată de ani, precum îi era de plin sufletul cu bunătate şi chipul cu farmec.

Ragu nu mai auzea un cuvânt, neputând să-şi dezlipească ochii de pe Bourron.

— Are încă o înfăţişare foarte tânără! murmură el. Şi Babette continuă să aibă acelaşi zâmbet drăgălaş!

Îşi aducea aminte de vechile chefuri făcute împreună cu fostul lui tovarăş de muncă, de vremurile când întârzia cu el la Caffiaux, clevetind împotriva patronilor şi-ntorcându-se acasă beţi morţi. Şi se mai gândea şi la îndelungata lui viaţa de mizerie, la cei cincizeci de ani irosiţi între atelier şi spital, hoinărind prin lumea larga. La ora actuală se afla în faţa unei experienţe reuşite, unde munca fusese organizată pe baze noi şi cu alte concepţii, ceea ce-i salvase

camaradul de odinioară pe jumătate pierdut, în vreme ce el ajunsese să se întoarcă întocmai ca un cerşetor, epuizat de o truda desfăşurata în condiţii învechite, ce-i aducea numai mizerie şi suferinţe, datorită sistemului de salarizare nedrept, otrăvitor şi capabil numai să distrugă pe individ. Şi chiar în momentul acela asistă la un spectacol încântător, care ajunse până la urmă să-l tulbure pur şi simplu. Simonne Laboque, fiica lui Adolphe şi a lui Germaine, o ştrengăriţa blondă în jur de cinci ani, strănepoată de-a lui Bourron, luă de pe masă, cu mânuţele ei mici, o grămadă de petale de trandafiri şi se apucă să le împrăştie ca pe o ploaie roz, pe deasupra capului încărunţit al strămoşului, care zâmbea fericit.

— Uite, bunicule Bourron! Şi mai uite încă, şi încă! Din astea să-ţi faci o coroniţă... Uite! Uite! Ai flori în păr, pe după urechi, pe obraji, peste tot!... Şi la mulţi ani, bunicule Bourron, la mulţi ani!

Toată masa râdea, aplauda şi-l aclama pe strămoşul lor. Ragu plecă în grabă, târându-l după el şi pe Bonnaire. Tremura din toate încheieturile şi simţea că-i vine să leşine. Apoi, când ajunseră puţin mai departe, îl întrebă cu un glas răguşit:

— Ascultă, la ce bun să tac şi să mă prefac mai mult? Nu am venit decât cu gândul să-i vad... Unde sunt? Arată-mi-i!

Vorbea despre Luc şi Josine. Dar fiindcă Bonnaire, înţelegând care sunt intenţiile lui Ragu, nu scotea nicio vorba, acesta continua cu o şi mai mare vehemenţă:

— De azi-dimineaţă mă tot plimbi de colo până colo, şi eu mă prefac aşa, că mă interesează totul, cu toate astea nu mă gândesc decât la ei, ei şi numai ei mă obsedează, din pricină că numai ei m-au adus în starea în care mă aflu, să trec prin atâtea oboseli şi suferinţe... Am ştiut eu, chiar de acolo, din depărtare, că nu am reuşit să-l omor, şi cred că trăiesc încă amândoi, nu-i aşa? Au copii mulţi, sunt fericiţi, se bucură de triumf, nu-i aşa?

Bonnaire rămăsese pe gânduri, până atunci, tărăgănase cât putuse mai mult inevitabila întâlnire, de teama unui scandal. Oare tactica pe care o încercase nu-i reuşise? Îl simţea acum complet epuizat, cuprins de un tremur neîntrerupt şi cu mâinile prea slabe ca să mai poată săvârşi o noua crimă. Şi atunci, în cele din urmă se hotărî să-i răspundă, cu aerul lui blajin, senin şi cumsecade:

— Dacă vrei să-i vezi, prietene, o să ţi arăt unde sunt. Şi ai să vezi nişte oameni într-adevăr fericiţi.

Masa lui Luc se găsea în imediată apropiere de aceea a lui Bourron. El ocupa locul din mijloc, iar Josine se afla la dreapta lui. Şi la stânga îi avea pe Sœurette şi pe Jordan. Suzanne era de asemenea acolo, în faţa lui Luc. Nanet şi Nise, în curând bunic şi bunică, luaseră loc alături de ea, cu ochii zâmbitori sub părul lor blond şi bogat, ca în zilele acelea, acum îndepărtate, când nu erau decât nişte păpuşi, nişte oiţe creţe, numai că încărunţiseră puţin. Apoi, numeroşii lor descendenţi luaseră loc, de jur-împrejurul mesei. Hilaire, cel mai în vârstă dintre urmaşii familiei Froment, se căsătorise cu Colette, fiica lui Nanet şi a Nisei, şi avusese cu ea pe Mariette, acum ajunsă la aproape cincisprezece ani, în vreme ce din Paul Boisgelin şi Antoinette Bonnaire se născuse Ludovic, un tânăr pe punctul să-mplinească douăzeci de ani; existau toate şansele ca cei doi tineri, Ludovic şi Mariette, să se căsătorească între ei, după cum se zvonise, şi până atunci cinau alături, şoptindu-şi tot felul de vorbe la ureche, având micile lor secrete de care se-nveseleau, privindu-se-n ochi cu un aer drăgăstos. După aceea, venea Jules, ultimul din familia Froment, care se căsătorise cu Céline, fiica lui Arsène Lenfant şi a Eulaliei Laboque, şi tânăra pereche avea un copil de şase ani, Richard, de o frumuseţe de arhanghel, pasiunea bunicului său, Luc. Şi toate aceste neamuri aşternuseră masă-ntinsă, masa la care se afla strâns reunit sângele unor familii care odinioară se

duşmăneau, Froment, Boisgelin sau Delaveau, amestecat cu cel al neamurilor lui Bonnaire, Laboque sau Lenfant, adică al unor oameni ce reprezentau munca făcută cu braţele, comerţul şi agricultura, cu alte cuvinte toate straturile sociale dinlăuntrul cărora se ivise oraşul nou, Beauclairul, unde domneau acum dreptatea şi buna înţelegere.

Chiar în momentul în care Ragu se apropia de masă, o ultimă rază a soarelui care asfinţea îmbrăţişa totul, făcând să strălucească farfuriile din argint, mătăsurile uşoare şi buchetele de trandafiri, în vreme ce diamantele, presărate ici şi colo prin părul femeilor, scânteiau în mijlocul acestei splendori. Dar un spectacol şi mai frumos în acest minunat rămas bun pe care şi-l lua astrul de la oameni era mai cu seamă zelul cu care păsărelele din vecinătate se grăbeau să-şi mai facă încă o dată apariţia în jurul comesenilor, înainte de a se duce la culcare în cuiburile lor, printre ramurile arborilor. Veniră într-un stol atât de mare, cu bătăi atât de repezi din aripi, încât masa fu acoperită parcă de o zăpada vie, alcătuită din fulgi mici şi călduţi. Mâini prietenoase le cuprindeau, le mângâiau şi apoi le dădeau drumul. Şi această încredere a cintezoilor şi a măcăleandrilor avea ceva infinit de drăgălaş în ea; îţi făcea impresia că se sărbătorea în aerul liniştit al serii alianţa statornicită de-aici înainte, între toate aceste fiinţe, pacea universală care domnea între oameni, animale şi lucruri.

— Oh, bunicule Luc, strigă ştrengarul de Richard, uite că la bunica Josine a venit o pitulice care bea apă din paharul ei!

Era adevărat, şi Luc, omul care-ntemeiase oraşul, se amuză şi-n acelaşi timp se simţi emoţionat. Lichidul acela reprezenta câţiva stropi din torentul de apă atât de proaspătă şi atât de curată, pe care se străduie s-o capteze dintre stâncile munţilor Bleuses şi de pe urma căreia beneficia oraşul întreg, cu grădinile, străzile şi fântânile sale

arteziene ce păreau ca s-au ivit din pământ. Şi Luc îşi luă paharul şi-l înălţă în lumina de purpură a soarelui, spunând:

— Josine, trebuie să ciocnim, trebuie să ciocnim în sănătatea oraşului nostru fericit!

Şi, în momentul în care Josine, care rămăsese chiar şi acum, când părul îi albise de tot, aceeaşi femeie iubită şi-ndrăgostită, îşi înmuie buzele în paharul său, Luc bău la rândul lui şi reluă:

— În sănătatea oraşului nostru, a cărei zi o sărbătorim astăzi!... Şi să se extindă mereu, şi să crească într-o libertate deplină, într-o prosperitate absolută şi o frumuseţe fără margini, şi să cucerească întreg pământul, pentru a statornici pretutindeni armonia universală.

Era superb, în soarele care îl împodobea cu o aureolă, plin încă de vigoare şi tinereţe, de încredere în forţele lui şi de bucurie triumfătoare. Fără niciun fel de orgoliu sau emfază, îşi exprima doar bucuria de a-şi vedea, în sfârşit, opera trăind aievea şi dobândind puteri din ce în ce mai mari. El era întemeietorul, creatorul şi tatăl acestui popor în sărbătoare, şi toţi aceşti comeseni, de pe la mesele unde sărbătoreau laolaltă munca şi roadele bogate ale verii, făceau parte din societatea pe care o plămădise el, erau prietenii şi rudele lui, reprezentau familia lui, care se mărea fără-ncetare, unde domneau relaţii tot mai fireşti şi mai multă prosperitate. Şi urarea plină de o dragoste arzătoare pe care o rostea pentru oraşul său drag fu întâmpinată cu aclamaţii prelungi, ce se-nălţau în aerul liniştit al serii şi se întindeau de la o masă la altă masă, până hăt, departe, la cele mai mărginaşe alei. Toţi oamenii se sculaseră-n picioare, îşi ridicaseră paharele şi ciocniseră-n sănătatea lui Luc şi a Josinei, perechea aceea de eroi, adevăraţi patriarhi ai muncii, ca răscumpărată din sclavie şi-nălţată la rangul de mamă şi soţie, el, izbăvitorul, care, pentru a o salva, scăpase de suferinţe şi nedreptăţi întreaga lume nenorocită de sclavi ai vechiului sistem de salarizare. Şi toată

mulţimea trai un minut de exaltare şi de măreţie, în care se manifesta deopotrivă recunoştinţa înflăcărată a poporului acesta numeros, ca şi dorinţa de a recompensa printr-un gest simplu devotamentul dovedit de cei doi în activitatea lor ce le dăruise pentru totdeauna gloria şi dragostea oamenilor.

Atunci Ragu se cutremură din întreaga lui fiinţă, palid tulburat din pricina schimbărilor care se petrecuseră şi-l făceau acum să asiste la această apoteoză. Nu putu să suporte bunătatea şi frumuseţea strălucitoare pe care le răspândeau în jurul lor Luc şi Josine. Se dădu înapoi, clătinându-se, şi era pe punctul s-o rupă la fugă, când Luc, care-l observase, se-ntoarse către Bonnaire:

— Ah, prietene, fără tine nu m-aş fi bucurat pe deplin, pentru că ai fost întotdeauna mâna mea dreaptă, cel mai curajos, cel mai înţelept şi cel mai puternic apărător al ideilor noastre, şi nu trebuie să existe o sărbătoare unde eu să fiu felicitat în felul asta, fără să fi şi fiu felicitat la fel... Dar, spune-mi, cine-i bătrânul acela, care-i lângă tine?

— Un străin de locurile noastre.

— Un străin! Atunci să se apropie, să frângă împreună cu noi pâinea obţinură din recoltele noastre şi să bea ca să-şi potolească setea cu apa din izvoarele noastre! Oraşul nostru e un oraş foarte ospitalier, care urează bun sosit tuturor oamenilor veniţi cu gânduri paşnice... Josine, fă-i puţin loc, şi dumneata, prietene, care nu ne cunoşti, apropie-te şi aşază-te între soţia mea şi mine, pentru că vrem să cinstim în dumneata pe toţi fraţii noştri necunoscuţi din celelalte oraşe ale lumii.

Ragu se trase-napoi, ca şi cum ar fi fost cuprins de o groază cumplită:

— Nu, nu! Nu pot!

— Dar pentru ce oare? întrebă Luc cu glas blajin. Dacă ai sosit de departe şi dacă te simţi cumva obosit, vei găsi aici oameni care să te ajute şi să te consoleze pe cât posibil. N-

o să te-ntrebăm nici despre numele, nici despre trecutul dumitale. La noi, toate vinele au fost iertate, singurul sentiment care domneşte între noi e frăţia şi luptăm pentru fericirea fiecăruia, care să rezulte din fericirea tuturor... Şi tu, soţie scumpă, încearcă şi spune-i şi tu lucrurile astea, care vor părea mai blânde şi mai convingătoare poate pe buzele tale, pentru că cu, am impresia, n-am reuşit decât să-l îngrozesc.

Atunci Josine vorbi la rândul ei:

— Uite, prietene, ia şi bea din paharul acesta al nostru, pentru că, în definitiv, de ce n-ai ciocni în sănătatea noastră şi a dumitale? Vii de departe, fără-ndoială, cu toate acestea te considerăm ca pe un frate de-al nostru şi ne face o mare bucurie să lărgim şi mai mult familia noastră. Aici, la Beauclair, exista obiceiul să se dăruiască sărutul păcii şi prieteniei, care şterge orice pricina de supărare... Uite, ia paharul ăsta şi ciocneşte pentru dragostea dintre oamenii de pretutindeni!

Dar Ragu se dădu din nou înapoi, şi mai palid chiar ca înainte, şi mai cutremurat de groaza, ca şi cum i-ar fi fost teamă să nu comită vreun sacrilegiu.

— Nu, nu! Nu pot!

Oare Luc şi Josine avuseseră în clipa aceea, amândoi în acelaşi timp, intuiţia adevărului şi recunoscuseră în nefericitul acela pe Ragu, care se-ntorcea acum, pentru a suferi şi mai mult încă, după ce-şi târâse atâta amar de vreme prin lume destinul lui de om trândav şi corupt? Fapt cert e că-l priviră cu ochii lor blajini şi paşnici, prin care trecea o nudă imensă de tristeţe şi milă. Şi doar Luc mai deschise gura şi spuse în cele din urmă:

— Atunci, du-te, omule, unde ţi-e voia, din moment ce crezi că nu poţi face parte din familia noastră, chiar şi păunei când ca înecarea să se apropie de tine şi când membrii ei se alătura de pretutindeni şi îşi strâng unii altora mâinile. Uită-te, uită-te-n jurul dumitale, cum încep să se

lipească între ele mesele, cum se vor alătura unele altora şi nu va măi exista în curând decât una mare şi-ntinsă, pentru un întreg oraş de fraţi şi surori!

Şi acesta era adevărul adevărat, oamenii începeau să se apropie şi fiecare masă părea că se-ndreaptă puţin câte puţin către masa învecinată cu ea, cărora li se alăturau altele şi apoi altele, aşa cum se-ntâmpla întotdeauna la sfârşitul acestor ospeţe prin care era sărbătorită ziua verii, într-o frumoasă seară de iunie. Şi lucrul acesta devenise foarte firesc; la început, copiii serveau drept mesageri şi treceau de la unii la alţii, gustând de pretutindeni desertul, apoi ceilalţi membrii ai uriaşei familii ce-o alcătuia oraşul tindeau treptat să se strângă laolaltă, pentru a se simţi cât mai bine unii alături de alţii. Oare cum ar fi fost posibil ca Severin Bonnaire, aflat la masa familiei Morfain, Zoé Bonnaire la aceea a familiei Bourron şi Antoinette Bonnaire la aceea a lui Luc Froment, să nu se fi îndreptat către masa părintească, unde se afla şi fratele lor mai mare, Lucien?

Şi cei din familia Froment, la rândul lor, erau împrăştiaţi ca grâul care se seamănă în brazde diferite, Charles la familia Bonnaire, iar Thérèse şi Pauline la familia Morfain, atunci toţi aceştia cum ar fi putut oare să nu se pună-n mişcare, luându-i după ei şi pe ceilalţi comeseni, la gândul de a fi împreună cu tatăl lor, cu întemeietorul şi creatorul noului oraş? Atunci avu loc acel minunat spectacol în care se văzură mesele punându-se în mişcare, alăturându-se şi ajungând până în cele din urmă să nu mai formeze decât o singură linie neîntreruptă, de-a lungul oraşului cuprins de veselie. Străbătând aleile, trecând prin faţa porţilor de case zâmbitoare, masa aceasta părea că nu mai are sfârşit şi sărbătoarea acestui popor înfrăţit tindea să ajungă în cele din urmă până în buza stelelor, cu oamenii înlănţuiţi într-o imensă unitate, cot la cot, aşezaţi în faţa aceloraşi tacâmuri şi printre aceleaşi petale de trandafiri! Întreg oraşul se aşezase la un uriaş ospăţ, rubedeniile se amestecau între

ele şi alcătuiau o singură familie strânsă laolaltă; aceeaşi răsuflare părea că umflă toate piepturile şi aceleaşi simţăminte de dragoste făceau să bată toate inimile. Din imensitatea cerului senin se cernea o pace minunată ce se aştern ea pretutindeni, statornicind armonia oamenilor, a celor de aici şi din întreaga lume.

Bonnaire nu intervenise cu nicio vorbă, dar nici nu-l slăbea o clipă măcar din ochi pe Ragu, urmărind cum se petrecea în acesta schimbarea mult aşteptată după o astfel de zi plină de surprize care, rând pe rând, îl zdruncinaseră, până când ajunsese la scena finală, plină de fast şi strălucire, ce-l îngrozise şi-l doborâse. Şi simţi că fostul lui camarad fusese atât de zguduit de loviturile primite şi că ajunsese atât de nesigur pe el, încât îi dădu mâna. să se sprijine de ea.

— Vino cu mine să ne plimbăm puţin, e atât de plăcut aerul serii... Spune-mi, acuma ai ajuns, în sfârşit, să crezi în fericirea noastră? Vezi bine doar că se poate să lucrezi şi să fii fericit în acelaşi timp, pentru că bucuria, sănătatea şi viaţa desăvârşită se află ascunse-n muncă. A munci înseamnă pur şi simplu a trăi. Şi a fost nevoie de o religie care să propovăduiască suferinţa şi moartea, pentru ca din muncă să se facă un obiect de blestem şi pentru a se ajunge, aşa cum socoteai tu, să se creadă că fericirea veşnica a paradisului constă într-o continuă trândăveală... Munca nu este stăpânul nostru, că-i suflarea din pieptul nostru, sângele din venele noastre, singura noastră raţiune de a iubi, de a zămisli şi de a constitui o omenire nemuritoare.

Dar Ragu, ajuns la capătul puterilor, renunţă să mai discute şi spuse cu un aer obosit şi profund dezgustat:

— Oh, lasă-mă, lasă-mă!... Nu sunt decât un laş, chiar şi un copil ar fi avut mai mult curaj, şi simt că mă dispreţuiesc cu însumi.

Apoi continuă cu o voce şi mai înceată:

— Venisem ca să-i lichidez pe amândoi odată... Ah, călătoria asta fără sfârşit, drumuri şi iar drumuri, ani lungi când am mers nici nu mai ştiu pe unde, străbătând o serie întreagă de ţări necunoscute, având în suflet mereu aceeaşi şi aceeaşi turbare şi-n cap mereu acelaşi şi acelaşi gând, să mă întorc din nou la Beauclair şi să-i întâlnesc iar pe bărbatul şi femeia asta, pentru a le înfige în trupurile lor cuţitul de care odinioară mă servisem atât de prost... Şi uite că ai reuşit să mă duci de nas, că m-ai făcut acuma să tremur în faţa lor şi să dau înapoi ca un laş, văzându-i atât de frumoşi, atât de măreţi şi atât de fericiţi!

Auzind această mărturisire, Bonnaire simţise cum i se-nfioară pielea pe el. Într-adevăr, presimţise încă din ajun intenţiile criminale ale lui Ragu şi îi văzuse sclipirea întunecată din privire. Dar acum, în faţa prăbuşirii la care ajunsese nenorocitul acesta, se simţea cuprins de un sentiment de milă.

— Vino, vino, sărmană fiinţă, vino să dormi la mine măcar în noaptea asta încă. Mâine o să vedem ce-i de făcut.

— Să mai dorm încă o noapte la tine? Oh, nu, plec, plec imediat!

— Dar nu poţi să pleci la ora asta, eşti prea ostenit şi prea fără de puteri... De ce nu rămâi cu noi pentru totdeauna? Te vei linişti şi te vei obişnui cu felul nostru de trai.

— Oh, nu, nu! Trebuie să plec imediat, chiar imediat. Olarul avea dreptate, nu sunt făcut pentru voi.

Şi mai adăugă încă pe un ton de om condamnat la cine ştie ce torturi şi stăpânit de o furie ascunsă:

— Nu pot să am mereu în faţa ochilor fericirea asta a voastră. Aş suferi prea mult din pricina ei.

Din momentul acela, Bonnaire nu mai insistă câtuşi de puţin, stăpânit la rândul său el însuşi de o oarecare indispoziţie, ba chiar de o adevărată oroare. Fără să mai

rostească niciun cuvânt, îl duse înapoi la el acasă pe Ragu, care îşi luă iar desaga şi bastonul, fără să mai dorească s-aştepte sfârşitul mesei. Nu mai schimbară nicio vorbă, nici măcar un semn de rămas bun. Şi Bonnaire se uită îndelung după omul acesta, după bătrânul acesta cu mintea rătăcită, care pleca păşind încet şi cu şovăială, dispărând în depărtare, înghiţit de bezna nopţii care se lăsase puţin câte puţin.

Dar Ragu nu putu să plece chiar atât de curând din Beauclairul aflat în plină sărbătoare. Urcă din nou cu paşi târşiţi strunga Briasului şi o luă binişor, gâfâind din greu, printre stâncile munţilor Bleuses. Din locul acesta domina tot oraşul şi, când întoarse privirea înspre el, îl văzu din nou, în întregime. Cerul, de un albastru închis, strălucea de stele şi era de o seninătate absolută. Şi sub această blândeţe a nopţii frumoase de iunie, oraşul se-ntindea asemenea unui alt cer, presărat şi el, întocmai ca cel de deasupra capului, cu mici aştri fără număr. Erau miile şi miile de lămpi electrice care la ceasurile acelea tocmai se aprindeau, de-a lungul meselor de ospăţ înşirate în mijlocul verdeţei. Ragu îşi amintea acum din nou conturul acestor mese, le vedea aievea, ca şi cum ar fi fost desenate prin linii de flăcări care învinseseră tenebrele. Se prelungeau la nesfârşit şi ajunseseră să umple întreg orizontul. Şi Ragu auzea înălţându-se dinspre ele râsetele şi cântecele voioase, continuând să asiste şi acum la această sărbătoare uriaşă a unui popor întreg, aşezat la masa de acolo, într-o singură şi frăţească familie.

Atunci vru să fugă şi mai departe încă, urcă întruna, dar cu cât era mai sus, cu atât vedea oraşul strălucind mai mult, de fiecare dată când întorcea privirile. Urcă tot mai sus, urcă fără răgaz. Şi pe măsură ce urca, creştea în el tentaţia să-ntoarcă ochii înspre oraş, şi atunci acesta i se părea că se măreşte, că ocupă toată câmpia şi că se confunda cu însuşi cerul acela, cu albastrul său intens şi-

ntunecat, presărat cu stele strălucitoare. Râsetele şi cântecele ajungeau până la el tot mai clare, dinspre imensa familie de oameni care sărbătoreau bucuria muncii, pe pământul roditor. Şi Ragu porni din nou la drum, pentru ultima dată, şi merse aşa multă vreme, multă vreme, până ce se pierdu cu totul în bezna nopţii.

V

Şi anii trecură din nou unul după altul, şi moartea de care nimeni nu scapă, harnicul mesager al vieţii veşnice, îşi făcu datoria şi luă după sine unul câte unul pe toţi oamenii aceia care-şi îndepliniseră menirea în viaţă. Bourron se duse primul, apoi soţia lui, Babette, plină de un optimism sănătos până la ultima ei suflare. După aceea fu rândul lui Petit-Da, apoi acela al lui Ma-Bleue, cea cu ochii albaştri ca ai nesfârşitului şi veşnicului cer senin. Lange îşi dădu la rândul lui obştescul sfârşit, stingându-se cu mâinile împreunate pe o ultimă figurină lucrata de el, o fată minunată, cu picioarele goale, imaginea lui Nu-Pieds. Nanet şi cu Nise, dispăruţi încă de tineri, muriră îmbrăţişaţi. În sfârşit, Bonnaire muri ca un erou, în picioare, învăluit de ritmurile muncii, într-o zi când se dusese la ateliere ca să vadă cum funcţionează un compresor uriaş, care la fiecare lovitură forja o piesă.

Şi, din întreaga lor generaţie, dintre toţi întemeietorii şi creatorii Beauclairului triumfal, Luc şi Jordan rămăseseră singurii în viaţă, iubiţi şi înconjuraţi de îngrijirile afectuoase ale Josinei, Sœurettei şi Suzannei. Se părea că cele două femei, de o sănătate şi de un curaj cu adevărat miraculoase pentru vârstă lor înaintată, nu mai trăiau decât pentru a fi ajutoarele şi susţinătoarele moralului lor, ceas după ceas. De când Luc se deplasa cu greutate, având picioarele din ce în ce mai şubrede şi stând mai mult ţintuit în fotoliul său, Suzanne venise să locuiască împreună cu ei, împărţind cu Josine gloria înduioşătoare de a-l servi. Luc avea peste

optzeci de ani, dar era de o veselie pe care nimic n-o putea altera şi de o inteligenţă ce rămăsese întreagă, încât îţi făcea impresia că-i la fel de tânăr ca odinioară, după cum obişnuia să spună chiar el însuşi adeseori, în glumă, afară de picioarele acelea păcătoase care deveniseră ca de plumb. La fel ca celelalte două bătrâne, nici Sœurette nu-şi părăsea o clipă măcar fratele, pe Jordan, care desfăşura o muncă neobosită în laboratorul lui, unde se şi culca acum şi de unde nu mai ieşea câtuşi de puţin. Era mai în vârstă decât Luc cu zece ani, şi la cei nouăzeci de ani ai lui continua totuşi să desfăşoare o activitate, e drept, mai lentă, dar la fel de metodică, din pricina căreia realizase opera aceea imensă şi, în ciuda faptului că se arăta de fiecare dată pe punctul să-şi dea sufletul, se dovedea fără încetare de o asemenea logică şi de o astfel de voinţă puse-n slujba muncii, încât mai lucra încă, în vreme ce muncitori cu o sănătate mult mai robustă din generaţia lui se odihneau de mult timp în pământ.

Adeseori repetase cuvintele acestea, cu vocea lui domoală şi slabă:

— Cei care mor înseamnă că au dorit acest lucru, şi nu te săvârşeşti din viaţă atâta vreme cât mai ai ceva de făcut. Sunt foarte bolnav, dar o să trăiesc totuşi chiar şi aşa, încărcat de bătrâneţe, şi nu voi muri decât în ziua în care opera mea va fi sfârşită... O să vedeţi, o să vedeţi! O s-o ştiu într-adevăr mai dinainte, şi vă voi anunţa din timp. dragii mei prieteni, şi am să vă spun cam aşa: „Buna seara, am isprăvit ziua mea de muncă, mă duc să mă culc”.

Aşadar, Jordan lucra întruna, pentru că nu îşi desăvârşise, după părerea lui, opera pe care o începuse. Trăia înfăşurat în pături, bea numai lichide încălzite în prealabil, pentru a nu tuşi, şi se odihnea îndelung, pe jumătate adormit într-un şezlong, printre rarele ore pe care putea să le dăruiască cercetărilor sale. Dar două sau trei ore câştigate în felul acesta îi ajungeau pentru a realiza o muncă într-adevăr

considerabilă, atât de utilă şi precisă era activitatea lui, datorită efortului metodic pe care-l făcea. Şi Sœurette, foarte atentă, cu un spirit de abnegaţie desăvârşit, intervenea ori de câte ori era nevoie, devenind mâna lui dreaptă, fiind în acelaşi timp şi infirmieră, şi secretară, şi laborantă, fără a permite nimănui să se apropie de fratele ci. În zilele în care el îşi simţea braţele vlăguite, incapabile să întreprindă vreo acţiune, ea executa în locul lor gândul fratelui său, şi ajungea să reprezinte într-un anumit fel o prelungire a însăşi vieţii lui.

După părerea lui Jordan, opera lui ar fi fost desăvârşită pe de-a-ntregul numai în ziua în care ar fi dăruit noului oraş energia electrică cea binefăcătoare fără să mai fie nevoie să se măsoare cantitatea consumată; trebuia să existe la discreţie pentru toată lumea, ca apa ale cărei valuri inepuizabile le rostogoleşte fluviul şi ca aerul pe care fiecare este liber să-l respire după propriul său plac. Vreme de aproape şaizeci de ani făcuse tot ce-i stătuse-n puteri pentru a ajunge la găsirea soluţiei cele mai bune şi hotărâse, prin etape succesive, să rezolve toate problemele care-l apropiau de ţinta finală. Mai întâi, se străduise să suprime cheltuielile de cărăuşie, arzând cărbunele direct sub cazane, la ieşirea din puţuri, şi transportând prin cabluri, către fiecare uzină-n parte, energia electrică obţinută în felul acesta, fără prea multă pierdere. După aceea, concepuse aparatul pe care-l căutase atâta amar de vreme, şi anume acela în stare să transforme cât mai direct energia calorică, pe care o conţinea cărbunele, în energie electrică, fără să mai fie nevoie să se treacă prin energia mecanică. Suprimarea cazanului însemna o ameliorare considerabilă pe care o aducea, concretizată într-o economie de mai mult de cincizeci la sută, şi începând din momentul acela în care reuşise ca dinamurile să se încarce direct, prin simpla ardere a cărbunelui, putuse să facă să funcţioneze cuptoarele lui electrice, să revoluţioneze

metalurgia, să aprovizioneze din abundenţă, încă de pe acum, oraşul cu energia electrică destinată tuturor necesităţilor sociale şi domestice. Dar, din păcate, costa totuşi destul de scump şi el o voia pe gratis, asemănătoare vântului care trece şi e la dispoziţia întregii omeniri. Apoi, îi mai era teamă şi de perspectivele unei epuizări, mai mult decât sigure, a rezervelor de cărbune din mine. În mai puţin de un secol, este foarte probabil ca resursele actuale de cărbune să nu mai existe, şi acest lucru nu ar fi însemnat oare pur şi simplu moartea lumii acesteia, oprirea fabricilor, suprimarea mijloacelor de locomoţie, imobilizarea şi îngheţarea întregului pământ, care ar rămâne inert, întocmai ca un corp de uriaş al cărui sânge nu mai circulă prin vene? Privea cum arde fiecare tonă din acest cărbune de care nu putea să se lipsească şi îşi spunea ca rezervele omenirii au scăzut cu încă o tonă. Şi fiinţa aceasta, cu un picior în groapa, plăpândă, cuprinsă de febră şi tuşind întruna, se frământa din pricina catastrofei care ameninţa generaţiile următoare şi îşi jura să nu se sfârşească din viaţa înainte de a le aduce plocon valul de energia, valul de viaţă generos şi inepuizabil, care ar fi putut să stea la baza civilizaţiei şi fericirii viitorului. Şi se apucă din nou de lucru.

Aşa după cum era şi firesc, Jordan se gândi mai întâi la căderile de apă. Ele reprezentau forţa mecanică într-o formă primitivă, pe care ar fi putut-o întrebuinţa cu succes în regiunile muntoase, în pofida capriciilor torentelor şi a întreruperilor fatale din perioadele de secetă. Din nefericire însă, cele câteva râuleţe ale munţilor Bleuses, aproape secate în urma captării şi derivării izvoarelor, nu mai posedau debitul necesar. Apoi, pe lângă faptul că nu aveau o cantitate suficientă de apă, nu aveau niciun debit constant, regulat. După aceea, lui Jordan îi veni în gând să folosească mareele, fluxurile şi refluxurile continue ale oceanului, de unde ar fi putut utiliza neostoita forţă cu care loveau fără încetare ţărmurile. Savanţii se ocupaseră multă

vreme de acest lucru şi Jordan le prelua studiile şi concepu chiar o serie întreagă de aparate cu care făcu diferite experienţe. Distanţa care separa Beauclairul de ocean nu reprezenta un impediment, pentru ca transmiterea energiei electrice se realiza de acum înainte, fără pierderi, pe distanţe considerabile. Dar un alt gând îl obseda, pusese stăpânire încetul cu încetul pe întreaga lui făptură şi îl făcuse să se scufunde într-o minunată visare, ajunsese până la urmă să devină unica lui preocupare, în speranţa că prin realizarea lui va dobândi fericirea pentru întreaga omenire.

De când se ştia pe lume, Jordan, care avea o construcţie fizică atât de debilă şi în plus era şi foarte fricos, nutrise o adevărată pasiune pentru soare. Îl urmărea de-a lungul traiectoriei sale, îl privea în fiecare seară plin de spaimă cum apune, cuprins de fiori când se simţea invadat de întuneric; şi dimineaţa se scula uneori mai devreme, numai şi numai pentru bucuria de a-l vedea renăscând. Dacă s-ar fi înecat în ocean, dacă nu ar mai fi reapărut niciodată, ce noapte fără de sfârşit, aducătoare de îngheţ şi moarte, ar fi însemnat pentru întreaga omenire! Şi întreţinea un adevărat cult al zeului soare, tatăl lumii noastre, creatorul şi organizatorul vieţii, cel care, după ce a plămădit fiinţele, le-a dăruit căldură, le-a făcut să se dezvolte şi să se înmulţească, hrănindu-le cu roadele pământului vreme de secole şi secole de-a rândul. Reprezenta izvorul de nesecat al vieţii, pentru că era obârşia luminii, căldurii şi mişcării pentru omenire. Domnea ca un rege încununat cu gloria lui măreaţă, plin de forţa, nespus de blajin şi mai cu seamă drept, întocmai ca o divinitate absolut necesară, iară de care n-ar exista nimic pe lume şi a cărui dispariţie ar aduce după sine moartea tuturor lucrurilor. Şi, în consecinţă, pentru ce oare nu şi-ar continua soarele opera şi nu şi-ar duce-o până la capăt, desăvârşind-o? Într-adevăr, înmagazinase, vreme de mii de ani, căldura lui

binefăcătoare în arbori şi tot felul de alte vegetale din care era alcătuită huila. Vreme de mii de ani, cu huila se petrecuse un fenomen asemănător distilării, acolo, în măruntaiele pământului, strângând pentru nevoile noastre, ale oamenilor, această cantitate imensă de căldură înmagazinată şi înapoindu-ne-o în cele din urmă ca pe un dar de nepreţuit, în momentul în care civilizaţia umană trebuia să dobândească pe această cale noi surse de energii şi frumuseţe. Aşadar, milostivului soare trebuia să i se adreseze din nou, el era singurul în stare să dăruiască şi mai departe pământului şi oamenilor pe care îi crease tot mai multă viaţă, tot mai mult adevăr şi tot mai multă dreptate, adică întreaga fericire visată. Dacă legile universului îl făceau să dispară în fiecare seară şi dacă aceleaşi legi îl determinau să pălească iarna, se impunea ca un lucru absolut necesar să i se smulgă o parte din flăcări pentru a-i putea aştepta în bune condiţiuni întoarcerea sa dimineaţa şi pentru a putea petrece anotimpurile mai reci fără a suferi în niciun chip de frig. În felul acesta, problema se punea într-un mod simplu şi-n acelaşi timp formidabil, pentru că era vorba să se lucreze direct cu energia solară, să se capteze căldura emanată de el şi să se transforme, cu ajutorul unor aparate speciale, în electricitate, pe care după aceea ar trebui s-o înmagazineze în cantităţi cât mai mari, în nişte rezervoare unde să nu se piardă nimic din ea. În felul acesta, ar putea exista acolo în permanenţă o sursă nelimitată de energie, de care oamenii ar avea posibilitatea să dispună după voia lor. În timpul zilelor fierbinţi de vara ar recolta pur şi simplu razele de soare şi le-ar depozita în hambare, în grânare, de unde ar afla la infinit belşugul. După aceea, când nopţile vor deveni lungi, când iarna va poposi pe meleagurile lor cu negurile şi îngheţurile ei, ar exista lumină, căldură şi mişcare pentru a asigura o viaţă fericită omenirii întregi. Şi această energie electrică fermecată, provenită din soarele dătător de viaţă şi

domesticită de om, ar fi ajuns până la urmă un fel de slujitoare docilă a acestuia, mereu gata să-i uşureze orice soi de efort, ajutându-l să facă din muncă un prilej de bucurie şi sănătate şi din dreapta împărţire a bogăţiilor lumii o lege şi un cult al însăşi vieţii pe pământ.

Visul lui Jordan preocupase încă de multă vreme şi multe alte minţi luminate; savanţii ajunseseră chiar să conceapă anumite aparate de dimensiuni reduse care captau căldura solară şi o transformau în energie electrică, dar numai în cantităţi extrem de mici, ceea ce făcea ca ele să reprezinte nişte simple instrumente destinate experienţelor de laborator. Fenomenul trebuia să se realizeze în mare, pentru a rezolva în mod practic nevoile unui întreg popor, folosindu-se de nişte rezervoare imense. Şi oamenii îl văzură pe Jordan, vreme de ani şi ani de zile, construind în parcul fostului domeniu de la Crêcherie nişte instalaţii ciudate, un fel de turnuri, a căror întrebuinţare nu o putură ghici. Savantul refuza să dea orice fel de explicaţii şi nu încredinţa nimănui secretul cercetărilor sale. În ceasurile când se simţea destul de în puteri şi când vremea era frumoasă, sosea cu paşii lui mărunţi de bătrân firav şi se închidea cu câţiva oameni de-ai lui în noua uzină, unde se încăpăţâna, în pofida insucceselor, să-şi continue cercetările, lupta cu îndârjire să cucerească până la urmă astrul acesta măreţ, tocmai el, o prăpădită de furnică lucrătoare, pe care o rază puţin mai fierbinte a soarelui l-ar fi putut nimici. Niciodată eroismul acestei fiinţe nu se dovedise mai mare, niciodată gândirea lui atotputernica, ce sălăşluia în trupul acela atât de plăpând, nu dăduse spectacolul unei victorii mai nobile asupra forţelor naturii, ca în aceste momente când se străduia să transforme trăsnetele, până mai deunăzi ucigaşe pentru omenire, în nişte simple energii cucerite, puse la dispoziţia lumii în zilele acelea. Şi până la urmă reuşi să rezolve problema, bunul şi gloriosul soare lăsă să i se ia puţin din flacăra lui

inepuizabilă, cu care încălzeşte pământul de atâtea şi atâtea secole, fără să se răcească vreodată. După ultimele experimentări, fu construită o uzină pe baza unor proiecte definitivate în sfârşit, care funcţionă în condiţii bune şi furniza Beauclairului electricitate un an întreg, potrivit nevoilor locuitorilor săi, aşa cum izvoarele din munţii Bleuses le furnizau apă. Cu toate acestea, mai persista un defect supărător, şi anume că rezervoarele imense pierdeau o mare cantitate din electricitate, fiind nevoie să se mai aducă o ultimă perfecţionare pentru conservarea perfectă a resurselor în timpul iernii, astfel încât să se poată înmagazina suficientă energie capabilă să aprindă din nou deasupra oraşului un alt soare în tot timpul lungilor nopţi de decembrie.

Şi iarăşi, şi iarăşi Jordan se apucă de lucru. Continuă să cerceteze cu amănunţime, se luă la luptă din nou, la fel de hotărât să trăiască mai departe, atâta vreme cât opera pe care o înfăptuise nu va fi desăvârşită. Forţele începeau să-l părăsească, nu mai putea să iasă din casă şi se mărginea să-şi transmită dispoziţiile celor de la uzină, pentru perfecţionarea instalaţiilor la care muncise atât de mult şi care ajunseseră într-un stadiu aproape definitiv. Luni de zile se scurseră în felul acesta. Izolat în laboratorul lui, Jordan îşi desăvârşea muncă şi voia să se stingă acolo, în momentul când această lucrare va fi încheiată. Şi această clipă sosi, savantul găsise modalitatea de a evita întreaga pierdere şi de a face ca rezervoarele să fie rezistente, în stare să păstreze vreme îndelungată proviziile de energie electrică. Şi bătrânul nu mai avu decât dorinţa să spună rămas bun operei sale, să şi-i îmbrăţişeze pe ai săi, apoi să se scufunde-n viaţa veşnică.

Se aflau pe atunci în luna octombrie şi soarele mai poleia încă ultimele frunze ale arborilor cu raze aurii, luminoase şi blânde. Sœurette îi promisese lui Jordan ca cineva să vină şi să-l ducă, pentru ultima oară, într-un fotoliu cu rotile,

până la uzină, unde chiar în momentul acela se instalau noile rezervoare. Savantul dorea să constate acolo, cu ochii lui, victoria operei pe care o realizase, şi anume faptul că reuşise să strângă şi să conserve suficientă energie solară pentru ca întregul Beauclair să poată aştepta liniştit până la venirea primăverii viitoare. Şi, într-o după-amiază minunată, fu aşadar condus până acolo, unde petrecu două ore vizitând totul şi urmărind buna funcţionare a instalaţiilor. Uzina era construita chiar la poalele munţilor Bleuses, în partea aceea a străvechiului parc ce se afla expusă exact spre miazăzi şi din care astrul făcea un adevărat paradis, de unde se revărsa o imensă bogăţie de flori şi fructe. Turnurile înalte dominau construcţiile vaste, imense acoperişuri din oţel şi sticlă se legau între ele, fără să lase să se vadă nimic dinafară, pentru că toate cablurile şi conductorii de energic electrica treceau pe sub pământ. Apoi Jordan îşi încheie vizita, oprindu-se numai pentru o clipă în curtea centrală, unde îşi plimbă privirea îndelung şi pătrunzător în jurul lui, întârziind asupra acestei lumi noi ce o plămădise, asupra acestor surse de viaţă veşnică ce erau creaţia sa, pasiunea întregii sale vieţi. Şi se întoarse către Sœurette, care nu-l părăsise niciun moment, urmând pas cu pas fotoliul cu rotile pe care-l împingeau doi oameni.

— Hai să mergem, spuse el zâmbind liniştit, treaba s-a încheiat şi totul e foarte bine, pot să mor acum fără nicio grija… să ne întoarcem acasă, surioară dragă.

Ca orice bun lucrător, care ştie ca acum se va putea în sfârşit odihni liniştit, era foarte vesel, fericit că şi-a văzut opera împlinită şi stând pe propriile ei picioare. Dar, răspunzând parcă unui gând al surorii lui, rugase oamenii să mai facă un mic ocol, profitând de acest timp frumos, aşa ca se pomeniră dintr-odată ieşind pe la capătul unei alei, chiar în faţa pavilionului unde locuia Luc, care şi el, la rândul lui, era imobilizat într-un fotoliu, cu picioarele umflate, nemaiputând să iasă singur. Trecuseră mai multe

luni de zile de când cei doi prieteni nu putuseră să se vadă. Fuseseră nevoiţi să-şi scrie scrisori şi aflau veşti unul despre celălalt numai prin intermediul scumpelor lor ocrotitoare, îngeri buni, mereu pe drumuri, făcând legătura între Luc şi Jordan. Şi încă un gând, ultima dorinţă izvorâtă din adâncul sufletului, îl făcu pe muribund să se trezească din somnul blând care începea să-l cuprindă:

— Oh, te rog, surioară dragă, să ne oprim puţin acolo, sub copacul acela de la marginea ierburilor înalte... Tu du-te repede până la Luc şi anunţă-l că trec peste o clipă prin faţa porţii lui şi spune-i ca aş vrea să-l văd şi că-l aştept acolo,

Surprinsă şi oarecum neliniştită de emoţia mare pe care ar fi putut să i-o provoace fratelui ei o asemenea întâlnire, Sœurette ezită un moment.

— Dar, dragul meu, Luc se afla în aceeaşi stare ca şi tine, nu se mai poate mişca, şi atunci cum o să coboare?

Jordan schiţă din nou zâmbetul său plăcut, care făcu să se însufleţească ochii.

— O să-l aducă oamenii până jos, surioară dragă. Cum vin eu cu fotoliul până la el, tot aşa de bine poate să vină şi el într-al lui până la mine.

Şi adaugă plin de duioşie:

— Îi un loc atât de placul aici, o să suim de vorba pentru ultima oară şi o să ne luăm rămas bun unul de la celălalt... Cum să ne despărţim pentru totdeauna fără să ne fi îmbrăţişat?

După asemenea vorbe, Scrurettei îi fu de-a dreptul imposibil să mai opună orice fel de rezistenţa, aşa că urcă până la Luc. Jordan aştepta liniştit, mângâiat de ultimele raze ale soarelui care apunea. Nu peste multă vreme, sora lui se întoarse din nou, anunţându-l despre faptul că prietenul său va veni în grabă. Şi o emoţie adâncă îl cuprinse pe bătrânul savant, în momentul în care Luc îşi făcu apariţia, purtat la rândul lui, într-un fotoliu, de doi

oameni. Înaintară încetişor prin mijlocul verdeţei, urmaţi de Josine şi de Suzanne, care nu-i părăseau nicio clipă măcar. Apoi, oamenii îl aşezară lângă Jordan şi fotoliile se atingeau acum, aşa că cei doi prieteni putură chiar să-şi cuprindă şi să-şi strângă mâinile unul altuia.

— Ah, dragul meu Jordan, cât de mult aş vrea să-ţi mulţumesc pentru ideea asta bună pe care ai avut-o să ne mai vedem încă o dată şi să ne luăm rămas bun!

— Şi tu ai fi procedat la fel şi ai fi venit la mine, dragul meu Luc. Dar fiindcă tocmai treceam pe aici şi pentru că te ştiam acasă, lucrul ăsta a fost foarte simplu, aşa că m-am gândit să ne mai vedem o dată, pentru ultima oară, în mijlocul verdeţei ăsteia, sub unul dintre copacii noştri îndrăgiţi, a căror umbră am iubit-o atâta amândoi.

Arborele era un tei înalt, platinat, un exemplar superb, uriaş, pe jumătate desfrunzit de toamnă. Dar soarele îl mai poleia încă într-un chip minunat şi toată pulberea de aur a astrului se cernea printre ramurile lui, într-o ploaie măruntă şi sclipitoare. Seara era splendidă, domnea o linişte profundă, de un farmec nespus, care o făcea şi mai plăcută. O rază imensă de soare îi scălda pe cei doi bătrâni într-o baie călduţă, în vreme ce, stând în picioare-n spatele lor, cele trei femei păreau că-i învăluie cu grija lor.

— Ia gândeşte-te numai, prietene, reluă Jordan, de atâţia ani de zile ne-am contopit vieţile, muncind alături umăr la umăr! Am ajuns în cele din urmă să trăim unul pentru celălalt. Şi aş fi dus cu mine-n mormânt regretul pentru faptul că nu ţi-am cerut iertare încă o dată fiindcă la început am crezut atâta de puţin în opera ta, pe vremuri, când ai venit la mine, cerându-mi ajutorul ca să fondezi oraşul acesta al viitorului, în care să domnească dreptatea. Eram ferm convins că o să înregistrezi un eşec.

Luc se porni să râdă încetişor.

— Da, da, prietene, după cum spuneai, nu era câtuşi de puţin treaba ta să te amesteci în luptele politice, economice

şi sociale... Fără îndoială că au existat printre oameni şi multe frământări inutile! Dar, în definitiv, ce era de făcut? Oare nu trebuia să intervii câtuşi de puţin şi să laşi lucrurile să evolueze şi să se împlinească de la sine, fără să binevoieşti să contribui cu ceva, grăbind ora eliberării? Toate compromisurile, uneori necesare, toate muncile acestea oarecum înjositoare de supraveghere a oamenilor îşi au scuza şi explicaţiile lor în accelerarea mersului şi-n ajutorul pe care l-au dat ca să se sară peste nişte etape extrem de dificile.

Jordan îl întrerupse repede.

— Aveai dreptate, prietene, şi mi-ai dovedit-o într-un chip magistral. Lupta ta aici a grăbit crearea unei întregi lumi noi. Probabil că ai câştigat o sută de ani în disputa împotriva mizeriei şi a suferinţei oamenilor şi acest oraş răsărit ca din pământ, acest Beauclair, astăzi regenerat, unde înfloreşte acum mai multă dreptate şi mai multă fericire, demonstrează scopul nobil al misiunii tale, gloria şi contribuţia binefăcătoare a operei pe care ai întreprins-o... După cum vezi, dragul meu, sunt alături de tine din toată inima şi cu toată înţelepciunea de care dispun, şi nu aş vrea câtuşi de puţin să te părăsesc mai înainte de a-ţi spune şi repeta cât de mult m-ai cucerit datorita eforturilor pe care le-ai depus şi cu câtă afecţiune, din ce în ce mai mare, te am urmat în tot ceea ce realizai, atât de omenesc şi de măreţ... Adeseori ai constituit un adevărat exemplu pentru mine.

În momentul acela, Luc îl întrerupse la rândul său, exclamând:

— Oh, prietene, să nu vorbim de exemplul meu. Tu eşti acela care mi-ai dat, în mod consecvent, cel mai înalt şi cel mai măreţ exemplu!... Adu-ţi aminte de momentele mele de oboseală, de slăbiciunile pe care le-am manifestat uneori, şi întotdeauna te-am găsit instalat pe baricadă, cu şi mai mult curaj şi cu şi mai multă încredere în opera pe care

o înfăptuiai, chiar şi-n zilele în care toate convingerile păreau că se prăbuşesc în jurul tău... Forţa ta invincibilă a constituit-o faptul că ai crezut numai şi numai în muncă şi că ai sacrificat pentru ea întreaga sănătate, considerând-o unicul scop al vieţii şi al acţiunilor omului. Şi-n felul acesta, opera pe care o desăvârşeai a devenit însăşi inima şi creierul tău, sângele care-ţi pulsa în vene şi gândul veşnic treaz, veghind în străfundul inteligenţei talc sclipitoare. Munca era singura raţiune a existenţei tale, singurul suport pe care construiai totul în viaţă, ceas cu ceas... Şi stau şi mă gândesc ce monument nepieritor, ce dar splendid vei lăsa oamenilor, spre fericirea lor! Fără îndoială că tot ceea ce am întreprins, construcţia noului oraş şi însăşi misiunea aceasta de apostol al poporului nu ar fi fost posibile şi nu ar fi înseninat încă nimic, dacă nu exista munca aceasta a ta.

Se aşternu un moment tăcerea, un stol de păsări le trecu în zbor pe deasupra capetelor, în timp ce soarele blând de toamnă se cernea tot mai duios, ca un alint de mamă, printre ramurile dezgolite, pe măsură ce seara se lăsa în jurul lor. Sœurette fu cuprinsă de o îngrijorare maternă şi trase din nou pătura peste genunchii lui Jordan, iar Josine şi Suzanne se aplecară la rândul lor înspre Luc, fiindu-le teamă să nu-l vadă obosindu-se prea tare. Şi acesta din urmă reluă:

— Ştiinţa continuă să rămână factorul cel mai important de revoluţionare a societăţii, aşa cum mi-ai spus-o încă de la începutul cunoştinţei noastre, şi fiecare pas înainte pe care l-am făcut în decursul îndelungatei noastre existenţe a venit să-mi dovedească ce multă dreptate ai avut... Cum ar fi fost oare posibil să construim un Beauclair în care să domnească belşugul şi buna înţelegere, dacă nu ai fi pus la dispoziţia locuitorilor lui această energie electrică ce a devenit un factor absolut necesar pentru îndeplinirea oricărei munci. şi pentru întreaga viaţă socială în general? Numai în ştiinţă se găseşte adevărul care va putea să-l facă

pe om să se emancipeze din ce în ce mai mult şi să devină stăpân pe destinul său, numai ştiinţa îl va face să domine asupra întregului pământ, reducând stihiile naturii la rolul de simpli slujitori docili... în vreme ce eu construiam, dragul meu prieten, tu-mi dădeai forţele necesare cu care să însufleţesc mortarul şi pietrele.

— E foarte adevărat, răspunse Jordan cu vocea lui slabă şi liniştită, ştiinţa o să-l elibereze pe om, căci adevărul reprezintă-n fond unicul şi vajnicul factor prin care se poate ajunge la dreptate şi fraternitate... Şi voi muri mulţumit tocmai de ceea ce am văzut acum, când am făcut această ultimă vizită la uzina noastră, care va funcţiona de aici înainte aşa cum am dorit-o, reuşind să ducă la uşurarea muncii şi la fericirea tuturor oamenilor.

Continuă să vorbească pe acelaşi ton şi dădu o serie de explicaţii şi instrucţiuni asupra felului de a funcţiona al noilor instalaţii şi asupra modului de întrebuinţare în viitor a acestor rezervoare inepuizabile de energie, ca şi cum ar fi dictat prietenului său ultimele dorinţe. Toate acestea reprezentau într-un anume fel testamentul meu, întreaga bucurie şi pace care se putea dobândi de pe urma aplicării descoperirilor lui ştiinţifice. Încă de pe acum energia electrică nu mai costa cine ştie ce şi se găsea într-o cantitate atât de mare, încât se afla la discreţia locuitorilor întocmai ca apa izvoarelor, ale căror şuvoaie nu secau, şi ca aerul curat, care se găsea slobod în toate cele patru colţuri ale orizontului, în asemenea condiţii, ea nu mai reprezenta altceva decât însăşi viaţa.

În toate clădirile de utilitate publică şi în toate locuinţele particulare, chiar şi-n cele mai modeste, energia electrică era distribuită fără niciun fel de restricţii, aducând lumină şi căldură şi punând în mişcare diferitele aparate. Ajungea numai să răsuceşti nişte butoane şi casa se lumina şi primea căldură, mâncarea se gătea electric şi diversele maşini meşteşugăreşti sau instalaţii de folosinţă domestică

începeau să funcţioneze. Zi de zi se creaseră tot felul de mici mecanisme, unele mai ingenioase decât altele, destinate menajului, uşurând munca femeilor şi înlocuind truda mâinilor prin activitatea automatelor. În sfârşit, du la gospodină şi până la muncitorul din atelierele uzinei, străvechiul animal uman de povară, cu toţii erau scutiţi puţin câte puţin de efortul fizic şi de sacrificii inutile, acum, când una dintre cele mai puternice forţe ale naturii fusese cucerită şi-mblânzită, înlocuindu-l pe om, curată şi tăcuta, mulţumindu-se cu o simpla supraveghere din partea lui. Şi lucrul acesta reprezenta o eliberare a inteligenţei şi o înălţare morală şi intelectuală a tuturor creierelor, deprimate până atunci din pricina muncii prea aspre, prost organizată şi de o exploatare sălbatică pentru imensa mulţime a dezmoşteniţilor, sortiţi ignoranţei, josniciei şi crimei. Şi mai reprezenta în acelaşi timp nu atât un prilej pentru trândăvie, cât în special o muncă mai liber consimţită şi mai conştientă, care-l făcea într-adevăr pe omul ajuns acum stăpân pe activitatea care o desfăşura să se dăruiască întru totul ocupaţiilor îndrăgite şi să creeze bunuri materiale după gustul şi priceperea sa, dobândindu-se în felul acesta, după cele câteva ore de muncă în comun dăruite comunităţii sociale, produse mai multe şi mai frumoase. Şi mai reprezenta, în sfârşit, chiar şi pentru amărâtele de animale domestice, pentru sărmanii cai şi, în general, pentru toate animalele de jug, şi corvoadă, o eliberare din hamurile cu care trăgeau carele, învârteau pietrele de moara sau purtau poverile, şi o întoarcere la existenţa lor fericita din păşuni, pajişti sau păduri.

Dar aplicaţiile energici electrice erau fără număr şi în fiecare zi se ivea o nouă întrebuinţare binefăcătoare pentru oameni. Jordan inventase nişte lămpi cu o putere atât de mare, încât era de ajuns să se instaleze două sau trei, pentru ca o întreagă alee să fie scăldată-n lumină. Fără îndoială că prin aceasta îşi realizase visul lui de a aprinde,

noaptea, un alt soare deasupra Beauclairului. De asemenea, tot atunci se construiau nişte sere formidabile, imense, unde mulţumită unui sistem perfecţionat de încălzire creşteau în toate anotimpurile flori, legume şi fructe. Belşugul domnea în tot oraşul, se distribuiau produse agricole din abundenţă şi nu mai exista de acum înainte iarnă, după cum nu mai exista nici noapte. Şi transportul, deplasările de colo până colo, circulaţia în general prin străzile foarte populate se uşurase şi se simplificase din ce în ce mai mult mulţumită acestor forţe puse la dispoziţia oamenilor pe mai nimica toată şi aplicate la un număr nemărginit de vehicule, la biciclete, maşini mici, cărucioare şi trenuleţe cu mai multe vagoane.

— Mă duc din viaţă mulţumit, repetă Jordan cu aerul său de veselie şi seninătate. Mi-am îndeplinit menirea şi socotesc destul de avansată opera pe care am întreprins-o, pentru a putea adormi liniştit pe deplin. Fără îndoiala că nu va trece multă vreme şi omul va descoperi navigaţia aeriană şi va cuceri spaţiul nesfârşit. Şi poate că mâine chiar tot el va putea comunica de la un capăt la celălalt al pământului fără niciun fel de fire sau cabluri. Cuvântul omenesc, faptele şi figurile oamenilor vor face înconjurul lumii cu rapiditatea fulgerătoare a luminii... Şi lucrul acesta va însemna, dragă prietene, că popoarele îşi vor dobândi libertatea cu ajutorul ştiinţei, armă revoluţionară de neînvins, care Te va aduce mai multă pace şi mai mult adevăr. Încă de multă vreme tu ai reuşit să deschizi oarecum frontierele, prin intermediul şinelor tale de cale ferată, care, prelungindu-se fără încetare, trecând peste fluvii şi străbătând munţii, au legat laolaltă toate naţiunile ca cercurile din ce în ce mai strânse şi mai înfrăţite ale unei uriaşe hore. Oare ce va fi în momentul în care capitalele ţărilor vor putea dialoga prietenește, unele cu altele, nestânjenite de distanţe, când acelaşi gând va preocupa simultan toate continentele hunii, mânate de interese

identice, când navele văzduhului vor călători înspre infinitul liber, patria tuturor, ce nu cunoaşte vămi? Aerul pe care-l respirăm, spaţiul cosmic care reprezintă un bun al întregii lumi, va constitui un loc unde buna înţelegere nu va mai avea niciun fel de graniţe şi unde, cu siguranţă, omenirea de mâine va ajunge la o împăcare definitivă... Şi acesta-i motivul, dragul meu prieten, pentru care m-ai văzut întotdeauna atât de liniştit şi atât de sigur că vom ajunge în cele din urmă la o eliberare completă. În zadar s-au devorat oamenii între ei prosteşte, în luptele lor oarbe, în zadar s-au încăpăţânat până nu demult religiile să îngrămădească minciunile şi erorile, pentru a-şi putea conserva dominaţia asupra lumii, fiindcă invincibila ştiinţă a înaintat pas cu pas în fiecare zi şi a făcut tot mai multă lumină, a instaurat tot mai multă frăţie între semeni şi a dăruit tot mai multă fericire pe pământ. Şi prin ea însăşi, datorită forţei irezistibile a adevărului, ştiinţa va alunga amintirea trecutului tenebros de ură şi va ajunge în cele din urmă să elibereze minţile de prejudecăţi şi să apropie din nou inimile oamenilor, sub lumina şi căldura binefăcătoare a măreţului soare, tatăl nostru al tuturor.

Începuse să obosească şi vocea îi devenea din ce în ce mai slabă. Cu toate acestea, mai zâmbea încă atunci când încheie cu vorbele:

— După cum vezi, dragul meu prieten, şi eu nutream, întocmai ca şi tine, idei revoluţionare, care să schimbe lumea.

— Ştiu foarte bine lucrul acesta, dragul meu prieten, răspunse Luc emoţionat şi cu un glas plin de duioşie. În toate împrejurările din viaţă ai fost profesorul meu şi niciodată nu voi reuşi să-ţi mulţumesc îndeajuns pentru lecţiile tale admirabile de energie şi pentru credinţa superbă de care ai dat dovada în munca ta pentru desăvârşirea operei pe care o începuseşi.

Soarele scădea încetul cu încetul şi o adiere uşoară începuse tocmai să se furişeze printre ramurile uriaşului tei, de unde pulberea de aur a astrului se cernea din ce în ce mai palidă. Noaptea se apropia tiptil şi o pace adâncă invada treptat ierburile înalte. Cât despre cele trei femei, în picioare, mereu tăcute şi atente faţă de bătrâni, acestea începură să dea semne de îngrijorare, păstrând totuşi un respect absolut aţă de această convorbire extraordinară, care le făcuse să rămână împietrite de emoţie. Cu toate acestea, până la urmă inter veniră, pline de blândeţe, fără să rostească nicio vorbă, ci numai printr-un simplu gest matern.

Atunci, fiindcă Sœurette îl învelea pe Jordan şi Josine, la rândul ei, pe Luc, acesta din urmă se mulţumi doar să spună:

— Nu mi-e frig, seara-i atât de frumoasă!

Şi, fiindcă Sœurette se-ntorsese să privească soarele, pe punctul să dispară după linia orizontului, Jordan îi urmări privirile:

— Da, se aşterne noaptea, reluă el. Dar soarele n-are decât să asfinţească, fiindcă ne lasă înmagazinate-n depozitele noastre câte ceva din puterea şi bunătatea lui… Şi de data asta asfinţeşte şi pentru că ziua mea s-a sfârşit! O să mă sting şi eu… Adio, dragul meu prieten!

— Adio, dragul meu prieten! repeta la rândul său Luc. În curând am să te urmez şi eu.

Despărţirea a fost de o tandreţe sfâşietoare şi de o măreţie simplă şi extraordinară în acelaşi timp. Şi unul şi celălalt ştiau că nu se vor mai vedea niciodată, aşa că îţi aruncau o ultimă privire şi schimbau cele din urmă cuvinte între ei. Şi acum, după şaizeci de ani, pe care soarta hărăzise să-i trăiască împreună, muncind pentru a plămădi una şi aceeaşi operă, se despărţeau pentru a nu se mai reîntâlni decât în acest torent al noilor generaţii ce-l

dezlănţuiseră, în şuvoiul oamenilor de mâine, a căror fericire o grăbiseră.

— Adio, dragul meu prieten, spuse din nou Jordan. Să nu fi trist, moartea este un lucru plăcut. şi necesar. De altminteri, datorită urmaşilor pe care-i laşi, te reîntorci printre ceilalţi ai tăi şi devii nemuritor. Şi aşa ne dăruisem lor cu trup şi suflet, n-am lucrat decât pentru ei, ne vom renaşte prin ei şi ne vom bucura în felul acesta de partea ce ne revine din opera pe care am înfăptuit-o.

Luc, la rândul lui, repetă:

— Adio, dragul meu prieten, tot ce va rămâne de pe urma noastră va mărturisi cât am iubit şi am suferit. Fiecare om se naşte pentru a-şi îndeplini menirea lui în viaţă, şi existenţa noastră pe pământ nu are altă raţiune decât aceea de a ne face datoria, fiindcă natura dă naştere unei făpturi noi numai atunci când are nevoie într-adevăr de o fiinţă nouă, pentru partea de muncă ce-i este rezervată. Şi, când ziua sa de muncă s-a sfârşit, făptura respectivă poate să moară, pământul şi-o ia înapoi, pentru a da naştere altor fiinţe... Adio, dragul meu prieten.

Se aplecă înspre el, vrând să-l sărute. Dar nu putu, şi cele trei femei, pline de afecţiune, trebuiră să-i ajute şi să-i sprijine pentru a-şi putea dărui unul altuia această ultimă îmbrăţişare. Cei doi bătrâni râseră ca nişte copii, căci erau de o veselie şi o seninătate admirabile în aceste momente ale despărţirii, neîncercând nici regrete şi nici remuşcări, acum, după ce-şi făcuseră întreaga datorie şi îşi îndepliniseră toate obligaţiile lor de oameni. Nu simţeau nici cea mai mică teamă şi cu atât mai puţin nu-i înspăimânta perspectiva morţii, cu cât erau înconjuraţi de liniştea imensă şi-mpăcarea în care se săvârşesc din viaţă bunii muncitori. Vreme îndelungată se ţinură îmbrăţişaţi, sărutându-se plini de duioşie şi punându-şi tot ceea ce le mai rămăsese din forţele lor în acest gest simbolic.

— Adio, dragul meu Jordan.

— Adio, dragul meu Luc.

Apoi niciunul, nici celălalt nu mai scoaseră un cuvânt. Tăcerea deveni profundă şi sfântă. Soarele dispăru de pe cerul nesfârşit, îndărătul liniei neclare şi-ndepărtate a orizontului, în teiul imens, păsările amuţiră, ramurile se-nvăluiră într-o uşoară umbră, în vreme ce ierburile înalte şi tot parcul, cu arborii lui bătrâni, cu aleile şi peluzele sale, se cufundă în pacea plăcută a serii.

Atunci, la un semn al Sœurettei, cei doi oameni apucară fotoliul lui Jordan şi-l împinseră, pornind încet, cu un pas uşor. Luc, stând nemişcat în fotoliul său, ceruse printr-un gest al mâinii să mai fie lăsat încă o clipă sub arbore. Şi îşi urmărea cu privirea prietenul care se îndepărta, acolo, jos, pierzându-se în adâncul aleii largi, perfect dreaptă. Aleea era foarte lungă şi puţin câte puţin fotoliul se micşora. La un moment dat, Jordan îşi întoarse privirea, şi cei doi schimbară un zâmbet pe jumătate şters. Înapoindu-se în laboratorul lui, Jordan se aşează-n pat şi, la vârsta lui înaintată, era atât de pirpiriu şi de debil, încât părea tot atât de mic ca un copil; şi, întocmai după cum spusese el însuşi, opera lui fiind înfăptuită şi ceea ce numea el ziua de lucru a unui om încheiată, se lăsă cuprins de somnul cel de veci, murind chiar a doua zi, în braţele Sœurettei, foarte liniştit şi cu surâsul pe faţă.

Luc avea să mai trăiască încă cinci ani, în fotoliul pe care nu-l mai părăsea câtuşi de puţin şi care era plasat lângă fereastra camerei lui, de unde îşi vedea oraşul întinzându-se în fiecare zi mai mult şi făcându-se din ce în ce mai frumos. O săptămână după moartea lui Jordan, Sœurette venise să se alăture Josinei şi Suzannei, lângă Luc, trăind de acum încolo în preajma lui câteşitrele, ca să-l înconjoare cu dragostea şi îngrijirile lor. Culegea acum de fapt roadele superbe şi-mbelşugate ale întregii iubiri pe care o semănase în jurul său şi pe care de-a lungul anilor o întreţinuse cu atenţie pretutindeni pe unde păşise, putând

astăzi să urmărească recoltele ce se întindeau cât zarea, unduindu-se sub soare, de o abundenţă extraordinară.

În decursul acestor ore prelungi de contemplaţie, faţă-n faţă cu oraşul său prosper, Luc retrăia adeseori plin de fericire momente din trecut. Şi revedea în gând locul de unde plecase, clipa, atât de îndepărtata acum, când răsfoise o cărticică foarte modesta în care era rezumată toată doctrina lui Fourier. Îşi amintea de noaptea aceea de insomnie, în timpul căreia, cuprins de dorinţa arzătoare să-şi îndeplinească ceea ce considera misiunea lui în viaţă, încă nu tocmai bine precizată pe atunci, şi cu mintea şi sufletul însetate de adevăr şi dreptate, se apucase să citească pentru a-şi putea găsi somnul. Şi atunci, sclipirile geniale ale lui Fourier, care considera util şi necesar să se reabiliteze pasiunile oamenilor în faţa societăţii, urmând ca acestea să fie privite de acum înainte ca nişte forţe motrice ale vieţii, ca şi ideea aceea de a descătuşa munca din lanţurile robiei şi de a o înnobila, de a o face atrăgătoare şi de a o considera problemă de onoare pentru fiecare cetăţean, precum şi năzuinţa de a cuceri puţin câte puţin, printr-o înaintare paşnică, libertatea şi dreptatea pentru semeni, mulţumită asocierii dintre fondurile întreprinderii pe de o parte şi munca şi inteligenţa oamenilor pe de altă pane, toate aceste sclipiri geniale care îl zguduiseră profund, provocându-i o surescitare intelectuală şi sufletească, îi luminaseră pe neaşteptate calea ce o avea de urmat, îl entuziasmaseră şi îl determinaseră să pornească începând chiar de-a doua zi la acţiune. Lui Fourier îi datora el faptul că a îndrăznit şi că a pus în practică experienţa cu uzina de la Crêcherie. Prima casă comună, cu şcoala ei, primele ateliere atât de curate şi atât de luminoase, unde domnea diviziunea muncii, primul oraş muncitoresc, cu clădirile lui albe, zâmbind în mijlocul verdeţei, toate acestea se născuseră din ideile fourieriste, care dormeau între coperţile cărţii ca boabele de grâu în

câmpiile acoperite de zăpezile iernii, gata oricând să încolţească şi să dea roade. Credinţa în capacitatea omenirii de a se ridica avea probabil nevoie de acest studiu îndelungat de germinaţie, ca orice religie nouă. Dar ce progrese substanţiale se obţineau, ce dezvoltare a societăţii se făcea simţită după aceea, pe măsură ce dragostea dintre oameni creştea şi oraşul cel nou căpăta contururi tot mai precise! Gândindu-se la asocierea dintre fonduri, muncă şi inteligenţă, sub forma unor experienţe inedite, Fourier, om practic şi metodic, ca orice adept al teoriilor evoluţioniste, tindea în primul rând spre înfăptuirea unei noi organizări sociale, a colectivismului, după care se putea trece chiar la realizarea visului său de libertate absolută. Capitalul tindea puţin câte puţin să dispară în cadrul asociaţiei, în vreme ce munca şi inteligenţa deveneau singurele criterii pe baza cărora se întemeia noul contract social. În cele din urmă, scopul final era acela de a se ajunge la dispariţia totală a comerţului pe de o parte, şi la reducerea treptată a rolului banilor în societate pe de altă parte, negoţul reprezentând un angrenaj stânjenitor şi-n acelaşi timp înghiţind în mod inutil forţa umană, iar banul constituind pur şi simplu o valoare fictivă, într-o societate unde munca tuturor ducea la obţinerea unei bogăţii miraculoase, care circula sub forma unor schimburi neîntrerupte. De asemenea, oraşul nou, înălţat pe baza învăţăturilor lui Fourier, trebuia să se transforme de la o etapă la alta şi să păşească înainte înspre o mai mare libertate şi înspre o mai multă dreptate, strângând laolaltă pe adepţii ideilor colectivismului, pe socialişti şi chiar pe cei cu alte opinii, într-un buchet de oameni înfrăţiţi, împăcaţi tu idealul comun de a instaura pe pământ pacea şi buna înţelegere.

Şi oraşul ferice ce se-ntindea în faţa ferestrei lui, cu acoperişurile pictate-n culori vii, întrezărite printre coroanele arborilor, era un spectacol minunat, imaginea

însăşi a victoriei pe care Luc o avea în permanenţă sub priviri. Generaţiile noi, instruite şi remodelate de către şcoli şi de către ateliere, atingeau acum orizonturi declarate odinioară simple himere, mergând în pas sprinten pe drumul deschis cu greutate de înaintaşii lor, care, supuşi vechilor greşeli şi pervertiţi de mediul îngust, îl începuseră într-un chip atât de dureros, în mijlocul atâtor obstacole şi înconjuraţi de atâta ură. Mulţumită progreselor înregistrate, copiii, ca şi copiii copiilor, păreau să posede alte structuri sufleteşti şi spirituale decât părinţii lor, şi înfrăţirea lor devenea o problemă mult mai uşoară, într-o societate ca aceasta în care fericirea fiecăruia se baza pe fericirea tuturor. Odată cu dispariţia comerţului dispăruse şi hoţia. Odată cu banii se duseseră şi crimele izvorâte din lăcomie. Nu mai existau nici moşteniri, şi lucrul acesta făcea să nu mai fie pe lume nici trândavi privilegiaţi şi nici să se mai alerge cu limba scoasă după testamente. La ce bun atâta ură şi invidie, la ce bun să mai încerci să te faci stăpân pe bunurile altora prin viclenie sau forţă, din moment ce averea era publică, aparţinea tuturor, şi fiecare se năştea, trăia şi muncea, fiind la fel de bogat ca şi vecinul său? în felul acesta, crima devenea fără sens şi stupida, întregul aparat sălbatic de represiuni şi pedepse, instituit pentru a proteja furtul câtorva bogătaşi şi a-i apăra împotriva revoltei mulţimilor imense de nenorociţi, se prăbuşise de la sine, ca orice lucru inutil, împreună cu jandarmeriile, tribunalele şi închisorile. Era necesar să trăieşti în mijlocul acestor oameni care nu mai cunoşteau acum atrocităţile războaielor şi se supuneau unei singure legi, aceea a muncii, trăind într-o deplină solidaritate, fundamentată numai şi numai pe raţiune şi pe înţelegerea deplină a intereselor tuturor, pentru a putea aprecia în ce măsură deveniseră realizabile pretinsele utopii de odinioară la un popor salvat din ghearele monstruoaselor minciuni ale religiei, educat şi instruit în sfârşit, cunoscând adevărul şi

dorind dreptatea. Din momentul în care pasiunile oamenilor încetaseră să mai fie combătute şi înăbuşite şi, dimpotrivă, începuseră să fie cultivate ca nişte forţe motrice ale însăşi vieţii, acestea îşi pierduseră din asprimea şi duritatea lor, devenind un fel de virtuţi sociale şi pricina unei înfloriri neîntrerupte de energii individuale. Fericirea legitimă se realiza nu numai prin dezvoltarea şi educarea celor cinci simţuri, ci şi prin cultivarea dragostei, pentru că orice om trebuia să se bucure de viaţă şi să-şi satisfacă dorinţele sincer şi fără niciun fel de ipocrizie. Îndelungatul efort al umanităţii aflate în luptă tindea spre libera expansiune a individului şi spre o societate care să-i ofere toate satisfacţiile cu putinţă, şi unde omul să fie o fiinţă întreagă, trăindu-şi pe deplin viaţa. În felul acesta, oraşul fericit fusese construit de nişte făpturi ce slujeau cu devotament viaţa în ceea ce are ea mai bun, crezând cu tărie într-o lume eliberată de dogme, stăpânită de umanism. şi găsind în ea însăşi raţiuni şi resurse suficiente pentru a exista, pentru a muri, pentru a se bucura şi pentru a dobândi gloria.

Dar Luc asista mai cu seamă la triumful muncii creatoare şi regeneratoare, care stătea la baza noii organizări a societăţii. Începând încă din prima zi, dorise cu tărie dispariţia şi nimicirea totală a sistemului nedrept de salarizare, pricina tuturor mizeriilor şi suferinţelor, fundaţia putredă a străvechiului edificiu social, care pârâia din toate încheieturile şi era pe punctul să se prăbuşească. Şi visase cu totul alt sistem, organizarea pe alte baze, cu totul şi cu totul noi, a muncii, un alt contract social, care să permită o mai justă repartiţie a bogăţiilor. Numai că, până să ajungă să facă din acest vis o realitate, trebuise să străbată o serie întreagă de etape, culminând cu acest fericit oraş întemeiat de el! Şi aici, ca şi pretutindeni în altă parte, schimbările survenite îi fuseseră sugerate de ideile lui Fourier tu privire la asocierea muncitorilor, înfiinţarea unor ateliere unde să

se desfăşoare activităţi cât mai variate, uşoare şi atrăgătoare, prin organizarea de grupe separate în aparenţă, dar care, luate în ansamblu, să reprezinte o unitate, un fel de joc neîntrerupt al elementelor, libere şi disparate, care se amestecau între ele, formând un tot unitar, întocmai cum este alcătuită însăşi viaţa. De altminteri, Fourier, chiar dacă respinsese ideea unei revoluţii brutale şi chiar dacă începuse prin a utiliza rotiţele societăţii existente, până la urmă scopul său, speranţele şi tendinţele spre care-şi îndrepta în ultimă instanţă eforturile erau de fapt distrugerea acestei societăţi, tocmai prin înfăptuirea în germene a acestei comune libere. Prin urmare, multă vreme încă vechiul sistem de salarizare se mai menţinuse în agonie la uzina de la Crêcherie, trecând printr-o serie de stări de lucruri intermediare ale asociaţiei, cum ar fi aceea a împărţirii beneficiilor prin care revenea fiecăruia un anumit procent din opera comună. Apoi, avuseseră loc transformări radicale, în sensul că erau satisfăcute în primul rând interesele colectivităţii şi, din ziua în care se aplicase această nouă formulă, se reglementase întreaga circulaţie a bunurilor materiale rezultate de pe urma muncii. Continua totuşi să persiste vechiul sistem de salarizare, care refuza să moară, trăind sub o formă mai atenuată şi mai deghizată. Şi numai înfiinţându-se comuna liberă, putuse să fie distrus şi măturat, lucru care se petrecuse într-o ultimă etapă, aceea a eliberării propriu-zise, dobândită prin instaurarea dreptăţii absolute, considerată odinioară ca o himeră, şi prin realizarea unei unităţi de vederi şi a unei armonii totale între oameni. Nu mai exista niciun fel de instituţie de oprimare, noul contract social reprezenta doar o expresie a muncii necesare şi acceptate de toată lumea, devenită legea şi obiectul de veneraţie al tuturora. Munca domnea pretutindeni, era preocuparea de căpătâi în toate sectoarele de activitate, constituite pe scheletul fostelor ramuri ale construcţiilor,

textilelor sau metalurgiei şi grupând deopotrivă pe muncitorii industriali, ca şi pe lucrătorii agricoli, dar multiplicându-se şi ramificându-se la nesfârşit, întrepătrunzându-se în aşa fel încât să răspundă tuturor dorinţelor individuale şi tuturor nevoilor comunităţii. Nimic nu mai stăvilea elanurile individuale, cetăţeanul avea posibilitatea să evolueze dup cum îi era voia, îndeplinindu-şi obligaţiile de om harnic, şi putea să facă parte din oricâte sectoare de activitate dorea, putea să treacă de la munca în uzină la cea a câmpului, dăruindu-şi timpul potrivit capacităţilor şi nevoilor sale. Şi-n felul acesta se desfiinţase lupta dintre clase, pentru că nu mai exista decât o singură categorie socială, un adevărat popor de meseriaşi, la fel de bogaţi şi la fel de fericiţi, posedând aceeaşi instrucţie şi aceeaşi educaţie, fără nicio diferenţă, nici în vestminte, nici în locuinţe şi nici în moravuri. Şi munca era aceea care domnea pretutindeni, munca reprezenta singura călăuză viaţă, singurul stăpân şi singurul zeu, de o nobleţe situată deasupra oricăror meschinării, care, după ce a răscumpărat omenirea care agoniza în minciuni şi nedreptăţi, i-a redat înapoi vigoarea, bucuria de a trăi, dragostea şi frumuseţea.

Şi când vreo adiere uşoară a brizelor de dimineaţă îi aducea râsetele şi cântecele al căror zumzet vesel se-nalţa fără încetare din oraşul său, Luc zâmbea fericit. Ce munca rodnică şi-n acelaşi timp uşoară şi plăcută! Abia dacă se iroseau câteva ore pe zi, şi acestea reprezentau numai o simplă activitate de supraveghere, până-ntr-atât ajunseseră noile maşini, puternice şi ingenios concepute, să dobândească mâini şi picioare, întocmai ca sclavii de odinioară. Spărgeau munţii în pumni şi apucau totodată chiar şi cele mai delicate obiecte şi le modelau cu neasemuită grijă. Se deplasau de colo până colo şi se supuneau ordinelor, asemănându-se unor fiinţe care nu cunoşteau suferinţa şi munceau fără odihnă. Mulţumită lor, omul ajunsese în cele din urmă să cucerească natura şi să

facă din ea un auxiliar şi-n acelaşi timp un paradis al său. Şi cu ce bogăţii miraculoase îi copleşeau maşinile pe muncitori, dăruindu-le deopotrivă un belşug din ce în ce mai mare de roade ale pământului, de flori şi de fructe, ca şi un lux mereu crescând de articole de manufactură, fiecare cetăţean dispunând nelimitat de toate bunurile de care avea nevoie şi trăind ca un prinţ de pe urma celor câteva ore de lucru, el, pe care foamea îl copleşea odinioară, după ce îndeplinea cele zece ore de corvezi oribile! Şi ce minunat progres reprezenta această diminuare a efortului, prin care se realiza acum aceeaşi cantitate de produse într-un timp mult mai scurt, rămânând destulă vreme pentru cei ce doreau să-şi îndrepte atenţia înspre studiu şi cercetări ştiinţifice sau înspre realizarea unor activităţi artistice; şi de câmp liber fusese deschis. pentru dezvoltarea inteligenţei tuturor prin eliminarea atâtor ore care până atunci se iroseau în îndeplinirea feluritelor treburi murdare şi înjositoare pentru noţiunea de om! în laboratoarele ale căror porţi erau larg deschise tuturor celor ce doreau să efectueze cercetări, nu trecea o săptămână fără să se fi făcut câte o nouă descoperire minunată. Din zi în zi se crea o conştiinţă tot mai înaltă; întregul popor era instruit şi făcut să cunoască adevărul, cu ajutorul a tot felul de metode experimentale; şi minţile luminate încetaseră să mai reprezinte acum doar excepţii şi rarităţi; făuritorii de lucruri geniale se ridicau în masă din mijlocul poporului. Chimia începuse să revoluţioneze industria alimentară şi pământul putea în curând să nu mai producă nici grâu şi nici măsline sau struguri, fiindcă din laboratoare urma să iasă totuşi destulă pâine, ulei şi vin încât să aprovizioneze tot oraşul. În domeniul fizicii şi mai cu seama în materie de electricitate, invenţiile continuau să lărgească posibilităţile oamenilor până dincolo de limitele obişnuite, dându-le forţa atotputernică a zeilor şi făcându-i să cunoască totul, să vadă totul şi să poată totul. Arta luase

ia rândul său un avânt nemaiîntâlnit şi frumosul fusese răspândit pretutindeni, îmbogăţit şi devenit un bun al tuturor, izvorul de viaţă, din care fiecare putea să-şi potolească setea şi să-şi limpezească ochii. Aproape că nu mai exista niciun produs cât de modest, niciun obiect de întrebuinţare curentă sau ustensilă pentru menaj, în care arta să nu-şi fi pus amprenta prin fermecătoarele-i plăsmuiri de culoare, formă şi chiar de expresie. Lange înfrumuseţase primul viaţa de toate zilele a mulţimilor cu ajutorul cărămizilor emailate, faianţelor şi gresiilor lui policrome, şi acum începeau să se ridice legiuni întregi de artişti, căci aproape în fiecare muncitor industrial se forma un suflet sensibil, iar activitatea oricărui meşteşugar nu mai putea să se desfăşoare în condiţii normale fără să împletească în ea un dram de frumuseţe, frumuseţea măreaţă şi simplă totodată a operei în care omul punea câte ceva din fiinţa lui, conştient, trăind momentul elaborării ca pe un act de creaţie la locul său de muncă. De când sufletul fiecărui artist se contopise cu aspiraţiile mulţimii şi viaţa era trăită pe deplin de toţi oamenii, lăsându-şi frâu liber simţămintelor şi dăruindu-şi în mod deschis dragostea unii altora, după cum tot în mod sincer era şi primită artele ajunseră la o extraordinară înflorire. Inspirându-se din această dragoste duioasă de care era stăpânită toată lumea, muzica reprezenta însăşi vocea poporului fericit, iar muzicieni? extrăgeau din mijlocul maselor şi le restituiau apoi celor de la care le luaseră o serie întreagă de cântece sublime, a căror armonie plutea neîntrerupt pe deasupra scenelor de teatru, caselor de locuit, atelierelor şi străzilor. Arhitecţii construiau pentru popor palate imense şi superbe, făcute ca să satisfacă aspiraţiile oamenilor şi asemănându-se lor, la fel de maiestuoase şi liniştite, de o varietate infinită, părând că, vor să reproducă prin ele înseşi multitudinea de individualităţi care se adunau acolo. Sculptorii împodobeau

cu statui din bronz şi marmură grădinile şi muzeele, pictorii decorau cu scene luate din viaţa de zi cu zi edificiile publice, gările, halele, bibliotecile, sălile de spectacole, de studii şi de distracţii. Şi mai cu seamă scriitorii dăruiau acestui popor numeros şi naţiunii întregi opere de o mare valoare, viguroase şi vaste, inspirate din viaţa oamenilor muncii şi alcătuite pentru ei. Geniul care polarizează energiile intelectuale ale unor generaţii întregi căpăta o noţiune din ce în ce mai largă, pe măsură ce noi şi noi forţe se iveau din mijlocul unei societăţi tot mai instruite şi mai libere. Niciodată până atunci geniul uman nu atinsese o asemenea splendoare. Nu se mai promova o literatură călduţă, de seră, mărginită şi destinata numai unei aristocraţii, ci una plină de umanism, cu poeme în care pulsa viaţa tuturor oamenilor simpli, aşa cum o creaseră ei înşişi dan sângele lor, şi care acum li se-napoia sub această formă, mergându-le la inimă.

Şi Luc, plin de seninătate şi fără niciun fel de teamă pentru viitor, îşi privea oraşul care continua să crească, întocmai ca o fiinţă frumoasă şi puternică, beneficiind de o tinereţe veşnică. Citadela coborâse din strunga Briasului, printre cele două promontorii ale munţilor Bleuses, şi acum pătrunsese în câmpia Roumagne. Când era vreme senină, faţadele caselor lui albe zâmbeau în mijlocul verdeţei, fără ca niciun fel de fum să-i întunece orizontul sau să-i distrugă puritatea aerului, căci coşurile fuseseră de mult suprimate, de când electricitatea înlocuise pretutindeni sistemul de încălzire prin lemne sau cărbuni. Cerul albastru nesfârşit îşi întindea mătasea uşoară şi imaculată, lipsită de cel mai mic firicel de funingine. Şi oraşul se menţinea ca şi cum ar fi fost atunci construit, de o strălucire optimistă, sub adierile brizelor ce-l răcoreau, în vreme ce de pretutindeni, de jur-împrejur, dinspre casele de locuit şi edificiile de utilitate publică, dinspre aleile şi nenumăratele fântâni se auzea un clipocit încântător de ape, zgomotul cristalin al şuvoaielor

ce izvorau din munte şi. a căror puritate şi sursă de sănătate făceau să domnească în oraş o perpetuă voioşie. Populaţia sporea fără încetare, mereu se construiau noi case şi se amenajau parcuri şi grădini. O populaţie liberă şi fericită, care trăieşte într-o deplină înfrăţire, reprezintă un centru de atracţie pentru toată lumea din vecinătate, cu care, prin forţa lucrurilor, ajunge să se contopească. Orăşelele de prin împrejurimi, Saint-Cron, Formeries sau Magnolles, fuseseră nevoite să urmeze exemplul Beauclairului, se grupaseră puţin câte puţin, se asociaseră, apoi ajunseseră în cele din urmă să constituie o simplă prelungire a oraşului de bază. Fusese destul să se încerce experienţa respectivă în mic, fiindcă încetul cu încetul se câştigase de partea ideilor noi la început arondismentul, apoi departamentul şi, în sfârşit, întregul ţinut. Fericirea mereu crescânda reprezintă o forţă irezistibilă, molipsitoare, şi nimic nu va putea constitui vreun obstacol în faţa argumentului convingător pe care-l reprezintă faptele, lucrul realizat pe deplin. În momentul în care oamenii au înţelegerea clară a fenomenelor, pot lua hotărâri decisive. De când lumea şi pământul n-a existat decât o singură luptă care să aibă în ea ceva omenesc şi aceasta a fost lupta pentru fericire, îndreptată împotriva oricărei religii sau forme de oprimare. Egoismul nu reprezintă nimic altceva decât efortul singular de a scoate pentru sine cât mai multă fericire cu putinţă; şi pentru ce fiecare cetăţean nu şi-ar canaliza egoismul spre un scop mai nobil, socotindu-i pe ceilalţi cetăţeni drept fraţi de-ai săi, în ziua în care va fi convins că fericirea fiecărui om rezultă din fericirea tuturor? Dacă în lume se mai aflau încă interese opuse, faptul acesta se datora vechiului contract social care întreţinea aceste discordii, opunea oamenii unii altora, făcând din război o necesitate acută, însuţi motorul diferitelor orânduiri ce s-au succedat. Dar este de ajuns să demonstrezi maselor contradicţiile acestor teorii, să le arăţi

cum printr-o muncă organizată pe baze noi se poate ajunge la o mai dreaptă împărţire a bogăţiilor şi cum prin acordarea unei mai mari libertăţi simţămintelor care-i frământă se tinde spre realizarea unei unităţi de vederi şi a unei bune înţelegeri, şi îndată se şi restabileşte pacea şi se reinstaurează fericirea, statornicind un contract frăţesc de solidaritate între oameni. În definitiv, pentru ce să se mai încaiere între ei, când interesele lor nu se mai opun? Dacă omenirea ar fi încercat să cucerească universul de atâtea şi atâtea secole de când îşi cheltuieşte energia în încrâncenări înverşunate şi dureroase şi, în loc să risipească sânge şi lacrimi ca să se devoreze între ei, oamenii ar fi adus laolaltă aceste cantităţi prodigioase de energie, de multa vreme umanitatea ar fi fost declarată regina incontestabilă şi absolut fericită a tuturor fiinţelor şi lucrurilor. În ziua în care oamenii şi-au dat seama de stupiditatea şi dementa războaielor, în momentul în care au încetat să mai fie lupi pentru semenii lor şi s-au unit cu toţii pentru a realiza împreună opera comună de făurire a fericirii, obosiţi să mai fie geniul răului şi stăpânii unor bogaţii pe care şi le iroseau singuri, prin eforturi sterile de a se nimici creatură cu creatură şi naţiune cu naţiune, popoarele au început să se îndrepte înspre o societate mai bună. Şi nimic mai mincinos decât teoria după care un popor ale cărui nevoi sunt satisfăcute pe deplin, nemaiavând nevoie să lupte pentru existenţă, îşi pierde puţin câte puţin vitalitatea şi se scufundă curând în apatie, ajunând la un soi de amorţeală ce-i precede sfârşitul. Visul va rămâne mereu înaripat şi fără hotare, vor exista întotdeauna zări noi, necunoscute, de cucerit. De fiecare dată când va fi satisfăcută vreo nevoie, dorinţele individului vor face să se ivească o alta la rând, care va stârni entuziasmul oamenilor doritori s-o îndeplinească şi pe aceasta şi va face din ei eroi ai ştiinţei şi ai frumosului. Dorinţele sunt inepuizabile ca şi visele şi, dacă oamenii s-au bătut multă vreme între ei pentru a-şi

fura unii altora fericirea, de acum înainte vor lupta laolaltă cu toţii, umăr lângă umăr, pentru a extinde cât mai mult cu putinţă satisfacţiile ce le oferă viaţa şi pentru a face din ele o imensă sărbătoare în care să strălucească bucuria victoriei, în stare să satisfacă pasiunile înzecite ale mai multor miliarde de locuitori ai planetei noastre. Şi nu vor mai exista pe lume decât eroi, şi fiecare copil nou-născut va primi la venirea lui printre oameni, drept daruri de bun sosit, pământul întreg, cerul fără de margini şi soarele patern, izvorul de viaţă fără de moarte.

Stăpânit de bucuria lui neostoită, Luc repeta de fiecare dată când se afla dinaintea oraşului său triumfător, însoţindu-şi vorbele printr-un gest măreţ, cu care parcă ar fi vrut să-mbrăţişeze zarea, că numai dragostea era aceea care săvârşise asemenea minuni. Era vorba despre dragostea de om, ale cărei seminţe le aruncase cândva şi pe care o recolta astăzi sub forma unor roade nesfârşite de bunătate şi înfrăţire. Începând încă din prima zi, simţise necesitatea de a întemeia oraşul prin femeie şi pentru femeie, dacă-l voia fecund, veşnic tânăr şi frumos. Oare nu reprezenta Josine, femeia salvată din noroi şi ridicată din nou la rangul pe care îl merită frumuseţea, demnitatea şi dragostea, obârşia viitoarelor alianţe ce s-au făcut, nu reprezenta ea modelul, de cuplu unit, generator de pace socială, de liberă şi dreaptă existenţă în comun? După aceea, noua educaţie şi instruire, faptul că băieţii şi fetele fuseseră crescuţi laolaltă, dându-li-se aceleaşi cunoştinţe, îi îndrumase înspre o bună şi deplină înţelegere, îi făcuse să fie uniţi, să aibă de acum înainte unul şi acelaşi scop, şi anume să se iubească unii pe alţii cât mai mult, pentru a fi la rândul lor iubiţi. A crea fericire în jurul tău reprezenta cheia succesului, marea înţelepciune, modul firesc de a dobândi tu însuţi, la rândul tău, fericirea. Şi perechile de tineri în floare se alegeau singuri, căsătoriile se contractau numai din dragoste, aşa cum era în firea lucrurilor, fără ca

niciun fel de restricţii să le fie impuse celor ce se iubeau, aceştia supunându-se numai şi numai înţelegerii reciproce. Un tânăr se cunoştea cu o tânără din şcoală, apoi munceau cot la cot în ateliere şi, când ajungeau să se dăruiască unul altuia, faptul acesta reprezenta doar corolarul unei îndelungate intimităţi. Se legau pe viaţă şi numărul căsniciilor corecte până la sfârşit era imens; oamenii îmbătrâneau alături, după ce crescuseră alături, bucurându-se împreună de deliciul dăruirii a două fiinţe ce se iubesc, având drepturi egale şi cunoscând aceeaşi tandreţe şi unul, şi celălalt. Cu toate acestea, nimic nu stătea în calea libertăţii individului, despărţirea era oricând posibila pentru acela care nu se mai înţelegeau şi copiii rămâneau la fostul soţ sau la fosta soţie, după cum le era voia, sau, în cazul în care interveneau dificultăţi, în grija comunităţii. Disputa cumplită dintre bărbat şi femeie, cu tot bagajul de neînţelegeri care făcuseră până atunci pe soţ şi soţie să se ridice unul împotriva celuilalt ca nişte duşmani de neîmpăcat, îşi găsise foarte uşor rezolvarea în această soluţie prin care femeia era emancipată din toate punctele de vedere, redevenind tovarăşa liberă a bărbatului şi putând să-şi reia locul alături de el, egală cu el, lucru absolut indispensabil pentru realizarea unei bune înţelegeri în dragoste. Evident, femeia putea în trecut să nu se căsătorească, să ducă o viaţă întocmai ca un bărbat, să suplinească lipsa lui în totul şi peste tot*;* dar la ce bun să se mutileze, să nege dorinţa şi să trăiască în afara normelor fireşti? Nu există decât o raţiune de a exista, o singură frumuseţe, şi aceasta înseamnă a cunoaşte viaţa, a cunoaşte cât mai bine cu putinţă viaţa. De asemenea, rânduiala firească a lucrurilor se stabilise în curând de la sine, şi pacea între bărbat şi femeie, acum restabilită, se întronase la rândul ei, fiecare găsindu-şi fericirea în viaţa fericită de familie, gustând, în sfârşit, bucuriile pe care ţi le oferă o legătură bazată pe dragoste, debarasată de

josniciile banului şi de orice fel de convenienţe sau prejudecăţi. Când doi îndrăgostiţi, cu trupurile ca două flori, îşi ofereau unul altuia sărutul de logodnă, într-o seară senină de vară, era mai mult decât sigur acum că fac acest lucru doar din pasiune. Niciunul dintre ei nu mai putea să se vândă în schimbul zestrei celuilalt şi familiile lor nu se mai amestecau fără-ndoială ca să le mijlocească împerecherea, aşa cum se duce o iapă la armăsar, în vederea obţinerii unui profit de pe urma trebii acesteia.

Şi toate acestea reprezentau dragostea împlinită, în sensul unei iubiri ajunsă la maturitate, curăţată de orice murdărie şi purificată, devenită suavă ca un parfum şi fierbinte ca înseşi flăcările ce-ntreţin uriaşul rug al vieţii. Iubirea pentru semeni se răspândise pretutindeni; un sentiment profund cuprinsese toate inimile, născut pentru încăput la perechea de tineri căsătoriţi, transmiţându-se apoi de la mamă şi de la tată copiilor, rudelor, vecinilor, tuturor conlocuitorilor şi omenirii întregi, întocmai ca nişte unde din ce în ce mai largi ale unui uriaş ocean de dragoste, care ajungea până la urmă să scalde pământul de la un capăt la altul. Dragostea neprihănită era întocmai ca aerul proaspăt cu care se alimentau toate piepturile, prin văzduh nu mai plutea decât unul şi acelaşi suflu al dragostei neprihănite şi frăţeşti şi numai ea singură reuşise în cele din urmă să realizeze acea unitate atât de mult visată, armonia dumnezeiască pe care o doreau cu toţii. Omenirea reuşise să-şi afle un echilibru, întocmai cum îşi găsesc aştrii stabilitate datorită atracţiei universale, instituind legea iubirii, solidarităţii şi dreptăţii, şi putea călători de acum înainte fericită de-a lungul infinitului veşnic. Şi toate acestea constituiau recolta reîmprospătată fără încetare, imensa recoltă de tandreţe şi bunătate, pe care Luc o vedea în fiecare dimineaţă înălţându-se de pretutindeni, din toate brazdele pe care le însămânţase cu dărnicie şi din întregul lui oraş unde azvârlise grăunţele

cele bune din belşug, de atâţia şi atâţia ani, prin şcoli şi ateliere, prin case şi prin inimile oamenilor.

— Ia te uită, ia te uită! spunea el uneori, dimineaţa, în glumă, atunci când Josine, Sœurette şi Suzanne se adunau câteşitrele în jurul fotoliului său, aşezat dinaintea ferestrei larg deschise. Ia te uită, arborii au început să-nflorească încă de ieri seară, şi din nou florile au devenit parcă nişte sărutări care-şi iau zborul de sub acoperişuri ca nişte păsări migratoare... Ia uitaţi-vă, acolo, jos, în dreapta şi-n stângă, parcă-ar fi însăşi dragostea care fâlfâie din aripi în răsăritul de soare.

Cele trei bătrâne râdeau pline de duioşie, ca să-i facă plăcere, şi glumeau la rândul lor.

— Am impresia, spunea Josine, că-n partea aceea, deasupra casei cu ţigle albastre, presărată cu ornamente în formă de steluţe albe, soarele radiază mult mai puternic decât în altă parte, ceea ce-nseamnă că-năuntru domneşte o mare veselie. Cu siguranţă că acolo sunt nişte îndrăgostiţi care şi-au sărbătorit noaptea nunţii.

— Şi ia uitaţi-vă acolo, drept înainte, spunea Sœurette, la faţada aia strălucitoare a celeilalte case, cu faianţe împodobite cu trandafiri, cum mai sclipesc geamurile, de parcă se oglindeşte-n ele soarele când răsare! Fără-ndoială că acolo s-a născut chiar acum un copil.

— Şi cum se mai revărsă pretutindeni, peste toate locuinţele, deasupra întregului oraş, razele de soare, ca nişte spice bogate de aur într-un lan înfrăţit, unde domneşte o fertilitate minunată. În definitiv, nu pacea tuturora şi dragostea tuturora este aceea care se cultivă şi se recoltează-n fiecare zi acolo?

Luc le asculta plin de fericire. Şi ce recompensă minunată, ce cadru admirabil îi dăruia dragostea, atunci când făcea ca la vârsta lui înaintată să fie înconjurat de aceste atenţii delicate şi sublime din partea celor trei femei, a căror, prezenţă şi umplea de bucurie ultimele zile şi i le

făcea mai frumoase! Nicăieri în altă parte dragostea nu dăduse naştere unei recolte atât de frumoase, şi din nou la el, în jurul lui, se aflau roadele cele mai bogate şi cele mai de soi. Trei femei îl adorau, îl înconjurau în fiecare clipă cu atenţiile lor, întreţinând un adevărat cult pentru el, pline de afecţiune şi devotament, dăruindu-i fără încetare până şi cele mai mărunte îngrijiri de care avea nevoie. Şi erau nespus de bune, nespus de duioase, cu ochi care-i dădeau o bucurie continuă de viaţă şi cu mâini pline de blândeţe, care îl sprijineau până în pragul mormântului. Şi erau nespus de bătrâne, încărunţite de tot, firave, de-a dreptul ca nişte duhuri, coborâte parcă din icoane şi asemănătoare unor flăcări pure, active şi pline de voioşie, cuprinse de dragostea lor veşnic tânără pentru măreţul bătrân. El continua să trăiască mai departe, şi ele la fel; şi rămâneau mâna lui dreaptă, puterea şi faptele lui, inteligenţa lui, nelipsite de la datorie, pline de vitalitate şi energie, în pofida oricăror încercări şi a anilor, agitându-se de colo până colo, ducându-se şi venind – în vreme ce bătrânul nu se mai putea deplasa – ca nişte zâne ocrotitoare, ca nişte gospodine obişnuite şi ca nişte prietene adevărate, care se străduiau să-i prelungească existenţa, care durase, oricum, peste limitele omeneşti.

La cei şaptezeci şi opt de ani ai săi, Josine continua să rămână femeia mult-iubită, Eva de odinioară, salvată de la păcat şi suferinţă. Subţirică, foarte plăpândă, întocmai ca o floare ofilită şi veştejită, dar care-şi mai păstrează încă parfumul, îşi menţinea încă graţia suplă şi farmecul ei delicat. În soarele puternic, părul său alb îşi regăsea reflexele de aur, aurul strălucitor al anilor de tinereţe. Şi Luc o adora întruna, ca în ziua aceea de demult, când sărise în ajutorul său, văzând în durerea ei suferinţele întregului popor şi alegând-o pe cea mai nefericită, pe cea mai chinuită şi mai torturată femeie, pentru a salva odată cu dânsa, dacă acţiunea pe care o întreprindea i-ar fi reuşit,

pe toţi dezmoşteniţii acestei lumi, gâtuiţi de foame şi ruşine. Şi astăzi încă mai săruta plin de evlavie mâna ei mutilată, cicatricea provocată de o muncă nedreaptă, urma lanţurilor de sclavie lăsată cândva de o orânduire nedreaptă, de unde tocmai dragostea şi mila faţă de această fiinţă îl ajutaseră să-i scoată pe muncitori. Îndeplinindu-şi misiunea lui de mântuire şi de eliberare, nu rămăsese totuşi ca un fruct sterp, simţise necesitatea de a fi întărit şi completat în strădania lui de a-şi răscumpăra fraţii prin prezenţa unei femei alături de el. Şi tocmai din această împerechere şi datorită fecundităţii iubitei sale se născuse noul popor. Odată cu copiii pe care-i avusese cu ea, însăşi opera lui procrease şi devenise eternă. Şi Josine, la rândul său, continua să-l adore, cu aceeaşi dragoste pe care o simţise pentru el încă de la prima lor întâlnire, păstrând în suflet o flacără de recunoştinţă duioasă, care o făcea să-i dăruiască întreaga sa fiinţă şi dorind cu pasiune ca această dragoste, a cărei flacără nu se micşorase câtuşi de puţin odată cu scurgerea anilor, să rămână la fel de puternică la nesfârşit.

Sœurette, de aceeaşi vârstă cu Luc, şi care se apropia în curând de optzeci şi cinci de ani, era cea mai activă dintre ele, mereu în picioare, îndeletnicindu-se cu câte ceva cât era ziua de mare. Mărunţică de tot, părea că nu mai îmbătrâneşte câtuşi de puţin, arătând neschimbată de multă vreme, poate numai ceva mai mititică de statură, dar înfrumuseţată fără îndoială de bătrâneţea tihnită pe care o ducea. Femeia aceasta, care odinioară arăta atât de pământie şi de slabă şi atât de dizgraţioasă, devenise acum o bătrânică încântătoare, cu un surâs blajin şi ochi luminoşi. Jordan, iubitul său frate, o sfătuise bine atunci când îi spusese că cel mai bun lucru pe care-l are de făcut ar fi să se resemneze şi să-şi jertfească pentru fericirea altora pasiunea pe care o nutrea faţă de Luc şi care nu-i adusese decât criza înspăimântătoare de dragoste şi durere de care

eşti cuprins când ştii că iubeşti şi nu eşti iubit. Şi se resemnase în fiecare zi tot mai mult, până când, în cele din urmă, renunţarea ei ajunsese să fie o adevărată bucurie şi un prilej de fericire înălţătoare. Continua să-l iubească pe Luc, îl vedea în fiecare dintre copiii şi nepoţii lui pe care-i adora, ajutând-o pe Josine să-i crească. Continua să-l iubească, şi încă din ce în ce mai profund, cu o dragoste lipsită de orice urmă de egoism, o flacără sacră, alimentată de simţăminte fraterne şi de mamă în acelaşi timp. Gesturile delicate şi pline de grijă, ca şi îmbărbătările discrete cu care îşi copleşise fratele i le dăruia acum prietenului ei, pe care-l veghea fără odihnă, pentru a-i face din fiecare ceas pe care-l mai avea de trăit o încântare. Şi întreaga ei fericire consta numai în aceea să simtă cum el însuşi o iubeşte ca un adevărat prieten, şi această înţelegere dintre ei, la fel de plăcută ca şi dragostea, părea să dureze la nesfârşit.

Suzanne, care atinsese optzeci şi opt de ani, era cea mai în vârstă dintre toţi, serioasă şi cu un aer venerabil. Cu talia ei subţire, se menţinea mereu dreaptă, având faţa blajină, care-şi păstrase farmecul de altădată, izvorât din blândeţe, raţiune şi înţelegere faţă de ceilalţi. Dar nu mai era capabilă să se deplaseze, şi doar în ochi i se mai putea citi încă dorinţa de a se interesa de, nevoile altora şi de a-şi cheltui ultimele puteri pentru săvârşirea unor fapte bune. De obicei, stătea acum alături de Luc, aşezată într-un fotoliu, şi îi ţinea tovărăşie, în vreme ce Josine şi Sœurette, celelalte două bătrânele, se arătau pline de atenţie şi păşeau de colo până colo fără să facă niciun zgomot: Şi ea îl iubise foarte mult, în ceasurile triste ale tinereţii sale, cu o dragoste care o consolase şi de care nici ea însăşi nu-şi dăduse mult timp seama. I se dăruise în întregime în vise eroului pe care ar fi dorit să-l încurajeze şi să-l ajute prin dragostea ei; dar în ziua în care inima ei înţelesese, eroul se afla în braţele unei alte femei iubite, şi nu-i mai

rămăsese nimic altceva decât prietenia celor doi. Prietenia lor dura de mulţi ani, şi ei îi dăruise întreaga blândeţe şi seninătate de care era capabilă fiinţa sa, găsind în schimb liniştea şi tihna absolută, trăind într-o adevărată comuniune afectivă şi spirituală cu omul care-i devenise frate. Şi această prietenie nu ar fi putut să fie atât de plăcută pentru ea, ca şi în cazul Sœurettei, decât mulţumită scânteii de dragoste din care se născuse şi a cărei flacără veşnic vie o păstra în suflet.

La rândul său, Luc, ajuns acum la o vârstă foarte înaintată, păstrând acelaşi aer măreţ şi trăsături extrem de frumoase, îşi sfârşea zilele înconjurat de dragostea acestor trei bătrânele nespus de generoase şi încă frumoase. Cu statura lui înaltă, pe care cei optzeci şi cinci de ani ai săi nu reuşiseră să i-o curbeze, rămânea la fel de sănătos şi vajnic, întocmai ca un stejar cu rădăcinile adânc înfipte-n pământ. Numai picioarele i se înţepeniseră, parcă anume pentru a-l ţintui acolo, în faţa ferestrei, ca pe un spectator fericit, acum, când oraşul lui era întemeiat. Deasupra frunţii înalte ca un turn, părul des, din care nu căzuse nici măcar un fir, albise numai, şi el şi-l pieptăna ca pe o coamă, coama stufoasă şi-ncărunţită a unui leu bătrân ce-şi face siesta. Şi ultimele lui zile erau luminate şi înmiresmate de această adoraţie cu care-l înconjurau Josine, Sœurette şi Suzanne. Le iubise şi le mai iubea încă pe toate trei, cu dragostea imensă de care numai el era capabil şi din care se revărsa atâta înţelegere, frăţie şi bunătate, încât părea un val uriaş ce se rostogolea prin viaţă, ducând cu el pasiunile fără număr ale oamenilor, întocmai ca un fluviu imens care adună în cursul lui toate izvoarele în stare să astâmpere setea inimilor. Îşi îmbrăţişa femeia iubită şi prietenele cu aceeaşi îmbrăţişare plină de omenie, pentru a simţi în jurul său cât mai multă viaţă şi cât mai multă fericire.

Dar apărură o serie de simptome îngrijorătoare. Întocmai ca şi în cazul lui Jordan, fără îndoială, opera fiind înfăptuită, Luc putea să se săvârşească din viaţă. Un somn profund îl cuprindea, odihna binemeritată al cărei ceas îl aştepta plin de veselie şi seninătate. Privea cu bucurie moartea care se apropia, fiindcă o ştia un lucru blând şi necesar, fără să aibă nevoie de promisiunile mincinoase ale cerului pentru a o accepta cu inimă bărbată. De acum înainte, raiul se afla pe pământ, unde domnea din ce în ce mai mult adevăr şi mai multă dreptate, în stare să realizeze idealul de instaurare a fericirii omeneşti în toată plenitudinea ei. Fiecare făptură rămânea nemuritoare prin noile generaţii care se născuseră din ea, şi torentul de dragoste sporea cu fiecare nouă iubire care se ivea pe lume, rostogolindu-se la nesfârşit şi asigurând nemurirea tuturor acelora care trăiseră, iubiseră şi zămisliseră. Şi Luc era convins că putea să moară, dar că va renaşte fără încetare prin oamenii nenumăraţi pentru al căror trai mai bun şi mai fericit luptase o viaţă întreagă. Lucrul acesta reprezenta singura certitudine de a supravieţui după moarte, şi gândul că-i iubise atât de mult pe alţii şi că se luptase necontenit pentru uşurarea mizeriei lor îi producea o linişte minunată, simţind un fel de recompensă şi de beatitudine să ştie că o să sălăşluiască de acum înainte în ei şi că o să profite el însuşi de opera pe care o săvârşise, în sânul generaţiilor următoare, din ce în ce mai fericite.

Atunci Josine, Sœurette şi Suzanne, deşi cuprinse de nelinişte să-l vadă în felul acesta aţipind încetişor, nu vrură totuşi să se lase pradă îngrijorării şi tristeţei. În fiecare dimineaţă deschiseră ferestrele, pentru ca soarele binefăcător să pătrundă nestingherit de nimeni şi de nimic, împodobiră şi parfumată camera cu flori, cu buchete mari, de un colorit intens şi un parfum delicat, pline de frăgezime. Dar, mai cu seamă, ştiind cât de mult iubea Luc copiii, aduseră în jurul lui, ceas de ceas, câte o liota de

ştrengari şi ştrengăriţe, ale căror căpşoare blonde, brune sau roşcovane alcătuiau parcă alt fel de buchete, care vor înflori şi vor reprezenta forţa şi farmecul anilor viitori. Şi când toată această puştime se afla adunata acolo, jucându-se cu chiote de veselie în jurul fotoliului său, Luc le zâmbea drăgăstos şi le urmărea zbenguielile cu un aer amuzat, fiind fericit să se stingă din viaţă în felul acesta, adică în mijlocul unei veselii atât de curate şi al unor speranţe atât de vii.

Cele trei femei citeau în ochii măreţului bătrân, de o limpezime cum numai cerul putea să mai aibă, că se apropie ziua în care urma să sosească mesagerul morţii, când moartea foarte dreaptă şi foarte bună avea să aştearnă întunericul, aşa că se grăbiră să invite pe toţi micuţii aceia, nepoţi şi strănepoţi, a căror vedere ştiau ele bine că i-ar aduce în ultimele lui clipe mai multă alinare şi încredere decât orice altceva. Şi aceştia la rândul lor îi aduseră după ei pe alţii mai mari sau mai mici, tovarăşi de-ai lor de joacă, descendenţii muncitorilor prin al căror efort solidar luase fiinţă odinioară uzina de la Crêcherie. Era un spectacol minunat, această încăpere însorită, plină de copii şi de trandafiri, în vreme ce eroul, bătrânul leu cu coama albă, se preocupa încă de ei, cu aerul lui vesel şi duios. Îi recunoştea bine pe toţi, îi chema pe nume şi le punea tot felul de întrebări.

Un băiat mai mare, de vreo optsprezece ani, François, fiul lui Hippolyte Mitaine şi al Laurei Fauchard, cu două lacrimi mari în ochi, pe care se străduia să şi le stăpânească, îl privea cu atenţie.

— Ia vino-ncoace să-mi dai mâna, frumosul meu François. Nu trebuie să fii trist, vezi doar cât suntem de mulţumiţi cu toţii… Şi fii bărbat curajos, doar ai crescut şi te vei face un flăcău voinic după care au să se prăpădească toate fetele.

Apoi se iviră două fete tinere, în jur de cincisprezece ani, Amélie, fiica lui Alexandre Feuillat şi a Clémentinei Bourron,

şi Simonne, fiica lui Adolphe Laboque şi a Germainei Yvonnot.

— Ah, voi sunteţi vesele, fetele mele frumoase, şi aveţi într-adevăr dreptate să fiţi... Veniţi să vă sărut pe obrajii voştri proaspeţi ca primăvara şi să fiţi mereu vesele şi frumoase, fiindcă ăsta-i secretul fericirii.

După aceea, nu-i mai recunoscu decât pe ai săi, al căror număr sporea fără-ncetare. Doi dintre nepoţii lui se aflau acolo, o fetişcană de optsprezece ani, Alice, fiica lui Charles Froment şi a Claudinei Bonnaire, şi un flăcăiandru de vreo şaisprezece ani, Richard, fiul lui Jules Froment şi al Célinei Lenfant. Se adunaseră numai cei tineri, pentru că nepoţii mai maturi, căsătoriţi, împreună cu soţiile şi familiile lor ar fi făcut să nu mai încapă nici măcar un ac în încăpere. Şi Luc râdea mai fericii decât până atunci, chemându-i lângă el pe Alice şi Richard.

— Bălăioară Alice, uite c-ai ajuns tocmai bună de măritat, să ai grijă s-alegi un băiat la fel de vesel şi de sănătos ca şi tine. Ah, cred că ai şi pus tu ochii pe cineva, căutaţi şi vă iubiţi cât mai mult, şi s-aveţi copii tot aşa de veseli şi de sănătoşi ca şi voi... Şi tu, Richard, voinicul meu, ai să intri ca să-ţi faci ucenicia într-un atelier de încălţăminte şi, după câte ştiu, în. afară de asta, te mai pasionează şi muzica, dacă nu mă înşel. Munceşte şi cânta, şi îţi doresc să ai într-adevăr geniu.

Dar nu trecu mult timp şi valul tuturor micuţilor ajunse până la urmă să-l invadeze. Erau patru la număr, trei băieţi şi o fetiţă, care se străduiau din răsputeri să se caţăre pe genunchii lui. Şi, pentru început, Luc îl luă în braţe pe cel mai mare, pe Georges, în vârstă de cel mult şapte ani, care se trăgea din Maurice Morfain şi din Berthe Jollivet, părinţii fiind deci văr şi verişoară, unul fiul lui Raymond Morfain ji al Thérèsei Froment, celălalt fiica lui André Jollivet şi a Paulinei Froment.

— Ah, Georges, scumpul meu micuţ, drag nepoţel al fetelor mele Thérèse cea blajină şi Pauline cea blondă!... Ochii tăi sunt când ca ai Paulinei, uite, cum erau mai înainte, şi când ca ai Thérèsei, cum au devenit acum! Şi nici nu-mi mai dau bine seama, guriţa ta asta atât de proaspătă şi de zâmbitoare e a Thérèsei mele sau a Paulinei?... Sărută-mă aşa, tare, cât se poate de tare, dragul meu micuţ Georges, ca să-ţi aminteşti multă vreme, multă vreme de mine.

După aceea, veni rândul lui Grégoire Bonnaire, acesta fiind ceva mai mic, abia dacă avea cinci ani. Părinţii erau Félicien Bonnaire şi Hélène Jollivet, Félicien fiind fiul lui Séverin Bonnaire şi al Léonorei Gourier, iar Hélène, fiica lui' André Jollivet şi a Paulinei Froment.

— Ia te uită, încă un flăcăiaş de-al Paulinei mele!... Nu-i aşa, Grégoire, că bunica Pauline e bună cu tine şi are mereu braţele încărcate cu bunătăţi?... Şi mă iubeşti şi pe mine, străbunicul tău, mă iubeşti mult, nu-i aşa, Grégoire? îmi promiţi că ai să fii cuminte, când o să-ţi aduci aminte de mine?... Sărută-mă, sărută-mă cât poţi de tare, şi să creşti frumos ca bradul...

Şi, pentru a sfârşi şi cu ceilalţi, îi luă pe ultimii doi, pe Clément şi pe Luce, frate şi soră, unul pe genunchiul drept, celălalt pe genunchiul stâng. Clement avea cinci ani, iar Luce doi ani. Erau copiii lui Ludovic Boisgelin şi ai Mariettei Froment. La vederea lor, amintirile se-ngrămădiră aducându-i dinainte pe Ludovic, fiul lui Boisgelin şi al Antoinettei Bonnaire, şi pe Mariette, fiica lui Hilaire Froment şi a Colettei, cea mai mare dintre delicioşii copii pe care-i avuseseră Nanet şi Nise. Sub aceste chipuri gingaşe şi pure, cu păr moale şi buclat, renăşteau familiile Delaveau, Boisgelin şi Bonnaire, amestecate cu propriul său sânge.

— Hopa sus, micuţul meu Clément, hopa sus, micuţa mea Luce, scumpii şi iubiţii mei copilaşi. Dacă aţi şti toate câte le regăsesc şi toate câte le citesc în adâncul ochilor

voştri limpezi!... Micuţul meu Clément, eşti încă de pe acum foarte cuminte şi foarte voinic, oh! am aflat-o eu, sunt informat bine de bunicul Hilaire, care-i foarte mulţumit să te audă râzând mereu... Şi tu, scumpa mea Luce, atât de mititică încât abia vorbeşti, mi s-a spus ca eşti totuşi o fetiţă curajoasă, care nu plângi niciodată şi îţi întinzi mânuţele spre soare plină de veselie... Trebuie şi voi doi să mă sărutaţi acum, frumoşii mei copilaşi adoraţi, fiindcă voi reprezentaţi cel mai bun lucru pe care-l las în urma mea, toate forţele şi speranţele mele!

Se apropiară şi ceilalţi copii, şi Luc ar fi vrut să aibă braţele destul de lungi pentru a-i cuprinde pe toţi şi pentru a-i strânge grămadă lângă pieptul lui. Lor le transmitea opera pe care începuse s-o realizeze, lor, care reprezentau forţele noului, în stare s-o facă să trăiască mai departe şi să se dezvolte la nesfârşit. Întotdeauna avusese încredere în copii, gândindu-se că generaţiile viitoare vor fi acelea care vor desăvârşi opera lui de instaurare a fericirii în lume. Ce testament plin de dreptate, de adevăr şi de bunătate lăsa prin aceşti copii scumpi, care se trăgeau din sângele lui şi de cari? era înconjurat cu atâta dragoste, în pacea şi seninătatea ultimelor sale clipe de viaţă, cu câtă plăcere făcea din ei executorii visului său de a realiza o omenire din ce în ce mai liberă şi mai fericită!

— Duceţi-vă, duceţi-vă la joacă, scumpii mei copii, şi căutaţi să fiţi foarte cuminţi, foarte drepţi şi foarte buni în viaţă! Aduceţi-vă aminte că m-aţi sărutat cu toţii astăzi, gândiţi-vă la mine cu dragoste şi iubiţi-vă întotdeauna, cât mai mult cu putinţă, unii pe ceilalţi! Veţi ajunge să desăvârşiţi într-o zi ceea ce am început noi, iar copiii voştri, la rândul lor, vor trebui să desăvârşească şi ei ceea ce veţi începe voi, adică tot mai multă muncă, tot mai multă viaţă şi tot mai multă dragoste!... Deocamdată, dragii mei copii, duceţi-vă, duceţi-vă să vă jucaţi, şi vă doresc cât mai multă sănătate şi cât mai multă veselie!

Văzând că pe Luc îl părăsesc puţin câte puţin puterile, Josine, Sœurette şi Suzanne se gândiră atunci să dea drumul acasă cetei vesele, de teamă că, jucându-se în jurul lui, să nu facă prea mult zgomot. Dar Luc nu fu de acord cu aşa ceva, exprimându-şi dorinţa să păstreze copiii pe lângă el, pentru a putea muri încetişor, în clinchetul cristalin al râsetelor de copii. Şi căzură de acord să-i lase să se joace jos, în grădină, sub fereastra lui. De acolo îi auzea şi îi vedea, şi astfel era mulţumit.

La orizont, soarele începuse acum să coboare înspre asfinţit, un soare uriaş de vară, care făcea să strălucească oraşul întreg. Camera părea cu totul poleită, ca într-o apoteoză de glorie, şi Luc, în mijlocul acestei splendori, aşezat în adâncul fotoliului său, păstră multă vreme tăcerea, stând cu ochii aţintiţi asupra imensităţii zării. O pace adâncă se aşternuse; Josine şi Sœurette, tăcute ca şi el, se apropiară rezemându-şi coatele de braţele fotoliului, la dreapta şi la stânga lui, în vreme ce Suzanne, aşezată ca şi Luc, părea că urmăreşte la rândul ei firul aceluiaşi vis. Şi-n cele din urmă Luc vorbi cu un glas slab, care părea că se depărtează din ce în ce mai mult:

— Da, da, oraşul nostru-i acolo… Beauclairul care s-a renăscut din cenuşă străluceşte acum în aerul curat, şi am constatat că şi oraşele vecine, Brias, Magnolles, Formeriez şi Saint-Cron, care ne-au urmat exemplul, au ajuns să se înalţe din pământ, câştigate de ceea ce au văzut cu ochii şi doritoare să dobândească fericirea atotputernica… Dar, dincolo de linia asta largă a orizontului, de cealaltă parte a munţilor Bleuses sau acolo, jos, în zarea care se pierde dincolo de câmpia Roumagne, oare ce va deveni lumea largă unde provincii întregi şi chiar naţiuni se află încleştate într-o luptă îndelungată, încercând să străbată un drum aspru şi sângeros către oraşul fericit?

Năpădit de gânduri, tăcu din nou. Nu-i scăpa faptul că pretutindeni se petrecuseră tot felul de schimbări, care se

propagau în fiecare ceas cu o viteză din ce în ce mai mare. La început numai în oraşe, mişcarea aceasta cuprinsese treptat-treptat diferitele provincii din jur, apoi naţiunea întreagă, ba chiar şi naţiunile învecinate; şi nu mai existau frontiere şi nici munţi sau oceane de netrecut, ideea de libertate zbura de la un continent la altul, măturând guvernele deopotrivă cu religiile şi unind neamurile. Numai că în această mişcare de refacere a omenirii, evenimentele nu se desfăşurau peste tot în acelaşi fel. În vreme ce Beauclairul se dezvoltă fără prea multe lupte, mulţumită experienţei dobândite prin asociere, îndreptându-se lent înspre dobândirea tuturor libertăţilor, în alte părţi ale lumii izbucnea revoluţia violentă, cu vărsări de sânge, masacre şi incendii. Nu existau două state vecine care să fi apucat pe acelaşi drum, dar, pe căile cele mai diferite şi folosind metodele cele mai diverse, toate popoarele se întâlneau în ideea de a întemeia aceeaşi şi aceeaşi societate nouă, societatea înfrăţită unde să se realizeze până-n cele din urmă năzuinţa spre unire a omenirii.

Şi Luc reluă, ca într-un vis, cu vocea lui care slăbea din ce în ce mai mult:

— Ah! Aş vrea să ştiu… Da, da! Aş dori să aflu înainte de a mă despărţi de opera pe care am început-o, până unde a ajuns în momentul ăsta imensa muncă… M-aş odihni mai liniştit în mormânt, dacă aş lua cu mine mai multe certitudini şi speranţe.

Se aşternu din nou tăcerea. Întocmai ca şi el, Josine, Sœurette şi Suzanne, foarte bătrâne, foarte frumoase şi foarte bune, visau fără încetare, cu ochii pierduţi în depărtări.

După un timp, Josine fu aceea care deschise discuţia:

— Am aflat nişte lucruri noi, un drumeţ mi-a povestit treburile astea… Într-o republică mare, adepţii ideilor colectivismului au devenit stăpâni pe putere. Vreme de ani de zile au purtat una dintre cele mai îndârjite lupte politice,

pentru a putea pune stăpânire pe Camera deputaţilor şi pe guvern. Şi, pe căi legale, nu au putut să ajungă la asta, a trebuit în cele din urmă să dea o lovitură de stat, atunci când s-au simţit în puteri şi au avut certitudinea că vor găsi un sprijin temeinic în popor. Începând încă de a doua zi, şi-au pus în aplicare întreg programul, elaborând legi şi decrete. Au început exproprierea în masă a tuturor averilor private, care au devenit bunuri ale întregii naţiuni, şi toate mijloacele de producţie s-au înapoiat muncitorilor. N-au mai existat nici proprietari, nici capitalişti şi nici patroni, numai statul a rămas să domnească, stăpân peste toate bogăţiile societăţii şi-n acelaşi timp organizator şi făuritor al noii vieţi... Dar această imensă răsturnare a orânduirilor vechi, aceste modificări rapide şi radicale, aşa cum e şi firesc, nu s-au putut produce fără anumite tulburări cumplite. Clasele sus-puse nu se lăsară deposedate în felul acesta de bunuri şi izbucniră răzmeriţe în toate părţile. Proprietarii preferară să piară pe pragul domeniilor care le aparţinuseră. Alţii distruseră bunurile, inundară mine, nimiciră căi ferate, devastară uzine, manufacturi, iar posesorii de capitaluri îşi arseră acţiunile şi îşi aruncară aurul în mare. A fost nevoie să se asedieze câteva întreprinderi şi să se ia cu asalt oraşe întregi. Vreme de ani de zile domni un război civil cumplit, şi pietrele caldarâmului fură roşii, iar pe apele râurilor plutiră la vale cadavre de oameni... Apoi, statul odată format, oamenii se loviră de tot felul de dificultăţi, pentru a preîntâmpina diversele stavile ce stăteau în calea noii orânduiri. Ora de lucru devenise etalonul de valoare, permiţând să se efectueze schimburile mulţumită unui sistem în care preţul bunurilor se calcula în funcţie de aceasta. În primul rând se crease o comisie de statistică, în stare să vegheze asupra producţiei şi repartizând produsele în funcţie de munca fiecăruia. După aceea, se simţise nevoia altor forme de control, şi un aparat birocratic complicat care îşi făcea puţin câte puţin locul părea că

frânează evoluţia societăţii noi ce se forma. Se cădea din nou într-un regim de cazarmă, şi niciodată cadre mai dure nu închiseseră oamenii în tipare mai înguste... Şi, cu toate acestea, evoluţia societăţii se desfăşura înainte, reprezentând, în ciuda dificultăţilor întâmpinate, un pas serios înspre instaurarea dreptăţii, prin aceea că munca devenea din nou o chestiune de onoare, iar bogăţia se repartiza pe zi ce trece cu mai multă echitate. În cele din urmă, aşa cum era şi normal, s-a ajuns la dispariţia vechiului sistem de salarizare şi a capitalului, iar comerţul şi banii au fost suprimaţi din viaţa societăţii. Şi mi s-a povestit, chiar aşa cum vă spun acum, că statul acesta unde s-au întronat ideile colectivismului, tulburat de atâtea neînţelegeri şi stropit cu atâtea vărsări de sânge, a ajuns în cele din urmă să instaureze pacea şi solidaritatea frăţească, în mijlocul unui popor liber, de oameni muncitori.

Josine nu mai scoase niciun cuvânt, cufundată din nou într-o contemplare mută a vastului orizont ce se deschidea în faţa ferestrelor. Şi Luc reluă încetişor:

— Într-adevăr, este unul dintre drumurile sângeroase acela pe care au apucat-o ei, şi noi nu am vrut să se întâmple aşa ceva. Dar ce importanţă mai poate să aibă în această clipă una sau alta dintre căi, din moment ce ele duc spre instaurarea aceleiaşi unităţi şi armonii sociale?

Atunci, fu rândul lui Sœurette, care vorbi, cu ochii larg deschişi înspre lumea ce se-ntindea dincolo de uriaşul promontoriu al munţilor Bleuses:

— Am aflat şi eu o întreagă istorie despre nişte lucruri înspăimântătoare văzute cu propriii lor ochi de nişte oameni care mi le-au povestit apoi şi mie... într-unul dintre imensele state vecine cu noi, revoluţionarii au reuşit în cele din urmă să facă vechea structură socială să sară-n aer, folosindu-se de exploziile bombelor şi rafalele mitralierelor. Mulţimile suferiseră atât de mult până atunci, încât se alăturaseră lor, desăvârşind opera de eliberare pe de o

parte şi de distrugere pe de altă parte, şi măturând până la ultima rămăşiţă vechea lume putrezită. Multă vreme, oraşele arseseră ca nişte facle în noapte, din mijlocul cărora se auzeau urletele foştilor călăi care erau măcelăriţi şi care nu voiau să moară. Şi toate acestea reprezentau un adevărat potop de sânge ce fusese prezis şi despre a cărui necesitate pentru regenerarea societăţii vorbiseră până atunci de multă vreme profeţii ideilor colectiviste... După aceea, începură să se ivească timpurile noi. Lozinca lor nu era „fiecăruia după munca sa”, ci „fiecăruia după nevoile sale”. Oamenii aveau şi ei dreptul la o viaţă mai bună, la locuinţe, la haine, la pâinea zilnică. Se strânseră aşadar toate bogăţiile grămadă, apoi se împărţiră la toată lumea, fără să se raţionalizeze câtuşi de puţin vreunele lucruri, până la epuizarea lor completă. Fiindcă întreaga omenire se afla în plină activitate şi pentru că natura era folosită metodic şi ştiinţific, puteau să realizeze o cantitate incalculabilă de produse, o avere imensă, suficientă să satisfacă nevoile unei populaţii de zece ori mai mari. În ziua în care societatea necinstită şi parazitară a dispărut, şi odată cu ea şi banii, sursa tuturor crimelor, şi legile, legile sălbatice pline de restricţii şi represiuni, surse ale tuturor nedreptăţilor, pacea a putut fi întronată într-o comunitate unde domneşte libertatea şi unde fericirea fiecăruia este dobândită de pe urma fericirii tuturora... Şi nu tu autoritate de niciun fel, nu tu legi şi nici forme de guvernământ. Revoluţionarii adoptaseră metoda de a trece totul prin foc şi sabie, neavând încotro şi fiind nevoiţi să recurgă la această primă exterminare de la început, convinşi fiind că altminteri n-ar fi putut să smulgă din rădăcini străvechile atavisme ale monarhiei şi bisericii şi nici să strivească oprimarea în ultima ei formă, decât prin intermediul acestei brutale cauterizări a plăgii care persista de secole şi secole. Dacă voiau a nu se ajunge din nou la trecutul de despotism şi orori, era nevoie să retezi dintr-o lovitură orice fel de

legătură cu el. Întreaga politică a acelor vremi îndepărtate era rea şi otrăvitoare pentru că, în mod fatal, era alcătuită din compromisuri şi târguieli, de pe urma cărora dezmoşteniţii sorţii rămâneau întotdeauna cei păcăliţi... Şi visul adepţilor ideilor colectiviste de a înălţa peste ruinele vechii lumi distruse o viaţă nouă, mândră şi curată, începuse de atunci să se înfiripe. Reprezentau cea mai largă şi mai ideală concepţie, după care să se făurească o omenire unde să domnească dreptatea şi liniştea, iar omul să se dezvolte liber, într-o societate liberă, fiecare făptură fiind scutită de orice fel de obstacole în viaţă şi bucurându-se la nesfârşit de toate simţurile şi drepturile sale, exercitându-şi din plin libertatea de a trăi şi de a fi fericit, folosindu-se de partea ce-i revine din bunurile de pe acest pământ. Puţin câte puţin, mişcarea s-a transformat în felul acesta într-o revoluţie comunistă, căci nu era în realitate decât o împotrivire faţă de o politică nedreaptă, deosebindu-se de alte forme socialiste doar prin aceea că socotea că trebuie doborât absolut totul la pământ pentru a putea apoi reconstrui totul de la început. Revoluţionarii acceptau asociaţiile, ideea alcătuirii unor grupe libere de oameni care să lucreze în schimburi, fără ca activitatea să cunoască o clipă de răgaz, forţele cheltuindu-se şi refăcându-se fără încetare, întocmai ca sângele din trupuri, şi-n felul acesta imensul stat din vecinătatea noastră a venit să se alăture tuturor celorlalte popoare eliberate, realizând împreună marea înfrăţire şi solidaritate universală.

Sœurette tăcu şi rămase nemişcată şi visătoare, cu coatele rezemate de speteaza fotoliului, şi Luc spuse încetişor, cu glasul lui care se îngreuna din ce în ce mai mult:

— Da, în ultimă instanţă, în pragul ţării făgăduinţei, venea rândul oamenilor de acţiune, după cel al adepţilor ideii colectivismului, să se alăture discipolilor doctrinei lui

Fourier. Şi chiar dacă drumurile lor sunt diferite de ale noastre, scopul tuturor e mereu acelaşi.

Apoi, după un timp de gândire, spuse din nou:

— Câte lacrimi şi cât sânge, ce de războaie înspăimântătoare pentru a dobândi pacea şi-nfrăţirea între popoare, dorită la fel de toată lumea! Oamenii s-au măcelărit între ei, fraţi cu fraţi, când problema se reducea numai la găsirea unei căi la dreapta sau la stânga pentru a ajunge cât mai repede la fericirea finală!

Din fotoliul unde stătuse până atunci tăcută, cu privirea pierdută, şi ea la fel ca şi ceilalţi, dincolo de linia orizontului, Suzanne începu în cele din urmă să vorbească încetişor, cuprinsă de un imens fior de milă:

— Ah, ăsta a fost ultimul război, ultima încrâncenare a popoarelor! A fost atât de îngrozitor, încât oamenii şi-au frânt cu acest prilej paloşele şi au nimicit toate tunurile... Omenirea se afla într-un moment de mare cumpănă, când începu lupta pentru reînnoirea sa, şi eu am aflat aceste lucruri înspăimântătoare de la nişte oameni a căror naţiune fusese pe punctul să piară de pe faţa pământului, din pricina acestui şoc puternic dintre state. În valul de nebunie de care fuseseră cuprinse popoare întregi, o jumătate din Europă, reprezentând baza societăţii viitoare, se aruncase asupra celeilalte jumătăţi, şi după aceea venise rândul şi altor continente, în vreme ce flotele lor se ciocneau pe toate mările şi oceanele lumii pentru a dobândi supremaţia asupra apelor şi uscatului. Nicio naţiune nu putuse să rămână deoparte, se antrenaseră unele pe altele, şi două armate imense ajunseseră să se întâlnească pe linia de bătaie, toate popoarele fierbând cuprinse de furii ancestrale, fiind hotărâte să se zdrobească, ca şi cum pe câmpiile goale şi sterpe ar fi existat, din doi oameni, unul în plus... Şi cele două armate imense alcătuite din fraţi care se duşmăneau se întâlniră în mijlocul Europei, pe un vast câmp de luptă, unde milioane de fiinţe puteau să se

măcelărească în voie. Armatele se desfăşurară de-a lungul a leghe şi leghe, urmate de alte trupe de întăritură şi se scurse un atât de mare torent de oameni, încât bătălia dură vreme de o lună de zile. În fiecare clipă exista un nou contingent de carne omenească pentru gloanţe şi ghiulele. Nu mai aveau nici măcar timpul să ridice morţii şi grămezile de trupuri alcătuiau ziduri îndărătul cărora regimente noi, fără de număr, veneau să se omoare. Noaptea nu punea capăt încrâncenărilor şi oamenii continuau să se măcelărească şi pe întuneric. La fiecare răsărit, soarele lumina bălţi întinse de sânge, un câmp de măcel, de pe care se aduna o recoltă oribilă de cadavre îngrămădite unele peste altele, şiruri-şiruri din ce în ce mai înalte... Pretutindeni răbufneau detunăturile, întregi corpuri de armată dispăreau dintr-o lovitură, ca trăsnite. Nu era nici măcar nevoie ca luptătorii să se apropie unii de alţii şi nici să se vadă unii pe alţii, pentru că tunurile desăvârşeau opera de distrugere dintr-o parte într-alta a orizontului şi lansau obuze ale căror explozii rădeau totul de pe hectare întregi de teren, asfixiau şi otrăveau oamenii. Chiar şi din cer, dirijabilele azvârleau bombe şi incendiau în trecere oraşele. Savanţii descoperiseră explozivi şi arme de foc în stare să aducă moartea de la distanţe uluitoare şi să înghită pe neaşteptate un popor întreg, întocmai ca nişte cutremure de pământ... Şi ce masacru monstruos a avut loc în ultima seară a acestei uriaşe bătălii! Niciodată până atunci nu se adusese un asemenea sacrificiu zeilor războiului. Mai mult de un milion de oameni îşi găsiseră odihna de veci acolo, pe câmpurile întinse, acum devastate de urgie, de-a lungul albiilor de râuri şi sub arborii smulşi din rădăcini ai livezilor. Puteai să mergi ore şi ore-n şir, fiindcă mereu întâlneai o tristă recoltă, din ce în ce mai bogată, de trupuri de soldaţi măcelăriţi, cu ochii larg deschişi, în care puteai citi nebunia omenească, şi cu gurile şi mai larg deschise, care parcă strigau din străfundul

întunericului unde fuseseră azvârliţi pe nedrept... Şi a fost cea de pe urmă bătălie, până-ntr-atât îngheţase spaima inimile în momentul în care se treziseră din această beţie înspăimântătoare şi până-ntr-atât se convinsese fiecare că războiul nu mai era posibil în aceste momente în care ştiinţa, ajunsă la apogeu şi dominând pretutindeni, trebuia să dăruiască viaţă, nu moarte.

Înfiorată, Suzanne se cufundă din nou în tăcerea ei, rămânând cu ochii limpezi, în care se putea citi bucuria şi speranţa în pacea care aştepta viitorul. Şi Luc spuse-n încheiere, cu vocea lui slabă, devenită acum aproape o suflare:

— Într-adevăr, războiul reprezintă moartea, etapa supremă, sărutul dintre fraţi, la capătul unei călătorii îndelungate, foarte aspre şi foarte dureroase... Zilele mele s-au sfârşit, acum pot să dorm liniştit...

Nu mai rosti niciun cuvânt, şi acest moment de pe urmă fu blând şi divin. În camera aceea atât de calmă şi fericită, Josine, Sœurette şi Suzanne nu se clinteau şi aşteptau liniştite, fără să se tulbure câtuşi de puţin, cuprinse de o duioasă fervoare. Jos, sub ferestre, ceata veselă de copii continua să se joace, şi ajungeau până-n odaie strigătele celor mici şi râsetele celor mari, toată veselia aceea a viitorului care se afla în plină mişcare şi care se-ndrepta spre bucurii din ce în ce mai depline. Apoi, mai exista şi imensul cer albastru, şi soarele strălucind prietenos la orizont, el, părintele roditor, ale cărui forţe creatoare oamenii le captaseră şi îmblânziseră. Sub vâlvătaia razelor sale glorioase se-ntindeau acoperişurile scânteietoare ale Beauclairului triumfal, stupul care la această oră se afla în plină activitate şi unde munca reorganizată nu mai crea decât oameni fericiţi, datorită repartiţiei echitabile a bunurilor de pe acest pământ. Pe întinderile mănoase ale câmpiei Roumagne, de cealaltă parte a munţilor Bleuses, sălăşluia unirea şi armonia între popoare, o omenire care şi-

a împlinit în sfârşit destinul său de a făuri o societate unde să domnească adevărul, dreptatea şi pacea.

Atunci, Luc îmbrăţişa cu o ultimă privire oraşul şi pământul întreg, cât e zarea, unde evoluţia începută de el se întinsese şi acum se desăvârşea. Opera pe care o începuse era încheiată şi noua societate fusese întemeiată. Şi Luc se săvârşi din viaţă, intrând în torentul dragostei universale, al eternităţii.

Sfârşit